This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AF
14
.V123

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Eerſte Deels, Eerſte Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXVI.

Dutch lit.
Nijhoff
10-3-27
10242

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Naarden. Vyfde Stukje. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1785. *In gr. octavo.*

Het gewigtig onderwerp, het Volkscharacter van 't oude Israël, in het vierde Stukje aenvanglyk overwoogen, word in dit vyfde verder behandeld. De Eerwaerde *Swaving* had zich, gelyk we gemeld hebben (*), in 't voorige bepaeld, ter ontvouwinge der voornaemste byzonderheden van den aert der Hebreen, om dan vervolgens de kern des Volks, de Godvruchtigen, na te gaen, en in overweging te nemen, in hoe verre de volksaert ook de hunne was; waertoe hy zich in dezen verledigt. —— Vooraf echter gaet, als een tweede byvoegzel op het bovengemelde, ene nadere onderrichting en opheldering, nopens etlyke byzonderheden in het reeds behandelde, als mede wegens de schikking der Verhandelinge zelve. Hierin komt bovenal in opmerking, 's Mans onderzoek, of hoogmoed dan afgodery voor den voornaemsten trek van 't Nationael character van het Joodendom te houden zy? en zyn Eerwaerde toont ten klaerste, dat het eerste, het overoud hooge volksgevoelen, „ wy al-

„ leen

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IVde D. bl. 383.

„ leen zyn het heilige volk," nun beſtendig en algemeen hoofdcharacter geweest is, dat zelfs ook nog heden in hun doorſtraelt, en wel geteld mag worden, onder de redenen, welken velen hunner, ook in onze dagen, wederhouden van den Christelyken Godsdienst te omhelzen. De overweging hiervan geeft hem voorts aenleiding, ter nadere opheldering en bevestiginge van 't geen hy reeds gezegd had, betreffende den invloed van der Jooden zinlyken aert op hunne Afgodery, waer door ze te gereeder tot dezelve overſloege: en by die gelegenheid merkt hy tevens aen, dat het onder hen heerſchend bygeloof, het welk hun nog heden aenkleeft, ook grootlyks daer aen zy toe te ſchryven. Wyders zyn hier nog bygevoegd enige vragen, welker onderzoek, met betrekking tot dit onderwerp, zyne nuttigheid zou kunnen hebben. ——— Na deze bedenkingen, tot het voorheen behandelde behoorende, afgegeven te hebben, vangt zyn Eerwaerde het tweede gedeelte van zyn onderwerp aen, om het Joodſche Character te beſchouwen met opzicht tot het beste deel des volks.

In de overweging hiervan doet hy ons zien, dat de Godvruchtigen in Israël, (hoe onderſcheiden ook van de heffe des Volks, ten opzichte van hun Godsdienſtig gedrag,) evenwel het algemene Volkscharacter bezaten, en het eigenſte nationael character als hunne overige Landsgenooten droegen. Intusſchen wil hy hieromtrent enige nadere bepalingen gade geſlagen hebben. (1.) De Jooden, hoe zeer afgezonderd van alle andere volkeren, bleven echter niet geheel en al onvermengd van vreemdelingen, die Joodengenooten, en in de Joodſche burgerſchap ingelyfd werden; hier door ontſtond veelligt, dat hun character wat min zuiver Joodsch bleef. (2.) Gelyk onder alle andere Natien, zo zullen 'er ook onder de Jooden, buiten tegenſpraek, wel enigen geweest zyn, die, by en onder het nationale, iets byzonders hadden, waerin zy van hunne broederen enigzins verſchilden. (3.) De Godlyke genade, waerdoor de Godvruchtige Jooden geheiligd en beſtuurd werden, maekte hier zeker een kennelyk onderſcheid. En (4.) de Geloovigen, van welken ons het meest in den Bybel is nagelaten, waren gemeenlyk niet uit de heffe des volks, des men met rede, uit hunne opvoeding en andere bykomende omſtandigheden, moge verwachten, dat hun character aen de ſlechtſte zyde verbeterd, en aen de beste zyde verhoogd zal zyn

ge-

geworden. En uit dit laetſte leid zyn Eerwaerde af, dat dezulken niet weinig toegebragt kunnen hebben tot de beſchaving des Volks, zo lang hun getal nog enigzins aenmerkelyk was; maer dat, de ondeugd de overhand krygende, met het afnemen van den invloed der Godvruchtigen, het Joodſche Volk ook ten ondergang moest neigen; het welk de Geſchiedenis onwraekbaer bevestigt. De Eerwaerde *Swaving*, deze bepalingen breeder ontwikkeld hebbende, oordeelt, dat 'er, onder die bepalingen, gene zwarigheid zy, in vast te ſtellen, „ dat de Gelo„ vigen en Godvruchtigen in Israël over het algemeen het „ zelfde nationaal karakter voerden als hun ganſche Volk, „ en gevolglyk deszelfs beste en ſlegtſte zyde, in de voo„ rige verhandeling breeder opengelegd, met het overige „ deel der natie gemeen hadden." En hy toont vervolgens dat zelfs die gemaekte bepalingen, in ſtede van zyn plan om ver te werpen, zeer geſchikt zyn, om hetzelve te bevestigen.

Men zal de hier gemelde voorafgaende opheldering, en deze verdere ontvouwing van 't Volkscharacter van 't oude Israël, met geen minder genoegen doorbladeren, dan men het voorige Stukje, deswegens gedaen heeft; daer de Autheur, door ene oordeelkundige en oplettende behandeling, zyne denkbeelden nopens dit onderwerp ten bondigſte ontvouwd, en in een volkomen daglicht geſteld heeft. ——— Een recht inzien van dit onderwerp is van te meer gewigt, om dat hetzelve van een uitſtekenden dienst kan zyn, in 't opheldered veler plaetzen der Heilige Schriften; die dikwerf aen vreemde verklaringen onderworpen zyn, wanneer men, geen agt gevende op den byzonderen aert der Israëlitiſche Natie in vroegere dagen, dezelven naer onze tegenwoordige denkwyze verſtaet en opneemt. Het is ook dit, dat den Eerwaerden *Swaving* byzonder bewoogen heeft, om 'er bepaeldlyk op ſtil te ſtaen; en men verwacht eerlang, volgens den aert van dit zyn Geſchrift, en zyne herhaelde toezegging, in een volgend Stukje, verſcheiden proeven hiervan; in welken hy ons het recht en onrecht gebruik van zodanige Schriftuurplaetzen in de practyk der Godzaligheid zal ontdekken, en verder leeren onderſcheiden.

Geſprekken en Overdenkingen over het Lyden en Sterven van onzen Heere J. CHRISTUS, *door* W. L. KRIEGER, *Predikant te Zwolle. Eerſte en tweede Stukje. Te Amſterdam, by* J. Weſſing Willemsz. 1785. *Behalven de Voorrede, 554 bladz. in gr. octavo.*

In deze Geſprekken en Overdenkingen bedoelt de Eerwaerde *Krieger* niet, ene gezette letterkundige ontvouwing van de Lydens-geſchiedenis te geven; met aenmerkingen van die natuur houd hy zich niet breeder op, dan volſtrekt noodig is, ten rechten verſtande van een of ander byzonder gedeelte der geſchiedenisſe. Zyn voornaemlyk beoogde is ſtichtelyke overdenkingen nopens dit onderwerp mede te deelen; en den Lezer op te leiden tot Godvruchtige beſpiegelingen by de overweging van 't zelve. Hiertoe heeft zyn Eerwaerde, naer zyne denkwyze; alles zeer wel ingericht, en ernſtig uitgevoerd; des 'er een opwekkelyk gebruik van gemaekt kunne worden. Het Geſchrift is, eenſtemmig met den titel, op tweeërleie wyze uitgevoerd, beſtaende deels uit geſprekken, deels uit overdenkingen.

By den aenvang ontmoeten wy twee achtereenvolgende Geſprekken, die ten onderwerp hebben den waren aert van 's Heillands borgtochtlyk lyden; waerover de Eerwaerde *Krieger*, zo als hy zich uitdrukt, indezervoege denkt. „ *Ik begrijp* al het lijden van Jeſus, zo wel als „ zijn dood, als tot zijn plaats, vervangende borgbetaa„ ling te behooren, waardoor de ſtraf volgens Gods von„ nis, voor alle zonden van Gods keurvolk gedragen, „ en dus aan den eisch der ſtraffende gerechtigheid van „ God volkomen is genoeg gedaan. *Ik erken ook wel de„ gelijk*, dat men uit de bijzondere lijdens des Heilands „ de tegenoverſtelling van misdaad en ſtraffe, volgens het „ vonnis van den Opperrechter, moet zoeken te ontdek„ ken. Maar ik meene met even zo veel duidelijkheid „ te zien, dat men met geen grond aan het eene gedeelte „ van dit lijden het betaalen voor deze, en aan een an„ der deel wederom het voldoen voor eene andere zonde „ kan toeeigenen." —— Het hier aen volgende Geſprek gaet over de wyze, op welke wy, by het beſchouwen der lydensgeſchiedenisſe, behooren te verkeeren. En het vierde Geſprek vervat een beknopt voorſtel, van 't geſchakeld verhael der Euangelisten, aengaende het laetſte lyden

van

van Jezus. Met het afloopen van dit Geſprek zegt *Filo* aen zynen medgezel *Menander* toe, het mededeelen van zyne Overdenkingen nopens dit lyden, zo als hy dezelven, naer den leiddraed van dat voorſtel, van tyd tot tyd op het papier zal brengen. ——— Hieraen volgt dan een elftal van Overdenkingen; welken beginnen met de beſchouwing der voorzegginge van Jezus en de raedpleeging der Jooden, Matth. XXVI. 1——5. Marc. XIV. 1, 2. en Luk. XXII. 1, 2. doorloopende voorts het geſchiedverhael tot op den bloedigen en aenhoudenden ſtryd van Jezus in Gethſemane, Luk. XXII. 43——46. Matth. XXVI. 44——46. en Marc. XIV. 41, 42. —— Op deze overdenkingen, hiermede voor ditmael afgebroken, volgen wyders nog twee Geſprekken, waer van de ene dient ter nadere verklaringe van het onderwerp, in de twee eerſte Geſprekken verhandeld; en het andere enige byvoegzels by de voorgaende Overdenkingen behelst, die grootlyks geſchikt zyn, om enige byzonderheden, in die Overdenkingen voorgedragen, op te helderen: het zy dat ze tot het hoofdonderwerp behooren, of als van ter zyde inkomen. En *Filo* belooft, in 't ſlot, zyne Overdenkingen ter gelegener tyd te zullen achtervolgen.

De peinzende Kristen, of bundel van ſtichtelyke Gedachten voor de Eenzaamheid, door PETRUS BROES, *Predikant te Amſteldam. Vierde Stukjen. Te Amſterdam, by* P. Schouten *en* J. Weſſing, 1785. *In gr. octavo,* 155 *bladz.*

Gedachten van denzelfden aert, en in den eigenſten ſmaek uitgevoerd, als ons de voorige Stukjes aen de hand geven; des onze vroegere aenmerkingen over dien arbeid, niet noodig te herhalen, ook dezelfden blyven. Alleenlyk is ons, buiten dat, in 't doorbladeren van dit Stukje voorgekomen, dat de Eerwaerde *Broes* meer, ten minſte naer wy ons van de voorige Stukjes kunnen herinneren, in zinnelyke voorſtellen valt; 't welk deze gedachten, hoe ſtichtelyk velen derzelven ook zyn, nog minder geſchikt maekt voor hun, die ſmaek hebben in ene welberedeneerde ſtichtende beſchouwing van Godsdienſtige onderwerpen. —— Men neme tot ene proeve een gedeelte der peinzingen van dezen Kristen, op de gedachte,

Heden nachtmaal, eerlang biddag. By die gelegenheid laet hy zich onder anderen aldus uit.

„ Heden ontvange ik de dierbare, de onſchatbare geleegenheid, om, eer het biddag is, myne byzondere zaken met God, myn Vader, af te doen in Jeſus naam, en met myne perſoneele ſchuld te komen tot het bloed der verzoeninge, en om voords, ontheeven van het verwyt van eigene ſchuld, en met een gewisſe, dat door 's Heilands bloed gereinigd is, de handen ruimer te krygen, en meer onbelemmerd, op den biddag, met de algemeene belangen te kunnen opkomen voor Gods troon. ——— Zoo worde ik, in eenige mate, gelyk aan Israëls aartspriester, zoo als hy eerst met zyne eigene ſchuld, en daarna met de ſchuld des volks, voor God verſcheen. ——— En, mag ik heden aan het nachtmaal de kenbare vergeving van myne eigene ſchuld, tot verwyding van myn hart, ontvangen, die gewaarwording zal geen inbreuk maken, op de herhaling der gevoeligſte belydenis myner dwaasheden; neen! Het gevoel van vergeevende genade zal de belydenis en uitvoeriger en ootmoediger doen zyn. Op Nederlands biddag zal myn hart van aandoening en ſchaamte wegvloeien, wanneer ik denken zal: God vergeeft. Hy vergeeft geerne. En hy, zulk een, hy is het, tegen wien myn vaderland en ik zich zoo vergreepen hebben.

„ Heden wordt my de weg geopend, om my by den groten den eenigen Middelaar van God en der menſchen aan te melden by het avondmaal, hem te verzoeken, dat hy, door den verworven Geest, my leere bidden. ——— Joſef gaf zynen broederen de woorden in den mond, die zy voor Farao ſpreeken moesten. ——— Ik zal myn Heiland, myn oudſten broeder, aan het nachtmaal ſmeken, dat hy my zegge wat en hoe ik bidden moete op Nederlands verbodsdag; dat zyn Geest my, gelyk een kind, dat ſpreken leert, alles voorzegge, en my naar God doe bidden, naar deszelfs wil, overeenkomſtig deszelfs welbehagen; dat zyn Geest my inzien in alles geeve, verſtand van kermen ſchenke, pleitredenen aan de hand geeve, en, in eenige mate, op my ruste, als wel eer op zyne Moſesſen en zyne Daniëls. ——— Aan het nachtmaal zal ik myn Heiland vragen, weenende vragen, dat hy in het bidden voor myn vaderland voorga, den voortocht houde. Ik zal hem, dien oppergunſteling aan het hemelhof, dien Zoon van Gods welbehagen, by voorraad, den gantſchen bundel van dankzeggingen, belydenisſen en gebeeden, die,

op den verbodsdag van myn vaderland, uit binnenkameren en heiligdommen plechtig zullen opgaan naar den troon, in handen geeven, met een aangedrongen verzoek: ô Middelaar! wiens zoendood ik thans beſpiegele, ô Middelaar! zal ik, en zullen myne landgenoten, eerlang de gebeden nederleggen op den gouden altaar, die voor den troon uws Vaders is, ei! doe 'er uw reukwerk by, en laat de rook daarvan, met de gebeeden uwer vrienden en de mynen, van uwe hand opgaan voor God." —— Dus gaat de peinzende Christen, gelyk hy in 't begin dezer beſchouwinge betuigt, „ aan het nachtmaal, daar de bid„ dag nadert, een geopend oor beſpreeken by den God der „ vaderen."

'Er is in dit alles zulk eene ſterke zamenvlegting van zinlyke voorſtellingen, dat wy moeite hebben, om derzelver inhoud verſtandlyk op onzen redelyken Godsdienst over te brengen. En is het dat wy te kort zien, ligt 'er iets wezenlyks in het hier voorgeſtelde verband tuſſchen het nachtmaal en den biddag, dan zou het, dunkt ons, de opmerkzaemheid van de Beſtierderen der Kerke wel vorderen, eens bedagtelyk te overwegen, of het niet raedzaem zou zyn, gewoonlyk het nachtmael te onderhouden, kort voor het vieren van den biddag.

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, *M. L. A. Dr. Phil. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen te Haarlem en Vliſſingen, en Predikant te Zutphen. Derde Deel, met nieuwe Plaaten* (*). *Te Amſterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1785. *In gr. octavo*, 347 *bladz.*

Het geſchiedverhaal van de lotgevallen der Joodſche Natie, onder de laatere Koningen van Juda en Israël, van

(*) By de opgave van deezen Tytel, herrinneren wy ons, dat wy den Leezer nog te berigten hebben, hoe de Boekhandelaar *van Gulik*, voor eenigen tyd, een aantal van 15 wel uitgevoerde Plaaten afgegeeven heeft, om gevoegd te worden in het tweede en derde Deel, van het door hem uitgegeeven Werk, onder den tytel, *Alle de Werken van* Flavius Joſephus *verkort*, met een *Vervolg*, in welk laatſte *de Hiſtorie der Joden* tot op den tegenwoordigen tyd gebragt wordt. Men zie een ver-

van derzelver wedervaaren in de gevanglyke wegvoering, en van de herſtelling van een gedeelte des Volks in hun Vaderland, mitsgaders van de onderdrukkingen, waar onder de Jooden vervolgens zugtten, en van hunne pogingen om zig van dat juk te ontſlaan, tot op den dood van den beroemden *Judas Machabeus*, maakt den inhoud van dit derde Deel uit. De Eerwaarde *Martinet* vervolgt zynen arbeid op denzelfden pryswaardigen voet, waarmede hy dien begonnen heeft; waarvan het in dit Stuk gemelde, wegens de komst van Koning *Alexander* te *Jeruſalem*, op nieuw ter proeve kan ſtrekken; doch het zal, ten rechten verſtande, noodig zyn, vooraf kortlyk te melden, wat 'er aanleiding toe gegeeven hebbe.

Alexander naamlyk had, na de op *Darius* behaalde overwinning, zyne legermagt in *Syrie* gevoerd; nam *Damascus* in, veroverde *Sidon* en belegerde *Tyrus*. „ Terwyl hy," zegt de Historieſchryver, „ met dit beleg bezig was, ſchreef hy aan *Jaddus*, Hoogepriester der Jooden, dat hy drie zaaken van hem begeerde, te weeten, hulp, eenen vryen handel met zyn heir, en denzelfden byſtand, welken hy aan *Darius* gaf; verzekerende hem, dat, indien hy zulks deedt, hy geen oorzaak zou hebben van zich te beklaagen, dat hy zyne vriendſchap boven die van anderen geſteld hadde. De Hoogepriester antwoordde, dat de *Jooden* aan *Darius* met eede beloofd hadden, dat zy nooit de wapenen tegen hem opneemen zouden, en dat zy daarin niet nalaatig konden zyn, zo lang hy leefde. Dit antwoord vertoornde *Alexander* dermaate, dat hy hem liet weeten, dat, zodra hy *Tyrus* zou bemagtigd hebben, hy met zyn heir hem tegen zoude trekken, om hem en al de waereld te toonen, aan wien hy eed moest houden." Hieruit nu ontſtond het, dat *Alexander*, na het overmeesteren van *Tyrus*, en voorts van *Gaza*, tegen *Jeruſalem* optoog; waarvan ons *Joſephus* het volgende berigt geeft.

„ Toen deeze roemruchtige Overwinnaar die plaatzen ingenomen hadt, trok hy naar *Jeruſalem* (*a*): dan de Hoo-

ge-

verſlag van de geſchiktheid en nuttigheid van dit Geſchrift in onze *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, II. D. *bl.* 206. *en* VI. D. *bl.* 412.

„ (*a*) Sommigen onder de Geleerden verdeedigen de waarheid van JOSEPHUS verhaal ter deezer plaatze; anderen twyfelen; en eenigen verwerpen dat geheel. De laatſten brengen by, dat de oude Schryvers van ALEXANDERS leven dit geval geheel verzwy-

gepriester JADDUS, wien des Konings toorn tegen hem wel bewust was, ziende zig met al het Volk in een onvermydelyk gevaar, nam zyne toevlugt tot God, ſtelde openlyk gebeden in, om hem zynen byſtand te ſmeeken, en offerde hem offerhanden. Hier op verſcheen de Heere hem den volgenden nacht in eenen droom, en beval hem, de Stad met

zwygen, dat ARRIANUS, CURTIUS, DIODORUS SICULUS en anderen eenpaarig verhaalen, dat ALEXANDER op den zevenden dag, na dat hy van *Gaza* was vertrokken, in *Egypte* gekomen is, welke tyd te kort is, om te ſtellen, dat hy eerſt *Jeruſalem* zou hebben aangedaan, de omliggende Steden veroverd, beſtelling gemaakt omtrend de Samaritaanen, [gelyk *Joſephus* hier vervolgens te kennen geeft,] en, evenwel, op den zevenden dag in *Egypte* zou gekomen zyn. Ook ſchynt het aan deezen vreemd te zyn, dat ALEXANDER den waaren GOD te *Jeruſalem* zou hebben aangebeden, en den goeden uitſlag van zynen togt uit DANIELS Boek verſtaan. Dan de Hoogleeraar HAMELSVELD heeft, onlangs, gewigtige redenen aangevoerd, om de waarheid van JOSEPHUS Verhaal te ſtaaven. Volgt 'er uit, vraagt hy, dat deszelfs Berigt onwaaragtig zy, al is het iets opgeſierd? ſtemmen niet de *Jooden* en *Kristelyke Oudvaders* met JOSEPHUS overeen? Heeft de Gebeurtenis geene waarſchynlykheid, daar *Jeruſalem* in ALEXANDERS togt naar *Gaza* en *Egypte* lag, daar hy altyd den Jooden gunst beweezen heeft? En doet het ſtilzwygen van andere ſchryveren hier wel veel uit, daar wy ſlegts Uitſchryvers van ALEXANDERS leven hebben, en de egte Gedenkſchriften ons ontbreeken? Of heeft de haat tegen de *Jooden*, en de onkunde aangaande die Natie, geene aanleiding tot dit ſtilzwygen gegeeven? —— Maar zou de Tekst van JOSEPHUS niet bedorven zyn? Moet men de woorden *Gaza hemagtigd hebbende*, [zo toch luidt de Griekſche Tekst bepaaldlyk by den aanvang van dit verhaal,] niet doorhaalen, en *Tyrus* leezen? En kan hy, geduurende het beleg van *Tyrus*, niet gekomen zyn met eene afgezonderde bende te *Jeruſalem*? —— Voorts is het ongelooflyk, dat men hem DANIELS Boek vertoond hebbe? En kan hy, ten aanzien der Droomen, niet gelyk geſtaan hebben met NEBUCADNEZAR? —— Indien deeze redenen de gemaakte tegenwerpingen overweegen, dan ziet men hier Gods Opperheerſchappy over de Koningen der Aarde; nevens deszelfs bewaaring en zorg voor de *Jooden*, zyn Volk, om het zelve uit alle zwaarigheden te redden: eindelyk men heeft hier een byzonder bewys voor de Oudheid van DANIELS Boek. Wy winnen veel, zo de waarheid deezer Geſchiedenis vast gaat, maar de Beſtryders van den Godsdienst niets, zo dat Verhaal moet verworpen worden."

met bloemen te doen beſtrooien, alle de Poorten te doen openzetten, en nevens alle de Priesters in 't priesterlyk gewaad gedost, met de andere Ingezetenen in 't wit gekleed, ALEXANDER, onbeſchroomd te gemoet te gaan, en zich op de godlyke beſcherming te verlaaten. JADDUS, hier over verheugd, maakte den Volke deeze Openbaaring bekend, en elk bereidde zich, om in dien ſtaat de komst des Konings te verwachten. Toen men verſtondt, dat hy naderde, ging de Hoogepriester, verzeld van de andere Priesters en de Burgery, met zulk eene ſtaatelyke praal, zo veel van die van andere Volken verſchillende, hem te gemoet, tot aan eene plaats genaamd *Sapha*, betekenende zo veel als *Uitkyk*, om dat men van daar de Stad *Jeruſalem* en den Tempel kon zien. De *Feniciërs* en *Chaldeen*, die in 't heir van ALEXANDER waren, twyfelden niet, uit hoofde zyner gramſchap tegen de *Jooden*, of hy zou hun toelaaten *Jeruſalem* te plonderen, en den Hoogenpriester, anderen ten voorbeelde, te ſtraffen. Maar 't viel heel anders uit: want zo dra zag deeze Vorst niet die groote menigte van Menſchen, in 't wit gekleed, de Priesters met hun linnen gewaad, den Hoogepriester met zynen *Ephod* van hemelsblaauwe koleur met goud verſierd, en zyne muts op 't hoofd met eene gouden plaat, waarop de Naam des Heeren geſchreeven ſtondt, of hy naderde alleen tot hem, aanbadt dien heiligen Naam, en groette den Hoogepriester, die van niemant anders nog gegroet was. Toen omringden de *Jooden* ALEXANDER, en wenschten hem, met luider ſtemme, geluk en voorſpoed; maar de Koningen van *Syrie* en andere Grooten, die hem vergezelſchapten, ſtonden hierover geheel verbaasd, meenende, dat hy zyn verſtand verlooren hadt. Zelfs PARMENIO, zyn groote gunſteling, vraagde hem, waarom hy, die van al de waereld aangebeden werdt, den Hoogenpriester der *Jooden* aanbadt (*b*)? „ 't Is niet, ant-

(*b*) DRIEBERGEN merkt hier aan, dat JOSEPHUS, of een ander, die, voor hem, JADDUS ontmoeting met ALEXANDER opgeſteld heeft, hadt behooren te letten, dat ze met geene omſtandigheden bekleed werdt, die valsch en met de bekende Hiſtorie van dien Vorst ſtrydig zyn, hoedanig de vraag van PARMENIO is: *waarom hy, die van al de Waereld aangebeden werdt, den Hoogenpriester der Jooden aanbadt?* PARMENIO kon toen deeze vraag niet doen, dewyl ALEXANDER, op dien tyd, van niemandt aangebeden werdt. Dit was een *Perſiaansch*, maar geen-

antwoordde ALEXANDER, de Hoogepriester, dien ik aanbid; maar 't is de GOD, wiens dienaar hy is; want toen ik nog te *Dio* in *Macedonie* was, en overlag, hoe ik *Asie* zou kunnen bemagtigen, verſcheen hy my in eenen droom, in dit zelfde gewaad (*c*), vermaande my niets te vreezen, beval my onbeſchroomd de engte des *Helleſponts* over te trekken, en verzekerde my, dat hy myn Heir zoude geleiden, en my 't ryk der *Perſen* doen veroveren. Hierom kan ik, nooit te vooren iemant met zodanig een gewaad, gelyk deezen, die my in den droom verſcheen, gezien hebbende, niet twyfelen, of 't is door eene godlyke beſtiering, dat ik deezen oorlog ondernomen heb, en dat ik DARIUS zal overwinnen, het ryk der *Perſen* vernietigen, en dat alles my naar wensch gelukken zal." ALEXANDER, aldus tot PARMENIO geſproken hebbende, omhelsde den Hoogenpriester, en de andere Priesters, en, daarna, in hun gezelſchap voortgaande, kwam hy dus te *Jeruſalem*, alwaar hy naar den Tempel opging, en GODE offeranden offerde op zodanig eene wyze als de Hoogepriester hem beval, vereerende hem en de Priesters op eene ongemeene wyze. Deeze Opperpriester toonde hem vervolgens het Boek van DANIEL, in 't welk geſchreven ſtondt, dat een *Grieksch* Vorst het ryk der *Perſen* vernietigen zou (*d*), het geen hem,

geenzins een *Macedonisch* gebruik, welke eer hy zich niet heeft willen aanmatigen, dan toen hy, na DARIUS dood, meester geworden was van de *Perſiaanſche* heerſchappy. Indien derhalve deeze vraag verzonnen is van iemand, die in ALEXANDERS Hiſtorie onbedreeven was; voor welke munt moet men dan houden het volgende breede Antwoord, het geen die Koning op PARMENIO's Vraag gezegd wordt gegeeven te hebben? Of heeft JOSEPHUS de tyden niet genoeg onderſcheiden, toen hy PARMENIO dus liet ſpreeken, gelyk zo dikwerf den Hiſtorieſchryveren gebeurt? Heeft hy de woorden, *die van al de waereld aangebeden wordt*, als ziende op het toekomende, in deezen zin, *die haast van al de waereld zult aangebeden worden*, aangemerkt, (dewyl het toch binnen kort gebeuren zou,) dan zal de bovengemelde zwaarigheid weggenómen zyn."

„ (*c*) Heeft men regt om deezen droom van ALEXANDER te verdenken, en als een verſierſel aan te merken? Is aan NEBUCADNEZAR, die mede een Uitvoerder van den Goddelyken Wil was, niets dergelyks wedervaaren? Het aanbidden der *Heidenſche* Vorſten, te *Jeruſalem*, is daarna, meer dan eens, gebeurd."

„ (*d*) De Hoogepriester zal hem vertoond hebben, de rolle, waar

hem, toen hy het op zichzelven toepaste, zeer verheugde. Daarop liet hy de menigte vertrekken. Des anderen daags deedt hy hen weder te zamen komen, en beval hun te zeggen, wat gunst zy van hem begeerden. De Hoogepriester antwoordde, dat zy hem baden, hun te willen toelaaten, volgens hunne vaderlyke wetten te leeven, en hen, in 't zevende jaar te ontslaan van den tol, dien zy hem jaarlyks betaalden. Hy stondt hun dit toe; en verder verzocht zynde, dat de *Jooden*, die in *Babilonië* en *Medië* waren, insgelyks volgens hunne wetten mogten leeven, beloofde hy zulks mede; en zeide, dat indien eenigen van hun in zyn heir wilden dienen; hy hun zou toelaaten, aldaar volgens hunnen Godsdienst te leeven, en hunne gewoonten te onderhouden; waarop veelen zich onder zyne banieren vervoegen. ——— Na dat deeze Vorst dit te *Jerusalem* verricht hadt, trok hy naar de nabuurige Steden, en werdt aldaar met open' poorten ontvangen."

waar op Hoofdstuk VIII. en XI. 3. van DANIELS Voorzegging geschreeven stonden, naamelyk het aangetekende van den *Ram* en den *Geitenbok*. De laatste beduidde eenen Koning van *Griekenland*, die de *Meden* en *Persen* zou te onder brengen."

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *Tiende Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1785. *In gr.* 8vo. 787 *bladz.*

In dit Boekdeel ontmoeten wy eene zeer fraaije en uitgewerkte Verhandeling van de Heeren N. VAN DER EEM en L. VAN LEEUWEN, *Medicinæ Doctores te Amsterdam*, over de *Vergiften*; zynde een Antwoord op de voorgestelde Vraag: *wat is voor het Menschlyk Ligchaam vergif? En welke Vergiften kunnen in de Geneeskunde, zo uit- als inwendig, onder de vereischte voorzorgen, een nuttig gebruik hebben?* De Toxicologie, of de leere van de Vergiften, is een veld dat tot hiertoe nog zeer onvolledig is bearbeid, en waaraan nog, onaangezien de verdiensten van eenen *Mead*, *Boerhaave*, *Tissot*, *de Haan*, *Hillefeld*, *Gmellin*, *de Meza*, en andere, nog zeer veel ontbreekt. ——— De gevoelens der meeste Schryvers omtrent de waare natuur der Vergiften zyn nog zeer verschillende, en derzelver geneeskundig gebruik nog zeer onbepaald: zommigen hebben de beteekenis van het woord *Gift*, of *Vergift*, in eenen

nen te ruimen, anderen wederom in eenen te bepaalden, zin genoomen: en hier van daan al die dubbelzinnigheid en tegenſtrydigheid, omtrent het Geneeskundig Gebruik derzelven, hier van daan de verſchillende oordeelvellingen omtrent de waare natuur en eigenſchappen der Vergiften. — Deeze en ſoortgelyke bedenkingen ſchynen dan ook het Genootſchap tot het voorſtel der gemelde Vraag bepaald te hebben; en het Antwoord, door de Heeren *van der Eem* en *van Leeuwen* daarop toegezonden, en door het Genootſchap met den gouden Eerenprys bekroond, is zo wel uitgewerkt, dat wy deeze Verhandeling, met recht, voor het beſte Werk houden, 't welk tot hiertoe over dit Onderwerp geſchreeven is.

De Schryvers, die zich reeds door hunne Academiſche Strydſchriften, als echte Kenners der Geleerdheid hebben gekentekend, geeven in deeze Verhandeling niet alleen de duidelykſte blyken, dat zy het onderwerp volkoomen meester zyn, en de beſte Schryvers daar over geleezen en doordacht hebben; maar hun voorſtel is daarenboven zo duidelyk, en by den rykdom van zaaken zo kort, dat wy ons durven verzekerd houden, dat deeze Verhandeling de algemeene goedkeuring zal moeten wegdraagen, ——— doch laat ons kortelyk den inhoud daarvan aanſtippen.

In de *eerſte* Afdeeling, word de betekenis van het woord *Vergift* naageſpeurd en bepaald. By de Grieken en Romeinen was de betekenis der woorden, welke zy bezigden om het denkbeeld van een Vergift uit te drukken, zeer verſchillende, ja zelfs gantſch tegenſtrydig. Het woord φάρμακον gebruikten de Grieken veelal om de heilzaamſte Geneesmiddelen te betekenen; dan, zomtyds, verſtonden zy daardoor een ſchadelyk Vergift. Zomtyds echter onderſcheidden zy deeze verſchillende beduiding door het toedoen van byvoegſels, en noemden de Geneesmiddelen φάρμακα ἰσθλὰ, dat is *goede*, de Vergiften daarentegen φάρμακα λυγρὰ, dat is, *ſchadelyke* of *verderſlyke*; om dit laatſte uit te drukken, gebruikten ook *Ariſtoteles* en *Hippocrates*, als byvoegſels, de woorden θανατήριον, θανατόφορον; τοξικὸν, *verderſlyk*, *ſchadelyk*, *doodelyk*. ——— Uit welk alles de Schryvers met recht aantoonen, hoe verſchillende de betekenis van dit woord by de Grieken geweest zy. — Eveneens was het met de woorden *venenum* en *virus*, by de Romeinen, gelegen; echter blykt het uit de menigvuldige bygebragte voorbeelden, dat deeze woorden meestal eene

kwaa-

kwaade betekenis hadden, ſchoon zy ook zomwylen in eenen goeden zin gebezigd wierden.

In onze taal is de betekenis, welke wy aan het woord *Gift*, of *Vergift*, hechten, bepaalder, wordende namentlyk nooit in eenen goeden zin gebezigd; maar betekent altoos iets *ſchadelyks*, iets *verderſlyks*.

De juiste bepaaling van een Vergift is altoos zeer moeielyk geweest, en het is hier van daan, dat wy nog by geenen Schryver eene voldoende verklaaring gevonden hebben. —— Die, welke onze Schryvers daarvan geeven, komt ons voor (hoe beſcheiden zy 'er ook zelve over denken,) algemeen toepaſſelyk te zyn. —— *De Vergiften*, zeggen zy, *zyn Ligchaamen, welke in eene zeer geringe hoeveelheid, of inwendig gebruikt, of uitwendig aangelegd, in de meeste, gezonde en aan derzelver werking niet gewoone menſchen, door een byzonder en met hunne grootte niet overeenkomſtig vermogen, zodanige uitwerkſels voortbrengen, welke hen van de gezondheid en 't leven berooven.* Deeze Verklaaring (*Definitio nominalis*) word vervolgens oordeelkundig ontleed, en op de onderſcheiden ſoorten van Vergiften toegepast.

By het geneeskundig gebruik der Vergiften, moet men wel in het oog houden, dat dezelve verdeeld worden in *onbepaalde* en *betrekkelyke* (*abſoluta & relativa.*) De eerſten beneemen ons onze gezondheid en leven altoos, in welk eene geringe hoeveelheid zy ook toegediend worden: de laatſte daarentegen hebben deeze uitwerkſels niet, dan in eene wel geringe, doch zekere, en genoegzaame, hoeveelheid, en deeze laatſte zyn het, van welker gebruik, als Geneesmiddelen, in de *tweede* Afdeeling gehandeld word. —— Gaarne zouden wy onzen Leezer ook een korte ſchets van dit tweede, en gewigtigſte, gedeelte der Verhandeling mededeelen: —— ware het niet dat de menigvuldigheid der daarin voorkomende onderwerpen, en de kortheid die wy in onze Recenſien doorgaans in het oog houden, ons zulks beletten.

Dit alleen zullen wy 'er nog maar byvoegen, dat de geleerde Schryvers, aan dit gedeelte der Verhandeling, geene moeite geſpaard hebben, om aan het zelve den mogelykſten graad van volkomenheid te geeven: alle de bekende ſoorten van betrekkelyke Vergiften worden hier afgehandeld: derzelver geneeskundig gebruik bepaald, en met menigvuldige waarneemingen der beste Schryvers geſtaafd: —— zo dat men hier in een kort beſtek alles vindt, wat men tot hier toe

toe over het gebruik en misbruik der Vergiften gedacht en geſchreeven heeft. Jammer is het, dat deeze Verhandeling in eene taal geſchreeven is, die onder de Buitenlandſche Geleerden zo weinig bekend is; te meer nog, daar dezelve oorſpronglyk in het latyn is opgeſteld. —— Dan, wy hoopen, dat dezelve, door de vertaalzieke Duitſchers, wel binnen kort zal overgezet worden.

Achter deeze Verhandeling, vind men nog eene andere over het zelfde onderwerp, door den Heer F. W. VAN DER LEEUW, *Geneesheer te Stevenswaarde*, aan wien de Zilveren Gedenkpenning is toegeweezen.

Deeze Verhandeling maakt, onder het welneemen van de Heeren Beſtuurderen van dit Genootſchap, een ſlegte Figuur by de voorgaande, zo regtmaatig met de Gouden Medaille beloond. —— Twee zonderlinge waarneemingen van de Heeren J. BARLINCKHOFF, *Medicinæ Doctor* te *Dockum*, en H. KEULS, *Chirurgyn in Amſterdam*, beſluiten dit Boekdeel.

Inleiding tot de kenniſſe der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. RSDRÉ, A. L. M. Ph. Dr. *en Lid van het Utrechtſche Provinciaale Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Met Plaaten. Vierde Deel. Te Leyden, by* F. de Does, Pz. 1785. *In gr. octavo*, 547 *bladz.*

Naar de voorheengemaakte tweeledige verdeeling van de Leer der *Beweeginge*, in eene *Beſchouwende* en *Beoefenende Werktuigkunde*, volgt in dit Vierde Deel, op het nagaan der *Beſchouwende*, in 't Derde Deel afgehandeld, de overweeging der *Beoefenende Werktuigkunde*, anders ook wel, als by uitneemendheid, alleen de *Werktuigkunde* genoemd; om dat dezelve eigenlyk de werking der Werktuigen ten hoofdonderwerp heeft. In de ontvouwinge hiervan gaat de Heer *Esdré*, op denzelfden klaaren en geleidelyken leertrant, voort, dien wy reeds meermaalen in 't beloop van dit Werk opgemerkt hebben, en die zyne onderwyzing voor het algemeen hoogstnuttig maakt.

Hy vangt hier zyn onderwys aan, met eene ontvouwing van de algemeene kundigheden nopens dit onderwerp; verdeelende hetzelve in de *Weegkundige Werktuigkunde* gaande over het *Evenwigt*, en de eigenlyk gezegde *Werktuigkunde*, betrekkelyk tot *Werktuigen*, welken dienen tot het vervoeren en verplaatzen van laſten; die in *enkelvoudige* en

en *zamengeſtelde* Werktuigen onderſcheiden worden. By de ontvouwing hiervan voegt hy eene verklaaring der drie dingen, die alle Werktuigen gemeen hebben; te weeten, het *werkende Vermogen*, of de *Beweegkragt*; de *te beweegen* of *vervoeren Laſt*, of de *Wederſtand* die *overwonnen* moet worden; en het *Steunpunt* of *Schraagpunt*, waarop het Werktuig rust of waardoor het onderſteund wordt. —— Na het afhandelen hiervan ſtond, volgens de bovengemelde verdeeling, de *Weegkundige Werktuigkunde* eerst in aanmerking te komen; dan de Heer *Esdré* vindt het, op goeden grond, raadzaam, om den Leerling vooraf de noodige onderrigting te geeven, wegens den *Hefboom*; nademaal dezelve de grondſlag is van alle Werktuigen, en dus ook van die Zamenſtellen, welken tot de *Weegkunst* behooren. Zulks doet hem de drie verſchillende ſoorten van Hefboomen afzonderlyk nagaan; by die gelegenheid ook handelen over de Draag- en Trekboomen; en tevens, als zynde hier de geſchiktſte plaats, den aart en werking der ſchuine Vermogens ontvouwen.

Met de voorſtelling hiervan de noodige voorafgaande kundigheden, genoegzaam, opgehelderd hebbende, komt de Onderwyzer nader tot de beſchouwing der Werktuigen zelven; en wel, in de eerſte plaats, met betrekking tot de *Weegkunst*, ter verklaaringe van de werking en het rechte gebruik der *Weegſchaalen* met gelyke, en der *Unſters* met ongelyke, Armen. —— Hierop gaat hy over tot de eigenlyk gezegde *Werktuigkunde*, waarin, volgens het opgemelde, *enkelvoudige* en *zamengeſtelde* Werktuigen in overweeging komen. De Heer *Esdré* had zig voorgeſteld, zyne behandeling van dit gedeelte in eens af te geeven; maar het vereischte getal van Plaaten heeft die uitvoering eenigzins vertraagd: uit dien hoofde vervat het thans afgegeeven alleen de *enkelvoudige* Werktuigen; en 't overige, de *zamengeſtelde* Werktuigen betreffende, ſtaat binnen kort insgelyks het licht te zien. ——— 't Is bekend, dat de beoefenaars deezer Weetenſchap, in 't bepaalen van 't getal der Werktuigen, die men *enkelvoudigen* noemt, verſchillen. Onze Autheur bepaalt dezelven tot de vyf volgende: de *Hefboom*, de *Katrol*, het *Windas*, de *Wigge*, en de *Schroef*. Van deeze zyne bepaaling en ſchikking, heeft hy, in 't begin van dit Deel, voldoenende reden gegeeven; en naar dezelve richt hy nu zyn onderwys, aangaande derzelver werking en gebruik. Van den *Hefboom*, als den grondſlag aller Werktuigen, reeds gehandeld hebbende,

gaat

gaat hy in de bovengenoemde orde voort, en geeft zynen Leerling eene duidelyke onderrichting van 't geenmen, omtrent ieder der overige enkelvoudige Werktuigen, in opmerking heeft te neemen. —— De Heer *Esdré* heldert 'zyn onderwys in dit Deel, even als in de voorigen, meermaals op, door 't zelve ook toepasselyk te maaken op de dagelykſche gebruiken veeler Werktuigen; waarvan wy, (te meer daar andere ſtaalen uit dit Werk by te brengen, noodwendig de daar toe behoorende Figuuren vereiſchen,) tot een voorbeeld nog zullen mededeelen, het geen hy ons nopens de werking de *Meſſen* en *Schaaren* meldt. —— De *Meester*, zynen *Leerling* onder 't oog gebragt hebbende, de verſchillende gedaante der *Wiggen*, en byzonder geſproken hebbende van derzelver *ſnydende* gebruik, laat zig by die gelegenheid verder in een geſprek over het ſnyden met *Schaaren* en *Meſſen*.

„ De ſnede, zegt hy, van eene gemeene Hand- of Zakſchaar; —— die der Koperſlagers; — der Tuinieren enz. *rechthoekige Wiggens* (*), welker ſnede alleen door drukking tusſchen de deelen van het te ſnyden ſtuk word ingedreven. —— Byaldien de ſnede van eene Schaar twee Vouwkanten had, zou men met dit Werktuig niet konnen ſnyden, aangezien het een noodzakelyk vereiſchte, is, dat de twee vlakke zyden tegens elkander ſchuiven, ten einde het ſtuk tusſchen de twee ſneden te konnen vatten, en door drukking van een te ſcheiden.

„ L. Ik bezef uit deze bygebragte reden, dat een Schaar (van wat ſoort ook) noodzakelyk eene platte en eene ſchuine ſnydende kant moet hebben; want zo beide de zyden ſchuin naar elkander toeliepen, zou het te ſnyden ſtuk tusſchen de twee bladen niet gevoeglyk gevat, en overzulks behoorlyk geſneden konnen worden. —— Dat zulks waar is blykt (myns bedunkens) klaar uit een Schaar, welker bladen, wegens de ſlapheid van den Klinknagel niet ſluiten, en overzulks het te ſnyden ſtuk, zo als wel behoorde, genoegzaam knellen kunnen. —— In dit geval leerd de ondervinding, dat het ſtuk tusſchen de twee bladen telkens inſchiet, zonder afgeſneden te worden. —— Het zelvde nu zou moeten geſchieden, wanneer de twee bladen van de Schaar ieder geen vlakke, en

(*) 'Er zyn twee zoorten van Wiggen, *rechthoekigen*, welker twee Zydvlakken *rechthoekige* Driehoeken zyn; en *gelykbeentgen*, welker twee Zydvlakken *gelykbeenige* Driehoeken zyn.

en tegens elkander ſluitende zyde hadden, gelyk zulks zou plaats hebben, wanneer beide de zyden van de ſnede ſchuin naar elkander toeliepen.

M. Uitmuntend wel hebt gy de zaak nader opgehelderd. —— Laaten wy nu ook de werkzaamheid der gewoone Meſſen onderzoeken.

„ Een *Mes* is in deszelfs oorſpronglyk ſamenſtel eene *gelykbeenige Wigge.* —— De Rug van hetzelve is de Kop der Wigge. —— Hoe kleiner deze breedte is, hoe ſcherper ook de ſnede.

L. Zeer zeker. —— Als dan is de hoek, door de twee zyden van de ſnede gemaakt, zo veel kleiner.

M. Men kan uit de bovenkant van den Rug egter, in alle ſoorten van Meſſen, altyd de ſcherpte der ſnede niet afmeeten.

L. Waarom niet?

M. 'Er zyn Meſſen, welker ſneden by uitſtek dun en fyn zyn, en waarvan het Lemmer egter een zeer dikken Rug heeft. —— By voorb. een *Scheermes* is het ſcherpſte van alle de Meſſen, en heeft dienvolgens de dunſte ſnede, desniettegenſtaande een aanmerklyk breeden en dikken Rug. —— Deze dikte nu kan men geenszins voor den Rug of Kop van de ſnede houden. —— ô Neen! —— Het is bekend, dat de breedte van het Lemmer, tuſſchen de ſnede en den boven-Rug, hol uitgeſleepen is. —— In deze holte is eigenlyk de plaats, daar de Kop of Rug van het ſcherp moet gezogt worden. —— Deze gedaante is volſtrekt noodzakelyk, want zo het Lemmer niet hol uitgeſlepen wierd, zou de ſnede te ſtomp moeten vallen, by aldien men de gewoone breedte van het Mes wilde behouden.

L. Zeer zeker zou zulks moeten geſchieden. —— Maar zou het Lemmer niet ſmaller kunnen genomen worden.

M. Dit zou men kunnen doen; edoch het Werktuig zou alsdan geenszins aan het gebruik beantwoorden. —— De gewoone breedte der Scheermeſſen is, naar myne gedachten, om twee reden noodzakelyk. —— 1. Moet de Rug dik zyn, om het gedeelte van het Lemmer, tuſſchen de ſnede en den Rug, te ſtyven; anderszins zou het Lemmer te buigzaam zyn, en gevaar loopen van te ſpringen. 2. Is de breedte van het Lemmer noodzakelyk, om dat het gebruik vereiſcht, dat de afgeſchooren ſtoffe een wyl-

wyl tyds tegens de breedte van het Mes kan oploopen, en alzo verzameld worden.

L. Ik ben voldaan.

M. De gemeene Mesſen vereiſchen deze voorzorge niet. ——— De Rug van het Lemmer is daarom de Kop van de Wigge of van de ſnede. —— Dit zy genoeg betrekkelyk de gedaante der Mesſen; nu zullen wy derzelver werkzaamheid, namenlyk het Snyden, ter overweeging neemen. ——— Het *Snyden* is een werkzaamheid, welke iedereen oppervlakkig kent, maar niet zo algemeen zal weeten grondig te verklaren.

„ Een Mes, 't welk men op een ſtuk hout of eenig andere ſtoffe ſteld, om die in ſtukken te ſnyden, heeft, geduurende deszelfs werkzaamheid, tweeërleie beweeging: namenlyk eene, met welke het Lemmer, door drukking, tusſchen de ſtofdeelen indringd: — eene tweede, met welke het, tevens heen en weder getrokken zynde, de deelen van een rukt, en dus affcheid. ——— Beide deze beweeging, en vooral de laatſte, is volſtrekt noodzakelyk; want zo men by voorb. een ſnede van een Brood wil affnyden, en het Mes ten dien einde ſlegts aandrukte, zou men, dus doende, tusſchen de van een te ſcheidene deelen wel indringen, maar egter niet dan bezwaarlyk het ſtuk konnen affcheiden. ——— Maar, wanneer men al drukkende het Lemmer tevens heen en weder trekt, zal de ſnede zo dun, als men begeerd, kunnen worden afgeſneden.

L. Waarom?

M. Om dat de ſnede of het ſcherp niet anders is, dan een Regel van voor het blodte oog onzichtbare ſcherpe punten of tandjes, welke, tusſchen de ſtofdeelen ingeperst zynde, naderhand de deelen van een ſcheiden, zo ras men al drukkende tevens het Lemmer heen en weder trekt.

L. Deze reden is klaar ——— Hieruit blykt onwederſprekelyk, hoe noodzakelyk het zy, dat men, in het ſnyden, het Mes niet alleen aandrukke, maar ook te gelyker tyd heen en weder ſtoote. ——— Ik wil wel bekennen, de werkzaamheid van een zo gemeen Werktuig nimmer uit dat oogpunt beſchouwd te hebben.

M. Hieruit is mede blykbaar, waarom een Mes met een groffe ſnede, dat is, welk op een groffen ſteen, of ſlypplank met Zand geſleepen is, een ſtuk niet zo glad zal affnyden, dan wel wanneer hetzelve op een fynen

ſteen is aangezet: want de ſnede word in het laatstgenoemd geval niet alleen dunner, maar ook, de tandjes veel fyner en kleiner vallende, maken op de oppervlakte des afgeſneeden ſtuks minder zichbare kratzen of ſtriemen. —— Om diergelyke reden zult ge een Timmerman zyne Bytels eerst op een groffen, en naderhand op een fynen Olyſteen zien aanſtryken. —— Om gelyke reden is men verpligt om een Pennemes, na 't op een Olyſteen behoorlyk geſleepen te hebben, vervolgens aan te zetten op een lederen Riem, welke laatſte bewerking aan het Mes een fynere ſnede byzet; anderzins zouden de tandjes der ſnede te groot vallen, en dus de Schaft niet glad genoeg kunnen affnyden; 't geen in het vermaken van een Schryfpen vooral noodzakelyk is, dewyl het geringſte vezeltje aan de punt de ſchoonheid en duidelykheid der Letteren zou benadeelen.

L. Het een en ander is waar, in die vooronderſtelling, dat de ſnede van een Mes tandjes heeft. —— Ik heb zulks te vooren nooit kunnen vermoeden.

M. Begeerd ge hiervan overtuigd te worden, gelievd dan (te huis gekomen zynde) het ſcherp van uw *Zak-*, en naderhand van uw *Penne-mes* door een Vergrootglas te beſchouwen, gy zult myne gezegden met de waarheid overeenkomſtig bevinden. —— Zelfs heeft zulks plaats in de *Scheermeſſen* en *Laatylynen*, hoe dun en fyn dezelve ook van ſnede mogen zyn.

„ Hoe kleiner de tandjes, hoe fyner de ſnede, en dus hoe gladder de afgeſneden oppervlaktens zullen zyn. —— Een Chirurgyn is verpligt met zeer dunne en fyn aangeſtreken Meſſen te werken, en zulks om de even verklaarde reden: want eene inſnyding in eenig vleeſchig deel moetende doen, en dit met een grof of gemeen Mes willende verrigten, zou geen genoegzaam gladde en effen ſnede konnen maken, maar integendeel de van een te ſcheiden deelen (als het ware) van elkander affcheuren; het geen den Lyder een merkelyk grooter pyn veroorzaken, en daarenboven de aaneenhegting in veele gevallen moeilyker, en het Litteken na de geneezing zichtbaarder zou moeten maken."

Rap-

Rapport van de Heeren, door hun Hoog. Mog. Gecommitteerd, tot het onderzoek wegens de redenen van non-executie, van hun Hoog. Mog. ordres, tot het verzenden van tien Schepen naar Brest. Te bekomen te Dordrecht, by Blusſé, *Amſterdam* Verlem en Schuurman, enz. 335 *bladz. in gr. octavo.*

Dit Rapport is, zo wel wegens het gewicht der zaake, daarin vervat, als wegens de Vaderlandſche rondborſtigheid en beſchaafde kieschheid, die in deszelfs opſtel doorſtraalen, de aandacht der Natie dubbelwaardig. En ſchoon het zommigen, die met ſoortgelyke geſchriften niet zeer gemeenzaam zyn, hier en daar wat duister moge voorkomen, is het echter met alle duidelykheid, die men in een bericht wegens zulk een ingewikkelde zaak verlangen kan, opgeſteld. Men kan uit het gantſche beloop duidelyk beſpeuren, dat 'er geheime beweegraderen moeten gewerkt hebben, die de uitvoering van hun Hoog Mog. orders geſtremd hebben, ſchoon men deeze beweegraderen zelve niet dadelyk ziet werken. En ſchoon Heeren Gecommitteerden in hun onderzoek veel beter geſlaagd zyn, dan men zich ooit had durven voorſtellen, ſchynen zy echter niet tot eene volkomene ontdekking der waarheid gekomen te zyn, gelyk zy ook zelve te kennen geeven, „ dat zy zich buiten ſtaat bevonden hebben om het in deeze zaak tot eene meerdere of vollediger klaarheid te brengen, alzoo de aart van het aan hun gedemandeerd politiek onderzoek, en de bepaaling by H. H. M. Reſolutie gemanifesteerd, geen middel van Conſtrainte tot onbewimpelde openbaaring der waarheid gedoogde, en zulks dus gereſerveerd moet blyven voor die geenen, welke by verder onderzoek in deeze zullen worden gequalificeerd of Competent verklaard: doch dat zy nogthans meenden zich verzekerd te mogen houden, dat of ſchoon zy breedvoeriger, dan de gewoone termen van een Rapport doorgaans medebrengen, hierin waren uitgeweid, het oplettend onderzoek van Hun Hoog Mog. echter de noodzakelykheid hiervan ras zoude ontdekken, zoo in het gewigt van deeze Commisſie, 't welk, naarmate van de zich developpeerende omſtandigheden, meer en meer was toegenomen, als in de menigvuldige en ſteeds onderling verſchillende uitvluchten, waarmede men, by het neemen der Informatiën, veelal getracht had, de attentie van het

Beſogne van den waaren ſtaat der zaaken af te trekken, en in een zee van opgegeeven tegenſtrydigheden zich te doen verliezen; ten einde dus, (want hierin alleen kan het oogmerk daarvan beſtaan hebben) dit onderzoek zelve ten eenemaal infructueus te maaken."

Wy zullen, in plaatze van eenige afgebrokene details uit dit rapport, dat in zyn geheel verdient geleezen te worden, te plaatzen, onzen leezeren de Concluſie mededeelen, welke Heeren Gecommitteerden gemeend hebben uit het verhandelde, by wege van ſamentrekking der gedetailleerde pointen, te kunnen en te moeten afleiden.

„*Voor eerst*, dat de Scheepen, in het Jaar 1782 door hun Hoog Mog. naar *Brest* gedestineerd, niet van al het nodige, 't welk tot die Reize, zo als het oogmerk daarvan by hun Hoog Mog. Reſolutien van den 3den October omſchreeven was, in den volſten en ruimſten zin wierd gerequireerd, zyn voorzien geweest.

„*Ten tweeden*, dat het alzoo plaats gehad hebbende gebrek, in eenen verſchillenden graad, gedeeltelyk moet worden toegeſchreven aan de Generale by de Marine plaats gehad hebbende directie, en aan de particuliere behandeling van het Collegie ter Admiraliteit te Amſterdam, met opzicht tot het doen victualieeren der Scheepen; en gedeeltelyk aan de beſchikkingen zo van den Commandant der Vloot en dien van de Rheede van Texel, als van ſommige der byzondere Bevelhebbers van de Scheepen, tot de voorsz. reize gedestineerd geweest.

„*Ten derden*, dat het gebrek of mindere voorziening der Scheepen, zo als dat een en ander effectivelyk plaats gehad heeft, evenwel niet heeft uitgeleverd zulk een impediment, waardoor het doen der reize naar Brest, op den voet van de daartoe gegeeven abſolute ordres, volſtrekt infaiſabel moest verklaard worden; en dus, wanneer het voor zodanig is opgegeeven, aanmerkelyk is geexaggereerd, en in zo verre mitsdien te houden is voor een *prætext*.

„*Ten vierden*, dat de redenen, waarom de ordres tot de expeditie naar Brest niet uitgevoerd zyn, eigenlyk, (het motif van ongenegenheid van ſommigen tot dien tocht hier in 't midden gelaaten wordende) beſtaan hebben in de vergrootende denkbeelden, die men aan de mindere geſchiktheid en voorſiening der Scheepen, in den ruimſten en volleedigſten zin genomen, heeft getracht te hechten, zonder intusſchen iets in 't werk geſteld te hebben, om, naar tydsomſtandigheid, in de opgegevene defectueuze geſteldheid der Schee-

Scheepen eenigzins te remedieeren; voorts in het verkeerd begrip, dat men zich van den waaren zin van hun Hoog Mog. Reſolutien, (althans zo als dit door zommigen is opgegeeven) heeft gevormd; in de ſuppoſitie der meeste Officieren, dat de Scheepen, offchoon geenerlei ordres hiertoe aanleiding gaven, tegen het najaar zouden worden opgelegd, conform welk denkbeeld de meeste inrichtingen dan ook vry arbitrair gemaakt waren; en eindelyk in de ſinguliere en alleszins bedenkelyke wyze, op welke men zich de beoordeeling van hun Hoog Mog. volſtrekte, en geenerhande willekeurige uitzonderingen permitteerende, ordres, veroorloofd heeft.

„*En laatſtelyk ten vyfden:* dat alles te ſamen genomen de betoonde gevoeligheid der reſpective Bondgenooten, over dit eclatant geval, ten hoogſten moet billyken; zo wel als hoogst derzelver gedeclareerd verlangen, ten einde daaromtrent eene gepaste voorziening gedaan zoude worden.

„ Dan dat, wat die voorzieninge zelve betreft, die in deeze geſteldheid van zaaken nu het convenabelſte zoude kunnen worden gereekend; zy Heeren Gecommitteerden zich by hun Hoog Mog. van den 23 December 1783 niet geroepen of gequalificeerd gevonden hebbende, om dien aangaande onderzoek te doen of een Advis te Suppediteeren; derhalven de bepaaling daarvan, als niet onduidelyk by die Reſolutie voor hun Hoog Mog. zelven gereſerveerd zynde, aan Hoogst dezelven eerbiedig zouden overlaaten, in 't vertrouwen dat de geſuppediteerde ouvertures materie genoeg aan de hand zouden geeven, om in deeze eene gepaste, en naar 't gewigt der zaake geevenredigde, bepaaling te maaken."

By het ſlot van dit Rapport hebben Heeren Gecommitteerden nog gevoegd de opgave van eenige het werk der Marine meer in 't generaal betreffende omſtandigheden, welke, daar zy aan 't beſogne waren voorgekomen uit haar aart altoos aanleiding te kunnen geeven, zo tot eene reëele, als tot eene voorgewende, ongereedheid der Scheepen, mitsdien begrepen waren, in zo verre en in dien zin ook onder de *medewerkende redenen*, waarom de Expeditie naar Brest niet uitgevoerd is, geteld te kunnen worden.

Onder de verſcheidene redenen, welke Heeren Gecommitteerden met zeer veel grond als zodanig in overweeging geeven, brengen zy ook by het denkbeeld, het welk

uit de behandeling deezer geheele zaak aan 't Beſogne gebleeken is, doorgaans by de Officieren te hebben plaats gehad, namelyk; *dat zy, offchoon poſitive ordres van hun Hoog Mog. ontvangende, die, na gehouden beſognes met de Admiraliteiten, en met voorkennis van den Heer Admiraal Generaal*, (en dus met communicatie van dezulken, in welken eene genoegzaame kundigheid wegens den Staat der Scheepen niet kan of mag worden geſupponeerd ontbroken te hebben,) *zyn gearresteerd, evenwel de uitvoering van zodanige ordres afhangkelyk mogen maaken van hun byzonder oordeel, of iets diergelyks raadzaam zy dan niet.* Een Systema, 't welk, indien der Officieren gezag tegen over den Souverain tot die hoogte moet gereekend worden geſteegen te zyn, dan misſchien wel de grootſte en voornaamſte reden van de non-executie der Expeditie naar Brest in zich zal bevatten. Dan hoedanig Systema Heeren Gecommitteerden teffens hadden moeten conſidereeren, als niet alleen in 't generaal ſtrydig tegen de auctoriteit van den Souverain, en de zo hoognodige Subordinatie in den dienst; maar teffens ten uiterſte temerair in de applicatie; alzoo het van zelve ſpreekt, dat de Souverain redenen kan hebben van het uiterſte aanbelang voor den Staat, ſchoon aan de commandeerende Officieren van een Vloot of Esquader geheel onbekend, om zekere Expeditiën abſolutelyk te ordonneeren, en derzelver Executie volſtrektelyk te begeeren, ofſchoon ook eenige hem wel bekende, maar niet onoverkomelyk toeſchynende zwarigheden, dewelke 's Lands welzyn hem noodzaakt voor dien tyd over 't hoofd te zien, daartegen, in andere gevallen, als bedenkelykheden van eenig gewicht, zouden kunnen worden gemoveerd. Gelyk het ook handtastelyk is, dat het Vaderland meenigmaal aan onherſtelbaare nadeelen zoude zyn blootgeſteld, indien de Commandanten van een Vloot of Esquader, wien de zwarigheden, welke zekere Expeditie, in 't afgetrokkene beſchouwd, moesten afraden, wel bekend zyn, maar die daarentegen de redenen van ſtaat, om welke de Expeditie evenwel noodzakelyk gekeurd is, geheel ignoreeren, dezelve, op hun eigen oordeel en begrippen, zouden achterlaaten. Van welk een en ander, zonder nader betoog, de toepaſſing op het voorhanden zynde geval genoeg zal kunnen worden opgemaakt.

Va-

Vaderlandsch Woordenboek, door JACOBUS KOK. *Dertiende deel,* DR—EN. *Met Kaarten, Plaaten en Pourtraitten. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven den Naamwyzer,* 332. *bladz. in gr. octavo.*

Dit Werk, dat wy reeds meermaalen als een nuttig Woordenboek, met opzicht tot de voornaamſte byzonderheden van ons Vaderland hebben aangepreezen, waaruit ieder weetgierige de vereiſchte onderrichting wegens het een of ander tot 's Lands geſchiedenis of toeſtand behoorende, gereedelyk kan erlangen, en tevens uit de aangeweezene bronnen aanleiding krygen om van het bygebragte een uitvoeriger verſlag aan te treffen. —— Dit Werk (zeggen wy) wordt thans niet alleen op den ouden voet voortgezet, maar daarenboven vermeerderd met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten, die het zelve niet alleen een nieuw ſieraad byzetten, maar ook ſomtyds tot opheldering van het een' of ander Artikel ſtrekken kunnen. Gaven wy, by ons verſlag van het voorgaande deel deezes Werks, als een byzonder ſtaal uit het zelve op, de naauwkeurige opmerkingen van den Heer *van de Wall,* wegens het aantal der verdronken dorpen, by het bekende onderloopen van de Zuidhollandſche Waard, in den jaare 1421, thans zullen wy onzen leezeren mededeelen het geen de Schryver heeft aangeteekend, nopens de *Dyken,* als die Kunſtgewrochten, welke de binnenlanden voor de overſtroomingen en het geweld der wateren beveiligen op die plaatſen, alwaar de Almacht geene Duinen geplant heeft. „ Zy zyn te ſamen geſteld uit aarde, klei, en andere daar toe dienſtige ſtoffen. De lieden, die hier aan arbeiden, worden *Dykers* genaamd. De veelheid en magt van water heeft de eerſte aanleiding gegeeven tot dit hulpmiddel, om haven en leven in veiligheid te ſtellen. Naar gelange de bewooners, byzonder van deeze gewesten, voor het geweld van water bloot lagen, hebben zy zich op de volmaaking deezer Kunſt meer en meer moeten toeleggen. De groote Ruſſiſche Keizer, PETER DE I vergeleek Holland by een vat, en de Dyken, van welke het omringd wordt, by de Hoepels, die het vat aan een houden op dat het niet in duigen valle. Men wil dat deeze Konſt reeds by de Egyptenaars bekend was, en dat zy den Nyl en andere ſtroomen, door dit middel, binnen hunne oevers wisten te bedwingen.

„Onzekerder is het, wanneer het bedyken van de tegenwoordige Landen van *Holland*, *Zeeland* en *Friesland* eenen aanvang heeft genomen. SMALLEGANGE, in zyn *Chronyk* van *Zeeland*, is van gedachten, dat de *Cimbren* het *dyken* van de *Grieken* geleerd hebben. Doch wy gelooven, dat al wat verhaald wordt, wegens het leggen van Dyken, zo in *Zeeland* als *Friesland*, als reeds vóór Christus geboorte geschied, indien geen beuzeltaal, ten minsten zeer onzeker te zyn. Althans indien men geloof mag slaan aan de beschryving van *Plinius*, die in het laatst der eerste eeuwe leefde, woonden toenmaals de volken wel op hooge heuvelen, doch waren nog niet voorzien van Dyken. Zyn verklaarder *Furmerius* zegt in zyne Friesche Jaarboeken: „De gedaante van Friesland was „toen anders als nu, wyl het hier door aanspoeling „toenam, en daar door afspoeling afnam. Naar 't noor„delyk gewest, het welk door de Brittannische Zee be„spoeld wordt, is 't overal laag, door veele moerassen „ontoegangklyk, met veele meeren of poelen en staande „wateren doorsneden, welke door veelvuldige rietschorren „alomme ongedaan, met geene *Dyken* of *Sluisen tegen het* „*geweld der Zee voorzien zyn.*" Uit dit en andere bewyzen, welke zouden kunnen worden aangevoerd, durven wy besluiten, dat vóór den tyd, met welken de Jaartelling der Christenen een aanvang neemt, de oude Frieſen nog door geene Dyken beschut werden; maar dat zy dit hulpmiddel eerst geleerd hebben van de Romeinen, die, gelyk uit verscheidene plaatsen by TACITUS blykt, in het leggen van Dyken zeer ervaren waren. Onder anderen verhaalt hy in het 13de zyner Jaarboeken, Kap. 31, hoe PAULINUS POMPEUS, Stadhouder ten tyde van NERO, een *Dyk*, ter weeringe van den Rhyn, deed maaken. Dit was dezelfde Dyk, die zestig jaaren te vooren, door DRUSUS begonnen, maar onvoltooid gelaaten was, en die dertien jaaren laater door CIVILIS weder verbroken werd. Van de Romeinen is deeze Kunst overgegaan op de Franken, die op het ouderhouden der Dyken verscheide wetten maakten, welke in de Verzameling der *Capitularia* en Saxische Landrechten te vinden zyn.

„Onzeker is het ondertusschen, wannneer de eerste bedyking in Holland en Zeeland geschied zy. Zommigen stellen dit op het jaar 37, anderen op het jaar 42, zy geeven daarvan de eer aan CLAUDIUS CIVILIS. Anderen, die minder geloof verdienen, verschuiven deezen nuttigen arbeid

beid tot op het jaar 1180. Doch onze oude Jaarboeken, die, al voor dien tyd, van doorbraaken van *Dyken* en *Dammen* gewag maaken, werpen dit gevoelen om verre; 't welk nog verder van zyne kracht beroofd wordt door de aloude benaamingen van Steden en Dorpen, die met *Dyk* of *Dam* eindigen, hoedanigen zyn *Lattendyk*, *Ellewoutsdyk*, *Evertsdyk*, en anderen die op *Dam* uitgaan. Veeleer zou men JUNIUS kunnen gelooven, dat de Batavieren, die Kunst van de *Romeinen* geleerd hebbende, dezelve aan de *Frieſen*, *Hollanders* en *Zeeuwen* hebben medegedeeld. De *Friezen* ſchreeven dit veelal toe aan ADGILLUS, die regeerde in het jaar 640, of daaromtrent. Het blykt ook, dat zy in het *dyken* zulke goede vorderingen maakten, dat zy daar door het byzonder voorrecht verkreegen, van niet buiten de grenzen van hun Vaderland den kryg te moeten volgen; van welk voorrecht zy naderhand, tegen Keizer FREDERIK DEN III, zich met 'er daad bedienden.

„DOUZA verhaalt in zyne Jaarboeken, dat de Zeeuwſche Eilanden, omtrent het jaar 758 door de *Gothen* en *Deenen* met dyken en dammen omgeeven zyn. SMALLEGANGE beweert, dat een groot deel van *Zeeland*, reeds voor 't jaar 833, met *Dyken*, *Dammen* en *Gebouwen* voorzien was; doch dat *Duiveland*, *Noordbeveland*, *Wolfaartsdyk*, *Zuidbeveland* en *Tholen*, eerst na het jaar 850, bedykt zyn. In de Vlaamſche Chronyken leest men, dat in het jaar 1180, door de Hollanders, de *Dyken* en *Dammen* te *Sluis* gemaakt wierden, en dus meer dan 100 jaaren nadat Holland bedykt was. Van tyd tot tyd zyn dus de aan Zee gelegene Landen, ten deele bedykt, en ten deele daar door, voor de overſtroomingen beveiligd. Wy zeggen, ten deele, omdat de droevige ondervinding maar al te dikwils geleerd heeft, hoe zelfs de allerzwaarſte *Dyken* door het onweerſtaanbaar geweld der ſlaande wateren verbroken, en de ſchoonſte Landen ten prooije der zilte wateren geworden zyn. GUICIARDIN en BERTIUS, in hunne beſchryvingen van Vlaanderen, verhaalen, dat aldaar, in 't jaar 1340, in gebruik was, wanneer men Land verkocht of verpandde, met uitdruklyke woorden in de Koopbrieven te ſchryven, indien het Land binnen de tien jaaren overſtroomd werd, dat de koop als dan te niet was; waaruit blykt, dat by ondervinding gebleeken was, hoe weinig vertrouwen men op de Dyken kon ſtellen. —— Bykans onnoemelyk zyn de kosten, welke het leggen en onderhou-

houden der Dyken vordert. Om niet te ſpreeken van de *Oostvrieſche* Dyken, en ons alleen tot die van Zeeland te bepaalen; VAN METEREN en SMALLEGANGE teekenen aan, dat de omloop der Landen van *Zeeland*, zo verre die met *Dyken* bezet en beſchut zyn, wel gemeeten zynde, veertig mylen weegs bedraagt, elke myl van veertig honderd roeden, (THUANUS zegt 400 en PARS 1400 roeden) en dat elk roede dyks, de eene door de andere gerekend, gekost heeft ruim 10 ponden Vlaams, of 60 guldens, van 20 ſtuivers ieder gulden; zo dat, zeggen zy, volgens deeze rekening, alle de *Buitendyken*, te ſamen genomen, komen te ſtaan op *dertig tonnen gouds*. *Thuanus*, uit dit *Dykmaaken*, den rykdom van 't Land afleidende, zegt op 't jaar 1590, van Holland en Zeeland ſpreekende: „ Uit geene „ zaaken kan men beter den rykdom van dezelve afleiden, „ dan uit de groote en zwaare kosten, welke gedaan wor„ den aan het maaken van Dyken, waardoor zy zich tegen „ de overſtrooming der Zee beſchermen. Want de omtrek „ der *Zeeuwſche* Eilanden begrypt wel 40 mylen weegs; „ ieder myl is 400 roeden, en ieder roede 12 voeten; de „ voet gereekend op 5 gulden, zo volgt dat het geheel „ komt te kosten 160000 *Vlaamſche* ponden; dat is, ne„ genhonderd zestigduizend guldens." Onder deeze berekening zyn nog niet begreepen de *Binnendyken*, van ouds gemaakt en derzelver jaarlyks onderhoud. Volgens de aanteekening van SMALLEGANGE, uit *Reinier Telle*, moeten, in het *Land van Schouwen*, van ieder gemeet of halve morgen Hollandsch, alle jaaren betaald worden, zo aan Schotals Dykgeld omtrent 4 guldens, welke penningen alleen tot Dykmakinge beſteed worden. A. PARS teekent aan, dat Holland, worſtelende tegen de Zee, Rivieren en uitgaande Meiren, nauwlyks 400,000 morgens vruchtbaar Land, buiten *Duin* en *Hei*, bevat, en dat zomtyds aan ééne roede, langs den Zeedyk geleegen, wel 600 guldens kosten moeten gedaan worden: welke berekening ons evenwel een weinig te hoog dunkt geſteld te zyn. Doch vooronderſteld, dat elke roede Dyks, gewoonlyk, buiten ongewoone ſchade, op 120 gulden wordt gerekend, zal men een denkbeeld kunnen vormen van de verbazende ſommen, welke aan de Dyken te koste gelegd moeten worden.

„ Wat aangaat de manier van *Dyken* of *Bedyken*," GUICIARDYN geeft een bericht, hoe de Zeeuwen daaromtrent plagten te werk te gaan. „ De Zeeuwſche Dyken, zegt „ hy, die gemeenlyk 10 Antwerpſche ellen hoog zyn, en

„ van

„ van onderen 25 van gelyke ellen breed, worden door arbeid
„ en vernuft gemaakt, niet van gemeene, maar van taaije
„ Klaiachtige Aarde, binnenwaards met ſteen aangevuld,
„ en buitenwaards voorzien met wonderlyk kunſtig ſaam-
„ gevlochten ſtroo van twee vingeren dik. Te weeten op
„ dat de aanſtootende golven de ſpitſen der Dyken niet
„ zouden afkabbelen of uitſlaan, is men nu meest overal
„ gewoon, zo hoog het water doorgaans ſlaat, daar over-
„ al, even als een digt en wel doorwrocht net of matten
„ van ſtroo, of rietachtig ſtroo, te breiden, en in de
„ Aarde of Klai vast te hechten; welke arbeid den naam
„ draagt van *beſtikken* of *bekrammen*, die verricht wordt
„ door ſterke arbeiders, welke men *Stikkers* noemt. Dee-
„ ze *Stikkers* draaijen het ſtroo, ter dikte van twee of
„ drie vingeren, zo vast in een, als of het touwen wa-
„ ren, en hegten het met een yzer vast in de Dyken,
„ dat zy *Kraai* of *Dykſpade* noemen; hebbende de kram
„ van onderen twee tanden om het ſtroo te vatten; dee-
„ ze door het ſtroo heen geſtoken zynde, vallen zy met
„ al hunne macht op de *Dykſpade*, hebbende voor den
„ buik een dikke yzeren plaat, om zich niet te bezee-
„ ren."

„ Op zommige plaatzen ziet men de Dyken ter hoogte van 16 tot 20 ja 24 voeten, en op de kruin zo breed, dat 'er twee wagens naast elkanderen kunnen ryden. Beneden aan den voet beſlaan zy, veelal, de breedte van twee of drie roeden, of ook wel van 100 of 120 voeten; aan den buitenkant, om ze voor het afzakken te bewaaren, zyn ze bezet met zwaare paalen. SMALLEGANGE meldt, in zyn Kronyk, de ſchikkingen, ten tyde van KAREL DEN V, en zynen Zoon Filips, daaromtrent beraamd.

„ Naardemaal deeze Konstwerken, even als de Duinen, volgens billyke wetten moeten onderhouden worden, hebben de Graaven van *Holland* en *Zeeland*, ten allen tyde, daar voor zeer zorgvuldig gewaakt; in MIERIS *Charterboek* zyn daarvan overvloedige bewyzen voor handen. De wetten door 's Lands Staaten, naderhand hierop gemaakt, en van tyd tot tyd vermeerderd of verbeterd, zyn te vinden in de bekende Placaatboeken. Hiertoe behooren, inzonderheid, de *Dyk-* en *Zylrechten*, het *Spatenrecht*, de Inſtructiën voor *Dykmeesteren*, *Dykbaazen*, *Dykgraaven*, *Heemraden*, in *Holland Zeeland* en *Friesland*, en *Dykrechten* in *Oostfriesland*; ook de Ordonantien op de *Dykſchouwingen*, *Dykpandingen*, enz.

„ Van

„Van de *Paal-* en *Kokerwurmen* ſpreekende, zullen wy in 't vervolg gelegenheid hebben aan te wyzen, welke veranderingen, in het verzorgen der Dyken daar door veroorzaakt zyn. Onder het Artikel ROBLES, (CASPER,) zal de Staat en geſteldheid der Frieſche Zeedyken, zo van de voorige als tegenwoordige eeuwe, vermeld worden.

„De kosten der Dykaadjen, die, gelyk wy boven reeds gezien hebben, ongemeen hoog loopen, worden, even als die, welke vereischt worden tot onderhoud van het Kollegie en de bedienden der Heemraadſchappen, gevonden uit de belastingen op de Landeryen; welke kosten in Noord-Holland zo hoog zyn gereezen, dat men reeds verſcheiden Landeryen heeft *ſpaa* geſtooken; zynde in Zuid-Holland tot die hoogte geklommen, dat de eigenaars der Landeryen naauwlyks twee en één half of drie ten honderd van hun Kapitaal kunnen reekenen. In Rhynland moeten tegenwoordig de Landeryen, voor Jaarlykſche omſlagen, meer dan 40 ſtuivers, voor ieder morgen, opbrengen. In Delfland beloopt dit reeds boven de 50 Stuivers. Daarenboven bedragen de Polderkosten omtrent 30 en de Ambachtskosten 11 of 12 ſtuivers voor ieder morgen. Doch dit is het nog niet alles. De Zuid-Hollandſche Landeryen moeten, daarenboven, voor gewoonlyke verpondingen, 5 guldens, en voor buitengewoone 50 ſtuivers van ieder morgen aan 't Land betaalen, boven en behalven de belastingen, welke van de voortbrengzels deezer landen moeten opgebragt worden. De waarde van één morgen best land, in dien oord, wordt begroot op byna 500 guldens. Ieder morgen doet aan Landhuur byna 30 guldens; de verpondingen en omſlagen moeten hier eerst betaald, en Huis, Schuur, Hooiberg en Poldermoolen enz. onderhouden worden. L'EPIE bl. 188 begroot alle deeze onkosten, van ieder morgen Lands, in Noord-Holland, op twintig guldens."

Nationaale Brieven. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart. *Behalven de Voorrede,* 120 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze brieven zyn, volgens den Inhoud van de Voorrede, geſchikt en ingericht, om te voldoen aan den welmeenenden wensch van de Gemaatigden in ons Vaderland, die het buitenſpoorige aan den eenen en den anderen kant zien

zien en betreuren, en dus reeds lange gewenscht hadden dat men de geſchillen op eene andere wyze behandelde, en de wanbegrippen zogt weg te neemen, zonder de driften op te wekken en de gemoederen meer te ontrusten. Zy zyn gewisfeld tusſchen twee Vrienden, die wel op eene verſchillende wyze ten opzichte van den tegenwoordigen ſtaat van ons Land denken, echter zonder eenige andere inzichten, dan om zo veel mogelyk de waarheid en zodanige middelen uit te vinden, welke tot bevrediging en herſtelling van ons gemeenebest zouden kunnen ſtrekken, elkander onderhouden; en zy kunnen tot een voorbeeld ſtrekken, hoe zulks zeer wel op eene gematigde wyze kan geſchieden, zonder dat door de band van vriendſchap, veel min van bloedverwantſchap, geheel zou behoeven gebroken te worden.

De onderwerpen der brieven, in dit eerſte Stukje vervat, betreffen zo wel de mishandelingen en oorlog ons door de Engelſchen aangedaan, als onze geſchillen met den Keizer. Doch daar de Engelſche Oorlog reeds lange geeindigd is, en onze geſchillen met den Keizer thans vereffend zyn, ſchynen deeze Brieven wat ontydig te komen, te meer daar zy geene nieuwe aanmerkingen behelzen, die eenig meerder licht over deeze zaaken verſpreiden, dan voorheen reeds meermaalen geſchied is, ten zy dezelve, gelyk ons uit het geheel ook toeſchyut, ſlegts dienen om de oorzaak onzer geſchillen uit den grond op te haalen, en dus als het ware tot eene inleiding te verſtrekken voor interesſanter Stukken die nog volgen moeten. Voor het overige zyn deeze Brieven in een deftigen en behaaglyken ſtyl opgeſteld, en laaten zich met vermaak leezen.

De vrye Nederlander, verdeedigende de eer eener onafhangkelyke Republiek en de vryheid in den Burgerſtaat, en hunner belangelooze Voorſtanders tegen alle wettelooze heerschzucht. Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by J. Weppelman, 1785. *Behalven het Voorwerk*, 374 *bladz. in gr. octavo.*

De bedoeling van den Schryver, of Schryvers, van dit Werk, dat onder de periodieke Werken van deezen tyd behoort, is, volgens hunne betuiging, om de Vryheid in haaren waaren aart te vertoonen, — de gebreken niet in den eenen te verheffen, terwyl men ze in den anderen doemt

doemt —— de heerschzucht niet in den eenen te beteugelen, terwyl men ze in den anderen bot viert, en dus noch voor de affectie voor zyne vrienden, noch voor den haat jegens zyne vyanden vatbaar te zyn —— met een woord, om, met alle onpartydigheid, de waarheid alleen, ten nutte van het algemeene welzyn, hulde te doen en in het helderſte daglicht te ſtellen. —— Waarlyk eene edele en loffelyke bedoeling, die eenen vryen Nederlander waardig, doch tevens moeijelyk te volvoeren is! Ook zyn de Schryvers nedrig genoeg om 'er tevens by te voegen, dat, zo zy in het hun voorgeſtelde doel nog niet verre gevorderd zyn, men dit moet toeſchryven aan de zwakheid, waarmede alle beginzelen van menſchelyke onderneemingen gemerkt zyn, terwyl het een voornaam gedeelte hunner beoefening zyn zal ook hier in naar meerdere volmaaktheid te ſtreeven.

Wy kunnen niet zeggen, dat dit Werk, 't welk grootendeels over de Utrechtſche zaaken handelt, zo interesſant en zo wel geſchreeven is als het met recht geachte Werk van den Post van den Rhyn, dat in alle opzichten verre boven hetzelve verheven is. Ondertusſchen verdienen echter de welmeenende pogingen der Schryvers, om het hunne ter bevordering der Vryheid toe te brengen, lof en aanmoediging, te meer daar eenige Vertoogen de kenmerken draagen van de bedoeling, die zy zich hadden voorgeſteld.

Taelkundige Mengelingen, uitgegeven onder de Zinſpreuk: Linguæ Patriæ excolendæ Amore. N. VI *Te Leyden, by* F. de Does, 1785. *In gr. octavo*, 88. *bladz.*

Dit Stukje is een vervolg van het voorige N. IV en V, het welk ons eenige Mæſo-Gothiſche overblyfzelen, vergezeld van eene woordlyke Nederduitſche vertaaling, mededeelde, met etlyke nevensgaande aanmerkingen over eenige Mæſo-Gothiſche woorden, in die overblyfzelen uit den *Brief van Paulus* aan de *Romeinen* voorkomende, waarvan wy voor eenigen tyd verſlag gegeeven hebben (*). Als een vervolg hiervan behelst dit Stukje eenige ſoortgelyke aanmerkingen, nopens zommige Mæſo-Gothiſche woorden, in de andere overblyfzelen, te weeten, het *Onze Vader*, en de *Lofzangen* van *Maria* en *Simeon*. Hiernevens zyn nog gevoegd aanmerkingen over zommige oude Nederduitſche woorden, die in de woordlyke overzetting van 't overblyfzel van des Apostels brief gebruikt zyn; hebben-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 46.

bende men zig, in die overzetting, hier en daar bediend van oude Nederduitſche woorden, die beter met de *Mæſo-Gothiſchen* overeenſtemden, en derzelver betekenis beter uitdrukten, dan onze tegenwoordigen. —— Het eene en 't andere dient, ter ſtaavinge van 't voorheen beweerde (*), taakende de gemeenſchap der Gothiſche en Nederduitſche taale; als geevende een aantal van voorbeelden aan de hand, die ons de naverwantſchap deezer taale ten duidelykſte voor oogen ſtellen. En 't nagaan hier van geeft tevens meermaals aanleiding, tot het ophelderen van de beketenis en den nadruk veeler thans verouderde woorden onzer taale; 't welk dikwils ten beteren verſtande onzer oude Schryveren kan ſtrekken. ——— De Liefhebbers onzer Nederduitſche Taaloefeninge zullen des hier op nieuw t' over reden vinden, om deeze *Taelkundige Mengelingen* in waerde te houden. De opheldering van een en ander woord verſtrekke hier ter proeve.

„ Mikils is het M-G. *magnus*, groot, hier van Mikiljan *magnificare*, groot maken. Dit M-G. Mikils, in onze Tongval overgebragt zijnde, is het bij ons reeds voorlang in onbruik geraakte michel, *magnus*. Bij KILIAEN is dit woord niet bekend. Dat het evenwel ten tijde van O. DE SCHEUREN, in den jaare 1477, Cancellier van het Hertogdom Kleef, in gebruik was, blijkt uit zijnen *Theutonista*, alwaar gevonden wordt, „ Mijchel groit, magnus." Bij Schrijvers van vroeger eeuw vindt men het gemeender gebruikt. LODEWIJK VAN VELTHEM (*a*).

——— *Gi Heren! ny ſiet!*
Ginder komt op ons een michel *diet* (†);
Het fijn viande, na minen wane.

JACOB VAN MAERLANT bedient zich ook op verſcheide plaetzen van dit woord, over welken zie onze Aanteekeningen in het II Deel. In Duitschland is het langer in gebruik gebleven volgens het getuigenis van WACHTER (*b*). De verwandſchapte taalen erkennen mede dit M-G. woord; als A. S. micel, micl, micle, micyl, micla. Al. MICHIL, MIKIL, *magnus*. Zie verder WACHTER en vooral jo. IHRE (*c*)." Wat wyders het werkwoord *Mikiljan* betreft, daaromtrent merken onze Schryvers nog aan, dat 'er hun wel overblyfzels van voorgekomen zyn

(*) *Ald.* V. D. bl. 386.

(*a*) *Spiegel Histor.* III. B. 46 c.

[† *diet*, in de betekenis van *volk* of *eene menigte*, is, volgens eene vroegere aantekening in dit Stukje het M-G. thiuda volk.]

(*b*) *In Gloſſar. Germ.* V. MICHEL.

(*c*) *In Gloſſar. Suec-Goth.* V. MYCKEN.

zyn in onze verwanſchapte taalen, maar niet in 't Nederduitsch. Voorts verzenden ze ons, over het tegenwoordige gebruik van het woord Wichel, tot het aangetekende, door M. H. GOLDASTUS (*d*).

„ Van het M.G. Manwjan, Gamanwjan *parare*, *præparare* zijn, noch in onze verwandſchapte taalen, noch in ons N.D. eenige overblijffels te vinden, dan alleen in ons verouderd N.D. *maenen* door M. STOKE (*e*) gebruikt.

Als d Ammirael gheware waert
Datte Grave hem ontboet,
Sette hi toe met haesten groet,
En ghine daer omme lopen ſelve,
En maende *ſiere galeiden elve:*
Jan Paydroeghe ſette oec mede,
En maende *daer ter ſelver ſtede*
Acht en dertich groter ſcepe.

en het welk door HUYDECOPER verklaard wordt te willen beteekenen, dat de Ammiraal en Jan Paydroge hunne laatſte orden gaven om onder zeil te gaan. —— Welke verklaaring juist wel niet van den weg af is; doch eigenlijk ſchijnt maenen hier in de beteekenis te komen van het M.G. Manwjan *parare*. De beteekenis van *vocare*, welke VAN HASSELT (*f*) aen deze plaats geeft, komt hier niet te pas; ook is maenen in deezen zin van *vocare*, *roepen*, door KILIAEN ook geenſins verklaard: want *vocare* is bij hem *in jus vocare*, 't geen te meer blijkt uit zijne nadere verklaaring door *mannire*. Maenen beteekent dan hier *gereed maaken*; en dus wil *Stoke* niet anders zeggen, dan dat de Ammiraal zelf zich haastede, om zijne *galeiden* gereed te maaken, of door zijne tegenwoordigheid te bezorgen, dat alles, wat noodig was, om ſchielijk onder zeil te gaan, gereed gemaakt wierdt."

By deeze twee voorbeelden, die het Mœſo-Gothiſche betreffen, zullen wy nog een derde voegen, overgenomen uit de Aanmerkingen nopens eenige oude Nederduitſche woorden, in de opgemelde woordelyke overzetting gebruikt; waar toe wy die over het woordje Jof verkiezen.

„ Onder alle de beteekenisſen van het woordjen *of*, door KILIAEN en PLANTYN opgegeven (*g*), is ook die van *si*, *indien*. Jof, door my hier gebruikt, is by hen niet te vinden. —— Het is een van die woorden, die mooglyk ten tyde van die twee

(*d*) *In Notis ad Tyrol. R. Paraenes.* §. 28.

(*e*) *Rymkr.* B. IX. v. 590.

(*f*) *In Notis ad* KILIAN. v. maenen.

(*g*) *Theſ. Ling. Teut.*

twee Schryvers reeds geheel in onbruik geweest zyn. ——— In het A-S. is Gif of Gyf *indien*. Het Alem. erkent ook Jof. Dergelyke voorzetting (*prothesis*) van *j* is niet zonder voorbeeld. Onze MAERLANT heeft zich menigmaal van dit woord bediend, en op het gezag van dien Schryver heb ik het ook genomen, om het M-G. jabai, zo veel als mooglyk was, letterlijk over te zetten. MAERLANDS woorden zyn deze (*h*) de geschiedenis van Jacob en Ezau verhalende, om niet alle plaatsen by te brengen:

Die moeder, die fijns maecte vele
Decte fijn hande ende fijn kele
Datten die vader vonde ru
Jof *hij yet twivelde van esau.*

„ Wat nu de beteekenis van of voor *indien* aangaat; daarvan vindt men verscheiden voorbeelden by onze Oude Schryvers. By MELIS STOKE leest men het ook in dezen zin gebruikt (*i*).

Si baden, dat God verdoemen
Moeste, of *si gaven raet*
Tot so jamerliker daet.

Merk op in het voorbygaan, dat *Melis* nooit ons indien gebruikt heeft, maar het altyd op eene byzondere wyze uitdrukt. B. V.

Ic sal hem lesen sulken lesse,
Pensde hi; behoudiet leven,
Ic doe hem discipline gheven.

Maar keeren wy tot ons of weder. *Gen.* XXIIII. (*k*). *Die knaep antwoerde*, of *dat wijf niet en wilde comen met mi. Ghuld. Troen.* (*l*) *Ghi vint oec die rechte wijsheit in uwen monde*, of *ghi vergeuet uwen schuldenaren opter stat daer ghi he machtich sijt, en* of *ghi god dancber sijt, alle sijnre ghenadeliker wercken. Somerst. vander Guld. Leg.* (*m*) *Ende vitus seide Doch comen dine gode dat si di genesen* of *si mogen.* Hier mede zoude men dit gebruik van of voor *indien*, *sive particula dubitandi*, voor bewezen kunnen rekenen. Dan laat ons eens zien, of men de oorsprong van deze beteekenis niet kan ontdekken. IHRE (*n*) leert ons, dat ief in het *Sueo-Goth. twyfel*, *dubium*, beteken. Hier dunkt my is de *Etymologie* al gevonden. En dan beduidt ons oude jof, of zo veel als *'er is twyfel aan.* Deze afleiding schynt

(*h*) *Rijmb.* f. 13. a HS. (*i*) *Rymkron.* B. V. vs. 1284. Zie ook B. IX. vs. 61.
(*k*.) Bybel 1477. (*l*) bl. 65. a. (*m*.) f. XX. d. HS. (*n*) *Glosf. Sueo-Goth.* h. v.

ſchynt my toe wel zo veel ſtreek te houden, als de vergezogte, welke ons SKINNERUS opgeeft (*o*), het A-S. *gif* van *gifan dare* afleidende, en dan zoude het zo veel als *dato*, naar zyn zeggen, beteekenen. *efa* is in het Ysl. *twyfelen*, *dubitare*."

Laatstlyk verleent ons dit Stukje nog eene *Lijst van vergelyking tusſchen de Laplandſche en Nederduitſche taal*; waar in ons een aantal van meer dan vier honderd woorden medegedeeld wordt, die reeds eene merkbaare overeenkomst tusſchen deeze twee ſpraaken aanduiden. Waarſchynlyk heeft men dezelve, volgens den Opſteller deezer Lyste, daaruit af te leiden, dat men de Laplanders voor de eerſte inwoonders van het oude Scandinavie hebbe te houden; by eene volgende gelegenheid ſtaat dit onderwerp verder nagevorscht en ontvouwd te worden.

(*o*) Zie JUNIUS in *Etym. Angl.* V. IF.

Beſpiegelingen van de vier Leevensſtanden. Eerſte Stukje. Te Haarlem, bij A. Loosjes Pz., 1785. *In gr. octavo, 99 bladz.*

Uit de Inleiding, voor dit eerſte Stukje geplaatst, bemerken wy dat de Opſteller deezer Beſpiegelingen voor heeft, den Mensch in zyne *Kindſchheid*, *Jeugd*, *Middelbaaren Leevensſtand* en *Ouderdom* te beſchouwen; van ieder deezer ſtanden een Tafereel te maalen, waarin hy het nuttige en aangenaame zal tragten te vereenigen. Ter bereikinge hiervan zal hy het oog vestigen op de voornaamſte omſtandigheden van ieder derzelven, zig van een ongedwongen ſchryftrant bedienen, en het Proza nu en dan met de Poëzy verwiſſelen. ——— Naar dit Plan is het eerſte Stukje, het welk de Kindschheid ten onderwerpe heeft, uitgevoerd op eene wyze, die te gelyk leerzaam is en vermaak verleent, bovenal aan de zodanigen dien de Opvoeding der Kinderen is aanbevolen, en aan alle dezulken, die met eene zekere genoeglykheid de ontwikkeling van de werkzaamheden der Kinderen gadeſlaan.

De Autheur vangt aan met eene aandoenlyke beſchouwing van het treffende tydſtip der geboorte eenes Kinds, en van de hartlyke vreugde des Huisgezins, op de heuchelyke verloſsing. De wyze ſchikking der Voorzienigheid, in het magtlooze kind het geſchiktſte voedzel te doen vinden in 's Moeders melkvollen boezem, trekt voorts zyne aandagt. Vervolgens houdt hy onzen geest aangenaam bezig, met eene afſchetzing van de ſtreelende trekken der tedere Kindschheid; die, zo ze niet door een vroegtydigen dood afgebroken, maar ſlegts door de ongevallen van het opkomende gebit bezwalkt worden, elk welgeſteld hart vervrolyken. Hier mede nadert hy tot den tyd, dien men den eigenlyken aanvang der verſtandlyke en zedelyke opvoeding mag noemen; hy doorloopt het eerſte tydperk

perk van dezelve, met eene gepaste ontvouwing van 't geen zig in de Kinderen opdoet, en 't geen de Ouders, in die dagen, ten hunnen opzigte in agt hebben te neemen. —— Niet ongepast wordt dit onderwerp hier afgebroken, door een meewaarig oog te ſlaan op de woedende kinderziekte, die zo vaak al het dus ver aangewende ſtoort, ja ook wel geheel verydelt. Een treffend tafereel doet zig by die gelegenheid voor ons op: eene bedroefde Moeder ſmelt in traanen op het gezigt van haar lydend kind; en haare droefheid klimt, op deszelfs overlyden, tot een te hooger trap, om dat zy geen gehoor gegeeven heeft aan de menschlievende raadgeevingen, om haar beminde Dogtertje by tyds in te enten. Wanhoop zou haar hart overmeesterd hebben, was zy niet opgebeurd en vertroost door een verſtandig en Godvrugtig Leeraar; dien 't ſpyt dat zyne vroegere raadgeevingen niet opgevolgd zyn, terwyl hy hoopt, dat dit zo ſmertelyk ongeval, aan andere Moeders, tot eene heilzaame les zal ſtrekken. —— Dit akelige wordt vervangen door eene vrolyker ſchildery, welke ons de kinderlyke vermaaken en bedryven vertoont, waarin te gelyk hunne natuurlyke geaartheid veelal ten duidelykſte doorſchittert; zo dat dezelve aan opmerkzaame Ouders, welken ook hier in het gedrag der Kinderen regelen, niet kunne ontgaan. By de voorige Schooloefeningen van Leezen en Schryven komt nu mede het Rekenen; en 't Kind wordt vatbaar voor 't aanleeren van zodanige weetenſchappen, die aan het zelve tot eene vermaaklyke uitſpanning mogen verſtrekken, waar van eene verſtandige opvoeding een nuttig gebruik maakt. Wel byzonder wordt het nu ook tyd, om de oppervlakkige kundigheden van Godsdienst, in vroegere dagen het Kind ingeboezemd, eenigzins uit te breiden, en overtuigend voor te draagen, zonder het egter in te wikkelen in beſpiegelingen, die deszelfs vatbaarheid te boven gaan. —— Ter duidelyker voorſtelling hiervan ſchetst ons de Autheur de leerwyze en het gedrag van eenen in het kennelyke en betragtelyke van den Godsdienst geoefenden Huisvader, die zynen kinderen de vereischte kennis van Godsdienst en Zedekunde eenvoudig en overtuigend inprent; die hunne afwykingen van hunnen pligt niet ongemerkt over 't hoofd ziet, maar hen in bedaardheid gemaatigd kastydt, en tevens leerzaame leſſen van gedrag geeft; het welk de waare gehoorzaamheid, die uit eerbied en liefde ontſtaat, in de kinderen vestigt. —— Eene ziekte, die den Vader het naakende ſterfuur ſchynt aan te kondigen, geeft gelegenheid tot het voorſtellen der laatſte Vaderlyke leſſe; waarby de gehoorzaamheid aan, en de liefde voor, de Voogden byzonderlyk aangedrongen wordt. En door dit bezef van ouderlooze Kinderen wordt de Autheur natuurlyk opgeleid, om te denken op het nut der Weeshuizen. Hierop keert hy weder te rug tot het gedrag van overblyvende Ouderen, omtrent

hunne Kinderen, met betrekking tot hunne verdere leevenswyze, ter aanvaardinge van 't eene of andere beroep, dat hun een eerlyk beſtaan zal kunnen leveren. En dit brengt hem tot den overgang, uit den ſtaat der Kindſchheid, in dien der Jongelingſchap, welks beſchouwing voor een volgend Stukje geſchikt is, dat hem hier mede doet afbreeken; hegtende alleenlyk ten ſlot 'er nog aan eenige opmerkingen, op den aart en de goede geſteldheid der Kinderen. —— Om, by de opgave van het beloop deezer Beſpiegelingen, nog een ſtaal van derzelver uitvoering te geeven, zullen wy het oog ſlaan op het volgende tafereel der ſtreelende Kindſchheid.

„ Is 'er, „ zegt de Autheur, met het hoogſte regt," Is 'er beter tafereel van wezenlijke bevalligheid te ſchetzen, dan een ſchoon kind, dat met zijne poezelige armen den hals zijner moeder tracht te omvatten? De ſtamelende klanken, de eerſte poogingen tot ſpreeken, zijn zo veel aangenaamheden voor het ouderlijk hart, als 'er zich verſcheidenheden in deeze wonderlijke wendigen en tongvallen opdoen.

't Kind krijgt trek tot kinderſpelen;
't Grijpt met vreugd den rammel op,
En verheugt zich in het tooizel
Van den grappigen hansop.
't Grijpt na vruchten, bladen, bloemen,
Kleuren, die afſteekend zijn,
Jan! ſchept lachend welbehaagen
In den teedren maaneſchijn.

„ Te gelijk met deeze poogingen der keemende menschlijkheid beginnen de eerſte tandjes te botten. De blijde lachjes verdwijnen van het vriendelijk gelaat, daar de grievendſte pijnen met eene treurige bleekheid het liefelijk blos doen afwisſelen.

„ Niet vreemd zeker, dat deeze ſmarten de kinderen doen kwijnen, daar een verder gevorderde Leeftijd tegen ſoortgelijke pijnen bijlange na niet is opgewoogen.

„ Hoe veele bloemen, pas ontlooken, vallen niet voor deezen ſtormwind neder; maar wanneer een ander lot door de Goedheid van het Opperweezen het kind en den ouderen beſchoren is, dan klimt de vreugde ten top.

't Botten van de ſcherpe tandjes
Baart het kind dien overlast,
Daar het ſchreijend met zijn handjes
Na de harde kevels tast.

Jan

Zaa het klein, 't gevoelig lichaam
Wordt door deeze pijn ontſteld,
Daar 't voor 't woeden deezer ſmarten
Als de ſneeuw voor 't zonlicht ſmelt.
Doch dat vrij die pijnen knellen,
Droefheid gaat ſlechts vreugde voor.
Hoor de Moeder juichend roepen:
Zie 'er is een tandje door.
Tot dus lang is 't lieve wichtje
Met de Moedermelk geſpijsd,
Doch Natuur, die met den vinger
't Menschdom zijn beſtemming wijst,
Leert de Moeder 't kind te ſpeenen.
Daar zij weigert met verdriet,
Zegt zij: ſchrei niet lieve kindje!
't Is Natuur, die mij 't verbiedt.
Eindlijk, eindlijk door den honger
Fel geneepen proeft het kind
Mondkost, die hem eerst niet ſmaakte,
Maar de nood dra lekker vindt,
Daar een rij van witte tandjes,
Snijdend ſcherp en ſchoon gekast,
Al de ſpijzen fijn vermaalen,
Waar de tong zich op vergast.
O hoe blij is nu de Moeder,
Als zij 't wichtje gade ſlaat,
Daar 't bij 't hart betoovrend lachen
De Elpen tandjes blinken laat.

„ Naa de aanwinst der tandjes krijgt de ſpraak vast meer en meer eene gevestigde wending. De woorden, die alleen het ouderlijk gehoor door genegenheid en gewoonte verſtondt, beginnen verſtaanbaar te worden voor den vreemden: en het kind zelf ſchept genoegen in het nabootſen van de woorden zijner ouders.

„ De liefelijke naamen van Vader en Moeder zijn het kind in den mond beſtorven; die vriendelijke woorden op eenen ſtreelenden toon, der Kindschheid bijzonder eigen, uitgeſproken, verrukken het ouderlijk hart, en winnen deszelfs volkomen genegenheid; en hoe gelukkig is dezelve! Immers hoe veele deezer jonge ſchepzeltjes zijn alleen aangenaam voor het hart van den vader en de moeder, daar de ongemakken der vroeg-

ſte Kindschheid hun onaangenaam maaken in het oog van vreemden. Gelukkige ſchikking, gelukkige geſteldheid der dingen, dat juist die zwakheid dikwerf de bron der tederſte liefde wordt.

„ Ieder rechtſchapen vader immer boezemt, met den dichter RIEMSNIJDER, omtrent zijne kinderen in verrukking uit,

Lieve Telgen, waardſte ſchatten,
Speelt vrij om en op mijn ſchoot!
Als mijn armen u omvatten,
Ben ik als een Vorst zo groot;
Uw geſtamel, hoe gebroken,
Is welſpreekenheid voor mij!

Proeve van Mengelpoëzy. Door ISAAK VAN HAASTERT. *Te Leyden, by* A. en J. Honcoop, 1785. *In gr. octavo, 85 bladz.*

Eene nette taal, eene keurige ſtyl, gepaste versmaat, en cierlyke behandeling zyn de algemeene kenmerken van deeze Proeve. Vooral munt de Heer *van Haastert* uit, in het zagt ſchilderen. Zyn *verheerlykte Middelaar* en *Tafereel van het Oorlog* voldoen ons, ſchoon zeer goede Dichtſtukken op zich zelve beſchouwd, niet in vergelyking met zyn' Lentezang en dergelyken. Hoor, hoe bevallig in den gemelden Zang de Dichter van dat lieve Jaargetyde zingt; zy zelf, die het Rym, als een niet ontbeerlyk vereischte der Nederduitſche Dichtkunst aanmerken, zullen toch eenig ſchoon in deeze zoet vloeijende en gemaklyk rollende regels moeten erkennen.

Gy, vroegtyd, geeft de ſpieren
Des ſtroeven Grysaarts krachten;
Gy ſchildert purpren blosjes
Op de aangenaame kaken
Van 't jeugdigſte der ſchonen,
Dat aller tong u roemen,
Uw' lof ten top verheffen!
ô Kroon der Jaargetyden!

En wat laager.

Ontrolt de Nacht heur ſluyer,
Dan zie ik 't bleke Maanlicht
Door 't ſchomlend lover blinken,

Ter-

Terwyl het Nachtegaaltje
Zyn aangenaame tonen
Doet golven door den Luchtkring.
Ook haalden myne klanken
By u voltonig orgel,
ô Blyde Filomele!
Dan rees de Lof der Lente
Naar eisch uit mynen boezem.
Met eng beperkt vermogen,
Met ſtamerende tonge,
Betaamt het yder ſchepzel,
Door dankbaar vuur ontſtoken,
Den Schepper van die ſchoonheên,
De bron dier Zaligheden,
Met hart en ziel te pryzen.
Dat al wat leeft u love
ô Oorſprong aller dingen!

Hier en daar helt de Schryver tot het *Sentimenteele* wat ſterk over, dat wy als het wezenlyk gebrek in deeze zyne Proeve aanmerken, en wel als zodanig een gebrek, dat in ſtaat is, om al het waarlyk mannelyke en kragtige, dat anders een' Dichter door den tyd eigen wordt, ontzenuwt, en bederft.

Leerzaame Fabelen en Vertelſels. Met plaaten. Te Leyden, by W. H. Gryp. 64 *Bladz. in gr. octavo.*

Eene gansch niet onaartige Verzameling van Fabelen en Vertelſels, getrokken uit *Eſopus*, *Phedrus* en andere Fabelſchryvers. De voordragt is zeer duidelyk en ligt bevatbaar. De Beryming ontbreekt het gansch niet aan vloeibaarheid, en de Navolging is over 't algemeen natuurlyk en los. Tot een voorbeeld en ter ſtaaving van ons gezegde diene de Fabel met het opſchrift.

DE BYGELOVIGE BOER EN DE SPIN.

Een Boer, zo wys en vroom als Boeren zyn,
(En dus van jongsaf aan door Bygeloof bezeten)
Lag zeekren tyd op 't krankbed vol van pyn,
De ſleepende uuren af te meeten.
Hy vreesde afgryſelyk voor kist, voor baer, en graf.

Al riep Magister Klaas: „ 'k zweer Kryn! je komt 'er af.
Het baatte niet... Myn Heer Pastoor moest komen,
En hooren in de biegt zyn zonden aan.

Nu kwamen: water in de melk gedaan,
Verkorte tienden, en geſchonden 's Heeren boomen,
Ook viſſchen, diefsch by nacht zyns buurmans fulk ontnomen,
En... maar hier bleef de tong van Kryn in 't biegten ſtaan.
„ Hoe nu toch Kryn! wat gaat u aan?"
„ Och lieve Heer Pastoor!... Wie zou niet ſchroomen!
„ Een kleppertje... hoor! hoor!... daar ſtaat het, droeve noed!

„ Dit ſpelt gewis myn dood.
De goede Priester ſpant al zyne kragten t'zamen
Om Kryn deez' zotterny te praaten uit het hoofd.
Hy zegt, dat die gedachten niet betaamen,
En dat hy zich behoort te ſchaamen,
Dat geen verſtandig Man zulke ydelheên gelooft;
Vergeefsch! hy praat het Kryn niet uit zyn hoofd.
„ Men mag Amfion zyn, en rots en woud vervoeren,
„ Men overtuigt nogthans geen boeren."
Een oude Spin, die aan de bedſtée zat,
En 't recht der Gastvryheid by Kryn lang had genooten,
Had alles aangehoord, en 't heeft haar zeer verdrooten
Dat zulk een dwaaze waan haar vroomen waard bezet;
Zy heeft dan kort en goed het heel geſchil beſlooten;
Want langs haar ſpindraad afgeſchooten
Heeft zy het kleppend diertje fluks gevat.

„ Zie, riep zy, dwaaze Mensch van waangeloof bezeten,
„ Zie wat ik in myn nypers hou,
„ 't Is uw Profeet!... zoo ik vertrouw,
„ Gy zult uw dwaasheid nu vergeeten

„ Zeg toch hoe zulk een diertje uw dood zou weeten,
„ Dat van zyn eigen noodlot 't minst niet wist,
„ En dat ik voor uwe oogen op zal eeten?
„ ô Kryn, ô Kryn! gy hebt uw graf vergist.

Wil-

Willem de Eerſte, Prins van Oranje, Treurſpel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1785. *In gr.* 8vo., 68 *bladz.*

Een zeer geregeld en fraai Treurſpel, behelzende de Edelmoedige daad van *Mandeſloo*, in het ſpaaren van het leeven van *Prins Willem de Eerſte. De la Brize*, het contrast van *Mandeſloo*, is een allereislykst Character, en door den Dichter vercierd. Het Dichtkundige is zeer wel in agt genomen, en het Character van *Willem de Eerſte*, gelyk ook der overige Perſoonaadjen, voornaamlyk dat van *Aldegonde*, in het waare licht geplaatst. Het gebrek aan Vrouwen in dit Treurſpel wordt door de kragt van zeggen en overige ſchoonheden genoegzaam vergoed; en wy gelooven, dat de onbekende Dichter van dit Stuk op den regten weg is, om in dit vak der Dichtkunst voort te werken.

Proeve van de Dichtkundige Letteroefeningen, over den Gysbrecht van Aemſtel en Lucifer, van VONDEL; *over* HOOFT, *als Dichter, en over de Elegyen. Derde Deel, door* J. MACQUET, *Lid van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde, te Leyden. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1786. *In groot octavo*, 246. *bladz.*

Dit deel bevat, gelyk de twee voorige (*), zeer juiste en oordeelkundige Verhandelingen over de opgemelde onderwerpen. De Heer *Macquet* beſchouwt de *Gysbrecht van Aemſtel*, hoe veele ſchoonheden dezelve bezitte, met de naauwziende oogen van eenen keurigen en kieſchen Kunstrechter: toont verſcheide fouten in het zelve aan, en zet de ſchoonheden in een helder daglicht. De tweede Proeve behelst eene diergelyke beſchouwing van den *Lucifer*. De derde bevat eene ſtrenge, maar tevens, naar ons voorkomt, eene billyke beoordeeling van den grooten *Hooft* als Dichter. De Schryver vindt de kragt van dien grooten Man, als Dichter, gelegen in den Anacreontiſchen Lierzang. Het vonnis over zyne Treurſpelen loopt ten uiterſten ongunſtig, doch de Heer *Macquet* heeft zulke bondige redenen voor zyn geſtelde, dat wy ons, onaangezien de hoogachting voor *Hooft* in andere opzigten, verpligt vinden, daaraan ons zegel te hangen. De vierde Proeve gaat over de *Elegyen*, welk zoort van Gedichten de Heer *Macquet* het middelſoort ſtelt te zyn tusſchen den verheven Lierzang en den Anacreontiſchen; zynde deeze uitvoerige Proeve door verſcheide voorbeelden opgehelderd. De vergelyking tus-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* II. D. bl. 309 en V. D. bl. 582.

tusschen *Ovidius*, *Cats* en *Racine*, welke deeze Proeve beſluit, zullen wy tot een voorbeeld der behandeling onzen Leezers mededeelen.

„ De ſmaek van *Ovidius* is aengenaem, behaeglyk, en zeer geſchikt, om door zoete teere Sentimenten te vermaken, doch hy is ook gevaerlyk en kan zeer ligt door de weeldrigheid bederven, zelfs eer men het merkt; des men over alles te breed uitweidt in de omſtandigheden die zulks het minſte vereiſchen. Om volmaekt den geest van *Ovidius* te merken, kan men misſchien den Nederlandſchen Lezer niet veiliger zenden, dan naer de werken van *Cats*. Zyn Huwlyk, zyn Trouwring, zyn Buitenleven, enz. zyn alle vol aengename, bevallige, zoete zaken, waerin een ongemeen Ryk vernuft, dat alles behaeglyk ſchildert, uitmunt. De vloeijendheid der verzen, die even als by *Ovidius* nimmer ſtooten, maer altoos op denzelfden toon gaen, waerom zy eentoonig worden, koomt volmaekt met dien van den Sulmoaner overeen. Alles is daerenboven zeer leerzaem, dat het harte zagt raekt, en tot het verſtand op eene aengename wyze ſpreekt. Men behoeve de *Ars amandi* en *Fasti* van *Ovidius*, Dichtſtukken van een langen adem, maer te lezen, hoe zeer zy in alles in de Werken van onzen *Cats* zyn uitgedrukt. Men vindt in beide die groote gemaklykheid, om, wat zy dagten, in verzen te brengen; die ongemeene weeldrigheid van gedagten, die zich naeuwlyksch weet te bepalen, maer de zelfde zaek onder verſcheiden oogpunten, en met andere woorden, beſchouwt, en ſchier geheel uitput. In het Fransch komt *Racine* in verſcheiden zaken met deze twee Dichters overeen, zelfs zoo, dat 'er verſcheiden Tooneelen in zyne Treurſpelen zyn, die volmaekte *Elegyen* in den Ovidiaenſchen ſmaek mogen heeten, gelyk ik reeds met een woord van zyne *Berenice* hebbe gezegd. Hier vindt men die ſterke Treurſtof niet, om het harte met ſchrik en diep medelyden te treffen. Het bedryf loopt over de Liefde van *Titus* voor *Berenice*, doch waeraen hy niet kan voldoen, om dat de wetten van *Rome* geenszins toelaten, dat de Keizer eene Koningin trouwt. *Titus* en *Berenice* beklaagen zich in teere, aerdige tael, als lieden, die in eene verliefde Melankolye zyn, en wat zy zeggen, is niets anders, dan de tael van verliefde Helden of Heldinnen, die weinig gevaers aenduiden, en volmaekte *Elegyen* zyn, waerin zy elkanderen over de hardheid der wetten en hunne ongelukkige Liefde beklagen. Men vindt zelfs by *Racine* die gemaklykheid in het maken der verzen, waerdoor zy zeer zagt vloeijen, doch even als die van *Cats* en *Ovidius* tot het eentonige overſlaen. Alle menſchen lezen echter deze Dichters met het uiterſt vermaek, omdat alles zo zagt is, zo zoet vloeit, zoo vele behaeglyke gedagten toont, en, zonder ſtudie en groote geleerdheid aen te wenden en te bezitten, verſtaen wordt. Ik neme waer, dat zelfs zulke lieden, die geen vermaek in het le-

lezen van Poëten vinden, echter iets van *Ovidius*, *Cats* en *Racine* kunnen lezen. By de teere ſekſe, door de weelde der groote Steden niet bedorven, en met eenigen ſmaek begaefd, worden deze Dichters met ongemeen genoegen gelezen. Het moet al een zeer onaerdig mensch wezen, en voor alle aendoeningen ſchier onvatbaer, die in de Ovidiaenſche Poëzy geen genoegen vindt".

De Dankbaare. Eene Fränſche Geſchiedenis, door W. IMME, *te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1785. *In gr.* 8*vo.*, 187. *bladz.*

De Heer *Imme*, bekend door zyn Tooneelſpel *Lucas en Lucinde* (*), waarvan wy met lof gewaagden (†), geeft in dit Stuk nieuwe proeven zyner bekwaamheid. Eene nette, vloeijende en gepaste ſtyl ſtelt in het bovengemelde Stuk, eene waarſchynlyke, treffende en leerzaame Geſchiedenis voor; waarin de Dankbaarheid, voldoende zulks aan den tytel, met de bevalligſte kleuren geſchilderd is. Zo lang ons Vaderland vernuften oplevert, die oorſpronglyk zo zuiver en bekoorlyk weeten te ſchryven, mogen de dweepachtige Voortbrengzels van nabuurige Volkeren vry onvertaald blyven liggen, jaa geheel vergeeten worden. De inhoud dezer fraaije Geſchiedenis komt hoofdzaakelyk hierop uit.

Lyzander, de Zoon van eenen Landbouwer, die, door eenen onrechtvaardigen Broeder van de geringe erſportie zyns Vaders beroofd, oorſpronglyk opgeleid tot de Letteren, hem eene zeer goede eenvoudige opvoeding gegeeven hadt, verliest dien braaven Vader in den aanvang zyner jonglingſchap: *Lyzander*, zich door zynen Vader van alles ontbloot ziende, vervalt in de diepſte zwaarmoedigheid; door deeze gedreeven, werpt hy zich op het graf zyns braaven Vaders in den avondſtond neder. *De Montcourt*, een edelmoedig Heer, die omſtreeks het dorp van *Lyzander* een Lusthof hadt, waarheen hy zich met 'er woon begaf, vindt den jongeling half dood van droefheid in deeze omſtandigheden. Hy neemt hem in zyne koets, brengt hem op zyne Hofſtede, en leidt hem, door alle middelen, zoveel van zyne zwaarmoedige denkbeelden af, als hem maar eenigzins mogelyk is. *Lyzander* geeft hem een verſlag van zynen Vader, en deszelfs lotgevallen. *De Montcourt*, getroffen door het edel hart van *Lyzander*, neemt hem geheel by zich, en, den volgenden winter, weet hy hem by den Heer *Orgon* op het Comptoir te bezorgen. Daar zynde verlieft *Lyzander* op *Henriette*, de dochter van *Orgon*; en *Henri-*

(*) Dit Tooneelſpel is te vinden in het Zedelyk Tooneel, uitgegeeven by *A. van der Kroe.*

(†) Zie *Alg. Vad. Lett.* IV. Deel, bl. 606.

riette, bezeffende de mooijelykheid, jaa bykans onmogelykheid, van de bewerking eener verbintenis tusſchen haar en *Lyzander*, die mede, uit hoofde van zyne geringe afkomst, zich nooit aan haar ontdekt hadt, ſtort in eene kwyning. De ſchrandere *de Montcourt* weet door zyne tusſchenkomst de oorzaak deezer kwyning uit te vorſchen, en bewerkt by den Vader het huwlyk deezer twee gelieven, het welk ras geſlooten en met twee lieve Kinderen bekroond wordt. *Orgon* ſterft, en *Lyzander* volgt zynen Schoonvader in deszelfs ampt van Notaris op. *De Montcourt* overreedt *Lyzander*, naa eenigen tyd, zyne zaaken in de Stad vaarwel te zeggen, en geheel by hem buiten te komen. *Lyzander* voldoet daaraan, naa eenige tegenſtribbeling. Daar woonende, ontvangt hy een brief van zynen Oom, die zynen Vader van het weinige beroofd hadt, en met een vrouw van middelen gehuwd na Engeland overgeſtoken was, zonder eenige acht op deszelfs geringheid te ſlaan. Die brief, ingericht aan dien Broeder, komt *Lyzander* in handen, en bevat eene betuiging van het diepgaandst berouw, over zyne verregaande ongevoeligheid, en een dringend verzoek, dat hy zo ſpoedig doenlyk zich na Engeland zal begeeven, ter oorzaake van de zwakke lichaamgeſteltenis, waarin hy zich bevondt. *Lyzander*, zynen Oom van het overlyden zynes Vaders berigt gedaan hebbende, vertrekt, naa een zeer teder afſcheid van *de Montcourt*, aan wiens zorg hy zyne Kinderen beveelt, met zyne *Henriette* na Engeland. Terwyl zy daar vertoeven, en de kragten van den Oom merkelyk afneemen, dat hun verblyf daar ter plaatſte volſtrekt noodzaaklyk maakt, ontvangt *de Montcourt* een bezoek van eene Nicht, zynde een gering en arglistig Vrouwsperſoon. Dit ondeugend ſchepſel weet de brieven van *de Montcourt* aan *Lyzander*, en wederkeerig van *Lyzander* aan *de Montcourt* te onderſcheppen. *De Montcourt* verneemt intusſchen na den welſtand van *Lyzander* en *Henriette*, en denzelven door eenen Vriend in Engeland, buiten hun weeten, vernomen hebbende, ſchryft hy deeze ſchynbaare ſtremming der Briefwisſeling aan de verkoeling van de edelmoedige gevoelens van den nu ryk geworden *Lyzander* toe. Het ſlinkſe wyf weet middelerwyl te bewerken, dat *de Montcourt*, die reeds de Kinderen van *Lyzander* van zich verzonden hadt, zyn uiterſten wil geheel, ten haaren voordeele, verandert. Naa hierin geſlaagd te zyn, doet zy den braaven *de Montcourt*, zo zy meent, vermoorden, en ook was de wonde, hem op een' eenzaamen weg toegebragt, van dien aart, dat hy, door eenen weldaadigen houthakker geherbergd, eenigen tyd aan dezelve ſukkelde, en, toen hy zich meende bekend te maaken, in yle koortzen verviel, die hem bykans van alle bezef beroofden. Naa dus langen tyd geheel vermist te zyn, was zyn landgoed verkogt en zyne goederen waren in de magt van die baatzugtige Vrouw, reeds na haar eigen landgoed vertrokken. Daarop beſluit *de Ment-*

Montcourt na Engeland over te ſteeken; daar aangeland, vindt hy, hebbende dus lang van zyne kleinoodien en goudbeurs, die hem door den omgekogten Moordenaar niet ontnomen waren, het ellendige leeven onderhouden, zich genoodzaakt zyn brood te bedelen. *Lyzander*, die intuſſchen, niets vermoedende van den gepleegden moord, den dood van *de Montcourt* vernomen hadt, by zyne komst in Frankryk, hadt, uit hoofde van het gemis van eenen zo waardigen Vriend, dat Koningryk verlaaten, en woonde in Engeland, waar hy op zyn landgoed een Gedenkteken met het opſchrift, AAN DEN EDELMOEDIGSTEN MENSCHENVRIND MONTCOURT, oprichtte. *Lyzander* ontmoet den ongelukkigen *de Montcourt* in zyne omſtandigheid van Bedelaar: deeze vernomde hem zodanig, en het verloop van tyd, waarin *Lyzander* gelyk ook zyne *Henriette* door de afwisſelende omſtandigheden, en vooral door de treurigheid over het gemis van *de Montcourt*, merkelyk van gelaat veranderd waren, hadt hun voor elkander onkenbaar gemaakt. *Lyzander*, aangedaan met den ongelukkigen Grysaart, neemt denzelven in zyn huis; en, naa eenig verblyf daar ter plaatze, volgt de ontdekking by het Gedenkteken. Daarop beſluit *Lyzander* in ſtilte het Landgoed van *de Montcourt* in Frankryk weder in te koopen; het geen hy gelukkig door een goed Vriend, met de noodige bedektheid, volvoert. Naa zo gelukkig dit Landgoed magtig geworden te zyn, vertrekt *Lyzander* met zyn geheel huishouden, en *de Montcourt*, na Frankryk. De verrukkingen de natuurlyke gevolgen van den geheimen koop van het Landgoed, waarvan de vruchten by de aankomst daar ter plaatze *de Montcourt* zo duidelyk, zo treffend, blyken, worden op de gevoeligſte wyze beſchreeven. Hierop verſpreidt zich het gerucht van het leeven van *de Montcourt*; en de boosaartige arglistigheid der gierige Nicht vindt, egter, een middel, om, zonder zich te ontdekken, het Landgoed en de bezittingen aan *de Montcourt* weder in eigendom te bezorgen. — Dus zegepraalt, in dit Stuk, de Deugd op eene zeer bevallige wyze over de arglistigſte boosheid, terwyl de Dankbaarheid, eene der bevalligſte Deugden, volgens het gemaakt ontwerp van den Schryver, de hoofdrol ſpeelt.

Fanny Belton, of de Geſchiedenis eener ongelukkige Juffer: gevolgd naar het Engelsch. IIde Deel. Te Amſterdam, by J. Weppelman, *in* 8vo. 253 *bl.*

Deeze kleine en onderhoudende Roman, van welken wy by de uitgaaf van deszelfs eerſte Deel met genoegen ſpraken (*) blyft den gegeeven lof volkomen waardig. Kortlyk is het vol-

(†) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 407.

volgende het beloop der geſchiedenis, welke met dit Deel eindigt.

Fanny, dan uit het huis haarer Tante verſtooten en van haar geld beroofd zynde, komt te Londen, doch bevindt, dat de Dame, aan welke zy geaddreſeerd was, reeds lang geſtorven is; dit brengt haar in groote verlegenheid, waaruit zy egter natuurlyk en gelukkig gered wordt. — Zy onthoudt zich eenigen tyd als Gezelſchaps-juffer, by Juffrouw *Barlow*, naa welker dood zy ten huize van Mevrouw *Welwood* komt, eene Dame ten uiterſten van haaren Letterkundigen ſmaak; hier vertoeft zy eenen geruimen tyd, doch, tot haar ongeluk, maakt zy, over een van de Dichtſtukken dier Mevrouw, eenige niet zeer gunſtige aanmerkingen, en hierdoor vervalt zy eensklaps uit derzelver gunst. Die ſtelt haar tot een prooi der Behoefte. Zy ontkomt de ſtrikken, die haar deugd door een eerloozen Lord geſpannen worden, op eene moedige wyze, en wordt (ſchoon dit gevallig genoeg inkomt, om de waarſchynlykheid te houden) door eenen bloedverwant van Juffrouw *Barlow*, op eene zeer edelmoedige wyze, met penningen bygeſtaan, door middel van zeker getrokken Lot. Hierop volgt haar Huwlyk met eenen onbekenden Geleerden, den Heer *Benſon*; doch naa deeze Verbintenis ontvangt zy van Graaf *Charles*, die tegen zyn dank getrouwd geweest was, eenen brief met eene volſlagen liefdesverklaaring. Dit maakt haaren toeſtand vry ongelukkig, doch haare rampen neemen merkelyk toe door het ondeugend Character van *Benſon*, die, haar ſchelmagtig bedroogen hebbende, haar vermogen geheel uitput, en door zyn ſchandelyk buitenſpoorig leeven haar deugd geduurig op de ſterkſte proef brengt. Naa zeer veele rampſpoeden, naa het verlies van haar Dochtertje, de vrugt van haar ongelukkig Huwlyk, ſterft zy in eene gevangenis, die, door de ſchulden van haaren Man, haar verblyf geworden was.

Het beloop van deezen Roman is zeer natuurlyk, en de Schryver, die zich ten oogmerk ſchynt geſteld te hebben om de eigenlyke beſtemming der Vrouwlyke Bekwaamheden, en derzelver behoorlyke aanleg aan te toonen, als mede het gevaar van een onbezonnen Huwelyk, heeft, onzes achtens, zyn doelwit getroffen. *Fanny Belton* is voor alle Meisjes, die meêr met de pen dan de naald ophebben, en den welſpreekenden Minnaar een gereeden toegang verleenen, een waarſchuwend voorbeeld.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien, door L. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen, te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Tweede Deels eerste Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1785. *In gr. octavo, 652 bladz.*

In dit tweede Deel word een aenvang gemaekt, van de overweging der voornaemste byzonderheden, die tot den aert van dit Werk behooren, welke in 't Boek, *Exodus* geheten, voorkomen. Het begint des met de behoudenis van *Moses* in een bootje van biezen, en leid ons voorts tot zyn leven als Schaepherder, zyn gezigt van het brandend bosch, en het verdere wonderdadige by die gelegenheid voorgevallen. Het besnyden van zyn Zoontje door *Zippora*, en 't einde waer toe Israëls Volk, by 't vervaerdigen der tichelsteenen, stroo moest verzamelen, komt dan verder in opmerking. En hieraen volgt ene beschouwing, zo van het eerste wonderwerk van *Moses* en *Aäron*, voor *Pharao*, als van elk der tien achtereenvolgende plagen over *Egypte;* met de bevryding van het Land *Gosen*, daer Israël zich onthield. By de beschouwing der laetste plage, of den dood der eerstgeboorenen in Egypte, word ook onze aendacht nog afzonderlyk gevestigd, op de keuze en het eeten van het Paeschlam; als mede op de spreekwyze Exod. XI. 7. *geen Hond zal zyne tong roeren.* Ene uitdrukking die men juist niet naer de letter, maer als een spreekwoordlyk gezegde heeft op te nemen; ter aenduidinge van de diepe stilte in de wooningen der Israëlieten, ter yl onder de Egyptenaren alles in volle onrust gedompeld was. Wyders verleent men ons opheldernde aenmerkingen over Israëls uittogt uit Egypte, het geleide door de Wolk en Vuurcolom, benevens den doortogt van Israël door de Roode Zee, en den ondergang van 't heir van Pharao in dezelve. En hierby komt

vervolgens nog ene overweging van 't geen *Moſes* verhaelt, wegens het zoet maken der bittere wateren te *Mara*, betreffende de Palmboomen te *Elim*, en het Manna der Israëlieten in de woestyne. —— De Eerwaerde *Meijer*, zynen aengevangen arbeid, met ene oplettende oordeelkunde, voortzettende, heeft, even als in 't voorgaende, niet alleen hier en daer zyne aenmerkingen geplaetst, maer 'er ook enige ſtukken, die te breedvoerig waren om onder de aentekeningen gebragt te worden, by manier van Toegifte, 'er aen gehecht. By de beſchouwing van Israëls uittogt uit Egypte, deelt hy ons mede een naeuwkeurig onderzoek na 't Land *Goſen;* by de overweging van 's Volks doorgang door de Roode Zee, verleent hy ons ene nader opheldernde Verhandeling over dit onderwerp; en by de melding der Palmboomen te *Elim*, geeft hy ons nog een uittrekzel, uit ene keurige Verhandeling van den kruidkundigen *Olaus Celſius* over de Palmboomen, die verſcheiden ſpreekwyzen der heilige Schryveren desaengaende in een duidelyk licht ſtelt. —— Om uit deze opgemelde onderwerpen nog ene byzonderheid, tot ene nieuwe proeve van dit Werk voor te dragen, zullen wy ons oog ſlaen op het gemelde, wegens de oorzaek van den ondergang van 't heir van *Pharao* in de Roode Zee. —— *Scheuchzer* geeft deswegens het volgende op, en hier by zyn, door *Donat* en *Meijer* de verdere aentekeningen, ſlaende op de aengewezen plaetzen, gevoegd.

„ *De zee kwam wederom*, zegt MOSES, *tot haare kracht*, dat is tot vloeibaarheid, beweging en ſtroom. CLERICUS ſchrijft dit toe aan den wind, en beroept zich op de woorden in MOSES lied. Exod. XV. 8, 10. (1.) Toen de natuurwetten wederom in haare voorige werking herſteld waren, moest het water wel door zijn eigen zwaarte te rug vallen, en het ontledigd ruim wederom ſchielijk vervullen. Men kan ondertuſſchen ook toeſtaan, dat die werking door een tuſſchen gekomenen wind bevorderd zij. Maar, naar de mening van CLERICUS, die tot afbreuk van het wonder verklaart, zouden de raderen der wagens aan harde klippen en ſteenachtige zeegewaſſen zich geſtooten hebben, en daarvan geborſten, of in ſtukken geſprongen zijn. Maar hoe kon dan MOSES gezegd hebben; *de* HEER *ſliet de raderen van hunne wagens weg, en deed ze bezwaarlijk voortkomen?* (2.) Of hier nu enkel natuurlijke middelen gediend hebben, dan of 'er ook bovennatuurlijke gebruikt zijn, laat zich niet lichtelijk bepaalen. (3.) De geheele na-

natuur is God gehoorzaam en Hem dienstvaardig. —— Niemand zal ondertusschen zwaarigheid maken, om iets voor een Godlijk wonder te houden, waarbij God zich ook van de natuur bedient. Stelt men dan nu, dat hier een wind, en wel een sterke wind ontstaan was, die natuurlijk niet zoude ontstaan zijn, of ten minste zoo niet zou gestormd, en die uitwerkselen niet gehad hebben, die hier gemeld, en zelf vooraf voorspeld waren, zou die niet voor een wonder moeten gerekend worden? (4.) Wen Moses het Volk, in dien vrijmoedigen en niet minder verzekerenden toon aansprak: *Vreest niet, staat vast, en ziet het heil des* HEEREN, *het welk Hij heden aan ulieden doen zal. Want deeze Egiptenaars, die gij heden ziet, die zult gij nooit weder zien;* zou men daar geen wonder te gemoet zien?

(1.) CALMET ziet het gevoelen van CLERICUS zoo aan, als of dezelve een wezenlijk wonder hier erkende, en MOSHEIM bevestigt dat oordeel. *Bibl. Untersuch, II. Th. p.* 70. Dan dit wonder bestond bij hem in den sterken en buitengewoonen wind; die echter, wen wij den Heer MICHAELIS hooren, hier ook slechts natuurlijk was. Beide nemen zij ondertusschen eene zeer sterke ebbe hier aan. Naar die onderstelling nu moest die wind ten eenemaal opgehouden hebben, en met stille kalmte verwisseld zijn, om het tegengehouden water wederom met zijnen gewoonen loop in den Arabischen zeeboezem in te dringen, en het strand bij *Sues* te vervullen. Of men moest eenen tegengestelden, uit het zuidoosten waaijenden, wind aannemen, die den vloed zo veel te schielijker kon voortdrijven.

(2.) ASAFS dichtkundig vertoog in den LXXVIIsten Ps. vs. 16——21. heeft ongetwijfeld deezen doorgang der Israëlieten door de roode zee tot een onderwerp. Daar meldt nu de Dichter van *water uit de wolken uitgestort*, van het kraakend *geluid des donders*, van de *schitterende bliksemen*, als zoo veele *Gods-pijlen*, en van het *daveren der beroerde*, der *trillende aarde*. Dat geest licht aan deeze gebeurtenis, en ontvouwt ons de geduchte uitwerkselen, die MOSES nopens de Egiptenaars in de zee beschrijft. Wen wij ons voorstellen, welk eene ontzachlijke menigte van water eene enkele onwederswolk behelst en uitstorten kan; (en dat die vrij veel is, verzekeren ons de Natuurkundigen, die het gewigt van zulk eene wolk wel eens op 10,666,666 pondenbegrooten;) wen wij, op het gezag van den Dichter, aannemen, dat zulk een stortregen op de Egiptenaaren gevallen is; kunnen wij ons ook lichtelijk voorstellen, dat de grond daar van

glibberig, van water overſtroomd, en de tocht voor hun ten uiterſten zwaar moet geworden zyn; eerder nog, dan zij van de wederom ſtroomende zee verrast en eensklaps door haar water overſtelpt wierden.

„ De woorden in den grondtekst, door de onzen vertaald, *Hij deed ze zwaarlijk voortvaaren*, naar SCHEUCHZERS, en misſchien de Zurichſche overzetting, *Hij voerde ze met onſtuimigheid*, en van LUTHERUS vertaald door, *Hij ſtortte ze met onſtuimigheid*, zou men van een ſtormwind voor de Egiptenaaren zeer belemmerd en nadeelig, of beter van het traag en zwaar voortkomen der wagens, welker raderen van de as, door zwaare ſchokken en ſtooten, afvoeren, verſtaan kunnen. ——— De Hr. MICHAELIS vertaalt ze dus: *en ieder tred*, ofte ſtap, *viel hun zuur*. Maar de natuur van den donder maakt eenen ſtorm; vaak daarmede verzeld, zeer begrijplijk. Hij beroept zich ook op de woorden uit Ps. LXXVII. en meent, dat veellicht die wolk, tot het heir der Egiptenaaren genaderd, door vreeslijken donder en blikſem, hunne paarden ſchuw gemaakt hebbe: waardoor de, meest uit ruiterij en wagens beſtaande, legermacht der Egiptenaaren in grootſte wanorde geraakt, de raderen der wagens zouden gebrooken, en zij dus verhinderd geworden zijn van verder voort te gaan: een voorval, het welk voor een heirleger, daarin de wanorde de overhand krijgt, zeer ongelukkig is.

„ [Dit vertoog van ASAF, waarin deeze verloſsing van Israëls volk, gelijk uit vs. 16 en 21. ontegenzeggelijk blijkt, bezongen word, heeft, bij zijn verſchil van MOSES vertoog, echter veel overeenkomst daar mede. MOSES meldt wel niet van een onweder, van plas- of ſtortregen, van donder en blikſem; hij zegt ſlechts: *de Heere zag in de vuur- en wolk-kolom neder op de Egiptenaars*. Maar de Dichter geeft ons eene nadere verklaaring van dit *zien*, het welk, aan God toegeſchreven, doorluchtige werkingen, blijken van deszelfs geduchte tegenwoordigheid, 't zij tot voordeel, 't zij tot een oordeel over ſtervelingen, in den ſtijl der gewijde Schrijveren, dikwijls te kennen geeft, en hier in het verhaal van Gods wonderen, bij de roode zee gebeurd, in den laatſten zin zekerlijk gebruikt is.

„ Om nu aan zijne beſchrijving van dit verbazend onderwerp licht, leven, ſterkte en eene roerende kracht bij te zetten, gebruikt de Dichter wel dezelfde uitdrukking van MOSES, doch met eene andere wending en toepaſsing. Want het geene MOSES nopens de Egiptenaaren zeide, dat brengt de

de Dichter over op levenlooze onderwerpen, en bedient zich gelukkig an dien meesterlijken trek der welſpreekenheid, dien men eene perſoonsverbeelding (*proſopopiia*) noemt: van eene even zoo roerende wederophaaling (*anaphora*): van eene opklimming in zijn vertoog (*gradatio*): en van een verzuim der voegwoordjes (*aſyndeton*): ſtukken, die zamenwerken, om een voorſtel duidelijk, ſierlijk, levendig en roerend te maaken, zo wel als om den ernst en de aandoening van den ſpreker uit te drukken.

„De perſoonsverbeelding heerscht in alle de deelen van dit voorſtel. *De wateren zagen U, ô God!* Indien ze gevoel en aandoening gehad hadden, ze zouden bezeſt hebben, dat God, met verontwaardiging en in toorn, op de Egiptenaaren neder zag, en omtrent hen aangedaan was; dat Hij hen zijn heilig ongenoegen thans op de geduchtſte wijze wilde doen ondervinden: zij zouden zich gehoorzaam ten dienst van Hem hebben aangeboden, om de werktuigen in zijne hand te zijn tot ſtraf over zijne vijanden, aan welken Hij zijne wreekende rechtvaardigheid wilde verheerlijken, waartoe ze ook van Hem thans gebruikt wierden. Dit voorſtel word nog eens weder opgehaald: *De wateren zagen U.* ——— En deeze verklaaring ſchijnt ons hier beter te ſtrooken, dan dat men het *zien* voor *ondervinden*, het geene zomtyds daardoor betekend word, hier nemen wilde, en, met toeſpeeling op oorlogende partijen, die elkanderen gezegd worden te *zien*, de wateren, als tegen God aangekant en ſtrijdende, doch Gods Almacht ondervonden hebbende, voor Hem zwigtende en onderworpen, zich verbeeldde: hoedanig de Hr. VENEMA deeze ſpreekwijs verklaart; die ons, dewijl men de wateren, gelijk de andere elementen, in dit beloon, als aan God gehoorzaam en dienstbaar, heeft te begrijpen, zoo goed niet voldoet.

„'Er volgt zonder koppelwoord, ofte aaneenſchakeling, *zij beefden*, of *waren in barensnood*, om, voor eenen tijd geſtremd in hunne natuurlijke werkingen, nu dezelve in kracht te hervatten; nu de verloste des Heeren beveiligd waren, zouden ze derzelver vijanden en vervolgeren vernielen. Deeze uitdrukking en de volgende gebruikt MOSES omtrent de Egiptenaaren: *God verſchrikte het leger der Egiptenaaren*; maar de Dichter van de wateren en afgronden: daar is המם, hier הול welker betekenis in de zaak op het zelfde nederkomt.

„Eene opklimming, en ſterker wordende reden is hier in

het volgende voorſtel: *ook de afgronden wierden beroerd.* Gods doorluchtige werking op, en die verbaazende verandering aan, de roode zee word hier door uitgebeeld; deeze, ten voordeele der Israëlleren gebeurd, bevorderde hunnen doortocht, maar haalde den Egiptenaaren het verderf en den ondergang op den hals. Dit is Ps. CXIV. 3, een *vlieden*, aan de wateren toegeſchreeven. ——— Terwijl MOSES dat opgeeft, als het beſluit der raadelooze en in diepſte verlegenheid gedompelde Egiptenaaren: *Laat ons vlieden*, zeggen ze Exod. XIV. 25. ——— Het een en ander is Exod. XV. 8. in MOSES lied dus uitgebeeld: *Door het geblaas van Uwen neus*, den wind, *zijn de wateren opgehoopt geworden, de ſtroomen bebben overend geſtaan als een hoop, de afgronden zijn ſtijf geworden in het hart der zee.* Deeze afgronden, de bodem der zee, moesten, op Gods bevel, voor de doortrekkende Israëlleren tot een weg en ter bevorderinge van hunne ontkoming, maar den Egiptenaaren tot een graf, verſtrekken.

„ Wijders zegt de Dichter bij opklimming: *de dikke* opgepakte, van onweder zwangere, *wolken*, die, als de toerustkamer der vertoornde Godheid, hier de wapenen tot ſtraf en verderf der vijanden moesten uitleveren, *gooten water uit*, om met ſtort- en plasregenen, met ijslijk geweld en geraas nederploffende, de Egiptenaaren te overſtelpen: *de bovenſte wolken*, dus volgt 'er zonder koppelaar, *gaven geluid*, om den donder, insgelijks een vreeslijk wapen der verbolgene Almacht, aan te wijzen, die toen gehoord wierd. *Ook gingen Uwe pijlen*, de blikſem, onſtuimig en met geweld *daar heenen.* Het een en ander gaf den vijanden aanleiding, om te zeggen, *dat de Heere voor Israel tegen de Egiptenaaren ſtreed.* Exod. XIV. 25.

„ „ De drie grootſte en ſchrikkelijkſte byzonderheden,' zegt de Heer HERVEY, in zijnen *Theron* en *Aſpaſio*, IV. D. bl. 332. „ zijn hier uitgekozen, en zulks met alle de „ beknoptheid, dog te gelijk kragt, die de menschlijke „ taal zamen te paaren weet. ——— De volgende woor„ den bevatten geenzins eene herhaaling van het voorige; „ maar eene verheffing en uitbreiding van het ijsſelijk „ denkbeeld, door ontvouwing van de uitwerkſelen van „ 't geen voorheen beſchreeven was.' *Het geluid Uwes donders was in dit rond:* de ratelende donderſlagen klonken niet alleen, maar klonken van het eene aspunt tot het ander, en vervulden met een voortrollend vreeslijk geklater den wijden omvang van lucht en hemel. *De blikſe-*

men

men verlichteden de weereld, ſchitterende, vreeslijk ſchitterende en ſchielijk elkander vervangende blikſemſchichten ſcheenen door hun zwavelachtig vuur ver en nabij alles te ontſteken, alles in lichte laaije vlammen te zetten. *De aarde werd beroerd en daverde:* de trillende lucht en haare geweldige ſchokkingen, bij de losberſtende donderſlagen, teisterden de aarde, en ſcheenen haar te ſchudden, te doen beven en ſidderen op haare grondvesten enz. Men verſchoone ons deezen uitſtap, in welken wij het fraaie en verhevene van dit dichterlijk vertoog eenigzins poogden op te helderen. *De Vert.*]

(3.) Het komt mij voor, dat, wanneer men ſtelt, dat God, bij het verdrinken der Egiptenaaren, dat beletſel, waardoor de natuurwetten en werkingen voor een wijl geſtremd wierden, ſlechts had doen ophouden, men dan geen wonder verder noodig hebbe. Ondertusſchen ontdekt zich veelligt nog iets daarbij, het geen als een wonder kan aangemerkt worden. Want het opgepakt en als een muur opgereezen water ſchijnt niet overal even ſchielijk neder te ſtorten, maar zijnen val eerst aan de Egiptiſche kust te beginnen. Vermids 'er gezegd word, dat *de Egiptenaaren vluchteden*, ongetwijfeld na hunne kust, daar ze van daan gekomen waren, en nu wederom poogden uit te komen; ondertusſchen vluchteden zij *de zee te gemoet*, die over zulks van dien kant, derwaarts zij zich om uitkomst wendden, eerst wederom vlot wierd, inſtortede, en haaren ſtroom wederkreeg. Dus wierden zij van het water ingeſlooten, en wel ſchielijk geheel en al overſtelpt, en midden in de zee nedergeſtort. En dit denkbeeld, daartoe de beſchrijving van MOSES ons van zelve leidt, is geheel wat anders, dan het geene men van ebbe en vloed natuurlijk denken kan.

(4.) Hierbij zal het niet ondienſtig zijn het bericht van den Heer NIEBUHR, in zijne *Beſchrijving van Arabie*, bl. 392. in het oog te houden, dat naamlijk de wind op den Arabiſchen zeeboezem gewoonlijk zes maanden in éene ſtreek zijne richting houdt, en, bij afwisſeling, dan eens zes maanden uit het zuiden, dan wederom zoo lang uit het noorden waait. Maar hier waaide dezelve, binnen 24 uuren, uit twee vlak tegengeſtelde gewesten. —— [De Heer POCOCKE, in zijne *Beſchrijving van het Oosten*, I. D. 2. St. bl. 335. heeft ook aangemerkt, dat 'er twee ſoorten van wind, te weeten, de noord- en zuide-wind, meestal waaijen in Egipte.]"

Verhandeling over 's Heillands borgtogtelijk lijden, in deszelfs bijzonderheden, door R. SCHUTTE, *in leven Predikant te Amsterdam. Uitgegeeven door* W. L. KRIEGER, *Predikant te Nijmegen. Te Amsterdam, bij* J. Wesfing Willemsz., 1785. *Behalven het Voorbericht, 94 bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die, na het doorbladeren veler Schriften, over 's Heillands borgtogtlyk lyden, in deszelfs byzonderheden, 't welk onze Godgeleerden zo verschillend verklaren, deswegens nog niet voldaen zyn, en steeds na ene duidelyker verklaring van de Leer der Kerke nopens dit onderwerp verlangen, kan deze Verhandeling van wylen den hooggeagten Eerwaerden *Schutte* hare nuttigheid hebben: daer hy ten oogmerk heeft, en zyn bedoelde als een kundig Godgeleerde schrander uitvoert, „ de oude en „ welbeproefde Leer van onze Kerk," (zo als hy zich uitdrukt,) „ te verklaren en te verdedigen."

Ten dien einde handelt hy *eerst* over de *Voldoening van Christus*, waeromtrent zyn Eerw. deze vier stellingen beweert. „ (1.) Alle lijdingen van Jesus zijn plaatsver- „ vangende strafleidingen. (2.) Hij heeft die als God- „ mensch, alleen, zonder iemands hulp, gedraagen en „ doorgedraagen. (3.) Hij heeft, door 't voldoen *aan* „ alle de straffen, voldaan *voor* alle de zonden. (4.) Hij „ leed hier als de tweede Adam en de Borge der uitver- „ koren." —— Ter nadere opheldering hier van vestigt onze Godgeleerde, *voorts*, de aendacht op *de tegenstellinge van den eersten en tweeden Adam;* waer uit hy dan afleid, op hoedanig ene wyze men dit Stuk hebbe te beschouwen en omzichtig voor te dragen. By die gelegenheid waerschouwt zyn Eerwaerde ons tegen twee uitersten.

„ Wij moeten, zegt hij, ons hier voor twee uitersten wachten. Aan den eenen kant voor 't lochenen van die gewigtige waarheid, dat alle de lijdingen van Christus, welke dien naam kunnen draagen van Bethlehem af tot Golgotha toe, gelijk zijne arme geboorte, schoon Hij uit koninglijken bloede van eene maagd van Davids huis gesprooten, het recht tot Davids troon had. Zijn vlugt uit Immanuëls land, schoon Hij heer was van den aardkloot. Zijn besnijdenis, schoon Hij zonder smet ontvangen en geboren was, enz. ten opzichte van den hemelschen Richter, wezenlijke plaatsvervangende straffen zijn geweest, welke Jesus, naar 't Godlijk vonnis in 't Paradijs geveld, als

als Borge voor Adam en zijn verkooren kroost heeft uitgeſtaan. Aan den anderen kant is 'er een uiterſte van ſpeelingen des vernufts, die fijngeſponnen in een' Dichter draaglijk, en eenige misſchien niet geheel van waarſchijnlijkheid ontbloot zijn, gelijk de Voorzienigheid ook zomtijds wilde ſpeelen, in de wereld haars aardrijks; maar die, van nabij beſchouwd, geene genoegzaame vastigheid hebben, om ze in den rang van een betoog te plaatſen.

„ Ook wenschte ik wel, dat men eenige niet zeer geſchikte, en vooral ſommige zeer onbeſchaafde uitdrukkingen, welke of valſche, of ten minſte geene juiste, denkbeelden opgeeven, zorgvuldig poogde te vermijden. Gelijk, bij voorbeeld: „ dat de Borge door ieder BIJZONDERE LEIDI .G „ voor ieder BIJZONDERE ZONDE ZOU VOLDAAN hebben (*); „ dat Hij ontkleed en in een ſpotgewaad geſtooken, voor „ de zondige kleederpragt; over dorst klagende, met gal „ en edik gedrenkt, voor de dronkenſchap; door de voe„ ten geſpijkerd, voor het zondig dansſen; 's nagts lijden„ de, voor baldaadigheden, die in den nagt gepleegd wor„ den; enz. zou VOLDAAN hebben." Dit is of onwaarachtig, of, zo 'er al iets waars, hier of daar, in is, dan wordt het door die ruwe uitdrukkingen in zulk een gewaad geſtoken, dat men het waare naulijks vinden kan, of dat ten voorwerpe ſtelt der ſpotlust van dartele vernuften. Neen! zoo denk ik 'er niet over, en zoo moet men, mijns oordeels, 'er niet over denken. Zoo onbeſchaafd behoort men zich niet uit te drukken."

Om deeze en dergelyke misvattingen en wanſchiklyke voorſtellingen af te keeren, en tevens te toonen, hoe men, zyns oordeels, dit onderwerp hebbe te verhandelen, verledigt zyn Eerw zich nog, in de derde en laetſte plaets, tot het mededeelen van enige *aenmerkingen*, welken hy als grondſlage legt, waerop men agt behoort te geven, „ om in „ het overbrengen der bijzonderheden van Jeſus lijden een „ vasten ſtreek te houden:" en dan vestigt hy eindelyk daerop enige *uitlegregels*, „ die men, zegt hy, in het ver„ klaaren van 's Heilands borgtogtelijk lijden, mijns bedun„ kens, in 't oog moet houden; welke ik aan elk, die nauw„ keurig oordeelt, ter toetſing overgeeve."

(*) Nopens dit denkbeeld heeft zyn Eerwaerde al vroeger in deze Verhandeling gezegd. „ De voldoening door ieder „ bijzondere ſtraf, voor ieder bijzondere zonde, is een hers„ ſenſchim; zulk een borgbetaling wordt van de Hervormde „ Kerk niet geleerd."

De grondlegging der Christen-Kerk, benevens haare geſteldheid en lotgevallen, geduurende de eerſte Eeuw, in eenige byzonderheden overwoogen. Door J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven, met een Voorbericht, door* C. BREM. *Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1785. *Behalven het Voorbericht, 472 bladz. in gr. octavo.*

Het geſchiedkundige van de eerſte Eeuw der Christen-Kerke is het hoofdonderwerp van dit Geſchrift; doch de Eerwaerde *Newton* heeft zich niet zo zeer voorgeſteld het zelve geſchiedkundig, als wel zedekundig, te behandelen. Hy legt de geſchiedenis tot een grondſlag, en deelt daeromtrent zyne zedelyke overwegingen mede; het welk ons ene leerzame en ſtichtende ontvouwing van dit onderwerp verleent, dat de Autheur, in drie Boeken, als drieledig beſchouwt.

In het eerſte Boek, betreffende de Geſchiedenis der Kerke, van 's Heillands geboorte tot zyne Hemelvaert, vestigt zyn Eerwaerde onze aendacht eerst, op Gods Wysheid en Goedheid, zichtbaer in de bepaling van het tydperk der komſte van Christus in de Waereld; het welk hier opgehelderd word, door ene korte beſchouwing van de geſteldheid des Menschdoms, voor en op den tyd van 's Heillands geboorte. ——— Verder ontvouwt hy ons den waren aert en de eigenſchap van het Euangelie, afgeleid uit de Leer en het Voorbeeld van onzen Zaligmaker. ——— Hierop verledigt hy zich, tot het nagaen der ware grondbeginzelen van den tegenſtand, welken de Heer Jezus, in den loop zyner Bedieninge op aerde, ontmoette; als mede der tegenbedenkingen en kunstgreepen, van welken zyne Vyanden zich bedienden, om het Volk tegen hem voor in te nemen, en 't omhelzen zyner Leere te beletten. ——— En daer by komen voorts enige aenmerkingen over de roeping en de karakters der Apostelen en Discipelen onzes Heren, voor zyne Verhoging.

Het tweede Boek gaet over de uitbreiding van het Euangelie, na 's Heillands Hemelvaert, tot op het einde der eerſte Eeuwe; en behelst, in de eerſte plaets, ene achtervolgende beſchouwing van het geen de Euangelist Lukas deswegens in het Boek, de Handelingen der Apostelen genaemd, heeft aengetekend; welk gedeelte van dit Geſchrift met regt aengemerkt mag worden, als ene beknop-

te

te geregelde opheldering van dat geſchiedverhael. —— Voorts ontvouwt ons de Eerwaerde *Newton* kortlyk de verdere lotgevallen der Kerke, inzonderheid geduurende de vervolgingen, door de Roomſche Keizers tegen dezelve aengewend; en, by die gelegenheid, hecht hy daer aen een onderzoek, nopens de beweegredenen, die de Heidenen alle gelegenheden deeden aengrypen, om de belyders van het Christendom zelfs geweldig tegen te ſtaen. —— Ten beſluite van dit Boek komt hierby nog ene algemene beſchouwing van den toeſtand der Christen Kerke tot op het afloopen der eerſte Eeuwe, zo ten aenzien van derzelver zuiverheid, als ten opzichte van de beſmetting, die hare zuiverheid al vroeg begon te bezwalken.

Op deze laetstgemelde algemene beſchouwing, volgt wyders, in het derde of laetſte Boek, ene overweging van etlyke byzonderheden, rakende de geſteldheid der Kerke in die eerſte Eeuwe. Vooraf gaet ene Proeve over het Karakter van den Apostel Paulus, als een Patroon of Voorbeeld van een Dienaer van Jezus Christus. Daerop ontvouwt ons de Eerwaerde *Newton* de ongeregeldheden en ergernisſen, welken zich in de Apostoliſche Kerk openbaerden. En ten laetſte geeft hy ons een berigt van de dwalingen, door valſche Leeraers, ten tyde der Apostelen, voortgeplant.

Twee Veldpredicatien, gedaan voor het tweede Battaillon van het Regiment Infantery van zyne Exc. den Heere Lieutenant Generaal ONDERWATER, *gecampeerd by de linie des Lands van Axel, in Staats Vlaanderen; door* J. SCHARP, *Mede-bedienaar des Euangeliums in de hervormde Gemeente van Axel en Zuiddorpe. In 's Graavenhaage, by* J. A. Bouvink, 1785. *Behalven de Voorreden, 97 bladz. in groot octavo.*

Byzondere aenzoekingen van geagte Krygsofficieren hebben den Eerwaerden *Scharp* overgehaeld, om, ſchoon geen commisſie als Legerpredikant hebbende, dezè twee Veldprecatien voor 't opgemelde Bataillon te vervaerdigen en uit te ſpreken. De verkiezing der verhandelde onderwerpen en de wyze van uitvoering loopen te zamen, om de Lezers, zo wel als de Hoorders, een loflyk getuigenis van 's Mans oordeel en bekwaemheid af te vorderen.

Het onderwerp der eerſte Predicatie, gedaan den tienden van

van Hooimaand 1785, is, *de betaamlykheid der Godsvrucht voor een Krygsman.* Ter ontvouwinge hiervan ſtelt zyn Eerwaerde zich voor, „ (1.) te onderzoeken, of hy, die, „ boven anderen, Godsvrucht en deugd betracht, niet de „ beste Krygsman is: en (2.) nader te bepaalen, welke de „ Godsvrucht zy, die hy den Krygslieden aanpryst, en welke „ de deugden zyn, die zy vooral te betrachten hebben."

De tweede Predicatie, veertien dagen later uitgeſproken, enigermate een vervolg der voorige, ſtrekt om te toonen, *Het ongegronde van alle ſchynredenen, waar meede men zou willen bewyzen, dat de voorheen aangepreezene Godsdienſtigheid, en het ſtipt Godzalig leeven van een Krygsman niet kan worden gevorderd.* Zulks doet zyn Eerwaerden „ (1.) onderzoeken het voornaamſte waardoor men zich „ poogt te verzekeren, dat men Godsdienst en euangeli- „ ſche deugd *in het gemeen* zoo ſtipt van een goed ſoldaat „ niet vergen kan. En (2.) daar het gewoonlyk vloeken, „ zweeren, en ontheiligen van Gods naam eene voornaa- „ me hoofdzonde der lieden van den oorlog is, zoo over- „ weegt hy verder, *in het byzonder*, het geen men daar- „ voor ter verſchooning zou kunnen bybrengen."

Ieder Predicatie word met ene manlyke ſlotvermaning beſlooten, waervan wy de laetſte in dezen zullen mededeelen. Dus luid dezelve.

„ Ik eindige hier myne leſſen. Gy hebt gehoord, myne waardſte! dat 'er geene bedenkingen zyn, die u kunnen te rug houden om Godsdienſtig te leeven, de deugd te betrachten, en den Heiligen naam van God met vreeze en eerbied te gebruiken.

„ Gaat dan nu heenen, en vermaakt u in de ongerechtigheid, vloekt, zweert, dobbelt, hoereert, trapt de eerlykheid, de braafheid, de orde met voeten, onteert den Godsdienst, ſpot met alle vermaaningen, lacht met de deugd: maar verloochent dan ook uw christendom, verliest den naam van eerlyke en braave ſoldaaten, en beeft voor God.

„ Liever dan uw geweten bevryd, uw geluk behartigd, vergeeving gezogt in het bloed van Jeſus, en heiligende genade by den Geest van God.

„ Braave ſoldaaten! deugdzaame christenen! volhard, neemt toe, in de betrachting uwer pligten, dan wagten u op aarde goede dagen, in vreede genoegens, in den kryg gloriepalmen, en in den hemel pryslaurieren.

„ Zoo lang deugd en braafheid ſchittert by het blinken van

van uw krygsgeweer, zoo lang zal het den Lande wel gaan, en onze vryheid en de roem des Lands, door uwe dappere vuisten, beveiligd blyven.

„ Zoo lang elk eerlyk en verſtandig Vaderlander zyne denkwyze door reeden beſtuurt, en overtuigd is, dat een krygsmans kleed, een net *manuaal*, en eene cierlyke *exercitie* alleen geen braaf ſoldaat maakt; maar dat, voor eene ſobere belooning, zyn leeven altoos in de hand te draagen, onder de ſtrengſte krygstucht, honger en dorst, kommer en ongemak te lyden, aan alle oorden des Lands de zwakſte plaatzen te beſchermen, in het open veld de woede der vyanden, in gevaar van gevangenis, verminking en dood, te braveeren, en, naar vermogen, in het draagen der gemeene lasten, het zyne toe te brengen, tot onderhoud des Lands, en van zich zelv' ten minſten eenige erkentenis verdient van den gerusten Burger; zoo lang zal elk braaf militair in achting, en elk deugdzaam krygsheld met onderſcheiding behandeld zyn by menſchen, en gezegend by God."

Zyn Eerwaerde ſpreekt hier recht in den toon, welke enen Leeraer voegt, die het woord tot Krygslieden voert; en even dit houd hy, in het geheele beloop zyner Predicatien, beſtendig, ongedwongen in 't oog. Hieraen gedachtig, vermyd hy ook omzichtig alle ingewikkelde redeneringen, en ſtelt zyne denkbeelden voor in zulk ene klaerheid, en met zodanig ene manlyke tael, dat zyne voorſtellingen ook voor den gemenen Soldaet vatbaer, en geſchikt zyn om ingang te vinden, by elk, die niet geheel verbasterd is. Wel byzonder neemt hy ſteeds in agt, dat zyne Toehoorders tot verſchillende Christelyke Gezindhede behooren, als zynde Gereformeerde, Lutherſche en Roomſche; uit dien hoofde vermyd hy alle zodanige overdenkingen, die uit byzondere geloofsbegrippen afgeleid zouden worden; en bedient zich alleen van zodanige kundigheden, die van allen, welken het Euangelie eerbiedigen, erkend worden; om langs dien weg, zo veel 't mogelyk ware, allen in 't algemeen, en ieder in het byzonder, dienſtig te zyn. —— Ook kan men, uit deze onze opgave van den inhoud, genoeg afnemen, dat 's Mans Predikatien, hoewel inzonderheid voor Krygslieden geſchikt, echter ook grootendeels van anderen, met ene leerzame opwekkinge ter ernſtige Deugdsbetrachtinge, gelezen kunnen worden.

De

De denkende Christen. Vijfde Stukje. Te Amsterdam, bij J. v. d. Burgh en Zoon, 1785. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl.*

Dit Stukje behelst weder een drietal van Verhandelingen, over onderwerpen, welken de ernstige overweging van denkende Christenen vorderen. —— De eerste raekt *de geoorloofdheid der Zelfverdediginge*; en, nadien de enige bedenking, welke met schyn van rede hier tegen ingebragt kan worden, haren grond heeft, in de woorden van onzen Hemelschen Leermeester, Matth. V. 38——42. zo verledigt zich de Schryver, inzonderheid, ter naspooringe van den zin dier voorstellinge. Hy toont, by de ontvouwing van vers 38——41, ten bondigste, dat dezelven in genen deele betrekkelyk zyn tot de Zelfverdediging, maer tot het nemen van wraek, of het straf vorderen by den Regter, over geringe verongelykingen. „ Invoege men," zo als hy zich uitdrukt, „ die woorden van onzen Zaligmaaker, overeenkomstig met het oogmerk, den „ zamenhang, en de omstandigheden, op deeze wijze schijnt „ te konnen uitbreiden." — Gij hebt gehoord, dat gezegd is, „ oog om oog en tand om tand, enz. en hieruit neemt „ gij gelegenheid, om een gelijke vergelding te eischen „ over de geringste en beuzelagtigste beledigingen, die in „ geene vergelijking komen bij de pijn en het nadeel, die „ het verlies van een oog of een tand u kosten. Maar „ ik, die gekomen ben om de Wet te vervullen, en van „ valsche uitlegginge te zuiveren, zegge u, dat gy in „ zulke geringe gevallen, die niet het leeven, het lichaam „ of de ledemaaten raaken, den boozen niet zult weder„ staan, door wraak daarover te eischen of te neemen, „ maar dat gij, als u iemant een slag op de wang geeft, „ liever dan u te wreeken, duldt dat hij u op de andere „ wang slaat; als iemant een proces tegen u wil aanvangen om een rok, geeft hem liever den mantel daaren„ boven; en als iemant u dwingen wil een mijl uit uwen „ weg te gaan, gaat liever twee mijlen, dan dat gij u „ daar tegen zoudt stellen, of voldoening van zulk een „ gering ongelijk vorderen." —— Wat wyders nog vers 42. betreft; *geef den genen, die van u bidt, en keert u niet af van den geenen, die van u leenen wil*; 't is zeker, dat men ook deze les niet, in den uitgebreidsten zin, letterlyk te verstaen hebbe. „ Onze Zaligmaaker beoogt alleen," zegt onze Schryver zeer wel, „ dat men een

een iegelijk die waarlijk behoeftig is, en onderſtand verzoekt, overeenkomſtig met zijnen nood en ons vermogen, helpen moet; dat men aan zulke behoeftigen, die wij voor eerlijk, naarſtig en zuinig kennen, moet leenen, als wij het doen konnen, zonder ons merkelijk te benaauwen, al heeft men geen zekerheid van het weêrom te krijgen, en al voorziet men, dat de ontleener onmagtig kan worden om te betaalen." De Opſteller van dit Geſchrift wettigt zyne bovengenoemde verklaringen van dit geheele voorſtel, met dugtige bewyzen, die hem de Rede en de Openbaring aen de hand geven; en tevens brengt hy den Lezer onder 't oog zeer gepaste Uitlegregels, die meermaels, in 't opheldren van algemeen uitgedrukte voorſtellingen, in de Heilige Schriften, te ſtade komen.

Ene hier aen volgende Verhandeling heeft ten onderwerpe, *de natuur en uitwerkingen der Nederigheid*, of behelst een antwoord op de Vragen: „ Beſtaat de *Nederigheid*, in *laag van zigzelven te denken*, of in *naar waarheid van zigzelven te oordeelen?* Of, indien noch „ in 't een noch in 't ander, wat is dan eigenlijk *Nederigheid?* En in welke gevallen komt het voornaamlijk „ te pas die Deugd te betrachten?" Na ene ontkennende beantwoording der twee eerſte Vragen, geeft de Schryver, op de derde, deze bepaling van die Gemoedsgeſteldheid en Deugd. „ *Nederigheid* is Bereidwilligheid om „ zig te vernederen of vernederd te worden. *Deugdlyke* „ *Nederigheid* is Bereidwilligheid om zig te vernederen of „ vernederd te worden, daar Gods Eere, of het heil van „ onzen naasten, of ook van ons zelven, zulks vorderen." In de onderſcheidenlyke beantwoording en de oordeelkundige ſtaving van het voorgeſtelde, vind men ene welberedeneerde opheldering van de voornaemſte plaetzen in de Schriften des Nieuwen Testaments, welken van deze Deugd gewagen. En eindelyk gaet de Opſteller dezer Verhandelinge over tot het beantwoorden der laetſte Vrage, brengende die gevallen voornaemlyk tot de acht volgende, welken hy, ieder op zichzelven, zeer juist ontvouwt. (1.) Men heeft zich voor 't Opperwezen zo laeg te vertoonen als men wezenlyk is, dat is, zyne afhanglykheid, behoefte en ſchuld oprechtlyk voor God te belyden. (2.) Wy moeten onze minderheid erkennen, en van die erkentenis blyken geeven, ten aenzien van zulken onzer medemenſchen, die boven ons verheven zyn. (3.) De Nederigheid vordert van ons, dat wy, in de vereiſchte omſtandigheden, be-

bereid zyn, om aen onze medemenſchen lage dienſten te bewyzen: (4.) dat wy inſchiklyk en toegevend zyn, van onze verkiezing afſtaen, om aen anderen genoegen te geven, en dus onze medemenſchen zo behandelen, als of zy meer regt hadden, om hunnen zin te hebben dan wy, ſchoon 't inderdaed zo niet gelegen zy. (5.) Wyders behoort tot de Christelyke Nederigheid gaerne met het geringſte te vrede te zyn, en anderen, daer 't pas geeft, de aenzienlykſte plaets en den hoogſten rang te gunnen: (6.) mirsgaders gemeenzaem en minzaem met zyne minderen om te gaen. (7.) Ook behoort nog tot de Deugdlyke Nederigheid bereidwillig te zyn, om zynen uiterlyken ſtaet en levenstrein te verlagen, zich meer of min bekrompen te behelpen, of zich tot gering en laeg werk ter winninge van Nood ruft te begeven, wanneer onze omſtandigheden zulks vorderen: en laetstlyk (8.) gelaten en wel te vrede te zyn in lage en geringe omſtandigheden, ook dan, wanneer wy ons te vooren in gunſtiger toeſtand bevonden: ons daer na ſchikkende, niet uit nooddwang, maer met ene hartlyke bereidwilligheid om vernederd te worden, daer dit Gods goede en wyze wil is.

Wyders levert ons dit Stukje nog ene derde Verhandeling, in welke *de verplichting der Christenen tot het vieren van den Zondag*, overwoogen wordt. Daer 't buiten tegenſpraek zy, dat de Christenen niet gehouden zyn, den Joodſchen Sabbath of den Zaturdag te vieren; en daer 't bekend is, dat de Christenen den Zondag tot een ſoortgelyk einde, als eertyds de Joodſche Sabbath diende, geſchikt hebben, zo valt de vraeg: „ Hebben zij hier aan wel ge„ daan, en zijn wij als Christenen verplicht ons naar dit „ gevestigd gebruik te voegen?" De beantwoorder dezer Vrage erkent, dat de Christenen desaengaende geen uitdruklyk verplichtend gebod hebben; maer hy beweert, dat het voorbeeld der eerſte Christenen, en zelfs van 's Heillands Apostelen, „ onze navolging verdient, in eene zaak, die, „ ſchoon niet uitdrukkelijk gebooden, echter van eene door „ zichzelve blijkbaare nuttigheid is, die met het belang „ van Kerk- en Burgerſtaat ten hoogſten overeenkomt, en „ die dus door het gezond verſtand zelf ons wordt aanbe„ volen." 't Zyn deze denkbeelden, die in dit Geſchrift breeder uitgebreid en overtuigend aengedrongen worden; zo dat een ieder, op de ernſtige overweging van het voorgeſtelde, onzen Schryver gereedlyk zal toevallen, in 't erkennen zyner verplichtinge om dien dag te vieren,

zo

zo door het handhaven van den openbaren Godsdienst, als door het ſtaken van zyne dagelykſche bezigheden, in zo verre het zyne omſtandigheden toelaten; en dat het ten hoogſte betamelyk zy, zyne omſtandigheden, zo veel mogelyk, daer na te regelen, op dat hy, niet alleen zelf minder belemmerd zy, maer ook anderen, buiten noodzaek, niet belemmere in 't bywoonen van den openbaren Eerdienst. ——— Ten beſluite merkt de Opſteller nopens dit onderwerp nog aen; „ dat onſchuldige vermaaken, „ maaltyden en eerlijke gezelſchappen, geheel niet ſtrijden met het oogmerk van deezen dag: wanneer het „ ernſtig waarneemen van den Godsdienst, het oeffenen „ van weldaadigheid, en het betragten van alle andere „ Christelijke deugden, daar door niet vergeeten of be„ naadeeld worden. ——— De Sabbath was voor Israël „ een dag van vreugde. Zoo begreepen de eerſte Chris„ tenen, dat voor hun ook de dag des Heeren zijn moest; „ en met regt. Geoorlofde uitſpanningen en vermaaken, „ en een matig gebruik van al het goede dat God ons „ geeft om te genieten, zijn dingen, die niet ſtrijden, „ maar overeenkomen met het groote oogmerk van het „ Euangelie, om namelijk het waar geluk en genoegen „ der menſchen, in tijd en eeuwigheid, te bevorderen."

ED. SANDIFORT, Medicinæ, Anatomes & Chirurgiæ, in Academia Batava, quæ Leidæ est, Profesſoris. Exercitationes Academicæ. Liber Secundus. Lugd. Bat. apud *S.* & *J. Luchtmans*, *P. v. d. Eyk* & *D. Vygh*, 1785. cum Fig. 160 pp.

In zeventien byzondere Hoofdſtukken, deelt ons de Geleerde SANDIFORT, verſcheide zeer merkwaardige Waarneemingen mede, aangaande de tegennatuurlyke en ziekelyke geſteldheden van zommige deelen des Lichaams, welke waarneemingen de Schryver vervolgens, door menigvuldige voorbeelden, uit vroegere en laatere Schryvers, opheldert en vermeerdert. ——— Onze Leezers kunnen de manier, op welke de Hoogleeraar zyne onderwerpen behandelt, reeds uit zo veele andere Werken, die wy aan zyn Hooggeleerdens iever te danken hebben, dat wy ons ongehouden agten iets meer tot aanpryzing van dit tweede Boek 'er by te voegen. Achter dit Boekdeel vind men acht fraaije *Plaaten*, die zeer veel tot opheldering van het verhandelde kunnen toebrengen.

Wis: Meet- en Doorzichtkundige Handleiding, volgens welke men, ten allen tyde en plaatze, den ſtand der Zonne en Maane; de verlichting der voorwerpen door dezelven, de ſtrekking en lengten van derzelver ſlagſchaduwen, gemaklyk vinden, en in perſpectieffche regelen overbrengen en bepaalen kan: zeer nuttig in het zamenſtellen van Kunsttafreelen, die een Zon- of Maanlicht voorſtellen. Door C. PHILIPS, Jacobsz. *Kunstgraveerder en geadmitteerd Landmeeter voor den Ed. Hove van Holland en Weſtvriesland. Lid van het Mathematisch Genootſchap te Amſteldam. Te Amſteldam, by* J. B. Elwe *en* D. M. Langeveld, 1786. *Behalven het Voorwerk, 102 bladz. in gr. octavo.*

De zo wel onderſcheidende tytel van dit Geſchrift duidt genoegzaam aan, welke onderwerpen in het zelve behandeld worden; en elk, die 'er niet geheel vreemd van is, begrypt gereedlyk, dat ze voor de beoefenaaren der Teken- en Schilderkunſte van groot belang zyn. In derzelver ontvouwing gaat de kundige *Philips* met alle naauwkeurigheid te werk, en geeft desaangaande, met betrekking tot de voornaamſte verſcheidenheden, die daar omtrent in aanmerking kunnen komen, eene juiste onderrigting, welke met weinig moeite nagegaan, en opgevolgd kan worden, door alle dezulken, die zig de beginſelen der Wis- Meet- en Doorzigtkunde eigen gemaakt hebben. 'Er ontbrak tot nog eene behoorelyke aanleiding van die natuur; des men te over reden hebbe, om den arbeid van den Heer *Philips* dankbaar te erkennen, daar hy, ter opheldering van dit Stuk, zyne vlyt aangewend heeft, door zyne hier over gemaakte aantekeningen by een te verzamelen, in eene geregelde orde te brengen, en ten nutte van de Kunst algemeen te maaken; gelyk hy ook, voor eenige jaaren, zyn leerzaam *Onderwys in de Doorzichtkunde* het licht heeft doen zien (*).

Het valt wat bezwaarlyk een byzonder voorbeeld aan de hand te geeven, uit een Geſchrift van zodanig een inhoud, daar onvermydelyk eene geduurige aanwyzing van Figuuren, en zomtyds van Figuuren op meer dan éene Plaat te gelyk, plaats heeft. Om 'er egter een voor te draagen, waaruit men eenigzins over de uitvoering kan oor-

(*) Zie *Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 236.

oordeelen, hebben wy ons bepaald tot het hiervolgende, met de nevensgaande Plaat; waarin de Auteur zig, ten bewyze van zyn voorſtel, nog maar op ééne Figuur, uit eene andere Plaat, beroept. ——— Het zelve is betrekkelyk tot het wegneemen van voor het oog ſchynende tegenſtrydigheden van de verlichte voorwerpen, waaromtrent ons de Autheur deeze opheldering geeft.

„ Tot onderwerp zy eene opene kamer, by wyze van een portaal, door welks opening men over een ſtil water tot aan den horizont ziet; —— in de zoldering is geſteld, eene agtkantige opening, omzet met eene borstweering of balluster; in de zy- of naar het oogpunt wykende muuren, ziet men opene venſters of lichtgaten, en op den vloer twee vierkante blokken. ——— De ſtand der maane is midden voor de opening der kamer, loodrecht boven het oogpunt, zynde de maan verheven tot 24 graaden boven den horizont.

„ In dit onderwerp komt nu hoofdzaaklyk voor:

I. De maansverheffing, by U, boven den horizont, O N.

II. De ſtand des zieners tegen denzelven, en de grootte van den gezichtshoek, waaruit dan weder volgt:

1. De afſtand van den ziener tot het tafreel, ABDC.

2. De verlichting of de lichtſtraalen, door de opening des zolders vallende.

3. De invallende lichtſtraalen in de venſtergaten der zymuuren.

4. Over de opſtaande blokken

5. En de ſtrekking der ſlagſchaduwen van ieder voorwerp, in het byzonder, als door welke voornaamlyk het generaal in de kunsttafreelen voordgebragt wordt.

„ Zynde de afſtand van den ziener tot het tafreel onder een hoek van 60 graaden, ter lengte van 8 voeten, 6 duimen en ruim 6 lynen; dus de middellyn der maane eene lengte van 11 en byna ½ lyn heeft.

AANMERKING.

„ De regelen, ten aanzien der afkomende lichtſtraalen der zonne en maane tot de voorwerpen, zyn dezelfde, en dus aan elkanderen gelyk; maar de kracht des lichts is tuſſchen dezelve zeer verſcheiden, en vermits wy niet voorneemens zyn, als alleenlyk over derzelver ſtraalen en ſtandplaatzen te handelen, zullen wy ons in dit voorſtel tot die der maane bepaalen.

PROPOSITIE.

„ *Het komt mogelyk den beſchouwer ongerymd voor, dat, daar de maan* U, *zo het ſchynt, laager dan de zoldering,* CEFDC, *gezien wordt, men echter de opſtaande borſtweering,* a b c d e f, *rondsom der in de zolder zynde opening, niet alleen aan derzelver zyden,* b c, d e, *benevens die, welke van het oogpunt,* ⊙, *wyken, als* b a, e f, *door de maan beſcheenen of verlicht ziet, maar ook nog de bovenhoeken,* c *en* d, *der horizontaale zyde,* c d, *de lichtſtraalen* (*), c g i, d h k, *van de maan afkomende, eene ſlagſchaduw, door de horizontaal opſtaande zyde,* c d, *veroorzaakt, bepaald: insgelyks dat van de zolderinghoeken,* E *en* F, *de lichtſtraalen* (†), E m *en* F l, *over de zymuuren eene ſlagſchaduw, veroorzaakt door het horizontaal liggend zolderdak,* ECDFE, *bepaald wordt* (§).

O P-

(*) (†) Deeze van de maan afkomende lichtſtraalen, moeten dezelfde ſtrekkingen neemen als die der ſtraal ZL, in *Plaat* IV. *Fig.* 1. om dezelven te vinden brengt men op de muur een genoegzaam aantal ruiten, van gelyke grootte als die op den vloer; wanneer men nu in dit geval dit *eerſte Figuur* als een verticaal opſtaand vlak aanneemt, behoeft men ſlechts de richting of ſtrekking der ſtraal, ZL, door de ruiten op het zelve na te gaan, en die in de muuren over te brengen, dan zal de ſtrekking der ſtraal op den muur, als E m F *l*, gelyk zyn aan die van ZL in 't opgemelde *Fig.* ——— Maar nadien in des zolders opening de ballusterhoeken, *b c d*, *e d c*, wyde hoeken zyn, en dus grooter dan de rechte hoeken, die de zymuuren aan het zoldervlak, by E en F, maaken, en dus de opſtaande vlakken der zolderingsopening, in hunne ſtrekking met de zymuuren verſchillen, zo volgt, dat ook de lichtſtraalen, *c g i*, *d h k*, met die welke over de zymuuren vallen, als E m, F *l*, geenszins parallel kunnen zyn. —— Ter vindinge der voorſchrevene ſtraalen, *c g i*, *d h k*, wordt het vlak des zolders, in een gelyk aantal ruiten, als dat van den vloer, verdeeld, en op gelyke wyze, als by de blokken, R en S, voorgeſteld, bepaald.

(§) Naardien de diameter der lichtcolom van de zon veel grooter dan de diameter van den aardkloot is, en de diameter van de lichtcolom der maane, veel grooter is, dan de breedte eener ſtraat, zo volgd, dat, wanneer de ſtand van één dier lichten voor het midden eener ſtraat is, dat de huizen, ter wederzyde ſtaande, overſchaduwd zyn; doch door het op den grond vallende licht dus ſterk gereflexeerd worden, dat de

OPLOSSING.

„ Om het voorgeſtelde te bevatten, moet men in aanmerking neemen, dat de ſtand der maane altoos verre van den aardkloot is: de gemiddelde afſtand wordt geſteld op 66611$\frac{1}{5}$ uuren, of 98817715$\frac{1}{2}$ *Rhynlandſche roeden*, en is dezelfde, ook op dat oogenblik dat ze ons toeſchynt zeer laag, of naby aan de aarde te zyn. —— Die ſchynbaare laage ſtand der maane boven den horizont bevat byna oogenblikkelyk, wanneer zy ſlecht even boven den horizont gereezen is, reeds eene aanmerkelyke hoogte; want neem dat derzelver ſtand niets meer dan éene graadsminuut (*) boven den horizont ware, dan is derzelver hoogte, reeds, byna 500 *Rhynlandſche roeden*, en tot de hoogte van een graad geklommen zynde, dan is die hoogte 29670 roeden (†), dus byna 1400 maal hooger dan de Weſterkerks toren te Amſteldam; maar dit heeft geenszins eenige betrekking tot den maansafſtand van de aarde, en is alleenlyk ten aanzien van haare opklimming boven den horizont of het vlak der aarde.

„ Nadien nu de maan, als mede de zon, hoe laag in oogenſchyn, aan den horizont zynde, altoos echter veel hooger is, dan de hoogſte voorwerpen op den aardkloot, zo volgt, dat ook alle horizontaale vlakken en recht opſtaande voorwerpen, altoos van boven af, de lichtſtraalen ontvangen (§), en derhalven van onderen nimmer verlicht wor-

de daarop vallende ſchaduwen der uitſteekende ſtoepen, uithangborden, opene venſters, enz. zeer kennelyk zyn. Even zo is het met den ſtand der zonne of maane, voor het midden eener kamer, gelyk in deeze *Plaat* voorgeſteld wordt, zynde in dezelve de zymuuren overſchaduwd, doch weder door het licht, op den grond vallende, dus ſterk gereflexeerd, dat de ſlagſchaduw der zoldering, over dezelve vallende, ten duidelykſten kenbaar is.

(*) Is 20 uursminuten of 494$\frac{1}{2}$ *Rhynlandſche roeden.*

(†) De ſtand der maane in het tafreel is 24 graaden boven den horizont, maakende een lengte of hoogte van 712080 Rhynlandſche roeden.

(§) Gelyk het met de verlichting der blokken, R en S, (tuſſchen welken de maan ſchynt in te ſtaan,) en die als 't waare uit een punt verlicht worden, gelegen is, zo is 't ook met de rondom de maan dryvende wolken; de ons toeſchynende verlichte wolkranden misleiden het oog; want hoe groot

worden: daarom is 'er niets ſtrydigs in, maar het komt volkomen overeen met de wet der Natuure, dat, in het voorgeſtelde tafreel, de in de zolderingsopening geſtelde borstweering of balluster, *a b c d e f*, derzelver over de maan ſtaande zyden, *a b c*, *d e f*, door het licht der maane, beſcheenen worden, en gevolglyk van de tegen die zyden aankomende, en een hoek maakende, en tevens tegen de maan gekeerde vlakten, die der zoldering, CEFDC, nevens de voorzyden der blokken, R en S, ſlagſchaduwen van zig werpen, als zynde de ſtraalen, die van het licht der zonne of maane, en over de hoeken der voorwerpen vallen, parallel aan den hypotenuſa, QU, van den rechthoekigen driehoek, welke de ſtand der zonne of maane met den horizont, aan het oog des zieners, maakt.

AANMERKING.

„ Dat nu de over de zymuuren afkomende lichtſtraalen, E *m*, F *l*, met de voorsz. hypotenuſa, QU, niet ſchynen parallel te zyn, komt doordien het vlak der muuren naar het oogpunt wykt; maar dat de hoek, YE *m* en ZF *l*, aan de muuren, gelyk is aan den hoek, ϵUQ, wordt beweezen in de ſtrekking der ſtraalen, E *m*, F *l*, door de ruiten, als overeenkomende met de ſtrekking der ſtraal, ZL, door de ruiten, in 't opgemelde eerſte *Figuur;* zy, die de regelen der perſpectief verſtaan, zullen dit als eene waarheid toeſtemmen.

„ Naardien nu ook de lichtſtraalen, *n o*, welke over het blok, R, afkomt, parallel is aan den hypotenuſa, UQ, zo is ook de hoek, *s n o*, gelyk aan den hoek, ϵUQ, wordende de lengte der ſlagſchaduwe door de lichtſtraalen, *n o*, op des bloks verlengde grondlyn, *s o*, bepaald

ook de tuſſchenwydten van de door het oog gewaarwordende wolken zyn mogen, komt echter derzelver afſtand of tuſſchenwydte tegen de lengte van den diameter der maans lichtcolom in geen vergelyking; daar uit volgt dus ontegenzeggelyk, dat, vermits de ſtraalen der maans lichtcolom, van boven parallel afvallen, alleenlyk het oppervlak der wolken verlicht kan worden; maar de randen derzelven, dunner dan het midden zynde, laaten de lichtſtraalen door; en hier van daan is het dat het oog zig meermaals verbeeldt zelfs die randen, welken zig als 't ware boven de maan vertoonen, verlicht te zien; en dit alles is by het zonnelicht het zelfde.

C. Philips fec.

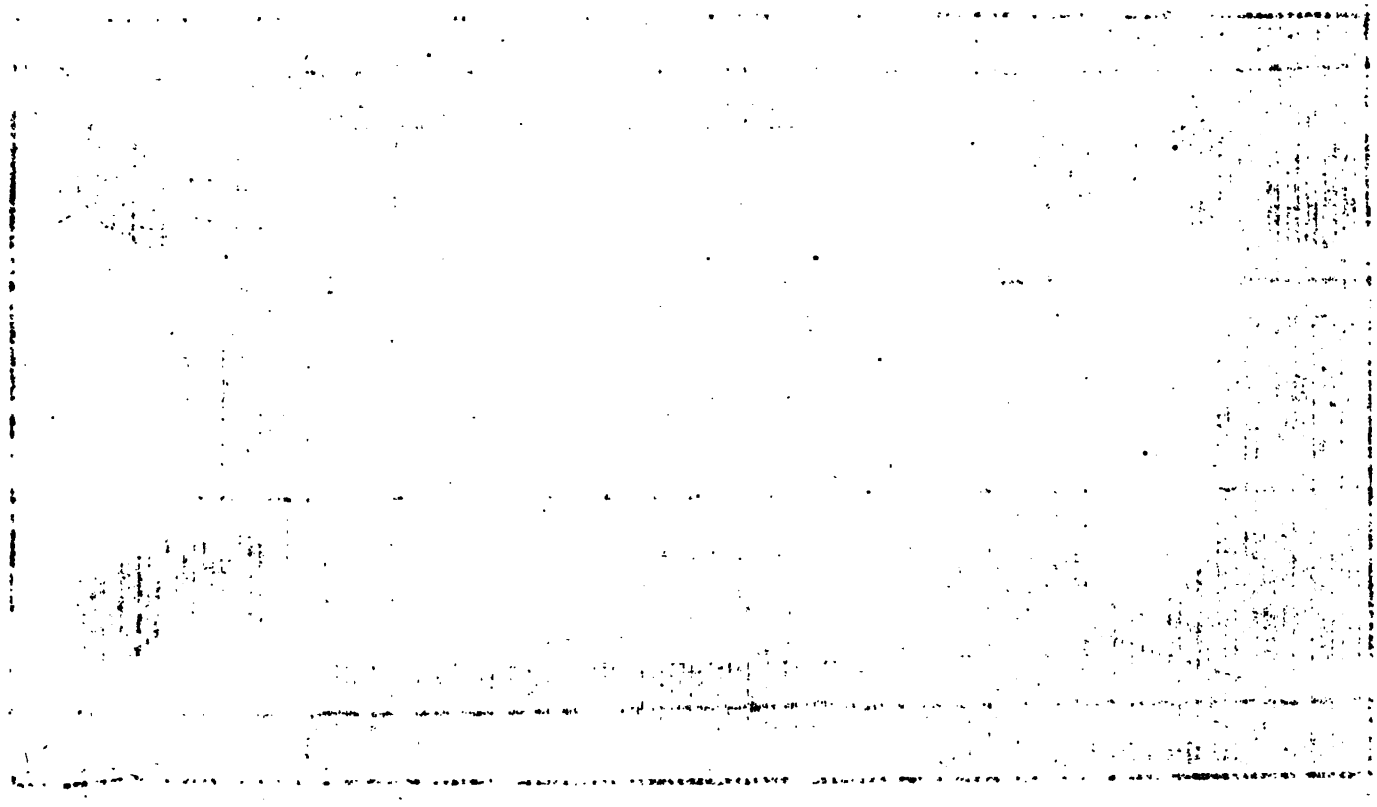

paald in het punt, *o*, zynde 4½ voeten: deeze lengte vervolgends overgebragt op de verkortende voeten van *s* in *p*, en getrokken de lyn, *p q*, dan is, *r s p q r*, de omtrek der ſlagſchaduwe van het blok R. —— Naardien nu de maan, U, loodlynig of verticaal, boven het oogpunt, ⊖, ſtaat, en dus in het midden van het tafreel, zo volgt dat de ſlagſchaduwen ter wederzyden van het oogpunt, ⊖, afwyken, (zo het ſchynt,) om dat haare grondlynen, *r q*, *s p*, in het oogpunt, indien ze verlengd werden, zouden zamenkomen.

„ Indien nu de ziener, na het vinden van den hoek, onder welken hy de maan boven den horizont ziet; als hy voorbeeld in dit tafreel 24 graaden, zig van beneden oogenbliklyk op den zolder begaf, dus 21 voeten boven het vlak des vloers verheven, en aldaar weder, even als te vooren beneden gedaan is, den hoek peilde, onder welken hy als dan de maan zag, zou hy weder het zelfde getal, naamlyk 24 vinden. —— De rede daar van is, dat zyn horizont met hem opklimmende, en de maan in dien korten tyd genoegzaam onmerkbaar gereezen zynde, zulks geene verandering in den hoek der zieninge tot de maan kan voordbrengen, niettegenſtaande het hem voorkomt, als of de maan met hem opklom: want, gelyk de maan ons ſchynt te vergezellen in het afleggen eener horizontaale lengte (*), even zo ſchynt het ons ook toe, dat dezelve met ons eene verticaale hoogte opklimt."

(*) Dat de maan niet met ons voordgaat, is ligtlyk uit het volgende te bevatten: ſtel dat, in een zelfde tydſtip, twee perſoonen, de een met zyn aangezicht naar de maan gekeerd, en de andere met zyn aangezicht van de maan af, voordwandelen, dan zal het den eenen toeſchynen, dat de maan voor hem wykt, en als vooruit loopt, terwyl 't den anderen, op het zelfde tydſtip, zal voorkomen, dat de maan hem van achteren volgt: nadien nu geen ding, te gelyk in een zelfden tyd, voor- en achterwaards kan gaan, zo volgt, dat die voordgang der maane of zonne niets dan eene ſchynvertooning is.

Spiegel Historiaal, of Rymkronyk van JACOB VAN MAERLANT, *met aantekeningen, door* Mr. J. A. CLIGNET *en* Mr. J. STEENWINKEL, *Leden van de Maatschappy der Nederl. Letterk. te Leyden. Tweede Deel. Te Leyden, by* F. de Does, 1785. *In gr. octavo.*

By eene voorige gelegenheid, hebben wy onzen Leezeren reeds een breedvoerig verslag gegeeven, zo wel van de voortreflykheid deezes Werks, ten aanzien van het geschiedkundige, en de aanleiding, welke tot deeze uitgave gelegenheid gegeeven heeft, als ook van 't geen men nopens den Dichter van dit Werk, zo uit zyne schriften, als uit de weinige aanteekeningen, die hem aangaande nog voorhanden zyn, heeft kunnen opmaaken; zo dat wy thans, om in geene nodeloôze herhaalingen te vallen, den Leezer, die deswegens eenig bericht verlangt, te rug wyzen naar het VIde Deel onzer *Algem. Letteroefeningen*, bladz. 151. en volg., en volgens onze belofte, by dat verslag gedaan, nu wat breedvoeriger zyn zullen in het mededeelen van den inhoud van eenige dier aanmerkingen, welke de kundige Uitgeevers van dit Werk, ter bevordering onzer Taalkennis, by het zelve gevoegd hebben.

Beeten, beteekent niet alleen *de equo aliove animali descendere*, gelyk het dikwils gebruikt wordt, maar is eenvouwig *nederdaalen*, *afdaalen*, van eene hoogere tot een lagere plaats, en deeze grondbeteekenis straalt in alle de gebruiken van dit woord door. *Van der eeren beeten*, is by MAERLANT van het hoogste toppunt van eer tot eenen jammerlyken staat te komen. ——— BEETEN is ook niet alleen *descendere*, *nederdaalen*, *nederkomen*; maar, gelyk KILIAAN ons leert, ook *considere*, in welken zin het MAERLANT gebruikt van het stil houden van een hoop oproerigen, ten tyde van dien Landvoogd Felix, van welken in de Handelingen der Apostelen gewag gemaakt wordt, by den Olyfberg. ——— Het woord PREUS, beteekent *dapper*, *moedig*, en is hetzelfde met het Fransche *preux*. *Rom. de la Rose*, vs. 19594.

Tel Chevalier preux *& vaillant,*
Large, courtois, bien bataillant,
Doit par tout astre bein renu,
Loué, amé & chier tenu.

Het

Het byvoeglyk woord DORPER komt ons hier voor in de beteekenis van *onedelmoedig:*

Hi es dorper *die ſinen viant*
Slaet, aldaer hi leget in 't ſant.

De twee Beſchuldigers van Suſanna worden door Daniel by onzen Dichter, *dorpere* genoemd. DORPERLYK voor *valſchelyk*, vindt men mede by onzen Dichter. In de beteekenis van *inurbanus*, die KILIAAN ook aan DORPER geeft, leest men by onzen Dichter:

Ne wes niet dorper *indinen luut.*

d. i. *lomp*, *ongeſchikt*. Hoerery bedryven is, by MAERLANT, DORPERNIE DOEN. —— DORPERHEID ſtelt R. VISSCHER, tegen over alle *ſoete en boertige praet. Sinnepoppen*, bl. 180. leerende, hoe iemand zich gedragen moet, die zich by Vrouwen aangenaam wil maaken, *die moet* (zegt hy) *hem ſtellen om haer te dienen met een ſoete, boertige, vermaeckelyke praet, mydende alle* dorperheid *en vilonie. Vilonie* en DORPERHEID, beteekenen hier byna het zelfde. —— *Onbeſchaafdheid van Schryfſtyl*, noemt een onzer latere Schryveren, DORPERHEID VAN STYL. *Tydwinst in led. Uur.* in de *Voorr.* —— DORPER wordt ook dikwils als een zelfſtandig naamwoord gebruikt, en dan beteekent het 't zelfde als *Dorpman*. Wy zouden tegenwoordig zeggen *Buitenlieden*, *Dorplieden*, want *Boer* is eigenlyk geheel iets anders, hoewel HUIDECOPER deeze woorden als *ſynonima* gebruikt. *Boer* is verkort uit *Bouwer*, zo als HUIDECOPER te recht geleerd heeft in zyne *Proeve van* T. *en* D., B. I. vs. 125. en dit niet had behooren tegen te ſpreeken in zyne *Aant.* op *M. Stoke*, D. 1. bl. 408. —— Voor een Bewooner van een Dorp genomen, leest men het in den Bybel 1477; en voor DORPER heeft de Bybel 1531 *Dorpman*, onze *Bybelvertaalers* hebben *Landman*, 't welk Griekſche γεωργος 't best uitdrukt. Een *eenvouwig man*, wordt van onzen MAERLANT een SIMPEL DORPER genaamd. Het DORPMAN *Rusticus*, van KILIAAN, ſtaat by V. VELTHEM, daar die *Dorpmannen* beſchreven worden zulke dappere daaden gedaan te hebben in den Slag van *Woronc*, als of zy Ridderen waren. Integendeel vindt men *Dorpman* gebruikt, om het griekſche woord ἰδιωτὴς van Lucas [XVI. 1.]

uit te drukken, in eene oude Griekſche Vertaaling van het N. T. *Een rycman was hi hadde eenen* dorpman. — *Doe ſeide die* Dorpman *in he ſelue wat ſal ic doen.* Hier is DORPMAN geheel iets anders dan by KILIAEN of v. VELTHEM. DORPMAN is hier het zelfde met *Meijer*, dat onder anderen ook volgens KILIAEN beteekent, *Coloniæ præfectus.* Die hier DORPMAN genaamd wordt, hiet by MAERLANT een *Meije*, waarvoor men zekerlyk *Meijer* leezen moet. ——— In de verwandſchapte taalen, vindt men ons DORP, *villa*, weinig gebruikt, en nog veel minder zal men eenige daar van afkomende woorden aantreffen. *Ulphilas* gebruikt altoos hȝIM in zyne vertaaling van de Evangeliën. De A-S. heeft ȝun. het eerſte is is ons HEIM, het laatſte ons TUIN, *hortus*, *Locus ſeptus.* Hier uit ziet men wat het verloop van tyden en het gebruik in de taalen al vermag. TUIN is by ons een rondom beſloote wooning voor weinige menſchen. Het A-S. gebruikt het om een geheele maatſchappy van menſchen aan te duiden. Eveneens is het met het Zweeds-Goth. TORP, het welk ook voor een alleen ſtaande huis, in eene vlakte of bosch, gebruikt wordt.

Op het woord GERE, waarover onze Schryver reeds breedvoerig gehandeld heeft in zyne *Taalk. Mengelw.* bl. 13. en volgg. erinnert hy den Leezer, dat GHERE beteekent *begeerte*, en bepaalt zich thans alleen, voor eerst, om het gebruik van het werkwoord GHEEREN, zonder het *augmentum ſyllabicum* GHE nader door voorbeelden te ſtaven; en ten anderen eene derde beteekenis, waarin ons woord GHERE, by onze Ouden gebruikt wordt, op te geeven. GHERE, nameiyk, beteekende by hen ook een *geweer*, het zy dan meer bepaaldelyk, *werpſpieſen* of ook wel *zwaarden.* By onze taalverwanten, vind men dit woord ook in dezelfde beteekenis gebruikt. De A-Sax. hebben ȝan. dat LYE, *Diction. Sax.* & *Goth. Lat.* vertaalt, *jaculum*, *telum*, *arma.* De Sueo-Goth., GEIR. De oude Hoogduitſchers hadden GER, door SCHILTER, *Gloſſ. Teuton. Gladius*, door SCHERZ., *gloſſ. germ. medii ævi*, *telum miſile*, *jaculum*, vertaald.

INGHESINDE is *huisgezin*, *huisgenoten*, bepaaldelyk *huisdienstboden*, *het gevolg van den Heer.* KILIAEN teekent INGHESINDE op als een oud Vlaamsch woord, en verklaart het *familia.* IHRE *Gloſſ. Sueogoth.* INGESINNE, *familia*, *famulitium*, dat hy afleidt van INNE *domus*, en dan zal ons *huisgezin* juist overeenkomen met het oude INGHE-

SIN-

SINDE, waarvoor de oude Hoogd. hebben INGESINDE, by SCHERZIUS, *glosf. germ. med. ævi*, vertaald, *famulitium. Jus. Prov. Alem. Cap.* CCC. §. 2. daar gezegd wordt: dat een ſchuldenaar, die, noch zyn ſchuld voldoen, noch borg ſtellen kan, door den Rechter aan den Schuldeiſcher zal worden overgegeven, *dan* (vervolgt de wet,) *ſal 'er, behalven reht, als ſin* ingheſinde. *Hunc ille penes ſe retinere valet, uti alios* famulos *ſuos.* INGESINDE wordt ook in de oudſte beteekenis gebruikt voor een *bedienden*, en zo gebruikt OCFRIDUS ook *Diufeles geſinde* voor *Diaboli minister.* Dat deeze de oudſte beteekenis des woords is, zegt WACHTER, *Glosſarium Germanicum*, v. GESIND, *Famulitium*; naderhand echter, vervolgt hy, is het genomen voor het geheele huisgezin, voor den geheelen ſtoet van dienstknechten. De afleiding van dit *gezind*, welke ons WACHTER geeft, is dus aanneemelyk, dat het namelyk zynen oorſprong heeft van *geſind*, *comitatus*, (welks oudſte beteekenis is *comes; reisgezel*,) om dat het gezin, de ſlaven en ſlavinnen, hunnen Heer overal, byzonder ook op reis, vergezelden; van denzelfden oorſprong is, buiten twyfel, ons *ingheſinde*, en het oude Hoogd. *ingeſinde*, behalven dat men hier door bepaaldelyk zal verſtaan moeten, hunne bedienden, hunne knechten, *famuli domeſtici*, zo als *ingezinde*, door HALTAUS, *Glosſ. l. c.* vertaald wordt.

OPE. Onze Ouden hielden de H nooit voor eene letter, en voegden dezelve dikwils voor eene klinkletter, alwaar wy de H thands nooit meer bezigen; doch deeze aanblaazing wordt ook by dezelfde oude Schryvers achtergelaaten, in woorden, waarby wy dezelve voegen. De volgende voorbeelden, door onze Schryvers uit MAERLANT opgegeeven, kunnen dit bevestigen. OPE voor *hope*, *ſpes.* —— ALSBERG voor *Halsberg.* —— ALF voor *half.* —— ELLE voor *Helle*, *orcus.* —— OUT voor *hout*, *getrouw*, *fidelis.* —— AGELEN voor *hagelen*, *grandinare*, —— voor *Hameide*, *ſlagboom*, zo als men by VELTHEM leest, of *Hameeden*, zo als MAERLANT heeft, ſchryft JAN VAN HEELV., *ſlag van Woerd.*, AMEIDE. Voor *Hymne*, *Hymnus*, gezang, heeft onze Dichter YMPNEN, voor welk *ympnen* hy ook *ymmene* ſchreef.

DINGEN verklaart ons KILIAEN, *Disceptare*, *contendere*, *certare*, *cauſas agere*, *lites agere*, *litigare*, *judicio concertare* & Sax. *Judicare*, *cognoscere cauſas*, vulgo *bannire.* Doch alle deeze beteekenisſen zyn maar overdrachtelyk. De

eer-

eerſte of grondbeteekenis, (*ſignificatio primitiva*) is by hem niet te vinden. Ten zynen tyde zal die denkelyk al geheel in onbruik geraakt zyn. M. STOKE heeft ze ons behouden, B. I. vs. 304.

Hier latic van den Kaerlinghen
Myn ſcriven bliuen en myn dinghen.

Zeer wel verklaart de geleerde HUIDECOPER deeze plaats, zeggende: DINGHEN is *zeggen*, *praaten*, *dicere*. Uit deeze beteekenis van *dicere*, *loqui*, in die van *certare*, *cauſas agere*, *judicare* geſproten, in welke beteekenis het onze Dichter gebruikt. DINGHUIS is by hem het zelfde, als ons tegenwoordig, vooral op Dorpen, zeer in gebruik zynde woord, *Rechthuis*. DINGTRONE is *Dingſtoel* of Rechterſtoel. DINGBANK is *Rechtbank*. DINGERANC gebruikt v. VELTHEM voor *Dinghuis*, *Rechthuis*.

ACHTINGE HEBBEN, beteekent by MAERLANT, *begeerte hebben*. Dus wordt Tiberius gezegd *achtingh te hebben*, om het Roomſche Ryk aan Druſus, na deszelfs dood, te laaten. Op gelyke wyze leest men ook, P. III. B. I. C. X.

Alſe Karel hadde vromelike,
Verwonnen menech Coninerike,
Haddi achtinge, *dat hi woude,*
't Aken rusten in ſiere oude.

By de Taalverwanten zal men van deeze ſpreekwyze geene ſpooren vinden.

DROGHENAAR beteekent *bedrieger*, en komt af van DROGH, *fraus*, *impostura*. H. L. SPIEGHEL, in zyn *hertsſpieghel*, B. I. vs. 32.

De burger twist en krygh, die 't Neerland overtrekt,
Die 't vollik ſlecht en recht, tot lóch en dróch *verwekt.*

en B. VI. vs. 472.

Om onmaats, quistgoeds end' óók onverzaadheids boet,
Komt men tot lóch en dróch, *dieft, moord, roof, overmoed.*

Ten beſluite zullen wy hier nog iets byvoegen wegens het woord CALLEN, 't welk in de eerſte grondbeteekenis, *vocare*, *roepen*, beduidt, welke beteekenis onze Dichter al-

alleen met de Zweeden en Yslanders behouden heeft, die het ook nog heden met de Engelſchen gebruiken. —— KALACHTIG, *roepachtig*, *clamoſus*, ſtaat in den Bybel, 1477. By KILIAEN vindt men de beteekenis van *ſpreeken*, *loqui*, *dicere*, als de oudſte gemeld, en deeze is by ons in Holland zelf niet meer bekend; doch in Gelderland nog in gebruik; dus hoort men nog daaglyks in Venlo: *wat caltge?* voor: *wat zegtge?* Voorbeelden van KALLEN, *dicere*, *loqui*, *narrare*, verſchaft ons ook onze Dichter op verſcheidene plaatſen. KALLEN beteekent ook *fermocinari*, *fabulari*, *praaten*. In deeze beteekenis wierd het oudtyds, en in eenen goeden en in eenen kwaaden zin genomen. Het laatſte is by ons behouden, het eerſte is verlooren geraakt. —— In eenen goeden zin leest men het in eene geſchreeven overzetting van het N. T. Lucas XXIV. *Ende het geſchiede* callede *en mit malcader vraghede dat ih's ſelue daer bi quam. Bybel* 1477. *Job* VII. *ic ſal* callen *mitter bitterheit myner ziele.* De *Vulgata* heeft: *Confabulator:* onze Overzetters: *Klagen.* —— Hier van CALLINGE, by KILIAEN niet bekend. —— In een kwaaden zin vindt men het, *Bybel* 1477. *Eccleſiaſtic.* VIII. *En ſtride niet mit ene* callende *menſche.* Die van 1531 heeft *ghetongden.* Dus ook CALLINGE. *Bitter uren des doods*, HS f. 35. b. *alle dwaſe* callinghe, *en ydel woerde zyn* —— *teghen die verbiedinghe Gods.*

Eenige Zeeuwſche Oudheden, uit echte Stukken opgehelderd en in het licht gebragt. Zesde Stukje. Te Middelburg, by W. Abrahams, 1784. *In gr. octavo.*

Van het oogmerk en de nuttige uitvoering deezer Verzamelinge hebben wy, by de uitgave der vyf eerſte Stukjes, gewag gemaakt (*); nu ons het zesde Stukje ter hand gekomen is, zien we dat dezelve agtervolgd wordt, en dat men nog meer van dien aart te verwagten heeft; het welk den onderzoekeren onzer Vaderlandſche Oudheden niet anders dan aangenaam kan weezen. In het Voorberigt tragt men de bezitters van oude beſcheiden en aantekeningen aan te moedigen, om dezelven mede te deelen, door het dankbaar vermelden van het gulhartige vertrouwen van den Heer Mr. *Jacob van Citters*, en den behulp-

zaa-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 174.

zaamen arbeid van den Heer *Verhege van Citters*, met betrekkinge tot het geene in dit Stukje vervat is. Ook vleit men ons met de hoop dat 'er, uit de aanzienlyke verzameling van Stukken, raakende Zeeland, onder laatstgemelden Heer berustende, vervolgens nog wel het een en 't ander te voorſchyn zal komen, dat ter opheldering der Zeeuwſche Oudheden kan dienen; het welk een des te gunſtiger vooruitzigt op des Auteurs verderen arbeid verleent.

Het Stukje, dat wy thans in handen hebben, behelst eene beſchryving van het *Slot en Ridder Hofſtad* Popkensburg, *benevens de Heerlykheid* Sint Laurens *in Walcheren*. ——— Het Slot zelve, dat van zeer oude herkomst is, en althans in den jaare 1290 reeds aanweezig was, wordt hier in de eerſte plaatze beſchreeven, met nevensgaande aanmerkingen over deszelfs inſtandhouding, en een kort berigt van deszelfs tegenwoordigen ſtaat. By de daarop volgende melding der Eigenaars blykt het, dat deeze Ridder-Hofſtad, uit het geſlacht van *Poppekinsborg*, overgegaan is in het Huis van *ván Borſsele ván Brigdamme*; en vervolgens, na herhaalde verkooping, de eigendom werd van den Heer Mr. *Jacob van Citters*. De Voorregten en Vryheden, benevens de Agterleenen, mitsgaders de uitgeſtrektheid gronds tot dit Huis behoorende, en 't geen daaromtrent verder in opmerking komt, wordt voorts afgehandeld, en hier op geeft de Schryver, in de tweede plaats, een nader berigt van het *Dorp en de Heerlykheid van, Sint Laurens*, in welke Heerlykheid het opgemelde Slot gelegen is.

Deeze Ambachtsheerlykheid, liggende genoegzaam in 't midden van Walcheren, te vooren onder den naam van *Popkensburg* bekend, heeft den naam van *Sint Laurens* verkreegen, by gelegenheid van 't ſtichten eener Kerke aldaar, (naastdenkelyk door Heer *Claes van Borſsele* in 't jaar 1353,) aan *Sint Laurens* toegewyd; blyvende den naam van *Popkensburg* alleen aan 't Slot gehegt. Dit heeft, gelyk onze Schryver opmerkt, waarſchynlyk voorts te meer ſtand gehouden, om dat het Slot en deeze Heerlykheid vervolgens, voor eenigen tyd, ieder byzondere Eigenaars hadden: doch in laatere dagen zyn ze weder, gelyk alvoorens, onder één Heer en beſtuur gebragt, en dus den opgemelden Heere *Citters* in eigendom geworden. Met de beſchryvinge deezer Heerlykheid geeft men ons hier een verſlag van het voorgevallene deswegens, en verder een be-

berigt van den toeſtand der Kerke in deeze Heerlykheid, tot op derzelver verwoesting in die dagen, toen men de meeste Kerken van Walchers platte Land ſloopte, en de Roomſche Leer tot in leevenlooze dingen vervolgde. Voorts meldt ons de Autheur de Kerklyke ſchikking, met de prediking der Hervormde Leere, alhier ingevoerd; by welke gelegenheid ook, in den jaare 1644, eene Kerk in deeze Heerlykheid gebouwd werd, welke tevens voor de Gemeente van het nabuurige *Brigdamme* diende, welker inwoonders in het Kerklyke aan het Kerkdorp *Sint Laurens* onderhoorig zyn. De voornaamſte byzonderheden, daartoe betrekkelyk bygebragt zynde, wordt deeze beſchryving beſlooten met een berigt van de Magiſtraat en het Regtsgebied aldaar, mitsgaders van de Heerlyke Regten des Ambachtsheeren, en het Wapen deezer Heerlykheid: waar by dan ten laatſte nog eenige Bylagen, met een Aanhangzel gevoegd zyn, ſtrekkende ter bevestiginge of nadere opheldering van eenigen der aangevoerde byzonderheden.

Bedenkingen over de Schaarsheid van Zeevaarend Volk in het gemeen, en het verval onzer Nationaale Zeevaart in het byzonder. Door Mr. G. TITSINGH. *Te Amſterdam, by* H. W. *en* C. Dronsberg, 1780. *In groot octavo*, 50 *bladz.*

By eene ons gedaane herinnering, dat wy in onze Letteroefeningen, wat vroeger of laater, geen gewag gemaakt hebben van deeze hier boven gemelde *Bedenkingen*, kwam zulks ons in den eerſten opſlag vreemd voor; doch op het nagaan hebben wy het zo bevonden. Vermoedelyk zal dit Stukje, al vroeg, hier of daar verlegd, voorts onder andere papieren geraakt, en dus in vergetelheid gekomen zyn. ——— Wat hier van zy, wy kunnen niet nalaaten dit verzuim te herſtellen, door melding te maaken van een Geſchrift, 't welk aanleiding gegeeven heeft tot eene den Lande zeer nuttige inrigting; waar door de Heer en Mr. *Titſingh* het ongemeene genoegen heeft van te zien, dat het door hem in dit Geſchrift voorgeſtelde, by zyne Landzaaten, een gewenschten ingang gevonden hebbe.

Het onderwerp, door hem behandeld, is ook zekerlyk van dien aart, dat het eene byzondere opmerking vordere, en bovenal wel verdiene, dat eene Natie, welke het grootſte belang in de Zeevaart heeft, 'er haare aandagt op vestige;

ge; als zynde niet minder, dan de oorzaaken van het verval en de middelen van herſtel onzer Nationaale Zeevaart, of eigenlyk, zo als wy het liever zouden benoemen, van Nationaale Zeevaarende Perſoonen. Onder de eerſte telt hy voornamentlyk: „ 1.) Dat 'er veelal een kleinachting, „ zo geen verachting, door den tyd, aan het Zeevaaren „ by ons gehegt is: 2.) gebrek aan aanmoediging: 3.) ſlegt „ vooruitzigt voor de meesten." En dit heeft, gelyk zyn Ed. voorts opmerkt, zo zeér geen plaats omtrent Vreemden in onzen Zeedienst; want, „ 1.) de Zeedienst is onder „ huune Landlieden eerder een titul van meerdere recom- „ mandatie: 2.) hen ontbreekt geen aanmoediging, om dat „ 'er door hen beter zorge gedraagen word van de hunnen „ tot dat werk op te leiden; en 3.) hun vooruitzigt is uit „ dien hoofde beter."

Wy kunnen, zonder te breedvoerig te worden, het geheele redenbeleid van den Auteur niet volgen; en zullen derhalve alleen maar eenige ſtaaltjes van 's Mans gedagten, nopens dit gewigtige Stuk, overneemen; die op langduurige waarneemingen gegrond zyn, en waaromtrent hy byzondere gelegenheid gehad heeft, om dezelve te maken.

De meesten neemen, volgens zyne o merking, dienst in hunne jeugd, als Jongens, zonder 'er behoorelyk toe opgeleid te zyn: en weinigen daar onder zyn Kinderen van voornaame Burgers, min nog van zeer aanzienlyke Familien. — Veelal zyn de besten hunner, Kinderen van misſchien zeer braave, maar behoeftige, Ouders; wien het vermogen ontbreekt, niet alleen om hunne Kinderen eenig onderwys, hoe gaarne zy zulks wenschten, te kunnen laaten geeven, maar zelfs om ze te voeden en ordentlyk groot te brengen: de kommer en elenden, die zy met deeze Kinderen lyden, doet hen beſluiten, dezelven, zo haast ze maar kunnen, zo als ze zyn, aan den Zeedienst over te geeven, om zig zelven te ontlasten, en hunnen Kinderen brood te verſchaffen; hoopende, dat het hen wel moge gelukken. Een ander zoort zyn Kinderen van Ouders, waarvan, zo wel Vader als Moeder, om beſtaan voor het talryk en behoeftig Huisgezin te vinden, verpligt zyn, den ganſchen dag uithuizig te moeten weezen. Deeze Kinderen zyn als geabandonneerd, loopen op de ſtraaten zwerven, of, zo zy al ter ſchool, of op ambagten, beſteld worden, misſen de geduurige nodige toezigt hunner Ouderen, om hen hunnen plicht vlytig te doen waarneemen: zy groeien op, zonder iets wel geleerd te hebben, of hun zogenaamd Ambacht te verſtaan:

en

en dus, op zyn best, ten halve geſchikt, om de kost te winnen, agt men 't, om verder ſukkelen voor te komen, raadzaamst, hen aan den Zeedienst over te geeven. Hierby komt nog een derde ſoort, beſtaande uit zekere ſtoute, ſlegte gasten, ongehoorzaame jongens, welken door de welmeenendſte Ouderen zelven niet in tugt gehouden of geregeerd kunnen worden; die het daarom best oordeelen zorg te draagen, dat zy maar van den wal en van verleidend gezelſchap afraaken, op dat men 'er geene droefheid of ſchande van hebbe: en zy geeven hierop deeze ongeſchikte jongens, welken niets hebben willen leeren, aan den Zeedienst over. „ Zo dit," zegt de Heer en Mr. *Titſingh*, „ maar „ al te veel het geval is, gelyk het is, van verre de meesten, die als jongens dienst neemen, is het dan te verwonderen, dat aan den Zeedienst zekere verachting gehegt word, en dat dezulke, by verder jaaren, niet worden gevordert tot den trap van Opper-Officieren of Bevelhebbers van Schepen, waartoe zy ten eenemaal ongeſchikt zyn, als misſende die volſtrekt nodige eerſte gronden zelve van kunde, op welke de Zeemanſchap moet worden gebouwt, om 'er de hoogſte trappen van te beklimmen?'

Verbaazend is het verſchil tuſſchen den voorigen en den tegenwoordigen tyd daaromtrent; het welk ons de Auteur in etlyke voorbeelden doet opmerken; waar van één in de Voorouderen van eene onzer Burgemeesterlyke Familien; uit welke zig een Vader met zeven Zoonen, alle hunne eigen Koopvaardyſchepen commandeerende, in de Sond bevond. Hiertegen is hem, gelyk hy getuigt, door meer dan een van onze tegenwoordige Nationaale Schippers verzekerd, dat zy zig, om als Onder-Officieren dienst te krygen, voor Vreemdelingen hadden uitgegeeven, als die bekwaamer en beter opgeleid geagt wierden. „ Kan men," is 's Mans gevoelige taal deswegens, „ zulks met onverſchilligheid hooren, en laauw met de handen over elkander blyven aanzien, als men 't kwaad kent, en 'er geen middelen nog ontbreeken, om het te geneezen?" Onder deeze geeft hy aan de hand als algemeene: „ 1.) Komt den ongelukkigen Ouderen te gemoed, die het onderwys hunner Kinderen niet kunnen bekostigen: 2.) Zorgt voor de goede opvoeding der Kinderen van Ouderen, die, om hun beſtaan te zoeken, zig den ganſchen dag buiten hunne huizen moeten onthouden, en de geduurige toezigt, welke hunne Kinderen vereiſchen, moeten laaten vaaren. 3.) beteugelt de weerbarſtigen, en leert hen vroeg onder

„ eene goede discipline op te groeijen: boezemt deezen „ grondbeginzelen van goede zeden in; en gy zult niet al„ leen een zeer wezentlyken dienst doen aan deeze Kinde„ ren, en het harte hunner Ouderen verheugen, maar een „ zeer wezentlyken dienst zelfs aan de Maatschappy, van „ welke zy naderhand slegts de ballasten worden." Voorts is zyn raad alles aan te wenden, om hen tot beschaafde en braave Menschen te vormen, eer zy werkelyk na Zee gaan.

„ Indien 'er egter," vervolgt de Auteur, „ niet meer „ vereischt wierd om den Zeeman te vormen, zoude men „ mogen denken, dat door zulke etablissementen, als reeds „ plaats hebben, voor de Kinderen der behoeftigen de weg „ tot het bekomen van onderwys genoeg open staat: dog „ hem leezen, schryven en zynen catechismus te leeren, is „ alleen niet toereikende; dan moest men uit de Godshui„ zen de beste subjecten krygen, die daarenboven in eene „ geduurige discipline gehouden zyn.

„ Hy moet byzonder van jongs af tot zulk een regtscha„ pen en kloek Zeeman worden toegerust: hierna dient de „ regel zyner opvoedinge speciaal ingerigt: al, wat hem als „ zodanig kan te pas komen, moet men zig toeleggen hem „ boven al te doen weeten: hy moet geen zagt en week „ leeven leiden, maar aan soberheid en hartvogtigheid ge„ wend; in een hangmat slaapen; zyn slaap moet kort zyn, „ en, door beurtwisselende wagthouding, zomtyds door een „ loos alarm, afgebrooken: men leere hem zig altoos rein „ te houden, 't geen dikwils veel tot de gezondheid aan „ boord contribueert; zyn kost moet eenvoudig, dog ge„ zond zyn, en in dezelve smaak, als aan boord, geschaft „ worden, ook, in bakken verdeelt, opgedischt: men leere „ hem de beginzelen van Zylenmaaken, Scheepstimmeren, „ Mastenmaaken, het splitsen en knoopen van Touwwerk, „ het maaken van Sysings en Servings; het inbinden van „ Blokken, enz. 't manœuvreeren met Geschut en Handge„ weer, het klimmen in 't Wand, het reeven, los- en „ vastmaaken der Zylen; het stryken en opzetten van Sten„ gen en Rhaas ——— Dat men die, van welke meer „ verwagting is, leere Tekenen, en hen onderwyzen in de „ Theorie der Navigatie; men onthoude hen geene gele„ genheid om de Aardryksbeschryving te leeren, voorna„ mentlyk die een Zeeman te pas komt; zyne Lectures „ behoren te zyn Reisbeschryvingen, Historie van den „ Koophandel en Volken: zyn Vraagboekje behelze, be„ halven de noodigste kundigheden van een Zeeman, de „ daa-

„ daaden onzer beroemde Zeehelden; zyne Printboeken
„ moeten zyn Atlasſen, Zeekaarten, Afbeeldingen van
„ Baaijen, Havens, Zeeſlagen: dat de Schilderyen daar
„ van zyn Vertrek vercieren: dat men nu en dan de Le-
„ vensbeſchryvingen van onzen grooten de Ruiter, Tromp,
„ Heemskerk, Sweers, van Galen, Piet Hein, en ande-
„ re, hem voorleeze; welker afbeeldzels zyn jeugdig ge-
„ moed kunnen voorgeſteld worden, om het te ontvon-
„ ken, die doorlugtige Mannen na te volgen, als het de
„ omſtandigheid vereischt: dat men hem op bepaalde ty-
„ den brenge ter plaatze, daar de Zegentekenen dier
„ dapperen nog ten toon hangen, zekerlyk niet zonder
„ oogmerk, of alleen met oogmerk, om de dooden te
„ vereeren, maar voornamentlyk, om de levenden op te
„ wekken."

Vervolgens ſlaat de Heer en Mr. *Titſingh* een byzonder middel voor, het welk by uitſtek geſchikt is, om het opgemelde te bereiken: te weeten het oprichten van een Kweekſchool, om jonge Lieden, op dien voet, tot den Zeedienst bekwaam te maaken. Hy toont hoe men in Engeland iets van dien aart heeft opgericht, waardoor, in den tyd van zeventien jaaren byna 21000 koppen aan den Zeedienst geleverd werden (*): waartoe eene inſchryving van, naar ons geld, vier ducaaten was geopend, tot welke zig aanſtonds 600 Inſchryvers opdeeden, en welk getal zedert merkelyk was toegenomen. ——— Deezen zynen voorſlag dringt hy verder aan, met verſcheiden aanmoedigende redenen, om onze Natie tot deeze onderneeming te beweegen, welke t'overwaardig zyn dat ze in 't Stuk zelve, in haar geheele verband, geleezen worden. Ze zyn ontleend van de gezonde Staatkunde, de waare menschlievenheid, het nut van den Koophandel, enz. Hier benevens geeft hy te gelyk een proviſioneel plan, naar 't welke zodanig een Kweekſchool zou kunnen worden ingerigt; in 't welke alle Kinderen van Ouders, binnen 't gebied van den Staat woonende, en tot de Zeevaart genegen, van 10 tot 16 jaaren oud, ingenomen en opgevoed zouden kunnen worden.

Dit

(*) Wy meenen dat de Engelſche Societeit der Marine niet zo zeer op 't oog heeft Zeelieden bekwaam te maaken, als wel Onvermogenden en Kinderen, die geen beroep hebben, zelfs tegen wil en dank, naar Zee te zenden, en van een uitrusting te voorzien.

Dit voorſtel is allen Vaderlanderen zeer aangenaam geweest, en een groot aantal heeft, zo wy verneemen, niet alleen hier te Lande, daartoe ingeſchreeven; maar ook heeft de zugt tot zodanig een etabliſſement zig uitgeſtrekt tot de Colonien, voornamentlyk in de Oost Indiën, van waar een aanmerkelyke onderſtand daartoe is overgemaakt; ook hebben de Kooplieden, door alle onze Steden, eene vrywillige gifte van hunne Schepen daartoe aangeboden. Wyders heeft 's Lands Hooge Overheid deeze inrigting, met recht, haare zorge en beſcherming waardig geoordeeld; en daarom het aanzienlyke Gebouw, door de Stad van Amſterdam tot een Kweekſchool geſchonken, en door dezelve met de Vryheid van Stads impoſitien vereerd, ook met de Vryheid van 's Lands impoſitien begiftigd. Voorts wordt nu deeze Vaderlandſche onderneeming geheel tot effect gebragt, door de loffelyke Commisſarisſen van het Vaderlandſche Fonds, in den jaare 1781, in de Steden van Haarlem en Amſterdam opgericht, ter onderſteuninge der Weduwen en Kinderen van de geſneuvelden, mitsgaders verminkten in de Actie op Doggersbank; wier onvermoeide yver in dit werk boven onzen lof is; en die, zo wy hartelyk wenſchen, zo wel hun, als den recht Vaderlandſchen Uitvinder hier van, tot in het laatſte Nageſlagt, tot eere, en het Vaderland tot nut, zal ſtrekken.

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daartoe betrekkelyk, met Plaaten. Derde Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1785. *In gr. quarto*, 116 *bladz.*

In de twee voorige Deelen werd ons de Visſchery, benevens de Zee en Kusten, in en langs welken dezelve gedreeven wordt, ontvouwd, met eene voordragt van aanmerkingen over de voornaamſte byzonderheden daar toe behoorende. Hieraan nu hegt de Opſteller van dit Geſchrift, in het derde Deel, eene nadere beſchryving van de daaromtrent liggende Gewesten; met eene nevensgaande melding van 't geen, wegens de Natuurlyke Historie, de leevenswyze en zeden der Landzaaten van dit Waereld-oord, onze opmerking vordert. Men vindt hier een beknopt verſlag van het merkwaardigſte, wegens Ysland, Lapland, Noordland en Finmark, als mede van het Land der Samojeeden; en verder een uitvoeriger berigt van de voornaamſte byzonderheden, nopens de verſchillende ſoorten van Aarde en Steen in Groenland, mitsgaders van de Land- en Zeegewaſsen, de Land-dieren, de Land- en Wa-

ter-

tervogels a'daar. Ten laatſte ontvouwt ons de Schryver naauwkeurig de gedaante, het zedelyke beſtaan en de leevenswyze der Groenlanders in 't algemeen; voorts hun voedzel, kleeding, wooningen en gereedſchappen; en eindelyk nog byzonder hunne huislyke zeden, hun gedrag en geaartheid in 't Burgerlyke leeven, als mede hunne zedelyke geaartheid, of de deugden en ondeugden, die bovenal in 't gedrag der Groenlanders doorſtraalen. Het eene en 't andere verleent eene groote verſcheidenheid van onderwerpen, die men met een leerzaam vermaak kan nagaan; byzonder zal men, in 't doorbladeren der berigten, wegens de zeden en leevenswyze der Bewoonderen deezer Gewesten, dikwerf reden hebben, om zig deswegens te verwonderen, en tevens op te merken, hoe veelen hunner inrigtingen, terwyl ze zeer verre van de onzen verſchillen, onder hen haare nuttigheid hebben. Om een ſtaal hier van aan de hand te geeven, zullen wy het oog ſlaan, op het gebruik dat ze van hunne vrolyke byeenkomſten maaken; die men, daar ze voor 't overige onder geen algemeenen Regeerlingsvorm, noch beſtier van gevestigde Wetten leeven, als eene ſoort van Volksvergaderingen mag aanmerken.

De Groenlanders naamlyk hebben, hoewel de koude en bedaarde geſteldheid hunner vogten hen, gemeenlyk, tot eene ſoort van droefgeestigheid of treurige ſtompheid brengt, egter ook, vooral in den wintertyd, wanneer de duisterheid en de koude hen rondom den haard of hunne lampen verzameld houdt, hunne vrolyke byeenkomſten; waarin ze, op hunne wyze, Gastmaalen aanregten, zig met ſpel, zang en dans, en veelerleie lichaamsoefeningen, als kaatzen, worſtelen en dergelyke, vermaaken.

„ In deeze vergaderingen, (dus luidt het hier gegeeven berigt,) die verſcheide maalen jaarlyks vernieuwd worden, wanneer men overvloed van voorraad heeft, en het jaargetyde, niet toelatende om in Zee te gaan, tot handelen ſchynt te nodigen, worden tevens de uitdagingen vereffend, door welke men de geſchillen door zang en dans eindigt, en deeze ſpelen worden genoemd, *het gevecht der Zangers*. Een Groenlander, die zich beledigd oordeelt door eenen anderen, betuigt 'er noch zyne gramſchap, noch zyne gevoeligheid over, maar bewaart de wraak, en ſtort al zyne gal in een ſchimpdicht uit, 't welk hy, danſende en zingende, voor zyn maagſchap herhaalt, en voornamelyk in tegenwoordigheid der vrouwen, tot dat hy het ter deeg van buiten kan. Als dan daagt hy zynen tegenſtreever uit, om te vechten, niet met den degen, maar met de ſtem; deeze neemt de uitdaaging aan, en vertoont zich in den kring, op eene zoort van toneel, welke gewoonlyk een bank is. De Aanvaller begint zyne vaerzen op het geluid van een trommel uit te donderen, en die van zyne party laaten niet na, om na ieder vers, 't welke zy in eene

ry herhaalen, als ter aanmoediginge *Amna ajak, ajak-ak-ak* te zingen; terwyl de vergadering door een groot gelach aan alle de kwaade trekken, welke de beſchuldiger tegens zynen vyand uitboezemt, toejuicht. Deeze verſchynt op zyne beurt op het toneel, en beantwoordt het ſchimpdicht, door allerleie ſpotternyen tegens den maaker voor den dag te brengen, welke door de toejuiching van zyne party ondersteund worden; en lagchers voegen zich dikwyls aan zynen kant. De Uitdaager komt vervolgens op nieuws te voorſchyn, en tracht het belagchelyke op zynen belediger te doen te rug keeren: deeze ſtryd duurt dus eenigen tyd, en de overwinning is aan dien, die den laatſten aanval doet. Deeze wint het geding; de toehoorders, rechters geworden zynde, ſpreeken het vonnis uit, en geeven de laurier aan hem, die het ſlagveld behoudt: deeze tweegevechten eindigen gewoonlyk met de vernieuwing van vriendſchap en volkomene verzoening der partyen. Zeldzaam komt hier gerucht door, of moeielyke toevallen in de vergadering, ten zy iemand, geholpen door zyne nabeſtaanden en vrienden, eene vrouw met geweld ſchaakte, die hy wilde trouwen. Deeze zoorten van ſchaakingen gelyken naar den roof der Sabynen, en konnen daarom ook verſchoonbaar worden. Maar wel verre echter van deeze geweldenaaryen en uiterſten, die tegens de orde der Maatſchappy ſtrydig zyn, te wettigen, maakt men van deeze vergaderingen gebruik om de goede zedekunde in te prenten, en de ſchimpdichten op byzondere perzoonen worden leeringen voor het algemeen. Men leert 'er om aan een iegelyk te geeven, het geene hy recht heeft te eiſchen; de leugen en de kwaadſpreekendheid te vlieden; men berispt 'er de ontrouw en onrechtvaardigheid, bovenal het overſpel, 't welk beide deeze ondeugden aan zyne zyde heeft; men ſchildert 'er de ondeugden en de misdaaden, die de nadeeligſte voor de Maatſchappye zyn, op het haatelykſte af, en de vreeze van in een kwaad gerucht te komen is de grootſte breidel voor eenen Groenlander. Deeze zoort van algemeene wraak wederhoudt de byzondere, gelyk ook het verraad en den moord. Ondertuſſchen, kan men zeggen, dat deeze zoorten van ſpelen en ſchimpgevechten meer geſchikt zyn, om de tong en de kwaadaartigheid der partyen te oeffenen, dan om de zeden van een ondeugend volk te verbeteren. Deeze vergaderingen van zang en dans dienen ter zelver tyd aan de Groenlanders voor alles: het zyn hunne Olympiſche Spelen, hunne Areopagus, hun Toneel, Hooge School, Kermis, Gerichtshof en Rechtbank. Alle hunne zaaken worden in 't midden van hun vermaak afgehandeld, en dus weert men 'er bedrog en knevelarye buiten. Indien de geſchillen 'er menigvuldig zyn, zo zyn zy ook zo veel te eer bygelegd, en worden nimmer met voordacht begonnen. Deeze vergaderingen zyn de verzamelplaatzen van gelykheid en van vryheid;

ieder vader heeft gezag over zyn huisgezin, maar niemand over het geheele gezelschap. De geest van 't algemeen, die op deeze kermissen heerscht, wordt uit den byzonderen, die in de verscheide huisgezinnen regeert, te zamengesteld. Ieder van deeze bevat wederom verscheide andere kleinere huisgezinnen, dewyl drie, vier en meer onder één dak zamen woonen, welke alle van elkanderen onafhanglyk zyn; elk hoofd of vader regeert 'er; niemant eigent zich eenig gezag toe, dan uit hoofde van zyne jaaren, of wordt hem gegeeven, dan uit hoofde van zyne kundigheden, ondervinding en roem, welke hy zich in de visscherye verkreegen heeft, en van zyne kennis der tyden en plaatzen, die ter oeffening van deeze nuttige bezigheid best geschikt zyn. Een man, die deeze verdiensten bezit, ontvangt, zonder het te zoeken of te eischen, den vrywilligen eerbied van het geheele huis, of van den kring, die hem het Noordlykste gedeelte van de wooning afstaat, ongetwyffeld om dat deeze kant, hoewel anderzins de koudste, niet geopend is voor den toegang der lucht; men draagt hem daarenboven het opzicht over de goede orde en zinlykheid van de wooning op. Indien iemand zynen raad niet volgen wil, (want de opziener heeft geene bevelen te geeven, of recht om straf te oeffenen,) besluiten de Inwooners van die hut gezamentlyk, om den volgenden Winter met dien wederspannigen niet weder zamen te woonen, en dat van zyne hardnekkigheid in de gezangen, by de eerste vergadering, melding gemaakt zal worden, indien zyn gedrag deeze algemeene berisping verdient. ——— Voorts hebben de Groenlanders alleenlyk zeden, geene Wetten: —— en als men hun het gebrekkige en onredelyke van zommigen hunner gebruiken onder het oog brengt, antwoorden zy, gelyk de allerbeschaafdste menschen in diergelyke gelegenheden, *het is dus de gewoonte.*"

Geschiedenisſen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. Vyfde Deel, met Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam, by J. Allart, 1785. *Groot* 283 *bladz. in* 12*mo.*

In de uitvoering van dit Werkje, dat by aanhoudenheid den lof verdient, dien wy reeds meermaalen aan het zelve hebben toegekend, en als een zeer nuttig en aangenaam geschenk voor de Jeugd kan worden aangemerkt, gaat de Schryver op dezelfde wyze, als in de voorige Deeltjes, voort, om 's Lands Geschiedenisſen op eene bevallige wyze in leerzaame Gesprekken af te schetzen. De draad der Geschiedenis, die in het voorafgaande Deeltje by het Ontzet der Stad Leyden was afgebroken, wordt thans weder opgenomen, en voortgezet tot den dood van Prins Willem den eersten, wien de Schryver,

in navolging van *Watſon*, ten beſluite van dit Deel, met de volgende trekken, onpartydig en naar waarheid afſchildert.

„ Nimmer was een man geſchikter tot het volvoeren van moeilyke onderneemingen, om een verdrukt volk van het juk eens dwinglands te ontheffen, dan Willem de Iſte. Zyne bitterſte vyanden erkennen, dat hy wakker, onvermoeid, diepdenkend en ſchrander was; en eene byzondere behendigheid bezat om de genegenheid van anderen te beſtuuren, tot zich te trekken en te behouden. ——— De deugden van grootmoedigheid, rechtvaardigheid en gematigdheid bezat niemand ooit in grooter maate. Te midden van alle Lotgevallen, was hy nimmer opgeblazen, nimmer neerſlagtig. Het zy de zaaken mede of tegenliepen, hy was zich zelven altyd gelyk. ——— Beſchuldigingen van gierigheid en ſchraapzucht, hem te laste gelegd, zyn woorden zonder bewys. ——— Die van bedrog en geveinsdheid, ſmaadredenen in het wild uitgebraakt. ——— Wat aangaat zyne ongodsdienſtigheid, hy was vry van Bygeloof, een haater van Vervolging, en beoefende de plichten van den Godsdienst naauwkeurig; maar zyne menschlievendheid beletten hem zulken, die anders dachten, te verdoemen. ——— Met één woord, hy verdiende de eernaamen van *Vader des Vaderlands*, van *Beſchermer der Vryheid en der Wetten*, en van *Handhaaver van den gezuiverden Godsdienst*. En met deeze verhevene eertytels daalde hy, in den ouderdom van weinig minder dan 52 jaaren, ten grave, alwaar wy hem zullen laaten rusten, en dit Deel eindigen."

Request aan H. Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland, en Westvriesland, ingeleverd door vyf Clasſen der Noordhollandſche Synode. Met de nodige Bylagen. Te Hoorn, by L. Vermande, 1785. *In gr.* 8*vo.* 33 *bladz.*

Misbruiken door toegevendheid ingeworteld te keer te gaen, en ene grondwettige herſtelling der regten te wege te brengen, bezielt de Natie thans meer dan ooit; en zulks heeft niet alleen plaets in 't Burgerlyke, maer ook in 't Kerklyke. Vyf Clasſen der Noordhollandſche Synode, te weten die van Alkmaer, Haerlem, Hoorn, Enchuyſen en Edam, door dit denkbeeld gedreven, opgemerkt hebbende, hoe 'er reeds zedert enigen tyd een misbruik, in 't begeven der honorabele en meer of min profitabele Synodale commisſien, hunnes oordeels, was ingeſloopen, zyn te rade geworden hunne handen in elkanderen te ſlaen, om dit misbruik te weren, en de zaken weder op den ouden regtmatigen voet te brengen. 'Er is ten dien einde een vast Plan, of Rooster gearreſteerd, volgens welken de begeving dier commisſien, onder de Predikanten der Steden en die van 't platte Land, op een egalen voet, zonder præju-

di-

dicie van enig Lid, gebragt zou mogen worden. De meerderheid der Leden dier Clasſen vonden dezen Rooster goed; dan 'er waren, onder dezelven, ook zulken die 'er geen genoegen in namen. En 't gevolg hier van was, dat deze voorgeſlagen ſchikking, op de laetstgehouden Synodale Vergadering te Hoorn, geheel en al verydeld werd; dewyl men aldaer goedvond, door het in train brengen van ſtemmen *per capita*, van den Rooster af te gaan, de commisſien op *den zogenaemden ouden voet* te begeven, en een ander plan ter begevinge van dezelven, in 't vervolg, de Clasſen *ad referendum* op te dringen. De tegen deze handelwyze protesten zyn geweigerd, en de protesteerende Leden hebben niets meer kunnen verkrygen, dan de bloote aentekening *in actis Synodalibus*, dat zy geprotesteerd hadden, en dat hunne overhandigde protesten *quaek* in de Synodale kist gelegd zyn. —— Op dit voorgevallene, zo als het in dezen Requeste gemeld, en door de nevensgaende Bylagen breeder opengelegd word, hebben de bovengenoemde vyf Clasſen beſlooten deswegens aen den hoogstgeëerbiedigden Souverain te doleeren, en H. Ed. Gr. Mog. het volgende verzoek voor te dragen.

„ De vyf Clasſen ſupplieeren en verzoeken by deezen allereerbiedigſt UEd. Gr. Mog. dat het UEd. Gr. Mog. gunſtig behagen mag —— aan de ſtem der Clasſen, immers in geheel *domeſticque* zaaken, eene vrye en onbelemmerde *curſus* te doen geworden, ten einde den, by groote meerderheid der integreerende Leden der Noordhollandſche Synode, wettig gearreſteerden Rooster effect te doen ſorteeren, en wyders zodanige efficacieuze voorziening te doen, dat in het vervolg nimmer op de H. E. Synodale vergadering, byzondere leden hunne inſtructien te buiten gaan, en door het *capitatim* uitbrengen der ſtemmen, in zaken, op welke zy gelast zyn, volſtrektelyk tegen de intentie van hunne principalen aangaan, of dezelve illuderen. —— of wel ——

„ De byzondere Clasſen te qualificeren, om zodanige gedeputeerdens, in zodanige gevallen, door kerkelyke middelen van conſtrainte tot hun pligt te brengen, te ſtraffen, of te mulcteren, zo en indiervoegen, als de Clasſen, volgens kerkelyke wetten, en deeze van UEd. Gr. Mog. by dit ſupplicq geimploreerde diſpoſitie, zullen meenen te behooren." —— Het hier op verleende Appoinctement van H. Ed. Gr. Mog. luid aldus.

De Staaten van Holland en Weſtvrieſland vinden goed, dat deeze Requeste geſteld zal worden in handen van de Heeren Gedeputeerden der Stad LEIDEN, *en onder Hun Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de Kerkelyke zaaken, om dezelve te examineeren, en de vergadering daarop te dienen van Hunne conſideratien en advis.*

Brieven van eenige Jooden, over den tegenwoordigen toeſtand van den Chriſtelijken Godsdienſt en het Chriſtendom, verzameld en in t licht gegeven door c. v. s. *Te Haarlem, by* C. v. d. Aa, 1786. *Behalven het Voorbericht* 356 *bladz. in gr. octavo.*

Een Godgeleerde Roman over etlyke verſchillende denkbeelden der Christenen, nopens verſcheiden ſtukken der Chriſtelyke Leere, die enige Jooden opzetlyk navorſchen en beoordeelen: dit komt wat vreemd in; maer onze Romanſchryver houdt zich, in 't geheele beloop van dit Geſchrift, niet zeer aen 't waerſchynlyke; een Man, zyner uitſtekende bekwaemheid bewust, bind zich juist niet aen den natuurlyken loop der zaken.

De twee hoofdperſonadien zyn *Joſeph de L...*, een gemoedlyke Jood, die tot den Christelyken Godsdienst overhelt; en *Israel C...*, die voor 't uiterlyke een Jood is, maer *allen Godsdienst*, zo als hy te kennen geeft, *voor enkel loert en bedrog houd*, en oordeelt, *dat men, met de verandering van Godsdienstbeleidenis, leeven kan als Hans Potagie met zijn muts.* Aen dezen laetſten openbaert zich de eerſte, en houd deswegens met hem briefwisſeling. —— Men zou dit natuurlyk niet verwachten, daer zulk ene correspondentie ten hoogſte oneigen is; dan de Heer c. v. s. heeft zulks mogelyk best geoordeeld, om dus terſtond een ſterk contrast te maken, en daer door het Stuk te verlevendigen, gelyk dit genoegzaem het gantſche Geſchrift door ſtand houd. *Israël C...* ſtelt alles geſtadig in een beſpotlyk licht; en *Joſeph de L...*, die hem daer over beſtraft, vordert intusſchen, zo veel men bemerkt, geen voetſtap op den weg, om een Christen te worden; maer *Israël C...* ſchynt enigzins tot ernſtiger gedachten te komen, bewoogen door het gerust ſterven van zynen Christelyken Tuinman, die éne der medewerkende oorzaken geweest is der meerdere overhellinge van *Joſeph de L....* tot het Christendom. Deze Tuinman is een welmenend mensch, en hy word hier byzonder in een gunſtig licht geſteld, om dat hy, zonder agt te geven op de uitlegkunde, zich aen de letter van den Bybel houd. Hy is echter een Proteſtant, en de Heer c. v. s. ſchryſt ook als zodanig een: ongetwyfeld heeft onze Romanſchryver, met dit eenvouwig letterlyk verſtaen van den Bybel dus aen te pryzen, niet gedacht aen de woorden, *dit is myn lichaem*: doch wie is ook altyd even oplettend! —— By deze Briefwisſeling komt nog een Brief van *Iſaac M...* aen Rabbi *Joſua B... L...*, benevens het antwoord van dien Rabbi; welke Brieven eigenlyk niet zo zeer tot den Roman behooren, als wel betreklyk zyn tot het hoofdbedoelde van den Heer c. v. s., in het opſtellen van dezen Roman.

'Er worden naemlyk, volgens het oordeel van dien Heer, thans

thans velen onder de Christenen gevonden, die zodanige denkbeelden van den Christelyken Godsdienst vormen, dat ze daer door denzelven geheel ondermynen: dezulken ten toon te ſtellen is, naer het geheele beloop van dit Geſchrift, het hoofdbedoelde van dezen Roman. ——— Hieromtrent komen by hem boven al in opmerking, de *Inſtellingen van den Natuurlyken en geopenbaerden Godsdienst*, benevens de *Geſchiedenis van 't bederf des Christendoms*, door *J. Priestley* geſchreven; mitsgaders het *Samenſtel der zuivere Wysbegeerte of de leere der Gelukzaligheid, volgens het Christendom*, opgeſteld door *G. S. Steinbart*. Verder heeft hy het oog op ene ganſche reeks van Schriften van Hoogduitſche Godgeleerden, die veelal in 't Nederduitsch vertaeld en uitgegeven zyn, door dezulken, die de daerin voorgedragen leeringen enigzins toegedaen zyn. By dezen komen ook nog andere zo binnen- als buitenlandſche Schriften; en daernevens ook de denk-leer- en handelwyze van velen in ons Vaderland, zo in als buiten de publicque Kerk. ——— Hy ſtelt dit alles, als opgemerkt door Jooden, in 't ſterkſte licht, en doet *Israël C....*, mitsgaders *Iſaac M....*, hieruit afleiden, dat het wel dra gedaen zal zyn met den Christelyken Godsdienst; waerop dan de Joodſche Godsdienst zal zegepralen; waer tegen nochtans inloopen de gedachten van Rabbi *Joſua B... L....*, die deze flikkerende hoop, ten minſte voor als nog, geheel uitblusscht.

Naer het beloop van alles, wat onze Romanſchryver dezen Jooden in de pen legt, komt ons de Heer c. v. s. voor, als ware hy de Man, die den echten proefſteen der Christelyke Leere, byzonder, in handen heeft, en by wien alles, wat maer met zyne denkwyze, zelfs ook in 't uitlegkundige, niet overeenkomt, niet alleen verkeerd, maer ook terſtond min of meer geſchikt is, om den Christelyken Godsdienst te ondermynen. Alle dezulken, die in Godgeleerde ſtellingen enigzins van den gewoonen weg afwyken, zyn, in 's Mans oogen, Deïsten, of zodanigen, die het Ongeloof in de hand werken. Hy vind dat in hunne denk-leer-en handelwyze, of regelrecht of zydlings, ten minſte by ene eerſte, tweede of derde gevolgtrekking, en ſpreekt beſtendig geheel uit de hoogte. 'Er heerscht in alles zo ſterk een geest van waenwysheid, bitterheid en kwaedaertige verdraeijingen, als men maer zeldzaem in enig Godgeleerd geſchrift ontmoet; en 't geheele Geſchrift is op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat de Schryver, indien hy, gelyk men denken moet, 'er mede beoogd heeft, deze en gene leerſtellingen, zo veel in hem was, uit te rooien, by gebrek van een goed doorzigt, een geheel verkeerden weg ingeſlagen hebbe.

Hy brengt den Lezer ene menigte van Leerſtellingen onder 't oog, die hy gevaerlyk agt, en welken hy niet wederlegt: des het ligtlyk kunne gebeuren, dat velen ze hier door leeren ken-

kennen en opmerken, die 'er anders nimmer om gedacht zouden hebben. Men heeft meermaals op die wyze, zelfs tegen zyn eigen oogmerk aen, onvoorzichtig voet gegeven, tot het verſpreiden van zommige leeringen: gelyk zo iemand, op het lezen van ene lyst van zogenaemde Ketteryen, eigenlyk ter waerſchouwinge opgeſteld, tot het omhelzen van verſcheiden derzelven overſloeg. —— Een enkel woord van gezag — ene bloote magtſpreuk van veroordeeling —— is te zwak om dit af te keeren.

Wel byzonder moet een ieder, die dit Geſchrift doorbladert, deswegens in 't oog loopen, een uitvoerige brief van *Israël C...* aen *Joſeph de L....* Dezelve is zo ſpottende met den Christelyken Godsdienst opgeſteld, als ons immer een Geſchrift van dien aert ter hand gekomen is. Alles word hier verwardlyk onder een gemend, met historietjes opgeſchikt, en zelfs Schryvers, die in ene vry algemene hoogagting der Christenen deelen, worden 'er in ten toon geſteld, als waren zy 't eens met de Ongeloovigen. *Israël C...* ſchryft dit alles in zo luchtig een trant, dat iemand, die nog enige agting voor den Godsdienst heeft, dezen Brief niet dan met verontwaerdiging kunne lezen. Zulks heeft hier te meer plaets, daer men begrypt, dat dezelve aen losſe en onbedagtzame menſchen moet behagen, en men ongetwyfeld te wachten heeft, dat ze van velen der zodanigen reeds met gretigheid gelezen zal zyn; waertoe ook de ſchryfwyze zelve aenleiding geeft. 'Er is toch in dezen gehelen bondel geen één Brief zo natuurlyk geſchreven als deze Brief van *Israël C...*; des men, (zo de aert van dit Geſchrift ons niet van het tegendeel overtuigde,) bykans in de verzoeking zou geraken, om te denken, dat de Romanſchryver hier eigenlyk recht in zyn element ware. —— Daer dit intusſchen verre van daer zy, komt ons het opſtellen van zodanig een Brief ten minſte voor, als een ſtap van de uiterſte onvoorzichtigheid. 't Is ons althans ten hoogſte vreemd, dat de Heer c. v. s., indien hy waerlyk een Godsdienſtig Man zy, zulk een Brief heeft kunnen ſchryven, ter drukperſe ſchikken en openlyk gemeen maken; of het moet zyn, dat het hem, in ene driftsvervoering, aen oordeel gemangeld hebbe, en dat hy, by gebrek van rechte Menſchenkennis, het gevaerlyke hiervan niet beſpeurde. —— Wat 'er van zy. 't is om 's Mans eer te wenſchen, dat zyn naem, dien hy zo wel verborgen heeft, dat men zich, gelyk hy in zyne Voorrede te kennen geeft, *wruchteloos zou vermoejen*, om denzelven na te ſpeuren, nimmer openlyk bekend worde: hy heeft, vermoedlyk, zyne drift, na derzelver uitberſting, bedaerder geworden zynde, genoeg te dragen aen de beſchuldiging van zyn eigen geweten.

Hen-

Hendrik Stilling's Kindsheid, Jongelingsjaaren en Vreemdelingschap. Eene waare Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, by W. Troost, 1786. *Buiten het Voorbericht, 506 bladz. in octavo.*

Het Voorbericht van dit Geschrift verzekert ons, dat de Geschiedenis, in deeze bladeren vervat, echt is, en zegt uitdrukkelyk: „ Men kent, door gebeel Duitschland, den be„ roemden Schryver; wy zouden, zo wy niet oordeelden, dat „ dit tegen de bescheidenheid streed, zynen naam kunnen noe„ men; en men is verzekerd, dat deze bladen, onder ver„ cierde namen, de geschiedenis van zyn eigen hart en de „ lotgevallen van zyn eigen leven behelzen." Op deeze verzekering aangaande, houden wy dan dit Boek voor eene waare Geschiedenis: en zullen onzen Leezer een zeer kort verslag van deszelfs inhoud mededeelen.

De zogenaamde *Hendrik Stilling* dan, is de Zoon van *Willem Stilling*, een Kleermaaker, en een Klein-Zoon van *Evert Stilling*, een' Kolenbrander. Het Tooneel wordt geopend in Westphalen. Onze *Hendrik* verliest in zyne kindschheid zyne Moeder; en zyn Vader, een Man van *Pietistische* gevoelens, voedt hem op in eenzaamheid, en doet hem, in zyne kindschheid, allerlei soort van geestverwilderende boeken leezen, en leidt hem op in zyne dweepende denkbeelden. *Hendrik*, de harsens van wonderlyke gevoelens vol hebbende, begeeft zich aan het School-houden, en dit School-houden, waartoe hy geheel ongeschikt was, niet uit hoofde zyner bekwaamheid in de vereischte kundigheden, maar door derzelver verkeerde toepasling op den geest der Kinderen, enz. verwisselt hy geduurig met de handteering van Kleederen te maaken. Ondertusschen wil *Hendrik* al hooger en hooger op, en vindt geduurig tegenspoeden, zo dat wy hem nu in de Snyderswinkel en dan in het ampt van Schoolmeester bezig zien. Middelerwyl heeft hy eenige maalen inlichtingen en voorgevoel van zyn toekomend lot; alles op eene vry wonderlyke en ongeloovelyke wyze. Het was dan op zekeren tyd, dat hy in zyne ziel als een stem hoorde: *Ga uit uw Vaderland van uw Maagschap, en uit uws Vaders huis naar een Land dat ik u wyzen zal.* Hier op neemt hy het besluit tot zyn Vreemdelingschap: en, zonder eenig geld, of bepaald oogmerk, verlaat hy, met kennis van zynen Vader, zyne geboorteplaats: Buiten dezelve gekomen, bejegenen hem geduurig zeer vreemde gebeurtenissen, gelyk natuurlyk is, dat aan iemand, zo onvoorzigtig en vreemd van gevoelens, als *Stilling*, overkomen, zonder noodzaaklyk een meer dan gewoon bestuur der Goddelyke Voorzienigheid in het spel te brengen. *Stilling* heeft nog al vry veel dienst van zyn naald, en blyft zukkelen, het nu eens beter, dan erger hebbende, tot dat hy by zekeren *Spanier* Huisonderwyzer wordt,

— daar

—— daar vertoeft hy zeven jaaren. ——— Hy kende, nu buiten zyne Moederſpraak, Latyn en Fransch. —— Hierop krygt hy een inval om Grieksch te leeren, 't geen hy in eenen zeer korten tyd magtig wordt, gelyk ook eenig Hebreeuwsch. Intusſchen blyft zyn lot onzeker, tot dat hy, weder op de een of andere wyze, bovennatuurlyk aangemaand, beſluit, dat zyn aanleg tot de Medicynen is. Hy krygt kennis aan zekeren *Friedenberg*, en verlieft, maar mede op eene bovennatuurlyke wyze, op *Christina* diens Dochter, en de verlooving volgt, op het oogenblik dat zy op elkander verliefden. Voorts gaat *Stilling* te Straatsburg, weder zonder geld, of zonder uitzicht op het zelve, zyne Studiën voortzetten. Langs zeer wonderlyke en ongeziene wegen, krygt hy geld in den vereischten overvloed; huwt zyne *Christina* en wordt Doctor in de Medicynen.

Een Rhapſodie van Dwepery, gepaard met anders vry gezuiverde denkbeelden.

Mijn Slaapmuts, door den Heer MERCIER. Nulla dies ſine linea. *Eerſte Deel. Tweede Stuk. Te Haarlem, bij* C. H. Bohn en Zoon, 1785. *In gr. octavo*, 185 *bladz.*

Dit tweede Stukje, in den zelfden ſmaak als het voorige opgeſteld (*), behelst weder eene verſcheidenheid van beſpiegelende onderwerpen, die den geest, op verſchillende wyzen, een aangenaam onderhoud verleenen. De ſchoone Lente ſtreelt ons; de rustlooze werkzaamheid voor den Matroos trekt onze aandagt tot zig; het laate uitvinden der Stygbeugels doet ons het zeldzaame en den traagen voortgang der uitvindingen opmerken; de beſchouwing der Vorstlyke Regeeringe en der Dwingelandye leert ons het geluk van een Volk kennen, dat onder geen Dwingelandy zugt, maar welks Beſtierders niet anders beoogen, dan het heil der Ingezetenen, uit dien hoofde bemind, en daar door magtig worden; onderrigtingen, hoe de voorſpoed te gebruiken, eene aanpryzing der milddaadigheid, — deeze en ſoortgelyke onderwerpen, benevens anderen van veelerleien aart, brengt ons de Heer *Mercier* hier voor den geest, en noopt ons tot leerzaame overdenkingen, die te gelyk nuttig en aangenaam zyn. ——— Tot een byzonder ſtaal uit derzelver menigte diene de volgende *Droom*, welke, hoewel in de eerſte plaats betrekkelyk tot den Adel, ook gereedlyk over te brengen is, op alle de zodanigen, die 'er maar al te veel gevonden worden, welken hun Aanzien gewelddaadig misbruiken, en op hunnen Rykdom trotſchen.

„ Ik droomde, zegt de Schrijver, dat ik magtig rijk was, zelfs zoo, dat mij 't hoofd van al die rijkdommen draaide: dat ik den adelſtand gekogt had met een groot landgoed, eindelijk, dat ik den titel van Baron voerde.

„ Weldra liet ik mijn wapenſchild op de deuren, venſters en

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII. D. bl. 137.

en ſchoorſteenen van myn kasteel ſchilderen: het zelve op de hoeden en kouſen mijner bedienden plaatzen, en op de hoefijzers mijner paarden graveeren; zelfs zonderde ik mijne *Garderobe* 'er niet van uit, alles moest de wapens van mijn Heer den Baron vertoonen.

„ Ik verzaamelde ook om die redenen een groote Bibliotheek, alleen om mijn Wapen op elk boek te doen zetten; en leende die boeken aan elk die 'er na vroeg; zelfs las ik nooit, om dat ik te rijk was.

„ Ik gaf vijftigduizend kroonen aan een opſteller van geſlachtregisters, die mij deedt afſtammen van LODEWIJK den dikken uit de vrouwelijke linie, en die kostbaare geſlagtlijst hing ik, op de aanzienlijkſte plaats van mijn zaal, aan den wand.

„ Iemand, aan mijn tafel ſpijzende, zeide, dat alle menſchen uit één ſtam ſprooten, dat de Adel alleen op perſoonlijke verdienſten moest gegrond zijn; ik hield ſtaande, dat men een Edelman moest gebooren zijn, om in de waereld te vorderen; en ſchoon de andere op dit overtuigend antwoord zweeg, om dat hij zijn maag braaf vulde, deed ik hem aan mijn deurwagter opmerken, om hem, wanneer hy wederkwam, niet toe te laaten.

„ Een ander gast hield ſtaande, dat zoo de Groote Heer lust kreeg om zig te doen doopen, men hem niet als Kanunnik in een Duitsch Kapittel zou aanneemen, wijl hij geen bewijs van den kant zijner moeder kon bijbrengen: deezen betoonde ik eene bijzondere Vriendſchap, wijl hij mij dikwerf zeide, dat ik, volgens mijn geſlagtlijst, agt kwartieren kon toonen. —— Dit geſtaadig te hooren zeggen overtuigde mijzelven van de waarheid, en ik eerbiedde een grooten deugniet van een zoon, om dat hij een graad edeler was, dan ik.

„ Mevrouw de Baronnes viel in ſlaauwte, als men een Burgerman aankondigde. Zij deedt mij koopen *le Nobiliaire* en *l'art Heraldique*, in welke boeken zij bijna den gantſchen dag las, en volgens haar zeggen ontdekte ik, ontegenſpreeklijk, dat onze adeldom van eeuwigheid was.

„ Onze daaglijkſche geſprekken gingen meest over 't onderzoek, wie de adelijkſte Vorst in Europa was. Verſcheide gekroonde hoofden verlooren bij dit onderzoek, en hun kroon verbleekte voor 't doorziend oog van Mevrouw de Baronnes: in tegendeel had zij een geestelijken eerbied, voor een klein Vorst, wijl zij beweerde, dat het bloed, van twee doorlugtige huizen vereend, edeler was dan van elk in 't bijzonder.

„ Ik herhaalde haare zeggingen in elk gezelſchap: zij beloonde mij als dan met een teder glimlagje dat mij verrukte: want zeedert lang had zij mij overtuigd, dat een ſterke liefde alleen haar hadt overgehaald om mij tot man te neemen.

„ Daaglijks ging ik ter jagt, en zoo een boer ongelukkig een haas doodde, deed ik hem in een donkeren kelder werpen, die ik een gevangenis noemde, en daar hij bijna van de rotten

ten en muizen werdt opgegeeten. Ik woonde altoos de hooge Mis bij, en dan verzogt ik den Priester ter maaltijd, om dat hij over de liefddaadigheid gepreekt hadt, en onder den maaltijd prees ik zijne welſpreekendheid.

„ Mevrouw de Baronnes verzogt mij, om nu en dan de Boeren te doen afroſſen, om hen ondergeſchikt te maaken, ik volgde haar raad, om mijn rang te bewaaren. Een dier boeren ontmoette mij eens op een eenzaamen weg, en leerde mij door een gevoelig bewijs, dat de ongelijkheid der ſtanden een hersſenſchim was. Een bewijs, dat ik Mevrouw de Baronnes niet verhaalde, om dat zij de mooglijkheid 'er van nooit zoude geloofd hebben.

„ Ik had een groote dogter, door haar moeder in de ſtriktſte denkbeelden van haaren adel en rang opgevoed. Pas zes jaaren oud, gaf zij den zoon van den Preſident een klap, om dat hij haar op 't einde van een menuët hadt willen kuſſen, waarna zij hem, op eene edele manier, de hand ter kus aanboodt. Dit voorſpelde aan Mevrouw de Baronnes eene aanzienlijke verbintenis, om dat de kragt van 't bloed zig zoo vroeg in haar ontdekt hadt.

„ Mevrouw de Baronnes beſchouwde mij als een verdwaald Vorst, dien door zijn duistere geboorte een kroon gemist had; haar teederheid troostte mij dikwerf; mij voorhoudende alle de zorgen en ongerustheden aan een kroon verknogt; zij deedt mij opletten, dat een mijner kleinzoonen opvolger zou zijn van een uitgeſtorven ſtam, en dat mijn geſlagtboom niet zou ſterven, zonder nieuwe vrugten te geeven.

„ Verrukt door die ſchoone denkbeelden, drukten wij elkaar teederlijk in de armen, vooral wanneer wij de aanſtaande waardigheid onzer nakomelingſchap beſchouwden. Mevrouw de Baronnes was, na dergelijke geſprekken, geheel vervuld met de deugden der Vorſten, en verneederde zig, een boer als een mensch te behandelen; want inderdaad zij was met eene heerschzugtige ziel gebooren.

„ Mijn dogter werdt groot: zij kende, in een juiste order, en zonder verwarring, onze geſlagtlijst geheel van buiten, en de Wapenſchildkunde was haar liefhebberij. Mevrouw de Baronnes beſchouwde alle Burgers als gevogelte dat op een voorplein loopt, niet vreezende dat haar dogter ooit zou verleid worden: maar burgers, die zij bij Indiaanſche haanen vergeleek, konden haar ſpreeken en vergezellen: dog een Edelman ſprak nooit met haar dan in 't bijzijn van de Moeder, en op een zekeren afſtand.

„ Wie hadt dit ooit kunnen voorzien! de zoon van den Bailluw van 't Dorp bezwangerde mijn Dogter. Mevrouw de Baronnes, geheel woedend, ontdekte dit ongeluk aan mij; ik, hier door mijn ſtamboom vernietigd ziende, verviel in een raazende verwondering, en dagt van ſpijt te ſterven; maar — wat gebeurde 'er? — ik ontwaakte."

NIEUWE

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de Reize der Israëlieten in de Woestijne, en eenige bijzonderheden van Jeruſalem en deszelfs omtrek. Door R. SCHUTTE, *in leeven Predikant te Amſterdam. Te Utrecht bij* G. T. *en* A. v. Paddenburg, *te Rotterdam bij* J. Bosch *en* R. Arrenberg, *te Amſterdam bij* M. de Bruyn, 1785. *Behalven het Voorberigt van* J. C. MOHR, 229 *bladz. in gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht, is deze ontvouwing van de Reize der Israëlieten door de Woestyn het laetſte Werk van den hooggeagten *Schutte*, in zyn zes- en zeventigſte jaer geſchreven; na dat hy dit onderwerp, in vroegere jaren, zo dikwerf, en van zo onderſcheiden zyden had overwoogen, dat hy meermaels plag te zeggen: „Ik heb wel even veel jaaren die Woestijne doorgereisd, „als de Israëlieten zelve daar in hebben doorgebragt." Ook toont de wyze van uitvoering ten klaerſte, dat het geen overhaest Werk is, nadien het alomme de duidelykſte kenmerken van een nauwkeurig onderzoek en welwikkende overweging draegt. —— Zyn Eerwaerde geeft ons hier, in de eerſte plaetze, een achtervolgend verſlag van de reize der Israëlieten, uit Egypte door Arabie naer Kanaan, met opheldernde aenmerkingen over hunne Legerplaetzen, en het merkwaerdigſte hier en daer voorgevallen. —— Vervolgens deelt hy ons mede ene tydrekenkundige ontvouwing van die reize; welke ons den tyd van hun verblyf in hunne Legerplaetzen, en den tyd van hunne verſchillende tochten onder 't oog brengt. —— Aen deze twee de geheele reis der Israëlieten doorloopende Verhandelingen is gehecht ene derde Verhandeling, welke byzonder gaet over Israëls reis van Sinai naer Hor; ſtrekkende ter opheldering van het duistere in 't geſchiedverhael Deut. X. 6, 7. en Exod. XXXIII. 1 —— 16. vergeleken met Num. XXXIII. 31 —— 33. —— En hier by komen nog vier Verhandelingen, in welken zyn Eer-

waerde een berigt geeft van de gelegenheid van 't Gebergte Seir en de Stad Petra, mitsgaders van de ligging van Golgotha; vervolgens gewag maekt van de Bergen en Bronnen van Jeruſalem; en eindelyk zyne gedachten mededeelt over de gegrondheid der overleveringe, nopens de plaets van 's Heillands Hemelvaerd op den Olyfberg.

Bybeloefenaers zullen dit Geſchrift, zo met betrekking tot de groote hoofdzaek, de reis der Israëlieten in de Woestyn, als met opzicht tot de andere gemelde byzonderheden, met een leerzaem vermaek doorbladeren; nadien het uitlegkundige oordeel van den Eerwaerden *Schutte* hier meermaels aen verſcheiden plaetzen der Heilige Schrift een duidelyk licht byzet. Tot een ſtael hier van diene het volgende gebruik dat hy maekt van zyn bericht, wegens de gelegenheid van 't Gebergte Seir. ——— Men heeft naemlyk dit Gebergte te onderſcheiden in 't *Noordlyke* en *Zuidlyke*. Het *Noordlyke Seir* liep noordwaerds van Kades Barnea, of het Gebergte Hor, gelyk ook van Elath naer Petra, en vervolgens, zich wyd en zyd uitſtrekkende, naer het zuidlyke einde van de Doode Zee. Dit was de eerſte en eigenlyke bezitting van Eſau en zyn nageſlacht. Het *Zuidlyke Seir*, grenzende aen de zuidlykſte landpalen van Edom, werd door de golf van Elath en die van Heroopolis bepaeld, en ſtrekte zich zuidwaerds van Kades Barnea uit tot het effen veld van Paran ten zuide van den Berg Sinai. ——— De Eerwaerde *Schutte* dit onderſcheid aengetoond, en opgemerkt hebbende, dat hierdoor enige ſchynſtrydende plaetzen gereedlyk vereffend worden, vervolgt daerop indezervoege.

„ Dan laaten zich ook, mijns oordeels, voegzaam vereffenen verſcheidene zwaarigheden, welke zich opdoen uit Eſaus togt van 't *gebergte Seir*, naar de beek Jabbok, Gen. XXXII. 3, 22; en uit Jakobs voornemen, om bij zijnen broeder Eſau tot Seir te komen, Gen. XXXIII. 14, gelijk Eſau daar weder heen trok, vs. 16. Men weet dat Eſau 't *gebergte Seir* bewoond heeft: dit leert ons Moſes uitdrukkelijk, Gen. XXXVI. 6——9. Die verhaalt daarenboven, dat God, door 't verdrijven der Choriten, voor Eſaus nazaaten daar plaats gemaakt heeft; min of meer als hij voor de Israëlieten in Kanaan tans doen zou, Deut. II. 22. Hier doen zich nu de zwaarigheden op. Bijaldien *'t gebergte Seir* alleen aan den zuidkant van het gebergte *Hor*, hedendaags waarſchijnlijk de berg *To* genoemd, gelegen heeft tot den berg *Sinai* toe: (1.) Hoe komt het, dat

dat Jakob booden zendt van de beeke Jabbok, naar 't noorden van Kanaan gelegen, om zijns broeders aangezicht in 't vriendelijke te mogen zien? (2.) Hoe komt het dat Esau, heel van de streek omtrent Sinai, naar de beeke Jabbok trekt? (3) Hoe is het te begrijpen, dat Jakob zijnen broeder kan belooven, dat hij bij hem te *Seir* zal komen, het Oosten door 't Overjordaansche, zoo men zich verbeeldt, omtrekkende, daar hij aanstonds de Jordane overtrekt, en naar Sichem ten westen van de Jordane reist?

„ Brocardus heeft deeze zwaarigheden gezien: Hij meent, dat 'er twee *Seirs* geweest zijn; een aan 't oosten van de Jordane in de halve stam van Manasse, en een omtrent de woestijne Paran digt bij de Roode zee, in de beschr. van 't H. land C. V. p. 174. ——— Dan ik kan niet zien, dat men noodig heeft, twee zoo wijd van elkander afgescheidene *Seiers* te stellen: dat men het *noordelijke* bij de beek *Jabbok* zou moeten zoeken. ——— En men ontmoet geen voetspoor bij de beek Jabbok, noch van den *Berg Seir*, noch dat de Edomiten ooit zoo verre met der woon zijn doorgedrongen. ——— Integendeel daar was, gelijk bekend is, de woonplaats, niet der Edomieten, maar die der Ammonieten, Amorieten, enz.

„ De Edomieten woonden ten zuiden van Kanaan, en in 't geheel niet ten Oosten, gelijk ik tegen den Heer Voltaire, die Midian voor een deel van het Edomitische houdt, en door eene onverschoonlijke onkunde, tusschen de Arnon en de Zered plaatst, onwederleggelijk heb bewezen (*). Ik heb klaar getoond, dat Ptolomeus, integendeel, een streek van Idumea geheel aan 't westen der Jordane meldt, wanneer hij schrijft: (†) [*Steden*] *van* [*dat*] *Idumea, 't welk geheel is aan 't westen der Jordane.* Eigenlijk aan 't westen der Doode Zee. Doch hij begrijpt de Jordane, als of ze doorliep tot het zuidelijk end der Doode Zee. Deze Landbeschrijver stemt dan overeen met Brocardus, die het Edomitiesch Seir, in 't zuiden van Kanaan, tot digt bij de woestijn Maön doet loopen. Maön nu wordt gemeld bij Hebron, gelijk ook bij Carmel, dat maar tien, en bij Zipn, dat maar acht Rom. mijlen van Hebron lag. Men vergelijke Jos. XV. 45———55, met het Naamboek van Eusebius en Hieronymus in de naamen Ar-

(*) In de Acad. der Wet. 1 D. bl. 315.

(†) Geogr. L. V. C. XVI. n. 141.

Arbok, Carmel en Ziph. Dus moet het uiterſte van *Seir* omtrent de punt der Doode Zee, met een bogt naar 't noordwesten, geloopen hebben. Ja wat zeg ik! *Het gebergte Seir* wordt duidelijk tot eene landpaale geſteld aan dezen kant, niet verre van Baala of Kiriath-Jearim, voor den ſtam Juda, Joſ. XV. 10. Derhalven, moet het noordelijk end van 't Edomitiesch *Seir* gelegen hebben, genoegzaam tegen 't midden der Doode Zee, op de noorder breedte van 31 graaden, een uur of wat ten zuiden van Hebron, alwaar Iſaak, de Vader van Jakob en Eſau woonde, en werwaards Jakob tot zijnen ouden Vader, na zijne wederkomst uit Paddan Aram, welke omtrent het 2975 jaar van den Jul. Tijdk. voorviel, was te rug gekeerd, om bij hem in Mamre te Kiriath Arba, welk is Hebron, te woonen, gelijk hij, al eenigen tijd te vooren, zich met der woone daar digt bij te Bethlehem had neergeſlagen, Gen XXXV. 19——29. De groote Usher brengt Jakobs terugkomst te Hebron, tot het zesde jaar na zijne wederkeering uit Paddan Aram, het 2981 van den Jul. Tijdkring. Middelerwijl vertrok Eſau, die te vooren in Kanaan, ten zuide van Hebron, tot het gebergte *Seir* toe woonde, van daar met zijn huisgezin, en al zijn have en goed, naar een [ander] land, te weten dat der Chorieten, die 't ganſche *noordelijke Seir* beſloegen. En, 't gene zeer opmerkelijk is, „ hij vertrok *van 't aangezicht* zijns „ broeders Jakobs, om dat hunne have te veel was, om „ ſamen, dat is, digt bij een te woonen; en dat het land „ hunner vreemdelingſchappen hen niet kon draagen van „ wege hun vee." Derhalven woonde Eſau van dien tijd af, *op het gebergte Seir*, daar hij te vooren *aan* woonde. Zoo moet men Moſes aantekening verſtaan, Gen. XXXVI. 6—8. Dit onderſtellende, gelijk ik het beweezen hebbe, laaten zich alle de vraagen, welke ik gedaan hebbe, gemaklijk beantwoorden.

„ (1.) Jokob zendt boden van de beeke Jabbok, tot zijnen broeder naar het land Seir, Edoms landſtreek in Kanaan; om zich met hem te verzoenen, en de oude veete uit het harte wech te doen. Gen. XXXII. 3—— 5. Zijnde hij voornemens, om, als de vriendſchap getroffen wierd, zich in Kanaan, eerst te Sichem, daarop te Bethel, te Bethlehem, en vervolgens bij Hebron, (ten einde zijnen ouden Vader tot onderſteuning te wezen,) met zijne have en veeweiderij ter neêr te ſlaan. Dit kon niet geſchieden, bijaldien de broeders in onmin met elkanderen

leef-

leefden. (2.) Dan ziet men, dat Esau, niet van Paran en Sinai, 't gene wel vier graaden of 80 uuren gaans van de beeke Jabbok lag; maar uit Kanaan gekomen is, van *den berg Seir*, wat zuidelijker dan Hebron, alwaar hij woonde, en dat maar 1½ graad of 30 uuren van de Jabbok was. (3.) Dan is, inderdaad, Jakob, volgens zijne belofte, tot zijnen broeder gekomen, *te Seir* in Kanaan: bij wien hij, zoo wel als bij zijnen ouden vader Isaak, niet alleen een bezoek zal hebben afgelegd, na zijne te rugkomst uit Paddan Aram, maar in wiens buurschap hij zelfs is komen woonen. En men moet vooral begrijpen, waarvan hier zeer veel afhangt, dat Esau, zoo wel als Jakob, hunne reizen niet door 't Overjordaansche aan de oostzijde, maar aan deze zyde der Jordane, de westkant langs, gedaan hebben.

„ 't Verkeerde begrip van deze reize, en van de waare gelegenheid van dat *Gebergte Seir*, aan welks voet in Kanaan Esau te dier tijd woonde, is de groote oorzaak van alle de verwarringen, waar in men zich, en ten opzichte der aardbeschrijving, en met betrekking tot de tijdrekening, gestort heeft; weetende niemand, buiten dat, raad om de samenwooning van de twee broeders, Jakob en Esau, in 't land Kanaan, en 't vertrek van Esau naar een ander land, gemerkt hunne have te veel was, om samen te woonen, recht in de tijdrekening te plaatsen. Dit is, naar mijne gedachten, kort na dat Jakob in Mamre bij Hebron is komen woonen: wanneer de Broeders in vriendschap gescheiden zijn, en Jakob te Hebron gebleven; maar Esau verder zuidwaard opgetrokken is, en 't ganssche noordelijk *Gebergte Seir*, 't welk God aan hem gaf, na 't verdrijven der Chorieten, beslaagen heeft.

„ Dit *noordelijk gebergte* moesten de Israëlieten daarom, ten tijde van Moses, aan de Edomieten laaten; willende God hun van dit land niets geeven, ook niet tot de betreedinge van eene voetzoole: maar door het *zuidelijke Seir*, dat de Chorieten behielden, zouden ze dwars en langs rond trekken. Deut. II. 1—6."

Oude Joodſche Brieven, Samenſpraeken en Verhaelen van ſommige tydgenooten des Zaligmaekers, (behelzende het voornaemſte der Euangelie-geſchiedenisſen. Gevolgd naer het Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER, *Prediker in de Weeshuiskerk te Zurich. Eerſte Deel. Te Leyden by* L. Herdingh, 1765. *Behalven de Voorreden,* 388 *bl. in gr.* 8*vo.*

Ten einde het verhael der Euangelisten, nopens 's Heillands geboorte, omwandeling op aerde, ſterven, opſtanding en hemelvaerd, met te meer levendigheid en nadruk voor den geest der Lezers, ook van min geoefenden, te brengen, is de Heer *Pfenninger* te rade geworden, enigermate een nieuw plan te vormen, of althans het zelve, in zo verre het voor hem reeds enigzins gevormd ware, verder uit te breiden. Hy heeft getragt zich die denkbeelden eigen te maken, welken men, natuurlyker wyze, mag vooronderſtellen plaets gehad te hebben, by de tydgenooten van onzen Zaligmaker; hunne daeruit voortvloeiende overdenkingen en redeneeringen, in deze en gene omſtandigheden. Overeenkomſtig hiermede doet hy hen aen elkanderen Brieven ſchryven, of onderlinge redewisſeling voeren, en brengt verhalen van de zodanigen te berde, in welken zy bericht geven van 't geen hun wedervaren is, en 't geen zy in hunne ontmoetingen opgemerkt hebben. De Perſoonen, die hy dus invoert, zyn, buiten de zodanigen, welken in de Euangeliſche Geſchiedenisſen genoemd worden, menſchen van allerleien rang en ſtaet, niet alleen, maer ook menſchen van verſchillende geaertheid en denkwyze, hoedanige 'er in die dagen, als uit het Euangeliſche verhael blykt, in ene groote verſcheidenheid gevonden werden: 't welk hem de gelegenheid geeft, om de voornaemſte geſchiedenisſen van alle zyden te beſchouwen, en de daer omtrent te maken overwegingen in opmerking te nemen. —— Zyn Eerwaerde heeft dit plan, by uitſtek, leerzaem en ſtichtelyk uitgevoerd; des allerleie ſoorten van opmerkzame Lezers 'er een nuttig gebruik van kunnen maken. Bovenal heeft hy, 't geen in zulk een ſchryftrant een gewigtig vereischte is, de Natuur in 't algemeen, en de verſchillende geestgeſteldheid der menſchen in 't byzonder, zo wel gade geſlagen, dat men veelal zich genoegzaem konne verbeelden, ten minſte zich eigenaertig voorſtellen, dat men de bedoelde Perſoonen hoore ſpreken, of een Brief door den zodanigen opgeſteld leze. Men oordeele hier over uit de twee volgende Brieven van *Maria*

aen

aen *Eliſabeth*, betrekkelyk tot het Euangeliſche verhael, Matth. I. 18—25. —— De eerſte gaet inzonderheid over hare bekommering, wegens het aenſtaende gedrag van *Joſeph* jegens haer; en de tweede ontvouwt hare vreugderyke gemoedsgeſtalte, op het verdryven van alle bedenkelykheid desaengaende, uit het gemoed van *Joſeph*, op een Godlyken droom, die hem van de kuiſchheid zyner Beminde verzekert. Zie hier dezelven, zo als ze in dit Geſchrift voorkomen.

MARIA aen ELISABETH.

(*Vergelykt Mattheus I. vers* 18, 19.)

„ God zy geloofd voor al die vergenoeging en zegeningen, voor alle uwe liefde en weldaden, welke ik, in al den tyd van myn verblyf by u, genoten hebbe! Dierbaere Elizabeth! ik kan byna niet gewennen van u af te zyn. Geduurig verbeelde ik my, dat ik u moet ſpreken, dat ik uwen engelachtigen Joannes in ſlaep moet zingen. Is hy nog welvarende? Ziet hy u nog ſteeds met zo veel ſchyn van kennis aen? —— ik zag nog nimmer zulken kind; het is geduurig, als of hy met zyn gezicht, als 't ware, wilde ſpreken.

„ Myn reize was zeer voorſpoedig, en ik hebbe de mynen wel gevonden. Ik danke den Heere nog dikwyls met een byzondere blydſchap, dat ik niet genoodzaekt was, voor uwe verlosſing herwaert te keeren. Hoe kan toch de indruk zoo ſpoedig verflauwen van alles, wat daerby voorviel, en, onder ons, geſproken, gebeden en onuitſpreekelyk gevoeld werd; 't welk alles een zoo krachtige ſterkte gaf aen myn geloof!

„ Een zaek egter baert my nog ſteeds niet weinig kommer. Maer het is my goed, dat ik my ook daerin aen mynen God houde, dat ook myn hart niet wankelt in vertrouwen en overgegevenheit aen God. Ik heb deernis met mynen Minnaer. Hy bemint my —— ja Rachel was niet zoo geliefd by Israël, als Joſeps hart verkleefd is aen het myne; en ik beminne hem als myn leven; — Nazareth heeft geen éénen zoo braeven meer in zig. Welke twyfelingen moeten hem mynenthalven kwellen en folteren? Hoe kan, hoe durft hy op myn bloote woord geloven, wat my God liet wedervaren? God alleen weet

dat groot geheim en myne onſchuld, en de geheele werelt moet my veroordeelen; ook myn Joſeph kan zulks niet wederſtaen. Helaes! hy zal my verlaten, indien God, door zyne wondervolle beſtuuring, zulks niet verhoede. Te ſchande maken zal hy my niet, des ben ik verzekerd; daertoe is hy al te goedaertig. Maer zoo ſtil, zoo geheim, als mogelyk is, zich van my ontdoen — dit zal hy doen. Een ſcheidbrief! — ik — van Joſeph, dit gaet my door 't hart! ook offchoon hy geen letter in den ſcheidbrief plaetst, die myne eer bezwalken kan! — In Gods naem! het zy zoo! ook dan, wanneer my de werelt verlaet, — wanneer vader en moeder my verlaten, — wanneer hy zelve my verlaet, om wiens wille ik vader en moeder gewillig zou verlaten hebben, — ook dan zal my de Heere doch niet verlaten; Hy zal my aennemen. Ik wachte het uur geduldig af, wanneer Hy mynen ſmaed zal wegnemen, en het ſchenden myner eere zal verwisſelen met de gelukſpraeken aller geſlachten.

„ Somtyds, 't is waer, (dan, wat behoeve ik u dit te melden, gy, vertrouwde van myn hart!) ſomtyds ſchiet nog wel eens een ſtraal van hope in myn ziel, ook ten aenzien van Joſeph; ja zelfs meer dan éénmaal kon ik met niet weinig vertrouwen bidden: „ Heere! zend uwen En„ gel aan dien Geliefden, dat hy myn onſchuld leere ge„ loven, en die groote verborgenheid kenne?" En ten zelfde tyde kwam my de tael mynes Vaders Davids te binnen: *die op Hem zien, hun aengezicht zal niet ſchaemrood worden, en alle, die op Hem betrouwen, zullen niet ſchuldig verklaerd worden* (*).

„ Maer inderdaed, dat de geboorte van den Mesſiah door myne onbegryplyke zwangerheid en door de geheime wyze, waerop Gabriël deze alleen aen my verkondigde, aen al de werelt aenleiding geeft tot vreemde oordeelvellingen, ——— dat Johovah dus eerst de geheele werelt, als 't ware, aenport tot tegenſpraek, —— dit, lieve Eliſabeth! kan ik niet begrypen. Hoe wonderbaer en onnaſpeurlyk zyn toch de wegen des Heeren! ——— Dan wel haest zal de heerlykheit van zyn ryk ten vollen ſchynen als het middaglicht, offchoon deze 'nu nog, gelyk de zonne in den tyd der morgenſtarre, een flaeuwe ſchemering vertoont en onkenbaer ſchynt.

MA-

(*) Pſalm XXV. 3. en XXXIV. 6.

MARIA aen ELIZABETH.

(*Vergelykt Mattheus I. vers* 20——25.

Die op hem zien, hun aengezicht zal niet ſchaemrood worden. Alle, die op hem betrouwen, zullen niet ſchuldig verklaerd worden.

DAVID.

„ Loof met my den Heere! want Hy heeft de ſtemme myner ſmeeking gehoord, en zyne ooren gunſtiglyk geneigd nae het gebed zyner dienstmaegd.

„ Gisteren kwam Joſeph by my; hy kende myne onſchuld; hy wist die verborgenheit des Heeren! Zyn gelaet, met een beminlyken blos van ſchaemte overtogen, verraedde zyn opgeruimde en vreugdevolle ziel. „ ô Myn Joſeph!" (riep ik hem te gemoete) „ de Engel des Heeren is u „ verſchenen." —— „ Ja, myn Waerde! hy is my „ verſchenen; vergeef het my; de Heere heeft het my „ vergeven!" Ik gebood hem te zwygen van *vergeven*; en toen gaf hy my dit bericht.

„ Ik bejammerde myn noodlot, en het uwe, en bad „ vuuriglyk voor u tot den Heere. Vermoeid van ſchreien „ en bidden viel ik in ſlaep; en in den droom ſtond de „ Engel des Heeren voor my. Geloof my, Maria! al ons „ waken is droomen, in vergelyking der klaerheit en zekerheit van dezen droom; en de Engel zei: „ Joſeph, „ „ Zoon van David! ſchroom geenzins, Maria uwe bruid „ „ in uw huis te nemen; want, 't geen zy onder haer „ „ hart draegt, is gevormd door den Geest des Eeuwi„ „ gen! Zy zal eenen Zoon baeren, en gy zult zynen „ „ naem Jeſus noemen; want Hy zal zyn volk verloſſen „ „ van deszelfs zonden." ô Maria, hoe ras, hoe ras „ werd ik uit de diepte myner hevigſte droefheid overge„ voerd tot een hemelhooge vreugde en vrolykheit door „ de hand des Almagtigen! Het geen ik, in het ergſte „ oogenblik van kwaad vermoeden, anders nooit gevreesd „ moest hebben, dat heb ik voor waer gehouden, —— „ en 't geen myn hart, ook in het zaligſte oogenblik der „ kloekſte hope, nooit gewaegd had te hopen, dat is nu „ waer! Maria is de Moeder van Gods Gezalfden! Ach!" (dus ging hy nog een wyle tyds voort) „ Ach! myne Ma„ ria! hoe lang ſammelde ik, en hoe bezwaerlyk kon ik „ beſluiten tot deze verbindtenis! hoe lang liet my de „ Heere toeven, eer ik eene keuze deed, waerin myn

„ ganſche hart zich kon vergenoegen. Thans was dit ge-
„ lukt; myn hart deed in u eene keuze, als waerom ik,
„ de Eeuwige weet het! zoo dikwils en zoo vuurig gebe-
„ den had; —— maar nu, een zo ontzettend voorval,
„ (dus waende ik,) zou deze afgeſmeekte verbindtenis
„ weder verbreeken; —— denk eens, hoe naby my
„ dit wegvoerde in den afgrond van ongeloof en wantrou-
„ wen jegens den Heere! —— vergeet dit voor eeuwig,
„ ik zal dit ook eeuwig vergeeten, —— maer nooit zy-
„ ner genade, —— die pryze ik met u tot den dood toe
„ — ja tot in eeuwigheid in het Ryk uwes Zoons!"

„Dit en nog meer ſprak Joſeph tegen my; in weerwil van zynen ſtillen, ernſtigen en ſtilzwygenden aert, was hy nu vol van reden. Ik ſmolt by deze zyne geſprekken innerlyk van vreugde over de nieuwe openbaring van den Heere, en zyne goedheit en trouwe. Hy zal nu de nodige ſchikking maeken, om my in 't kort tot zich te nemen: „ Spoedig," (zegt hy) „ ſpoedig neme ik u in myn huis, „ ô! uitverkorene! —— Echter, zoo lang gy nog dien „ Heiligen niet gebaerd hebt, zyt gy de myne niet, zyt „ gy een heilige bruid des Heeren." Deze waren zyne laetſte woorden.

„ Heden kwam hy ook voor weinige oogenblikken, om my te groeten, en te verhalen, hoe zeer het hem had getroffen, dat men in de Synagoge juist die plaets van JESAIAH gelezen had, waerin gezegd wordt: *Ziet een maegd zal zwanger worden, en zal eenen Zoon baren, en gy zult zynen naem noemen Immanuël!* (*) Ja, Amen! God is met ons door Hem, dien ik verwaerdigd ben, onder myn hart te dragen! —— ja waerlyk is God met ons! — ook aen mynen Joſeph werd door Gods Engel wederom gezegd, dat het Godlyk Kind Jeſus heeten moest, en zyn volk van deszelfs zonden verloſſen zou. Ik weet niet van waer het komt, Eliſabeth! maer, hoe vast ik ook gelove, hoe ontwyfelbaer ik ook vertrouwe op des Heeren toezegging, zoo ſterkt toch eene zoo juist met al het overige ſtrookende gebeurtenis, eene zoo duidlyk herhaelde voorſpelling, ſteeds op nieuw myn geloof! ô! hoe zie ik verlangende uit nae dat uur, wanneer Hy zal daer zyn, en over Hem uitgeſproken zal worden, 't geen de Engel nu tweemael gezegd heeft: JESUS."

Op deze Brieven volgt een ſtuk van een Brief, 't welk wy

(*) Jeſ. VII. 14.

wy hier nevens zullen voegen, om dus nog een voorbeeld van ene andere natuur aen de hand te geven.

Rabbi ESRA aen Rabbi ELEASAR.

(*Stukswyze.*)

„'t Geen gy voorts op 't laetst van uwen Brief ſchryft, is naeuwlyks eenig antwoord waerdig. Geloof my, de toekomst van den Meſſiah zal met meer openbaere heerlykheit geſchieden; want daer ſtaet geſchreven: „*alle vleesch zal Gods heil zien* (*);" en wederom „*uit Sion, die allerſchoonſte, zal hy verſchynen* (†)." Immers al, wat men verhaelt, en waerin ſlechts eenige meest ongeleerde menſchen vermeld worden, komt duidelyk voor als eene in 't verborgen voorgevallene zaek; ja daerenboven ſtoot dit los gebouw van hope zich zelve om verre, daer gy zegt, dat de vrouw, dien de Meſſiah baeren zou, eene van Nazareth is. Zyt gy vergeten wat Micha voorzegd heeft omtrent Bethlehem Ephrata? laet ons niet voorbarig zyn in deze zake. —

„En al ware het eens zoo, wat voordeel, zou ons dit onderzoek doen? de aenvang zyner Regeeringe zou toch in onze dagen niet gebeuren."

(*) Luc. III. 6. vergel. Pſ. XCVIII. 2. en Jeſ. LII. 10.

(†) Ps. L. 2.

Verhandeling van den Heidelbergſchen Catechismus, door twee Godgeleerden. Zondag XXV tot XXXVIII. Derde Deel. Te Utrecht, by S. de Waal *en* G. van den Brink, Jansz. 1785. *In gr. octavo*, 471 *bladz.*

Onder de voortzetting van dezen arbeid houd de Godgeleerde Uitgever beſtendig denzelfden voet, gelyk ook de Leerredenen van den overleden Godgeleerden in denzelfden ſmaek ingericht zyn; des de uitvoering volkomen blyve beantwoorden aen 't groote oogmerk, dat men zich aenvanglyk met de afgifte dezer Verhandelinge heeft voorgeſteld. Men behandelt de zaken en ſpreekwyzen, zo als ze in den Catechismus voorgedragen en uitgedrukt zyn, nauwkeurig; en toont in de toepaſſingen het gebruik der behandelde voorſtellingen met een ernſtigen nadruk aen.

De

De eer en het Gezag der Formulieren van Eenigheid, en byzonder van den Heidelbergſchen Catechismus verdedigt, en deszelfs regt en voordeelig Predikgebruik in de Hervormde Kerke, aangewezen in twee Leerredenen, volgens 2 Tim. 1. 13. Door P. H. van Lis, *Predikant te Burgt. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1785. *In gr. octavo, 147 bladz.*

Volgens de klagte van den Eerwaerden *van Lis*, in zyn Voorbericht voor deze Leerredenen, zyn 'er, niet alleen buiten, maer oók zelfs in, onze Nederlandſche Kerk, velen, die gansch niet gunſtig denken over het bepalend gebruik der daerin aengenomen Formulieren van Eenigheid in 't algemeen, en van het prediken naer den leiddraed van den Heidelbergſchen Catechismus in 't byzonder. Zulks heeft hem bewoogen twee voorbereidende Leerredenen tot den Catechismus, door hem voor zyne Gemeente gedaen, een weinig uit te breiden, en dus door den druk gemeen te maken; ten einde het zyne aen te wenden, om die denkwyze tegen te gaen. —— Met dat oogmerk ſtelt hy zich, na zyne verklaring der Apoſtoliſche leſſe aen Timotheus, 2 *Tim.* 1. 13. de beantwoording der vier volgende Hoofd-Vragen voor.

„ 1. Is het opſtellen en invoeren van een kort begrip der Euangelieleer in de Chisten Kerk billyk en nuttig, als het op de regte wyze geſchied? —— mag de Kerk dat voorſchryven, zoo dat de leeraars het volgen, de gemeentens daar naar onderwezen, de dwalingen daar naar getoetst en wederlegt worden?

„ 2. Zo ja, welke eigenſchappen moet zulk een voorbeeld der gezonde woorden hebben, om van kragt en nut te wezen?

„ 3. Heeft de Heidelbergſche Catechismus, die in onze Kerke daartoe is ingevoert, niet die eigenſchappen? —— en is dus dezelve, als zulk een voorbeeld, der Kerke, den Leeraaren en der Gemeentens aan te pryzen? of, moet hy verandert en verworpen worden?

„ 4. Hoe moet een Leeraar zig daaraan houden; hoe den Catechismus volgen en prediken? —— hoe moet 'er de Gemeente over denken, haare verklaring bywoonen, en welk gebruik moet zy 'er van maken? —— en, welke voordeelen zyn daarvan in de Kerke te wagten?"

De Eerwaerde *van Lis* behandelt dit onderwerp, en be-

beantwoord deze Vragen, als een ernſtig Voorſtander der Formulieren van Eenigheid in 't algemeen, en van den Heidelbergſchen Catechismus in 't byzonder. ——— Hy durft zich niet vleien met het denkbeeld, dat zyne voorſtellingen juist overtuigend zullen zyn, voor de zodanigen, die ene rechtſtreeksch-ſtrydige denkwyze over dit onderwerp voeden; maer hy hoopt door dezen arbeid enigen dank by zyne Kerk- en Medebroeders te behalen. ——— Aen 't laetſte twyfelen wy geenzins, dewyl de manier van uitvoering over 't geheel op zodanig ene wyze ingerigt is, dat ze zynen Medeſtanderen moete behagen. En wat dezulken betreft, wier denkwyze in het tegengeſtelde loopt, ze zullen, hoewel niet overtuigd wegens de gegrondheid van 't beweerde, echter, indien ze 't onpartydig overwegen, gereedlyk, zo we vertrouwen, erkennen, dat de Eerwaerde *van Lis* niet in 't wilde ſchermt, maer zyn Stuk geregeld en met een verſtandig overleg voorſtaet.

Heelkundige Mengelſtoffen, door G. J. VAN WY, *Stads-Operateur van den Steen, Chirurgyn van het Pesthuis en van de Waale Diaconie-Armen te Amſt., enz. IIde Deel. 1ſte Stuk. Te Amſterdam, by* J. van Selm, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 120 *bl, in gr.* 8*vo.*

In dit Stuk ontmoeten wy verſcheiden Waarneemingen, die voor den Beoefenaaren der Heelkunde inderdaad gewichtig zyn, en die zo veel te meer onze aandacht verdienen, dewyl zy zeer ongekunſteld en met veel onzydige waarheidsliefde zyn opgeſteld. Een vereischte, die men in het mededeelen van Waarneemingen nimmer behoorde uit het oog te verliezen, en die wy, by den Heer VAN WY, altoos pryswaardig hebben gevonden. In de Inleiding geeft de Schryver een korte Schets van de geneezing der Kanker, en van het gebruik des *Spiritus Sal. Ammon. cum. C. V. parat.*, door den Heer MARTINET aangeraaden en met proefneemingen bekrachtigd. ——— De Waarneemingen, door den Schryver medegedeeld, zyn de volgende, twee *Waarneemingen wegens een Kwaadaartige Kankerachtige Zweer, voornaamentlyk in het aangezicht, aan den hals,* en *de borst.* ——— Verſcheiden zo inwendige als uitwendige Geneesmiddelen wierden vruchteloos aangewend; eindelyk beſloot de Heer VAN WY, met goedvinden van den Heer

Heer VAN ERICHEM, een zeer kundig en beroemd Geneesheer te Amſterdam, het middel van den Heer MARTINET te beproeven; de uitſlag daarvan was, dat beide Lyders gelukkig herſteld wierden. —— De Heer VAN WY merkt te recht aan, dat de toediening van dit middel zo wel inwendig als uitwendig, volgens de opgaave van den Heer MARTINET, in zeer veele gevallen niet toereikende is, en dat men hieraan misſchien moet toeſchryven, wanneer dit middel in zommige gevallen niet de verlangde uitwerking heeft. —— De *Recenſent* wenscht, by deeze gelegenheid, dat ook andere Heelkundigen in ons Land zig mogten verledigen, om dit middel, waarvan men tog meermaalen goede uitwerking gezien heeft, nader te beproeven. —— Te meer, daar de Kanker hoe langs hoe algemeener ſchynt te worden, en wy inderdaad nog geen beproefd middel tegens dit zo vreeslyk kwaad hebben. —— *De* Derde *Waarneeming*, *wegens een Breuk- of Uitperſing van het Druivenvlies*, met bygevoegde Proeven en Waarneemingen, wegens de opgegeeven geneeswyze eens Beenbreuks, is beſchreeven en medegedeeld door den Heer VAN DER HAAR. In de *vierde Waarneeming*, geeft de Heer VAN WY eene beſchryving van de Geneeswyze eener Waterzucht der Kniebeenderen. —— De *vyfde* en *zesde Waarneeming* handelt over het zelfde ongemak. De *zevende Waarneeming* behelst de Geneezing van een zodanig ongemak, dat van eene Veneriſchen aart was, en waarin nogthans de Methode van VAN DER HAAR de gewenschte uitwerking had; hierby zy nog gevoegd, eenige Briefwisſelingen over verſcheiden heelkundige gebreken. —— In de *achtſte* en *laatſte Waarneeming*, vind men eene Geneezing eener zeldzaame en zeer aanmerkelyke Tongwond, die inderdaad de kundigheid en tegenwoordigheid van geest des Schryvers eere aandoet, en waaruit men ten duidelykſten ziet, dat eene wel beredeneerde en onbeſchroomde onderneeming, in de moeijelykſte gevallen, dikwyls allergewenschſte gevolgen hebben kan.

Ver-

Verzameling van Verhandelingen over verſchillende Natuurkundige Onderwerpen, door J. INGENHOUSZ, *M. D. Hofraad en Lyfarts van zyne Keizerlyke en Koninglyke Maj. enz. Vertaald door* J. VAN BREDA, *M. D. Raad in de Vroedſchap en regeerend Schepen te Delft, enz. Tweede Deel. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1785. *Behalven het Voorbericht.* 446. *bl. in gr. octavo.*

Dit tweede Deel behelst een zestal van Verhandelingen, niet min merkwaardig dan de Stukken in het eerſte Deel vervat, waarvan wy onlangs verſlag gegeeven hebben (*): weshalven de Liefhebbers van natuurkundige navorſchingen te over reden zullen vinden, om deswegens voldaan te zyn. ——— In de eerſte plaatze wordt ons hier geleverd een korten inhoud van het Leerſtelzel van den Heer *Franklin*, betreffende de Electriciteit; waar in het beloop van dat Stelzel, het welk men dagelyks nog meer en meer, door aanhoudende proeven, bevestigd ziet, beknoptlyk wordt voorgedraagen; en wel op zodanig eene wyze, dat het tot eene geſchikte handleiding kunne dienen, om zig een algemeen geregeld denkbeeld van de Electriſche werkingen te vormen. ——— Tot eene breedere ontvouwing hiervan ſtrekt eene volgende Verhandeling, door eene verklaaring der verſchynzelen van den *Electrophorus*, geſchikt naar de grondbeginzelen van het *Franklynſche* Leerſtelzel, aan de hand te geeven. 't Is veelen naamlyk voorgekomen, dat de verſchynzelen der *Electrophore* het Leerſtelzel van *Franklin*, als daar mede niet overeenkomſtig, uitermaate verzwakten, zo niet geheel in duigen deeden vallen. Dan de Heer *Ingenhousz* toont hier, na eene voorafgaande ontvouwing van verſcheiden wetten, welken de verſchillende beweegingen der Elektrieke Vloeiſtof ſchynen te volgen; dat die verſchynzelen, wel verre van dit ſtelzel eenigzins te verzwakken, integendeel grootlyks dienen, om het zelve ten ſterkſte te bevestigen: het ontvouwen hiervan plaatst de voorige opgave van dit Stelzel, en ook daar door het Stelzel zelve, in een helder daglicht. ——— By deze twee Verhandelingen, die de Electriciteit betreffen, komt eene derde, welke ten onderwerp heeft, den aart der gedephlogisteerde lugt, de wyze om dezelve te verkrygen, en 'er gebruik van te

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VIIde Deel, bl. 546.

te maaken ter geneezing van ziekten. De natuur- en geneeskundige *Ingenhousz* doet ons by den aanvang zien, hoe 'er gegronde, en door proefneemingen bevestigde, reden zyn, om te beweeren, dat het inademen van gedephlogisteerde lugt, in veelerleie ziekten, van uitſteekend veel dienst kan zyn. Zulks doet hem vervolgens, ter bevorderinge van het gebruik van dit hulpmiddel, gewaagen van de zelfſtandigheden, uit welken men die lugt bekomen kan, en van de byzondere hoedanigheden dier lugt, op onderſcheiden wyze, uit verſchillende lichaamen getrokken; waar by nog komen byzondere aanmerkingen over de wyze, om gedephlogisteerde lugt uit Salpeter te trekken (†). Vervolgens ontvouwt hy ons de manier, om de gedephlogisteerde lugt gemaklyk te ademen, en dezelve te zuiveren van het lugtzuur, of de vaste lugt, met welke zy altoos belaaden wordt, na dat zy door de longen gegaan is: en eindelyk hegt hy hier aan een verſlag van eene korte manier om de gedephlogisteerde lugt te toetzen. — Op deeze Verhandeling volgt eene vierde, gaande over den graad der gezondheid van de Dampkring-lugt in volle zee, vergeleeken met dien der lugt naby de Kusten, en verre van de Zee. In dezelve geeft de Heer *Ingenhousz* een naauwkeurig berigt van zyn daar omtrent gemaakte waarneemingen in Engeland, op eene reis van daar, door 't Kanaal, na Ostende, voorts door Braband en Vlaanderen na Holland, en verder na Parys. Alle zyne waarneemingen bevestigen eenpaarig het gunſtige denkbeeld, dat men veelal van de Zeelugt voedt; daar 't alleszins blykt, dat de Dampkring-lugt, in volle zee en aan de Kusten, gezonder is, dan in het hart van 't Land, verre van de Zee.

Ieder deezer Verhandelingen vordert, met volle regt, de op-

(*) Nadien de Heer *Ingenhousz*, in de overtuiging van het heilzaame gebruik der gedephlogiſteerde lugt, gaarne wenschte, dat men dezelve in den vereischten overvloed goedkoop bekomen konde, en zulks tot nog niet doenlyk is, zo maakt hy 'er byzonder zyn werk van, om althans de veiligſte en minst kostbaare manier, om ze te verkrygen, te ontdekken. En dit heeft insgelyks den Heer *Breda* bewoogen, om, buiten het geen hy, by manier van aantekeningen, op deeze Verhandeling, bygebragt heeft, in zyn Voorberigt voor dit Deel, zyne nadere opmerkingen desaangaande te melden, en die aan de verdere beproevingen van Scheikundigen aan te beveelen; noopende hen tevens tot het naſpooren van een middel om deeze lugt, gemaklyker dan tot nog geſchiedt, uit Salpeter te erlangen.

opmerkzaamheid der Natuuronderzoekeren; maar zulks mag vooral, in den ſterkſten zin, gezegd worden van de daaraan volgende vyfde Verhandeling, als welke eene nieuwe ontdekking aanbiedt, die der verdere navorſchinge aanbevolen blyft; ze betreft de zogenaamde *Groene Stof van den Heer* PRIESTLEY. ——— Toen de Heer *Priestley*, naamlyk, ontdekte, dat 'er in water, inzonderheid in pompwater, aan de zonneſchyn blootgeſteld, eene groene ſtof gebooren wordt, welke eene ryke bron van zuivere gedephlogisteerde lugt is, of welke, ten minſte, de medewerkende oorzaak der voortbrenginge van die lugt is, was hy ten uiterſte vlytig om deeze ſtoffe na te ſpooren. Zyne opmerkzaame waarneemingen leidden hem tot het denkbeeld, dat dezelve noch tot het Dieren- noch tot het Planten-ryk behoorde, maar een op zigzelve ſtaande Weezen (*ſubſtantia ſui generis*) was, dat met den algemeenen naam van *Groene Stof* benoemd moest worden: en hy hield ze voor eene uit het water nedergezonken ſtof, zonder werktuiglykheid, welke groen wordt, als zy aan de zon bloot ſtaat: dan laatere navorſchingen hebben den Heer *Ingenhousz* 'er geheel andere gedagten van doen vormen. ——— Zyn Ed. vermoedt, dat de Heer *Priestley* deeze ſtof al leen beſchouwd heeft, toen zy reeds in een vry ver gevorderden ſtaat was; dat hy daaruit dit zyn denkbeeld opgemaakt had, en 'er wel dra anders over gedagt zou hebben, indien hy zyne waarneemingen over den aart dier ſtoffe verder voortgezet hadde.

„ Indien de Heer *Priestley*, zegt hy, den voortgang van deeze ſtoffe, van derzelver eerſte begin af, nagegaan had, en byaldien hy nauwkeurig alle de waarlyk verwonderlyke gedaante-wisſelingen, welken zy trapswyze ondergaat, had gevolgd, zou hy waarſchynlyk geheel anders over derzelver aart gedagt hebben; en ik twyfel niet, of hy zou geen zwaarigheid gemaakt hebben, dezelve (ten minſte wanneer zy nog jong is) in den rang der weezens, die tot het Dieren-ryk behooren, te plaatzen: hy zou zelf (zo ik denk) genoopt geworden zyn te beſluiten, dat zy trapswyze van het Dierenryk tot het Plantenryk overgaat, zonder nogtans volſtrekt alle eigenſchappen van derzelver eerſte natuur te verliezen; en zo hy zyne waarneemingen, gelyk ik gedaan heb, geduurende geheele jaaren agtervolgd had, zou hy nog veel meer verwonderd geweest zyn te zien, dat deeze zelfſtandigheid, na den grooten ſtap, van welken ik ſpreeke, gedaan te hebben, dat is te zeggen,

wanneer zy in de daad in den rang der Planten is overgegaan, ten minſte in den rang dier weezens is gekoomen, welke men tot nog toe onder het Plantenryk geſchikt heeft (*); dat zy, zeg ik, door eene zonderlinge omwenteling, (welke egter niet dan by zekere omſtandigheden plaats heeft (†)) op nieuw wederkeert tot het Ryk, uit het

(*) Ze behooren dan, gelyk de Heer *Ingenhousz* vervolgens toont, onder de *Tremellæ* en *Confervæ*, welken men tot hier toe, als draadagtige waterplanten, onder de bewerktuigde weezens van het Plantenryk geſchikt heeft.

(†) „ Ik heb," zegt de Heer *Ingenhousz*, daar hy vervolgens van dit verſchynzel gewaagt, „ twee of driemaal gezien, in het begin van de Zomer, dat de groene ſtoffe, na reeds een geheel jaar in een open waterbak geweest te zyn, en na dat ze de gedaante van eene *Tremella*, (gewoonlyk onder de *Watermoſſen* betrokken,) had aangenomen, ontbonden en rottende is geworden; en dat het water, het welk tot dien tyd toe helder gebleeven was, troubel en groen geworden is. ——— Deeze couleur wierdt veroorzaakt, door eene verbazende menigte van het zelfde ſoort van kleine groene Inſecten, als in het voorgaand jaar de eerſte groene couleur verwekt hadden. ——— Deeze nieuwe Inſecten zyn vervolgens naar den grond gezakt, en hebben eene nieuwe groene ſlymige korst gevormd, juist eveneens als de eerſte. Deeze van zelfs geſchiedende ontbinding der groene ſtoffe gebeurt zeldzaam; en ſchynt van eenige toevallige omſtandigheid af te hangen. ——— Ik giſte dat deeze nieuwe rottige gisting aan den gang was gebragt door eenige Dierlyke of Plantaartige zelfſtandigheid, die, in de bakken gevallen zynde, 'er in verrottede." In deeze giſſing is hy bevestigd geworden, door die nieuwe rotting, met denzelfden uitſlag, meer dan eens willekeurig voort te brengen; en op de melding hiervan laat hy zig over deeze gedaante-wiſſeling aldus uit. „ Indien de groene ſtoffe, eene *Tremella* geworden zynde, indedaad tot het Plantenryk behoorde, verlaat zy het zelve op nieuw, wanneer zy verrot, verliezende allen ſchyn van eene *Tremella*; en de nieuwe groene couleur, door deeze verrotting veroorzaakt, niet anders zynde als eene groote menigte van diergelyke Inſecten, als in het voorig jaar in het water waren voortgebragt, ſchynt het my toe, dat men beſluiten mag, dat deeze zelfſtandigheid, eene Plant geweest zynde, (indien de *Tremella* dien naam verdient,) opgehouden heeft eene Plant te zyn, en in Inſecten veranderd is; of, om my volgens het algemeen aangenomen ſtelzel van onzen tyd uit te drukken, is geworden de baarmoeder, of het voedzel van een nieuw Ras van Diertjes."

het welk zy was voortgekoomen; en dat zy vervolgens ten tweedenmaale wederkeert tot den rang dier weezens, der Planten namelyk, welken zy verlaaten had."

Van dit zonderlinge verſchynzel, en deeze verwonderlyke gedaante-wisſelingen, geeft de Heer *Ingenhousz*, in deeze Verhandeling, een uitvoerig verſlag; met eene onderſcheidenlyke melding van zyne waarneemingen op deeze ſtof, van derzelver oorſprong af tot op den verderen voortgang haarer gedaante-wisſelingen; 't welk, in eene nevensgaande *Plaat*, door naauwkeurige afbeeldingen, ons ten duidelykſte onder 't oog gebragt wordt. Zyn Ed. gaat dit onderwerp van alle kanten na, tragt het zelve, door de overweeging der byzonderheden, die 'er in voorkomen, op te helderen, en toont ons tot welke gevolgen deeze naſpeuring aanleiding ſchynt te geeven. —— De Heer *van Breda* bevestigt, in zyn Voorberigt, door herhaalde proeven, de waarneemingen van den Heer *Ingenhousz*, moedigt anderen aan, om dit Stuk door verdere proefneemingen nog nader op te helderen, en toont wat men hier omtrent in agt hebbe te neemen. Raakende het beſluit dat men 'er uit op te maaken heeft, laat hy zig, daar dit onderwerp nog een nader onderzoek vordert, voorzigtig aldus hooren.

„ Of deeze groene ſtoffe indedaad, by derzelver zonderlinge gedaante-wisſelingen, van het Dieren- tot het Planten-ryk overgaat, dan wel of dezelve, in haar begin duidelyk als dierlyk te kennen zynde, zich naderhand, ſchoon altyd dierlyk van aart blyvende, verbergt onder de gedaante van een weezen, 't welk gerekend wordt onder de Planten te behooren, en 't welk men tot hier toe meende op de wyze der Planten te groeijen, zal ik niet beſlisſen; beide deeze denkbeelden zyn nog aan zwaarigheeden onderheevig, welke volgende Proeven misſchien zullen ophelderen. Thans zoude ik niet vreemd zyn van te denken, dat deeze Diertjes, welke de groene ſtoffe uitmaken, de zelfſtandigheid, welke door LINNÆUS *Conferva rivularis*, (gewoonlyk *Flap* geheeten,) genoemd is, en welke men onder de waterplanten gerangſchikt heeft, voortbrengen: dat namelyk deeze Diertjes, in zekere omſtandigheden en tydperken van hun leeven, zich wooningen vormen, welke de draatagtige holle buizen der *Conferva* zyn, en waarvan misſchien de witte beweegende veezels de eerſte aanleg zyn. —— De groene couleur van deeze zogenoemde waterplant ſchynt alleen aan de couleur der Inſecten van de groene ſtoffe, welke zich in de holligheid der buizen ont-

houden, toe te schryven te zyn. Men ziet met een goed Microscoop de groene diertjes in de witte en op zichzelve geheel doorschynende buizen van de *Conferva*, en wanneer men eenige *Conferva* in gedestilleerd water bevoorens wel zorgvuldig gewasschen, in gedestilleerd water, waarin zich geheel geene Diertjes bevinden, verscheidemaal doorsnyd of kneust, zo dat veele buizen gebrooken worden, ziet men dat water met groene diertjes vervuld; zelfs zag ik meermaals, gelyk de Heer *Ingenhousz* dit ook heeft waargenomen, voor het Microscoop, de Diertjes uit de afgebrooken einden dier buizen uitvloeijen. Zy schynen dan leevenloos, althans men ziet ze als dan in den beginne geene dierlyke beweegingen verrichten; eenmaal echter meen ik gezien te hebben, dat deeze Diertjes, zo dra zy uit de buizen van de *Conferva* waren uitgekomen, zich begonnen te beweegen en te zwemmen."

Eindelyk behelst dit Deel nog een aantal proeven met den *Eudiometer* van *Fontana*, welken toonen, dat verschillende soorten van water verschillende uitkomsten, by het toetzen van Dampkringlugt, te wege brengen, en de nuttigheid aanwyzen van ten allen tyde, tot die proeven, gedestilleerd water te gebruiken. Dezelven zyn genomen door den Heer *van Breda*, en door hem briefswyze voorgedraagen aan den Heer *Ingenhousz*, die ze vervolgens onderzogt, en op herhaalde proefneemingen bevestigd heeft; van waar hy 'er zig ook op beroept, in eene aantekening op de hier bovengemelde vierde Verhandeling, over de Zeelugt. —— Ter dier gelegenheid maakt hy aldaar mede met lof gewag van den opgenoemden *Eudiometer*, of *Lugtsgesteldheidmeter* van *Fontana*; welken hy, benevens de Heer *van Breda*, insgelyks in eene aantekening op de derde Verhandeling, over den aart en het gebruik der gedephlogisteerde Lugt, ten sterkste aanpryst, als het allergeschiktste werktuig, dat tot hier toe bedagt is, om de mindere of meerdere zuiverheid der lugt met naauwkeurigheid te toetzen. —— De Heer *van Breda*, die 'er in zyn Voorberigt mede het gunstigste getuigenis van verleent, bevestigt het zelve wel inzonderheid uit deeze zyne Proeven, ter oorzaa e van derzelver gelykvormige verschillende uitkomsten, in verschillende soorten van water. —— „ De bestendigheid, zegt hy, van deezen verschillenden invloed van onderscheiden water, op de uitkomst der toetzen van Dampkring-lucht, leevert, zo 't my voorkomt, een bewys op, van de zeekerheid der Proeven, welke met dit werktuig

tuig genoomen worden; want indien die Proeven onzeeker waren, het zy uit hoofde van het saamenstel van het werktuig zelve, of van de wyze der behandeling, of wel door eenige onwisheid uit de Niterlucht voortspruitende, gelyk sommige gedagt hebben, zou het onmooglyk zyn, dat het verschil van eenige weinige graden, het welk tusschen de Proeven, by welke de buis van den Eudiometer met Reegenwater, en die by welke dezelve met Putwater gevuld is, plaats heeft, bestendig en ten allen tyde, de Luchtcolom, welke na de vermenging der twee luchten overblyft, langer geed zyn, wanneer men Putwater, dan wanneer men Reegenwater gebruikt heeft."

Tafereel der Algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heere A. M. CERISIER. *IXde Deels 1ste Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, *in gr.* 8vo. 278 *bladz.*

Ons Vaderland in den Oorlog wegens de *Spaansche Naalaatenschap* ingewikkeld, en dien met wyfelenden kans voerende, van den Jaare MDCCII tot op de *Utrechtsche Vredehandeling*, maakt het grondwerk uit van dit *Negende Deels Eerste Stuk des Tafereels*, by onze Landsgenooten reeds bekend; door zo veele aankondigingen in ons Maandwerk, en nog meer door het sterk vertier. —— Veldslagen, Belegeringen, Scheepsstryden, Aangevangene en Afgebrookene Vredehandelingen, bovenal die te *Geertruidenberg*, vinden wy hier geboekt. De Heerschzugt, de Staatkunde, speelen groote en verwonderlyke rollen in dit gedenkwaardig Tydvak. Dit alles hier, in den styl en trant des Naavolgers van den *Franschen* Geschiedschryver geboekt te vinden, zal den Leezer een genoegen verschaffen, gelyk aan 't geen hy uit de voorgaande Deelen haalde. Want, schoon het *Fransche Werk*, naar des Franschen Schryvers eigene betuigingen, in de laatste Deelen, bezweeken, en de voorgaande niet gelyk is, heeft de Naavolger de eer zyns Werks opgehouden.

Twee Legerhoofden, van grooten naam, voerden het Leger der Bondgenooten tegen *Frankryk* aan. —— De een Prins EUGENIUS, in *Frankryk* gebooren, afflammende van den Graave DE SOISSONS, uit den Huize van *Savoye*, en van OLYMPIA MANCINI, éene der Nigten van den Cardinaal MAZARIN. „ Hy stondt," zegt onze Geschiedschry-

ver, „ in den beginne alleen bekend onder den naam van den *Abbé van Savoye*. LODEWYK DE XIV ſcheen hem niet te agten: maar die Prins, uit den aart groot en heldhaftig, was geſchikt om de zodanigen, die hem geen regt gedaan hadden, berouw te doen krygen." —— De ander JOAN CHURCHILL, Graaf van *Marlborough*, van wien wy deeze kenſchets aantreffen. „ Hy behoorde tot het getal der zodanigen, die zich weeten te ſchikken naar de zinnelykheid der Vorſten, wier vertrouwen zy zoeken te winnen. Hadt Koning JACOBUS langer geregeerd, hy was misſchien tot de *Roomſche Kerk* wedergekeerd; doch hy was een der eerſten, om dien Vorst, ten tyde der Omwenteling, te verlaaten. Toen vertoonde hy zich een yverig Voorſtander der *Engelſche* Kerke, en wist naderhand zyne begrippen te ſchikken naar de verſchillende Partyen, die in *Engeland* ontſtonden, om zich by die te voegen, welke Koningin ANNA omhelsde. Door dit gedrag bragten de veranderingen, in het Staatsbeſtuur van *Engeland* voorgevallen, geene verandering ten opzigte van hem te wege. Zyne Egtgenoote hadt den geest der nieuwe Vorſtinne geheel ingenomen, en mag men, in zekeren zin, zeggen, dat hy *Engeland* regeerde tot den tyd, dat de hoogmoed der Gravinne haar ten Hove in ongunst bragt. Het geluk vergezelde altoos zyne Wapenen; en, naa ieder Zomer de Krygsbenden der Bondgenooten aangevoerd te hebben, deedt hy zyne bekwaamheden, als Onderhandelaar des Winters, even zeer als zyne Krygsdapperheid uitſchitteren. De *Engelſchen* hebben hem by CESAR vergeleeken; doch andere en bevoegder Oordeelaars over Krygsverrigtingen, hebben een min gunſtig oordeel over hem geſtreeken, en, ſchoon zy niet weigerden hem onder het getal der groote Veldheeren op te tekenen, WILLEM DEN III, meest altoos ongelukkig, hooger geſchat dan MARLBOROUGH, van de Overwinning gevolgd. 't Is waar, hy moest den Kryg voeren tegen zeer bekwaame Legerhoofden: doch het was de meerderheid zyner bekwaamheden niet, welke hem de overhand gaf; maar hy genoot veelal het voordeel, om het jonſte tydſtip waar te neemen zonder daar in belet te worden, terwyl zyne tegenpartyen geen ſtap konden doen, of iets uitvoeren, zonder last van een Hof ontvangen te hebben, waar zy, die het oor van den Vorst hadden, de noodige bekwaamheden tot het Legerbeſtuur misten. —— MARLBOROUGH wist tegen de ongeſtuime ziedende geestdrift der *Franſchen* over te ſtellen, die gepaste tegenwoordigheid van geest,

wel-

welke, in een ſlag, hem als boven het ſlagveld verhief, uit welke hoogte hy een uitneemend oog veſtte op de beide Legers, en vervolgens de eenige party koos, welke het zyne van de overwinning kon verzekeren. Zyne verregaande Geldzugt en Inhaaligheid waren niet geſchikt, om hem de genegenheid der mindere Krygsbevelhebberen te doen verwerven; doch hy keurde het genoeg van hun ontzien en gevreesd te zyn; en de eerſte voorſpoed zyner Wapenen vervulde het Krygsvolk met zo veel vertrouwen, dat het, onder zyne Standaarden ſtrydende, altoos dagt den weg der overwinning op te ſtreeven."

Te deezer oorzaake ſtondt hy hier te Lande in de blaakendſte gunſte; een allerſpreekendst voorbeeld hier van ſtrekt, dat, wanneer zekeren Veldſlag, door hem en OUWERKERK beraamd, door den Generaal SLANGENBERG afgeraaden, en door de Afgevaardigden te Velde by meerderheid van ſtemmen afgekeurd, hy zich des in eenen Brief aan de Staaten beklaagende, het misnoegen tegen de Afgevaardigden ten hoogſten top rees, toen deeze Brief, door de bezorging van den *Engelſchen* Afgezant, ten ſpoedigſten het licht zag: een misnoegen, 't geen te *Amſterdam* by geen mompelen bleef berusten; een hoop Burgers begaf zich na het Stadhuis om over de Afgevaardigden te Velde te klaagen, die den Hertog van MARLBOROUGH, zo zy zeiden, geen gezags genoeg lieten. Men zette hun met goede woorden af: en, ſchoon de Afgevaardigden hun gehouden gedrag in eenen Brieve verdeedigden, en dit het misnoegen eenigzins deedt bedaaren, moesten de Staaten den Hertog nogthans deeze voldoening geeven, dat zy het gedrag der Afgevaardigden eenigzins wraakten, anderen voor 't volgend jaar benoemden, en het beſluit namen, dat SLANGENBERG in het Leger niet langer onder MARLBOROUGH zou dienen.

Dan, hoe zeer als Krygsheer en Veldheer ook gevierd, hadt men, uit anderen hoofde, rede om van hem afkeerig te worden. „ Wanneer hy," gelyk onze Geſchiedſchryver optekent, „ in den Jaare MDCCVIII kennis kreeg van de opening tot een naderenden Vrede, mogt hy by herhaalinge betuigen, te verlangen na een goeden verzekerden Vrede, het Belang en de Eerzugt ſpraken anders in zyn hart, dat den Staaten het bezit der *Spaanſche Nederlanden* misgunde, op welker Landvoogdy hy vlamde. Koning CAREL hadt ze hem meer dan éens aangeboden; doch hy hadt, althans naar zyn voorgeeven, altoos

toos afſtand gedaan van deeze waardigheid: dewyl hy vernam dat zulks den Staaten onaangenaam zou zyn, waarom hy 'er ook voor altyd van afzag. De Hertog deedt deeze ſterke betuiging: „ Indien men my in *Holland* het „ Stadhouderſchap aanboodt, by GOD en myne Verdoe„ menis! ik zou het van de hand wyzen. Ik weet wel, „ waar van men my verdagt houdt; doch men bedriegt „ zich zeer ten mynen opzigte. Ik zoek niets dan een „ goeden en duurzaamen Vrede; waar naa ik na mynent „ meen weder te keeren. Zo 'er, intuſſchen, een Land„ voogd in de *Nederlanden* noodig ware, zie ik niet „ waarom ik den Staaten minder aangenaam zou zyn dan „ een ander. Maar ik verzeker u, andermaal, dat ik 'er „ niet aan denke!" ——— Ondanks deeze volernſtige betuigingen, verzekert men, dat hy onlangs nog nieuwe opene Brieven tot het waarneemen der Landvoogdye voor zyn leeven ontvangen hadt (*). ——— Geen wonder, derhalven, dat hy zich aankantte tegen Vredesvoorſlagen, welke de *Spaanſche Nederlanden*, in andere handen, dan die van Koning CAREL, ſtelde. Men vondt onder de Staaten, Mannen, ſchrander genoeg om de baat- en ſtaatzugtige oogmerken des Hertogs te doorgronden; van hier de geſchillen tuſſchen hunne Afgevaardigden te Velde, hunne Generaals en het *Engelſch* Legerhoofd; van hunne zugt om den Vredehandel te agtervolgen."

„ De Hertog van MARLBOROUGH hadt zo veel invloeds op deeze handelingen, en zo veel belangs in den Vrede te dwarsboomen, dat de eene zwaarigheid nauwlyks vereffend was, of de andere kwam ter baane. De ſchitterende beloften, ten voordeele van den Koophandel, konden de beoogde en gewenſchte uitwerking niet te wege brengen. Het Gemeenebeſt, verblind door de vooringenomenheid tegen *Frankryk*, en trots op de rol van Zegsman onder de Krygvoerende Mogenheden van *Europa*, zag niet dat het ten ſlachtoffer ſtrekte van de belangen des *Engelſchen en Oostenrykſchen Hofs*. Het liet zich beſtuuren door den Raadpenſionaris HEINSIUS, een Man, meer afgerigt op het beſtuur van zaaken, dan geſleepen in de Staatkunde, een aanbidder van het plan van WILLEM DEN III, die hem met zyn vertrouwen vereerd hadt, en een werktuig der Staatkundige inzigten des Hertogs van MARL-

BO-

(*) *Secr. Reſol. Holl.* 1706. VI. D. bl. 444. en *Lettre de Mr.* PESTERS.

BOROUGH, die de kunst bezat, om elk, die zich niet verre boven den gemeenen kring verhief, naar zynen zin te zetten."

De Markgraaf TORCY geeft van deezen Staatsdienaar de volgende in dit Werk medegedeelde kenschets. „ HEINSIUS, Raadpensionaris van *Holland*, was onder bescherming van den Prins van *Oranje*, naderhand Koning van *Groot-Brittanje*. Deeze Vorst, overtuigd van zynen yver, van zyne geneigdheid tot zyn Persoon en Huis, stelde op hem een volkomen vertrouwen. Naa de *Nieuwmeegsche Vrede*, was hy na *Frankryk* gezonden, om te handelen over het Prinsdom van *Oranje*, en hadt daar te doen gehad met de ongemaklyke geaartheid eens Staatsdienaars, meer gewoon met harde woorden Krygs-Officieren te gebieden, dan om met Vreemdelingen te handelen. 't Was hem niet vergeeten, dat deeze Staatsdienaar hem eens met de *Bastille* dreigde. Hy was door en door bedreeven in zaaken, waar van eene lange ondervinding hem lessen gegeeven hadt. Naauw verknogt aan Prins EUGENIUS en den Hertog van MARLBOROUGH, vormden zy zamen ontwerpen, en bestemden den tyd der volvoeringe; zy allen beschikten den loop der zaaken en de middelen; zy waren als de Ziel van het Bondgenootschap. Doch de Raadpensionaris wordt niet beschuldigd, dat hy zo veel genoegen schiep in de magtbetooning, welke de Oorlog schonk, dat hy dien wilde doen voortduuren, noch ook van baatzugtige inzigten. Geen pracht vertoonde zich in zyn huis en huishouding; niemand zou daar uit opgemaakt hebben, dat hy zich by een Heer van zo veel gezags bevondt. Vier- en twintig duizend Guldens was zyne wedde, meerendeels voortspruitende uit zyn Zegelbewaarderschap. Zyn voorkomen was koel en niet ruw, de beleefdheid straalde door in zyne verkeering, en zelden werd hy in het geschilvoeren driftig. De Verdraagen der Verdeeling, zo wel als die des Grooten Verbonds, ware door zyne hand gegaan. Hy was ten vollen kundig van de voornaamste zaaken, die vóór den Oorlog gebeurd waren, en 't geen, geduurende denzelven, voorviel, en, by gevolge, zeer bekwaam, om de wegen, tot den Vrede strekkende, te kennen en te baanen (*).

Hoe veel zich die *Fransche* Staatsdienaar des liet voorstaan, de aangevangene Onderhandelingen te *Geertruidenberg* werden afgebrooken. MARLBOROUGH was hier van de groo-

(*) TORCY, *Mem. Tom. II. p.* 2.

grooten dryfveer. „ Hy betuigde, zo men wil, dat, wanneer men te doen hadt met een Vorst, die in het onderhouden der Verdragen geenen anderen regel kende dan zyn Magt, deezen de Grenzen en het Krygsvermogen moest ontnomen worden, om zich te beveiligen tegen zulk een Nabuur." (*) —— Heinsius, en de andere Hoofden der Regeeringe waren des te meer te beschuldigen, naar 't gevoelen van onzen Geschiedschryver, dat zy de drift van Marlborough, belang hebbende in eenen Oorlog, die zyne Eer- en Geldzugt, de twee heerschende trekken van zyn hart, voldoening schonk, daar de veranderingen in het *Engelsch* Staatsbestuur eene verandering van maatregelen aankondigde. Zy lieten zich, buiten twyfel, verblinden, door den glans der rolle welke zy speelden. Zy bemerkten niet dat zy zich uitputten voor het *Huis van Oostenryk* en *Engeland;* dat zy nauwlyks deel hadden aan den roem der voordeelen op *Frankryk* behaald; en dat de luister van dien voorspoed bykans geheel en al afkaatste op de aanzienlyke Legerhoofden, die deeze Overwinningen bevogten. Marlborough's geest hadt een algemeen overheerschenden invloed. Die groote Veldheer voorzag, dat de Vrede hem noodwendig in ongenade kon doen vallen, en dat de Oorlog alleen hem hoop kon schenken om staande te blyven. Schoon de Koning van *Frankryk* de helft zyner Staaten weggeschonken, en zyn Zoon ontthroond hadt, zou de *Engelsche* Veldheer den Vrede niet begeerd hebben. Geheel *Europa* moest, om zo te spreeken, in de wapenen blyven om zyn wankelend gezag op te houden. —— Prins Eugenius liet zich door hem beleezen: en zyn misnoegen tegen het Hof van *Frankryk*, gevoegd by zyne natuurlyke geneigdheid tot den Oorlog, welke de hoofdzaak [dit moet zeker *hoofdtrek* weezen] in zyn Character, zette hem aan om alles te wederstreeven, wat ter bevordering van den Vrede kon dienen. De Staaten lieten, te *Geertruidenberg*, eene gelegenheid voorbyglippen, welke niet wederkwam. En de Engelsche Staatsdienaar, wiens inboezemingen zy met een afgodischen eerbied gevolgd hadden, verliet hun eerlang. —— Ten *Engelschen* Hove in ongunst geraakt, veranderde alles ten zynen opzigte van gedaante. Zyne Bloedverwanten waren van hunne bedieningen afgezet, en te *Londen* wedergekeerd, moest hy veel versmaadings ondergaan; hoonende beledigingen en schimp-

(*) *Annal. Politiq. de St. Pierre, Tom. II. p. 56.*

ſchimpſchriften ſtrekten tot loon zyner dienſten: het Volk beſpotte den Held, voorheen door 't zelve als een Afgod aangebeden. Trotsheid, gierigheid, geweld, afknevelingen, bedrog en valschheid werden hem ten laste gelegd, zelfs betwistte men dien Veldheer dapperheid te midden van den voorſpoed zyner Wapenen.

Wy hebben thans deeze trekken van Characters van Lieden welke in dit Tydperk op ons Vaderlandsch toneel zo groote rollen uitvoerden, willen vermelden. Wat zy, wat hunne Tyd- en Deelgenooten in al den verwarden handel verrigt hebben, ſtelt dit Deel des Tafereels, waar heen wy den Leezer verzenden, hem voor oogen.

Chronyk van de Stad der Batavieren, waarin, nevens de beſchryving van Nymegen, de eerſte oorſprong van deeze Landen, de gryze oudheid deezer Stad, de voortreflykheid van haare Vryheden en Voorrechten en de gedenkwaardigſte Gebeurtenisſen van de vroegſte tyden af, kortelyk aangetoond worden door JOHANNES SMETIUS, *uit de eigenhandige aanteekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare* CIↃIↃCCLXXXIV. *Te Nymegen, by* A. van Goor, *Stads- en Quartierdrukker. Behalven het Voorbericht, 296 bladz. in gr. octavo.*

Dit Chronykje is door den Uitgeever op aanhoudend verzoek ter drukperſſe overhandigd, nadat het zelve met de eigenhandige byvoegingen van zynen Oud-Overgrootvader *Johannes Smetius*, den Zoon, vergeleken, en na de aanteekeningen van zynen Vader uit oude Gedenkſtukken der Stad Nymegen, en andere byzondere papieren, welke genoegzaam als verborgen liggen opgeſloten, eenigzins verbeterd, vermeerderd en vervolgd was. Het behelst den eerſten oorſprong en gryzen ouderdom der Stad Nymegen, de voortreflykheid van haare Vryheden en Voorrechten, de gedenkwaardigſte Gebeurtenisſen en veele Zeldzaamheden, die elders te vergeefs gezogt worden, terwyl wy overal by wyze van aanteekeningen de bronnen vinden opgegeeven, waaruit een weetgierig leezer het aangeſtipte breder kan navorſchen. Daar Schriften van deezen aart niet wel voor uittrekzelen vatbaar zyn, zullen wy liever de evengemelde bronnen, waaruit de Schryver geput heeft, volgens het Voorbericht, kortelyk opgeeven, en dan met ee-

eenige byzonderheden uit de aanteekeningen, nopens de regeering van Nymegen, beſluiten.

„ De oudſte gedagtenis en wetenſchap, welke wy wegens de eerſte Bewooners deezes lands, geduurende de overmacht der Romeinen, hebben, wordt door Schryvers van den eerſten rang JULIUS CÆSAR en TACITUS verſchaft. Uit de Gedenkboeken van JULIUS CÆSAR blykt, dat de Batavieren, toen eerst by de Romeinen bekend geworden, lang voor zynen tyd deeze ſtreek bewoond hebben; en Tacitus, welke ons, ter gelegenheid van den oorlog tusſchen de Batavieren onder het beleid van Claudius Civilis en de Romeinen, onze Bataviſche voorouders en hunne helden, die getergd en gedrukt voor de Vryheid ſtreeden, heeft leeren kennen, ſpreekt, omtrent honderd jaaren, na onze gewoone tydreekening, van de verhuizing der Batavieren, als van eene oude, gebeurtenis. Ook meldt hy van het OPPIDUM BATAVORUM (*), of de STAD DER BATAVIEREN, naar welke Claudius Civilis, nadat hy, omtrent Vetera, tegens de Romeinen ongelukkiglyk had geſtreden, zich begeven heeft, en uit welke, als hy die met de wapenen niet langer beſchermen konde, alles, wat tilbaar was, medeſleepende, en het overige verbrandende, hy naar het EILAND DER BATAVIEREN geweken was.

„ Zo dra ons Tacitus begeeft is de aloude geſchiedenis deezer landen byna geheel in het duister. By STRABO, POMPONIUS MELA, FLORUS, VELLEJUS PATERCULUS, PLINIUS, SUETONIUS, PLUTARCHUS, PTOLOMAEUS en DIO CASSI-

(*) Deeze ſchynt de eenigſte Stad geweest te zyn, die de Batavieren toen hadden, en daarom de STAD DER BATAVIEREN by uitſteekendheid genaamd te worden, *Hist. Lib.* V. *cap.* 19, gelyk OPPIDUM UBIORUM, de Stad der Ubiërs, *Annal. Lib.* I. *cap* 36. & *Lib.* XII. *cap.* 27. Justus Ryckius, *in Animadv. ad Tacit. pag.* 465 en 466. beweert, in navolging van Lipſius, dat 'er by Tacitus niet *opidum* maar *opida* moet geleezen worden, zo als zulks in twee oude handſchriften gevonden wordt, en dat de naam van Nymegen van eenen Celtiſchen oorſprong met de Stad even oud is, dien zy al voor de komst der Batavieren moet gehad hebben. Na de aankomst der Romeinen hebben de Batavieren meer Steden gebouwd, als te zien is by Ptolomaeus, *Lib.* II. *cap.* 9. Zie ook het *Itinerarium Antonini* en de *Tabula Itineraria*, een Werk, zo men acht, van de vyfde eeuw, welke het eerst na Tacitus van deeze Stad gewag maaken, en dezelve met den naam van NOVIOMAGUM en NOVIMAGUM benoemen.

sius, welke laatſte de krygstochten van Druſus omſtandig beſchreven heeft, en by eenige Dichters, PEDO ALBINOVANUS, LUCANUS, SILIUS ITALICUS, JUVENALIS en MARTIALIS, vindt men nu en dan maar enkele ſchaduwen.

„De gedac tenisſteenen en altaaren op de hoogtens boven de Stad, aan den Galliſchen Oever der Waale, beneden dezelve en elders gevonden, leeren ons, met hulp van *Tacitus*, *Dio Caſſius*, *Ptolomæus* en het *Itinerarium Antonini*, de oude ſtand- en legerplaatſen der Romeinſche Keurbenden in deeze landſtreeken kennen: en dat de Batavieren by hunne aloude waardigheid en eer van BONDGENOOTEN en VRIENDEN DES ROOMSCHEN VOLKS en RYKS, na de getroffene Vrede, gebleeven zyn, en zo min als te vooren verpligt geweest, om eenige ſchatting aan de Romeinen te betaalen, die zich genoegen lieten met den dienst, dien zy, volgens de voorwaarden des Verbonds, van hunne ſtrydbaare Manſchap en Wapenen in den Oorlog hadden.

„Na de invallen der Franken in het Eiland der Batavieren omtrent het einde der derde Eeuw, wanneer het Romeinſche Ryk begon te verzwakken en naar zynen ondergang te hellen, treft men by VOPISCUS, TREBELLIUS POLLIO, EUTROPIUS, AURELIUS VICTOR, MAMERTINUS, EUMENIUS, LATINUS PACATUS en andere Lofredenaars eenige dingen aan, die hier en hieromtrent zyn voorgevallen. Wat laater, doen de naauwkeurige Geſchiedſchryvers AMMIANUS MARCELLINUS en de Griekſche ZOZIMUS, ook eenig verſlag. Van de vyfde, zesde en zevende Eeuw, ontbreeken byna Gedenkſtukken. De invallen der Gottiſche en andere onbeſchaafde Volken veroorzaakten onweetendheid en barbaarsheid. PROCOPIUS, JORNANDES, CLAUDIANUS, AUSONIUS, SIDONIUS APOLLINARIS, VENANTIUS FORTUNATUS, OROSIUS en andere latere Schryvers, geeven van het geen alhier in hunne tyden toenmaals gebeurd is, nu en dan, een enkel voorbeeld op.

„Onder het hoog gebied der FRANKISCHE VORSTEN, die, na het vertrek der Romeinen, deeze Landen, als een gedeelte van het Ryk van Auſtraſiën, hebben bezeten, en vervolgens, vindt men by AIMOINUS, EGINHARTUS den Geheimſchryver van Carolus Magnus, OTTO FRISINGENSIS, *Astronomus anonymus*, GREGORIUS TURONENSIS, REGINO, LAMBERTUS ASCHAFNABURGENSIS, SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, ADEMUS, HERMANNUS CONTRACTUS, en in de *Annales Francorum* hier en daar eenige opheldering. Men heeft ook den Gedenkſteen met Gottiſche Letteren, aangaande

de

de herbouwing van het Hof van Nymegen, door Keizer Frederik Barbarosſa, en eenige Stigting- en Giftbrieven der Roomſche Koningen en Keizeren; anderszins ontmoet men in die Eeuwen veeltyds handtaſtelyke duisternis, tot dat door de verpanding van Willem van Holland, Roomsch Koning, aan Graaf Otto den Derden van dien naam, in den jaare 1248, deeze aloude Ryksſtad in Gelderland is ingelyfd. Met die Eeuw beginnen de nevelen te verdwynen. Ten tyde van Hertog Arnold en Adolph, licht ons WILHELMUS BENHERMIUS toe, de eerſte Gelderſche Geſchiedſchryver. Van zyn *Chronyk de domo Geldriæ & urbe Noviomagenſe*, wordt een handſchrift, met den Schryver gelyktydig, dat is van den jaare 1466, op het Raadhuis bewaard. Verſcheide Stukken, deeze Stad raakende, en die men thans mist, ſchynen hem bekend geweest te zyn. Ook vindt men eenige dingen, tot de Stad betrekkelyk, aangevoerd by GERHARDUS GELDENHAURIUS, mitsgaders in het *Chronicon Tilenſe*, ophoudende met den jaare 1499 onder Hertog Arnold; en in de KeulſcheKronyk, gedrukt in den jaare 1499."

Zie daar de voornaamſte bronnen, waaruit deeze Chronyk is ſamengeſteld. Wat betreft andere ſtukken, in de aanhaalingen vermeld, waarvan eenige nooit gedrukt zyn geweest, acht de Uitgever het genoeg te melden, dat alle waare en waarſchynlyke geſchiedkundige Aanteekeningen meestentyds van Tydgenooten, dat is van zulke, die in of naast aan de tyden geſchreven hebben, in welke de zaaken zyn voorgevallen, of uit egte en onwraakbaare gedenkſtukken ontleend zyn; terwyl naakte, onzekere en met verdichtſelen beſwalkte verhaalen, aan haare eigene Schryvers zyn overgelaten.

Om een enkel ſtaaltje van des Uitgeevers kunde in 's Lands Geſchiedenis en Staatsgeſteltenis op te geeven, zullen wy hier laaten volgen het geen hy wegens den alouden Regeeringsvorm en Grondconſtitutie der Stad Nymegen heeft aangeteekend, om dat hier uit blykt, dat eene behoorlyke invloed der Burgery op de Regeering, reeds van ouds, in de Conſtitutie zelve deezer Stad is gevestigd geweest.

„ Volgens deezer Stads alouden Regeeringsvorm en radicaale Conſtitutie, (zegt hy) is dezelve, van onherdenkelyke tyden af, beſtierd geweest door haare eigene *Burgers*, *Raad* en *Ingezetenen*. De oudſte Keizerlyke en Koninglyke Brieven van HENRICUS, RICHARDUS, RUDOLPHUS, ALBERTUS, LUDOVICUS en andere Keizers en Roomsch-Koningen zyn gegeeven aan hunne *beminde* en *trouwe burgeren van Ny-*

Nymegen. (*fideles nostri dilecti cives de Noviomagio*) In de laatere Brieven van Carolus IV. en volgende Keizeren, vindt men de benaamingen van *honorabilium Magistrorum Civium ſcabinorum Conſulum ac aliorum civium civitatis Noviomagenſis nostrorum & Sacri imperii fidelium.*

Dit oude gebruik van in gewigtige zaaken de GEMEINTE DER BURGERYE te erkennen, blykt nog duidelyk by deeze overdracht van *Burgermeiſteren, Schepenen en Raet en Meiſteren van ſunter Claes gilde mijt ten* GEMEIJNE BURGEREN *op onze lieve Vrouwen avond anunciationis* 1447, en by de overdracht *des nesten dach na ſunte Paulus dach converſionis* 1474. Brengende het ſlot van die overdracht insgelyks mede, dat dezelve NIET zullen mogen veranderd worden, als *met goeddunken van Mrn. van St. Claas gilde van wegens de* GEMEENE BURGEREN. Want, niettegenſtaande ACHT *Mrn. van St. Claes gilde*, ('t welk geformeerd werd door TWEEHONDERD voornaame Burgeren, zie de *Inſettinge van 't St. Claes gilde*) jaarlyks door Mrn. van de Broederſchappen, Gilden en Ambten van wegens de gantſche Burgerye wierden verkooren *om te raaden en te daden helpen by den Raat als tot eer, best en welfaert der gemeine Stad behooren ſall* (Guedesdag-boek *op manendach altera circumciſionis Dni* 1531. en 5 *poſt pentecost.* 1543.) voteerden zy echter nooit in zaaken van belang, waarby de Burgery eenig bezwaar zoude kunnen lyden, voor dat zy de intentie van hunne principaalen, namelyk *der ganſche Borgerye*, van ouds in Claſſen van *Ampten* en *Gilden* verdeeld, *Annal. Saxoniæ ad an.* 927. G. van Loon, *Aloud. Holl. Hiſt, II Deel, bl.* 166. 360.) vernomen hadden, die zy dan deeden vergaderen. Buiten des Volks toeſtemming, mogt in gewigtige zaaken niets beſlooten worden. Borgemeesteren, Schepenen en Raad ſampt Mrn. van St. Claes Gilde van wegens de gemeene Borgeren *als hoige en geboirlicke Overigheid deſer Stat*, maakten dan volgens de Privilegien van de Roomsch-Koningen en Keizeren, (naderhand door de Graven en Hertogen van tyd tot tyd geconfirmeerd en beſteedigd, waarvan de Zegelbrieven in den Blok te vinden zyn) der Stads Wetten. De Wetten plagten jaarlyks op den 2 January overzien, vermeerderd of veranderd te worden, en dewyl zulks by *Overeenkomſte*, *Contract*, *Conventie of Accoord* geſchiedde, hoewel *quoad formam obligandi* met een wet gelyk, wierden die wetten genoemd OVERDRACHTEN, welke voornamelyk *in den Ouden en Nieuwen brief* verzameld

meld zyn, in zich bevattende *quod Senatui Populoque placuit.* Zulks dat nooit de Furſten van Gelre wetten aan de Burgers van Nymegen hebben voorgeſchreven, gelyk zy wel aan 't platte Land, 't welk aan hun ſubject was, by *Land-* en *Dykbrieven* hebben gedaan. Onder de Furſten hebben Raad ſampt Mrn. van 't St. Claes Gilde, van wegen de Ampten, Gilden en Gemeente, meenigte van overdrachten en ſtatuuten gemaakt, over allerhande zaaken haare Borgherye en Ingezeetenen raakende, als over *Mageſcheiden*, *Huwelyksvoorwaarden*, *Burgerrechten*, *Momboirſchappen*, *Volmachten*, *Crimineele Juſtitie*, *Forme van procedeeren* en diergelyke. En als het gebeurde, dat 'er eenige twyfelachtige pointen van rechten in deeze Stad waren, zyn nooit Burgermeesteren, Schepenen en Raad ſampt Mrn. van St. Claes Gilde, van wegens de Ampten, Gilden en gemeene Borgeren, te rade gegaan met de Furſten van Gelre, maar hebben de Artikelen naar Aken overgezonden, om daarop van Scheffenmeiſteren und Scheffenen van Aken, (welken Stads privilegien door de Roomsch-Koningen en Keizeren aan de Stad Nymegen medegedeeld zyn,) derzelver verklaaring te hebben, waarvan nog *poincten* overig en bekend zyn: hebbende de Voor-Vorſten integendeel moeten belooven, dat zy een ieder *Land-* en STAD-*recht* zouden laaten wedervaaren. *Geld. Pl.* B. I. D. *in pr.* col. 9. II D. I. *app. col.* 181, 183. Zo dat van immemoriaale tyden af, Burgemeesteren, Schepenen en Raad nevens de gemeene Burgeren of wel derzelver Repreſentanten (als nu de Gemeenslieden) *alleen* en *privative*, met excluſie van alle anderen, het recht gehad hebben, om, in navolging van de andere vrye Ryksſteeden, binnen haare Stad en jurisdictie alzulke wetten te maaken, en de oude in het geheel of ten deele zodanig te derogeeren, te veranderen en te amplieeren, als zy oordeelden voor haare Stad en Burgerye oirbaar te weezen. Gallius, *lib.* II. *obſ.* 57. 7. en welk recht *ex jure Superioritatis* de Ryksſteden toeſtendig, gederiveerd word by Phil. Knipſchildt *de jure et privil. Civit. Imper. Lib. II. cap.* 10. *n.* 16, 17, 18. Vergeleeken met *cap.* 4 *en* 5."

Hand-

Handvesten en onuitgegeevene Charters behoorende tot de Beschryving en Chronyk van Nymegen, en vervattende eenige der aldaar vermelde voortreflyke Vryheden en Voorrechten, door de Roomschkeizeren en Koningen, mitsgaders Heeren, Graaven, Hertogen, enz. aan de Stad en Burgerye van Nymegen verleend: met een lyst van handvesten en gunstbrieven door de Frankische Koningen en Roomschkeizeren gegeeven op den Burg of het Valkhof te Nymegen; en van eenige aldaar voorgevallene en door hun verhandelde zaaken. Te Nymegen, by A. van Goor, *Stads en Quartierdrukker, behalven het Voorbericht en den Bladwyzer,* 338. *bladz. in gr. octavo.*

Het is bekend, gelyk de Verzamelaar en Uitgeever van deeze Handvesten en Charters in zyn Voorbericht wel aanmerkt, dat Nymegen, de oudste en aanzienlykste Stad van de landen tusschen den Rhyn en Waale, en die reeds in de eerste eeuw na der Christenen tydreekening by de Romeinen als een volkryke Stad beroemd was, na den val van het Romeinsche ryk, onder de Vorsten der Franken in haare oude waardigheid is gebleeven, en door het verblyf van CAROLUS MAGNUS, LUDOVICUS PIUS, LOTHARIUS, en veele volgende Keizeren van ouds vermaard, zich, behalven by de overrompeling der *Noordsche* Volkeren, of *Normannen*, nimmer onder eene andere regeering, dan die der Koningen van Austrasien en Opperhoofden des Roomschen ryks heeft bevonden, van welken zy, reeds zederd de achtste eeuw, niet alleen met byzondere Vryheden en Voorrechten is begiftigd, maar ook deelachtig gemaakt aan alle de uitsteekende hoogheden en heerlyke rechten, die aan de Stad AKEN eigen zyn, welke in de middeleeuwen naast Romen, boven andere Ryksteden, als de hoofdstad van het *Frankisch Lothanngisch ryk* was begunstigd. En hoewel NYMEGEN met deszelfs *Ryk* en *Gebied* aan OTTO de III, Grave van Gelre, door WILLEM, Roomsch-Koning, in den jaare 1248 is verpand, waardoor het aanzien van dien Graaf en het landschap van Gelre niet weinig vermeerderde, is echter de Stad nooit van haaren luister, als eene vrye Ryksstad, ontheven; zodanig ook, dat de aanzienlykste Verbonden, die de Hertogen van Gelre hebben aangegaan, by de voorschreve Stad zyn bezegeld, en zy alle, ieder voor hunne huldiging, zelfs CAREL de V, en PHILIPS de II, toen ter tyd de magtigste

Vorſten van Europa, allerplegtigst hebben moeten zweeren, Nymegen en haare Burgerye by de oude herkomſten, rechten, voorrechten en gewoontens, en byzonderlyk by de edele Vryheden door de Roomschkoningen en Keizeren verleend, te zullen ſtandhouden. Keizer RUDOLPH de I, ten einde de hooge waardigheid der Stad door de verpanding aan den lande van Gelre niet verminderd mogte worden, heeft, in den jaare 1282, by een byzonder handvest, daarin gelieven te voorzien, en Keizer FREDERIK de III heeft, by vernieuwing der oude voorrechten, die CAREL de Groote aan Aken geſchonken had, in den jaare 1442, *omnia jura Superioritatis territorialis* met het geene daaraan is gehecht, en al wat ryksſteden onder den naam van *Regalia* en *Jura Principis* bezitten, aan *Aken* en *Nymegen* uitdrukkelyk bevestigd; door Keizer RUDOLPH de II, in den jaare 1576 aan Nymegen op nieuw bekrachtigd, by de toetreeding van die Stad tot het Verbond der *Unie* in den jaare 1579, by een byzonder *Renverſaal* voorbehouden, en ten tyde der *Reductie* van dezelve aan den ſtaat in den jaare 1591 onverkort verbleven; van alle welke de oorſprongkelyke handvesten en giftbrieven, als zo veele dierbaare kleinodiën en eereteekenen van der Burgeren *ſtandvastige trouw en langduurige dienſten aan de Keizeren en het Roomſche Ryk bewezen*, in de Archiven te *Aken*, en in de hoofdkerk te *Nymegen*, ter plaatze, door de oudheid met den naam van den Blok beſtempeld, bewaard, en wegens de zorgvuldigheid, die ten allen tyde daaromtrent is betoond, als in een heiligdom geſlooten gehouden worden.

Het was dus te wenſchen, gelyk onze Schryver verder aanmerkt, dat het aan *kundige* en *omzichtige Leeden* van den *Raad* en *Gemeente* geoorloofd was die plaats naar welgevallen te mogen naderen, te doen ontſluiten, en de Charters der gryze oudheid, welke in een groot aantal voor handen moeten zyn, naauwkeuriglyk te doorzoeken, en na bevind van zaaken gemeen te maaken, dewyl 'er niets heilzaamer is om de zekerſte bewyzen van de oorſprongkelyke geſteldheid en geſchiedenisſen der Steden, en om de waare burgerlyke Vryheid en Voorrechten voor de nakomelingſchap in weezen te behouden en op te helderen, dan zodanige handvesten te doen drukken. Uit dien hoofde heeft dan ook de Uitgeever van dit Werk ettelyke Handvesten en Gunstbrieven, zo der Roomsch Koningen en Keizeren, als van andere Furſten, in de zo even aange-

gekondigde Chronyk van Nymegen aangehaald, ter Drukperſe overgegeeven, en met eenige aanteekeningen ter opheldering verrykt, zo dat deeze twee Werkjes, die by elkanderen behooren geplaatst te worden, voor die geenen, welke het naſpooren van 's Lands oude geſteldheid en geſchiedenisſen, en in 't byzonder van de Stad Nymegen, ter harte gaat, veele weetenswaardige dingen zullen opleveren, die men elders te vergeefs zoeken zou.

Volledig Leerſtelſel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by de Erven* P. Meyer *en* G. Warnars, *en de Wed.* J. Dóll, 1785. *In* 8vo. 453 *bladz.*

Gelyk het eene onbetwistbaare waarheid is, dat onze natuurlyke en zedelyke opvoeding, op ons geheele beſtaan, in het vervolg een' verbaazenden invloed heeft; is het even zeker, dat alle weldenkende Ouders zich verpligt moeten rekenen, alles aan te wenden wat in hun vermogen is, om tot dit gewigtig werk de vereischte bekwaamheden te verkrygen: en dit is ook de reden, dat zo veele Geſchriften over dit onderwerp, door geoefende Mannen opgeſteld, met zo veel gretigheid zyn geleezen. Deeze Eeuw, inzonderheid, of liever de laatſte vyf- en twintig jaaren, hebben deswegen een ſchat opgeleverd, waarover elk rechtſchapen Menſchenvriend niet kan nalaaten zich oprechtelyk te verheugen. Duitschland vooral kan ten voorbeelde ſtrekken, hoe zeer men in dit vak met reuzen ſchreden is voortgegaan. Echter was 'er by dit aangenaam verſchynſel iets, 't welk Ouders en Opvoeders niet weinig in verwarring bragt, de ontzachlyke menigte naamelyk van meer of min uitvoerige Werken, behelzende óf geheele Stelſels, óf wel Schetſen en korte Begrippen van Opvoeding, waarin, gelyk het gemeeplyk gaat, by weinig goeds veel verkeerds en gebreklyks wierd gevonden, en waarin ook de Schryvers niet zelden merkelyk van elkanderen verſchilden, of elkanderen wel rondelyk tegenſpraken; terwyl 'er meer doorzicht, kundigheid en ſchiftend oordeel vereischt worden, dan men by het gros der Ouderen kan vooronderſtellen, om hier naar recht en waarheid te beſlisſen, en, in zulk een groote verſcheidenheid, altoos het beſte te verkiezen.

Deeze bedenking werkte ook by den beroemden CAMPE, een Man die zich meer dan twintig jaaren met de praktikaale opvoeding had bezig gehouden, en wiens verdienſten in dit vak, als Theoriſt, door zyn *Bibliotheek voor Kinderen*, zyn *Beknopte Zedeleer* en *Zielkunde*, zyn *Theophron*, *Robinſon Cruſoe*, *Ontdekking van America*, enz. zo in Duitschland als elders, en ook by onze Landgenooten, volmondig zyn erkend. Hy zag met overtuiging dat 'er voor de Opvoeding wel veel gedaan, maar ook nog veel te doen was; dat men, by het reformeeren, ook hier wel eens te verre was gegaan, en verkeerdelyk had gehandeld; dat men wel eens iets verdraaglyks had weggeſmeeten, zonder iets beters daar voor in de plaats te ſtellen; dat men, gelyk by het zelf beſchryft, zich met denkbeeldige dingen heeft opgehouden, die alleenlyk by denkbeeldige Kinderen, in een denkbeeldige Maatſchappy, zouden kunnen gebezigd worden. En wat was het gevolg van deeze waarneeming, by onzen CAMPE? Het edelſte, dat men zich kan voorſtellen. Niet minder dan het grootsch ontwerp, om te beproeven, of het mogelyk ware de ſchranderſte verſtanden, onder de beoefenende wysgeerige Opvoeders van onzen tyd, tot eene gemeenſchaplyke werkzaamheid te vereenigen, ten einde de bovengemelde gebreken te verbeteren of te herſtellen; uit den genoegzaamen voorraad van gebruikbaare bouwſtoffen, hier en elders verſpreid, volgens een welberaden plan, met vereenigde krachten een hecht en ſterk gebouw op te rechten, en dus een volledig Leerſtel van Opvoeding te vervaardigen, — was 'er ooit een tydſtip, waarin dit kon geſchieden, was 'er ooit een Land, waarin men dit met de heerlykſte uitzichten kon beproeven, het was zekerlyk in onze dagen, het was in Duitschland. „ De gedachte was te bekoorlyk, zegt de „ Heer CAMPE, dan dat ik 'er in zou hebben kunnen be„ rusten om ze blootelyk gedacht te hebben." Hy maakte zyn ontwerp waereldkundig, en had het onbeſchryflyk genoegen, te zien, dat de grootſte Vernuften, de kundigſte Mannen, het zelve goed keurden, en zich genegen toonden daartoe mede handen aan het werk te ſlaan. Een BUSCH, EHLERS, GEDIKE, MORITZ, REZEWITZ, STUVE, TRAPP, WILLAUME, LIEBERKUHN, SALTZMAN en zo veele anderen, booden zich aan, om, als gewoone en buitengewoone Leden deezer Maatſchappy, ten algemeenen nutte te arbeiden. Elk van hen verkoor zulk een gedeelte of ſtoffe, tot welker bewerking hy by zich zelven den meeſten

ten lust en de meeste bekwaamheid vond. Doch nu bleeven 'er ook nog eenige ſtukken over, die tot het geheele ontwerp behoorden, en waarvoor zich nog geen bewerker bepaaldelyk had opgegeeven. Men beſloot derhalven zodanige ſtukken als Prysvraagen voor te ſtellen, waarvan de ingekomene antwoorden, door de gezamentlyke Leden van dit Genootſchap, beoordeeld zouden worden, en aan de Schryvers der goedgekeurde Verhandelingen, voor ieder gedrukt blad, een belooning van drie Hollandſche gouden Dukaaten toegelegd. Waarlyk een edelmoedig voorſtel, om Talenten, hier en elders verborgen, of door ongunſtige omſtandigheden gedrukt, uit te lokken en aan te moedigen! De wyze op welke men aan dit groote Plan arbeidt, is niet minder aanmerkelyk. Kortelyk komt ze hierop uit. Elke Verhandeling, het voortbrengſel van elk Medearbeider, over zulk een gedeelte, als waartoe hy zich zelven meest bekwaam oordeelt, wordt aan elk gewoon Lid van het gezelſchap, in een leesbaar, met papier doorſchoten, handſchrift, toegezonden, en elk gewoon Medelid verplicht zich, om zyne aanmerkingen en verbeteringen daarby te ſchryven. Vervolgens is het de zaak van elk Opſteller, om van deeze aanmerkingen en verbetering, naar zyn best doorzicht, een gemoedelyk gebruik te maaken, en dezelven zyn' arbeid in te lyven. Wordt hierby iets gevonden, 't welk de Schryver zelf voor geen verbetering houdt, als dan treedt hy daarover in briefwiſſeling met den Verbeteraar, en de een zoekt den ander te overtuigen, of zichzelven te laaten overtuigen. Zo men het hierömtrent op de eene of andere zyde niet eens kan worden, dan blyft wel het aangetaste gevoelen van den Opſteller (vooronderſteld, dat alleenlyk de een of de ander, en niet het grootſte gedeelte der Leden deezer Maatſchappy zich daartegen verklaaren mogten,) onveranderd; maar de daartegen ingebragte tegenbedenking wordt 'er, in eene aanmerking, by gevoegd, en de breedvoerige ontleeding der gronden vóór en tegen, tot eene nadere gelegenheid uitgeſteld. Niets echter wordt aangenomen, dan 't geen door de meeste Leden deezer Maatſchappy eenpaarig wordt goedgekeurd. — Uit deeze beſchryving zal men ligtelyk kunnen opmaaken, wat men van zulke vereenigde vermogens, onder het beſtier van zulk een' bekwaamen Stylvoerder, als de Heer CAMPE, heeft te wachten. Doch het is thans niet meer bloote verwachting. Men kan uit dit eerſte Stukje, in een goede Nederduitſche Vertaaling overgebragt, reeds ge-

deeltelyk over de uitvoering oordeelen. Hetzelve behelst flechts vier Verhandelingen. De eerſte, *over het oogmerk der Opvoeding*, die men, in zekeren opzichte, als de platte grond van het geheele gebouw zou kunnen aanmerken, is opgeſteld door den Heer BAHRDT; van wien men echter, gelyk wy uit de Voorrede zien, geen meerdere ſtukken heeft te wachten: een Verhandeling, die (wat men anders ook ten laste van dien Schryver mogt hebben in te brengen) zo veel teekens draagt van oordeel, menſchenkennis en wysgeerige naauwkeurigheid, dat zy met recht aan 't hoofd van dit uitmuntend Werk verdient te pronken. Wy zullen ons niet inlaaten, om 'er den byzonderen inhoud van op te geeven, zo min als van de volgende, dewyl ſtukken van die rykheid geen uittrekſel dulden, en wy vertrouwen dat een algemeene opgaave voldoende zal weezen, om weldenkende Ouders en Opvoeders aan te ſpooren, dit Werk zelve te leeren kennen, waarvan zy zich in 't vervolg zo veel heerlyke vruchten kunnen belooven. De tweede Verhandeling, *over de vereischten eener goede Opvoeding, van de zyde der Ouderen, vóór en na de geboorte van een kind*, is door den Heer CAMPE zelv' opgeſteld, met al dien nadruk, levendigheid en klaarheid, welke hem zo byzonder eigen zyn. De derde handelt *over de algemeene grondbeginſels der Opvoeding, afgeleid uit eene waare kennis van den mensch, met opzicht tot zyne verordening, tot zyne ligchaamlyke en geestelyke natuur en derzelver naauwſte verbindtenis, tot zyne vatbaarheid voor geluk en zyne verordening voor de Maatſchappy*; — en de vierde *over de algemeene grondbeginſelen van de lichaamlyke Opvoeding*; welke beide ſtukken men aan de bekwaame pen van den Heer STUVE, Rector te Nieuw-Reppin, heeft te danken. Wy verlangen naar een vervolg van deezen arbeid, en hoopen dat dezelve door geen onvoorziene toevallen moge geſtoord worden. Het Plan is zekerlyk uitgebreid; doch met menigvuldige, gelykwerkende, krachten, kan men ook veel verrichten. „ Kleinmoedige Leezers zullen (dus beſluit de Heer CAMPE zyn voorbericht) gelyk ik vermoede, na het doorleezen van dit veelbelovend Plan, grootelyks twyfelen of de uitvoering van hetzelve ook mogelyk zal weezen. Ik zou zelf nooit van deeze mogelykheid hebben kunnen droomen, indien het my niet gelukt ware, om zo veele, zo menigvuldige, zulke geoefende en werkzaame vermogens te vereenigen, en hunne algemeen nuttige pogingen op een en het zelfde doel te doen vestigen. Maar

„ aan

„ aan de hand van zodanige geleiders, als de Voorzienig-
„ heid my heeft toegevoegd, is het geoorloofd om een
„ doel vast te ſtellen, waarby enkele, verſtrooide krachten
„ te recht zouden wanhoopen van het ooit te zullen be-
„ reiken."

De Nederduitſche Uitgeevers van dit Werk, hebben beſloten, ieder Deel van hetzelve te doen verzeld gaan van een klein ſtukje, meer onmiddelyk voor de jeugd zelve geſchikt, waarvan thans het eerſte mede het licht ziet, onder den tytel:

Leesboek voor Kinderen; met Plaaten.
Eerſte Deels, Eerſte Stuk.

Welk Leesboek beſtaan zal, uit een verzameling van Tooneelſtukjes, Zedelyke Tafereelen, meer en min uitvoerige Vertelſels, Fabelen enz., in 't kort, uit het beſte, wat men hier en elders, voornaamlyk in andere Taalen, aantreft, en 't welk men geſchikt oordeelt, om den Kinderen ter inboezeming van goede gevoelens, en ter uitbreiding van nuttige kundigheden, in handen te geeven.

Deukalion en Pyrrha. Tooneelſtuk. Te Amſterdam by P. J. Uylenbroek, 1785. *in gr. 8vo.* 33 *bladz.*

Deukalion en *Pyrrha*, volgens de Fabel-leer, de twee Menſchen, die naa den algemeenen Watervloed op Aarde waren over gebleeven, en gehouden voor de eerſte Bevolkers der Nieuwe Waereld, worden hier ten Tooneele gevoerd. Dit Stukje ſchynt ingericht om aan te toonen, dat de Liefde eene wezenlyke behoefte voor het menschlyk hart zy. —— De uitvinding is oorſprongelyk en geestig —— de voorſtelling natuurlyk en zoetvloeijende.

Juliet Grenville, of de Geſchiedenis van het Menschlyk Hart. In Twee Deelen, door den Heer BROOKE, *uit het Engelsch vertaald. Te Arnhem, by* W. Troost. 1786. 2 *Deelen, in octavo*, 610 *bladz.*

Juliet Grenville, eigenlyk de Dochter van den Graaf *van Cranfield*, was in haare kindschheid op ééne School, met *Thomas Cranfield*, eigenlyk de Zoon van *Grenville:* (Deeze verwarring was door de Minnen veroorzaakt, en is te wydloopig om hier geplaatst te worden.) *Thomas Cranfield* verlieft aldaar op *Juliet*, en wel in eenen zeer hoogen graad, en *Juliet* blyft gantsch niet onaangedaan voor zyne liefkoozingen. De Vaders deezer twee Kinderen, zeer groote Vrienden, krygen over een beuzeling een zo hoogloopend ongenoegen, dat Graaf *Cranfield* de verbintenis, welke hy anders met genoegen zich

zich en zynen vriend, uit de aanwasſende liefde hunner Kinderen, voorſpelde, in eens aan ſtarden rukt, door *Thomas*, die *Juliet* wat voor uit was in Jaaren, buiten Lands te verzenden. Dit ſchokt den jongen Minnaar zodanig, dat hy eenen zeer langen tyd', in eene Yzinnigheid doorbrengt, en eenigzins herſteld zynde, weet hy het waakzaam toevoorzigt zyner oppaſſeren te ontglippen, en zwerft daarop geheel Europa door, in het geloof, dat zyne *Juliet* geſtorven is; doch naa lang zwervens, ſpreekt hy te Napels eenen Landsgenoot, die hem bericht geeft, dat *Juliet* nog leeft, en een der grootſte ſchoonheden van Engeland is. Op dit bericht ſpoedt hy zich na Engeland, en weet toegang te krygen in het huis van *Grenville*, doch zeer vermomd, en zyne lichaamsgeſtalte van een ander aanzien gemaakt hebbende: hy ontdekt zich niet aan *Grenville* noch aan *Juliet*, uit hoofde van de nog niet geheelde vriendſchapsbreuk tuſſchen de beide Ouders. Terwyl hy na middelen omziet, waardoor hy in het heimlyke die breuk zoekt te heelen, doet een zeer onverwacht Tweegevecht, waarin zich *Grenville* voor de eer van *Cranfield*, die gehoond werdt, waagde, die gelukkige verzoening ſtandgrypen: hierop verſchynt *Thomas Cranfield*, in zyne eigene houding, aan zyne *Juliet* en alle overigen; de Huwlyksdag word bepaald; doch 'er ontſtaat eene verwarring; waardoor het ſchynt, dat *Thomas* en *Juliet* Zuster en Broeder zyn, welke evenwel zeer gelukkig door de Minnen zelve, de onkundige oorzaaken dier dwaaling, ontknoopt wordt: waarop een zeer gelukkig en gezegend Huwlyk volgt.

Dit is het Geraamte van deezen Roman, door den ſchranderen en geestigen BROOKE geſchreeven: men weet uit zyn *Zot van Aanzien*, (*) hoe hy in zyne eigenlyke Geſchiedenis zeer veele Tuſſchen-Geſchiedenisſen invlecht, en dat hy eene gantsch byzondere manier van verhaalen heeft. Dezelfde eigenſchappen ten dien aanziene heeft deeze Roman mede. Wilde BROOKE hier en daar minder den vernuftigen Man ſpeelen, zyne Roman zou nog natuurlyker zyn; vooral hindert dat vernuft in geſprekken; hoe geestig de Figuuren der Redenkunst dikwyls zyn, egter wil de hevige aandoening van het menschlyk hart, dezelve, in zo menigvuldige maate en zo verſynd, niet dulden. Met dat alles is BROOKE, en deeze Roman ſtrekt hiervan tot een zeer ſpreekend getuige, een dier groote Schryvers, welke tot de hairfyne roerſels van de menschlyke bedryven doordringen.

(*) Deze fraaije Roman is gedrukt, te Amſterdam, by *J. v. d. Burgh en Zoon*, in 5 deeltjes, in 8vo.

De Schim van Bocatius, of de Geneesmeester der Zwaarmoedigen. Te Keulen by de Erve van J. Gaillard, 1785. *in* 8vo. 248 *bladz.*

Almanachs-klugten en Grappen van het laagſte ſoort, op veele plaatzen de goede Zeden en den Godsdienst kwetzende, zyn de voornaamſte middelen die deeze Geneesmeester tegen de Zwaarmoedigheid voorſchryft. — Wat ſchryft men niet om *Geld*?

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. G. EICHHORN, *Prof. te Jena, Inleiding in het Oude Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. te Utrecht. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1785. *Behalven het Voorwerk, 693 bladz. in gr. octavo.*

Op de beschouwing der Historische Schriften des Ouden Testamentes, van 't Boek *Genesis* af tot het Boek *Esther* ingeslooten, in 't voorige Deel, volgt in het tegenwoordige, de overweging der overige Schriften, naemlyk die der Propheten, het Boek der Psalmen, dat van Job en de Klaegliederen van Jeremia, benevens Salomons Spreuken, Hoogelied en Prediker. De Hoogleeraer ontvouwt zyne gedachten over den inhoud dezer Schriften, en de onderwerpen hier toe betreklyk, met ene soortgelyke vrymoedigheid, als hy in 't geheele beloop van dit zyn Werk betoond heeft. Men zal hier derhalven, even als in 't voorige, en vooral niet minder, veel ontmoeten, waeraen men zo gereedlyk zyne toestemming niet kan geven, ja dat men, met den geagten Nederduitschen Vertaler, als ongegrond zal wraken; dan met dat alles zal men, gelyk zyn Hoogeerwaerde zich uitdrukt, „de schranderheid en het vernust van den geleerden *Eichhorn* „achtende, *alle dingen beproevende en het goede behoudende*, reden vinden om Hem te danken, dat Hy, nopens den *Kanon* van het O. T. over het algemeen zo „veele nieuwe zekerheid gegeeven heeft." Hy bouwt, wel is waer, dikwerf, in zyne byzondere opheldering op gewaegde onderstellingen; doch hy zelve geeft ze ook niet hooger op dan als onderstellingen, die hy den oordeelkundigen ter toetse in handen geeft; en zyn zommigen derzelven wat sterk gewaegd, men vind 'er ook anderen, die hare waerschynlykheid hebben, en zeer wel tegen andere algemeen aengenomen onderstellingen kunnen

opwegen. Wy zullen 'er ene van de laetſte ſoort, met betrekking tot den oorſprong van onze Verzameling der Pſalmen, tot ene proeve hier van, in dezen onder 't oog des Lezers brengen.

De Pſalmen, naemlyk, zyn op tweederleie wyze verdeeld; eerst in twee deelen; vervattende het ene de eerſte 72, en het andere de volgende 78 Liederen: voorts zyn ze op deze wyze in vyf Boeken gerangſchikt. Het eerſte Boek behelst Ps. I—XLI; het tweede Ps. XLII—LXXII; het derde Ps. LXXIII—LXXXIX; het vierde Ps. XC—CVI; en het vyfde Ps. CVII—CL. In ene onderſcheiden opgave der Pſalmen, in ieder Boek geplaetst, toont ons de Hoogleeraer, hoe elk Boek Pſalmen bevat, welker Opſtellers genoemd worden, en ook zulken die van ongenoemde Dichters zyn; en wyders merkt hy aen, dat 'er in derzelver ſchikking ene ſchynbare wanorde zy, in welke echter ook weder eenigzins ene orde ſchynt plaets te hebben. Het ene en 't andere levert byzonderheden op, die hare duisterheden hebben, welker opheldering, zyns oordeels in den eigen aert van den oorſprong onzer verzamelinge der Pſalmen gezogt en gevonden moet worden. —— Zyn Hooggeleerde vind gene voldoening hier omtrent in het gewoone voorſtel des aengaende; volgens het welke men de verzameling der Pſalmen, niet alleen in het eerſte, maer ook in het tweede Boek, aen *David* zelven toeeigent; waerop men dan voorts *Hiskia* beſchouwt, als den verzamelaer der Pſalmen in het derde en vierde Boek vervat; en eindelyk de verzameling van het laetſte Boek van *Esra* en *Nehemia* afleid. Tegen het laetſte heeft de Hoogleeraer niets byzonders in te brengen, dewyl de verzameling van dat Boek ten minſten tot hunnen leeftyd behoort; maer tegen het beweerde nopens *David* en *Hiskia* heeft hy enige bedenkingen, die toonen dat zulks vry onwaerſchynlyk is. —— Zie hier zyne gedachten over dit onderwerp.

„ Zekerer, zegt hy, en zonder eenig gevaar van dwaalen, kunnen wy onderſtellen, dat, reeds in vroege tyden, van Godsdienſtige Hebreën de Liederen van hunnen DAVID in byzondere Verzamelingen gebragt zyn, en dat zulk eene Verzameling de eerſte grondlegging van ons Pſalmboek geworden is. Het is natuurlyk dat aan zodaanig eenen byzonderen Verzamelaar veele ſtukken van den Zangryken DAVID ontſnappen moesten. Als zy andere Verzamelaars van ſoortgelyke Bloemhoven van Hebreeuwſche Dichters in handen vielen, dan gaven zy aan dezelven eene plaats in hun-

hunne laatere Verzamelingen. Als zulk een byzonder Verzamelaar den naam van DAVID alleen daar voor de Liederen geplaatst heeft, daar hy dien in de Afschriften, die hem in handen vielen, alreeds vond, of ze zelfs bygevoegd, daar hy zeker wist, dat DAVID de Opsteller was, dan is het verklaard, waarom in de eerste Verzameling, die grootendeels Liederen van DAVID bevat, somtyds de naam des Dichters ontbreekt; en elders (zo als Ps. XVIII. en XXXVI.) de naam van DAVID met den eertitel van *den knecht des* HEEREN 'er bygevoegd, en waarom de 18de *Psalm* niet in zyne volmaaktste vorm ingevoegd is. Daar wilde de Verzamelaar niet loutere gissingen volgen, en hier voor den Koninglyken Dichter zynen eerbied betuigen, en van den 18den *Psalm* gaf hy de Uitgave, of het Afschrift, dat hem in handen viel.

„ Zodaanig eene byzondere Verzameling van DAVIDS Gezangen moest vroeg of laat, by herhaalde Afschriften, met Gezangen, deels van DAVID, deels van andere Dichters, als nieuwe Bylagen, dan toevallig, dan opzettelyk, verrykt worden. Bleef 'er op eene huid eene ledige ruimte over, dan vulde men die wel aan, met één of twee Liederen, die niet in het Oorspronglyke stonden, dat men afschreef. Men kon ook by een nieuw afschrift die schikking maaken, dat een ander klein Gezangboek nog plaats had op dezelfde huid, en dat men dit, om zo veel meer op éene Rolle te hebben, by de eerste grootere verzameling liet voegen. Dus verklaar ik my het ontstaan van het Hoofdgezangboek, het welk de eerste grondslag van ons Psalmboek geworden is; of hoe, achter de 41 Psalmen van DAVID, 8 Liederen van de *Kinderen van Korah*, (die voor een gedeelte uit laater tyd zyn,) één *Psalm* van ASAPH, en nog eenige Liederen van DAVID, konden komen te staan. Want de 72 eerste *Psalmen* maakten onbetwistbaar, voor hunne samenvoeging met de overigen, een afzonderlyk gebeel uit, het welk door het onderschrift; *hier hebben de Liederen van* DAVID, *den Zoon van* ISAI, *een einde*, verbonden werd. Maar het Afschrift van deeze Verzameling, uit het welk zy voor in ons Psalmboek geplaatst zyn, kan wel laater, doch niet vroeger, dan HISKIAS Regeering zyn, dewyl 'er eenige Gezangen van de *Korahieten* in zyn opgenomen, welker Inhoud in HISKIAS tyden valt.

„ Uit deeze Hoofdverzameling van 72 Liederen, en drie andere Gezangboeken, is ons Psalmboek, in zyne tegen-

woordige vorm, na de Babyloniſche Ballingſchap ontſtaan; een byzonder Boek bevatte de *Pſalmen*, voor welke enkel naamen van Tydgenooten van DAVID, dan met recht, dan met onrecht, geplaatst waren, van Ps. 73 tot 89. Een ander bevatte enkel gezangen van ongenoemden, behalven het eerſte van MOSES, en misſchien twee van DAVID, indien anders deeze naam niet eerst laater by dezelven is bygeſchreven, van Ps. 90 tot 106. Eindelyk was 'er nog eene reeks van andere Liederen in kleine verzamelingen, of op kleine rollen, voor handen, een Feestgezangboek, een Reisboek, een Halleluja-Boek, benevens enkele Liederen van ongenoemde Dichters; — deeze verkregen van wegen hunne Mengeling de laatſte plaats, van Ps. 107—150. Allergevoeglykst ſtond achter DAVIDS Gezangen (1—72.) het Gezangboek van zyne Zangmeesters; en de Liederen van ongenoemde Dichters (73—106.) ſtonden billyk voor het Mengelboek, het welk onder anderen ook de Liederen, onder en na de Babyloniſche Ballingſchap, zou bevatten. Thans nam men het oogmerk, om het *Pſalmboek* even als de Boeken van MOSES, in 5 deelen te brengen. Drie Boeken kon men gemaklyk onderſcheiden; het 5de, 4de en 3de, dewyl 2 Boeken, het 3de en 4de, (of het Boek der Zangmeesters van DAVID en der ongenoemde Dichters,) reeds voorheen op byzondere Rollen ſtonden, en het 5de eene Mengeling van kleine Zangrollen formeerde, eer zy tot één geheel ſamen vereenigd waren. Alleen, van waar kon men de twee nog ontbrekende Boeken bekomen? Natuurlyk kwam men op de gedachten, om de buiten dien reeds zo ſterke eerſte Hoofdverzameling (Ps. 1—72.) in twee deelen te verdeelen; en het eerſte Boek daar te eindigen, daar men DAVIDS naam op éénS ophield te vernemen, en daar de naam der *kinderen van Korah* volgde, by den 41ſten Pſalm. Dus is ons Pſalmboek omtrent ontſtaan, en tot zyne tegenwoordige gedaante en verdeeling gekomen.

„ Ik kan wel dit voorſtel met geen getuigenis bewyzen, (en wie zou dit ook eisſchen?) maar de oorſprong van onze Verzameling der *Pſalmen* moet toch door eene Onderſtelling verklaard worden, en ik zal my zelven gerechtvaardigd hebben, als ik aantoon, dat deeze niet voor de voet opgeraapt, maar uit de overweging van het geheel gevormd is. En indien de gegrondheid eener onderſtelling als dan blykt, wanneer alle verſchynzelen, die te verklaaren zyn, daardoor natuurlyk worden opgelost, dan

hoop

hoop ik ook, dat de van my aangenomen onderſtelling zich zal aanpryzen.

„ 1. Daar heerscht wanorde in de ſamenſtelling van onze *Pſalmen*. Daar ſtaan Liederen van DAVID in alle vyf de Boeken; ASAPHS Liederen ſtaan, zo min als die der *Korahieten*, by elkanderen, de Tempel-en Feest-Pſalmen zyn verſtrooid, enz. Als DAVID de zynen niet zelf verzameld heeft, en ons Pſalmboek ontſtaan is uit de ſamenvoeging van meer dan éene Verzameling, die hunnen oorſprong op de boven beſchreven wyze genomen hebben, dan kon 'er geene orde naar ſtoffen en Opſtellers gehouden worden; daar moesten Bydragen op Bydragen volgen, en Liederen van onderſcheiden Dichters moesten met elkanderen afwisſelen.

„ 2. Doch tusſchen deeze wanorde heerscht echter weder orde; en Liederen, die dan door denzelfden naam, dan door denzelfden inhoud, dan door denzelfden Titel of beſtemming verbonden zyn, volgen op elkanderen. Het grootſte deel van DAVIDS Liederen ſtaat by één, (Ps. 1—41.) even als de Liederen der *Korahieten*, (Ps. 42—49.) en ASAPHS Liederen (Ps. 73—83.). De gezangen der Zangmeesters van DAVID formeeren een afzonderlyk Boek, (Ps. 73—89.); de Lofpſalmen (Ps. 146—150), de Reisliederen (Ps. 120—134), de Bazuinliederen volgen op elkanderen. En als 'er kleine rollen met Liederen ſamengeſteld zyn, die daar naar de —— wezenlyke of gewaande —— Opſtellers, hier naar den —— waaren of gewaanden —— leeftyd, en elders naar den inhoud verzameld waren, moest dan niet orde met wanorde verbonden zyn?

„ 3. Thans begrypt men, waarom verſcheiden *Pſalmen* tweemaal voorkomen, zo als Ps. XIV. verg. LIII. Ps. XL. 14. enz. verg. LXX. Ps. CVIII. verg. LVII. 8——12 en LX. 7—14. Zy waren in onderſcheiden verzamelingen opgenomen; en als men ze na de Babyloniſche Ballingſchap in een enkel geheel verbond, zo merkte de Rangſchikker niet op, dat het zelfde Lied reeds ergens elders ſtond, hoewel de Rangſchikkers elders allerhande Gezangen kunnen uitgelaaten hebben, wanneer zy bemerkten, dat zy twee- of meermaal wederkwamen. Moet niet reeds daarom deeze oorzaak van het tweemaal voorkomen der *Pſalmen* waarſchynlyk worden, dewyl alle Liederen van dit ſoort van geringe uitgeſtrektheid zyn, ver van elkander af ſtaan, en men daarom hunne herhaaling ligt over 't hoofd kon zien?

„ 4. Thans begrypt men, waarom oude en nieuwe Liederen onder elkanderen, en waarom

„ 5. In de verzameling, die door DAVIDS naam op het einde vereenigd word, Liederen ſtaan, by wyze van aanhangzel, die van zo onderſcheiden Opſtellers en uit zo onderſcheiden tyden zyn. Zy zyn dan Aanhangzels, dan Bylagen, die men by eene oude verzameling in laater afſchriften gevoegd heeft.

„ 6. Thans begrypt men, waarom onze *Pſalmen* eerst in twee Deelen, en dan weder in vyf Boeken verdeeld zyn. De eerſte verdeeling is by toeval, en alleen deeze tweede met opzet ontſtaan. De eerſte moest ontſtaan, dewyl men de eerſte Hoofdverzameling (de grondſlag van ons Pſalmboek,) met derzelver onderſchrift Ps. 72. afſchreef; door de laatſte wilde men het Pſalmboek met de Boeken van MOSES in eenig verband brengen, waartoe het gebruiken van afzonderlyke Gezangboeken aan de Rangſchikkers de eerſte aanleiding geven moest.

„ 7. Eindelyk begrypt men ook, waarom deeze vyf Boeken zo ongelyk verdeeld zyn. Men volgde daarby de ſterkte en zwakte der verzamelingen van Liederen, die byeengevoegd zouden worden."

Ontwerp eener volledige geſchiedenis van de Godsdienſt-gevoelens der eerſte Christen-Eeuwe, toegepast ter verklaaringe van Paulus Brief aan de Romeinen. Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de zinſpreuk: Altisſimo annuente viribus meis. *Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1786. *Behalven de Voorreden, 453 bladz. in gr. octavo.*

Naer den leiddraed van het plan van dit leerzame Geſchrift, van welks nuttigheid wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben, (*) is dit tweede Deel geſchikt ter opheldering des Briefs van Paulus aen de Romeinen, wel inzonderheid met in agtneming der Godsdienst-gevoelens in die dagen, waerop de Apostel in 't ſchryven van dezen Brief het oog gehad heeft. Ter duidelyker voordragte hiervan gaet de Autheur vooraf, in zyne Inleiding, na den toeſtand der Gemeente, welke den Apostel aenleiding gaf tot het ſchryven van dezen Brief; by die gelegenheid ontvouwt hy de heerſchende grondbeginzelen der Heidenen en Joden in de Christelyke Gemeente te Rome, welken hier

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VI D. bl. 266.

hier boven al opmerking vordeten; en voorts verleent hy ons een beknopt verslag van den inhoud en het beloop dezes Briefs, tot welks verklaring hy vervolgens overgaet. Het byzondere gezichtspunt, het welk de Hoogleeraer zich voorgesteld heeft, en bestendig in 't oog houd, om, naemlyk, dezen Brief wel inzonderheid op te helderen, uit de geschiedenis der toen heerschende Godsdienstgevoelens, maekt de behandeling hiervan zeer onderscheiden van andere verklaringen; en geeft, uit dien hoofde, den beoefenaren van Schriftverklaringen meermaels gelegenheid, om hunne aendagt bepaelder op enige byzonderheden te vestigen, dan wel anders gewoonlyk geschied. Van den oorspronglyken tekst geeft hy, niet zo zeer ene vertaling, als wel ene omschryving; en by deze voegt hy zo tael- als geschiedkundige aenmerkingen, welken indiervoege ingericht zyn, dat ze des Apostels redenbeleid in den zamenhang ontvouwen. — Wy zouden ligtlyk te breed uitweiden, wanneer wy een of ander stuk zyner verklaringe geheel overnamen; wy zullen ons des liever bepalen tot het hoofdzaeklyke voorstel van 's Mans gevoelen, nopens den zin van 's Apostels woorden, Rom. VIII. 19–23; welken hy, niet ten onregte, onder de moeilykste plaetzen in dezen Brief telt, niet slechts in de bewoordingen, maer inzonderheid in de zaek zelve; waeromtrent hy ons de volgende bedenking aan de hand geeft.

„ Ik verzoeke, (dus vangt hy aen,) dat men den zamenhang wel in het oog houdt. De Tegenwerping, in 't achtiende vers tegengegaan, moet onderstelt worden: „ „ waarom erven wy niet reeds hier, indien wy kinderen „ en erfgenaamen van God zyn? waarom valt het lyden „ ons te beurt?" Blykbaar wil hy deeze vraag door eene nadere voordragt opheldren. Maar deeze voordragt maakt ons de zaak duister; ten duidelyken bewyze dat de zaak, waar mede de Apostel zyne stelling verklaart, voor ons slegts duisterer is, dan ze voor de *Romeinen* is geweest. De *Joodsche* Volksgevoelens kunnen des ook hier deeze, anders werklyk onoplosbaare, plaats licht byzetten. 't Is naamlyk bekend, dat de *Jooden* de verschyning van den *Messias*, onder eene by uitstek heerlyke gestalte, verwagtten; zy spreeken van dezelve met de verhevenste en staetelykste bewoordingen. Deeze versieringen nu moeten hem, die deeze plaats verklaaren wil, meer dan andere kundigheden bekend zyn. Onder andere hiertoe behoorende voorstellingen is ook deeze, dat de gantsche Natuur, by

de komst van den *Messias*, van den Vloek, waaronder zy, zedert *Adams* Val, lag, ontheft, en in eenen veel fraaijer en heerlyker ſtaat geſteld zoude worden. Dit gevoelen nu légt de Apostel tot eenen grondſlag, en hy konde dit zo veel te meer doen, alzo 'er toen eene algemeene verwagting van den *Messias* was, ja zelfs de *Heidenen* op de komst van een byzonder Man wagtten, onder welke de geheele Natuur zig zou veranderen. De *Talmud* geeft ons de denkbeelden der *Jooden* nopends dit tydſtip; even als VIRGILIUS bekend Herderdicht ons raakende de verwagtinge der *Heidenen* kan onderregten. Zoude dienvolgends de Apostel geene aanleiding uit dit gevoelen neemen, en 'er tot zyne bedoelde ſtelling uit kunnen beſluiten? 't Is volſtrekt zeker, dat de *Jooden*, gelyk ik ſtraks zeide, toen inzonderheid met hart en ziel, en wel binnen weinig tyds, op de komst van den *Messias* wagtte; daar nu ook dit één der dwaalingen der *Joodſchgezinden* was, dat ze geloofden, de komst des Heeren, of des *Messias*, was naby; zoude dan dit, met deeze hoop vergezeld gaande, gevoelen PAULUS geene aanleiding kunnen geeven, om zyne ſtelling te bewyzen! Hy beſluit dan op deeze wyze —— *vers* 18. Ik maak het gevolg op —— *vers* 19. Zal zig het Schepzel, dat is al het geſchapene, (*alle Schepzelen*; *onbezielde zo wel als bezielde*,) by de komst van den Messias, verbeteren; dan zal ook dit, gewis, by de Geloovigen geſchieden. Dat wagt even zo hartelyk, als gy verdrukte worderde Christenen, op den dag, wanneer het van zynen Vloek, even als gy van uw Lyden, ontheft zal worden. —" De Autheur vind zich, zyns agtens, genoodzaakt deeze Volksmening der Jooden hier ter plaetze te hulp te nemen; te meer, daer de perſoonsverbeelding, welke men, het woord *Schepzel* in de bovengenoemde uitgeſtrekte beteekenis, welke hier vereischt word, verſtaende, toch alleszins moet erkennen, veel te hard zy, dan dat ze PAULUS in zulk eene plaets, als de tegenwoordige is, gevoeglyk kon maken, indien hy niet op dit gevoelen der Jooden zag. „ Eene gewoonte, vervolgt hy, den Apostel zeer gemeen, dat hy, uit gevoelens en ſtellingen der partye, zyne ſtellingen bewyst, en waarom zou hy 't ook niet in deeze plaats kunnen doen? Ik onderſtelle als waarheid, dat PAULUS, indien hy niet op een gevoelen van dit ſlag hadt gezien, voor de *Romeinen* even zo onverſtaanbaar als voor ons hadt moeten zyn; het welk nogthans, daar dit eene verklaaring zyn zal, niet gevoegelyk wezen kan. Des moet, noodwendig, zulk

zulk een gevoelen onderſteld worden. By de *Heidenen* vind ik geen gelykſoortig, hierop paſſende; des moet het onder de Joden gezogt worden: en hier is wel geen algemeener bekend, dan het vooraf gegeevene." ——— Op dien grondſlag omſchryft de Autheur des Apostels woorden indezervoege.

„ *vs.* 19. Immers de gantſche Schepping ziet, 't geen „ van Gods kinderen zal worden, met verlangen te ge„ moet."

„ *vs.* 20. Want alle Schepzelen zyn, thans, in eenen „ toeſtand, waarin zig niets, dan ydelheid en vergänglykheid, „ bevindt, niet vrywillig; zy hebben veeleer een toeleg, „ om uit deezen toeſtand te komen; zy doen zulks, om „ dat Gods orde dus medebrengt, in hoope van eene ge„ lukkige verandering van hunnen toeſtand."

„ *vs.* 21. Dewyl ook het ſchepzel van zyne vergang„ lykheid zal vrygemaakt worden, waaraan het zig thans „ onderwerpen moet, in dat tydſtip, wanneer de men„ grooter heerlykheid gepaard gaande vryheid der Geloovi„ gen haaren aanvang zal neemen (*)."

„ *vs.* 22. Want ons is bekend, dat alle ſchepzelen (†), „ in een beangſt en ſmertlyk zugten na de vrymaaking met „ ons als eene gemeenſchaplyke zaak maaken."

„ *vs.* 23. Niet nu deeze alleen, maar ook wy zelve, de „ Apostelen, die wy de gaaven des geeſtes ryklyk hebben „ ontvangen, hebben een hartlyk verlangen, dat wy wel „ dra, als kinderen Gods daar geſteld, en dat onze lighaa„ men van den ſtaat der ſterflykheid verlost mogen wor„ den."

„ Nee-

(*) Deeze plaats laat zig, zegt onze Autheur, by de nadere verklaring zyner omſchryvinge, zonder de gemelde onderſtelling, niet opheldren; want juist in het tydperk, waarin de *Meſſias* zal verſchynen, zal te gelyk de heerlykheid der rechtſchapene Israëliten beginnen, en de Natuur haaren toeſtand weder verkrygen, waarin ze voor den Val was."

(†) De uitdrukking in den tekst, het *gantſche Schepzel*, ſtaet hier, naer des Autheurs oordeel, zonder rede, indien de Apoſtel alle Schepzelen niet op het oog gehad hadde; en daer de Apostel zegt, *wy weten*, is het, zynes agtens, blykbaer, dat de Apostel zich, hier, beroept, op eene den *Romeinen* bekende zaek. „ Ik trek, (voegt hy 'er by,) 'er het gevolg uit, „ maar weet niet, of het echt is, dat de Apoſtel op een be„ kend vooroordeel zien moet, naar alle waarſchynlykheid, „ op het vooraf aangenomen vooroordeel der *Joden*."

„ Neemen wy nu, „ vervolgt onze Autheur, na deze op-„ gegeven en verder verklaerde omschryving," neemen wy nu het gemelde gevoelen der *Joodschgezinde* Christenen aan, als het geen waarop PAULUS doelt, wanneer hy zyne stelling wil bewyzen; dan wordt alles duidelyk. „ Gy ge-„ looft, wil hy zeggen, dat de *Natuur*, door der men-„ schen zonde vervloekt, by de komst van den *Messias*, „ vernieuwd zal worden; hoe vuuriglyk zoude zy dit tyd-„ stip wenschen, indien ze konde denken? Mogen wy ons „ dan niet wegens deszelfs toekomst verblyden, daar wy, „ van den éénen kant, zo kommerlyke tyden beleeven, „ en, aan de andere zyde, eene zo zalige verandering heb-„ ben te wagten?" Indien ik nu al onderstelle, 't zy onwaar, dat de Natuur zugte, en eene verbetering van haaren toestand verwagte, zo kan ik evenwel tog, buiten kyf, van deeze onwaare, hoewel in haaren aart als echt aangenomen stelling gebruik maaken, om 'er eene waarheid mede te staaven. Is dan deeze wyze van besluiten ongerymd? Wordt ze niet, veel eer, van de scherpzinnigste Wysgeeren gebezigd?"

Het oogmerk der komst van den Zoon des Menschen, verklaard in eene Leerreden over Lucas XIX. 10. Uitgesprooken den 6 November 1785. in tegenwoordigheid van 't geheele Stadhouderlyke Hof, door G. KUYPERS, *Hoogl. der Godgel. en Academieprediker op de Hoge School te Groningen. Te Groningen, by* J. Bolt *en* L. Huisingh, 1786. *Behalven de Voorreden*, 33 *bladz. in gr. octavo.*

De Hoogleeraer ontvouwt hier, in de eerste plaetze, 's Heillands voorstel Luk. XIX. 10, als ene beantwoording der genen, die zyn gedrag bedilden, om dat hy den Tollenaer Zacheus met zyn bezoek vereerde, zeggende: *hy is tot een zondig mensch ingegaen om te herbergen.* „ Ja, zegt Jezus, dit is zoo; maar het is geen misdaad. „ —— integendeel dit was myn plicht. —— dit vor-„ derde het oogmerk myner komst. —— deeze man was „ een zondaar, een verlooren schaap. —— dezen heb „ ik opgezocht, en der zaligheid, welke ik verkondige, „ deelachtig gemaakt. —— en dus heb ik myn plicht „ gedaan." —— Aen deze opheldering van den tekst is voorts gehegt ene aenwyzing van de toereikende gronden

den van zekerheid voor die troostryke ſtelling, in 's Heillands woorden vervat: „ Gods Zoon is neergekoomen „ onder de menſchen, en dat om ons te zoeken en te „ zaligen." ——— De Hoogleeraer, dit voorgedragen hebbende als ene in de gevolgen doorloopende waerheid door alle tyden, ſchikt eindelyk het laetſte gedeelte zyner Leerreden, om zyne Toehoorders te doen opmerken, hoe wy allen, die onder de bedeeling der Euangelieleere leven, ook nog heden deelen in dat heilvolle oogmerk der komſte onzes Zaligmakers; welker dierbare voortreffelykheid hy ontvouwt; met ene nevensgaende vermaning en aenmoedigende opwekking, voor menſchen van allerleien rang en ſtaet, om 'er een recht gebruik van te maken, tot zaligheid hunner zielen. ——— Zyn Hoogeerwaerde heeft dit onderwerp op ene alleszins ſtichtende wyze behandeld; en zich, daer hy, in de tegenwoordigheid van het Stadhouderlyke Hof, voor een aental van Toehoorders van verſchillenden rang en denkwyze het woord voerde, geheel onthouden van alles wat tot Godgeleerde of Staetkundige verſchillen enige betrekking mogt hebben, met in agtneming van 't geen de Waerheid en de aenzienlyke Rang van enigen zyner Toehoorderen vorderde; des hy op goeden grond mogte geloven, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, dat deze zyne Leerreden *Kerkelyk en Staetkundig Rechtzinnig zy*, als niets behelzende, dat er tegen inloopt.

De taal van Hollands Souverain, of de Vaderlandſche Bededag. — *Door* GERRIT PAAPE. *Te Rotterdam, by* de Leeuw *en* Krap, 1786. *Behalven de Voorreden,* 38 *bladz. in gr. octavo.*

Ene verſtandige en Godsdienſtige uitbreiding van de voortreffelyke uitſchryving van den laetſtgehouden Bededag. De Heer *Paape* ontvouwt de denkwyze, de taal, de begeerte der Vaderen des Vaderlands, in vollen nadruk, en tracht zyne Landsgenooten, ten ernſtigſte, te bewegen, om 'er alleszins aen te beantwoorden. Hy behandelt dit onderwerp met het zuivere vuur van een Vaderlandlievend hart, en ene Godsdienſtige ziel; waer door hy de bevordering van tydlyke en eeuwige belangen, als onderling aen een verknogt, ten levendigſte aendringt; zonder zich echter door een vuur van onbezonnen drift

te

te laten vervoeren; behoudende ſteeds, onder de levendigſte voorſtellingen, de bezadigde beſcheidenheid van iemand, wien de Godsdienst en 't welwezen des Vaderlands recht ter harte gaet. Men mag des uit dien hoofde, dit Geſchrift wel ten ernſtigſte aen Nederlands Volk aenpryzen; als zynde, ook nog lange na den Biddag, der herhaelde lezinge overwaerdig.

Chemiſche Oefeningen voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en de Apotheekers, Fabrikanten en Traffikanten in 't byzonder: door P. J. KASTELEIJN. *Vierde en Vyfde Stuk. Te Amſterdam, by* A. J. van Toll, 1786. *In groot* 8vo.

De onderwerpen, welke in deeze twee Stukjes voorkomen, zyn voor den Beoefenaaren der Natuur- en Scheikunde van geen minder belang, dan die der voorgaande Stukjes. ——— En de wyze, op welke de Schryver dezelve behandelt, verdient even zo zeer onze goedkeuring. ——— Wy mogen met reden veronderſtellen, dat zy, die eenigen lust voor de Scheikunde hebben, reeds lange met den Inhoud derzelven bekend zyn, en onthouden ons dierhalven om eenig verder uittrekzel daarvan mede te deelen. ——— Echter kunnen wy den Brief van den Heer *Kasteleijn*, (geplaatst in 't *Vyfde Stukje*) niet geheel met ſtilzwygen voorby gaan: deeze Brief betreft onze laatſte recenſie en de daarin opgeworpen vraag; omtrent het geneeskundig gebruik, of lievер de geneeskundige werking, van den *Liquor Anodynus*. ——— De gewoone Liquor van Hofman bezit, zonder tegenſpraak, een ingemengd Vitriool-Zuur, en hier van hebben ons de Waarneemingen geleerd, dat het in de daad een krampſtillend vermogen bezit, — en het zoude ons niet moeilyk vallen, om aan te toonen, dat de uitvinder van dit geneesmiddel, aan het ingemengde Vitriool-Zuur, zelf in de beſchouwing, en als het ware à priori, eenig krampſtillend vermogen heeft toegekend. ——— Zeer gaarne ſtemmen wy toe dat dit gantſche bewys niets tegen den Heer *Kasteleijn* zoude afdoen, maar het gaf ons nog eenig recht, om in onze voorgaande recenſie de vraag op te werpen: *Of een Liquor Anodynus, geheel van Vitriool-Zuur bevryd, ook werkelyk den naam van Liquor Anodynus verdiende? Of een zodanig vocht, ook in de daad een Kramp-*

Krampſtillend vermogen bezitten zoude! en zo ja, langs welken weg men zig van het ontvangen van zulk een zuiver Liquor zoude kunnen verzekerd houden. ——— De Heer *Kasteleijn* antwoord niet te onrecht, dat de beantwoording der eerſte vraag alleen door Geneeskundigen kan geſchieden, dan omtrent het laatſte verbind hy zig, om met de vereischte omzichtigheid te willen beproeven, in hoe verre hy in ſtaat mogte zyn, van zodanig eene kunstbewerking aan de hand te geeven, volgens welke men, in alle Apotheeken, een dusdanig begeerd *Liquor* zoude kunnen aantreffen. ———Men kan', in de daad, van den Heer *Kasteleijn* als Scheikundige niet meer vorderen, en wy houden ons verzekerd, dat zyn WelEd., in dit ſtuk, geenſints in gebreke zal blyven. De Recenſent wenschte, dierhalven, dat zodanigen, onder de Geneesheeren, welke dagelyks in de gelegenheid zyn dit middel te beproeven, zig mogten verledigen dit ſtuk door naauwkeurige Waarneemingen te beſlisſen; hierdoor zoude der Geneeskunst waarlyk geen gering voordeel aangebragt worden.

Verhandelingen, uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Elfde Deel. Te Middelburg, by P. Gillisſen, 1786. *Behalven het Voorwerk,* 508 *bladz. in gr. octavo.*

Eene beantwoording eener prysvraage, betrekkelyk den Scheepsbouw, is het eerſte ſtuk 't welk ons dit Deel levert. De vraag luidt: „ Hoe groot moet de cirkelboog „ zyn van het *Voorſchip* of de zoogenaamde *Boeg*, indien „ dezelve zal geſchikt zyn, om het water zagt te klie„ ven, tot bevordering van eenen vaardigen voortgang, „ en teffens beſtand te weezen, om het te diep inzinken „ der zwaarte van ſchip en lading, door de drukkende „ kracht der byſtaande zeilen, voor te komen? *En*, hoe „ groot moet de *Boog* van het geheele *Scheepslichaam* „ zyn, op de lyn van het neergeladen ſchip, ter bevor„ dering van het ſpoedig wenden, zoo wel *voor* den wind „ als *door* den wind?" —— Op deeze Prysverhandeling van den Scheepsbouwkundigen Ingenieur, *M. Garnier de St. Julien*, die ervaren Scheepsbouwers met genoegen nader zullen overweegen; volgt eene andere Prysverhandeling raakende de Geneeskunde, in welke *Dr. J. Peterſen Michell* den beoefenaaren deezer weetenſchap, met eene oor-

oordeelkundige opmerkzaamheid, de behulpzaame hand biedt, ter nadere kennisse en behandelinge der *Febres Catarrhales*. Zyne Verhandeling naamelyk ſtrekt tot een Antwoord op de Vraag: „ Wat is 'er tot nog toe in de Nederlandſche „ taal over de *Febres Catarrhales*, welke ſedert eenige „ jaaren zich meer dan voorheen in deze Landen vertoond „ hebben, geſchreven, en, wat ontbreekt 'er aan? Welke „ zyn haare gewone kentekens, loop, *ſymptomata* en „ *complicatien*? Zyn 'er eenige redenen te ontdekken, „ waaruit blyken kan, waarom deeze ziekte meer dan „ voorheen plaats heeft? Welke is haare veilige en zekere „ geneezing in alle haare onderſcheidene ſoorten?" — Benevens die twee Prysverhandelingen, behelst dit Deel nog etlyke ſtukken, die ons eene verſcheidenheid van onderwerpen ontvouwen.

De Profesſor Honorarius *P. Hoſſtede* behandelt hier, in 't breede, het verſchil over de waare kleur van den edelen of bybelſchen *Sorekwyn;* en toont, met eene uitgebreide lecture, geleerdlyk, dat de bewyzen, welken men aanvoert, ter beweeringe van deszelfs *ligt-geele* koleur, op verre na niet gewigtig zyn; en dat alles veeleer zamenloopt om te ſtellen, dat dezelve van eene *purper-roode* koleur geweest zy. By die gelegenheid toont zyn Hoogeleerde ook uitvoerig, dat (wat 'er ook zy van de berigten der Reizigers, nopens den hedendaagſchen wynteelt in Canaan, als leverende meerendeels *witten* of ook *geelen* (*Rhynsagtigen*) wyn, en ſlegts ſpaarzaam *rooden* wyn,) dat egter oudtyds de *roode* wyn, in Canaan, niet alleen de *overvloedigſte*, maar ook de *edelſte* of *uitgelezenſte*, geweest is. Het naſpooren deezer byzonderheid dient, tot het leggen van een grondſlag voor eene volgende Verhandeling, welke de Hoogleeraar ſtaat af te geeven, ter nadere opheldering van Jacobs voorzegging nopens Juda, Gen. XLIX. 11, 12.

Eene volgende Verhandeling van den Eerwaarden *P. Nieuwland* behelst een beknopt onderzoek of alle mogelyke en middelyke wegen, *tot inwinninge der Jooden*, reeds zyn aangewend van den kant der Christenen, dan, of 'er niet nog een mogelyk middel overblyft? Onze Haagſche Leeraar is van oordeel, dat 'er nog één middel zy, 't welk men of niet beproefd, of ten minſte niet behoorlyk werkſtellig gemaakt heeft; en van welks aanwending hy nog al gunſtige gedagten voedt. Te weeten: „ eene al„ gemeene Kerkelyke vergadering, uit Christen- en Jood„ ſchie

„ſche Leeraars ſamengeſteld, met de noodige vereisch-
„ten, door hoog gezag belegd." —— Hy bevroedt wel, dat zommigen ligtlyk zullen denken, men heeft al een en anderwerf hier van de proef genomen, en de vrugtloosheid van zodanige zamenſpreekingen ondervonden; oogende op het geen, volgens het verhael van *Nicephorus Callistus* (L. VII. *Hist. Eccl.* C. 36.) kort na de Godsdienstverandering van Keizer *Conſtantinus* te Rome in 't werk geſteld zou zyn; mitsgaders op het voorgevallene, zo men wil, in den jare 1650, in de nabuurſchap van Buda in Hongarye. Dan zyn Eerwaerde verwerpt het eerſte als volſtrekt ongeloofwaerdig, en wat het latere betreft, het komt hem mede niet zeer aannemelyk voor: maar echter durft hy het verhaal, om reden, niet geheel wraaken. Edoch, met het erkennen van dit voorval, vind hy zich niet gedrongen, de nutloosheid zyner beoogde Kerkelyke Vergaderinge toe te ſtaan: vermids het blykbaar is, dat de vrugtloosheid dier byeenkomſte, volgens dat verhaal, grootlyks toegeſchreeven moet worden, aan 't onbezonnen verkeerde gedrag der Roomſche Geestlyken, die de Joden tot het bygeloovige der Roomſche Kerke wilden overhaalen. Zyn Eerwaarde belooft zich enigzins, van eene betere inrichting en handelwyze, een gunſtiger uitſlag. Dit doet hem een breedvoeriger berigt geeven van zyne beoogde Vergadering, met aanwyzinge hoe dezelve, zynes oordeels, geſteld behoorde te zyn, om 'er zich iets goeds van te belooven; 't welk hy voorts van eenige aanmerkingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, vergezeld doet gaan. —— 'Er is in dat voorſtel, van welks uitvoering wy zo gunſtig niet kunnen denken, als zyn Eerwaarde doet, iets dat onze aandagt byzonder getrokken heeft, en waarvan wy de in 't werkſtelling van ganſcher harte zouden wenſchen; iets het geen zyn Eerwaarde met regt aanziet, als een weezenlyk ſtuk, dat men in dit geval boven alles in 't oog moest houden.

„Men zoude, zegt hy, zich *ſtiptelyk* moeten bepaalen,
„en, zonder regts of links af te wyken, by die bepa-
„ling blyven, om niet het een of ander *byzonder ſamen-*
„*ſtel van den Christen-Godsdienst* te doen zegenpraalen,
„maar eenig en alleen op oog en hart houden, *de alge-*
„*meene, van alle Christenen eenſtemmig erkende, histori-*
„*ſche en leerſtellinge waarheden*, betreffende *de koniſte,*
„*hoofdeigenſchappen*, en *het groote doelwit van het Mes-*
„*ſiasſchap, het waare verſtand der Godſpraaken, en de*
„*on-*

„ *onbetwyfelde vervulling van dezelve in den perſoon van*
„ *onzen Meſſias, Jezus van Nazareth*; trachtende tevens
„ de klaar voorgeſtelde, en naar hun vermoogen aange-
„ klemde, tegenbedenkingen der Jooden te wikken, te we-
„ gen, en, was 'er mogelykheid op, geheel uit den weg
„ te ruimen." ——— Het vervaardigen van een *Chriſte-*
lyk Godgeleerd Zamenſtel van die natuur, waarin, met
ter zyde ligging van *alle byzondere zamenſtellen*, ver-
klaard en ontvouwd werd, *de algemeene van alle Chri-*
ſtenen eenſtemmig erkende Leer; nopens de hier opgenoem-
de ſtukken, zou ongetwyfeld van zeer veel nut kunnen
zyn voor de Christelyke Kerk; en 't zou dus, hoe men
anders ook moge denken over die beoogde Kerkelyke Ver-
gadering, der moeite wel waardig zyn zodanig een Ge-
ſchrift te bearbeiden, hoedanig iets toch in gereedheid
behoorde te zyn, eer men verdere maatregelen tot zulk
eene Vergadering name. Veelligt zou de Eerwaarde *Nieuw-*
land, die dit onderwerp opzetlyk doorgedagt heeft, één
der geſchiktſten zyn, om der Christen-Kerke, ten minſte,
een proviſioneel plan van zulk een *Christelyk Godgeleerd*
Zamenſtel te leveren.

Voorts ontmoeten we hier eene Verhandeling van den
Eerwaarden *G. Kuipers*, in welke hy, opgemerkt hebben-
de, dat men maar al te dikwils onbedagtzaam handelt, in
't verklaaren der Bybelbladeren, uit de berichten der Rei-
zigers, 't 'er op toelegt, om aan te toonen wat men daar-
omtrent te betragten en te vermyden hebbe. Zyn Eer-
waarde geeft hier deswegens verſcheiden oordeelkundige
bedenkingen aan de hand, die weezenlyk kunnen ſtrek-
ken, om het misbruik van deeze ſoort van Uitlegkunde
te keer te gaan, en derzelver recht nuttig gebruik te be-
vorderen.

By deeze Verhandelingen komen nog eenige Stukken,
raakende de Natuurlyke Historie, te weeten: Eene be-
ſchryving van de Malakſche Tin-erts, en derzelver My-
nen, door Dr. *M. Houttuyn*, dienende tot een vervolg
zyner voorheen verleende beſchryving van eenige Oostin-
diſche Tin-ertzen. ——— Waarneemingen over de voort-
teeling van de zoetwater Raderdiertjes, door *J. Water-*
vliet, welke deeze diertjes, geduurende twee jaaren, met
alle naauwkeurigheid gadegeſlaagen heeft. Hy houdt ze
tot nog, naar alle waarſchynlykheid, voor eigenlyke Her-
maphroditen, en verleent ons, met eene nevensgaande af-
beelding, eene juiste beſchryving van deeze diertjes, van
hun-

hunne herkomst uit de eitjes af, tot dat zy den ſtaat van volkomenheid bereikt hebben, zo ver hy zulks met alle mogelyke oplettendheid heeft kunnen naſpeuren. — Eene Verhandeling over het Grond-Ys, door den Eerwaarden *J. F. Martinet*, waarin hy het gemeene denkbeeld, nopens het vormeeren van het zogenaamde Grond-Ys op den grond der rivieren, of den bodem van groote wateren, ten bondigſte tegengaat. Hy toont naamlyk, door ontegenzeglyke proeven, ten duidelykſte, dat het, by vriezend weer, op den bodem deezer wateren niet kouder is, dan op derzelver oppervlakte, maar integendeel; en dat 'er dus geene Ysvormeering op den bodem plaats kan hebben, terwyl de oppervlakte des Waters, en de bovenſtaande kolom van Water, zo als men wil, onbevroozen blyft: moetende altoos al het Water, dat boven is, genoegzaam bevroozen zyn, eer 'er op den bodem Ys gevormd wordt. Zie hier zyne verklaaring der vorminge van het zogenaamde Grond-ys, 't welk men niet in ſtille, maar in beroerde, Wateren en ſnelſtroomende Rivieren aantreft.

„ Wanneer 'er eene ſcherpe vorst ſchielyk, vooral met eenen doorwaaienden Oostenwind opkomt, poogen wel de Wateren, volgens de gewoone wyze, toe te gaan; maar derzelver beroering, 't zy door den ſnelvlietenden ſtroom, 't zy door den Wind, veroorzaakt, belet de geregelde formeering der Ysplaatjes, Ystakjes enz., die men in een glas met Water kan zien geformeerd worden. In weerwil deezer verhinderingen, werken egter de vriesdeelen der lugt, op de oppervlakte der Wateren, ſteeds voort: dan ze formeeren, deeze rustloos zynde, en geene Ysbelegging duldende, wegens de telkens veranderende gevolgen, ſlegts kleine Yſchilfers of dunne Ysplaatjes. Deeze, zich niet kunnende boven houden, noch ſterk toeneemen, worden, door de golven of de beweeging der Wateren, telkens om en om geſlagen. Alle Yſchilfers kenteren dus, raaken onder elkanderen, worden naar de diepte gedreven, en, door de voortgaande bekoeling der Wateren, onder derzelver oppervlakte niet ontdooid. De Vorst en Wind aanhoudende, vermeerderen deeze Yſchilfers by millioenen. Alles wat zy onder Water aantreffen, grypen zy aan, en hegten 'er zich aan vast: ſchoenen, ſchulpen, ſteenen, zand, touwen, netten, ſchuiten, niets blyft vry. Zo dra nu de Wind bedaart, en 'er eenige ſtilte komt, of deeze Ysplaatjes in een onnoemelyk getal vermenigvul-

digd zyn, en zich of vereenigd hebben, of grooter geworden zyn, ſchieten zy naar boven, gelyk de luchtbellen in eene ziedenden pot. — De Zee ſchynt dan te kooken. Het *Grond-ys*, zegt men dan, ſchiet op. En dit verſchynſel heeft ongetwyffeld alleen aanleiding gegeven, tot den waan, dat deeze ſoort van Ys op den grond der Wateren geformeerd wordt. Zeer ras is dan de Zee, als met een dunne pap, met een ſtremſel belegd, niet anders zynde dan dunne Ysſchilfers, welke onze Zeelieden *Kit* noemen. Weinig tyds is 'er noodig, om de bovenſten tot eene algemeene korst, of eene doorgaande wel vereenigde ſchots te vormen. Dus bevriezen alle woelende Zeeën, alle loopende Stroomen en Rivieren; hierin verſchillende van ſtilſtaande Wateren, die ſtil toe gaan, en gelykelyk bevloerd, of met eenen eenvormigen korst van Ys, dat onze Zeelieden *Beleg-ys* noemen, overdekt worden." — Deeze verklaaring doet de Eerwaarde *Martinet* voorts dienen ter opheldering van alle zodanige byzondere verſchynzelen, waar uit men het vormeeren van Ys op den bodem der Wateren heeft willen afleiden.

Wyders behelst dit Deel nog eene, den beoefenaaren der Wis- en Rekenkunde zeer nuttige, nieuwe handleiding om den *Logarithmus* voor eenig gegeeven getal naauwkeurig te vinden tot veertien Letteren boven den *Index*; benevens eene Tafel der Kunsttallen voor 1000000 — 1001000 berekend door den Heer Griffier Mr. *K. K. Reitz*. En laatstlyk een Geſchrift van Dr. *S. de Wind*, dat den Heelkundigen te ſtade kan komen; zynde een vervolg op zyne voorige Verhandeling over den *Polypus* of ſlymprop. Daarnevens gaat eene afbeelding van een daar aan nog ontbreekend Werktuig, ter afbindinge van alle ſoorten van *Polypi*, welke onder het bereik der vingeren vallen, doch te ver van de hand zyn, en in te veel verengde holtens hunne zitplaats genomen hebben, om door een ſlappen draad te kunnen omvat worden; met bygevoegde Aanmerkingen.

De

De gronden der Natuurlyke Rechtsgeleerdheid afgeschetst, door den Heer P. W. PESTEL, *Hoogleeraar te Leiden. Tweede Deel. Naar de derde Uitgave uit het Latyn vertaald, door* Mr. FREDRIK VAN BREDA, *Adv. te Gouda. Te Utrecht; by* G. T. van Paddenburg, *en te Gouda by* W. Verblaauw, 1785. *in gr. octavo*, 230 *bladz.*

Dit uitmuntend Werk van den kundigen Hoogleeraar *Pestel*, 't welk niet alleen van eene uitgebreide nuttigheid is voor de geenen die zich bepaaldelyk op de kennis der Natuurlyke Rechtsgeleerdheid toeleggen, daar het alle Systematieke geschriften, die over deeze wetenschap zyn in het licht gekomen, zeer verre overtreft, maar ook voor een ieder, die van zyne plichten een verlichte kennis poogt te erlangen. —— Dit Werk, zeggen wy, hebben wy reeds voor lange, by gelegenheid van deszelfs Fransche vertaaling, in zynen aart en beloop, onzen leezeren leeren kennen, waarom wy de zulken, die deswegens een gezet verslag begeeren, naar dit ons aanpryzend bericht verzenden (*). En, daar wy, by gelegenheid der aankondiging van het Eerste Deel deezer Nederduitsche Vertaaling, een Staal uit hetzelve hebben medegedeeld, nopens de schadelyke gevolgen der weelde; meenen wy thans onzen leezeren geen ondienst te zullen doen, met hen, by de uitgave van dit Tweede Deel, weder eene proeve uit het zelve op te geeven nopens de aankweeking en aanmoediging eener redelyke Vaderlandsliefde, dat is, volgens den Hoogleeraar, zulke eene liefde, die bestaat in eene aanhoudende bevlytiging om zich in het vermeerderen van de voordeelen des Vaderlands te schikken naar de wetten der Natuur, volgens welke men verplicht is, het voordeel van die geenen het meest te bevorderen, welken men het meeste nut kan en moet aanbrengen.

„ Het is een oud vraagstuk, zegt hy, eener uitgebreide naspeuring overwaardig: *Het beste middel te vinden, om te bewerken, dat de burgers de Regeeringswyze van hun land beminnen, en de hun opgelegde wetten niet haaten, maar die als nuttig en noodzakelyk voor zich zelven eerbiedigen.*

„ Voor alle dingen, zyn de schrandere aanmerkingen die de doorluchtige *Montesquieu*, het sieraad zyner eeuw, over den-

(*) Zie *Het. Vad. Letteroef.* IV. Deel, bl. 200.

deeze ſtof geſchreven heeft, waardig geleezen te worden; wyl niemand, met meer ſchranderheid, *de ziektekunde der Volken en der Regenten* ontvouwd heeft, daar hy als in de verborgenſte Kabinetten, zo wel de redenen hunner wetten, als de dryfveêren, waardoor zy derzelver kracht bewaarden, heeft opgeſpeurd. Aan de drie Regeeringswyzen, waarin hy de Staaten verdeelt, wyst hy drie *prikkelen* of *dryfveeren* toe, om de harten der Burgeren, overeenkomſtig met deeze Regeeringswyzen, te beſtuuren. Namelyk *de eer, onafhangklyk van de zucht tot deugd, aan de Monarchaale; de Vrees, aan de Despotieke Ryken; en de Staatkundige deugd, welke hy ſtelt in den toeleg, om de gelykheid te handhaaven, aan de Republieken.* Van deeze drie zenuwen, als 't ware, hebben veele Wetgeevers en beroemde Grondleggers van Staaten zich bediend, om het door hun ſamengeſteld Kunsttuig gemakkelyk te beweegen.

„ Maar zyn die drie dryfveeren niet beter geſchikt tot *inſtandhouding der Regeeringswyzen, dan om het Volks geluk te vermeerderen?* Dit, nogthans, behoorde het doelwit, en wel het eenigſte, van alle Regeeringswyzen te zyn.

„ Zyn, daarenboven, die dryfveeren, elk op zich zelve aangewend, *in de daad* wel genoegzaam ter *inſtandhouding dier Regeeringswyzen*, aan welke de onſterfelyke MONTESQUIEU die heeft toegewezen? Onderzoeken wy kortelyk een voor een.

„ Zal in eene *Monarchie*, of al het goed, dat uit der Burgeren yver kan voortſpruiten, worden daargeſteld, of de *Regeeringswyze zelve* beſtendig zyn, wanneer eene *eer*, onderſcheiden van die, welke de *eerlykheid en waare deugd naar de orde der Natuur* verzelt, en alleen van 's Vorſten goeddunken afhangende, wanneer die eer alleen de kracht heeft om de gemoederen over te haalen? Zal de *Alleenheerſcher* niet weldra *willekeurig* heerſchen en de Regeeringswyze omkeeren? Wie tog zal zich tegen den Vorst verzetten, die de hem betoonde dienſten, terwyl hy de wetten, waarop hy het gebied aanvaardde, tracht te ſchenden, met luisterryke titels en blinkende eerſieraaden beloont? Hoe zal het gaan, wanneer hy verkeerde denkbeelden van de eer vormt? wanneer zyne en 's Volks oordeelen ſtryden? wiens meening zal doorgaan? Wat, zo hy, of zyne *Opvolgers*, van *denkwyze* veranderen? *Denkwyze*, zeg ik, om dat hier in niet in aanmerking komt *de waa-*

waare Eer, die *beſtendig dezelfde* is, maar om dat hier alleen *'s Vorſten denkbeelden* aangaande het *geen betamelyk is en het geen hy wil doen ſchitteren*, als eene opperſte wet moet gelden. Zal de ſtaat des Ryks dus niet *waggelen*? Wat zou de reden zyn, waarom men de deugdsyver voor Monarchiën min gepast zoude oordeelen? Heeft die ooit eenig Ryk te gronde doen gaan? —— zy was den *Perzen* welëer voordeelig. Waarom zou zy voor alle Monarchiën niet nuttiger kunnen zyn dan eene denkbeeldige voortreflykheid, ſtrydig met de deugd?

„Is de Vrees, wanneer een Volk onder eene volledige overheerſching (willekeurig gebied) gebukt gaat, alleen genoegzaam om zeker te zyn, dat de Burgers geene verandering van *Regeering* of *Regeerder* zullen bewerken? geene wetten ſchenden, waarvan zy, als voor zich ſchadelyk, een afkeer hebben? dat zy iets ten algemeenen voordeel zullen verrichten, ſchoon zy zien, dat zy geene andere vrucht van hunne dienſten zullen trekken, dan nog meer redenen om te vreezen, en dat *al zyn zweet, ploegen en zwoegen*, ten nutte van *zyn Heer*, niet voor *zich zelven* zal zyn? Is het mogelyk dat die vrees in *Vredenstyd*, en vooral in *tyden van Oorlog*, altyd duure? nooit in *wanhoop* eindige? *Noodzakelyk vreest hy allen, die van allen gevreest wil zyn*, dit bewyst inzonderheid *de Geſchiedenis des Griekſchen Keizerryks.* Allen haaken naar het verderf van hem, die het voorwerp van aller haat is geworden; zegt ENNIUS. Zulke Vorſten, die de alleenheerſching in eene willekeurige overheerſching verkeeren, hebben voorzeker grooter ſteun te verwachten van *'s Volks bygeloof* dan van *vrees voor ſtraffen en van allerlei kwellingen, die men het Volk aanjaagt.*

„'Er is nu nog over, onderzoek te doen naar de wyze om de *gelykheid te bewaaren*, ter handhaving van welke de doorluchtige MONTESQUIEU wil, dat de wetten in Republieken moeten ingericht worden, gelyk, naar zyn getuigenis, gewoonlyk geſchiedt.

„De bewaring der gelykheid is eene *Verzameling van 's Volks inſtellingen, waardoor een beſtendige en hevige haat verwekt wordt tegen dën of meer Perſoonen, die over hunne Medeburgers beſtaan te heerſchen, of hun van hun aandeel in de Regeering te ontzetten, of waardoor de poogingen der heerschzuchtigen moeijelyk gemaakt worden.* De middelen, waarvan LYCURGUS zich bediende, om alle Burgeren even *ryk* te maaken, en te beletten dat niemand,

in het Gemeenebest, 't welk uit veele Inwoonderen beſtondt, zich meer magts zou aanmatigen, dan hem toekwam, waren geweldig, en ſtrydig met een genoeglyk leven en beſchaafden inborst. Het was een ondankbaar middel tegen die, welke zich verdienſtelyk maakten, waardoor de Athenienſers trachtten te bewerken, dat niemand *der Burgeren in gezag boven anderen zou uitſteeken*! En hoe lang behield het Roomſche Gemeenebest zynen bloei in de Burgerberoerten, geboren uit eene zucht om het vermogen der edele Geſlachten te fnuiken, en te zorgen dat Edelen en Onedelen even veel deel kreegen in de Regeering en de groote Ambten? Zo lang als de oude deftigheid ſtand hield, en de twistende partyen, zo dra de nood het vorderde, niet door hoop op buit, maar, door vaderlandsliefde, tegen den gemeenen Vyand wierden aangevoerd. Eindelyk gebeurde, 't geen CATO voorzeide, toen men in den Raad handelde over 't afſchaffen van de wet van *Oppius*, over de Kleederpracht der Vrouwen, die zich der oude eenvoudigheid in haare Kleeding ſchaamden: *als men*, zeide hy, *zich zal beginnen te ſchaamen over dat geen, waarover men zich niet moet ſchaamen; dan zal men zich niet meer ſchaamen over 't geen waarover men zich ſchaamen moet.* De Magtigen ſchaamden zich deugdzaam te zyn, en met iemand gelyk te ſtaan. Na dat, gelyk SALLUSTIUS zegt, *de rykdom tot eer gerekend, en 'er luister, magt en gezag aan vastgehecht was, begon de deugd te kwynen, een gering inkomen wierd voor ſchandelyk, en een ſtil leven voor afgunſtig gehouden.*

„De geſteldheid van het te gronde gaande Rome is ook die van alle Republieken. Zo dra eerlykheid, *waare* deugd, en die *Godsdienſt*, die in *het vermeerderen van 't algemeene welzyn* zyn vermogen vertoont, de harten verlaaten, wordt de zucht, om de *gelykheid* te *bewaaren*, uitgebluscht, en de middelen, ter handhaaving van dezelve uitgedacht, worden krachteloos. Hoe *arm* een Staat zy, zo de deugd 'er in geene achting is, zal het aan geene eergierigen ontbreeken, die huns gelyken niet kunnen draagen: heerscht 'er rykdom, dan dringt 'er eene noodzaakelyke weelde in, die het gemeene welzyn verwoest, en van de Ryken en Leddiggangers tot het werkzaam gedeelte der Ingezetenen overſlaat; en hierdoor veeler armoede, ſchraapzucht, wanhoop, zucht tot Staatsomwentelingen, als het eenige middel tegen het nypende kwaad, ten gevolge heeft. Derhalven is 'er *geen vry Gemeenebest zon-*

der

der gelykheid, die wederom *zonder eene zucht ter aankweeking van waare deugd niet duurzaam zyn kan.*

„Maar, wy zeggen ook, dat, om de *beſtendigheid eener Regeeringswyze van deezen aart op eenen vasten voet te ſtellen*, de *vrees* niet moet worden uitgeſloten, eene vrees namelyk *voor de wetten*, die LIVIUS *doof en onverbidbaar* noemt; *die, daar een Koning gunst en weldaaden bewyst, niets verſchoonen noch vergeeven, als men zich te buiten gaat.* Heeft, eindelyk, ook de *Prikkel der eere* geen of weinig vermogen in deeze Regeeringswyze? Was de luister der Gedenkteekenen, die de Atheners ter gedachtenis hunner uitmuntende Veldheeren oprichtten, gantsch krachteloos? En vermogten te Rome, *de Burgerkroonen, de liefde des Volks, het handgeklap in de Schouwtooneelen, enz. niets?* ik zal niet zeggen, om de zucht voor het algemeene welzyn aan te vuuren, maar althands om de gelykheid zelve en de Republikeinſche Regeering te beveiligen? Fraay zegt PLINIUS van de *Burgerkroon*: *Men geniet geen meer eer, ſchoon men het leven van eenen Veldheer behouden had, om dat de Inſtelders wilden, dat men ten hoogſten zou vereerd worden als men eenigen Burger behouden had. —— Elk, zo dra hy zich in den Schouwburg vertoont, ſtaat voor hem op, zelfs de Raad, naast wien hy het recht heeft zich te plaatſen. Hy, zyn Vader en Vadersvader hebben vrydom van alle Relastingen. —— O Onſterffelyke Zeden! die de eer alleen genoegzaam oordeelden, om zulke verdienſten te beloonen, die, daar alle andere kroonen van het goud hunne waarde ontleenden, het behoud van eenen Burger op geenen prys geſteld wilden hebben, ten duidelykſten bewyze: dat men geen Mensch behouden mag uit winzucht.* Zoo veel het in Monarchiën in heeft, al zyn leven gezag te hebben over veelen, met Ambten en Eertitelen te ſchitteren, zig ver boven anderen te verheffen, een' uitſteekenden luister en erfelyke voorrechten voor zyne Familie te verkrygen; zo veel beteekent het in de Landen van een vry Volk, door verdienſten uittemunten, te behaagen, van elk nagewezen, geprezen en met zulke eerbewyzen verſierd te worden, welke blyken zyn van de algemeene gunst; en tevens *deeze belooningen zyner verdienſten* hooger te ſchatten, dan te kunnen *heerſchen*, als men maar wilde.

„De veiligſte, en voor elke Regeeringswyze geſchiktſte, weg, om der Burgeren harten te neigen, is die, welke ons de Natuur zelve aanwyst. Behalven 1.) de vrees voor de *ſtraffen*, die op elke *kwaade daad*, op elke *zedelyke ziekte*,

om zo te ſpreeken, *natuurlykerwyze volgen*; behalven 2.) het gevoel van genoegen, uit eerlykheid, en eene *getrouwe beoefening der plichten aan de Maatſchappy verſchuldigd*, voortſpruitende; behalven 3.) het vermogen van *eerbied* en *vertrouwen*, die der Burgeren hart vervullende, hen bereidwilliger doen gehoorzaamen en de Staatsveranderingen haaten; heeft de Natuur den Souverain nog twee zeer krachtige dryfveeren geſchonken, door welke hy de Burgeren, zo wel tot naarkoming der *natuurlyke* en *burgerlyke wetten*, als tot onthouding van onderneemingen, om verandering in de Regeeringswyze te weeg te brengen, kan aanſpooren; *voor eerst een levendig bezef der talryke voordeelen, die zy uit de eerbiediging der Wetten en het ſtaande houden der Regeeringswyze*, te wachten hebbe, ten tweeden *de zucht tot navolging*. Deeze twee grondbeginzels paſſen op *alle Regeeringswyzen*.

„ Om het eerſte werkſtellig te maaken, moeten de Regeerders zich zo gedragen, dat de Burgers zich overreed houden, dat *al hun* goed ook een *gedeelte* van het *gemeen goed* zy; en dat ook in alle burgerlyke inrichtingen niets voor *algemeen goed* gehouden worde, 't geen ook niet te gelyk *het goed der byzondere leden* uitmaakt. Want wat is *het algemeen goed* anders dan *een overvloed der noodige kracliten om het goed van den gantſchen Staat, en van elken Burger, te handhaaven en te vermeerderen*? Laat den Burger reden hebben om te hoopen datzyne *lydzaamheid en noodzaakelyke gehoorzaamheid* aan hem ook, is het dan niet regelrecht, ten minſten van ter zyde, vruchten zullen aanbrengen, of laat hem die reeds genieten; dan zal hy, begrip hebbende van zyne voordeelen, het voor dwaasheid reekenen, zich te verzetten tegen iets, dat ter *inſtandhouding der regeeringswyze* of *ter vermeerdering van het algemeen welzyn* vastgeſteld wordt, of *zyn byzonder belang van 't algemeen te ſcheiden*. Hy tog gevoelt dan, dat hy zich zelven benadeelt, als hy 't gemeen belang niet behartigt, en dat het fraai gezegde van MARCUS ANTONINUS waarachtig is, *dat het geen voor de gantſche byenzwerm niet goed is, ook voor elke bye niet nuttig is.*"

„ Dan daar de grootſte hoop blind is ten aanzien van het verband van hun belang met die Inſtellingen, welker ſmertelyke uitwerking in het beteugelen der neigingen, die der gantſche Maatſchappy ſchadelyk zyn, zich ſtraks doet gevoelen, terwyl derzelver heilzaame gevolgen zich eerst langzaam openbaaren; is de kundige Schryver van oordeel, dat

'er

'er geen beter middel is om deeze onkundigen te beſtuuren dan de *Prikkel van Navolging*. „ Het Gemeen toch, zegt hy, houdt de oogen gevestigd op de Grooten; zy bootſen derzelver gedrag na; als ware alles zo veel beter, naarmate het meer ſchittert.

„ Dat dan de Regenten van Gemeenebesten, en de Aanzienlykſten des Volks, uitmunten door zulk een levenstrein, welke meest overeenkomt met de *Regeeringswyze* en het *voornaame welzyn* van elken Staat, (by voorbeeld den bloei den Koophandels.) Dat zy voorbeelden geven van *zuivere Vaderlandsliefde*, of die 'er ten minſten het naaste by komt. Dat zy *Godsdienst* en *Deugd* in eere houden.

„ Een goed Burger te zyn, verſchaft een edel en waar vermaak: hoe veel edeler is het dan door zyn voorbeeld veele goede Burgers gevonden te hebben.

„ De menigte zal hen, die zy als aanzienelyk door hunne verdienſte, of uitſteekend door hunne geboorte en waardigheden beſchouwt, blymoedig navolgen, als de vormers harer zeden en van haren yver tot vermeerdering van 's Lands heil. *De eer en het genoegen, dat uit de algemeene goedkeuring ontſtaat*, zal elk aanſpooren tot edele bedryven. *De openbaare ſchaamte, dat is, eene algemeene vrees voor de welverdiende beſtraffing, wegens eene daad, die tegen de braafheid ſtrydt*, zal de ondeugd beteugelen.

„ Gelukkig *Rome*, toen *de wet van Valerius krachtig genoeg bevestigd was*, ſchoon 'er niets anders wierd bygevoegd, dan *dat de overtreder derzelve eene ſchandelyke daad zou verrichten!* Van waar, zegt LIVIUS, kwam *die ſchroomachtigheid by de menſchen, daar men thans naauwlyks een ſlaaf zo bedreigen zoude.*

„ Niet zo zeer der Ouderen vermaningen, als derzelver voorbeelden, regeerden de harten der leerzaame Jeugd; de openbaare zeden ſtemden overeen met de huislyke opvoeding, en alle treflyke daaden wierden zodanig door eene algemeene bewondering bekroond, dat die aller harten ontvonkten om dergelyke te doen (tot *nayver*) en tot *Vaderlandsliefde*. Heerlyk is het gezegde van SCIPIO, toen hy eene jonge Dochter, die in Spanje zyne gevangene geworden was, en welker ſchoonheid hem gevangen had, aan haaren Bruidegom met deeze woorden te rug gaf: *Zy is bewaard, op dat ik ze u, ongeſchonden, en als een geſchenk, myns en uwt waardig, zoude kunnen aanbieden. De eenigſte vergelding, die ik van u voor zulk eene gift, beding, is, dat gy een vriend van het Roomſche Ryk zyt.* Dit was recht

Romeinsch, geene bedingen te maaken *voor zich, maar voor het Vaderland!* En hoe verheven is het geene hy 'er byvoegde! *En, zo gy my voor een braaf Man houdt, waarvoor myn Vader en Oom al overlang by deeze Volken bekend ſtonden, zo weet, dat 'er in de Stad van Rome nog velen onzer gelyken zyn.* Toen gevoelde SCIPIO zyne grootheid, daar hy zynen roem niet droeg op deeze *grootmoedigheid*, als hem byzonder eigen, maar rondborſtig bekende, dat hy veelen zyns gelyken had."

De Geest der Wetten, door den Heere Baron de MONTESQUIEU; *uit het Fransch vertaald door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedſchap en oud Schepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Met wysgeerige en ſtaatkundige Aanmerkingen, zo van eenen onbekenden als van den Vertaalder. Eerſten deels tweede en derde Stuk. Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1783. *in groot Octavo.*

By de afgifte van het eerſten Deels eerſte Stuk deezer nieuwe Vertaaling, van dit onſterfelyk Werk van den beroemden *Montesquieu*, hebben wy reeds doen zien, waarin deeze laatere uitgave zich boven de vorige aanpryst. (*) Het is thans ons oogmerk van tyd tot tyd eenige aanteekeningen van den kundigen Heer *van Nooten* onzen leezeren mededeelen, om dus over de waarde deezer laatere uitgave, des te beter te kunnen oordeelen, zonder ons voor het overige intelaaten met de natuur, inhoud en het beloop van het Werk zelven, terwyl wy den leezer, welke diens aangaande eenig bericht verlangt, te rug wyzen naar de *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 333, en de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 220 en III. D. bl. 223.

Den Heer de *Montesquieu*, in het eerſte Deels tweede Stuk, ſpreekende over de Pynbank en het pynlyk onderzoek der Misdaadigen, als een gebruik dat reeds door veele kundige Schryvers en ſchrandere Vernuften is afgekeurd, voegt de Heer *van Nooten*, hier eene aanteekening by, die zo wel zyn hart als zyn verſtand eer aandoet.

„ Gave de Hemel (zegt hy) dat, in onze vrye en vry-

heid-

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroef. VI. D. bl.* 331. *en volgg.*

heidlievende Republiek, dit der Natuur en Menſchelykheid onteerend overblyfzel van de oude Gothiſche Rechtspleeging, eens eenmaal geheel wierd afgeſchaft! Wat men ook ten voordéele van dit geweldige en tegen den aart van gematigde Staaten ſtrydende middel uit de Crimineele manier van Procedeeren moge aanvoeren, dit is altyd zeeker, dat geene redenen by een gevoelig, en de rechten van de menschlykheid eerbiedigend hart, kunnen opweegen tegen dat ééne denkbeeld, dat een onſchuldig mensch, die, hoe zeer alle omſtandigheden tegen hem zyn, hoe zeer hem de misdaad op de allerwaarſchynlykſte wyze beweezen wordt, echter van dezelve geheel vry is, veeleer tot de bekentenis van iets, dat hy nooit bedreven heeft, door bedreiging en daadlyke ondervinding van deeze onmenschlyke pynigingen zal vervallen, dan een booswigt, die aan een ruuw leven gewoon, minder gevoelig is voor zodanige folteringen. Een mensch van eenen zagten aart, die van eene gruwlyke misdaad beſchuldigd, alle de voorbereidſelen tot de Pynbank ziet, die, hoe onſchuldig ook, egter voorziet, dat hy op het punt ſtaat van, voor al zyn lven, van het gebruik zyner ledemaaten beroofd, en een voorwerp van de uiterſte elende te worden, zal al zeer dikwils liever eenen gewisſen en ſchandelyken dood verkiezen, dan alle die pynen te ondergaan. 'Er behoort eene zeer groote ſtandvastigheid van geest, een onbezweeken moed toe, die waarlyk niet algemeen onder de menſchen gevonden wordt, om onder het geweldig uitrekken van zyne ledemaaten, onder het uitſtaan van de allerwreedſte pynigingen, zyne onſchuld onverſchrokken ſtaande te houden, vooral, daar men, onder het hevigſte woeden van de pyn, verzeekerd is, dat oogenbliklyk, op het doen van bekentenis, alle verdere foltering ophoudt. Wie is zo ſtandvaſtig, dat hy, in zodanige omſtandigheden, voor een oogenblik van zwakheid zou durven inſtaan? De Natuur van den mensch is zo, dat hy altyd zyn geluk zoekt: een ingebeeld ogenbliklyk geluk werkt dikwils allerſterkst op onzen geest. Het is allerzeekerst, dat niemand ongelukkiger is dan hy, wiens ledemaaten op de pynbank, tot het afperſen van eene bekentenis, worden uitgerekt; zó een mensch kent, op dat ogenblik, geen grooter wensch, dan dat de folteringen maar ten ſpoedigſten mogen ophouden. Hoe ligt is het dan mogelyk, dat hy zyn allerweezenlykst geluk, het klaar blyken van zyne onſchuld, in die zwaare omſtandigheden uit het oog verliest; en, hoe zeer hy voorziet,

ziet, dat zyne bekentenis hem eenen gewisſen en ſchandelyken dood zal berokkenen, egter het ingebeeld geluk van daar door, uit zyne tegenwoordige onlydelyke pynen, ogenbliklyk verlost te zullen worden, verkiest? Dit onmenschlyk middel is uitgedacht, om den rechter zodanig in ſtaat te ſtellen, tot het vonnisſen, dat 'er geene bedenking by hem meer overblyve, of de beſchuldigde de misdaad bedreven hebbe of niet. Maar, wanneer men 't gezegde in 't oog houdt, dan wil men wel eens gevraagd hebben, wat overtuigend bewys men toch immer uit eene zo afgeperſte bekentenis haalen kan? Te willen zeggen, dat de rechter tog, zelden of nooit, doorgaat op die bekentenis, welke onder de pyn geſchied, maar, dat men dezelve naderhand, buiten pynen, laat herhaalen, bewyst niets. De bloote herinnering van de geleedene pynen, het enkele vermoeden van, op de minſte ontkentenis, al weder aan dezelve onderworpen te zullen worden, is in ſtaat om alles te doen bekennen wat men wil.

„Wie, derhalven, die een gevoelig hart heeft, wie, die de rechten der menschlykheid, in haare heiligheid, eerbiedigt, erkent dan niet, dat de geheele Natuur haare ſtem tegen de Pynbank verheft! En hoe moet het hart van eenen rechter geſteld zyn, (zo 'er maar iets gevoel in is) die, wanneer hy, door alle omſtandigheden, door alle waarſchynlykheden, zich gedrongen gevonden heeft, om den eisch van den Pynbank toe te ſtaan, wanneer hy vervolgens den beſchuldigden, op zyne afgeperſte beſchuldiging, zo onder als naderhand buiten pyn, ter dood veroordeeld heeft..... Eindelyk..... na het uitvoeren van het vonnis..... van de volkomen onſchuld van dien ongelukkigen overtuigd wordt!..... Myn hart gruuwt van dit akelig denkbeeld.... de pen ontvalt my.... de geheele Natuur is beledigd.. . Veilig beſluit ik, derhalven, dat het enkele gevoel der menschlykheid ons leert, *dat het pynigen en ſtraffen van eenen onſchuldigen, der Natuur geweld aandoet, terwyl het niet ſtraffen van eenen ſchuldigen, zo lange men niet volkomen van zyne misdaad overtuigd is, geene der rechten van het menschdom benadeelt.* Is de misdaad van dien aart, dat de beſchuldigde, indien hy dezelve waarlyk bedreven had, een ſchadelyk lid van de Maatſchappy zou zyn, loopt alles te ſamen om de vermoedens op hem ten hoogſten waarſchynlyk te maaken, zonder dat men echter zo volkomen zeker is, dat men hem ter dood durve veroordeelen.... men bewaare hem, men wachte, tot dat de tyd, mooglyk van zelve, zyne

ſchuld

ſchuld of onſchuld aan den dag legge. Dit eischt de algemeene zekerheid van de Maatſchappy.... maar meer!... maar den mogelyk onſchuldigen te pynigen.... ach! wanneer zal de ſtem der Natuur.... wanneer zal het gevoel der menſchelykheid eenmaal zegepraalen!"

Niet minder juist is des Vertaalers volgende aanmerking in het derde Stuk van dit eerſte Deel, waar de Heer de *Montesquieu* handelt over de wreedheid der wetten, tegen ſchuldenaren in eene Republiek. " Het is zeeker (zegt hy) dat die wetten, welke de ſchuldeiſchers den weg aanwyzen, om hunne ſchuldenaaren tot betaaling te noodzaaken, of liever de manier van procedeeren tegen ſchuldenaaren, zeer grooten invloed hebben op de burgerlyke Vryheid — dan hierin moet echter met omzichtigheid gehandeld worden — alle wreedheid, alle eigendunkelykheid in dit geval benadeelt de Vryheid ten allerſterkſten. Een Wetgeever in een republiek moet aan den eenen kant den eerloozen woeker op de geſtrengſte wyze beletten; doch aan de andere zyde ook den eerlyken ſchuldeisſcher den weg om aan het zyne te geraaken, niet alleen niet toeſluiten, maar integendeel allerkortst en allergemaklykst maaken. Wat hier van in de oude Griekſche en Romeinſche republieken plaats moge gehad hebben, dit is zeeker, dat de ſtaatkundige omſtandigheden van die republieken merkelyk verſchilden van onze tegenwoordige. Die oude republieken kenden die uitgebreide belangens van den Koophandel niet, welke de tegenwoordige ſtaande houden. — Het is in de republiek *der Vereenigde Nederlanden*, welker voornaamſte bron van welvaart de Koophandel is, van het uiterſte belang, dat in deselve goede orde op dit ſtuk zy, en dat de Koophandel door de promptſte wetten ten allerkrachtigſte begunſtigd worde — de Koophandel van Nederland hangt met eenen onaffcheidbaren keten aan die van de geheele waereld, ieder handeldryvend huis is een ſchakel aan dien keten; zo dra dus een huis breekt, valt 'er een ſchakel uit dien keten, welke, naar evenredigheid van de grootheid van de breuk, deszelfs invloed op het geheele lichhaam heeft. De aart der republikeinſche Regeeringsvorm eischt dus wel dat in de Wetten tegen de banqueroetiers alle republikeinſche gemaatigdheid plaats hebbe, dat men in 't oog houde of een bankeroetier met zyne boeken kan aantoonen, dat hy zyne zaaken eerlyk en met goed overleg beſtuurd hebbe, dat hem zyn ongeluk buiten zyne ſchuld, door toedoen van anderen, door onvoorziene ſlagen en dergelyke zyn overgekomen;

in

in dat geval verdient een zodanig ongelukkig, doch eerlyk man, in eene republiek alle medelyden; ja in zodanig een geval moeten de wetten van eene republiek zodanig ingericht zyn, dat zy hem den weg tot wederophaaling van zyne zaaken gemaklyk maaken en openzetten; maar aan den anderen kant eischt ook weder het algemeen belang, het welk de geheele Natie by een gevestigd crediet heeft, dat de wetten tegen eerlooze bankeroetiers, zonder wreed of willekeurig te zyn, egter zeer geſtreng moeten weezen ——— 'er is geene wreedheid of willekeurigheid in te vinden, wanneer een bedrieger, om zyne ſchulden, volgens de gewoone gerechtspleging, in perſoon geärresteerd, gegyzeld, en zo lang in beſlooten gyzelinge gehouden wordt, tot dat hy zyne ſchuldenaaren voldoe; het zou in tegendeel de grootſte wreedheid zyn, en de wydſte deur tot de ongeboordſte willekeurigheden openzetten, indien, in eene handeldryvende republiek, omtrent de rechtspleeging tegen zodanige bedriegers oogluiking plaats konde hebben; dan was niemand langer van zyne bezittingen zeker, dan zou wel ras al het crediet van de Natie weg zyn, en de Koophandel met de geheele welvaart verdwynen. Wie uit dit oogpunt de wetten van ons gezegend Vaderland tegen de bankeroetiers inziet, (ten grooten deele te vinden by *van Zurck Codex Batavus, op het woord Bankeroutiers*) wie op deeze wyze de *Ordonnantie voor de Kamer der Desolaate Boedels der Stad Amſterdam, van den* 17. *January* 1777, beſchouwt, zal in dezelve eenen heerſchenden geest van het waare republikeinſche, vermengd met de zuiverſte denkbeelden van het wezenlyk belang, 't welk de Koophandel van ons land by een wel gevestigd crediet heeft, ontdekken, en erkennen moeten, dat de denkbeelden der oudſte Romeinen, van welke de Heer *Montesquieu* ſpreekt, in het geheel met onze handeldryvende en geheel andere belang hebbende republiek niet ſtrooken. ——— Schuldenaars moeten derhalven wel veilig zyn tegen de wreedheden en willekeurigheden: de menſchlykheid, de waardigheid van een menſch, van eenen burger, die in eene republiek van zo veel belang is, moeten altyd in 't oog gehouden worden, maar eerlyke ſchuldeiſchers moeten ook volkomen veilig zyn tegen mishandelingen van bedriegers, en voor het gevaar van op het onverwachtst door eenen eerlooze bankeroetier, uit de beste zaaken van de waereld tot de bedelzak gebragt te kunnen worden, op de zekerſte wyze gerust geſteld te worden."

Brie-

Brieven over verſchheiden onderwerpen, *door* Mr. RHYNVIS FEITH, *Lid van verſcheiden Genootſchappen. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 101 *bladz. in groot octavo.*

Met even het zelfde bedoelde, waar mede het Eerſte Deel deezer Brieven afgegeeven is (*), ziet ook het tweede, het welk weder een zestal Brieven vervat, het licht. Het hoofdonderwerp in dezelve verhandeld is de Genie, welker aart en werking de Heer en Mr. *Faith* op eene leerzaame wyze ontvouwt, tevens toonende wat men, in derzelver beoordeeling en beſtiering, in agt hebbe te neemen. ——— Deeze Brieven komen in, als geſchikt ter beantwoordinge van drie gewigtige Vraagen: „ Waar„ aan kent men de Genie? Waarin onderſcheidt ze zich „ van den Smaak? En hoe vertonen zich Genie en Smaak „ vereenigd?"

Onze Autheur vangt aan met eene ontvouwing van de kenmerken der Genie, in haare eerstbeginnende en voorgaande werkzaamheden; en heldert zyn gezegde deswegens nader op, door, in eenen tweeden Brief, mede te deelen, het geen de Heer *Bodmer*, by manier van eene perſoonsbeſchryving, voorgedraagen heeft, nopens de ontwikkeling van het Poëtiſche naturel. ——— Naast deeze ontwikkeling der Genie komt voorts de Smaak, mitsgaders deszelfs waardy, in den derden Brief, in overweeging, het welk den Schryver tevens aanleiding geeft om over het waare ſchoon te handelen. ——— Hierop gaat hy, in den volgenden Brief, over, om de middelen, die ter verbeteringe van den Smaak werkſtellig gemaakt kunnen worden, aan de hand te geeven; toonende te gelyk aan hoe de Smaak de Genie behoort te regelen, zo om haar vóór misvattingen omtrent het waare ſchoon te behoeden, als om haar alle mogelyke voordeel van alles wat waarlyk ſchoon is, in alle deszelfs byzonderheden, te doen trekken. En dit verleent hem een vaſten grondſlag, op welken hy het onderſcheid tuſſchen de Genie en den Smaak, benevens derzelver vereeniging, kan aanwyzen. ——— Om het daarover voorgeſtelde in een nog duidelyker licht te plaatzen, bedient hy zig in den vyfden Brief van een Stukje, getrokken uit het vierde Deel van de

Sam-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII. D. *bl.* 266.

Sammliche Werke des Wandsbecker Bothen, betreffende de egtheid en nabootzing der gewaarwordingen, over welker onderwerp hy verder eenige aanmerkingen opgeeft, in den laatſten Brief, in welke hy, ten beſluite, nog nader aanwyst, hoe de Genie en Smaak zig vereenigd vertoonen. —— In den vierden Brief ontmoeten wy de volgende korte beantwoording der voorgeſtelde Vraagen.

„ *Waaraan kent men de Genie?* Aan de oorſpronglijkheid haarer voortbrengſelen. *Waarin onderſcheidt ze zich van den Smaak?* Juist door deeze oorſpronglijkheid. De genie brengt voort, de ſmaak beoordeelt het voortgebragte, en zo hij immer zelf voortbrengen wil, mist 'er zeker altijd dat oorſpronglijke aan. Hij weet wat 'er tot het ſchoone behoort, maar hij heeft geen kracht om het voort te brengen. Eindelijk, *hoe vertoonen zich Genie en Smaak vereenigd?* Wanneer 'er niet alleen kracht is, om het ſchoone oorſpronglijk voort te brengen, maar het zelve zo zuiver, zo volmaakt, zo juist ter plaatze voortgebragt wordt, dat het in alle deeze opzichten geen verbetering toelaat."

De Heer en Mr. *Feith* neemt vervolgens deeze antwoorden één voor één op; doch wy kunnen het deswegens voorgeſtelde niet geheel overneemen, zonder te uitvoeriger te worden. Zie hier het hoofdzaaklyke. —— Op het voorſtel, men kent de Genie aan de oorſpronglykheid haarer voortbrengzelen, valt natuurlyk de vraag: doch waarin beſtaat deeze ſchoonheid der Genie? In 't beantwoorden hier van begint hy met aan te toonen, waarin ze niet gelegen zy. Te weeten: niet in de uitdrukking op haar zelve, en ook niet in de vloeibaarheid en gemaaklykheid van zig uit te drukken, noch in de geestigheid der gedagte. Onze Autheur, dit breeder ontvouwd hebbende, merkt aan, dat de ſchoonheid van Genie zodanig iets moet zyn, het welk volmaakt onafhanglyk is van alle uitdrukking en kunst, ſchoon het van beiden dienst kunne ontvangen, even als het zetten en ſlypen aan den diamant geen meerdere waarde geeft, ſchoon het deszelfs luister verheffe. —— En hierop ontvouwt hy ſtellig, waarin de ſchoonheid der Genie, naar zyne gedagten, beſtaa.

„ Dezelve beſtaat, vervolgt hy, in de natuurlijke afdrukking van de gevoelige ziel des kunſtenaars, —— hij zij dan Dichter, Schilder, Beeldhouwer, of wat gij wilt. Wij beminnen in een werk van genie de gewaarwording, die de vervaardiger van het zelve *gehad heeft*. — Vat mij wel,

wel, niet die hij *kunstig nagebootst*, maar die hij *gehad heeft*. Wij denken op dat oogenblik aan geen kunst, wij voelen de natuur zelve. En juist hierin onderscheid zich de Genie van den Smaak. In het verwekken van gewaarwordingen kan de laatste het niet verder brengen, dan men dit einde door kunst bereiken kan. Als hij alleen werkt loopt hij gevaar van in het kleine beuzelachtige te vallen. Het gebrek van natuur poogt hij door bijkomende versieringen en keurige beschaafdheid te vergoeden. Van hier dat bij alle volkeren dat tijdvak, waarin de Smaak zich meer en meer verfijnd had, maar geen Genien meer voorhanden waren, juist dat der kleene versieringen en geestige beuzelingen is. HORATIUS, die altoos gewoon is zeer veel zaaken in zeer weinig woorden te zeggen, geeft het beste en eenigste middel aan de hand, om aandoeningen te verwekken. *Dichters! Schrijvers! zo gij wilt dat ik schreien zal, schreit gij dan eerst.* Hoe waar is deeze regel! Hoe kan een Dichter verwachten, dat de lezer van zijn vers in die aandoeningen zal geraken, die hij zelve niet bezeten heeft, toen hij het vervaardigde? De Genie alleen doet dit. Zij bezit werkelijk de hartstocht die ze uit wil drukken, en brengt haar eigen gewaarwordingen eenvouwig op 't papier. Het gevolg is, dat de eigen gewaarwordingen in de zielen van alle de gevoelige lezers overgaan; en het gevolg is natuurlijk, om dat de aandoeningen van de genie de aandoeningen der natuur, die van het menschlijk hart zijn. De Smaak gevoelt wel het schoone, het natuurlijke in de werken der Genie; maar als hij alleen ook aandoeningen wil verwekken, kan hij ze zich zelven niet oorspronglijk geven, en ze dan als eigen vrucht aan anderen mededeelen. Hij moet zijn toevlugt tot de kunst nemen en de Genie imiteeren: zo hij dit al volmaakt doet, is het toch geene oorspronglijke gewaarwording, maar de copie slechts van een origineel. Maar de kunst alleen imiteert nooit volkomen de natuur, en eene pasie, die kunst verraadt, behaagt geen lezer. Ook raakt de Smaak, alleen werkende, altijd in een van beide gevallen; of hij overdrijft de natuur, of hij blijft onder dezelve en wordt flaauw; en elk van die ontdekt aan den lezer zeer ligt, dat de Dichter de pasie, die hij verwekken wil, zelf niet gevoeld heeft, en derhalven voelt hij ze ook niet. In het eerste geval lacht hij, in het tweede geval geeuwt hij. Hoe veel lijkzangen zou ik hier tot een voorbeeld kunnen aanhalen. De Dichters van deselve zijn

waarlijk niet treurig geweest, toen zij zé vervaardigden, en de lezers blijven 'er koud als de dood onder. Regels zijn voortreffelijk; maar een treurzang, die geene andere ſchoonheden bezit, dan dat ze naar de regels der kunst vervaardigd is, is bij mij een gedrochtlijk voortbrengſel, of een huismiddel, dat de opium in ſlaap verwekkendheid niets toegeeft. Ook volgt de Genie geen regels, als regels beſchouwd. Zij drukt de paſſie uit die ze gevoelt, die haar overweldigt, en zij is wel verzekerd, dat dezelve natuurlijk is, dewijl zij ze zoo gevoeld heeft. Van hier dat het Schoone ouder is, dan de regelen van het zelve. De Genie bragt eerst het ſchoone voort, de Smaak ging het ontleden, en trok 'er zijne regels uit."

Wyders brengt ons de Autheur, met betrekking tot de vraag, „ hoe de Smaak en de Genie vereenigd zich ver- „ toonen," in zynen laatſten Brief nog het volgende onder 't oog. Gewag gemaakt hebbende van GESSNER, KLEITS en KLOPSTOCK, zegt hy:

„ In deeze drie Dichters vertoont zich *Genie* en *Smaak* vereenigd. De Genie heeft hen Dichters gemaakt, de Smaak heeft hun geleerd hoe hunnen rijkdom te gebruiken. Aan den Smaak zijn zij de juiste tepasbrenging, en de onvermengde zuiverheid van hunne ſchoonheden verpligt, zo wel als de keurige keus en de bevallige teruglating van gedachten en gewaarwordingen, die, wel natuurlijk, maar niet ſchoon natuurlijk zijn, en in de natuur zelve nooit behagen. Ook alle die mindere ſchoonheden, die de kieſche bewerking en nette beſchrijving aan een werk geven kunnen, en die hunne Dichtſtukken in de daad bezitten. Maar, let wel op, tot het eerſte moet de Smaak vereenigd met de Genie werken: de Genie volgt voortbrengende de voorſchriften van den Smaak, zonder het te weeten; ze zijn haar zo eigen, zo geheel eigen, dat zij ze niet verlaten kan, en datze altijd aan dezelve gehoorzaamt, ook daar zij aan haare eigen invallen alleen meent te gehoorzamen. Indien de Smaak zodanig met de Genie niet vereenigd is, kan de eerſte in alles, wat het plan en de uitvoering van een Dichtſtuk betreft, geen voordeel aan de laatſte doen. Want zo de Genie aan de regelen van den Smaak, in de gelukkige oogenblikken van voortbrenging, denken moest, zou dit zulk een dwang aan haare verbeeldingskracht geven, dat alles koud als de dood voor den dag zou komen, en men, in de plaats van dat edel vuur, dat de Genie in alle haare voortbrengſelen karakteriſeert, ee-

eenige drooge en regelmatige ſchoonheden zou vinden, die de moeite niet waardig waren, die 'er aan beſteed was, dewijl men ze daaglijks op ieder ſtap zo ontmoeten kan. Ook kan de Smaak van achteren, in deeze dingen, geen voordeel aan de Genie toebrengen, dewijl 'er de gebreken, zo zij 'er eens in zijn, nimmer uitgenomen kunnen worden, zonder het geheel te verwoesten, en de ſchoonheden, daar ze onafſcheidbaar mede vereenigd zijn, teſſens weg te nemen of te beſchadigen. Dan tot het laatſte, de daarſtelling van die mindere ſchoonheden, die de beſchaving aan een Dichtſtuk geven kan, is het niet nodig, dat de Smaak met de Genie vereenigd zij. De Smaak kan die, alleen werkende, bereiken. Deeze laatſte volmaaktheid kan, voor een groot gedeelte, in een Dichtſtuk gebragt worden, na dat het geheel af is. Zij kan 'er door den Smaak alleen ingebragt worden. En ver, dat hier een zeker vuur van Genie toe zou noodig zijn, is het altijd best een Dichtſtuk eenige weken na de eerſte afwerking te laten liggen, tot dat de eerſte indrukken van het zelve verflaauwd zijn, en wij koel genoeg zijn, om het met die bedaardheid te beſchaven, als of het niet door ons, maar door een ander, vervaardigd ware. VONDEL geeft, in zijne handleiding tot de Nederduitſche Dichtkunst, aan jonge Dichteren den raad van die gedeelten hunner verſen, die reeds af zijn, niet te veel na te lezen; dan ik heb mij bij dien raad niet goed gevonden. Zo lang ik aan een vers arbeide, moet ik telkens, als ik de pen weer opvatte om voort te gaan, het bovenſtaande wel degelijk lezen; hier door kom ik weer in het eigen vuur, en ik vergeet, als 't ware, dat ik van mijnen taak ben af geweest. Maar zo dra mijn werk voltooid is, dan fluit ik het weg, en hoe meer ik het dan uit mijne gedachten kan ſtellen, hoe liever en nuttiger het mij is. Wanneer het mij zo vreemd geworden is, als het mij worden kan, zie ik het voor 't laatst op nieuw na, en beſchave het zo veel als in mijn vermogen is."

Nederlandſche Reizen, ter bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegen gewesten des Aardkloots. Met plaaten. Zevende Deel Te Amſterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. van der Plaats, 1785. *In groot octavo,* 170 *bladz.*

Twee aanmerkelyke reistogten zyn in dit Zevende Deel vervat. De eerſte is die van *Pieter van den Broeck* na de

Oostindiën, welke, in 't jaar 1613 uitgevaaren, na eene afweezigheid van zeventien jaaren, geduurende welken hy der Maatschappye uitsteekende diensten gedaan had, in den jaare 1630 weder te Amsterdam kwam; alwaar hem de Maatschappy, in de dankbaare erkentenisse zyner verrigtingen, met eene Gouden Keten, ter waarde van zes honderd guldens, vereerde. Hierby komt voorts een togt van *Joris van Spilbergen*, na de Molakssche Eilanden, door de Straat van Magellan; in 't jaar 1614 in Zee gestoken zynde, keerde hy in 't jaar 1617, den Aardkloot rond gezeild hebbende, weder in het Vaderland te rug. —— Men heeft in dit Deel, buiten vyf Plaaten, die op byzondere omstandigheden slaan, ook nog gevoegd eene platte Kaart der geheele Waereld, waarop, zo veel de ruimte toelaat, de voornaamste togten der Nederlanderen, in deeze geheele Reisverzameling verhaald, aangestipt zyn; waardoor men dezelven gereedlyk kan nagaan. —— Beide deeze Reizen behelzen een aantal van byzonderheden, zo ten opzigte van veele Gewesten en derzelver bewooneren, als ten aanzien van 't wedervaaren deezer Reizigers. Zulks heeft bovenal plaats in de Reisbeschryving van *Pieter van den Broeck*, die, geduurende zyn verblyf van veele jaaren dit Waereldsoord, en ter Zee en te Land, op verschillende wyze, doorkruisd heeft. Dezelve trekt nog te meer des Leezers aandagt, om dat ze ons een berigt verleent, van de gelegenheid, by welke het Komptoir te *Jaccatra* in een Kasteel veranderd werd, 't welk vervolgens, onder den naam, van *Batavia*, de hoofdstad der Oostindische Maatschappye geworden is. Het gewigt deezer byzonderheid, door derzelver gevolgen, noopt ons, om 'er op stil te staan, en den Leezer het aanmerkelykste daar van onder 't oog te brengen.

Het verraaderlyk neemen van een Hollandsch Schip, DE ZWARTE LEEUW, door de Engelschen, welke Natie door alle tyden heen onzen Koophandel en Zeevaart belemmerde en dwarsboomde, gaf 'er aanleiding toe; en derzelver jaloezy dwong de Hollanders, welken diestyds op zodanig eene vestiging in de Indiën nog niet bedagt waren, tot het bouwen eener sterkte, die zedert hun Bolwerk in deeze Gewesten geworden is. —— Op het ingekomen berigt van dat verraaderlyke voorval, naamlyk by het afloopen van het jaar 1618, werd men te rade de Hollandsche Logie, in de nabyheid der Hofstad *Jaccatra*, tegen over de Engelsche Logie, gelegen, te versterken, en, tegen de aanvallen der Engelschen, in staat van tegenweer te stellen. De Javaanen begonnen zig insgelyks te versterken, en wierpen eene battery op in de Engelsche Logie. Men vorderde van de Engelschen, dat zy dezelve zouden wegneemen; en op de weigering hier van, deed de Hollandsche Generaal zyn Volk de Wapens opvatten. Zy staken eerlang het eene en andere Kwartier in brand, en leiden de Lo-

Logie en de Battery der Engelſchen in kooien: ondertuſſchen werd 'er verſcheiden maal, doch vruchtloos, op hen geſchooten. Ook begonnen de Javaanen uit de Stad te ſchieten; waartegen de Hollanders het 'er op toeleiden, om in de Stadsmuur bres te ſchieten, dat egter niet gelukte. Van dien tyd af hadden 'er herhaalde Vyandlykheden, zo hier als elders, zelfs ook ter Zee, tuſſchen de Hollanders en Engelſchen, plaats; en de Hollanders verſterkten ſteeds hunne verſchanſingen, onder het aanhoudend tegenſtand bieden, aan de Javaanen, die zulks poogden te verydelen. Eerlang egter kwam men overeen in het treffen van Vredes voorſlagen, en de rust ſcheen herſteld; doch 't was niet meer dan ſchyn. —— *Pieter van den Broeck*, geduurende de vyandlykheden tot Kapitein-Majoor aangeſteld, en verder, op het in Zee gaan van den Generaal *Koen*, om aan de Engelſche Vloot het hoofd te bieden, tot Opperhevelhebber van de Logie benoemd, kwam, na 't ſluiten der Vrede, op het aanſtaan van den Koning, ten Hove, doch hy was 'er naauwlyks, of hy werd gevangen genomen. Voor den Koning en den Engelſchen Generaal gebragt zynde, lieten deezen hem de banden en voeten binden; en gebooden hem aan die van het Fort te ſchryven, dat zy zig op ſtaanden voet moesten overgeeven, of dat men anderszins hen daar toe zou noodzaaken. Die van 't Fort, het verraad verſtaan hebbende, weigerden de overgaave; en de vyandlykheden namen weder een aanvang, welken by aanhoudendheid voortgezet werden; tot dat die van 't Fort, eindelyk, onmagtig om het langer uit te houden, het oor leenden aan de, hoe nadeelige ook, voorſlagen der Engelſchen. Het getroffen verdrag werd den eerſten van Sprokkelmaand des jaars 1619 getekend, door *Wydurck Rama*, Koning van *Jaccatra*, en *Thomas Deal*, Engelſchen Generaal, benevens alle de Leden van zynen Raad, aan de eene, en door alle de bezettelingen in het Fort, aan de andere zyde; maar men verſtond egter nog niet, dat *van den Broeck* na het Fort wederkeerde.

„ Dus ſtonden (zo vervolgt het verhaal,) de zaaken, wanneer 's anderen daags morgens, tot heil der Maatſchappye, het volgende gebeurde. De Pangoran van *Bantam*, gemoedigd door de beloften en aanbiedingen, uit naam van *van den Broeck* hem gedaan, (*) en daarenboven met een nydig oog aanſchouwende den

(*) Kort na het gevangen neemen van *van den Broeck*, naamlyk, was de Koopman *Houtbraken* van *Bantam* by hem gekomen en had hem berigt, dat hy door den Pangoran van *Bantam* gezonden was, om den Vrede tuſſchen den Koning en de Hollanders te bewerken. Maar *van den Broeck* was van verſtand, dat hy ten ſpoedigſten moest wederkeeren na *Bantam*, en van den Pangoran hulp verzoeken, om hem, ware het mogelyk, uit de gevangenis te verloſſen; welk verzoek, ongetwyfeld, met groote beloften onderſteund geweest zal zyn.

den vetten buit, welke in handen des Konings van *Jaccatra* zou vallen, zondt ſpoedig den Dommagon met 2000 man, om het ſluiten van den vrede te voorkoomen, en *van den Broeck* te verloſſen. Straks na zyne aankomst vervoegde zich de Dommagon by den Koning, die niets ergs vermoedde, en ſtelde hem ter hand een brief van den Pangoran. Dewyl by dit gehoor niemand tegenwoordig was, zette hy den Vorst den dolk op het hart, deedt vervolgens, door zyn volk, alle de toegangen bezetten, en zich eindelyk meester maaken van de Stad.

„ De Koning, zich dus ziende in de magt des Dommagons, die hem den dood dreigde, bewilligde in alles wat hy begeerde. Dit was een voorbode van zynen volgenden rampſpoed: met zyne Vrouwen en zynen oudſten Zoon wierdt hy, eerlang, uit zyn Koningryk verjaagd, en dieper landwaarts gedreeven; van waar hy, egter, wierdt genoodzaakt weder te keeren, en met viſſchen in een ſchuitje den kost te winnen.

„ De Engelſchen, ziende *van den Broeck* uit hunne magt ontrukt en na *Bantam* gevoerd, en dat hun geheele toeleg mislukt was, verzogten verlof, hun geſchut, (het welk zy, om het Fort kragtdaadig te beſchieten, aan land gebragt hadden,) wederom te mogen aan boord brengen. Het Fort bleef dus omringd alleen van Bantameezen, die, om te toonen dat zy vrienden der Hollanders waren, derwaards ververſchingen bragten, op voorwaarde, dat zy niet meer aan de Vestingwerken zouden arbeiden.

„ *Van den Broeck* wierd na *Bantam* gevoerd, en in het Paleis des Konings naauwkeurig bewaard; nogthans genoot hy allerlei beleefdheden, in de hoop dat de Generaal *Koen* het Fort aan den Vorst zou overleveren.

„ Midlerwyl voeren de geenen, die in het Fort waren, yverig voort, om, zo heimlyk als hun doenlyk was, aan de voltooijing der Vestingen te arbeiden. Op raad van *van den Broeck* noemden zy het Fort BATAVIA, en ſchreeven dien naam met groote letters boven de poort. Zo dra de Werken voltooid waren, deeden de Hollanders aanhoudende aanvallen tegen de Javaanen. *Van den Broeck* liep hier door meer dan eens gevaar, om met een ponjaard te worden afgemaakt.

„ Op den 25ſten van Lentemaand kwam de Generaal *Koen*, onder het Fort *Batavia*, ten anker. De Vloot, met welke hy van de *Molukſche* Eilanden kwam, beſtondt uit 17 Schepen. Hy nam het kwalyk, dat men, buiten zyne kennis, het Fort eenen naam hadt gegeeven, en deedt dien uitwisſchen. 's Anderendaags ontſcheepte hy zyne Troepen, en bemagtigde eerlang de Stad *Jaccatra*, zonder eenigen tegenſtand te ontmoeten. Aan de zyde der Hollanders ſneuvelden twee, en aan die der Javaanen drie man.

„ Naa dat hy de muuren geſlegt, en de huizen hadt afgebroken, verſcheen hy voor *Bantam*. Hier deedt hy terſtond *van*

den

den Broeck van den *Pagoran* opeifchen, nevens 70 andere gevangenen, weleer op het Schip *de zwarte Leeuw* bemagtigd.

„ Zeer hard was deeze voorflag voor den Pangoran, die, daarvan de fchuld wytende aan *van den Broeck*, hem dreigde te dooden. 's Anderendaags fchreef de Generaal een tweeden brief, en zondt hem dien met twee van de zynen; door welke hy hem, daarenboven, by monde, deedt weeten, dat, indien zy allen in 24 uuren niet aan boord waren, hy wel zou weeten, wat hem te doen ftondt. Drieenzestig gevangenen werden hierop geflaakt, doch *van den Broeck*, met nog zeven, vastgehouden. ——— Nogthans werdt hy, den volgenden dag, met de zeven andere gevangenen geflaakt. Met de Vloot keerde hy weder na *Batavia*; hy wierdt 'er met blydfchap ontvangen, om dat men, meer dan eens, voor zyn leeven hadt gevreesd."

Voorts bleef men, gelyk het verhaal verder meldt, ter Zee nog eenigen tyd kruisfen op de Engelfche Schepen, die nog geen tyding van den Vrede, of berigt hadden, dat de Vrede tusfchen de twee Maatfchappyen geflooten was. En 't liep aan tot den 9den van Zomermaand des jaars 1620, eer de Vrede, tusfchen de Engelfchen en Hollanders, afgekondigd, en in het Fort en op de Schepen, met openbare vreugdebedryven gevierd werd. ——— Ter deezer gelegenheid hadden de Engelfchen eene wooning te *Batavia* verzogt, ter plaatze daar zy dezelve voorheen gehad hadden; doch vermits dezelve digt by het Hollandfche Fort was, zo werd dit verzoek afgeflaagen, en hun eene plaats aangeweezen, niet verre van den grond, op welken het Koninglyk Paleis geftaan had; waarover de Engelfchen niet zeer voldaan fcheenen.

Historie van den Heer WILLEM LEEVEND, *uitgegeven door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF, *en* A. DEKEN. [*Niet vertaald.*] *Agt Deelen. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1785. *In gr. octavo.*

Eene groote verfcheidenheid van characters, die zeer ftark uit elkanderen loopen, en ieder in hunne foort beftendig aan zigzelven gelyk blyven, maakt deeze uitlokkende Historie van den Heer *Willem Leevend*, voor een groot aantal Leezers, by uitftek gevallig. Bykans ieder een tog, die met eenigen fmaak leest, fchoon hem dit of dat character in 't byzonder, in eenige opzigten, niet moge behaagen of voldoen, treft 'er egter andere characters in aan, die hem, zo door 't character zelve, als, wel voornaamlyk, door de natuurlyke en tevens kunstryke wyze, waarop het hier werkftellig gemaakt wordt, dermaate inneemen, dat hy, door het genoegen, het welk hy daar in vindt, het overige dat hem min of meer mishaagt, als over het hoofd ziet; des hy, niettegenftaande etlyke in hem opko-

mende ongunſtige bedenkingen, evenwel ten ſlot betuigde „ 'er is veel fraais, dat meesterlyk uitgevoerd is, in deezen „ Roman!" Uit die verſcheidenheid van characters ontſtaat ook eene aanmerkelyke verſcheidenheid van onderwerpen, die op verſchillende manieren voorgedraagen, of uit verſchillende geſigtspunten beſchouwd worden, het welk deezen Roman te leerzaamer maakt; te meer daar veelen deezer onderwerpen, met betrekkinge tot het Burgerlyke en Godsdienſtige, zo voorkomen, dat ze den Leezer aanleiding geeven en als opwekken, om zelven verder te denken, en 'er gevolgen uit af te leiden. Men mag derhalven deeze Historie van den Heer *Willem Leevend*, met het hoogſte regt, in veelerleie opzigten, leerzaam noemen; en derzelver leezing als nuttig en aangenaam aanpryzen. Dan, als men dezelve der Jeugd in handen geeft, is het, onzes agtens, raadzaam, haar wel ernſtig onder 't oog te brengen, dat ze, om de mispaſſen, door dien Heer begaan, te vermyden, ten naauwſte op haare hoede behoort te zyn, tegen de eerſte beginzels van een verkeerd gedrag; en zig vooral te wagten van verſchooning te zoeken in 't opvolgen van haare zwakke zyde. Zulks wenſchten we wel, dat, inzonderheid ten opzigte van het character van den Heer *Willem Leevend*, in deeze Historie, wat meer in agt genomen ware. Men kan deswegens naauwlyks te omzigtig zyn, daar veelen zo ligtlyk overhellen, om zig, uit hoofde van hun zwak, (daar ieder tog, gelyk men zegt, zyn zwak heeft,) in deeze en geene verkeerde bedryven, vry te pleiten, en daardoor den grondſlag te leggen, tot verdere afwykingen; doordien hun zwak ligtlyk ongemerkt tot eene overheerſchende neiging en gezette hebbelykheid kan overſlaan. Bedenkingen van die natuur zyn ons, onder 't leezen deezer Historie, maar al te dikwils voorgekomen; en wy zien, met genoegen, dat dit misbruik, 't welk 'er van gemaakt zou kunnen worden, in 't ſlot van 't achtſte Deel, of de Bedenkingen door den Heer *Willem Leevend* der Gravinne *Henriette van B.* toegezonden, vry wel tegengegaan wordt; doch het komt, vreezen wy, voor veelen wat laat; en 't loopt gevaar, van na 't eindigen der Historie overgeſlaagen te worden.

Romeo en Julia, Tooneelſpel; naar den Heer WEISZE. *Door* B. FREMERY *Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon. *1786. Behalven het Voorbericht, en beoordeelend Nabericht, 182 bl. in gr. 8vo.*

Het onderwerp en de ſchikking van dit Tooneelſpel is onzen Landgenooten genoegzaam bekend; eene Vertaalinge in onrym, in den Spectatoriaalen Schouwburg te vinden; twee Vertaalingen in rym, en de verſcheide keeren, dat het zelve reeds ten

ten tooneele hier te Lande gevoerd is, maaken hier een verflag van den inhoud overtollig. Wy hebben dus alleen te doen met de tegenwoordige nieuwe Berymíng van den Heer B. FREMERY, welke, volgens getuigenis van het Naberícht, in het jaar 1776 onderhanden genomen, en in het jaar 1783 eerst ter perse gekomen is. Deeze Berymíng is fierlyk, verheven en keurig, zo in het Taalkundige als Dichtmaatige. Zy draagt, op elke Bladzyde, in ieder regel, bykans de tekens van de fyne en naauwkeurige fchaaf, welke de Dichter in het opmaaken van zyn Kunstwerk gebruikt heeft. Wy ftemmen volkomen met hem in, dat veelen zich te zeer verhaasten met kunne Lettervruchten, ruw en ongelikt, in de waereld te ftooten: maar, met dat alles, gelooven wy, dat de befchaaving ook zo verre kan gaan, dat zy te veel kunst verraadt. De vraag by een Kunstwerk is niet, hoelang de Kunftenaar aan hetzelve gearbeid hebbe? maar hoedanig het Kunstwerk op zich zelve zy. Het Dichtkundige is voortreffelyk keurig, in deeze Navolging, waargenomen, doch ons komt de Natuur op veele plaatzen te zeer verkunfteld voor. De Heer FREMERY, die omtrent anderen, eene elken Leezer toe komende vryheid gebruikt, zal ons deeze aanmerking niet euvel kunnen duiden. In zyn beoordeelend Naberícht, zegt zyn Ed. „ Het eerfte Bedryf, allerwege zo vol van teedere en zielroerende trekken, „ en, in het fchoone en verhevene, alzins zoo meesterlyk uitmuntende, zal veelen, nevens ons, zeker wat flaauw fchynen „ af te loopen; dewyl Julia, na het doorftaan van de hevigfte fchokken der droefheid, en vol gevoel van eenen rouw, „ die haer zulke fterke tafreelen van fmert en wanhoop doet „ fchilderen, ten flotte van het Tooneel, tot *Laura* zegt: *ô „ Laura! thans komen 'er tranen*, —— NU ZAL IK WEL WAT „ BETER WORDEN. Wy laeten daerom, na de uiting van dit „ veers,

Daer komen tranen. ô Vriendin! dit wil my baeten....

„ Julia, na een korte rust, nog tien regels uitfpreeken." Schoon deeze tien regels in zich zelven zeer goed zyn, komt ons het flot van den Heer WEISZE, hoe eenvoudig, egter voor als het ware verhevene, en alles, 't geen daar van blydfchaps-fchitteringen op volgen moge, moet eer het einde verzwakken, dan verfterken. De Leezer, of Aanfchouwer, blyft in grooter verrukking en begocheling, als by het Bedryf ziet eindigen, of het Gordyn vallen, daar *Julia* uit haare Bedwelming van droefheid flechts bekomt, door de ruimte, die zy in haare traanen vindt. —— Dezelfde gedachten voelen wy ook over den Weeklagt van Mevrouw *Capellet*, (vierde Bedryf zesde Tooneel.) Hoe ongekunfteld is de taal der droefheid, die de Heer WEISZE haar in den mond legt, *Ach, Julia! Julia! Julia! Myn Kind! Myn eenig geliefd Kind!*

Kind! hoe natuurlyk is deeze taal voor eene zo fel gefchokte moeder: hoe onwaarfchynlyk daar en tegen, dat iemand, in zulk eene uitbarfting van droefheid, omtrent 40 regels, allen in uitgezogte Leenfpreuken en cierlyke Wendingen, zal kunnen voortbrengen. Dit immers dunkt ons niet te voldoen, aan de les van Vader VONDEL: „ De treurftyl arbeit, om de menfchen „ week in den boezem te maeken, fchildert de Hartstogten „ naer het leven af." Al heeft hy dezelve nu en dan zelf verwaarloost; zy blyft egter waarheid. De uitboezeming van Mevrouw *Capellet*, weder afgefcheiden van 't ftuk befchouwd, is kunftig, ja zelf zeer fchoon. Hoe nuttig verder de Lectuur der Oude Hollandfche Dichters zy, hoe veele fchoonheden VONDEL bezitte, hoe navolgenswaardig het fpoor van dien Letterheld moge wezen; in die Eeuw, heerschte eene geestneiging, om overal kunst en vernuft te doen uitblinken, ten koste zelve der Natuur; een fmaak van uitheemfche herkomst: dus hebbe de Leezer, de Navolger vooral, behoedzaam te zyn, om niet alles wat blinkt voor goud te neemen; en fchoon wy dit niet in volle ruimte op den Heer FREMERY willen hebben toegepast, egter gelooven wy, dat Zyn Ed. niet geheel vry is, van eene eenigzins te fterke vooringenomenheid met de werken van VONDEL, en zyne keurigfte Tydgenooten.

Wy hebben over de berymingvan dit Tooneelfpel meer, dan naar gewoonte, uitgeweid, om dat wy geloofden, dat de Heer FREMERY liever zou zien, dat wy onze gedachten eenigzins omtrent zyne Naavolging ontwikkelden, dan, dat wy met eenen regel zynen Kunstarbeid, *eene zeer goede Naavolging van een fraai Stuk* noemden, daar wy, naa alle deeze aanmerkingen niet alléén Zyn Ed. geen *ongelukkig Navolger van* WEISZE *noemen*, gelyk *dat de rykfte loon is, 't geen Zyn Ed. begeert*, (zie Voorreden bl. 21) maar ook Zyn Ed. hartelyk geluk wenfchen, met Zyn welgeflaagde en door en door bewerkte Naavolging van een zo heerlyk Origineel.

Myne Minderjaarige Zangfter. Te Utrecht, by H. van Emmes, 1785. *Buiten het Voorbericht, 55 bladz. in gr. octavo.*

Leevendige verbeeldingskragt en een weelderig vernuft kenmerken het grootst getal der Dichtftukjes, onder deezen Tytel ons aangeboden. Hier en daar erkennen wy, is deeze bundel niet vry te pleiten van alle dartelheid, fchoon dezelve zich vry wel vermomd hebbe: maar wy gelooven teffens, dat als deeze Minderjaarige Zangfter de lesfen van een bedaarden en deugdzaamen Voogd inneemt, van haar, in vervolg, meer weezenlyk goeds te wachten zy, dan van al die zwaarmoedig dweepende en in fchyn deugdleeraarende Minnedichten van deeze

Eeuw;

Eeuw; het volgend Tweeregelig Versje zy een proefje van dit Werkje.

PIET ONKUNDIG IN DE TAAL DER MEISJES.

Loop heen, zei Niesje, maar al lachgend, tegen Piet:
Piet ging, want hy verſtondt de taal der Meisjes niet.

De laatſte Heloïza, of Brieven van Junia Salisbury, gevolgt naar het Fransch. II Deelen. 's Hage by H. H. van Drecht 1785. 276 *bladz. in octavo.*

Volgens het Voorbericht is de bekende *J. J. Rousſeau* de oorſpronglyke Uitgeever, en grootendeels de Schryver, van deezen Roman, welks *Motto*, op den tytel geplaatst, is: waartoe moet de Mensch beſtand zyn?..... *te lyden, te zwygen en te ſterven.* De goede Voorzienigheid, welke in dit Werk, hier en daar, als zodanig ſchynt erkend te worden, heeft den Menſchen, over het algemeen, met zoveel zegeningen, den een wel wat meer den ander wat minder, op deeze waereld beſchonken, dat wy ons niet kunnen verbeelden, hoe het iemand van gezonde harsſens en van een welmeenend hart, immer in het hoofd gekomen zy, de waereld zo pik zwart af te beelden, in Romaneske Schilderyen, dat de Godheid, indien dezelve in die betrekking en met die omſtandigheden voorgevallen waren, niet alleen ſtrydig met den aart der menſchen, maar zelf geheel ſtrydig met zyne eigene Natuur zou hebben moeten handelen, en met dat alles, is dit het zwak van zeer groote vernuften. *Rousſeau* (zo hy de Schryver is) geeft in dit Geſchrift een nieuwe proeve van deeze wanſchikkelyke handelwyze; en ſchoon dit ſoort van Boeken, als roofgoed verſlonden wordt, door een zeker ſlag van menſchen, die, ik weet niet welke ydelzinnige of geheel dwaaze denkbeelden van God en zich zelven, van de onderlinge betrekking der dingen, en van de geheiligde orde der zaaken, vormen, kunnen wy niet nalaaten, by elk zodanig geſchrift, dat ons ter beoordeeling onder de oogen komt, onze hoogſte afkeur te betuigen.

Klein

Klein Woordenboek der Latynſche Taale, in 't Hoogduitsch uitgegeeven door I. J. G. SCHELLER, *en thans, ten dienſte der Nederlandſche Jeugd, volgens de laatſte zeer verbeterde en vermeerderde Uitgave, in 't Nederduitsch overgebragt. Te Amſterdam by* P. den Hengst, 1785. *Behalven het Voorwerk* 462 *bladz. in groot octavo.*

In het vervaardigen van dit *Klein Woordenboek*, heeft de Heer *Scheller* eigentlyk het oog gehouden, op de Jeugd in de Latynſche Schoolen; om hun een Woordenboek in handen te geeven, waar van zy, met opzigte tot het Schoolonderwys, een vrugtbaar gebruik kunnen maaken; tot welk einde het zelve zeer wel ingerigt is; des het op goeden grond ten Schoolgebruike aangepreezen moge worden. Hy heeft zich met dat oogmerk bepaald, tot het byeenverzamelen en uitkiezen van zulke woorden, die der Jeugd te ſtade komen; en zich benaarſtigd om derzelver betekenisſen juist op te geeven en naauwkeurig te verklaaren; dezelven daarenboven met voorbeelden op te helderen, ter aanwyzinge in welke gevallen zy eigenlyk gebruikelyk zyn, waartoe ook het bybrengen der gemeenſte ſpreekwyzen dient: zynde alles inzonderheid ingerigt ter verklaaringe en opheldering van zulke woorden en ſpreekwyzen, welken in die ſchriften voorkomen, waar van men zich gemeenlyk in de Schoolen bedient. Voorts heeft hy 'er byzonder zyn werk van gemaakt, om de Genealogie, of de afkomst van het eene uit het andere ſteeds te doen opmerken, waarom hy ook zyn Woordenboek in eene Etymologiſche orde geſchikt heeft, 't welk ongetwyfeld, by 't leeren der Latynſche Taale, van veel dienst kan zyn. Dan hier uit ontſtaat één ongemak voor de Jeugd; dat ze naamlyk het bedoelde woord zomtyds niet gereedlyk vinden kunnen, zo lang ze in de Etymologie niet genoeg ervaaren zyn. Edoch ter gemoetkominge hiervan is 'er, aan 't einde van 't Werk, geplaatst een Latynsch Register van de afgeleide woorden, van 't welke zy zich, in geval van verlegenheid, bedienen kunnen; 't welk hen ongevoelig met de Etymologie gemeenzaamer zal maaken. Wyders is 'er nog bygevoegd een Hollandsch Register, ten dienſte der Jeugd, wanneer het de Latynſche beteekenis van een Hollandsch woord begeert op te zoeken. —— De Autheur heeft insgelyks een *groot Woordenboek* vervaardigd, 't welk voor meer gevorderden geſchikt is; en de Vertaaler van dit *klein Woordenboek* is van zins, het zelve, op eene dergelyke wyze als dit, te vertaalen, en met de noodige verbeteringen, die het op zommige plaatſen vereischt, hierop te laaten volgen.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien, door L. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Tweede Deels, tweede Stuk. Te Amsterdam, by* M. DE BRUIN, 1785. *In gr. octavo 616 bladz.*

Met de voortgaende beschouwing der merkwaerdigheheden, in 't Boek *Exodus* vermeld, die in 't plan dezer overweginge vallen, komen hier eerst in opmerking de Kwakkelen, waer mede de Israëliten gespyzigd, en het water uit de Steenrotze, waermede zy en hun Vee gedrenkt werden. Voorts verklaert men ons hoe de ondersteuning der handen van Mozes, by het slag leveren aen de Amalekiten te verstaen zy; als mede, in welken zin Gods liefde en voorzorg, *Exod.* XIX: 4, by Arends vleugelen vergeleken worde. Hier aen volgt ene opheldering van 't voorgevallen op Sinaï, by de Godlyke Openbaring, mitsgaders van enige wetten, welken inzonderheid het Gedierte betreffen. Verder ontvouwt men ons, hoe de Horselen, *Exod.* XXIII: 28, gezegd konden worden de Kanaäniten en Hethiten te verdryven; als mede wat men te denken hebbe van den Sapphiersteen, in het verhael van Gods luisterryke verschyning, *Exod.* XXIV: 10. gemeld; waar op voorts aenmerkingen volgen, over het veertigdaegsche Vasten van *Mozes*. Wyders verleent men hier nog een aental van overwegingen, die tot den Tabernakel, en het daer toe behoorende betrekkelyk zyn: als daer is, het geven der vrywillige giften, de Verbonds-Ark, de Tafel der Toonbrooden, de Gordynen des Tabernakels, het oprechten van den Tabernakel, de Brandoffer-Altaer, het Voorhof des Tabernakels, de Gouden Kandelaer, en de Oly om daer in te branden, de Borstlap van Aäron, benevens de verdere Kleederen des Hoogenpriesters, en byzonder de Urim en Thummim, de Offerhanden, ter In-

wyinge der Priesteren, de Reukaltaer in het Heilige, de heilige Zalfolie en het heilige Reukwerk. Na 't afhandelen dezer byzonderheden, word het oog gevestigd op het Gouden Kalf der Israëliten; in opmerking genomen, hoe het verslag van 't blinkende aengezicht van Mozes te verstaen zy; als mede, hoe men de schatting tot den dienst des Heiligdoms te berekenen hebbe, en 't te begrypen zy, dat de Israëliten toen in staet waren, om zo veel op te brengen. By dit alles voegt de Eerwaerde *Meijer* laetstlyk nog ene opheldernde verklaring van 't geen ons wegens het koperen Waschvat gemeld word. ——— Dit Stuk behelst dus, niet minder dan één der voorigen, ene menigte van byzonderheden, die de opmerking der Bybeloefenaren tot zich trekken; en waer over ons leerzame aenmerkingen medegedeeld worden. Men neeme, tot een voorbeeld, het hier bygebragte wegens het verdryven der Kanaäniten door Horselen, waeromtrent men ons het volgende onder 't oog brengt.

„ Met veel grond word het heir, door het welke God de vyanden van Israëls Volk, de Kanaänieten, voor hun heenen verdreven heeft, een *wonderbaarlyk heir* genaamd, daar God hun *Exod.* XXIII: 28. beloofde: *Ik zal ook horselen voor u heenen zenden, die voor uwe* aankomst *de Hevieten, de Kanaänieten en de Hethieten verdryven zullen.* *Moses* herhaalde deeze belofte *Deut.* VII: 20. Daartoe zal de HEER, *uw God, ook horselen onder hun zenden, tot dat ze omkomen, die overgebleven, en voor u verborgen zyn.* En de vervulling daarvan, word ons *Jos.* XXIV: 12. vertoond, daar God deeze gebeurtenis den Israëlleren in het geheugen verlevendigt. *Ik zond horselen voor u heenen, die dreeven ze voor u weg, de beide Koningen der Amorieten* naamelyk: *niet door uw zwaard, ook niet door uwen boog.*

„ De Joodsche Uitlegger Aben Ezra heeft wel het Hebreeuwsch woord צרעה in de betekenis van eene *ziekte* ofte *plaage* opgevat, maar de 70 Griekse Overzetters, de Schryver van het *Boek der Wysheid*, *Hieronymus* en anderen, hebben de *horselen* behouden. Het Griekse woord σφηξ betekent zo wel *horselen* als *wespen*, die zommige Jooden in hunne verklaaringen ook aanneemen.

„ Hier doet zich nu vooral de vraag op: Of men in deeze plaatsen van *Moses* en *Josua* natuurlyke wespen en horselen verstaan, dan of men die woorden in ene oneigenlyke betekenis voor *schrik* en *vreze* neemen moete, die de verbande

Vol-

Volkeren, als horſelen en wespen, geſtoken, en voor de Israëlieten heenen uit het land gejaagd hebben. Men heeft deeze woorden wel eens aldus omſchreven: „ Ik zal ma„ ken, dat, wanneer het gerucht van uwe aankomst ver„ breid word, zy geheel verward en neerſlagtig zullen „ worden: zonder het te durven afwachten, dat gy hun „ onder de oogen komt." —— Een ander Geleerde zegt: de horſelen ſchynen den ſchrik aan te wyzen, waardoor de vyanden van Gods volk, even als door horſelen, uit hunne bezittingen en wooningen verdreven wierden. De ſtekende angel van deeze Inſekten, veroorzaakt en betekent heftige en doordringende ſmerten. Op deeze wyze wierden onze woorden van ouds reeds door *Euſebius*, *Augustinus*, *Rhobanus*, *Maurus*, *Lyranus* en meer anderen verklaard.

„ Daar en tegen wierd de letterlyke en eigenlyke zin van het woord hier behouden van den Schryver van het *Boek der Wysheid*, van *Theodoretus*, *Procopius*, van de meeste Joodſche Uitleggers, van *Bochart* en anderen. En wanneer men het onmiddelyk vooraf gezegde nagaat, daar reeds van den ſchrik en de verzaagdheid, die de Landvolkeren van Kanaän bevangen zou, geſproken was, vs. 27; dan ſchynt my, dat het onmiddelyk daarop volgende: *ook zal ik horſelen voor u heenen zenden*, in zynen eigenlyken zin moet behouden worden. De ſchrik was ook op zichzelven niet voldoende, om al wat 'er nog overig was, en zich verſteeken had, om te brengen; maar aan de horſelen kon *Moſes* die uitwerking wel toeſchryven.

„ Ongewydde Schryvers bevestigen dit ook, en melden van geheele Naatſiën, die door inſekten, en andere kleine dieren, verdreven wierden. De oude Volkeren, die omſtreeks Pæoniën en Dardaniën woonden, zouden, naar het verhaal van *Athenæus* en *Euſtachius*, door Kikvorſchen verdreven zyn. *Justinus* getuigt het zelfde, noopens de *Abderieten*, die uit Traciën gevlucht zyn. De *Trojaanen*, *Megarenſers*, *Chalcidenſers*, en *Gyranenſers* zouden, gelyk *Plinius*, *Ælianus* en *Theophrastus* berichten, van Muizen verdreven zyn. De *Neuri* moesten, volgens *Herodotus*, en de *Amiclæ*, volgens *Varro* en *Plinius*, voor Slangen uit hun land wyken. De Schorpioenen veroorzaakten insgelyks zulk eene verlaating der voorige woonplaatzen, onder zekere Volken in *Ethiopiën*: gelyk *Strabo*, *Plinius* en *Diodorus* bericht hebben. *Theodoretus* verhaalt, dat een Muggenheir de Stad *Niſibis*, toen ze van Sapor belegerd wierd, zoude ontzet hebben. *Jamblichus* ſchryft, dat de

Byen een Babylonisch heir zouden op de vlugt gejaagd hebben. En *Ælianus* getuigt, dat de *Rhauciërs* door eene soort van Byen, *Chacoides* genaamd, van huis en hof verdreven zouden zyn. ——— In 't byzonder kan deeze onze plaats door een zeker bericht van *Ælianus* opgehelderd worden, dat, naamelyk, de *Phaseliërs* door de Wespen uit hunne woonplaatsen verdreven waren. Deeze *Phaseliërs*, eene naatsie der Phoeniciërs, waren afstammelingen van de Kanaänieten, en waarschynlyk van dezelfden, die voor Israëls Volk door de Horselen verdreven geworden zyn."

In de hier bygevoegde aantekeningen, word ons nog gemeld, dat *Patrik*, *Kidder*, *Polus* en *Ainsworth*, den eigenlyken zin van *Horselen*, hier mede als de rechte mening verdeedigen; mitsgaders dat *Frantzius* in zyne *Hist. Anim. Sacr.* p. 641. *ed. Cypriani*, dit insgelyks doende, ook de meeste voorbeelden, door *Scheuchzer* hier opgegeven, aanhaalt. En verder wyst men ons, ter nadere bevestiginge hier van, tot *J. de Mey*, Comment. Phys. p. 108. en *Nelson* Antideist. Bibel II. Th. en daar op de 109 Aenm. van den Heer *Panzer*. Als mede *Calmets* Untersuchungen met *Mosheim*; Anmerkungen III. Th. XX Abhandlung p. 87. en *Fabers* Archeologie der Hebreer I Th. p. 100.

Beknopte Opheldering van eenige plaatsen des N. Testaments, door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirksland en Meliszand. Vyfde en laatste Stuk. Te Utrecht by* S. de Waal 1785. *Behalven het Voorwerk*, 372 *bladz. in gr. octavo.*

Met dit Stukje, behelzende ophelderingen van eenige plaetzen, in de laetste Schriften des Nieuwen Testaments, te weten: van den *Brief aan de Hebreen* af, tot de *Openbaring van Joannes* toe, brengt de Eerwaerde *Brinkman* dit zyn Geschrift ten einde. Wy hebben meermaels van 's Mans leerzamen arbeid gewag gemaekt, als zeer geschikt ter beantwoordinge aen zyn groote oogmerk, om wel inzonderheid, door zyne Schriftuurlyke oefeningen, enige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaemheden van mingeoefende Christenen te verbeteren. ——— Tot ene nieuwe proeve hier van verstrekke nog in dezen, 't geen zyn Eerwaerde aenvoert, ter opheldering van de zo menigwerf jammerlyk misbruikte tael van Petrus,

tus, 1 *Pet.* 4: 8. *Indien de rechtvaerdige nauwlyks zalig word, waer zal de godlooze en zondaer verſchynen?*

„ Het is my, zegt hy, van overlang en meermaalen, tot ſmerte geweest, dat men onder ons vry algemeen deeze woorden zo opgevat heeft, als wilde PETRUS leeren, *dat zelfs waare Godvrugtigen niet dan zeer bezwaarlyk, ſlegts ter naauwer nood, zouden zalig worden, en dat 'er daarom voor eenen Goddeloozen en Zondaar geene hoop ter waereld overig kon blyven.* ——— Wy hebben *twee* gewigtige reedenen van een verdrietig ongenoegen over deeze opvatting. *De eerſte is*, om dat ze *alleszins ongegrond en valſch is.* En *de andere*, om dat ze *zeer ſchadelyk* is, als ſchrikkende de menſchen van den beminnelyken en noodzakelyken leevensweg af, door denzelven voor te ſtellen als zoo moeilyk, dat zelfs de vroomſte nog maar ter naauwernood langs denzelven behouden worde; en vervullende den vroomen met angst, of Hy nog wel behouden zal aankomen; ſtremmende den weg van blymoedige Godzaligheid, en vertrouwelyke hoope... Zynde verder geſchikt *om zondaren*, indien ook niet *donkere en twyffelmoedige Christenen*, tot vervaarlyke *wanhoop* te doen vervallen, alzoo 'er voor hun niets dan *ſchrikkelyke rampzaligheid ſchynt over te blyven* (*a*).

„ De leezer ziet uit *dit gezegde* genoeg van *het gevaarlyke* deezer opvatting, het komt 'er dan maar op aan, dat wy *het alleszins ongegronde en valſche* daarvan aantoonen. ——— Dit kunnen wy met den minſten omſlag doen, als wy de waare meening vooraf opgeeven. Deeze nu is: „ *By aldien opregte Godvrugtigen, waare Gelovigen, ge-* „ *liefde Kinderen van God, niet zalig worden, dan langs* „ *den weg van veele verdrukkingen, kastydingen en ver-* „ *volgingen* IN DEEZEN TYD, *welke de Heemelſche Vader* „ *hun toeſchikt op dat zy de zonden afſterven, en zyner* „ *heiligheid deelachtig worden; hoe onontkomelyk en ver-* „ *ſchrikkelyk zal dan*, IN DEN DAG DES OORDEELS EN „ DER EEUWIGHEID, *weezen de rampzaligheid van God-* „ *deloozen en Zondaren, die hier door geene middelen* „ *tot geloof en bekeering zich hebben willen beweegen la-* „ *ten?*"

„ (*a*) Het geheugt ons zeer wel een verhaal gehoord te hebben van iemand, die zich zelven aan een einde geholpen hadde, en zorg gedraagen, dat zyne vrienden zien zouden, *dat het misverſtand van deeze woorden de oorzaak van zyne naarleeden en verderf geweest was.*"

„ *ten?*" ——— Gy ziet, *Leezer!* dat in deeze verklaaring niets ſtremmende is voor *vroomen*, alzo ze leert, *dat zy zalig worden, hoewel langs verdrukkingen op deeze aarde;* niets dat wanhoop verwekt voor *onbekeerden*, *die lust hebben tot bekeering*, dewyl ze ſlegts vonnist over *onbekeerlyke zondaars tot hun einde toe.*

„ *De ongegrondheid en valsheid van de algemeenere opvatting*, en het *welgegronde en zeekere van de gegeevene verklaaring* blykt 1. daar uit, om dat Gods woord nergens leert, dat waare Geloovigen en Bekeerden maar *zeer bezwaarlyk en ter naauwernood zalig worden.* Overal het *tegendeel*; *dat zy het eeuwige leeven hebben, dat 'er voor hun geene verdoemenis zy, dat niets hen ſcheiden kan van de liefde van Christus, dat zy eene leevendige hoope, welke niet beſchaamt, hebben op de Hemelſche erfenisſe* enz. enz. Dan, *dat zy in deeze waereld verdrukkingen zullen hebben, met Christus lyden moeten, door veele verdrukkingen moeten ingaan, vervolgt zullen worden*, leert het Euangelie zeer dikwils, tevens aanwyzende, dat *die verdrukkingen* tot hun nut zyn, en ongetwyffeld op de zaligheid uikomen, waarom zy zich zelfs daar over te verblyden hebben. Uit veele andere bekende plaatſen, noeme ik alleen Jac. 1: 2, 3, 4, 12. 1 Pet. 1: 6, 7. 2: 19. 3: 11, 18. 4: 13. —— 2. Daar is in *het Verband* niets ter waereld, dat eenige aanleiding geeft tot *die algemeene opvatting*, maar alles roept voor *de gegeevene uitlegging.* ——— De Apostel handelt van vs. 12——16. eeniglyk van *de verdrukkingen* der Christenen. En in het 17de vers wyst Hy aan, dat het *in deezen leeftyd*, en wel byzonder *in die eerſte tyden van het Christendom*, het Lot der *vroomen* was *verdrukkingen te ondergaan.* En daar uit trekt hy tot hunne vertroosting, en tot verſchrikking der *ongelovigen*, dit gevolg. „ *Indien het voor-*
„ *deel eerst van* ONS *begint* (in dit leeven) *wat zal het*
„ *einde zyn der geenen, die aan het Euangelium onge-*
„ *hoorzaam zyn?*" Die zelfde redeneering vervolgd Hy in *onze woorden.* „ *Indien de regtvaardige zalig word, langs*
„ *den moeilyken weg van verdrukking, in dit leeven,*
„ *waar zal dan hierna de Goddelooze en de Zondaar ver-*
„ *ſchynen?*" Het 19de vers vervolgd ook nog van het *Lyden der Christenen* te ſpreeken. „ *Zoo dan ook die lyden naar den wille Gods, dat zy hunne zielen Hem, als den getrouwen Schepper, beveelen met weldoen.* ——— 3. De *plaats*, waar uit *onze woorden* overgenoomen zyn, wraakt

wraakt ganschelyk de *verworpene opvatting*, en bevestigd te eenemaal *de gezonde uitlegging*. De plaats is *het laatste vers van Spr.* 11. en luidt: „ *ziet, den Regtvaardigen* „ *wordt vergolden op de aarde: hoe veel te meer den God-* „ *deloozen en den Zondaar?*" Dat is, *kan en wil God* zelfs in de Godvrugtigen hunne misstappen en verkeertheden, *niet zonder tuchtiging in deeze waereld, voorby zien; hoe veel zeekerder en zwaarder zal Hy dan ter zyner tyd den Goddeloozen zondaar straffen?* Deeze woorden van SALOMO heeft de *Griekſche* overzetting juist zo vertolkt, als *onze woorden* by den Apostel PETRUS luiden. Daar uit zyn wy zeeker, dat *onze Apostel* eeven het zelfde heeft willen leeren als *die wyste der Koningen.* ——— 4. Eindelyk, daar is in de woorden van PETRUS niets, dat ons noodzaaken zoude tot *die gansch vremde opvatting*, ALS OF EEN VROOME TER NAAUWER NOOD ZALIG ZOUDE WORDEN. Het is toch den geletterden bekend, dat het woordje μολις NAAULYKS meermalen zoo veel zegt, als *met moeite, met arbeid.* Zie Hand. 14: 18. 27: 7, 8 en 16. En dat is het, waarheen *de gezonde verklaaring* wil. DE REGTVAARDIGE WORDEN ZALIG MET MOEITE, MET LYDEN VAN VEELE VERDRUKKINGEN. ——— 5. Ik weete niet of ik 'er by voegen moet, dat men niet ligt *éénen Geleerden Schrift-verklaarder* vinden zal, die *de uitgemonſterde opvatting* voor zyne reekening neemt, en poogt te verdeedigen; maar men zal *overal onze oppatlinge voorgeſtelt* en *ſomtyds* beweert zien. (*b*)

„ Daar konnen over deezen text nog verſcheidene aanmerkingen gemaakt worden, b. v. Dat de *Goddelooze* en *Zondaar* ten naaste zyn de booze verdrukkers der Christenen. Die mogen *hier, voor een korten tyd* voorſpoedig zyn, maar zy zullen de Goddelyke wraake hierna niet ontgaan, 2 Thesſ. 1: 5——10. Niets kan *de Goddelyke regtvaardigheid* minder gedoogen. ——— Misschien ziet de *Goddelooze* naast op den grouwelyken JOOD, en de *zondaar* op den ſnoo-

„ (*b*) Wy willen daarvoor niet inſtaan, dat men *geene Prédicatie* zoude vinden konnen, welke *wat omnauwkeurig en onbedagtzaam* deeze woorden behandeld heeft. ——— Wy verblyden ons dat *onze Geleerde Randteekenaars* deezen Text wel verklaart hebben, en nog veel meer, dat de beroemde Haagſche Leeraar P. NIEUWLAND opzettelyk *die valſche en ſchadelyke opvatting* wederlegd, en de *gezonde verklaring* bevestigd heeft. *Uitlegk. Verhak.* 1 D. bl. 538——552."

ſnooden HEIDEN, 1 Theſſ. 2: 14—16. Gal. 2: 15. —— Allerkragtigst is de uitdrukking, *waar zal Hy verſchynen?* In geen vierſchaar kan hy beſtaan! Pſ. 1: 5. Nergens kan hy ook de Goddelyke wraake ontvlugten —— *Troostelyk* is deeze ſtoffe en *Leerzaam* voor de *Godvrugtigen*. Zy worden zeekerlyk zalig.... De verdrukkingen en kastydingen hinderen niet, maar bevorderen hunne zaligheid. Rom. 5. Heb. 12. enz.... Ze hebben ſlegts plaats in dit leeven, en eindigen met deezen tyd. Spr. 11: 31. Rom. 8: 18. 2 Cor. 4: 17.... Zy moeten dan *daar over* niet verdrietig zyn, maar zoeken *daar door* geoeffent te worden, om de vreedzaame vrugten der geregtigheid *daarvan* te plukken. Heb. 12: 11.... Zy hebben *de zondaaren* hunne korte vreugde niet te benyden. Pſ. 37: 1, 2. —— Voor *zondaaren* is hier de treffendſte waarſchouwing om zich te haasten ter bekeering, alzoo 'er voor hun, indien zy volharden in de zonde, geen beſtaan, geen ontvlugten, zal overblyven."

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Agtſte en Negende Stuk.* Hier by *Toetſe van eenige deels valſche, deels kwaalyk begrepene ſtellingen en leefregelen in den Godsdienst. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars 1785. *In gr. octavo* 698 *bladz.*

De Leerredenen, in deze twee Stukken vervat, voltooien het plan, dat de Eerwaerde *Zollikofer* zich voorgeſteld had, te weten, het ontvouwen van de waerdy der voornaemſte dingen, die tot 's menſchen gelukzaligheid behooren. Hier omtrent komen nu nog in overweging, de eenzaemheid, het gezellig leven, het werkzaem leven, de koophandel, het leerryke verblyf op het Land, het huislyk geluk, de vriendſchap, de burgerlyke en godsdienſtige vryheid, de geleerdheid, de grooter verlichting der menſchen, mitsgaders de waerdy van druk en tegenſpoeden, als mede van 's menſchen leeftyd op aerde en het menschlyk geluk. —— Dit alles word beſlooten met ene Leerreden, geſchikt tot het voordragen eniger regelen ter juiste beoordeeling van de waerde der dingen, welke tot de zes volgenden gebragt worden. „ (1.) Stel het noodzaakelyke „ boven het enkel aangenaame en gerieflyke. (2.) Schat

„ zo-

„ zodanige goederen en uitmuntendheden, die gy zelf „ verkreegen hebt, die gevolgen en belooningen van uw „ verſtandig en goed gedrag zyn, veel hooger, dan alle „ dezulken, die u, zonder uw toedoen en zonder uwe „ verdienſten, door middel van eene gunſtige verbindtenis „ met uiterlyke dingen, te beurt vallen, ſchoon ook deeze „ in en voor zich zelven veel grooter en ſchitterender zyn „ mogten, dan geene. (3.) Stel dat geene, 't welk in uwe „ magt is, boven dat geene, 't welk niet van u, maar „ van enkel uiterlyke, toevallige oorzaaken en omſtandig- „ heden afhangt. (4.) Geef de werkzaamheid de voorkeur „ voor de rust. (5.) Geef het geestelyke boven het zinne- „ lyke, dat, wat uwen geest volmaakter en vergenoegder „ doet worden, den voorrang, boven dat geene, 't welk „ u enkel, door middel van uwe zinnen, vermaak en ge- „ noegen verſchaft, of uwe uiterlyke welvaart bevordert. „ Geef eindelyk (6.) het blyvende voor het vergangklyke, „ het eeuwige voor het tydelyke de voorkeur."

Hier nevens heeft men, by manier van Aenhangzel, nog gevoegd een drietal van Leerredenen, waer van de eerſte ene vreugderyke Dankpredicatie is, over het herſtellen van den vrede en algemeene rust, uitgeſproken den zesden Juny 1779. De daer aen volgende behelst drangredenen tegen de ydele Eerzucht; en de laetſte heeft ten onderwerpe het Christelyk Leeraerampt, dienende wel byzonder tot een onderzoek der betrekkinge, in welke een Leeraer tot zyne Gemeente ſtaet, of ter aenwyzinge van 't geen een Leeraer eigenlyk met opzicht tot zyne Gemeente is, en behoort te zyn.

Voorts is achter deze Leerredenen geplaetst een afzonderlyk Stukje, getyteld *Toetſe van eenige deels valſche, deels kwaalyk begrepene Stellingen en Leefregelen in den Godsdienst*, behelzende een uittrekzel uit Leerredenen. Deze toetſe is ingericht tegen zodanige Stellingen en Leefregels, die maer al te dikwerf gretig aengenomen worden, en van zeer nadeelige gevolgen zyn op veler gedrag; doordien ze gebezigd worden ter verſchooninge van eene zondige levenswyze: 't welk hier ten ernſtigſte beknopt en bondig tegengegaen word. —— Daer wy reeds meermalen proeven, uit de wel doorwerkte Leerredenen van den agtingswaerdigen *Zollikofer* hebben voorgedragen, en de hier opgemelden in volle kracht aen de voorigen beantwoorden, zullen wy voor het tegenwoordige daer van afzien, en den Lezer liever nog een ſtael uit deze Toetſe

mededeelen. — Onder die vooroordeelen, welken velen menſchen in de ware deugd en godzaligheid hinder doen, of hen in hunnen voortgang in dezelve ophouden, telt de Autheur met regt veler valsch begrip van de *dagelykſche bekeering*, en hy laet zich deswegens aldus uit.

„ Hoe menigmaalen wordt 'er niet gezegd: *Zondig ik dagelyks, ik bekeer my ook dagelyks, en men moet zich immers dagelyks bekeeren?* Men vindt ook in de daad menſchen genoeg, die dagelyksch even dezelfde zonden en gebreken begaan, weetende en willende begaan, en die dagelyks in hun gebed, mogelyk met tranen, daarover berouw betuigen, en van God vergiffenis afſmeeken, en die zich des niet tegenſtaande den volgenden dag op nieuws moedwillig aan dezelfde zonden en gebreken ſchuldig maaken.

„ Welk een groót misbruik van de leer der bekeering! Wat moet men wel by dit woord denken, wanneer men zich zodanig gedraagt, en daarin gerust houdt? Men verwisſelt zigtbaarlyk de bekeering met het geene men anders boete heet. Men waant naamenlyk, door zekere ſmartlyke aandoeningen, die men in zich verwekt, door de nederige houding, die men aanneemt, door zekere formulier-gebeden, die men prevelt, of door willekeurige ſtraffen, die men zichzelven oplegt, het kwaade, 't welk men begaan heeft, te vergoeden. Men neemt dus een bygeloovig gevoelen te baat, welks kwaade gevolgen voorheenen mede aanleiding tot de Hervorming gegeeven hebben, en 't welk nu in de Proteſtantſche Kerk in 't geheel geen plaats meer behoorde te vinden. Men geeft voor, zich te bekeeren, en wil ook eigenlyk alleen voor zyne zonden boeten. Het laatſte kan zekerlyk dagelyksch geſchieden, maar zal ons, gelyk alle ligchaamelyke verrichtingen, weinig of niets baaten; maar het eerſte is geene zaak, die zo dikwerf gedaan kan worden.

„ Hoe verre is niet dit denkbeeld van de bekeering van dat geene verſcheiden, 't welk de Heilige Schrift daar onder verſtaat. Wanneer zy bekeering van de menſchen vordert, dan richt zy haaren eisch tot kwaade, ondeugende menſchen, die onder de heerſchappy der dwaaling en der zonde ſtaan, en die ſlaaven van hunne lusten zyn. Van deezen begeert zy met dien eisch niet alleen, dat zy hunne zonden betreuren en daarover weenen, maar dat zy hun gemoed en geheel gedrag veranderen, dat zy nu niet meer kwaad, maar goed, denken en doen zullen. En

wan-

wanneer deeze heilzaame verandering eenmaal geſchied of begonnen is, dan moet de mensch daar by blyven, en dezelve van trap tot trap tot volmaaktheid zoeken te brengen. Hy moet zich in zyne betere gevoelens ſteeds meer bevestigen, en zynen wandel ſteeds naauwkeuriger naar dezelven inrichten. Indien hy zich derhalven waarelyk bekeerd heeft, dan kan hy onmoglyk heden zo en morgen anders, heden wel en morgen kwaalyk gezind weezen.

„ Hy behoeft derhalven zich niet dagelyks te bekeeren, dat is te zeggen, hy behoeft niet dagelyks zyne gevoelens, en zyne denkwyze, of zyn gedrag, te veranderen. Van daar dat de Heilige Schrift, als zy tot oprechte dienaars van God, tot waare Christenen, ſpreekt, geenzins bekeering van hun vordert, maar zy vermaant hen, in het goede te volharden, daarin ſteeds voort te gaan, voorzigtigyk te wandelen, andere in de deugd voor te lichten, aan hunne verbetering te arbeiden, en zo voorts. De bekeering, welke de Christelyke leer van de menſchen vordert, en aan welke zy de vergeeving der zonden en de hoop der eeuwigen levens vasthecht, is derhalven volſtrekt geen zaak, die dikwyls of wel dagelyks herhaald kan worden. Wie dagelyks moedwillig zondigt en onrecht doet, heeft zich nooit oprechtelyk bekeerd, en bekeert zich nooit; hy mag voor het overige nog zo dikwyls en nog zo veel bidden en weenen; en wie zich eenmaal waarelyk bekeerd, of zyn hart en zyn leven naar de voorſchriften van het Christendom veranderd heeft, zondigt niet meer met opzet, en behoeft derhalven zich ook niet te bekeeren, of zich op nieuws te veranderen. Onze Heiland zegt immers zelf: *Ik ben gekomen, om Zondaaren tot bekeering te roepen, en niet de Rechtvaardigen.* Het valſche begrip van de bekeering is derhalven op het even zo valſche begrip van de onvermydelykheid van het dagelykſche zondigen gegrond, 't welk wy onlangs wederlegd hebben. (*)

„ De

(*) Deeze Leeraar heeft hier mede het oog op de verbeelding der meeste menſchen, *dat men geen dag zou kunnen doorbrengen, zonder te zondigen en kwaad te doen*, waer van hy in het voorige de valſchheid getoond heeft; indien men door *zondigen*, gelyk de zodanigen, die dezen ſtelregel tot hunne verſchooning gebruiken, doen moeten, verſtaet, *dagelyks de Goddelyke geboden wetens en met opzet overtreden*; hoedanig een hy met regt oordeelt den naem van een Christen geenszins te verdienen.

„ Maar

„ De rechtgeaarte Christen verootmoedigt zich wel dagelyks voor God; hy erkent en beſeft de Goddelyke grootheid en zyne eige zwakheid en nietigheid; maar daar kunnen voor hem, als een rechtgeaart Christen, onmogelyk dagelyks redenen zyn, om berouw over zyn gedrag te hebben, en God deswegens om vergiffenis te bidden. Hy dwaalt nog wel dikwils, en is niet onverſchillig omtrent zyne dwaalingen; maar hy plaatst dezelve echter niet allen in denzelfden rang. ——— Zyn het feilen, die haaren grond volſtrekt in de menſchelyke natuur en haare bepaaldheid hebben, dan zou hy meenen God, zynen Schepper, te beledigen, indien hy hem dezelve als overtreedingen bekende, en zich tegen ſtraffen in veiligheid zocht te ſtellen, die daarop geenszins volgen kunnen. Maar zyn het feilen, die hunnen grond in zyn te vooren bedorven hart en ondeugend gedrag hebben, en die hy nu, wel niet opzetlyk, maar uit zwakheid en overyling, nogthans uit ſchuldige zwakheid, begaat, dan verootmoedigt hy zich zekerlyk over zyne gebreken voor God, bidt, onder het bezef van hunne ſchadelyke gevolgen, zyne wysheid en gerechtigheid in het verband der dingen aan; dankt hem daarvoor, dat hy hem nogthans van derzelver overheerſching bevryd heeft; bidt hem om eene genadige be-

„ Maar 'er is, zegt hy, een groot onderſcheid tusſchen dwaalen en zondigen. Zelfs de beste menſchen dwaalen dikwerf. Zy zyn der dwaaling onderhevig; zy ſtellen zich de dingen anders voor, dan ze werkelyk zyn; zy oordeelen derhalven 'er verkeerd over, en dit maakt dat zy menigmaalen iets zeggen of doen, 't welk niet met de waarheid en naauwkeurigheid overeenkomt, zonder dat zy het zelve weeten of gewaar worden, eer het gezegd of gedaan is. Maar daarom zondigen zy nog niet dagelyks en dikwyls. Zy blyven ſteeds by hun eerſte voorneemen, om niets te ſpreeken en niets te doen, dan 't geen waar en recht en goed is. De begeerte om Gode te behaagen, en hunnen pligt te vervullen, bezielt en beſtuurt hen ſteeds; en indien zy, des niettegenſtaande, dwaalen, geſchiedt het niet met opzet, het geſchiedt buiten hun weeten en tegen hunnen wil, en zy worden hunne misſlagen niet zo dra gewaar, of zy denken op derzelver verbetering en vergoeding. Dit leert ons de Apostel Joannes uitdrukkelyk, wanneer hy zegt: *Wie uit God gebooren*, wie een rechtgeaart Christen *is, zondigt niet, en kan niet zondigen, want hy is uit God gebooren*, hy is, door de Christelyke Leer, een geheel ander, een veel beter, mensch geworden."

bewaaring voor het wederinſtorten in dezelve; en wordt daardoor tot des te grooter waakzaamheid en voorzigtigheid opgewekt. Maar ook zulke feilen begaat de waare Christen niet dagelyks, en behoeft derhalven ook niet dagelyks in deezen zin zich te bekeeren. In 't kort, de bekeering is geenszins zulke eene deugd of pligt, welken wy dagelyks kunnen en moeten volbrengen, maar eene daad of eene reeks van daaden en onderneemingen, waardoor wy ons tot het dagelykſche beoefenen der deugd, en tot het beſtendige volbrengen van onzen pligt, gewillig en geſchikt moeten maaken. Wie derhalven dagelyks reden heeft om zich te bekeeren, kan even zo weinig deugdzaam en vroom zyn, als die geen gezond en ſterk kan weezen, die dagelyks geneesmiddelen inneemen, of verſche wonden verbinden moet. Voedſel hebben wy allen dagelyks van noode, maar geen geneesmiddelen. In de deugd en godzaligheid moeten wy ons allen, door gebeden en overdenkingen, dagelyks oeffenen, maar niet in de bekeering, indien wy eenmaal den naam van Christenen met recht draagen."

Het voorbeeld der Godlyke Waarheden van A. HELLENBROEK *tegen de gevoelens van partyen verdedigd, door* S. VAN EMDRE, *Predikant te Hoornaar. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg en Zoon, G. v. d. Brink Jansz. *en 's Gravenhage by* J. Bouvink 1785. *Behalven de Voorrede* 293 *bladz. in octavo.*

Dit Stukje is een Vervolg op de korte Catechiſatie van het bovengemelde *Voorbeeld*, door *Jan Nupoort* opgeſteld, waarvan wy voor enige jaren gewag gemaekt hebben, als zeer wel geſchikt ter inſcherpinge van dat Leerbeleid. (*) Nadien dezelve zich bepaelde tot de bewyzende Godgeleerdheid, en dus de wederleggende Godgeleerdheid niet behandelde, zo is de Eerwaerde *van Emdre*, na 's Mans dood, (zynde hy vervolgens Predikant te Batavia geworden en aldaer overleden,) aengezogt, om deze taek op zich te nemen. En met de voltrekking hiervan is deze handleiding indiervoege voltooid, dat men 'er nu, van de ene en andere zyde, zo ter ſtavinge als ter wederlegginge, gebruik van kunne maken.

Twee-

(*) Zie *Hed. Vad. Letteroef.* VI. Deel, bl. 151.

Tweetal Brieven over de orde of plaatzinge der Voorwerpen in Gods eeuwig Raadsbeſluit. In overeenſtemminge met de Heilige Schriftuur en de Formulieren van de Hervormde Kerk. Opgedragen aan PHILADELPHUS, *met een aanſpraak aan de Hervormde Gemeente te Rotterdam. Door een Beminnaar van het Waare en Oude. Alom te bekomen. Behalven het Voorwerk* 83 *bladz. in gr. oct.*

Brief aan PHILADELPHUS *over zyne uitgegeevene Brieven, en de twee Verhandelingen van den Eerwaardigen* SCHUTTE, *over Gods Testament en Verbonden. Door* INGENUUS ALETHOPHILUS. *Alom te bekomen. In gr. octavo*, 37 *bladz.*

Beide deze Stukjes gaen, in 't algemeen, over het zelfde onderwerp; te weten, het bekende verſchil nopens de Leer der Verbonden; 't welk wy, volgens de opgave van *Philadelphus*, voor eenigen tyd, voorgedragen (*), en zedert, volgens de verklaring van den Eerwaerden *Schutte*, nader vermeld hebben (†). In het *Tweetal Brieven* komt ons eerst voor een Brief van een Schryver van 't zogenoemde Oude Licht, die, de bewyzen voor zyne gedachten opgegeven hebbende, een ander Perſoon raedpleegt, wegens het onwettige en krachtlooze der tegenbedenkingen van Parry. En deze Brief word vervolgens door dien Perſoon beantwoord. Dan deze Schryver is een Voorſtander van 't zogenoemde Nieuwe Licht, dat hy als het ware Oude Licht volgt; en waervan hy den voorigen Brieffchryver, met wederlegging zyner aengevoerde bewyzen, tracht te overtuigen. Deze Brieven worden aan *Philadelphus*, met ene dankbare erkentenis voor zyne poogingen in 't handhaven dier Leere opgedragen; en ene daar nevensgaende Aenſpraek aen de Rotterdamſche Gemeente is ingericht, om die Gemeente te nopen, om het licht, dat onder hen is opgegaen, het welk men ten onregte Nieuw noemt, als het ware Oude Licht wel in agt te nemen. ——— De *Brief aan Philadelphus* ſtrekt grootlyks tot zynen lof, daer hy aengemerkt word, als zodanig een, die de ware en echte Leer der Kerke, de genoegzaem vergeten Leer der Vaderen, betreffende het Verbond der Genade

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VI. D. *bl.* 317.

(†) *Ald.* VII. D. bl. 454.

nade en de Sacramenten, in het rechte licht geſteld heeft. Het niet wederleggen van *Philalethes*, zo door den Voorſtander van den Doop der Bejaerden, in tegenſtelling van die der Kinderen, als mede door die Leeraren der Kerke, welken ene andere leiding dan *Philadelphus* volgen, ziet deze Brieſſchryver aen als een zegenpraal der Waerheid. Edoch 'er ontbreekt, zyn eragtens, nog iets aan de volkomen overwinning; en, ter verkryginge hier van, poogt hy *Philadelphus* aen te zetten, ter wederlegginge der Stellingen van den Eerwaerden *Schutte* over de Verbonden; en bovenal den aert, natuur en 't oogmerk van 't Avondmael op ene dergelyke wyze te ontwikkelen, als hy voorheen het ſtuk van den Waterdoop behandeld heeft. ——— Men is, zo als we uit deze en vroegere ſoortgelyke Schriften opmaken, nog niet verre gevorderd in 't vereffenen van deze verſchillen, die maer al te veel onlust onder de Leden der Kerke maken; daer men, in ſtede van verdraegzaemheid te oefenen, elkanders zogenoemde Licht den naem van Duisternis en Onrechtzinnigheid geeft. ——— Wy verenigen intusſchen onzen wensch en bede, met dien van den laetſten Brieſſchryver, in 't ſlot van zynen Brief: „ dat het licht van JESUS Euangelie van dag tot dag alle „ verdonkerende ſchaduwen en Systematiſche verduisterin„ gen meer en meer doe verdwynen, op dat zyne ver„ kwikkelyke en verlichtende ſtraalen, ons allen, op den „ weg van kennis, geloof en zuivere godzaligheid, voe„ ren en beſtuuren!"

De Ontleedkunde volledig verhandeld, of naauwkeurige Beſchryving, van alle de Deelen des Menſchelyken Ligchaams, door den Heer SABATIER, *Lid van het Heelkundige Genootſchap, te Parys, enz. enz. Tweede Deel. Uit het Fransch vertaald, en met verſcheiden nuttige en nieuwe Aanmerkingen vermeerderd, door* J. L. VAN DER WAGT, *Medicinæ Doctor te Rotterdam. Te Amſterdam by* P. Conradi, 1785. *in gr. oct.* 590 *bladz.*

De Vertaaling van het *Eerſte Deel* deezer Ontleedkunde zyn wy verſchuldigd, aan den Heer *Lentfrink*, een Man, door wiens dood de kunst een kundig bevorderaar verlooren heeft!

De meesten onzer Heelkundige Landgenooten kennen reeds, door deeze Vertaaling, het Werk van den Heer

SA-

SABATIER, en het zal dus noodeloos zyn, hen nader met de verdienſten van deezen uitmuntenden Heelkundigen, en zynen geleerden Arbeid, nader bekend te maaken: —— en het was ons ten uiterſten aangenaam, toen wy de Vertaaling van dit tweede Deel zagen in het licht verſchynen. ——— De Heer VAN DER WAGT heeft, ten beste zyner Land- en Kunstgenooten, deeze taak wel gelieven op zig te neemen, en nog boven dien, door bygevoegde Aanmerkingen, dit Werk trachten te vermeerderen en te verbeteren.

Dit *Tweede Deel* bevat eene Ontleedkundige Beſchouwing der verſchillende Ingewanden des Menschlyken Ligchaams. De Schryver begint met die des Hoofds, ——— en beſchryft ons niet alleen het maakſel der zachte deelen die in het hoofd zyn bevat, maar toont ook den aart, en werkzaamheid, deezer zintuiglyke werktuigen, op het menschlyk Ligchaam, en derzelver dierlyke verrichtingen. ——— Dit zelfde doet hy ook vervolgens met betrekking tot de Ingewanden van de Borst, en den Onderbuik.

Daar zyn, zedert de uitgaave van dit Werk, verſcheiden zeer gewichtige ontdekkingen en waarneemingen gedaan, zo ten aanzien van de Ontleedkundige kennis des menschlyken Ligchaams; als ook met betrekking tot de Phyſiologie. ——— Dit vermindert geenszints de verdienſten van den beroemden *Sabatier*, nog de waarde van zyn Ontleedkundig Werk; dit kan alleen door de hand des kundigen Vertaalers vergoed worden; en de Heer *van der Wagt* heeft dit ook werkelyk door de bygevoegde Aanmerkingen beoogd: dan wy hadden gaarne gezien, dat zyn Wel Ed. nog wat *meer* gebruik had gemaakt van laatere ontdekkingen. De Vertaaling zelve is zeer wel uitgevoerd en naauwkeurig. ——— De Opdragt aan den Heer *Bicker* is vol van overtollige Loffpraaken, die, hoe billyk op zich zelven, een man van Verdienſten niet altoos aangenaam kunnen zyn.

Ver-

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. Vde Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé *en* Zoonen, *en* J. van Walré, 1785. *Behalven de Voorreden*, 283 *bladz. in gr. quarto.*

„ Hoedanig" (dus luid het Voorstel van 't Genootschap, in deze vier Verhandelingen, welken dit Deel behelst, nagespoord,) „ Hoedanig was de staat der Chris„ tenheid, vooral in de Oosterſche Kerk, ten tyde der „ opkomste van den zogenaamden Propheet MOHAMMED, „ en heeft dezelve niet zeer veel toegebragt tot de aan„ vanglyke verspreiding zyner Leere?" ——— Ieder dezer Verhandelingen behelst deswegens geschied- en oordeelkundige aenmerkingen, die ons de toenmalige omstandigheden met de gevolgen hiervan, grootlyks ten voordeele van *Mohammed* en deszelfs aenhang, op ene leerzame wyze vermelden.

In de eerste Verhandeling beschryft ons de Hoogleeraer *Michaël Pap Szathmari*, met veel nauwkeurigheid, de jammerlyke gesteldheid der Kerke, zo ten aenzien van derzelver uiterlyke als inwendige gesteldheid; en geeft ons te gelyk een beknopt berigt van *Mohammed*, inzonderheid van deszelfs Leer, Aenhang en omstandigheden. Dit afgehandeld hebbende, brengt hy ons verder onder 't oog, hoe de voornaemste byzonderheden, in die beschryving opgemerkt, gedient hebben, om den voortgang van *Mohammed* te begunstigen. ——— Ene volgende Verhandeling van den geleerden Heer *Jeronimo de Bosch* levert ons een weluitgevoerd onderscheiden bericht, van de geschillen der Christenen in die dagen over de Leer der Drieeenheid, mitsgaders van de daeruit voortgesprooten onlusten. Hierbenevens maelt hy ons een treffend tafereel, van de onkunde, het bygeloof, en de zedeloosheid der Christenen, zo als dit in dezen tyd de overhand verkregen had. En hier op toont hy, tevens in aenmerking nemende, het character van *Mohammed*, den aert van deszelfs Leer, en de gesteldheid van zynen aenhang, hoe Burgerlyke en Godsdienstige omstandigheden, als 't ware, zamenspanden, om *Mohammed* de behulpzame hand te bieden. ——— De Eerwaerde *P. A C. Hugenholtz* schetst ons, in de derde Verhandeling, beknopt en juist den beschreienswaerdigen toestand der Kerke, uit hoofde der onkunde, der heerschende

geestgezindheid, der godsdienstige inrichtingen en der verdeeldheden. Hy geeft ons daerbenevens een welgewikt verslag van *Mohammeds* character, de geaertheid en toestand zyner Landgenooten, als mede van de natuur en inrichting zyner Leere. Het ontvouwen van dit alles leid hem voorts om te doen zien, dat deze gesteldheid van zaken zeer veel toegebragt heeft, tot de aenvanglyke verspreiding zyner Leere; waeromtrent hy wel inzonderheid in opmerking neemt, de kennis, welke *Mohammed* van den toestand en de leeringen van het Christendom gehad hebbe; en verder nagaet, wat die kennis, natuurlyk, overeenkomstig met de omstandigheden van dien tyd, op zulk een man, als hy was, en, door hem, op 't gemoed van anderen, moest uitwerken. ——— Eindelyk komt hier nog ene, hoewel de laetste, echter in hare soort ene met smaek en oordeel opgestelde, Verhandeling van den welgeoefenden *Valentinus Slothouwer*. Dezelve ontvouwt ons, by den aenvang, het gevaerlyke waer aen uitgebreide Ryken bloot gesteld zyn; en de Autheur brengt die beschouwing over op de toenmalige gesteldheid van het Oosterssche Ryk; toonende dat alles, zo in 't Burgerlyke als in 't Godsdienstige, medewerkte tot deszelfs Val; waerop hy ons voordraagt, hoe zeer zulks *Mohammed*, in zamenstemminge met zyne byzondere omstandigheden, te stade kwam, ter bereikinge zyner oogmerken. Het Ryk, naemlyk, was verzwakt, en de gemoederen des Volks waren verdeeld: de Arabieren waren moedig, en de Godsdienstleer van *Mohammed* plooide zich vrywel naer veler inzichten; terwyl tevens een zamenloop van omstandigheden, naer de gewoone bedoelingen der menschlyke handelingen, vooral in een tyd als de zeden uitermate verbasterd zyn, velen ligtlyk tot de party van *Mohammed* deed overslaen; welk alles zyne zaek ten sterkste begunstigde.

Wanneer men deze Verhandelingen met opmerkzaemheid doorbladert, zal men ten duidelykste gewaer worden, dat men zich niet zeer hebbe te verwonderen, over de spoedige verbreiding der Leere van *Mohammed*, daer een aental van omstandigheden, zo in 't Burgerlyke als in 't Godsdienstige, te zamen liepen, om dezen voortgang bevorderlyk te zyn. Dezelven stellen ons inzonderheid ten nadruklykste voor oogen, in hoe jammerlyken toestand de Christenheid, en voorál de Oosterssche Kerk, in- en uitwendig, zich bevond, ten tyde der aenvanglyke verspreidinge van *Mohammeds* Leer; waer door dezelve niet alleen onmagtig was, om

hem

hem behoorelyk het hoofd te bieden; maer veel eer van ter zyde medewerkte, om zynen aenhang in deszelfs bedoelingen ten dienſte te ſtaen. Het door buitenlandſche onluſten en binnenlandſche onenigheden geknakte Oosterſche Ryk was genoegzaem magtloos geworden. De zeden, zo der Vorſten als der Onderdanen, waren dermate verdorven, dat ze het reeds ten val neigende Keizerryk dagelyks nog meer verzwakten. En de Godsdienst had te meer zyn invloed op het hart verlooren, nadien men denzelven niet ſtelde in 't handhaven van ware kennis en deugd, maer in 't voorſtaen van deze en gene gevoelens, over ingewikkelde leerſtellingen, niets beduidende beſpiegelingen, en beuzelagtige geſchillen; mitsgaders in 't waernemen van uiterlyke plechtigheden en menschlyke inſtellingen; waerdoor de onkunde, aengaende het wezenlyke van den Godsdienst, het bygeloof en de zedenloosheid hand over hand toenamen. By het ontvouwen hier van toonen ons de Heren Opſtellers dezer Verhandelingen ten klaerſte, hoe dit alles geſchikt ware, om de Christenen magtloos te maken, en hunne zaek in 't ongunſtigſte licht te ſtellen; waervan zich *Mohammed* met zeer veel vruchts kon bedienen; terwyl hy met alle oplettendheid gebruik maekte van alles; wat, zo onder zyne eigene Landsgenooten, als onder de Christenen en andere nabuurige Volken, het voortzetten van zyn aenhang begunſtigde. —— In zulke omſtandigheden was de Krygsmagt der Christenen vooral niet beſtand tegen die van *Mohammed*, en 't kon niet wel anders zyn, of de laetstgenoemde moest gewoonlyk over de eerſten zegenpralen. Zulks plaetst ons de Heer *Slothouwer*, onder andere bedenkingen wegens het geen *Mohammed* natuurlyk moest doen ſlagen, met het afmalen van een juist contrast, in een treffend licht, wanneer hy, op het voordragen van den toeſtand des Oosterſchen Ryks, indezervoege vervolgt.

„ Tot dus verre hebben wy den Burgerlyken en Kerkelyken Staat der Christenen, voornaamelyk in 't Oosten, beſchouwd. En wie zal nu ontkennen, dat ze beiden op den oever des verderfs ſtonden, en, zoo ze aldus nog wat ſtaande zouden blyven, byna door een wonderwerk hadden moeten onderſchraagd worden?

„ Nu zullen wy eens kortelyk affchetzen de groote geſchiktheden om wel te ſlaagen, die Mahomet en zyne Opvolgers verzelden.

„ Wel aan dan, laat zich ten ſtryde aangorden dat

volk, 't welk de jeugd van een nieuwe Heerſchappy allerwakkerst en moedigst maakte, 't welk, zoo als, in de voorgaande Eeuw, in Engeland Cromwels aanhangelingen tegen de Koningsgezinden, van eene door Geestdryvery ontvonkte drift brandde, en daarom nergens voor ſtond, alle gevaar dorst tarten, 't welk uit dien hoofde eene ſamenſtemmende en ſchier in een geſmolten eenſtemmigheid op het naauwst met elkander vereenigde; laaten de Mahometaanen te velde brengen hunne, met krygsdapperheid bezielde, Ruiters, die niet ſchaars by hen waren, en waarvan ze in die ſtreeken voornaamelyk dienst konden hebben; hunne Saraceenen, van welker uitmuntende hulpe de Christenen en Perſiaanen zich in den oorlog voormaals zoo dikwyls bedienden; die een lichaam hadden, dat gehard was door arbeid en moeilykheden, die honger, dorst, koude, ſtof, en 't brandend ſteeken der zon, van kindsbeen af geleerd hadden te verdraagen; laaten, zegge ik, de Mahometaanen dit volk uit een ruw en onbebouwd land, uit Arabien en de omliggende dorſtige ſtreeken, naar Syrien naar Egypten ten ſtryd vervoeren, 't welk beide vetſte landsdouwen waren, die overvloeiden van alle gaven van natuur en kunst.

„ Laaten hier de Christenen nu tegen hunne benden in orde ſchaaren: laaten de wreede, wellustige en door godgeleerde hairkloveryen en bygelovigheid verbysterde Keizers, die den, door geweld en ſchelmery van hun verkreegenen, Scepter door de ſchrikkelykſte dwinglandy onteerden, en daarom veracht en gehaat waren by hunne onderdaanen; laaten, zegge ik, dusdaanige Keizers hunne troepen ten ſtryde aanvoeren tegen de Mahometaanen; hunne troepen, dewelken noch hoop op buit, die van een arm volk niet te haalen was, noch liefde voor Vaderland of hunnen Vorst bezielde, dewelke uit de verst afgelegene landen wierden opontboden, en daarom dikwils door de groote reizen vermoeid en afgemat waren, wanneer men 'er dienst van hebben moest, of veeltyds dan eerst aankwamen, wanneer de kans reeds verkeeken was; die aan geene krygstucht gebonden waren, die uit de verſchillendſte volkeren en natien waren saamgepakt, die om de verſchillen in Godsdienſtige begrippen elkanderen doodelyk haaten, en de een van den ander byna niet aangeraakt wilden worden. En zal iemand nog een oogenblik kunnen twyffelen, welke van beide partyen de overhand behoorde te krygen? Zal iemand nog aan 't geval of noodlot

lot toeſchryven, 't geen de geſchiedenisſen verhaalen gebeurd te zyn?

Vis conſilii expers mole ruit ſua,
Vim temperatam Dii quoque provehunt
In majus; iidem odere vires
Omne nefas animo moventes.

Redenvoering van Mr. JOHAN LUZAC, *ten betooge dat de Geleerdheid de voedſter is der Burgerdeugd, vooral in een vry Gemeenebest; openlyk uitgeſproken, by het plechtig aanvaarden van het Hoogleeraarambt, in de Griekſche Taale en Vaderlandſche Geſchiedenisſe aan 's Lands Hooge Schoole te Leyden. Den XXIV van Herfstmaand* 1785. *Uit het Latyn vertaald, door* JAN DE KRUYFF. *Te Leyden by* Hendrik Mostert, 1786. *in gr.* 8*vo.* 74 *bladz.*

Wanneer men de Geſchiedenisſen van alle tyden raadpleegt, zal men bevinden, dat het lot van Ryken en Volken, altyd, in eene zo naauwe vereeniging ſtond met de Konſten en Wetenſchappen, dat, beiden, als het ware, gelykelyk toe- en afgenomen zyn, beiden gelykelyk gebloeid hebben en ten gronde zyn gegaan. Athenen en Rome ſtrekken hiervan tot onwederſpreekbaare bewyzen, om niet te melden van die Eeuw, welke de letteren heeft zien herbooren worden, toen, met de herſtelling der Wetenſchappen, de zuivere Godsdienst vernieuwd werd, de Koophandel onder de Volken herleefde, de luister van geheel Europa begon te daagen, en vooral de Vryheid van dit ons Vaderland, zolang onder de ſchandelykſte ſlaverny gebukt, moedig het hoofd verhief.

Het was op deezen grond; dat eertyds de beroemde HEYNE, by openbaare Redenvoering betoogde, dat de *fraaye Kunſten en Letteren, uit de Vryheid van den Staat, een wezenlyk voordeel trekken.* Doch daar die zelfde grootſche drift, welke der Vryheidsliefde voedſel geeft, in edelaartige zielen teffens de zucht voor Wetenſchappen doet ontbranden, zo is het aan de andere zyde niet minder waar, dat de Vryheid van den Staat, zo wel als haare beſtendige gezellinne, de Burgerlyke deugd, een weezenlyk voordeel trekt uit den bloei der Letteren en ſchoone Kunſten. En daar dit onderwerp tot hier toe door niemand naar eisch behandeld was, heeft de Heer LUZAC, uit den ſtroom der drukſte bezigheden en de woelige pleit-

zaale in eene ſtillere loopbaan der fraaye Letteren overgevoerd, by de aanvaarding van zyn Hoogleeraarambt in de Griekſche Taale en Vaderlandſche Geſchiedenisſe, het niet ongeſchikt geoordeeld te betoogen, dat de *Geleerdheid de voedſter is der Burgerdeugd of Vaderlandsliefde, vooral in een vry Gemeenebest*; eene ſtoffe, die zo wel wegens het gewigt der zaake, als de ſierlykheid van taal en ſtyl, waarmede de redenaar dezelve behandelt heeft, wel waardig is, dat wy 'er onzen leezeren een weinig langer dan naar gewoonte mede onderhouden.

In het eerſte gedeelte deezer Redenvoering, heeft de Hoogleeraar in eenige aanmerkingen kortelyk opgegeeven, wat, naar zyn oordeel, Geleerdheid, wat Burgerlyke deugd, te noemen zy. De Geleerdheid, die in de daad de beſchaafdheid zelve is, beſtaat geenszins, gelyk veelen zich inbeelden, in eene bloote kennis van woorden en lettergreepen, ——— van ſpreekwyzen, gezegdens en figuuren, ——— of zelfs in eene dorre, ſchoon uitgebreide, geſchiedkunde; ——— dit ruuwe en ongeſchikte mengzel in een taai geheugen verwardelyk ſamengepakt, verdient den naam van waare Geleerdheid niet! Hy alleen is den naam van Geleerden waardig, die zynen geest met nuttige Wetenſchappen, van welken aart dan ook, met de kennis inzonderheid der fraaye Letteren, op zulk eene wyze verrykt heeft, dat hy uit dezelve zich niet alleen leſſen van waare deugd ter beſpiegeling weete te vormen, maar die zelfde leſſen ook in alle zyne bedryven getrouwelyk volge. Na dat de Hoogleeraar dit met eenige voorbeelden heeft opgehelderd, gaat hy over om te doen zien, wat Burgerlyke deugd moge heeten. Deeze beſtaat in die voortreflyke Ziels hoedanigheid, waardoor iemand, onder de getrouwe vervulling van alle Burgerplichten, zyn Vaderland zo beminne, dat (gelyk CICERO zegt) in deeze liefde alleen, alle verdere loffelyke geneigdheden jegens allen liggen opgeſlooten. De juistheid deezer verklaaring blykt nader, daar hy de byzondere deelen, welke de Burgerlyke deugd uitmaaken, ordentlyk opgeeft.

Deeze nu zyn tweeërlei, en kunnen tot het hart of tot het verſtand gebragt worden. Tot het hart behooren, een oprechte en openhartige inborst, de zucht byzonder voor al wat eerlyk en betaamlyk zy, matigheid, bedaardheid, onbaatzuchtigheid, verſmaading zelfs der rykdommen, en een afkeer van alle ſlinksch gezochte eerambten. ——— Tot het verſtand behoort die ingeſchapene ſterkte van geest,

geest, die, als met den eerſten opſlag, het waare van het valſche weet te ſcheiden; en daar verkregene kunde, dit ingeſchapen vermogen (naar het getuigenis van HORATIUS) verſterke, daar oefening aan de ziele kracht geeve, is het nodig die aangeboorne ſcherpzinnigheid, welke eigenlyk een gave des Hemels is, door eenen nuttigen aanleg zyner verſtandelyke vermogens, en het najagen van heilzaame kundigheden, aan te kweeken.

Deeze onderſcheidene deelen der Burgerdeugd worden vervolgens meer byzonderlyk ontwikkeld en aangetoond, dat, noch verſtand zonder braafheid van Ziel, noch braafheid van Ziel zonder verſtand, een goed Burger, een waar liefhebber van zyn Vaderland, kan uitmaaken, daar, in het eerſte geval een welſprekend mensch, der gemeene zaaken kundig, een zogenoemde Volksvriend, en yvere voorſtander der Vryheid, doch die te gelyk onderneemend, onrustig, eergierig, gezet op nieuwheid is, en, door allerleie kunstgreepen, zich by de menigte weet aangenaam te maaken, alleen om zich den weg te baanen tot gezag en eereposten, nooit een deugdzaam, een waardig Burger, en veeleer een Demades, een Catilina, dan een Cato of Aristides zyn zal; ——— en daar in het andere geval de braafheid van Ziel, zonder bykomend oordeel, of een geoeffenden Geest, dikwils meer gevaarlyk dan voordeelig is; want daar haare onnozelheid elken listigen oproerzaayer onvoorzichtelyk ten werktuige dient, deelt zy dikwerf in de gevaaren eener hachgelyke onderneeming, wier vruchten door anderen geplukt worden. ——— Mangelt het eindelyk aan beiden, en is 'er zo weinig verſtand als braafheid des harte, dan beevt! en verwacht van zulk een allerleie wanbedryven in den Burgerſtaat; even min bezorgd als bekwaam om het goede van het kwaade, het billyke van het onbillyke, het nuttige van het ſchadelyke te onderſcheiden, zal hy alles beroeren, burgerlyke orde omkeeren, wetten met voeten treeden, rechtbanken verſmaaden, en geene Vryheid kennen, dan die ontaart zy in losbandigheid.

Vergelykt nu met zulk eenen Cannulejus of Spurius Maelius, den Man, die zich door waare Burgerdeugd onderſcheidt. Door eene natuurlyke leiding in alles het recht en de billykheid volgende, zal hy noch de regeerders, om dat zy regeerders zyn, noch het volk, als het volk, haaten, maar den trotſchen, zo wel als den oproerigen, in welken rang hy ook moge geplaatst weezen, ten ſtandvas-

tigſten, ten yverigſten vyand zyn; en daar zyn natuurlyk oordeel, door de kennis van menſchen en zaaken geoefend, gemakkelyk het waare van het valſche ſchifte, den ſchyn van het wezen onderſcheide, verfoeit hy den rol van eenen laagen volksvleijer, en ongevoelig voor de ydele lofuitingen, door deezen driftiglyk naargejaagd, behartigt hy de belangen van den ſtaat geenszins om zichzelven eer of voordeel te verwerven, maar als iemand, die niets in het oog heeft dan de welſtand van het algemeen, en boven dien, ook niets voor zich zelven hoopt of zoekt, dan alleen de troostryke, en eener edele Ziele dierbaare, vergelding, de bewustheid van, met waaren roem, anderen ten nutte geleefd te hebben.

Na dus verklaard te hebben, wat Geleerdheid, wat Burgerdeugd te noemen zy: gaat de Hoogleeraar over tot het tweede deel zyner Redenvoering, om, namelyk, aan te toonen, hoeveel de Geleerdheid toebrenge ter aankweeking der Burgerlyke Deugd, byzonderlyk onder eene vrye Regeeringsform. De Geleerdheid, zo als dezelve te vooren door den Hoogleeraar beſchreven is, bepaalt zich voornamelyk tot de kennis der fraaye Letteren, en eene getrouwe beöefening der oude en laatere Schryvers, byzonder der Griekſche en Latynſche, omdat deeze Schriften, in ſpyt der vergangkelykheid, van al het ondermaanſche tot op deezen dag zyn bewaard gebleven, en den Schryveren van alle Eeuwen zo tot modellen kunnen verſtrekken, dat hy, die derzelver natuurlyke en ſierlyke eenvoudigheid best weet na te volgen, ook alomme en met recht voor den besten Schryver gehouden wordt.

Vier ſoorten van Schryvers komen hier byzonder in aanmerking, de Dichters, namelyk, de Redenaars, de Wysgeeren en Geſchiedſchryvers; van welken, ieder in 't byzonder, de Hoogleeraar aantoont dat zy zo veele krachtdaadige hulpmiddelen zyn ter verkryging en volmaaking van de Burgerdeugd; waarna hy, eindelyk, in de laatſte plaats, overgaat, om aan te toonen, dat de beoefening der fraaye Letteren nergens meer de Burgerlyke deugd bevordert, dan onder eene vrye Regeeringsform.

Met recht eerbiedigt de Hoogleeraar de Voorzienigheid daarin, dat zy gewild heeft, dat die oude Schryvers, zo Grieken als Latynen, wier Schriften wy in handen hebben, uit vrye Staaten oorſprongelyk zyn. De Godheid, namelyk, wilde niet dat de Vryheid, de voedſtervrouwe aller deugden, van deeze aarde zoude verbannen zyn, en

liet

lief derhalven uit de Schryvers van zo veele Eeuwen, geene anderen de woede des tyds ontworstelen, en tot de nakomelingschap overvoeren, dan die eene der beide taalen gebezigd hadden, welke door vrye Volken gebruikt en beschaafd zyn. Hieruit nu spruiten deeze twee voordeelen: vooreerst; dat wy, zo vaak wy de Grieken of Romeinen hooren, van hen, indien wy wys zyn, kunnen leeren, wat tot den bloei dier Gemeenebesten, wat tot derzelver ondergang, meest hebbe toegebragt: ten tweeden, dat derzelver Schriften overal zulke edele gevoelens ademen, als welke en nu, en door alle Eeuwen heen, de Vryheidsliefde kunnen ontvonken, en in grootmoedige Zielen aanvuuren. Betreffende het eerste: voeden wy Belgen een onverwinlyken, maar rechtmaatigen, afkeer van alle eenhoofdige Regeering, en is het met recht in onze oogen de hoogste Burgerdeugd, de eerste haarer plichten, elken aanslag op de Vryheid kloekmoedig af te weeren; waar, om van de Grieken niet te spreeken, waar is dan voor ons leerzaamer Schoole dan de Geschiedenis der Romeinen, welke ons, met verscheiden voorbeelden, door den Hoogleeraar opgenoemd, ten duidelykſten leeraart, van welke noodlottige gevolgen het zy voor een Gemeenebest, de macht te stellen in handen van éénen. Niet min ondragelyk is de toomelooze heerschzucht der Grooten, en om deeze in alle haare gruwelen, in haare volle haatelykheid te leeren kennen, is 'er wederom geen beter middel, dan de Griekſche en Romeinſche Geschiedenisſen doorbladerd te hebben, die ons met de hier aangehaalde voorbeelden doen zien, dat de overheersching van weinigen nog ondragelyker is dan het juk van eenen. Men denke echter hieruit niet dat de Hoogleeraar hier voor de Volksregeering pleite, daar hy met niet minder vuur beweert, en met treffende voorbeelden uit de Geschiedenisſen van Athenen en Rome aantoont, dat 'er geen verderfelyker Regeeringsform is, dan eene Volksregeering. Maar, zal men zeggen, mishaagt hem het gebied van éénen, — van de aanzienlykſten, — en van het geheele Volk, — welke dan toch is, naar de leere der oude Geschiedenisſen, de beste Regeeringsform? ——— En, de Hoogleeraar antwoordt hierop: „ De beste Regeeringsform (ten zy de uitgebreidheid des gebieds zulk een inmengzel van Koninglyke macht vordert, als door *Montesquieu* wordt aangepreezen) is die, welke, door een gelukkige samenvoeging, de macht des Volks en der aanzienlykſten te gelyk zo verbonden, en zo van één geschei-

den houdt, dat, aan de eene zyde, het volk noch deel hebbe aan het daadelyk beſtier, noch invloed op de bediening des rechts, en dat, aan den anderen kant, de benoeming van Regenten niet onafhangkelyk gemaakt worde van de ſtemme der Burgeren, ten einde zy, die het bewind in handen hebben, zich niet als meesters, maar als beſtierders, van Staat beſchouwen. Waar eene zo gemaatigde Aristo-Democratie wordt aangenomen, daar (zegt hy) zal tevens een wenſchelyke gelykheid plaats vinden, niet de zodanige, die naar de ſtemme der meerderheid, allen het zelfde, maar zulk eene, die ieder het zyne geeve, elk naar zyne waardigheid eere, en kwaadwillige Burgers, byzonderlyk den ſtookers van tweedragt en beroerten, hunne welverdiende ſtraffen doe wedervaaren."

Ten beſluite van deeze Redevoering toont de Hoogleeraar nog kortelyk aan, hoe de Geleerdheid by de Burgelyke deugd Liefde voor de Vryheid teele, en grootmoedige Zielen tot allerleie edele bedryven aanſpoore. —— Ten getuige hiervan ſtrekke dit Bataafsch Gemeenebest. Nooit zouden onze Voorouders, onder het beſtryden der wreedſte dwingelandye, en het vestigen van hunne, van onze Vryheid, zo veel beleids in dringende gevaaren, zo veel ſtandvastigheid by het woeden der rampen, en in alles zo veel ſterkte van geest, zo veel kracht van Ziel, —— in een woord, zo veel waare deugd betoond hebben, indien zy niet den bloei hunnes levens, geenszins als het grooter deel der hedendaagſche jeugd, aan wellust en vermaaken, maar aan eene geſtrenge Letteroefening, aan de kennis van rechten en wetten, hadden toegewyd.

„ Herinnert u, zegt hy, Leydens kloeken Verdeediger JAN VAN DER DORS, dien edelen man, met zo veel gezag bekleed door de wichtigſte ſtaatszorgen afgetrokken, niet min als Staatkundige dan als Held beroemd, maar te gelyk zulk een beminnaar der Letteren, dat het twyfelachtig zy, of by hem de Geleerdheid meer de Burgerdeugd volmaakt, dan wel of de Burgerdeugd zyne zucht tot Geleerdheid verſterkt hebbe. Vestigt wyders uwe oogen op den man, wiens roem niet dan met den Bataafſchen naam zelven vergaan zal, op HUGO DE GROOT: Beſchouwt het edel broederpaar, DE WITTEN. Denkt gy, dat of de eerſte, by een onrechtvaardig vonnis der laſhartigſte Rechters — of de beiden laatſten, by de vervloeking en mishandeling van misleide en door vuige kunsigreepen tot hunnen moord aangehitſte burgers — denkt gy dat deeze on-

onſterfelyke mannen met zo veel grootheid van ziel hun noodlot zouden verduurd hebben, indien hun verheven inborst niet geſterkt ware door een geoefend verſtand, en eenen geest, zo doortrokken van de kennisſe der Oudheid, dat zy hieruit, de Eene in den Loëvesteinſchen Kerker, de Andere onder de folterendſte pynen, troost in elende, verligting in ſmarte, trekken konden."

„ Edoch, wat behoeven wy maar voorige tyden te rug te zien, om te betoogen, hoe veel de gemeenzaamheid met vroegere eeuwen kunne toebrengen, tot eene grondige kennis van het menſchelyk hart, en dus ook ter verkryging van burgerlyke wysheid? — — 't Is genoeg, dat ik u één Man voor den geest herroepe, wiens dood wy nog heden betreuren, als eenen bitteren en onherſtelbaaren ſlag voor deeze Hooge Schoole — den beroemden LODEWYK CASPER VALCKENAAR. 't Is waar, van zyne vroegſte jeugd af was deeze een zo groot beminnaar dier ſtille afzondering, welke de vriendin is der Letteren, dat hy zich geheel der publieke zaaken onttrók, en met wellust zyne dagen ſleet in eene geleerde rust die met waardigheid gepaard gaat. Dan niet te min had deeze waarlyk groote man zo veel doorzicht in Burgerzaaken, en kende zo ſchoon de Zeden der Grooten en 's Volks gebreken, dat hy niet ſlechts het voorledene met zeer veel ſchranderheid en juistheid wist te beoordeelen, maar teffens het toekomende te voorſpellen, als een ervaren wiggelaar, niet uit de vlucht der vogelen, maar uit de diepſte geheimen der geſchiedenisſen.

„ Herinnert, bidde ik, u, om hiervan overtuigd te worden, de voortreflyke Redevoering, van deeze zelfde plaats uitgeſproken, over de openbaare Zeden der Athenienſers, voor zo verre deezen, naar het verſchil der tyden, de oorzaaken waren van den bloei en ondergang der Republiek. Ja, zyt ge beminnaars van uw Vaderland, leest en herleest dezelve. Zy zal u, in den Spiegel der Grieksche Geſchiedenisſen, met ſchrik en yzinge doen zien, welke rampen thans ons Gemeenebest verteeren, gelyk weleer Athenen, en wat ons, hier door list bejaagd, ginds door heerschzucht van eenige weinigen geſlingerd, of door de kunstgreepen van woelzieke geesten misleid, onder het woeden der tweedracht, allengs in een wis bederf nederſtorte."

Ee-

Eenige Zeeuwſche Oudheden, uit echte ſtukken opgehelderd en in het licht gebragt. Behelzende de Heeren van Veere uit den huize van Borſſelen, door JACOBUS EMMERENS. *Te Middelburg, by* Willem Abrahams, 1786. *In groot octavo*, 170 *bladz.*

Dit Stukje, behelzende de bedryven en lotgevallen der Heeren van Veere uit den huize van Borſſele, zal den Liefhebberen der Vaderlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden niet onaangenaam zyn, omdat de berichten, die men by oude Chronykſchryvers vindt nopens zulke Heeren, die geen Oppervorſten waren, en geen verdere betrekking tot 's lands algemeene Geſchiedenis hebben, dan voor zo verre zy in Gezantſchappen, Hoflyke dienſten of in de Oorlogen iets merkwaardigs verrichtten, in 't algemeen kort, duister en dikwils twyfelachtig zyn; en om dat de geſlachtlysten, zo wel de gedrukte als gemeengemaakte, veelal van elkanderen verſchillen, en meesttyds ſaamgeſteld zyn van lieden, die door eigenbelang en vleiery beſtierd wierden, terwyl in laater tyden de publieke Registers, Handvesten, Brieven, en ſoortgelyke onwraakbaare bewyzen, die veel licht konden byzetten, dikwils verloren zyn. Het is dan ook uit dien hoofde, dat de Schryver met recht verſchooning kan vorderen, nopens het gebreklyke, dat, niettegenſtaande zyne vlyt en naauwkeurigheid, hier mogt plaats vinden, vooral ten opzichte der Levensbedryven dier Veerſche Heeren, welke de Stadhouderlyke Waardigheid of het Admiraalſchap niet bekleed hebben.

Agter aan zyn eenige bylagen gevoegd, die meest uit Brieven beſtaan, aan deeze Heeren door minderen Adel geſchreven, of van hun aan anderen afgezonden, en die den ſtyl, taal, denkwyze, en ſommige gebruiken dier tyden eenig licht byzetten, en in zo verre de begunſtigers der Oudheden niet onaangenaam zyn kunnen.

Op dit Stukje zal de Schryver laaten volgen de beſchryving *der Heeren van Veere uit den huize van Bourgonje*, waarop dan niet kwalyk zal paſſen de beſchryving van het *oude Kasteel en Kapittel van Zandenburg*, als de plaats, waar alle de voorzegde Heeren hun verblyf hielden, en 't geen, zo wel als zy zelven, byna in vergeetenis begraven is.

Abu

Abu Becri Mohammedis Idyllium Arabicum, Latine redditum et brevissimis scholiis illustratum, in usum prælectionum Academicarum edidit EVERARDUS SCHEIDIUS. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel* 1786. Absque Præf. et Vita Abu Becri, 92 pp. in quarto f. mai.

Historia imperii vetustissimi Joctanidarum in Arabia felice, et Arabicis Scriptoribus. Accesserunt denuo hac editione, Monumenta Vetustiora Arabiæ sive specimina quædam illustria antiquæ memoriæ et linguæ, ex manuscriptis Codicibus, excerpta ab ALBERTO SCHULTENS, et Colonia Joctanidarum deducta per S. BOCHARTUM. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel* 1786. Absque Præff. 367 pp. in quarto.

Met het herleeven van de beoefening der Arabische Taale, in de overtuiging van derzelver onontbeerelyk nut, ten rechten verstande der Hebreeuwsche Spraake, doet men aan veelen een weezenlyken dienst, met hun geschikte middelen aan de hand te geeven, welken ter bevorderinge deezer oefeninge strekken, waaronder de hier bovengemelde Geschriften met regt gereld mogen worden.

De Hoogleeraar *Scheidius* had deezen opgenoemden *Veldzang* van *Abu Beker Mohammed*, een der beroemdste Arabische Dichters, al voor eenige jaaren in 't Arabisch gemeen gemaakt, en doet denzelven thans te voorschyn komen, met eene Latynsche Vertaaling, die vergezeld gaat van oordeel- en taalkundige aanmerkingen, waardoor dit Meesterstuk van Oosterſche Dichtkunde opgehelderd wordt; en waarvan zy, die zich op deeze oefening toeleggen, met vrugt zullen kunnen bedienen.

By de afgifte, hiervan heeft de Boekverkooper *van Kasteel* zich, zo wy agten, niet onvoegzaam van deeze gelegenheid bediend, om het mede opgenoemde Werk van den Hoogleeraar *Schultens*, reeds voor etlyke jaaren gedrukt, op nieuw aan te kondigen; daar 't, schoon by meer geoefenden bekend en geagt, veelligt by jonger beoefenaars min bekend geworden zy. —— Men vindt, in 't eerste gedeelte, in 't Arabisch met een nevensgaande Latynsche overzetting, by een verzameld de merkwaardigste stukken, die men by de Arabische Schryvers ontmoet, wegens *het aloude Ryk der nakomelingen van Jokstan, een der zoonen van Heber*, gemeld Gen: X. 25—29. —— De eerste plaats be-

bekleedt het berigt van *Abulfeda*, behelzende eene lyst der Vorſten; uit *Joktan* voortgeſproten, die over het gelukkige Arabie het gebied gevoerd hebben: hier by komt dat van *Hamza Ibu Elhaſan*; waarin het tydrekenkundige, hoewel in veele opzigten onzeker, meer in agt genomen is, en 't welk ook tevens eenige merkwaardige byzonderheden nopens dit Ryk aan de hand geeft: als mede dat van *Nuweirius*, die de voornaamſte lotgevallen van dat Ryk breeder ontvouwt. Wyders verleent men ons 't geen *Abu Gjafar Mohammed* en *Meſoudius* wegens de omkeering van dat Ryk gemeld hebben; geevende de laatſte te gelyk een verſlag van eene aanmerkelyke overſtroomming, waardoor het Ryk der Sabeers vernield werd. —— Met betrekking tot dit Ryk der Kinderen van *Joktan* ontmoet men, in het nevensgaande gedeelte, de oordeelkundige aanmerkingen van den geleerden *Bochart* deswegens, overgenomen uit zyne *Geographia Sacra* L. II. C. XIV—XXX; waarin ons een opheldernd berigt van de onderſcheiden Volkplantingen der nakomelingen van Joktan medegedeeld wordt. —— Behalven dit geſchiedkundige, levert ons dit gedeelte nog eene verzameling van beroemde Dichtſtukken der Arabieren, in de Arabiſche Taal met eene daarby gevoegde Latynſche Vertaaling, by welke Dichtſtukken de Hoogleeraar *Schultens* zyne taal- en geſchiedkundige aanmerkingen over dezelven gemeen gemaakt heeft; welk alles den leergierigen Letteroefenaar veel leerzaams aan de hand geeft.

Mengelwerk. VIIIſte Stukje. Tendimus ad Cœlestem Patriam. *Te Utrecht, by de Wed.* J. van Schoonhoven, 1786. *In gr. octavo*, 119 *bladz.*

By den aanvang ontmoeten we hier het treffende Dichtſtuk van den Heer *van Haller*, getyteld, *de Alpen*, uit het Hoogduitsch in 't Nederduitsch, in rymelooze verzen, overgebragt. In hetzelve ſchetst ons de Dichter, op eene aangenaame wyze, het geluk van de bewooners der Alpen, in hunne eenvoudige manier van leeven, in het bewaaren hunner zuivere zeden, en het volle genot hunner ongekrenkte vryheid; welk alles hy te ſterker doet afſteeken, door eene leevendige vergelyking van hunnen ſtaat, met het tegengeſtelde lot veeler bewooneren der Waereld, die hunne leevenswyze taſtig gemaakt, hunne

ze-

zeden verbasterd, en zig min of meer aan een slaafsch juk van Overheerſching onderworpen hebben.

Een hieraan volgend Geſchrift behelst *Gedagten over het Sentimenteele van deezen tyd*, en ſtrekt voornaamlyk om de Leezers van Sentimenteele Schriften tegen het misbruik, en derzelver Schryvers tegen het overdreevene van het Sentimenteele te waarſchuwen; 't welk hier, op eene waarlyk leerzaame wyze, die opmerking vordert, voorgedraagen wordt. —— De Schryver ontvouwt ons met een kort, doch zeer nadruklyk, voorſtel, de uitſteekende waarde van een teergevoelig hart: en daarop brengt hy ons onder het oog derzelver ſchadelyke uitwerkzelen, wanneer men haar misbruikt en bederft, waartoe veele Schryvers, gelyk hy doet zien, maar al te dikwerf, ſchoon tegen hun oogmerk, aanleiding geeven. Dit doet hem verder een ieder ten ernſtigſte tegen dit misbruik waarſchouwen, en noopen, om zyn gedrag daadlyk zo in te rigten, als de kring, waar in de Voorzienigheid ons geplaatst heeft, van elk onzer eischt; in ſtede van zig een ſentimenteel ideaal te vormen, waardoor wy, dikwyls met verwaarloozing van de gewoone pligten der menschlykheid, ons, te vergeefsch, als boven het menschlyke willen verheffen. —— Zie hier den proefſteen, welken hy ons in handen geeft, om de waare teergevoeligheid des harten te toetzen, met eene aanwyzing der gevolgen, die uit eene omhelzing van het ideaale, in plaatze van het weezenlyke, natuurlyk voortvloeien.

„ Wilt gy, (dus luidt des Schryvers taal,) wilt gy beoordeelen, of iemand de waare teergevoeligheid bezit; of dezelve, by hem, haaren zetel daar heeft, daar zy dien hebben moet, in 't hart en niet in de verbeeldingskracht, gaa dan de daadlyke uitwerking van zyn beſtaan na, en zie, wat het zelve, in de Maatſchappy, te weeg brengt. Volg hem ook, tot in de geringer byzonderheden van den gezelligen omgang. Ziet gy dan, dat hy zig niet, naar anderen, ſchikt, maar anderen, naar hem, wil ſchikken; dat hy zig niet, zoo veel mogelyk, zoo veel de rede toelaat, naar de aangenoomen regels en begrippen, voegt, maar alles, naar zynen maatſtaf, wil omgearbeid hebben; dat hy, op alle laager (dat is ſlechts anders-) denkende zielen, uit der hoogte nederziet, als of hy alleen den ſleutel, tot de volmaaktheid der weezens, had gevonden; ziet gy hem, te pas en te onpas, fraai geſchilderde, maar overdreeve tafereelen, met een, op zig zelven, te rug ziend wel-

welgevallen, ten toon ſpreiden; en gaat hy, wanneer dit oogenblik van verrukking over is, of daar zyne zwermery geenen opgang maakt, in hem zelven gekeerd, misſchien half verdrietig, ſtil nederzitten; ontſnappen hem ondertuſſchen die kleine geleegenheden, daar hy, in eene geringheid, zyne gevoeligheid, tot genoegen van een der byſtanders, met de daad betoonen kon; terwyl hy, met de beſpiegeling zyns ideaals geheel ingenoomen, 'er niet op let, maar zig misſchien, by hem zelven, tot die groote geleegenheden toerust, die zo zelden voorkomen, en op dewelken hy vruchtloos wagt; of valt hy in het tegengeſtelde uiterſte; maakt hy grooten opheſ van eene kleinigheid; ziet gy hem yverig beezig, om de ganſche teederheid zyner hartsgevoelens, by eene beuzeling, uit te ſtorten; vliegt hy in verrukking op, daar een ander 't zelfde ſtil en bedaard verrichten zou; grypt de nimmer vervulde ruimte van zyn hart ſteeds naar meer en meer; of zyn zyne gevoelens van eenen anderen, dan menſchenaart, heeft hy boezemvrienden by douzynen, voor alle dewelken hy zyn hart, in ſteeds vernieuwde vloeden van verteedering, uitſtort, of maalt hy integendeel zyne volſtrekt uitſluitende vriendſchap, voor éénen, alleen bevoorregten, op 't eerſte oogenblik der ontmoeting, als door een ſtraal des heemels, by openbaaring aangeweezenen, alleen voor hem geſtemden, alleen alle de volmaaktheeden des menſchlyken geſlachts in zig vereenigenden ſterveling, af met zulke trekken, met zulke kleuren, die geen menſchenhart regt vatten, geen menſchengezicht regt naoogen kan, maar die zig, in een duister verſchiet van zwermery, verliezen: beſlis dan, in deeze gevallen, gerust, dat hy de waare teêdergevoeligheid niet bezit; dat zy hem niet diep in 't hart, gezonken, maar naar 't hoofd, gevloogen is; dat zy niet is de teedergevoeligheid der menſchen, maar dat zy veeleer, tot eene zeedelyke doolende ridderſchap, behoort.

De waare teergevoeligheid tog is bezadigd en bedaard, zy vliegt niet ſteeds, boven lugt en wolken, maar wandelt, in eenvoudigheid, onder de menſchen, en voegt zig, naar hunnen aart, mengt zig, onder hunne gemeenſte beezigheden, onder hunne geringſte uitſpanningen, werkt ook, met genoegen, onder die kleine nietigheeden, waar meê de menschlyke zwakheid zig zoo dikwils ophouden moet; en vindt daar, in eene kleinigheid, haar ſtil, naauwlyks geuit, maar egter inwendig genooten, vermaak. Ook werkt

zy

zy meer voor anderen, dan voor haar zelve; wyl zy zig ſteeds, geheel en al, in de plaats verzet der geenen, met wien zy verkeert; en daadlyk alles voelt, wat zy, indien zy zig, in hunnen toeſtand en omſtandigheden, bevond, gevoelen zou. De overdreeve gevoeligheid daar en tegen houdt zig, wat zy ook voorgeeve, meer met haar zelve op. Zy maakt meer ophef, meer vertooning, zy zoekt meer luister, meer roem; en bedoelt dus meer haar eigen voordeel en genoegen. Zy die haar bezitten agten hun eigen zelven te veel; in ſchyn geheel voor anderen, zyn zy in de daad geheel voor hun zelven; en dit ſtraalt niet zelden, in weerwil hunner waakzaame zorg, ook hier en daar, in hun gedrag, door.

„ Dat ons derhalve geene ydele praal misleide; maar dat de werkdaadige betragting, als de eenigſte veilige proefſteen, in 't zedelyke, alleen beſliſſe. Gy, myn ſentimenteele vriend! neemt gy, uit een kiesch en teer gevoel van plicht, alle de byzonderheden van uw beroep, beeter, getrouwer en naauwkeuriger dan een ander waar? Zyt gy, ook, in die kleine omſtandigheden, in dewelken men elkanderen, ieder oogenblik, daadlyk dienst doen, genoegen geeven, vermaak bezorgen kan, ſteeds daar en bereidvaardig, by de band? Komt gy een ieder voor, ook daar gy 'er geen agt op ſcheent te ſlaan? Zyt gy, ſchoon oplettend en omzigtig, op alles, wat anderen raakt, egter toegeevende en meegaande, omtrent het geen uzelven betreft? Dan in de daad bezit gy de waare teergevoeligheid. Maar zyt gy zelf, meer dan anderen, 't voorwerp uwer gevoeligheid, zyt gy, door te veel keurigheid, moeilyk in den omgang; eischt gy, door ligtgeraaktheid, te veel omzigtigheid van anderen; zweemt uwe grootmoedige kieschheid naar hoogmoed; verzuimt gy de kleinigheeden, die gy doen kunt, om u op te houden met hooger ideaalen, daar gy niets aan kunt doen; ligt gy de hand met dingen, die, naar uw oordeel, van minder belang zyn; weet gy u van de volvoering uwer daaglykſche, gemeene, uw hoog gevoel min ſtreelende, uwe vlugtige verbeeldingskragt min voldoende plichten, op anderen, te ontlasten; terwyl gy de veel gemaklyker beſpiegeling, preediking en vertooning uwer ideaal-volmaaktheeden, voor u, houdt; zit gy, by deeze werkloosheid, u zelven en anderen, ſteeds 't hoofd en 't hart op te winden, yl te ſentimentalizeeren, met ydele windſpys te voeden, terwyl gy 't eenvoudiger, vaste voedzel verſmaadt. Dan, myn vriend, draagt

gy de kenmerken der waare teergevoeligheid niet; dan woont zy, by u, niet in 't hart, maar in 't hoofd; dan maakt zy u, niet tot een volmaakter mensch, maar tot eenen ſentimenteel doolenden Ridder.

„ En de gevolgen hier van zyn, ook voor uzelven, erger, dan gy denkt. Geheel met de verbeeldingskragt verbonden, derzelver aart en wyze van werking aanneemende, ſchokt uwe verkeerde teergevoeligheid, even als alle andere werking eener verhitte verbeeldingskragt, de fyne, en lichaamlyke werktuigen der Zielsvermogens te dikwils en te ſterk, zet ze, in eene al te heftige beweeging, houdt ze te lang daarin, verzwakt ze daardoor te veel, en maakt dat de beweegingen deezer werktuigen ongeregeld worden. En deeze ongeſteldheid breidt haaren invloed, over 't ganſche lichaamsgeſtel, met des te meer kragt en te erger gevolgen, uit, daar deszelfs fynſte en edelſte deelen eerst zyn aangetast. Maar, dat nog het ergſte is: de ziel gewent zig, teevens, aan deeze te ſterke werkingen der gevoeligheid, aan deeze vlugt der verbeeldingskragt, den vryen teugel te vieren, ja voedt dezelve, en verliest eindelyk al haar vermogen, om ze te beteugelen, of zelfs maar te wederſtaan. Het is ook zoo gemaklyk, zoo vermaaklyk, zig geduurig, door de enkele verbeeldingskragt, met verheevene, verteederende, de ziel zoo lieflyk ſtreelende, zoo geheel inneemende tafereelen en gevoelens, bezig te houden. Men ſchildert 'er alles zoo bekoorlyk, zoo geheel als men 't gaarne had. De grootſte opofferingen kosten 'er zoo weinig; daar men alles, alles opgeeft, —— en egter in de daad niets verliest; terwyl men zig ondertusſchen tog, over de beſpiegelende gereedheid, tot deeze opofferingen, zoo lieflyk toejuicht. Tot zoo weinig kosten verheft men zig, zoo hoog, boven 't menschlyke, dat men wel altoos, in deeze bechuicheling des harte, der verbeeldingskragt en der zinnen, in deeze aangenaame duizeling der ziele zou willen blyven. Vooral daar men, uit deeze gewesten der enkele beſpiegeling, tot de tooneelen der daadlyke werkzaamheid, te rug keerende, om in dezelven uit te oeffenen, 't geen men, op deeze doolende Riddertogten, had bedagt, alles zo geheel anders, zoo geheel omgekeerd vindt. Duizend kleine teleurſtellingen tog ontmoet men daar, die de zoete harmonie, waaraan men zig gewend heeft, door alles naar wensch te ſchilderen, geheel verſtooren; aan duizend kleine onaangenaamheeden ziet men zig daar bloot geſteld, die de hooggeſtemde, en, tot

ligt

ligt geraaktheid toe, ſterk geſpannen gevoeligheid, doorwonden; terwyl ook de opofferingen zig nu, onder een zoo geheel ander daglicht, voordoen, dat men zig, misſchien, juist zoo veel minder geſchikt vindt, tot de daadelyke werkzaamheid, in deezen kring, als men zig meer, met de enkele beſpiegeling, heeft opgehouden. ——— Maar dit zoo zynde, wat heeft men dan by alle deeze fraaije togten, in 't land der hersſenſchimmen, gewonnen? Niets anders, dan dat men beiden ziel en lichaam minder geſchikt gemaakt heeft, om aan den werklyken taak, ons, in dit leeven, opgelegd, te voldoen. Het is derhalven meer dan tyd, dat onze ſentimenteele helden en heldinnen, van hunne togten, boven lugt en wolken, wederkeeren; het is meer dan tyd, dat onze Schryvers het ſentimenteele, de teergevoeligheid, uit deeze verdichte hemelgewesten, tot de menſchen, te rug brengen, gelyk Socrates weleer de wysgeerte van zynen tyd, uit haaren hemel, tot de aarde wederbragt."

By deeze Gedagten over het Sentimenteele komen wyders, in dit Stukje, nog twee kleine Geſchriften, die hun leerzaam en opwekkend nut hebben. Het eerſte brengt ons onder 't oog, hoe wy ons *waar Geluk* niet hebben te ſtellen, in 't genot van de toevallige dingen deezer waereld, maar in 't bezit en de ernſtige betragting der Deugd, onder een onwankelbaar vertrouwen op den volmaakt goeden en alwyzen Beſtierder van 't Heelal. En 't laatſte behelst eenige *Fragmenten*, getrokken uit de Zedelyke Voorſchriften van *Epictetus*, die, ſchoon door een Heiden opgeſteld, der overdenkingen der Chriſtenen wel waardig zyn.

Briefwisſeling tusſchen de Familie en Bekenden van den Vriend der Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. 1 Deel, 2de Stuk. Te Haarlem by C. H. Bohn *en* Zoon 1785. *In* 8vo. 164 *bladz.*

Nadien de inrigting en uitvoering van dit Stukje volkomen evenaart, aan 't geen we voorheen, van 't oogmerk van dit voor de Jeugd leerzaam geſchrift, gezegd hebben, (*) zo zullen we ons daarover niet weder uitlaaten; en ſlegts eene nieuwe proeve geeven, die ter bevestiginge van het toen gezegde kan ſtrekken. Een Brief van *Lysje* aan *Karel*, in antwoord op den

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII D. bl. 398.

den Brief van *Karel* aan *Lysje*, voorheen geplaatst, (in welken hy het ongelukkig uitvallen van haare Silhouette toeſchryft aan het ongunſtige humeur, waarin ze zig by de tekening bevonden moet hebben,) komt ons hier toe zeer geſchikt voor.

„ Had gy; (dus vangt zy haaren brief aan,) in het laatſte gedeelte uwes briefs niet weder goed gemaakt het gene gy in het eerſte bedorven hebt, gy had, althans zo ſchielyk, geen antwoord te rug bekomen. Dat verbruid Silhouetje! Hang het toch niet ten toon, lieve Broeder! ſcheur het liever aan honderd duizend ſtukjes, of ſluit het in uwen leſſenaar, dat het niemand zie, of na die perſoon vrage, en de lieden dan naar dat fraaie ſtuk my beoordeelen, gelyk gy ook doen zoud volgens uw zeggen, als gy my niet beter kende. Had ik den tekenaar op het ogenblik, dat ik uwen brief kreeg, hier gehad, ik zoude hem —— braaf afgerost hebben. Dan als ik het wel bedenk, mogt ik my zelven eerst wel wat afkloppen; want ik moet nu van agteren u bekennen, dat ik zekerlyk in geen goeden luim was, dewyl ik juist met myn nieuwe grauwe hoedje wou afgebeeld geweest zyn: intusſchen beweerde de tekenaar, dat deze de ganſche helft van myn aangezigt bedekte, en men dus niet meer dan de halve neus, mond en kin zoude kunnen zien: ik bleef daar evenwel op aanſtaan; inmiddels kwam Mama binnen, en zeide, dat de tekenaar dit beter verſtond dan ik: derhalven was ik zo goed niet, of ik moest myn hoedje met roozenkoleurde linten afzetten. Zou ik dan toen niet knorrig zyn geweest, omdat ik het hoedje niet ophouden mogt, zo wel als ik het nu ben, om dat ik zie, dat ik ongelyk had, en dat myn geheele eisch en begeerte buiten den haak en zot was? Maar zeg my tog eens, lieve Broeder! wat is de reden, dat ik ſomtyds iets wil of niet wil, waarvan ik, ſlegts weinigen tyd daarna, het ongerymde en zotte, dat 'er in ſteekt, zien kan? ja ſomtyds zie ik het ogenblikkyk terwyl ik het begeere, en volhard dan nog zelfs een poos in die begeerte, als ik het eigenlyk niet doen moest. Mama zegt, wanneer ik haar deze vrage voorſtelle, (want gy weet dat ik nog al een zoet meisje ben, als ik maar half mynen zin mag hebben:) „ Het „ is inwendige hoogmoed en koppigheid. Ik denk dat het „ myn verſtand weinig eers aandoen zoude, wanneer ik iets „ verkoos of voornam te doen, het welk andere menſchen „ met reden wraaken zouden; of ik zou het althans voor een „ zeker affront voor my zelve houden, by nader inzien, dan „ openlyk te moeten bekennen, dat ik dwaalde, of dat ik „ gedwaald had." Mama verhaalde verder, dat dit dikwyls het geval geweest is by ſommige Geleerden, die, alleen uit hoogmoed om iets, dat zy eerst met halsſtarrigheid ſtaande gehouden hadden, niet te herroepen, tot de allergroffſte en lompſte dwalingen vervielen. Dit kan ik my nauwlyks verbeelden; want, wel ingezien zynde, zou dit eene alleronbeſchoftſte verwaand-

waandheid wezen. Lieden van jaaren of rang zeggen wel eens, dat zy dwaalen konnen of gedwaald hebben; en zo wel als myne oogen miskyken konnen, in een beeld voor een ſpook, een musch voor een leeurik, of een pad voor een kikvorsch aan te zien; even ligt, en zelfs nog veel meer, kan ik in myn verſtand dwaalen, om dat wy onze daaden, zo als Mr. *Philoteknus* my menigmalen gezegd heeft, eerst uit de gevolgen beoordeelen moeten, daar onze driften en vooroordeelen ons zeer ligtlyk misleiden konnen. Maar, hoogmoed of verblinde waan, eigenzinnigheid of ſtyfhoofdigheid! Dan; ik heb vastlyk voorgenomen, my niet weder door die grillige luimen te laaten beheerſchen, vieze of donkere gezigten te trekken, en myne wonderlyke invallen door te dryven. Jammer is het maar, dat zulk een goed opzet veel gereeder voorgenomen dan uitgevoerd word! Dan, het eerſte heb ik reeds gedaan; maar —— met dit al gelove ik evenwel, dat ik over het geheel al merkelyk beter ben, dan in vorige dagen.

„ Het verhaal van het Boerenmeisje en de Princes gevalt my by uitſtekendheid wel, en, ingevalle ik die Prins geweest ware, dan had ik dat Boerinnetje, in ſtede van de Princes, ter vrouwe genomen; want ik mag zo gaarne zien, dat braave menſchen beloond worden; en wat hielp het haar nu, dat zy beter was dan die eigenzinnige Princes?"

Verder laat *Lysje* zig nog uit over de Fabel, die *Karel* haar medegedeeld had, zo als dezelve eerst door een Student vervaardigd, en vervolgens door hem, uit een ander gezigtpunt beſchouwd, voorgedraagen was. By die gelegenheid geeft zy hem te kennen, hoe zy, met opzigt tot dezelfde Fabel, nog op een anderen draai en leering gevallen is, en de Heer *Spiritus* de goedheid gehad heeft, van haare invallende gedagten in verzen te brengen; waarop zy hem de Fabel, nu anderwerf tot eene andere leering overgebragt, toezendt. —— Dit is eene ſoort van leerzaam ſpel, om de Jeugd te oefenen, en de Heer *Spiritus* verhaalt, dat de overleeden Heer *Lesſing* zig in zyne jeugd veel ophield, met de Fabelen van Eſopus zo wat te verkleeden, naar den eigenlyken aart der Dieren, die daarin ſpreekende ingevoerd worden, om 'er zo eenige toepaſſelyke leeringen uit te trekken.

Dichtoefeningen van het Kunſtlievende Genoodſchap, onder de Spreuk Studium Scientiarum Genetrix, *en Prys-Veerzen. Vde Deel. Te Leyden, by* C. van Hoogeveen Junior, 1785. *Behalven het Voorwetk*, 368 *bl. in gr.* 8vo.

Dit Vyfde Deel, beſtaat uit een aantal Prysveerzen, op *de Overwinning by Nieuwpoort.* —— *Het Oorlog* —— en *de Weg tot het ware Geluk* door de Heeren *J. P. van Heel, Ary Vis, J. H.*

v. d. Palm, *Ds. J. W. Busfingh*, *L. v. Oyen*, *Ds. P. Weiland*, en *Mr. T. van Limburg*, benevens een aantal Verzen, betrekking hebbende tot de algemeene Vergaderingen, en de Uitdeeling van de Eerpryzen aan de gemelde Dichters.

Deeze bundel bevat dus een aantal van aangenaame Dichtoefeningen, van Lieden, de een in meerdere, de andere in mindere maate, in de ſchoone Dichtkunst bedreeven. Uit het Dichtſtuk *Het Oorlog* van den Heer *van der Palm*, waarmede hy den Gouden Eerprys behaald heeft, zullen wy een enkelen trek ontleenen.

Zie 'k menſchen (Hemel waer 't ſlechts waen)
Die in elkanders bloed zich baên?
Of zie 'k verwoede tygerdieren,
Die door den honger aangerand,
Hun prooi met open klaeuwe en tand,
Vervolgen, door de Boſchen gieren?
Geen tyger loert op tygerbloed;
Neen! menſchen, die de kragt beſeffen
Van pligt en reden, overtreffen
De tygers hier in euvelmoed.

Hier waert de bleeke dood, alōm
Treft beurtling, jeugd en ouderdom,
Ze ontziet geen rang; geen ſchat kan baten:
Hier wordt een dappere Oorlogs Held,
In 's Levens eêlſten bloey geveld,
Ontrukt aan Vadeerland en Staten.
Daar valt en ſneeft een gryze kop,
Door 't vuur der bliksmende musketten;
Gindsch zien wy 't lyk van hem verpletten,
Wiens arm 's Lands glorie voerde in topp'.

Hier valt een dierbaar kind ter neêr;
Gewond door 's Vyands moordgeweer,
Doen 's Vaders zorgen hem herleeven.
Maer naeuwlyksch ziet hy weêr het licht,
Of ſtraks doet een verwoede ſchicht
Hem, in zyn's Vaders armen, ſneven!
Daer zie 'k een ziel vol tederheên,
D'e ſiervend roept om zyn beminde,
Zyn hart, nog kloppend voor Selinde,
Wordt door een brieſchend ros vertreên.

Ginds ſtrydt een teeder vriendenpaer,
Trotſeert het dreigend doodsgevaer. —

Het

Het ſnorrend lood velt een dier beiden,
En de andere met zyn brein beſpat,
Wreekt ylings, door een yslyk bad
Van ſtroomend bloed, zyn's Vriends verſcheiden!
Met eerlyk zweet en ſtof bemorst,
Keert hy tot zynen halsvriend weder,
Zygt op het koude lyk ter neder,
En ſterft aan zyn verkleumde borst.

Geſchenk voor de Jeugd. Vierde Deels Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart, 1785. *In octavo* 128 *bladzyden.*

De Eerwaarde Opſtellers van dit leerzaame Geſchrift voor de Jeugd hebben dit Stukje geſchikt, ter ontvouwinge van de Natuurlyke Historie, de Zeden en Gewoonten der Oosterſche Volken; met oogmerk om den Kinderen eene handleiding te geeven, tot het beter verſtaan veeler ſpreekwyzen der Heilige Schryveren, die daarvan ontleend zyn; 't welk in deezen uitgevoerd wordt, op eene wyze, die haare nuttigheid kan hebben. —— Men zie, tot een voorbeeld, de Zamenſpraak over den *Landbouw*, welke indeezervoege ingerigt is.

VADER. Wat verſtaat gy daardoor, dat *Kanaan* een Land was, overvloeiende van melk en honig? *Exod.* III. 8.

ZOON. Dat zeggen betekent een Land, dat overvloed hadt van allerleie voedende en wel ſmaakende inkomſten.

V. En Koningen, Profeeten, of andere aanzienlyke Mannen, gelyk SAUL en ELISA, gingen daar *agter den ploeg?* 1 *Sam.* XI. 5. 1 *Kon.* XIX. 19.

Z. De Israëliten leefden, alleen, van de inkomſten van hun land, en waren dus boeren.

V. En daar ploegde men *met Oſſen? Jeſ.* XXX. 24.

Z. Dit was wel bedacht, om dat de Oſſen ſterker zyn dan Paarden, en hun onderhoud veel minder kost.

V. Waarom gebruikt men ook daartoe *de Ezels? Jeſ.* XXX. 24.

Z. Men ſpande, eigenlyk, hen niet voor den ploeg; maar liet hen de werktuigen draagen, die men tot ploegen noodig hadt.

V. En men bondt Eenhoornen *aan de vooren* des akkers. *Job* XXXIX. 13. Hoe kon toch dat geſchieden?

Z. Dat kon zeker niet geſchieden; maar dat ziet op het werktuig, waarmede men de vooren in den akker maakt.

V. Hoe is het te begrypen, dat *de Oſſen* het graan uitdorschten? *Deut.* XXV. 4.

Z. Zeer wel: want de Graanen werden in eenen wyden kring op den harden grond uitgeſpreid, en een Man leidde daarover eenen zwaaren Os aan een touw rond, die de Graankorrels uittrapte.

V. En men mogt *eenen dorſchenden Os niet muilbanden? Deut.* XXV. 4.

Z. Neen! Terwyl hy tog dus dorschte, moest men hem toelaaten, nu en dan wat op te neemen van de Graanen, en te eeten, het welk tot eene zedeles kan dienen.

V. Men moet nog eene andere manier van dorſchen gehad hebben? want men leest: *ik hebbe u tot eene ſcherpe nieuwe dorschſlede geſtelt. Jeſ.* XLI. 15.

Z. Dit is zo: want men gebruikte ook eene dorschſlede, onder voorzien met ſcherpe ſteenen, of met rolhouten, waarin yzeren pinnen gezet waren.

V. Wat ſpande men voor zulk eene ſlede?

Z. Twee Oſſen, die gemend werden door eenen Landman over het Graan, dat in eenen kring uitgeſpreid lag.

V. Hoe maakte het een Ploeger, als een Os niet voort wilde?

Z. Dan prikte hy hem in de verzenen of hielen met eenen ſtok, in wiens onderſte eene yzeren pin of prikkel gezet was.

V. Wat betekent het zeggen, *het is u hard, de verſenen tegen de prikkels te ſlaan? Hand.* IX. 5.

Z. Dit betekent, dat men door al het tegenſtreeven meer ſmert lydt: want, als een onwillige Os agter uit ſloeg, gingen de ſcherpe prikkels des te dieper in zyne hielen.

V. Wat leerde de Heere Jezus met te zeggen: *myn juk is zagt? Matth.* XI. 30.

Z. Hy leerde daardoor, dat zyn Evangelie gemaklyker was, dan de eigen Inſtellingen der Jooden.

V. Leerde hy dat door die ſpreuk?

Z. Ja: want zy ziet op den disſel of het dwarsſtuk, dat men de trekkende Dieren aan den hals hegtte; het geen zwaar was, zo het van yzer, maar ligt als het van hout, was gemaakt.

V. *'t Is goed voor een man*, zegt JEREMIAS (*Klaagl.* III. 27.) *dat hy het juk in zyne jeugd draagt?*

Z. Dit betekent, dat, gelyk een jonge Os in zyne jeugd het ſterkſte is tot het jukdraagen, en 'er zich dan 't ligtst aan gewend, de Kinders zich ook in jonge jaaren best ſchikken tot gehoorzaamheid.

V. Hoe kon *de wind het kaf* uit het koorn *heenen dryven? Pſ.* I. 4. *Job.* XXI. 18.

Z. Zeer ligt: want men wande in het Oosten niet in eene ſchuur, maar in de open lucht des daags, om dat men, ten tyde des oogsts, 's nagts, geen wind hadt.

V. Hadt men daar ook eene Wan, gelyk de onze? *Luc.* III. 17.

Z. Neen, maar men gebruikte eene ſchop of ſchoffel, en wierp daarmede het uitgedorschte Graan in de hoogte tegen den wind in, die er dan het kaf uitdreef.

V. Maar wie *zaait* ooit by ons op *ſteenen*, gelyk JESUS dat getuigt van eenen Oosterſchen Landman? *Matth.* XIII. 20, 22.

Z. Dit kon, onweetend, in *Kanaan* ligt gebeuren, alwaar de rotzen veelal ſchuilden onder eene dunne laag van aarde.

V. Maar

V. Maar *hy zaaide* ook *onder de doornen*; voegt 'er de Heiland by, en was dat wys?

Z. Uit de hand, zelfs van eenen bedreeven zaaier, konden wel eenige korrels, onder het werpen, in of onder de Doornen of de Doornhegge vallen, waarmede de Akker omzet was.

V. Wie hoorde ooit van een ſtuk Lands, veel min eene afgebrooken Stad, *met zout te bezaaien? Richt.* IX. 45.

Z. Een maatig gedeelte van Zout maakt een Land goed, gelyk JESUS heeft aangemerkt, *Luc.* XIV. 34, 35.

V. Maar niet den grond eener Stad?

Z. ABIMELECH gebruikte veel Zouts, om den grond te bederven, dat is, om dien zodanig te mesten, dat alles in de hoogte zou opſchieten, en geene vrugt geeven.

V. Waarom verwonderde men zich over *Onkruid onder de Tarw? Matth.* XIII. 27. Dat vindt men immers overal?

Z. Dat Onkruid was niet het gewoone; maar eene andere ſoort, *Dolyk* geheeten, het geen niet overal groeit, doch zeer kwaad was, om dat het eene bedwelmende kragt bezit.

V. Wat moet men door *loſliedekens*, (*Richt.* IX. 27.) of door *de vreugd, meer dan ter tyd, als haar koorn en haare most vermenigvuldigd zyn*, (*Pſ.* IV. 8.) verſtaan?

Z. Loſliedekens of blyde gezangen zong men in het Oosten by het inzamelen van den Wyn-, en men bedreef ook allerlei vreugde in den Graanoogst. *Jeſ.* IX. 2.

De Wildeman, naar het Fransch van den Heer MERCIER. *Met Plaaten. Te Amſterdam, by* J. de Jongh, 1785. 320 *bl. in* 8vo.

Is de mensch door de beſchaafdheid gelukkiger, dat is, overeenkomſtiger aan zyne beſtemming, geworden, dan niet? is eene vraag, die aan eene zeer verſchillende oplosſing onderworpen is. De Natuurſtaat van den mensch heeft zwaarigheden, en de uiterſte Beſchaafdheid is eene niet min vruchtbaare moeder van dezelve. De Schryver van Vernuft kan, naar maate hy zyn beſtek genomen heeft, den mensch in zynen oorſpronggelyken toeſtand volſtrekt gelukkig, of een der rampzaligſte wezens van deezen aardbodem maaken. De bevallige Schryver MERCIER ſchynt in het ſtukje, dat thans vertaald onzen Landgenooten aangeboden wordt, een proef genomen te hebben om midden door te gaan; zyne ſchryfwyze is bekoorlyk; zyne voorſtelling leevendig, maar zyne *Wildeman*, onzes achtens, te groot een Wysgeer. Wederſpraken de Reisbeſchryvers, getuigen in dit opzigt meer dan den Romanſchryver te vertrouwen, in het algemeen zyne voorſtellingen niet, wy zouden ons zeer verheugen in den oorſpronglyk zo voortreflyken ſtaat van den mensch. Maar het geval van zynen *Wildeman* is zo allerbyzonderst, dat zulke *individua* maar wei-

weinig kunnen gegeeven worden; en hoe gereed is de menſch om van het een tot het ander te beſluiten. *Zidzem* en *Zaka* verkeeren in bykans onmogelyke omſtandigheden, want om dit, (gelyk de Inleiding eenigzins ſchynt aan te duiden) voor iets op de waarheid gegrond, aan te neemen, gaat niet aan. —— Met dat alles is dit geſchrift uitlokkend, en kan den Leezer ten minſten toonen, hoe de Mensch by mogelykheid zou kunnen zyn. Om iets van den Inhoud te zeggen: *Zidzem* en *Zaka* zyn Kinderen van *Azeb*, een Amerikaanſche Vorst, door de Spanjaarden uit zyne Heerſchappy verdreeven, en, met de twee genoemden, in hunne onnozelſte kindschheid gevlucht. *Zidzem* en *Zaka* voedt hy, van alle menſchen afgeſcheiden, op, in eene plaats door rotzen omringd, en laat hun geheel aan de Natuur over. *Zidzem* verlieft door den tyd op *Zaka*, en krygen een Dochtertje. De geest van *Zidzem* verheft zich allengskens tot zynen Schepper: zyne *Zaka* met hem van hunne verblyfplaats verwyderende, vinden zy zekeren *Lodever*, een Engelschman, in eenen allerdeerlykſten toeſtand; door medelyden genoopt, herbergen zy hem, —— deeze geeft hun kennis aan de beſchaafder Zeden der Europeaanen, aan de waarde van het Goud, en doet hun yvervuur ontbranden, om die plaatzen te beſchouwen. Het hart van *Zidzem* krygt kennis aan eerzucht, en daar hy de toegenegenheid van *Lodever* en *Zaka* jegens elkander beſpeurt, ontvlamt zyne minyver. *Azeb* ontydig en onverhoeds geſtorven zynde, verlaaten zy hunne rotzen in eene vaartuig, dat zy met behulp, en naar 't ontwerp, van *Lodever* zamengeſteld hadden. *Lodever* hadt vruchteloos gepoogd, om *Zaka's* Liefde van *Zidzem* zodanig af te trekken, dat zy de hoogſte gunst eener Vrouwe aan niemand anders dan aan *Zidzem* wilde toeſtaan; daarom bedient hy zich, naadat zy eenigen tyd gevaaren hadden, van den ſlaap van *Zaka*, om zich van *Zidzem*, die met zyn Dochtertje in zyne armen zat, door een onverwachte overhelling van het Vaartuig te ontſlaan, dat ook gelukt. *Zidzem* ſchiet met zyn kind uit het Scheepje; doch ontkomt met haar het leevensgevaar, in eene onvruchtbaare woesteny. Zyn Dochtertje ſterft van gebrek. Hy vindt eindelyk een ſtam Wilden, waaronder hy eenigen tyd verkeert, doch door de redding van eene Portugeeſche maagd, die op het punt ſtondt om aan de Godheid van dien Volksſtam opgeofferd te worden, verlaat hy met haar dat Volk, en onder eene ander met haar gekomen zynde, treft hy daar een Jeſuit aan, die hem in de gronden van den Christlyken Godsdienst onderwyst; en door wien hy naderhand gelegenheid vindt om zyne *Zaka*, die den naam van *Marianne* aangenomen had, en in een klooster geraakt was, om haare, onweetend bedreeven, bloedſchande te boeten, te ſpreeken. By haar, door dweepachtige gevoelens verblind, waren zyne minzaame en ernſtigſte vertoogen te vergeefsch; en merkelyk benaadeeld door een

een Bisschop, steekt hy over na *Engeland*, doorreist *Europa*, en kiest, na die reis, in het Zuidergedeelte van *Ierland* zyne woonplaats, waar hy in afzondering zyne dagen aan de Letteroefeningen toewydt. ——— De geheele Roman is doorzaaid met meesterlyke trekken omtrent het menschlyk hart.

Leven en Character van Dr. Matthias Theophilus Spitsbaard. Uit het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by H. Gartman *en* J. de Jongh, *1786. In 8vo. 377 bladz.*

Deeze Roman is een Satyre op de Idéaalkramers, gelyk de Schryver ze noemt, dat is de zulken, die in het stuk der opvoeding zich met denkbeeldige dingen ophouden, die alleenlyk by denkbeeldige Kinderen in een denkbeeldige Maatschappy zoúden kunnen gebezigd worden. Uit dit oogpunt beschouwd, verdient deeze Roman haaren lof, te meer, daar zy over het geheel niet onvernuftig geschreven is, schoon het vernuft, dat in dezelve doorstraalt, juist altyd niet van het fynste soort is, en 'er veele platte en lompe uitdrukkingen en plaatzen in voorkomen, die een man van een kieschen smaak stooten moeten. Ook schynt de Schryver zyne hekelzucht niet slegts bepaald te hebben tot die winderige Enthusiasten, die, gelyk hy zich uitdrukt, hun neus naar de maan verheffen, en met hun voeten in de klei der aarde blyven steeken, maar zelfs den kundigen *Basedow*, en andere soortgelyke Schryvers, te hebben willen gispen, daar ondertusschen de Schriften van deeze mannen zeer veel goeds behelzen, daar wy ook in ons Land, waar het Schoolweezen over het geheel 'er nog zeer slegt uitziet, en eene hoognodige verbetering in veele opzichten vereischt, een zeer nuttig gebruik van kunnen maaken, gelyk wy zelfs de heilzaame uitwerkzels hiervan, zo wel in de huizelyke opvoeding van kundige Ouders, die hun grootste vermaak vinden in de ontwikkeling en aankweeking van de zedelyke en verstandelyke vermogens hunner Kinderen, als in die weinige Schoolen, waar men zich van deeze Schriften bedient, met zeer veel genoegen bespeurd hebben, en daar het by ons een uitgemaakte zaak is, dat eene verlichte opvoeding de eenige weg is om een beter nageslagt aan te kweeken, dat geschikt is, om dit, zo laag gezonken Gemeenebest, voor een volkomen ondergang te behoeden, uit het stof op te beuren, en, ware het mogelyk, tot zynen ouden luister en grootheid weder te verheffen.

Toe-

Tooneel-Aantekeningen, vervat in een omſtandigen Brief, aan den Schryver van het leven van JAN PUNT, *geplaatst in* het Leven van eenige beroemde Nederlandſche Mannen en Vrouwen, *dienende ter opheldering van verſcheide zaaken daarin vervat, en waarin des Schryvers mistastingen, zoo wel ten opzichte van gemelden* PUNT, *als in vele andere, in zyn werk voorkomende, op het duidelykſte en naar waarheid worden aangetoond; door* M. CORVER, *thans rustend Tooneelſpeler. Te Leyden, by* Cornelis Heyligert, 1786. *in gr. octavo*, 206 *bladz.*

Vier Zamenſpraaken, nopens de Aanmerkingen van den rustenden Tooneelſpeler M. CORVER, *op het Leven van* JAN PUNT; *geplaatst in* de Levens van beroemde Nederlandſche Mannen en Vrouwen. *Te Amſterdam, by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats. 1786. *In gr. octavo* 37. *bladz.*

By de melding der hier bovengenoemde Levensbeſchryving van *Jan Punt*, hebben we reeds te kennen gegeeven, dat derzelver Opſteller zig, naar ons oordeel, wat al te ſterk uitliet over andere Tooneelſpeelers, en byzonderheden raakende den Amſterdamſchen Schouwburg (*); 't welk hy te eerder gevoegelyk agterwege had konnen laaten, daar hy, buiten dat, t'over gelegenheid had, om *Punt* in een treffend licht te plaatzen. Ware dit vermyd geweest, veelligt zou *M. Corver* tegen die Levensbeſchryving niet opgekomen zyn; nadien het, uit den inhoud van zyn Brief, genoegzaam blykt, dat hy ten hoogſte gebelgd is, over eenige aanmerkingen, die zyn Perſoon en zommigen zyner Tydgenooten betreffen; en dat zulks de groote dryfveer van zyn ſchryven geweest is. —— Wat hier van zy, zyn *Brief* behelst verſcheiden berigten, die ons nog al etlyke byzonderheden van 't voorige Amſterdamſche Tooneel leeren kennen; en zo ook hier en daar eenigen, die tot den levensloop van *Punt* behooren; doch weezenlyke misvattingen in de Levensbeſchryving, dezelve uit dat gezigtspunt, waar in ze baarblyklyk geſchreeven is, beſchouwende, vinden wy 'er niet byzonder in aangeweezen. En de Opſteller der *Vier Zamenſpraaken*, welke dit onderwerp meerendeels raillant behandelt, toont in verſcheiden opzigten, dat *Corver* veelal het Stuk niet in deszelfs rechte licht beſchouwd heeft; en meermaals, terwyl hy den Levensbeſchryver berispt, juist zoodanige berigten verleent, die veeleer ſtrekken, om het verhaalde te bevestigen, dan te verzwakken.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef. IVde Deel, bl.* 75.

Korte Schets van een Latynſche Grammatica, geſchikt om de Jeugd de eerſte gronden der taal, op een gemaklyke en redelyke wyze te leeren. Meestal uit VOSSIUS, SCIOPPII Grammatica Philoſophica *en de* SANCTII Minerva *door* PERIZONIUS *geillustreert, zaamen getrokken. Te Groningen, by* A. Groenewolt *en* J. Oomkens 1785. *In octavo* 66 *bladz.*

Eene geregelde handleiding, waarvan men zig, by het gebruik der gewoone Schoolboeken, tot eene herhaalende oefening der Jeugd, met vrugt kan bedienen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, door Y. VAN HAMELSVELD. *Vde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven de Voorreden*, 385 *bladz. in gr. octavo.*

Op de beſchouwing der Wonderwerken in 't algemeen, waer mede het vierde Deel beſlooten werd, volgt in dit vyfde ene overweging van de Wonderwerken zelven, die ons in de Bybelbladen verhaeld worden. De Hoogleeraer *van Hamelsveld* vangt aen met de beſchouwing van de Schepping der Wereld, als het eerſte onmiddellyk werk van God, en doorloopt verder de Geſchiedverhalen van Wonderwerken in de Schriften des Ouden Verbonds aengetekend. Hierby komen voorts in opmerking de Wonderdaden van Jezus Christus, naer luid der Euangeliſche berichten, geduurende zyne omwandeling op aerde tot op zynen dood; ter welker gelegenheid ook de wonderen, by en op zynen dood voorgevallen, in overweging genomen worden; blyvende zyne Opſtanding, Hemelvaerd, mitsgaders de wonderen door de handen zyner Apoſtelen gewrogt, ter nadere beſchouwinge in het zesde Deel uitgeſteld. Zyn Eerwaerde gaet hier in de voornaemſte tegenbedenkingen van het Ongeloof oordeelkundig tegen, en verleent ons tevens ene duidelyke opheldering veler byzonderheden, tot die onderwerpen betrekkelyk. Zie hier zyne gedachten wegens het wonderdadige Manna, waermede God Israël in de woestyn ſpyzigde.

„ Hy gaf hun, zegt hy, het *Manna*, het welk zich daaglyks met den dauw vertoonde en verzameld werd, en het gebrek van brood, geduurende den veertigjaarigen togt, vervulde. *Exod.* XVI. 4, 5, 13—36. vergel. *Num.* XI. 7—9. De naam word daarvan afgeleid, om dat de Israëliten, het zelve vindende, en niet wetende wat het was, tot elkander zeiden (*Man hou!*) *het is Man!* (*) Ook hier hebben de vyanden der Openbaring eenen

(*) Anderen vertaalen het vraagenderwyze: *Wat is dit?* of;

eenen aanval gewaagd op de geſchiedenis van *Moſes*. Zy hebben gezegd dat dit *Manna* der Hebreen, het gewoone *Manna* zynde, door de Israëliten op hunne Reizen gevonden, terſtond echter door *Moſes* voor eene wonderdaadige ſpyze zal uitgegeven, en daarvan een grooten ophef gemaakt zyn (†). Terwyl anderen, hoewel op dezelfde onderſtelling bouwende, geſpot hebben, dat het buikzuiverend *Manna* eene ſlegte ſpyze geweest is voor de Israeliten, ja geheel geene ſpyze, om iemand te voeden; waarom zy liever het geheele Wonderwerk ontkennen (§)."

Zyn Hoogeerwaerde meld, dat zommige Uitleggers van die natuurlyke onderſtelling niet geheel vreemd zyn, houdende dit *Manna* der Israeliten, voor die ſoort van *Arabiſche Manna*, welke *Teringabin* of *Terend' ſchabin* heet; zynde een honigachtig ſap, het welk uit ene zekere plant of ſtruik uitſypelt, en als ene ſoort van gom ſtremt (*). Dan dat ze tevens opmerken, hoe 'er in de bykomende omſtandigheden echter meer dan ene buitengemene en wonderbare byzonderheid plaets heeft. Wyders getoond hebbende, hoe men, dit denkbeeld aengenomen zynde, de tegenwerping van 't Ongeloof nogtans bondig kan tegengaen, zo dat 'er voor 't Ongeloof geen uitvlugt overblyve; betuigt hy voorts, dat hy, alles wel overwoogen hebbende, die onderſtelling, dat het *Manna* der Israeliten het gewoone *Manna* geweest zou zyn, niet aen kan nemen; waervan hy de volgende reden geeft.

„ *Voor eerſt*, al wat men van de overeenkomst van het gewoon Manna, met de beſchryving van *Moſes* bybrengt, levert ten hoogſten ſlechts een bewys uit, dat 'er in het uitwendige, en in ſommige hoedanigheden, eenige overeenkomst plaats had, terwyl ondertuſſchen in de daad in het wezenlyke groot onderſcheid gevonden werd. *Ten tweeden*, wanneer ik de getuigenisſen, nopens het eeten van Manna, naauwkeurig overweeg, vind ik niet, dat het

als

Is het Manna? Zie P. JANKI *diſſ. de vasc. Mannæ in Collect. Opusc.* OELRICHS, Tom. II. P. III. p. 399.

(†) TH. BROWN, *in Rel. Med. Sect.* 17. *p.* 119. CHARLES BLOUNT, *Oracles of Reaſon*, *p.* 7.

(§) *La Bible enfin expliquée*, *pag.* 138.

(*) MICHAELIS, HEZEL, enz. vergel. byzonder FABER, *in Hiſt. Mannæ inter Hebræos.*

als eene eigenlyke ſpyze, maar alleen als toeſpyze gebruikt word, men eet het by de ſpyze in plaats van zuiker, men gebruikt het als kaas. Doch als men nu het gebruik, het welk de Israëliten van hun Manna maakten, daar mede vergelykt, blyft 'er dan wel zo veel overeenkomst? *Ten derden*, laat ons eens zien, wat *Moſes* van het Manna der Israëliten getuigt. Wanneer het Manna het eerst viel, zo zeggen de Israëliten *Man hou*. Indien men deeze woorden vraagswyze neemt *wat is dit?* dan zal de vraag reeds te kennen geven, dat de Israëliten niet wisten wat het was? Maar is dit gelooflyk, indien het gewoon Manna was, het geen hun niet onbekend kon zyn, als zynde in Egypten en de nabuurige Gewesten overvloedig? Neemt men de woorden ſtelligerwyze: *Het is Man!* of twyfelachtig, *is het Man?* dan word 'er wel verhaald, dat de Israëliten het, op het eerſte voorkomen, gehouden hebben voor het hun bekende *Manna*, maar zy wisten echter niet wat het was, zegt *Moſes* uitdruklyk *Exod.* XVI. 15, en *Moſes* onderricht hun, dat dit het *brood* was, het welk hun de Heere gegeeven had. ——— Het Manna der Hebreën, met den daauw vallende, verſmelt als de Zonne heet werd, zo dat men het elken morgen moest verzamelen. Het gewoone Manna word ook wel 's morgens voor Zonne opgang verzameld, en van de bladen op een doek geſchud, en is dan het beſte Manna; en als het 's morgens vroeg niet afgeſchud word, en dat 'er een heete dag komt, dan ſmelt het van de Zon, doch het verderft daarom niet, maar hoopt zich al meer en meer op de bladen, zo dat zy hoe langer hoe dikker worden. Om nu ook dit Manna te krygen, brengt men zo veele bladen naar huis als men wil, of voortbrengen kan, werpt dezelve in het water, of wel in kookend water, en verzamelt zo het Manna, het welk als oly boven op het water dryft (*). Het Manna der Hebreën, tot 's anderen daags bewaard wordende, vervuilde en werd ſtinkende en vol wurmen, terwyl dat, het welk voor den Sabbath verzameld werd, goed bleef, gelyk ook dat, het welk ter gedachtenisſe in een gouden kruik bewaard moest worden. Hier verandert geheel de natuur van het gewoone Manna, het welk lang goed blyft, en bewaard, ja overal heen verzonden word. Is het Manna der Hebreën het gewoone Manna, dan is

(*) NIEBUHR, *Beſchr. van Arabie, bl.* 98.

is hier een Wonderwerk, het welk men niet zoude verwagten, van het welk men geene reden kan opgeven. Men is geneigd, om het getal der Wonderwerken te verminderen, en ondertusschen hier vermeerderen dezelve volgens deeze onderstelling. ——— Het Manna van *Moses* valt zes dagen, en op den zevenden valt het niet: *op denzelven was het niet*, *Exod.* XVI. 26. en zy, die uitgingen op den zevenden dag, vonden het niet. By het gewoon Manna word dit onderscheid der dagen geenszins opgemerkt. ——— Het Manna der Israëliten viel geduurig en bestendig, geduurende 40 jaaren der reizen van de Israëliten in de woestyné, en by hunne komst in Canaän hield het op, *Jos.* V. 10—12, om dat zy van het koorn des Lands aten. Het gewoone Manna heeft zyne gezette tyden, op welke het verzameld word, en word nog heden verzameld. Indien de Israëliten het alleen als eene toespyze hebben gebruikt, waar by zy meel mengden, waarom houd het op, na dat zy van het koorn des Lands gegeeten hebben? ——— Het Manna der Hebreën was als Corianderzaad, en werd door de Israeliten met molens gemaalen of in mortieren gestooten, enz. *Num.* XI. 7, 8. Dit past op 't gewoon Manna zeker niet. Het is waar, daar is een slecht soort van Manna, wanneer de bladen der struik met het Manna door malkanderen gestooten worden, gelyk NIEBUHR ons bericht, maar dit is niet het zuiver Manna, het welk, voor dat het door smelten verdikt is, verzameld word; en echter verzamelden de Israeliten dus hun Man, voor dat de Zon heet werd. ——— Uit dit alles besluiten wy, dat het Manna der Hebreen niets dan den naam, en misschien eenige uitwendige omstandigheid of gedaapte met het gewoone Manna gemeen gehad heeft, gelyk dan ook *Moses* het *een brood* noemt, het welk de Heer hun gegeven heeft, vergel. *Deut.* VIII. 3. en XXIX. 6. en de Psalmdichter *Ps.* LXXVIII. 24, 25. *Hemels koorn* en *het brood der magtigen*, *teerkost tot verzadinge*, *Ps.* CV. 40. En NEHEMIA IX. 15. *Brood uit den Hemel voor hunnen honger*, vergel. *Joh.* VI. 31. (*). ——— Volgends deeze gedachte, vervalt dan de eerste Tegenwerping, dat hier geen Wonder zou hebben plaats gehad, en ook alle die laffe spotternyen, welke men daaruit afleid, dat het gewoon Manna geene spyze is, geschikt,

(*) Vergelyk LILIENTHAL, IXde *Deel*, *bl.* 181. volgg. ook is met ons van dezelfde gedachte DATHE, *in pentat*, *p.* 283.

ſchikt, om 's menſchen leven gedurende eenen langen tyd te voeden. Het is zo, dat de murmureerende Israëliten het Manna eene *ligte*, eene ſlechte ſpyze noemen. *Num.* XXI. 5. maar hunne ziele was verdrietig op deezen weg, en wie kan eenige acht geven op de taal van verdrietige en murmureerende lieden? ——— Dat eindelyk s. PARVISH zegt, (*) dat het Wonder in zich zelve onmogelyk en onwaarſchynlyk is, word door hem zonder eenig bewys ter neder geſteld. Zoude niet die God, die het gewoon Manna voortbrengt, op eene voor ons onnagaanbaare wyze, dit wonder-Manna hebben kunnen voorbrengen?"

(*) *Inquiry into the Jewis and Christ. Revelat. p.* 29, 32.

Korte handleiding tot verſtand der Voorbeeldige, Zinnebeeldige, en Profeetiſche Godgeleerdheid, door J. KLINKHAMER, Pz. *Predikant te Wormerveer. Te Amſterdam by* A. J. van Toll 1785. *Behalven de Voorreden* 210 *bladz. in gr. octavo.*

In de Voorreden, voor dit Geſchrift geplaetst, klaegt de Eerwaerde *Klinkhamer* vry ſterk over het verval van de beoefening der voorbeeldige, zinnebeeldige en profeetiſche Godgeleerdheid; dan 't ſtrekt hem tot een innerlyk genoegen, dat 'er echter nog hier en daer die en dezen gevonden worden, welken 'er lust in hebben; byzonder, dat zyne Wormerveerſche Gemeente daerin een welgevallen heeft. Zulks heeft hem genoopt deze korte handleiding op te ſtellen, om den zodanigen dienst te doen, en tevens, ware 't mogelyk, de zucht voor deze oefening op te wakkeren. Dezelve ontvouwt dit onderwerp, by manier van vragen en antwoorden; als zynde die behandeling best geſchikt voor een onderwysboek, zo 'er zich hier of daer een leergraeg Jongelingſchap opdeed, dat begerig was om hierin onderricht te worden, gelyk zyn Eerwaerde, in zyne Gemeente, hoopende te gemoet ziet. — Men kan, ſchoon men met een groot gedeelte van dit onderwerp, en vooral met het wyd uitgeſtrekte voorbeeldige profetiſche, niet veel op hebbe, het zyn Eerwaerden niet ten kwade duiden, dat hy ene by hem hooggeſchatte oefening, naer zyn vermogen, voorſtae. 's Mans ontvouwing dezer leerwyze in dit Geſchrift is zeer wel geregeld, en juist geſchikt naer zyn bedoelde; zo dat het, naer die

denkwyze, den zodanigen gevallig moete zyn; en tevens kunne dienen, om ook anderen, die lust hebben, om het zelve na te ſpooren, het regelmatige beloop dier leerwyze nader te doen leeren kennen.

Overeenkomſtig met de opgemelde drieledige benoeming der Godgeleerdheid, dus onderſcheidenlyk beſchouwd, is de hoofdverdeeling van dit Geſchrift mede drieledig. Het eerſte gedeelte gaet over de *Profetiſche Voorbeeldige* Godgeleerdheid, dat is, *de kennis, verklaaring en betooging van de Geſchiedenisſen en Plegtigheden, die, voor en na de Sinaïtiſche Wetgeving, Schilderyen waren van den Meſſias en zyn genaderyk, onder de Euangelie-huishouding op te richten.* Hiertoe behooren des en *Hiſtoriſche* en *Ceremoniële* voorbeelden. De *Hiſtoriſche* zyn, de geſchiedenis der Scheppinge; de lotgevallen der Waereld, voor, in en na den Zondvloed, tot op de Wetgeving op Sinaï; en van dien tyd tot op de komst van, en volkomen genoegdoening door, den Meſſias. En de *Ceremoniële* zyn, de heilige plaetſen, heilige perſoonen, heilige zaken, en laetſtlyk heilige tyden. Zyn Eerwaerde dit alles doorloopen, en de betekenis der merkwaerdigſte voorbeelden aengewezen hebbende, gaet daer op over tot het ontvouwen der *Zinnebeeldige* Godgeleerdheid, welke in dezer voege omſchreeven word. Zy is *eene kennis en betoog van de afbeeldſels, die van natuurlyke zaken en werkzaamheden zoo uitgedrukt zyn, dat wy, zelfs op het aanſchouwen dier natuurlyke zaken en werkzaamheden, onderwezen en opgeſpoord worden, om de Godlyke zaken en werkzaamheden, die in dezelve, als in tafereelen, zyn afgeſchetst, te zien, te erkennen, en tot een zedelyk gebruik over te brengen.* Deze Zinnebeelden zyn aen te merken, als *natuurlyke, huishoudelyke, ſtaetkundige* en *werktuiglyke* Zinnebeelden, in welke rangſchikking de Eerwaerde *Klinkhamer* derzelver betekenis onderſcheidenlyk opheldert. Ten laetſte komt de Leeraer tot het ontvouwen der *Profetiſche* Godgeleerdheid; beſtaende in *een kennis en betoging der zaken, die God, of door zich zelven, of door zyne Profeeten, aangaande de lotgevallen der Wereld en der Kerke, tot oefening van ons geloof en godsvrugt, voorzegt, en, na alle de omſtandigheden der zaken, plaatſen en tyden, door de uitkomst zelve heeft vervuld, en voorigaat te vervullen, tot aen de voltooijing aller dingen.* In de verdere verklaring hiervan bepaelt zyn Eerwaerde zich, tot de voorſpellingen, die hare betrekking hebben op de Euangeliſche huis-

huishouding, die daerin gebeurd zyn, en nog geschieden zullen; welken hy verhandelt naer de bekende volgreeks der zeven Euangelie-tydkringen; waervan wy thans den zesden beleven, in 't vooruitzicht der volkomen uitrooijinge van den Antichrist, met het afloopen van dit tydperk; doch welke uitrooijing geen stand zal grypen, dan na ene voorafgaende nieuwe verdrukking der Kerke, zo als zyn Eerwaerde uit de Profetien deswegens opmaekt. Het Roomsche en Turksche Hof, naemlyk, zal zich verenigen tegen de ware Kerk, om haer te onderdrukken; maer die verenigde magten zullen eerlang tweedrachtig en vernield worden; waer op de Kerk, hare vyanden gedempt zynde, in den staet van heerlykheid zal verschynen. ——— En zie hier, hoe deze tydkringen reeds aangeduid zyn, door het Profetisch voorbeeldige in en met den Zondvloed, dat ons een opmerkzaem stael van dit Profetisch voorbeeldige aen de hand geeft.

V. Zijn door de Profeetische voorbeelden, alleen persoonen, of zaken en tijden afgebeeld?

A. Dat men in de Profeetische voorbeelden, wanneer men in aanmerking neemt den tijd, in welken die voorbeelden verschenen zijn, een bijzonder opzicht moet erkennen tot de byzondere tydkringen van het N. Test., geloof ik zeker.

V. Op wat wijs zoudt gij dit aantoonen?

A. Op deze; toen Abel, het Profeetisch voorbeeld van Christus, door zijn broeder was gedood, wierd Seth, als een ander zaad gezet, welke God met een sterk geloof aankleefde, en dus als een Profeetisch voorbeeld is van het heilig zaad, dat na Christus dood, in de moederkerk, dat is de Joodsche Kerk, zou gebooren worden, die daarom ook den naam van Kinderen Seths draagen, Num. XXIV. 17.

V. Wel, erkent gij dan ook een Propheetisch voorbeeldige betekenis tusschen de heilige en onheilige geslachtlinie?

A. Zonder twijfel, en wel dus, dat de onheilige, die uit Kaïn was, de vleeschelijke menschen, maar de heilige, die uit Seth gebooren was, de geloovigen, die uit die moederkerk zouden voortkomen, hebbe afgebeeld.

V. Het verderf dan der heilige linie zal ook zijne Propheetische voorbeeldige beduidenis hebben?

A. Ja! en hier door is geleerd die verdorvenheid, die, door een zeer onvoorzichtige navolging van leer en zeden, uit

het Joodendom en Heidendom overgenoomen, eens de Kerk ingevoerd, den grondslag zoude leggen van den throon des Antichrists.

V. Ligt hier dan ook iets bijzonders in, dat, juist in dien tijd, de opneeming van Enoch geschiedde?

A. Zeker ja! dit geschiedde ten voorschetze, dat Messias Hemelvaart, in dien tijd, wanneer men een troon op aarde zoude tragten op te richten, moest verdeedigd worden tegen zulke die zijne tegenwoordigheid op aarde zouden voorstaan en verdedigen.

V. Indien gij deze tijdorde in acht neemt, dan moet de tijd, waar in Noach predikte, en die op Enoch gevolgd is, ook eene Profeetisch voorbeeldige beduidenis hebben?

A. Dit meen ik ook te moeten vaststellen, en wel dus, dat daar Noach de menschen bestrafte, en hen tot bekeering nodigde, hier door geleerd is, dat Christus aan de Roomsche Kerk nog eenigen tijd ter bekeeringe zoude toestaan, na welken, zoo zy hardnekkig bleef, zy zoude worden omgebragt.

V. Houdt gy dan de geschiedenis van den Zondvloed ook voor een Profeetisch voorbeeld?

A. Dat doe ik, om dat Christus zulks doet, Matth. XXIV. 37—41. en dus, gelijk de eerste wereld hardnekkig bleef, en eindelijk wierd omgebragt; zoo zal die valsche Kerk nog eens geheel worden verdelgd, en als een molensteen vallen in het hart van de zee; waarna de Kerk, als het tegenbeeld der Arke, in de bezitting der aarde zal worden gesteld."

Men beschouwe deze voorstellingen, niet slechts als *speculatief* of *problematiek*, niet als zinspelende bespiegelingen, noch als iets dat bedenkelyk is; maar als iets, dat de Eerwaerde *Klinkhamer* zeker gelooft, zonder twyfel erkent, en meent te moeten vaststellen: en oordeele dan over het nut en de bondigheid van die soort van wyduitgestrekte Profetische voorbeeldige Godgeleerdheid.

Een

Een Gelovige, ſtrijdende in het Gebed tegen zijne vijanden, die hem vervolgen en benauwen. Of eene verklaaring over Ps. 143. *Door den Wel Eerw. zeer Gel. en nu zaligen Heer* R. A. TEN BRINK, *laatst gelieft en getrouw Leeraar der Hervormde Gemeente te Amſteldam. Uitgegeven met eene Opdragt en Voorrede door den Wel-Eerw. zeer Gel. Heer* CHR. MOLTZER, *Bedienaar des Godlijken Woords te Montfoort. Tweede Deel. Te Utrecht, bij* A. van Paddenburg, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 304 *bladz. in gr. octavo.*

Op de aenmoediging van een Chriſten tot den ſtryd, of ene verklaring van Eph. VI. 10—19, in 't eerſte Deel voorgeſteld, volgt in dit tweede ene leerzame en opwekkende ontvouwing van het voorbeeld van een Gelovigen, ſtrydende in het Gebed, of ene verklaring van Ps. CXLIII. De Eerwaerde *ten Brink* behandelt dit onderwerp op ene ſoortgelyke wyze als het voorige; en daer wy, by de melding van het zelve (*), het beloop van 's Apoſtels voorſtel, over de wapenrusting, Eph. V. 14—17, naer des Leeraers ontleding, medegedeeld hebben, zal 't niet oneigen zyn, ter dezer gelegenheid, den Lezer onder 't oog te brengen, hoe zyn Eerwaerde den inhoud van den CXLIIIſten Pſalm ontleed.

„ Wij vinden, zegt hy, in deezen Pſalm, twee byzondere ſmeekbeden.

A. De *eerſte* in de 6 eerſte Verſen.

B. De *tweede* in de 6 laatſte.

A. Wat de eerſte betreft, daar laat de Spreeker

א. Voorafgaan eene nadrukkelijke bede tot den grooten Hoorder des Gebeds, om een gunſtig gehoor van zijn Gebed en ſmeekingen, aangedrongen uit kragt van Gods Getrouwigheid en Rechtveerdigheid, vs. 1.

ב. Daarop volgt de Smeekbeede zelfs, die de Spreeker kragtig aandringt, vs. 2—6.

α. De ſmeekbeede zelfs beſtaat in eene afbiddinge van de geſtrengheid van Gods gerichte, waarvoor geen vleesch in eene eigene gerechtigheid beſtaan kan, vs. 2.

β. En dit dringt hij aan.

a. Deels door een vertoog van de bittere vervolgingen en naare beſtrijdingen van den vijand zijner ziele, waar-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. Deel, bl. 51.

waardoor hij van droefheid overstelpt was, en niet dan schrik van rontomme ondervond, vs. 3, 4.

b. Deels door een vertoog van zijn betamelijk gedrag, in deze bange worstelingen, en zijn hijgend verlangen, dat de Heere het ligt van zijn aangezigte over hem verheffen mogte, vs. 5, 6: daar hij

1. Voor eerst aantoont, hoe hij zich de vorige dagen herinnert had, en zich bezig gehouden in de overdenkingen van Gods grootmagtige daden, en in 't bijzonder van alle die weegen, die de Heere met zijne kinderen, tot eindens Hem heerlijk, inslaat, en hoe 't zijn ernstig voorneemen was, om in Gods grote werken nog dieper in te zien, bijzonder zo als de Heere in alles zijn einde bereikt, en dan ook tot lof van God daarvan te spreeken, vs 5.

2. Waarop hij nader toont, hoe hij zich, in ernstige gebeeden, tot den Heere om hulpe begeeven hadde, en thans zijne ziele, als een dor en dorstig land na den frisen reegen verlangt, zoo ook na de blijken van de Godlijke gunst dorstede, vs. 6. Hij besluit dit met het woord *Selah*, hier zo veel als een slotwoord, zijnde eene gebruikelijke verpoozing, wanneer eenige merkwaardige en gewigtige stoffe was afgedaan, om 'er met diepe opmerkinge bij stil te staan.

ß. Wat de tweede smeekbede betreft. 't Schijnt dat de Heere, die alles schoon maakt op zijnen tijd, nog van verre stond, en zich verbergde in deezen tijd van benauwdheid, dat de spreeker op deze eerste bede nog zo ras geen gehoor kreeg; deze uitgestelde hoop krenkte zijn harte; zijn geest bezweek, hij was gelijk geworden, aan die geenen, die in den kuil nederdalen, de vijand hield niet op hem te vervolgen, te verbrijzelen, te benauwen; en daarom werpt hij zich op nieuw neder, voor den troon van Gods genade, hij stort zijn harte uit voor des Heeren aangezigte, en laat daarop volgen eene geheele menigte van allerlei reine begeertens, die op malkanderen gehoopt worden, na de bijzondere nooden en onheilen, waarin hij zich bevond; en die elk op 't nieuw met klemmende redenen worden aangedrongen, vs. 7—12. Wij vinden hier

N. Eene beede van den spreeker, om eene spoedige verhooring van zijn gebed, uit aanmerking van zijnen hooggaanden nood, vs. 7*a*.

2. Daarop volgen allerlei bijzondere verzoeken.

a. Voor eerst, eene afbidding van de verberginge van Gods aangezigte, van de onttrekkinge van des Heeren

ren gunst, uit aanmerking van den troostloozen toestand, waar in hij zich bevond, vs. 7^{a}.

β. *Ten tweeden*, nadrukkelijke gebeden, om alle nodige genadens, na de bijzondere noden, waarin hy zich bevond, vs. 8—12. Wij vinden hier

a. Verscheidene bijzondere begeertens, die hij biddende voor den Heere brengt, vs. 8, 9, 10^{a}.

b. Dan zijn gelovig vertrouwen, dat de Heere alle zijne begeertens vervullen zoude, vs. 10^{b}, 11, 12 (*).

a. Wat de bijzondere begeertens betreft.

1. Hij bidt eerst meer in 't gemeen om de ondervinding der Godlijke gunste, vs. 8^{a}.

2. Dan in 't bijzonder om eenige bijzondere uitwerkingen daarvan: als Godlijk onderwijs in den weg dien hij te gaan hadde, vs. 8^{b}: verlossinge van den list en 't geweld zijner vijanden, vs. 9: als wanneer hij geen groter heil kende, dan des Heeren wil daadlijk te betragten, waartoe hij van den Heere zelfs begeert bekwaam gemaakt te worden, vs. 10^{a}.

b. Wat zijn gelovig vertrouwen betreft, vs. 10^{b}, 11, 12. In dit laatste voorstel komt de spreker meer vertrouwende voor, dat de Heere alle zijne reine begeertens vervullen konde. Hij schijnt op dat vorig roepen met kragt in zijne ziele versterkt te zijn. Hij vertrouwt

1. Dat hij 't goede des Heeren zal zien, zo om te wandelen in 't midden van de paden des regts, vs. 10^{b}. als om op eene regte wijze werkzaam te zijn, vs. 11^{a}.

2. Daarbij, dat de Heere hem verlossen konde uit alle zijne benauwdheden, en hem over zijne vijanden doen zegenpraalen: grondende de spreker zijn vertrouwen op Gods naam, geregtigheid en goedertierenheid, mitsgaders op zijne ondervinding van de Godlijke hulp in vroegere dagen, en zijne verbindtenis met God, als des Heeren knegt, vs. 11^{b}, 12."

(*) De Eerwaerde *ten Brink* vertaelt dit gedeelte van den grondtekst aldus.

„ Uw goede Geest *zal* mij geleiden in een effen land, ô Hee-
„ re, om Uwes Naams wille, *zult* Gij mij leevendig maken.
„ Gij *zult* mijne ziele uitvoeren uit de benaauwtheid, om Uwe
„ gerechtigheid, ende Gij *zult* alle mijne vijanden uitroejen om
„ Uwe goedertierenheid, *immers hebt* Gij omgebragt, alle die
„ mijne ziele beangstigen, want ik ben Uw knecht."

Het

Het Orgelſpel, niet alleen beſtaanbaar met, maar zelfs bevorderlyk tot, de Godsdienstoefening in de Christelyke Vergaderingen; betoogd in eene Leerreden over Ps. CL. 4b. By gelegenheid, dat men, voor de eerſtemaal, by de openbaare Godsdienstoefening, gebruik maakte van het Orgel, in de Kerk de Zon, te Amſterdam, den 12 Febr. 1786 Gedaan door J. COUWENHOVEN, *Leeraar dier Doopsgezinde Gemeente. Te Amſterdam, by* J. Yntema, 1786. *Behalven het Voorwerk, 65 bladz. in gr. octavo.*

Op ene gepaste wyze bedient zich de Eerwaerde *Couwenhoven*, ter aenleidinge zyner Redenvoeringe, by de opgemelde gelegenheid, van des Dichters tael, Ps. CL. 4. *Looft hem — met het Orgel*; als ene geſchikte aenmaning om den Heer ook met ſpeeltuigen te verheerlyken. Hy brengt zynen Toehoorderen kortlyk onder het oog, dat de in dit Vers opgenoemde ſpeeltuigen in 't algemeen, en zo ook het *Orgel* in 't byzonder, juist gene ſpeeltuigen aenduiden, zo als wy heden bezitten; maer dat, (hoe dan ook de ſpeeltuigen der Ouden geweest mogen zyn,) men uit den zamenhang kan afnemen, dat de Dichter het verheerlyken van God met ſpeeltuigen, ook in zyn *Heiligdom*, in de Godsdienſtige Vergaderingen, aenpryst. En, overeenkomſtig met die opwekkende vermaning, ſtelt zyn Eerwaerde zich voor, te toonen, „ dat het gebruik van het Orgel niet „ alleen zeer *beſtaenbaer* is met, maer zelfs zeer *opwekke-* „ *lyk* is tot, de Godsdienstoefening in de Christelyke Ver- „ gaderingen."

Men vind naemlyk nog menſchen, die, uit zogenoemde Godsdienſtige beginzelen, het Orgelſpel in de Christelyke Vergaderingen afkeuren; dit noopt den Eerwaerden *Couwenhoven*, om, in 't bovengenoemde eerſte lid van zyn voorſtel, de bedenkingen der zodanigen beknopt en bondig te gen te gaen; mitsgaders de opgemelde *beſtaenbaerheid* te toonen, niet alleen uit de zang- en ſpeelkundige gemaekte inrichtingen in den Tempeldienst, maer bovenal uit de Godlyke goedkeuring van die ſchikking, waeromtrent hy zich beroept op 2 Chron. V. 11—14 en XXIX. 25. Hierop gaet zyn Eerwaerde over tot het tweede Lid, en doet overtuigend zien dat het wél gebruiken van recht geſchikte ſpeeltuigen inderdaed *opwekkelyk* is; zo uit overweging der menschlyke natuure, als uit de beſtiering van het Gezang

door

door het Speeltuig; van waer ook, gelyk hy in 't voorbygaen aenmerkt, alle beſchaefde Volkeren, door alle tyden, Spel en Zang veelal in hunne Godsdienſtige Vergaderingen vereenigd hebben. Het gezegde wegens dit nut van 't Speeltuig brengt hy vervolgens kortlyk over op het Orgel in 't byzonder, met aenwyzing van deszelfs geſchiktheid tot het Kerkgebruik; het welk hem voorts aenleiding geeft, tot een beknopt verſlag der oprichtinge van het Orgel in deze Godsdienſtige Vergaderplaets der Doopsgezinden, en der daeromtrent gemaekte ſchikkingen. ——— Aen dit alles hecht zyn Eerwaerde enige wel ingerichte toepaſſelyke aenmerkingen, waerin hy zyne Toehoorders, na dat hy hun onder 't oog gebragt heeft hunne verplichting aen 's Lands Vaderen, als voorſtanders en handhavers der Vryheid van Godsdienst, opwekt om een recht gebruik van het Orgel te maken, waer toe hy hun deze en gene nutte onderrichtingen aen de hand geeft. Wel byzonder tracht zyn Eerwaerde, onder andere opwekkende bedenkingen, die tot het Godsdienſtige zingen behooren, der Gemeente in te boezemen, ene hooger waerdeering van het openbare Gezang in de Godsdienſtige Vergaderingen, dan veelal onder de Proteſtanten plaets heeft; welke vermaning, als van een algemeen nut, wy in dezen nog zullen overnemen.

„ Houdt, (dus luid zyne aenſpraek,) Houdt toch het Gezang voor een zeer voornaam deel van den Openbaaren Godsdienst. Indedaad het zelve is niet ſlechts een bywerk. Gy hebt 'er een wezenlyk belang in, dat gy ook by het Gezang tegenwoordig zyt. Wy volgen in onzen Eerdienst de gewoonte van de overige Proteſtanten deezes Lands; maar 't ware te wenſchen, dat de Proteſtanten deezes Lands, en dus ook wy, 'er die verbetering inbragten, dat 'er meer plaats gegeeven wierdt aan het Gezang. Zulks zou niet alleen de aandacht verleevendigen, maar het zou ook de Godsdienſtige aandoeningen meer opwekken. Het zou althans oneindig beter zyn, dan die langdraadige Gebeden, die nu dikwils de plaats van 't Gezang moeten vervullen; en onder welken de ernstigſte Bidder, doorgaans, tot zyn leedweezen, ondervindt, dat zyne aandacht meer dan eens van de woorden des Leeraars afdwaalt. —— Waerlyk! het Gezang is één van de weezenlykſte deelen van uwen uitwendigen Godsdienst. Dewyl ſlechts één Mensch alleen ſpreeken moet, indien het eene ganſche Vergadering zal kunnen verſtaan, zo moet gy, onder de Gebeden en Dankzeggingen des Leeraars, ſlechts *Toehoorders* zyn; en

al

al ware uw hart daaronder zo ſterk geroerd, dat gy uit dien overvloed van uw hart gaarne uwen mond zoudt laaten ſpreeken, zoudt gy nochtans moeten zwygen, om dat gy anders de goede Orde verbreeken zoudt. —— Maar in het Gezang is het gansch anders. Het zingen is een ſpreeken, dat door veele honderden te gelyk in goede Orde geſchieden kan, om dat het een ſpreeken is op éénen zelfden Toon, en in ééne zelfde Maat. Derhalven, als 'er onder onzen Godsdienst gezongen wordt, dan is niet ſlechts de Leeraar, maar de ganſche Gemeente, in eene openbaare werkzaamheid; dan behoeft gy uwe verzuchtingen, en uwe dankbaare gevoelens, niet in uwen boezem te ſmooren; maar dan kunt gy, uit het volle hart, uwe Gebeden en Dankzeggingen met luider ſtemme ten Hemel op doen klimmen. —— En gelyk men Yzer ſcherpt met Yzer, zo voelt dan ook een Mensch, wiens hart in Godsdienſtigen Yver blaakt, dat dat Vuur nog meerder in hem wordt aangeblaazen, wanneer hy zyne Stem paart met de Stemmen van eene ganſche Gemeente, in welke hy onderſtelt, dat (hoewel niet alle) ten minſte zeer veele opgewekte Menſchen zyn, die, ter zelfder tyd, nevens hem, door dezelfde Gebeden en Dankzeggingen, God zoeken te verheerlyken."

Alle de Werken van FAVIUS JOSEPHUS *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen te Haarlem en Vliſſingen, en Predikant te Zutphen. Vierde Deel, met nieuwe plaaten. Te Amſterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1785. *In groot octavo* 475 *bladz.*

Dit Deel behelst de Joodſche Geſchiedenisſen, zints den dood van *Judas Machabeus*, tot op den tyd der regeeringe van *Herodes den Grooten*, toen hy zyne Zoonen *Alexander* en *Aristobulus* in de Vergadering te *Beryte*, aanklaagde, deed veroordeelen, en vervolgens ombrengen: geduurende welk tydverloop de Joodſche Natie veele wisſelvalligheden ondergaan heeft, waar toe de onderlinge verdeeldheid veelal het haare toebragt. Tot een ſtaal hiervan verſtrekke de onmin tusſchen *Aristobulus* en *Hyrkanus*, die den grondſlag gelegd heeft tot de overmagt der Romeinen over de Jooden.

Aris-

Aristobulus naamlyk en *Hyrkanus*, Zoonen van *Alexander* en *Alexandra*, geraakten, na 's Moeders overlyden, die, op den dood van haaren Vorstlyken Gemaal, tot Ryksvoogdes verklaard was, oneens over het Opperbewind: en zulks had, gelyk *Josephus* in 't breede verhaalt, eerlang ten gevolge, dat de beroemde Veldheer der Romeinen *Pompejus* Jeruzalem belegerde, en den Joodschen Staat overmeesterde, waarvan ons de Geschiedschryver dit opmerkenswaardig verslag verleent.

„ Op de aannadering van 't heir van POMPEJUS was de gantsche Stad *Jerusalem* verdeeld. Sommigen zeiden, dat men de poorten voor hem moest openen: die van ARISTOBULUS aanhang, daarentegen, begeerden, dat men ze voor hem sluiten, en zich ten oorlog toerusten zou. En, zonder zich langer te bedenken, maakten zy zich meester van den Tempel, braken de brug af, waarmede dezelve aan de Stad gevoegd was, en stelden zich in staat van tegenweer. De anderen ontvingen 't heir van POMPEJUS, en leverden alzo de Stad en 't koninglyk paleis aan hem over. Daarop zondt hy zynen stedehouder PISO met zyne benden, om die plaats in bewaaring te neemen; terwyl hy zelf de huizen en andere plaatzen omtrent den Tempel deedt versterken. Doch aleer hy tot eenig geweld kwam, boodt hy dien van binnen voorwaarden van vrede aan: maar toen hy zag, dat zy die niet wilden aannemen, versterkte hy 't geen 'er rondom lag, met eenen muur, waartoe HYRKANUS blydelyk alles wat noodig was verschafte. POMPEJUS koos, om den Tempel te bestormen, de noordzyde, om dat die de zwakste was, alhoewel zy voorzien was van hooge en sterke toorens en eene wyde gragt, die met groote moeite in een diep dal gemaakt was: want aan de zyde van de stad, alwaar hy zyne wyk genomen had, waren niet dan steilten, welke men niet over kon komen nu de brug afgebroken was. De *Romeinen*, inmiddels, waren met eene onvermoeide vlyt bezig, om stormschansen op te werpen, en hakten, tot dien einde, alle de boomen daar omtrent om verre, vullende ook tevens de gragt, met geene geringe moeite, wegens de geweldige diepte. Dit gedaan zynde, begonnen zy den Tempel met stormtuig te beuken, 't welk POMPEJUS van *Tyrus* hadt doen brengen, en waarmêe men zwaare steenen wierp. Maar zy zouden hunne stormschansen niet voltooid gehad hebben, indien de onderhouding onzer vaderlyke Wet-

ten

ten (*a*), die ons verbieden op den Sabbath te werken, den belegerden niet belet hadt, dat werk te ſtuiten. Want de *Romeinen*, zulks bemerkende, ſchooten toen met geen ſchichten, noch deeden eenigen aanval; maar hielden zich alleenlyk bezig met het opwerpen hunner hoogten, en 't aanvoeren van hun ſtormtuig, om het, 's anderendaags, te gebruiken. Hieruit kan men oordeelen, hoedanig onze yver voor GOD, en de onderhouding onzer Wetten is, nadien de vrees van overweldigd te worden, de belegerden van het doen hunner offerhanden niet kon afhouden (*b*). De Prieſters lieten niet éénen dag voorbygaan, zonder GODE 's morgens en ter negende uure te offeren, laatende zich door geen gevaar, hoe groot het ook ware, daarvan afhouden. En als, in de derde maand des belegs, de Tempel op eenen Vastdag, in de honderd negenzeventigſte *Olimpiade*, toen Burgemeesters waren CAJUS ANTONIUS en MARCUS TULLIUS CICERO, ingenomen werdt, alhoewel de *Romeinen* al wat hun voorkwam om 't leeven bragten, kon egter de vrees des doods niemand der geenen, die met Godlyke plegtigheden bezig waren, daar in ſtuiten: want zy hielden 't voor de grootſte zonden de Altaaren te verlaaten, en de onderhouding hunner Wetten te verzuimen. En tot een bewys, dat het geen, 't welk ik zeg, niet ſlechts eene vertelling is, om de godvruchtigheid onzer Natie op 't breedſte uit te meeten, behoeft men maar na te zien, wat anderen, die van de daaden van POMPEJUS ſpreeken, als STRABO, NIKOLAUS, en inzonderheid TITUS LIVIUS, die de *Roomſche* Hiſtorie geſchreeven heeft, daarvan vermelden. Doch om den draad van ons verhaal te hervatten; toen de grootſte tooren door de ſtormtuigen aan 't waggelen gebragt was, en dat hy, nedervallende, ook den muur, die 'er by ſtondt, deedt inſtorten, drongen de *Romeinen* in door die opening. De eerſte, die 'er op klom was KORNELIUS FAUSTUS, Zoon van SYLLA, gevolgd van krygsvolk waarover hy geboodt. Fu-

„ (*a*) De *Vaderlyke Wetten* zyn hier niet de *Wetten* van MOSES; maar de Inzettingen der oude Leeraaren, of de *Overleveringen*."

„ (*b*) Was het offeren, en zich niet te verdeedigen op eenen Sabbath, een waare yver voor GOD, en eene zuivere onderhouding der Wetten? Kon het een en andere, het offeren en zich te verdeedigen, niet ten zelfden tyde geſchieden?"

FURIUS, de hopman, trok van een anderen kant met zyne bende in; en FABIUS, de hopman, toog met de zynen tusschen hen beide door. Terstondt werdt alles met lyken vervuld: Veele *Jooden* werden door de *Romeinen* gedood: sommigen bragten malkanderen om, en etlyken wierpen zich van boven neer, of staken hunne huizen in den brand; dewyl de dood hun aangenaamer toescheen, dan zulk eene yslyke verwoesting. Twaalf duizend *Jooden* verlooren daar 't leeven, doch van de *Romeinen* sneuvelden maar een klein getal; en ABSOLOM, Oom en Schoonvader van ARISTOBULUS, werdt gevangen genomen. De heiligheid des Tempels werdt op eene zonderlinge wyze geschonden: want daar onheilige menschen, nooit te vooren, eenen voet in het Heiligdom gezet, ja het nooit gezien hadden, daar tradt POMPEJUS met veelen van zyn gevolg nu daar binnen, en zag het geen niemant, dan den Priesteren, toegelaaten was te aanschouwen (*c*). Hy vondt 'er de gouden tafel, de kan-

„ (*c*) Werdt *de Heiligheid des Tempels*, door het ingaan van POMPEJUS, indedaad, *op eene zonderlinge wyze geschonden*, gelyk JOSEPHUS hier aanmerkt? En anderen hebben, in navolging, 'er bygevoegd, dat POMPEJUS GODS vloek daardoor zodanig op zynen hals haalde, dat geen ding hem naderhand gelukt, en dat zelfs de overwinning op de *Jooden* zyne laatste zegepraal geweest zy. Maar spreekt JOSEPHUS zichzelven niet tegen? Hy roemt vervolgens de Godvrucht van POMPEJUS, daar hy aan geene gouden vaten, zelfs aan het geld, geene hand sloeg; daar hy niets *daar van aanraakte, niets by die gelegenheid deedt, dat zyner deugd onbetaamelyk was*; daar hy *den volgenden dag den Amptenaaren des Tempels beval, dat zy denzelven zouden zuiveren, om 'er* GODE *offerhanden op te offeren.* —— Wanneer men dit alles gadeslaat, dan deedt deeze Romeinsche Veldheer niet, gelyk Koning UZZIA, die onderstondt, den Priesteren het offeren uit de hand te neemen. In zulk een geval zou hy gewis *de Heiligheid des Tempels op eene zonderlinge wyze geschonden hebben.* Maar nu tradt hy daar binnen, als overwinnaar, die, wegens de verovering, zich meester van alles rekent, nieuwsgierig om te weeten, hoedanig de Tempel was, wat men daarin deedt, en waarom men dien zo hoog achtte. Schoon men dit ook moge mispryzen, om dat hy schuldig was de regten des Tempels niet te overtreeden, zou egter dit bedryf den GOD des hemels zo vertoornd hebben, dat hy hem, alleen daarom, in volgende tyden, ongelukkig liet worden? Moet men POMPEJUS val daarin zoeken, vraagt men te regt. Was 'er geene reden van meer gewigts, by voorbeeld, den *Jooden* eenen on-

kandelaars, de gouden ſchaalen, een menigte van renkwerk, en in de heilige ſchatkist omtrent tweeduizend talenten. Zyne godvruchtigheid wederhieldt hem echter iets daarvan aan te raaken, en hy deedt by die gelegenheid niets, dat zyner deugd onbetaamelyk was (*d*). Den volgenden dag beval hy den Amtenaaren des Tempels, dat zy denzelven zouden zuiveren; om 'er Gode offeranden op te offeren. Hy gaf aan HYRKANUS het Ampt van van Hoogenpriester, zo om den byſtand van hem genooten, als om dat hy de Joden wederhouden hadt van ARISTOBULUS party te kiezen. Daarop deedt hy de aanſtookers van den oorlog onthoofden, en gaf aan FAUSTUS en anderen, die de muuren eerst beklommen hadden, belooningen, op hunne dapperheid paſende. De Stad *Jeruſalem* maakte hy cynsbaar aan de *Romeinen*; ontnam haar de ſteden, welke zy in *Neder-Syrië* veroverd hadt; beval, dat zy haare Stadvoogden gehoorzaamen zou; en beſloot alzo de magt onzer Natie, voormaals zo groot en verheven, binnen haare eerſte paalen. De ſtad *Gadara*, eenigen tyd te vooren vernield, deedt hy herbouwen, ten gevalle van DEMETRIUS, zyn vrygemaakten, die van daar geboortig was. De Steden, die landwaard in lagen, te weeten, *Hippon*, *Schythopolis*, *Pella*, *Dion*, *Samarie*, *Mariſſa*, *Azote*, *Jamnia* en *Arethuſe*, als mede die, welke door den oorlog ten eenemaal verdelgd waren, gaf hy weder aan haare oude Inwoonderen; en de Zeeſteden, als *Gaza*, *Joppe*, *Dora* en *Strato's* tooren, die HERODES naderhand prach-

regtvaardigen oorlog aan te doen, zonder eenige oorzaak daar toe te hebben, zonder te vooren van hun beledigd te zyn; op Sabbathdagen, toen hy wist, dat zy rustten, zynen arbeid in 't beſtormen voort te zetten; den Tempel op eenen plegtigen Vastendag, terwyl zy bezig waren met den Godsdienst, te beſtormen; de Priesters voor den Altaar te laaten ombrengen; veele der aanzienlykſte *Joden*, die gevonden werden in den Tempel, in koelen moede te laaten dooden, alleen om dat zy hun Vaderland en hunne Vryheid hadden willen verdeedigen. Waren alle deeze bedryven niet oneindig zwaarer en ſnooder, dan in den Tempel te gaan?"

„ (*d*) Met dit verhaal ſtrookt het getuigenis van den beroemdſten *Romeinſchen* Redenaar CICERO, die, in zyne Redevoering voor FLACCUS, POMPEJUS ingetogenheid verheft, met te zeggen, dat hy, *Jeruſalem ingenomen hebbende, niets, als Overwinnaar, in deszelfs Tempel heeft aangeraakt.*"

prachtig deedt herbouwen, en met havens en fraaie Tempelen vercieren, den naam toen in *Ceſarea* veranderende, wilde hy dat vry zoude blyven, en een gedeelte van het wingewest uitmaaken. ——— Aldus was de verdeeldheid van HYRKANUS en ARISTOBULUS, waaruit zo veele onheilen ontſtonden, oorzaak, dat wy onze vryheid verlooren, en aan de Romeinſche heerſchappy onderworpen werden; zynde gedwongen weder te geeven alles, wat wy door de wapenen in *Syrië* gewonnen hadden. Waarby nog komt, dat deeze nieuwe Heeren ons niet lang daarna meer dan tienduizend talenten afeischten, en de koninglyke waardigheid, die te vooren in 't priesterlyk geſlacht was, aan perſoonen van gansch geen doorluchtige geboorte opdroegen. ——— POMPEJUS beval dan aan SCAURUS (*e*) de regeering van *Neder-Syrië* tot aan den *Eufraat* en de grenzen van *Egypte*; toog met twee Keurbenden door *Cilicie*, en ging van daar met 'er ſpoed naar *Rome*; voerende ARISTOBULUS gevangen met zich, nevens zyne twee Dochters en twee Zoonen, welker oudſte, genaamd ALEXANDER, het ontvlugtte, maar de jongſte, geheeten ANTIGONUS, werdt met zyne Zusters naar *Rome* gevoerd (*f*)."

(*e*) Deeze SCAURUS was een Bevelhebber van POMPEJUS, dien ARISTOBULUS en HYRCANUS reeds alvoorens, door geſchenken en gaven, een ieder tot hunne zyde hadden tragten over te haalen, by welke gelegenheid de Eerwaerde MARTINET te regt deeze aanmerking maakte: „ Hadden de onbezonnen Broeders den onderlingen twist te zamen bygelegd, en geene hulp by SCAURUS gezogt, hoe zeer zouden de *Jooden*, in het vervolg, hun dat dank geweeten hebben? Zodanige armzalige toevlugt werdt de oorzaak, dat deeze Natie, die alles wilde overheeren, zedert zich begon te bemoeien met der *Jooden* zaaken, naderhand over hen te beſchikken, en, eindelyk, hen te onder bragt. Dan, de Voorzienigheid, die groote zaaken beöogde, duldde deeze dwaasheid van HYRKANUS en ARISTOBULUS."

„ (*f*) Hier zien wy, hoe de Voorzienigheid begint de Jooden, om hunne misdaaden en verdeeldheden, te ſtraffen. De *Romeinen*, niet dan op overwinningen gezet, kreegen dus, allereerst, voet in een vry Land, het geen, naderhand, van eene volkomen verwoesting gevolgd is. Dan, hoe dikwerf bedoelt de hooge Voorzienigheid meer dan één oogmerk te gelyk! De oude Godsdienst moest veranderd worden; de komst van den Zaligmaaker gebeuren; het Euangelie in vreedzaame dagen aan de heele Waereld gepredikt worden; de grondſlag daartoe werdt nu gelegd in POMPEJUS verovering, waar van niemant het oogmerk begreep, of de gevolgen overdacht."

Heelkundig Mengelwerk, byeen verzameld en uitgegeeven door J. J. PLENK, *gewoon Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde aan de K. Koningl. H. Schoole te Tirnau. Tweede Deel. Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd: benevens eene Proeve over de Rechterlyke Genees- en Heelkunde, gevolgd na het Latyn van den zelfden Schryver, door* H. A. BAKE, M. D. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1785. *In gr.* 8*vo.* 144 *bladz.*

Dit *Tweede Deel* begint met een onderzoek nopens de gewoonlykſte wyzen, om zig in de Venusziekte van het Kwikzilver te bedienen, door den Heer CH ——— Vooraf zoekt de Schryver te bewyzen, dat de Melaatsheid en Venusziekte niet, dan in naam, verſchillen, en dus, dat de laatſte Ziekte veel langer in Europa is bekend geweest dan men gewoonlyk denkt. ——— Hieromtrent zyn wy het met den Schryver volkomen eens, dat, reeds lange voor de Ontdekking van America, deeze Ziekte onder de Europeërs is bekend geweest, gelyk de Geleerde HENSLER, in zyne *Geſchichte der Lust-Seuche*, alleroovertuigends heeft aangetoond; ——— dog, wanneer onze Schryver, uit de overeenkomst der verſchynzelen deezer Ziekte met die der Melaatsheid, beſluit, dat deeze Ziekten niet dan in naam verſchillen, dan komt het ons voor, met den Heer BAKE, dat dit gevoelen op zeer zwakke bewysgronden ſteunt, —— niet om dat BOERHAAVE, ASTRUC, FREIND en VAN SWIETEN het tegenovergeſtelde gevoelen hebben aangenomen, maar om dat de bygebragte bewyzen niets afdoen, en men, daarenboven, overtuigender bewyzen, uit de geſchiedenis, voor het tegenovergeſtelde gevoelen, kan bybrengen. ——— Wat de verſchillende wyzen betreft, om de Kwik in deeze Ziekte toe te dienen, hieromtrent verwyzen wy onzen Leezer tot de Verhandeling zelve. De *tweede Verhandeling*, *over den Tetanus*, verdient geleezen en herleezen te worden. —— Vooraf deelt de Heer PLENK eenige waarneemingen mede, zo van hem zelve als ook uit de Schriften van HIPPOCRATES, SILVESTER, CLEPHANE, CHARLES WHYT, HOUK, en trekt daaruit eenige gevolgen, ten aanzien van de *natuur*, *oorzaaken* en *geneeswyze* deezer Ziekte. ——— Onder de oorzaaken des *Tetanus* telt de Schryver, 1. *Geweldige verſcheuringe der Gewrigten*, 2. *Wonden van zeer Zenuwachtige deelen*, 3. *eene ſterke binding eener Ze-*

Zenuwe, 4. *het ſterke prikkelen der Zenuwen door Brandmiddelen*, 5. *eene verzengde Luchtſtreek*, 6. *vochtige koude by nacht*, 7. *de Zeelucht*. Behalven deeze opgenoemde oorzaaken, vind men ook niet zelden dit toeval by hevige gemoedsaandoeningen, buitengewoone ontlastingen, hevige ontſteekingen die in gangræna, overgaan, by beklemde Breuken, enz. Zo ook heeft men den *Tetanus* waargenomen in den aanval der koude Koortſen en der Epilepſie, enz. gelyk wy daar van by MEDICUS, VAN SWIETEN en andere Schryvers voorbeelden vinden, van 't welk alles onze Schryver geen gewag gemaakt heeft. — *De derde Verhandeling* heeft ten onderwerp, het gebruik van den overgehaalden Brandewyn in de Heelkunde; en wel 1. *in Bloedſtortingen*, 2. *by eene al te ſterke Etteringe*, 3. *in de Gangræna*, 4. *in het Beenbederf*, 5. *in de Winddoorn*, 6. *in de weekheid van het Eelt by Beenbreuken*, 7. *in de verſlapping der banden by Ontwrigtingen*, 8. *in Breuken*, *Uitzakkingen*, *Œdemaſeuſe Gezwellen*, enz. Daarentegen is dit middel onzeker en veelal ſchadelyk in *Ontſteekingen*, *Verhardingen*, *Braindingen*, *geſchooten Wonden*, *Wonden der Herſenen*, *groote Kwetſingen*, enz. 't Welk alles door waarneemingen geſtaaft word.

Agter deeze Verhandelingen vind men *Proeve der Rechtlyke Genees- en Heelkunde*, door den Heer BAKE; gevolgd na de Latynſche Verhandeling van den Heer PLENK, behelzende die gevallen, waarin het Bericht van eenen Geneesheer of Heelmeester, voor den halsſtraffelyken Rechtbank, vereischt word.

Aanmerkingen op het Leydſche Ontwerp der Gewapende Corpſen in Holland, door CORN. ZILLESEN, *Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. Te Haarlem, by* C. van der Aa, 1786. *In gr.* 8*vo.* 59 *bladz.*

De Eer en het Recht van Hollands Inwooners verdeedigd tegen de Aanmerkingen van den Heer C. ZILLESEN, *op het Ontwerp der Gewapende Corpſen in Holland, om de Republiek van binnen gelukkig en van buiten geducht te maaken, door* DEMOFILUS, *Schryver van het Zakboekje van Nederlands Volk. Te Dordrecht, by* H. de Haas, 1786. *In gr.* 8*vo.* 28 *bladz.*

Schoon het Leydſche Ontwerp, waarvan wy, voor eenigen tyd, onzen Leezers een verſlag gaven, over 't geheel

heel genomen, het beste was, dat men tot nog toe over de zogenaamde Grondwettige Herſtelling heeft in 't licht gegeeven, komen 'er echter verſcheiden Artikelen in voor, waartegen gewichtige Bedenkingen zouden kunnen worden ingebragt, welke iemand, die lust tot ſchryven had, en daartoe de vereischte kunde, bedaardheid en onpartydigheid bezat, genoegzaame ſtoffe aan de hand konden geeven om zynen geest, op eene aangenaame en nuttige wyze, bezig te houden. De Heer *Zilleſen*, die deezen taak op zich genomen heeft, ſchynt het zo zeer niet aan kunde en bedaardheid, als wel aan onzydigheid, te ontbreeken, daar hy al te zeer met het Ariſtocratiſche is ingenomen, en hierdoor dikwils de zaaken eene gewrongen wending geeft, en zyne partyzucht, door ongezouten beſchimpingen, en ongunſtige uitleggingen van een anders oogmerken, maar al te klaar aan den dag legt; ſchoon wy hem echter hierom zulke laage inzichten niet willen toeſchryven, als zyn Tegenſchryver *Demofilus* doét, even als of hy uit vleijery dit Werkje zou geſchreven hebben, om de gunst der Ariſtocraaten af te bedelen, maar veeleer geloven willen dat zyne poogingen welmeenend zyn, daar hy zelf ten ſterkſten betuigt, dat niet dan enkele loutere Vaderlandsliefde de dryfveer van zyn ſchryven is, en daarby aanbiedt om deeze zyne zucht voor het Vaderland met zyn bloed te willen onderteekenen, met welke bloedige onderteekening echter het Vaderland niet gediend of geholpen zou zyn, en 't geen dus een belachgelyke rodemontade is, die wy niet begrypen kunnen hoe in een verſtandig Man vallen kan.

In het Werkje van *Demofilus* ſtraalt veel gezond oordeel, en een yverige zucht voor het recht des Volks, door; doch het is jammer dat zyn pen dikwils wat ſcherp is, waardoor hy die beſcheidenheid uit het oog verliest, welke by fatſoenlyke Lieden in ſoortgelyke twistgedingen behoort plaats te hebben; doch wy willen dit gaarne toeſchryven aan den geest der tyden die wy beleeven, waarin alle politieke verdraagzaamheid zodanig verbannen is, dat men dikwils de welmeenendſte Menſchen, zo zy maar in 't minſte van de algemeen aangenomen en geliefkoosde begrippen afwyken, met de haatelykſte naamen beſtempelt en verkeerde oogmerken toeſchryft, 't welk echter volkomen ſtrydig is met die vryheid, welke een ieder behoort te hebben om zyne gedachten over 's Lands zaaken rondborſtig voor te ſtellen, en daarenboven, door het verbitteren van kundige

en

en welmeenende Mannen, de goede zaak ongelooflyk veel benadeelt en achteruit zet.

Na dus den aart van beide de aangekondigde Werkjes te hebben opgegeeven, zullen wy den Leezer over derzelver inhoud nog een weinig onderhouden.

In de eerſte 18 Paragraphen, poogt de Heer *Zilleſen* ſchetswyze aan te toonen, dat, by de oprichting van ons Gemeenebest, het Volk nooit eenig bewind in de Regeering gehad heeft.

Dat de Regeeringsvorm, by de oprichting van ons Gemeenebest, eene Democratie zou geweest zyn, is zekerlyk bezyden de waarheid, en het is dwaasheid dit te willen ſtaande houden; doch het is ook ongerymd te willen beweeren, dat 'er niets van het Democratiſche ooit in ons Gemeenebest zou plaats gehad hebben, of, met andere woorden, dat het Volk nooit eenigen invloed op de Regeering zou gehad hebben. ——— Het is zeker, en de Heer *Zilleſen* ſtemt dit ook toe, dat, na de afzweering van het Graafelyk Beſtuur, de Souvereiniteit weder in de handen van het Volk is overgegaan, dat zekerlyk toen regt had om weder een ander Souverein te verkiezen, gelyk het dan de Souvereiniteit eerst aan Vrankryk en daarna aan Engeland heeft aangebooden, maar deezen dezelve van de hand wyzende, en die geenen, aan welken men ze ook naderhand had willen afſtaan, geſtorven zynde, heeft het Volk geen Souverein Heer weder aangenomen. Dan, het heeft van die Souverainiteit, die dus aan het zelve verbleeven was, geen gebruik gemaakt, en de Staaten hebben, voornamelyk na den dood van Leicester, het Souverain Gezag aangenomen, wel zonder uitdrukkelyke, doch echter met eene ſtilzwygende, toeſtemming van het Volk, dewyl het Volk zich daar tegen niet verzet heeft, het geen ook zeer natuurlyk was, gelyk *Demofilus* wel aanmerkt, „ om dat de Staaten zich, in dien tyd, niet als Meesters maar als Agenten der Republiek gedroegen, en, indien zy op de eene of andere wyze het juk hunner Regeering hadden doen gevoelen, zoude het Volk zich ongetwyfeld daartegen verzet hebben; maar, daar de Regenten en Burgers zich vereenigden om den voorſpoed van het Land ten hoogſten toppunt te verheffen, en de Burger-Privilegien, in welkers handhaaving geen gering gedeelte der vryheid beſtaat, ongeſchonden bewaard wierden, zoude het misſchien ontydig geoordeeld, en wy mogen 'er wel byvoegen, zeer dwaas en onvoorzigtig gehandeld zyn geworden, indien het Volk zyne Regenten niet in het gerust

bezit van de uitoefening der Souvereine Magt gelaaten had, te meer, daar de voorſpoed van het Land, onder derzelver wys beſtuur, van dag tot dag aangroeide, en de gulde Vryheid haare aangenaame ſtraalen alom door het Vaderland verſpreidde."

Dan, ſchoon het Volk toen geen gebruik gemaakt heeft van de Souvereiniteit, die op hetzelve wettig vervallen was, om dat het toen ter tyd geen belang daarin had, vloeit echter geenzins hieruit voort, dat het Volk zyn recht zou verloren hebben, en, by verandering van omſtandigheden, daarin geen belang zou kunnen krygen om zich in zyn recht te herſtellen; want anderzins zouden de omwentelingen, die ſedert in ons Vaderland zyn voorgevallen, en zekerlyk het werk des Volks geweest zyn, voor onwettig moeten verklaard worden. Even zo min bewyst dit de door den Heer *Zilleſen* aangehaalde Reſolutie van den 13den Maart 1581, „ dat voortaan geene Steden over „ 's Gemeenelands zaaken raadpleegen zouden met eenige „ bestgeſtaatſten uit de Schutteryen en Gilden, gelyk door „ ſommigen voorheen wel geſchied was," dewyl de Oorlog met de Spanjaarden, en de aanhang die deezen nog in het Land hadden, toen ter tyd de geheimhouding allernoodzakelykst maakte, en 'er voorbeelden voorhanden zyn, dat zy naderhand weder zyn geraadpleegd geworden.

Ja, maar zegt de Heer *Zilleſen*, dit bewyst niet dat het Volk deel aan het Wetgeevend Gezag of Beſtuur in de Regeering had, en dat de Regenten hunne Vertegenwoordigers maar waren; verſtandige Regenten willen altoos de denkbeelden van kundige Burgers, in zaaken van gewigt, gaarne eens hooren; en *Demofilus* vraagt hierop, waarom men dan in 1583 de Schutteryen en Gilden met een maaltyd zocht over te haalen, om haar, door dat middel, de opdracht der Graafelyke Regeering ſmaaklyk te maaken, indien zy toch geen aandeel of beſtuur in de Regeering hadden? Doch dit doet, onzes bedunkens, niet veel af, dewyl de Souvereiniteit, door de afzweering van den Graaf, een einde had genomen, en de Staaten zich nog geen uitſluitend Souverein Gezag hadden aangemaatigd, en dus was het Volk volkomen vry om een ander Souverein Heer, naar welgevallen, te verkiezen —— Met meer grond brengt *Demofilus*, ten bewyze dat de Regenten de Vertegenwoordigers van het Volk waren, de Deductie by van de Staaten van Holland en Westfriesland van den 16den October 1587, in welke zy zulks met ronde woorden bevestigen, en onder

an-

anderen in het 15de Artikel, alwaar men deeze aanmerkelyke woorden vindt, „ waaruit goed te verſtaan is, dat „ deeze Collegien van de Magiſtraaten en Raaden van den „ Stede gevuecht by de Vergadering van den Edelen, „ ongetwyfelycken repreſenteeren den gantſchen ſtaat en „ het geheele lichhaam van de Landſaaten," als mede het 8ſte Artikel, waaruit onwederſprekelyk blykt, dat de Landſaaten, dat zyn alle In- en Opgezetenen des gantſchen Lands, de Graaven of de Princen van den Lande hun regeering hebben doen beginnen met een *delatie*, dat is een afſtand en *goede beliefte* der In- en Opgezetenen, maar dat zy zulks *ook veryolgd* hebben door den goeden wil der Landſaaten, der In- en Opgezetenen, en wel zodanig, dat zy de middelen aan zich behouden hebben, om zich tegen hem (den Graaf of Prince) ten allen tyde te oppoſeeren ter behoudenis hunner vryheid. „ Hier, (zegt hy) beſchryven de Staaten zelve de bepaalde macht, welke de Graaven gehad hebben, en meer als die bezaten, kon 'er onmogelyk by het afzweeren van den Graaf op de Staaten overgaan."

Uit dit alles, te ſamen genomen, dunkt ons dat wy veilig mogen opmaaken, dat 'er, by de oprichting van ons Gemeenebest, een Ariſto-Democratie heeft plaats gehad, dat is, dat de kundigſte en aanzienlykſte Burgers, als Vertegenwoordigers van het gantſche Volk, met derzelver ſtilzwygende toeſtemming, de regeering van het Land geregeld en aangenomen hebben, met die mits echter, dat het Volk altyd aan zich behouden heeft het recht, om, wanneer deeze inrichting, by verandering van omſtandigheden, mogt bevonden worden niet te beandwoorden aan het oogmerk der maatſchappy, daarin zodanige verandering te maaken, als men, ter behoudenis van welvaart en vryheid, oirbaar dacht, zo dat wy niet met den Heer *Zilleſen* kunnen inſtemmen, dat het Volk geen recht zou hebben om de eens gevestigde Regeeringsvorm te veranderen, maar verplicht zou zyn dezelve altyd te gehoorzaamen; ſchoon wy gaarne willen toegeeven dat de voorzichtigheid raadt, om van dit recht, niet dan in den uiterſten nood, gebruik te maaken, en niet ſlegts om eenige misſlagen, die in 's Lands beſtuur zyn ingeſloopen, en die dikwils zeer wel kunnen verbeterd worden, zonder eigenlyk daarom de Regeeringsvorm te veranderen, dat altoos van gevaarlyke uitzichten is.

Wat nu betreft de aanmerkingen van den Heer *Zilleſen*

tegen het bewuste ontwerp, dezelve zyn dikwils niet zeer krachtig, en van dien aart, dat zy het Enthusiesme van *Demosilus* gaande maaken, en doorgaands door deezen scherpen Schryver gepast beändwoord zyn. Wy zullen dit met een paar staalen aantoonen.

De Heer *Zilleſen* ontkennende en bewys vorderende uit onze Constitutie, dat het Volk ooit op de een of de andere wyze, het zy zelfs, of door hunne Vertegenwoordigers, zyn stem in de Wetgeevende Macht zou gehad hebben; brengt *Demosilus* een voorbeeld by uit de Regeeringsvorm van de Stad Dordrecht, het welk onwederspreekelyk aantoont, dat het Volk weezenlyk en wettig aandeel in de zaaken der Regeering heeft, het zelve bestaat kortelyk hier in:

„ De Leden der Gilden, uitmaakende de Burgery, en byna alle de Ingezetenen der Stad, verkiezen agt Mannen uit den buik der Burgery, welke, onder den naam van *goede lieden van den Agten*, stem en zitting hebben in den Oudraad of Vroedschap. —— Deeze agt Mannen vertegenwoordigen de Gilden, en zitten in plaats van hun die zy verbeelden, en zyn hun ook verantwoording schuldig, maar mogen zelfs in zaaken, die van groot aanbelang voor Land of Stad zyn, zonder hun ingenomen Advies, niet besluiten, gelyk ook de Gilden, om deeze agt Mannen in den band of in ontzag te houden, het regt bezitten, om hun jaarlyks van hunne Commisie af te zetten, en anderen, in hunne plaats, te nomineeren.

„ In het verkiezen van den Burgemeester, hebben deeze goede Lieden van Agten twaalf stemmen, zo dat zy, met weinigen uit den Oudraad, den Burgemeester verkiezen kunnen. —— Daarenboven moet 'er bestaan een Collegie van veertig Lieden, die insgelyks door de Gilden moeten verkoozen worden, en geen Oudraaden, maar Burgers, behooren te zyn, welke *Mannen van Veertigen* alle jaar, agt dagen voor St. Michaelis dag, eene nominatie van Scheepenen moeten maaken, van een dubbeld getal uit den Oudraad, indien het getal van veertig Perſoonen daar in vol is, of uit de Burgery, zo 'er plaatsen open zyn, waar uit de Stadhouder een enkeld getal verkiest.

„ Alle jaaren verkiezen de Gildebroeders van ieder Gild twee Thesaurieren, een voor den ontvang en een voor de reparatien of uitgaaf, welke beiden jaarlyks rekening moeten doen ten overstaan van Dekenen der Gilden, welken, daarenboven, tot onderzoek van derzelver rekening, benoemen

agt

agt Perſoonen, namelyk twee uit den Oudraad, twee uit Scheepensbank, twee uit den Agten en twee uit de Gemeente, om die rekeningen met alle naauwkeurigheid te onderzoeken, en van hun bevinding rapport te doen aan Dekenen der Gilden; --- en boven dit alles mag 'er geen belasting, noch van 's Lands-, noch van Stadswege worden opgelegt zonder toeſtemming van de meerderheid der Gilden, waartoe ieder Gildebroeder een ſtem heeft."

Wanneer men hierby de ſchoone Deductie, door de Regeering der Stad Alkmaar, aan de Staaten van Holland overgeleverd, naleest, en de Regeeringsvorm van meest alle de Steden van Noord-Holland, met de vereischte aandagt, nagaat, zal men, gelyk *Demofilus* wel zegt, middagklaar ontdekken, dat, indien 'er ooit een Ariſto-Democratie, of Volksregeering, by repræſentatie heeft plaats gehad, het, buiten twyfel, die van de Hollandſche Steden is.

Voorts toont hy aan, dat de uitlegging, door den Heer *Zilleſen* aan het 25ſte Artikel van de Unie gegeeven, vry wat gewrongen is; want, indien de waare meening van dit Artikel, (gelyk de Heer *Zilleſen* wil) was, dat niet de Schutteryen en Gilden de Unie moesten bezweeren, maar dat de Regenten de Eed moesten doen, om de Schutteryen en Gilden te onderhouden, dan zegt hy, is 'er geen reden, waarom het zelve niet onmiddelyk achter de laatſte woorden van het voorige Artikel is aangevoegd, en waarom men die woorden in een byzonder Artikel geplaatst heeft. Doch het geen ſterker bewys oplevert en misſchien de zaak geheel beſlist, is, dat dit zelfde Artikel door den beroemden Hiſtorieſchryver P. C. HOOFT, in zyne Nederlandſche Historie, aldus wordt opgegeeven: „ Desgelyks hebben alle Schutteryen, Broederſchappen en „ Collegien [Genootſchappen] zynde in eenige Steden of„ te Vlekken deezer vereeniging, by eede moeten beloven „ dezelve punten te onderhouden." Waarin men alle dubbelzinnigheid ziet weggenomen; —— doch het geen *Demofilus*, niet zonder reden, grootelyks verwondert, is, dat de Heer *Zilleſen*, die niet ſterk van geheugen ſchynt te zyn, in zyne *Opkomst, Verval en Herſtel der Nederl.* IIde Deel, bl. 13. dit zelfde Artikel aldus verklaard heeft: „ Ook zal dit [het bezweeren van de Unie] geſchieden „ moeten door alle de Schutteryen, Broederſchappen en „ Kollegien, die in eenige Steeden of Vlekken derzelver „ vereeniging zyn." Deeze twee uitleggingen ſtrooken ze-

zekerlyk zeer kwalyk met elkander, ſchoon wy dit liever aan zwakheid van geheugen, dan, gelyk *Demoſilus* doet, aan oneerlykheid en kwaade trouw willen toegeſchreeven hebben.

Voorts is het wel op zich zelven waar, gelyk de Heer *Zilleſen* verder aanmerkt, dat 'er in de Unie geene bewyzen voorhanden zyn tot betoog van de Souvereiniteit van 't Volk van Nederland; dan, men kan hier uit geene gevolgen trekken, om de volgende redenen, die *Demoſilus* zeer wel aanvoert: 1.) Dat 'er in de gantſche Unie geen woord van de Souvereiniteit geſproken wordt, het geen ook onmogelyk was, om dat Philips toen ter tyd nog niet was afgezwooren: 2.) Dat de Unie, ſchoon zy voor een grondwet gehouden wordt, niet zo zeer geſchikt is voor den tegenwoordigen tyd, als wel voor dien, in welken zy gemaakt wierd: 3.) Dat de Unie nooit is opgeſteld met een oogmerk om te ſtrekken tot een grondſteun van een Gemeenebest; ja, wat meer is, men had by de oprechting van dit verbond, niet eens een oogmerk tot het daarſtellen van een Republiek, die naderhand eerst in ſtand is gekomen; en dus volgt hier uit, dat men zich in de tegenwoordige omſtandigheden geenzins op de Unie beroepen kan.

Ons beſtek laat niet toe om hieromtrent verder uit te weiden; wy kunnen echter niet nalaaten hier by te voegen, dat de Heer *Zilleſen* ons geenzins die verachting ſchynt te verdienen, waarmede *Demoſilus* hem behandeld heeft, en dat 'er in zyn Werkje ook eenige goede aanmerkingen voorkomen, die der overweeging wel waardig zyn. Van dien aart is, onder anderen, het ſlot van dit zyn Werkje, waar hy in overweeging geeft, of het, in plaatze van thands te denken om een nieuw Staatsgebouw op te rechten, niet beter ware, handen in een te ſlaan, om de tegenswoordige Regeeringsvorm te verbeteren, en zo in de Wetgeevende- als Uitvoerende Macht naauwer te bepaalen.

„ Het Generaliteitsbeſtuur, Marine, Colonien van den Staat, het nuttig herſtellen van bezwaarende Steedelyke Gewoontens, Privilegien, dit en nog meer, zegt hy, levert ſtof genoeg op ter verbetering, vooral daar de Leden der Staatsvergadering aanvangkelyk hiertoe bereids de handen aan 't werk ſlaan; —— en deeze zyn het alleen welke met vrucht daaraan arbeiden kunnen: ja, geeven de weldenkende Steeden geen blyken, dat zy aan de billyke ver-

verzoeken hunner Burgeren gehoor geeven? — Doch alle te ondernemene middelen ter verbetering, zullen te vergeefsch zyn, zo niet Regenten en Burgers onderling arbeiden, om den gebrooken band van Eendracht te vernieuwen. Ik vertrouw daarom dat een herstel in de hier voorgenoemde onderwerpen, mogelyker zal zyn dan een nieuw stelzel van bestuur in te voeren, dat de grond zal leggen tot verdere verdeeldheden, zelfs tusschen braave Regenten en Burgers.

Reize naar de Oost-Indiën en China, in de Jaaren 1774—1781, op last des Konings van Frankryk, gedaan door den Heer SONNERAT, *Commissaris der Zeezaaken, gepensioneerd Natuurkundigen van den Koning, Korrespondent van zyner Majesteits Natuurkundig Kabinet en van de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys, Lid van die te Lyons, enz. Uit het Fransch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Eerste Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1785.

Alvoorens wy een verslag geeven van den aanleg en inhoud van dit leerzaam en aangenaam Werk, zal het niet onvoegelyk zyn, onze Leezers met den Reiziger zelven, volgens het bericht van den Vertaaler, wat nader bekend te maaken. De Heer SONNERAT, een Man met kundigheden in de Natuurlyke Historie begaafd, en met een grooten yver en smaak voor de Wetenschappen bezield, vertrok van Parys in het Jaar 1768, en toen een Leerling zynde van den beroemden COMMERSON, doorkruiste hy met dien Natuurkundigen, geduurende den tyd van drie Jaaren, de Eilanden *Isle de France*, *Bourbon* en *Madagaskar*. Zyne kundigheden onder het oog van dien schranderen Waarneemer verrykt hebbende, reisde hy vervolgens naar *Indie*, bezogt de *Philippynsche-* en *Molukksche* Eilanden, en nieuw *Guinée:* hy keerde, in het Jaar 1773, in Frankryk te rug, bragt eene aanmerkelyke verzameling van voorwerpen, in verschillende takken van Natuurlyke Historie, met zich, welke hy in 's Konings Kabinet plaatste, en gaf te zelfder tyd de Historie van zyne Reizen in 't licht, in welke men de beschryving van verscheiden aanmerkingswaardige Boomen, gelyk ook van eene menigte Vogelen, vindt; een Werk dat men insgelyks voor-

voorneemens is, onzen Landgenooten, in 't Nederduitsch vertaald, aan te bieden.

In het Jaar 1774 vertrok hy wederom naar Indien, met last van de Regeering, om zyne naſpeuringen in de Landen, welke by op nieuw ſtondt te bezoeken, voort te zetten. Hy ſtak over naar *Ceylon* en van daar naar de Kust van *Malabaar*, hieldt eenigen tyd zyn verblyf te *Mahe*, en trok, na het Gebergte *Gates* doorreisd te hebben, de Kust hooger op tot aan *Suratte* en in de Golf van *Cambage*; vervolgens begaf hy zich naar de Kust van *Coromandel*, alwaar hy eenigen tyd verbleef; en daarna ging hy naar de Oostkust, naar het Schiereiland *Malacca*, en eindelyk naar *China*. Dan, oordeelende dat hy zyne waarneemingen over de Indien nog verder kon uitſtrekken, en den arbeid, welken hy begonnen had, vervolgen, vertrok hy wederom naar de Kust van *Coromandel*, en doorreisde, den tyd van twee Jaaren, de Provincien van *Carnate*, *Tanjaour* en *Mandure*.

Kort daarna wierden zyne naſpeuringen afgebroken door den Oorlog. Zich belast vindende met het opzicht over de Hospitaalen en over de Pakhuizen van den Koning en van de Haven, geduurende de beleegering van *Pondichery*, was hy, na de Capitulatie van de Franſchen in die Plaas, genoodzaakt wederom naar Europa over te ſteeken, maar alvoorens hy in zyn Vaderland wederkwam, hield hy zich eenigen tyd op, op *Isle de France*, *Madagaskar* en aan de *Kaap de Goede Hoop*. Alle deeze Landen doortrok de Heer SONNERAT als een kundig Waarneemer, en bragt de fraaiſte verzameling mede, waarin eene menigte, tot hier toe onbekende, voorwerpen, uit het Dieren- en Plantenryk gevonden wierden: zodanige bouwſtoffen, gepaard met de waarneemingen over de Volkeren, onder welken hy gereisd had, ſtelde hem in ſtaat om het algemeen een Werk mede te deelen, welks inhoud wy onzen Leezeren nu kortelyk zullen affchetzen.

In het eerſte Deel, het welk wy hier aankondigen, befchryft de Heer SONNERAT een Volk, vermaard wegens zyne maatigheid, oudheid en eenvoudige zeden, welks Geſchiedenis ons doet zien, hoedra eene willekeurige overheerſching en onderdrukking de Volkeren vernederen, hoe zy de bloeijendſte Staaten ontzenuwen, en het karakter van den Mensch verlaagen; en dat, hoe gelukkiger een Volk is, hoe meer zyne Nabuuren het benyden, en wreedheid,

heid, dwinglandy en onkunde, altoos de deugd en het geluk verwyderen zullen.

In eene gepaste Inleiding, onderzoekt de Schryver den oorſprong der Indiaanen, die hy, in navolging der Ouden, met recht voor de vroegſte Bewooners der Aarde houdt, daar men by hen de voetſtappen van de verwyderdſte oudheid vindt; en de eerſte vonken van het vernuft, in die Luchtſtreeken, moesten ſchitteren, om dat de verſtandelyke vermogens zich alleen daar ontwikkelen, alwaar de Mensch door geene natuurlyke behoeften ontrust wordt; waarom ook alle Volkeren de eerſte beginzelen hunner kundigheden in Indien gehaald hebben.

Om een juist denkbeeld te geeven van dit aloude Volk, aan wien Egypte en Griekenland eertyds hunne Fabelen en Wysheid verſchuldigd waren; doch 't welk daarna in onkunde en vernedering vervallen is, heeft de Schryver zorgvuldiglyk verzameld de alomverſpreide narichten, die geſchikt zyn om de omwentelingen te doen zien, welke het, in verſchillende tydperken, ondergaan heeft, en die hy ons in het eerſte Hoofdſtuk van dit Deel heeft medegedeeld, terwyl hy in de volgende Hoofdſtukken alles begrepen heeft wat eenige betrekking heeft tot het Schier-Eiland van Indien, zyne Landbeſchryving, zynen Koophandel, de verdeeling der Indiaanen, in Casten of Stammen, de zeden van hun, die dezelve uitmaaken, hunne inwijing, de gewoonten, welke men by Huwelyks- en Lykplechtigheden waarneemt, hunne Kunſten en Handwerken, benevens eenige eenvoudige en nuttige werktuigen, waarvan zy zich bedienen; van hunne Geneeskunst en Sterrekunde; van de Taalen en het Schrift der Indiaanen en van die der Tamoulers in het byzonder; van de Geldſpecien, van de Kust van Coromandel, en den ſmaak, welken derzelver Inwooners in zedekundige Fabelen vinden, van welken hy een denkbeeld heeft gegeeven door eenige ſtukken van dien aart te vertaalen.

In het tweede Boek, waarmede dit eerſte Deel beſlooten wordt, geeft de Schryver ons een kort begrip van den Godsdienst of Fabelhistorie der Indiaanen, die dit met elkanderen gemeen hebben, dat zy dezelfde voornaame Goden onder dezelfde naamen erkennen, gelyk BROUMA, VICHENOU en CHIVEN (*), dat zy het zelfde gevoelen hebben omtrent de

(*) BROUMA, is God de Schepper, VICHENOU, God de Onderhouder, en CHIVEN, God de Verdelger.

de ziel, haare verschillende verhuizingen van het eene lichaam in het ander, en dat zy dezelfde Boeken voor heilig houden, welke zy zeggen dat alle de grondstukken van hunnen Godsdienst bevatten.

De dwaalende begrippen aller Volkeren, gelyk onze Schryver wel aanmerkt, worden veroorzaakt door het vergeeten van hunne natuurlyke taal. Als deeze in onbruik geraakt is, maaken de verklaarers haar veruer geheel onverstaanbaar. De Bramaanen, van elk Land, hebben, in hunne uitleggingen van de eerste heilige Boeken, ongerymde en belachgelyke Fabelen ingelascht, welke zy meenden aangenaam te moeten zyn aan hun, welken zy die voorpredikten. Van daar die verscheidenheid van gevoelens omtrent de geboorte, de daaden, de naamsoorsprong hunner, zelfs voornaamste, Goden, dat groot verschil van Feesten en Plechtigheden, die oneindige menigte van mindere Goden, halve Goden en Heiligen, die, even als de heilige Dieren van Egypte, op de eene plaats gevierd en aangebeden worden, terwyl zy op eene andere veracht of onbekend zyn.

Met dit al is de verstandige Indiaan geen Afgodendienaar. Hy veracht de vertellingen, welke de Bramaanen uitstrooijen om het onkundig Volk te onderhouden: hy aanbidt een oneindig Opperwezen, van welk alles een deel is; vraagt men hem hoe hy zich dat voorstelt, hy antwoord zonder bedenken: „ Het is my even onmogelyk het te verbeelden, „ als u de stem te vertoonen, die ten monde uitgaat, of „ het geluid dat een klok geeft: Dit hooren wy, en zo ook „ verkondigt my alles een opperst Wezen, zonder dat ik „ het daarom kan omschryven, of onder eene zinnelyke ge„ daante afschilderen."

Na het karakter der Indiaanen geschetst te hebben, gaat de Schryver in het derde Boek, dat wy in een volgend Deeltje te wachten hebben, over tot een byzondere beschryving van hunnen Godsdienst, waarin hy doet zien, hoe het Bygeloof millioenen Menschen, die voorheenen voor de wyste der Aarde gehouden wierden, en by welke alle Volkeren kundigheden kwamen opdoen, onder de overheersching der Priesteren hebbe doen bukken; dit Boek bevat den Godsdienst of het Geloof der Indiaanen op de Kust van *Coromandel*, den Eerdienst, welken zy den Goden bewyzen, de overeenkomst van dien Eerdienst met den Godsdienst der Chineezen, Siameezen en Peguaanen, de Feesten, Plechtigheden, bygeloovige Gebruiken, Godsdienstiging

ftige gevoelens, en eindelyk de Geſchiedenis van de Indiſche Monniken, zo geëerbiedigd in die Landen, welke zy met hunne bygelovigheden en dweepery vervullen.

Het eerſte Hoofdſtuk van het volgende gedeelte deezes werks, zal eene verhandeling behelzen over de konſten en wetenſchappen der Chineezen, met eenige byzonderheden, betreffende hunne zeden. In het tweede Hoofdſtuk ſchetst hy de Staatsomwentelingen, zedert eene Eeuw in de Koningryken *Pegu* en *Ava* voorgevallen, en hunnen handel met de Europeeſche volken. En daar het Eiland *Madagaskar* te digt by de volkplantingen is, die de Franſchen voorby de *Kaap de Goede Hoop* hebben, zullen wy in het derde deel de zeden, de gewoonten, de kunſten van de Inwooneren van dat groot Eiland en eene beſchryving van deszelfs zuidlyke ſtreeken vinden. Eenige byzonderheden, die hy omtrent de *Kaap de Goede Hoop*, de Eilanden *Isle de France* en *Bourbon*, de *Maldiviſche* Eilanden, *Ceylon*, *Malacca*, de *Philippynſche* en *Molukſche* Eilanden heeft aangeteekend, ontleenen hunne waardye door de waarheid der aangevoerde feiten. Eindelyk heeft hy dit werk geëindigd, door eene naauwkeurige beſchryving van nieuwe voorwerpen, uit de Natuurlyke Historie, die in drie hoofdverdeelingen verdeeld zyn, en de viervoetige dieren, vogelen en planten bevatten zullen.

Zie daar een ſchets van het geheele Werk, zo als zy genoegzaam door den Schryver zelven is afgeteekend, die niet getragt heeft, het geen hy gezien en waargenomen had, op te ſieren, of het valſche door eene bevalligheid van ſtyl te bedekken, zodat, indien dit zyn werk het ſchitterende niet heeft van eenige hedendaagſche ſchriften, het echter eene betere verdienſte heeft, namelyk de waarheid. Met dit alles kunnen wy 'er echter byvoegen, dat het in een zeer goeden ſtyl geſchreven is, en overal het juiste oordeel van een opmerkſaamen Waarneemer der Natuur, en van het menschdom, aanduidt.

By een volgende Uitgave van een tweede Deeltje van dit aangenaame en nuttige Werk, welks inhoud wy thands hebben doen kennen, zullen wy eenige byzonderheden uit het zelve, onzen Leezeren mededeelen.

JOACHIMI FORTII RINGELBERGII, DESIDERII ERASMI, M. A. MURETI, G. J. VOSSII, ET C. BARLÆI Commentationes de Ratione Studii. Accesſit Elogium TIBERII HEMSTERHUSII, auctore Viro celeberrimo DAVIDE RUHNKENIO. Præmiſſa denique eſt Præfatio J. L. MOSHEMII ad Lexicon Noltenianum. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel*, 1786. Absque præcedd. 216 pp. in octavo. f. maj.

In deezen Bundel heeft de Hoogleeraar *Scheidius* by een verzameld, etlyke Stukken, waar van de oefengraage Jeugd, die zig der Weetenſchappen toewydt, met zeer veel vrugts gebruik kan maaken; en welken tevens van een uitneemenden dienst kunnen zyn, voor de zulken die 't 'er op toeleggen, om door den tyd, in deeze en geene Weetenſchappen, openbaare Leeraars te worden, om det Jeugd tot nutte Leidslieden, in 't beoefenen der Geleerdheid, te verſtrekken. Alle de hier ſaamgebragte ſchriften, naamlyk, behelzen leerzaame onderrigtingen, wegens het geen men zo in 't onderwyzen als in 't aanleeren der geleerde Weetenſchappen, in agt hebbe te neemen, ten einde daar in, op een geregelden voet, voort te gaan; en zig in alles op zodanig eene wyze te gedraagen, dat men zig, op een goeden grond, kunne vleien, met een gewenschten uitſlag zyner poogingen, ter bevorderinge van waare en bondige Geleerdheid. Men mag des deeze Verzameling allen dezulken, dit 't 'er op toeleggen, om, niet ſlegts met een uiterlyken ſchyn van Geleerdheid te pronken, maar inderdaad welgegronde Geleerden te worden, de herhaalde overdenking deezer ſchriften met het hoogſte regt aanpryzen, en de Hoogleeraar *Scheidius* verdient veeler dank, met deeze Stukken, dus op nieuw, ter drukperſe te leveren, en by een verzameld gemeen te maaken, ten einde daardoor de leerzugt op te wakkeren, en aan de vereiſchte beoefening der Geleerdheid de behulpzaame hand te bieden.

Het oudſte Stuk deezer Verzamelinge is het beroemde Geſchrift, van J. F. RINGELBERGIUS, vereenigd met dat van zynen gemeenzaamen Vriend D. ERASMUS, *de ratione ſtudendi*. De geleerde TH. ERPENIUS, erkennende dat by zyne vorderingen in de Geleerdheid grootlyks aan dit Geſchrift van *Ringelberg* verſchuldigd was, had dit dus met dat van *Erasmus* vereenigd, daar het ten zynen tyde reeds zeldzaam geworden was, in 't jaar 1642 op nieuw ter drukper-

perſe aanbevolen, en daar het thans weder naauwlyks te bekomen was, heeft men 't raadzaam geoordeeld eene nieuwe uitgave op te leggen. Het komt hier te voorſchyn, met de Voorreden van *Erpenius*, en daar by is gevoegd, de aanpryzende levensbeſchryving van *Ringelberg*, door *Melchior Adami*, het loflyke getuigenis van *J. M. Gesnerus*, en het kort berigt dat *Chr. Saxius*, in zyn *Onomasticon Literarium* van deezen Geleerden gegeeven heeft. — By gelegenheid deezer vernieuwde uitgave, heeft men ook te gelyk herdrukt eenige andere Schriften over dit zelfde onderwerp, die 'er gevoeglyk en met nut nevens geplaatst konden worden. Te weeten: M. A. MURETI *Conſilium de via ac ratione tradendarum disciplinarum;* G. J. VOSSIUS *de Studiorum ratione* in genere, et *de ratione, et ordine, univerſam legendi Historiam*, in ſpecie, nec non *de Studiis inſtituendis;* etiamque C. BARLAEI *Methodus Studiorum, præſcripta Ducibus Megapolenſibus ad eorum Ephorum.* — Aan deeze verzameling van Schriften van vroegere Geleerden, is ook nog gehegt een *Elogium* TIBERII HEMSTERHUSII, voor 15 jaaren opgeſteld en uitgeſprooken, door den Oordeelkundigen D. RUHNKENIUS; waar in ons de egte trekken en vereischte bekwaamheden van een waar *Criticus*, of Letterkundig Beoordeeläar, onder het afbeeldzel van den doorſchranderen *Hemſterhuis*, ten leevendigſte afgemaald worden; terwyl die ſchildery tevens toont, welken weg men hebbe in te ſlaan, en te houden, om groote vorderingen in de Letterkunde te maaken. — Wyders heeft de Hoogleeraar *Scheidius*, aan 't hoofd van deezen Bundel, ook nog geplaatst de Voorreden van den Hoogleeraar J. L. MOSHEIM, voor J. F. NOLTENII *Lexicon Latinæ linguæ antibarbarum*, waarin de beſchaavende beoefening der Latynſche Taal, tegens derzelver verwaarloozers, ten bondigſte gehandhaafd, en de Jeugd, mitsgaders alle beoefenaars der Geleerdheid, ten ſterkſte aangemoedigd worden, om hun werk te maaken van zuiver en bevallig Latyn te ſchryven.

Inleiding in de Fabelkunde der oude Grieken en Romeinen, door CHRISTIAAN TOBIAS DAM, *Rector van het Koninglyk Gymnaſium te Berlin. Naar den vyfden druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden, by* W. H. Gryp, 1786. *Behalven de Voorreden en 't Register,* 348 *bladz. In octavo.*

Dat de leergierige Jeugd, in het leeren der Griekſche en Latynſche taalen, niet alleen een regelmatig denkbeeld van die taalen zelfs met alle mogelyke kortheid moet ingeprent worden, maar ook, dat dezelve in 't byzonder, met opzicht tot de aardryksbeſchryvinge, oudheden, tydrekeninge, geſchiedenisſen, enz. zeer veele doch duidelyke ophelderingen nodig heeft, indien dezelve met eenig voordeel de Schryvers, hen in handen gegeeven, gebruiken zal, is reeds meermaalen, met recht en naar waarheid, aangewezen. Dan het is ook niet minder waar, gelyk men in de Voorreden van dit werkje wel heeft aangemerkt, dat de Fabelkunde voor de Jeugd, die eenigen ſmaak in Poëzy heeft, onontbeerlyk is, vooral, wanneer dezelve begeerig is, om de Dicht- en Tooneelſtukken der Griekſche en Romeinſche Schryvers, ter opſcherping van hunne genie en ſmaak, te leezen en te beſtudeeren. Uit dien hoofde heeft de Berlynſche Rector *Dam*, de eerstbeginnenden, in deeze ſoort van Geſchiedkunde, deeze beknopte Inleiding aangeboden, opdat zy de zogenaamde Godheden, en de meest voorkomende Helden-Geſchiedenisſen, zich eigen kunnen maaken, maar tevens ook om hun aanleiding te geeven, om het geen onder zodanige beelden en omſtandigheden ingewikkeld ligt, te ontwikkelen, en de denkwyze der oudheid een weinig nader te leeren kennen. In 't byzonder heeft hy zich toegelegd op de oudſte Fabelkunde, dat is, de verdichtſelen en verhaalen die in de Schriften van Homerus voorkomen, om dat dezelven niet alleen met veel oordeel verdicht is, en haare onontbeerlyke en veelvuldige nuttigheid heeft, by alle werken van kunst, die met verdichtſels iets te doen hebben, maar voornamelyk, omdat zy de eerstbeginnenden tot eene aanleiding kan ſtrekken, hoe zy vervolgens de Schriften van Homerus in denzelfden zin leezen kunnen, in welken hy die geſchreeven heeft. Tot dit oogmerk kan dit werkje, 't welk doorgaans in een aangenaamen en voor de Jeugd bevatbaaren trant geſchreeven is, wel aangepreezen worden, om door de Lettergierige en Dichtminnende Jeugd op de Latynſche Schoolen gebruikt te worden.

Ze-

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren, d'Arnaud, Mercier *en anderen der beste hedendaagſche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Kunstplaaten vercierd. Negende Deel. Te Amſteldam, by* A. Mens, Jansz. 1785. *In* 8vo. 263 *bladz.*

Dit Stukje bevat op nieuw drie Verhaalen, welker leezing van een leerzaam nut kan zyn. —— Eene Engelſche geſchiedenis, de lotgevallen van *Nancy* verhaalende, brengt den Leezer onder 't oog, het onvoorzigtige gedrag eener jonge Juffer, die, hoewel niet afwykende van den weg der eerlykheid, zig nogtans inliet in buitenſpoorige vermaaken, die haaren goeden naam bezwalkten. Zy gaat eerlang eene geheime huwelyksverbindtenis aan met *Bentlei*, die hoopt zynen Vader vervolgens over te haalen, om dit huwelyk, ſchoon zeer ongelyk van middelen, goed te keuren. Haare leevenswyze, geduurende dien tyd, is van denzelfden aart; en 't gevolg hier van is dat een t'zamenloop van omſtandigheden haar by *Bentlei* eindelyk ten hoogſte verdagt maake; des hy haar een brief ſchryve, waarin hy haar van trouwloosheid beſchuldigt, en te kennen geeft, dat zy voor altoos van hem moet afzien. Zulks ſtort haar in eene doodlyke krankte. In die omſtandigheden vond haar de Oom van *Bentlei*, die met hem afgeſproken was haar te zullen bezoeken, met oogmerk om haar over te haalen, om zig goedwillig van hem te laaten ſcheiden. Dan by dit bezoek erlangt de Oom zo ontegenzeggelyke bewyzen van haare onſchuld, dat hy haare voorſpraak op zig neemt, en vertrekt om *Bentlei* af te haalen. Maar op de komst van *Bentlei* is *Nancy* in doodsnood; naauwlyks opent ze nog de oogen met kennis, drukt hem de hand, ziet hem voor een poos ſterk aan, en ſterft in zyne armen. *Bentlei* is verwoed, en 't komt eerlang zo verre, dat hy in een dolhuis opgeſlooten worde, alwaar hy, na verloop van twee jaaren, zyn ongelukkig leeven eindigt. —— Men ziet hier, aan de eene zyde, de nadeelige gevolgen van een onvoorzigtig gedrag, dat den ſchyn van het kwaad niet behoorelyk ſchuwt; en aan de andere zyde het rampzalige gevolg van eene al te ligte neiging tot ergwaan. —— Op dit verhaal volgt eene Hoogduitſche Geſchiedenis, getyteld *Gustav Lindau*; doch van deeze, uit het Hoogduitsch van den Heer *Meixner* overgenomen, voor dat de Nederduitſche vertaaling van 's Mans *Leerryke Verhaalen* het licht zag, zullen wy, by eene recenſie daar van, gewag maaken; des wy dezelve hier niet behoeven te melden. —— Hier by komt ten laatſte eene Franſche Geſchiedenis, welker

hoofdperſoonaadje is *Julia*; eene op het Land Godsdienſtig opgevoede Juffer, maar die te Parys, onder den ſchyn van eene beſchaafder opvoeding te zullen erlangen, en in de hoop van haar fortuin te maaken, jammerlyk verleid wordt; 't welk ten gevolge heeft, dat zy op de ſchandelykſte wyze den weg der ongebondenheid bewandelt; van welken zy egter ten laatſte, tot troost haarer Famille, nog weder te regt gebragt wordt; waar op zy, zig in een klooster van de geſtrengſte Orde begeeven hebbende, een twintigjaarig boetvaardig Godsdienſtig leeven ten einde bragt. Deeze geſchiedenis verleent eene reeks van leerzaame waarſchouwingen, zo voor de Jeugd, als voor dezulken, wien derzelver opvoeding is aanbevolen; en ſchetst eene verſcheidenheid van tafereelen, die de Deugd en de Ondeugd in het juiste licht plaatzen. Tot eene proeve dier tafereelen verſtrekke het volgende, waarin ons de heuchelyke wederkomst van *Julia* by haaren Vader, den braaven *de Gourville*, en 's Mans ſterfbedde, gemaald word. ——— Haar Broeder, naamlyk *Daumal* geheeten, (hebbende hy zyn geſlachtnaam, op Zusters ſchandlyk gedrag, veranderd,) had *Julia* toevallig ontdekt; met blydſchap was hy gewaar geworden, dat ze reeds eenigermaate tot inkeer gekomen was; hy had haar hierop ten goede verſterkt, en voorts bewoogen om met hem te gaan, ten einde Vader, door haare wederkeering, te troosten. Aan 't huis gekomen zynde, daar hy zig bevond, begaven ze zig na zyn vertrek.

„ DAUMAL, (dus vervolgt het verhaal) treed de eerſte in. Wel nu, myn waarde Zoon, ſprak de Grysaart, hebt gy die ongelukkige Zuster gevonden, die my zal doen ſterven? Hier is zy, riep JULIA, zich driftig voor het bed aan de zyde haares Vaders nederwerpende, hier is die onwaardige dochter, die ſchandvlek harer Ouderen, onwaardig om langer te leven, zy komt om aan uwe voeten te ſterven.... Myn dochter, antwoordde de oude man, haar zyne hand toereikende,..... gy hebt my den dood aangedaan.... Is het mooglyk, dat ik u wederzie... Zyt gy het?... Ja Vader, zeide zy, ik ben het, die myne afkomst heb kunnen vergeeten; maar heden herinner ik my dezelve, en van nu af aan zal ik trachten myn leven te beteren, en alles wat in myn vermogen is aanwenden, om boete te doen voor myne misdaad. Ik heb God, de natuur, myne familje en myne eer beledigd: ik ben enkel hier gekomen om u te zien, u te aanbidden; en om u te verklaren, dat myn hart u en myne ongelukkige moeder geſtadig bemind heeft. Ach konde ik my voor de weereld, voor het daglicht, en voor my zelve, verbergen! Myn beſluit is genomen; ik zal in een klooster den niederigſten ſtaat aanneemen, alſdaar myn leven eindigen, en God en u om eene eeuwige vergifnis ſmeeken; ô myn Vader, weiger niet my weder aan te neemen; laat my niet ſterven zonder uwe vertroostinge; dit zeg-

zeggende; bedaauwde zy met hare tranen de handen van haren Vader. De Heer DE GOURVILLE, door het berouw van JULIA getroffen, antwoordde haar; myne dochter, ik zie de traanen van uw berouw, zou ik onverbiddelyker zyn dan God? immers heeft hy gewild, dat wy vergeeven zouden. Uw berouw is oprecht? —— Ach myn Vader, zeide zy, ik bezwyk onder myne wroegingen; ik voel myn ſchuld op 't allerlevendigst; ik kan, dit weet ik, door myn dood, de ſchande van myn leven niet boeten; maar laat my, ten minſten, uwe dochter zyn, laat my zonder dien naam niet ſterven. —— De Heer de GOURVILLE omhelsde JULIA, mengde zyne tranen met de haren, en drukte haar tegen zyn hart: gy zyt, myne dochter, zeide hy, ik heb u weder gevonden, ontvang nu ook myn laatſten levensſnik. —— Neen, Vader, neen, riep JULIA, waarom zoudt gy ſterven? leef, om te zien dat ik u altoos heb lief gehad! ô dat ik, ten minſten, uwes waardig ſterve!

„ Eene ſterke aandoening van droefheid en vreugde was ten uiterſte nadeelig voor de gezondheid van den Heer DE GOURVILLE. JULIA bleef aanhoudend by 't bed hares Vaders, om hem alle mogelyke hulp toe te brengen. Eindelyk voelde de Grysaard zyn einde naderen. —— Ik zie, myne kinders, zeide hy, dat gy weent; maar moeten wy het leven niet wedergeven aan hem, van wien wy hetzelve ontvangen hebben? Ik ſterf vergenoegd, nu ik weet dat de oogen van myne JULIA geopend zyn over haare dwaalingen. Myne dochter kent thans de geheele waarde der deugd, en deze verſchaft niets dan gelouterde vermaken. Gy zult beproeven en zien, dat alle de beguichelingen der weereld niet opweegen, tegen het geluk van zich niets te verwyten te hebben, en den vreede der ziele te bezitten; doch dit geluk komt van God alleen. ô Myn God! vervolgde de oude man, ô myn weldoener, verlaat myne kinderen niet; neem hen in uwe hoede en toeverzicht, laaten ze in u hun ſteun vinden: ik neem toevlucht tot uwe goedertierenheid; vergeef my myne zonden, ô myn God! myne ziele hoopt op uwe barmhartigheid!

„ De Heer DE GOURVILLE drukte JULIA en DAUMAL telkens aan zyn hart, hief de oogen dikwyls ten hemel, en liet op zyn gelaat eene tederheid en vergenoegdheid blyken, welke ten troost en ter vermaninge ſtrekte van alle de genen die hem omringden. Hy omving de kerkgerechten met de Godsdienſtige aandacht van eene ziel, die ſteeds deugdzaam en godvreezend geweest is; en na zyne kinderen nogmaals gezegend te hebben, ſtierf hy in hunne armen, als of hy in een zagten ſlaap viel; de vroomheid en de onſchuld van zyn leven ſchenen nog op zyn gelaat te zweven."

Dit vergenoegd ſterfbedde, van den deugdzaamen DE GOURVILLE, treft, in deeze Geſchiedenis, te ſterker, om dat 'er

even te vooren verhaald is het wanhoopige ſterven van Mevrouw DE SAUVAL, die, door haare heillooze aanzoeken, JULIA verleid en in 't bederf geſleept had; 't welk haar, na haare ſchuld bekend, en JULIA benevens DAUMAL om vergiffenis geſmeekt te hebben, onder de bitterſte wroegingen, met een afgryzelyk gegil, den geest doet geeven.

Thereſe en Faldoni, of Brieven van twee Gelieven te Lyon, uitgegeeven door den Heer LEONARD. *Uit het Fransch vertaald. Twee Deelen. Met Plaaten. In 's Hage, by* J. van Cleef, 1785. *in 8vo. 522 bladz.*

Hoe duidelyk zich de ſmaak der Natiën in de voortbrengſelen van het vernuft onderſcheidt, blykt ons weder uit deeze Verzameling van Brieven. Zy behelzen eene zeer treurige Geſchiedenis, en ondertuſſchen is 'er dat zwaarmoedige niet in, dat dit ſoort van Geſchriften in Duitſchland kentekent. De Franſchen zyn, oorſprongelyk, niet voor het droefgeestige geſchikt, en in deeze Geſchiedenis worden de droevige tooneelen genoegzaam door vrolyke afgewisſeld. Met dit alles, (want wy kunnen ons hier niet breeder inlaaten, om door voorbeelden het Characterizeerend onderſcheid aan te wyzen, tuſſchen den Duitſchen en Franſchen ſmaak, en wilden den aandachtigen Leezer maar eenen wenk geeven.) Met dit alles, behoort deeze Geſchiedenis onder het ſchadelyke ſoort van Boeken. Zo om den gantſchen aanleg als om het ongelukkig einde. De Vader van het Meisje is een Dwingeland. *Faldoni* en *Thereſe* zyn ſmoorlyk op elkanderen verliefd, en ſchieten, ten ſlot, elkander dood. Hoe veel kwaads is hieruit niet te leeren door dat ſlag van Leezers, die, alleen, met genoegen, de dweeperyen der Liefde, in alle haare werkingen en wendingen, kunnen beſchouwen, en zich verleedigen, om, met Schriften van dien aart, hunnen tyd door te brengen? Onze Leezers mogen, uit den volgenden korten inhoud, over ons gevoelen vonniſen.

Thereſe, dan, is eene zagtäartige, gevoelige en deugdzaame, jonge Juffer: zy heeft te Parys, by haare Nicht *Conſtance* zich eenigen tyd opgehouden hebbende, kennis gekreegen aan zekeren *Faldoni*, een Jongman van geringe middelen, van een verwilderd gedrag, en (zo als men gewoonlyk in de waereld zegt) van een goed hart. Deeze Knaap hadt zich, 't welk egter vry laat aan den dag komt, voortyds, omtrent de Sexe, gantsch niet behoorlyk gedraagen. *Thereſe*, hier van onkundig, gaat met hem eene Briefwisſeling aan, welke ten natuurlyken gevolge heeft, dat de Liefde vast dieper en dieper inkankert in de harten deezer twee jonge Perſoonen. Deeze Liefde wordt, ondertuſſchen, zorgvuldig voor Vader en Moeder bedekt gehouden, en zeker goedaartig Priester is, voor

een

een tyd lang de eenige vertrouwde deezer Gelieven. De Vader van *Thereſe*, een hard, ſtug en geldzuchtig Man (*), hadt haar, ondertuſſchen, een ryk Heer, pas uit de Indiën aangekomen, ten Echtgenoot voorgeſteld. Het gevolg hier van is ligt te raamen. Droefheid, wanhoop, en verbittering, tegen den Vader, ſpruiten hier uit voort. Middelerwyl ontdekt *Faldoni*, op eene regt dolle wyze, zyne Liefde aan de Moeder van *Thereſe*. Deeze goede Vrouw wordt daarop de vertrouwde der jonge Gelieven. De Vader hadt *Thereſe* den tyd van een half jaar uitſtel gegeeven, om met den Oost-Indiſchen Heer te huwen. De Moeder komt daarop te ſterven, en *Thereſe* geraakt geheel berooſd van allen toeverlaat. Haar Vader ontdekt haare Liefde, ſtrykt *Faldoni* heftig door, en de grootſte wanhoop dryft, naa eenige tuſſchenkomende Tooneelen, het paar op een beſtemd uur na de Kerk, waar zy elkander doodſchieten voor het Altaar.

Intuſſchen moeten wy, hoe zeer wy de ſchadelykheid van deeze ſoort van Geſchriften beweeren, erkennen, dat dit Geſchrift, betreffende den ſtyl, taal en ſchikking, lof verdient, en dat het jammer is, dat hy, die zich zo wel verſtaat op het ſchilderen der hartstochten, geen onſchadelyk Onderwerp voor zyn keurig penſeel heeft uitgekoozen.

Se-

(*) „ Dit is juist het ondeugend Contrast, zo wel in veele Romans, „ als in onze Nederduitſche Klugtſpelen, dat de Vaders bykans altoos als „ Dwingelanden, Ongevoeligen en Gierigaarts worden ingevoerd, en dus „ wordt het Vaderlyk Gezag, zo hoog noodig in eene Burgerlyke Maatſchap- „ py, ontzenuwd en gekrenkt, —— daar elke dolle Jongen, en minzieke „ Meisje, zich verbeeldt, dat hunne Vaders bykans Gedrogten der Schepping „ zyn, en hun zelve, hoe zeer ten onrechte, voorſtellen, als gulhartigen, „ teder gevoeligen, enz. enz."

Senneval, of het Schildery des menſchelyken levens, vertoonende een figuurlyk veld van hartstochtelyke tafereelen, onvoorbeeldelyke lotverwisſelingen, beproevingen van deugd en ondeugd, zwakheden, gebreken, voor- en tegenſpoeden, en alles wat men op onderſcheidene trappen des ouderdoms, in den kring der menſchelyke maatſchappy, kan ondergaan. Gevonden onder de nagelatene geſchriften van den Heere AROUET DE VOLTAIRE. *Onder de Zinſpreuk:* Quis est homo? Omnis est; nihil est. *In 's Gravenhage, by* H. H. van Drecht, 1785. 2 *Deelen. In groot octavo.*

Deeze Roman, die men voorgeeft, uit de pen van den Heer *de Voltaire* voortgevloeid, of ten minſten onder zyne nagelatene Geſchriften gevonden, te zyn, (waaraan wy echter zeer twy-

twyfelen, omdat wy 'er niets van die geestige trekken in vinden, welke de Schriften van den Heer *de Voltaire* zo byzonder kenschetzen, schynt ons eigenlyk ingericht te zyn, om te doen zien, dat een al te groote gevoeligheid van hart, wanneer dezelve door geene behoorlyke ondervinding van de waereld bestierd wordt, jonge lieden dikwils de onvoorzichtigste en onbedagtzaamste stappen doet begaan, die hen in een zee van rampen en onheilen storten. Dit wordt ons onder eene gestadige afwisseling van aandoenelyke tooneelen der deugden, gebreken, en zwakheden van den mensch voorgesteld, terwyl de geduurige verwarring, uit de verschillende betrekkingen van de banden van 't bloed, der natuur, en der vriendschap ontstaande, en zich by 't slot deezer Geschiedenis ontwikkelende, de aandacht en leeslust by aanhoudendheid gaande houdt, en de hartstochten van het mededoogen opwekt en gaande maakt. Wy kunnen echter niet ontveinzen, dat wy deezen Roman niet gaarne aan jonge lieden, van een aandoenlyk gestel, zouden aanbeveelen, om dat zy ons het menschelyk leeven alleen van de donkere zyde vertoont; en den held en heldin van dit tooneel, Senneval en Sofia, twee jonge lieden van het edelst Karakter, niet alleen met allerleie rampen en wederwaardigheden laat worstelen, maar zelfs dan, wanneer zy eindelyk de haven van hunne begeerte veilig denken in te steevenen, by de ontknooping van hunne afkomst, in hunne wenschen voor altyd te leur stelt. Dit vervult de ziel met eene sombere droefgeestigheid, en ontevredenheid met de schikkingen der Voorzienigheid, die, wanneer zy eens het hart hebben ingenomen, de geneugten van het leven vergiftigen, en ons onbekwaam maaken ter vervulling van de plichten der samenleeving; en uit dien hoofde oordeelen wy soortgelyke Romans, schoon zy al niets in zich hebben dat de zeden kwetst, echter zeer nadeelig voor jonge lieden, by wien men deeze ongelukkige gesteldheid zo veel mogelyk moet trachten voor te komen, in plaatse van dezelve door soortgelyke Romans, die zy zeer wel ontbeeren kunnen, te voeden en aan te kweeken.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Th. et Phil. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Geſch. aan het Ill. Athen. en Predikant in de Gemeente te Amſterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Zesde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart 1785. *In gr. octavo*, 536 *bladz.*

In dit Deel achtervolgt de Hoogleeraer *van Nuys Klinkenberg* zyne, in 't voorige Deel aengevangen (*), ontvouwing van het geſchiedkundige der Openbaringe; diestyds gebragt tot op het invoeren der Koninglyke Regeeringe over Israël, waermede gevolglyk dit Deel begint. Het behelst des, naer des Hoogleerners geſchiedverdeeling in vier tydvakken, de vyf overigen, te weten: de geſchiedenisſen der Israëlleren (6.) Van de invoering der Koninglyke Regeeringe tot de ſcheuring onder Rehabeam. (7.) Onder de Koningen zo van Juda als van Israël, tot op de Babyloniſche gevangenis. (8.) Onder de Babyloniſche gevangenis. En (9.) van de wederkeering uit Babel, tot op den tyd van Christus; waarby dan, laetstlyk (10.) komen de geſchiedenisſen van het Nieuwe Testament, behelzende het leeven van Jezus Christus, de ſtichting der Christelyke Kerke en derzelver uitbreiding, eerst onder de Jooden, en daerna onder de Heidenen. — Zyn Hoogeerwaerde ontvouwt dit geſchiedkundige op ene zo wel ingerichte manier, dat hy ene beknopte en tevens in zyne ſoort volledige ſchetſe van de gewigtigſte voorvallen levere, welke tevens geſchikt is, om de opmerkelykſte gebeurtenisſen oordeelkundig in haer juiste licht te plaetzen. Men oordeele hierover enigermate uit 's Mans voorſtel wegens de invoering der Koninglyke Regeeringe onder Israël, volgens I Sam. VIII; het welk aldus luid.

„ Ze-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 405.

„ Zedert hunne aenkomst in Kanaan hadden de Israëllers, onder God zelven, in eene vrye Gemeenebest Regeering geleevt. —— SAMUEL was de laetſte Richter. Hy had Israël uitmuntende dienſten beweezen. Onder Gods blykbaeren byſtand, had hy hen verlost van de overheerſching der Philiſtynen. Hy bekleedde het Rechterampt 41 jaeren lang, 1 Sam. VI. 1 VII. 2, met allen mogelyken yver. —— Evenwel de Israëllers wisten eene ſchynbaere aenleiding te vinden, om, op het invoeren van eene Koninglyke Heerſchappy, zeer onbedachtzaem aen te dringen.

„ De gewoone verblyvplaets van SAMUEL was te Rama. —— Om het volk des te meer gemak toe te brengen, had hy zich de moeite gegeeven van 's jaerlyksch het land rond te reizen, om de Rechtzaeken te beſlisſchen; vooral hield hy zich, eenigen tyd, te Bethel, te Gilgal en te Mizpa, op, op dat ieder, met zyne klachten en bezwaeren, aldaer by hem komen konde. —— Met het klimmen zyner jaeren begon dit reizen hem lastig te vallen. Hy ſtelde daerom zyne Zoonen tot Onderrigters aen, om het land, ter handhaeving van recht en gerechtigheid, rond te reizen. —— Dan deeze zoonen gedroegen zich gantsch anders, dan de braeve Vader; zy lieten zich, door eigenbelang, vervoeren, om veelerley onrechtvaerdigheden te pleegen.

„ Over dit wangedrag van SAMUELS ontaerte zoonen was het volk, met reden, zeer onvergenoegd; maer zy handelden zeer dwaeslyk, toen zy daeruit aenleiding naemen, om het Gemeenebest, met het willekeurig beſtuur van eenen Monarch, te verwisſelen. —— De Israëllers hadden alle recht en reden, om te vorderen, dat SAMUEL's zoonen van hunne waerdigheeden ontzet, en zelvs openlyk geſtraft wierden. Maer kan men iets onbezuisder uitdenken, dan dat zy SAMUEL hunnen Richter, om het wangedrag zyner zoonen, alle verdere onderwerping weigerden, en de geheele Regeeringsform, in eene Monarchy, veranderd wilden hebben?

„ Door deeze omwenteling verſmaedden zy een zonderling voorrecht, en maekten zich ſchuldig aen eene ſchreeuwende ondankbaerheid, omtrent den hoogen GOD zelven. —— De HEER zelvs had hen, onder zyne onmiddelyke beſcherming, aengenomen; God zelvs was hun Koning, die de Regeering deezer Staten, in eenen byzonderen nadruk, had op zich genoomen. Zy leevden onder de

THEO-

THEOCRATIE of Gods-Regeering, en dit was een uitfluitend voorrecht, met het welk zy, boven alle andere volken, verwaerdigd waeren. —— Zy werden, door den HEER zelven, als een vry en onafhanglyk Volk, in de gedaente van een Gemeenebest, geregeerd. De wetten, door den dienst van MOSE voorgeſchreeven, waeren de Maximen van deezen Staet; aen het gehoorzaemen van deeze wetten, was de voorſpoed der Natie verbonden, en van niemand hadden zy eenige willekeurige beveelen af te wachten.

„ In de plaets van zulk eene bevoorrechte Regeeringsform, verkoozen de onbezuisde Israëllers de willekeurige overheerſching van een Monarch. —— Welk eene dwaesheid? Welk eene ondankbaerheid? —— Men dacht in 't geheel niet aen de geduchte nadeelen van eene eigendunkelyke Regeering, en aen de ſchroomelyke gevolgen der oppermacht, wanneer zy in de handen koomt van iemand, die 'er misbruik van maekt.

„ 'Er is geen twyffel aen, of SAMUEL zal de onbezuisde meenigte gepoogt hebben tot reden te brengen, en alle middelen aengewend, om den opſtand te dempen. — Maer ziende, dat 'er niets aen te doen ware, bad hy den HEER om noodige wysheid in deeze zorgelyke omſtandigheid.

„ Dan de HEER gelastte SAMUEL, dat de onbezuisde eisch der Israëlleren, by wys van toelaating, zou worden ingewilligd. —— SAMUEL deedt het volk deeze verklaering, maer ſchetſte hun, op Gods bevel, te gelyk een merkwaerdig tafereel, van alle de onaengenaeme en nadeelige gevolgen eener Monarchaele Regeering. Hy vertoonde hun, op eene zeer aendoenlyke wys, hoe zy hunne Vryheid, dat onwaerdeerbaer voorrecht, geheel verliezen zouden, en onderworpen zyn aen de grillige beveelen van eenen eigendunkelyken Gebieder. Hy teekende hun de ſlaverny met de allerlevendigſte verwen; de verdrietige mishandelingen, welke zy zouden moeten ondergaen; alle de laege dienſten, welke zy zouden moeten verrichten; alle de verachting, welke zy zouden moeten dulden, zo menigmael het den Monarch zou goeddunken, misbruik te maeken van zyne Oppermacht. Hy bracht hun onder 't oog, hoe zy zichzelven alle die onheilen zouden te wyten hebben, welken uit hunne onbezuisde begeerte, ten eenigen tyd, zouden voortvloeien.

„ Maer 'er was geen doen aan. De Israëllers bleeven on-

verzettelyk. In weerwil der plechtigſte betuigingen van den ontroerden SAMUEL, dien Vader des Vaderlands, ſchreeuwden zy met een woest getier, om eenen Koning. ——— Dit bewoog hem, den HEER andermael te raedpleegen. De HEER antwoordde hem, in eene Openbaering, dat het volk nu genoeg gewaerſchouwd waere, dat hunne onbezuisde eisch zou worden ingewilligd, en onderrichtte hem tevens, hoe hy, by het verkiezen en aenſtellen van den begeerden Monarch, handelen moest. ——— SAMUEL bragt deeze Goddelyke boodſchap tot de muitende meenigte, en ſcheidde de vergadering, met belovte dat hy hen eerlang weder zoude zaemenroepen, om hun den Koning, dien de HEER verkoozen had, plechtig voor te ſtellen."

De Hoogleeraer geeft hierop voorts een beknopt verſlag van SAULS zalving door SAMUEL, zyne voorſtelling aan 't Volk in ene plechtige Volksvergadering te Mizpa, en zyne huldiging tot Koning te Gilgal; waer mede SAUL de teugels der Alleenheerſching in handen kreeg; en waerop SAMUEL zyn Rechterampt, met ene openbare en plechtige Redenvoering, nederlei.

„ Deeze merkwaerdige redenvoering, vervolgt de Hoogleeraer, beſtondt in drie hoofddeelen. ——— Eerst droeg hy alle de rechten en voorrechten, welke aen de Koninglyke Majeſteit verbonden zyn, aen SAUL op. Daerna deedt hy verantwoording van zyne handelingen, geduurende al dien tyd, dat hy het Rechterampt had waergenoomen, om plechtig te betuigen, en het nageſlacht te doen weeten, dat hy, in zyn ampt en plicht, getrouw geweest waere, en geene gelegenheid gegeeven hadde, tot deeze groote ſtaetsomwenteling. Vervolgens verklaerde hy nog eens en ten overvloede, dat de eisch der Israëlleren, om eenen Koning, zeer onbetaemelyk geweest waere, met betuiging, dat zy zelve, voor de gevolgen, aenſpraekelyk waeren. Hy beſloot, met eene ernſtige vermaening, om God te vreezen en den Koning te eeren."

's Heilands verzoekingen, in de woeſtijne. Door H. VAN HERWERDEN, *Predikant te Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 236. *bl. in gr. octavo.*

Het onderwerp, hier door den Eerwaerden *van Herwerden* behandeld, word, gelyk bekend is, door kun-

kundige Uitleggers der Heilige Schriften zeer verſchillend beſchouwd; en 't valt bezwaerlyk éne dier verſchillende uitleggingen zo volkomen toe te vallen, dat het welwikkend oordeel 'er ganschlyk in beruste. Men kan, by aldien men 'er toe genegen zy, daervan op nieuw ene proeve nemen, met het nagaen dezer bedenkingen; waer in de Eerwaerde *van Herwerden*, zich aen de letterlyke verklaring houdende, het 'er inzonderheid op toe legt, om de Verzoekingen op te helderen, en ze in zodanig een licht te plaetzen, dat men dezelven, zonder zwarigheid, kunne aenmerken, als wezenlyk gebeurde zaken; welker overweging hy voorts tot een leerzaem gebruik doet dienen; in welk alles 's Mans oordeelkundige oplettendheid doorſtraelt.

Na enige korte aenmerkingen over het onderſcheiden verhael der Euangelisten voorgeſteld te hebben, vangt hy zyne beſchouwing der gebeurtenisſe zelve aen, met een onderzoek of ons de Euangelisten een verhael doen van ene zinnebeeldige vertooning of een gezicht, dan wel van wezenlyk gebeurde zaken. Hier aen hecht hy ene overweging van de voorloopige gebeurtenisſen, die tot deze Verzoekingen den weg baenden: benevens ene algemene opheldering van die verzoekingen, en des Heillands gedrag onder dezelven. Voorts gaet hy elk der drie verzoekingen afzonderlyk na; en vestigt wyders het oog op de uitkomst der verzoekingen. By deze ontvouwing van het Geſchiedverhael komt vervolgens nog ene naſpooring van de einden der verzoekingen en derzelver uitkomst. Laetstlyk word dit Geſchrift beſlooten, met ene overweging der aengelegenheid van deze geheele gebeurtenis, en het verſcheiden nut, dat derzelver beſchouwing oplevert. —— Om het geheele beloop van zyne gedachten over dit onderwerp, ten beknopſte, voor te dragen, zullen wy den Lezer het hoofdzaeklyke zyner algemene opheldering mede deelen.

Wat den *Verzoeker* betreft, deze was „ de Satan, het hoofd der afgevallen Engelen." —— En omtrent de natuur zyner verzoekingen ſtaet in agt te nemen, dat het hem onmogelyk was op 's Heillands geest, waer in ook geen beginzel van verdorvenheid was, te werken. „ Hierom bleef 'er voor den Satan niets anders overig, dan Hem, gelyk den eerſten Mensch, met ſchoonſchynende voorſtellingen aan te komen, en, het gene in zichzelven onbetamelyk was, onder eene gedaante van betamelykheid voor te dragen, en wel met zulk ene list, dat 'er de uiterſte bedachtzaamheid noodig was, om het kwaad, dat 'er achter ſchuilde, te on-

derkennen; eene wyze van voorſtelling dus, welke juist geſchikt was, om het verſtand van zyn rechte voorwerp af te trekken, en daardoor in den wil ongeregelde neigingen te verwekken." — Vraegt men na het doel des Verzoekers? „ Hy bedoelde in alle zyne verzoekingen niets anders, dan JESUS tot de eene of andere daad te vervoeren, die, of op zich zelve onbetamelyk, of althands, met zyne aangenomene betrekking, ſtrydig was; en langs dien weg te verhinderen, dat JESUS niet voor Gods Zoon en de Christus kon erkend worden, en te verydelen het geheele werk der verlosſing, waartoe deze in de wereld gezonden was." — In welke gedaente verſcheen de Satan? Niet in zyn eigen, zegt onze Leeraer, maer in die van een anderen perſoon, waerom ook JESUS hem niet kende, dan by de laetſte verzoeking; doch 't is niet vast te bepalen in welk ene gedaente. Dat hy zich vertoond zou hebben in de gedaente van een Engel des Lichts, is by zyn Eerwaerden niet aennemelyk, veel eerder denkt hy, „ dat de Satan, by afwisſeling, zulk eene perſoons-gedaante aangenomen heeft, als met zyne verſchillende voorſtellingen het best ſtrookte: daar 'er toch geene reden is om te ſtellen; dat hy, van de eerſte tot de laatſte verzoeking, JESUS beſtendig bygebleeven zy." Wat verder aengaet de wyze, op welke de Satan zyne verzoekingen beleid hebbe, hieromtrent merkt de Eerwaerde *van Herwerden*, het volgende aen.

„ Voor eerst, dat hy zekere waerheden, welke aangaande den Verlosſer in de Voorzeggingen begrepen waren, overneemt, als ware hy daarvan overtuigt; om zich zo veel meer te verbergen en zyn oogmerk te zekerer te bereiken. De Verlosſer nu kwam daarin voor als Gods Zoon, de Christus: en van denzelven moest men verwachten, dat Hy wonderen zou doen; dat de Engelen, in gevaaren, Hem ten dienſte zouden ſtaan; en dat Hy over de Koningryken der Aarde heerſchen, en in dit alles, de heerlykheid van zyn perſoon, als Gods Zoon en de Christus, blykbaar worden zou. Het een en ander nu onderſtelt de Duivel in zyne verzoekingen, en bedient 'er zich van In de eerſte vordert hy een wonderwerk; in de tweede grondt hy zyn eisch op de belofte van de beſcherming der Engelen aan den MESSIAS gedaan; en in de derde doet hy Hem een aanbod van de Koningryken der wereld.

„ In de tweede plaats, richtte hy zyne verzoekingen in, naar gelang van 's Heilands verſcheidene betrekkingen.

Zy-

Zyne verzoekingen hadden opzicht, tot de twee gewichtige grondwaarheden, welke by den doop, aangaande JESUS, verklaard waren; namelyk, dat hy was Gods Zoon en de Christus. In de twee eerſte verzoekingen valt hy aan op JESUS Godlyk Zoonſchap; en in de laatſte op zyne Koninglyke waardigheid als den CHRISTUS, den gezalfden Koning. Omtrend het eerſte deed hy hem twee verzoekingen, juist naar de twee denkbeelden, die in den naam van Zoon van God opgeſlooten zyn; namelyk dat Hy der Godlyke natuur deelachtig is, en dat God op Hem, als Vader, de naauwſte betrekking heeft: hy vorderde, by de eerſte verzoeking, dat JESUS een blyk gaf van Godlyk Alvermogen, door uit Steenen Brood te doen worden; en by de tweede, dat Hy gelegenheid gaf dat de Vader zyne voorzorge en liefde voor Hem, als zynen Zoon, betoonde; wanneer het dus, op alle wyzen, blyken zou, dat Hy, inderdaad, Gods Zoon was.

„ Ten derde, heeft hy zyne verzoekingen zoo ingericht, dat hy getracht heeft alle de hoofdbegeerlykheden, waarvoor de menſchelyke natuur vatbaar is, in JESUS gaande te maaken; en dus, hoe zeer het vruchteloos was, en noodwendig zyn moest, niets onbeproefd gelaaten, om Hem, op eene of andere wyze, ten val te brengen."

Voorts komt nog in overweging de tyd, waer in deze verzoekingen afgeloopen zyn, welke niet uitdruklyk gemeld word. Het Euangelisch verhael geeft, naer 't inzien van zyn Eerwaerden, geen aenleiding, om dezelven binnen den tyd van énen dag te bepalen, of te ſtellen, dat de Satan den Heilland van de eerſte tot de laetſte beſtendig bygebleven zy; maer veel eer om te denken, dat 'er, althans, tuſſchen de tweede en derde verzoeking, eenige tyd verloopen zal zyn.

„ Letten wy, zegt hy, op het beloop der gebeurtenisſen; zo is het blykbaar, dat JESUS, na de veertig dagen en nachten ten einde geloopen waren, en Hem hongerde, niet langer in de Woestyne gebleven is; en Hy dierhalven, terſtond na dat de eerſte verzoeking was afgeloopen, naar Jeruſalem gereist zy, wanneer 'er geen de minſte waarſchynlykheid is, dat de Verzoeker zich van Hem zou verwyderd hebben.

„ De twee eerſte verzoekingen hadden ook een naauw verband met elkanderen, en betrekking tot het zelfde ſtuk, namelyk JESUS Godlyk Zoonſchap; ja zelfs het antwoord op de eerſte gaf de aanleiding tot de tweede. Daarenbo-

ven nadien de eerſte een goede gedaante hebben kon, als begeerde de Verzoeker daar by, om door een wonderwerk overtuigd te worden, dat JESUS Gods Zoon was, zoo kon hy nog verborgen blyven; want het voorſtel was van dien aart, dat JESUS wel redenen konde hebben om het niet in te willigen, maar daar uit nog geen kwaad oogmerk bleek, in hem, die het deed. Eindelyk konden ook de twee eerſte verzoekingen, onder de gedaante van denzelfden perſoon, die hy had aangenomen, gedaan worden.

„ Maar geheel anders was het met de derde verzoeking; by deeze viel hy JESUS aan, niet als Gods Zoon, maar als den CHRISTUS, den beloofden Koning Israëls. By de tweede verzoeking had hy JESUS een voorſtel gedaan, dat hem duidelyk verriedt, en dus ook zynen toeleg om Hem tot een zondige daad te brengen, namelyk dat Hy zich, door zich van de timne des Tempels neder te werpen, moedwillig in gevaar begeven zou. Hy kon dierhalven niet verwachten, dat, vermids nu zyn boos opzet kenbaar was geworden, hy met een derde voorſtel iets zou vermogen. Dit maakte het dan noodzaakelyk dat hy afliet, en, by een nieuwen aanval, zich als een ander perſoon voordeed." —— In de nadere verklaring dezer derde verzoeking is onze Leeraer niet vreemd van te denken, dat de Satan toen voorgekomen is onder de perſoonsgedaante van een Engel des lichts; en wel van zodanig een Beſtel-Engel, als aen welken de Jooden geloofden, dat de heerſchappy over zekere landen, en wel byzonder over de Koningryken, gegeven was. „ Misſchien heeft hy zich, (voegt 'er zyn Eerwaerde nog by,) willen voordoen als den Archangel, den Overſten der Engelen, den Engel des Verbonds, die den Jooden uit de geſchiedenisſen des Ouden Testaments bekend was, en van welken zy een groot, doch onbepaald, denkbeeld maakten."

Laetstlyk heeft de Eerwaerde *van Herwerden*, omtrent 's Heillands gedrag onder alle de verzoekingen, nog deze opmerkingen.

„ De Duivel grondde zich, in alle zyne eiſchen, op de heerlykheid van JESUS perſoon, en drong ze uit aanmerking daarvan aan. JESUS daarentegen handelt in alles als mensch; en antwoordt, wat Hem, ingevolge de betrekking, waartoe Hy zich vernederd had, betaamde.

„ Immers dit zelfs, dat Hy telkens reden gaf, waarom Hy in de gedaane voorſtellingen niet bewilligde, is

ge-

eene nedrige gedraging, voegende aan Hem, die den mensch was gelyk geworden; daar Hy anders, als Gods Zoon aangemerkt, niet aan eenig ſchepzel zou antwoorden van zyne daaden.

„ Letten wy op den inhoud van zyne antwoorden: Hy, ſchoon de voorſtellingen berispelyk waren, laat geen enkel woord van beſtraffing hooren, (uitgezonderd in de derde verzoeking, toen zich de Satan kenbaar gemaakt had,) en dat wederom overeenkomſtig de gemelde betrekking, volgens welke Hy het tegenſpreeken van zondaren had te verdraagen, en lydzaamheid te oeffenen.

„ Vervolgens; niettegenſtaande Hy, als Gods Zoon, op zyn eigen gezag kon geloofd worden en uitſpraak doen, beroept Hy zich echter telkens op het gezag der Schrift.

„ Eindelyk meldt Hy ook niets van zyn Godlyk Zoonſchap, noch van zyne waardigheid als de gezalfde Koning, waaruit de verzoeker zyne beweegredenen ontleend had; maar brengt hem in elken antwoord onder het oog, wat God, aan ieder, in zyne wet bevolen had, en wat dierhalven ook zyne verpligting was, nu Hy onder de wet gekomen was."

Leerredenen van J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Tweede Deel. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg. *Behalven de Voorreden*, 431 *bladz. in gr. octavo.*

Acht Leerredenen over de volgende onderwerpen. *De menſchwording van Gods Zoon.* Joh. I. 14. *Het onderrigt, dat Jeſus Christus ons gegeven heeft omtrent God.* 1 Joh. V. 20a. *De volharding in de ondeugd ſluit den mensch buiten, en maakt hem ongeſchikt voor den Hemel.* Gal. V. 19-21. *Davids Egtbreuk met Bathſeba, en moord van Uria, een voorbeeld ter onzer waarſchuwing.* 2 Sam. XI. 27b. *De ſchuldbelijdenis van David, een voorbeeld ter onzer navolging.* 2 Sam. XII. 13a. *De waarheid en het gewigt der opſtanding van Jeſus.* 2 Tim. XI. 8a. *De natuur en de zaligheid der Chriſtelyke Barmhartigheid.* Matth. V. 7. *Gods gebooden zijn niet zwaar.* 1 Joh. V. 3b. Ieder dezer onderwerpen behandelt de Eerwaerde *van Loo*, met even die zelfde klaerheid en nadruk, welke in zyne voorige Leerredenen zo zigtbaer doorſtraelden, dat dezelven onze byzondere opmerking tot zich trokken. (*)

s'Mans

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 371.

s' Mans manier van voorſtellen heeft iets innemends, dat de aendacht vestigt; 't welk wy genoegzaem in ieder Leerreden gewaer zyn geworden, en dat ons byzonder getroffen heeft, in 't lezen zyner Leerreden over Gal. V. 19-21. —— Ons beſtek laet niet toe het geheele beloop dier Leerreden zo te ontvouwen, dat we dit den Lezer behoorlyk onder het oog kunnen brengen, dewyl we daertoe te veel uit dezelve zouden moeten overnemen. Maer zie hier des Leeraers doelwit, en hoe hy zich deswegens uitdrukt.

„ 'Er zyn", dus vangt hy dit voorſtel aen, „ 'Er zyn ſommigen onder u, Geliefden! (ik ſpreek thans tot hen in het bijzonder,) die, om dat de toekomende zaligheid word voorgeſteld in onzen Bijbel, als een vrij geſchenk der onverdiendſte Genade, zig zelf hebben wysgemaakt, —— of liever, getragt hebben, zig zelf wijs te maken, —— dat God geen agt neemt op ons levensgedrag; dat onze toekomende toeſtand niet in verband ſtaat met onze tegenwoordige gezindheden en gedragingen; en dat een zondig leven zoo min een mensch zal uitſluiten van het Koningrijk der hemelen, als een deugdſaam leven hem het regt verleenen zal, om het zelve te beerven. Dit vooroordeel, (ik ſchaam my T. het te moeten noemen in eene vergadering van redelijke menſchen, van gedoopte belijders des Christendoms) 't welk ongekende, ongenoemde, allerverſchriklykſte onheilen ſtigt, —— 't welk den mensch vervoert tot ondeugden, die zijne natuur verlagen, onzen Godsdienst hoonen, en den Christen naam bezoedelen, —— dit vooroordeel, 't welk andere vooroordeelen teelt, die het onoverzienbaar heir der ellende, door het eerſte veroorzaakt, met nieuwe en onoverzienbaare ellenden vermeerderen, —— dit vooroordeel, 't welk, hoe redeloos, hoe zinneloos, hoe afgekeurd door het gezond verſtand, hoe onbeſtaanbaar met de eerſte waarheden van elken waaren Godsdienst, hoe onvereenbaar met het gantsch ontwerp des Christendoms, het ook zijn moge, nogthans Voorſtanders vindt onder menſchen van verſchillenden rang, die even ſtout aanſpraak maken op hun goed verſtand, als op hun Christendom, —— dit vooroordeel zal ik thans beſtrijden. Het zal mij moeite kosten G. T., om dat ik veele dingen zal moeten zeggen, die de teergevoelige kieschheid van hun zal beledigen, welke niet gaarn onaangenaame waarheden hooren, niet gaarn geſtoord worden in eene ſluimerende bedwelming, welke zij rust noemen. Maar ik zal mij met de goedkeuring van mijn gewisſen troosten; ik zal de goed-

goedkeuring van hun, die door Gods Genade geleerd hebben, van Gods Genade geen verlof te ontlenen tot een zondig leven, wegdragen; ik zal, ô Allerhoogſte! uwe goedkeuring hebben, en dit zegt meer, dan de goedkeuring der waereld."

En dit vooroordeel beſtryd zyn Eerwaerde met eene manlyke tael, onder het aendringen der bondigſte reden, die hy, na derzelver indrukbare voorſtelling, beknoptelyk aldus te zamen trekt.

„ Wat dunkt u nu M. G.? Ik vraag het u voor Gods oog, op uw geweten af —— wat dunkt u nu?? —— Laat ik alles bijeen vatten, wat ik over dit onderwerp gezegd heb. —— Wanneer het waar is, dat God, omtrent de noodzakelijkheid der bekeeringe, aan zondige, bedorven, maar voor de onſterfelykheid geſchapen, menſchen, in zijn woord de uitvoerigſte verklaringen heeft gedaan —— wanneer het waar is, dat deze verklaringen rusten op den geheelen aanleg van een Godsdienſtig ſamenſtelſel, dat door innerlijke klaarblijkelijkheid, en uitwendige bewyzen zig aan ons hart en verſtand als Goddelijk voordoet —— wanneer het waar is, dat God te groot is, om ten gevalle van ondeugenden, die met moedwillige hardnekkigheid volharden in hunne ongeregtigheden, de waarheid van zijn woord, de heiligheid zijner natuur, en de eer zijner zedelijke regeering te vergeten —— wanneer het waar is, dat de aart der Hemelſche gelukzaligheid volſtrekt onbeſtaanbaar is met de ondeugd —— wanneer het waar is, dat geen onbekeerd zondaar vatbaarheden beeft, die voor hem den toegang openen tot het Koningrijk van Christus —— wanneer het waar is, dat hij noch God kennen, noch God dienen, noch uit het gezelſchap der hemelingen vreugd ſcheppen, noch aan Jeſus Christus gelijkvormig zijn kan —— wanneer dit alles waar is —— en dat het waar is, is zoo zeker, als God God is, en wij menſchen zijn, —— kan het dan wel een oogenblik worden in twijfel getrokken, dat geene overſpeelers, geene hoereerers, geene onreinen, geene ontugtigen, geene afgodendienaars, geene vergiftigers, geene twistmakers, geene afgunſtigen, geene toornigen, geene kijvers, geene tweedragtſtokers, geene ketters, geene nijdigen, geene moordenaars, geene dronkaarts, geene brasſers, geene aan eene of andere ondeugd, zij moge openbaar genoemd, of met een ſchoonen naam bemanteld worden, bij aanhoudendheid verkleefde zondaars, het Koningrijk van God beërven zullen??"

Zyn Eerwaerde doet verder de voorſtelling van dit alles ten krachtigſte dienen, om zyne Toehoorders te noopen tot een daedlyken afſtand van alle zonden, door niet alleen het uiterlyk plegen van dezelven te vermyden, maer ook de innerlyke neiging van 't hart tot dezelven te keer te gaen; om dus kwade heblykheden uit te roeien, en eene gezette geestgeſteldheid ten goede aen te kweeken: ten einde zo geſchikt te worden, om namaels eeuwig gelukkig te kunnen zyn. Dit verband der zaken prent hy hen, onder anderen, dus nadruklyk in.

„ Indien gij wel wilt denken, dan moet gij het toekomend leven niet aanmerken als een begin van ons beſtaan, maar als eene voortzetting van ons tegenwoordig beſtaan, als een nieuw tijdperk, 't geen, ſchoon in talrijke opzigten onderſcheiden van ons tegenwoordig leven, nogthans met het zelve in een zeer nauw verband ſtaat. De dood verbreekt deze verbintenis niet, en kan ze niet verbreken, om dat hij de natuur van onze ziel niet verandert, en dit verband in dezelve gegrond is. Als wij ſterven, houden wij niet op werkſaam te zyn, maar wij blijven werken, op dezelfde wijze, gelijk hier. Onze begrippen, onze neigingen, onze begeertens, onze driften blijven dezelfde. Wij blijven, op dezelfde wijze (wat het wezen aangaat) de dingen beſchouwen, als hier. 't Geen thans van ons begeerd wordt, zullen wij daar ook begeeren. 't Geen nu onze hartstogten ontvlamt, zal daar niet ophouden het zelfde te doen. Zijn de tegenwoordige voorwerpen voor een groot gedeelte buiten ons bereik, dan zal het de enkele herdenking doen, indien dezelven al niet door anderen van denzelfden aart zullen vervangen worden. Er is in de ontwikkeling van den mensch niets willekeurigs. Alles geſchiedt volgens vast bepaalde wetten. De tegenwoordige toeſtand vervat altoos den grond in zig van den toekomenden. Deze verordening is van God zelf gemaakt, en zy is in onze natuur gegrond. Indien hij er van afweek dan moest hij onze natuur eerst vernietigen, ons wezen omkeeren, geheel andere ſchepſelen van ons maken, dan wij nu zijn.”

J. A. HER-

J. A. HERMES, *Overwegingen, Alleenſpraken en Gebeden voor Godvruchtige Avondmaalgangers. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige ſtichtelyke Overdenkingen en Gezangen vermeerderd, door* GERARD VAN DER ZOO. *Te Amſterdam, bij* de Wed. A. D. Sellſchap *en* P. Huart, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 271 *bladz. in gr. octavo.*

Met de Vertaling van dit Geſchrift, en het daer bygevoegde, door den druk gemeen te maken, doet de Heer *van der Zoo* velen, zo wy agten, een gewigtigen dienst: daer hy hun ene verſtandlyke en te gelyk gemoedlyke handleiding verleent; waer van ze met vrucht gebruik kunnen maken, zo ter rechte kennisſe, als ter vereischte onderhoudinge, van des Heren Avondmael. Het geen dit Geſchrift, by uitſtek, boven vele anderen van die ſoort aenpryst, is dat het zelve op zodanig ene wyze ingericht zy, dat alle Christenen, die, hoe onderſcheiden zy anders ook over het leerſtellige der Euangelieleere mogen denken, door den gekruisten Christus hunne zaligheid zoeken, zich met opwekking daervan kunnen bedienen; nademael de Godgeleerde verſchillen 'er in vermyd worden. Hier by komt, dat geen bygeloovige of dweepende denkwyze ongeregelde aendoeningen verwekt, die het hart ſterk roeren, maer tevens het verſtand verbysteren; overmits en de Schryver en de Vertaler 't 'er op toeleggen, om het Hart en het Verſtand te gelyk de behulpzame hand te bieden. Ten dezen einde bevlytigen zy zich tot het voordragen van zulke bedenkingen over dit Godsdienſtig onderwerp, die ſtrekken, om het zelve met ene verſtandlyke gemoedsaendoening recht ernſtig te overwegen; en den Avondmaelganger op te leiden, om die plechtigheid, overeenkomſtig daermede, in diervoege te onderhouden; dat hy, door Gods genadige medewerking, de eigenaertige uitwerking hiervan, niet ſlechts by de onderhouding zelve, maer ook in den volgenden loop zynes levens, moge ondervinden.

Om dit te bevorderen bepaelt zich de Heer *Hermes* aenvanglyk, tot ene overweging van de inſtelling en 't oogmerk van het Avondmael; vervolgens handelt hy over de ware voorbereiding, tot een nuttig gebruik van het zelve; en hieraen hecht hy ene beſchouwing van de kracht en den zegen van het Avondmael. —— Met de behandeling hier-

van

van loopt het eerſte Hoofdſtuk af, en het tweede behelst korte overwegingen, om te dienen, ter voorbereidinge tot het Avondmael. In dit gedeelte komt ons voor, ene algemene zelfsbeproeving: ene zelfsbeproeving van een Avondmaelganger, die te vooren roekeloos of in zorgeloosheid geleefd heeft: en de ernſtige overdenking van een oprecht Christen over zichzelven, voor dat hy tot het Avondmael nadert. By deze voorſtellen van zelfsbeproeving komen wyders etlyke ſtukken van opmerkzame beſchouwingen voor rechtſchapen Avondmaelgangers: Ene beſchouwing van het leven, het lyden, en den dood van Jezus. —— Ene opwekking, by het gebruiken des Avondmaels, tot ene openbare belydenis des naems van Jezus, en tot een werkdadig Christendom. —— Ene opwekking tot ene broederlyke vereniging met andere Christenen, en tot de liefde des Naesten, by het vieren des Avondmaels. —— De zelfsoverdenking van een jong Christen, die het Heilig Avondmael voor het eerst zal genieten. Ene beſchouwing van het gedrag van den Verloſer op den Olyfberg, ter opwekkinge van Godvruchtige Avondmaelgangeren, die zich in dergelyke beproevingen bevinden. Ene overdenking van den val van Petrus, geſchikt voor een Avondmaelganger, die zich aen dergelyke ontrouw, jegens zynen Verloſer, heeft ſchuldig gemaekt. En eindelyk ene overweging der laetſte woorden van den Verloſer aen het kruis: *Het is volbragt! Vader, in uwe handen beveel ik mynen geest!* byzonder geſchikt voor zulke Christenen, die, op hun ziek- of ſterfbed, het Heilig Avondmaal begeeren te gebruiken.

In de Vértalinge van beide deze Hoofdſtukken, heeft de Heer *van der Zoo* zich ten naeuwkeurigſte aen het oirſpronglyke Geſchrift gehouden; maer, by de inrichting van het derde of laetſte Hoofdſtuk heeft hy, ten gevalle van den Nederduitſchen Lezer, meerdere vryheid genomen. —— Het zelve behelst Gebeden, Overdenkingen en Gezangen, geſchikt voor Godvruchtige Avondmaelgangers. De Heer *Hermes*, voor zyne Landsgenooten ſchryvende, heeft dit gedeelte grootlyks geſchikt naer de Hoogduitſche Kerkgebruiken en Zeden; en zich, in zyne verzameling van Gezangen, bediend van de Schriften van verſcheiden Hoogduitſche Dichters. Uit dien hoofde ontmoet men hier, in 't oorſpronglyke, zeer veel, dat, hoe treffende ook in dat opzicht, den Nederlanderen minder te ſtade komt. En zulks heeft den Vertaler, niet ten onregte, genoopt, om grootlyks van het oirſpronglyke af te zien, en zelf de hand

hand aen 't werk te ſlaen, met dit laetſte Hoofdſtuk op zodanig ene wyze uit te voeren, dat het zynen Landgenooten in 't algemeen van dienst konde zyn. By enige hartlyke gebeden, zo voor, als onder, en na het houden van het Avondmael, voegt de Heer *van der Zoo* hier een zevental van opwekkende overdenkingen, by de viering des Avondmaels; en eindelyk enige gemoedelyke Gezangen door hem zelven opgeſteld, geſchikt naer de gebruikelyke zangwyzen, zo in de Luterſche Gemeente, als in de overige Hervormde Kerken hier te Lande. In de vervaerdiging hiervan, betuigt hy, in zyne Voorreden, „ is zyn „ hoofddoel geweest, om het godvruchtig gemoed, niet „ alleen bij de viering van het heilig Avondmaal ſtaande „ te houden, maar ook op te leiden, tot de overweging „ van zulke onderwerpen, als dienen kunnen, om het hart „ tot God te verheffen, en het zelve te onderhouden, in „ die godsdienſtige geſteldheid, welke den Christen, niet „ alleen op den Avondmaaldag, maar elken dag zijnes le„ vens, boven alles noodig is." En aen dit oogmerk heeft de Autheur, in alle opzichten, zo gelukkig beantwoord, dat wy niet twyfelen, of Godvruchtige Zielen zullen zynen arbeid, zo in dit gedeelte, als in de Vertaalinge van het voorige, dankbaer erkennen.

Verhandeling over de Leger-Ziekten, enz. Door J. PRINGLE, *M. D. Vermeerderd met eene Geneeskundige Beſchrijving der Hospitaalen, door* D. MONRO, *M. D. Uit het Engelsch vertaald, door* L. BIKKER. *M. D. enz. IIde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Conradi, 1786. *In gr.* 8vo. 327 *bladz.*

Wy hebben in onze voorgaande (*) reeds breedvoerig uitgeweid, zo over de nuttigheid van dit Werk, als ook ten aanzien der Vertaalinge en der bygevoegde Aanmerkingen. — De Vertaaling van dit tweede Deel draagt niet alleen even zo zichtbaare blyken van de uitmuntende Bekwaamheden des Geleerden Vertaalers, — maar het komt ons zelf voor, dat de bygevoegde Aanmerkingen met nog meerder juistheid en voordeel zyn ter neder geſteld. — In hoe verre daar door het oorſpronglyke is verbeterd, zullen

(*) Zie *Alg. Vad. Hist.* VIIde D. bl. 545.

len zy het best kunnen beoordeelen, die weeten, hoe veel onze Geneeskundige Inzichten zedert kort zyn verbeterd, en op welk eene gelukkige wyze de Heer *Bicker* daarvan, byzonder in dit Deel, heeft gebruik gemaakt. —— Gaarne wenschten wy dit ons oordeel uit de bygevoegde Aanmerkingen zelven te ſtaaven, dan wy zyn verzekerd, dat dit Werk door een ieder onzer Geneeskundige Landgenooten zal geleezen worden.

Catechismus der Weetenſchappen, Schoone Kunſten en Fraaije Letteren. Uit verſcheidene beroemde Schryvers, en inzonderheid volgens de Schets van den beroemden BARON VAN BIELFELD *ſamengeſteld. Met plaaten, Derde Stuk. Te Amſterdam, by* A. Fokke, Simonsz. 1785, *behalven 't Voorbericht, 404 bladz. in gr.* 8vo.

Dit derde ſtuk van deezen Catechismus, (welks aart en inhoud reeds omſtandig is opgegeeven, in het Zevende Deel der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, bl. 66) is op dezelfde wyze als de twee voorige ſtukken ingericht. Men vindt 'er namelyk iets van de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wysbegeerte, en de Schoone Kunſten. Met betrekking tot het eerſte, gaat de Schryver in de zesde Samenſpraak over, tot de Godgeleerde Zedekunde, zo als hy ze noemt, dat is de Zedekundige Godgeleerdheid, of de Christelyke Zedeleer in zeker ſamenſtel vervat, omtrent welke Zedeleer hy te recht aanmerkt, dat zy zeer eenvoudig en verre verheven is boven die der Heidenen, dat zy door de geringſte krachten de hoogst mogelyke uitwerkingen bevordert, en dus Goddelyk is. Hierop volgt in de zevende Samenſpraak de ſtrydende Godgeleerdheid, die de Schryver niet onaardig de Geeſtelyke Krygskunst noemt, en aantoont op welke wyze men zich tot deezen ſtryd bekwaam maakt. Nadat hy voorts zynen Godgeleerden van het hoofd tot de voeten gewapend, en in ſtaat geſteld heeft om ſlag te leveren, noemt hy zo wel de algemeene als byzondere vyanden op, die ieder Secte te beſtryden heeft. Dan daar elk dier gezindheden zich op dezelfde wyze wapent, kan dit niet anders dan een oneindigen en hardnekkigen ſtryd veroorzaaken, daar elk toch de waare meening denkt te voeden, en geen hairbreed van zyne opgevatte begrippen afwykt; uit dien hoofde merkt hy zeer wel aan, dat de ſtrydende Godgeleerdheid een leer is, die

met

met bedaardheid en voorzichtigheid moet behandeld worden, dewyl zy anderszins meer dient om den haat en tweedracht onder de Christenen te vereeuwigen, dan om de waarheid te handhaaven. „ Elk Godgeleerde, zegt hy, behoorde zich te herinneren, dat hy, ten voordeele zyner ſtellingen en gevoelens, uit de Natuur der zaak zelve geene overtuigende bewysredenen voortbrengen kan; en dat zyne bewyzen alleen goed en zegepraalende zyn, door derzelver graaden van blykbaarheid, en dat het eindelyk een zo belachgelyke als onverdraaglyke hoogmoed is te gelooven, dat elk mensch, die juist niet even denkt als wy, in groove dwalingen geſtort zoude weezen". Hierop gaat de Schryver in de achtſte Samenſpraak over tot de Herderlyke Godgeleerdheid, alwaar hy ons de Ambtsbezigheden van een Leeraar optelt, de algemeene dwaling in de keuze eenes Leeraars beantwoordt, en de eigenſchappen opgeeft, die een goed Leeraar kenſchetzen; onder welke vereischten de waare geleerdheid by den Schryver niet zeer in aanmerking ſchynt te komen, als de Leeraar maar een goed zedelyk Karakter heeft, en de menſchen tot een deugdzaam leeven tracht op te leiden. Dan, ſchoon dit laatſte zekerlyk van de hoogſte noodzakelykheid is, moet daarom de geleerdheid niet verwaarloosd worden, want als 'er zulke gantſche legerbenden van ongelovigen en ketters, waaronder 'er ſommigen zyn die vry wel uitgerust ten ſtryde komen, te bekampen zyn, en men niet dan met los kruid 'er onder weet te ſchieten, gelyk meermalen gebeurt, maakt men zich zelf belachgelyk en benadeelt de goede zaak der waarheid.

In de vyfde en zesde Samenſpraak, die tot de Rechtsgeleerdheid betrekking hebben, handelt de Schryver over het Duitſche en Saxiſche recht, de Saliſche wetten, en die der Oeverbewooners (*Ripuarii*), het Saxiſche Weichbild, de Saxiſche Spiegel, de Schwaabſche Spiegel en verſcheidene andere oude Duitſche wetten, als mede over de nieuwere Duitſche Rechtsgeleerdheid, en eindelyk over het Leenrecht; waarop hy in de volgende Samenſpraaken tot de Geneeskunde overgaat, en wel vooreerst tot de Ziekteteekenkunde, onder welk woord hy die wetenſchap verſtaat, welke uit de uiterlyke verſchynzelen (*Symptomata*) des menſchelyken lichhaams leert oordeelen, over het geen binnen hetzelve omgaat, waarby ons de Schryver een anecdote van den beroemden *Boerhaave* verhaalt, dat namelyk, hoe dubbelzinnig, ſamengeſteld, tegenſtrydig

en gemengd deeze teekenen en verſchynzelen ſomtyds zyn mogen, zo dat 'er eene meer dan menſchelyke ſcherpzinnigheid toe behoort, om zich nooit te vergiſſen, deeze onſterfelyke Geneesheer echter, geduurende eene praktyk van meer dan veertig jaaren, zich ſlegts driemaalen in dit opzicht vergist heeft. Vervolgens handelt hy over de beoefenende Geneeskunde, en gaat eindelyk over tot het wysgeerig vak, waarin hy thands handelt over de Staatkunde, en wel vooreerst in 't algemeen, en vervolgens over de byzondere Staatkunde, welke hy twee oogmerken toeſchryft als 1) het behoud van eenen Staat, en 2) het geluk van deszelfs leeden. De middelen, die hy opgeeft, om die oogmerken te bereiken, zyn; de beſchaaving van een volk; de goede orde in eenen Staat; eene goede burgerregeering; en het vermogen om den Staat gelukkig en by den Nabuur ontzaggelyk te maaken. Vervolgens ſpreekt hy over de moeijelykheid en hachgelykheid van het Ambt van een Regent, en onderzoekt tevens de vraag, waarom het Ambt van een Regent, niettegenſtaande het zulk een vergulde Doornekroon is, welker glans alomme met luister blinkt, doch tevens, wanneer er eenig drukkend leed op nederſtort, het hoofd wondt, echter zo greetig gezogt en vierig begeerd wordt; en de beweegreden hiervan vindt de Schryver in onze eigenliefde, die zekerlyk het ſterkst geſtreeld wordt door den ſtand van een Regent, en „ men ziet hieruit weder, zegt hy, de wysheid van den Opperbeſtierder aller dingen: de mensch kan niet buiten de maatſchappy, de maatſchappy niet buiten de regeering, beſtaan; het regeeren valt moeijelyk en lastig, maar eigenliefde verandert die last in lust, en de moeijelykſte post in de maatſchappy heeft de meeste medeminnaars."

Eindelyk gaat de Schryver in de laatſte plaats, overeenkomſtig zyn plan, over tot de ſchoone Kunſten en wel in de eerſte plaats, tot de Toonkunst of Muziek, voorts tot de Schilderkunst, en dan tot de Graveerkunst en eindelyk tot de Beeldhouw- en Gietkunst, omtrent welke onderwerpen de Schryver met recht veel breedvoeriger is dan omtrent de voorgaande, dewyl dezelve, voor 't grootſte deel der jeugd, waarvoor dit boek toch maar ingericht is, veel interesſanter zyn dan de Geestelyke Krygskunst en Ziekteteekenkunde, waarmede deeze niets te doen heeft, dewyl 'er ſlegts eenige weinigen met betrekking tot het geheel, tot den predikſtoel of geneeskunde geſchikt worden, en voor deeze zyn de hier voorkomende ſtukken, wegens de al te

op-

oppervlakkige behandeling, van geen nut; zo dat de Schryver dezelve, alhans die ftrydende en herderlyke Theologie, wel achterwegen had kunnen laaten, en het by den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst en deszelfs Zedeleer laaten berusten, fchoon wy echter zyne werkfaamheid en welmeenenden yver den vereischten lof niet onthouden willen.

Om nu onzen leezers een ftaaltje mede te deelen van des Schryvers behandeling en fchryfwyze, zullen wy hier laaten volgen het geen hy over de verfchillende wyzen van graveeren heeft aangeteekend.

„ Het *graveeren in koper*, zegt hy, geschiedt op eene welgladgeflepene koperen plaat; zelfs worden de kleine krasfen, die 'er nog mogten zyn overgebleven, zorgvuldig door middel van een bruineeryzer weggenomen. Voorts fnydt de Konftenaar, met een fcherp gepunt graveeryzer, de begeerde omtrekken in de plaat, en fchaduwt die vervolgens door middel van meer of minder breede fneden, terwyl hy de halve tinten tusfchen de hooge en laage met ftipjes aanwyst. Sommige *Graveurs*, in Frankryk, by voorbeeld *Mellan*, enz. hebben plaaten in eene fnede vervaardigd, dat is, zy hebben met eenen in 't ronde en in zich zelfs fluitenden cirkeltrek, geheele pourtraiten enz. gegraveerd, enkel in de duistere partyen en op den omtrek de fnede een weinig verdiepende; zo zyn 'er verfcheidene pourtraiten van Mellan bekend, gelyk ook eene uitmuntende prent, verbeeldende den *Zweetdoek van Veronica*, waarin het aangezicht van den Zaligmaker uitgedrukt ftaat.

2.) *Etfen* is meer in gebruik, gemakkelyker en zekerer dan het zuiver graveeren: egter is 'er meer omflag toe nodig: men neemt, gelyk in het voorige geval, weder eene welgeflepene en van krasfen gezuiverde plaat, en beftrykt die met een mengzel van Maftik, Asphalt, enz. dit mengzel noemt men den *grond*, vervolgens houdt men de alzo de beftrekene plaat boven de vlam van een kaars, opdat de rook derzelver zich over dit mengzel heenen verfpreide, en de hitte het egaal zou kunnen doen fmelten; dit gedaan zynde neemt men de tekening, die men in 't koper brengen moet, en beftrykt dezelve van achteren met loodwit, kryt, of eene diergelyke afgeevende ftoffe, men hechtze voorts met wasch aan de vier hoeken op de plaat, zo dat de gewitte oppervlakte op den zwarten grond der plaat vlak ligge: dan neemt men eenen naald,

welkē in een houten steel vast is, en trekt alle de lynen der omtrekken op de teekening over, vervolgens dit wel naauwkeurig gedaan zynde, neemt men de teekening van de plaat weder af, en vindt dat het Loodwit overal streeken op den zwarten grond nagelaten, en dus het geheele beeld of de omtrekken der geheele teekening op de plaat agtergelaaten heeft; wil men echter de teekening zelve niet op zo eene wyze doortrekken, dat zekerlyk de teekening mit of meer beschadigt, dan legt men een doorschynend gevernist papier op dezelve, en trekt daar eerst de omtrekken op over, en gebruikt dan dit papier, om op een fyn en van agteren gewit postpapier gelegen zynde, op de plaat te leggen, en als ware het de teekening zelve door te trekken, dit is het eerste deel des graveerens; voorts nadat de teekening nu aldus op den zwarten grond der plaat in 't wit afgedrukt is, neemt men eenen zachten doek, en legt dien op de plaat onder den rechter arm, om het overgedrukte niet door de beweeging van den arm uit te veegen, en neemt voorts eene andere *Etsnaald*, en trekt alle de witte streepen over op de bloote plaat, als wanneer het koper door de trekken heenen schynt; men schaduwt verders de omtrekken door twee of drie over elkander gelegen streepen, welke men *arseeringen* noemt, en de rechte lynen van gebouwen, enz. met koperen of houten paralel liniaalen, en maakt die geheel op, even als eene teekening, welke men met zwart óf rood kryt. *arseert*; dan zyn al de donkere partyen glimmend door het doorschynen van het afgeschraapte koper, en de lichte partyen vertoonen zich zwart door den grond die het koper bedekt: *Zie* daar dan den tweeden arbeid of de helft des arbeids van den graveur voltooid; op deeze volgt eene zeer moeijelyke taak, waarin veele jonge Graveurs bezwyken, en deeze is het *byten*. De trekken, welke men door middel van de Etsnaald op het koper gemaakt heeft, moeten 'er door middel van *Sterkwater* in gebeeten worden; men omzet de plaat dan ten dien einde met eenen rand van wasch, en maakt 'er dus eene soort van hollen kom van, die 't vocht besluiten kan. Men plaatst de plaat, zodanig bereid, inzonderheid des winters, op eene stoof met een weinig vuur 'er in, egter als men het sterkwater op de plaat giet, draagt men wel zorge van de plaatzen, die men niet ingebeeten wil hebben, zorgvuldig met een mengzel van kaarsmeer en zwartsel te bedekken, 't welke men *uitstoppen* noemt; voorts giet men het sterkwater op de plaat;

en

en laat het de eerſte maal een uur lang 'er op ſtaan, telkens met een veer van een pen over de plaat ſtrykende; men giet het 'er voorts weder af, en ziet hoe veel de trekken ingebeeten zyn, dan moet het 'er nog eens een vierendeel uurs op en weder afgegooten; voorts 'er voor de laatſte maal opgebragt wordende, moet het *byten* zo lang tot het opwerpt met kleine luchtblaasjes, die men langſaam met de veer wegdryft; dit dan alles wel uitgevoerd zynde, giet men het water voor 't laatst af, en neemt de wasſche randen weg, leggende de plaat op een test met vuur, zo lang tot de grond geſmolten is, die men dan met een zachten doek 'er afveegt. Dit alles gedaan, zendt men de plaat naar den Plaatdrukker, die 'er dan proeven op maakt, welke men *Ets-* of *Sterkwaterdrukken* noemt, en dienen om te toonen welke partyen het meest in 't byten gevat hebben, en welke uitgeſpaard zyn om met de Etsnaald op de plaat afgemaakt te worden, 't welk men *met de droege Naald opmaaken* noemt; dus is de derde taak des Graveurs voleindigd, en hy begint de vierde, waarin de plaat geheel voltooid wordt, door het opmaaken met de drooge naald, en de toetſen en voorgronden, benevens de ſchaduwachtigſte partyen, met het graveeryzer op te ſnyden, 't welk een gloed en kracht aan de plaat geeft, die de Etsnaald niet bewerken kan.

3) Het *graveeren in hout* is een ſoort van beeldhouwkunst, wyl alle de figuuren in het hout opgewerkt moeten worden, daar men die in tegendeel in koper inſnydt; maar wyl hier de opgewerkte deelen eigenlyk in het afdrukken de figuuren op de prent uitleveren, zyn deeze plaaten eene ſoort van Basrelieven, welkers oppervlakten en lichten ingegroefd en ingebyteld moeten worden. Het zelfde geval heeft mede plaats in de teekeningen en plaaten, voor de Katoen-Behangzel, Papier- en Trypdrukkerye, die allen op dezelfde wyze geſneden, en beter gezegd worden met vormen dan met platen gedrukt te zyn.

4) *Het graveeren in zwarte kunst*, is van een latere uitvinding, welke men aan Prins *Robbert van de Paltz*, of ook aan *van Sichem* in 1643 toeſchryft. Men neemt, by voorbeeld, eene koperen plaat, maar in plaatze van die glad te ſlypen wordt dezelve tot het werk voorbereid, door middel van dezelve met een graveeryzer op allerleie wyzen lugtig over te graveeren, zodat elke ſnede over elkander op verſchillende wyzen gekruist ligt. Dit graveerſel moet over de geheele plaat uitgeſtrekt worden en overal

even ſterk zyn, zodat men in deezen eerſten ſtaat 'er een proef op laatende trekken, niet dan een overal gelyk zwart papier zoude zien te voorſchyn koomen; vervolgens bedient zich de Graveur in de plaats des graveeryzers van een Haaijen of Robbentand of eenig ander hard en glad werktuig om het vereischte voorwerp en deszelfs verſmeltende en verdreevene lichten (*Nuances*) door middel van den gegraveerden grond glad te ſlypen, uit denzelven op te werken en voort te brengen, en denzelven de noodige lichten te geeven door middel van het gladgeſleepen koper op de dagen te polysten. In Engeland munt men inzonderheid in deeze wyze van graveeren uit.

5) Het *graveeren in edelgeſteente* by de Grieken, by welk vernuftig volk het eerst gebruikt werdt, *Dactylioglyphie* genoemd. *Diodorus van Samos* wordt voor den oudſten Griekſchen Steenſnyder gehouden. Egter is het oudſte kunstwerk in dit vak, dat men nog hier en elders in de Kabinetten der Liefhebberen bewaard windt, van *Pyrgoteles*, terwyl *Aulus*, *Eyodus*, *Hyllus*, *Dioskorides*, *Solon*, *Soſtratus* en *Griaus*, mede als beroemde antieke Steenſnyders bekend ſtaan. Vervolgens zyn 'er in Italien en Frankryk, in laater tyden, verſcheide beroemde *Stempelſnyders* bekend geworden; egter is deeze kunst mede van zo hooge oudheid, dat men dezelve reeds by de Hebreen aantreft; want de Ephod van den Hoogenpriester, en de twee Onyxſteenen, waarmede zyn mantel vastgehecht wierd, kunnen niet zonder behulp deezer kunst met de naamen der twaalf ſtammen beſchreven geweest zyn. De ouden hebben egter in deeze kunst over 't geheel boven de Modernen uitgemunt, ſchoon eenigen der laatstgenoemden hen al zeer naby komen. Het graveeren in edelgeſteenten geſchiedt dan eens met een opgewerkten grond en ingeſnedene Figuuren, en dan weder met opgewerkte ſiguuren op een ingeſneden grond; alle harde edelgeſteenten als *Sardonyxen*, *Onyxen*, *Topaaſen*, *Esmaräuden*, *Aguaten* zyn geſchikt om beſneden te worden. Men heeft onlangs te Amſterdam een zeer grooten Antiekbeſneden Onyxſteen verkocht, waarop de opvoeding van Augustus afgebeeld was; onze Cachetten in Chryſtal, Cornalyn, Goud, Zilver of Koper behooren mede onder deeze *Edelgeſteenten-* en *Stempelgraveerkunst*. Sommige ſteenen, welke door hunnen eigenen groei een aanleg tot eenige figuuren op hunne oppervlakte aan de hand geeven, en die de Kunſtenaar vervolgens opmaakt, en de Natuur als 't ware in

haa-

haare vormende kracht (*vis plaſtica*) te gemoed komt, worden *Camaijeux* genoemd, zekerlyk naar zekeren beroemden Steengraveerder van Milaanen *Dominicus van Camei*, welke in deeze taak uitmuntte, en in den aanvang der zestiende Eeuw leefde. Als in 't voorbygaan moet ik u nog berichten, dat onze koperen Cachetten met het graveeryzer, en onze Cornalynen of Christallen door middel van Diamantpoeder beſneden worden."

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; veertiende Deels, eerſte Stuk, bevattende het Vervolg der beſchryvinge van Friesland. Te Amſterdam, Leyden, Dord en Harlingen, by P. Schouten, J. de Groot, G. Warnars, S. *en* J. Luchtmans, A. *en* P. Blusſe *en* V. van der Plaats, 1785. *In gr.* 8vo. 341 *bladz.*

In dit ſtuk, waarvan wy onzen leezers een korte ſchetſe zullen mededeelen, gaan de Schryvers over tot eene nadere en plaatzelyke beſchouwing van de Provincie Friesland, en wel in 't byzonder van 't Oostelyke gedeelte deezer Provincie, dat, ſedert de hervorming van 't Gemeenebest, altoos de eerſte ſtem in ſtaat gehad heeft, thans Oostergo en wel eer by de Latynen Aestrachia genoemd, en toen door eene natuurlyke ſcheiding veel naauwkeuriger dan thans van Westergo afgeſcheiden.

Na alvorens de ligging en gedaante van Oostergo, en het geen van meer belang is de hoogte der verſchillende Grietenyen van dit kwartier aangetoond te hebben, gaan zy over tot een breedvoerige beſchryving van die Grietenyen zelven, en wel voor eerst, van de eerstſtemmende LEEUWARDERADEEL genoemd; en dewyl Frieslands Hoofdſtad LEEUWARDEN in den omtrek van deeze Grieteny beſloten is, en van dezelve haaren naam ontleent, is het zeer natuurlyk op de beſchryving deezer Grieteny, die van Frieslands hoofd- en aanzienlykſte Stad te zien volgen. Derzelver ligging, naamsoorſprong, oude gedaante, lotgevallen en wederwaardigheden, rechtsgebied, regeeringswyze, en openbaare gebouwen, zo wel die ten dienſte van 't algemeene land, als tot byzonder nut der Stad geſchikt zyn, worden hier zeer omſtandig en met veel naauwkeurigheid beſchreven; en dit afgehandeld hebbende, gaan zy over tot de *tweede* Grieteny FERWERDERADEEL, naar deszelfs voornaamſte dorp Ferwerd, aldus genaamd. Deeze Grieteny, die uit zeer

hoog en droog land beſtaat, vooral naar den zeekant, daar men een zaverigen grond heeft, welke ongemeen vruchtbaar is, beſtaat uit elf dorpen, die hier allen, benevens de drie aanzienlyke Kloosters, die men hier eertyds gehad heeft, de vaarten, binnendyk en grensſcheidingen van deeze hooge en ſchoone Grieteny, nader beſchreven worden.

Hierop volgt de *derde* Grieteny van Oostergo Dongerdeel bewesten de Paezens, of WESTDONGERDEEL. De Paezens was wel eer een riviertje, dat, naby de Dokkumer Ee ontſpringende, niet verre van die Stad, Noordoostwaards, naar 't dorp Paezens liep, en daar in zee viel; doch deeze uitgang is reeds voor langen tyd verſtopt geraakt en overgedykt, en de Paezens zelve by haaren oorſprong uitgedroogd, zodat dezelve thans maar alleen eene binnenvaart en waterleiding is. Wel eer was deeze Grieteny, wegens de laagheid en zwakheid haarer dyken, aan geduurige overſtroomingen onderhevig, doch vervolgens, door haare bedyking, veel verbeterd. In deeze Grieteny liggen veertien dorpen, die hier nader beſchreven worden, en onder welken Holwerd in 't byzonder uitmunt.

Vervolgens vinden wy Oostergo's *vierde* Grieteny aan den oostkant der Paezens, gewoonlyk OOSTDONGERDEEL genaamd. De Landeryen deezer Grieteny zyn zeer vruchtbaar, en vry gelyk aan die van Westdongerdeel; doch over 't algemeen wat laager, en inzonderheid omtrent de zuider- of zuur-Ee, welke aart haare uitwatering door de Ezumazyl heeft; wordende de geheele Grieteny door deeze uitwatering, die van Dokkum naar voornoemde ſluis loopt, in twee deelen geſcheiden, te weeten in een Noordelyk en Zuidelyk gedeelte. Een groot deel van het Westdongerdeelſche water kan ook door deeze ſluis worden gelost, dewyl de Paezens, door middel der Wetſenzer Vaart, gemeenſchap met dezelve heeft. De dorpen deezer Grieteny alhier beſchreeven, zyn dertien in getal, onder welken Aanjum of Aanguim, eertyds Aninghem genaamd, een oud en groot dorp, zo van binnenbuurt als gerechtigheid, en verre het aanzienlykſte in deeze geheele Grieteny, de eerſte ſtem heeft.

De *vyfde* Grieteny van Oostergo is KOLLUMERLAND en NIEUW KRUISLAND. Deeze Grieteny heeft haare vaart en uitwatering door de Munnike-Zyl, gelegen in den mond van de oude rivier de Lauwers, als ook in 't Dokkumer

diept

diept door de Oudwoudumer en Kollumer zylen, die wel eer in den Zeedyk lagen, en by opkroppinge van hoog water in 't Dokkumer diept veel te lyden hadden, en ook meermalen zyn doorgebroken; doch na de overdyking en ſlichting der nieuwe zylen in 1729 is men hier van alle zwarigheden verlost, ook zyn de ſluisdeuren voor langen tyd weggenomen. Het nieuw Kruisland is van laater oorſprong en een milde gave der aanſpoelende Zee; en dit gedeelte was wel eer, volgens 't getuigenis van *Winſemius*, een byzondere Grieteny, en waarſchynlyk het thans onbekende Oost-Broekſterland, het welk, naar zekere aldaar gelegen plaats, met naame Oostbroek, aldus geheeten, in oude ſchriften menigmaal wordt gemeld, en dikwils, benevens Kollumerland, met Groningen is verbonden geweest. De Landeryen deezer Grieteny zyn verſcheiden van aart. De Westelyke zyn zeer gemeene landen, gelyk ook de Oostelykſte en Zuidelykſte, meest beſtaande uit Veengronden, Heidvelden en zandige Bouwlanden; doch de Noordelyke aan Zee zyn zeer ſchoone Kleilanden. Men vindt hier wel veel laag land, doch weinig waterleidingen. In deeze Grieteny worden zes dorpen, met Kerken en Toorens voorzien, die hier nader beſchreven zyn, gevonden, en 't nieuw Kruisland ſtemt als het zevende dorp.

De *zesde* ſtemmende Grieteny van Oostergo is ACHTKARSPELEN, dus genoemd naar de acht Kerſpelen (Baptisteria) waaruit dezelve beſtaat. In deeze Grieteny vindt men weinig wateren; de voornaamſte zyn een gedeelte van de Dokkumer trekvaart op Strobosch, loopende door 't Noordelyke gedeelte van Steenharſter Tille, met eene bogt nevens Gerkesklooster, naar Groningerland; voorts het Kornelisdiept, of liever Kolonel C. Roblesdiept; zynde een vaart, die door den Stadhouder gegraven is, en, van Schuilenburg naar de Lauwers loopende, zich met dezelve vereenigt by Schalkendam. De Landeryen deezer Grieteny zyn meerendeels zandige Bouwlanden, die echter, wel bemest zynde, zeer goede vruchten geeven. Ook vindt men 'er goed weidland; vooral in 't oostelyke gedeelte over de trekvaart; voorts veel Hooilanden en laage Veenen in 't midden der Grieteny, terwyl het zuidelykst gedeelte uit hooge Veenen beſtaat. De met boomen beplante wegen zyn zeer vermakelyk, en 'er is alom in de Velden een groote menigte van Haazen, Patryzen, en ander

klein Wild. De dorpen deezer Grieteny, die hier wedêr omſtandig beſchreven worden, zyn agt in getal.

De *zevende* ſtemmende Grieteny van Oostergo is DANTUMADEEL, een zeer vermaakelyk oord, voorzien met menigvuldige Plantagiën en allerhande klein wild van Haazen, Patryzen enz. Rondsom alle de hier beſchrevene dorpen, die twaalf in getal zyn, vind men veel goed Bouwland, uitgezonderd Sibrandahuizen en Roodkerk; ook verſcheiden laage Veengronden in 't Noordwesten van Veenwoude; doch de hooge Veenen, alhier weleer algemeen, en nog laatst zichtbaar by de buurt de Valom, zyn reeds voor veele jaaren vergraaven en in Bouwlanden veranderd. Men vindt ook hier alomme veele vaarten en vischryke wateren, waarin zich ook veel gevogelte onthoudt, waarom ook in derzelver nabyheid verſcheiden vogelkooijen zyn aangelegd.

Hierop volgt de beſchryving der Stad DOKKUM, wel eer Dockinge, of zo eenigen willen, Dockenburg genoemd, gelegen in Oostergo, tuſſchen de Grietenyen Oostdongerdeel en Dantumadeel, liggende Oostdongerdeel ten Oosten en Noorden, en Dantumadeel ten Oosten, Westen en Zuiden der Stad. Deeze Stad heeft de vyfde Stem in het kwartier der Steden, en wordt, na Stavoren, gehouden voor de oudſte Stad van Friesland, als zynde, volgens de beste overleveringen, gebouwd in het jaar 248 der Christelyke tellinge. Derzelver rechtsgebied, grootte, lotgevallen, openbaare gebouwen en Regeeringswyze worden hier breeder omſchreven, en dit afgehandeld hebbende, gaan de Schryvers over tot de *achtſte* Grieteny van Oostergoo TIETJERKSTERADEEL, eene groote en met veele wateren doorſneden landouwe. De Landeryen deezer Grieteny, en wel inzonderheid ten Westen, beſtaan, voor een groot gedeelte, uit laage en waterachtige Weid- en Hooilanden, benevens veele laage Veenen; doch omtrent de Ryd liggen zeer vruchtbaare Weidlanden: ook heeft men in 't Noorden, Oosten en Zuiden, vooral rondsom Bergum, veele ſchoone hooge Boschſchagien en Zaailanden. Voorts bevat Tietjerkſteradeel veertien dorpen, die hier breeder omſchreven worden. Omtrent de dorpen Tietjerk, Zuwoude, Garyp, Eernewoude enz. is veel goed Veenland, doch vooral by Oostermeer, zynde de turf, die aldaar gegraaven wordt, bekend voor weinig brak en wel brandende; doch deeze Myn is ten naasten by uitgeput.

Op

Op deeze Grieteny volgt SMALLINGERLAND, in rang van ſtemminge de *negende* onder de Grietenyen van Oostergo. In oude tyden, eer de Turfgraavery bekend was, had men hier in 't Noorden en Oosten hooge moerasſige Veenen, Bosſchen en Struiken, terwyl de laage Landen, ten Zuiden en Westen gelegen, door het afloopende Veenwater plas en dras lagen, en dus beiden van weinig nut waren. Uit dien hoofde denkt men dat de naams-afleiding deezer Grieteny van 't woord *ſmal* in de beteekeniſſe van *gering*, *ſlegt*, gelyk ook de Engelſchen hun *ſmall* bezigen, en wy ook in meer dan een geval doen, zou afſtammen; daar 't echter ook wel zou kunnen zyn, dat Smallingerland zo veel gezegd ware als *Smalleneeſterland*, hetwelk dan ſlegt waterland zou te kennen geeven; omdat het woord *Ee* de betekenis van water heeft. Dan hoe het met den oorſprong der benaaminge en de oloude grondgeſteldheid deezer Grieteny moge zyn: zedert dat men begonnen heeft de hooge Veenen der Grieteny te vergraaven, hebben teffens de overige Landen eene geregelde afwatering gekregen, waarvan 't gunſtige gevolg geweest is, dat menze beiden in ſchoone Bouw- en Weidlanden veranderd ziet. Ook heeft men nog tegenwoordig in 't begrip deezer Grieteny veele Veengronden, en omtrent de Dorpen ziet men veele Bouwlanden met rogge, haver, en boekweit bezaaid, terwyl de Bouwakkers van Nyega, en Opeinde alle rooyen op den toren van Bornbergum. Behalven 't voordeel dat de Ingezetenen van deeze Koorenlanden en de Veevoedinge trekken, helpt de Vischvangst hierook meenig een aan 't brood; wordende 'er verſcheiden Vischryke wateren, zo in 't Westen en Zuiden, als in 't midden deezer Grieteny, welke zeven Dorpen bevat, gevonden.

De Grieteny YDAARDERADEEL, die in rang van ſtemminge op den landdag in de Kamer van Oostergo de *tiende* is, werd van ouds Edauwerderadeel genoemd. Hier vindt men, wegens de laagte der Landen, geene Bouw-, maar alleen Weid- of Hooilanden, benevens veele wateren en ſtroomen, die deeze Grieteny alomme doorſnyden, en allen zeer Vischryk zyn. Voorts ligt deeze Grieteny genoegzaam in 't midden der Provincie, ontleent haaren naam van het Dorp Ydaard, en bevat acht Dorpen in zich.

Eindelyk komen wy tot de *elfde* en laatſtſtemmende Grieteny van Oostergo, die teffens de kleinſte van dit kwar-

kwartier is, RAUWERDERHEM genaamd; dezelve paalt ten Oosten aan Ydaarderadeel, wordende daarvan afgeſcheiden door de Muzel, weleer een ſtroom van deeze naam; ten Zuidoosten aan Utingeradeel of de Zevenwouden, waarvan zy geſcheiden wordt door de Weteringe, een ruim en diep vaarwater; en in 't Zuidwesten aan de Sjaardafloot, die deeze Grieteny van Wymbritſeradeel en te gelyk Oostergo van Westergo ſcheidt. Door deeze Grieteny loopt de algemeene Friesſche rydweg naar Overysſel, te weeten van Leeuwarden op Raauwerd en Irnſum, en van daar over de Schouw, Ackrum, 't Heerenveen en Wolvega op Steenwyk. In 't Zuiden van deeze Grieteny ligt een Vischryk water, de Brekken genoemd, waarin de meeste wateren deezer Landſtreek ſamenkomen, om zo voorts door de Zoolſterzyl ontlast te worden. De laagheid deezer Landſtreek maakt dezelve meerendeels onbekwaam tot den Akkerbouw, en ook op veele Plaatzen tot Weidlanden, vooral in 't Zuiden, alwaar de meeste Landeryen alleen tot Mieden of Hooilanden kunnen dienen, ten zy dezelve, door middel van bepolderinge, droog worden gehouden, gelyk men meer en meer tot groot voordeel van Huurders en Eigenaars niet alleen, maar ook van s' Lands Kaſſe, begint in 't werk te ſtellen. Inmiddels worden de hoogere Landen deezer Grieteny, welke zes Dorpen en een Klooster bevat, voor de beste Weidlanden van geheel Friesland gehouden.

Na de beſchryvinge van deeze elf Grietenyen, en de daarin bevatte Dorpen, wordt dit deel geëindigd met een Staat van alle de Landsfloreenen op de vastigheden en Landeryen in Oostergo, terwyl hetzelve daarenboven opgehelderd wordt door een Kaart van Oostergo, waarop de Scheidsliniën van elke Grieteny zyn afgeteekend, en vier Prentverbeeldingen van de voornaamſte Publieke Gebouwen van Leeuwaarden, en het Stadhuis te Dokkum.

Historisch Verhaal van het gepasseerde te Leiden, met de propositie van geheimhouding, ontworpen by een Vroedschaps rapport van 12 *October en* 3 *December* 1785, *en op den laatstgemelden dag by eene Resolutie gedecineerd. Voorzien met egte, zeer gewigtige Stukken. Te Leyden, by* C. Heyligert, enz. 1786. *Behalven het Voorbericht en de Nareden,* 111 *bladz. in gr.* 8vo.

Wy zullen onzen Leezers, zo kort mogelyk, den hoofdzakelyken Inhoud mededeelen, van het geen ons in dit Verhaal en de daarbygevoegde Stukken wordt medegedeeld.

Den Heer Burgemeester *Changuion*, in de maand Augustus van 't voorleeden jaar zich in de Leydsche Vroedschap beklagende, wegens zekere Insertie in de Zuid-Hollandsche Courant, waarby zyn gedrag by de deliberatien, in de Vroedschaps Vergadering, betrekkelyk zeker request ter voorkoming van de inrukking van Troupes in Amersfoort, die gedeeltelyk op Hollandsche repartitie stonden, niet zeer gunstig beschreeven wierd, zo gaf dit beklag aanleiding, dat de Heer Oud Schepen *Cunaeus* aan deeze Vergadering ter nadere deliberatie voorstelde, om voor het vervolg geschikte middelen te beraamen, ter voorkoming van diergelyke Insertiën, gelyk dan ook deeze Propositie ten zelfden tyde gesteld werd in handen van het gewoone Stadsbesogne, om daarover een raport by de Vroedschap in te leveren.

Daar nu het verlangen van Leydens Burgeren algemeen was, om te verneemen op welke wyze deeze aanzienlyke Commissie den haar opgedragen last zoude volvoeren, zonder by derzelver deductie, of de Vryheid der Drukpers te ondermynen, of zonder, in andere opzichten, de waare gronden eener Republikeinsche Regeering omver te werpen, zo stond men niet weinig verwonderd, na een lang verloop van tyd eindelyk een raport dier Commissie in de Vroedschap te zien ingeleverd, waarby Gecommitteerden zeggen: „ dat door hun ter afsnyding van diergelyke klagten, en ter bevordering van de hoogstnodige harmonie onder de Leeden, en tot conservatie van de achtbaarheid eener Regeering niets met meerder vrucht zoude kunnen worden voorgeslagen dan dat de Leeden zich onderling geliefden te verplichten, om, vrygelaten aan een ieder derzelven, om, des goedvindende, derzelver eigen

ge-

gedachten of advieſen bekend te maaken, hoe ook genaamd geene advieſen hunner medeleeden, buiten de leeden tot deeze Vergadering behoorende, te releveeren, veel min dezelven door den druk publiek te maaken; en dan tot dit engagement ook verplicht zoude behooren te worden ieder Heer, die als lid deezer Vergadering wierd geintroduceerd, alvoorens tot den eed wierd geadmitteerd."

Nauwlyks was het voorſtel van deeze zaak alom bekend geworden, of het verwekte geene geringe aandoeningen by Leydens braave Burgery; want daar elk Lid der Burgermaatſchappy, (gelyk de kundige Heer *Blok* in zyn Advies over deeze zaak zeer wel heeft aangemerkt) over het algemeen het grootſte belang heeft, dat hy ten naauwſte keurigſte onderrecht zy van de voornaamſte byzonderheden, welken in zodanige Vergadering van tyd tot tyd voorvallen, en van de wyze, waarop zich elk een van zyne vertegenwoordigers aldaar gedraagt; dat derhalven ook geen Kollegie van Regeering, waarin over de aangelegenheden van den Burgerſtaat in eenigerlei opzicht geraadpleegd wordt, het vermogen heeft om iets van dat alles verborgen te houden voor de gantſche Burgermaatſchappy, of voor iemand van derzelver Leden, dan alleen in zodanige gevallen, waarin het ontydig openbaar maaken van aangelegde deliberatien of genomen beſluiten nadeelig zoude zyn aan het waare welzyn der Burgermaatſchappy, en dus niet kan gereekend worden met derzelver begeerte overeen te komen. In zodanige gevallen eiſcht het heil des volks, dat elk der Leden zich op het plechtigſte verbinde tot eene ſtipte geheimhouding der deliberatien en beſluiten, tot zo lang dat het bekend worden derzelver niet meer ſchaden kan. Dan het gevragen van ſecretesſe omtrent ſommige zaaken betoogt ten duidelykſte, dat een ſtandvastige gewoonte ook in Leydens Vroedſchap, zo wel in de tyden der Graafelyke Regeering, als ſedert het beſtier deezer Landen, den vorm eener Staatsregeering gekreegen heeft, altyd ongeſchonden gelaaten heeft het recht des volks, om van tyd tot tyd onderrecht te kunnen worden van het verrichte zyner Vertegenwoordigers, gelyk ook de nuttigheid en volſtrekte noodzaakelykheid van dit recht, als het krachtigſte motief der Regenten, om hunnen gewigtigen post in alles plichtmaatig waar te neemen, door den evengemelden Heer *Blok* in deszelfs advies over deeze zaak grondig tevens en breedvoerig betoogd wordt.

Uit dien hoofde vond de Burgerkrygsraad der Stad Leyden,

den, benevens een agtingswaardig gedeelte der Burgery en Burgerofficieren, zich verplicht de ſchroomlyke gevolgen van het voorſtel der geheimhouding aan hun Ed. Gr. Achtb. onder 't oog te brengen, en aan dezelven hunne dierbaare belangen ten deezen op nieuw plechtig aan te beveelen. Deeze Addreſſen echter hadden toen nog den invloed niet, dien men zich had voorgeſteld, om, namelyk het geheele voorſtel van geheimhouding, overeenkomſtig de verklaarde begeerte van Leydens Burgery, te beſliſſen, daar de ingeleverde ſtukken wederom in handen geſteld wierden van het gewoone Stadsbeſogne, by welkers volgende rapport het geheele voorſtel van geheimhouding op nieuw aangedrongen wierd, even, (zegt de opſteller van dit verhaal) als of eene grondwettige Conſtitutie, die des volks billyken invloed ten grondſlage heeft; even of het geopenbaard verlangen van de braafſten eener Burgery; even of een wel ingericht beſtuur van geenszins onverantwoordelyke Overheden, ſlegts ydelheid en beuzelingen waren! Dit Rapport, (het welk ons hier in zyn geheel wordt medegedeeld) ſlegts weinige *dagen*, ja aan ſommige Leden der Vroedſchap ſlegts weinige *uuren* voor de Vergadering, die beſtemd was tot Concluſie van het meergenoemde voorſtel, ter viſie zynde rondgezonden, ontſlipte echter niet aan het doorzicht van veele Raaden, welkers Vaderlandſche en cordaate Advieſen zo tegen het Rapport van 12 October, als tegen het laatſte, welk in de Raadsvergadering op deezen eigen dag wierd ingeleverd, de gulden Vryheid uit de duiſternisſe verheften en in den volkomenſten luiſter herſtelden, zodat de morgenſtond van deezen dag, die reeds verkwikkend was door de aanſtelling van een nieuwen Raad, den Heere Colonel *van den Santheuvel*, overeenkomſtig de algemeene en verklaarde begeerte des volks, ook door eenen ſchoonen dag achtervolgd wierd, nadat zy voor een korte poos door eenen zwarten wolk was beneveld.

Van de een-en-dertig Raaden, by deeze Vergadering tegenwoordig, conformeerden zich met de reeds gemelde Rapporten de Ed. Achtb. Heeren *van der Meer*, *Speelman*, *van den Steen*, *P. Marcus*, *van Heusden*, *Hoogſtraaten*, *van Berkhout*, *Pompe van Slingeland*, *van der Burch*, *Chaſtelyn*, *Drolenvaux*, *van Halteren*, *van Gerwen* en *Hartingh*; terwyl de overige leden, *van Lelyveld*, *Blok*, *van Roijen*, *P. J. Marcus*, *van Leeuwen*, *van Hoogeveen*, *Snoeck*, *Twent*, *Cunaeus*, *Douw*, *Romswinckel*, *Vro-*

Vromans, *De Wildt*, *De Mey*, *Heldewier*, *van Poot*, en *van den Santheuvel*, zich met ronde woorden tegen derzelver inhoud verklaarden, en het geheele voorſtel van geheimhouding verwierpen, declareerende den Heer *van Poot* echter afzonderlyk, niet te ſtemmen, maar de Concluſie te zullen aanzien.

Onder de laatſten in 't byzonder leverden de Heeren *van Lelyveld*, *Blok*, *van Rooijen*, *van Leeuwen*, *van Hoogeveen*, *Twent*, *Cunaeus*, *Douw*, *Romswinckel*, *de Wildt* en *Heldewier* hunne ſchriftelyke Adviesen in tegen het bewuste voorſtel, die allen de kenbaarſte blyken draagende van Cordaatheid, Vaderlandſche Trouw en Vryheidsmin, met kracht van betoog, met edele Mannen-taal, de gronden onzer Republikeinſche Conſtitutie, tegen de Rapporten verdeedigden.

Het is ons ten hoogſten aangenaam, dat men in dit verhaal ook recht heeft gedaan aan de Cordaatheid van den braaven en welmeenenden Burgervriend *Cunaeus*, wien men zeer ten onrechte verdagt gehouden heeft als of hy het voorſtel van geheimhouding het eerst gedaan heeft, daar deeze waardige Burgervader niets anders gedaan heeft dan het beklag van den Burgemeester Changuion te ondersteunen, laatende de middelen, om zodanig beklag verder voor te komen, ter deliberatie over aan het *gewoone Beſoigne*; en daar dit Beſoigne by de Rapporten zodanige middelen voorſloeg, die hy niet had kunnen voorzien, en hem zeer ongepast toeſcheenen, moest hy ook volgens zyne rechtſchapen beginzelen zich daartegen met nadruk verzetten, gelyk hy dan ook door zyn ſchriftelyk bondig Advies getoond heeft; dat zyne gevoelens, verre van de Burgerlyke Vryheid te belaagen, in tegendeel volmaaktelyk ſtrookten met die van alle waare Patriotten.

Gaarne had daarom de Schryver ook het Advies van zyn Wel Ed. onder de thands uitgegeeven ſtukken aan de waereld medegedeeld, doch naardien zyn Wel Ed., nevens eenige andere Heeren, zulks niet verkoozen hebben, heeft hy alleen geplaatst de Adviesen van de Wel Ed. Heeren *Blok*, *van Rooijen*, *van Hoogeveen*, *Romswinckel*, en *Heldewier*, welke allen wel waardig zyn geleezen en tegen beide aangehaalde Rapporten van het Beſoigne vergeleeken te worden.

Na het voordraagen der gemelde Adviesen, bleek al aanſtonds dat de meerderheid der Raaden zich tegen den inhoud der beide Rapporten verklaarde, en dus de Propoſi-

tie

tie zelve van geheimhouding verwierp. Het voorſtel echter van den Heer Praeſident, om het ſtuk buiten Concluſie te houden, veroorzaakte geen geringe discusſiën onder de Leden, terwyl eenigen zich op de uitdruklyke beſchryving van den Raad, ter afdoening van dit point, beriepen, anderen wederom te kennen gaven wel te wenſchen dat het voorſtel zelf nimmer in overweging ware gekomen, tot dat eindelyk eene nadere omvrage, of niet het geheele ſtuk, zonder eene formeele Concluſie, als *voor altoos afgedaan*, zoude kunnen gehouden worden, de algemeene goedkeuring ſcheen weg te draagen.

Ingevolge hiervan werd tot dezelfde omvraage dan ook daadelyk beſlooten, onder deeze uitdruklyke mits, dat in het vervolg NIMMER DAAROVER EENIGE DELIBERATIEN ZOUDEN MOGEN ONDERNOMEN WORDEN, terwyl Heeren Burgemeesteren werden verzocht, den Inleveraars der Adresſen tegen het gemelde Voorſtel, van dit beſluit der Vroedſchap op eene voegzaame wyze kennis te geeven, gelyk ook door hun Ed. Achtb., op *Maandag* den 12*den* daaraanvolgende, aan den Heer VAN DEN SANTHEUVEL, toen nog als Colonel zyn ontſlag niet hebbende, geſchied is, met byvoeging, om daarvan aan de Requestranten te berichten; zo als te zien is uit de Notulen van het gereſolveerde te dier Vergadering, in dit verhaal geïnſereerd.

Beknopt Onderzoek van het Recht der Nederlandſche Republiek, tot het geſloten houden van de Schelde, door een voornaam Rechtsgeleerden, kunnende dienen tot een aanhangzel der Bedenkingen over de Vryheid der Schelde, door den Keizer gevorderd; onlangs in 't licht gekomen door den Graave de Mirabeau. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, by Frans de Does, *en te Rotterdam, by* Jacobus Bronkhorst, 1786. 84 *bl. In gr.* 8*vo.*

Dit Werkje, dat met oordeel en beſcheidenheid geſchreven, en zeer geſchikt is om te dienen tot een Aanhangzel op de voorheen door ons aangekondigde, en aangeprezene *Bedenkingen van den Heere Graave de Mirabeau* (*), is men in 't oorſpronglyke verſchuldigd aan den ſchranderen Opſteller van eenige Franſche Leidſche Posttydingen, of Couranten, in het laatſte gedeelte van den jaare 1784, en het begin van den jaare 1785, der waereld medegedeeld; aan welke de evengemelde Graave *de Mirabeau* deezen welverdienden lof gegeeven heeft: „ Dat het moeijelyk zoude zyn het Recht der Hollanderen „ in dit opzicht op eene krachtdaadiger en bondiger wyze te „ on-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VIIde D. bl. 469.

„ onderzoeken, dan door den Schryver der Franſche Leydſche „ Couranten in deszelfs bedenkingen op de aanmerkingen van „ de Weener Post geſchied is." Uit dien hoofde is het dan ook, dat men dit *Beknopt Onderzoek*, tot vermeerdering der Kunde van onze Vaderlandlievende, doch in de Franſche taal minder ervaren, Medeburgeren en Mede-Ingezetenen, in de Hollandſche taal heeft doen overbrengen; waarop men alleen zou kunnen aanmerken (zonder daarom tot de Albedillen te behooren, gelyk den Heer Drukker behaagt heeft deeze onheuſche en ongepaste uitdrukking in zyn Voorbericht te gebruiken) dat het wat laat ondernomen is, en dus, gelyk 't ſpreekwoord zegt, als mostard na den maaltyd komt, dan welke aanmerking men hierdoor heeft trachten af te ſnyden en voor te komen, „ dat door deeze Vertaaling dit fraaije Stukje voor de Nakomelingſchap bewaard blyft, daar het anderszins zeer ligtelyk, als zynde alleenlyk in eene Posttyding, of zogenaamde Courant, geplaatst, der vergetelheid zoude worden overgegeeven, terwyl eene geheele verwaarloozing al dikmaals het lot van zodanige losſe papieren is, ſchoon ſommigen derzelver een beter lot mogen waardig zyn." Vooraf heeft men, met een onderſcheiden letter, de Aanmerkingen geplaatst, die men ten opzichte van het tusſchen onze Republiek en de Regeering der Oostenrykſche Nederlanden, gereezen Verſchil, in de Weenerposttyding van den 1 Dec. 1784 ontmoet; en vermids door het onlangs te Fontainebleau geſlooten Vreedes-Tractaat tusſchen zyne Keizerlyke Majeſteit en onze Republiek, alle de voorgemelde ontſtaane verſchillen uit den weg geruimd zyn, heeft men het niet ongepast geoordeeld, om, achter dit Werkje, dat Vreedes-Tractaat te voegen, als mede nog het Alliantie-Tractaat, tusſchen den Koning van Frankryk en onzen Staat, kort daarop aangegaan, naardien het vierde afzonderlyke Artikel van hetzelve zich ook bepaalt tot het gemelde Vredes-Tractaat, tusſchen zyne Majeſteit den Keizer en de Vereenigde Nederlanden geſloten.

Bylaagen, behoorende tot het Rapport van de Heeren door Hun Hoog Mog. gecommitteerd, tot het onderzoek, wegens de Redenen van non executie van H. Hoog Mog. orders tot het verzenden van tien Scheepen naar Brest. Eerſte en tweede Stuk. Te bekomen, te Dordrecht, by Blusſé; *Amſterdam*, Verlem, *enz.*

Deeze Bylaagen, waarin onder anderen aanmerkelyk zyn, de Verhooren van den Heer V. A. Hartzinck, den Graave van Byland en andere Officieren, die in deeze zaak betrokken zyn, zyn zeer geſchikt tot een beter begrip en opheldering van het bewuste Rapport, waarvan wy, onlangs (*) onzen Leezers een Ver-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII D. bl. 33 en 484.

Verſlag hebben medegedeeld, en verdienen dus, uit dien hoofde, by hetzelve geplaatst te worden.

De Zwitzerſche Patriot, of de Landdrost Felix Grebel gelukkig overwonnen door Johan Caspar Lavater, thans Leeraar des Christendoms te Zurich. In 't Nederduitsch vertaald, door HENDRIK BERGH, *Leeraar des Christendoms, by de Lutherſche Gemeente, te Deutichem. Te Amſterdam, by* Jan Verlem, 1785.

De Stukken, in deeze Verſameling vervat, zyn, volgens het Bericht van den Uitgeever, door den Heer *Lavater*, toen hy nog jong was, eensdeels zelve vervaardigd, anderdeels veroorzaakt. Zy behelzen ſterke en nadruklyke klagten en beſchuldigingen tegen den Land-Drost Felix Grebel, wegens meineed, onderdrukking en allerleie ſoorten van ongerechtigheden, geduurende zyn Landdrosten-Ambt gepleegd. Deeze klagte wierd onder anderen ook door de Heeren *Lavater* en *Fuetli*, in een naamloos geſchrift, in druk vervaardigd, aan de hooge Overheid, niet alleen ter beoordeeling voorgelegd, maar zelfs van haar begeerd, om de waarheid deezer klagte te onderzoeken, en, naar maate dezelve bevonden werd, het zy den beklaagden, of den klaager, met zwaare ſtraffen te ontmoeten. Den hoogen Raad te Zurich, vervolgens den Opſteller van 't Klaagſchrift uitdaagende, dat hy zich zoude ontdekken, kwam *Grebel* tegen het gemelde Schrift, het welk hy een Lasterſchrift noemde, klagende, op, en hieldt om beſcherming aan. Egter vernam hy, dat alles onderzogt zou worden, en dat elk, die klagten tegen Jonker *Grebel* had in te brengen, zich by den Burgemeester *Escher* moest aanmelden, welke korten tyd daarna den Raad berichtte, dat 'er zich reeds twintig partyen by hem hadden aangemeld, waarop een Commisſie van Raaden benoemd wierd, welke de Klaagers verhoren zoude, en byaldien 'er eenige onrechtvaardigheid, ten laste van Jonker *Grebel*, kon bewezen worden, geregtigd zyn zoude, om hem te doen gevangen neemen. Jonker *Grebel*, echter, vond niet goed om deeze onderzoeking af te wagten, maar maakte zich ſpoedig onzichtbaar. Ondertuſſchen verſcheenen *Lavater* en *Fuetli*, op den beſtemden dag, waarop de voorgemelde Commisſie ten eerſten maale zitting nam, en gaven zich zelven als de Opſtellers van het Klaagſchrift aan, als geene de minſte redenen hebbende, om zich wegens hunne onderneeming te ſchaamen, welke voor het Vaderland in 't algemeen, en voor zo veele verdrukten en benadeelden, in 't byzonder, zo nuttig was; te meer, dewyl ze op eene reine menſchenliefde en een waar Patriotisme alleen gegrondvest, en van alle perſoonlyke wraakzucht oneindig verwyderd was. Zy verklaarden, dat zy, uit dien hoofde, eer zy 't bewuste Klaagſchrift hadden verſpreid,

een beweeglyken Brief in het huis van *Grebel* hadden doen bezorgen; doch, dewyl dit van geen gevolg geweest was, dat zy zich derhalven door den nood hadden gedwongen gezien, om tot dit laatſte uiterſte te komen; zich tevens op een treffende wyze verontſchuldigende en verdeedigende, waarom zy deezen weg hadden ingeſlagen, en zich niet liever terſtond ter behoorlyke plaats hadden aangemeld.

De Raad gedroeg zich hieromtrent, als een ieder, die gerechtigheid bemint en handhaaft, zou gedaan hebben. *Grebel* is door de vlucht het zwaard ontloopen, moet zyn kwaad geweeten, buiten zyn Vaderland, uit het welke hy eeuwig verbannen is, met zich omdraagen.

Alle de Stukken, tot deeze zaak betreklyk, zyn in den gewoonen enthuſiaſtiſchen ſtyl van *Lavater* voorgeſteld; doch draagen overal de blyken van het menschlievend hart, dat deezen waarlyk braaven Man, reeds in zyne vroege jeugd, gekenſchetst heeft. ——— De Heer *Bergh*, die dit Werkje in onze taal heeft uitgegeven, bezit mede een zeer goede maate van Enthuſiasme, doch niets van de genie en levendige verbeeldingskracht van den vernuftigen *Lavater*; ſchoon wy voor 't overige wel willen gelooven dat hy het met de goede zaak wel meent. Hy beklaagt zich in zyne Voorreden over de eigendunkelyke magt, die ſommige Landdrosten in ons Vaderland oefenen, over de Breukgerichten, waarvan, hoe goed zy in haare inſtelling zyn, volgens zyn zeggen, ſchreeuwende misbruiken worden gemaakt, en over het eigendunkelyk gezag zommiger Edelen. Van het een en ander heeft hy voorbeelden opgegeeven, die byna ongeloofbaar zyn, hoe zy in een vry Gemeenebest kunnen plaats hebben.

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Met Plaaten. Achtſte Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1785. *In gr. octavo*, 176 *bladz.*

Men heeft hier weder een drietal van Reistogten byeengevoegd: die van *Jakob le Maire* en *Willem Kornelisz. Schouten*, in de jaaren 1615, 1616 en 1617; die van *Willem Tsbrandz. Bontekoe*, in de jaaren 1618-1625; en die van *Jakob Heremiet*, gedaan in de jaaren 1623 tot 1626. Ieder derzelver behelst eene reeks van merkwaardige ontmoetingen, en leerzaame berigten nopens een aantal van byzonderheden, die de Oostindien, en de lotgevallen der Maatſchappye, betreffen. De Reis van *Bontekoe* is zo vol van wederwaardigheden, dat zelfs de benaaming van *eene Bontekoe's Reize* ontſtaan zy, ter aanduidinge van eene rampſpoedige reize. En die van *le Maire*, benevens die van *Heremiet*, trekken boven al de aandagt, uit hoof-

hoofde der Vaarte, door eene nieuw gezogte en gevonden doortogt, gemeenlyk *de Straat van le Maire* geheeten; 't welk ons noopt om daarop in deezen wat nader ſtaan te blyven.

Het verbod naamlyk van de vrye Vaart op de Indien, voor byzondere perſoonen buiten de Maatſchappy, langs de *Kaap de Goede Hoop* of door *de Magellaanſche Straat*, gaf zommigen aanleiding om op eene andere reiscoers te denken. Wel byzonder gaf een ervaaren Hoornsch Zeeman *Willem Kornelisz. Schouten* aan een onderneemend Amſterdamsch Koopman *Iſaak le Maire* te kennen, hoe hy, op herhaalde waarneemingen, van tyd tot tyd gedaan, niet twyfelde, of 'er liep, ten zuide van de Straat van Magellaan, nog een andere weg, behalven die Straat, na de Zuidzee, welke niet begreepen was in het Octrooi der Maatſchappye. Men bragt het eerlang zo verre, dat men kans zage om de onderneeming te bekostigen, (blyvende egter het waare oogmerk een geheim voor verre de meeste deelneemers;) en 'er werd een groot Schip, benevens een Jagt, ten dien einde uitgerust. *Willem Kornelisz. Schouten* voerde het bewind als Schipper of Kapitein, en *Jakob le Maire*, zoon van opgemelden *Iſaak le Maire*, bekleedde den post van Koopman, hebbende zynen broeder, als Onder-Koopman, onder zig. Op den veertienden van Zomermaand des jaars 1615 liepen zy in Zee, en den vyf-en-twintigſten van Wynmaand paſſeerden zy de Linie, wanneer het Scheepsvolk nopens het oogmerk der reistogte onderrigt wierd; het welk, in de hoop op voordeel, met de gegeeven kundſchap zeer in zyn ſchik was.

Men zette de reis verder West- en Zuidwaarts voort, en 's daags voor Kerstyd ontdekte men land, zo wel aan ſtuur- als aan bakboord zyde. De kusten vertoonden zig zeer hoog, en lagen, naar giſſing, acht mylen van elkander. Onze reizigers waren van oordeel, dat 'er een doortogt tusſchen beiden was, te meer, om dat de ſtroom aldaar zo ſterk trok. Zy waren nu op 54 Gr. 46 min. zuiderbreedte; en liepen op de onderſtelde opening aan; doch de ſtilte verhinderde hen veel te vorderen, zy moesten alleen met den ſtroom voortdryven. Op den 25 January 1616 naderden zy aan de Oostkust, die zig Oost-Zuid-Oost uitſtrekte. Men noemde die Kust *Staaten-Land*, en de Westkust *Mauritz van Naſſau*. Toen ze op 55 Gr. 36 min. breedte kwamen, maakte het Schip een ſnellen voortgang. Het water vertoonde zig zeer blaauw; dit deed de Zeelieden beſluiten, dat zy te loefwaards eene groote diepte hadden. Men twyfelde nu niet meer, of dit was de groote Zuidzee, en dat zy gevolglyk eene doortogt gevonden hadden, die dus lang onbekend geweest was. Voorts ontmoetten zy, op de breedte van 57 Graaden, twee Eilanden, omringd van eene menigte kleine rotzen, allen dor en onvrugtbaar. Zy gaven ze den naam van *Barnevelts Eilanden*. Middelerwyl hadden zy nog de vaste Kust in het oog; het was het land gelegen ten zuiden van de *Straat*

van Magellaan. Zy zagen 'er niets dan hooge bergen, met ſneeuw bedekt, uitloopende op een ſcherpen hoek, welken men *Kaap Hoorn* noemde; hy ligt op 57 Gr. 48 min. breedte. Zy kwamen dien hoek te boven op den laatſten van Louwmaand. Eerlang verdween het land: het water vertoonde zig by aanhoudendheid blaauw. Het was nu geheel buiten tegenſpraak, dat men zig in de groote Zuidzee bevond. Te meer nog werd men bevestigd in dit gevoelen, om dat men, nog verſcheiden dagen, in de zelfde koers voortgezeild zynde, in al dien tyd geen land gezien had. Met goedvinden van den Scheepsraad, en op verzoek van den Heer *le Maire*, werd de gevonden doortogt, tuſſchen het Staaten-Land, en het Land van Maurits van Nasſau, genoemd de *Straat van le Maire*; hoewel men, met meer regt, haar den naam zou hebben moeten geeven van *Willem Schoutensz. Straat*, om dat, onder zyn beſtuur, en door zyne ervaarenheid, de togt dus verre gelukkig was afgeloopen. —— Men zette toen coers op de *Jan Fernandes* Eilanden, liggende op de breedte van 33 Gr. 48 min.; paſſeerde den eerſten van Lentemaand den Keerkring van den Steenbok; ſtevende voorts Oostwaards aan, en kwam eindelyk, met het afloopen van Wynmaand, voor *Jaccatra* ten anker; alwaar hun ſchip en laading, door den Raad der Indien, verbeurd verklaard werd. Vergeefsch bragt *le Maire* hier tegen in, het ongeluk en nadeel, 't welk hun werd aangedaan: de Preſident *Jan Pietersz. Koen* betuigde, naar zyne orders te werk te gaan, en, indien hy meende verongelykt te zyn, in Holland regt te moeten zoeken.

Deeze ontdekking had ten gevolge, dat de Staaten, in den jaare 1623, Octrooi verleenden aan eene Vloot, door verſcheiden Kollegien der Admiraliteit, en van de Oostindiſche Maatſchappy, uitgerust, welke die doorvaart op nieuws wilde beproeven. Zy werd geſteld, onder het bevel van *Jakob Heremiet* als Admiraal, en *Gheen Huygen Schapenham* als Vice-Admiraal, liep in 't laatst van Grasmaand deezes jaars in zee; en bereikte, de Linie gepaſſeerd zynde, met het afloopen van Wynmaand, het Eiland *Annobon*, welks Oosthoek, daar de Rhee en het Dorp is, ligt op 1 Gr. 20 min. Zuiderbreedte, aan de Afrikaanſche Kust. Ze vertrokken van daar den vierden van Slagtmaand, ſtevenden voorts geduurig Zuidwestwaards aan, zonder eenig Land te zien, tot dat zy den eerſten van Sprokkelmaand 1624 de Kaap *Pennas*, die zig als een hoogen berg, met ſneeuw bedekt, vertoonde, vyf mylen Zuidzuidwest van zig, ontdekten; waarop ze zig, den tweeden van Sprokkelmaand, voor den mond van *de Straat van le Maire* bevonden, welke zy ontdekt noch vermoed zouden hebben, indien *Valentyn Jansz.*, één der Stuurlieden, die, in den jaare 1619, met de Spaanſche Karaveelen, aldaar geweest was, haar niet onderkend hadde, aan de hooge bergen, aan de westzyde gele-

legen. —— Men zeilde, na de Straat gelukkig doorgeloopen te hebben, vervolgens *Kaap Hoorn* rond; drong door tot in de Zuidzee, en zette coers op de *Jan-Fernandes* Eilanden; van waar ze, overeenkomstig met hunnen Lastbrief, hunne reis vervorderden.

De Vice Admiraal, die, op het doorzeilen der Straat, de Kust van *Terra del Fuego*, met een Jagt, had verkondschapt, verhaalde, by zyne terugkomst, dat hy, gezeild zynde na eene plaats, van welke men onlangs rook had zien opgaan, aldaar den nagt voor anker doorgebragt had; dat hy, 's anderen daags, aan land getreeden, eenige hutten had gevonden, in welken de Wilden hem genodigd en vertrouwelyk hadden ontvangen; dat hy vervolgens Oostwaards gewend, en een ruim Kanaal doorgezeild hebbende, zich ten Oosten van *Kaap Hoorn* had bevonden; dat hy voorts het anker geworpen hebbende, agter eene Kaap, voorby een Eiland, eindelyk in de Vloot was te rug gekomen. Wyders berigtte hy, dat *Terra del Fuego* in verscheiden Eilanden is verdeeld; dat men, om in de Zuidzee te komen, *Kaap Hoorn* niet behoeft om te zeilen; dat men, uit het Oosten in de *Nassauw-Baai* loopende, de Kaap in het Zuiden kan laaten liggen, en ten Westen van dezelve in de ruime Zee kan komen; en vermits men alomme Kreeken, Baajen en Inhammen ziet, de meesten van welken landwaarts schieten, het uit dien hoofde waarschynlyk is, dat in de *Nassauw-Baai* doortogten zyn, welken na de *Magellaansche* Straat loopen.

Ook ontdekte de Admiraal, vervolgens, dat de meeste Zeelieden zig tot nog vergist hadden, in hunne onderstelling, dat men door de *Straat van le Maire* wel in *Chili*, maar door die Zee-engte, uit *Chili* en *Peru*, onmogelyk in de Noordzee kan komen. De rede van hunnen misslag is, om dat zy meenen, dat de Zuide winden dit verhinderen; terwyl het ondertusschen zeker is, dat men 'er geene andere dan Weste en Noordweste winden aantreft, en het, overzulks, veel gemakkelyker valt, uit *Chili*, langs *Terra del Fuego*, in de Straat te geraaken, dan, door de Straat na *Chili* stevenende, om de Zuid te loopen, met oogmerk om voor de Weste winden bevryd te worden. 't Was de vrees voor 't aanhouden deezer Weste winden, die den Admiraal deeden besluiten voort te zeilen, en zulks had dit gelukkig gevolg, dat de Vloot, tot op de hoogte van 61 Gr., gevorderd zynde, eenen Zuid-Zuid-Oostenwind kreeg, met welken zy, zeer voorspoedig zeilende, in 't laatst van Lentemaand, de Kust van *Chili* ontdekten.

Taal- Dicht- en Letterkundig Magazijn. Door G. BRENDER à BRANDIS. *Eerſte Deel, N. III. Te Amſterdam, bij* C. Groenewoud 1785. *In gr. octavo*, 112 *bladz.*

Naar de gewoone inrigting van dit Magazyn, levert men ons hier een aantal van Dichtſtukjes van verſchillenden aart, zo in 't ernſtige als in 't boertige, die voor onderſcheiden ſoorten van Leezers hunne gevalligheid hebben. Buiten deezen deelt men ons mede een Taal- en Letterkundig verſlag van de *Wysgeerige Taal*, door den Engelſchen Biſchop *Wilkins* uitgevonden; waarin men ons een naauwkeurig berigt van deeze uitvinding, en het beloop van 's Mans zeldzaam voorkomend Werk deswegens, aan de hand geeft. Hierby komt een Tooneelſpel van drie bedryven, getyteld *Eelhart* en *Saartje*, waarin een, door eene misleiding gedwarsboomd, huwelyk, op de ontdekking der misleidinge, gelukkig tot ſtand gebragt wordt; 't welk de Opſteller van dit Stuk vry natuurlyk, ongedwongen, uitgevoerd heeft. Wyders is nog daarnevens geplaatst eene voorſtelling van een edel grootmoedig character, geſchetst door den beroemden *Meisner*, en uit het Hoog- in 't Nederduitsch overgebragt. Het heeft ten Opſchrift *de jonge Perſiaan*, en beſtaat in het volgende onderhoud, tusſchen *Cyrus* en *Artaxes*, benevens een *Soldaat*, door een *Hoveling* bekend gemaakt als de perſoon, die, in een wedloop, *Artaxes* overtroffen, en den prys behaald heeft.

CIJRUS.

„ Schaam u, Prins! —— Wie zal het verlies van zulk eene kleinigheid langer, dan ten hoogſte één uur, beklaagen? —— 'Er komen immers wedloopen genoeg. Bij dien van heden, waart gij de tweede aan den eindpaal; bij den volgenden, zult gij de eerſte zijn.

ARTAXES.

„ ô Nooit, nooit! Zo lang de Jongeling mededingt, die heden den prijs behaalde, en zo hij niet mededong, wat roem zou 'er dan voor mij te verkrijgen zijn? —— Hoe pijlſnel vloog zijn Ros! —— Een lichtſtraal vliegt naauwlijks ſneller. —— Met welk een behendigheid wist hij 't te leiden! —— Ik zie hem werwaarts ik mijne oogen ſlaa; beſchouw de edelmoedigheid in zijn beſcheiden gelaat; de ſtille grootte, met welke hij den Lauwerkrans aannam, en ten tweedenmaale over mij zegevierde.

CIJRUS.

„ Recht zo! Gij zijt Cambijſus (*) Neef! (*Hij omarmt hem.*) Over-

(*) Dus heette *Cyrus* Vader.

Overwonnene! Gij zijt mij van nu aan waardiger, dan een Veldheer, die mij zijne zegepraal koomt berichten. —— Hij reeds, die, met alle onpartijdigheid, de uiterlijke meerderheid van zijn' mededinger recht doet, looft, doet veel; maar hij, die, in dien zelfden mededinger, eene grootheid van ziel erkent en roemt, moet een van de weinige Edelen onder de menſchen zijn. —— Ik zou hem gaarne kennen, die over u getriumfeerd heeft.

EEN HOVELING.

„ Dat kunt gij, Monarch, zo dra het u behaagt. Ik heb hem daar even voor uwe tent gezien.

CIJRUS.

„ Wel nu, roept hem! (*De Hoveling vertrekt; Artaxes treed agter Cijrus.*) Waar wilt gij heen, Neef!

ARTAXES.

„ Mij agter u verbergen, op dat hij de blos der ſchaamte niet op mijne wangen ziet. (*De Hoveling komt met een jong Soldaat binnen.*)

DE HOVELING.

„ Onoverwinlijke, hier is hij! —— Ik vond hem bij een gedeelte zijner Spitsbroederen, aan wien hij de duizend gouden geldſtukken uitdeelde, die de prijs van den wedloop uitmaakten.

CIJRUS.

„ Deedt gij dat? —— En waarom? Ik heb ze zelfs uitgeloofd. Verſmaadt gij mijn geſchenk?

DE SOLDAAT.

„ Wie zou dit doen kunnen? Het was oneindig meer dan ik verdiende; doch ik hield deezen lauwerkrans reeds voor zo een aanzienlijk geſchenk, dat ik in bedenking nam, van het wiſſelvallig geluk, twee diergelijken op eenen dag aan te neemen. En buiten dat....

CIJRUS.

„ Gij zwijgt? ſpreekt zonder eenige agterhouding!

DE SOLDAAT.

„ Ik had naar roem geſtreeden, en dien heb ik verworven. Zou ik nu mijnen Medebroederen dat geene niet gunnen, dat mij, zonder dat ik 'er naar zocht, ten deele viel.

CIJRUS.

„ Braaf geſprooken! Wanneer in Perſiën veelen zijn, die zo ſpreeken — en denken, dan ben ik heerſcher over het edelſte Volk onder de Zon. Maar zo gij deezen krans zo hoog ſchat, voor wat prijs zoudt gij het Ros wel willen afſtaan, dat u dien heeft helpen winnen.

DE

DE SOLDAAT.

„ Voor geenen, hoe ook genaamd.

CIJRUS, *lagchende.*

„ Ook voor geene Heerſchappij?

DE SOLDAAT.

„ Zelfs voor geen Koningrijk. Doch met vreugde zou ik hem voor eenen Vriend geeven; wanneer ik 'er een kon vinden, die mijner vriendſchap waardig was.

ARTAXES. (*hem met opene armen tegentreedende.*)

„ Laat mij die vriend zijn, edele Jongeling! Omarm in mij eenen Broeder.

DE SOLDAAT. (*te rug wijkende.*)

„ Hoe aangenaam zou dit mij zijn, indien gij Artaxes niet waart. Maar thans durf ik niet; gij zijt...

ARTAXES.

„ Wat, wat? —— Prins, misſchien? Is die te hoog voor u? —— o Neem de helft van mijn uitgeſtrekt gebied! —— Ik geef ze met woeker, wanneer gij daarvoor aan mij gelijk, en mijn Vriend, wordt. ——— Ontvang die, en omarm mij!

DE SOLDAAT. (*nog meer te rug treedende.*)

„ Dan zelfs zou de gelijkheid tusſchen ons verbannen zijn; gij bleeft als weldoener, als een koninglijke bloedverwant, oneindig boven mij verheven. ——— En buiten dit, ——— vergeef mij! ——— ik vermag ook geen Prins te zijn; ik ben zo zelden Heer over mij zelfs; hoe zou ik dien over anderen kunnen zijn!

CIJRUS. (*ſtijgt van zijn Troon.*)

„ Hoe arm ben ik niet! heb ik in alle mijne ſchatten wel eene belooning voor zulke verhevene denkwijze als deeze? Heb ik een kleinood, dat ik zulk eenen Jongeling durf aanbieden? —— In het toekomende moet gij in den ſtrijd aan mijne zijde vechten, en wel dra als Veldheer zonder mij; dit verzoekt u Cijrus. ——— En mij en Artaxes te omhelzen, beveelt u uw Koning.

DE SOLDAAT. (*omarmt hun beiden.*)

„ (*tegen Cijrus.*) Mijne dankbaarheid heeft geene woorden. (*tegen Artaxes.*) Ontvang mijne hoogachting, neem mijne dienſten aan, tot ik uwer vriendſchap waardig worde! —— Zie hier de eerſte proeve! (*Hij verdeelt den Lauwerkrans.*) De helft behoort aan u! gij waart, na mij, de eerſte aan den prijs."

Drie Brieven van JANUS PHILEUSEBIUS *aan zynen Vriend* LIBERIUS PHILALETHES. *Ter beantwoordinge van enige vragen, betreffende de onlangs, by* Cornelis van der Aa *te Haarlem, uitgekomene Brieven van enige Joden, over den toeſtand van den Christelyken Godsdienst en het Christendom* (*); *verzameld en uitgegeven door* C. V. S. *Te Utrecht by* B. Wild, 1786. *In gr. oct. 92 bladz.*

Een viertal van Vragen, betrekkelyk tot deze zogenaemde *Joodſche Brieven*, word in deze *drie* Brieven beantwoord. — De eerſte luid: „ Is het wel enigzins waarſchynlyk, dat „ die Brieven waarlyk van Jooden geſchreeven zyn?" *Philеuſebius* merkt daeromtrent aen, dat de Verzamelaer en Uitgever, in zyn Voorbericht, duidelyk genoeg te kennen geeft, dat ze niet dan de vruchten ener verdichtende penne zyn; des het der moeite niet waerdig zoude zyn, hierop ſtaen te blyven, was het niet dat het verder nagaen hier van gelegenheid gave, om zekere den geest dier Brieven characterizerende trekken in hun juiſte daglicht te doen verſchynen. En hiertoe word de eerſte Brief, na enige aenmerkingen op 't gemelde Voorbericht, beſteed. Het een en 't ander geeft geen gunſtig denkbeeld van 't oordeel en de geestgeſteldheid van den Verzamelaer en Uitgever; die, hy zy dan ook wie hy zy, een Student in de Godgeleerdheid, of een Man die een Eerwaerdigen tytel draegt, of die beiden in Compagnie, waerſchynlyk, om zyns naems en zyns eers wille, best doet, met zich verborgen te houden; dan waeromtrent *Philеuſebius* zich echter verklaert, dat hy, wanneer die Heer goedvind zyn naem bekend te maken, ook geen ogenblik wachten zal met den zynen te openbaren. ——— Een tweede Brief ſtrekt ten antwoord op de tweede Vraag: „ Is het waar, dat (gelyk in de Joodſche „ Brieven gezegd word) de Britſche Dr. *Priestley*, en zommi„ ge *Hoogduitſche Geleerden* —— JESUS *voor den Zoon van* JO„ SEPH *zo wel als van Maria houden?*" En *Philеuſebius* toont ten allerduidelykſte dat deze beſchuldiging volſtrekt valsch zy, als mede, dat zy, die hier als beſchuldigers voorkomen, zich, door de beſpotlykſte tegenſtrydigheden, op ene allerſchandlykſte wyze ten toon ſtellen. Hier heerscht zo in deze hoofdzaek, als in enige bykomende ſtukken, gelyk *Philеuſebius* doet zien, een geest van kwaedaertigheid, waer door men dien Schryveren denkbeelden toeeigent, waer tegen ze zich deels uitdruklyk verklaren, en die deels tegen hunne eigene ſtellingen zouden aenloopen. —— De derde vraeg word dus voorgeſteld: „ Is het enigzins waarſchynlyk, dat de zogenaamde „ *Hervormers* van den Godsdienst, by name *Bahrdt*, *Semler*, „ *Eberhard*, *Teller* in Duitschland, *Priestley*, *Lindſey*, *Evanſon* „ in Engeland, geen ander oogmerk hebben, dan om den *gan„ ſchen Christen Godsdienst* te doen plaats maken voor *een louter* „ *Naturalisme!*" Ter beantwoordinge hier van doorloopt *Phileu-*

(*) Men zie ons berigt van deze *Joodſche Brieven*, boven *bl.* 90.

Ieusebius 't geen, in die Joodſche Brieven, nopens deze ſtelling en derzelver ſtaving word bygebragt, en toont dat die Brieven ten dezen opzichte zich zelven tegenſpreken; dat de aengevoerde beſchuldiging gansch genen grond heeft, en men, alles nagaende, ten overtuigendſte ziet, dat ze gansch en al beſpotlyk en valsch is. Eindelyk komt hier nog ene vierde Vraeg, welke, benevens de voorige, in den derden of laetſten Brief, beantwoord word. „ Wat duhkt u, vraegt *Philalethes*, van het uittrekſel van „ STEINBARTS *Leere der Gelukzaligheid*, in de zogenaamde *Joodſche Brieven*, bl. 84-105 geplaatst, *is het waar*, gelyk men bl. „ 83 voorgeeft; *dat dat Stukje met 's Mans* (STEINBARTS) *eigen* „ *woorden voorgeſteld is?*" En het antwoord van *Phileuſebius* luid, dat het, wel verre van waerheid te zyn, ene alleronbeſchaemdſte leugen is, te onbeſchaemder, nadien men 't uittrekſel ſlechts heeft te vergelyken, met de bekende Nederduitſche Vertaling van dat Werk. Hy oordeelt het daerom ook onnoodig, zich in ene wydloopige vergelyking in te laten, maer vergenoegt zich met ene beknopte aenwyzing van enige ſtalen, die het bedriegelyke en kwaedaertige van het gewaende uittrekſel openbaren. Stalen, welken, door de daerin voorkomende vervalſchingen en verdraaijingen van STEINBARTS gezegden, het kwaedaertig, laeg en verachtelyk character van den Maker aenduiden.

Tweede Apologie tegen de ſchendende Nieuwspapieren en andere ſaamroovende Schriften van dezen tyd; inzonderheid tegen de hoonende bekendmaking van den Heer Profeſſor LE SAGE TEN BROEK, *en deszelfs onbetaamlyk gedrag, zoo omtrent de Schielandſche Claſſis en den Rotterdamſchen Kerkeraad in 't gemeen, als omtrent den Schryver en de meeste zyner Amptgenooten, in 't byzonder, gehouden. Benevens een uitvoerige Bylaag tegen 't geen, op den naam van eenen* HENDRIK BRINXMA, *onbeſchaamd gelogen en gelasterd is. enz. enz. enz. Door* P. HOFSTEDE *S. S. Th. Dr. Prof. Hon. in de Godgel. Kerkl. Geſch. Oudheden, en Predikant te Rotterdam; Curator der Erasmiaanſche School; Lid van het Zeeuwsch Genootſchap te Vliſſingen enz. Te Rotterdam, by* P. v. Dyk *en* J. Hofhout, 1786. *Behalven de Voorreden, 376 bladz. In gr. octavo.*

Op het doorbladeren deezer tweede Apologie zal men gereedlyk erkennen, dat ze van denzelfden aart en op eene loortgelyke wyze uitgevoerd is als de eerſte, en dat dus de eigenſte aanmerking, die wy omtrent de eerſte gemaakt hebben (*), ook jegens deeze tweede plaats heeft. De Profeſſor Honorarius wendt alles aan, om de beſchuldigingen van zyne partyen te logenſtraffen, en tevens tragt hy die geenen, welken hem tegen zyn, naar de wet van wedervergelding, in 't haatlykſte licht te ſtellen. —— In geſchriften van die natuur is 't gemeenlyk veiligst wat te geeven en wat te neemen; daar partyen tegen elkander verbitterd zyn, is 't altoos te wagten, dat ze in uiterſten loopen.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII D. bl. 485.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Korte verdaadiging van het Christendom, door een voornaam Hoogduitsch Godgeleerden. In 't Nederduitsch vertaald, door M. VAN WERKHOVEN, *en met een Voorreden uitgegeeven, door* J. VAN LAAR. *Te Amsterdam, bij* M. de Bruin, 1786. *Behalven de Voorreden, 223 bladz. In groot octavo.*

In dit Geschrift deelt men ons mede Brieven en Gesprekken, gewisseld tusschen een Godgeleerden en een Graef, over de waerheid van den Christelyken Godsdienst. Uit den aenvang dezer Briefwisselinge kan men afnemen, dat de Godgeleerde den Graef van jongs af onderwezen, en alleszins deel gehad had aen zyne opvoeding. Vertrouwende dat de Graef de Euangelieleer, door zyne onderrichting, grondig had leeren kennen, hoorde hy, niet zonder bevreemding, dat de Graef echter, vervolgens, tot het Ongeloof was overgeslagen. Zulks had hem genoopt den Grave deswegens een hartlyken brief te schryven; dien beantwoordde dezelve, (en met dit antwoord begint deze Briefwisseling,) gevende den Godgeleerden te kennen, dat hy zich zo angstvallig niet over hem behoefde te bekommeren, daer hy toch een eerlyk Man bleef; als hebbende geenzins den reinen Natuurlyken Godsdienst, maer alleen het bygeloof, of de ingevoerde Christelyke Leer, vaerwel gezegd. Zyn gewezen Leermeester verzoekt hem nadere opening; en de Graef openbaert hem de gewigtigste twyfelingen, die hem den weg gebaend hebben, om den Christelyken Godsdienst te verlaten: betuigende inmiddels, dat hy niet ongenegen is om nog van hem te leeren, maer dat hy 'er geen gunstigen uitslag van te gemoete ziet. Deze nogtans geeft, in een volgenden Brief, alle hoop niet op; zich vleiende met het denkbeeld, dat de Graef vatbaer is voor overtuiging, wil hy zich verledigen, om een gebrek, dat hy in zyn voorig onderwys opgemerkt heeft, te vergoeden, in de verwachting dat hy geen vruchtloozen arbeid zal doen.

„ Ik heb," zegt hy, dit met leedwezen gadeslaende, „ Ik heb verzuimd, het geen, althans in dien tijd toen ik u in den Godsdienst onderwees, bijkans door alle Hofmeesters, en Leeraars van jonge Heeren van rang, gewoonlijk verzuimd word, en het welk veelligt meer dan iets anders tot het Ongeloof van veele Grooten der weereld toegebragt heeft —— ik heb verzuimd u klaare en grondige bewijzen voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst voor te houden; ik heb u de Leerstellingen van ons Geloof enkel in de gemeene Katechismustaal, en de mindere Leerstukken met juist den zelfden schijn van aangelegenheid, voorgedraagen, als den grond van allen heil. Ik heb u, 't is waar, zomwijl, inzonderheid op onze reizen, tegen het Ongeloof gewaarschuwd, maar mij de moeite niet gegeeven, om uitvoerig met u over dergelijke onderwerpen te spreeken. Wij hadden zoo veele andere, naar het scheen, noodwendiger dingen te doen. Fransch, Italiaansch, Engelsch, de Historijen, de Danskunst, het Scherm- en Rijdschool, Bezoeken, Uitspanningen.... hoe zelden bleef 'er voor uwe arme Ziel een half uurtje overig! Dan ik wil niet aan de mode der aanzienlijke opvoeding de schuld geeven, maar aan mijzelven, dat ik die mode opgevolgd heb. Maar ik wil ook van deezen oogenblik af, alle mijne vermogens inspannen, om dit groot gebrek te vergoeden; ik wil u alles schrijven, wat mij tot hier toe eene volkomene overtuiging van de waarheid des Christendoms gegeeven heeft."

Deze ontvouwing van dit gebrek, 't welk te vreezen is, dat maer al te veel plaets heeft, kan denzulken, wien de opvoeding onzer aenzienlyke Jeugd toevertrouwd is, ter leerzame lesse van waerschuwing strekken; terwyl de volgende onderrichting van den Godgeleerden hun tevens een navolgingswaerdig Voorschrift aen de hand geeft. „ Ten einde, (dus vervolgt de Godgeleerde, zyn oogmerk bepaelder ontvouwende,)" Ten einde de twijfelingen, welken gij, Genadige Heer! tegen het Christendom hebt, dies te eerder haare kracht moogen verliezen, zal ik drie zaaken doen: Eerstlijk de waarheid van het Christendom betoogen. —— Dan de Hoofdleerstellingen van het zelve, kortlijk, doch zoo voordraagen, dat gij zien zult, dat het geenszins zulke onredelijke en zichzelven tegenspreekende vonden zijn, als gij u finds eenigen tijd verbeeld hebt. —— En dan zullen wij ons, in den aanstaanden Zomer, over de bedenkingen, die nog in uw gemoed mogten overgebleeven

zijn,

zijn, mondeling onderhouden. Want ik wil gebruik maaken van het gunſtig verlof, welk gij mij gegeeven hebt, en u voor eenige weeken op uw Landgoed komen bezoeken, om dan, God geeve het! het onuitſpreekelijk geluk te beleeven, van u als Christen te omhelzen." ——— In gevolge hier van zend de Godgeleerde den Graef, (die beloofd had zyn Geſchrift te zullen lezen,) eerlang een *Kort Betoog van de waerheid des Christendoms*, benevens ene beknopte Voordragt van deszelfs *Hoofdleerſtellingen*.

Dit Betoog ontvouwt ons, in de eerſte plaetze, het wyduitgeſtrekte plan der Godlyke Voorzienigheid, in de Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds zo duidelyk zichtbaer; uit welks beloop, zins den aenvang tot de voltrekking, met de verkondiging der Christelyke Leere, ten bondigſte af te leiden is, dat die Leer van ene Godlyke herkomst zy. ——— Het daeruit ontleende bewys ontvangt nog meerder ſterkte, uit ene nadere overdenkinge van Gods byzondere Voorzienigheid over het Joodſche Volk: ——— mitsgaders uit het nagaen der Godſpraken, wegens de verſchyning en de verrichtingen van den Meſias, ten volmaektſte in Jezus vervuld; ——— waeromtrent de Voorſpellingen, rakende zyn lyden, bovenal opmerking vorderen. ——— Daerby komt ene naſpooring der latere lotgevallen des Joodſchen Volks, overeenkomſtig met de deswegens gedane Voorzeggingen; ——— en wyders ene overweging der voordeelen, die de Euangelieleer aen de menschlyke Maetſchappy toegebragt heeft; ——— met ene opmerkzame beſchouwing der middelen, waerdoor dit aenvanglyk ſtand gegrepen hebbe. ——— De overweging hiervan leid den Godgeleerden, laetstlyk, om het oog te vestigen op de Wonderwerken van Jezus en deszelfs Apostelen; als mede om na te gaen, op hoe goede gronden wy de geloofwaerdigheid der verhalen, die wy deswegens bezitten, hebben te erkennen; het welk de waerheid des Christendoms boven alle redelyke tegenſpraek ſtelt, en den oplettenden overtuigend toont, dat de Christelyke Leer waerlyk ene Godlyke Leer is. —— Aen dit zeer juist zamenhangend en wel uitgevoerd betoog hecht de Godgeleerde voorts, ene geregelde opgave van de hoofdleeringen in 't Euangelie vervat; met aenwyzing dat dezelven, in ſtede van verwerpelyk, ten hoogſte aennemelyk zyn, en in vele opzichten de kundigheden, welken ons de Natuurlyke Godsdienst verleent, grootlyks overtreffen.

Op het ontvangen en doorlezen van dit Geſchrift, betuigt

tuigt de Graef zyn genoegen over het zelve, wat den algemenen inhoud betreft. Hy erkent, dat het hem ongerust gemaekt heeft, daer hy wel ziet, dat het hem onmogelyk is het aengevoerde bewys te wederleggen, en hy ook weinig of niets heeft in te brengen, tegen de voorgeſtelde opgave der hoofdleeringen van den Christelyken Godsdienst. Edoch met dat alles is hy van zyne twyfelingen niet ontheven: het komt hem voor dat andere Christen Godgeleerden deze Voordragt der Leere van den Christelyken Godsdienst niet volledig of rechtzinnig zullen keuren; daer zyn gewezen Leermeester het melden van die leerſtellingen, welken hem en andere Ongeloovigen ſtuiten, ſchynt vermyd te hebben. Zulks doet hem, om uit zyne ongerustheid te geraken, en zich geruster aen de ene of andere zyde te houden, den Godgeleerden verzoeken, om hem, ten ſpoedigſte, daeromtrent nadere onderrichting te geven. Hy ontvouwt hem ten dien einde zyne zwarigheden en tegenbedenkingen over de Euangelieleer, die hem als nog wederhouden van derzelver Godlykheid te erkennen; en betuigt, na een ſpoedig antwoord op dit zyn voorſtel te verlangen. De Godgeleerde verzuimt niet, hieraen te voldoen; ſchryft hem, na verloop van weinig tyds, een brief; waer in hy hem, na enige voorafgaende aenmerkingen, over het onredelyke, om ene welbewezen waerheid in twyfel te trekken, uit hoofde dat 'er enige duisterheden in voorkomen, welken wy niet doorzien, ene oplosſing verleent van zyne ingebragte zwarigheden en tegenbedenkingen. In een daerop volgenden brief geeft de Graef te kennen, dat hem de oplosſing in vele opzichten vry wel voldaen heeft; maer dat 'er nog verſcheiden bedenkingen by hem overblyven; waerover hy den Godgeleerden mondling wenschte te ſpreeken; weshalve hy denzelven, te meer daer hy onpaſſelyk is, ten vriendlykſte uitnoodigt, om hem met zyn bezoek te vereeren. Het hand over hand toenemen van 's Graven ongeſteldheid, brengt het ſchryven van den enen en anderen verhaestenden brief te wege; 't welk den Godgeleerden noopt om zyne reis te ſpoediger voort te zetten. Hy vind den Graef ten uiterſte verzwakt, en in doods gevaer; hy vind hem genoegzaem overtuigd, doch door dubbingen beſtreden; die op geen wezenlyken grond ſteunen, of op verre na niet van dat gewigt zyn, dat ze ene beredeneerde overtuiging behooren te dwarsboomen. Na enige redenwisſelingen hier over, heeft de Godgeleerde het genoegen van uit 's Graven mond te verſtaen, dat hy, met een waer boetvaerdig hart, de

Leerredenen van BERNARDUS BOSCH, *Predikant te Diemen. Derde Stukjen. Te Amſterdam, bij* M. de Bruin, 1786. *In groot octavo, 171 bladz.*

Ingevolge der voorgaende overweginge van de Leer der Onſterflykheid der Ziele, uit ene achtervolgende redenering opgemaekt, ſchikt de Eerwaerde *Bosch* dit derde Stukje, tot een betoog van de Onſterflykheid der Ziele uit de Schriften van Moſes. Het geen de Rede deswegens aen de hand geeft, word door de Openbaring nader verklaerd en bevestigd; ze verleent ons hiertoe een groot register van tekſten; dan zyn Eerwaerdens bedoelde is niet daer op ſtaen te blyven; „ we zullen, (zegt hy,) ons lie„ ver bepaalen tot dat gedeelte der heilige Schrift, waar„ in de waarheid zoo klaar niet doorſtraalt; dat gedeelte, „ het welk, ten dezen opzigte, de meeste beſtrijders „ vindt; met één woord: *ik zal de waarheid van de on„ ſterflijkheid der Ziel u aanwijzen in de Mozaïſche „ Schriften.*" Ter aenleidinge hier van geeft hy vooraf ene beknopte ontvouwing van 's Heillands wederleggende redenering der Sadduceeuwen; die onze Hemelſche Leermeester, Matth. XXII. 31, 32, verwyst tot de Schriften van Mozes, en wel byzonder tot de Godlyke belofte aen Abraham, Iſaäc en Jakob gedaan. Op de ontvouwing hier van ſtelt hy zig voor te bewyzen, „ dat de godlijke „ belofte, aan Abraham, Iſaäk en Jakob gedaan, insge„ lijks op een toekomend leeven ziet, en dat bijgevolg „ deze Aartsvaders van de onſterflijkheid der ziele niet „ onkundig waren." Gemerkt nu deze belofte zich uitſtrekt tot Abrahams zaed, zo maekt zyn Eerwaerde hieruit op, „ dat de Israëllers, onder wie deze belofte be„ waard wierd, onmogelijk onkundig konden zijn van die „ waarheid: God is geen God der dooden maar der lee„ venden. Ik wil zeggen, zij moesten een denkbeeld „ hebben van een toekomend leeven." Om dit nader te ontvouwen, tracht hy te toonen: „ (1.) dat het geloof „ van de voordduuring na den dood een algemeen Israë„ litisch Volksgeloof geweest zij, voor de tijden van Mo„ ſes. En (2.) dat Moſes, uit dien hoofde, hiervan niet „ konde onkundig zijn." Dit afgehandeld hebbende, onderzoekt hy eindelyk, „ in hoe verre die leer in de wetten „ van Moſes doorſtraale, en de Israëllers de belofte, aan „ Abraham, Iſaäk en Jakob gegeven, verſtaan hebben."

Met betrekking tot het laetſte, 't welk in dezen bovenal opmerking vordert, doet de Eerwaerde *Bosch* ons gadeſlaen, dat men het Sinaïtisch verbond kan beſchouwen, *of* alleen aen de burgerlyke zyde, *of* in deszelfs geheelen omtrek. „ Uit het ééne gezichtpunt, (zegt hy,) komt „ ons God voor als Koning, als burgeroverheid, en de „ Israëllers als onderdanen en burgers; — uit het ande„ re, verſchijnt God tevens als de Bondgod van zonda„ ren, in een aanbiedenden zin, en de Hebreërs als een „ volk, waardoor Jehova de leer van het alzegenend Zaad „ bewaard wilde hebben." In het eerſte opzicht zyn 'er, volgens onzen Leeraer, in de Wetten van het Sinaïtisch verbond geen beloften of bedreigingen, die op het verre toekomende zien. Alle die Wetten, zo Zedelyke als Burgerlyke, mitsgaders de kerkplechtige of ſchaduwachtige Wetten, uit dat gezichtpunt beſchouwd, behelzen alleen tydelyke belooningen en ſtraffen. „ Maar beſchouwen we, „ (vervolgt hy,) het Sinaïtisch verbond in zijn geheelen „ omtrek; waarin God, boven gemelde betrekking, als „ natuurlijk Opperheer en Verbondsgod van Israël, in den „ aanbiedenden zin, voorkomt, dan houden we ſtaande: „ dat 'er toekomende beloften en bedreigingen, en dus „ ook de leer der onſterflijkheid, in de Moſaïſche wetten, „ gevonden worden."

Zyn Eerwaerde ontvouwt het een en 't ander, het geen hem die twee verſchillende gezichtpunten aen de hand geven, met veel onderſcheiding en naeuwkeurigheid; en grond voorts op het door hem beredeneerde ene met nadruk uitgevoerde toepaſſing. De voortreflykheid der Godlyke Openbaringe, en de edele waerdy onzer onſterflyke ziele opgemerkt hebbende, wend zyn Eerwaerde zyne aenſpraek tot dezulken, die zig in 't gezelſchap der Vrygeesten begeven, en nog niet alle indrukzels van Godsdienst uit het hart gewiſcht hebben; om hen tot inkeer te brengen. Voorts richt hy zyne redenvoering tot de zodanigen, die de onſterflykheid der ziele gelooven, de godlykheid ener hemelſche openbaringe erkennen, maer nimmer om hun eeuwig geluk arbeiden; trachtende hen, ter bezorginge van het wezenlyk heil voor hunnen onſterflyken Geest, aen te ſpooren. Gepaſte aenſpraken wyders aen de Jeugd, benevens derzelver Ouderen, en laerſtlyk aen de hoopvolle reizigers naer 't Hemelſche Vaderland, doen deze uitgewerkte Leerreden ten einde loopen.

Aen dezelve is nog gehecht ene Nareden, waerin de Eer-

Eerwaerde *Bosch* zyne gedachten mededeelt, over enige bewyzen, die anderen, voor de Leer der Onſterflykheid, uit de Schriften van Moſes ontlenen; mitsgaders nadere bedenkingen voordraegt, over zommige bewyzen, door hem deswegens aengevoerd; en eindelyk zich nog byzonder uitlaet over de Leer der algemene aenbiedinge, waer van zyn Eerwaerde een ernſtig Voorſtander is. —— By manier van Aenhangzel heeft 'er zyn Eerwaerde nog etlyke bedenkingen, wegens zyn predik- en ſchryfwyze, bygevoegd; ter welker gelegenheid wy, onder anderen, hier de volgende aenmerking over het *ſentimenteele* ontmoeten.

„ Indien we van het zogenaamde *ſentimenteele* een goed „ gebruik maaken, kan het van eene gezegende uitwer„ king zijn. —— Wij moeten op dien tijd zelve onze „ gedagte *gevoelen*, die wij willen, dat anderen zullen „ *gevoelen*. Die de taal van 't hart ſpreekt, treft harten; „ die zelve koud blijft, kan onmogelijk anderen verwar„ men. —— Wij behooren nogthands ons meer toe te „ leggen op de verbetering van het verſtand, dan op de „ roering der hartstochten. —— Hieruit blijkt, hoe ſom„ mige *duitſche* Schrijvers ons het valſche *ſentimenteele* „ opdiſchen, wenze het zelve toebereiden, uit millioe„ nen ſpheren, harmoniſche ſpheren, wandelende wolken, „ ſtroomen van licht, zaligheidſcheppende blikken, mor„ genwolkjens, trillende ſephirs, uitwaaſemende nagt„ vlooltjens enz.

Het gewigtig Vreest God, eert den Koning, *volgens* 1 *Pet.* *II.* 17, *aangedrongen, door* WILLEM STOLTE, *Predicant te Heemſe. Te Zwolle, bij* S. Clement en Zoon. *Behalven het Voorbericht*, 52 *bladz. In gr. octavo.*

Een geest van murmurering, hier en daer ten platten Lande in 't Overysfelſche, tegen de voorgenomene wapening der Ingezetenen, ontſtaen, gaf den Eerwaerden *Stolte* aenleiding tot het opſtellen dezer Leerreden. Men hitſte omſtreeks zyne Standplaets de Ingezetenen op, tegen de orde van 's Lands Staten, nopens de Wapening, door 't omdragen van een zogenaemd Request tegen dezelve, het welk men ter tekeninge aenbood. Zyn Eerwaerde, zyne Gemeente by tyds hier tegen gewaerſchuwd hebbende, vond het geraden opzetlyk ene Leerreden over dat onderwerp te doen, om den voortgang hier van te ſtui-

ſluiten, en verdere ondernemingen van dien aert af te wenden. Hy ontvouwde der Gemeente ten dien einde de opgenoemde vermaenlesſe van Petrus, met aenwyzing van de daer in vervatte plichtsbetrachting en derzelver gegrondheid; welk voorſtel hy vervolgens tot den ſtaet zyner Gemeente overbragt; toonende wel byzonder het haetlyke, en voor alle rechtſchapen Ingezetenen verfoeilyke, van dat zogenaemde Request aen, met byvoeging van ernſtige waerſchouwingen, en nadruklyke vermaningen, ingericht naer den verſchillenden gemoedsſtand zyner Toehoorderen. Deze naer dat oogmerk zeer wel uitgevoerde Leerreden heeft zyn Eerwaerde het licht doen zien, met enige daertoe behoorende bylagen, behelzende de Reſolutie en Notificatie der Heren Gedeputeerden der Staten van Overyſsel, wegens de Wapening, benevens het zogenaemde Request; waerby gevoegd zyn enige Stukken, welken toonen, dat zodanig ene Wapening van oudsher hier te Lande niet vreemd was, en dat men dezelve ook in later tyd meermaels raedzaem geoordeeld heeft. Zyn Eerwaerde, dit in zyne Leerreden kortlyk meldende, maekt by die gelegenheid ook gewag van 't voorgevallene in 't jaer 1747, toen *Willem de IV* op zodanig ene wapening aendrong, die echter niet werkſtellig gemaekt is, om dat het kort daer op vrede werd. En dit doet hem, in ene daerby gevoegde aentekening, ſchryven. ——— „ Dan laten „ wij, of ſchoon het Oorlog met den Keizer een einde „ genomen hebbe, niet nalaten ons te wapenen, op dat „ de ondervinding ons nooit wederom moge leeren, wat „ het is, niet gereed te zijn, om den vijand het hoofd te „ kunnen bieden, gelijk dit zo veelen onzer Landgenooten „ in den laatſten oorlog met Engeland hebben moeten on„ dervinden. ——— Laten wij, in tegendeel, ten allen tij„ de ons in den wapenhandel oefenen, en daardoor ons „ geducht maken, voor elke Mogendheid, die ons vreed„ zaam Nederland vijandelijk zoude willen aanvallen."

Bericht nopens het plan en oogmerk van het Genootſchap, onder de zinſpreuk: Ten nutte van het Kristendom, *opgericht door eenige Predikanten in Noordholland, in het jaar* 1786. *Te Hoorn, bij* L. Vermande, 1786. *In gr. octavo*, 22 *bladz.*

Enige Predikanten in Noordholland opgemerkt hebbende, dat zommige bedenkingen tegen de Leer der Hervormde Ker-

Kerke, die een nieuw voorkomen hebben, of althans in een nieuw licht voorgeſteld worden, veld ſchynen te winnen, hebben het daerop raedzaem geoordeeld, hiertegen maetregels te nemen; en daer uit is de oprichting van een Genootſchap hier toe betreklyk ontſtaen. Om nu dit Genootſchap wyder uit te breiden, en ook anderen te noopen om hunne poogingen te onderſteunen, zo hebben ze goedgevonden door dit bericht openlyk te melden, langs welke wegen, of door hoedanige middelen, zy zich voorſtellen hun oogmerk te bereiken.

Het komt hun, zeggen ze, voor, „ dat van de zyde „ onzer Kerk een *nieuw onderzoek* nopens die nieuwe, en „ thans met meer aandrang voorgeſtelde bedenkingen *vereischt wordt*, ten einde dezelve op verſtandige gronden „ te wederleggen, en aldus de Leer van onze Kerk, *op eene wyze welke de waarheid voegt*, te verdedigen." —— Op dien grond zouden ze wel wenſchen, dat de Hoogleeraers der Heilige Godgeleerdheid zich byzonder bevlytigden, om in hunne voorleziugen die ſoort van bedenkingen te onderzoeken, en met bondige reden te wederleggen; ten einde hier door huune aenkwekelingen tot den Heiligen Dienst, met ene geheel nieuwe verdeediging, te wapenen. Dit middel komt hun ten uiterſte geſchikt voor; dan 't is buiten hunnen kring het zelve werkſtellig te maken, en 't vordert nog al een merkelyk tydsverloop. Zulks heeft hen, buiten dat, bedagt doen zyn, op een middel het welk zy zelven en anderen, ſpoediger, in 't werk konden ſtellen; 't welk zy in dezervoege voordragen. „ Wy konden geen „ bekwaamer middel uitdenken, dan *het oprichten van zodanig een Genootſchap*, welks bedoeling alleen was, *om de gewigtigſte bedenkingen der Kristenen, die met ons in gevoelen verſchillen, onpartydig te overwegen en te toetſen*, en alzo van tyd tot tyd zodanige kleine Verhandelingen uit te geeven, welke of lynregt, of van ter zyde, „ het opgemelde oogmerk kunnen vervorderen. —— Zodanige prysvraagen uit te ſchryven, welker beantwoordingen tot dat zelfde einde kunnen dienſtig weezen. Met „ één woord, zulk een Genootſchap, welk zich voornaamlyk toelegt, —— deels, om het verval van den Godsdienst, veroorzaakt door verderflyke ſtellingen, te herſtellen, door middel van eene verſtandige verdediging „ der gezonde Leer. —— Deels, om ook te letten, of verkeerd onderwys, of eenige andere gebreken en misbruiken,

„ ken, aanleiding tot verval van den Godsdienst gegeeven
„ hebben en nog geeven."

Wyders behelst dit Berigt een nader verflag van de geestgeſteldheid en denkwyze der Leden en Beſtuurders van dit Genootſchap, benevens ene verdere opheldering van 't bepaeld bedoelde en enige daer toe behoorende byzonderheden; welk alles een gunſtig voorkomen heeft. Ook geeft men in 't ſlot te kennen, dat de werkende Korrespondeerende Leden Predikanten zyn van de heerſchende Kerk; dan het ſtaet, voegen zy 'er by, „ onze overige
„ Leden niet alleen vry, maar zelfs zullen zy ons zon-
„ derling verplichten, met ſomtyds een ſtukje betreffende
„ ons oogmerk aan ons toe te zenden."

Poſitiones Phyſicæ, quas, annuo labore, in ſcholis privatis explicat, experimentis illuſtrat, & auditorum ſuorum meditationi proponit, J. H. VAN SWINDEN; ante hac in Academia Franequerana Philoſophiæ, Logices & Metaphyſices, nunc vero in illuſtri Amſtelædamenſi Athenæo, Philoſophiæ, Phyſices, Matheſeos et Aſtronomiæ Profeſſor, variarum Academiarum Socius. Tomus Primus. Harderovici Gelrorum, apud *Joannem van Kasteel*, 1786. Absque præcedd., 360 pp. In octavo f. maj.

De Hoogleeraar *van Swinden* maakt hier mede door de Drukpers gemeen zyne *Natuurkundige Stellingen*, naar welker beloop hy zyne Leſſen den Leergierigen gewoonlyk voordraagt. Het Werk was oorſpronglyk alleen geſchikt ten byzonderen gebruike, en is dus opgeſteld als een Collegieboek; maar 't ſterk aanſtaan van zommigen, en wel inzonderheid de aandrang van den beroemden *Nieuhoff*, Hoogleeraar der Wysgeerte te Harderwyk, heeft hem overgehaald om het openlyk af te geeven. Ernſtige beoefenaars der Natuurkunde zullen den aandrang van den, dit Werk naar waarde ſchattenden *Nieuhoff*, en zynen arbeid aan 't zelve beſteed, daar hy de bezorging der Drukperſe wel op zig heeft willen neemen, danklyk erkennen; nadien hun hier door eene meer dan gemeen volledige beknopte ontvouwing der Natuurkunde, die zig ook tot de nieuwſte ontdekkingen en proefneemingen uitſtrekt, in handen gegeeven wordt. Ze behelst eene welgeregelde agtervolgende voordragt, van de grondbeginzelen der Natuur-

kun-

kunde, met de daaruit afgeleide gevolgen, door vroegere en laatere waarneemingen nageſpoord, door proefneemingen bevestigd, en grootlyks wiskundig betoogd. In de uitvoeringe hiervan heeft de Hoogleeraar *van Swinden* zig boven al bevlytigd, om zodanig eene orde in agt te neemen, dat het vooraf verhandelde altoos tot een vasten grondſlag verſtrekt, waarop het volgende meerendeels onwankelbaar gevestigd kan worden. ——— Ten dien einde vangt hy, na een beknopt voorafgaand verſlag gegeeven te hebben, van de algemeene eigenſchappen en hoedanigheden der lichaamen, aan met eene behandeling van de *Phoronomia* of Beweegkunde, daar toch genoegzaam alle de verſchynzelen der Natuure van de beweeging afhangen. Hieraan hegt hy eene overweeging van de *Statica* en *Mechanica*, of Weeg- en Werktuigkunde, ter verklaaringe van 't evenwigt der lichaamen, en van de beweeging der werktuigen, als ſteunende de Werktuigkunde deels op de Beweegkunde, en meerendeels op haare eigen grondbeginzels, die van het Evenwigt ontleend zyn. Zulks leidt hem voorts tot de *Hydrostatica* of Waterweegkunde, gaande dus, na het afhandelen van het evenwigt en de drukking der vaste lichaamen op elkander, over ter verklaaringe van het onderlinge evenwigt en de drukking der vloei- en vlietſtoffen. En daarop verledigt hy zig, in eene geregelde orde, natuurlyk ter ontvouwinge van de daadlyke werking, die van de beweeging afhangt, zo ten aanzien van vaste lichaamen als van vloei- en vlietſtoffen. Nadien elk deezer eene onderſcheiden opmerking vordert, gaat hy eerst na, de wiskundige *Dynamica* of *Kragtkunde* ter opheldering van de onderlinge werking der vaste lichaamen op elkander, zo door perſing als door botzing: en vervolgens de *Hydrodynamica* of Waterwerkkunde, ter opheldering van de onderlinge werking en perſing der vloei- en vlietſtoffen, mitsgaders van den wederſtand, welken lichaamen, die 'er in bewoogen worden, daarin ontmoeten. Op het afhandelen deezer Stukken, die de algemeene denkbeelden der Natuurkunde aan de hand geeven, welken grootlyks van de wiskunde afhangen, en maar weinig van de ondervinding ontleenen, (uitgenomen de Waterwerkkunde, welker beſpiegelende kennis zig niet wyd uitſtrekt,) gaat de Hoogleeraar over tot het ontvouwen van meer byzondere kundigheden, waaraan de ondervinding meerder deel heeft. By die gelegenheid ontvouwt hy de verſcheiden ſoorten van lugten; en handelt over het vuur, het welk hem tevens de Electri-

ci-

citeit doet nagaan. Verder neemt hy dan, in onderſcheiding van de voorheen beſchouwde wiskundige, in overweeging, de natuurlyke *Dynamica* of Kragtkunde, ter verklaaringe van de natuurlyke kragten der lichaamen; waaronder behooren de verſchillende ſoorten van aantrekking; de zamenhang der ſtoffe; de onderlinge verknogtheid der lichaamsdeelen; de veerkragt; en, ook met betrekking tot de vloei- en vlietſtoffen, derzelver natuur en veerkragt, mitsgaders derzelver aantrekking door vaste lichaamen, het welk hem byzonder 't oog doet vestigen op de hairbuisjes; hier by komt eene navorſching van het vermogen van den Zeilſteen; en voorts eene beſchouwing van eenige wetten der Natuure, welken de Natuurkundigen gevormd hebben, als daar is, het gadeſlaan der ſpaarzaamheid, het bewaaren der leevende kragten, en meer dergelyken. Wyders ontvouwt de Hoogleeraar nog het geen de zamenſtelling en de grondbeginzelen der lichaamen betreft: en laatstlyk handelt hy over de *Meteora* of Lugt- en Weerverſchynzelen, tot welker rechte kennis en verklaaring eene gegronde kundigheid van al het voorverhandelde vereischt wordt.

Zodanig is het beloop van het geheele Werk, en het thans afgegeeven eerſte Deel loopt ten einde met het afhandelen der *Mechanica* of Werktuigkunde, waarop het overige in een volgend Deel voorgedraagen zal worden. —— In het thans ontvouwde heerscht eene geregelde manier van onderrigting, welke door oplettenden gereedlyk nagegaan kan worden, en die hen in ſtaat ſtelt ter verdere navorſchinge. Wel byzonder heeft de Hoogleeraar in derzelver voordragt gade geſlaagen de onderſcheiden bekwaamheid der Leerlingen, en de min of meer uitgeſtrekte oogmerken der geenen, die de Natuurkunde beoefenen. Ter deezer oorzaake is zyne voordragt op drieërleie wyze onderſcheiden. De eerſte grondbeginzelen der Natuurkunde, waarvan men, al wil men ze ſlegts een algemeen, doch egter in zyn ſoort volledig, begrip van de Natuurkunde vormen, niet onkundig mag zyn, waarom ze ook door den Hoogleeraar jaarlyks in zyne leſſen ontvouwd worden, zyn met eene onderſcheidende groote letter gedrukt; des men dezelven zonder moeite afzonderlyk kunne nagaan. Eene tweede ſoort van kundigheden, die zig wyder uitſtrekken en meer opmerkzaamheid vorderen om ze recht te bevatten, welken den zulken te ſtade komen, die de Natuurkunde verder begeeren te beoefenen, welken de Hoogleeraar ook alleenlyk in 't openbaar behandelt, in omſtandigheden daar ze byzonderlyk dienst kun-

kunnen doen, worden met eene wat kleiner letter, onder de voorige ſtellingen, geplaatst. En eindelyk vindt men, met eene nog kleiner letter gedrukt, zodanige voorſtellen, welken alleen van nut zyn voor dezulken, die zig op eene gezette beoefening der Natuurkunde, en 't dieper navorſchen van deeze en geene byzondere deelen van dezelve, toeleggen; welker ontvouwing juist niet geſchikt is voor de openbaare leſſen, ten dienſte van 't algemeen; en die daarom door den Hoogleeraar, alleen in afzonderlyke byeenkomſten, voor de zodanigen onderſcheidenlyk behandeld worden. Door deeze inrigting kan een ieder, naar zyne vatbaarheid of min of meer uitgeſtrekter oefenzugt, van deeze voordragt gebruik maaken; en 't geen den weetgierigen, zo in 't eene als in 't andere opzigt, in deezen nog merkelyken dienst doet, is, dat de Hoogleeraar, by ieder voorſtel van elke ſoort, aangeweezen heeft, in welke Natuurkundige Schriften men eene breeder opheldering van het opgegeevene kan vinden. 's Mans uitgeſtrekte beleezenheid heeft hem in ſtaat geſteld om dit zeer verre te brengen. Hy bepaalt zig daarin niet ſlegts tot zulke Schryvers, die het geheele Stelzel der Natuurkunde ontvouwen; maar verzendt ons tevens tot eene groote menigte van byzondere Schriften, die deezen of geenen tak der Natuurkunde op zigzelven nagaan; als mede tot een aantal van afzonderlyke Verhandelingen, die in deeze en geene Schriften of Verzamelingen van dien aart voorkomen, en welken dit of dat byzonder Natuurkundig onderwerp behandelen. Men vindt hier des byeen eene Verzameling van de merkwaardigſte Schriften, die tot dit onderwerp behooren, met aanwyzing van de plaatzen, waar men, nopens het behandelde, nadere onderrigting in dezelven kan erlangen; het welk in veele gevallen van een uitgebreid nut kan zyn, en dikwyls veel moeite en tyd in het nazoeken beſpaaren.

Van het groote en ſchoone in de Natuur, *door* H. SANDER, *Profeſſor aan de Illustre Schoole te Karulsruhe, en Honorair Lid van het Genootſchap van Natuuronderzoekeren te Berlijn. Eerſte Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1786. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 171 *bl. In gr.* 8vo.

Uit de vroegere Schriften van den Hoogleeraar *Sander*, in welken hy deeze en geene zyner beſchouwingen van de Werken der Natuure gemeen maakte (*), heeft men dien agtenswaardigen Schryver reeds leeren kennen, als een opmerkzaam en oordeelkundig Man, die zig bevlytigd heeft om de Natuur naauwkeurig gade te ſlaan; die zyne bedenkingen deswegens, zo uit eigen ondervinding, als uit het doorbladeren veeler leerzaame Schriften, opgemaakt, beſtendig doet dienen, om den Leezer, uit de Schepzelen, tot den Schepper op te leiden. Van even dien zelfden aart nu is ook dit Geſchrift, over *het groote en ſchoone in de Natuur*, waarin hy onze aandagt op dit onderwerp vestigt, om onze harten te vervullen met verwondering, eerbied en dankbaarheid, voor den magtigen, goeden en wyzen Maaker van dat alles: het welk hy, gelyk dit in alle zyne Schriften doorſtraalt, op zodanig eene wyze voorſtelt, dat het den kundigen niet te laag, en den min geoefenden niet te verheven zy; des Leezers van alle ſtanden zyn Geſchrift met vrugt kunnen doorbladeren. ——— Het thans afgegeeven Stuk gaat, in de eerſte plaatze, over *veele wyze inrichtingen in de Natuur;* welker beſchouwing geſchikt is om ons oplettend gade te doen ſlaan, hoe wyslyk God alles indiervoege ingerigt hebbe, dat de Natuur van alle zyden, ten behoeve aller Schepzelen, beſtendig werkzaam zy. Daarby komt voorts eene aanvanglyke *Proeve eener Natuurgeſchiedenis van de Zee*, welke nog verder ſtaat vervolgd te worden. In deeze Proeve brengt ons de Hoogleeraar eene menigte van byzonderheden voor den geest, zo raakende de Zee zelve, als met betrekking tot de verſchillende ſoorten van Schepzelen, die 'er hun voedzel in vinden; welken in veelerlei opzigten aanmerkenswaardig zyn. ——— Men neeme,

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 248. III. D. bl. 49 en 439.

me, tot een voorbeeld van 's Mans ſchryfwyze, 't geen hy ons wegens den *Eidergans* meldt.

„ Zouden wij, zegt hy, die geſtadig denken, hoe wij het beste en kostbaarſte in de Natuur tot ons genoegen zullen aanwenden, ons ſchamen God ook voor de Schepping der Eidergans (*Anas mollisſima*) te danken? Aan de noordlijke grenzen van Duitschland, waar het riviertje *Eider* heen ſtroomt, dat, reeds ten tijde van Karel den Grooten, de ſcheiding tusſchen Denemarken en Duitschland zijn moest, ſpijst de Natuur, met het geen de Zee ontbeeren kan, een ſoort van Gans, die de allerzagtſte, ligtſte, warmſte, witſte, fijnſte, elastiekſte veeren heeft, die men Eiderdons heet. Deeze vederen zijn zo fijn, dat men drie pond daarvan in een klomp, die niet grooter is dan een vuist, te ſamen kneeden kan. PENNANT vond ze ook in *Schotland*; hun nest is daar aan het ſtrand, tusſchen kezels, onder zeegewàsſen, en van binnen met dons gevuld; de kleine ſchagten aan de vederen zijn zo dun en fijn, dat ze, door de overtrekzels der bedden, die daarvan gemaakt zijn, heen ſtuiven, wanneer het bed geſchud wordt; waarom men het teek met wasch moet beſtrijken, zo men niet wil dat in korten tijd alle de veeren vervlogen zijn. Het is een voorrecht van deeze vederen, dat hunne elasticiteit door de warmte van het liggen in dezelven nog vermeerderd wordt. Gemeene ganzenveeren worden, bijzonder wanneer ze oud zijn, na eenige uuren, terſtond hard, en rollen kort en digt tot elkander; de Eiderdons daarentegen zet zich meer en meer uit, en draagt het lichaam als zwevende, zonder nogthans den ſlaaper te verhitten, of te verontrusten door een onaangenaame reuk. Opent men een bal van deze vederen, en verwarmt men dezelven maar een weinig in een ketel, zo blaazen ze zo op, dat men vier of vijf vierkante voeten ruimte in een bed daar mede kan vullen. Men heeft daarom met recht in de Noordſche taal deeze ſoort de *Gans* (*Edder*, *Eyder*) genaamd, en de Duitſchers hebben hem naar zijn aart Eidergans geheeten: eigenlijk was Eider genoeg om hem bij uitſtek te betekenen. Men vindt deezen Vogel, die een middengrootte tusſchen de Gans en Eend heeft, op alle rotzige Eilanden aan de kust van Noorwegen, op het eiland Oeſel, op de Stokholmſche ſcheeren, aan de Zweedſche kusten, op alle de eilanden in de Oostzee, bij IJsland, en zelfs in de Zee bij Groenland. Op de eilanden *Farro*, op de kust van Northumberland komt de Eider ook voor. Hij is ontwijfelbaar een Zeevogel, want hij ver-

ſchijnt nooit op Landmeeren, maar kruist altijd de Zee rond, waar hij zich het best met visch geneeren kan. In Groenland blijft de Vogel beſtendig op die plaatzen, waar het water door de geſtadige onrust niet kan toevriezen. Zij zoeken altijd zulke plaatzen, waar veele eilanden zijn, om hunne nesten te bouwen. Op de zandbanken, bij Bornholm, is ſchier nest op nest. In 't begin der lente verzamelen zich deeze Vogels aan de genoemde kusten, en maaken voorbereidzelen tot hunne voortplanting. Het wijfjen is in het eerſte, en het mannetjen eerst in het derde jaar, bekwaam tot de paaring. Men hoort ze als dan overluid ſchreeuwen: wanneer 'er meer mannetjens dan wijfjens zijn, of een wijfjen aan verſcheiden behaagt, ontſtaat 'er een hevig gekamp en gebijt onder deze, dat zo lange duurt, tot dat alle paaren in rust vereenigd zijn, en de overwonnen mannetjens zonder gade moeten vertrekken. Na de genoten genoegens der paaring, zoekt het wijfje onbebouwde woeste ſpitzen des lands, of kleine eilanden met Zeegras, of klippen met wat mos, of holen onder vooroverhangende klippen. In Noorwegen en Zweeden zoeken zij wacholder bosſchen op, en gaan, wegens de Roofvogels, dikwils een halve mijle verre landwaarts in. Zij kiezen ook zulke plaatzen, waar ze tegen de ſtormwinden zekerheid hebben; dikwils leggenze op de ſteilſte rotzen het nest, waarmen niet dan met levensgevaar bij hun kan komen. Zo dra de plaats gekozen is, plukt zich het wijfje zelve de vederen uit de borst, en het mannetjen helpt ze met Zeegras, of het geen ze anders bijeen kunnen ſleepen, tot een nest verbinden. Zij leggen vijf of agt eieren; broeden agt-en-twintig of twee-en-dertig dagen; terwijl het wijfjen zit, en de eieren verwarmt, plukt het nog meer van de ſchoonſte vederen uit, en bouwt daaruit een hogen rand om het ganſche nest, zo dat zij eindelijk daarin bijna geheel bedekt ligt. Hierdoor zijn de eieren voor de koude bewaard, en wanneer het wijfjen ze verlaat, en in de Zee voedzel moet zoeken, zijn ze daar door ook voor de Roofvogels bedekt. De Natuur laat intuſſchen het mannetjen niet geheel vrij. Terwijl het wijfjen het nest bedekt en de eieren verwarmt, houdt het mannetjen daar buiten de wacht, en laat zijn waarſchouwenden ſtem hooren, zo dra 'er een mensch of roofdier nadert. Men weet dat het wijfjen in gevaaren ſtout op de eieren blijft zitten, den kop in het dons verbergt, en zich zo in elkander trekt, dat men haar vederen niet van het bruine Zeegras kan onderſcheiden. Zo

dra

dra de jongen uitgekomen zijn, en zo het grootſte gevaar doorgeſtaan is, trekken de mannetjens weg, en komen niet weder voor de lente. Ze zijn trekvogels, gelijk de meeste watervogels. Doch de wijfjens komen bij hoopen naar de Zee met hunne jongen, leeren dezelven zwemmen, vreeten, zich uit gevaaren redden, en draagen ze ook, zo als wij weeten dat veele vogels doen, wanneer het nest verre van de Zee is, of wanneer ze moede worden en niet meer kunnen zwemmen, op haaren rug in zekerheid. —— Wie moet dit alles niet met dankbaarheid bewonderen, en den grooten Maaker en Heer van alles daarvoor de eere geeven? Is 'er iets ſchooner in de Natuur, als een vogelwijfjen, dat in het koudſte land zich zelven de borst ontbloot, en voor jongen die nog onzigtbaar zijn een vederbed bouwt? ——— Is 'er iets aangenaamer dan een groep van deeze aartige dieren, waar de moeder alle haare kragten inſpant, om haare geliefde kinderen het geweld des vloeds der Zee te ontrukken, en van de zwaare vragt zo gedrukt wordt, dat men van haar niets ziet dan den hals, en de jongen, die zij op den rug draagt, maar even boven het water uitſteeken? Kan men het ongevoelig aanſchouwen, hoe alle moeders onder zich de zorge als ſchijnen te deelen, en alle de jongen bij de eerſte uitvlugt maar één hoop uitmaaken; hoe de moeder, zo lang ze nog niet onder duiken, of niet lange onder het water kunnen blijven, zich zorgvuldig met hun aan het ſtrand ophoudt, en voor hun inſekten en andere kleine dieren opzoekt, om den jongen tot ſpijze te dienen. De Natuur ſpijst deeze nuttige vogels met visſchen, ſlekken, mosſelen, kreeften, waterwormen en andere kleine Zeedieren. Zij kunnen daarom tien of twaalf vademen diep onder duiken; zij eeten dode en leevende visſchen; zij behooren te gelijk tot de gewigtige ſchepzelen, die de Zee van onreinheid zuiveren, want zij haalen alle ingewanden van visſchen of andere Zeedieren, die in de Zee worden geworpen, van den grond op. Om de kleine dieren vast te houden, is de rand der tonge aan iedere zijde met veertien tanden voorzien, en boven en onder voor deeze tanden liggen langs den rand der tonge franjes, die uit ontelbaare hairen beſtaan, met de tanden omtrent van eene langte. Maar de gulzige Zeemeeuwen jaagen hen dikwijls, zo dra ze weder boven water komen, den buit af. Wanneer de Eider een nest en jongen heeft, ontneemt men hem dikwijls maar de eieren, dikwijls ook het nest om de dons met de eieren. De Groenlanders eeten de eieren met

groote graagte. In Noorwegen en Zweeden gebruikt men ze in de huishouding en verkoopt ze. Veele eieren worden ook door de raaven en kraaijen in ſtukken gepikt; de Adelaars, Vosſen en Zeehonden ſlorpen 'er ook menigen uit. Het vleesch des Eiders zelve wordt, wegens zijn traanigen ſmaak, eerst na het weeken in azijn eetbaar. In de plaats der ontnomen eieren legt deeze Gans wel weder andere, gelijk meer vogels doen, maar in plaats van vijf legt zij 'er maar drie, en in plaats van deeze eindelijk maar één. Ontneemt men haar ook het derde, zo verlaat zij deeze onzekere plaats geheel. Wanneer men, gelijk in IJsland gemeenlijk gebeurt, het ganſche nest tot tweemaalen toe wegneemt, plukt het wijfjen zich ook ten derde maalen de vederen uit, en wordt eindelijk ſchier geheel naakt, en in dit moeilijk geval moet ook het mannetjen zijn nog ſchoonere witte dons van de borst misſen. De IJslanders willen door dit eenigzins hard en wreed middel des te meer dons bekomen, en den vogel dwingen zich dezelve alle uit te plukken, zo veel hij ontbeeren kan. Zij verplanten ook dikwijls deezen vogel op een klein eiland, laaten ze daar zo ſterk nesten aanbouwen als zij willen, en verzenden om die reden alle honden en andere dieren van dat eiland, en verzamelen op deeze wijze een aanmerklijken voorraad van dons, die alle naar Koppenhage wordt gebragt. Want gemeenlijk komen het volgende jaar de jongen weder naar de plaats waar ze uitgebroed zijn. Op eenige plaatzen verzamelt men de dons eerst in de herſst; ſomtyds is het een voorrecht voor den Bevelhebber des eilands, en dikwijls behooren ze den eigenaar der plaats waar het nest is. Men laat ze verzamelen door daartoe geſtelde lieden, die dikwijls met levensgevaar op de ſteile klippen klauteren, en waardoor reeds veelen ongelukkig geworden zijn. Deeze plundering der nesten is in de daad een deel van den oogst des lands. Men kiest tot het verzamelen der nesten droog weer, en reinigt daarna de geroofde dons in de zonne, in dorovens, en door zagt kloppen en wringen. Men verkrijgt op deeze wijze enkel zulke dons, die een geheel jaar oud is, en haare volle grootheid en rijpheid bekomen heeft. Uit IJsland heeft men reeds meermaalen in één jaar alleen naar Denemarken 2 of 300 pond zuivere, en 1500 of 2000 pond onreine Eiderdons gevoerd. De IJslandſche Compagnie verkogt in 't jaar 1750, behalven het geen naar Glukſtad ging, voor 3747 rijksdalers aan Eiderdons. De Koningen van Denemarken hebben daarom, op 't verlies

lies der vryheid, verboden, een Eider uit te roeijen. Wanneer in den herfst de jongen groot genoeg geworden zijn, om te reizen en zichzelven te verzorgen, zo gaat de moeder met hen voort. Van de kusten des lands gaanze, wijlze trekvogels zijn, naar de wijde Zee: men ziet ze in de Noordzee, in den zomer en in den winter, dikwijls is de Zee met Eiderganzen als bedekt. De Natuur leert hen het ſtrand te verlaaten, wijl deeze in den winter met ijs bedekt wordt, en als dan ook de visſchen en andere Zeedieren meer naar de diepte kruipen, en zij dus thans meer op de vrije Zee jagt moeten maaken. Zij konden uit Groenland naar Amerika trekken, en mogelijk doen zij het ook, maar eenigen heeft men midden in den winter aan de landzijde gezien, waar het water niet geheel toevriest, waar zich ook de kleine dieren voor hun ophouden, die anders de walvisch eet, en waar zij des avonds naar de bogten des lands te rug keeren, en de ſtormende winden der Zee kunnen ontgaan. LINNÆUS vond deeze nesten, op zijne reize door Zweeden, bijzonder op het eiland Furil, en voegt 'er bij, dat de dons niet bedorven wordt, maar zeer zuiver blijft, al is het dat de jongen in het nest uitgebroed worden. Zoo veel goeds en voortreflijks heeft God in deezen vogel te ſamen gevoegd. Hij rukt zich zelven zijn bedekzel uit het lijf, verwarmt zijne jongen daar mede, voedt ze onder duizenderlei gevaaren op, op dat de ſoort niet vernietigd worde, en laat eindelijk het kostbaare bedekzel aan ons over voor den winter, en ſtreeft te vreden met een half kleed, vergenoegd met de eerst weder aanwasſende vederen, naar de koude ſtormende Zee, tot hij weder komt om ons van nieuw nuttig te zijn."

De gewapende Burgercorpſen en de Antipatriottiſche Geestelyken, in verſcheiden Brieven aan een Vaderlandsch Predikant, door GERRIT PAAPE. *Te Rotterdam, by* J. de Leeuw *en* J. Krap, Az. 1786. *In gr. octavo*, 118 *bladz.*

De Heer PAAPE, wiens bevallige ſchryftrant en yverige zucht voor de Vryheid, reeds uit andere Werkjes kenbaar is, geeft ons in deeze Brieven eene wel geſchreeven verdeediging van de gewapende Burgercorpſen, tegen de lasterlyke betichtigingen en liefdeloozе veroordeelingen van

ſommige Geestelyken, die niet alleen zeer ongunſtig denken, wegens de gewapende Burgercorpſen, maar dezelve ook uit partyzucht of hoofſche vleyery van den Predikſtoel beſchimpen, den haatelykſten laster aanwryven, en met zwarte kleuren afmaalen. Zodaanige Geestelyken, die wy echter hoopen dat weinigen in getal zyn zullen, verdienen zekerlyk naar waarde gegispt te worden, en de Heer PAAPE, wien deeze post wel was toebetrouwd, heeft zich ook hiervan in een krachtige taal zeer wel gekweeten, echter zonder eenige ſcherpheid, en zonder uit eene blinde vooringenomendheid alles in de gewapende Burger-Corpſen goed te keuren, en te pryzen wat niet te pryzen is.

Wy zullen onzen Leezers eenige ſtaaltjes uit dit vernuftige Werkje, dat zich zeer wel leezen laat, mededeelen.

De eerſte beſchuldiging van deeze Geestelyke Moeiallen, betreffen de tydverſpilling en verzuim van beroepsbezigheden, waaraan zich de Ambachtsman door den Wapenhandel overgeeft; de Heer PAAPE ſtaat toe dat de Wapenhandel tyd vereischt; en de Ambachtsman, die de geheele week door zyn werk te doen heeft, 'er ongetwyfeld by verzuimen moet; doch dat ook zodanige Burgers, die de gantſche week door werk hebben, niet onder de behoeftigen kunnen geteld worden, en hun huisgezin gewoonlyk een toereikend beſtaan verſchaffen, dat 't het gebrek aan werk zelve is, dat hem in armoede dompelt, en zo 'er al een handwerk is, dat, dag aan dag naarſtig beoefend, egter nog maar een half beſtaan aan twee of drie menſchen verſchaft, dit, tot geluk van onze werkſaame Natie zeer zeldſaam is, en op zig zelf een ſterk bewys voor de noodzaakelykheid der Burger-exercitien oplevert, daar het een gebrek in de algemeene verrichtingen veronderſtelt, dat verbetering behoeft. —— Dat 'er zeer weinigen zyn, die 'er in hun beſtaan door gekrenkt worden, en zo 'er onder die weinigen gevonden mogten worden, die 'er hun huishouden merkelyk by benadeelen, en met dit alles 'er een erkend boos oogmerk mede bedoelen, de Leeraar dezelve in geen licht kan plaatzen, dat zo haatelyk is als hun beſtaan verdient; doch dat hy tevens bedenken moet, dat zy geen grooter zondaars zyn, dan zy, die zich voor een Alleenheerſcher verklaaren, en die hen in het verzuimen van hunnen werktyd gelyk ſtaan, terwyl zy regeeringloosheid, verwoesting en moord, in de vreedſaame wyken van Nederland ten tooneele voeren: Hy bedenke dat hy met het

het kwaad in den eenen bits te beſtraffen, en intuſſchen het by den anderen door de vingeren te zien, geen *half goed* werk, maar een *geheel* kwaad werk verrichte, omdat hy den eenen Zondaar verbittert en verhardt, en den anderen in het booze bevestigt.

„ De Werkman echter, (zegt hy) die de Burger-Wapenoefening beſchouwt als het middel, waardoor onder Gods zegen zyn Vaderland in ſtaat geſteld wordt, om den uitheemſchen Verdrukker af te ſchrikken, dat hy zyne roofzieke handen niet ſlaa aan de bezittingen, aan de inkomſten, aan de rechten van het Gemeenebest! als het middel, waardoor aldus de rykdom des lands bewaard en vermeerderd wordt, en de beſtuurders der gemeene zaaken zich niet telkens in de droevige noodzaake bevinden, om drukkende belastingen op den verarmden Burgerſtaat te leggen! Wien de Burger-Wapening voorkomt als de ſtevigſte ſteun van het alleen wettig Oppergezag en de krachtige arm, om binnenlandſche Dwingelanden, die altoos hunne grootheid op de vernedering der Burgers vestigen, te beteugelen? Zou deeze eerlyke doch behoeftige Werkman, daarom, verdienen gelaakt te worden, omdat hy iets van zyn byna onontbeerlyk beſtaan opoffert, ten dienſte van 't algemeen? ——— Verachtelyke Ziel, het zy gy in een Leeraar of in een Leek huisvest; beſchimpt, veroordeelt gy den edelmoedigen Armen, die, als men zyn bedryf op de Schaal der ſtiptſte gerechtigheid weegt, edeler en verhevener denkt en doet, dan verre de meesten onzer Helden, die de Hemel met rykdommen gezegend heeft! Hy is het, die, in de echte beteekenis van het woord, opofferingen voor het algemeene welzyn doet! Die meer doende dan de ryken, naamlyk, het brood uit zyn mond ſpaarende, geenen anderen lof beöogt, dan die hy van God en zyn geweeten verwacht. Want wie der menſchen kinderen zal zyne grootmoedigheid opmerken? Wie zal hem ter eere zingen? ——— Hy is arm. ——— Gy zelf, o Vervolger der burgerlyke deugden! Gy zelf, veroordeelt hem van den Kanzel, en maakt hem verachtelyk in de oogen zyner medebehoeftigen. ——— Zou hy uwe achting verdienen? Zoud gy hem niet van tydverzuim vryſpreeken, indien hy dezelfde uuren, die hy met het gemelde oogmerk in den Wapenhandel beſteed, onder uw gehoor doorbragt? o Zoud gy zeggen, *die man heeft een Godsdienstliefde, waarvoor het ydele aardſche zwigten moet! Hoe gereed offert hy zyn tydlyk belang aan zyn eeuwig be-*

lang op! ——— Doch zoud gy op dat oogenblik wel aan de heimlyke dryfveer van deeze uwe betuiging denken? Vermeerdert hy het getal uwer toehoorders niet, (*in welkers meenigte zekerlyk uw eigen heerlykheid beſtaat!*) Verwondert hy zich niet over uwe geleerdheid? over uwe uitgeſtrekte kennis in vreemde taalen? over uwe ſchoone ſtem en bevallige gebaarden? Stort gy in zyne ziel die bitterheid niet over, door welke uwe begunſtigde party zich moet ſtaande houden? Boezemt gy hem die ſchandelyke onderdaanigheid niet in, waardoor uw begunſtiger zyn Afgod wordt? en wint gy hierdoor het hart niet van de Grooten, den Aanzienlyken, die den verarmden Burger als een verachtelyken worm beſchouwt, welke door u geleerd is voor zyn voeten te kruipen? Wanneer Mantel en Bef eens zyn weggenomen, wanneer zyne armoede geene verachtelyke onderſcheiding ten zynen opzichte meer maaken zal, dat is, wanneer gy voor den Rechterſtoel van den Almagtigen ſtaat! ——— zal dan hy, die het geluk zyner medemenſchen, met al zyn vermoogen, en door de gevoeligſte opofferingen bezorgde en bevlytigde, of zal hy, die, ten kosten van duizend ongelukkigen, een eenigen Grooten vleidde, om zich zelven te bevoordeelen, door de opperſte Rechtvaardigheid verdoemd worden?"

Niet minder welgepast, antwoord hy den Gemantelden Zedenleeraar, daar de arme man gilt en ſchreeuwt, over den ydelen opſchik van den exerceerenden Burger, en zich verſchriklyk ergert aan een wapperende Panas, aan eene ſchitterende Dragon, aan een kunſtig geplooide Cocarde! ——— Dan de Heer PAAPE merkt hierop te recht aan, dat, indien men alle de beuzelingen uit de ſamenleeving wilde wegneemen, men veele duizende menſchen in boomen zou herſcheppen, die aan den kant eener ſloot of op een kruisweg zich dood zouden groeijen. „ De Burger, zegt hy, zou zonder alle deeze beuzelingen de wapening kunnen beoefenen! hy zou, zonder dien opſchik, het welzyn des Vaderlands even kragtig kunnen bevorderen! ja! —— om nog meer te zeggen, ——— 'er zou grooter verwachting van zyne onderneemingen weezen, hy zou een grootſcher, een edeler hart in zynen vryheidlievenden boezem aanduiden, indien hy den narren en kinderen dit ſpeeltuig overliet! indien hy, by een manlyke Ziel, ook een manlyke houding, een verſtandige defigheid voegde. ——— Nimmer heb ik myne beſtrikte en bepluimde vryheidminnende Landgenooten gezien, zonder te glimlachen over

over dezulken, die met dat onſchuldig ſieraad zo grootsch daarheen ſtapten, als of zy alle dwingelanden in hunne kluisters ter zegepraal rondvoerden! zonder medelyden te hebben met de zulken, die tusſchen hunne Cocarde en de Vryheid geen ander onderſcheid wisten dan de bloote benaaming, en zonder moeilyk te worden op hen, die door deeze kinderlyke fraaiheden ergernis gaven, en twist en tweedragt veroorzaakten.

„ 't Onſchuldig gebruik echter, dier dingen, zal u niet hinderen, dit verzeker ik my! en als gy hier nog by doet, dat zy, die kennis hebben van alle deeze Krygsmans-ſieraaden, u bewyzen kunnen, dat zy wel een gering, doch echter een noodzakelyk, toevoegzel tot het Militaire wezen zyn, dan weet ik, dat gy zelf niet onverſchillig zult kunnen blyven, of een Panas ſlordig of netjes gedragen wordt.

„ Zou onze volyverige Beſtryder der beuzelachtige zwakheden hier mede voldaan zyn? Zou hy bevreedigd weezen met den eerlyken Burger, die eenige ſtuivers uitgeeft voor een ſieraad, dat hy, —— om zich niet te byzonderen, —— niet ontbeeren kan? Blyft hy 'er echter op gezet, om al die ydelheden weg te prediken? En kan men ook in de daad zonder Panaſſen, Cocarden en Dragons exerceeren? —— Wel aan, laat dan eerst de Leeraar zyn eigen zwak verzaaken! eerst zyn eigen beuzelingen afleggen! —— Wy vorderen niet te veel, wy willen alleen, *dat hy zyn Mantel en Bef weglaate*, want zonder die kan hy immers al zo wel prediken, als een Burger, zonder den by hem gehaaten opſchik de wapens hanteeren kan."

Van ſoortgelyken aart zyn ook de beſchuldigingen van Vrolykheden, Dertelheden, Zuip- en Vreetpartyen, enz. Doch de Heer PAAPE merkt hierop aan, dat 'er, wel is waar, onder de Zoonen der Vryheid vrolyke lieden zyn; —— Doch vrolykheid is geen zonde! —— 'Er is een vrolykheid, die uit het bezef van het doen van pligt geboren wordt. De Verdeediger der Vryheid, de Stem van zyn geweeten, de overtuiging van zyn hart, het bevel zyner wettige Overheid volgende, en de blykbaare goedkeuring van den rechtvaardigen hemel beſpeurende, is niet zonder reden verheugd. In het beoefenen der wapenen, welkers vrye behandeling nimmer nalaat eene edelheid van geest in te boezemen, ontdekt zich zyn geheel hart! —— En de Heer PAAPE, die hier in zyn gewoonen bloeijenden ſtyl de edelaartigſte gevoelens van menig exerceerenden Burger voorſtelt, vraagt hierop: „ Verwondert gy u dan, dat

zyn

zyn vrolyk hart zich op zyne lippen ſtelt, dat hy Vaderlandſche liederen opheft? Dan veroordeelt gy immers niet, dat de vrucht des wynſtoks zyne geſprekken veraangenaame? Onze gemantelde Leeraar zet zich immers ook wel eens aan een vollen disch, waar de volle beker rondgaat, en die door zyn overvloed wel eens zyn Bef bezoedelt? —— *Hoe!* zegt hy, *na voor het heil der onſterfelyke Zielen gezorgd te hebben, zou dan een verkwikkende uitſpanning my niet vry ſtaan?* —— Ik betwist u die verkwikkende uitſpanning niet, want gy doet het, nadat gy voor het heil der Zielen gezorgd hebt; —— maar ik bid u, zeg my toch eens, wat is de Burger minder dan gy? wat is zyne overtreeding meerder dan de uwe, wanneer hy insgelyks eene verkwikkende uitſpanning neemt, nadat hy, voor het heil, voor de Vryheid en den luister, van zyn Vaderland, gezorgd heeft? Deeze vrolykheid heeft menigmaalen plaats in de genootſchaplyke byeenkomſten, en om die vrolykheid zonde te vinden, wordt een groote maate bedorven bloed vereiſcht."

En ſchoon 'er al eenige onwaardige Leden onder de gewapende Burgercorpſen zich bevinden, gelyk de Heer PAAPE gaarne toegeeft, merkt hy echter te recht aan, dat 'er onder de geliefkoosde party van den Geestelyken Vleyer gevonden worden, wier Zeeden nog veel erger zyn, en dat men dus best zoude doen met de Kwaaden, die zich aan weerskanten bevinden, by elkander te ſtellen, en in dit Stuk beider reekening tegen elkander uit te doen.

Dan alle deeze aantygingen van den Antipatriottiſchen Geestelyken zyn ſlegts beuzelingen, in vergelyking van de veel gewigtiger beſchuldiging, dat namelyk de Burgercorpſen tegen hunne Overheid opſtaan, en oproer zaaijen om regeeringloosheid te maaijen; eene beſchuldiging, in welker wederlegging de Heer PAAPE veel breedvoeriger is; —— dan ons beſtek laat niet toe meerdere Staaltjes uit deeze Brieven, mede te deelen.

— *Verſameling van Stukken, betreffende de valſche beſchuldiging tegens Catharina Taan, Wed. van der Meulen, nevens een kort verſlag van de uitkomst derzelver zaak. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 279 *bladz. In gr.* 8vo.

Deeze ſtukken, betreklyk de zo veel gerugts gemaakt hebbende zaak der valſche beſchuldiging aan Mejuffrouw

frouw de Wed. VAN DER MEULEN door haaren Koetzier *J. Gryfzoe*, met byſtand in zekeren opzichte van haare Keukenmeid *J. C. van der Sand* te laste gelegd, even of zy hem had trachten om te koopen, om den Heere Stadhouder Willem den V naar 't leven te ſtaan; —— deeze ſtukken, zeggen wy, behelzen voornamelyk een allertreffendſte, en met de natuurlyke welſpreekendheid van het hart opgeſtelde, verdeediging van gemelde Wed. van der Meulen, benevens een beklag over het ſingulier gedrag en de alleszins wederrechtelyke procedures door Leidens voormaligen Hoofdofficier, den Heer J. H. v. d. Marck tegen haar gehouden, vervat in eenige Requesten en Memoriën door haar Ed. zo aan de Ed. Agtb. Heeren Schepenen der Stad Leiden, als aan hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en West-Friesland ingeleverd.

De wederrechtelykheid van deeze procedures, die geheel en al afweeken van de gewoone behandeling in Crimineele zaaken, beſtond voornamelyk in deeze twee zaaken: Voor eerst: dat de gemelde Wed. van der Meulen, een fatzoenelyke vrouw, op wien de nyd zelfs niets te zeggen wist, op een bloot getuigenis van haaren Koetzier, een gemeene kaerel, die voor 't oog der gantſche Stad Leiden omging met luiden, welke de verfoeijing en het afgryzen zyn van alle hunne braave Medeburgers, beſchuldigd wegens eene daad, die de ongerymdheid, de onwaarſchynlykheid, zelve was, zonder dat 'er eenig *corpus delicti* te vinden was, op dit bloote getuigenis alleen reeds eenigszins als crimineel beſchouwd, en geoordeeld wierd het proviſioneel gevolg hiervan te moeten ondervinden, terwyl men intuſſchen den *Beſchuldiger*, wien men hierom deezen naam met opzet onthield, ſteeds als een irreprochabel getuigen conſidereerde, en hem op dien grond ook zyn getuigenis, alhoëwel op diverſe reſpecten door meer dan een perſoon wederſproken, telkens, en zelfs by de confrontatiën tegen andere getuigen, met ſolemneelen eede deed bekrachtigen; en *ten anderen*, dat de Hoofdofficier der Stad Leiden zich in dit geval bevoegd oordeelde, om; zonder immer een Decreet van Dagvaarding in perſoon, of van Apprehenſie, tegen de Wed. van der Meulen nog verkregen te hebben, en dus zonder een behoorlyk *initium litis*, egter tegen dezelve, als tegen een Crimineel Geaccuſeerden *inquiſitorie* te procedeeren, en haar daadelyk op grond quaſi van zekere *Cuſtodie* (in welke zy na een vrywillig aanbod, hier toe van haare zyde gedaan, zich uit krachte eener pro-

proviſioneele dispoſitie van Schepenen der gemelde Stad bevond) aantemerken als een *Crimineele gedetineerde;* en zulks niettegenſtaande hy zelf door opgevolgde daaden reeds had getoond, dat, na het nemen der Reſolutie tot het *proviſioneel cuſtodieeren* van de gem. Wed. van der Meulen, het nog volkomen onbeſlisd was, zo wel by hem Hoofd-Officier, als by Schepenen, of de praecedente informatien wel materie opleeveren konden, om zodanige inquiſitoire Procedures tegen haar te ondernemen.

Zodanig was het hoofdzaakelyke van de wederrechtelykheid deezer Procedures, gelyk dezelve in alle hunne byzondere details verder omſtandig beſchreven worden, niet alleen in de leezenswaardige Requesten en Memoriën van Juffr. van der Meulen, maar ook in de Memorie van Conſideratiën ingeleverd, door de Heeren Schepenen SNOEK en CUNAEUS, die in deezen meer doorzicht ſchynen gehad te hebben, dan hunne overige Ambtgenooten, en, onder anderen, met ronde woorden beweeren: „ Dat 'er geen „ ſchyn van Suspicie (buiten het zogenaamd getuigenis van „ Grypſtoe) ten haaren lasten voor handen is. ——— „ Dat aan de zyde van den H. O. alle recherche ſchynt „ nagelaaten te weezen, die den Rechter over de probabiliteit van de aantygingen van denzelven Grypſtoe, en „ in 't generaal over de waarheid zyner verdere Allegatiën „ nader zou kunnen doen oordeelen. —— En, dat Zyn „ W. E. G. dus maar alleen ſcheen te laboreeren, om „ zonder aanleiding te geeven tot het verzwakken van dat „ prætens getuigenis, en zonder in het minst mede te „ werken; *pro innocentia* van C. Taan, (Wed. van der „ Meulen), by wege van eene alleszints ongehoorde inquiſitie aan C. TAAN, ſi fieri poſſet, uit den halze te „ wringen, het geen zyn W. E. G. volmaakt deſpereert „ aliunde te kunnen brengen tot een zekeren graad van „ probabiliteit, laat ſtaan van zekerheid. En daar toe, (ſi „ verum fateri liceat) zich achter het Schild van Heeren „ Schepenen te verſchuilen." Terwyl mede de byzondere partydigheid van den H. O., gelyk ook in deeze Conſideratien, en de Requesten van C. Taan, of Wed. van der Meulen wordt opgegeeven, en dat wy niet kunnen nalaaten hier nog aan te merken, daarin doorſtraalt, dat hy zich met betrekking tot Gryſtoe op niets hoe genaamd geinformeerd heeft, het geen nopens het wezen van de zaak in aanmerking zou kunnen komen, en nadere recherches zou kunnen aan de hand geeven, en dus een alles-

zins

zins verdagten getuigen, als irreprochabel heeft behandeld, terwyl hy daarentegen de perſoonen, welker getuigenis, door C. Taan, aan H. E. A. is geſuggereerd geworden, nopens diverſe minutees en geringe objecten, door allerhande ſtrikvraagen heeft zoeken aan het wankelen te brengen, en terwyl hy ze in eens anders zaak als *getuigen* had gerequireerd, *tegens haar zelven* als Crimineelen heeft gehoord, ja zelfs by dat verhoor gevorderd heeft, dat gemelde perſoonen, wier eerlykheid de Rechters zelfs had aangedaan, uit hoofde van valsch getuigenis en perjurie zouden geſaiſeerd worden, ten einde, over de voornoemde misdaaden te worden ondervraagd, en daarvan geconvinceerd wordende, naar verdienſte te worden geſtraft.

Daar dan dusdaanig een handelwys, in haaren oorſprong en gevolgen beſchouwd, niet alleen ten hoogſten praejudiciabel was voor gem. Wed. van der Meulen in het geval voor handen, maar ook, indien ze in het generaal geadmitteerd wierd, de notabelſte inbreuken maaken zoude op de zeekerheid, rechten en vryheden der Ingezetenen; in 't algemeen heeft gem. Wed. van der Meulen zich verplicht gevonden, van deeze wederrechtelyke grieven, aan haar en haare goede zaak toegebragt, herſtel te zoeken, by de Souvereine Vergadering van H. E. G. M. de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland, en in derzelver boezem haare gegronde Klagten uit te ſtorten, met ootmoedige bede, om in deeze zaak zodanige voorzieninge te doen, of orde te ſtellen, als H. E. G. M. tot handhaving der goede orde in de Adminiſtratie der Crimineele Juſtitie, tot veiligheid der goede Ingezetenen, die allen van den grootſten tot den kleinſten aan 't zelfde gevaar zyn blootgeſteld, en tot beſcherming eener onſchuldige Vrouw, zouden oordeelen te behooren; gelyk dan ook H. E. G. M., na de berichten van Schout en Schepenen, die in deeze verſameling mede worden overgelegd, gerequireerd te hebben, de noodzaakelykheid eener zodanige voorziening hebben ingezien, en by hunne Reſolutie van 21 October 1784, in deeze verſameling. bl. 266. te vinden, den Heer Mr. Pieter Jan Marcus, welke met den 10. November toen aanſtaande den post van Hoofd-Officier der Stad Leyden ſtond te aanvaarden, gequalificeerd hebben, om, van den datum der voorsz. Reſolutie af, het recht der Hooge Overheid in deeze zaak waar te neemen, en (met te niet doening der voorige Procedures) dezelve op nieuw aan te leggen en te vervolgen. —

„ Nooit

„ Nooit (zegt de Uitgeever deezer Stukken) konde de Wed. van der Meulen, of liever nooit konden Geregtigheid en Waarheid een gelukkiger keuze getroffen hebben, dan die van deezen alleszins eerbiedwaardigen Hoofd-Officier, welke zich bedienende van den yverigen, welmeenenden, onvermoeiden en kundigen byſtand van den Heer Vroedſchap Blok die in deeze het Conſulentſchap van 't Officie op zich nam, den aanleg der zaak op nieuw begonnen, en naar de regels eener geordende Crimineele Rechtspleeging voortgezet hebbende, dezelve eerlang door het hooren en Confronteeren van getuigen zo verre bragten, dat hannes Gryfzoe en zyne Medeſtanderes, hoe listig, en gefleepen, zy ook waren, om alle aanleiding tot overtuiging te ontduiken, de ſterkſte vermoedens tegen zich opleverden, dat zy, in verſcheidene pointen hunner beëedigde Verklaaringen of Ondervraagingen, aan leugen en dus aan meinëed, zich hadden ſchuldig gemaakt, tewyl de dienstboden, welke ten verzoeke van de Wed. van der Meulen, en tot haare verdeediging de waarheid hulde gedaan hadden, en by haare eerſte Verhooren, volgens de leiding door den Conſulent van den voorigen Heer Hoofd-Officier, aan de Proceduures gegeeven, zo wederrechtelyk en onbetamelyk behandeld waren, onveranderlyk by haar verklaarde bleeven. Hoe meer zy op den toets geſteld wierden, zo veel ſterker wierd haare oprechtheid gelouterd; en de laster, waarvan zy byna de Slachtoffers waren geworden, moeten bezwyken."

'Er waren dus nauwelyks twee maanden na de hervatting der Verhooren verloopen, of de Wed. van der Meulen wierd proviſioneel van de bewaaring in haar huis ontſlagen, by Reſolutie van 23 Dec. 1784, (in deeze Verſameling te vinden). Te gelyker tyd wierd de Beſchuldiger en zyne Medeſtanderes, die tot nog toe in Civiele Gyzeling onder 't Raadhuis waren gehouden geweest, naar de gewoone gevangenis op 's Graveſtein overgebragt. — Nauwlyks waren zy hier, of 't geweeten van Johanna Corn. van der Sand, tot dien tyd niet minder ſchaamteloos en verſtokt dan haar Bederver en Verleider, wierd wakker; en zy deed, uit eigen beweeging, met vertooning van haar berouw en leedweezen over de misdaad van Meinëed en valſche Getuigenis, door haar gepleegd, een omſtandige belydenis der valschheid van 't geen zy plechtig had bezworen, teevens zich beklaagende, dat Johannes Gryfzoe die geen was, welke haar tot deezen

val

val en ſchande had gebragt. Haare erkentenis overtuigde den rechter meer en meer van de ſchendaad van dien boozen leugenaar, en deed de Procedures geſtrenger tegens hem voortzetten. Doch alles mogt niet baaten: en, offchoon zyne Medeſtanderes hem zyn misdryf, by de confrontatiën, in 't aangezicht aanzeide, met omſtandigheden, die hem moesten doen zidderen, en met verwyten, die hem buiten zichzelven gebragt moesten hebben, voor 't minst, dat 'er een enkelde vonk van eer of gevoeligheid in zynen boezem gehuisvest had, —— niet tegenſtaande dit alles, de moeite was vergeefsch.

„ 'Er is, namelyk, gelyk de Uitgeever deezer Stukken wel aanmerkt, een ſoort van menſchen, die enkeld, zo 't ſchynt, geſchapen om de orde der ſamenleeving te ſtooren, en om 't zedelyke kwaad in zekere evenredigheid met het goede van anderen te ſtellen, in 't brouwen van onheil 't zelfde innerlyk genoegen ſmaaken, 't geen een ziel, van beter leem gekneed, gevoelt in 't bevorderen van 't geluk zyner Medeſtervelingen; Menſchen, in wier oogen leugen, laster, bedrog, valschheid, beuzelingen zyn, als zy maar ſtrekken om hun geliefd oogmerk, het verwekken van haat, onrust en tweedracht, het bekladden van een ander mans goeden naam, het ſtooren van vriendſchap, of veeltyds ook het voldoen hunner eigene wraak te begunſtigen en te bereiken; Menſchen, eindelyk, die, by deeze waarlyk helſche hoedanigheden, de kunst van veinzery en huichelary, 't zy in 't godsdienſtige, 't zy in 't burgerlyke, tot den hoogſten trap bezitten: en gelyk het moeyelyk is voor een deugdzaamer of eenvoudiger gemoed, zich een waar denkbeeld van zulk een affchuwlyke doch kunſtiglyk verborgene inborst te vormen, zo genieten ook dit ſoort van zedelyke wanſchepſels het voorrecht, dat zy de bestmeenenden en oprechtſten lang kunnen misleiden; ja zelfs dat, wanneer hunne verderflyke listen aan den dag komen, zy die met opgeheven hoofde, en een gelaat, 't welk van geen bloozen weet, durven verdeedigen, en op allerleie wyze ſtaande houden. Dit verraderlyk zielsgeſtel was aan JOHANNES GRYFZOE zodanig eigen, dat men zyns gelyken in zulk een ſterke maate niet dan zeer zelden zal vinden.

„ Zo lang onder den voorigen Heer Hoofd-Officier het onderzoek tegens JOHANNES GRYFZOE ſlaplyk was voortgezet, als wien het toenmaalig Officie meende te moeten aanzien, niet als een *beſchuldiger*, veel min als een *Crimineelyk verdagten*, maar als een *onbeſprooken getuigen*,

heeft het dien eerloozen ook kunnen gelukken, de Rechters, immers veelen derzelven, door zyne uiterlyke vertooning van Godsvrucht en Oprechtheid, in twyfel en wantrouwen der onſchuld, van de Weduwe VAN DER MEULEN te brengen. Doch deeze tyd van dwaaling was voorby. Zyne leugens en verdichtſels, ook in andere opzichten, als de hoofdzaak, waren door de Depoſitiën van verſcheidene eerlyke en braave getuigen, die van tyd tot tyd gehoord waren, tot de grootſte zekerheid van meinëed gebragt; en geen der Rechters was 'er, by wien de minſte bedenkelykheid overbleef, wegens de ſchuld van deezen halsſterrigen gevangen. Wanneer dus de Heer Hoofd-Officier Mr. PIETER JAN MARCUS, op den 2 Mey 1785, by Memorie verzogt, dat de gevangen op eenige ſummierlyke Artikelen, betreklyk, zo tot deszelfs hoofdbeſchuldiging zelve, als tot de adminiculeerende omſtandigheden door hem van tyd tot tyd opgegeeven, zoude worden gebragt ter ſcherper examen en tortuur, wierd dit verzoek toegeſtaan, na dat echter Heeren Schepenen, die in deeze geheele zaak, zedert die hervat was, ſteeds de voorzichtigſte naauwgezetheid hadden betracht, zich verzekerd hadden, dat kundige en onpartydige Rechtsgeleerden het verzoek van Tortuur insgelyks als gegrond beſchouwden

„ Het toegeſtaan ſcherper examen wierd dan ter uitvoer gebragt tot dien trap, als genoeg was, om den gevangen te doen zien, dat de Rechters hem voor volkomen overtuigd hielden, en dat zyn formeele Confeſſie alleen ontbrak, om hem als meinëedig te doen ſtraffen. Op dat ogenblik nogtans, daar hy van de Natuur een lighaam ontfangen heeft, gehard tegens zodanige pyn, als hy toen onderging, bleef hy by de ontkentenis, en hield, even verſtokt als te vooren, zyn onſchuld ſtaande: Doch uit het gebeurde meer en meer ziende bewaarheid, 't geen hy zich by eene voorige gelegenheid eens had laaten ontvallen, dat *hy zich door zyne olykheid* (dat is door zyne geſlepene arglistigheid) *niet zoude redden*, deed hy eindelyk op 't onverwachtst een ſtap, die ten nieuwen bewyze verſtrekt, dat de rechtvaardige Voorzienigheid, de boosdoenders, welk een vast voorneemen zy ook hebben mogen, om door de onverwinnelykſte verſtoktheid de geſtrengheid der Juſtitie te ontgaan, vroeg of laat, ter welverdiende ſtrafoefening doet bezwyken.

„ Eenige dagen na 't ſcherper Examen, verzogt JOHANNES GRYFZOR de Heeren Schepenen te ſpreeken, en deed toen eene belydenis, welke tot genoegzaamen grond geſtrekt

ſtrekt heeft, om een einde deezer *extraordinaire Procedures* met zyne ſtraf te maaken, offchoon misſchien in een *ordinair Proces* zyne gedrochtelyke onderneeming tegens zyne Juffrouw, in eene nog haatlykere en afſchuuwlykere gedaante zoude zyn voor den dag gekomen, dan zy nu by zyne Confesſie was begrepen. Hy beklom dan op den 19 July 1785, met zyne medegevangene JOHANNA CORNELIA VAN DER SAND, (welker beide Confesſiën en Vonniſſen hier worden medegedeeld) als een meinëedige Falſaris, het ſchandtooneel, waarop hy eene onſchuldige en braave Vrouw, die weldëer zyne Weldoenſter was geweest, door de boosaartigſte leugen had poogen te brengen."

Dus zegepraalde eindelyk, na 't uitſtaan van 't hartgrievendst leed, en de kommerlykſte aandoening, de blanke onſchuld, over den verfoeilykſten laster en het ſchaamteloosſte te bedrog. Dus kreeg devalschheid haaren loon: en dus plukten zy, die de Weduwe VAN DER MEULEN, geduurende den gantſchen loop deezer zaak, met hunnen raad gediend hadden (namelyk de Advocaat Mr. JOHAN LUSAC, en de Procureur ISAAC ELIAS LUZAC, van den yver, waarmede zy haare verdediging behartigden, de edelſte vrucht, die een weldenkend Practiſyn van zyne moeite ooit verlangen kan, het innerlyk zielsgenoegen van de onnozelheid, uit de ſtrikken haarer belaagers gered, en de ſnoode ondeugd met het gelukkigst gevolg beſtreden te hebben.

Dit geval, gelyk de Uitgeever deezer Stukken ten beſluite wel aanmerkt, kan ten bewyze ſtrekken, dat, in een land van Gerechtigheid, de Burger, in een rechtvaardige hooge Overheid, altoos ſteun en toeverlaat zal vinden, terwyl men tevens hieruit leeren kan, dat de alweetende Voorzienigheid wel eens voor een tyd den Boozen zynen loop ongehinderd laat voortzetten; doch dat ook altoos haare alwreekende hand hem, vroeg of laat, tot ſchande brengt, en toelaat, dat hy zich tot zyn onherſtelbaar bederf in zyne eigene geſpannen netten verwarre.

Gedenkſchrift voor den Grave van Cagliostro, beſchuldigden, tegen den Procureur Generaal, beſchuldiger, in tegenwoordigheid van den Hr. Cardinaal de Rohan, de Gravinne La Motte, en andere medebeſchuldigden. Naar den Paryſchen Druk, uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by J. van Gulik, 1786. *in* 8vo.

Onder de Zonderlinge Weezens van deeze Eeuw, behoort zekerlyk de Grave van Cagliostro geteld te worden. Hy

beklaagt zich in deeze zyne Memorie, voor eerst over zyn ongunſtig lot, dat hy niet verdiend heeft, geeft vervolgens den ſtaat des geſchils, waarin hy ongelukkig is ingewikkild, volgens zyne gisſingen, op; voorts de Geſchiedenis van zyn leeven, dat zekerlyk het minst gewigtigſte Stuk van zyne verdeediging niet is, en eindelyk eene wederlegging van dat gedeelte der Memorie van de Gravinne de La Motte, het welk hem zelven betreft.

Daar nu deeze zaak reeds beſlist, en de Grave de Cagliostro uit zyne gevangenis ontſlagen en op vrye voeten geſteld is, zullen wy niets melden van het eerſte en laatſte gedeelte deezer Memorie; maar alleenlyk het een en ander betreffende 's Mans leven mededeelen.

De plaats zyner geboorte, en de Ouders die hem aan het licht gebragt hebben, weet hy niet. Zyn eerſte Kindsheid, heeft hy in de Stad Medina in Arabiën doorgebragt, daar hy opgevoed wierd onder den naam van Acharat, en gehuisvest was in 't Paleis van den Muphti Salahaym. Hier had hy vier perſoonen rondom zich, een Gouverneur *Alhotas* geheeten, en drie huisbedienden. Alhotas, die altoos een diep geheim maakte van zyne afkomst, en hem alleen te kennen gaf, dat hy op den ouderdom van drie maanden Wees gebleven was, en dat zyne Ouders Christenen en Edelen waren, had een vermaak in de geneigdheid, die hy voor de Weteníchappen deed blyken, aan te kweeken. Dees was het, die hem leerde God aan te bidden, zyne naasten lief te hebben en te dienen, en op alle plaatſen de Wetten en den Godsdienst te eerbiedigen. Zy droegen beiden het Muſulmans Kleed, beleeden uiterlyk het Mohamedisdom, maar de waare Godsdienst was in hunne harten geprent. De Muphty kwam hem dikwils zien, en ſcheen veel achting voor zyn Gouverneur te hebben. Naauwlyks had hy zyn twaalfde jaar bereikt, of de begeerte om te reizen, en met zyne eigene oogen die wonderen te zien, van welken zyn Gouverneur hem onderhouden had, beving hem zodanig, dat Medina en de Spelen zyner Kindschheid alle hunne bekoorlykheden in zyn oog verlooren. Hy ging, benevens zynen Gouverneur, met de Caravane naar Mecca, waar zy aan 't Paleis van den Cherif afſtapten. Hier wierd hy op een kostelyke wyze gekleed en aan den Vorst voorgeſteld, die hem op de tederſte wyze ontving. Hy bleef drie Jaaren te Mecca, en daar ging geen dag voorby, dat hy niet by den Cherif wierd toegelaaten, en elke dag zag deszelfs verkleefdheid en zyne erkentenis toeneemen. Eindelyk het eenvormig leven, dat hy aan het Hof van den Cherif leidde, moede, vertrok en verliet hy Mecca, om 'er niet weder te komen. Hy begon zyne reizen door Egypten, en bezocht die beruchte Grafnaalden, welke in 't oog van oppervlakkige beſchouwers niet anders zyn, dan een ongeſchikte hoop van Marmer- en Graniet-

ſteen,

ſteen. Hy maakte kennis met verſcheidene Bedienaars der Tempels, die hem wilden inleiden, in plaatſen waar de gemeene Reizigers nooit kwamen. Hy doorliep vervolgens de voornaamſte Koningryken van Africa en Aſia; dan in dit Werkje houdt hy zich thans alleen bezig, om te ſpreeken van zyne Reizen in Europa, en de perſoonen te noemen, die hem gekend hebben. Hy kwam, in 1766, benevens zynen Gouverneur en drie Huisbedienden, op het Eiland Rhodus, en ging te ſcheep op een Fransch Schip, dat naar Maltha onder zeil ging. Onaangezien de verpligting der Schepen, die uit de Levant komen, om quarantaine te houden, kreeg hy na twee dagen vryheid om aan land te gaan. De Grootmeester Pinto gaf hem, gelyk ook zyn Gouverneur, een verblyf in zyn Paleis, en verzogt den Ridder d'Aquino hem overal te verzellen. Toen nam hy voor, de eerſte maal met het Europeesch Gewaad den naam van Grave van Cagliostro aan, en was niet weinig verwonderd zynen Gouverneur Alhotas in een Kerkelyk Gewaad, en met het Ridderkruis van Maltha, verſierd te zien. Het was op dit Eiland, dat hy het ongeluk had, deezen zynen besten Vriend en Meester te verliezen, waardoor het hem welhaast tot een onverdraaglyk verblyf wierd, zodat hy van den Grootmeester Vryheid verzocht om hetzelve te verlaaten, en Europa door te reizen; dees bewilligde hierin, ſchoon met leedweezen, en de Ridder d'Aquino verzelde hem op zyne reizen. Hy bezocht eerst Sicilië, waar deeze Ridder hem in kennis bragt met den Adel van het land; van daar de verſcheidene Eilanden van den Archipel; en na de Middelandſche Zee van nieuws doorgeloopen te hebben, kwamen zy te Napels, het Vaderland des Ridders *d'Aquino* aan. Van hier vertrok hy alleen naar Rome, met Geloofsbrieven aan den bankier *Bellonne*. Hier kreeg hy een bezoek van den Secretaris van den Cardinaal *Orſini*, die gelast was, hem te verzoeken zyne Eminentie te komen zien. Deeze Cardinaal bewees hem alle bedenkelyke beleefdheden, verzogt hem verſcheidenmaalen ten eeten, en deed hem by de meeste Cardinaalen kennen, met naame by den Cardinaal *York* en den Cardinaal *Ganganelli*, die naderhand Paus geweest is, onder den naam van Clemens XIV; en hy had verſcheidemaalen de eere van tot byzondere geſprekken met den toenmaaligen Paus *Reſſonico* toegelaaten te worden. In dien tyd, tweeëntwintig Jaaren oud zynde, kreeg hy kennis aan eene Juffrouw van aanzien, genaamd *Seraphina Felichiani*; zy had naauwlyks de Kindsheid verlaaten, of haare opkomende bekoorlykheden ontſtoken in zyn hart eene genegenheid, welke door een zestienjaarig huwelyk niet dan ſterker geworden is; en deeze is het, welke thans zyn ongunſtig lot met hem gedeeld heeft.

Na dit verhaal, het welk wy kortelyk geſchetst hebben, gaat hy over, om verſcheidene perſoonen van aanzien op te noemen, die hy in de meeste Landen van Europa byzonderlyk gekend

heeft, en haalt een plaats aan, uit zeker werk, genaamd *Brieven over Zwitzerland*, waarin een zeer loffelyke getuigenis van hem gegeeven wordt, dat wy, om derzelver byzonderheid onzen Leezeren nog zullen mededeelen: „Deeze zonderlinge Man verbaazende wonderlyk door zyn gedrag en door zyne uitgebreide Kundigheden, van eene geſtalte, die geest aankondigt en vernuft uitdrukt, hebbende oogen vol vuur, die tot in den grond der ziele leezen, is voor zeeven of acht Maanden uit Rusland gekomen, en ſchynt zich in deeze Stad te willen nederzetten, ten minſten voor eenigen tyd. Niemand weet, waar hy van daan komt, wat hy is, en waar hy naar toe gaat. Bemind, geliefd, geëerbiedigd van den Commandant der Plaatſe, en van de voornaamſten der Stad; aangebeeden van de Armen en van 't gemeene Volk; gehaat, gelasterd, vervolgd door zekere Lieden; geen Geld noch Geſchenken ontvangende van de geenen, die hy geneest; zyn leven doorbrengende met de Zieken te bezoeken, vooral de Armen, hen helpende door Geneesmiddelen, die hy hun *voor niet* uitdeelt, en met zyne beurſe om Soup te hebben; zeer weinig eetende, en byna altyd Italiaanſche Pastyen; nooit liggende, en niet meer ſlaapende dan twee uuren, in een Leuningſtoel gezeeten; eindelyk altoos gereed, om, ter hulpe van ongelukkigen, toe te vliegen, op wat uure het ook zy, en geen ander vermaak hebbende, dan dat van zyns gelyken te verligten: deeze ongeloovelyke Man, voert een Staat, die zo veel te verbaazender is, dat hy alles vooruit betaalt, en dat men niet weet, vanwaar hy zyne inkomſten heeft, nochte wie hem geld bezorgt. Gy begrypt wel, dat men ſterk met hem kortswylt, hy is ten minſten de Antichrist; hy is vyf of zes honderd Jaaren oud; hy bezit den Philoſophiſchen Steen; de algemeene Geneeskunst, eindelyk het is een van die Geesten, welke de Schepper ſomtyds op aarde zendt, met een ſtervelyk omwindſel bekleed. Indien dit zoo is, dan is hy wel een ſchatbaare Geest. Ik heb weinig zo gevoelige zielen als de zyne gezien, weinig zulke tedere, zulke goede en zulke medelydende harten. Niemand heeft meer geest en kundigheid dan hy; hy verſtaat byna alle de taalen van Europa en Aſia, en zyne welſpreekendheid verbaast en vervoert, zelfs in die, welke hy het minst goed ſpreekt. Ik zeg u niets van zyne verwonderlyke geneezingen, daar zouden Boekdeelen nodig zyn, en alle de Tydſchriften zullen 'er u van ſpreeken. Gy moest alleenlyk weeten, dat van meer dan vyfduizend Zieken, die hy behandeld heeft, zyne bitterſte vyanden hem niet meer dan drie dooden verwyten, aan welken hy nogthans geen meer deel heeft dan ik.

„Vergeef my, dat ik my nog eenige oogenblikken, omtrent dien onbegrypelyken Man ophoude. Ik kom zo van zyn gehoor. Ach! wat zoudt gy dien waardigen Sterveling lief hebben, indien gy hem gezien hadt, gelyk ik, van den eenen Ar-

Armen na den anderen loopen, hunne walgelyke wonden met vuurigheid verbinden, hunne kwaalen verzagten, hen met hoope troosten, hun zyne geneesmiddelen toedienen, hen met weldaaden overlaaden, eindelyk hen met zyne Giften ophoopen, zonder ander oogmerk dan de lydende menschheid te hulp te koomen, en de onschatbaare zoetigheid te genieten van op aarde het beeld der weldoende Godheid te zyn.

„ Verbeeld u, een groote Zaal vol van die ongelukkige Schepsels, die allen byna ontbloot zyn van alle hulpe, en hunne zwakke handen, die zy naauwlyks kunnen opheffen, ten hemel uitstrekkende om de liefdaadigheid van den Graave te smeeken.

„ Hy hoort hen, den eenen na den anderen, vergeet geene van hunne woorden, gaat voor eenige oogenblikken uit, keert wel haast weder, belaaden met eene menigte Geneesmiddelen, welke hy toedient aan elk der ongelukkigen, terwyl hy, het geene zy hem van hunne ziekte gezegd hebben, herhaalt, en hun verzekert, dat zy wel haast zullen geneezen zyn, indien zy zyne Voorschriften stiptelyk willen opvolgen. Maar de Geneesmiddelen alleen zouden ongenoegzaam zyn; zy moeten Soupe hebben om krachten te krygen, dezelve te verdraagen; de beurs van den gevoeligen Graave wordt onder hen verdeeld; het schynt dat zy onuitputbaar is. Veel gelukkiger te geeven dan te ontvangen, openbaart zyne vreugde zich door zyne gevoeligheid. Die ongelukkigen, doordrongen van erkentenis, van liefde en eerbied, werpen zich aan zyne voeten; omhelzende zyne kniën, noemen zy hem hunnen Behouder, hunnen Vader, hunnen G..... De goede Man wordt verteederd, de traanen biggelen uit zyne oogen; hy wilde ze verbergen, maar hy had de kracht niet, hy schreit, en de Vergadering smelt weg in traanen;.... aangenaame traanen, welke de genieting van 't hart zyn, en welker bekoorlykheden niet kunnen begrepen worden, wanneer men zo gelukkig niet geweest is, diergelyke te storten."

Dat dit getuigenis niet vergroot is, beroept hy zich op de Parochie-Priesters; het lichhaam der Kanoniers en de verscheidene Regimenten, toen te Straatsburg in het Garnizoen leggende; op de Apotheekers, Herbergiers, en Sipiers, wegens de Armen en Soldaaten die hy geneezen heeft, de arme gevangenen en de meenigte der geenen, welke hy verlost heeft, de hoeveelheid der Geneesmiddelen, die hy voor de Armen liet gereed maaken, en die hy alle dagen met gereed geld betaalde, en den grooten toeloop van Vreemdelingen, welke hy naar Straatsburg trok. Voorts beroept hy zich op de hoofden der Stad, de Magistraatspersoonen en het Publiek van Straatsburg, of hy ooit Scandaal veroorzaakt heeft, en of onder zyne bedryven een eenige is strydig met de Wetten, met de goede Zeden en den Godsdienst, terwyl hy ons tevens Brieven van aan-

aanbeveeling mededeelt van den Graave *Vergennes*, den Marquis *de Miromenil*, en den Marquis van *Segur*, welke allen tot den grootſten lof en eer van hem ſtrekken kunnen.

Jammer is het dat dit Werkje zo ſlegt vertaald is, dat men dikwils naar den zin raaden moet, het geen wy denkelyk aan de overhaasting, waarmede ſoortgelyke ſtukken vertaald en uitgegeeven worden, moeten toeſchryven.

Geſchiedenis van Karel van Burgheim en Emilia van Roſenau, door J. M. MILLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen; met Plaaten. Te Utrecht en Amſteldam, by* G. T. van Paddenburg *en* M. Schalekamp 1785. *In octavo*, 1054 *bl.*

Men kan Duitschland in deeze Eeuw zeker zyne oorſprongelyke vernuften niet betwisten, en, ſchoon veelen nog al het een en ander, zo wel goed als kwaad, van Schryvers uit andere landen hebben overgenomen, moet men bekennen, dat hun Romanſchryvers, ſchoon zy meest allen één ſpoor betreeden, zich een nieuwen weg gebaand, althans een voormaals gantsch niet algemeenen ſmaak in de heerſchende mode gebragt hebben. 't Sentimenteele, het dweepend Sentimenteele, is de toon, waarop bykans alle de Duitſche Romans geſtemd zyn, en, om door dien toon te zekerer jeugdige harten te roeren, ſchildert men de Waereld zo zwart en aakelig, dat elk bezadigd mensch, na de Leezing dier Romans, moet getuigen; dat de Schryvers van zulke ſombere Stukken, vooral daar zy den Godsdienst altoos ten ſterkſten in het ſpel brengen, der goede Voorzienigheid te kort doen, die ons, in het algemeen, meer langs roozen paden, na den tempel des eeuwigen geluks opleidt, dan ons barrevoets op ſcherppuntige doornen doet voortwandelen. Was de Waereld, waren de Deugd, en oprechte Liefde meestal zo ongelukkig, als de gemelde Schryvers haar afſchilderen, 't zou de grootſte kragt van Geest vereiſchen om God als een goedertieren en weldaadig Wezen te beſchouwen: en welk denkbeeld is nuttiger en tevens troostryker? Of de Duitſchers de goede Zeden door dat ſoort van Romans meenen voort te planten, weeten wy niet; maar de Schryver van den Roman, die thans voor ons ligt, ſchynt ons alleszins toe, een Man van goede Godsdienſtige begrippen, en een Vriend der Deugd te zyn; meermaalen heeft men reeds van hem een Proeve in onze moedertaal het licht waardig gekeurd; doch deeze proeve is zo ſomber, zo donker, dat, onaangezien de goede oogmerken van den Schryver, en het genoeglyk einde, dat mogelyk de deugd zal bekroonen, het boven aangemerkte op dezelve toepaſſelyk zy. De wyze, waarop anderszins deeze Roman geſchreeven is, verdient goedkeuring, alléén is hy niet vry te ſpreeken van langwyligheid.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Tempelgezicht van den Propheet Zacharia, in eenige Schriftmaatige Verhandelingen opgehelderd, door J. W. VAN SLYPE, *Bedienaar des H. Euangeliums te Zwolle. Eerſte Deel. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1786. *Behalven het Voorw. en den Inhoud,* 344 *bl. In gr.* 8vo.

Het gezicht van Propheet Zacharia, aengetekend in het derde Hoofdſtuk zyner Godſpraken, dat door vele Uitleggers op zeer verſchillende wyzen verklaerd word, is in dezen op nieuw het onderwerp der overdenkinge van den Eerwaerden *van Slype;* die 'er zich te eerder toe verledigd heeft, om dat hy in de gelegde onderſtellingen van anderen, wier arbeid hier over tot zyne kennis gekomen is, (zonder dezelven echter met ene verwaende verſmading te beſchouwen,) niet geheel heeft kunnen berusten. Vlytige naſpoorers van 't Prophetisch woord, by zichzelven in dit Stuk nog niet voldaen, zullen 's Mans uitlegging wel waerdig vinden, om dezelve met die van anderen te vergelyken, daer hy zyne denkbeelden deswegens regelmatig en oordeelkundig ontvouwt; en het daerin behandelde gemoedlyk ter betrachtinge aendringt. ——— Naer zyn inzien „ vertoont ons dit gezicht, deels Judaas hooge ſchaduw Priester, bezig in de ootmoedige verrichtinge van „ het tempelwerk der voorbeeldige verzoeninge, v. 1-7. „ En deels tekent het ons af Joſuaas doorluchtig tegenbeeld, den eeuwigen Hoogepriester, die eens zyne eigen ziele zou ſtellen tot een ſchuldoffer, ter wegneminge van alle de ongerechtigheden zyner Uitverkoorenen, „ v. 8-10."

Men heeft naamlyk de drie eerſte Hoofdſtukken van dit Boek, of wel de vier vertooningen daerin gemeld, te beſchouwen, als behelzende één nachtgezicht, waerin vier onderſcheiden vertooningen voorkomen, onderſcheiden in aert en tyd, waer tusſchen men de ſchoonſte orde van wettige opvolging ontmoet, die, gewenschte dingen voor Gods Volk aenkondigende, hen ten laetſte opleiden tot

Israëls grooten Verzoendag. Ze volgen elkander in deze orde. De eerſte, Hoofdſt. I. 8-17, geeft te kennen, dat de Here Juda in zynen verdrukten ſtaet niet zou verlaten, maer beſchermen. Hierdoor zouden zy, naer uitwyzen der tweede v. 18-21, beſtand zyn tegen hunne tempelvyanden, en gevolglyk hunnen arbeid kunnen voortzetten. Van dien gelukkigen uitſlag in den tempelbouw, geeft hun de derde, Hoofdſt. II. voorgeſteld, de krachtigſte verzekering, daer zich een man met een meetſnoer opdoet, ten teken, hoe niet ſlechts de Tempel, volgens dat meetſnoer volbouwd zou worden, maer ook, hoe hy, naer deze inrichting, den Ziener voorkwam als reeds volbragt, en dat wel in zyn luistervollen aenzien. De Eerwaerde *van Slype* ieder dezer drie voorafgaende vertooningen, in dien zin, beknoptlyk ontvouwd hebbende, met aenwyzinge van den troost, welken Juda daer uit ſcheppen kon, vervolgt hier op, met betrekking tot de vierde of laetſte vertooning, Hoofdſt. III, in dezer voege.

„ Edoch mogt het zwakke hart zich hier door geſterkt vinden in geloof en hoope, dat de Heere zyn tempelwerk wel en voorſpoedig zou doen gelukken; eene zwarigheid, van wezentlyk gewigt, drukte nog het gemoed; de ongerechtigheden hadden hen ver van de altaären der verzoeninge afgeweerd, in Babel, dat land van grouwelen, overgebragt, alwaar zonden vergroot, ſchulden vermeerderd waren; de voorſpoedige tempelbouw was geene verzoeninge voor de zonden; maar de plegtige feestviering van den hoogſtatelyken Verzoendag in 's tempels binnenſte heiligdom, was alleen eene getuige, dat de Heere de ongerechtigheid in Jacob, en de overtredinge in Israël niet wilde aanſchouwen, om dat, daar zy uit de diepte van hunne ellenden beleden: *ongerechtige dingen, o God! hebben de overhand over ons!* ze teffens uit een gelovig inzien in den weg der verzoeninge, zo als die in den gezegenden Borg ligt, tot roem van vrye genade konden roemen: *maar gy vergeeft menigvuldig* (*). Ter wegneminge van deze prangende zwarigheid diende zeer gepast de vierde vertoninge in dit nachtgezicht. Hier bevond zich de Ziener op den grooten Verzoendag, hy zag Judaas tempelhoofd, den Hoogepriester Joſua in zyn perſoon de zonden des Volks voor den Heere brengen, hy ver-

(*) Pſ. 65: 4. Jeſ. 55. 7.

vernam, hoe hy, in ſpyt en weerwil van den Satan, dien hoofdvyand van het verzoeningswerk, die hem in dezen zeer tegenſtond, 'er verzoeninge over ontving; ten blyke nu, dat 'er voor het Godsvolk geen verzoeninge verworven ware, die een handſchrift van bezwaar of beſchuldiging naliet, waarom ze 's jaarlyks moest herhaald worden, zo was den Ziener teffens getoond, hoe de kracht van het voorbeeld in het tegenbeeld te zoeken ware; de voorbeeldige verzoeninge vond zynen genoegzaamen grond niet in het offerdier zelve, dat op dien dag door Aarons Godgewyd altaarmes gekeeld werd, maar in Jehovaas eeuwigen Zoon, die zyne Ziele op den grooten Euangeliedag van verzoeninge tot een ſchuldoffer zou ſtellen, met dat gewenscht gevolg, dat hy op *dien éénen dag*, volgens het negende vers, *de ongerechtigheid des lands zoude wegnemen*, zonder dat dezelve ooit meer zouden gedacht worden. Wierd dus hier het Godsvolk voorgehouden, hoe over hunne zonden niet ſlegts ſchaduwachtige maar ook weezenlyk verzoening geſchiede, de uitwerking hier van moest zyn, dat het gemoed, zo doodlyk getroffen over het hartbrekend gezicht van eenen onverzoenden ſtaat met God, in volle ruimte gebragt werd; zo dat de gezegende uitkomst van dit werk tot vrucht zou hebben, vrede, gerustheid, zekerheid en blydſchap voor al het Godsvolk, ingevolge het tiende vers: *Ten dien dage, ſpreekt de Heere der heierſcharen, zult gylieden een ygelyk zynen naasten noodigen onder den wynſtok en vygeboom.*"

De Eerwaerde *van Slype* ontvouwt in dit eerſte Deel, 't welk wy thans onder handen hebben, volgens de bovengemelde ſchifting, het eerſte gedeelte dezer vertooninge, Hoofdſt. III. 1-7. voorgedragen, in vyf Verhandelingen. „ De eerſte vertoont ons Joſua verontreinigd, door „ den Sathan aangevallen, en voor God vernederd, vs. 1 „ en 3. De tweede tekent ons Joſua, door 's Heeren „ Engel, by wien hulpe beſteld is, uit Sathans overmagt „ en doemlust verlost, vs. 2. De derde tekent ons Jo„ ſua, op hoog Godsbevel, gerechtvaardigd tegen Sathans „ beſchuldigingen, vs. 4. De vierde brengt ons onder „ het oog Joſua, bekroond met de heerlyke vryheid der „ kinderen Gods, vs. 5. En de vyfde behelst Joſuaas „ heiliging in 's Heeren dienst, vs. 6 en 7." Elk dezer Verhandelingen word met enige beknopte ſtichtlyke bedenkingen beſlooten, en ten laetſte voegt 'er zyn Eer-

waerde, ten beſluite, nog een zesde Verhandeling by, welke een beſtierend onderricht behelst, en waer in hy bedoelt te toonen, welke leerzame, opwekkende, aenmoedigende en vertroostende leeringen, uit de beſchouwing dezer zeven eerſte Verzen af te leiden zyn, en hoe men daer van een heilig gebruik kunne maken.

Paraphraſis & Annotationum in Epiſtolam ad Hebræos ſpecimen. Auctore PETRO ABRESCH, Th. Doct. & in Academia Groningo Omlanda Prof. Ord. —— Lugd. Batav. apud *A. & J. Honkoop*, 1768. Absq. Præf. & 148 pp. In octavo f. m.

Hiermede bied ons de Hoogleeraer *Abresch* aen, ene Proeve van zynen arbeid, ter opheldering van den Brief aen de Hebreën; welke, ter zake van de geleerde en oordeelkundige uitvoering, ongetwyfeld den beoefenaren van Uitlegkundige Bybelſchriften dermate zal voldoen, dat het hem ten ſterkſte zulle aenmoedigen, om zynen aengevangen arbeid te voltrekken, en verder gemeen te maken. —— Zyn Hoogeerwaerde, het nut ener uitbreidende verklaringe inziende, heeft die taek, ſchoon hy derzelver moeilykheid grondig bezefte, in dit geval op zich genomen, en zich voorgeſteld ene doorloopende Uitbreiding van dezen Brief te vervaerdigen. In derzelver opſtel heeft hy zich bevlytigd, om den zin der ſpreekwyzen, naer de mening des Schryvers, in 't verband, waer in zy voorkomen, en naer het bedoelde oogwit, ten nauwkeurigſte, volledig, beknopt en klaer voor te dragen: waervan ons deze zyne Uitbreiding verſcheiden doorſlaende blyken levert. Dezelve gaet vergezeld van vele aentekeningen, die deels het Letterkundige, deels de behandelde zaken, betreffen; en waer onder 'er edyken zyn, die tevens haer algemeen nut hebben; en ook ter opheldering van andere Schriften dienen; waerin hy te minder ſpaerzaem geweest is, om dat hy, by het gemeen maken van zyne opheldering, ook te gelyk beoogde de oefenende Jeugd hiermede de behulpzame hand te bieden. Het thans afgegeven Proefſtuk gaet over de twee eerſte Hoofddeelen van dezen Brief; en 't oogmerk is, op die wyze, den geheelen Brief te ontvouwen; na de volvoering van 't welke zyn Hooggeleerde zich nog zal verledigen tot de afgifte zyner overdenkingen, over den Schryver des Briefs, (dien hy

niet

niet twyfelt Apostel Paulus te zyn,) en verder over den oorſpronglyken tekst, mitsgaders over de echtheid van dezen Brief, als mede den tyd wanneer, en de perſoonen aen welken, dezelve geſchreven is, enz. ——— Om den Lezer een ſtael van 's Mans arbeid onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot zyne opheldering van Hoofddeel II. v. 5-8, volgens onze gewoone ſchikking, doch die, naer des Hoogleeraers verdeeling, de vier eerſte verzen van dat Hoofdſtuk uitmaken (*), welker inhoud de Hoogleeraer aldus voordraegt. ——— De Schryver dezes Briefs, de voortreflykheid van den Christelyken Godsdienst, boven de Joodſche Bedeeling, getoond hebbende, uit overweging der voortreflykheid van deszelfs eerſten Verkondiger, Jeſus Christus, H. I. 1-14, grond daerop ene ernſtige vermaning tot ene ſtandvastige geloovige gehoorzaemheid aen de Euangelieleer, vers 15-18. En hier aen hecht hy, by manier van een uitſtap, in het tweede Hoofdſtuk, ene verdediging van den lagen ſtaet van Christus, waer door hy als mensch zelfs tot den dood vernederd was. Ter dier gelegenheid verheft hy, in de eerſte plaetze, H. II. 1-4a den hoogen luister en uitmuntendheid van het algemeene ſtervelyke menschdom, wel byzonder daerin doorſtralende, dat het zelve geſchikt is, tot de beheerſching der toekomende aerde, welke den Engelen niet te beurte valt. Het deswegens aldaer gemelde breid zyn Hooggeleerde in dezer voege uit.

1. Men heeft zich hier niet te ſtooten aen den lagen ſtaet van Jezus, waerin hy als ſtervelyk en beneden de Engelen voorkomt, of te denken, dat zulks aenloopt, tegen het geen wy van zyne zo hooge waerdigheid gezegd heb-

(*) De Hoogleeraer merkt hieromtrent met regt aen, dat deze vier eerſte verzen te nauw verbonden zyn met het voorgaende, om van 't eerſte Hoofdſtuk afgeſcheiden te worden; waerom hy het tweede Hoofdſtuk eerst begint met ons vyfde vers. Soortgelyke min nauwkeurige verdeelingen vind men, zegt hy, niet zeldzaem, zo in 't O. als in 't N. T. Met opzicht tot het eerſte verzend hy ons na *Venema Comment. ad Malach.* p. 347, en met betrekking tot het laetſte, brengt hy by, 2. Cor. VII. 1, dat tot het voorige Hoofdſtuk behoort: zo is ook 2 Cor. I. 24 verkeerdlyk afgeſcheiden van H. II. 1, en verv: Col. II. 1-7, moest by het eerſte Hoofdſtuk gevoegd zyn; als mede Col. III. 1-4, by het tweede: 1 Joann. III. 24b. *Hier aen kennen wy*, enz. behoorde het vierde Hoofdſtuk aen te vangen: en zo ook Heb. IV. 14-16 het vyfde.

hebben. Want hy heeft, niet de Engelen, maer alleen de menſchen opgevoerd tot den hoogſten en eeuwigen gelukſtaet. Ten dien einde moest hy, niet de natuur der Engelen, maer die der menſchen, aennemen; die zwakke natuur, welke aen vele kwellingen en rampen zelfs tot den dood toe, onderhevig is. Hoe hoog nu deze ſtervelyke ſtaet by God geagt zy, zelfs ook boven den ſtaet der Engelen, is daeruit af te nemen, dat hy de toekomende waereld, dat zo voorname deel dier gelukzaligheid, van welke wy boven geſproken hebben, niet geſchikt heeft om aen de Engelen onderworpen te zyn; maer aen 't menschlyk geſlacht, hoe zeer het nu ook ver beneden den ſtaet der Engelen zy; des alleen de menſchen hier namaels over de aerde zullen heerſchen.

2. Zo toch heeft iemand reeds elders betuigd: „ Wat „ heeft de elendige ſterveling, 't geen van zo veel waer„ de is, dat gy zulk ene uitſtekende zorg voor hem „ draegt, en hem met zo vele en zulke uitmuntende wel„ daden begiftigt!"

„ 3. Gy hebt hem wel voor een korten tyd minder „ dan de Engelen gemaekt; maer gy hebt hem met zulk „ ene ſchitterende heerlykheid en waerdigheid vercierd, „ dat gy hem geſteld hebt tot een Heer over de werken „ uwer handen, en alle dingen aen zyne magt onderwor„ pen hebt." (*).

4. Daer nu hier gezegd word, dat God ganschlyk alles aen den mensch onderworpen heeft, zo is 'er niets uitgeſlooten, dat hem in die waereld niet onderworpen zoude zyn.

Deze Uitbreiding heldert de Hoogleeraer op, door taelen

(*) Deze laetſte uitdrukking heeft men, in onze gewoone verdeeling der verzen, tot het volgende vers gebragt, daer ze duidelyk tot het voorige behoort. Even zo heeft de Hoogleeraer het tweede gedeelte van H. I. 17 (by ons H. II. 3.) van dat vers afgenomen, en by 't volgende gebragt, waer door dat voorſtel beter vloeit. Over ſoortgelyke wanſtaltigheden, die ons meermaels voorkomen, heeft de Hoogleeraer *Valckenaar*, zegt hy, zich nadruklyk uitgelaten, in zyne *Or. de critica emend. in N. T. a literatis non adhib.* p. 290: en onze Hoogleeraer merkt hier nevens nog byzonder aen, dat dit ook plaets heeft in 't laetſte gedeelte van Jac. III. 6, *Ziet een klein vuur* enz. welke uitdrukking met het volgende vereenigd moet worden. Het gewag maken hier van, geeft hem aenleiding tot het mededeelen zyner aenmerkingen over dit duistere voorſtel.

en oordeelkundige aenmerkingen, welken wy, als voor ons beſtek te uitvoerig, niet geheel kunnen plaetzen: alleen zullen wy het hoofdzaeklyke zyner eerſte aentekeninge, dat ter verklaringe van 't voorſtel in 't algemeen dient, mededeelen. Het zelve heeft den Uitleggeren altoos veel moeite gebaerd; en de Hoogleeraer erkent, dat hy zich over zyne eigene uitlegging niet alleszins voldaen vind; dan, daer dezelve hem nog best voorkomt, geeft hy haer der nadere onderzoekinge over.

Men heeft, zyns oordeels, de vermaning, H. I. 15-18, (by ons H. II. 1-4.) aen te merken als ene tusſchenrede of ingevoegde vermaning; en dan dit voorſtel betreklyk te maken tot H. I. 14; 't welk, zegt hy, gereedlyk te bemerken is, als men de woorden, met het overſlaen der tusſchenreden, in 't verband met vs. 14, aldus leest. *Zyn ze* (naemlyk de Engelen) *niet alle gedienſtige geesten, die tot dienst uitgezonden worden, om der genen wille, die de zaligheid beërven zullen? Want hy heeft den Engelen*, enz. Naer dit denkbeeld oogt dan de Brieſſchryver me- de benaming van *de toekomende waereld* op die *zaligheid*, waervan vs. 14 gewag gemaekt is. Hierop ſlaet zeer wel de uitdrukking, *van welke wy ſpreken*, of, gelyk men den grondtekst naer den ſtyl der Heilige Schrift wel mag vertolken, *waer van wy zo even*, of *een weinig te vooren, geſproken hebben.* Wy worden dan daerdoor geleid tot het voorgaende, en tevens word ons iets aengeduid, dat nog toekomende is. Uit dien hoofde kan onze Uitlegger zich niet verenigen met dezulken, die deze uitdrukking, *van welke wy ſpreken*, in een anderen zin verklaren, als duidde de Schryver aen, het onderwerp, te weten de Christelyke Kerk, waer van hy nu ſprak, als gave hy te kennen, dat die het voorname onderwerp zyner onderwyzinge was. Op dien zelfden grond komt het hem niet aenneemlyk voor, om de uitdrukking *de toekomende waereld* gelyk te ſtellen, met die van *de toekomende eeuw*, of *het Koningryk der hemelen*, meermaels in de Euangeliſche Schriften gebruikt, als ene benaming der dagen van den Meſſias, of van den Kerkſtaet des Nieuwen Testamentes. De Hoogleeraer zyne reden, buiten het geen den voorgeſtelden zamenhang betreft, tegen die ſoort van denkbeelden ingebragt hebbende, merkt verder op, dat men hier niet denken kan aen de luisterryke heerſchappy van Christus op Aerde, die den algemenen Oordeeldag enigen tyd zal voorgaen: overmids in dezen geſproken word van ene

waereld, die eigenlyk tot den mensch behoort, welker beheerſching derhalve aen den mensch, en niet aen Christus, uitdruklyk toegeſchikt is; 't welk de aengehaelde plaets uit den achtſten Pſalm, en des Schryvers redeneering, vs. 4 en 5 (by ons 8 en 9) ten klaerſte ſchynt aen te duiden. ——— Vraegt men nu voorts, hoe heeft men deze uitdrukking dan te verſtaen! Ik zal, is des Hoogleeraers antwoord, myne gedachten deswegens opgeven, na vooraf met een kort woord gezegd te hebben, dat de *toekomende waereld* hier even het zelfde is, als vervolgens *de werken van Gods handen*, en 't geen voorts onder de benaming van *alle dingen* aengeduid word; naemlyk dat geen, 't welk God geſchikt heeft om den menſche onderworpen te zyn: als mede dat men, uit den geheelen inhoud van den achtſten Pſalm, gereedlyk kan opmaken, dat hiermede geöogd word, op ene zekere verblyfplaets of bewoonbaer oord. Dit in aenmerking genomen zynde, is zyn Hoogeerwaerde 'er voor, om de uitdrukking, *de toekomende waereld*, in 't algemeen over te brengen op den toekomenden gelukſtaet, op dien oord, in welken alle de Godvruchtigen, na de laetſte komst van Jezus, in het toekomend leven, zullen vergaderd worden, en dien ze eeuwig tot hun verblyf zullen hebben. En wel byzonder heeft men hier, naer zyn inzien, te denken, op dat gedeelte van de heerlykheid der toekomende eeuwe, en van 's menſchen eeuwige gelukzaligheid, welke Petrus, 2 Pet. III. 13, noemt ene *nieuwe aerde;* en waeromtrent hy leert, dat de gezaligden dezelve, te gelyk met een *nieuwen hemel*, volgens Gods belofte, eeuwig zullen bezitten. Wat aengaet de wyze en de oorzaken van dit gedeelte der toekomende gelukzaligheid op die *nieuwe aerde;* dit te bepalen, zegt hy, is hier de zaek niet; 't komt 'er ſlechts op aen, of zodanig iets plaets zal hebben; en zulks, agt hy, ſchynt Petrus duidelyk te kennen te geven, gelyk het in andere plaetzen der gewyde Schriften geleerd word: waeromtrent hy zich onder anderen beroept, op *Weſſelius* in *Diſſert. Acad.* XIV. Ook behoeft men, vervolgt hy, niet ſpitsvondig te denken over de *onderwerping* dezer aerde aen de gezaligden. 'Er werd, zyns oordeels, hier mede alleen bedoeld, ene ongeſtoorde en beſtendige bezitting der aerde, benevens ene wezenlyke heerſchappy over dezelve, beſtaende in het genot van alle de dingen der aerde, in derzelver volkomen en vreugdvolle gebruik. Vergelyk hiermede Gen. I. 26, 28. IX. 2, 3, en inzonderheid den geheelen VIIIten Pſalm.

Zo

Zo toch ſpreken ook de Latynen van een *imperare* of *gebieden* over de aerde en derzelver vruchten, om derzelver bearbeiding en het daeruit voortvloeiend genot aen te duiden: van daer de uitdrukkingen *imperare agris, arvis, vitibus* &c. Men zie deswegens *Caſaubonus ad Optat. Milev.* V. 7. p. 87. ——— De Hoogleeraer brengt, by 't ontvouwen van dit alles, zyne bewyzen voor deze zyne uitlegging te berde, en tracht tevens te toonen, hoe dit voorſtel, in dien zin beſchouwd, in den zamenhang, tot des Schryvers bedoelde diene. Edoch daer zulks niet wel ene voldoende verſtaenbare inkorting duld, zien wy daervan af; en verzenden den taelkundigen Lezer tot het Geſchrift zelve; waer in hy veel zal vinden, dat hem of voldoening, of althans ſtof tot verder nadenken, verleent.

Kerkelijke Leerredenen over gewigtige voorwerpen, uitgeſproken in de Gemeente van Rotterdam, door den Hoogeleerden en Weleerwaarden Heer J. J. LE SAGE TEN BROEK. *Uitgegeven, en met eene Voorrede voorzien, door een Genootſchap, onder de Zinſpreuk,* Libere & Conſidenter. *Alom te bekomen. Beh. de Voorr.* 159 *bl. In gr.* 8vo.

Het Rotterdamſche Genootſchap *Libere & Confidenter*, beſtaende uit enige ernſtige Voorſtanders der leerwyze van den Eerwaerden *le Sage ten Broek*, toont hier, by gelegenheid dat men op deze Leerredenen de Approbatie geweigerd heeft, de onregtmatigheid der daeromtrent gehouden handelingen; met de gevaerlyke gevolgen van zulke inrichtingen, als 'er omtrent het ſtuk der Approbatie ſtand grypen. Ze doen te gelyk kortlyk zien, dat de tegenſtanders van dien Leeraer in 't algemeen, en wel byzonder *Philalethes*, in zyne *Zedige Aenmerkingen*, mitsgaders de Eerwaerde *Schutte*, in zyne onlangs uitgegeven *Verhandeling*, door *Appelius* misleid, 's Mans gevoelen niet naer waerheid voordragen, maer 'er haetlyke en onwettige gevolgen uit afleiden, die dan door hen beſtreden worden; zo dat ze niet tegen de Stellingen van *le Sage ten Broek*, maer tegen hunne eigene ſchimmen, vechten. Om dit ten klaerſte onder 't oog der Lezers te brengen, hebben ze geoordeeld niet beter te kunnen doen, dan eenvouwig deze Leerredenen uit te geven, als waer uit een ieder zal kunnen opmaken, hoe verkeerd party 's Mans gedachten over de Leer der Verzoening, en den aenkleve van die, opgeeft. Ze zyn allen tot dat onderwerp betrekkelyk, en ſtellen zyn

gevoelen deswegens, genoegzaam van alle zyden, in 't volle daglicht; des de hieromtrent nog twyfelachtige Lezer, uit dezelve, ene volkomen opheldering van 's Mans denkwyze nopens dit Stuk kunne erlangen.

De eerſte Leerreden gaet over „ de waare voorwerpen „ der Euangelie nodiging, van Christus, (Matth. XI. 28,) „ voorgeſteld en beſchreeven, onder de benaamingen van „ vermoeiden en belasten." In ene volgende Leerreden worden die zelfde voorwerpen beſchouwd, als Jez. LV. 1. voorgeſteld en beſchreven, „ onder de benaamingen van „ hongerigen en dorſtigen." De derde Leerreden ſchikt zyn Eerwaerde, naer aenleiding van Rom. VII. 24, 25, ter overweginge van „ de waare kennis der elende, zoo als „ die, met het Geloof in Jeſus Christus ten naauwſten ver„ bonden, of voor het zelve voorafgaat, of uit het zelve „ geboren wordt." Voorts ſtelt hy ons, in ene Leerreden over Matth. IX. 12, voor oogen, „ Christus als den eeni„ gen Geneesmeester van Zondaaren, en de waare drang„ redenen, die Zondaars hebben, om van hem in die be„ trekking gebruik te maaken." Daer by komt ten laetſte ene vyfde Leerreden, ſtrekkende, by de verklaring van 2 Cor. V. 19, ter ontvouwinge van „ de waare leer der Ver„ zoening, zoo als die, in 't Kruis van Jeſus Christus ge„ grond, van God zelven, als het noodzaaklijke en gepas„ te middel des Geloofs, aan de Apostelen geopenbaard, „ en door hen van Gods wege aan de Waereld verkon„ digd is."

Het Genootſchap maekt, in de Voorrede, opzetlyk gebruik van deze laetſte Leerreden, ter ſtavinge van hun gezegde, wegens het verkeerd voordragen van des Hoogleeraers gevoelens, byzonder door den Schryver der bovengenoemde *Zedige Aenmerkingen*, en laet zich by die gelegenheid aldus hooren.

„ Pag. 18 wordt op rekening van D. TEN BROEK ge„ ſteld, als of hij leerde, dat God aan Christus, als borg, „ de zonden van het menſchelijk geſlagt, (*dus van allen, „ hoofd voor hoofd*) toerekent. Dat hij hem heeft laaten „ genoeg doen, op dat wij (*dat zijn alle menſchen*) zouden „ worden regtvaerdigheid Gods in hem." Vergelijkt dit met zijn Eerw. Leerreden over 2 Cor. V. 19. inzonderheid, p. 142-147, en gij zult overtuigd worden, dat hij, die dit ſchrijft, het gevoelen van D. TEN BROEK niet verſtaat, of niet wil verſtaan. Waar geeft zijn Eerw. aanleiding, om door de ſchuld, die Christus als borg ter voldoening is toege-

gerekend, te verſtaan de perſoneele ſchuld van alle menſchen, hoofd voor hoofd? Dit ontkent zijn Eerw. volmondig. Ja zijn gehele gevoelen, wel begrepen zijnde, loopt daarop uit, om dit ten ſterkſten te ontkennen. De valschheid dan, en de ongerijmdheid, welke uit deze gezegdens, dus willekeurig en zonder grond verklaard, afgeleid wordt, ligt niet in het gevoelen van D. TEN BROEK, maar in de misvattingen en verkeerde gevolgtrekkingen van zijnen tegenſchrijver. En dus vegt de man, niet tegen D. TEN BROEK, maar tegen zig zelven. Hadt de onkundige en waanwijze Schrijver met D. TEN BROEK zelven daarover gehandeld, hij was ſchielijk van zijne misvatting te overtuigen geweest, en hadt honderden lezers van zijn werkje niet zoo ongelukkig misleid, en bedriegelijk tegen de Leer van D. TEN BROEK ingenomen.

„ En waarlijk! zo is 't met dat ganſche werkje gelegen. Men laat D. TEN BROEK overal zeggen, dat hij nooit gezegd, nooit gedagt heeft. Men trekt overal gevolgen, die men wettig noemt; maar die in de daad onwettig, ongegrond en willekeurig zijn. Die uit de waare begrippen van zijn Eerw. wel wederlegd, maar niet geſtaafd, kunnen worden. Tegen deze eigene gevolgtrekkingen redeneert men, en dan meent men grote zaken tegen D. TEN BROEK uitgevoerd te hebben, als men zigzelven wederlegd heeft. Men vegt overal tegen zijn Eerw. met de Leer der Hervormde Kerk. Maar wat verſtaat men daar door? De Leer der Formulieren, de aangenomene Grondleer der Kerke? Neen. Daar ſtrijden de begrippen van D. TEN BROEK niet mede. Zij zijn 'er volkomen op gebouwd. Maar door die Leer der Kerke verſtaat men zijn eigen geliefkoosd *Sijstema*. Zijne eigene begrippen, de heerſchende denkwijze van de meeste hedendaagſche Predikanten, wier begrippen van jongs af meer naar een *Systema*, dan naar den Bybel, gevormd zijn. Maar wie maakt hen zo ſtout om anderen naar die begrippen te oordelen en te veroordelen? Dit ſtrijdt met eene behorelijke vrijheid van denken, die altoos in onze Kerk heeft plaats gehad. En wij vertrouwen, zo lang we een vrij Volk blijven, en onder de beſtiering en beſcherming van eene vrije Staatsregering ſtaan, dat kundige Leeraars en Ledematen bij het vrije onderzoek van den Bijbel zullen gemaintineerd worden, zo lang ze niet van de Formulieren afwijken, en leeren willen het geen daarbij verworpen is. En in deeze begeren wij geen verandering.

„ Daar

„ Daar was onlangs iemand, die met een oud Predikant disputeerde over den Doop. En toen hij dien Heer bepaalde bij het Formulier, om daar uit de gedagten van de oude Godgeleerden na te vorſchen, kreeg hij ten antwoord: dat Formulier is onregtzinnig en behoorde uit de Kerk weg gedaan te worden. Ziet tot zulke uiterſtens komt men, als men de hedendaagſche heerſchende begrippen niet langer met de Leer der oude Godgeleerden, en van de opſtellers der Formulieren, vereffenen kan. Dan leest men niet, gelijk 'er ſtaat; *dat de kinderen geheiligd zijn;* maar *dat 'er kinderen geheiligd zijn*, enz. Dat is nu geen haken na nieuwigheid. Neen. Dat is oude beproefde regtzinnigheid!! Wat zoud 'er van D. TEN BROEK worden, als hij zulk een ſtoute en losbandige taal voerde, en op die wijze de Formulieren veranderde? Maar waarom tast men *Philadelphus* niet eens aan? Daar verlangen wij na."

Verhandeling, uitgegeeven door 't Edamsch Genootſchap, tot nut van 't algemeen, opgeſteld door PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch-Priester en Pastoor te Oegstgeest. Aan wien de Gouden Eerpenning is toegeweezen. Te Edam, bij* A. Tolk, *en te Haarlem, bij* C. de Vries, 1786. *Behalven de Voorreden,* 119 *bladz. In octavo.*

Naer uitwyzen van het bericht, nopens dit Genootſchap, is deszelfs voorname doelwit, den gemenen Man, die maer al te dikwils uit onkunde tot zedenloosheid overſlaet, de behulpzame hand te bieden, door hun zodanige kundigheden in te boezemen, welken een heilzamen invloed op hun gedrag kunnen hebben. Ter bevorderinge hiervan hebben zich enige geleerde en goedwillige Lieden van allerleien rang en Godsdienstgezinte vereenigd; het getal der Leden van dit Genootſchap is, op hun verzoek, reeds merkelyk toegenomen; en men noodigt als nog alle Voorſtanders van kennis en deugd uit, om met hun daer toe mede te werken, zo door hun verſtandlyk vermogen, als door de jaarlykſche toedeeling van één Ducaat, ter onderſteuninge in 't dragen der kosten. De medewerkende Leden bevlytigen zich tot het opſtellen van Geſchriften, over zodanige onderwerpen, die den gemenen Man te ſtade kunnen komen; en 't Genootſchap geeft ook Prysvragen van die natuur af, met toezegging van een gouden Eerpenning van tien Ducaaten, voor de in alle onpartydigheid best geoordeelde Verhandeling

ling hun daerop toegezonden. Volgens het opgemelde oogmerk, moeten alle zodanige Verhandelingen en verdere Geſchriften zo kort, klaer, volledig en eenvoudig zyn als mogelyk is; en de dienſtig gekeurde zullen op de onkostbaerſte wyze gedrukt worden, zo dat ieder Stukje gemeenlyk voor 3, 4 a 5 Stuivers te bekomen zy: om dus ene Verzameling van Stukjes, naer de algemene vatbaerheid geſchikt, voor den gemenen Man ligt verkrygbaer te maken.

Aen deze nuttige inrichtinge, die alleszins aenmoediging verdient, is men verſchuldigd de uitgave der bovengemelde Verhandelinge. Het Genootſchap naemlyk had ter eerſter Prysvrage het volgende Voorſtel afgegeven: „ Welke „ bewyzen leeveren Natuur en Reden op voor het be„ ſtaen van God; In hoe verre kunnen wij dit Wezen „ kennen; en welke Zedekundige gevolgen kunnen daar „ uit afgeleid worden?" Op de ontvangst en verdere beoordeeling der ingekomen Verhandelingen, heeft men den uitgeloofden Eerpenning toegekend aen den bovengenoemden Eerwaerden Heer *P. Schouten;* wiens Geſchrift over dit onderwerp zekerlyk by uitſtek wel beantwoord aen 't oogmerk van 't Genootſchap; daer 't in dier voege ingericht is, dat het grootlyks op de eerſte lezing verſtaenbaer zy voor gemene Verſtanden; en verder op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat het, by ene herhaelde lezing, gereedlyk na te gaen, en overtuigend aen te nemen zy. Ook dit laetſte heeft hier te eerder plaets, om dat zyn Eerwaerde, het plan van 't Genootſchap in 't oog houdende, zich bepaelt tot het behandelen en ontvouwen van algemene waerheden, die door alle Christenen, tot welke der verſchillende Gezintheden zy mogen behooren, te erkennen zyn; waerin de gemene Man, die niet geſchikt is ter ontwikkelinge van Godgeleerde twisten, een wezenlyk belang heeft. De Eerwaerde *Schouten* bedient zich hier meermaels van een zeer gemeenzaem onderwys, doch hy doet het ſteeds vergezeld gaen van ene ongemaekte deftigheid aen 't behandelde onderwerp voegende.

Overeenkomſtig met het beloop van 't Voorſtel, is 's Mans Verhandeling drieledig. Na ene gepaste Voorafſpraek nopens het nuttig bedoelde, en ene wel ingerichte Inleiding ter ontvouwinge van den Inhoud der Verhandelinge zelve, behelst het eerſte gedeelte ene ontvouwing van de bewyzen, welke Natuur en Reden voor het beſtaen van God leveren. Aenvanglyk vestigt hy het oog

zy-

zyner Lezeren op een aental van Natuurverſchynzelen, die hy onder zekere hoofden brengt, en doet hen opmerken, dat de Natuur, dat is, de aert of werking, welke wy in de geſchapen zaken gewaer worden, zo vele onlochenbare bewyzen voor Gods beſtaen oplevert, als zy wonderen voortbrengt. Na deze eenvoudige bewyzen, die de Natuur aen de hand geeft, voorgedragen, en hier door zyne Lezers voorbereid te hebben tot ene bepaelder redenering over dit onderwerp, onderricht hy hen wegens het gebruik der Rede, toont hun het aendeel, 't welk de Rede heeft, in die bewyzen der Natuur, en leid hen verder op tot ene beredeneerde overtuiging van Gods beſtaen, uit het denkbeeld van waerheid en leugen, van goed en kwaed, van volmaekt en onvolmaekt, mitsgaders uit dat van tyd en eeuwigheid. —— In het tweede gedeelte, gaende over de Vraeg, in hoe verre wy dit Wezen kennen kunnen, toont hy aen op hoe vaste gronden wy God kennen, als een noodzaeklyk, volmaekt, almachtig, alwys en alwetend, albeſtierend, oneindig goed en barmhartig, mitsgaders te gelyk een rechtvaerdig Wezen, en dus ook als een vergelder van het goed en ſtraffer van het kwaed. Wyders ſtelt hy hun nog voor, hoe wy God kunnen kennen, als een Heer, dien wy vreezen, en als een Weldoener, dien wy beminnen moeten; als een in alles heilig Wezen; als een Wezen, dat van ons geëerd en gedient wil zyn; als onzen opperſten Wetgever, en laetstlyk als ons opperſte Goed en laetſte Einde. —— Dit afgehandeld zynde, is nog overig ten derde na te gaen, welke Zedekundige gevolgen hier uit afgeleid kunnen worden; welken hy, naer 's Menſchen drieërlei betrekking, tot God, den Naesten en zichzelve beſchouwt: onder de eerſte handelt hy over den Godsdienst, een Godsdienſtig leven, de Godsdienſtige opvoeding der Kinderen, en de Godsdienſtige zorg tegen het onzeker uur des doods. Met betrekking tot de plichten jegens den Naesten, onderricht hy hen jegens de Liefde tot den Naesten; de verdraegzaemheid in 't ſtuk van Godsdienst; het gedrag omtrent de Vyanden, en rakende de liefde tot het algemene welzyn. Eindelyk komt nog in overweging het geen de Mensch omtrent zichzelven in agt heeft te nemen; dan nadien vele plichten, welken hieromtrent opmerking vorderen, die het Godsdienſtige en Burgerlyke betreffen, van zelve toegeſtaen worden, door dezulken die de voorheen beſchouwende plichten jegens God en den Naesten erken-

nen,

nen, zo bepaelt hy zich, in dit laetſte gedeelte, tot dezulken, welken op ieder mensch zodanig ene byzondere betrekking hebben, dat zy als hem zelven alleen betreffen, en hierom eigenlyk Huishoudelyke genaemd worden; waer toe hy brengt, de welgeregelde begeerte naer eer en aenzien in de Waereld; de zorg voor een eerlyk beſtaen; het huwelyk, en de zorg voor een gezond en vrolyk leven. —— Hy vermaent zyne Lezers, ten beſluite, tot een ernſtig gebruik en behartiging van dit zyn Geſchrift, mitsgaders van andere nuttige Schriften, welken dit loflyk Genootſchap, waeraen zy ene dankbare erkentenis verſchuldigd zyn, ter hunner leeringe en aenmoediginge vervolgens openlyk ſtaet af te geven. Voorts is aen dit gedeelte, even als aen de voorigen, nog gehecht een kort ſtichtelyk Gebed, ſlaende op de behandelde onderwerpen.

De Geest der Wetten, door den Heere Baron DE MONTESQUIEU. *Uit het Fransch vertaald, door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedſchap, en oud Scheepen der Stad Schoonhaven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen; met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen, zo van eenen Onbekenden, als van den Vertaaler. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* Willem Holtrop, 1784. *In gr. octavo*, 587 *bladz.*

Ingevolge onzer beloften, laatſtleden gedaan (*), om van tyd tot tyd eenige Proeven van de Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen van den Heer *van Nooten*, op het onſterfelyk Werk van den beroemden *Montesquieu* op te geeven, zullen wy thans aan deeze beloften voldoen, en weder eenige ſtaaltjes van 's Mans arbeid onzen Leezers onder de Oogen brengen.

In het dertiende Boek van den Geest der Wetten, handelt de Heer *Montesquieu* over eene ſtoffe van zeer veel aanbelang, te weeten, over het *heffen van belastingen*. Hoe zeer men nu natuurlyk verwachten zou zulk een gewigtige Stoffe, in een werk van deezen aart, uit den grond opgehaald, en met alle naauwkeurigheid voorgeſteld, te zullen ontmoeten, vindt men zich echter, naar het afleezen van dit dertiende Boek, in die verwachting grootendeels te leur

(*) Zie boven bl. 162.

leur gefteld. Uit dien hoofde heeft de Heer *van Nooten*, in vertrouwen dat de billyke Leezer zyne Aanmerkingen ten beste zal willen houden, een proeve genomen, in hoe verre deeze door ontelbaare onderfcheidingen, misvattingen, enz. ingewikkeld gewordene Stoffe, tot eenvoudigheid en klaarheid te brengen zy.

„ Hier toe, (zegt hy) moet men in de eerfte plaats onderzoeken, op welke gronden een Souverain van zyne Onderdaanen het opbrengen van belastingen kan vorderen? terwyl hieruit, in de tweede plaatfe, de voornaamfte regels, welke eene verftandige Regeering in het voorfchryven en invorderen derzelven moet in het oog houden, zich als van zelve zullen opdoen.

„ Ik heb in myne Noot, op het 9 H. van het 3 Boek eenigzins breedvoerig het oorfpronklyk denkbeeld van eenen Burgerftaat met de voornaamfte gevolgen van dien ontwikkeld; ik heb daar gezegd, dat uit het denkbeeld van eene Burger-maatfchappy voortvloeit, dat zy moet beftuurd worden, dat de Beftuurders van eene Maatfchappy de magt moeten hebben, om dat geene, 't welk zy tot welzyn van die Maatfchappy nodig oordeelen, ter uitvoer te brengen, en dat ten dien einde de geheele Maatfchappy een zeker vertrouwen moet ftellen in die geenen, welke de Maatfchappy beftuuren.

„ Laaten wy nu deeze denkbeelden eens wat verder openleggen. Eene Maatfchappy, welke zich ter bevordering van de onderlinge veiligheid en vermeerdering van het onderling geluk van derzelver Leeden vereenigd heeft, krygt van het ogenblik van die vereeniging af een zeer groote menigte behoeften, welke allen op te tellen deeze plaats my niet toelaat. Om 'er evenwel een algemeen denkbeeld van te geeven, zal ik eenige van haare voornaamfte behoeften opnoemen. *Zy moet beftuurd worden.* By gevolg moet zich een na derzelver grootheid geëvenredigd getal van leeden van jongs af toeleggen, om zich in alle die takken, welken tot beftuuring van dezelve behooren, bekwaam te maaken; en, nadat zy die bekwaamheid verkregen hebben, en tot het beftuur in den eenen of anderen tak geroepen zyn, moeten zy zich geheel en al aan de bevordering van de belangen van die Maatfchappy overgeeven. *De beveelen van deszelfs Beftuurders moeten ter uitvoer gebragt worden.* By gevolg moet al weder een ander geëvenredigd gedeelte van die Maatfchappy hunnen geheelen tyd aan de uitvoering van die beveelen opofferen. *Zy moet befcherind en tegen alle bui-*

buiten- en binnenlands geweld verdeedigd worden. By gevolg moet al wederom 1) zich een geëvenredigd gedeelte ten dien einde afzonderen, en 2) behoorlyke fortificatien aangelegd, en gereedſchappen ter verdeediging aangeſchaft worden. *Zy moet gelukkig gemaakt worden.* By gevolg moet daar aan de Ingezetenen gelegenheid verſchaft worden, 1) *om de Jeugd eene behoorlyke opvoeding en kundigheid in die dingen, welke de aangenaamheden, en het geluk van het leven, grootelyks vermeerderen, te bezorgen:* hiertoe behooren de openbaare Schoolen, de Academiën, 2) *om hunnen Godsdienst te oefenen,* hiertoe behooren Kerken, en andere Godsdienſtige Geſtichten, openbaare Leeraars, enz. 3) *om hunnen Koophandel, zo in 't groot als in 't klein, te dryven.* Hiertoe behooren goede bekwaame Wegen, Havens, Zeehavens, binnenlandſche Kanaalen, enz. en al het geen verder tot bevordering van 't geluk van die Maatſchappy behoort. Uit dit gezegde zal men genoegzaam een algemeen denkbeeld bekomen, dat een Maatſchappy, zodra zy opgerecht wordt, zeer veele behoeften verkrygt. Ieder Lid van eene Burgermaatſchappy heeft zich of uitdrukkelyk of ſtilzwygend verbonden, om het zyne te draagen in de bevordering van de algemeene veiligheid en het algemeen geluk; —— maar ieder Lid van die Maatſchappy heeft ook zyne eigene behoeften, welke hy voor zich zelven moet verſchaffen. Indien nu alle de bovengemelde Leeden, *de Beſtuurders, de Uitvoerders van de bevelen der Beſtuurders,* enz. enz. zonder eenige belooning hunnen geheelen tyd aan die zaaken moesten geeven, dan zou de geheele natuurlyke Orde der Maatſchappy ten onderſten boven geraaken, dan zouden die geenen, welken nagt en dag tot welzyn van die Maatſchappy moesten arbeiden, hunne eigene behoeften onverzorgd moeten laaten, en dus zelve de ongelukkigſten zyn, terwyl dan in tegendeel de overigen, welken de voordeelen van dien arbeid op hun gemak genooten, in 't geheel niet zouden voldoen aan hunne verplichting, om het hunne in de bevordering van de algemeene veiligheid en 't geluk te draagen. —— Eén van deeze twee zaaken moet derhalven gebeuren; of alle de Leeden van de Maatſchappy moeten alles doen, zy moeten allen beſtuuren, allen Uitvoerders van de bevelen zyn, allen beſchermen, allen aan de Fortificatiën arbeiden, enz. enz. Of die geenen, welken aan alle deeze dingen niets doen, moeten, ter vergoeding van den arbeid van hunne

Medeleeden, en van het verlies van dien tyd, welken zy ter verzorging van hunne eigene behoeften hadden kunnen en moeten beſteeden, op hunne beurt de verzorging van de behoeften van die voor de Maatſchappy zo nuttig werkende Leeden voor hunne rekening neemen. Dan, daar het eerſte eene volſtrekte onmogelykheid in zich bevat, zo volgt dat 'er niets overblyft dan het laatſte.

„ Gelyk nu deeze verzorging der behoeften van de alzo voor de Maatſchappy werkende Leeden, in geld kan berekend worden, zo is het eenvoudigſte en natuurlykſte middel, 't welk men hierin kan bezigen, dat een iegelyk Lid van deeze Maatſchappy een behoorlyk aandeel in geld opbrenge, 't welk, na de behoeften van de Maatſchappy geëvenredigd wordende, de Beſtuurders in ſtaat ſtelt om aan dezelve te voldoen. Dit is in weinige woorden de eenvoudige en waare grond van alle belastingen.

„ Uit het tot hier toe beredeneerde volgt van zelve, dat het invoeren van de belastingen, en het nuttig beſteeden van de alzo verkregene penningen, een voornaam gedeelte van de beſtuuring der Maatſchappy uitmaaken. Het kan dienvolgends in eene Maatſchappy alleen het werk van de Regeering zyn, evenveel of dezelve despotiek, monarchaal, ariſtocratisch of democratisch zy, om de belastingen te bepaalen, welke ook, zo lang het vertrouwen op de Regeering, waarvan ik in de aangehaalde Noot ſprak, duurt, vredig zullen worden opgebragt.

„ Het is op zich zelve waarachtig, het geen de Heer de *Montesquieu* in dit Boek H. 12, leert, dat eene Regeering, welke de Leeden van haare Maatſchappy de meeste Vryheid doet genieten, ook het zekerſte kan zyn, dat de belastingen, al zyn zy al eens wat zwaar, evenwel zullen opgebragt worden, en dat de despotiekſte Regeeringen in het opleggen van belastingen doorgaans, uit vrees voor omwentelingen, de gematigdſte wegen gebruiken; het is zoo, dat het aangenaame genot van de Vryheid een tegenwigt tegen het drukkende van de belastingen oplevert, en dat de geringheid der belastingen eene ſoort van troost tegen het drukkende der ſlaverny uitmaakt; maar hoe zeer deeze gronden in het algemeen waar, en op de geſchiedenis van alle volkeren gegrond zyn, zo zou evenwel zodanig een Financier, welke niets anders, dan deeze gronden ten regel van zyne belastingen volgde, de grootſte dwaasheid der Waereld begaan, en deerlyk bedrogen uitkomen. Een bekwaam Herder moet zyne Schaapen ſcheeren, en niet villen.

ken. Te recht zegt de Heer de *Montesquieu*, *dat 'er geene zaak is, welke met meerdere wysheid en voorzigtigheid moet behandeld worden dan het werk van de belastingen.* ——— Het was te wenschen geweest, dat hy de Regels van wysheid en voorzichtigheid, welke in dit Werk in 't oog moeten gehouden worden, had opgegeven. Ik ontken niet, dat in dit dertiende Boek, hier en daar, eenige goede Regels worden voorgesteld, doch behalven dat hy 'er veelen overgeslagen heeft, zo leggen dezelve zeer verward door een. Om hierin al weder, zo veel myne geringe vermogens toelaaten, het gebrek te vervullen, zal ik eenige voornaame Regels opgeeven, welke ik meen dat de proef van een naauwkeurig onderzoek kunnen uitstaan.

1) Eene Regeering, welke de belastingen, die ieder der Leeden van de Maatschappy zal opbrengen, wil bepaalen, moet in de allereerste plaats nimmer uit het oog verliezen, hoedaanig de Regeeringsvorm ook zy, *dat de belastingen eigenlyk dat geene zyn, 't welk, over het geheel genomen, alle de Leeden van de Maatschappy toebrengen tot bevordering van hunne Veiligheid en Geluk.* De naauwkeurige waarneeming van deezen Regel is het veiligste behoedmiddel tegen misbruik van Gezag, en verkrachting van Vryheid.

2) Moet zo eene Regeering, alvoorens tot de bepaaling der belastingen over te gaan, *alle de behoeften van de Maatschappy, grondig kennen,* dezelve met de tegenwoordige, en zo veel uit waarschynlyke omstandigheden met goede gronden kan gegist worden, met de toekomende, zo binnen- als buitenlandsche betrekkingen van den Staat vergelyken, en daaruit een verstandig besluit opmaaken, welke behoeften de spoedigste voorzorg vereischen, welke wederom eenig uitstel kunnen toelaaten, welke daarentegen enkel denkbeeldig zyn, of op verkeerde gronden gebouwd, en daarom afgeschaft dienden te worden.

3) Moet zo eene Regeering ook alvoorens *raadpleegen met de vermogens van alle de Standen in de Maatschappy*, echter wel in 't oog houdende, dat eene al te groote nieuwsgierigheid in dit Stuk niet anders dan de heilloosste gevolgen kan hebben.

4) Moet zo eene Regeering op eene voorzichtige wyze, en vooral zonder iemand tot de opvolging van haare begrippen te willen dwingen, *aan de Maatschappy alle mogelyke wegen en middelen aanwyzen, om haaren welvaart uit te breiden, alle wezenlyke hulp ten dien einde verleenen,*

nen, en alle redelyke verzoeken, welke daartoe ſtrekken kunnen, toeſtaan, —— ten einde langs deezen weg alle Standen door de ondervinding van het waar genot, 't welk zy van het betaalen der belastingen hebben, tot eene blymoedige opbrenging van dezelve aan te moedigen.

5) Moet zo eene Regeering alle mogelyke middelen uitdenken, *om de manier van het invorderen van die belastingen voor de Leeden der Maatſchappy gemakkelyk en vooral niet laſtig te maaken.* De termyn der betaaling moet, zo veel maar mogelyk is, naar het gemak der Leeden ingericht, en vooral daarin dien tyd in 't oog gehouden worden, op welken de meeste Leeden het best by kas kunnen zyn. Nimmer moeten ook de Leeden aan knevelaryen en mishandelingen van de Invorderaars der belastingen blootgeſteld worden. De Wetten op de belastingen, moeten (niet alleen volgens de *Montesquieu* in despotieke Staaten, maar ook in alle ſoorten van Regeeringsvormen) duidelyk, klaar, en aan geene dubbelzinnigheden onderhevig zyn, —— de Straffen moeten naar de natuur der misdaad geëvenredigd, nimmer willekeurig, nimmer despotiek zyn; de manier der Rechtspleeging moet kort, en aan de minst mogelykſte uitvluchten en uitſtellen blootgeſteld weezen.

6) *De Domeinen en andere Eigendommen van den Staat*, welken een andere ſoort van 's Lands inkomſten zyn, moeten, met zo veel wysheid en grondige kennis beſtuurd worden, dat zy de belastingen, zo veel mogelyk is, kunnen helpen verligten.

7) Eene zodanige Regeering moet, van *de alzo uit de belastingen verkreegene penningen, een zodanig nuttig, en zo veel mogelyk is, in 't oog loopend gebruik maaken, dat daardoor het vertrouwen op de Regeering aanwaſſche, en een ieder verzekerd zy, dat hy zyne belastingen ten algemeenen nutte betaale*, ten welken einde het in ſommige Republieken niet ondienſtig zou zyn, dat de rekeningen in het openbaar gehouden wierden, kunnende, tot wegneeming van de grootſte zwarigheid, welke men hier tegen kan inbrengen, als of daardoor menigmaal zeer groote geheimen, zeer verre vooruitzichten, by welker te vroege openbaarmaaking het oogmerk gemist, en de wezenlykſte belangen van den Staat benadeeld zouden kunnen worden, zouden kunnen uitlekken, jaarlyks eene zeer aanmerkelyke ſom onder eenen algemeenen post gebragt worden; —— nimmer moet eene Regeering, vooral eene Re-

pu-

publikeinſche tot die laaghartigheid vervallen, waarvan de Heer de *Montesquieu* in het 8ſte Hoofdſtuk van dit Boek ſpreekt *van het Volk in eene ſoort van beguicheling te houden.* Eene weldenkende Regeering moet alle haare zaaken eerlyk, en zonder bedrog, uitvoeren; want zo dra het Volk eenmaal een begrip krygt van om den tuin geleid en in beguicheling gehouden te worden, dan vervalt op het zelfde oogenblik alle vertrouwen op de Regeering, en dan wordt even daardoor de best ingerichte Maatſchappy op den oever van haaren ondergang gebragt.

8) Moet zo eene Regeering zorge draagen, *dat tot de invordering van die belastingen de gematigdſte en eerlykſte Lieden gebezigd worden,* die in de behandeling van hunne eigene zaaken voor goede Huishouders bekend zyn, en tevens, *dat van alles allernaauwkeurigst Boek gehouden en alles zonder eenige de minſte toegeevendheid verantwoord worde.*

„ Eindelyk 9) Moet zo eene Regeering *zeer kiesch zyn in het onderſcheiden van die zaaken, op welken zy de belastingen wil leggen.* ——— De eerſte Regel hierin is, dat men zo veel mogelyk zorge draage, dat ieder, naar evenredigheid, even veel betaale, mits egter de zaaken van de eerſte noodzakelykheid niet al te zwaar belast, en vooral ook de werkende hand niet te zeer gedrukt worde.

„ Zie daar, Leezer! de gronden, op welke de belastingen ingevorderd worden, en eenige voornaame Regelen, welke in die invordering in het oog behooren te worden gehouden, zeer in 't kort aangeſtipt, en, als 'ik my niet bedriege, tot eenvoudigheid gebragt. 'Er zouden nog veele anderen, welken uit dezelfde bronnen voortvloeijen, kunnen bygevoegd worden, —— honderde vraagen zouden hier te doen en te beandwoorden zyn, dan de plaats ontbreekt my: 't is my genoeg den Leezer gelegenheid tot verder denken verſchaft te hebben, terwyl die geene, die hier over meer leezen wil, onder anderen te recht kan raaken, by *Condillac, de Koophandel en het Staatsbeſtuur,* 1 Deel, 28 Hoofdſt. en *Bielfeld inſtitutions politiques, Tom.* 1. *Chap.* 10, 11 en 12."

Nauwkeurige en duidelyke Verklaaring over de Statuten, Ordonnantien, Reglementen, en Costumen van Rechten in Friesland; volgens Staats-Resolutie van den 12 Maart, 1722 gedrukt en gepubliceerd. Uit het gemeene Keizerlyke Recht opgehelderd, en met zeer veele gewysde zaaken van den Provincialen Hove aldaar, nader bevestigd: dienende ook tot verdere opening en betooging van het geen de Ed. Heer Ulrik Huber, *in een aanmerkelyk getal plaatzen van zyne Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid bygebragt en aangeweezen heeft. Alzoo tot gemeen nut en onderrichting opgesteld, door* DOMINICUS HAMERSTER, *in leven, Raad Ordinaris in den Hove van Friesland. Uitgegeeven, door* ULRICH JAN HUBER, *Advocaat voor den Hove van Friesland. Derde Deel. Te Franequer, by* Dionysius Romar. *In groot quarto, 490 bladz.*

Dat eene Verhandeling over Wetten, waaronder wy leeven, en naar welke wy ons burgerlyk gedrag moeten inrichten, ten uitersten weetenswaardig en noodzaakelyk is, zal niemand ligtelyk tegenspreeken. Uit dien hoofde, moet men met lof gewaagen van den arbeid des Heeren HUBER, die, ten dienste zyner Friesche Landgenooten, het tot nog toe onvoltooide Werk van wylen den Heer *Hamerster*, uit 's Mans handschriften, behelzende eene Verhandeling over de beide laatste Boeken der Landsordonnantie, zo veel mogelyk, heeft ten einde gebragt; in het vaste en billyke vertrouwen, dat ieder Leezer bescheidenheids genoeg zal hebben, al het gebrekkige dat daarin mag huisvesten, over het hoofd te zien, en noch op rekening van den Schryver, noch van hem, als Uitgeever, te stellen; niet van den Schryver, omdat het dien kundigen en werksaamen Man niet heeft mogen gebeuren op deeze zyne grondslagen het gebouw verder op te trekken, ik laat staan de laatste hand daaraan te leggen en te voltooijen; niet van hem als Uitgeever, omdat hy het ongeoorloofd rekende 'er iets van het zyne, zo hy 'er al het een of ander tot uitbreiding of verbetering had kunnen byvoegen, 'er in te weeven, of door uitlaating of verandering dit Werk te verminken.

Wat nu de behandeling van den Heer *Huber* zelve betreft; zo verhaalt hy ons in zyn Voorbericht, dat hy de drie Handschriften van den Heere *Hamerster*, (van welken het

het eerſte een meer of min ruuwe ſchetſe en opſtel deezer Verhandeling behelsde, loopende tot den 21ſten Tit. van 't vierde Boek; het tweede eene meer uitgewerkte en volledige Verhandeling over die zelfde Boeken, zich uitſtrekkende tot den eerſten Titel des derden Boeks; en eindelyk het derde eene uitvoerige, nette, zeer kundige, en alleszins nuttige Verhandeling, die echter niet verder ging dan tot het 77ſte Art. des 2den Tit. van het 3de Boek) dat hy, zeggen wy, deeze Handſchriften, ieder op zich zelven met elkanderen vergeleken, naauwkeurig nagegaan, en getrouw gevolgd heeft, ——— dat hy, daar iets aan den volzin haperde, een enkeld woord heeft bygevoegd, doch zo dat hy volkomen de gevoelens van den Schryver behouden heeft; ——— dat hy de aanhaalingen der Wetten en Aucteuren nagezien, derzelver toepaſſing overdacht, de enkelde daarin gelsloopen abuizen verbeterd, en het dus van dien kant min berispelyk heeft zoeken te maaken; ——— dat hy de aangehaalde Deciſiën met aanteekeningen van andere Heeren, zo wel in Boeken als Handſchriften, dikwils vergeleken, en dezelve doorgaans eenpaarig bevonden heeft; ——— dat hy den ſtyl des Schryvers geheel bewaard, doch de ſpelling naar zyn eigen zin gebezigd heeft, en dat hy 'er hier en daar een Noot heeft bygevoegd, dewyl hy by het overdenken en naleezen van eenige geſchreevene Aanteekeningen en Landsordonnantien, als anderszins, veele zaaken vond, welke tot zyn voornaam oogmerk, algemeene nuttigheid namelyk, dienſtig ſcheenen te zyn. Hy begreep dat deeze Verhandeling in handen van onderſcheiden ſoort van menſchen zoude komen, en dat hy dus door eene deciſie, nadere opheldering van den Aucteur, of enkeld een tegenovergeſteld gevoelen mede te deelen, niet anders dan dienst aan ſommigen konde doen; daar meer kundigen 'er geene ſchaade by leeden, dewyl de Nooten, aan den voet der bladzyde geplaatst, niets hinderden in 't voorleezen, en gemakkelyk konden worden overgeſlagen. Een Register heeft hy overtollig geoordeeld, om 'er by te voegen, dewyl alle de zaaken zodanig onder haare eigene Titelen en Artikelen geplaatst zyn, dat zy met een opſlag van het oog, zelfs door min kundigen, gevonden kunnen worden.

Wy zouden nu wel eenige Aanteekeningen van den Heere *Hamerſter*, uit dit Werk, kunnen opgeeven; doch daar 's Mans kunde uit de voorige Deelen reeds genoeg bekend is, en het daarenboven voor veele Leezers, die

geene Rechtskunde genoeg hebben, om over deeze zaaken te oordeelen, onaangenaam zou zyn, hebben wy het in tegendeel met den aart deezes Werks niet onvoeglyk geoordeeld, indien wy de beknopte levensſchets van deezen geächten Rechtsgeleerden, zo als dezelve ons door den Heer *Huber* in zyn Voorbericht word opgegeeven, onzen Leezeren mededeelden.

„ Deeze geachte Schryver dan, wierd te Leeuwaarden gebooren, den 3 November, 1689. O. S. en ontving by den doop den naam *Dominicus* naar zynen Grootvader, die twee Jaaren daarna als Old Schepen deezer Stad, in den ouderdom van een-en-zestig Jaaren, overleed. Zyne Ouders waren Aggaeus Hamerſter, die den 18 July 1717 in zyn 56ſte Jaar als Old Raadsheer het tydelyke met het eeuwige verwisſelde; en Jeltje Wielinga, dochter van Epeus Wielinga, in leven vyf maalen Burgemeester deezer Stad, lange Jaaren Volmagt ten Landsdage, Raad ter Admiraliteit in Friesland, en Gedeputeerde Staat deezer Provincie.

„ Na dat onze Schryver zich met alle vlyt, en een zeer gelukkigen uitſlag, op de beoefening der Rechtsgeleerdheid en andere daarby noodzaakelyke Wetenſchappen, had toegelegd, wierd zyn yver al vroeg beloond, en aan zyne verdienſten openlyk recht gedaan; want nauwlyks 26 Jaaren oud, ſtelden 's Lands Staaten hem, in de plaatze zyns waardigen Vaders, aan tot Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, en vertrouwden hem dus een der aanzienlykſte en gewigtigſte Ambten in deeze Provincie. En te recht; want, daar deeze post eene grondige kennis der Roomſche en 's Lands Wetten, een doordringend oordeel, om dezelve op de gevallen toe te paſſen, en een alleszins eerlyk hart, om zonder aanzien des perſoons te richten, onvermydelyk vordert; daar vond men deeze hoedanigheden in eenen byzonderen hoogen trap by onzen uitmuntenden Man. Getuigen hiervan zo veele, als hem dagelyks de doorſlaandſte proeven daarvan in den Raad hebben hooren geeven. —— Getuigen zy, die menigwerf van zyne verſtandige, voorzichtige en getrouwe raadgeevingen ten hunnen nutte gebruik hebben gemaakt. —— Getuigen dezulken, die by eene naauwe verkeering nooit anders dan den braaven, den eerlyken, Man in hem hebben gevonden. —— Getuige eindelyk zyne uitmuntende Verhandeling over de twee eerſte, en een gedeelte der twee laatſte, Boeken van 's Lands Ordonnantie, een Werk, dat by het laate nageſlacht, zo lang men prys op

's Lands

's Lands Wetten ſtelt, in de hoogſte achting en zegening zal blyven.

„ Deezen gewigtigen post heeft hy, na denzelven agt-en-veertig Jaaren, en wel in 't laatst als Eerſte en Præſi-deerende Heer, met de grootſte toejuiching, bekleed te hebben, in den Jaare 1763 neergelegd.

„ Dan, ſchoon hoog bejaard, van eenen werkſaamen aart zynde, heeft hy niet kunnen rusten, maar de belangens van het dierbaar Vaderland, dat hem zeer ter harte ging, nog als Gevolmagtigde ten Landsdage, met alle Cordaatheid, die een waardig Regent betaamt, waargenomen tot weinige Jaaren voor zynen dood, die inviel op den 11den May, 1774, nadat hy, doorgaans gezond, den ouderdom van vier-en-tachtig Jaaren en byna zes Maanden, bereikt had.

„ Hy is getrouwd geweest met Maria Agnes Huber, oudſte dochter van Hermanus Huber, in leven Secretaris der H. Staaten, Historieſchryver deezer Provincie, naderhand Burgemeester der Stad Sneek, en negen Jaaren Gedeputeerde Staat van Friesland, en Eliſabeth de Hertoche: by welke weergadelooze Vrouw hy in een allergewenschten echt agttien Kinderen verwekt heeft.

„ Dan de voorſpoed zyns levens is zeer getemperd geworden, door menigvuldige tegenſpoeden; want, behalven zyne uitmuntende Echtgenoote, die in haar 58ſte Jaar overleed, heeft hy helaas 14 zyner Kinderen ten Grave zien daalen; laatende by zyn overlyden alleen twee Zoons, twee Dochters, en twee Kindskinderen na, waarvan een Zoon, Hermanus Ulrich, in den Jaare 1779 overleeden is; dus dit talryk en aanzienlyk geſlacht alleen rust op een Zoon, den H. Ludewich Hamerſter, zeer geacht Predikant te Amſterdam, twee Dochters, Eliſabeth Suffrida, en Agatha Wilhelmina Hamerſter, welker eerſte gehuuwd is geweest aan den waarlyk grooten Rutger Schutte, in leven Predikant te Amſterdam, eene Kleindochter uit voorn. H. L. Hamerſter, en een Kleinzoon uit wylen den jongſten vooroverledenen Zoon onzes Schryvers, die aan het hooge School te Franequer de voetſtappen zynes lofwaardigen Grootvaders yverig drukt."

Nu nog een enkeld woord van het beminnelyk Karakter onzes Schryvers.

„ Geſchikt (om my met eenige verandering de woorden van den onſterflyken *Montesquieu*, nopens den Heer de Sacy, ten nutte te maaken) voor de Saamenleeving,

was hy 'er beminnelyk, was hy 'er nuttig in, zyne manieren waren zagt, zyne redenen ſtreng. Die hem nodig had was hy een Vriend. —— Hy voegde by een ſchoon vernuft eene nog ſchoonere ziel. De hoedanigheden van den geest waren by hem alleen in de tweede Orde: zy verſierden zyne verdienſten, maar zy maakten ze niet uit.

„ Als een liefhebbend en zorgdraagend Man en Vader, wierd hy door Echtgenoote en Kinderen vuurig bemind: als een volſtandig Betrachter van deugd en ongeveinsde Godsvrucht, wierd hy door allen geëerd en gevreesd. In één woord, zyn geheele leven ademde oprechtheid en welwillendheid, de goede inborst ſtraalde 'er overal door, en de groote Man vertoonde zich niet dan met den eerlyken Man."

De Patriot op zyn Sterfbed, of de Euangeliſche Godvrugt, gepaard met de waare Vaderlandliefde. Te Amſterdam, by D. Schuurman, 1786. *Behalven het Voorwerk, 229 bladz. In gr octavo.*

In dit Geſchrift komt ons een braaf Regent voor, met naame *Adeler*, die, na eene dertigjaarige trouwhartige waarneeming zyner bedieninge, den last der Regeeringe afgelegd heeft: zig verzwakt gevoelende, en den naderenden dood te gemoet ziende, gebruikt hy den laatſten tyd zynes leevens, tot het ſchriftlyk mededeelen van goede onderrigtingen, aan zynen afweezigen Zoon. *Adeler* brengt zynen *Ferdinand* aanvanglyk voor den geest, hoe veele gevaaren, moeilykheden en te leurſtellingen hy in den loop zynes leevens te wagten hebbe, en leert hem opmerken hoe hoognoodig het zy, den Godsdienst ernſtig ter harte te neemen, om desniettegenſtaande in welmeenende poogingen te volharden, in de hoop van 'er in te zullen ſlaagen. Na deeze algemeene voorafgaande onderrigting, die als ten grondſlage van alle de volgende ſtrekt, handelt hy, in zynen naasten Brief, over de beste wyze van het verkiezen der Volksregenten; en toont hem, dat de verkiezing door de Volksſtem verre te ſtellen is, boven de gewoone wyze van verkiezing der Regenten onder elkander. Verder ſchetst hy hem, onder eene zinnebeeldige voorſtelling, de ongelukkige geſteldheid van een Gemeenebest, het welk, met verlies zyner Vryheid, onder eene Famille Regeering, welke tot Dwinglandy overſlaat, ver-

vervallen is; mitsgaders de hachlykheid en het gewigt der poogingen, om dit kwaad af te wenden, en het Gemeenebest weder te herſtellen. Voorts ſchryft hy hem de pligten van een goed Burger voor; ontvouwt hem de verkeerde en regtmaatige inzigten by 't aanvaarden van het Regentſchap, met aanwyzing van deszelfs zwaarwigtigheid; en daaraan verknogt hy eene voordragt der pligten van een braaf Regent. Wyders leid hy hem op tot eene byzondere beſchouwing van Nederlands zedelyke geſteldheid, van de gevolgen hier uit te dugten, en van 't geen zo Regenten als Burgers, in die omſtandigheden, bovenal ter harte behooren te neemen. ——— Op de voortgaande verzwakking van *Adeler*, zend *Burgerhart*, zyn Boezemvriend, naar 's Vaders verzoek, aan *Ferdinand* een en ander uittrekzel uit vroegere Brieven, door *Adeler* aan zyne Vrienden geſchreeven. Deezen leveren ons, eene beſchouwing van den pligt eens Christens, om het waare welweezen van zyn aardſche Vaderland te behartigen; waarin geene verſcheidenheid van Godsdienſtige denkwyze, ten nadeele behoort te werken; daar men in dit geval het oog heeft te vestigen, niet op Godgeleerde verſchillen, maar op den weezenlyken inhoud der Euangelieleere. Hier by ontmoeten we nog eene overweeging van de herkomst en den aart der Burgerlyke Wetten, die altoos het welzyn der Maatſchappye moeten bedoelen; des het, in de herſtelling van een vervallen Gemeenebest, niet altoos zo zeer aankome, op oude Wetten, Costumen en Voorregten, als wel op het neemen van zulke maatregels, die, naar de tegenwoordige toedragt van zaaken, ten beste van 't Vaderland gedyen. Wat laater beſchryft hem *Burgerhart* den gerusten gemoedsſtand van zynen Vader in 't afwagten van den dood; berigt hem dat de belangen van 't Vaderland hem nog zo ſterk ter harte gaan als ooit, en dat hy zeer na zynen Zoon verlangt, dien hy nog veel te zeggen heeft. *Ferdinand* komt by zynen Vader, die hem, onder opwekkende Godsdienſtige bedenkingen, doet gadeſlaan, welke de bronnen zyn van het verval van ons Gemeenebest, en by den Regent, en by den Burger. *Ferdinand* deelt zynen Vriend L*** een berigt van dit onderhoud mede, en zendt hem te gelyk tot eene beknopte Verhandeling over de begeeving der Burgerlyke Ampten, door een Vriend van zynen Vader alvoorens ontworpen; ſtrekkende ter aantooninge van 't onredelyke, om Vreemdelingen daar mede te begiftigen, met agterſtellinge van braa-

braave Burgers, die 'er toe geregtigd zyn. Voorts zyn de laatſte geſprekken van den ſtervenden Vader, welken *Ferdinand* insgelyks zynen Vriend laat toekomen, ingerigt, om hem, het zy als Regent, het zy als Burger, ten ernſtigſte zyne verpligting in te ſcherpen, om, met een Godsdienſtig hart, beſtendig alles aan te wenden wat ter handhaavinge van 's Lands welweezen kan dienen, en alles manmoedig door te ſtaan, wat hem deswegens mogte overkomen. Eindelyk geeft *Adeler* den geest, en *Burgerhart* benevens *Ferdinand* melden 's Mans overlyden aan den Heer L***. Ten ſlot is by deeze Brieven nog gevoegd een Lykzang van *Ferdinand* op zynen Vader, en een Graffchrift van *Burgerhart* op den braaven *Adeler*. —— Men vindt hier byeen gebragt eene reeks van leerzaame bedenkingen, die en Regenten en Burgeren, in onze tegenwoordige omſtandigheden, te ſtade kunnen komen; en, naar 't bedoelde met de uitgave deezer Brieven, byzonder ſtrekken, „om te toonen, dat niet alleen de Euangeliſche Godvrugt zeer wel met de waare Vaderlandsliefde beſtaan kan, maar dat zelf de laatſte, zonder de eerſte, een verleidelyke harſenſchim, of op zyn best genomen een fraai klinkende naam zonder betekenis zy! en, om ook alle egte Christen-Vaderlanders aan te moedigen, om op de kragtdaadigſte en alleen geſchiktſte wyze te blyven volharden in het voorſtaan van de waare belangen van hun Vaderland." —— Zie hier, tot eene proeve, hoe *Adeler* zynen Zoon, en in hem alle Burgers van Nederland, opwekt, tot het wel behartigen van zynen Burgerpligt.

„ Nederlands Gemeenebest," zegt hy, is vooral een onwaardeerbaar voorrecht, voor elk die het geluk heeft, om 'er een Lid van te weezen. —— 'er zyn veele Volks-Staaten, daar de Leden derzelven door de wetten en gebruiken vernederd worden, en daar de onbeteugelde Heerschzugt, den Mensch, die zyn eigen waardy kent, de ondergeſchiktheid vervloeken doet, waarin de onnatuurlykſte aanmaatigingen, en de laſhartigſte toegeevenheid hem geſteld of gedwongen hebben, —— in Nederland blyft de Mensch die hy is. —— Tot nog toe —— word zyne Vryheid beſtuurd, niet bedwongen! —— tot nog toe —— is hy vry genoeg om zyn handen buiten kluisters te houden, en zyn nek te beveiligen tegen het verfoeilykſt dwangjuk! —— maar, *Ferdinand*! de Burger van Nederland kan niet zorgloos zig onder de ſchaduw van zyn dak

dak nederzetten! Hy heeft noodig te waaken tegen inbreuken, tegen belaagingen en gevaaren, die hem met niets minder dan met den ondergang van zyne Vryheid en Welvaart bedreigen! —— Hy vind zig geſteld op een post, daar het volſtrekt met hem gedaan zal zyn, zo dra de kommerlooze ſlaap zyne oogen voor een oogenblik overvalt! Draag derhalven geen zorg alleen voor u zelven, maar wees vooral bedagt op het algemeen belang! Onderſteun en bevorder dit met al uw magt, al had gy 'er geene andere reden voor, dan deeze: dat, wanneer de algemeene Vryheid gekluisterd, het algemeen geluk de doodſteek gegeeven word, dat gy dan ook, als een geboeide ſlaaf, aan de zegekoets van een overwinnenden Dwingeland, het verſchriklyk lot van allen zult ondergaan, die zugtende worden medegeſleept, en dat gy, beneffens uwe Landgenooten, aan de algemeene kwyning zult uitteeren! Wanneer elk Burger alleen voor zigzelven yvert, dan zullen de Burgers, door de onderſcheiden belangen, en de onderſcheiden wyzen van die voor te ſtaan, zig onderling verzwakken en zig eindelyk verwoesten. Het eerſte, grootſte en gewigtigſte belang van elk byzonder Lid eener Maatſchappy, is de handhaaving van het algemeen belang, om dat, zonder het zelve, zyn byzonder niet beſtaan kan of verdeedigd kan worden.

„Is het de plicht van den menschlievenden Wysgeer en van den Godgewyden Christen, zyne bekwaamheden ten nutte van zyne Medemenſchen aan te leggen! zie dan toe, myn Zoon! dat gy in uwen Burgerlyken kring al het goede verrigt dat gy kunt! —— 't Is nog zo verre niet met de Burgers van Nederland gekomen, dat zy zwygende zouden moeten aanzien en goedkeuren, alles wat eenige hunner op hun naam, en met hun gezag bekleed, verrigten! Dat zy den mond niet zouden moogen ontſluiten, ter plaatſe daar men hun en huuner Nakomelingen lot beſlist! dat zy zig niet zouden moogen verzetten tegen onwettigen willekeur, die, zonder daartoe zelf een ſchaduw van volmagt te hebben, bepaalt of zy voortaan Vryen of Slaaven, gelukkigen of ongelukkigen zullen weezen! De Nakomelingſchap zal het verlies zyner Vryheid en Voorrechten, waaraan het verlies van zyn onbelemmerden Godsdienst verbonden is, aan u wyten, indien gy in de mooglykheid geweest zyt om dezelven, ſchoon met aanwending uwer uiterſte poogingen, te hebben kunnen behouden.

„ Be-

„Bedenk op welke Voorwaarden gy Burger van een vryen Staat zyt! Gy geniet deszelfs zegeningen, gy zyt dan ook verbonden om, naar uw vermoogen, 'er de vloeken van te helpen afkeeren. ——— Uwe Medeleden bevorderen uw geluk, gy moogt het hunne niet verwaarloozen! De hulp, die zy u bewyzen, eischt en verwagt van u eene wederkeerige ondersteuning! God stelde u in een bevoorrechten Burgerstaat! zie toe, dat gy zyne onverdiende weldaadigheid niet versmaad! dat gy zyne zegeningen niet onder uwe voeten vertreed, door te dulden, dat een onwaardige hand het goede, dat de Hemel u schonk, u ontrukke! Door toe te laaten dat eigenbelang, dat dwinglandy en verdrukking zig op den troon plaatzen; en door, met een laffe, ondankbaare hand, het geschenk der Voorzienigheid, de Vryheid en het Recht, aan de gekuschte voeten van geweldige Heerschers te ontzielen. — Behoed u echter aan den anderen kant voor driften, die u de Tyran van uzelven en anderen kunnen doen worden! ——— Hebt gy een duidelyker wenk noodig, om te begrypen, dat ik u in deezen op de Voorschriften van den Godsdienst wyze?"

Niet min kragtig is 's Mans taal tot zynen Zoon, daar hy hem zynen pligt als Regent, indien hy ten eenigen tyde den Stoel der eere mogte bekleeden, ontvouwt. Hem gewaarschuwd hebbende tegen alle ydele verwaandheid, vervolgt hy aldus.

„Als gy Regent zyt, wees dan, meer dan ooit, gedagtig dat gy een Mensch zyt! ——— De misstappen, die een Burger begaat, doen meestal hem of de zynen 'er al het nadeel van gevoelen, doch de dwaalingen van een Regent kunnen het verderf van een gansch Volk berokkenen! Een Regent, die zyn eer en geweeten niet voor het Raadhuis nederlegt, heeft niet slegts te waaken tegen de verkeerdheden van zyn eigen hart, maar ook tegen die zyner Mederegenten; waaronder 'er altoos gevonden worden, die alleen met dat oogmerk hunne bediening hebben aanvaard, om alle de verkeerdheden hunner harten onbelemmerd op te volgen! ——— Gy zult geen groote moeite behoeven aan te wenden, om deezen te leeren kennen! —— Wees slegts regtvaardig en onbeschroomd! —— Verdeedig de waarheid tegen haare hoogaanzienlyke vervolgers! verzet u tegen de boosheid, tegen allen ongeregtigen handel, die zig met den gedugten mantel van gezag en magt bedekt! Beantwoord de Heerschzugt met de openhartige vry-

vrymoedigheid eener niets vreezende onſchuld! Verydel de aanſlagen der onderdrukking! met één woord, wees een verſtandig, deugdzaam en bekwaam Regent! en allen, die het niet zyn, zullen u haaten, ſchuuwen of vervolgen!

„ Wees altoos gedagtig aan den plegtigen eed, waarmede gy de vervulling uwer pligten bezwooren hebt! Om u tot een meineedige te maaken, zullen 'er geene verfoeilyke kunſten geſpaard worden! —— Doch zie toe! wanneer men u aanraad om af te wyken van de paden des Rechts, dat gy geen gehoor geeft aan de ſtem van het eigenbelang, der onwaardige vriendſchap, of aan die der overreedende kragt der veryloekte vleiery! Wees grootmoedig in een bediening, waar God en de Maatſchappy van u grootmoedigheid eiſchen en verwagten! —— Kunt gy het algemeen belang niet bevorderen, dan door de opoffering van uw byzonder belang, aarzel geen oogenblik, myn Zoon! De ſchatten, die door myn dood u in handen vallen, worden, op deeze voorwaarden, u, door uwen Vader, nagelaaten! —— Wil men u dwingen om de belangen der Burgery tegen te werken en te verwaarloozen! —— verzet u tegen allen, die de ſterke hand tegen u opheffen, met eene onbezweeken rechtvaardigheid! —— Indien gy lafhartig genoeg zyt om te bukken voor het gewelddryvende onrecht! Indien gy in zulke gevaarlyke tydſtippen uwen Post verlaat! Indien gy de deugd en het recht niet doet zegepraalen, of dood aan de voeten hunner Beſtryders nedervalt! —— Dan getuige deeze Brief tegen u! Dan verandert myn Vaderlyke zegen in eenen eeuwigen vloek over u! Bedenk dit, eer gy Regent word!

„ Wanneer gy in het Regentſchap u gedraagt, overeenkomſtig mynen wensch en uwen pligt, dan zal de Regeering een last voor u worden, waaronder gy wel eens gebukt zult gaan! dan zult gy opbeuring en troost noodig hebben! —

„ Doch, wanneer gy de oprechtheid van uwe bedoelingen en poogingen in opmerking neemt, wanneer gy wel doet zonder om te zien! Wanneer gy God en zynen dienst in het oog houd, en ten grondſlag van uwe verrigtingen legt! Wanneer gy uw Vaderland nuttig zyt; de vryheid, den luister, en het geluk uwer Medeburgers en Landgenooten bevestigt, beveiligt en bevordert, dan zult gy in uw eigen hart vertroostingen en bemoedigingen vinden,

den, die u over alle bezwaarnisſen zullen doen heen ſtappen; die u door alle moeilykheden zullen doen heen dringen; en waartegen alle de woelingen uwer grootſte vyanden niets zullen vermoogen; om dat God zelf deeze opbeuringen in uw binnenſte werkt, als de gevolgen van daaden, die hy beloofd heeft met zynen zegen te zullen bekroonen!"

Handboekje voor Nederland, of Bepaalingen van de meest gebruikt wordende Staatkundige Woorden. Te Amſterdam, by J. de Jongh, 1786. 93 *bladz. In* 8vo.

Dat men thands byna in alle gezelſchappen niet anders hoort dan politieke geſprekken over de Conſtitutie, Ariſtocratie, Democratie, de Majeſteit des Volks, enz. en 'er ondertusſchen veelen gevonden worden, die zelfs niet weeten wat deeze woorden beteekenen, en uit dien hoofde dikwils met elkanderen niet weinig verſchillen, is eene waarheid, die ieder, welke ſlegts eenige verkeering onder zyne Landgenooten heeft, dikwils zal ondervonden hebben. Om dit gebrek uit den weg te ruimen, kwam den Schryver van dit Boekje niets beters voor, dan naauwkeurige bepaalingen te maaken, zo omtrent de woorden zelve als aangaande het waar gebruik der zaaken, welke door die woorden moeten verſtaan worden; op dat men hierdoor de waare meening van elkander zou kunnen leeren kennen, en met grond beſluiten, of men in de zaaken zelve, dan wel alleen in de woorden, verſchilt. Dan daar ieder mensch maar een zekeren kring van vrienden en bekenden heeft, met welke hy dagelyks verkeert, was 'er zeker geen geſchikter middel om dien kring uit te breiden, dan de Drukpers, en de Schryver heeft dit middel gekozen, om deeze zyne bepaalingen, waarin doorgaans veel oordeel en gezond verſtand, doch niet altyd de zo nodige duidelykheid, doorſtraalt, zynen Landgenooten mede te deelen.

De Staatkundige woorden nu, waarvan in dit Werkje de bepaalingen worden opgegeeven, zyn de volgende: *Conſtitutie, Regeeringsvorm, Democratie, Ariſtocratie, Gemeenebest, Bondgenootſchap, Volk, Stem des Volks, Majeſteit des Volks, Volksvergadering, Burger, Opgezetenen ten platte Lande, Regent, Vertegenwoordigers, Geldmiddelen, Burgerwapening, Krygsmagt, Voorrechten, Adres, Request, Redres, Ambt, Bediening, Adel, Aanzien, Vaderlandsliefde, Vryheid, Eendracht, Veiligheid, Rust,*

Cor-

Cordaatheid, *Bedaardheid*, *Opvoeding*, *Drift*, *Enthusiasmus*, *Eigenbelang*, *Stille Ingezetenen*, *Onkunde*. Van deezen zullen wy 'er eenige weinigen uitkiezen, die in de dagelykſche verkeering meest voorkomen, om daar uit de behandeling van den Schryver te doen zien.

DEMOCRATIE,

„ Of *Volksregeering*, is zulk eene, in welke de Regenten bloote werktuigen zyn, welke van den daagelykſchen wil des volks afhangen, zonder welks uitgedrukte begeerte zy niets, zelfs ten beste der Maatſchappy, mogen onderneemen.

„ Deeze Regeeringsvorm zoude, op zich zelve genoomen, de beste van allen zyn, indien de mensch by den ſtaat der Natuur was gebleeven, en ſteeds het geluk van zynen Medemensch tot den dryfveer zyner daaden had; doch daar de ongelykheid van middelen deezen Staat heeft omver geworpen, en uit deeze ongelykheid, eigenbelang, met de gevolgen daar van, als heerschzugt, gierigheid, en meer andere ondeugden gebooren zyn, moet men dezelve als te zwak beſchouwen, om zulk een algemeen kwaad te kunnen beteugelen.

„ Dit bevestigen de Geſchiedenisſen van de oude Volkeren, welke deeze Regeeringsvorm beproefd hebben; hunne Gedenkſchriften zyn vervuld met verwarringen, kuiperyen en ſchrikbaarende ongerechtigheden. Indien 'er ooit Volksregeeringen geweest zyn, welke nimmer zulke ſchandtooneelen geöpend hebben, moet zulks aan hunne armoede worden toegeſchreven; want, daar de algemeene armoede het eigenbelang beperkt, ſtopt zy den voornaamſten bron, uit welken de driften in de gemoederen opwellen. Het is dus alleen in een arm land, dat eene Volksregeering kan plaats hebben."

ARISTOCRATIE,

„ Of *Regeering der voornaamſten*, voldoet door eene al te groote ongelykheid nog minder aan het algemeen verdrag, 't welk tusſchen de Leden van eene Maatſchappy plaats moet hebben. Zy beſtaat daarin, dat een Land of Stad, door eenige weinige der voornaamſte Inwooneren, naar hunne wil geregeerd wordt, en deeze weinigen zich

aan niemand, dan aan God en hun geweten verandwoordelyk kennen, dat is, dat zy niet als Vertegenwoordigers van een vry Volk het bewind voeren, maar, als zelve de Souverainen uitmaakende, over het Volk heerſchen.

„ Deeze Regeeringsvorm heeft dit zonderling, dat, hoewel de Vryheid in den Burgerſtaat 'er volkomen in vertrapt wordt, zy gemeenlyk een uiterlyken ſchyn en trotſche vertooning van voorſpoed geeft aan de Maatſchappy, welke onder haaren yzeren Scepter vergruisd wordt. De Hoogmoed der Regenten en hun eigenbelang zyn hier mogelyk de oorzaak van.

„ De Ariſtocratie verandert gemeenlyk in eene *Olygarchie* of *Regeering van weinigen.* Deeze wordt ook *Familieregeering* genaamd, om dat ieder de zyne begunſtigt.

„ In Venetiën is de Ariſtocratie het allerondraagelykst; doch in andere plaatzen heeft men hetzelve lot te wachten, wanneer men aan deeze zoort van Regeering denzelven tyd laat om zich te bevestigen. In haaren aanvang werkt de Ariſtocratie door een verfynd Machiavellismus in het duister; zy is zo omzichtig, dat zy nauwlyks te merken is: trap voor trap nadert zy naar het oogpunt van haare begeerte, en eens daartoe gekoomen zynde, wee dan de halzen, welken onder het juk gekromd zullen moeten gaan! In het begin zyn de Ariſtocraaten kruipende vlyers, trachtende door uiterlyke bewyzen van beleefdheid, door nederig groeten enz. den gemeenen Man te behaagen, en zich zelven als Volksvrienden te doen voorkomen; *maar ziet naar het einde!*

„ Veele Regenten bemerken dikwils niet dat zy Ariſtocratiſche gevoelens koesteren; deeze denkt de waardigheid van zyn Ambt te moeten handhaaven; een ander wordt verleid door zyne geboorte; dikwerf voegen zich deeze twee oorzaaken by elkander; uit beiden wordt gebooren, dat zy den onbeämbten Burger verachten en beneden zich ſtellen, ja zelf zyne pogingen tot herſtelling van de gemeene zaak als inbreuken op hunne rechten beſchouwen: en wat zal men zeggen van de wyze, waarop die rechten dikwils verkreegen zyn!"

MONARCHIE.

„ Of *Alleenheerſching*, heeft plaats, wanneer de wil en het belang van alle Leden der Maatſchappy, aan den wil van een enkeld Lid onderworpen zyn. Deeze Regeerings-

vorm

vorm is de flegtſte van alle (*), en wel daar door dat zy het verſt van de oorſprongkelyke gelykheid afwykt. Zy voegt een nieuw kwaad by al het nadeel der Ariſtocratie. Het eenig middel om haar te beperken en te beletten dat geen te zyn, 't welk men *Despotismus* noemt, is een keeten van kleine Dwingelanden of Ariſtocraaten, welke van ſchaakel tot ſchaakel van den Vorst tot op het Volk nederdaalt. Zomwylen weerſtreeven de belangen van deeze de oogmerken van den Vorst, wanneer zy zomtyds het Volk doen adem haalen, doch doorgaans het nog zwaarder drukken. Echter is het kwaad in den aart der alleenheerſching gelegen, zoo groot, dat zonder deezen keeten de Onderdaanen aan Beesten gelyk zyn, welken de wil van den Vorst ginds en derwaards dryft."

GEMEENEBEST.

„ Uit de drie voorgaande bepaalingen, blykt, dat geene deezer Regeeringsvormen geſchikt is, om het geluk der Maatſchappy te bewerken. De eerſte, op zich zelven genomen, de beste, is te zwak om de zedeloosheid te beteugelen. De twee laatſten zyn krachtiger, doch door hunnen aart eer geſchikt, om de ondeugden te bevorderen, dan wel om dezelve tegen te werken. 'Er ſchiet dus niets over dan eene wel ingerichte vermenging van de twee eerſten, door uit ieder het beste te neemen, en daar een geheel van te vormen, welke, als eene vierde Claſſe, alleen den naam van *Gemeenebest* verdient. Ten onrechte geeft men deezen naam aan de Democratie en Ariſtocratie: de eerſte is door haare gevolgen een *algemeen kwaad*, de tweede door haaren aart en gevolgen een *byzonder best*, alleen *best* voor de Overheerſchers. Zulk eene Maatſchappy verdient deezen naam, welker Conſtitutie op de gelykheid der Democratie gevestigd is, en die in

(*) „ Niets toont duidelyker, hoe zeer alle willekeurige Regeering tegen de Natuur van den mensch zelve ſtrydt, dan de gebreken van lichhaam en geest, aan welke de Vorſten zo wel als de minſten hunner Onderdaanen onderworpen zyn. Het gevoel van eigen zwakheid en onbevoegdheid, om over hunnen medemensch te heerſchen, heeft de Vorſten in oude tyden hun toevlucht doen neemen tot alle die verdichtſelen, door welken zy aan de blinde onkunde als afſtammelingen der Goden wierden voorgeſteld."

in haare Regeeringsvorm de kracht der Ariſtocratie bezit, doch op zodanig eene wyze beteugeld, dat 'er door de min of meer Ariſtocratiſche Regeeringsvorm geen inbreuk op de Democratiſche Conſtitutie kan geſchieden."

Om eene Maatſchappy dit geluk te doen genieten, geeft de Schryver vervolgens eenige Grondwetten op, die volgens zyn gevoelen de Conſtitutie van een Gemeenebest uitmaaken, en tevens eenige Articulen, die noodzakelyk zyn, om de Regeeringsvorm met de Conſtitutie volmaakt te doen overeenſtemmen; doch daar ons beſtek bepaald is, kunnen wy hier niet verder in uitweiden, en achten de bygebragte bepaalingen genoeg om des Schryvers denkwyze onzen Leezeren te doen kennen.

Verhandelingen over de Geſchiedenis, Regeeringswyze, Zeden, Gewoontens, Weetenſchappen, en fraaije Konſten van eenige Natien van Europa, door den GRAAVE D'ALBON, *Lid van verſcheidene Academien en geleerde Genootſchappen. Naar den tweeden Druk, uit het Fransch vertaald. Twee Deelen. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr.* 8vo.

Deeze Verhandelingen, van welke Engeland, het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, Zwitzerland, Rome, en Napels de onderwerpen uitmaaken, pryzen zich in 't byzonder aan, wegens de losſe en aangenaame wyze van behandeling, waarin dezelve zyn opgeſteld, en zyn uit dien hoofde regt geſchikt, om den leeslust van Aankomelingen op te wekken, en gaande te houden, ſchoon wy juist niet kunnen zeggen, dat dezelve veele nieuwe denkbeelden en aanmerkingen in zich bevatten.

Om den Leezer hier over te beter te doen oordeelen, zullen wy hier laaten volgen, het geen by in het tweede Deel, nopens de Vryheid van Zwitſerland en derzelver heilryke gevolgen, heeft aangeteekend.

„ Een woeste Landſtreek, ſchynende van de Natuur beſtemd te zyn, om altoos wild en onbebouwd te blyven, vertoont aan den opmerkzaamen Beſchouwer fraaije Velden, die door een verbazend aantal Landbouwers vrugtbaar gemaakt zyn, en by ſtaat nog meer verbaasd over de menigte haarer Inwoonderen. Het willekeurig gezag heeft 'er derhalven zynen troon niet opgerecht; of, zo dit ooit geſchied zy, deszelfs heerſchappy aldaar niet lang bezitten kunnen; gelyk de Stroomen en Watervloeden, die hier ſomtyds, met een vreesſelyk geweld van de hooge Bergen nederſtortende, zich over de nabygelegen Landeryen verſpreiden, aldaar verdwynen, met andere Stroomen of Rivieren zich vermengen, en nooit tot haa-

haare oorſprongkelyke bron wederkeeren, zou hier ook, zo haast de Vryheid dit Land verlaat, een onderdrukt en getergd Volk, eensklaps en met een ſnelle vaart van deszelfs hoog gelegen woningen nederdaalen, om zich ginds en herwaards te verſpreiden, zich met andere Volken te vermengen, en geen begeerte hebben om ooit in een Vaderland weder te keeren, waaruit het eenigſte goed geweeken was, dat aan dit Volk lust en liefde voor hetzelve had kunnen inboezemen. —— Het Land, waarin een willekeurig gezag heerscht, hoe vruchtbaar het uit de Natuur zyn moge, ſchynt tot eene eeuwige onvruchtbaarheid gedoemd te zyn; want ik zie, in het gebied van eenen willekeurigen Despoot, niets dan gevloekte Velden, die nauwlyks hier en daar eenige half verſchroeide of dorre halmen voortbrengen, als de waardige vrugten zo wel voor den verachtelyken ſlaaf, die dezelve gezaaid heeft, als den heerschzuchtigen meester, die dezelve zal inoogſten.

„ Zwitzerland is derhalven vry, het geniet reeds zedert lang zyne Vryheid, en is, om zo te ſpreeken, wel verzeekerd, dat het dit kostelyk geſchenk nog langen tyd ongeſtoord zal behouden. Dit is een zeer natuurlyke aaneenſchakeling van gevolgen, en de bewyzen daarvoor liggen in de korte beſchryving opgeſloten, welke wy van dat Land alreeds gegeeven hebben. Gelyk een lange en maar al te droevige ondervinding genoeg aangetoond en beweezen heeft, dat de Dwingelandy en het Despotismus geesſels zyn, welke ook de Staaten, die door de Natuur het meest begunſtigd zyn, niet ſlegts bederven, maar eindelyk geheel vernielen, zo moet door een tegengeſtelde reden daaruit voortvloeijen, dat de Vryheid, of wel een zagtmoedige, menschlievende en weldaadige Regeering alleen in ſtaat zy, om een arm Land in bloei te brengen, het welk bedekt is met barre rotzen en hemelhooge bergen, die meerendeels onvruchtbaar zyn. Wy kunnen ons derhalven niet bedriegen, wanneer wy met vrymoedigheid verzekeren, dat het inzonderheid de Vryheid is, die den Zwitſerſchen Landbouwer by zynen zwaaren arbeid aanmoedigt, en aan die Natie geleerd heeft nieuwe middelen van beſtaan uit te vinden. Wie anders dan de Vryheid heeft den Zwitſer zulke fraaije ontwerpen aan de hand gegeeven, en ten uitvoer doen brengen, als daar zyn het aanbouwen van woeste Landen, het vruchtbaar maaken van barre rotzen, en het uitdroogen van laage gronden en moerasſen, die te vooren ongezonde en beſmettende dampen uitwaasſemden? Zy is het die hem aanſpoorde, om zeer uitgebreide Bosſchaadjen in Akkerlanden te herſcheppen, die den Landman op ſteile rotzen ondersteunt, hem leert dezelve te vergruizen, daarop te zaaijen, en vrugten daarvan in te oogſten. Zy is het eindelyk, die hem voor zyne moeijelyken, aanhoudenden en afmattenden arbeid rykelyk beloont, die met een tedere en moederlyke hand het zweet van zyn aangezicht afdroogt,

droogt, het groove voedſel, dat hy geniet, ſmaaklyk maakt, hem, onder de ſchaduwe der wetten, gerust doet ſlaapen, zyn moed aanwakkert, zyne krachten vernieuwt, en hem, na geëindigden daaglykſchen arbeid, door een verkwikkelyke rust tot den arbeid van den volgenden dag voorbereidt.

„ Laat ons niet denken, als of de Landbouw, hoe zeer door de Vryheid aangemoedigd, ooit in ſtaat geweest zy die geheele uitgeſtrektheid van grond, welke van het diepſte der Valeijen tot aan de toppen der hoogſte Bergen reikt, eensklaps vruchtbaar te maaken. Neen! men bouwt zo ſpoedig niet als men afbreekt; het kwaad alleen vordert met een ongelooflyken ſpoed, want één oogenblik is voor hetzelve toereikend, om den arbeid van eeuwen te vernielen en over hoop te werpen. Het is geheel anders met het goede: dit kan zelden zo veel ſpoed maaken, want deszelfs voortgang is nooit zeker, ten zy het zich overhaaste, het maakt geene groote vorderingen, dan door middel van eenen ſtandvastigen en aanhoudenden arbeid, en door ſteeds hernieuwde poogingen: dus gaat het daarmede altoos langzaam voort.

„ Zedert Zwitſerland vry en daardoor gelukkig is geworden, heeft het zyne bevolking ſteeds zien toeneemen, het heeft zich van dat zelfde oogenblik af daarop toegelegd, om de middelen van beſtaan voor deszelfs Ingezetenen te vermeerderen, en, met onderhoud voor dezelven, te gelyk het getal zyner Kinderen te zien aangroeijen. De Akkerbouw, aanvanglyk alleen tot de vlakke Velden bepaald, is van toen af aan bloeijender geworden; zy bereikte langzaamerhand de heuvelen, en heeft eindelyk ook bezit genomen van het meeste gedeelte der Bergen, ten einde een grooter uitgeſtrektheid van Koornvelden te bekomen. De Inwooneren hebben uit dien hoofde eenige haarer Dorpen tegen de rotzen als het ware aangeplakt, anderen op de hoogſte en ſteilſte Bergen gebouwd, en ſommige in diepe Kuilen en zeer naauwe holle Wegen, om zo te ſpreeken, begraaven. Deeze onderſcheiden verrichtingen hebben al te ſamen tyd vereischt; en wanneer ik de Geſchiedenis van het Zwitſerſche Bondgenootſchap niet geleezen had, zou ik nogthands in myne waarneemingen diens aangaande beſlooten hebben, dat dit alles de gevolgen eener gelukkige onwenteling geweest zyn, en dat deeze Republiek, of liever de onderſcheiden Leden van het Bondgenootſchap, haare geboorte en opkomst aan die groote Gebeurtenis verſchuldigd zyn.

„ Dan het is niet nodig het bewys daarvoor in de verre afgelopen eeuwen te zoeken, of de hand aan te wyzen die aan dit werktuig een gantsch andere beweeging als het in vroeger tyd had, gegeeven, en deszelfs richting met geen minder wysheid als gelukkige uitkomst veranderd heeft. Het zal genoeg zyn, wanneer wy ſlegts aantoonen, dat men alleen uit de Afbeelding of Beſchryving van Zwitſerland, zonder daarby des-

deszelfs Conſtitutie in aanmerking te neemen, met grond van reden mag beſluiten, dat die ſtaat vry is, al zedert lang vry geweest is, en deszelfs Ingezetenen daar beneven wel verzekerd zyn, haare Vryheid nog langen tyd te zullen behouden.

„ Wanneer men Zwitſerland doorreist, ontmoet men overal op de hoogtens de overblyfzelen van Burgten, Vestingen en oude Kaſteelen, die zedert verſcheiden eeuwen vernield ſchynen. Men ziet 'er daarentegen niet één hedendaagſche Vesting, en zelfs geen Stad, die met een tamelyk Garnizoen voorzien, of in ſtaat zy eene lange Belegering uit te houden: al had men de Geſchiedenisſen van dat Land niet geleezen, zou men echter, op het zien van zo veele omgeworpen en verwoeste Kaſteelen, welke nooit herbouwd zyn, in deezer voege by zich zelve redeneeren: Deeze puinhoopen kunnen niet anders worden aangemerkt, dan als het graf der Dwingelandy en de eerſte Grondvesten der edele Vryheid. Die Gedenktekenen waren buiten twyfel door vyanden van het Volk in vroeger tyden opgebouwd: wreede en trotſche Souvereinen hadden daar binnen hun verblyf; van daar hielden zy haare Onderdaanen onder het juk van onderdrukking; zy waren van die hoogten ten allen tyde in ſtaat, om de wooningen der zodanigen tot puinhoopen te ſchieten, die zich tegen haare dwingelandy durfden aankanten. Of indien dit gantſche Land maar aan een Souverein toebehoorde, dan zyn deeze Kaſteelen zekerlyk bewoond geweest door zyne Stadhouders of Gouverneurs, die niet wisten hoe zy den mensch met zagtmoedigheid moesten beſtieren, en derhalven de Onderdaanen, over welke zy geſteld waren, deeden ondervinden, dat geene heerſchappy wreeder is, dan waar de Dienaaren van den Souverein heerſchen. Het lang getergde en daardoor in woede ontſteeken Volk, nam eindelyk eene gunſtige gelegenheid te baat, of deed dezelve misſchien geboren worden, om zich van zyn ondraaglyk juk te bevryden, en de ſchandelyke boeijen van ſlaaffche onderwerping van zich af te ſchudden. Het onttrok zich, door een gelukkig gevolg zyner edelmoedige poogingen, van onder de voeten der onderdrukking, en wierp zich in de armen van vryo onafhangkelykheid. Ieder ſteen van deeze puinhoopen draagt tot een eenwigduurend Gedenkteeken deezer groote Gebeurtenis in onuitwischbaare Letteren dit voor de eerſte Grondleggers van het Zwitſersch Bondgenootſchap zeer roemwaardig opſchrift: *Hier heeft de Tiranny, onder de ſlagen der opluikende Vryheid, den geest gegeeven.*

„ Het Volk heeft niet alleen nooit toegelaaten, dat deeze Gedenkteekenen zyner vroegere onderdrukking herbouwd wierden, maar het wil ook niet dulden, dat, onder voorwendſel van eigen verdeediging, of tot meerdere veiligheid van hetzelve, Vestingen aangelegd, of de Steden merkelyk verſterkt worden. Het is in dien ſtaat geenszins bedugt voor heerschzuch-

tige ontwerpen, die binnen 's Lands tegen zyne Vryheid gesmeed mogten worden, en nog veel minder voor de aanslagen van nabuurige Volken tegen zyne onafhangkelykheid; dus heeft het geene andere dan zyne eigene natuurlyke sterkte nodig tot zyne Verdeediging; en in den Staat, waarin het Land tegenwoordig is, zal geen aanzienlyk of vermogend Ingezeten, welke hulpmiddelen zyne heerschzucht en doorsleepen ziel hem daartoe aanbieden, ooit onderneemen durven, zyn Vaderland het juk van onderdaanigheid op te leggen. En al eens genomen, dat een vreemde Mogendheid machtig of gelukkig genoeg was, geheel Zwitzerland door zyne Krygsbenden te veroveren, hoe zal hy echter, by gebrek aan sterke Vestingen, middel vinden hetzelve te behouden, de Ingezetenen onder den dwang zyner wetten te doen bukken, en het Volk tot gehoorzaamheid of onderdaanigheid te dwingen?

„ De Zwitsers hebben genoegzaam geene reguliere Troepen in dienst: alle Ingezetenen zyn daar Krygslieden, en het Volk verlaat zich, wegens zyne verdeediging, alleen op zich zelve. De Natie is niet zeer bevreesd voor eenen Oorlog, maar zou echter ook niet gaarne aan deszelfs rampen blootgesteld zyn. Als een Schrander en Staatkundig Volk poogt het door alle middelen de inwendige rust en vrede te bewaaren, en zorgt nog veel meer dat het aan geene dier nabuurige Mogendheden de minste oorzaak van misnoegen geeve.

„ Vergenoegd met het gerust bezit zyner Bergen, begeert het zyne heerschappy niet uit te breiden over de vrugtbaarder Vlaktens, die hetzelve omringen; zyne Vredelievendheid en zeer omzichtig gedrag zullen aan dit Volk wel voor altoos zyne Vryheid doen behouden."

Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandsche Jeugd. Zesde Deel. Met Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by J. Allart, 1785. *In* 12*mo.*

In dit Deeltje hervat de kundige Schryver den draad der Geschiedenis weder op, dien hy in het voorige Deeltje, by den dood van Willem den Isten had afgebroken, en verhaalt verder de lotgevallen van ons Vaderland zederd dien tyd, tot op het twaalfjaarig Bestand, in den Jaare 1609 geslooten. Het is op dezelfde leerzaame wyze, en even sierlyk uitgevoerd als de voorige Deeltjes, waarvan wy reeds meermalen met lof hebben gewag gemaakt, en kan by aanhoudenheid als een nuttig Leesboek voor de Jeugd worden aangepreezen.

Ker-

Korte Historie en Beſchryving van Franeker, beginnende met den Jaare 1192, *en eindigende in het Jaar* 1785. *Behelzende: een Verhaal van deszelfs Geſchiedenisſen, Veldſlagen, Oorlogen, Belegeringen, Privilegien, Voorrechten, enz. Als mede: Verhaal van 't tweede Eeuwfeest van Vrieslands Hooge School te Franeker, plegtig gevierd op den* 22 *van Herfstmaand des Jaars* 1785. *Mitsgaders tegenwoordige geſteldheid van Franeker, zo van Regeering, Gebouwen, als anderzints. Uit oude en nieuwe Geſchiedenisſen, en andere echte Stukken, zo beknopt als mogelyk was, byeen verſameld, door* D. P. Z. *Te Franeker, by* D. v. d. Sluis, *en* D. Romar, 1785. *In gr. octavo.*

Dit Boekje, 't welk zeer eenvoudig, zonder eenige fierlykheid van ſtyl, doch echter duidelyk en klaar, niet voor Geleerden, maar voor de Burgers van Franeker, is opgeſteld, is gedeeltelyk getrokken uit de Werken van *Schotanus*, *Winſemius*, en *Foeke Sjoerds*, en gedeeltelyk ſamengeſteld uit eenige oude en nieuwe ongedrukte Stukken, van welken ſommige te vergeefs elders zouden gezogt worden; zo dat men hier nog al eenige byzonderheden vindt, die men elders niet aantreft. In 't byzonder munt hierin uit, het Verhaal van 't tweede Eeuwfeest van Vrieslands Hooge School te Franeker, onlangs gevierd, waarvan ons hier een naauwkeuriger en omſtandiger bericht word medegedeeld, dan men elders, voor zo verre wy weeten, vinden kan.

Lienhard *en* Geertruid. *Een Boek voor het Volk. Uit het Hoogduitsch vertaald*, 1786. *Behalven de Voorrede*, 330 *bl. In gr. octavo.*

Een Zwitzersch Dorpsvoogd, (zo veel als by ons een Onderſchout,) tevens een Herbergier, verleidde veelen der Dorpelingen tot zuipen en ſpeelen. Onder derzelver getal was ook een Metzelaar, *Lienhard* geheeten, een goedhartig Man, maar die eenigermaate onder 't bedwang van den Voogd ſtond, ter zaake van opgeſchooten penningen, welken hy den Voogd, (die zig meermaals van dat middel bediende ter onderdrukkinge der Dorpelingen,) niet weder ter hand kon ſtellen. Hy bezefte zelf, met leedweezen, dat hy zyn Huisgezin in den grond boorde; maar hy zag 'er niet door om zig tegen den Voogd te verzetten. Zyn Huisvrouw *Geertruid* noopte hem om deswegens by den Heer van 't Dorp te klaagen, dan de vrees wederhield hem. Hierop onder windt zy zelve het, ſteunende op de menschlievendheid van den Heer *Arner*, hunnen Landsvader. De Heer *Arner* hoort haare klagten met medelyden, en belooft haar zyne hulp, die hy ook wel dra werkſtellig maakt; byzonder door *Lienhard* de metze-

ling

ling van een Kerkgebouw aan te bevoelen. De Voogd, de ongunst van zynen Heer, die over zyne handelingen op hem verſtoord was, ondervindende, wendt alle poogingen aan, om *Lienhard* te dwarsboomen, en 't Gemeen tegen den Heer op te hitzen. Middelerwyl ontdekt de Heer, dat de Voogd zig ſchuldig gemaakt heeft aan veelerleie wanbedryven, 't welk hem doet beſluiten, om den Voogd af te zetten, en als een hoogſtraffchuldigen te vonnisſen; dan door zyne gemaatigheid verzagt hy de uitvoering van 't geſlaagen vonnis. —— Zodanig is het hoofdbeloop van dit Geſchrift, en de Voordragt hiervan is doormengd met eene groote verſcheidenheid van gevallen, die eene reeks van verſchillende tooneelen des gemeenen menſchlyken leevens behelzen, op welken het braave Huisgezin van *Lienhard* en *Geertruid* een voornaamen rol ſpeelt; het welk den Schryver vermoedelyk bewoogen heeft, om hunlieder naam op den tytel te plaatzen. Alles verleent een aantal van leerzaame voorſtellingen en zedelyke bedenkingen, die, naar het bedoelde van den Autheur, zeer wel geſchikt zyn, „ om het Volk „ eenige waarheden, die voor het zelve van gewigt zyn, op „ eene wyze voor te ſtellen, dat zy in het hoofd en in 't hart „ dringen." Tot een ſtaal hier van ſtrekke het ſterfbedde der Moeder van *Rudi*, met de melding van een even voorafgaand geval.

De Moeder van *Rudi*, (een eerlyk perſoon in armoede gedompeld, door dien de Voogd zig medeedig, voor eenige jaaren, meester gemaakt had van eene Weide, welke *Rudi* in wettigen eigendom toekwam,) had op haar Ziekbedde ontdekt, dat haar kleinzoon *Rudeli* Aardappelen geſtolen had. Zy beſtrafte en vermaande hem niet alleen deswegens, maar rustte ook niet, voor dat *Rudi* met zynen Zoon, hoewel ze genoegzaam op ſterven lage, zig naar 't huis van *Lienhard*, dien *Rudeli* de Aardappelen ontvreemd had, wendde, om vergiffenis van den begaanen diefſtal te ſmeeken. Dit bragt het volgende Tooneel te wege.

„ RUDI nam zyn kleinen RUDELI by de hand, en ging met hem. GEERTRUID was alleen t' huis toen zy kwamen, en zag ſen eerſten, dat de Vader en het Kind de traanen in de oogen hadden.

„ GEERTRUID. Wat komt ge toch hier doen Buurmaan RUDI? Waarom ſchreit ge? Waarom ſchreit dat Kind? —— (Dit vraagt zy met een vriendelyk weezen en geeft den Kleinen de hand.)

„ RUDI. Ik moet by U komen, om dat RUDELI eenige reizen Aardappelen uit uw kuil genomen heeft. Zyne Grootmoeder heeft het gisteren gemerkt, en hy heeft het bekend. —— Vergeef het ons GEERTRUID! Zy legt te ſterven, en heeft zoo even afſcheid van ons genoomen. Ik weet niet wat ik zeg, zoo vol angſt en zorgen ben ik, zy laat U ook om vergiffe-

nis

dis bidden. —— 't Is my in myn ziel leed GEERTRUID dat ik ze U niet te rug kan geeven, maar ik wil 'er van harte gaarne een paar dagen voor komen arbeiden. Nog eens, vergeef het ons! De Jongen heeft het uit honger gedaan.

„ GEERTRUID. Hou toch eens den mond van die dingen RUDI! En Gy, myn lieve Jongetje, beloof my, dat gy nooit iemand weêr iets ontneemen zult. (Zy kust hem en vaart voort.) Gy hebt een braave Grootmoeder, word ook eens zoo braaf als zy.

„ RUDELI. Vergeef het my Vrouw LIENHARD! God weet het, ik zal niet meer ſteelen.

„ GEERTRUID. Neen Kind doe het niet meer. Gy weet nu nog niet hoe ellendig en ongelukkig alle Dieven worden. Doe het toch niet meer! En als gy honger hebt, kom dan liever by my, en zeg het my, als ik het heb dan wil ik u wat geeven.

„ RUDI. Ik dank God, dat ik nu aan de Kerk wat zal verdienen, en dan zal, hoop ik, de honger hem tot zulke dingen niet meer verleiden.

„ GEERTRUID. Het heeft LIENHARD en my zeer verheugd, dat de Jonker ook aan u gedacht heeft (*).

„ RUDI. En my verheugt het, dat myn Moeder dien troost nog beleeft heeft. Zeg toch aan uw Man, dat ik eerlyk en trouw by hem zal werken, en vroeg en laat by het werk zal weezen. Ik wil my de Aardappelen ook van harte gaarne van het loon laaten aftrekken.

„ GEERTRUID. Dat is afgedaan RUDI! Dat zal myn Man zeker niet doen. Wy zyn, Gode zy lof! door dit werk ook zeer verligt. —— Maar ik wil met je na je Moeder gaan, als ze zoo ſlecht is. (Zy vult RUDELI den zak met gedroogde Appelen, en zegt hem nog eens): Nou lieve Jongen neemt toch nooit van iemand iets weêr, en hierop gaat zy met RUDI naar de Zieke. Onderweg ziende, dat hy Loof onder een Nooteboom opſaamelt, om het Dekbed van zyn Moeder wat beter op te vullen, helpt zy hem, en hierop ylden ze ſaamen naar de Zieke. —— GEERTRUID groette de Lyderes; CATHARINA nam haare hand, en ſchreide.

„ CATHARINA. Gy ſchreit GEERTRUID, daar wy het moesten doen. Hebt ge 't ons vergeeven?

„ GEERTRUID. Och wat vergeeven, CATHARINA, uwlieder nood gaat my aan 't hart, en nog meer uwe goedheid en zorgen. God zal uwe trouw en uw vlyt voorzeker nog aan de uwen zegenen, braave Vrouw!

„ CATHARINA. Hebt ge 't ons vergeeven GEERTRUID?

„ GEER-

(*) LIENHARD naamlyk had RUDI, ſchoon hem de dieſſtal der Aardappelen al vroeger bekend ware, uit een hartlyk medelyden met hem van wegen zynen armoedigen toeſtand, boven anderen opgenoemd, toen de Heer *Arner* van hem begeerde te weeten, welken armen Huisvaders in 't Dorp hy den meesten dienst zou kunnen doen, met hen, onder zyn opzigt, aan 't Kerkgebouw te laaten arbeiden, en hier door had RUDI vast voor een jaar werk, tegen 25 Kreutzers daags; dat is min of meer acht Stuivers van ons geld, 't geen in Zwietſland een zwaar dagloon is.

„ GEERTRUID. Zwyg toch hiervan CATHARINA! Ik wenschte maar, dat ik U in uwe ziekte eenige verkwikking kon geeven.

„ CATHARINA. Gy zyt wel goed GEERTRUID! Ik dank U, maar God zal wel haast uitkomst geeven. —— RUDELI! hebt ge 'om vergiffenis gebeden? Heeft zy 't U vergeeven?

„ RUDELI. Ja Grootmoeder! Zie toch hoe goed zy is. (Hy toont haar den zak met gedroogde Appelen.)

„ CATHARINA. Ik word zoo bedwelmd. Hebt ge ze dan wel recht om vergiffenis gebeden?

„ RUDELI. Ja Grootmoeder, 't was my zeker wel ernst.

„ CATHARINA. Ik word zoo sluimerig en 't wordt zoo donker voor myne oogen. ——— Ik moet my haasten, GEERTRUID, (dit zegt zy zagt en met een gebrooken stem) — ik wilde u nog wel iets verzoeken, maar durve ik? Dit ongelukkig Kind heeft u bestoolen — durve ik U toch nog bidden GEER--TRUID — als ik —— dood zal weezen — deeze arme — verlaa--ten kinderen — ach — zy zyn — zoo ver–laa–ten. —— (Zy steekt de hand uit, de oogen zyn al toe) durve ik —— hoopen —— volg haar —— —— RUDI. —— —— —— Zy sterft zonder uit te kunnen spreeken. RUDI geloofde dat zy in slaap geraakt was, en zei aan zyne Kinderen: spreekt nu geen woord, Grootmoeder slaapt; ach mogt haar dat nog redden! Maar GEERTRUID vermoedde dat het de dood was, en zei het aan RUDI.

„ Hoe hier op Vader en Kinderen de handen saamen sloegen en onvertroostlyk waren, kan ik met geen pen beschryven. —— Lezer —— laat my zwygen en weenen, want het hart is my vol. —— Ha! beschouwen we hier, hoe de menschheid in het laage stof der aarde ryp worde voor de onsterflykheid, en hoe zy in de pragt en de weelde van de wereld onryp verwelke! — Weeg toch, o Mensch! weeg toch de waarde van het leeven op het doodbed van menschen af; — en Gy die den Armen veracht, beklaagt en niet kent, — zeg my of iemand die slecht geleefd heeft zoo kan sterven? Maar ik zwyg, ik wil u niet leeren, Menschen! Mogt gy zelven de oogen opdoen en rond zien, waar geluk en ongeluk, waar zegen of geen zegen in de wereld is.

„ GEERTRUID troostte den armen RUDI, en herhaalde hem den laatsten wensch van die edele Moeder, welke hy in zyne ontsteltenis niet gehoord had. —— Hierop vatte hy haar trouwhartig de hand. —— Ach hoe bitter valt my het verlies van die trouwe Moeder! Hoe goed was ze GEERTRUID! Och! gy zult ook aan haare laatste bede denken? niet waar?

„ GEERTRUID. Ik moest een hart hebben als een steen, als ik die vergeeten kon. Ik zal aan uwe Kinderen doen al wat my mogelyk is.

„ RUDI. Ó Dat zal U God vergelden, dat Gy aan ons doen zult!

„ GEERTRUID keert zich naar 't venster, wischt haare oogen af, heft ze hemelwaart, zucht, en neemt daarop RUDELI en de overige Kinderen een voor een met heete traanen in de armen, verricht het nodige aan de Doode, en gaat niet, voor dat alles bezorgd is, weder naar huis."

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte uitbreidingen en opheldere aanmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Gesch. aen 't Ill. Athen. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van 't Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Elfde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1785. *In gr. octavo* 595 *bladz.*

Met dit Deel loopt de Verklaring van het Boek der Psalmen ten einde, als waarin zyn Hoogeerwaerde Ps. XLII—CL. uitbreid en opheldert; leverende over deze Zangstukken, even als over de voorgaende, ene reeks van leerzame onderrichtingen; waervan in dezen nog ter proeve kunnen strekken, zyne bedenkingen over het HALLEL der Jooden, beginnende met den CXIIIden, en eindigende met den CXVIIIden Psalm. ——— Nopens dit HALLEL, of dezen Lofzang, by uitnemendheid, welken de Jooden zongen, op de hooge Feesten van Paeschen, Pinksteren en Loofhutten, mitsgaders op het Feest der inwyinge of vernieuwinge des Tempels, beantwoord de Hoogleeraer de drie volgende vragen, op deze wyze.

„ I. Wanneer is het by de Joden in gebruik gekomen, om deze zes Psalmen, tot een HALLEL of Lovzang op de Feesten te gebruiken?

„ Zekerlijk is dit gebruik van veel later herkomst, dan de instelling der hooge Feesten zelve: want deze liederen zijn in latere tijden gedicht, daar Israël en Juda onderscheiden worden, Ps. 114: 1, 2. en 'er Ps. 116: 19. van den Tempel te Jerusalem gesproken wordt. ——— In een zeker tractaet van den THALMUD, wordt wel gezegd, dat de gewoonte van het HALLEL te zingen, zeer oud is; maer, het getuigenis van den Thalmud is van weinig gezach, daer dezelve eerst in de derde Eeuw, na 's Heilands geboorte, is begonnen verzameld te worden. Ook zijn de gedachten der Joodsche Meesteren, omtrent dit stuk, zeer

verſchillende. En daer het blykbaer is, dat Pſ. 113. na de Babijloniſche gevangenis opgeſteld zij, is gevolgelijk het gebruik van deze liederen, tot een HALLEL of Lovzang op de hooge Feesten, eerst na de wederkeering uit Babel, by de Joden ingevoerd.

„ II. Is deze gewoonte op Godlyk gezach ingevoerd, of is het alleen eene menschlyke inſtelling? ——— Wy nemen de vryheid om van het vry algemeen aengenomen begrip te verſchillen; en te verklaren, dat deze gewoonte, nae onze gedachten, niet anders zy dan eene menschlyke inſtelling; om dat de bewyzen, welke men voor den Godlyken oorſprong van dit gebruik bybrengt, ons geheel onvoldoende zyn voorgekomen. ——— Laten wy dezelve kortelyk ter toetſe brengen.

„ α. Het bewijs, uit den Thalmud ontleend, verdient geene aendacht. ——— In de verhandeling over het Paeschfeest, *Peſachim* genaemd, fol. 117. c. 1. zeggen de Joodſche Meesters wel, dat dit gebruik door de Propheten aen Israël zij voorgeſchreven: maer deze uitſpraek, als zijnde een getuigenis van lateren tijd, kan hier niets beſlisſchen. Ook geven de Joodſche Meesters, van hunne uitſpraek, geenen anderen grond, dan eene mondelinge overlevering.

„ β. 'Er ſchijnt, in den eerſten opſlag, meerder kracht te zijn in het bewijs, hetwelk men ontleent uit Jeſ. 30: 29. *Daer zal een lovzang zijn by ulieden, gelijk in den nacht, wanneer het Feest geheiligd wordt.* —— Deze woorden leeren duidelyk genoeg, dat 'er by Israël eene gewoonte plaets had, om het Feest, des nachts te vooren, met eenen lovzang in te wijden; trouwens, alle de Feesten onder Israël werden, met openbare vreugde tekenen, met zang en ſpel gevierd. Maer wordt daerom, door den gemelden *lovzang*, bepaeldelyk die zoo genaemde HALLEL bedoeld? Veeleer heeft men te denken, dat deze Pſalmen, als zijnde, ten minſte eenige van dezelven, van lateren oorſprong, in JESAIAS tijden nog niet voor handen waren. Voeg 'er by, dat 'er, in de aengehaelde plaets, niet van een gezang geſproken worde, hetwelk tot de plechtigheden van het Feest zelve behoorde, maer van eenen lovzang, met welken het Feest des nachts te vooren werd ingewijd.

„ γ. Voornamelijk beroept men zich op Matth. 26: 30, alwaer wij lezen, dat de Heer JESUS, na dat hij het Paſcha gegeven, en *den lovzang gezongen* had, uitging naer den Olijvberg.

„ *a.* Maer

„ *a.* Maer geſteld zijnde, dat de Heer JESUS dit HALLEL, onder de plechtigheden van het Paeschfeest, met zijne Discipelen gezongen hebbe, zou 'er dan nog uit voortvloeijen, dat deze gewoonte van een Godlijk gezach geweest zy? Heeft onze Godlijke Leeraer zich niet meermalen geſchikt, nae de gewoonten en gebruikelijkheden van de Joodſche Kerk in zijnen tijd? Het is waer, Hij verzette zich tegen de grillige en dwaze inſtellingen der Pharizeeuwen; maer Hij vereenigde zich altoos met zulke inſtellingen der Joodſche Kerk, welke onberispelijk waren, en hare nuttigheid hebben konden.

„ *b.* Dan, wij behoeven tot de gemelde onderſtelling in het geheel niet te komen. ——— MATTHÆUS bericht ons niet, welken Lovzang de Heer JESUS gezongen hebbe. 'Er ſtaet eenvouwig ὑμνησαντες, het welk in het algemeen en onbepaeld te kennen geeft, dat Hij, met zijne Discipelen, den eenen of anderen Lovzang gezongen hebbe. Wat grond is 'er dan om te beweeren, dat wij door dien *Lovzang* bepaeldelijk dit zoogenaemde HALLEL verſtaen moeten? ——— Daerenboven, volgens de Joodſche overlevering, werd het HALLEL onder het eten van het Paſcha gezongen, gedeeltelijk voor, en gedeeltelijk na, den vierden beker. Maer MATTHÆUS zegt, dat de Lovzang door JESUS gezongen zij, na het eten van het Paſcha, en het eindigen van den ganſchen maeltijd.

„ 'Er is derhalven geen genoegzaem bewijs in het geheel, om deze gewoonte als eene plechtigheid van Godlijken oorſprong te beſchouwen. Wij houden dezelve daerom, voor eene menschlijke inſtelling, van zoortgelijken aert als die bepalingen, volgens welke bijzondere gedeelten van de Wet en de Propheten, op zulke bepaelde Sabbathen, in den openbaeren Godsdienst, werden voorgelezen. —— Deze inſtelling zal, met een Godvruchtig oogmerk, door de Joodſche Kerk, op den eenen of anderen tijd, zijn ingeſteld, en van dien tijd af, kon deze verzameling van Pſalmen, zeer gevoeglijk, tot openbare ſtichting, op de Feesttijden worden opgezongen.

„ III. Nu zal het ons gemakkelijk vallen, om de derde vraeg te beantwoorden: of namelijk, dit HALLEL, of Feestgezang, ook een Prophetisch uitzicht gehad hebbe, op ſommige aenmerkelijke tijden en gewichtige gebeurtenisſen van de Kerk des N. T., welke afgebeeld zijn door de Feesten van Israël?

„ In dit begrip ſtaen Godgeleerden van den allereerſten

rang; die meenen, dat deeze bundel van Pſalmen Prophetisch moete verklaerd worden, in betrekking tot bijzondere tijden des N. T., van het begin tot het einde. ——— Volgens dit begrip zou men —— Pſ. 113. de oprichting der nieuwe Huishouding onder Israël voorſpeld vinden; ——— Pſ 114. de roeping der Heidenen, tot de gemeenſchap der Kerke; —— Pſ. 115. de onderwerping der Heidenen, en hunne inlijving in de Kerk; —— Pſ. 116. de verloſsing der Kerke van den Antichrist; —— Pſ. 117. het ingaen van de volheid der Heidenen; —— en Pſ. 118. het zalig worden van gansch Israël. —— Laten wy wederom de bewijzen ter toetſe brengen.

„ «. Het eerſte ontleent men, uit het gebruik van deze Pſalmen, op de hooge Feesten. —— De Feesten van Israël, zegt men, waren voorbeelden van de tijden des Nieuwen Testaments: gevolgelijk moeten ook de Pſalmen, welke op die Feesten gezongen werden, niet alleen in hunne letterlijke beteekenis, op het oude Israël, maer ook, in den Prophetiſchen zin, op de Kerk van het Nieuwe Testament, en hare lotgevallen, worden toegepast. —— De wettigheid van de gevolgtrekking, van de Feesten zelve, tot de Lovzangen, welke op die Feesten gezongen werden, zoekt men te ſtaven, door de volgende redeneering. Deze lovzangen, zegt men, maekten een gedeelte uit van de Feestviering; zijn nu de Feesten zelve voorbeeldig geweest, dan moeten ook deze gezangen eene Prophetiſche beteekenis hebben.

„ 'Er is bij ons geen twijfel aen, of de hooge Feesten, door God zelven ingeſteld, dienden niet alleen, om Israël voorledene weldaden te herinneren; maer ook, om toekomende gebeurtenisſen onder den dag van het N. T. af te teekenen: hoewel dit evenwel niet uitgeſtrekt moet worden tot zulke Feesten, welke in latere tijden van menſchelijke inſtelling waren, gelijk het Feest van Purim, en dat der vernieuwing van den Tempel. ——— Maer, om dat de Feesten zelve voorbeeldig waren, moeten daerom de Liederen, welke bij gelegenheid van die Feesten gezongen werden, eene Prophetiſche beteekenis hebben? ——— Deze gevolgtrekking zou dan zelvs nog niet eens doorgaen, wanneer de gemelde gezangen een gedeelte der Feestviering hadden uitgemaekt: want dan moesten niet alleen de Sabbathsliederen, maer ook die bijzondere gedeelten van MOSES wet, welke op de Sabbathen werden voorgelezen, alle Prophetisch verklaerd worden, om dat dezelve een gedeelte

te der Sabbathsviering uitmaekten, en de Sabbath mede een voorbeeldig uitzicht had op de Kerk van het Nieuwe Testament. ——— Maer de gemelde gezangen kunnen niet, als een wezenlijk gedeelte der Feestviering, beſchouwd worden; naedien de gewoonte, om deze liederen op de Feesten te zingen, van veel lateren oorſprong is, dan de Feesten zelve. Derhalven zijn de Feesten, verſcheidene eeuwen, zonder deze gezangen gevierd; en hoe kan dan het zingen van deze Liederen, als een wezenlijk gedeelte der Feestviering, beſchouwd worden? Daerenboven hebben wij gezien, dat de gemelde gewoonte eene menſchelijke inſtelling zij, en zou eene menſchelijke inſtelling, hoe godvruchtig ook, om zekere liederen op de hooge Feesten te zingen, eenen grond kunnen opleveren, om die liederen tot Prophecijen te maken?

„ β. Een ander bewijs zoekt men in den inhoud van deze Pſalmen zelve; die zodanige uitdrukkingen en voorſtellen behelzen zouden, welker volle nadruk, niet anders dan op de Kerk des Nieuwen Testaments, en wel op deze of gene bijzondere tijden, kunnen worden toegepast." ——— Edoch, dit kan men, naer des Hoogleeraers inzien, op geen vasten grond, van alle deze Pſalmen, beweren; en 'er is in de meesten niets, 't welk ons zou noodzaken, om dezelven Prophetisch op te vatten; gelyk hy, in zyne ophelderende aenmerkingen over die Pſalmen, vervolgens toont. ——— Pſ. CXIII. is, zyns oordeels, betreklyk tot de tyden der *Maccabeen*; en zo ook naestdenklyk Pſ. CXIV; indien dezelve niet oogt op de dagen van *Hiskia*; waertoe Pſ. CXV. en CXVI, die vermoedlyk door *Hiskia* zelven gedicht zyn, vry duidelyk behooren. Wyders beſchouwt de Hoogleeraer Pſ. CXVII. Prophetisch, als ſlaende op de eerſte aenkondiging der Euangelieleere aen de Heidenen; en nopens Pſ. CXVIII. is hy niet vreemd van te denken, dat de eerſte 21 verzen oogen op de dagen van *Hiskia*, en dát die Vorst, by het dichten van dat Lied, zyne gedachten voorts, door den Prophetiſchen Geest, verheven heeft, tot de beſchouwing van den Meſſias; die, uit ene vernedering, ongelyk dieper dan de zyne, by uitnemendheid hoog verheven zou worden, volgens vers 22 – 27. Oordeelt men, dat 'er geen grond is, om te ſtellen, dat Koning *Hiskia* de gave der Prophecye ontvangen hebbe, dan zou men, zyns agtens, hier mogen denken, op een Dichter van later tyd, ſprekende in den naem van het Joodſche Volk; toen het uit de woede en

vervolgingen van *Antiochus Epiphanes* verlost was: en dat die vs. 22, en vervolgens, door den Prophetiſchen Geest geſproken hebbe, in naem der Euangeliekerk, zo als zy zich over de verhooging van den Middelaer verblyden zoude.

Leerreden over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efezeren, behelzende eene verklaaring der voornaamſte ſtoffen, welke in de drie eerſte Hoofdſtukken van dien Brief vervat zyn. Door* PIERRE DU BOSC, *laatst zeer beroemd Leeraar der Walſche Kerk binnen Rotterdam. Derde Deel. Tweede en laatſte Stuk. Uit de Franſche Taal in het Nederduitsch overgebragt, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1786. *In gr. octavo* 196. *bladz.*

Met dit laetſte ſtukje, behelzende nog vyf Leerredenen, over Eph. III. 11—17, loopt deze verzameling ten einde, en daer we zedert de afgifte van het eerſte (*), meermaels van dezelven gewag gemaekt hebben, zullen wy 'er nog een ſtael van de uitvoering uit mededeelen. 's Mans Leerreden over *het gevaerlyke der vertraginge in den Godsdienſt*, naer aenleiding van Eph. III. 13, behelst, onder anderen, de volgende aenmerkingen, over de voornaemſte oorzaken der vertraginge, welken hy tot drie brengt; te weten, *traegheid*, *liefde tot de waereld* en *vreeze voor gevaer*, over welke drie oorzaken, de Eerwaerde *du Bosc*, zich aldus uitlaet.

„ Het is zeker, dat traagheid en achteloosheid deeze vertraaging voortbrengt Dit is de ongelukkige oorzaak, waardoor zo veele menſchen hunne godsvrucht verliezen. Na eenige poogingen van gebeden, vasten, leezen, oefening in de heiligmaaking, verwaarloozen zy zichzelven, laaten alles vaaren, dompelen zich in de bezigheden of vermaaken, zonder aan God te denken; en hierdoor vallen zy allengskens, in de ongeregeldheid en in de ondeugd. Het is onmogelyk, dat dit anders zou kunnen zyn; want onze beweeging, onze ſtrekking tot het goede, niet natuurlyk zynde, zo is het ontwyfelbaar, dat zo dra dezelve wordt tegengehouden, wy weder in het kwaad vallen. Na-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 580.

Natuurlyk ſtrekt onze neiging tot de zonde, en het water is niet meer geneigd tot koud worden, en de zwaare ligchaamen om naar de laagte te vallen, dan wy genegen zyn tot ongeregeldheden en bederf. Gelyk dan, welke graad van hitte, men ook aan het water moge geeven, indien men niet geduurig voortgaat, met het zelve in die warmte te houden, indien men het aan zich zelve overlaat, zo is het zeker, dat het, op zichzelve ſtaande, koud zal worden: —— hoe hoog men ook een ſteen moge opgeheven hebben, indien men niet onophoudelyke poogingen aanwend, om denzelven te onderſteunen, indien men denzelven, maar een weinig, aan zichzelven overlaat, zo is het ontwyfelbaar, dat hy weder naar beneeden ſtorten, en door zyne eigene zwaarte, om laag gefleept zal worden. Het is eveneens met ons gelegen, hoe brandende en gloeiend ook de godsdienſtigheid van ons hart zyn mag, tot welk eene hoogte onze godsvrucht ook geklommen zy, indien wy beginnen te vertraagen, het is zeker, dat wy aanſtonds onze voordeelen zullen verliezen, en dat ons hart, 't welk van natuure als water is, aan zich zelven overgelaaten, zal ontbloot worden, van alle de warmte, welke het zelve reeds verkreegen had; ja dat ons hart, 't welk van natuure ſteen is, zo dra het zelve niet meer onderſteund, maar los gelaaten wordt, door zyne eigene zwaarte naar beneden vallen, en van zich zelven in den afgrond ſtorten zal. Gelyk men dan, om het water warm te doen blyven, geduurig het vuur moet gaande houden, en gelyk men, om een zwaar ligchaam in de hoogte te houden, zulks geſtadig moet onderſteunen, eveneens wordt 'er tot onderhouding van geloof en godsvrucht, een geduurige arbeid vereischt. Geſtadig moet het oog gevestigd weezen op de Schrift, het hart biddende, de handen werkzaam, het verſtand naſpoorend, en het geweeten opmerkzaam, omtrent het goede, zal men het hemelsch vuur van liefde tot God gaande houden, of anderzins zal het haastelyk uitdooven. Geſtadig moeten heilige zielsverzuchtingen, van godsvrucht en yver, ons naar den hemel opheffen, of wy zullen weder ras naar de aarde nederdaalen, en daaraan vastgehegt en verkleefd worden, zo dat wy daarvan niet weder los raaken kunnen. En gelyk hy, die tegen den ſtroom van een ſnelvlietend water aanroeit, zyne riemen niet maar even kan loslaaten, zonder te rug te gaan, en door den ſtroom weggevoerd te worden, alzo ook wy, die in deeze waereld moeten oproeijen, tegen

den ſterken ſtroom der vleeſchelyke begeerlykheden, en der gewoonte van de waereld, kunnen onze zorgvuldige poogingen niet een oogenblik opſchorſen, of wy verwyderen ons, zeer verre, van het einde daar wy naar ſtreeven. Geene traagheid derhalven, geene nalaatigheid in de godsvrucht! Daartoe behoort eene geduurige werkzaamheid, eene onafgebrokene waakzaamheid; hy, welke daarin traag is, gaat ten verderve. —— Seneka zeide eertyds, dat, in het ſtuk der Wysbegeerte, ſtil ſtaan of nalaaten, weinig van elkander verſchilden, dat het bykans het zelfde ware, of men de beoefening daar van naliet, dan of men dezelve ſlechts by tusſchenpoozingen waarnam, om dat, wanneer men dezelve eenigen tyd liet vaaren, men zeer veel te rug ging, en welhaast tot de onkunde verviel. Het is eveneens gelegen, met de Christelyke Wysbegeerte, en de zaligmaakende kennis. In dezelve ſtil te ſtaan, is byna zo veel, als dezelve geheel na te laaten; daarin ophouden, is zo veel, als dezelve te verlaaten. Men moet zich, geduurende zyn geheele leven, daarop toeleggen, daaraan overgeeven, en nooit vertraagen, in deeze gewigtige oefening, indien men de vruchten daarvan niet verliezen wil.

De tweede oorzaak deezer droevige vertraaginge, is de liefde tot de waereld, welker bekoorlykheden en aanlokzelen, in veele menſchen, eenen tegenzin tegen het geloof verwekken, en hen afkeerig maaken, van de heiligheid. Zy gedraagen zich als hun eerſte vader Adam, welke zyn onſchuld verloor, door het proeven van zodanige vruchten, welken begeerlyk voor het oog en goed ter ſpyze ſcheenen. Rykdom, aanzien, vermaaken zyn die bekoorlyke voorwerpen, welken Adams kinderen krachtig verlokken, en 'er veelen in het verderf ſleepen. Zy laaten zich verblinden, door deeze valſche diamanten, en kunnen niet blyven pal ſtaan, tegen deeze aangenaame vyanden, welke hen al ſtreelende en vleyende den doodſteek geeven. Demas verliet de Apostelen en Kerk van CHRISTUS, om de genoegens van deeze tegenwoordige waereld te ſmaaken: en van alle tyden af, heeft men maar al te veel zulke ongeloovige Demaſſen gezien, wien de lust tot aardſche voordeelen, en waereldſche geneugtens, de zyde van den Heere JESUS deeden verlaaten. Men vindt zelfs zulken, die de weder-waardigheden wederſtaan, maar die bezwyken, voor een ander ſoort van zagte en vleijende verzoeking, waardoor de mensch geſtreeld wordt. Ja, men heeft menſchen gezien, die zich niet laaten aftrekken van den weg der zaligheid, door

door de doornen en ſteenen, welken zy op hun pad ontmoetten; maar die naderhand te rug gingen, om de goudene appelen op te zoeken, welke men hen toewierp; even als Judas, die den Zaligmaaker volgde, geduurende zynen laagen ſtaat, en onder al zyn ſmaad; maar die Hem verraaderlyk verkogt, zo dra men tot hem van geld ſprak, en hem de blinkende zilverlingen toonde.

„ Dan men kan niet tegenſpreeken, dat de voornaame oorzaak, van de vertraaging der Christenen, gelegen zy in de vreeze voor de wederwaardigheden, de rampen en de lydingen, welke hen overkomen. Trouwens, deeze vreeslyke aanvallen, zyn zulke felle ſlagen, welke natuurlyk verbaazen, vrees aanjaagen, en het geloof van veelen doen wankelen. Daar worden 'er maar zeer weinigen gevonden, welke dat geloof bezitten, kostelyker dan goud, 't welk midden in de vlammen bewaard blyft, en niets van zyne waarde noch zuiverheid verliest, zelfs in de hitte van een vuurigen oven. Het vuur, en de brandende houtſtapels verbreeken ligtelyk de banden, waar mede veelen aan JESUS CHRISTUS verbonden waren: de wind van tegenſpoed doet hen wel haast het zeil wenden. Zy waren in het ſchip der Kerk ingegaan, terwyl het zelve in de haven lag, bevryd van ſtormen. Zy hadden een poos gezeild, terwyl het ſchoon weder was; maar wanneer de ſtorm begint op te ſteeken, wanneer winden en baaren, met een ysſelyk geweld, tegen het ſchip aandruisſchen, als dan ontzinkt hun hart, hun geest wordt ontroerd in hun binnenſte, en in de vreeze van te zullen vergaan, berokkenen zy zich hun eigen verderf, door eene laf hartige beſchroomdheid, welke hun ſchipbreuk doet lyden aan 't geloof. ——— Dit is ook de reden, waarom Apostel Paulus, in onzen tekst, de Efezeren vermaande *niet te vertraagen*, voornaamelyk op deeze geweldige verzoeking door lyden het oog heeft; als zynde daarvan de gewoonelykſte en ſterkſte oorzaak. *Ik bid u*, zegt hy, *dat gy niet vertraagt, in myne verdrukkingen*, of liever, *uit hoofde van myne verdrukkingen.* En dit heeft ook aanleiding gegeeven, dat veelen het Griekſche woord, hier *vertraagen* vertolkt, hebben overgezet, door *moedeloos worden*, als hebbende haare betrekking op de verdrukkingen, welke dikwerf de navolgers van JESUS CHRISTUS doen veranderen, en van Hem aftrekken."

Welmeenende opwekking aan Nederlands Ingezetenen, tot herſtel van hunne vervallene zaaken, in een tweetal Kerkelyke Leerredenen, uitgeſproken op de algemeene Dank- Vast- en Bededagen, in de jaren 1785 *en* 1786. *Door* ARNOLDUS MARCEL, *Predikant te Ryswyk in 't Land van Altena. Te Rotterdam by* de Leeuw *en* Krap, 1786. *In gr. octavo* 52 *bladz.*

Twee Vaderlandſche Leerredenen, recht geſchikt om Neerlands Ingezetenen opmerkzaem te maken, zo op den vervallen ſtaet van ons Gemeenebest, als op de zegenryke gunst der Godlyke Voorzienigheid, waer door wy tot nog behouden, en in een ſtrelender vooruitzicht geſteld zyn; welk een en ander, de Eerwaerde MARCEL ten ernſtigſte doet dienen ter aenſpooringe, tot het wel behartigen van onzen Godsdienſtigen en Burgerlyken plicht. Met betrekking tot het eerſte, vestigt hy de aendacht zyner Toehoorders, op de wyze leſen van Salomo, Spr. XXVIII. 14, 15, 16', die hy op onze omſtandigheden overbrengt. En ten opzichte van het laetſte, neemt hy uit het Vrienden-Verbond van Jonathan en David, aengetekend 1 Sam. XVIII. 3 en 4, wel byzonder aenleiding, om zynen Toehoorders onder 't oog te brengen, welke voordeelen ons Vaderland, uit vroegere verbintenisſen met Frankryk, getrokken heeft, en welk ene heuchelyke verwachting ons het vernieuwen der oude Vriendſchap, met dat Rijk, verleent. Dit doet hem zeggen:

„ Neerlands Gloriezon begint thans weer op te daagen. Neerlands roem, welke zoo ſterk beneveld was, begint zig te verheffen. Daar wij *door allerhande tegenſpoeden, die elkanderen zoo digt en geweldig opvolgden*, bijna tot op den oever van onzen ondergang gebragt waren, *zoodanig, dat de kloekmoedigſte erkennen moest*, op dat ik de woorden van 's Lands Vaderen in den Bededagsbrief gebruike, *dat Land en Volk, vrijheid en onafhanglijkheid, ja dat alles in gevaar was;* mag Nederland thans, door dit plegtig Verbond, met den Edelmoedigen LODEWYK den zestienden, weder als een glinſterende parel aan de Kroon der onafhangelijke Mogendheden prijken. Welke verbintenis, *ter verzekering onzer bezittingen, zoo binnen als buiten Europa*, zoo als zig 's Lands Souvereinen met alle regt uitdrukken, *aan de luister van deezen Staat, en aan des-*

deszelfs veiligheid en onafhangelijkheid, eene vastheid bijzet, waarvan men alles goeds verwagten mag.

Wie zoude zig ſchaamen, bij deeze gelegenheid, de Vaderlandſche taal eenes Gelderſchen Dichters, in den mond te neemen.

Juich! juich mijn Vaderland! Daar rijst de gouden Zon!
De donder rolt voorbij — 't verraad knarst op de tanden.
De Leeuw grijpt friſchen moed, hij ſcheurt zig uit de banden.
Hoe ſmaakt dit nu den Brit in 't woelzieke Albion?...
Juich! juich mijn Vaderland! Uw grootheid zal herleeven!
't Verbond met uwen Vriend doet al uw haters beeven. (*)

Zoo, mijne Toehoorders! zorgt de goede Voorzienigheid voor Nederland. Hier mogen wij de taal, die de Patriarch Joſeph tegen zijne Broederen voerde, de verdervers in ons gemeenebest wel te gemoet voeren. *Gijlieden hebt het ten kwaaden gedagt, maar God heeft het ten goeden gedagt.* De God onzer vrijheid heeft de pijlen, die op onze vrijheid en onafhangelijkheid gewet wierden, op den kop der werperen doen wederkeeren.

Daar 'er als een geest van verblinding de Inwoonderen van Nederland bezielde, heeft Nederlands God, door middel van braave, belanglooze Voorſtanders van recht en gerechtigheid, de ſlaapende Nederlanders wakker gemaakt; die, nog bij tijds, bemerkende, hoe ver het reeds met hunne duurgekogte vrijheid verloopen was, het blinkend ſtaal in de meeste Steden, en op het platte Land, hier en daar aangreepen, bedaard, heldhaftig en kloekmoedig, hunne geſchondene rechten wilden herſteld zien, hunne verlorene en geroofde te rug eischten; welke poogingen van Nederlands Ingezetenen, als ook die van 's Lands hooge Magten zelve, *onder den Godlijken zegen*, om de woorden in den Bededagsbrief te gebruiken, *niet weinig hoop verſchaffen, op eene voor 's Lands wezenlijke welvaart, nuttige en gewenschte verbetering en herſtelling van zaaken.* Zoo dat wij ons thans vleijen mogen, nu wij ons, door de bemiddeling van het edelmoedige Vrankrijk, in eenen gewenschten Vrede van buiten mogen verheugen, dat wij elkanderen eerlang met eene lieflijke vrede, rust en eensgezindheid van binnen, zullen geluk wenſchen."

(*) Zie POST VAN DEN NEDERRHYN. No. 401.

Lyk-

Lykreden, ter gelegenheid van het afſterven van den Wel Ed. Geſtr. Heere Mr. J. C. VAN HOORN, *Heere van Burgt en Krayenſtein, Raad en Oud-Burgemeester der Stad Vliſſingen, Bewindhebber der O. I. Comp. ter Kamer Zeeland, enz. enz. Uitgeſproken op Zondag namiddag den 26 Maart 1786, over Pſ.* XXXIX. 10. *Door* P. H. VAN LIS, *Predikant te Burgt. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1786. *In gr. octavo 56 bladz.*

Het ſpoedig en onverwacht ſterfgeval, van den aller agtinge waerdigen Heer *van Hoorn*, die, in den bloei zynes levens, in ene diepe beroerte, gevolgd van ene hoopelooze ſlaapziekte, den geest gaf, heeft den Eerwaerden *van Lis* aenleiding gegeven, tot het opſtellen ener treffende Lykreden, die uitſtekend wel uitgevoerd is, en met veel ſtichting, in ſoortgelyke gevallen, of andere tegenheden, gelezen kan worden. Na ene zeer beknopte ontvouwing van Davids tael, Pſ. XXXIX. 10: *Ik ben verſtomd, ik zal mynen mond niet opdoen; want gy hebt het gedaen!* legt zyn Eerwaerde het 'er op toe, om aen te toonen, hoe wy, in zodanige omſtandigheden, het voorbeeld van David hebben te volgen, den Here te zwygen; en wel op dien grond, *God heeft het gedaen.* —— De Godsdienst vordert hier geen ſtoiſche ongevoeligheid; onze plicht verwoest de aendoeningen der menschheid niet; maer eischt, „ dat wy ons ongeduldig, twistend, berispend, klagend hart —— onze vragende, bedillende „ murmureerende tong bedwingen, om niets zondigs tegen „ de Hemelſche voorzienigheid, en dezen haren weg, „ voort te brengen, —— dat onze begrippen overeenſtemmen met Gods beſtel, —— ons verſtand en oordeel „ daarin berusten, —— onze wil dat goedkeure, —— „ en onze redenen dat eerbiedigen en verheerlyken!" In zulk een gemoedsſtand, moeten wy met David zeggen: *ik ben verſtomd, ik zal mynen mond niet opdoen!* Die tael moeten wy voeren met *diepen eerbied*, —— in *ootmoedigheid* voor den Here, met een *onderworpen, berustend hart*, —— met een *heilig gemoedsbeſtaen*, —— met een *levendig geloof*, —— met een *Godverheerlykend, dankend, aenbiddend zwygen*, en dat gevoel moet *ſtandvastig* in de ziel heerſchen. —— De grond van dit alles moet in ons zyn, die gelovige bewustheid, „ Gy, o God! hebt het gedaen!"

Deze

Deze moet ons doen betuigen en gevoelen, *God, de oppermagtige Heer en Eigenaer van alle zyne ſchepzelen, heeft het gedaen!* —— *God, die de wysheid zelve is, heeft het gedaen!* —— *God, de Regtvaerdige, de volmaekte, de Heilige, heeft het gedaen!* —— *God, de altoos goedertierene, de Vader der barmhartigheid, heeft het gedaen!* —— *God, de liefhebbende, de trouwe Vader der Zynen* —— *en* ook (dit *mag* de Christen zeggen, dit *moesten* wy allen in geest en waerheid zeggen!) *MYN Vader heeft het gedaen!* —— *God, de Man der weduwen, de Vader der weezen, de vriend des eenzaamen, de voorſtander der verlatenen, de trooster der treurenden* —— *Hy, by wien alle vergoeding en vervulling te bekomen is, heeft het gedaen!*" —— Op de ontvouwing dezer denkbeelden, met aenwyzing hoe men daer mede werkzaem behoort te zyn, toont hy verder kortlyk, „ hoe die bewustheid, als men „ door het geloof zoo van den Heere en zyne wegen denkt, „ eene uitneemende kragt heeft, om ons, in het droevig „ verlies van onze waardſte panden, [en zo ook in andere „ ſmertlyke ongevallen,] tot een eerbiedig, bemoedigd, „ aanbiddend zwygen voor den Heere te brengen, en daar „ in te houden."

Zyn Eerwaerde brengt dit verhandelde, vervolgens, over tot het aendoenlyk Sterfgeval van den Heer *van Hoorn*, wiens loflyk character hy, zonder zyne toevlucht tot opgeſmukte tael te nemen, ten minnelykſte afmaelt: waerop hy voorts zyne welgepaste en opbeurende troostredenen richt, tot de treurende Weduwe, Kinderen, Magen, Vrienden, Burgers en Onderhoorigen. Eindelyk, ſluit hy zyne Leerreden, met ene aen deze omſtandigheden welvoegende opweklyke vermaning, om uit dit Sterfgeval —— zo onverwagt, zo in den bloei der jaren, —— toch te leeren onze dagen te tellen, om een wys hart te bekomen: en daerdoor te ſterker genoopt te worden, om onze onderwerping onder God, in dezen weg, te paren met een ernſtig vooruitzicht op, en de zo noodige en billyke voorbereiding van, ons zelven tegen onzen dood; 't welk hy, op ene gemoedlyke wyze, ten ernſtigſte aendringt.

Inleiding tot de kennisse der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRÉ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtsche Provinciale Genootschap van Konsten en Wetenschappen. Met Plaaten. Vierde Deel, Tweede Afdeeling. Te Leyden by* F. de Does Pz. 1786. *In gr. octavo* 202 *bladz.*

Op de, in de voorige afdeeling, geleverde verklaaring van de *enkelvoudige* Werktuigen, volgt in deeze de vereischte opheldering van de *samengestelde Werktuigen*, en 't geen verder, omtrent derzelver gebruik, in aanmerking komt; welk onderwerp de Heer *Esdré*, naar zyne gewoonte, op eene regelmaatige en ligt bevatvaare wyze, behandelt.

Nopens dit stuk, komt hier, in de eerste plaatse, in overweeging, de samenstelling der Werktuigen in 't algemeen; waardoor men het te kortschietende vermogen der enkelvoudige Werktuigen, of de bezwaarlykheid van 'er naar eisch mede te kunnen werken, in veele gevallen te gemoet komt; en dus te wegen brengt, dat men, in een kleiner bestek, eene grootere momentkragt kunne uitvoeren. De Leermeester dit opgehelderd, en voorts getoond hebbende, hoe men de kragt der zamengestelde Werktuigen hebbe te berekenen: verledigt zig wyders ter byzondere verklaaringe van de zamenstelling der gelykzoortige Werktuigen, die hy tot vier verschillende zoorten van Toestellen brengt. (1.) Samengestelde *Hefboomen*. (2) Samengestelde *Katrollen*. (3.) Samengestelde *Windassen*, en eindelyk, (4.) *Getande Raderen* of zogenaamde *Radergestellen*. By de ontvouwing van de werking van ieder deezer vier zoorten, voegt de Leermeester nog, als een vervolg der beschryving van de zamengestelde *Windassen*, eene korte beschouwing van de *Molens* op zig zelve, zo *Wind-* als *Watermolens;* welken, ten opzigte der eerste inwendige deelen beschouwd, niet anders zyn, dan eene vernuftige zamenvoeging van Windassen met Windassen, door middel van Tanden of Kammen, en Rondzels of Lantaarnen. —— Van dit alles, 't geen deeze werking betreft, kunnen wy den Leezer niet wel eenige byzonderheid mededeelen, vermids tot derzelver verklaaring noodwendig Figuuren vereischt worden; dan daar de Heer *Esdré*, zig by deeze gelegenheid ook uitlaat, over de werking des Winds, op de Wieken der Molens, zullen

wy

wy van deeze zyne aanmerkingen gebruik maaken, en dezelven alhier plaats geeven.

„ MEESTER. De oorzaak van de beweging des Molenſtels is niet anders, dan het kragtoefenend Vermogen des Winds; dat is, van eene naar de Wieken toevloeijende ſtroom Luchts, welke met meerdere of mindere ſnelheid beweegt, naar evenredigheid van de kracht, waarmede dezelve in beweeging gebragt, en langs eene zekere beweegſtreek, voortgeſtuwd is geworden; en welke, in haar beweegſtreek eenig beletzel ontmoetende, daarop met eene evenredige kracht moet aanvallen. —— Is nu dat beletzel beweeglyk, en heeft het geen krachts genoeg, om die werking door wederſtand geheel te vernietigen, dan zal het zich met die ſtroom laaten medeſleepen. —— Zulks ziet men ook gebeuren, met alle die lichaamen, welke door de kracht van den Wind wegvlieden: een geſpannen Zeil, by voorb. tegens den Wind ingeſteld, zal uitgerekt, en naar die ſtreek, werwaards de bewegende oorzaak werkt, weggeſtooten worden, en alles, wat 'er mede verknogt is, met zich voeren.

„ LEERLING. Dit is klaar te bezeffen, en word ook ontegenzeglyk bevestigd, in de Zeilen van een voortzeilend Schip.

„ M. Zal derhalven de ſtroom van den Wind iets in beweeging konnen brengen, zo moet het zelve juist tegen de ſtreeklyn daarvan worden ingeſteld, niet alleen; maar ook moet het bekwaam zyn, om de voortvloeijende luchtdeelen op te vangen, en voor een zekeren tyd wederſtand te bieden.

„ Hier uit moet nu alleen de reden worden afgeleid, waarom de Hekkens der Windmolens, met Zeilen gedekt, en tegens de ſtreek van den Wind geſteld worden.

„ L. Ik heb hier tegens eene bedenking, namenlyk; by aldien de Zeilen tegen de Windſtroom gekeerd worden, komt my voor, dat de loodrecht nederhangende Wiek, of derzelver Hekkenwerk tegens het lichaam; de tegenovergeſtelde achterover naar de Kap; en de twee overige Roeden ieder zydelings, tegens de zyden van de Molen geboogen; ja zelfs, wanneer de kracht van den Wind te ſterk is, gebroken zou moeten worden. —— Het een en ander, zou my doen ſtellen, dat de Molen op gemelde wyze, in ſtede van bewoogen te kunnen worden, integendeel in eene volmaakte rust moet blyven.

„ M. Uwe bedenking zou indedaad gegrond zyn, by al-

aldien de werking van den Wind, op die wyze, als gy u verbeeld, geſchiedde; namelyk, wanneer de Hekkens, of Zeilen, rechtſtreeks tegen den Wind ingekeerd ſtonden. —— Dan dit heeft geen plaats. —— De Hekkens zyn in de Roeden ſchuin ingewerkt, invoege laatstgemelde eenen waterpaſen ſtand hebbende, de eerstgenoemde afwyzende, of liever gezegd, naar het lichaam van de Molen hellende zyn. Ze ſtaan niet in het lood, of in het zelfde vlak met de Roede, maar ſchuin op dezelve, en dus kan 'er de Wind niet rechtſtreeks, of met een rechten hoek, op werken.

„ L. Op deze wyze bezef ik, dat de werking noodzaaklyk ſchuin op de Zeilen moet geſchieden. —— Maar dit neemt myne zwarigheid nog niet weg. —— Wat zal die ſchuine ſtand veel voordeels bewerken?

„ M. Zeer veel! —— By aldien het Hekke eenen loodlynigen ſtand op de Roede had, dan zou het zelve, tegens het lichaam van de Molen moeten aangedrukt, gevolglyk niet kunnen worden omgevoerd.

„ L. Die aanmerking heb ik zo even gemaakt. —— Indien ik myne gedachte, nopens de eigenlyke werking mag voorſtellen, dunkt my, dat het krachtoeffenend vermogen van den Wind, ter zyde, tegens de Wiek moest aanblaazen, eer 'er eenige beweeging zal ontſtaan: want een Rad, 't welk omgevoerd zal worden, moet door de drukkende kracht, niet op deszelfs vlak, of recht van vooren; maar eigenlyk op de dikte van den rand, en gevolglyk, van ter zyde, gedrukt worden.

„ M. Ik heb uwe meening begreepen. — Op deze wyze zou de Wind op een gevleugeld Rad konnen, en moeten, werken. —— Men ziet de waarheid hiervan, ook by de ondervinding bevestigd, in de beweeging der zogenaamde *Klepmolentjes*, die men in de Tuinen op ſtaken ſtelt, om Vogels te verjagen; deze hebben Wieken, welker vlakken dwars op de Roede ſtaan, en dus den Wind van ter zyde opvangen kunnen. —— Dan hieruit volgt niet, dat een Molen op eene andere, of op de door ons gemelde wyze, niet zou konnen worden in beweeging gebragt. —— Neen zeker. —— De ſchuine ſtand der Hekken, op de Roede, brengt te weeg, dat de luchtſtroom niet geheel, of rechtſtreeks, geſtuit word, maar eenigzins ſchuin langs de Molen kan wegvloeijen; 't geen niet zou konnen geſchieden, indien het Hekke rechthoekig tegens den Wind gekeerd ſtond. —— Door gemelden ſchuinen

ſtand,

ſtand, ſchuift de voortſtroomende luchtkolom, ſchuin over de oppervlakte der Zeilen, en oeffent egter hierop, naar evenredigheid van derzelver ſnelheid, eene zydelings voortſtootende kracht. —— Dezelvde werking word geduurig herhaald, door andere toevloeijende luchtdeeltjes, waaruit dan noodzakelyk volgt, dat de Roede, niet alleen omgevoerd moet worden, maar ook, zo lang de Wind blaast, in beweeging volharden. —— Hieruit blykt dan, dat de luchtſtroom, ten opzichte van de Roede, wegens gemelden ſchuinen ſtand der Hekkens, veilig kan aangemerkt worden, als van ter zyde te werken; in welk geval, gy zo even geen zwarigheid gemaakt hebt, om de beweegbaarheid van een Molenwiek te erkennen.

„ L. Nu heb ik een denkbeeld van de zaak gekregen. —— De Wind moet op die wyze, gewis ſchuin aanblaazen, en dus kan dezelve gezegd worden, van ter zyde werkzaam te zyn. —— Ik ben voldaan.

„ M. Om de gemelde ſchuin werkende kracht van den Wind, te beter, en langer op de Wieken te konnen doen werken, heeft men de Hekkens, aan derzelver uiteindens, iets hol of ſcheppende gemaakt, ten einde de Wind, des te beter, daarin opgevangen zou konnen worden, en niet zo ſchielyk, langs de oppervlakte der Zeilen, zydelings ontſnappen. —— Daarenboven heeft men, aangezien de langſte ſtraal van een Rad, met een ſpil vereenigd, de grootſte momentkracht aan het werkend Vermogen byzet, de Hekkens, ter genoemde plaatze, het breedſte gemaakt, ten einde het werkend Vermogen alhier, met het meeste voordeel, zou konnen werken.

„ L. Op deze wyze moet men onlochenbaar veel voordeels trekken: want men zal dus doende eene groote hoeveelheid Lucht konnen opvangen, en overzulks een meerder krachtoeffenend Vermogen verkrygen.

„ M. Wy kunnen derhalven uit het bygebragte ten beſluite afleiden, hoe noodzakelyk het voor de beweeging zy, dat de Hekkens niet alleen ſchuin, of van den Wind afwykende zyn; maar ook, welk voordeel de Zeilen doen. —— Zonder het laatſte, zou de Wind, tusſchen de Traliën, voor het grootſte gedeelte wegvloeijen, zonder genoegzame kracht op de Wieken te konnen doen, ten ware derzelver hevigheid, naar evenredigheid, ook grooter ware. —— Men ziet zulks met de ondervinding bevestigd: namenlyk, in geval de Wind zich te zeer verheft, hoe men dan de breedte der Zeilen, naar gelang van de ver-

heffing, vermindert; invoege men, uit die vermindering, eenigzins befluiten kan, tot de kracht van den Wind. —— De kracht, welke een Molen, met volle zeilen, omvoert, is ongetwyffeld minder, dan die dezelve Molen doet malen, met halve of genoegzaam geen Zeilen." —— Dus verre raakende dit onderwerp.

Buiten de voorheen opgenoemde zamenftellingen, van gelykzoortige Werktuigen, vindt men ook zamenftellingen, van ongelykzoortige Werktuigen, als daar is, een Hefboom met een Windas, of met een fchroef; een Windas met een Katrol, of met een fchroef; een Hefboom met een Katrol en Windas, en meer dergelyken; dan de Heer *Esdré*, oordeelt het niet noodig, daarop in 't breede ftaan te blyven; nadien de verklaaring van derzelver werking, en berekening van 't vermogen, grootlyks uit eene herhaaling van 't reeds gezegde, zou beftaan. Om deze reden, gaat hy liever terftond over, tot het geen men, in 't gebruik der Werktuigen, waar te neemen heeft; en doet den Leerling opmerken, wat hy in agt behoorde te neemen, om, als een bekwaam werktuigkundige, met het mogelyk kleinfte overwigt of overmagt, het grootfte gewrogt te doen; en toe te zien, om den tyd, in welken de werkdaad gefchied, zo klein te doen zyn, als by mogelykheid vallen kan: 't welk te ftade komt, in het gebruik van het Windas en Katroltuig. Verder doet hy hem het oog vestigen, op den wederftand, welke gebooren wordt, uit de wryving der op elkander werkende deelen, als ook uit de min of meer onbuigbaarheid of ftyfheid der Touwen; waaromtrent de Meester den Leerling toont, wat dezelve te wege brengt, wat gedaane proefneemingen ons, desaangaande, leeren, en hoe men dien wederftand eenigermaate kunne berekenen, om denzelven ten naasten by, of daar en daaromtrent, te bepaalen; en na te gaan, waar op men ftaat te maaken hebbe. By die gelegenheid gewaagt hy, onder anderen, ook van het dikker worden, en opkorten der Touwen, door de vogtigheid der lugt, of het inzuigen van vogtdeeltjes; en dit geeft hem aanleiding, om, in 't voorbygaan, een beknopt berigt van de voornaamfte toeftellen van *Hygrometers* of *Vogtigheid-meeters*, mede te deelen. Wyders, brengt de Meester den Leerling onder 't oog, hoe men de Wryving, in veele gevallen, heeft zoeken te verminderen; hoe men dezelve onderfcheidt, in die van de eerfte en tweede zoort; te weeten, wanneer de geheele oppervlakte van

het

het wryvend lichaam zig over één zelfde oppervlakte voort beweegt; en wanneer die telkens andere deelen van den grondſteun raakt; welke laaſtte wryving veel minder is, dan die van de eerſte zoort; waarby nog komt, eene overweeging, hoe de wryving, ſchoon in veele gevallen hinderlyk, egter in 't gebruik van zommige werktuigen, noodzaaklyk is: neem by voorb. een Paſer, welke, by gebrek van wryving in den Kop, niet behoorelyk gebruikt zou kunnen worden. Laatstlyk, geeft hy hem nog een beknopt verſlag, van de voornaamſte opmerkingen, en proefneemingen der Natuurkundigen, wegens het kragtoefenend vermogen van Menſchen en Beesten, benevens derzelver vergelyking; het welk beſlooten wordt met de aantekening, dat *Desaguliers* proefkundig heeft doen zien, hoe de zogenaamde ſterke Samſons, in hunne het gemeen verbaazende ſterke bedryven, juist geen ongemeene ſterkte betoonen; en dat zoortgelyke kunſtenaryen, ſlegts met eene zekere behendigheid, byna door ieder Mensch, van eene gewoone lichaamskragt, uitgevoerd kunnen worden.

Verklaaringe van de Statuten, Ordonnantien, Reglementen en Costumen van Rechten, in Friesland, anders genaamd, 's Lands Ordonnantie, waarin de Wetten, in, en omtrent welke, by Placaaten, naa de uitgave der Ordonnantie van den Jaare 1723 *geëmaneerd, veranderinge is gemaakt, worden geſteld in die bewoordingen, welke de Souverain by die Placaaten heeft geordonneerd, en behelzende alzoo de text het egte tegenwoordige Statutaire Recht. Het welk vervolgens wordt opgehelderd, zo uit eigene bedenkingen, als, door behulp van oude ſtukken, betrekkinge hebbende op den eerſten oorſprong van zommige Wetten. Waar by gevoegd zyn, verſchciden Placaaten en andere Stukken, den text der Ordonnantie wel niet regelrecht aandoende, maar echter tot het Statutaire Recht behoorende, die ook teſſens met aanmerkingen worden opgeklaard. Door Mr.* SIMON BINCKES, *Secretaris van 's Lands Reekenkamer aldaar. Te Leeuwaarden, by* G. Tresling, 1785. *IV Deelen, in gr. octavo.*

Dit Werk, waarin de Heer *Binckes* zynen landgenooten eene proeve geleverd heeft, van zyn vlyt, en ervarenheid in de Frieſche rechten, en dat zynen oorſprong verſchuldigd is, aan verſcheidene aanmerkingen, die de Heer

Binckes, zedert veele Jaaren, op het Werk van den Heer *Hamerſter* gemaakt had, verſchilt in zo verre, van de voorheen aangekondigde Verklaaringe (*), van gemelden Heere *Hamerſter*, dat, daar die Heer zeer veele gewysdens van het Hof, en, ter dier gelegenheid, zeer veele wetten, uit het Juſtiniaanſche Wetboek, heeft bygebragt en verhandeld, men van het eerſte hier volſtrekt niets, en van het laatſte niets meer ontmoet, dan op eenige plaatſen, tot het rechte verſtand van het Statutaire recht, niet konde worden gemist; daar het oogmerk van den Heer *Binckes* alleen geweest is, de waare meeninge van den Wetgeever te treffen, zonder te onderzoeken, of het Hof, in tyden en wylen, de wetten in dien zelfden zin heeft opgevat. Trouwens, men kan ook niet veel aan gewysden toeſchryven, om daaruit de bepaalinge van den zin der Wet te haalen, daar Menſchen van verſtand en oordeel, over de voorkomende zaaken, dikwils van verſchillende, en somtyds regelrecht tegenſtrydige, begrippen zyn, daar de eene dag den anderen leeraart, daar dezelfde Menſchen ook niet altyd op dezelfde wyze denken, en 'er daarenboven, van tyd tot tyd, nieuwe Leeden aan een Hof van Juſtitie aankomen. Het is wat anders, gelyk de Heer *Binckes* wel aanmerkt, als de gewysdens zaaken behelzen, daar de Wet niet uitdruklyk van ſpreekt: want dan zyn eenſtemmige gewysdens weinig af van de kracht eener costume; doch zulke zaaken komen in dit Werk niet te pas.

Het zamenſtel van het ſtatutaire Recht, onder den naam van 's Lands Ordonnantie bekend, is, zo als het in den Jaare 1723, van nieuws overgezien, op last der Wetgeevende macht, te voorſchyn gekomen, het onderwerp deezer Verhandelinge. Doch, daar zommige Wetten van die ordonnantie, by laatere Wetten, hier en daar zyn veranderd, en de Wetgeever, by die laatere Wetten, bevoolen heeft, dat zommige ſtukken zouden worden gehouden, voor vernietigd, en hy andere wederom daarvoor in de plaatſe geſteld heeft, zo heeft de Heer *Binckes*, met recht, gemeend, den text der ordonnantie daar naar te moeten veranderen, omdat de Wetgeever dat nieuwe recht, voor den inhoud der Ordonnantie, heeft willen gehouden hebben. Hierdoor heeft de Leezer dit voordeel, dat hy nu hier den text der Ordonnantie vindt, zo als het de wille van den Wetgeever is dat die zyn moet, terwyl de Heer *Binckes* tevens heeft

(*) Zie boven, bl. 372.

heeft zorge gedraagen, dat, by de veranderingen, de Placaaten, waarby dezelve geordonneerd zyn, zyn aangeweezen. Van de andere Placaaten en Wetten, die den text der Ordonnantie niet regelrecht veranderen, maar echter daaromtrent eenige bepaalinge maaken, of daartoe betrekkinge hebben, heeft hy in de aanteekeningen melding gemaakt.

De Ordonnantie beſtaat oorſpronkelyk uit veele ſtukken, van eenen zeer verſchillenden tyd, gelyk men uit de Ordonnantie, in 1602 gedrukt, daar de oude Wetten, waaruit de Articulen der Ordonnantie ontleend zyn, telkens by worden aangeweezen, kan zien. Dit is in deeze nieuwe Ordonnantie agtergelaaten, daar echter deeze aanwyzingen, gelyk de Heer *Binckes* zeer wel geoordeeld heeft, overgroote nuttigheid hebben. „ Want, (zegt hy) indien deeze nieuwe Ordonnantie een geheel nieuw zamenſtel van Wetten was, dan hadde de zaak een ander aanzien, maar, daar de oude Wetten, en dat wel doorgaans in dezelfde bewoordingen, veel al behouden zyn, geeft de rechte kennis van den tyd der eerſte oorſprong van de Wet dikwils zeer veel licht, om de waare meening der woorden te vatten, gelyk men in dit Werk te meermalen zien zal. De oude Ordonnantie van 1602 kwam my, zo verre die ſtrekte, zeer ter hulpe, want daar in konde ik den oorſprong veeler Wetten doorgaans vinden, en, die weetende, konde ik meerendeels de bronnen nagaan, zo in de geſchreevene aanteekeningen en uittrekzels, die ik zelve, zedert veele Jaaren, in het leezen der oude Staats Reſolutieboeken, hadde verzameld, als in de by my hoogstgeachtte ſchat der oudheid, die wylen de Heere Baron *thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg*, die het Vaderland, helaas! te vroeg ontrukt is, in zyn uitmuntend Charterboek, der vergeetelheid heeft onttrokken."

In de eerſte plaats, is hy doorgaans te raade gegaan, met het geen hy uit de geſchreven Staats Reſolutieboeken had getrokken; ook had hy, by het zamenſtellen van zyn Werk, in veele opzichten, geene andere gelegenheid, ter oorzaake, dat de ſtukken van het Charterboek, die tot den tyd, die hy als toen behandelde, betrekkelyk waren, nog niet waren in 't licht gegeeven. Maar, na dat alle de vier deelen waren uitgegeeven, bevondt hy, dat zyne uittrekzels, uit de geſchreevene Reſolutieboeken, in twee gevallen, met de Stukken, in het Charterboek geplaatst, niet volkomen overeenſtemden; doch daar 'er niet alleen geene

redenen waren, om aan de ſtukken van het Charterboek de voorkeur boven de geſchreevene Reſolutieboeken te geeven, maar 'er zelfs overwicht van redenen is, om de geſchrevene Reſolutieboeken, in deeze twee gevallen, boven de in het Charterboek gedrukte ſtukken te ſtellen, heeft hy dieswegens in zyn Werk niets behoeven te veranderen.

Het eerſte is, dat hy, op den *Tit. van Hypotheecquen*, de *regiſtratie* alleen bepaalende tot de *onroerende* goederen, onder anderen, uit eene Reſolutie van den 24 July 1588, en eene van den 11 February 1599, aantoont, dat aan de Regiſtratie van Hypotheecquen, op *roerlyke* goederen, NOOIT is gedacht. En dit is geſteld, op grond van eene geſchrevene Staatsreſolutie van 1588, te vinden in het Copie Reſolutieboek, berustende in de Bibliotheek van het Hof Provinciaal, alwaar dus geleezen wordt: *Ordonneeren en ſtatueeren, dat voortaan van alle Hypotheecquen en verbindingen, of alienatien van renten of onroerende goederen, ter preſentie enz.*

Maar in het 4de deel van het Charterboek, pag. 710, alwaar die Reſolutie, doch onder dato van den 23 July, geplaatst is, wordt deeze periode aldus gevonden: *Ordonneeren ende ſtatueeren, dat voortaane alle Hipothecen, ende verbindinghen, ſoe wel van roerende als onroerende guederen, ende verkopinghen, ofte alienation van renthen ofte onroerende guederen, ter preſentie enz.* Het verſchil van eenen dag is van geen belang; maar de leezinge der twee ſtukken verſchilt in de zaak, daar het op aankomt, hier zo zeer, „ dat (zegt de Heer *Binckes*) indien de leezinge van het Charterboek de echte is, myne redeneeringe in zo verre fals is, als ik zegge, dat men NOOIT om de *regiſtratie* van *roerende* goederen gedacht heeft, hoewel myne ſtelling, naar de tegenswoordige Wet, voor het overige, even waar blyft." Het is dan de vraage, aan welke zyde de waare leezinge zy? In het Origineele Staats-Reſolutieboek, in 's Lands Secretarie, wordt dit ſtuk, zo veel de Heer *Binckes* heeft kunnen nagaan, niet gevonden, en daar door mist men het gereedſte en zekerſte middel van deciſie, in dit geſchil. Dit verwondere echter niemand. De Heer *Binckes* geeft hiervan de volgende reden: „ In die oude tyden, wierden de zaaken zo niet behandeld, als in laateren tyd. De Heeren Staaten vergaderden niet altyd op een en dezelfde plaatze. De Pointen, die de Heeren Gedeputeerden ter deliberatie bragten, wier-

wierden op het halve blad geſchreven, en, indien de Heeren Staaten het voorſtel aannamen, beſtond de geheele Reſolutie daarin, dat nevens het Poinct geſteld wierde, *Fiat;* of anders, met weinige woorden, geſchreeven, in hoe verre het point wierde aengenomen of verworpen.

„ Men hadde toen geene Reſolutieboecken, voor zo veel ik hebbe kunnen beſpeuren, maar de ſtukken, ten Landsdage gediend hebbende, wierden los bewaard, en de oude Reſolutieboeken van dien tyd, die nu voor handen zyn, zyn verzamelingen van die ſtukken, in laateren tyd by elkanderen gebragt, en het is alzo niet te verwonderen, dat in die verzamelingen van *origineele* ſtukken nu zommige ontbreeken; weshalven men over de echtheid der voorhanden zynde losſe ſtukken, en affchriften, nu moet oordeelen uit het *meest waarſchynlyke.*"

Het geen voor de echtheid van het ſtuk, zo als het in het Charterboek gevonden wordt, pleit, is, voornamelyk, het onderſchrift, waarin gezegd wordt, dat hetzelve gecollationeerd is, *tegens verſcheidene origineelen en geauthenticeerde Copien, enz.* Maar de Heer *Binckes* vraagt, billyk, „ hoe kan 't er, van *eene* Staatsreſolutie, meer dan *een* Origineel zyn? En heeft men de Origineelen gehad, wel waarom heeft men dan in het Charterboek geen origineel ſtuk, maar alleen eene geauthenticeerde Copie geplaarst. Dat ook reeds in 1599 het origineel niet meer voorhanden was, is aftemeeten uit het onderſchrift van dit zelfde ſtuk, zo als het op dat Jaar in het Charterboek voorkomt, op pag. 1035, terwyl daar gebragt wordt een Copie, van eene Copie N. B. *te boek ſtaande.*" „ Ik moet derhalven (zegt hy) de vryheid neemen, te zeggen, dat ik voor als nog niet kan gelooven, dat de *origineelen*, tegens welke dit ſtuk in het Charterboek gezegd wordt gecollationeerd te zyn, *waare origineelen* zyn geweest. Het opſchrift van 't ſtuk, zo als dat in 't Charterboek op 't Jaar 1599, pag. 1035 voorkomt, pleit zelve tegens de echtheid; want dat is dus: *Reſolutie der Staaten, hopens het verbinden en verkoopen van* VASTE *goederen en Renthen, enz.* Hoe komt men toch aan zulk een opſchrift, indien *roerende* goederen mede onder die Wet begrepen waren? Verders, dat opſchrift zegt, dat het ſtuk is eene Reſolutie, van 23 July 1588, en 11 Febr. 1599. En echter wordt daar niets gevonden, van 't Jaar 1599, terwyl het ſtuk aldaar woordelyk geluk is, met het geene op 't Jaar 1588 is geboekt, daar nochtans, ingevolge het geſchreven Copie Reſolutieboek, van 't Jaar 1599,

wel degelyk iets nieuws geſchied is, namelyk, dat de Publicatie op nieuws geordonneerd is, niet alleen, maar ook met een bygevoegd bevel, *aan alle hooge en leege juſticieren, om hen daarna te reguleren.*"

By het 14de point der Landsdag van dat Jaar, ſpreeken de Heeren Gedeputeerden ook uitdrukkelyk, van de Reſolutie van 1588, als, nopens de Hypotheecquen, alleenlyk de ONROERENDE goederen betreffende, en dit, gevoegd by het evengemelde opſchrift, in het Charterboek op 't Jaar 1599 gevonden wordende, dunkt den Heer *Binckes* overtuiglyk te bewyzen, dat de Reſolutie van 1588 ook tot de roerende goederen niet heeft behoord, het geen nog daaruit verder bevestigd wordt, dat, kort na dien tyd, te weeten in 1601, by Ordonnantie van den 18 Febr., en daarop gevolgde oude Lands-Ordonnantie van 1602, ook alleen de ONROERENDE goederen voorkomen, als het Onderwerp der Wetgeevinge.

Het tweede ſtuk, waarin de Heer *Binckes* met het Charterboek verſchilt, is eene Reſolutie, by hem aangehaald op het 5de Art. van den 13den Tit., des 2den boeks, als van den 9 April 1591, waaruit hy op bladz. 176 van het tweede deel, eene periode opgeeft, die men in dat ſtuk, zo als het zelve in het 4de deel van het Charterboek, op bladz. 765 en volg., onder den 8ſten April geboekt is, niet vind. Het onderſchrift, onder dat ſtuk, behelst, dat het genomen is, *uit het Staats Reſolutieboek, berustende ter Griffie van den Hove van Friesland.* Het Charterboek by hem zynde nagegaan tegens twee Copiën Reſolutieboeken, uit 's Hof Bibliotheek, met verſchillende hand geſchreven, bevond hy het ſtuk, zo als het in het eerſte geplaatst is, niet alleen hier, (het 5de Art in het Charterboek, doch het 6de in de geſchrevene Copien) veel minder te behelzen dan de twee eenſtemmige Copien, maar genoegzaam in alle de overige Articulen, op dezelfde wyze, geſteld te zyn. Daarop heeft hy het gemelde ſtuk, uit de Griffie zelfs ingezien, en bevonden, dat hetzelve wel overeenſtemt met het Charterboek, maar ook, dat dit ſtuk geen het minſte gezag van echtheid heeft, als zynde maar eene losſe Copie, en, gelyk men uit vergelykinge van de evengemelde twee eenſtemmige Copie Reſolutieboeken, moet opmaaken, maar korte extracten behelzende. Doch, om dit ſtuk buiten allen mogelyken twyfel te ſtellen, heeft hy nagegaan, of, in het origineele Reſolutieboek, dit ſtuk ook voor handen ware, en hy had het genoegen, hetzelve aldaar, behoor-

hoorlyk onderteekend, te vinden, en wel volkomen overeenſtemmende, met de meergemelde twee Copien Reſolutieboeken, zo in de zaak zelve, als in de dagteekening van den 9den April. Men vindt het aldaar op fol. 46 verſo Art. 6. Dat het in het Charterboek onder Art. 5 gevonden wordt, komt daar by toe, dat het 4 en 5 Art. uit het Reſolutieboek in een zyn geſmolten, en beiden in het Charterboek onder 4 gebragt.

Voorts heeft de Heer *Binckes*, om te weeten waaruit de nieuwere Wetten ontleend zyn, het opſtel der vier Heeren Advocaaten nagegaan, die tot herzieninge der oude Ordonnantie, en het helpen opmaaken der nieuwe, door de Commisſie der Heeren Staaten zyn gebruikt, en van welken men in dit Werk dikwils melding vindt, onder den naam van *Advocaaten*, *Reviſeurs*, of ook wel eenvoudig van *Reviſeurs*.

Dit opſtel, vergeleeken met het daaruit opgemaakte, door de Heeren van de Commisſie in het Mindergetal, en de gemaakte bedenkingen van het Hof van Juſtite daaromtrent, die beiden in geſchriften op de Cancellarye berusten, zyn hem van ongemeen veel dienst geweest, gelyk ook de eindelyke bepaalingen van het werk der Ordonnantie, by de Heeren Staaten gemaakt, waarvan hy, door de vriendelykheid van wylen 's Lands Secretaris, den Heere *van Plettenberg*, gebruik heeft mogen maaken, hem van veel nut geweest zyn.

Ook heeft hy verſcheidene Placaaten van aanbelang, ſchoon zommige niet rechtſtreeks tot de Ordonnantie behoorende, in dit Werk ingevoegd en behandeld, waarvan de Leezer een lyst voor ieder deel, daar ze in zyn, zal vinden.

Voorts heeft hy in 't algemeen, in de behandelinge der Wetten, zyn eigen oordeel gevolgd, en daarvan de redenen telkens opgegeeven, om dat hem altyd die wyze van ſchryven de beste, de meest leerzaame, en minst vervoelende, is voorgekomen.

Met het geen anderen 'er hier of daar van zouden mogen gezegd hebben, heeft hy hem doorgaans in 't geheel niet opgehouden; doch daar wylen de Heer *Hamerſter*, even gelyk hy, opzettelyk over de Ordonnantie geſchreven heeft, heeft hy, nu en dan, zyn gevoelen getoetst, en zyne tegenbedenkingen opgegeeven, vertrouwende daar in met alle zedigheid gehandeld, en de waarde van dat Werk niet verminderd te hebben, zo dat beide deeze Verklaaringen

van de Heeren *Hamerſter* en *Binckes*; met elkanderen vergeleeken, een volleedige Commentarie, over de Statuten, Ordonnantien, enz. van Friesland, zouden kunnen opleveren.

Brieven over het Beſtuur der Coloniën Eſſequebo en Demerary, gewiſſeld tuſſchen de Heeren Ariſtodemus en Sincerus, nevens bylagen tot deeze briefwiſſeling, en een Voorreden van den Nederlandſchen Uitgeever. Eerſte Stuk. Te Amſterdam by W. Holtrop, 1785. *In groot octavo*, 83 *bladz.*

Dat de bloei en welvaart van den Koophandel van Nederland niet alleen in een allernaauwſte betrekking ſtaat, tot Neerlands welvaart en behoudenis, maar zelfs, tot deszelfs geheele beſtaan, is een waarheid, die geen kundig Vaderlander ligtelyk ontkennen zal.

De voordeelige ligging van dit ons Land, tot den Koophandel, gevoegd by de naarſtigheid, ſpaarzaamheid, oprechte, ronde en eenvoudige zeden, van onze voorouders, hebben hier te Lande, door 's Hemels Zegen, niet alleen een alleruitgebreidſten buitenlandſchen Handel gevestigd, maar ook tevens deszelfs Zegenryken invloed, door het aanleggen van een menigte van allerlei Fabrieken en Trafieken, tot in de afgelegenſte hoeken van ons Vaderland doen gevoelen. De bloei van deezen onzen Koophandel en Fabrieken, gevoegd by de zo gelukkige hervorming in Kerk- en Burgerſtaat, en de daaruit voortſpruitende vryheid, zo in het Burgerlyke als Godsdienſtige; moest noodzaakelyk een menigte Vreemdelingen herwaards lokken, die onze volkryklheid tot zulk een hoogte hebben opgevoerd, dat ons Land niet in ſtaat is, uit zyn eigen boezem, zulk een menigte Inwooners te voeden, en dat de Koophandel dus het eenigſte middel is tot deszelfs welvaart, behoudenis, en geheel beſtaan.

Het is dus de onvermydelyke pligt, zo wel van die geenen, welke tot het Staatkundig beſtuur van ons Vaderland betrekking hebben, als van byzondere Burgers, die, door hunne verkregene kundigheden, anderen kunnen voorlichten, en het hunne toe te brengen, ter bevordering van den Koophandel.

De Souverain moet, uit dien hoofde, alle mogelyke middelen in het werk ſtellen, om de Kooplieden gelegenheid

te geeven, niet alleen, om alle die onderſcheidene zoorten van goederen, met welke de handel gedreeven wordt, uit de eerſte hand, en uit die Landen, in welke dezelve de natuurlyke voortbrengzels van den grond zyn, te kunnen bekomen, maar dezelve ook tevens alle wegen openen, om aan de alzoo opgekochte Koopwaaren, 't zy dan in Natuur, 't zy, nadat dezelve door bewerking eene nieuwe gedaante gekregen hebben, een ruim vertier te verzorgen. Ter beveiliging nu van beide deeze voorgeſtelde oogmerken, is een van de allervruchtbaarſte middelen daarin gelegen, dat een handeldryvende Natie, in andere gedeelten van de Waereld, volkplantingen aanlegge.

Uit dien hoofde, heeft de uitgeever deezer Brieven, in eene breedvoerige Voorreden, voor dezelve geplaatst, na alvoorens te hebben aangetoond, waarin onze volkplantingen van die der Ouden verſchilden, de voornaamſte voordeelen, welke een handeldryvende Natie, uit het oprichten van volkplantingen kan en behoort te genieten, als in het verſchiet onder het oog doen vallen, waaruit men duidelyk zien kan, dat niet alleen het aanleggen van zulke volkplantingen van het uiterst belang is, voor een handeldryvende Natie, maar tevens, dat het zorgen voor den welſtand van die volkplantingen een van de allerwezenlykſte en van de allergewigtiſte verplichtingen is, die op de beſtuurders, van eene zodanige handeldryvende Natie, berusten.

En het waren deeze gewigtige redenen, die hem drongen, aan het aanhoudend verzoek van twee zyner Vrienden, in America, te moeten voldoen, en deeze Brieven, die hem door dezelven zyn toegezonden, met den druk gemeen te maaken. Zy zyn geſchreven in de ronde taal van welmeenende en kundige planters, welke, door de daadelyke ondervinding, en door de tastbaarſte overtuiging, van de ongelukkige gevolgen, die, door het gebrek van genoegzaame aandacht op onze ſchoone en belangryke Coloniën van *Eſſequebo* en *Demerary*, veroorzaakt worden, aangezet, zich wel hier en daar eenige harde uitdrukkingen laaten ontvallen; doch echter, zo in de gewigtige redenen van hun beklag; als in de zuiverheid van hunne bedoelingen, by allen, welke van het gewigtig belang, dat ons Vaderland by die uitmuntende Coloniën heeft, overtuigd zyn, volkomen verſchooning zullen vinden; terwyl het, gelyk de uitgeever wel aanmerkt, in alle gevallen te wenſchen is, dat de rondborſtige taal van deeze, min op woorden

dan

dan op zaaken lettende medeburgers van onze Republiek, die gelukkige uitwerking op hunne medeburgers, in het Moederland, op hen, welken het beſtuur der belangen van onze Maatſchappy in den naam van de Natie is in handen geſteld, zal hebben, dat nog in tyds, voor het welzyn van die Colonie, gezorgd worde, eer het voor altyd zal te laat zyn, eer de moedeloosheid onze Colonisten ('t welk de Hemel verhoede) tot het voor ons Vaderland wanhoopend beſluit brenge, om hunne ketenen af te ſmyten, zich in de armen van eene andere Natie, op welker zorg zy meer vertrouwen ſtellen, te werpen, of om het grootmoedig voorbeeld van hunne dappere nabuuren, de vrygevochten Noord Americaanen, te volgen.

'Er heerscht, by veelen onzer Landgenooten, zulk een ongelooflyke onkunde, omtrent het belang der Coloniën van onzen Staat, dat men veelal, gelyk de uitgeever van dit Werk, zeer wel aantoont, in de beöordeelingen van de waare belangen, welke ons Vaderland, zo by eene goede directie, als by eene mannelyke en verſchuldigde defenſie, van de Coloniën heeft, als blinden naar den wand tast, en maar zeer zelden, en dan nog maar by geval, het waare doelwit treft.

Alvoorens, zegt hy, dat men immer in ſtaat kan geraaken, over de belangens van onze Coloniën, en over de regte wyze, op welken zy beſtuurd moeten worden, grondig te kunnen oordeelen, moet men overtuigd zyn van de volgende ſtellingen:

1) Dat de Landen, welke het Moederland in andere gedeeltens van de Waereld in bezitting neemt, met oogmerk om op dezelve volkplantingen te vestigen, gedeeltens van het Moederland worden en blyven. ———

2) Dat die geene, welke uit het Moederland naar de Coloniën vertrekken, hierdoor hunne oorſpronglyke hoedanigheid, van leeden van de Burgerlyke Maatſchappy van het Moederland te weezen, niet verliezen, maar behouden; dat ook die geenen, welke uit andere Natiën zich in zodanige Coloniën komen te vestigen, leeden van de Burgerlyke Maatſchappy van het Moederland worden.

3) Dat de hedendaagſche volkplantingen met geen ander oogmerk worden aangelegd, dan tot bevordering van den Koophandel van het Moederland, dat is, tot vermeerdering van de welvaart van die geheele Burgerlyke Maatſchappy, welke in het Moederland en in de Coloniën woont.

Uit deeze ſtellingen, volgt ontegenſpreekelyk, dat, tuſſchen

ſchen het Moederland en de Coloniën, alle de betrekkingen van Leeden van eene en dezelfde Maatſchappy zyn en blyven; —— dat derhalven de Inwoonders van de Coloniën, aan de wetten van het Moederland, en aan de bevordering van het welzyn van het Moederland, even zeer verbonden zyn, als de overige Burgers die in het Moederland gebleven zyn, doch, dat zy ook, aan de andere zyde, alle dezelfde aanſpraaken op de zorg, het toeverzicht en de beſcherming van de beſtuurders van het Moederland hebben, als het Moederland zelve.

Uit een klaar begrip van deeze betrekkingen, vloeijen de volgende rechten en verplichtingen handtaſtelyk voort; en wel, eensdeels, aan de zyde der Colonisten:

1) Dat eene volkplanting zich zelve altyd moet blyven aanmerken, als een gedeelte van het Moederland, en nimmer zich zelve trachten afhanglyk te maaken, dan alleen in zodanige zeldzaame gevallen, wanneer alle de rechten van Menſchelykheid vertrapt worden.

2) Dat eene volkplanting altyd in het oog moet houden, dat zy, ter bevordering van den Koophandel van het Moederland, is aangelegd; dat dus de Koophandel van de Coloniën nimmer zo vry kan zyn, als die van het Moederland zelve, en dat dus het Moederland, dat onnoemelyke ſommen aan hetzelve heeft te koste gelegd, een uitſluitenden Handel op die Coloniën dryven moet, en alle de voortbrengzelen der Coloniën in het Moederland opgeſlagen en verkogt moeten worden.

Dan de rechten en verpligtingen, welke uit het voorgeſtelde, anderdeels, op het Moederland zelve blyken te leggen, zyn niet minder belangryk, en beſtaan voornamelyk hierin:

1) Dat het Moederland in alles in het oog moet houden, dat de bewooners van de Coloniën zyn, Leeden van haare Burgerlyke Maatſchappy, en even dezelfde rechten hebben, als die Burgers, welke in de Maatſchappy gebleven zyn.

2) Dat dien volgende, het Moederland onvermydelyk verpligt is, om niet alleen in tyden van Oorlog, voor de verdeediging en veiligheid van zyne Burgers in de Coloniën te zorgen, maar ook, om dezelve, zelfs in Vreedestyden, in zodanig postuur van tegenweer te houden, dat zy altyd in ſtaat zyn, om eenen onverhoedſchen aanval af te weeren, waaraan zy, door den verren affland van het Moederland, veel meer blootgeſteld zyn, dan die gedeel-

tens

tens van het Moederland, welke onmiddelyk onder haar bereik liggen.

3) Dat al verder het Moederland zorge moet draagen, dat in de Coloniën een goed politicq beſtuur, en eene zuivere Adminiſtratie van de Juſtitie, plaats hebbe, dat het Moederland de Coloniën nimmer eenige harde Wetten moet opleggen, nimmer op eene despotieke wyze moet regeeren, dat de rechten van den Burger in de Colonie, even heilig even ongeſchonden, moeten blyven, en dat derhalven, een ieder daar even zuiver en onvertoogen, recht moet wedervaaren, als in het Moederland zelven.

4) Dat het Moederland die kosten, welken tot de verdeediging van haare Coloniën, tot derzelver politicq beſtuur, tot de Adminiſtratie van de Juſtitie aldaar, en wat meer tot onderhoud van die Coloniën behoort, moeten beſteed worden, nimmer privatievelyk op de Coloniën zelve ter neder moet doen komen, maar dezelve in het begin, wanneer die Coloniën nog maar in haare geboorte zyn, in haaren eigen boezem moet vinden, en zelfs, by vervolg van tyd, de Colonisten in dat alles niet meer moet doen draagen, dan met de billykheid en de genoeg bekende regels van gelykheid, overeenkomt.

5) Dat het Moederland het groot oogmerk, waarmede de volkplantingen zyn aangelegd, *de bevordering van haaren Koophandel*, nooit uit het oog moet verliezen. —— Dat dus alle onnatuurlyke belastingen, waarmede de Coloniën onderdrukt, alle gezogte Monopoliën, en de kunſtenaryen, die in dezelve plaats hebben, waarmede de Colonisten geplaagd, en buiten ſtaat gehouden worden om te kunnen beſtaan, of zich de aangenaamheden des levens te verzorgen, geheel en al met dit oogmerk ſtryden, en alle verwachting, van daarin wel te zullen ſlaagen, in den grond doen vervallen.

6) Dat men zich in het Moederland ten ſterkſte moet toeleggen, om de voortbrengzelen van de volkplantingen op allerleie wyze te begunſtigen, en de Inwooners van de Coloniën meer en meer aantemoedigen, om hunne zaaken uittebreiden, en hun door de ondervinding te doen erkennen, dat zy hunne rekening oneindig beter vinden, by den uitſluitenden Handel met het Moederland, dan by den ongeoorloofden ſluikhandel.

Na dus een denkbeeld gegeeven te hebben, van de wederzydſche betrekkingen, en daarop gegronde rechten en verplichtingen, welke tuſſchen een Moederland en haare Co-

Coloniën plaats hebben, merkt de Schryver aan, dat, alvoorens over de rechte wyze waarop Coloniën beſtuurd moeten worden, met grond te kunnen oordeelen, het noodig is, dat men den Leezer het onderſcheid, 't welk tuſſchen de zoorten van Coloniën plaats heeft, leere kennen, en uit dien hoofde, heeft hy de waarheid der twee volgende ſtellingen, breedvoerig en overtuigend, beweezen:

1) Dat 'er een allerwezenlykst onderſcheid plaats heeft, zo in de Natuur, als in de oogmerken, tuſſchen *Handeldryvende* en *Landbouwende* volkplantingen.

2) Dat het derhalven ook zeker is, dat Landbouwende Coloniën, op eene geheel andere en eenvoudige wyze, kunnen en behooren beſtuurd te worden, dan Handeldryvende, en dat 'er niets doodelyker voor Landbouwende Coloniën uittedenken is, dan dat men dezelve onder een en dezelfde directie ſtelt met de Handeldryvende, en dat zy geheel en al onder het zelfde lichaam begrepen, en zonder eenig onderſcheid volmaakt op denzelfden voet behandeld worden.

Na dit alles, is nu de groote vraag, of men in onze Republicq, in de beſtuuring van onze West-Indiſche Coloniën, het tastbaare onderſcheid, tuſſchen Handeldryvende en Landbouwende Coloniën, in het oog gehouden hebbe? En de Schryver beandwoordt deeze gewigte vraag, ontkennender wyze.

Het is bekend, dat de ſchoone Landbouwende Coloniën van *Eſſequebo* en *Demerary*, die, wanneer zy onder een beſtuur waren, 't welk met derzelver natuur overeenkwam, ons zulke heerlyke uitzichten zouden geeven, thans onder de directie van de West-Indiſche Compagnie zyn; zonder nu te onderzoeken, hoe, en op welke voorwaarde, of by welk eene ſpeciaale delatie, 't zy dan te recht of te onrecht, de West-Indiſche Compagnie aan die delatie gekomen zy, (een point, 't welk breedvoerig in de Brieven zelve behandeld wordt) heeft de Schryver het echter, uit hoofde van de weinige denkbeelden, die men doorgaans, buiten de Koopſteden, van Koophandel, Coloniën en Compagniën, enz. heeft, niet ondienſtig geacht, op eene korte doch klaare wyze, uit te leggen, 1) wat het te zeggen zy, *de Coloniën van Eſſequebo en Demerary zyn onder de directie van de West-Indiſche Compagnie?* en 2) *welke gevolgen dat voor die Coloniën hebbe?* omtrent het eerſte, doet de Schryver zien, dat het met zo veele woorden zeggen wil: deeze *Landbouwende* Coloniën zyn onder de directie van een groot

groot lichaam van Actionisten, welker welvaart, zo niet geheel, immers ten grootſten deele, van den Handel afhangt, en welke Handel, wanneer die in een bloeijenden ſtaat is, dit groote lichaam in ſtaat ſtelt om deszelfs etablisſementen te onderhouden. Omtrent het laatſte, te weten de gevolgen, welke dit ſtaan van deeze Landbouwende Coloniën *Eſſequebo* en *Demerary*, onder de directie van de West-Indiſche Compagnie, naar zich ſleepen, toont hy zeer breedvoerig aan, dat dezelve zo nadeelig zyn, dat nimmer deeze onze Landbouwende Coloniën in eenen voordeeligen ſtaat zullen kunnen geraaken, zo lang zy onder de tegenwoordige directie zyn, en dat het dus een van de allergelukkigſte evenementen voor onze Republiek zyn zou, indien de Souverein, in aanmerking neemende de onnoemelyke voordeelen, welke deeze Coloniën onder een goed beſtuur kunnen aanbrengen, zyne byzondere zorg en aandacht daarop wilde vestigen, en zich de defenſie, het politicq beſtuur, de Adminiſtratie der Juſtitie, enz. meer byzonder wilde aantrekken, en dus naar derzelver hooge wysheid over deeze Coloniën een beſtuur invoeren, 't welk van dien aart was, dat door hetzelve deeze ſchoone Coloniën ten top van bloei gebragt wierden. En de noodzaakelykheid van dit redres zal des te duidelyker blyken, daar de Schryver ons omſtandig aantoont, voor welke eene aanzienlyke uitbreiding en vermeerdering, deeze zo ſchoone en vruchtbaare Coloniën, in welke nog maar een gering gedeelte der gronden bebouwd wordt, vatbaar zyn, en welke voordeelen van dezelve te wachten zouden zyn, wanneer zy, onder een beter en naar derzelver aart ingericht beſtuur, tot rypheid gebragt, wanneer de planters door allerleie ontheffingen, door allerleie gerustſtellingen voor het vervolg aangemoedigd, wanneer alle de gronden beplant, en alle de reden van klachte en vrees weggenomen, wierden. ——— „ De oneindige, de ontelbaare voortbrengzelen (zegt hy) welke deeze Coloniën dan in den ſchoot van het Moederland zouden uitſtorten, de onberekenbaare menigte, van allerleie zoort van behoeftens, welke dezelve dan uit het Moederland zouden ontbieden, de ongelooflyke bloei, welke dit vertier in de binnenlandſche Fabrieken, Trafieken, Ambachten, en wat dies meer is, door alle de Provincien en onderhoorige Landſchappen zou verſpreiden, de uitgebreide Zeevaart, met alles wat tot Scheepsbouw, Equipagie, Victualiën en dergelyke, nodig zou zyn, welke hieruit zou gebooren worden — dit

dit alles ziet men, is onbeſchryflyk —— alles zou dan zamenwerken, om aan de Republiek een geheel nieuw leven te verſchaffen."

De zucht om alle deeze groote eindens te bereiken, is het waare oogmerk, waarmede de hier aangekondigde Brieven te voorſchyn komen. Men zal in dezelve de misſlagen, gebreken en onheilen, met welke deeze Coloniën te worſtelen hebben, en door welke zy te onder gehouden worden, op eene bedaarde, doch tevens vrymoedige wyze, vinden aangetoond, dewyl niets de Schryvers weerhouden heeft, om waarheden van zo veel belang, van zo veel invloed op het welzyn van het Vaderland, met die ronde, die vrye taal aan de Natie open te leggen, welke derzelver gewigt vordert, doch in welke echter alle mogelyke gematigdheid is waargenomen; terwyl de uitgeever ons verzekert, dat men het waare oogmerk van dezelve oneindig te kort doen zou, indien men de opgave der oorzaaken van den minderen bloei, ja van den geheelen ondergang, waarmede deeze Coloniën gedreigd worden, en de heilzaame middelen tot redres, die in deeze Brieven worden voorgeſteld, toeſchreef aan een onbezonnen drift van twee planters; —— indien men dezelve aanmerkte als harſenſchimmen van misnoegden, of ten onrechte naar ingebeeld redres verlangende warhoofden; maar dat men dezelve veeleer moet beſchouwen als de eerbiedige, de waarſchouwende, de Vaderlandlievende, en vereenigde ſtem van alle de Ingezetenen van die Colonien.

Ons bericht is reeds te ver uitgeloopen, om uit de Brieven zelven, van welken reeds vyf ſtukken het licht zien, en die de aandagtige overweeging van ieder nadenkend Vaderlander wel waardig zyn, eenige byzonderheden aan onze Leezers mede te deelen; doch, in 't vervolg, zullen wy daar toe wel eens gelegenheid hebben.

Naleezing van ſtukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk, door FR. ADR. V. D. KEMP. *Twee Deelen. Te Utrecht by* B. Wild, 1785. *Behalven den inhoud der ſtukken,* 1054 *bladz. In gr. octavo.*

In deeze Naleezing, levert ons de Heer *van der Kemp* de nog overige ſtukken, welken hem, nopens de Militaire Jurisdicte, ter hand gekomen zyn, om dus zyn voorheen

geopend Magazyn van ſtukken, (*) zo volledig als hem doenlyk is, te maaken. Het eerſte Deel behelst de laatere Staatsreſolutien deswegens genomen, en de ſtukken ter dier gelegenheid aangevoerd, met de daartoe behoorende Bylagen; en voorts, zyn in het tweede Deel nog by een vergaderd, etlyke ſtukken van vroeger datum, die tot dit onderwerp betrekkelyk zyn. Men is dus, door den onvermoeiden arbeid van den Heer *van der Kemp*, in ſtaat geſteld, om het vroegere en laatere voorgevallene deswegen na te gaan; en ten duidelykſte te zien, dat den Militairen Regter nimmer, Staatswyze, eene ongelimiteerde Jurisdictie in commune delicten en civile zaaken is opgedraagen. Dat, in tegendeel, het indringen van zulk eene Jurisdictie, tegen alle daartegen aangevoerde Memorien aan, door 's Lands Staaten beſtendig is tegengegaan; zo dat die Jurisdictie, niet dan in tegenkanting der Staaten, ſtand gegreepen hebbe: weshalve ook 's Lands Staaten, eindelyk, den 24 December 1783, dat prætenſe Hooge Geregtshof, regtmaatig, afgeſchaft, en dien zogenaamden Hoogen Krygsraad buiten effect geſteld hebben.

Met de uitgave deezer Naleezinge, geeft de Autheur in zyn Voorbericht, onder andere bedenkingen, over deeze zyne Verzameling van ſtukken, wel byzonder eene herinnering, die den *Beſtaltbrief* betreft, welken wy, (daar deeze Brief veelen in dit geval opmerkelyk toeſchynt, en wy 'er een en anderwerf gewag van gemaakt hebben (†),) hier nog zullen mededeelen.

„ Veelen, zegt hy, zullen wagten, en zommigen hebben 'er op gedrongen, dat ik, die op 't voetſpoor der Heeren Commisſariſſen van het Zeeuwsch Rapport (§), hadt in twyffel getrokken, dat de *Beſtaltbrief* daedelyk door de gezamentlyke Bondgenoten zoude gearresteerd zyn, en, als een LANDWET, gevigeerd hebben, nu zoude trachten om dit gevoelen te ſtaeven, vooral daer een kundige TULLING van OLDENBARNEVELD, in zyn *Onderzoek* over dit ſtuk, geoordeelt heeft, dit punt te kunnen betogen. Daar het egter mij alleen om de waerheid te doen is, en niet om de zege, erkenne ik gaern, zo door den Heer TULLING, als door andere kundige Vaderlanders, in meer

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V D. bl. 217. 464.
(†) *Ald.* bl. 465. 466. VI D. bl. 287. — 291.
(§) Men vindt dat meesterlyk Zeeuws Staats-Rapport, in het eerſte Deel deezer *Naleezinge*, bl. 39. — 89.

meer dan één opzicht, te zijn toegelicht, ſchoon het ſtuk zelve, mijns bedunkens, nog niet volkomen is voldongen; en, wanneer men alles beaemt, wat ten voordeele des *Beſtaltbriefs*, zo door den Heer VAN DE SPIEGEL, als door den Heer TULLING, is aengevoerd, is men nog zeer weinig gevorderd, in het bewijzen van die juſtenue, welke dien BESTALTBRIEF zo *juist van pas*, door den Heer VAN DE SPIEGEL, der vergetelheid deed ontrukken. Het is goed, trouwens, dat men eene zaak van alle kanten bezichtige, en ten dien einde, moet ik nog het volgende omtrent dien *Beſtaltbrief* hier bij voegen, 't welk mij van eene goede hand is medegedeeld geworden. Men vermoedt, namelijk, dat die *Beſtaltbrief* door de Gedeputeerden tot de nadere Unie zoude geconcipieert zijn.

„ Uit de Notulen der Gedeputeerden, tot de Unie van 31 January 1579, zoude blijken, dat 'er ten dien dage een *Beſtaltbrief* gearresteerd is, voor het Krijgsvolk der Geunieerde Provintien en Steden. Indien nu de echtheid dezer Notulen buiten kijf is, zoude de zwaerigheid, uit den datum van ultimo Februarij 1579, met geringe moeite zijn weg te nemen.

„ Het is zeer mogelijk, dat, daer die uitgebreide ſtukken dezelfde dagtekening hebben, van ultimo Februarij 1579, en het niet vermoedelijk is, dat de Deliberatien over dezelve in ééne zitting zullen afgeloopen zijn, deeze de vergaderde Heeren eenige dagen bezig gehouden hebben, en op denzelvden dag kunnen zijn uitgegeven.

„ Verder is mij verzekerd, dat 'er nog een Inventaris van ſtukken, door een der Zeeuwſche Gedeputeerden overgelegd, onder welke gewaegd wordt van den *Beſtaltbrief* voor de Militie, onder de Zeeuwſche Staetspapieren zoude voor handen zijn; welke twijffeling door hun, die tot die zo *zeldzaem* geopende bewaerplaetzen der Staetsbeſluiten toegang hebben, zoude kunnen uit den weg geruimd worden, zonder vreeze van hier door de wetenſchap der Burgerij te zullen uitbreiden. En eindelijk, is mij nog van elders onder het oog gebragt.

„ 1) Het *exſteren* eener Misſive van Willem I. van 1580, met eene *Copie* des *Beſtaltbriefs*, in het zelve Jaar, bij die van Holland gearresteerd, woordelijk met de bekende overeen komende, alleen met dit onderſcheid, dat die van Holland gaet op *den naem van zijne Furſtelijke Genade en de Staeten van Holland.*

„ 2) Het *exſteren* eener Reſolutie der Staeten van Zee-

land, van het laetst van 1578, waerbij Gedeputeerden tot de nadere Unie gelast worden, om *eene generale Krijgswet over 't volk van Oorlog te bewerken* —— welke Resolutie te vinden zou zijn, in een Reg. ter Staeten Griffie —— het een gequoteerd A., het ander D., welke laatste voor de ſtukken, tot de Unie relatif, zoude zijn aangelegd.

„ Indien deze ſtukken waerlijk ter Staeten Griffie van Zeeland *exſieren*, en den opgegeven inhoud bevatten, zoude het hoogwaarſchijnlijk worden, dat in Holland, en misſchien ook in Zeeland, uit hoofde van 't toemalige naeuw verbond, tuſſchen de beide Provintien, ſchoon zulks niet even duidelijk blijke, deze *Beſtaltbrief* is aengenomen, zonder dat men echter hier door kan ontwaren, of die, door de Gedeputeerden geconcipieerde, en —— voor zo veel in hen was —— gearresteerde BESTALTBRIEF, door alle de overige Bondgenooten, *eenparig*, als een Reglement is aangenomen, zo lang uit derzelver reſpective Staets Registers zulks niet met volkomen zekerheid uitgemaekt kan worden.

„ Misſchien zal deze of geene oordeelkundige beoefenaar onzer Vaderlandſche Gedenkſtukken, de nog bij mij, en anderen van meerder ervarenis, in dit vak, overgeblevene twijffelingen, uit den weg kunnen ruimen, indien zij, die in ſtaet zijn, denzulken de behulpzaeme hand te bieden, zich, des verzógt, niet onttrekken."

Onderrichtingen, wegens het reizen over Land, langs den weg van Suez door Egypte, na Europa, benevens Dagverhaal eener reize uit Europa na Indie, door de groote Woeſtyne van Arabie. Door J. CAPPER, *Eſq. Colonel in dienst van de Oostind. Maatſch. in Engeland.* Tentanda via est. *Naar den tweeden druk uit het Engelsch. Met Kaarten. Te Amſterdam by* J. Yntema, 1786. *Behalven de Voorrede en de Inleiding*, 231 *bladz. in gr. octavo.*

Ter gelegenheid dat zeker perſoon van aanzien voor had, uit Indie, langs den weg van Suez, na Europa weder te keeren, ſchreef de Heer *Capper*, op deszelfs verzoek, een onderrigtenden Brief wegens die reisroute, welke hy vervolgens door de drukpers gemeen gemaakt heeft. In deezen Brief, geeft hy den Reiziger niet alleen het noo-

noodige verflag, van de te houdene coers, maar meldt hem tevens, wat hy, zo veiligheids- als gemakshalve, in agt hebbe te neemen; mitsgaders het merkwaardigſte, dat langs de Roode Zee tot aan Suez, en van daar door Egypte tot aan Alexandrie, (om dan voorts na Europa over te ſteeken,) te bezigtigen is. De opgave van dit alles gaat vergezeld van verſcheiden aanmerkingen, over het daaromtrent gelegene, de verſchillende reiswegen, en etlyke byzonderheden, die het Volkscharacter, den Koophandel, als mede de Kunſten en Weetenſchappen, betreffen; het welk den Schryver ook het oog doet vestigen, op den voormaaligen en tegenwoordigen toeſtand van Egypte; dat hem aanleiding geeft, om te beweeren, hoe 't zeer waarſchynlyk zy, dat de bewooners van Indoſtan, vroeger dan de Egyptenaars, in veele Weetenſchappen uitgemunt hebben, en dat de Egyptenaars een groot gedeelte hunner kundigheden, oorſpronglyk, aan die van Indostan verſchuldigd zyn. ——— Met de openbaare afgifte van deezen Brief, heeft de Heer *Capper* 'er bygevoegd, een Dagverhaal zyner reize uit Europa, over Basſora, na Indie. Te Livorno ſcheep gegaan zynde, en voorts koers gezet hebbende na de Syriſche Kust, landde hy te Latichea (*); trok vervolgens na Aleppo; en doorreisde van daar de groote Woeſtyn van Arabie, 't welk hem te Basſora bragt, van waar hy vervolgens door een Vaartuig te Muskat of Maskate gebragt werd, en voorts na Bombay ſtevende. Van hier zeilde hy, langs de Malabaarſche Kust na Anjengo of Anjinga, en trok eindelyk te Land na Madras. —— Door dit bygevoegde Dagverhaal, dat, even als de eerstgemelde onderrigtende Brief, verſcheide byzonderheden behelst, levert de Heer *Capper* een verflag, van twee verſchillende reisrouten, van en na Indie, langs de Roode Zee over Suez, en door de Perſiaanſche Golf over Basſora; van welke men zig zou kunnen bedienen, om, ſpoediger dan ter Zee, over de Kaap de goede Hoop, brieven en berigten na en van Indie te zenden. Zulks aan te duiden, is het hoofdbedoelde van beide deeze Stukken; gelyk hy in zyne Voorrede en Inleiding te kennen geeft; in welken hy zyn ontwerp deswegen open legt; 't geen ons nog wat byzonde-

(*) By anderen Latikea ook Ladicia geheeten, oudtyds, Laodicea, en wel Laodicea aan de Zee.

derer, op het daarin voorgeſtelde, het oog doet vestigen.

De Heer *Capper*, by de eerſte Uitgave deezer Stukken, zyn denkbeeld, wegens het openen eener gemeenſchap met Indie, inzonderheid langs de Roode Zee, reeds voorgedraagen hebbende, geeft hier, in de Voorrede voor de tweede Uitgave, te kennen, hoe hy, door den jongst gevoerden Oorlog in Indie, en de gevolgen daarvan, zeer verſterkt geworden is, in zyne gedagten, wegens derzelver noodzaaklykheid, om, door dien weg, ſpoediger berigten uit Engeland in Indie te kunnen brengen, en van daar te verkrygen: als mede, dat zommige zedert dien tyd zamenloopende omſtandigheden dit zyn ontwerp belangryker maaken, en de mogelykheid van deszelfs uitvoering begunſtigen. Hiertoe moest men van de Turken verlof vraagen, om Paketbooten de Roode Zee op te zenden, en 'er by de Egyptiſche Regeering op aan ſtaan, om de vryheid te hebben, van met Renboden door het Land te trekken. In de tegenwoordige omſtandigheden, verwagt hy hieromtrent niet veel tegenſtribbeling, of 't zou moeten zyn van den Sherif van Mekka: dan deeze zou, naar zyne gedagten, vermoedelyk ook geen plaats hebben, wanneer de Sherif verſtond, dat men in deezen geen Koophandel zogt te dryven, en zig alleen bepaalde, tot het zenden van Paketbooten met Brieven. Langs dien weg konden de Brieven, naar zyne berekening, overgebragt worden in zeventig dagen; en de kosten, die vereischt zouden worden, tot het oprichten en in ſtandhouden van eene geregelde post, voor deeze Brieven, waren, zyns oordeels, gemaklyk te vinden. —— Van dit onderwerp, geeft hy een nader verſlag, in zyne Inleiding.

Voor de ontdekking van de vaart, rondom de Kaap de goede Hoop, was, zegt hy, de handelweg met Indie langs de Roode Zee de gebruikelykſte; maar zins dien tyd, hebben de Europeaanen 'er van afgezien, en dezelve is thans alleen in de handen der Mahometaanen. Dezelven bedienen zig van den Noordwesten Wind, om van Suez na Gedda of Jedda, omtrent twee graaden bezuiden den Noorder Keerkring gelegen, met hunne Koopmanſchappen te zeilen; en te gelyker-tyd neemen zy, die uit de Indien of uit het Gelukkig Arabie komen, den regelmaatigen Zuidwesten Mouſon waar, om hunne Koopmanſchappen aldaar aan te voeren; neemende ieder voorts, naa het dryven van den Handel, den gunſtigen keer des Winds waar, om weder te ver-

vertrekken. Van deezen Handel, trekt de Sherif van Mekka, aan wien de regeering van Jedda eigenlyk behoort, zeer veel voordeel; en hy zelve ſtaat dikwerf niet weinig af aan het Turkſche Hof, om deszelfs beſcherming en hulp te genieten; dat hem, in 't Jaar 1774, wel te ſtade kwam. De Gouverneur Generaal van Bengale, naamlyk, ondernam, diestyds, het oprichten van een Handel, regelrecht op *Suez*, zonder de goederen te Jedda te ontſchepen; dan de Sherif van Mekka wist dit te dwarsboomen, en bragt te wege, dat het Turkſche Hof den Chriſtenen allen zodanigen Handel verbood. De Heer *Capper* toont de onregtmaatigheid van dit verbod, en der daarop gevolgde mishandelingen, aan; dan met dit alles wil hy wel toeſtaan, dat het veelligt raadzaam zy van dien Handel op Suez af te zien; doch hier uit volgt, zyns oordeels, niet, dat men by 't Turkſche Hof niet zou mogen aanſtaan, op de vryheid van met Paketbooten met Brieven van en na Suez te vaaren. Het belang voor de Oostindiſche Maatſchappy, in 't ſpoediger overkomen van berigten, doet hem hier op aandringen; en hy vleit zig te eerder met een goeden uitſlag, om dat zulks geen betrekking heeft tot den handel, waarop het bovengemelde verbod eigenlyk ſlaat. Het zou 'er maar alleen op aankomen, om van het Turkſche Hof te verwerven een Firman, ter verklaaringe; „ dat geene perſoonen, die „ van de Turkſche Regeeringe afhangen, of met dezelve „ verbonden zyn, eenigen onderdaan van Grootbrittanie „ op zynen weg langs de Roode Zee, of door Egypten, „ zullen beletten of hinderlyk zyn, mits dat hy niets by „ zich hebbe dan papieren, en zodanige pakkaadje als men „ onderſtellen mag, dat reizigers op eene zo groote reis „ noodig hebben." — Wat den geſchiktſten tyd tot derze reis betreft, volgens de opmerking van onzen Autheur, begint die vroeg in April, en dezelve eindigt in 't voorſte van Juny; geduurende dien tyd kan men, naar zyne berekening, de reis van Engeland, of Londen, tot Indie doen, op zyn hoogst in acht en zeventig (*), op het minſte in negen en vyftig, en dus in een middengetal, van 68½ dagen. Men mag, zegt hy, dus eenigermaate te vryer wat be-

(*) In de Vertaaling leezen wy 70 dagen; dan dit is een Schryffout. In 't Engelsch ſtaat 78 dagen.

bepaald rekenen, „om dat een groot gedeelte deezer reize „ gedaan wordt tusschen de Keerkringen, alwaar de Win„den en het weder zo regelmaatig zyn, als eenige na„tuurlyke wenteling van tydperken zyn kan: en zelfs in „ de Middellandsche Zee, waar alleen de Winden veran„derlyk zyn, heeft men nooit bespeurd, dat zy, in den „ Zomer, lang achter een blaazen, tusschen het Zuiden „ en het Oosten, het eenige vierde deel van het Compas, „ dat ongunstig is voor de Schepen, die, uit de Havens „ van Frankryk of Italie, na de Levant moeten zeilen."

——— Aan dit verslag van den geschiktsten tyd, tot het doen deezer reize, hegt de Heer *Capper* wyders nog eenige algemeene onderrigtingen ten behoeve der reizigers, vooral van dezulken, die niet in staat, of juist niet genegen zyn, om veele vermoeinissen uit te staan.

Onze Autheur beantwoordt verder nog eene bedenking, nopens het nadeel dat de Indische Handel over de Kaap de Goede Hoop zou kunnen lyden, indien de reisroute over Suez en door Egypte, in 't vervolg van tyd, eens regelmaatig en bestendig mogte worden: welke bedenking, zyns oordeels, van niet veel gewigt is, en althans niet tot bezwaar van zyn beoogde plan kan strekken. Het zelve, naamlyk, heeft geen uitzigt op het dryven van den Handel langs dien weg; maar bedoelt alleen, by het Turksche Hof te verkrygen, een vryen doortogt voor de Renboden door Egypten, en 't af- en aanzenden van Paketbooten, van en na Suez, onder de voorgemelde bepaalingen.

Laatstlyk maakt hy met een kort woord ook gewag, van de reisroute na Indie over Basfora, welke hy in het opgenoemde Dagverhaal beschreeven heeft. Dezelve is, naar luid van dat Dagverhaal, vermoeiend en niet zonder gevaar; weshalve men zelden die reis, uit verkiezing of nieuwsgierigheid, zal onderneemen: dan, daar 't egter gebeuren kan, dat 'er dringende redenen zyn om dien weg in te slaan, zo heeft hy geoordeeld verpligt te zyn, desaangaande de noodige onderrichtingen mede te deelen. Volgens het verslag, dat hy van deeze zyne reis geeft, volbragt hy dezelve, van Livorno tot Bombay, in vier Maanden en tien dagen; doch in gunstiger omstandigheden, en op geregelder schikkingen, zou men, zegt hy, die reis kunnen doen in drie Maanden of negentig Dagen.

„ Wy zullen, zegt hy ten besluite, dan in staat zyn, om,

om, langs verſchillende wegen, over de Kaap de Goede Hoop, over Suez, en over Baſſora, Brieven en berichten na en van Indie te zenden. Maar wanneer wy van éénen van allen zyn uitgeſloten, zal 'er in elk Jaar eene angſtige tusſchenruimte van eenige Maanden zyn, geduurende welke wy van weerskanten onkundig zullen zyn, van het geen 'er in de onderſcheiden gewesten gebeurt. Het beste Jaargetyde om Engeland te verlaaten, om over de Kaap de Goede Hoop na Indie te reizen, begint in November en eindigt in April: dat, om over Suez te gaan, begint in April en eindigt in het midden van Juny: de reis over Baſſora zal de beste zyn, geduurende de overige deelen des Jaars. Het vastſtellen van eene beſtendige opvolging van berigten, bykans even regelmaatig als onze posten t'huis, zou zeer geringe, indien eenige, onkosten verſchen; zoude algemeen genoegen geeven aan allen, die eenig belang hebben in de Indiſche zaaken; en, ter zelfder tyd, ontelbaare voordeelen aanbrengen, zo wel aan de Regeeringe als aan de O. I. Maatſchappy." ——— Het komt den Heer *Capper*, zo als hy zig met het afloopen zyner Voorrede uitdrukt, voor, dat de Regeering der O. I. Maatſchappy 'er zeer veel by zou winnen, indien er eene Acte van het Parlement gemaakt werd, om eene post voor de Oostindiſche Brieven op te rigten: en dat men wel byzondere perſoonen zou kunnen vinden, die het noodige geld vooraf zouden willen ſchieten, en, met één woord, alle de kosten goed maaken, onder voorwaarde, dat men hun toelaate eene redelyke vragt voor de Brieven te ontvangen. ——— Twee *Kaarten*, de eerſte een *Schets van Egypten, en de onderſcheiden Wegen, zo oude als hedendaagſche, van de Roode Zee na de Middellandſche*; en de tweede, een *Schets van den Weg dwars door de groote Woeſtyne van Arabie, van Latichea over Aleppo na Baſſora*, ſtrekken zeer tot beter begrip deezer Reize.

Gedenkſchriften van den Marquis de Pombal, Staatsſecretaris en eerſte Minister van den Koning van Portugal, Joſeph I. Vierde deel. Te Amſterdam, by D. Schuurman, 1786. 336 *bladz. in gr. octavo.*

Dit vierde en laatſte deel deezer Gedenkſchriften vertoont ons den Marquis DE POMBAL in de laatſte tooneelen van zyn leven, in zyne vernedering en val. De gebeurtenisſen, die de voorige deelen (*) opleverden, hebben een aandoenlyk hart menigmaal doen zugten, de geene, welke thans volgen, zullen, verdienen niet minder de aandacht van den leezer, en zyn veel troostryker, daar wy ons genaderd zien tot dat tydſtip, waarin men eindelyk begonnen heeft de bloedige wonden, aan de gerechtigheid en menſchelykheid, door ongerechtigheid en dwingelandy veroorzaakt, te geneezen. —— Wy zullen van deeze gebeurtenisſen eene korte ſchets trachten te geeven, en ten beſluite ons oordeel over het geheele werk opgeeven.

Zodra de Koning, die zich geheel en al door *de Pombal* liet leiden, overleeden was, veranderde alles van gedaante: Zyne dochter, die hem opvolgde, was door den geest van weldaadigheid, rechtvaardigheid en menschlievendheid, die haar karakteriſeerde, zeer genegen om den laatſten wil en raadgevingen van haaren ſtervenden Vader naauwkeurig op te volgen. Zy begon haare regeering met het ſlaaken van de banden der Staatsgevangenen. Op het zien van deeze vermaarde ongelukkigen, zo lange aan aller oog onttrokken, kon het volk zyne verontwaardiging niet verbergen, en verzogt wraak tegen den bewerker van zo veele onrechtvaardigheden en wreedheden. In 't byzonder wekte de jonge Marquis van *Gouvea* de ontroering en het mededogen der menigte op. Hy was de eenige ſpruit van eenen doorluchtigen ſtam, opgeſloten zedert zyne tederſte Kindsheid, in eene yslyke gevangenis om de gewaande misdaad van zynen Vader; een misdaad, waarvan hy geen kennis had, en waaraan zyne ouderdom zelve hem onvermogend maakte, om eenig deel te neemen. Hy had den tyd van agttien jaaren doorgebragt, beroofd van alle hulp, van alle menſchelyke ſamenleving, en deeze geruime tuſſchentyd had bykans geen ſpoor meer van zyne eerſte opvoeding in zyne ziel overgelaaten. —— Het getal der ongelukkigen, op deezen dag ontſlagen, bedroeg ten naaſten by vyfhonderd perzoonen, doch werd wel ras tot achthonderd vergroot, die het afgryzen des volks vermeerderde tegen hunnen barbaarſchen vervolger, terwyl deeze, uit vreeze van zommigen

(*) Zie *Alg. Vader. Lett.* VI de D. bl. 474. en VII. de D. bl. 516.

gen van hen op zynen weg te ontmoeten, en uit ſpyt en ſchaamte, welke hem dit baatelyk ſchouwſpel verwekte, niet meer in het publiek durfde verſchynen. Hy was woedend van zo veele doorluchtige ſlachtoffers van zyn haat of argwaan zyne wraakgierigheid te zien ontſnappen, en hy werd het nog meer, toen zestig Jeſuiten, die hy als zyne doodelyke vyanden aanmerkte, en aan welke hy met genoegzaame waarſchynlykheid het voorneemen kon toeſchryven van zich te zullen wreeken, door de goedertierenheid van de Koningin hunne vryheid kreegen. Hy had dus, niettegenſtaande de begeerte om te heerſchen, van welke hy meer dan ooit verſlonden wierd, gaarne alle zyne ambten nederlegd; doch de Koningin wilde, dat hy nog eenigen tyd zyne verrigtingen zoude volbrengen, en dagelyks in het Paleis komen, om haare orders te ontfangen, en tot ſchande te ſtrekken van een hof, waarvan hy eertyds de afgod geſcheenen had.

Nadat de Koningin de gerechtshoven hun oud gezag wedergegeeven, en de zaaken weder in dien ſtaat herſteld had, in welken zy geweest waren vóór het misbruik dat de Pombal gemaakt had van de onbepaalde magt, welke de Koning, haar Vader, hem had toebetrouwd, begon zy deezen Minister thans van alle magt, die hy zulk een langen tyd genoten had, beroofd, de algemeene opzienders plaats der Finantiën af te nemen. —— Alle deeze voorwerpen van misnoegen vermeerderden den ſpyt van de Pombal, die niet alleen gehaat van het gemeen, dat altyd buitenſpoorig is in zyne ondernemingen; maar zelfs van alle ordens van ſtaat, van Grooten, Edelen en Geestelyken verfoeid, ſlegts op hulpmiddelen bedagt was om op de fatſoenlykſte wyze zich van Lisſabon te verwyderen, en eene veilige ſchuilplaats te zoeken. Diensvolgens verzogt hy aan de Koningin verlof, om zich naar zyn landgoed Pombal te mogen begeeven, en daar in rust zyne dagen te mogen eindigen, verre afgezonderd van het gewoel en beſlommering van ſtaatszaaken; welk verlof hem ogenbliklyk vergund zynde, maakte hy zich vaardig tot zyn vertrek, en verliet twee dagen daarna Lisſabon, met zyne gemalin en familie, terwyl de Koningin hem haare gewoone lyfwacht vergunde, om hem geduurende zyne reize te verzellen en te beſchermen, tegen de beſpottingen en mishandelingen van het gemeen, dat, verbitterd van te zien dat zyn perſoon hunne wraakzucht ontſnapte, hun Schaaverhaal op zyn hotel in 't werk zochten te ſtellen. —— Aldus beroofd van alle uitmuntende eertitels, welke meer dan twintig jaaren lang het oog van geheel Europa op hem hadden doen werpen, en voortaan tot den ſtaat van een vergeeten burger gebragt, ſcheen het, dat hy, even als zo veele andere vermogende Ministers, die voor het einde van hun loopbaan afgedankt zyn, niets meer te wagten had van den roem, en dat zyn naam begraven zou blyven in den duisteren hoek,

hoek, welken hy voor zich had verkozen. — Geslingerd door het noodlot, buiten dien algemeenen weg, heeft hy tot aan zyn einde dit zonderling voorrecht genoten, en zyne vermaardheid heeft hem tot aan zyn verblyf gevolgd.

Weldra had hy in zyn schuilplaats het verdriet te verneemen, dat de Koningin de menigvuldige bedieningen, welke zyne heershzucht in hem alleen vereenigd hadde, onder zyne mededingers had uitgedeeld, en de eerste ambten van het ryk vervulde door keuzen die weinig overeenkomst hadden, met de oude vooruitzichten, en wezenlyke gevoelens van CARVALHO. (*) De pragtige gedenkpenning van deezen Minister aan het voetstuk van de beeldzuil des overleden Konings geplaatst, wierd op bevel van de Koningin weggenomen, het welk een nieuw onderwerp was van zegepraal voor de talryke vyanden van Carvalho. — De nieuwe eerbewyzingen en nieuwe inkomsten door de Koningin vergund, aan verscheidene leden van den Adel, door den Minister vervolgd, wiens jaloezy hen van het hof verwyderd, en in eene gedurige vernedering gehouden had, veroorzaakten hem een geweldig hartzeer, het geen nog vermeerderd wierd, door het bericht van het inneemen van het Eiland St. Catharina en van de Colonie van St. Sacrament, en den algemeenen opstand welken dit nieuws tegen hem, aan wiens slinksche en straffchuldige oogmerken men dit verlies toeschreef, verwekt hadde. In eene diepe droefheid gedompeld, ten prooije van zyne welgegronde vrees, verscheurd door de knagingen van zyn geweeten, tragtte hy te vergeefs gerust van gemoed te zyn. Zyne redenen ontdekten weldra de verwarring van zynen geest, en ontroering van zyne Ziel. Hy zogt in den schoot van den Godsdienst de vertroostingen, welke hy niet meer by de waereld kon hoopen; doch de nieuwigheden, welke hy geduurig van het hof ontfing, lieten hem niet veel rust en tyd overig. — Zeer gevoelig werd hy ondertusschen aangedaan, door 't uitgeeven van twee Decreeten, welke den Marquis D'ALORNA en de drie gebroeders van den overleden Marquis de TAVORA, die door Carvalho in hegtenis genomen waren, om dezelfde reden waarom deeze ongelukkige Familie de straf heeft moeten ondergaan, voor onschuldig verklaaren, en hen weder in alle hunne goederen, bezittingen, eer en waardigheden herstelden; terwyl de vleijende kentekenen van achting en eerbied door de Koningin betoond, aan den oudsten mededinger van Carvalho, ANTONIUS FREIRE D'ANDRADA D'ENSERRABODES, en de volkomene rechtvaardiging en herstelling van den Bisschop van Colmbria, die beiden op de wreedste wyze door hem vervolgd waren, de grootste vernedering was, die hy tot nog toe had uitgestaan.

Ter-

(*) Men herinnere zich, dat dit de eigenlyke naam van den Marquis *de Pombal* was.

Terwyl de Koningin zich met zo veel yver en moeite toeleide, om de onrechtvaardigheden van het voorgaande Miniſterie te herſtellen, en haare Onderdaanen zulke doordringende blyken van haare goedheid vertoonde, verwyderde zy in tegendeel eenigen der voornaamſte lievelingen van den Marquis de Pombal uit haaren dienst, die, met zynen geest bezield, zyne grondbeginzelen ingezogen hadden, en thans tot die uitmuntende posten, waartoe de gunst van den Minister hen verheven had, onwaardig geoordeeld wierden. Ook ſtelde zy Magiſtraatsperſoonen aan, om de klagten van de Onderdaanen te ontvangen, tegen den Marquis de Pombal, welke openlyk een lyst maakten van perſoonen, die deeze Minister had doen ſterven, in gevangenis zetten, of naar de Coloniën in ballingſchap verzenden. Het getal van deeze ſlagtoffers bedroeg 9640 perſoonen, van welke naauwlyks 800 perſoonen hun ongeluk overleefd hadden, en onder welken men 3970 perſoonen telde, die men geen misdaad kon verwyten. Het verlof door de Koningin aan alle Onderdaanen vergund, om hunne bezwaaren tegen den Minister in te brengen, ſtelde alle zyne hatelyke Monopoliën, onrechtvaardige aanmatigingen en knevelaryen in een helder daglicht. Binnen weinig tyds ontving zyn Agent order, om aan de Fabrikeurs in zyde Stoffen, 20,000 Cruſaden, 150,000 aan de Directeurs van de Kanalen, en bykans ook zo veel aan de Paters van St. Philippus te betaalen, welke ſommen Carvalho, onder verſcheidene voorwendſels, ter leen had weeten te krygen, met oogmerk om ze nooit weder te geeven. —— Deeze byzondere teruggaven werden welhaast gevolgd van een ſom van 250,000 Cruſaden, die hy aan den Staat ſchuldig was. Men had eene kas van belastingen, inzonderheid tot wederopbouwing der openbaare Gebouwen geſchikt. Pombal, welke daarvan de Opziender was, had die ſom te rug gehouden of verduisterd, en die beſteed, om, op zyn naam, verſcheiden Huizen te bouwen, waarvan hy de Eigendommen en Grondbrieven bewaarde.

Onder verſcheidene in 't openbaar uitgegeeven Geſchriften, op dien tyd, tegen den Marquis de Pombal, en waardoor die Minister zich het meest beledigd gevoelde, was eene Memorie, ten voordeele van Francois Joſeph Caldeira Galbardo Mandanha. Deeze door de Pombal gebannen in een der verafgelegenſte Volkplantingen van de Portugeeſche heerſchappy, doch thands in zyn Vaderland met andere Ballingen te rug geroepen, wilde zich aankanten tegen de in bezitneming der hem toebehorende Landeryen, waarvan de Pombal zich zelve Meester gemaakt had, geduurende zyne afweezigheid. De Advocaat, belast om zyne Memorie in orde te brengen, in plaatſe van zich tot de zaak in quæſtie zelve te bepaalen, voer geweldig uit tegen den perſoon en de beſtiering van de Pombal. Dit was eene zwaare en te onregt bygebragte belediging, waarvoor Carvalho buiten

ten twyfel gelegtelyk eene voldoening konde eisschen. Dees liet door een zyner Advocaaten een Memorie opstellen, waartoe hy zelfs de Stoffe leverde, en welke eene Verdeediging en Losreden van zyne bestiering behelsde, benevens eene vernieuwde beschuldiging der personen, welke haare Majesteit reeds voor onschuldig verklaard had. Dit verbitterde dermaate de Koninginne, dat zy niet alleen de Origineelen der Memoriën liet verbranden, en hunne Onderdaanen by herhaalde Edicten verbood om 'er eene Copy van te bewaaren, met bevel om dezelve aan de Griffie ter hand te stellen, maar ook de Pombal op zyn Landgoed eene gerechtelyke ondervraaging liet doen om zekere daaden op te helderen, welke hy in zyne Memorie aangehaald had. Van dit onderzoek egter, dat door eene tusschenkomende zwaare ziekte van den Minister wierd afgebroken, en van September 1779 tot January 1780 wierd voortgezet, is nooit iets met zekerheid uitgelekt. Zonderling is het, dat, agt dagen voor het vertrek der Commissarissen, de Marquis de Pombal hun zou gezegd hebben, dat het hem leed deedt van wegens de moeite, welke hy hen zedert zo langen tyd veroorzaakt had; maar dat die op zyn einde liep, en dat zy binnen acht dagen weder te rug zouden geroepen worden; welke voorzegginge door de uitkomst bevestigd is geworden, en eene breedvoerige stoffe tot gissingen voor de staatkundigen kan veroorzaaken.

Dan de laatste en verschriklykste slag, welke men den Marquis de Pombal toegebragt heeft, was het Edict van de Koninginne, waarby zy beveelde, dat het Proces van den Hertog van Aveiro en andere Heeren, die ter dood gebragt waren, zou herzien worden door de rechters uit de eerste gerechtshoven van het Ryk verkozen. Dit ogenblik oordeelden de Jesuiten tevens zeer gunstig voor hun te zyn, om zich te ontlasten en te zuiveren van de beschuldigingen tegen hen ingebragt. Zy wisten den Koning Don Pedro, die de geestelyken altoos bemind had, op hunne hand te krygen, en stelden aan de Koningin een Memorie ter hand, behelzende dertien Artikelen, op welke haare Majesteit verzogt wierd den Marquis de Pombal te doen ondervraagen.

De zittingen der Commissarissen ter revisie van de ter dood gebragte Heeren waren in den beginne zeer menigvuldig en langduurig, maar deeze eerst drift begon wel schielyk te bedaaren. Eenige van de Rechters wierden ziek, en stelden anderen in de noodzaaklykheid van hunne vergaderingen op te schorten; terwyl 'er nog verscheidene andere redenen bykwamen om een vonnis te vertraagen, 't welk door de Natie en door geheel Europa met even veel ongeduld verwagt wierd, tot dat eindelyk de Koninginne, vast besloten hebbende, om eene zaak af te maaken, welke zy met reden aanmerkte als een der gewigtigste van haare regeering, en vermoeid van de beletzelen, welke

te het vonnis ſcheenen te vertraagen, eensklaps haare ſtellige orders liet afvaardigen tot eene ſpoedige byeenroeping der Commisſarisſen. Dan, welke naarſtigheid men ook aanwendde, had men veel moeite om alle de rechters byeen te verſamelen, en het was reeds nacht, wanneer zy teh hove aankwamen. Zy werden aan haar Majeſteit gepreſenteerd, welke hen haare meening te kennen gaf. Diensvolgens vergaderden zy op dat ogenblik; en, na alvorens alle ſtukken van het Proces geleezen en verſcheiden tegenwerpingen gemaakt te hebben, welke de zittinge tot aan vier uuren des morgens deeden duuren, eindigden zy *met alle perſoonen voor onſchuldig te verklaaren, zo wel de dooden als leevenden, welke of ter dood gebragt, of in de gevangenis gebragt waren, op den datum van het Vonnis van den* 12 *January* 1759. Schoon de Koningin dit vonnis tot na het Paasch Feest wilde geheim houden, was de yver te algemeen, de nieuwsgierigheid te groot, en te veele perſoonen hadden 'er belang by, dan dat het langen tyd zou duuren. Men wist wel dra, waaraan men zich moest houden, en de Natie verheugde zich eindelyk die ſchandvlek uitgewischt te zien; waar mede een bloeddorſtige en willekeurige Minister den naam der Portugeeſche Natie bezwalkt hadde. Ondertusſchen, op het ogenblik als men zulks het minst verwachtte, vernam men met veel hartzeer dat de zaak op nieuw was opgeſchort, terwyl de uitſpraak aangaande het lot, welke de wreede bewerker van zo veele onrechtvaardigheden en kwellingen verdiende, mede onbeſlist bleef, tot dat eindelyk de Koninginne by een Decreet, gedagteekend den 16 Augustus 1781, volgens het eenpaarig advys der Rechteren, die zy met dit onderzoek belast hadde, verklaarde, *dat de Marquis de Pombal misdaadig was, en waardig om voorbeeldelyk geſtraft te worden.* Maar dat zy, uit hoofde van zyn ouderdom en ongeſteldheden, veeleer haare goedertierenheid als gerechtigheid geraadpleegd hebbende, hem wel de genade wilde bewyzen, om hem van de lyfſtraffe te ontſlaan en zich te vrede te ſtellen met hem twintig mylen ver van het hof in ballingſchap te verzenden, —— Zedert deeze zyne veroordeeling en ballingſchap, die hem in den ouderdom van 82 jaaren te beurt viel tot aan zynen dood, op den 5den May 1782, die in de daad het einde van zynen loopbaan gekenmerkt heeft, is 'er geene gebeurtenis, waardig om aangeteekend te worden, voorgevallen. Zyne Familie heeft de oneer van zyne laatſte jaaren, door de pragt van zyne lykſtaatſie zoeken uit te wisſchen, en daar toe, zo men zegt, twaalf duizend cruſaden te koste gelegd, ſchoon zulk een pragt, ten aanzien van een banling voor Pombals talryke vyanden, minder een daad van Kinderlyken eerbied dan eene beſpotting ſcheen, die men der Natie en de wetten aandeed.

Zie daar een kort begrip van de voornaamſte gebeurtenisſen der laatſte jaaren van den Marquis de Pombal in zyne ver-

nedering en val, zo als zy ons in dit vierde deel breedvoeriger worden opgegeeven. Wy kunnen echter niet ontveinzen, dat, ſchoon wy, over het geheel genomen, de geloofwaardigheid deezer gedenkſchriften juist niet in twyffel trekken, wy echter meer en meer bevestigd worden in het vermoeden, dat reeds by het leezen van het voorige deel eeniger maate by ons ontſtaan was, of niet wel de Schryver uit een al te groote zucht voor de geestelyken, in 't byzonder voor de Jeſuiten, den Marquis de Pombal met een al te partydig oog beſchouwd en beoordeeld heeft, daar het bekend is, dat deeze Staatsminister de vernietiging van de orde der Jeſuiten, niet alleen het eerst ondernomen, maar zelfs met eenen onbezweeken yver en onbuigzaame ſtandvastigheid volvoerd heeft. Zonder ons te laaten voorinneemen door de buitenſpoorige loffpraaken, die zommigen aan den Marquis de Pombal verſpild hebben, of bezield te zyn met eenige haat tegen de Jeſuiten; komt het ons uit het gantſche beloop der gebeurtenisſen voor, dat de Marquis de Pombal een verlicht en werkzaam Staatsminister van uitmuntende bekwaamheden geweest is, die verre verheven was boven de bekrompen en bygelovige begrippen van zyne landgenooten, doch die tevens, alles aan zyne grootheid opofferende, de wetten van menſchelykheid en rechtvaardigheid dikwils verkrachtte ten opzichte van de zulken, die zyne heerschzuchtige oogmerken in den weg ſtonden; en zyn geheele ſtaatsbeſtier ſtrekt tot een levendig voorbeeld, hoe gevaarlyk zelfs de kundigſte en verlichtſte menſchen voor de Maatſchappy kunnen worden, wanneer zy, met eene onbepaalde magt bekleed, aan niemand dan aan zich zelven, rekenſchap van hunne daaden waanen verſchuldigd te zyn.

Proeve van Poëtiſche Brieven door ABRAHAM VERBUL. *Te Gouda, by* W. Verblaauw, 1786. *in gr.* 8*vo.* 27 *bladz.*

Karel aan *Fredrik* (getrokken uit de *Ferdinand* en *Conſtantia* van den Heer *Feyth*); *Jean Callas* (*Calas* is de gewoone ſpelling van den naam) uit zyne gevangenis aan zyn' Zoon; *Margaretha* van *Henegouwen* aan haar' Zoon; *Melanie aan Morwal* (getrokken uit het bekende treurſpel *Melanie* of de Rampzalige Kloosterdwang) en de *Graaf Lamoraal van Egmond aan Willem de Iſte*, zyn de Brieven in dit bundeltje vervat. De Auteur bericht ons in zyn Voorbericht, dat hy den ouderdom van zestien jaaren bereikt heeft, en verzoekt het algemeen, by de ontdekking van gebreken, op dezelven te zien. Wy zouden hier op kunnen aanmerken, dat wy niet gelooven, dat iemand hem tot het gemeenmaaken dezer Proeve genoodzaakt heeft, en dat dus het Publiek alleen met zyn kunstwerk, en niet met zyne jaaren, te ſtellen heeft; doch wy hebben, dit zyn verzoek in acht neemende, zyne Proeve ver van verwerpelyk gevonden. Op veele plaatzen komen ons ſchoone gedachten voor, en het geheele ſtukje kentekent eene levendige Verbeeldingskragt. Deeze behoorlyk beteugeld, en eene grootere kieschheid in acht genomen wordende, hebben wy gegronde hoop, dat, in vervolg van tyd, het dichtvermogen van deezen Jongeling tot eer der Vaderlandſche Letterkunde ſtrekken zal.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over Jeſaia LIII, LIV *en* LV. *door* G. J. NAHUIS, *laatst Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Geſch. op 's Lands Hooge Schoole, en Predikant te Leyden. Uitgegeeven door* J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Geſch. aan het Athenæum Illuſtre en Predikant te Amſterdam. Derde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1785. *In gr. octavo*, 412 *bladz.*

By de beſchouwing der twee voorige Deelen dezer oordeelkundige en wel doorwerkte verklaring, van dit aenmerklyke gedeelte der Godſpraken van Jeſaia, deelden wy den Lezer mede des Hoogleeraers gedachten over den inhoud en het beloop van het LIIIſte en LIVſte Hoofdſtuk; (*) dus zal het niet oneigen zyn, dat wy ons, met de melding van dit derde Deel, bepalen, om insgelyks 's Mans denkbeelden, wegens het voorgeſtelde in het LVſte Hoofdſtuk, by te brengen.

Het zelve behelst, in 't algemeen, „ eene allerlieflijkſte „ en uitgebreide uitnodiging tot de omhelzing en genie„ ting van het heil en de heerlijke voorregten, in het „ LIVſte Hoofdſtuk vertoond; ondersteund met gewigtige „ drangredenen en aanmoedigende verzekeringen, dat deze „ roeping niet vergeefsch geſchieden zou." Wy vinden „ hierin, zegt de Hoogleeraer,

„ Eene zeer uitlokkende en uitgebreide uitnodiging om deel te nemen in het te weeg gebragte heil, met de aandringende beweegredenen en gronden, vermanender wijze voorgedragen, vs. 1—3.

„ Hierop word de grond van de roeping der Heidenen nader getoond, met eene nadrukkelijke vingerwijzing, in 't 4de vers.

„ Ingevolge hiervan moesten dan ook die volken geroepen worden, vs. 5.

„ En

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 150 en 237.

„ En wat was 't dat hun ten dien einde moest toegeroepen worden? Dit volgt 'er onmiddelijk in 't 6de en 7de vers.

„ Dit mogt vreemd voorkomen, naar de heerschende begrippen van 't oude Gods-volk, en den waan van hunne voorregten boven de Heidenen in dien tyd; dan 't zou den Heere niet te wonderlijk zijn, volgends het 8ste en 9de vers.

„ God zou de middelen daartoe voorzeker vrugtbaar maken, volgends vs. 10, 11.

„ Ja, Hij zou de pogingen der genen, die Gods Koningrijk tot de Heidenen zouden uitbreiden, voorspoedig maken, en alles bekroonen met de heerlijkste uitkomst, vs. 12, 13."

Naer dit beloop brengt onze geagte Uitlegger den inhoud van dit Capittel, gevoeglyk tot drie hoofdzaken.

„ I. *Voor eerst*, Eene uitgebreide en uitlokkende *nodiging*, tot de omhelzing en genieting van het te weeg gebragte heil; aangebonden met zielinnemende *beweegredenen*, en versterkt door de gewigtigste *gronden*, vs. 1—3. waarin we onderscheidenlyk op te merken hebben

„ A. De vriendelijke en uitgebreide *nodiging*, vs. 1.

„ B. Den *aandrang* dezer nodiging door overredende en zielinnemende drangredenen, met invlegting van herhaalde vermaningen, om op die nodigende stemme agt te geven, vs. 2 en 3a: welke aandrang ontleend wordt

„ 1. Aan den eenen kant, van de nietigheid en dwaasheid hunner handelingen, tot hier toe gehouden, waardoor zij langs eenen anderen en verkeerden weg hun heil zogten, vs. 2a.

„ Aan den anderen kant, van de zielverlustigende verkwikking en het ware leven des Geests, 't welk zij daartegen bij de opvolging der voorgestelde nodiging vinden zouden, vs. 2b en 3a.

„ C. Den *grond*, waarop de toebrenging van dat heil, en de uitnodiging tot het zelve steunde, vs. 3b.

„ II. Hierop volgt, *ten tweede*, eene verdere uitbreiding van die nodiging ook tot de Heidenen, door een vertoog van den grond en de wijze van de roeping der Heidenen, met een zakelijk voorstel van den inhoud dier roeping zelve, vs. 4—7: waarin ons voorgedragen wordt

„ A. De *grond* dezer roeping, vs. 4.

„ B. De *wyze* derzelve, vs. 5.

„ C. En de voornaame *inhoud* dier roeping, vs. 6 en 7."

No-

Nopens de verſchillende denkbeelden der Uitleggeren, wegens de Perſoonen die vs. 5 aengeſproken, en vs. 6 en 7 ſprekende ingevoerd worden, toont de Hoogleeraer, dat men hier, op goeden grond, te denken hebbe, op de eerſte Christen-Kerk uit de Jooden; uit welker midden de gezanten des vredes uitgezonden zouden worden, om het Euangelie uit te breiden over de ganſche aerde, zelfs onder de afgelegenſte volkeren, welken zy te vooren niet gekend hadden; dien dan de woorden vs. 6 en 7 in den mond gelegd worden. „ Men heeft dan, zegt hy, dit „ 6de en 7de vers aan te merken als eene verklaring of „ nadere uitbreiding van 't eerſte lid van 't onmiddelijk „ voorgaande vers, en daar onder te verſtaan het woord „ *zeggende*, of *gij zult zeggen*, het welk menigmaal in „ den ſtijl der H. S. uitgelaten en ſtilzwijgend in 't be„ loop der rede verſtaan wordt. Men zie, uit ontelbare „ voorbeelden, ſlegts deze die ons voorkomen. Pſ. II. „ vs. 2 en 3. CXXXII. 13. Klaagl. II. 15. en Jerem. „ XLIX 4, 14. vooral Cap. LI. 51. daar de woorden „ *zeggende*, *om te zeggen*, *gij mogt zeggen*, door onze „ Overzetters uitdrukkelijk worden ingevuld; zoo ook hier, „ *Gij zult een volk roepen 't welk gij niet kendet*, ——— „ [*zeggende:*] *Zoekt den Heere terwijl Hij te vinden is*, „ *roept Hem dan terwijl Hij nabij is* enz." ——— Wyders behelst dit Hoofdſtuk nog

„ III. *Ten derde:* Eene nadruklijke bevestiging, *zoo* van de gewiſſe zekerheid, als van de gezegende uitwerkſelen en gelukkigen voortgang dezer roeping, in 't overige, van 't 8ſte tot het 13de vers. Hierin doet zich aan ons op, eene onderſchepping van twee bedenkingen der Jooden, dien deze roeping der Heidenen tot gelijke voorregten met hun vreemd zou voorkomen, 't welk hen ligtlijk zou doen aarzelen in de getrouwe uitvoering van hunnen last aan de Heidenen. Men mogt denken: wat betrekking hebben de Heidenen op onze voorregten? en wat vrugt zal onze prediking doen op het hart dier onbeſnedene, en van ons zoo zeer vervreemde volkeren?

„ A. Ten opzigt nu van de eerſte bedenking, brengt de Heere hen onder 't oog, dat zijne gedagten en wegen niet zijn als de hunne; maar hemelhoog boven dezelve verheven, vs. 8 en 9. Laat u, zegt God, door uwe bedenkingen niet ophouden; wat zoudt gij deze dingen bij u zelven overleggen, en u door dezelve laten ophouden? Neen, bedenk mijne gedagten zijn niet ulieder gedagten

het mag u vreemd voorkomen, en wonderlijk zijn in uwe oogen; maar het is voor mij niet te wonderlijk, want mijne gedagten zijn niet ulieder gedagten, en uwe wegen zijn niet mijne wegen.

„ B. En wat de tweede bedenking betreft; waartoe het dienen zou, wat vrugt zij tog onder de Heidenen zouden kunnen doen, deze ontneemt de Heere hun op de kragtigste wijze in de vier overige verzen.

„ 1. Hij verzekert hen van eene *gewisse* vrugt; het woord, 't welk zij in zijnen Naam tot de Heidenen moesten uitbrengen, zou zoo min vrugteloos zijn als de regen en sneeuw die op de aarde valt, volgens vs. 10 en 11. Hierom moesten zy dan niet aarzelen noch vertragen; te minder, om dat het woord niet alleen gewisselijk, maar ook

„ Op eene alleruitmuntendste wijze vrugt zou voordbrengen: want zij zouden daarin *allervoorspoedigst* voordgaan, en hunnen arbeid bekroond zien, met de zigtbaarste en uitstekendste blijken van Gods genade, tot een duurzamen roem en heerlijkheid van 's Heeren naam deswegen, vs. 12 en 13."

By deze Leerredenen over dit Prophetisch Woord, is ook nog gevoegd ene Leerreden over Col. I. 27, welke de Hoogleeraer daerop heeft laten volgen, als geschikt om zyne Toehoorders te doen opmerken, het heil dat ook ons, in de vervulling dier Godspraken, aengeboden word, het welk ons ten krachtigste moet noopen tot ene ernstige overweging onzer duure verplichtingen tot geloof, dankbaarheid en verheerlyking van den Naam des Heeren.

Vyfde Brief van PHILADELPHUS; *zynde een antwoord aan* INGENUUS ALETHOPHILUS, *ter beoordeeling van de Verhandeling van den Wel-Eerw. Heer* SCHUTTE, *over Gods Testament en Verbond, onder de nieuwe Huishouding. Alom te bekomen. In gr. octavo 224 bladz.*

Op de aenmoedigende uitnoodiging van *Ingenuus Alethophilus* (*), heeft *Philadelphus* anderwerf de pen opgevat, en een vyfden Brief geschreven; strekkende, in de eerste plaetze, ter bevestiginge van zyn, in de vier voorgaende Brieven, beweerd, gevoelen over de Leer des Ge-

na-

(*) Zie boven bl. 195.

nadeverbonds, door ene wederlegging der ſtellingen van den Eerw. *Schutte* over de Verbonden; en vervolgens ter nadere ontvouwing zyner gedachten, wegens den aert, de natuur en 't oogmerk van 't Heilig Avondmael. Het doorbladeren van dezen Brief heeft ons, nog meer dan de voorige Brieven, *Philadelphus* doen beſchouwen als een Man van kunde in de ſtrydvoerende Godgeleerdheid; daer hy zich zo bepaeld aen zyn onderwerp houd, en zyne bygebragte redenen met zulk een welwikkend oordeel voordraegt, dat hy in dit Geſchil, over de Leer der Verbonden met de gevolgen, by een ieder, die in dit Geſchil betrokken is, de hoogſte opmerking verdiene.

Uit hoofde van het opgemelde tweeledige bedoelde, is ook de Brief tweeledig; en 't eerſte gedeelte bepaelt zich tot het beantwoorden van twee Vragen. *Vinden we in den Bybel van een Testament Gods geſproken? En welk is het Bybelsch denkbeeld van Gods Verbond?* —— De eerſte vraeg word ontkennend beantwoord, met wederlegging der redenen, door den Eerw. *Schutte* daervoor bygebragt: tevens toont *Philadelphus* aen, dat de woorden *Testament* en *Verbond*, in de Formulieren, gebruikt worden als wisſelwoorden, die ene verbondsmatige betekenis hebben, zo dat het Testament, (het welk de Eerw. *Schutte* beſchouwt als onderſcheiden van het *Verbond*,) ook in die ſchriften niets anders zyn dan het *Verbond*. —— By het beantwoorden der tweede Vrage, beroept hy zich op het geen hy ter ſtavinge van zyn gevoelen in zyne voorige Brieven aangevoerd heeft; en verledigt zich voorts ter overweginge der gedachten en redeneringen van den Eerw. *Schutte* over dit onderwerp. Volgens *Philadelphus* zou 'er geen ander Genadeverbond in den Bybel bekend zyn, dan 't welk God met geheele Volken of Gemeenten maekt, waerin Hy, op de verdienſten van Christus, vergeving en zaligheid belooft, onder beding van Geloof en Bekeering. Dan, naer het denkbeeld van den Eerw. *Schatte*, zyn 'er, onder de Nieuwe Bediening, twee onderſcheiden Verbonden; te weten, een *Intree-* of *Belydenis-Verbond*, en een *Geloofs-* of *Genade-Verbond*. (*) *Philadelphus* gaet de bewyzen van den Eerw. *Schutte* voor deze zyne onderſcheiding afzonderlyk na, en tracht derzelver ongegrondheid ten bondigſte te doen zien.

Wy-

(*) Zie deswegen *Alg. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 317. VII D. bl. 455.

Wyders ſtelt *Philadelphus*, in 't twede gedeelte van zynen Brief, zich voor, eerst na te gaen, wat Christus en de Apostelen nopens het Heilig Avondmael geleerd hebben, en dan te zien, hoe de onderſcheiden Godgeleerden, die de Formulieren van enigheid en liturgie der Nederlandſche Kerke opgeſteld hebben, daer over gedacht en geſproken hebben. Ter dezer gelegenheid geeft hy ene oordeelkundige verklaring van 't geſchiedverhael der Euangelisten deswegens, mitsgaders van 1 Cor. V. 6—13. X. 15—21. en XI. 17—34; als de plaetzen in 't N. T., waeruit wy over deze maeltyd te oordeelen hebben; ſprekende alle andere hier toe wel eens bygebragte plaetzen van geheel andere zaken, en geenzins van deze plegtigheid. Op het voordragen hiervan laet hy *Ingenuus Alethophilus* daerover oordeelen. „ Ik laat het nu, zegt hy, „ aan uw oordeel over, of uit die plaatzen kan worden „ bewezen, dat deze maaltijd *niet* is ingeſteld, om aan „ de geheele Gemeente, en aan elk van derzelver onerlijke leden te verzekeren, dat Christus in al de kragt „ van zijn dood ook voor hem is, en dat hij dus allerernſtigst vermaand wordt, dien dood voor zig aan te „ nemen tot vergeving zijner zonden, en zig aan God te „ verbinden, om naar de leer van Christus te leven: *maar* „ dat het oogmerk van Christus in deze maaltijd zou wezen, om alleen aan de kragtdadig begenadigden te verzekeren, dat zij, in den ſtaat der genade, volkomen en „ onherroepelijk met God verzoend, en van de eeuwige „ heerlijkheid onfeilbaar verzekerd zijn; waarom dan ook „ niemand, dan zulke begenadigden aan deze maaltijd mogen komen. Het eerſte, twijfel ik niet, zal u zeer klaar „ en zeker voorkomen, terwijl gij voor het tweede zelfs „ geen ſchaduw van bewijs zult gevonden hebben."

Philadelphus, voorts het verband dezer Leere, aengaende het Bondzegel des H. Avondmaels met de Leer van Gods Verbond, en deszelfs eerſte Bondzegel, den H. Doop, aengetoond, en daer mede zyn gevoelen in deszelfs zamenhang ontvouwd hebbende, vestigt verder zyne aendacht op de Leere voorgeſteld in de Formulieren van enigheid, en de liturgie der Nederlandſche Kerk, welke hy vervolgens verklaert. In de ontvouwing hier van, vlecht hy etlyke aenmerkingen, welken men, zyns oordeels, in 't verklaren van dezelven heeft gade te ſlaan; die voornaemlyk hierop uitkomen. —— Men heeft de Formulieren te verſtaen, naer de bepaling der H. Schrift, en niet

de

de H. Schrift naer de bepaling der Formulieren; een Proteſtant erkent geen beſlisſend gezag, dan dat van Christus en zyne Apostelen. —— Het valt zeer bezwaerlyk Formulieren te maken, die eeuwen lang tot beſlisſing van geſchillen onder de Broeders kunnen dienen; gemerkt 'er, door den tyd, gansch andere geſchillen ontſtaen, de denkwyzen in vele opzichten veranderen, en 'er geheel andere ſpreekwyzen, of betekenisſen der uitdrukkingen, ſtandgrypen: ze konden dus mogelyk voor dien tyd, toen ze opgeſteld werden, klaer genoeg wezen; maer in 't vervolg van tyd hunne duisterheid hebben, of voor ons dubbelzinnig zyn. —— Men behoort de Formulieren te verklaren, naer den heiligen bybelſtyl, en niet naer de hedendaegſche ſyſtemata; naer de toenmalige denkwyze en het oogmerk der Schryveren, en niet naer de tegenswoordige manier van denken en ſpreeken. —— Ook mogen wy gewis de onderrichtingen dier Godgeleerden, welken zy, naer hun beste weten, uit den aart en de natuur der onderwerpen afleiden, beöordeelen, wyl zy tog zeker geen ander voordeel boven ons hebben, dan dat ze misſchien een paar Eeuwen voor ons geleefd hebben. —— Dit in agt genomen, en die ſchriften uit dat gezichtspunt beſchouwd zynde, zo behelst noch de *Katechismus* noch de *Nederlandſche Geloofsbelydenis*, noch het *Formulier om het H. Nachtmael te houden*, gelyk *Philadelphus* ons onderſcheidelyk aanwyst, iets, dat tegen zyne voorgeſtelde Bybelleer aenloopt; en ene andere manier van verklaren dier Schriften, waarin men het onderſcheid van den toenmaligen en tegenwoordigen ſtyl, mitsgaders de denkwyze en 't oogmerk van derzelver Schryveren uit het oog verliest, moet velen, volgens zyne opmerking, tot gevolgen brengen, die volſtrekt te wraken, of althans niet te verdeedigen zyn. —— „ En dus geven, zegt *Philadelphus* „ ten laatſte, noch het Formulier, noch de Geloofsbely„denis en Katechismus, zoo zij naar hunnen eigen ſtijl „ en ſpreektrant verſtaan worden, eenige de minſte kragt „ aan het latere begrip, dat deze Maaltijd een regel eens „ inwendigen Genade-Verbonds zou wezen, en dat der„ halven daartoe niemand zou geregtigd zijn, dan alleen „ de leden van dit inwendig Genade-Verbond, dat zijn „ de ware inwendig, en door Gods Geest kragtdadig be„ genadigde geloovigen; het welk, al ſchoon de Formulie„ ren dit begrip leerden, evenwel nog eene onwaarheid „ zijn en blijven zoude, aangezien ik duidelijk bewezen

„ heb, dat het zelve ſtrijdig zijn zou met de leer des N.
„ T. waar uit alleen een Godgeleerd begrip of leerwijs be-
„ wezen, en waargemaakt kan worden. Doch het is voor
„ een lidmaat onzer Kerke nogtans aangenaam, te mogen
„ zien en verzekerd te worden, dat de Formulieren van
„ ons Genootſchap zoo wel met den Bijbel overeenſtem-
„ men, dat in dit opzigt regtzinnigheid en waarheid voor
„ één en het zelfde gehouden kunnen worden. Alleen
„ zou men mogen wenſchen, dat men bij den ouden ſpreek-
„ trant en leerwijze gebleven ware, wijl die meest met
„ den ſtijl en 't onderwijs der Apostelen ſchijnt over een
„ te komen. Maar wie zal al het kromme regt maken? Of
„ wanneer zullen de zaken der Kerke tot volkomenheid
„ gebragt worden?"

Leerreden gehouden op den Keurdag der Regering van Deventer den 22 Feb. 1786. *Door* W. SUERMOND. *Te Deventer, by* G. Brouwer, 1786. *In gr. octavo*, 43 *bladz.*

By de bovengemelde plegtige gelegenheid verkiest de Eerwaerde *Suermond* zeer gepast, ter aanleidinge zyner Redenvoeringe, de woorden van den beproefden Staetsman *Salomo*, geboekt Pred. X. 16a en 17a. *Wee u, Land, diens Koning een kind is.* —— *Welgelukzalig zyt gy, Land, wiens Koning een Zoon der Edelen is.* Deze textwoorden, beknoptlyk door hem opgehelderd, geven hem dit gewigtig onderwerp op. —— „ Het geluk van een Volk on-
„ der eene verſtandige en brave; het ongeluk van het
„ zelve onder eene verſtandeloze en ongeſchikte regeering."
In de behandeling van dit onderwerp beſchouwt hy 't zelve van onderſcheiden zyden, en doet ons telkens, by manier van tegenſtelling, den verſchillenden uitſlag van de ene en andere regering ten duidelykſte opmerken. Op zodanig ene wyze brengt hy ons onder 't oog, ene *onnozele* en *verſtandige* regering; een *zedeloos* en een *deugdzaem* Regent; ene *ſlaeffche* en *vrye* regering; ene *werkeloze* en *werkzame* regering; ene *moedeloze* en *moedige* regering; en laetstlyk ene *Ariſtocratiſche* en *Vrye* Regering. Elk dezer ſtelt zyn Eerwaerde in 't juiste daglicht, en maelt dezelven met de levendigſte verwen af; waerover men enigzins oordeelen kan, uit zyne ſchildering ener *werke-*

loze

loze en *werkzame* regering; die wy als eene der kortſte ſtukken hier zullen plaetzen.

„ Het beſtuur van eene Natie is een omſlagtig werk, het vordert den gantſchen mensch, het vordert al zyn tyd en yver; het levert dag op dag veelvuldige, het levert telkens nieuwe bezigheden, nieuwe zorgen.

„ Welk eene kinderagtige vertooning zal nu een Ledigganger maken in de altoos werkzaamheid vorderende volksregering!

„ Verbeeldt u eens iemand, die tot de eerſte posten is verheven, aan wien het beſtuur van Land en Zee, van Legers en Vlooten, van Staats- en Kerkzaken, en de beſtelling over de gewigtigſte bedieningen is toevertrouwd; die hiermede zo veel te doen heeft, als de werkzaamſte mensch met mogelykheid af kan; die nog naar meer grypt, en alles, tot het geringſte toe, wel gaarne heerschzugtig zoude willen beſchikken: maar die intusſchen zynen kostelyken tyd verbeuzelt, en zyne dierbare ogenblikken aan laſte vermaken opoffert, of, onder toejuiching van het uitvaagzel der natie, in zotte vrolykheden verkwist. Kan men zodanig eenen beter noemen dan *een kind*? Neen, hy is *een kind*: en wel in den gemeenſten zin van dat woord. En kan men met mogelykheid de rampzaligheid overzien van een Volk, dat zig door dit hoofd vol kinderagtige grilligheden moet of wil laaten ringelooren?

„ Geene zaken worden afgedaan, geene verongelykingen herſteld, geene klagten gehoord, verzoeken zyn vergeefs, de boosheid krygt vryheid en aanmoediging, en de gevaarlykſte losbandigheid wel eens den naam van geoorlofde vrolykheid; misdadigers worden niet nageſpeurd, aan de grootſte word grillig genade bewezen; de gewigtigſte bedieningen geraken in handen der minstgeſchikten; 's Lands kostelyke bezittingen worden verwaarloosd, inkomſten verdwynen, ſterkten vervallen, gehele vloten verrotten; onkunde hanteert de wapenen, en moedeloosheid of baldadigheid is de ziel van het leger: met één woord, men is binnen veeg, en beeft voor elke bedreiging van buiten.

„ Wee u, Land, onder zodanig een kind! en nog meer, wee u, Land, dat u niet losrukt uit de kluisters van zulk een ſlegthoofd! al is het, zo 't niet anders kan, door geweld van gewapende vuisten.

„ Wee u, Land, dat ontrouw aan u zelven, en vloekwaardig by de laatſte nakomelingen, u zelven geen voor-

gangers geeft, die, yverig in hunnen post, een altoos wakend oge houden op uwe dierbaarste belangen, en onvermoeid werkzaam zyn om uw heil te beveiligen, te vergroten!

„ Dezulke zyn echte *zoonen der Edelen*, onder het opzigt van dezen zal een Land van binnen rust, van buiten vreede hebben, het zal *welgelukzalig* zyn.

„ Zodanig was het Land onzer geboorte in vroeger dagen! in vroeger, maar ras vervlogen en lang betreurde dagen! — Dit ons Vaderland ging hand aan hand, met 's waereld fierste Mogendheden; het was het ontzag der Koningen, de schrik der dwingelanden; de degen van zyne Helden heeft de klingen der Vorsten tot aan het gevest toe stomp gestreden; alomme verkondigde de faam den roem der Batavieren, wier schilden, platgebeukt in stormen en in slagen, de hoeksteenen der edele vryheid werden. — Dit Land werd de schrik van den Indiaan, de steun en het ontzag van 't moedige Oostenryk, de blikzem van Spanje, de geessel der Barbaaren, de styfste teugel van het altoos weerbarstige Brittanje, de hulp of de vrees van het vermogende Fransche ryk, de sterkte van het heldhaftige Duitschland, de scheidsvrouw der Vorsten, het beslissende hoofdgerigt van de eischen der Koningen: dit Land vestigde tronen, of stiet tronen om ver.

„ Grote God! wie zyn wy geweest! — en — wat zyn wy nu? de schimp, de verachting, de speelbal, het spreekwoord dier volken, welke voorheen voor onze voeten kropen!

„ Vaderland! Vaderland! in welk eene diepte zyt gy neêrgezonken! onze Nederlandsche ziel voelt dit met aandoening, met woede, en vloekt het monster dat het werktuig was van uwen val; —— het eedgespan, dat *werkeloosheid* tot bereiking van zyn heerschzugtig oogmerk bezigde, en zyne glorie op de puinhoopen van de uwe dacht te vestigen.

„ God uit den Hemel, God onzer Vaderen, zie op ons „ neêr, wapen onze handen ten stryde, leer onze vingeren ten oorloge tegen onze en uwe vyanden; ontsteek „ Bataafschen moed in Bataafsche harten!"

Zyn Eerwaerde, ieder der bovengemelde beschouwingen op eene voortgelyke wyze voorgedragen hebbende, besluit wyders zyne Leerreden met aenspraken en vermaningen, die by uitstek wel geschikt zyn, naer de tegenwoordige toedragt der zaken in 't algemeen, en de plegtigheid van

den

den Keurdag in 't byzonder. In deze ſlotredenen heerscht vooral ene mannelyke taal, waerin vrymoedigheid en beſcheidenheid zich beſtendig verenigen; en waer door een ieder, Regent en Burger, genoopt word, om zo te handelen, dat wy, gelyk hy zich ten laetſte uitdrukt, „ in „ eene volmaakter waereld, wanneer onderſcheid van ſtaat „ en rang niet meer zal nodig zyn, elkanderen als broe„ders zullen kunnen omhelzen, en eene hemelſche vreug„de ſmaken, ook by het te rugge zien op ons gedrag, ge„houden in deze waereld, en byzonder in deze dagen, „ in welke, of, de vryheid gevestigd, of, eeuwige kete„nen geſmeed zullen worden voor ons en onze late nako„melingen, welke ons voor het Oordeel Gods zullen vloe„ken, of, daar, in tegenwoordigheid van het gantſche „ Heelal, met de vurigſte dankbetuigingen zegenen, en, „ ons, in de armen vliegende, roemen als de grondleggers „ van hun waar geluk. —— En dit zy zo!"

---

*Brieven van eenen Kanunnik Penitentiarius der Hoofdkerk te *** aan eenen Theologiſchen Kanunnik van de Domkerk te *** over de zaaken van den Godsdienst. Uit het Fransch vertaald. Te Brusſel, by* J. Kerkman, 1786. *Behalven het Voorberigt* 152 *bladz. in gr. octavo.*

In een viertal van Brieven, geeft de Kanunnik Penitentiarius, een verſlag van het voorgevallene in de Oostenrykſche Nederlanden, op de ſchikkingen door den Keizer wegens het Godsdienſtige aldaer gemaekt; met aenduidinge der gevolgen, welken 'er reeds uit ontſtaen zyn, en 'er nog verder, zo hy ducht, uit voort zullen vloeien. By de melding hiervan raadpleegt hy den Theologiſchen Kanunnik over 't gedrag, dat hy deswegens Amptshalve (*) zal houden, met de zodanigen, die aen de uitvoering dezer ſchikkingen, in ene mindere of meerdere mate, de hulpzame hand bieden. En de Theologiſche Kanunnik geeft hem, in vier beantwoordende Brieven, de daeromtrent hem best voorkomende onderrichtingen en raedgevingen. De onderwerpen, in deze Briefwisſeling behandeld, zyn; het Tolerantie-Edict; de vernieting der Kloosters; het Edict betreklyk de Huwelyken, en voorts verſchei-

(*) Een Penitentiarius is de Groot-vicaris van een Biſchop, en hy heeft gezag over alle gewetenszaken.

ſcheiden nieuwigheden, mitsgaders het bevel aen de Biſchoppen, om hunne mandamenten aen het onderzoek der Regering te onderwerpen. —— Het gedrag des Keizers in alle dezen is ten hoogſte laekbaer, in de oogen dezer Kanunniken; en niet minder berisplyk is, naer hun inzien, het gedrag der Biſchoppen, die niet ernſtig en ſtandvastig genoeg zich daertegen geſteld, en voor de Kerk gewaekt hebben. Ze dringen hunne bedenkingen en klagten over 't een en 't ander, aen, met redenen, die zeker voor Protestanten ver van voldoende zyn, maer die door hen op zodanig ene wyze ingericht worden, dat men gereedlyk kunne begrypen, dat ze geſchikt zyn om invloed te kunnen hebben, op de gemoederen der zodanigen, die ernſtig vooringenomen zyn voor de algemene denkwyze der Roomſche Kerke; om, naer 't oogmerk der uitgave dezer Brieven, de verſlagenheid der gemoederen onder de zulken op te beuren, en de weifelende zielen te bemoedigen. Men heeft 'er een en anderen Brief van Paus *Pius* den VIden, over die omſtandigheden, bygevoegd, en wel inzonderheid een aen den Keizer: welke zyne Majeſteit indezervoege beantwoord heeft.

HEILIGSTE VADER!

„ Ik heb de eer, met de te rugkomst van de renboode, te antwoorden op den brief, dien uwe Heiligheid mij geſchreven heeft, in de vooronderſtelling, dat mijn voornemen zou zijn, aan de kerken en geestlijken hunne goederen te ontnemen, om dezelven tot den ſtaat van enkel gepenſioneerden te brengen. De berigten der lieden, die mij de groote gunst bewerkt hebben van uwe H. in mijne reſidentieplaats te ontvangen, zullen mij waarſchijnlijk dit laatſte ſchriftelijk getuigenis van de genegenheid uwer H. en van deszelfs apostoliſchen ijver te weeg gebragt hebben. Om niet te langdradig te zijn, kan ik uwe H. niets anders zeggen, dan dat het gerugt, het welk, (om mij van uwe eigen woorden te bedienen,) tot uwe ooren gekomen is, volſtrekt valsch is. Zonder in de heilige ſchriften en by de H. vaders bewijzen te gaan haalen, welken altijd aan uitleggingen en verklaringen onderhevig zijn, is de ſtem, die in het binnenſte van mijn hart mij zegt, wat ik als wetgever en als beſchermer van den godsdienst doen of laten moet, mij genoeg, en deze ſtem, met de godlijke hulp en genade, en het opregt en eerlijk karakter, het welk

mij

mij, bezield, kan mij nooit doen dwalen. Indien uwe Heiligheid van deze waarheid wel overreed wil blijven, gelijk ik hoop, zal ik u ook bidden te geloven, dat ik met eene kinderlijke genegenheid en eerbiedigheid blijve.

JOSEF.

Gegeven in onze Reſidentieplaats
den 19 Augustus 1782."

Scheikundige Verhandeling over de Magneſia Alba, in het nuttig gebruik van de Moederloogen van Zeezout in ons Vaderland, door PETRUS DRIESSEN, *M. D. en Lector aan de Univerſiteit van Stad en Lande. Te Amſterdam, by* P. Conradi, 1786. *in gr.* 8vo. 48. *bl.*

De oordeelkundige Schryver deezer Verhandeling geeft ons hier eene zeer eenvoudige, dog tevens overtuigende manier op, om uit de Moederloog, waarvan onze Zoutkeeten eenen zo aanmerkelyken voorraad kunnen opleveren, eene Magneſia te vervaardigen, die aan de Engelſche in allen opzichte evenaart. —— Het is bekend, zegt hy, dat het bitter Purgeer-zout, het geen wy onder verſchillende benaamingen van elders en vooral uit Engeland, onder den naam van Epſon Zout, of ook Engelsch Zout, krygen, niet alleen in de Bronnen van Epſon voorhanden is; maar dat ook het Zeewater, en dat van verſchillende Zout-bronnen, van dit heilzaam Geneesmiddel rykelyk voorzien zyn. —— De Moederloog van gewoon Zout, die ſcherpe bittere Pekel, die in onze Zoutkeeten, na de zuivering van het Zee Zout, in de pannen overblyft, en die veelal in ons Land, als onnut, weggeworpen, of tot minder nuttige einden gebeezigd word, bevat doorgaans eene aanmerkelyke hoeveelheid van het zelve, en het is ten hoogſten waarſchynlyk, dat de Engelſchen hunne zo ſchoone Magneſia uit deeze Loog bereiden, waartoe wy, gelyk bekend is, het Engelsch Zout gebruiken.

Wy zyn het volkoomen met onzen Schryver eens, dat de onverſchoonlyke traagheid onzer Landgenooten in het beoefenen der Scheikunde, en de gebrekkige kundigheden aangaande de voortbrengſels van hun Vaderland, wel eene der voornaamſte redenen is, waarom men niet reeds lange op de gedachten is gekomen, om dit onderwerp te beproeven. En het is ten hoogſten ongerymd, dat wy

zaa-

zaaken van elders tot eenen hoogen prys koopen, die ons eigen land, in zulk eenen overvloed, oplevert.

Onze Schryver wederlegd het gevoelen van HOFMAN, MACQUER en andere, als of de Magnesia, uit de Moederloog bereid, van eenen kalkagtigen aart zy: en toont, op eene overtuigende wyze, waarin de misslag geleegen is, vervolgens geeft hy de redenen op, waarom de tegenwoordigheid der Kalkaarde zo duidelyk is, in het Zeewater; als mede waarom dezelve in de Moederloog niet gevonden word? redenen, die voorzeker onze opmerking verdienen! dat de Magnesia in de Moederloog met het Zeezout-zuur, en ook voor een gedeelte met Vitriool-zuur, vereenigd is, bewyst de Heer DRIESSEN door Scheikundige Proeven. Wat de bereiding van de Magnesia zelve betreft, deeze is de volgende. Men neemt, by voorbeeld, 40 ponden van de Moederloog; men verdunt dezelve met 3 of 4 maal zo veel kookend regenwater; giet 'er dan eene zuivere loog (koud en met weinig water getrokken), van 8 ponden Potasch, heet by, en laat het mengsel eenige minuuten ter deeg doorkooken. —— De *geprœcipiteerde Magnesia* word vervolgens afgewasschen en gedroogd, en in alles behandeld als de gewoone. —— Men vind nergens, in onze moedertaal, de manier om de gewoone *Magnesia* te bereiden zo duidelyk en zo naauwkeurig voorgesteld, als in de *Chemische Oeffeningen* van den kundige KASTELEIJN (*); zo dat men ook in de behandeling van deeze Magnesia, (dit zyn de woorden van den Schryver) zig volkoomen na dit uitmuntend voorschrift zal kunnen schikken. —— Ik heb uit gemelde hoeveelheid Moederloog ruim drie en een half pond Magnesia gekreegen, die in allen opzigte voldoende is, en die alle onderkennende eigenschappen heeft van waare Magnesia, welke door drie der beroemdste Scheikundigen van onzen tyd, BLACK, MARGGRAF en BERGMAN, met zo veel naauwkeurigheid onderzogt en beschreeven zyn. —— De geleerde Schryver gaat vervolgens over tot de beschouwing van de verschillende wyzen, om de Magnesia uit de Moederloog, en uit het gewoon Engelsch Zout, te verkrygen, en de verschynzelen, welke zig daarby opdoen. —— De aanmerkingen welke hy ons hieromtrent mededeelt, toonen niet alleen een' Man die in dit stuk bedreeven is, maar geeven den Kenner der Scheikunde veel stof tot na-

(*) I. *Deel.* p. 162.

nadenken. —— Wy gaan dezelve met ſtilzwygen voorby, als wel overtuigd zynde, dat echte Beoefenaars der Scheikunde het Werk zelve met greetigheid zullen leezen. Het ware ondertusſchen te wenſchen, dat zy, die geſteld zyn de Scheikundige Kennis onder onze Landgenooten te verbreiden, het voetſpoor van onzen Schryver mogten volgen, en hunne aandagt tot naſpeuringe van ſoortgelyke, zo algemeene als nuttige, onderwerpen mogten bepaalen!

Beſchouwing der Wonderen Gods in de minſt geachtſte Schepzelen. Of Nederlandſche Inſecten, naar hunne aanmerkelyke huishouding, verwonderlyke gedaantewiſſeling en andere wetenswaardige byzonderheden, volgens eigen ondervinding beſchreeven, naar 't leven nauwkeurig getekent, in 't koper gebragt en gekleurd. Door J. CH. SEPP. *Tweede Deel Tab. I. van 't eerſte, en Tab I. van 't derde ſtuk. Te Amſterdam, by* J. Ch. Sepp. 1786. *In quarto.*

Met de afgiſte deezer twee Plaaten, maakt de Heer *Sepp* een aanvang van het tweede Deel zyner oplettende beſchryvinge en juiſte afbeeldinge van Nederlandſche Inſecten; zich voorſtellende in deezen zynen arbeid te volharden op dezelfde wyze, als hy dien begonnen heeft, waar van het hier mede gemeen gemaakte ten getuige verſtrekt; als in 't welke des Autheurs naauwkeurigheid, even gelyk in 't voorige, ten zigtbaarſte doorſtraalt.

In de eerſte Tabelle levert hy ons eene afbeelding van den *kleine Paarlemoer-Vlinder*, zo in deszelfs zittende als vliegende geſtalte; benevens die van 't Ei, natuurlyk en vergroot, der Rupſe, aazende op de driekleurige Viool (*Viola tricolor*); en der Poppe, hangende, naar de gewoonte van de Dagvlinders der eerſte Bende, met den Kop nederwaards. Van de verandering en 't opmerkelyke in deeze afbeelding geeft de nevensgaande beſchryving een onderſcheidelyk berigt; waar in de Heer *Sepp* ons ook meldt, dat hy deezen Vlinder, om hem van andere Paarlemoer Vlinders te onderſcheiden, den *kleinen* noemt. uit hoofde dat hy één van de kleinſten dier ſoorte is: by *Linnæus* heet hy *Lathonia*.

Op eene zoortgelyke wyze brengt ons de volgende gemelde Plaat, met eene nevensgaande beſchryving, onder het oog het wetenswaardige nopens de *Meekrap-Vlinder*, dus genaamd

naamd, om dat deszelfs Rups veel gevonden wordt, op de Meekrap, *Rubia tinctorum* of *Aperine major*. De Ridder *Linnæus* geeft hem den naam van *Stellatarum*, waarschynlyk, zegt de Heer *Sepp*, om dat dit Gewas ook heet, *Aperine Lævis stellata* of *Hepatica stellata*. De Rups geneert zich armoedelyk ook wel met andere Plantgewassen, althans onze Natuuronderzoeker heeft haar opgekweekt, met Kleefkruid (*Aperine Sylvatica Lævis*); waarop ook de Eitjes gevonden waren. Aan deezen Vlinder, behoorende tot het eerste Gezin van de eerste Bende der Nachtvlinders, is byzonder opmerkelyk de by uitstek lange Zuiger, en de blinkende helderheid der oogen; mitsgaders aan deszelfs Rups, dat zy, wanneer ze zich ter veranderinge in eene Pop zal begeeven, haare schoone groene koleur in eene vuil-paarsche verandert, welk een en ander ook in de Plaat duidelyk te zien is.

Verhandeling over den Landbouw in de Colonie Suriname, volgens eene negentien jaarige ondervinding, zamengesteld door ANTHONIE BLOM, *in orde gebragt, en met de nodige opheldering en bewysredenen voorzien, door* FLORIS VISSCHER HESHUIZEN, *Oud Schepen der Stad Haarlem, mitsgaders oud Raad van de Justitie der Colonie Suriname. Te Haarlem by* C. van der Aa, 1786. *In gr.* 8*vo.* 448 *bladz.*

Schoon 'er veele Schryvers ter bevordering van de kennis der volkplanting Suriname zich de moeite gegeeven hebben, om het geen hun daarvan bewust was, aan hunne Landgenooten door den druk bekend te maaken, is echter dat gedeelte, waar by onze Landgenooten het meest belang hebben, de Landbouw namelyk, door geen een Schryver, die daar van door ondervinding eene genoegzaame kennis verkreegen had, opzetlyk en in alle zyne takken en deelen verhandeld; want het geen de Heer FERMIN, in zyne zogenaamde beschryving van Suriname, omtrent den Landbouw heeft aangetekend, is geheel verkeerd, en meest al overgenomen uit *Pater* LABAT, zo dat zelfs de Plaaten van de Suikermolens, zo wel van een waterwerk als van een beestenwerk, trek voor trek, naar die van *Labat* gecopieerd zyn, en, noch de Heer *Fermin*, noch iemand anders, gelyk de uitgeever van het hier aangekondigde werk verzekert, in de geheele Colonie eene plantagie kan aanwyzen, al-

alwaar zulk een Zuikermolen, het zy van waterwerk of beestenwerk, te vinden is. Uit dien hoofde moet een Verhandeling, zo uitvoerig als deeze, welke de vrucht is van een negentien jaarige ondervinding in den Landbouw deezer Colonie, door den Schryver eerst als Tuinman, vervolgens als Blanken-Officier, en daarna als Directeur verkreegen, van ongemeen veel nut zyn, niet alleen voor veele eigenaars van Plantagiën, die nooit in Suriname geweest zyn, maar ook voor de geldschieters op Plantagiën, die dezelve tot voorkoming van grootere schade hebben overgenomen, als mede voor de Heeren Commisarisſen en Directeuren der Geldleeningen, onder welker beheering thands die Plantagiën staan, doch welke Heeren gemeenlyk van de gesteldheid der Colonie, die ze nooit gezien hebben, geheel onkundig zyn. Dan het nut van zodanig eene Verhandeling wordt in die gevallen nog meer uitgebreid, wanneer men, behalven de aanwyzing van het geen in het planten en bewerken van de voortbrengzels, van dit gewest, in acht te neemen is, ook de gronden aantoont, op welke men een Plantagie beheeren moet, en het geen men verder omtrent dezelve in het oog moet houden, en zulks met bewyzen staaven kan, die geschikt zyn naar den aart der zaake. En hier toe heeft de Heer Uitgeever veel toegebragt, die de Verhandeling van den Heer *Blom* in eene geschikte orde gebragt, met nadere bewyzen opgehelderd, en met veele byvoegselen vermeerderd heeft.

Wat nu den inhoud der Verhandeling zelve aangaat, men heeft getracht in dezelve den Leezer een denkbeeld te geeven, en uitvoerig te beschryven, *eerstelyk*, hoedanig men de voortbrengzelen van deeze Colonie moet behandelen, van dat men een Plantagie begint aan te leggen, tot dat deeze voortbrengzelen in staat zyn om afgeschreept te worden; *ten tweeden*, welke de evenredigheid moet zyn op elke Plantagie, tusschen de generaale en beplante of bewerkte gronden; tusschen de bewerkte gronden en de Negers; tusschen de beplanting en de producten, en eindelyk, tusschen de generaale gronden en de hoeveelheid van Akkers, welke Jaarlyks aangeplant moeten worden: in de *derde* plaats, eene handleiding te geeven, naar welke iemand, geneegen zynde eene Plantagie te koopen, de waardy van dezelve kan bepaalen; en, in de *vierde* plaats, een korte schets te geeven, van het geene een Planter en Directeur, zo de eene omtrent den anderen, als ook omtrent een Plantagie en de Negers, in acht moet neemen;

waaruit van zelf de noodzakelykheid volgt, van eene korte beſchryving van den aart, denkwyze en zeden der Negers, met welke deeze Verhandeling beſlooten wordt.

In 't byzonder verdient onze aandacht het elfde hoofdſtuk, behelzende een onderzoek naar de redenen, waarom de meeste Coffyplantagiën thands minder Coffy voortbrengen, dan voorheen, welk Hoofdſtuk door den Uitgeever breeder uitgewerkt, en met nadere bewyzen geſtaafd is; waarvan wy, by verkorting, eenige byzonderheden onzen Leezeren zullen mededeelen, dewyl het gantſche ſtuk, voor ons bepaald beſtek, veel te groot is, om hier in te laſchen.

De Coffy is, zedert eenige Jaaren, het voornaamſte voortbrengzel van de Colonie; wanneer men nogthans de oudſte Plantagien nagaat, is het onbetwistbaar en door de ondervinding beweezen, dat dezelven, één voor één genomen, veel minder Coffy maaken, dan ze vyftien Jaaren geleden, gedaan hebben; en daar in dien tyd de Boomen, jaarlyks, als met Coffy overladen waren, zodanig dat, ſchoon de magt van Negers doorgaans grooter was, dan heden ten dage, men al de Coffy niet behoorlyk konde inzamelen, zo heeft men tegenwoordig, nauwlyks om de drie of vier Jaaren, een goede Pluk; in de Benedenrivier *Commewyne* en de *Benedenſuriname*, welke te vooren zulk eene menigte Coffy plagten uit te leveren, is het veel, wanneer men van de vyf Jaaren, tegenwoordig, twee vruchtbaare Jaaren heeft: In de kreeken digt aan de Zee, welken nu nog het rykſte gedeelte van de Colonie is, begint men op de oudſte Plantagiën mede te klaagen, dat de Coffyboomen zo veel vruchten niet meer draagen als voorheen, zo dat reeds veele Planters, zich meer en meer, op de Catoen beginnen toe te leggen. De kundigſte lieden, in deeze Colonie, hebben geene moeite of kosten ontzien, om dit verval voor te komen, of de oorzaaken daarvan te ontdekken, maar alle hunne poogingen zyn tot nog toe vruchteloos geweest; een Coffyplanter, wiens Plantagie in een van deeze gelukkige Kreeken niet gelegen is, komt langs hoe dieper in ſchulden, en rekent zich gelukkig, wanneer hy zich van zyn Plantagie kan ontdoen.

De reden nu van dit verval der Coffyplantagiën moet, volgens het oordeel van den Schryver, toegeſchreven worden, aan de verandering, die zo in de wyze van Planten, als het behandelen der Boomen, zedert den Jaare 1752, heeft plaats gehad.

„ Het is te overbekend (zegt de Schryver), dat, voor het

het Jaar 1720, de Coffyteelt in Suriname onbekend is geweest. Omſtreeks dien tyd, heeft men dit gewas beginnen aan te kweeken: het gelukkig ſlaagen van deeze nieuwe aankweek moedigde veele Planters aan, om dit na te volgen; nogtans was de voordgang in den beginne zeer langzaam, doordien zo wel het vermogen als het crediet, van de meeste Planters, zeer bepaald was, en zy natuurlyk hunne Suikerplantagien als hunne hoofdzaak bleeven aanzien; daar bleef dan geenen anderen weg overig, dan dat ieder, zo veel zyne omſtandigheden toelieten, Jaarlyks eenige Negers aankocht, en daarmede de beplanting van zyne Coffyboomen vermeerderde.

„ Dezelfde bekrompenheid, waarin de Planters zich bevonden, was oorzaak, dat zy de Boomen naar den wil der Natuur lieten opgroeijen, zo als zy gewoon waren, het Suikerriet te laaten doen, zonder dat zy hunnen tyd en Negers verder beſteedden, dan tot dat geene wat een ieder, by den eerſten opſlag van het oog zien konde, dat verholpen moest worden; naamlyk de gronden te wieden, en de Boomen van alle dor en kwaad Hout te zuiveren, laatende hun zo veele Takken en Waterlooten ſchieten, als de Natuur hun toeliet, en hier door geleeken hunne Boomen eerder naar Heestergewaſſen, dan naar dat geen, 't welk men in 't algemeen door het woord *Boomen* verſtaat.

„ In deezen toeſtand bleeven de zaaken, tot omtrent den Jaare 1752, toen de eerſte openbaare Negotiatie ten behoeve van eenige Planters in deeze Colonie, ten Comptoire van wylen den Heer WILLEM GIDEON DEUTZ is gedaan, welke Negotiatie thands door de Heeren JAN en THEODORE VAN MARSELIS beſtuurd wordt, en het is deeze Negotiatie, welke eene aanmerkelyke verandering, zo in de wyze van denken van de Planters als in de wyze van Planten, heeft ten wege gebragt.

„ Veele Planters namen die gelegenheid gretig waar, om door dit hulpmiddel hunne Coffyplantagiën uit te breiden: de bekrompenheid, waardoor men te vooren ſlegts eenige weinige Akkers met Coffy had kunnen beplanten, en geen plaats meer hebbende; bragt de Planters tot het denkbeeld (natuurlyk eigen aan de Inwooners van eene Colonie, alwaar men alleenlyk komt met de hoop om Fortuin te maaken) om eene groote hoeveelheid Boomen aan te Planten, niet langzaamerhand, maar zo ſpoedig mogelyk; een ieder maakte eene bepaaling hoe verre hy zyne beplanting wilde uitbreiden; de eene bepaalde zich op 100,000, de andere

op 150,000, zommigen op 200,000 Boomen; men ſtelde zich voor, om het daar by te laaten, en zyn Fortuin van de vruchten van deezen arbeid af te wachten.

„ De Oorlog, die in 1756, tuſſchen Frankryk en Engeland, ontſtond, en in welken de Staat het geluk had onzydig te kunnen blyven, gaf de Planters gelegenheid, om voordeelige Pryzen voor hunne Producten te bekomen, en gaf hun de hoop om een ſpoedig fortuin te zullen maaken, waardoor de aanplanting van de Coffy meer en meer werd aangemoedigd, en het is in dien tyd, dat de meeſte Plantagiën in de *Beneden-Comewyne*, *Cottica*, enz. tot die hoogte zyn gebragt waarop men ze tegenwoordig ziet.

„ Het geld, dat van de menigvuldige Negotiatiën, van den Jaare 1765 tot 1772 gedaan, nuttig is gebruikt, is beſteed meestal om de Plantagiën in de Kreeken, tuſſchen de *Comewyne* en de Zee, tot dien vruchtbaaren ſtaat te brengen, als dezelven heden ten dage zyn, maar ook mede, volgens dat ſyſtema, om, zo ſpoedig als mogelyk ware, een groot getal Boomen te planten, en het daar by te laaten blyven.

„ De Planters, in een meerdere ruimte komende, wilden het aangenaame by het nuttige voegen, en, in plaatze van onaanzienlyke Heestergewaſſen, wilde men fraaije Boomen op zyn Plantagie hebben, waar by nog kwam, dat de meeſte Boomkweekers, in Holland, van begrip waren, dat Waterlooten ſchadelyk zyn voor Vruchtboomen, vermids zy te veel voedzel naar zich trekken; van toen af werd het gebruik ingevoerd, en welhaast algemeen, om de Waterlooten uit te ſnyden, en den Boom op een ſtam te doen opgroeijen".

En deeze verandering in de wyze van planten en behandelen der Boomen, is, volgens den Schryver, de oorzaak van het verval der Coffyplantagiën.

Zo lang een Planter Jaarlyks een bepaald getal Boomen konde aanplanten, zag men, binnen weinige Jaaren, toen de eerſte Boomen in hunne volle kracht waren, ook Jaarlyks vruchtdraagende Boomen aankomen; en vermids by voortging, met Jaarlyks te Planten, was, na verloop van eenige Jaaren, zyne Plantagie vervuld met jeugdige Boomen, welke veele vruchten gaven, zynde het eene bekende regel in de Coffyteelt, dat de jeugdige Boomen de meeſte vruchten geeven; maar toen in 't vervolg ieder zo ſpoedig op elkander zulk een getal van Boomen aanplantte, kreeg men, wel is waar, in de eerſte jaaren, eene groote hoeveelheid Coffy,

maar

maar het kwam de Planters, hier door als verblind, niet in de gedachten, dat, wilden zy altoos zo veele vruchten plukken, zy ook moesten zorgen, dat, eer hunne Boomen oud wierden, zy jonge Boomen hadden om dezelve te vervangen; en dat, om dit oogmerk te bereiken, zy Jaarlyks een getal van Boomen moesten aanplanten, dan, alle deeze zo kort op elkander aangeplante Boomen zyn ook kort op elkander oud geworden, en men heeft geene jonge Boomen, immers niet in een gelyk getal, gehad, om de ouden op zyn tyd te komen vervangen.

Deeze ſtelling toont de Schryver verder aan, met de ondervinding overeen te ſtemmen, en betoogt tevens, op eene overtuigende wyze, dat het ſnoeijen en kappen van de oude Boomen, waardoor men dit verval verſcheidene Jaaren heeft trachten te vergoeden, in de daad de kwaal verergerd heeft.

De tweede reden van het verval der Coffyplantagien, zegt de Schryver, is de gewoonte om den Coffyboom op eenen ſtam te laaten opgroeijen.

Nadat hy te vooren reeds had aangetoond, dat het de gewoonte is, als de Coffyboom zyne Waterlooten begint te maaken, dezelven uit te breeken, en ſlegts op eenen ſtam te laaten opgroeijen, dat deeze ſtam dan omtrent 10 à 12 voeten hoog wordt, maar dat die op de hoogte van 6 voeten getopt wordt, en vervolgens op dezelfde hoogte wordt gehouden, zegt hy verder, wanneer men deeze behandeling met aandacht beſchouwt, zal men welhaast zien, de gebreken die daaruit voortvloeijen; het is een bekende regel in de Boomkweekery, dat, als men een Boom hoog wil doen opſchieten, men de takken van onderen moet afſnyden; maar dit is hier het oogmerk niet, men wil dezelve integendeel niet boven een bepaalde hoogte zien, en, om dit te verkrygen, wordt de ſtam met geweld op de bepaalde hoogte gehouden; derhalven doet men hier twee tegen elkander ſtrydende werkingen, de eene heeft ten gevolge, dat de Boom hoog opſchiet, de andere, dat dezelve laag blyft, en dat is zekerlyk niet overeenkomſtig de gezonde Natuurkunde.

„ Wanneer men in Holland, op de Buitenplaatzen, zommige vruchtboomen voor het vermaak van het oog wil dwingen, om eene zekere gedaante aan te neemen, ziet men niet zelden, dat aan de Boomen veel kankerig Hout komt; dat deeze gedwongen Boomen vroeg oud worden, enz.; dat dezelven minder vruchten geeven dan die, wel-

ken de Boeren aankweeken, om hun voordeel daar mede te doen; en juist heeft men alle deeze gebreken aan de Coffyboomen, welke volgens de hedendaagsche algemeene wyze behandeld worden; laat men nu oude Coloniërs raadpleegen, zo zal men eenpaarig van hun verneemen, dat, voor deezen, de Boomen minder kankerig Hout maakten, en ten minsten 15 Jaaren oud werden, alvoorens men eenige vermindering daaraan befpeurde, en dat zy meerder vruchten gaven dan tegenwoordig.

„ Wat de eerste gevallen aangaat, behoeft men geen groot Natuurkundige te wezen, om te zien, dat ze alleenlyk gevolgen zyn van de tegennatuurlyke leiding, welke men aan de fappen geeft, vooral in een Land, alwaar de groeizaamheid, door de hitte van de luchtstreek, genoegzaam altoos levendig is; en wat het laatste aangaat, stem ik wel toe, dat de Waterlooten veel voedsel naar zich trekken, en dat, zo als wy hier vooren hebben aangemerkt, deeze overweeging veellicht niet weinig heeft toegebragt, om de gewoonte, van dezelven uit te breeken, in deeze Colonie in te voeren; maar men zal ook niet kunnen ontkennen, dat aan deeze Waterlooten fyne takken komen, en dat het deeze zyn, welke de vruchten draagen; derhalven had men, voor deezen, behalven het fyne Hout, 't welk door den stam voortgebragt wordt, ook al het fyne Hout dat aan de Waterlooten komt, daar men thans dat van den stam alleen heeft, om zyne vruchten van te plukken.

„ Als men wederkeert tot de oude wyze, om de Coffyboomen te behandelen, zou het ten gevolge hebben, dat de boomen meer in de breedte, en minder in de hoogte zouden groeijen, en dat men, in plaatze van fraaije Pyramides, weder onaanzienlyke Heestergewassen zou krygen; maar wat het eerste aangaat, zoekt men, zelfs door de kunst, zyne Boomen op een bepaalde hoogte te houden, en wat aanbelangt het tweede, hebben wy reeds te vooren aangemerkt, dat een Plantagie eene groote Boerdery is, en geenzins een Buitenplaats, die men tot zyn vermaak houdt; wanneer het derhalven nuttiger is, Heestergewassen dan fraaije Boomen op zyn Plantagie te hebben, moet het vermaak in geen aanmerking komen".

Om nu een Coffyplantagie altoos in een vruchtbaaren staat te houden, is de Schryver van gedachten, dat, wanneer men zulk een Plantagie wil aanleggen, men eerst eene verdeeling van dezelve moet maaken, geschikt naar de uitgestrektheid of grootte van den grond, dien men verkre-

gen heeft of verkrygen kan, en dat men zyne beplanting derwyze inricht, dat, wanneer men zyn beſtek beplant heeft, men vervolgens Jaarlyks even zo veel oude Boomen verlaat, als men jonge Boomen aanplant. De Schryver heeft dit met voorbeelden opgehelderd, de voordeelen, die van deeze wyze om een Coffy Plantagie te behandelen, ontſtaan moeten, duidelyk aangetoond, en de tegenwerpingen, die men hier tegen zou kunnen maaken, onderzocht en wederlegd; dan ons beſtek laat niet toe, hierover breeder uit te weiden, en wy zyn dus verplicht, den Leezer, die deswegens eenig nader bericht verlangt, het Werk zelven aan te pryzen.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heere A. M. CERISIER, *IXde Deels IIde Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr.* 8*vo*, 202 *bladz.*

Het geheel beloop der *Utrechtſche Vredehandeling*, met alle de vertraagingen die dezelve vergezelden, de Veldtocht ſtaande dezelve geopend, de Belegeringen middelerwyl aangevangen en volvoerd, de ſlegte trek die *Engeland* ons toen ſpeelde, werdt in de eerſte Afdeeling van dit tweede Stuk des negenden Deels deezes Tafereels, in 't breede, geſchilderd. De Schryver maakt 'er deeze algemeene Aanmerkingen op.

„ Het grootst en weezenlyk voordeel van den Vrede te *Utrecht* geſlooten behielden de twee Kroonen *Frankryk* en *Spanje*, die in den Oorlog de meeste tegenſlagen hadden; terwyl de Mogenheden, die uitſtaken door Zegepraalen, en in 't oog loopenden Krygs-voorſpoed, zich genoodzaakt vonden afſtand te doen, van het voorwerp, waarom zy zich ten Oorloge vereenigd hadden. Even zo hadt WILLEM DE III, ondanks zyne nederlagen en tegenheden, zich gezet op den *Engelſchen* Throon, en de overwinnende LODEWYK DE XIV moest hem in 't bezit laaten. Gewigtige les der ondervindinge, die ons toeroept, het valt bezwaarelyk, het valt bykans onmogelyk, een Volk te onderwerpen, aan eene Heerſchappye, die 't zelve mishaagt! Het Gemeenebest vondt zich dermaate uitgeput, dat het naderhand bykans geene rol van aangelegenheid op het Staatstooneel geſpeeld heeft. De Staaten ſlooten (wel is waar) een vry voordeelig Handelverdrag; doch, het was ſlegts voor vyf

en twintig Jaaren, en zy bezaten voorheen die zelfde voordeelen; niets was 'er ten opzigte van de *Barriere* geregeld. Schraale niet noemenswaardige vrugt van zo veel Schats, Manſchap, en Schepen geſpild in twaalf Jaaren van overwinning!

„ Welke was de oorzaak deezer rampen? Eene afkeerigheid van, en eene verbittering tegen *Frankryk*, zo ongerymd als onverzettelyk, die ten grondregel van Staatkunde ſtrekte by de voornaamſte Leden des Staatsbeſtuurs. Indien deeze beginzels hun niet verblind hadden, zouden zy, te *Geertruidenberg*, ten minſten een goed gelaad vertoond hebben: want de meeste konden geen ander antwoord geeven, dan dat van dien *Engelschman*, van welken *Bolingbroke* gewaagt, die, gedrongen om reden te geeven van de volduuring des Oorlogs, geene andere wist by te brengen, dan dat hy in Haat tegen *Frankryk* was opgevoed. ——— Zy zouden het als een weezenlyk voordeel hebben mogen aanmerken, wanneer zy het Overkwartier van *Gelderland*, hun zo wonder wel geleegen, hadden kunnen bedingen; doch, het was niet mogelyk, den Koning van *Pruiſen* tot het tekenen des Vredes over te haalen, zonder hem 't zelve toe te zeggen. Deeze Vorst, op tytels geſteld, bedong de zonderlinge vryheid, om zyn gedeelte van het Overkwartier van *Gelderland*, *Orange* te mogen vernoemen, om de Wapens en Tytels van dit Prinsdom te blyven voeren (*).

„ Terwyl de *Vereenigde Gewesten* zo weinig voordeels trokken, van deezen met roem gevoerden Oorlog, aan welkers voorſpoed zy zo veel hadden toegebragt, verkreeg *Engeland* voordeelen, geſchikt om dat Ryk te verheffen, op de overblyfzels van het Gemeenebest. In de daad, door het verdrag van *Aſſiento*, door den eigendom van *Minorca* en *Mahon*, nam de Koophandel van *Engeland* eene verbaazend hooge vlugt, en zweefde boven dien der *Vereenigde Gewesten*. Het uitſluitend Regt des Slaavenhandels, 't geen zy voor zich en de Spaanſche Volkplantingen wisten te bewerken, was van geen minder aanbelangs.

„ De *Engelſche Staatsdienaars*, die hunne Bondgenooten te deezer gelegenheid verlieten, hebben zich in alle bog-

(*) LAMBERTI, Tom. VIII pag. 43. 44. DU MONT *Corps Diplom.* Tom. VIII. pag. 1. pag. 356.

bogten gewend, om dat bedryf te vergoelyken, en, ware het mogelyk, te verdeedigen. Het ſchynt, dat indien de *Engelſchen* hun niets te verwyten hadden, de andere Leden des Verbonds wel degelyk tegen de *Engelſchen* bezwaaren mogten inbrengen. De Oorlog, door dat Bondgenootſchap aangevangen, en twaalf Jaaren voortgezet, was bekroond geworden met zo ſchitterende en beſtendige voordeelen, dat geen voorwaarde, hoe zwaar ook, te zwaar ſcheen, om dezelve aan *Frankryk* voor te ſchryven, indien zy getrouw en vast verëénigd bleeven. Deeze hoop verdween door den afval der *Engelſchen*. Lord BOLINGBROKE moge beweeren, dat het gevaarlyk zou geweest zyn, de magt van CAREL DEN V te doen herleeven, door de *Keizerlyke* en *Spaanſche* Kroonen op één hoofd te zetten. Doch, deeze reden verontſchuldigt de *Engelſchen* niet: daar zy eene onderhandeling hadden aangevangen, eer de onverwagte Dood van Keizer LEOPOLD den Aartshertog CAREL diens opvolger deedt worden. —— Men vindt 'er zelfs, die ſtaande hielden, dat de vereeniging der twee Waardigheden niets gevaarlyks voor *Europa* in zich hadt. De Raadpenſionaris HEINSIUS meende veel eer, in deeze Vereeniging, den grondſlag der ruste van *Europa* te zien. Deeze magt hadt, dus liet men zich hooren, meer ſchyn dan weezenlykheid. De Landen, die de geheele Heerſchappy uitmaakten, lagen te verre van elkander af, om ontzaggelyk te zyn. De Keizer zou, om de wyduitgeſtrekte deelen van dit groot Ryksgevaart te bewaaren, tegen de magt van *Frankryk*, ſteeds in de noodzaaklykheid geweest zyn, om *Engeland* en de Staaten te ontzien. En was het hen ooit in het hoofd gekomen, om eenen aanſlag te doen, tot het verwrikken des Evenwigts van *Europa*, dan zou eene algemeene verbintenis hem welhaast gedwongen hebben, binnen de perken zyns gebieds te blyven. Men voegt 'er by, dit Colosſusbeeld van Wereldlyke Magt zou te minder te vreezen geweest zyn, daar LODEWYK de XIV zich alleen in ſtaat bevonden hadt, om aan *Spanje* en *Oostenryk*, en eindelyk aan *Europa*, tegen hem zamenverbonden, het hoofd te bieden, en de wet te zetten. —— Dan de laatſte Oorlog ſcheen ondertuſſchen klaar genoeg te toonen, dat *Frankryk*, zelfs met behulp der *Nederlanden* en van *Spanje*, niet bekwaam was om het uit te houden, tegen de jongſte verbintenis. Die gelukkige uitkomst ontſtond grootendeels uit de weinige eenſtemmigheid, tuſſchen de Mogenheden tegen

hem in Oorlog: eene eenſtemmigheid, welke natuurlyk zou gevolgd zyn, uit de vereeniging van *Spanje*, het *Keizerryk* en de *Oostenrykſche Nederlanden* onder één Hoofd; een CAREL DE V zou hier van de grootſte voordeelen getrokken, en te wege gebragt hebben, dat de ſchaal des Staatsbelangs altoos ten zynen voordeele overſloeg.

„ Men vindt 'er die beweeren, dat de groote inſchiklykheid, doòr de *Engelſchen* aan de *Franſchen* betoond, nog op eenen anderen grond ſteunde, dan op de voordeelen, welken zy zich beloofden. Zy beweeren, dat de *Groot Brittanniſche* Staatsdienaars, nevens de Koninginne ANNA, niets minder ten oogmerke hadden, dan den *Pretendent* ten Troon te heffen. Zy verhaalen, dat men, in *Frankryk* en *Engeland*, toebereidzelen ten dien einde maakte. —— De Koningin bekleedde de zodanigen, die voor *Jacobiten* gingen, met de aanzienlykſte en gewigtigſte Posten. BURNET, die zeer veel geloofs ſloeg aan dit gerugte, om dat hy niet meer in Staatszaaken gekend werd, wilde zich des verzekeren; hy bezogt de Koninginne: en, dewyl deeze hem met een veragtlyk ſtilzwygen bejegende, als een Man, haarer opmerkinge onwaardig, twyfelde hy niet, of de *Pretendent* was ten Throone geſchikt. De Koningin, door hartzeer en kwelling uitgeteerd, en van haare gewoone kwaale, de jicht, hevig aangetast, overleefde de Vreede van *Europa*, tot welks bezorging zy zo veel hadt toegebragt, niet lang. Zy ſtierf den zes en twintigſten van Oogstmaand, des Jaars MDCCXIV. Men wil, dat zy, in haare jongſte oogenblikken, zich meermaalen deeze woorden liet ontvallen, *Ach! myn Broeder! myn waarde Broeder! hoe zeer beklaag ik u!* Het gerugt wil, dat de Pretendent zo weinig twyfelde, aan de goede geneigdheid van ANNA ten zynen opzigte, dat hy des onbewimpeld ſprak. (*).”

Een tweede hoofdbeeld, in het tegenwoordig ſtuk deezes Tafereels, is eene wel uitgewerkte *Geſchiedenis van het Stelzel van de Barriere:* waar uit blykt hoe zeer men aan dit Stuk gearbeid heeft, welke handelingen daar over gehouden, welken verdragen daar omtrent gemaakt zyn. Met bygevoegde aanmerkingen, over het weinig beduidende der *Barriere Plaatſen*, die hem overbleeven naar den

(*) WAGNER *Hiſt. Joſeph. Imper.*, pag. 508. LAMBERTI, Tom. VIII. pag. 657. 678.

den zo veel vertoond maakenden Oorlog, wegens de *Spaanſche Nalaatenſchap*. Hoe de uitkomst eerlang leerde, hoe zy ten Voormuur tegen *Frankryk* ſtrekten; als mede dat de verkryging en het behouden der *Barrieren* alleen ſchadelyke oorlogen en drukkende belastingen voortbragt. Wanneer men, zegt onze Geſchiedſchryver, in bedenking neemt hoe veel kwaads de *Barrieren* veroorzaakt hebben, aan een Staat, die nooit ſtraffoos kan afwyken van een vreedzaam en bezuinigend Stelzel, zou men welhaast in de gedagten komen, dat zekere booze geest die verkeerde Staatkunde inboezemde, en zeggen, dat het Huis van *Oostenryk* de oogen van de Hoofden des Volks betoverd hadt om hen te verbinden, dat zy, ten koſten der grondregelen van hunnen Staat, voor hem Plaatſen bewaarden, die 't zelve, uit hoofde van de afgelegenheid, niet kon bewaaren. Ook heeft dat Hof, zo ras het door de Verbindtenisſen, met *Frankryk* aangegaan, van dien kant niets te vreezen hadt, het masker afgelegd, en zich bediend van het tydſtip, waar in het Gemeenebest zich niet zou beroepen, op het gegeeven woord des Handhaavers der *Barriere*. De Keizer heeft, door zyne Staaten eener vreemde onderwerpinge te onttrekken, het Gemeenebest ontheven van eenen zeer zwaaren last, om welken af te werpen, het misſchien zelve geen moeds genoeg zou gehad hebben: zo veel meer vermogen dikwyls oude vooroordeelen, dan weezenlyke belangen! Dan de verbindtenis des Keizers met *Frankryk*, van eene veel betwistbaarder vastheid zynde, dan een voordeel van de vernietiging der *Barriere* voor het Gemeenebest, is, in dat geval, die ſtap nog voordeeliger voor 't zelve, dan voor hem.

Het derde Hoofd-voorwerp, hier geſchetst, is de *Staat van de Land- en Zeemagt der Vereenigde Nederlanden*: waar in de Schryver, om zyne Leezers een recht denkbeeld van het Zeewezen der Staaten te doen vormen, verſcheide trekken, ten dien opzigte in vroegere tydperken verſpreid, by een verzameld hebbende, onder anderen verklaart. „Men heeft verſcheide redenen bygebragt, voor de zo zeer in 't oog loopende verzwakking van het Zeewezen des Gemeenebest; eene verzwakking byzonder ſtand grypende, naar den Vrede te *Utrecht* geſlooten. Zy zyn, in de daad, niet verre te zoeken, de laatstgenoemde Oorlogen hadden 's Lands kas uitgeput, zwaare belastingen drukten de Ingezetenen, de Manſchap verminderde. De Staaten ſtonden vast in het begrip, om *Engeland* aan te zien als een Natuurlyke Bondgenootſchap, ondanks alle de beledigingen, welke het den Lan-

Landen aandeedt, dit denkbeeld deedt misschien meer af, dan alle de andere oorzaaken zamengenomen. —— De Staat, door uitgeputheid van geldmiddelen genoodzaakt, bezuinigingen in het Zeewezen te gebruiken, hadt het toeneemend verval der Zeemagt te wyten, aan de dwaaze Oorlogen, waar toe het belang van WILLEM den IIden denzelven inwikkelde. Alle de Leden van het Bondgenootschap voelen tot nog den last en de gevolgen daar van. Hy verloor zesmaal honderd milliоenen, zonder eenig weezenlyk voordeel, hy trok 'er niets voor, dan den schraalen roem, dat hy vreemde belangen onderschraagd hadt met eene standvastigheid, die hem de grootste voordeelen waardig maakte. —— De Handel, die het groot redmiddel was, om die schroomelyke verliezen te herstellen, werd door *Engeland* zo veel mogelyk gedrukt. By de verheffing van WILLEM den IIIden op den *Engelschen* Throon, deedt zich een zeldzaam verschynzel op, 't geen zommigen deedt zeggen, de *Koning van Engeland* verraadt den *Stadhouder*. In de hoedanigheid van Admiraal Generaal der *Vereenigde Gewesten*, liet hy de noodzaaklyke bevelen, tot het toerusten der Convoyen, zo langzaam uitvoeren, dat de Handelschepen niet dan éene maand, of zomtyds langer, naar dat de *Engelschen* reeds uitgezeild waren, in Zee konden steeken. De laatstgemelden kwamen gevolglyk eerst met hunne goederen ter bestemder Plaatzen, en verkogten ze met groote winst, terwyl de *Hollanders*, op de reeds voorziene Markten verschynende, verliezen leden, ontstaande uit deeze voorkoming. (*)"

Het laatste, 't geen ons in dit stuk voorkomt, is eene *Beschouwing van de Zeden, Kunsten en Weetenschappen, in het laatst verhandelde Tydperk*; hier ontmoeten wy de voornaamste *Dichters* en *Dichteresſen*; een breeder verslag van de Natuur- en Wiskundigen, die den Vaderlander tot onsterflyken roem strekken, als CHRISTIAAN HUIGENS, NICOLAAS HARTZOEKER, A. VAN LEEUWENHOEK, B. NIEUWENTYD, J. SWAMMERDAM, FRED. RUISCH, NICOLAAS WITZEN, MENNO VAN COEHOORN —— van de Godgeleerden en Bovennatuurkundigen, HERMANUS ALEXANDER ROËL, B. BEKKER, B. SPINOSA, die zo veel gerugts maakten —— van de *Verschooristen* en *Hattemisten*; J. BREDENBURG, F. VAN LEENHOF, W. DEURHOF, worden 'er gekenschetst.

J.

(*) *Onderzoek van het gedrag der Engelschen.*

J. LABADIE, ANTOINETTE DE BOURIGNON, met haaren vermaarden voorſtander PETRUS POIRET, treeden te voorſchyn: terwyl twee Geleerden, PETRUS BAYLE en J. LE CLERC, die hier, ſchoon Vreemdelingen, hun geleerden arbeid op *Nederlandſchen* grond voortzetten, met hunne Leevenſchetzen, dit ſtuk beſluiten.

Deeze Leevenſchetzen, die vry meer zyn, dan dorre aantekeningen van de Geboorte, Lotgevallen, Werken en Dood dier Mannen, geeven eene zo aangenaame als nutte en leerzaame verſcheidenheid aan dit Tafereel, 't welk anderzins, althans in dit Tydperk, van Staatsgevallen aaneen hangt. Wy zullen, kortheids halven, alleen overneemen, wat 'er van BERNARD NIEUWENTYD ſtaat aangetekend. Tot de kundige Naarvolgers van SPINOSA, willen zommigen, dat, in zyne jeugd, ook behoord hebbe BERNARD NIEUWENTYD, te *Westgraftdyk*, een Dorp in *Noordholland*, waar zyn Vader Predikant was gebooren. Geen zin hebbende in zyn Vaders beroep, en egter op de Weetenſchappen geſteld, bevlytigde hy zich op de Wis- Geneeskunde en Regtgeleerdheid. Onder zyne Academie-Vrienden, trof hy 'er aan, die de toen heerſchende Godlochende beginzels ontheisden, en hem tot dezelven, volgens eeniger verhaal, deeden overgaan. (*) Doch H. STOCHIUS, wiens Vader, acht jaaren lang, ten huize van den Heer NIEUWENTYD gewoond hadt, om zich in de Geneeskunde te oeffenen, tekent op, meermaalen uit diens mond gehoord te hebben, dat NIEUWENTYD, in zyne Academie jaaren, zeer gemeenzaam verkeerde met zommige Godverzaakers, niet zo zeer uit liefde tot haar heilloos gevoelen; maar om, door die gemeenzaame verkeering, hunne diepſte geheimen te ontdekken, en hun naderhand met zo veel te meer vrugts te beſtryden (†). Wat 'er ook van die ſtrydige berigten, wegens de gevoelens van den Jeugdigen NIEUWENTYD mogen weezen, al de waereld weet, dat die agtenswaardige *Purmerendſche* Geneesheer en Burgemeester niet in dat wargaaren is blyven zitten; dat hy onder de eerſte mag geteld worden, die zynen Landgenooten den waaren ſmaak voor de Proefondervindelyke Natuurkunde gegeeven heeft; welke zedert al-

om-

(*) *Nieuw Euangelisch Magazyn.* III D. bl. 192. 494. 495.

(†) HENR. STOCHIUS, *Verklaaring van* I *Cor.* XV. bl. 490. 491.

omme is doorgedrongen. Zyne twee deftige werken, *Het recht gebruik der Waereldbeſchouwing tot overtuiging der Ongodisten*, en zyne *Gronden van Zekerheid*, zullen tot ſteeds blyvende gedenktekens ſtrekken, hoe verre hy af was van Godverzaakende begrippen te koesteren; en betoonde hy, volgens het getuigenis van eenen geloofwaardigen acht jaarigen Huis- en Tafelgenoot, in zyn doorgaand gedrag, de dooorſlaandſte blyken van een tedere Godsvrugt. (*)

(*) Zie aldaar.

Vervolg op M. NOËL CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig- en Konst-Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Eerſte Deel Tweede Stuk; zynde het Agtſte Deel van het Woordenboek. Verrykt met Kunstplaaten. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam by* J. Yntema, 1786. *In groot quarto*, 479. *bl.*

Het geen wy onlangs, by de afgifte van 't eerſte ſtuk deezes Deels, nopens de uitvoering van dit Vervolg op het Woordenboek van *Chalmot* gezegd hebben, (*) ſtaaft ons de bewerking van dit tweede Stuk nog nader: vermits de opmerkzaame *Chalmot*, met eene oordeelkundige beleezenheid, een groot aantal van Artykelen by een verzameld heeft, die men te vergeefsch in 't Woordenboek zou zoeken; en zich daar benevens beviytigd heeft, om een menigte van Artykelen, door laatere waarneemingen te bevestigen of te verbeteren, en in een duidelyker licht te plaatzen. Hier by komt nog, dat hy, ten gevalle der Leezeren, wanneer 't byzonderen dienst kan doen, ook zodanige Autheuren opnoemt, in welker Schriften zulk een onderwerp ter aangeweezene plaatze, opzetlyk, in 't breede behandeld wordt. Door het een en 't ander is dit Vervolg, van wegens deszelfs uitgebreide nuttigheid in alle zoorten van Weetenſchappen, den Liefhebberen hooglyk aan te pryzen. —— Om 'er den Leezeren een ſtaal van een ander natuur, dan wy alvoorens bygebragt hebben, mede te deelen, zullen wy ons bepaalen, tot een Artykel, het geen een oud Landsgebruik opheldert, hoedanige Artykelen 'er meermaals in voorkomen, en waar toe het Artykel van *den Boedel met den voet te ſtooten* ook behoort; waaromtrent, men ons hier het volgende aan de hand geeft.

„ Het is, zegt de Heer BOEL, eene bekende gewoonte in *Holland*, dat, wanneer een Man, zittende in gemeenſchap met zyn Vrouw, haar gemeenen Boedel, door zyne Adminiſtratie, zo-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII D. bl. 608.

zodaanig met ſchulden heeft belast, dat de Crediteuren daar uit niet konnen worden betaald, de Vrouw als dan, mits *voor de Baar uitgaande*, en de *Sleutels op de Kist leggende*, voor de Schulden, by haar Man gemaakt, niet en mag worden geconvenieerd enz.

„ In de *Costumen en Uſantien der Stad Dordrecht* Art. 64. Zie v. d. WALL *Handvesten* bl. 1350. leest men: „ Item ſoe wanneer yemanden overleden is moeten ſijne kinderen ofte andere erfgenamen ab intestato, die hem die gueden niet en begheeren te onderwinden, comen voor den rechter ende Scepenen, ende verthien guets ende quaets binnen die tijt dat die doode boven der aerde is, ende al eer hij ſijn hant ſlaet ofte doet ſlaen aen eenich guet dat van den dooden gebleven is; ofte bij gebreeke van dien werden ſij gehouden als ſimpele erfgenamen, ten waere dat eenich erfgenaem op die tijd buyten der ſtede ware, die welke verthien mach binnen den derden daege als hij binnen der ſtede coemt."

„ Van dit Artykel, 't welk zynen grondſlag in eene andere Keur, genoegzaam van denzelfden inhoud, heeft, is de zin hoofdzaakelyk, zegt de Heer VAN DE WALL; wanneer een Erfgenaam, vreezende, dat de Boedel met ſchulden mogt belaaden zyn, huiverig is, om denzelven te aanvaarden, zo is hy gehouden, terwijl het Lyk nog boven aarde ſtaat, dien te *Vertyen* (of *Verthien*); dat is, gelyk men nu zou zeggen, te *repudieeren* of *met den Voet te ſtooten*, en zo wel van de baaten als van de ſchaaden, welke daar in gevonden worden, afſtand te doen. En daar het zou kunnen gebeuren, dat een Erfgenaam, ten tyde van het Sterfgeval, buiten de Stad ware, en de doode, reeds voor zyne terug komst, begraaven, zo vermag hy zelfs nog deezen afſtand doen, binnen den derden dag, na dat hy zyne hand aan den Boedel geſlagen heeft. Dit voorrecht der Erfgenaamen ſchynt hier te Lande, reeds van vroege tyden, te hebben plaats gehad. Meermaals wordt daar van by de Ouden gewag gemaakt. En daar het hier met deeze, ginds met gene, Plegtigheden verzeld ging, werd dergelyke *Vertying* of *Afſtand* ook op verſchillende wyze, naar haaren byzonderen aart, benoemd. Hier droeg het den naam van *voor de Baar uit te gaan*, elders, *de Sleutels op de Kist te leggen*; daar wederom, den *Boedel met den voet ſtooten*. Eene plaats is genoeg, om deeze gewoonte in een helder licht te ſtellen; wy bedoelen de *Polityke Regeering van den Briel* van MATTHYSEN by ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *Beſchr. van de Stad Briele en den Lande van Voorn*, waar van de zin hier op uit komt. „ Wanneer de Erfgenaamen van den genen die aflyvig is geworden, die goederen willen *uiten*, (dat wil zeggen daar van afſtand doen,) het zy des Mans Vrouwe, of des Vrouwes Man, zo zyn zy ſchuldig aldus te doene; Men zal een Baare dragen in dat huis daar die Doode leit, en daar zal men den Dooden op

„ de

„ de Baar zetten. En als men het uitdraagt, zo zal het Wyf „ in geleende kleederen", (of volgens de Keuren van zommige Steden en Plaatzen, met naame *Leiden* en *Rotterdam* in haar dagelyks gewaat,) „ voor de Baar uitgaan, en behouden niet „ de waarde van een hemdsdraad van al het goed, dat zy en „ haar Man hebben bezeten. En als de Doode begraaven is, „ zal zy met haar Voogds hand haar uiten rechtevoort op het „ Graf, en alle de goederen kwytſchelden, die zy en haar „ Man te zamen bezaten, benevens alle uit- en inſchulden, ende „ neemen aldaar getuigenis van alle de genen die daar by te- „ genswoordig zyn"

„ Uit het hier volgend merkwaardig voorbeeld van Vrouwe MARGARET VAN KLEEVE, Weduwe van Hertog ALBRECHT VAN BEYEREN, blykt *Principes apud Batavos non fuisſe Legibus ſolutos:* Dat de Vorſten en Vorſtinnen, of Graven en Gravinnen by de Batavieren verpligt zyn geweest 's Lands Wetten en Costumen, even zo wel als de Onderdaanen, zich te onderwerpen, en dezelve te onderhouden, en zelfs ook de Ceremonien en Plegtigheden, om de effecten, kragt, vrugt, en uitwerkzels daar van te kunnen genieten. Zie hier het Geval, zodanig in de reeds aangehaalde *Polit. Regeering van den Briel* ſtaat geboekt: „ Vrouw Margariete van Cleve, Hertog van „ Aelbrechts leste Wyf, Saliger gedachten, uytede die erflyke „ goeden van Hollant aldus: daar was die Bailju ende die man- „ nen, ende men maeckte daïr Vierſchair. Als die ghemaect „ was, koes die Vrou een Voecht, ende die gheerde (begeer- „ de) vonnes: *of die Vrou hem alſo aldair gekoren hadt tot ee-* „ *nen Voecht, dat hy hair verantwoirden mocht, ende recht voir* „ *hair ſpreken*? 't Vonnes wysde, *ja, tot dier Vierſchair.* Daer- „ na vraechde die Rechter, *of dair yemant yet lette*? Der „ Vrouwen Voecht ſprak *ja*, ende ſeide, *dat dair ſtond myn* „ *Vrouwe van Hollant &c. mit haren ghecoren Voechde ende gheerde* „ (begeerde) *aldair te uiten* (af te ſtaan,) *na de Rechte van* „ *Rynlant, alſulcke erflicke goeden, als Hertoech Aelbrecht ſaliger* „ *ghedacten, ghelaten had in ſinen lesten live, ſonder* (uitgenomen) „ *dair ſy aen verlyftocht wair, alſo nauwe als ſy wist, hoe ſy dat* „ *doen ſoude met recht*? Die Rechter vermaende 's Vonnes. 't „ Vonnes weisde, *dat ſy aldair ſtaan ſoude in gheleenden clederen,* „ *die hair niet en beſtonden, ende bloet*, (ontbloot) *van alle haven,* „ *die van Hertogh Aelbrecht ghecomen wair, ende gaen voir die bare* „ *wt, ende ſy ſoude hebben een halm in die hant, en ſoude dat* „ *wechwerpen, ende uyten, ende vertyen hair aldair, mit hares* „ *gecoren Voechts handt, alle goeden, die Hertoech Aelbrecht in* „ *ſienen lesten live liet, ſonder dair ſy an verlyftocht was, ende* „ *alles, inſchult ende uitſchult.* So dede die Vrouwe. Dair „ 't enden gheerde (begeerde) hair Voechte een Vonnes, *of hy,* „ *als een Voecht van der Vrouwen, die goeden geuyt had als recht* „ *was.* 't Vonnes weisde *ja.* Want dat Lichaam van den Ede-

„ len

„ len Prins was gebairt, (op de baare gezet,) ende gebrocht „ voir der doren van der Zalen, ende sy trat voert wter Za- „ len, ende deden so voirs. is."

„ Eene Hertoglyke Weduwe, openlyk, even als de gemeene Landzaaten plagten, haars overleeden Egtgenoots boedel te zien verstooten; en in geleend gewaad, onder 't wegwerpen van een halm, voor de Lykbaare te zien uitgaan, was, gewislyk, zegt de Heer WAGENAAR, *Vad. Hist.* III D. bl. 356, ook van ouds, iets zeldzaams. Ondertusschen is 't opmerklyk, dat 'er, in dit zelfde Jaar (1404) iets dergelyks geschiedde, door de Hertoginne Weduwe van Filips van Bourgondie, Schoonvader des Graaven van Oostervant, die, insgelyks, haars Mans Boedel verstootede. Zie MONSTRELET, *Vol. I. Ch.* 18. *p.* 17. & PASQUIER *Recherches de la France. Liv.* X. *p.* 376. By de Franschen was eene Weduwe, in zulk een geval, gewoon, de Sleutels met haare Beurs en haar Gordel op haar Mans Kist te werpen; 't geen genoemd werd *se desceindre & jetter sa ceinture a terre; mettre ou jetter les Clefs sur la fosse du trepassé.* Zie LAURIERE, *Glossaire du Droit Francois* in CEINTURE & CLEFS.

„ Deeze plegtigheid van voor de Baar uit te gaan, wanneer de Erfgenaamen weigerden den Boedel te aanvaarden, plag te *Dordrecht* ook in acht genoomen te worden, uitwyzens den volgenden Brief van den zesden December 1423, waarvan aan den Heer VAN DE WALL een afschrift, uit de Memoriaalen van de Leen- en Charterkamer, ter hand gekomen is.

„ Johan &c. doen cond allen luden dat wij bevolen ende „ gemachtigd hebben, bevelen ende machtigen mit desen brie- „ ve Thomas Pieter Kuitszoon ende meester Jan van Haesbeen, „ van onser wegen ende in onser name, aen te vaerden ende „ op te bueren alle sulcke erfnisse, schulden ende goede, als „ ons aengecomen mogen wesen bi dode Tielmans Hugemars- „ soens, so sijn erfnamen voir die bare wtgingen binner onser „ stede van Dordrecht, also dat sij hijm dier bewinden sullen „ van onser wegen, ende rechts dair off plegen, so waer ende „ wanneer des te doen sal wesen, ende wes sij dair in doen „ sullen in der maten voirschreven, dat sullen wij van wairde „ houden gelijk of wijt selve gedaen hadden. In oirconde. „ Datum Hage op ten sesden dach in December anno XXIII."

„ Vervolgens is, in laater tyd, wanneer dergelyke Plegtigheden veelal, hier te Lande, een einde namen, dit ook alomme in ons Gemeenebest in onbruik geraakt; en het wierd naderhand voldoende gerekend, dat de Erfgenaamen voor het Gerecht hunne ongeneigdheid te kennen gaven, om de aanbestorven erfenis te aanvaarden."

Laaten wij hier nog een kort Artikel bij voegen, op het woord *Bulle.*

„ BULLE, betekent een Zegel, en is afkomstig van het Latynsche woord *Bulla*, 't welk zommigen van het Celtische *Buil*

of *Bul* afleiden, 't welk een *Water-Bobbel* betekent: anderen van het Griekſche βουλη, raadgeeving. Hoe het ook mag zyn, zeker is het, dat *Bulle* eertyds een zodaanig Zegel betekende, waar mede de openlyke Brieven en Inſtrumenten bekragtigd wierden; en die pleegen niet alleen van Wasch zo als nu meestal geſchied, maar ook van Goud, Zilver en Lood gemaakt te worden. De Goudene *Bullen* waren 't meest in de Oosterſche Landen in gebruik, en men wil, dat KAREL DE GROOTE reeds daar van gebruik zoude gemaakt hebben; zie MABILLON *de re Diplomatica. Lib. II. c.* 16. Het is na deeze Zegelen, dat de Inſtrumenten en opene Brieven *Bullen* genaamd zyn. Zeer beroemd is de *Gouden Bulle* tot vaſtſtelling van de Ryksconſtitutie, in 't Jaar 1356 door Keizer KAREL DEN IV, met toeſtemming van het gantſche Duitſche Lighaam, waar van zy een' Grondwet wierdt, uitgegeeven; zie den zaaklyken inhoud daar van, by WINHOF *Landr. van Auerisſel*, 54 *aant.*

„ Schoon het niet meer in gebruik is Goudene Zegels aan Inſtrumenten of opene Brieven te hangen, levert egter onze leeftyd daar van een gedenkwaardig voorbeeld op: *ik bedoele* hier den Brief door de Huislieden van Twente als een altoosduurend Gedenkteeken hunner dankbaarheid over de *afſchaffing* der Slaafſche Drostendienſten, door den Heer CAPELLEN bewerkt, aan dien onſterfelyken Ridder ter hand geſteld; waar aan, in plaats van een gewoon Zegel, een Gouden Gedenkpenning aan een keten van 't zelvde metaal hangt, op wiens voorzyde het Borstbeeld van den Ridder is afgebeeld, met het omſchrift: JOH. DERK VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, *beſchr. in de Ridd. van Overyſſel.* Op de Tegenzyde ſtaat beneden, *d.* 1. *Nov.* 1782, zynde de dag op welke die haatelyke Dienſten zyn afgeſchaft. Voorts eenige Bouwmans Gereedſchappen, benevens het Hoorn des Overvloeds, en tusſchen beiden dit tweeregelig Vers

De nyvre Landman juicht, zyn Vryheid is herſteld!
CAPELLEN zegepraalt op baatzucht en geweld.

„ Zie J. W. RACER, *Overyſſelſche Gedenkſtukken, IV. St. bl.* 140. alwaar men den geheelen inhoud van deeze *Bulle*, of open Brief, geboekt vindt.

„ De *Pausſelyke Bullen* worden nog heden met een Looden Zegel bekragtigd, dan daar heerscht eenig onderſcheid ten aanzien van de ſtoffe, waar mede die aan het beſchreeven Parkement wordt vaſtgehegt; want is het een' *Bulle*, die de Juſtitie betreft, dan wordt 'er het Zegel met een hennepe koord aan vaſtgehegt; en is het een *Bulle* van Gratie, zo geſchiedt zulks door middel van een zyden koord.

„ *Academiſche Bullen*, zyn de zodanigen, waar by iemand tot Doctor, dat is Meester, in de eene of andere Faculteit wordt ver-

verklaard, als, by voorbeeld, in de Godgeleerdheid, Rechten enz. Deeze draagen ook den naam van *Doctoraale Bullen.*

„Heden ten dage is men by ons niet gewoon andere Zegels, den van verſchillende kleur van Wasch, te gebruiken, en wel inzonderheid groen of rood."

Beſchryving der plechtige Viering van Neerlands gewenscht Verbond met Frankryks Koning, Lodewyk den XVI, geſloten te Fontainebleau, op den 10 November 1785, binnen Zierikzee, den 20 April 1786. Te Zierikzee gedrukt, by P. O. van den Thoorn, *Stadsdrukker, 1786. In gr. octavo, 48 bladz.*

Gelyk veele Steden Nederlands Verbond, met Frankryks Koning, door uiterlyke Vreugde-Feesten plegtig gevierd hebben, zo is ook het weleer bloeijende, doch tot heden Vaderlandsch denkende Zierikzee, ook niet in gebreke gebleven, om hierover haare openlyke en oprechte dankbaarheid, en belangneeming in het behoud en den welvaart van 't dierbaar Vaderland, onder anderen, op 't klaarst te ontdekken door een prachtige Maaltyd, door verre de meeste Regenten en veele braave Burgers, op dien dag, aldaar Staatelyk gehouden. De korte en eenvoudige Beſchryving van dat Feest en den pragtigen Tempel, het hoofdcieraad van deezen heugelyken Disch, (door het doen vervaardigen van welke beſchryving de houders deezer Alliantie- Maaltyd deezen blyden dag der vergetelheid, zo veel mogelyk, hebben willen onttrekken) wordt ons hier medegedeeld, met byvoeging van eenige Vaerſen, ter gelegenheid van dit gewenscht Verbond gedicht, en eene toepaſſelyke aanſpraak van den Heer *C. v. d. Gryp*, waarin zyn Vryheid- en Vaderlandlievend Hart, allezins, doorſtraalt.

Het lyden van de jonge WERTHERIN. *Naar 't Hoogduitsch. Te Amſterdam by* J. B. Elwe, *1786. Behalven het Voorbericht 116 bladz. In octavo.*

De jonge *Wertherin*, hier lydende afgeſchetst, is geene andere, dan de reeds bekende *Charlotte*, het voorwerp der ongelukkige liefdedrift van den jongen *Werther*, van wiens lyden wy voor eenigen tyd berigt gaven (*). —— Zy wordt ons in dit Geſchrift vertoond, als niet minder gevoelig voor *Werther*, dan *Werther* voor haar was; 't welk *Charlotte*, terwyl zy haaren Egtgenoot, *Albert*, van harte bemint, in eene geſtadige verwarring van hartstogten, en daaruit voortvloeiende ſtrydige bedryven, herom voert; dat haar zeer veel en gevoelig doet lyden; en 't welk haar, op het verneemen van *Werthers* wanhoo-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Lett.* V D. bl. 558.

hoopig ſterflot, in eene kwynende ziekte ſtort, die haar eer lang ten grave doet daalen. Men kan, ter zaake van dien inhoud, dit Stukje aanzien, als een Vervolg van het voorheen gemelde Geſchrift, dat ons het lyden van den jongen *Werther* maalde; en 't brengt ons, op eene ſoortgelyke wyze, onder 't oog, het gevaar van 't onvoorzigtig involgen eener niet wel geplaatſte liefdedrift: welke misſlag egter, zo in 't eene als in 't andere Geſchrift, in een al te verſchoonend licht geplaatst wordt.

CEPHALIDE, *door* J. E. DE WITTE, Junior. *In 's Hage by* J. A. van Drecht, 1786. *Buiten het Voorbericht*, 216 *bl. In* 8vo.

J. E. de Witte Junior, uit hoofde van zyn ongelukkig lot, by den Nederlander genoegzaam bekend, heeft in zyne gevangenis deezen ſentimenteelen Roman geſchreeven: agter de *Cephalide* volgt eene Geſchiedenis van *Timantes*, in denzelfden ſmaak, en eindelyk eenige Versjes. 't Valt ons zeer ligt te begrypen, dat een zo ongelukkig Jongeling, in de ſentimenteele Geſchriften van deezen tyd groot genoegen vindt, vooral, indien hy van een geſtel is, gelyk hy in deeze Stukjes duidelyk kentekent te zyn. Meermaalen hebben wy reeds onze gevoelens over het *ſentimenteele* gezegd, en hier zou het eenigzins hard weezen, het Geſchrift van eenen gevangenen, wiens omſtandigheden, zo eenige, die ſombere ſchryfwyze billyken, met die rechtmaatige ſtrengheid te beoordeelen, als wy ons anders aan den ſmaak der Natie verpligt rekenen. Daarom, de ſmaak van het overgedreeven gevoel, in dit Stukje heerſchende, daar laatende, zullen wy alleen aanmerken, dat dit Geſchrift allerwege de geſchiktheid aantoont, die de Schryver bezit tot het vervaardigen van Werkjes van vernuft en ſmaak. Indien de Schryver de kieſche netheid, en dat waarlyk kragtige zommiger onzer Dichteren weet af te zien, twyfelen wy niet, of hy zal zynen tyd in de gevangenis, tot nut en vermaak zyner Landgenooten, beſteeden.

NB. Deeze *Cephalide* is ook reeds in 't Fransch vertaald, door J. W. CURTEN. En wordt uitgegeeven, *a la Haye*, *chez* L. Gautier, Junior. 192. *pp. in* 8vo.

De Schim van Bocatius; of Geneesmeester der Zwaarmoedigen, onder de Zinſpreuk: Ik kom niet weerom. *Tweede Deel. Te Keulen by* d'Erve van J. Gaillard, 1786. *In* 8vo. 232 *bl.*

EVen geest- en zoutelooze boert, als wy in het eerſte Deel deezes Prulſchrifts vonden (*), is ons onder het doorbladeren van dit laf, beuzelachtig en voddig Boekje, onder 't oog gevallen: alles, 't geen nog aartig is, is uit *Jan de Brune* overgenomen. Wy hoopen van harte, dat de Schim van Bocatius, hier mede, op houden zal met ſpooken: en dus beter, dan by het eerſte Deel, voldoen aan zyn ſpreuk: *Ik kom niet weerom.*

(*) Zie boven, bl. 136.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Vervolg der daadelyke Godgeleerdheid van ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amſterdam. Door deszelfs Weduwe* JOSINA CAROLINA VAN LYNDEN. *Vierde Stuk. Te Amſterdam, by* J. ten Houten, P. Schouten *en* J. Weſſing Wz., 1786 *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 480 *bladz. in gr. octavo.*

Ene ontvouwing van de byzondere plichten der menſchen, naer het verſchil van hunnen ſtaet, waer in zy door God op Aerde geplaetst zyn, is de hoofdzaeklyke inhoud van dit Vierde Stuk. Ter geleidlyker voordragte hier van bepaelt zich Mevrouwe *Buurt*, gebooren *van Lynden*, in de eerſte plaetze, ter overweginge van de *verſchillende betrekkingen*, waerin de menſchen op Aerde tot elkander ſtaen, *in 't gemeen*; en daerop gaet zy over, ter behandelinge van *de plichten*, die uit de betrekking, welke de een tot den anderen heeft, voortvloeien: welke zy, in ene geſchikte orde, voorſtelt onder ene drieledige verdeeling, als zynde *Huislyke*, *Burgerlyke* en *Kerklyke plichten*. Onder de eerſten behooren de wederkeerige plichten van *Man* en *Vrouw*, *Ouders* en *Kinderen*, *Heren* of *Vrouwen* en *Dienstboden*, benevens de plichten, die *Kinderen* onderling, en *Dienstboden* jegens elkander, te betrachten hebben. Ten aenzien van de tweede komt in overweging het geen de *Overheden* omtrent de *Onderdanen* en jegens *elkander*, mitsgaders het geen de *Onderdanen* omtrent de *Overheden* en jegens *elkander*, in agt hebben te nemen. En eindelyk, met opzicht tot de derde ſoort, vestigt zy het oog op de plichten van de *Opzienders* en *Beſtierders* der Kerke, zo ten aenzien van de *Gemeente*, als met betrekking tot *elkander*; gelyk ook die der *Leden*, met opzicht tot de *Opzienders* en de andere *Leden* der Kerke. Hier by vorderen ten laetſte ook nog opmerking de plichten der genen, die in de *hoge* en *lage Schoolen leeren* en *geleerd worden*; dewyl de behartiging dier plichten een zeer grooten invloed heeft op *al* het

voorige. Haer Ed. ontvouwt alle plichten, die tot deze soorten te brengen zyn, in ene geregelde orde, met ene oordeelkundige naeuwkeurigheid, het welk dit gedeelte van haer Zedekundig Werk boven al nuttig maekt voor Lezers van verschillenden rang en staet. Tot een stael der uitvoeringe dienen hare aanmerkingen tegens het voor-oordeel nopens den handeldryvenden of een ambacht hanterenden *Adel.* ——— Doch vooraf hoore men hare beschryving van den *Adel.*

„ Wat is *Adel?* Ik zal in myne beschryving zo te werk gaan, als de Leerling doet in zyn antwoord, *op de 32 vraag van den Heidelbergschen Catechismus*, dus luidende, *waarom wordt gy een Christen genaamd?* Hy rigt naamlyk zyne beschryving zo in, dat zy niet toepasselyk is op allen, die den naam van *Christen* draagen: maar alleen op hen, aan welke dezelve *toekomt.* Want het is myne zaak niet, my over den Adel, zo als men dien naam tans gebruikt, uit te laaten. Myn bestek vordert om de Edelliedden te bepaalen, by 't gene de waarheid van hun eischt: zullen zy zig den naam, dien zy draagen, waardig maaken, en dus aan hun karacter beantwoorden.

„ Ik versta dan, door den *Adel*, dien staat, *waarin iemand tot hoogheid boven anderen verheven is; wegens uitneemende deugden, en eenige schitterende daad of daaden, tot nut van 't menschdom; 't zy van zigzelven; 't zy van zyne voorouderen, in wier voetstappen hy treedt.* In de H. Schrift wordt onderscheid gemaakt tusschen *zoonen Adams* en *zoonen des Mans.* [Ps. XLIX. 3.] Door de *eerste* worden ons menschen aangeweezen, die in rang boven anderen niets vooruit hebben; en door de *laatste* dezulken, die zig zelfs min of meer roemrugtig gemaakt hebben, of uit zulk eenen voorvader afkomstig zyn. Onze Overzetters hebben het eerste woord *slegten*, en het andere *aanzienlyken* vertaald. De Schrift gewaagt ook van *Edelen*: en de betekenis der Hebreeuwsche woorden, die dus zyn overgezet, billyken onze beschryving. Dezelve wordt insgelyks gebillykt, door het zeer bekende spreekwoord: *de deugd alleen maakt iemand edel.* Dit altans is zeker, dat de *deugd* in 't denkbeeld van *edel* zo is opgeslooten, dat men zig zo min de edelheid kan voorstellen zonder deugd, als een mensch zonder ziel. En niet alleen is, in het denkbeeld van edelheid, 't denkbeeld van deugd in 't gemeen, begreepen: maar daarenboven van zulk eene deugd, waardoor men zig, wegens uitsteeken-

kende daaden, tot nut van de maatſchappye, of van 't menschdom, roemwaardig heeft gemaakt. Zo dat eene *ondeugende edelheid*, en die 't menschdom tot eenen *last* is, gebragt moet worden onder de *non entia*; dat is, daar men zig geen denkbeeld van maaken kan, om dat het eene ſtrydigheid in zig bevat, gelyk b. v. een vierkante cirkel." ——— Op deze beſchryving van den *Adel* vervolgt zy aldus.

„ Men is het in 't algemeen niet eens, of de *negotie* tegen het karacter van een edelman ſtrydt: maar men meent, bedrieg ik my niet, dat een *ambagt* by de hand te neemen, iemand zou ontädelen. En waarom dat? Ik denk, dat zy, die deze wet gemaakt hebben, oordeelden, dat dezulken veel roemrugtigere daaden, tot nut van de maatſchappye, daar zy leden van zyn, moesten daarſtellen, dan kooplieden of ambagtslieden, door hunne negotie of handteering, knnnen doen. Maar ik vraag; of het dan niet een gevolg is van dezelve wet, dat zy allen van den Adel uitgeſlooten moesten worden, die *niets* doen tot nut van 't gemeenebest, maar het zelve veeleer tot eenen *last* zyn; zo niet wegens andere ondeugden, altans aan den eenen kant, wegens hunne traagheid, om dingen te doen, daar 't menschdom voordeel van heeft; en aan de andere zyde, wegens hunnen yver in dingen, waarop zy gezet zyn, en waardoor zy hunnen evenmensch benadeelen? Ik heb myn oog, 1, op de *jagt*, waardoor de liefhebbers, die ik bedoel, zig niet ontzien den armen boer zyn land te bederven: 't zy door met hunne honden enz. te loopen over landen, daar 't koorn nog op ſtaat; 't zy door 't voortplanten van wild, tot ſchade van den landman. 2. Op hunne *pragt* en *weelde*, ten kosten van anderen, wanneer zy buiten ſtaat zyn hunne ſchulden te betaalen. Deze berugte daaden (ik noem ze dus, om dat ze zeer in 't oog loopende zyn,) verlaagen hen, die 'er aan ſchuldig ſtaan, immers verre beneden koop- en ambagtslieden. Althans ik twyffel geenzins, of de bekende Romeinſche *Zedemeesters*, indien zy daarvoor de revue hadden moeten paſſeeren, zouden ze beneden dezelve geplaatst hebben (*).

„ Ik

„ (*) Van een dezer Zedemeesters, met naame *C. Fabricius Luctnius*, vindt men aangetekend, dat hy, uit het getal der Raaden, uitſchrapte *Cornelius Rufinus*, de welke tweemaal

„ Ik weet wel, dat men andere redenen geeft, waarom de Adel geen negotie moet doen: doch die komen niet overeen met het denkbeeld, dat men zig van 't karacter van de Edelen, naar onze beſchryving, moet maaken. En ik meen, dat, uit het gezegde, myne beſchryving genoeg gebillykt is: dat derhalve zy, waarvan men in waarheid zeggen kan, *dat ze van Adel zyn*, menſchen moeten weezen, die blyken geeven, dat zy, tot nut van 't menſchelyke geſlagt, in deugd en vermogens, uitſteeken; en dat zy, die niet bequaam zyn, om iets uitmuntends daar te ſtellen, beter dan van iets by de hand te neemen, waardoor zy, al is het niet by uitſtek, evenwel tot nut zyn, dan dat zy niets zouden uitvoeren, en tot last van 't gemeenebest weezen. Hoe bequam het dien man die het één talent, dat hem geſchonken was, om dat hy 'er geen tien of vyf ontfangen had, in de aarde ging verbergen? Hy ging zeker heen, zonder begeerd te weezen, en hoe akelig was zyn lot? Ik beſluit dan, dat een *Chevalier de fromages*, gelyk men van onze Hollanders in Vrankryk wel eens pleeg te ſpreeken, verre te agten is boven zulken, die zig den titel van Adel toeeigenen, en die *Montesquieu* beſchryft: als menſchen, wier natuurlyke onkunde, onagtzaamheid enz. hen buiten ſtaat ſtellen, om *bewaarders van de wetten (depoſitaires des loix)* te zyn; als menſchen, die oordeelen, dat men zyn fortuin moet maaken, welke maate van rykdommen men ook bezitte; maar dat het ſchandelyk zou weezen, zyn goed te vermeerderen, indien men niet begon met het door te brengen; als menſchen, die naar den oorlog gaan, om dat niemand zou kunnen zeggen, dat zy 'er niet geweest waren; enz. Zie *l'Eſprit des Loix* T. I. *p.* 34. T. II. *p.* 248, *enz.* (*).

„ Ik

burgemeester, en eens opperbevelhebber geweest was; om dat hy wat meer, dan men toen gewoon was, aan zilveren vaten had te kosten gelegd: overreed, dat zulk een voorbeeld zeer nadeelig was voor den ſtaat, om 'er de pragt in te voeren. Gelukkige eeuw! roept hierover *Cato van Utiken* uit, daar eenige ligte zilveren vaten gehouden wierden voor eene vertooning van *pragt*, waardig de beſtraffing der Zedemeesters. *Fabricius* zal door dien grondregel zyn beſtierd, *dat men het quaade in deszelfs beginſelen moet tegengaan.* —— Ook verhaalt men, dat zekere Zedemeester uit den raad uitbande eenen *Duconius*, om dat hy, toen hy een volks-voorſtander (*Tribunus plebis*) was, zig verzet had tegen eene wet, welke nauuwe paalen aan de onkosten van de tafel ſtelde."

„ (*) 'Er is in 't jaar 1756 een boekje in 't Fransch uitgeko-

„ Ik vlei my dat het bovengezegde niet onaangenaam zal zyn, aan hun, op welken de beſchryving, die ik van den Adel gegeeven heb, toepaslyk is. Indien zy alle, die ik uitgemonſterd heb, *ontadeld* wierden; wat zou de agting voor hun, die waarlyk Edel zyn, niet merklyk ryzen? Want zeker, men kan niet ontkennen, dat de zodanige grooten eerbied verdienen. 't Portrait zelfs van zulk eenen doorlugtigen Perſoon verwekt, dunkt my, in 't gemoed veneratie voor deszelfs gedagtenisſe. Altans dit heb ik ondervonden, by de beſchouwing van 't portrait van Nederlands braaven Admiraal, den Heer DE RUITER. Doch al heeft iemand, onder zyne voorouderen, al één of meer, die wegens uitneemende daaden verheven zyn; hoe dwaas is het daarop te roemen, wanneer men 'er zeer verre af is, om hun beeld te vertoonen? Zoo iemand, hadden zeker de Jooden ſtoffe van roem, dat *Abraham* hun vader was; Abraham een by uitſtek doorlugtig gelooſsheld, dien men eene gantſche reeks van eertitels zou kunnen geeven: en wat was ondertusſchen het antwoord van Jeſus, toen zy, die zo zeer van dien by uitſtek grooten man verſchilden, daarop roemden? Dit: *gy zyt uit den vader den duivel*; Joan. 8. 44."

komen, waar van de titel is, *la Nobleſſe commerçante*, dat waardig is gelezen te worden."

Onderwys in de Christelyke Zedenleer vraagswyze opgeſteld, door H. A. AITTON, *Predikant te Zwoll. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1786. *Behalven de Voorrede*, 47 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Onderwys bedoelt de Eerwaerde *Aitton* ene achtervolgende ontvouwing der Zedenleere te geven, die geſchikt is, „ ter beſchaaving van Zeden, over welker „ heerſchend bederf ten allen tyde zeer geklaagd werd, „ en welker herſtelling niet eerder te wachten is, voor „ dat men zich meer algemeen in den weg ſtelle, om „ die door nuttig onderwys in de Zedekunde zelve in „ onderſcheiden rangen en ſtaaten verbeetert te zien." Hy heeft ten dien einde zyn Werk zodanig ingericht, „ dat het ook byzonder konne gebruikt worden tot on„ derwys van Leerlingen, die in de Geloofsleere reeds „ genoegzaam onderweezen zyn: als meede tot ſtichting

„ en opbouwing in het geloof in de huisgezinnen der „ Christenen, en de onderlinge byeenkomſten der God- „ zaligen." Zyn Eerwaerde vooronderſtelt, by dit onderwys, in den Lezer of Leerling ene genoegzame kundigheid van de geloofswaerheden, en wel naer die denkwyze, welke in onze Nederlandſche Kerk algemeen aengenomen is, als op welke, zyns oordeels, de ware Zedeleer alleen regtmatig gegrond kan worden. Uit dien hoofde ſtrekt dan dit Geſchrift inzonderheid ten dienſte van hun, die dezer leerwyze toegedaen zyn; welken 'er op dien grond een nuttig gebruik van kunnen maken, en 'er door opgeleid worden tot de inwendige heiliging van hun hart, en de uitwendige heiliging van hunnen wandel; om zo God in Christus te dienen, naer lichaem en naer geest, als die hem beiden toebehooren. Zulks komt voornaemlyk in opmerking, by de ontvouwing van den ſtaet des menſchen in de Natuur en dien in de Genade, welke ongeveer twee derde van dit Onderwys beſlaet. Het overige gedeelte, dat 's menſchen plichten, en de drangredenen tot derzelver betrachting, nagaet, is wyders van een algemener dienst, en behelst ene geregelde verklaring der byzondere plichten, welken de Euangelieleer voorſchryft, met de ontvouwing der drangredenen, welke Rede en Openbaring aen de hand geven. Tot een ſtael van 's Mans manier van voordragen, ſtrekke zyne volgende onderwyzing, wegens de orde, die men, in de *uitoefening der liefde* tot God, zich zelven en den naesten, in 't oog heeft te houden.

„ V. Welke is die orde?

„ A. Dezelve is gericht naar de waarheid van het voorwerp; daar God het hoogſte voorwerp van allen is, moet Hy ook boven allen bemint worden door den mensch, ook boven zich zelven, het welk niet alleen zyn groote pligt, maar ook zyn hoogſte voorrecht is, om dat de meeste liefde tot God zyn meeste geluk insluit: waarop dan de liefde tot zich zelven volgt, en hierop de liefde tot den naasten: zie die orde opgegeeven, Matth. XXII. 37.

„ V. Kunnen 'er nogtans geene gevallen zyn, waarin deeze orde eenigzins aan eene zyde moet geſtelt worden?

„ A. Er kunnen gevallen zyn waarin de liefde tot den naasten getrokken moet worden voor de liefde tot zich zelven, als wanneer de naaste in nood is, en niet geholl-

bolpen kan worden, zonder merkelyke benadeeling van zichzelven: ook gevallen, waar in de liefde tot zichzelven getrokken moet worden voor de uitvoering van een of ander Godsdienstig werk, als wannneer ons tydelyk of eeuwig geluk grootlyks zou gevaar loopen, by de waarneeming van dat zelve: maar de liefde tot God moet, altyd, voor alles gaan, en gaat ook altyd werkelyk voor, zo wanneer in zulke bysondere gevallen liefde geoeffend wordt, uit een beginsel van gehoorzaamheid aan God.

„ V. Komen alle Christenen in dit stuk nopens die orde overeen?

„ A. Neen: terwyl men voornaamelyk twist over de liefde tot zichzelven: te weten, of *die geoorloofd zy?* of *men die in het stuk van Godsdienst mooge bedoelen?* en of *die ook voor de liefde tot den naasten getrokken mooge worden?*

„ V. Wat heeft wel voornaamelyk aanleiding tot die twist gegeeven?

„ A. De *verkeerde zelfsliefde*, welke den mensch van natuure eigen is, en welke hem de liefde tot God en den naasten meestal uit het oog doet verliezen, zo dat men ook in dit opzigt van het eene uiterste tot het andere vervallen zy.

„ V. Is de bepaaling van deeze stukken van eenig belang?

„ A. Van een zeer groot belang; daar dit eenen bysonderen invloed heeft op des Christens geloov en godzaligheid; en eene hartelyke overtuiging daarvan bysonder strekt tot bevordering van het geestelyk leven; terwyl dit leven by tegenstelling zeer gestremd word, door volkoome ontkenning niet alleen, maar ook door onzeekerheid omtrent die stukken.

„ V. Wat is dan het eerste hier te bepaalen?

„ A. De *geoorloofdheid* der zelvsliefde in het gemeen, welke, behalve uit het reeds bygebragte, om te toonen, *dat de mensch ook aan zichzelven pligten verschuldigt zy* (*), nog daarenboven uit twee voornaame bewyzen kan

(*) Onze Autheur naemlyk heeft alvoorens opgemerkt, dat de inrichting van de geheele schepping en byzonder die des menschen, ons derwaerds leid. „ Alle schepzelen, zegt hy, „ zyn door den God der natuur aan zeekere wetten verbonden, „ook de mensch ten aanzien van beide deelen van zyn be-

kan getoond worden, ontleent uit de *reede* en uit *Gods woord*.

„ V. Hoe blykt de geoorloofdheid der zelvsliefde uit de *reede*?

„ A. De neiging, welke de mensch van natuure byligt om zichzelven te beminnen, is niet uit den boózen, of uit des menschen zedelyke verdorvenheid, maar uit God: het welk blykt, om dat dezelve ook plaats had, in den ſtaat der rechtheid, waarin God zyne vermaaning en beloften op dezelve grondde, en de Satan zyne verleiding: het geen nu van God is, is ten hoogſte geoorlooft.

„ V. Hoe uit het *woord van God*?

„ A. Uit het geen gevonden word Eph. V. 29. daar Paulus zegt, dat *niemand ooit zyn eigen vleesch gehaat heeft*, waar meede hy duidelyk veronderſtelt de geoorloofdheid der zelvsliefde.

„ V. Wat is het tweede ſtuk hier te bepaalen?

„ A. *Of men de zelvsliefde ook in het ſtuk van Godsdienst mooge bedoelen en bchartigen?* Veele ſluiten deeze daarin geheel uit, zeggende, dat de liefde tot God, indien er liefde tot zichzelve meede verecnigd is, een loutere *loonliefde* zy; daar God nogtans alleen door eene *reine* liefde wil gedient zyn: de geoorloofdheid van dit ſtuk kan ook uit de *reede* en uit *Gods woord* getoont worden.

„ V. Hoe uit de *reede*?

„ A. Dat men de liefde tot zichzelven ook in de liefde tot God, of in het ſtuk van den Godsdienst mooge inſluiten, blykt onder anderen daaruit, dat God den mensch in het ſtuk van Godsdienst opwekke tot liefde tot Hem, door aandrang van de heerlykſte beloften, en de geduchtſte bedreigingen, in geval van het tegengeſtelde, welke zeker geene kragt zoude hebben, byaldien God van den mensch wilde gedient zyn, met uitſluiting van alle zelvsliefde.

„ V.

„ ſtaan, ziel en lighaam; van welke hy afgaande de orde van „ zyn beſtaan ten eerſte benadeelt, en by voortduuring hoe „ langs hoe meer omkeert: 't welk duidelyk doet zien, dat „ de mensch ook aan zichzelven zeekere pligten verſchuldigt „ zy: 't geen Gods woord insgelyks bevestigt, door verſchei- „ de vermaaningen tot betrachting van pligten welke tot den „ mensch zelven behooren: als onder anderen Phil. II. 12. daar „ de Apostel zegt: *werkt uwes zelfs zaligheid met vreezen en* „ *beeven.*"

„ V. Hoe uit *Gods woord?*

„ A. Uit het geen gevonden word, Heb. XI. 26, daar van Moſes ſtaat aangetekent, dat hy de verſmaadheid Christi meerder rykdom achttede te zyn, dan de ſchatten van Egypte, *dewyl hy zag op de vergeldinge des loons*: welk beſtaan van Moſes ten hoogſte gewettigt word, door het voorbeeld van den Verloſſer, Heb. XII. 2.

„ V. Maar word echter niet gevordert, dat de menſchen in het ſtuk van Godsdienst alle zelvsliefde uit het oog verliezen, als de Heiland zegt Matth. XVI. 24. dat *zo iemand achter Hem wilde komen, hy zich zelven moest verloochenen?*

„ A. De Heiland vordert daar meede geenszins, dat de mensch, indien hy zyn discipel wil zyn, de liefde tot zich zelven verbanne; daar een discipel van Hem te zyn het grootſte geluk voor den mensch insluit, waar door hy, het zelve omhelzende, zich zelven het volmaaktst lief heeft; maar alleen dat hy zich als dan tracht te reinigen van alle verkeerde zelvsliefde, en zelfs ook de meer geoorloofde onderwerpe aan de liefde tot God.

„ V. Welk is het derde ſtuk hier te bepaalen?

„ A. *Dat*, in 't algemeen, *de zelvsliefde gaa voor de liefde tot den naasten*, het welk ook uit *de reede* en uit *Gods woord* kan getoont worden.

„ V. Hoe blykt de geoorloofdheid der zelvsliefde boven die tot den naasten uit de *reede?*

„ A. Uit de aanbiddelyke wyze inrichting van de wet der natuur, welke dit alle menſchen leert, en welke ook zeker van God is, zo als dit onder anderen ook daar uit blyken kan, om dat dit plaats had in den ſtaat der rechtheid; daar Eva (*), door lust tot meerdere wysheid en Gode gelykvormigheid gedreeven, eerst at van de verboode boomvrucht, voor dat ze haaren man van derzelver mededeelde.

„ V. Hoe uit *Gods woord?*

„ A. Uit het Goddelyke bevel zelve, *gy zult uwen naasten lief hebben als u zelven:* in welk bevel de waare zelfsliefde geſteld word tot een richtſnoer, naar het welk de

(*) Deze redeneering van den Eerwaerden *Aitton* klinkt ons wat vreemd; daer Eva, naer ons inzien, reeds uit den ſtaet der rechtheid gevallen was, toen zy 't beſluit genomen had, om de verboden vrucht te eten. Liever zouden wy deze geoorloofdheid gronden, op de nadere betrekking die de mensch tot zich zelven, dan tot zynen naasten, heeft.

de liefde tot den naasten moet ingericht zyn: hebbende God geen uitdrukkelyk bevel van zelvsliefde in zyn woord willen geeven, om dat die den mensch door de wet der natuur genoeg geleert word.

„ V. Is de liefde tot zich zelven (zo als die tot hier toe beschouwt is) alleen geoorlooft?

„ A. Neen: ze is ook daarenboven ten hoogste *betaamelyk* en *noodzaaklyk*?

„ V. Hoe blykt de *betaamelykheid* der zelvsliefde?

„ A. Het tegengestelde der zelvsliefde, de *haat* tegen zichzelven, sluit in zich de grootste ongerymdheid, verfoeielykheid en strafschuldigheid voor God en menschen, wier belangens daardoor grootlyks veronagtzaamd worden, terwyl de waare zelvsliefde die zeer bevordert, behalven dat dit uit Gods gebod van zelvsliefde genoegzaam blykt.

„ V. Hoe blykt de *noodzaakelykheid*?

„ A. 't Is niet alleen voor de zaak van God en des naastens welzyn van groot belang, dat de mensch zich zelven op eene rechte wyze lief hebbe; maar 't is ook onmogelyk, dat de mensch een eenigen pligt omtrent God en den naasten uitoeffene, zo hy de waare zelvsliefde niet betrachte: hoe zal iemand de zaak van God kunnen voorstaan, en de belangens van anderen bevorderen, wanneer hy zich, wegens gebrek aan behoorlyke zelvsliefde, van de daartoe noodige vermogens en begaafdheden ontbloot heeft?"

Plan van een Leerboekje voor de Jeugd, in de voornaamste waarheden van den Godsdienst en de Zedeleer. Te Hoorn by L. Vermande, 1786. *In gr. octavo 22 bladz.*

Naer luid der Voorreden van dit Geschrift, heeft het Genootschap, 't welk ten zinspreuke voert, *Ten nutte van het Kristendom* (*), de gewoonte, van zomtyds onder elkander eene vraeg over het een of ander onderwerp uit te schryven, die dan door één of meerder Leden beantwoord word: en hieraen is men het opstel van dit Plan verschuldigd. 'Er was naemlyk de volgende Vraeg uitgeschreven. ——— „ Kan 'er in de Vraagboekjes, die „ men

(*) Zie, wegens het Plan en oogmerk van dit Genootschap, boven, bl. 322.

„ men, in het onderwyzen der Jeugd in de waarheden van „ den Godsdienst, gewoonlyk gebruikt, eenige verbete„ ring gemaakt worden? ——— Zo ja! Kan die verbe„ tering dan gemaakt worden; of ten aanzien van de in„ richting, of ten aanzien van de waarheden zelve, of in „ beide opzigten?" Ter nadere opheldering dient, dat men in dezen het oog niet heeft op kleine Kinder-vraegboekjes; ook niet op het bepaelde onderwys wegens de leerbegrippen der Hervormde Kerk; maer op Leerboekjes voor de middelclasse der Jeugd, waerin wel niets voorkomt strydig met de aengenomen Hervormde Leer; doch waerin ook het characteristyke dier Leere niet behoeft gemeld te worden; gaende de daermede beoogde onderrichting over dat gedeelte der Christelyke Leere, waeromtrent onder de Christenen geen twist is, maer alle belyders van het Christendom overeenstemmen.

Een welwikkend oordeelkundig Schryver verklaert, ter beantwoordinge dezer Vrage, dat 'er, zyns agtens, „ in „ de Vraagboekjes, welke thans in gebruik zyn, eene „ verbetering kan gemaakt worden, zo wel ten aanzien „ der *inrichtinge*, welke in alle Vraagboekjes byna de„ zelfde is, als ten aanzien van de *Onderwerpen* zelve, „ welke daarin behandeld worden." En hy deelt daerop zyn Plan deswegens, met nevensgaende beredeneerde aenmerkingen, mede.

In de eerste plaetze stelt hy voor, de nutloosheid van de gewoone inrichting, volgens welke de Jeugd Antwoorden van buiten leert, die ze veelal niet verstaen. Het komt hem beter voor, der Jeugd alleenlyk de Vragen op te geven, en de Antwoorden voor hunne rekening te laten, zo echter dat men aen dezelve ene geschikte handleiding verlene. Zyn Plan zou des zyn een Leerboekje voor de Jeugd, op deze wyze in te richten. *Op de eene bladzyde zouden alleenlyk de vraagen, zonder bygevoegde andwoorden staan. En op de tegenoverstaande bladzyde, zouden de eerste Waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, overeenkomstig den Inhoud der vraagen, niet andwoordswyze, maar in een aaneengeschakeld voorstel, of doorlopende redeneering, beschreven worden.* Hier door zou men de Jeugd ongemerkt tot denken, tot het gebruiken van eigen oordeel, brengen, en ze zou, de antwoorden zoekende, of den vorm van antwoord gevende, aen 't geen zy op de overstaende bladzyde lezen, antwoor-

woorden beter verſtaen, en alzo tot de rechte kenn is der waerheid komen.

De Autheur dit zyn Plan van *Inrichting* breeder ontvouwd, en als nuttig aengedrongen hebbende, laet zich vervolgens insgelyks uit, over de verbetering der gewoone Vraegboekjes, ten aenzien der *Onderwerpen*. Overeenkomſtig met de nadere opheldering der voorgeſtelde Vrage, is hy van oordeel, dat een Leerboekje voor de beöogde middelclaſſe der Jeugd, met betrekking tot het Leerſtellige, alleenlyk behoore te behelzen, de hoofdwaerheden van den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst; wordende hier niet meer vereischt, dan eene onderrichting in dat geen waerin alle Christenen overeenſtemmen; of wel alleenlyk eene onderrichting in die eerſte waerheden, welke men met reden kan onderſtellen, dat niet boven het bereik van de vermogens dier Jeugd zyn. —— „ En zo moeten dan ook, (vervolgt hy,) deeze waerheden niet in „ eene onverſtaanbaare myſtike taal en kunſttermen van „ eene raadſelachtige of willekeurige betekenis, maar (zo „ veel mogelyk) met zodanige bewoordingen beſchreven „ worden, welke de vatbaarheid der Jeugd niet overſtygen."

Hier benevens komt, met opzicht tot de *Onderwerpen*, nog in overweging, dat zodanig een Leerboekje niet alleen, ten aenzien van 't Leerſtellige, de *Hoofdwaerheden* behoore te ontvouwen, maer dat ook een *kort ſamenſtel van de Kristelyke Zedekunde* 'er niet in moete ontbreken. Hieromtrent heerscht, volgens zyne opmerking, een oud en algemeen gebrek in de gebruikelyke Vraagboekjes der Hervormde Kerk, en dit noopt hem te meer, om 'er byzonder op ſtil te ſtaen. Zulks doet hem zich opzetlyk verledigen, om aen te toonen, „ hoe *onontbeerlyk de kennis der Kristelyke Zedeleer is* voor den Kristen, en „ gevolglyk hoe *noodzaaklyk* dezelve *in een Leerboekje*, „ waaruit men de Jeugd moet onderwyzen, *vereischt* „ *wordt*." Op het ernſtig en bondig aendringen van dit zo noodwendig vereischte, laet hy zich ten beſluite aldus hooren.

„ Men vergunne my, uit veele bedenkingen, welke my over dit Onderwerp voor den Geest komen, alleenlyk deeze volgende hier te mogen byvoegen, en daarmede zal ik dit antwoord afbreeken. —— Het is van zeer veel aanbelang, ik noem het zelfs noodzaaklyk, dat men de Kris-

Kristelyke Jeugd eene waare hoogachting en verſtandigen yver voor de zuiverheid der Leere inboezeme, om daardoor eene verderflyke koelheid omtrent de Godlyke Geloofsleer van Christus voor te komen. Maar het is buiten tegenſpraak niet minder belangryk, niet minder noodzaaklyk, dat men vroeg beginne om haar de Kristelyke Zedenleer in te ſcherpen. Alle Kennis en Geloof, ſchoon nog zo rechtzinnig, zonder de praktyk of oeffening, kan niemand gelukkig maaken. Daar is geen grooter gebrek, en tevens geen grootere verachting, die men den Kristen kan aandoen, dan dat men van hem zeggen moet: hy is anders vry rechtzinnig in zyne gevoelens, maar het ergſte is, dat 'er in zyn gedrag zo veel te berispen valt. ——— En moet zodanig een gedrag niet als een grove dwaaling, als eene zeer verderflyke Kettery worden aangemerkt? Iemand die verſierd is met een ongemeen geoeffend en het allerrechtzinnigst verſtand omtrend de waarheden; doch geen deugd noch Godsvrucht bezit, is even als iemand, die begaafd is met eene ongemeene ſterkte, maar die hem tot niets kan dienen, om dat hy blind is.

Terwyl dan de Leer der Zeden zo gewigtig en ten uiterſten belangryk is, zo zoude de uitvoering van dit Plan nog volmaakter weezen, indien men, behalven het gemelde kort ſamenſtel van de Kristelyke Zedenleer, onder de behandeling zelve van het Leerſtellige, de voornaamſte Zedenplichten, die uit de Leerſtukken natuurlykst voordvloeijen, den Leerling in een treffend licht voorſtelde, en alzo by iedere waarheid des geloofs derzelver byzonderen invloed op het gedrag aan te wyzen, en door dat middel de Jeugd te leeren, hoe zy zich altyd en in alle byzondere omſtandigheden, overeenkomſtig de erkende waarheden, te gedraagen hebbe. —— Op deeze wys zal de Jongeling van zyne plichten duidelyker overtuigd worden; hy zal door derzelver billykheid meer getroffen worden, en zy zullen in zyn hart, dat nog door aangenomen beginſelen minder misvormd is, heilzaame, onuitwischbaare indrukken maaken."

SEBALDI RAVII Oratio Panegyrica in natalem centeſimum et quinquageſimum Academiæ Trajectinæ, dicta publice in Templo urbis primario, die 31 Maji, 1786. Trajecti ad Rhenum, ex officina *A. a Paddenburg*, 1786. In quarto maj. f. 43 pp.

Van Utrechts beroemde Hooge School, plegtig ingewyd op den 16 Maart O. S. des jaars 1636, vierde men, den 27 Maart N. S., des jaars 1736, ſtaatlyk het Eeuwgetyde, by welke gelegenheid de Hoogleeraar *Arnold Drakenborch*, in eene openbaare Redenvoering, de heuchlyke opregting dier Academie, en derzelver gewenscht gevolg, ontvouwde. En 't heeft den tegenwoordigen Beſtierderen deezer Hooge Schoole goedgedagt, in dit jaar 1786 een Jubelfeest uit te ſchryven, om plegtig te gedenken aan het driemaal vyftig-jaarige in ſtand houden dier Voedſterplaatſe der Weetenſchappen; welks viering, ter oorzaake van min gunſtige omſtandigheden, uitgeſteld is tot den 31 May. Ten dien dage heeft de Hoogleeraar *Ravius* eene Redenvoering openlyk uitgeſproken, waarin hy, na eene voorafgaande beſchouwing van de oorzaaken, die zamen geloopen hebben, om deeze Academie in 't einde der voorige en 't begin der tegenwoordige Eeuwe, meer dan in vroegere dagen, te doen bloeien, boven al het oog vestigt op den gelukkigen ſtaat der Hooge Schoole, zo ten tyde van 't Eeuwfeest, als voorts geduurende de laatſte vyftig jaaren, die zedert dat Eeuwfeest verloopen zyn: het welk deeze Redenvoering, in dat opzigt, verknogt met de bovengemelde van den Hoogleeraar *van Drakenborch*. Ook is hier bygevoegd eene agtervolgende Lyst der Hoogleeraaren, welken, zints het jaar 1736 tot het jaar 1786, in deeze Academie, de leergierigen tot de kennis aller ſoorten van Weetenſchappen opgeleid en daarin onderwys gegeeven hebben: mitsgaders een dergelyke Lyst der jaarlykſche veranderingen van 't Rectoraat, ſtaande dat tydbeſtek.

By 't melden van den gunſtigen ſtaat der Academie, kan de Hoogleeraar niet af zyn van te erkennen, dat het getal der Studenten, zo binnen- als buitenlandſchen, tegenwoordig minder is, dan in voorige jaaren: doch dit lot, merkt hy aan, heeft de Utrechtſche Academie grootlyks gemeen met onze andere Hooge Schoolen. De Buitenlanders blyven meer dan voorheen, onder de Hoogleeraars

aars in hun eigen Gewest; en wat het afneemen van het getal onzer eigen Studenten betreft, zulks heeft men, zyns oordeels, inzonderheid toe te ſchryven, aan de verkeerde opvoeding, het verwaarloozen der oefeninge in de laagere Schoolen, en de minagting der Geleerdheid onder de Natie. Veel doet 'er ook toe, vervolgt hy, dat 'er eene ſoort van Land-Leermeesters is opgeſtaan, die 't geheim ſchynen gevonden te hebben, van zig bekwaam te maaken, om hunne Leerlingen niet alleen de eerſte beginzels, maar ook het weezenlyke van allerleien ſlag van Weetenſchappen, als 't ware, in te gieten; 't welk, by de verwaarloozing veeler noodige kundigheden, en eener gegronde Geleerdheid, nadeelige gevolgen, zo voor de Academie als voor de Kerk, heeft. Wyders is ook de toevloed tot de Utrechtſche Academie in 't byzonder, in deeze dagen, niet weinig belemmerd geworden, door de heerſchende onlusten aldaar ter Stede, in welken ook de Academie ongelukkig gedeeld heeft: dan hy vleit zig met de verwagting, dat de nu, in de Academie, herſtelde rust niet ligtlyk weder verſtoord zal worden.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootſchap der Kunſten en Weetenſchappen. Vierde Deel, met Plaaten. Te Rotterdam by R. Arrenberg, *en te Amſterdam by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 568 *bladz. In gr. octavo.*

Het inënten der Kinderpokjes, in de Oostindien, is het onderwerp van de twee eerſte Verhandelingen in dit Deel; ſtrekkende, om te toonen, dat het zelve in de Oosterſche Volkplantingen van onzen Staat, in een zo goed vooruitzigt van een gewenschten uitſlag, werkſtellig gemaakt kan worden, als in onze Noordelyke Gewesten van Europa; en tevens om aan te duiden, de beste manier van inënting, als mede de geſchikſte en veiligſte behandeling der ingeënten, in deeze heete Gewesten. Aan het antwoord van den Heer *L. Bikker*, Med. Dr. te Rotterdam, op eene deswegens voorgeſtelde Prysvraag, is de Gouden Eerprys toegekend; en de Heer *P. M. v. Nielen* Med. Dr. te Utrecht, heeft zyne Verhandeling, als een *accesſit*, met de Zilveren Medaille bekroond gezien: ook zyn beide deeze kundige Geneesheeren tot Leden Correspondenten van het Genootſchap verzogt. —— By deeze ſtuk-

ſtukken, welken, in meer dan één opzigt, ook hier te Lande hunne nuttigheid hebben, komt voorts een vervolg der berigten van den Heer *J. C. M. Radermacher*, nopens de Eilanden en het vaste Land van India; gaande dit gedeelte over het Eiland *Celebes*, ook *Macaſſar* genaamd, met de Eilanden daar bezuiden en tuſſchen *Java* en *Timor*; en verder over het vaste Land, naamlyk *Indoſtan*, en het half-eiland beoosten de *Ganges*; waarnevens gevoegd zyn, Bedenkingen over *China*, *Tartaryen* en *Japan*, mitsgaders de ontdekkingen der Ruſſen, aan de Oosterkusten van *Azia*, en de Westerkusten van *America*; welke ontdekkingen door eene nevensgaande naauwkeurige Kaart opgehelderd worden. In deeze berichten levert de Heer *Radermacher* eene groote verſcheidenheid van byzonderheden, die omtrent onze Indiſche bezittingen wel der opmerkinge waardig zyn. Zie hier het hoofdzaaklyke van 't geen hy ons wegens *Malacca* meldt.

Het Koningryk *Malacca*, liggende aan het zuidelykſte gedeelte van het half-eiland beoosten de Ganges, benevens de Stad van dien zelfden naam, op 2 Gr. 20 Min. Noorderbreedte, en 122 Gr. 20 Min. lengte, is door een Maleydſchen Koning, in 't jaar 1253, naar onze tydrekening, geſticht. In 't jaar 1511, maakten 'er de Portugeezen zig meester van: en op den 14 January 1641, bemagtigden de Nederlanders die Stad, benevens de Vesting door de Portugeezen gebouwd, en de Landen daar onder behoorende.

„ De Rheede van Malacca is, zegt de Heer *Radermacher*, tuſſchen twee Eilanden gelegen, heeft zeer goeden Ankergrond, en ruimte genoeg om eene aanzienlyke Vloot, die daar veilig liggen kan, te kunnen bergen. De Stad is ten Noorden langs het ſtrand gebouwd, heeft geregelde Straaten, en voor 't meeste gedeelte ſteenen gebouwen; de Rivier omſluit haar van agter; de Noordzyde is met een aarden Wal, en de Poort met een gemetzeld Bolwerk verſterkt. Langs het Zuidſtrand, aan de andere zyde van de Vesting, zyn verſcheide Clappus- of Cocos- Thuinen aangelegd, waar in enkelde welgebouwde Huizen te vinden zyn, en welk Strand Banda de Isle genaamd word. Hier tuſſchen in is het, dat de Vesting, aan den voet rondom een Berg, door de Portugeezen genaamt S. Paulus, gebouwd is. De voorby loopende Rivier ſcheid de Stad ten noorden van de Vesting, en over dezelve is een dubbelde Valbrug, ſterk genoeg gebouwd om Paarden en Rytuig

te

te kunnen draagen. Naar de toenmalige wyze van verſterken, is deze Vesting door de Portugeezen van een goed ſoort Klipſteenen, die men Yzerſteenen noemt, (om datze eenig Yzer-Ertz inhouden,) gebouwd. De Nederlanders hebben niet alleen, geduurende hunne bezitting, dezelve in een goeden ſtaat onderhouden, maar ook tamelyk verbeterd. Zy bevat den omtrek van 542 roeden, heeft drie Poorten, één Uitval, zes Bolwerken, één heele en twee halve Uithoeken, welke laatſte de Rivier benedenwaarts beſtryken, en met twee en zeventig ſtukken Canon beplant zyn: ook word 'er eéne bezetting Europiſche Krygslieden, naar evenredigheid van de Vesting, in onderhouden. —— De voornaamſte Gebouwen in deze Vesting zyn twee Kerken, en de Wooning van den Gouverneur. De eene Kerk ligt op den top des Bergs van St. Paulus, alwaar ten tyde der Portugeezen een Jezuiten-Klooster geſtaan heeft. De andere Kerk ligt beneden aan den voet op 't Plein ter linkerhand, als men de Vesting inkomt, en de Wooning van den Gouverneur, vlak over de Poort. Deze twee aanzienlyke Gebouwen verſieren het Plein dier Vesting, waar ter zyden de Pakhuizen van de Maatſchappy en het Wapenhuis gehegt zyn, die men van gehouwen Steen opgetrokken heeft. De Straaten in de Vesting, als mede de Gebouwen, hebben niet regelmatig aangelegd kunnen worden, doordien de Berg, die in 't midden ligt, zulks verhindert, weshalve dezelve rondom, op de best voeglykſte wyze, gebouwd zyn. —— Buiten de Stad, na de noordzyde, ligt de Voorſtad, genaamt Tranquera, die uit eene enkelde Straat beſtaat, en door Mooren, Chineezen, doch, voor 't meest gedeelte, door Nakomelingen der Portugeezen, die na de verovering te Malacca gebleven zyn, bewoond is. —— Aan de overzyde der Rivier, heeft men nog eene Straat, die de Bongaraija genaamd word, alwaar alleen Chineezen en Portugeezen woonen; aan welker einde een open Gebouw ſtaat, omtrent drie voeten hoog opgemetzeld, en vervolgens met een rieten Dak, dat op houten paalen rust, gedekt; waarin de Roomschgezinde Portugeezen hunnen Godsdienst verrichten. —— Verders heeft men in de Stad een Maleydſche, Moorſche, Jentiefſche en Chineeſche Tempel. —— 'Er liggen, op eenige mylen afſtand, rondom en ter zyde van de Stad, nog verſcheide Dorpen; doch ze zyn van zo weinig belang, dat zy de moeite eener beſchryving niet verdienen, en alleen van Maleyers bewoond worden.

„ De Huizen of wooningen der Maleyers zyn, in 't algemeen genomen, elendige Hutten, die op eenige paalen, veel of weinig, naar derzelver grootte, omtrent zes of zeven voeten hoog, gebouwd zyn. De vloering is van Bamboes-riet of geſpleetene Arecksboomen, die als een Rooster naast elkander gelegd, en met Rotting by een gevlogten zyn. De wanden, die de vertrekken van een ſcheiden, zyn een ſlegt ſoort van matten, door de Maleyers Kajangh genaamt; maar hunne ſtaapplaats is met matten van een ander ſoort, Tikar genaamt, overdekt. ——— Stoelen, Banken, Tafels, Kaſſen, of ander Huisraad hebben de Maleyers niet, een Matje is de Stoel, Bank, Tafel en het Bed; een Hakmes, een Byl, eenige aarden Potten en Manden, van Rottings of Biezen gevlogten, zyn de gereedſchappen, waarin hun rykdom beſtaat, en daar zy zig op de onverſchilligſte wyze mede behelpen.

„ Uit de natuur is de Maleyer het traagſte en vadzigſte Mensch, dat 'er in de Waereld bekend is. Hem ontbreekt geenzins dat natuurlyk oordeel, 't welk de Bewooners van andere Landen opwakkert, om hunne levenswyze gemaklyk en menschlyk te maken, maar wel de lust tot arbeiden, om de genoegtens van het menſchelyk leeven te verkrygen. Deze uitgeſtrekte, en niets anders dan eene wildernis zynde, Landſtreek, zoude honderde voortbrengzelen kunnen opleveren, als maar de Inwooners handen aan 't werk ſloegen, en, door naarſtigheid en yver, dat geene zogten te verkrygen, waarvan andere Landen, onder deze Luchtſtreek liggende, overvloedig voorzien zyn. De Landeryen liggen, om zoo te ſpreeken, woest; want de weinige bearbeiding verſchaft de Maleyer niets meer, dan even het noodige Voedzel. Een Europeaan, die zulks nooit gezien heeft, kan naauwlyks gelooven, hoe ſober deze Luiaards zig kunnen behelpen. Een maatig gedeelte Ryst, met wat Spaanſche Peper en Zout gewreeven, is toereikende genoeg, om tot hun Voedzel te verſtrekken, en een teug koud Water is de gewoone Drank, die deze Spyze bevogtigt.

„ Naar maate hunner Wooning, Huisraad enz., is ook de Kleeding op de gemaklykſte wyze geſchikt. Een Broek, die tot de helfte van de Dybeenen reikt, met een ſtuk Lywaat van Catoen, dat de Knien overdekt, het welk door een Gordel van de eene of andere ſtoffe vastgemaakt, en voor door een groote gouden of zilveren Plaat verſierd is; waarin ze een Cris of Pook, hun zo zeer geliefd Wapentuig,

tuig, op zyde draagen. Over deeze Onderkleederen is een Wambuis. —— De voornaame Lieden van deeze Natie, 't welk de Hoofden van de Dorpen zyn, de Grooten van het Ryk, de Broeders of Nabeſtaanden van een Koning, kan men dusdaanig onder 't gemeene Volk, waarvan zo even geſproken is, niet tellen. Hunne Huizen zyn, naar dat het de rang, ſtaat en vermogen medebrengt, grooter en ruimer, ſchoon van 't zelfde maakzel en gedaante. De Spyzen zyn ook beter, menigvuldiger, en volkomen naar hunnen ſmaak bereid; doch aan de Vorſtelyke Tafel, waar een Maleydſche Kok de Geregten, die opgedragen worden, toegericht heeft, zal voorzeeker een Hollandſche Boer weinig naar zyn genoegen vinden. Met de kleeding der Voornaamen is het eveneens geſteld. De Stoffe is fyner en ryker als van 't Gemeen; ook is hunne Cris of Pook met Goud beſlagen; zelfs hebben de Koningen aan dit Wapentuig gouden Gevesten, en met edel Geſteente bezet, 't welk echter niemand dan den Erfprins, of des Konings Broeder, vergund is te dragen. Ook dragen deze Voornaamen, aan hunne bloote voeten, een paar Muilen, en het hoofd is met een eenverwig doek, dat als een worst gedraaid is, omwoeld; insgelyks dragen ze een ſoort van Mutzen met goud of zilver geſtikt, die van binnen met ſtyf linnen of fyn geſpleetene Rotting gevoerd, en niet grooter zyn, als dat ze even den Hoofdſchedel ſluiten. —— De dragt der Vrouwen is van dezelfde ſtoffen als die der Mannen. Een Catoenen Kleed, dat zy om 't midden met een Gordel vast maaken, reikt hun tot op de Voeten; hierover dragen zy een Bovenkleed, mede van eene eenverwige ſtoffe, dat tot over de Knieën reikt. De Hairen hebben zy op de Kruin ſamen gewonden, waardoor een Hairpen, ter lengte van omtrent vyf duim, geſtoken is, die het zelve vast houd; by de Voornaamen van Goud, en by de minderen van ander Metaal of van Ebbenhout. In de Ooren dragen de eerstgemelde verſierſels van Goud, of Diamanten daarin gevat: ook wel om den Hals een gouden Keten, en ſchikken zig verders, met gouden of diamanten Ringen, zodanig op, als hun rykdom of vermogen toelaat. —— Naast het gewoone voedzel, is de Sire-Betel de voornaamſte en liefſte tydkorting der Maleyers; ſommige, zoo wel Mannen als Vrouwen, gebruiken deze Bladen zo onmatig, dat zy, van den morgen tot den avond, dezelve kauwen; waardoor hunne Tanden zoo zwart als Ebbenhout, en de Mond en Lippen ſteeds als bebloed uitzien. —— De Godsdienst der

der Maleyers, dewelke de Mahometaanſche is, word op de ganſche Kust byna zonder eenige onderſcheiding of verſchil geöeffend; de gemeene Man weet daar van nogthans weinig meer dan de Ceremonien, die met duizenderleie grollen en bygeloovigheden vermengt zyn."

Wat voorts den inborst der Maleyers betreft, ze zyn, volgens onzen Autheur, ongeloovelyk verregaande yverzugtig, ten opzigte hunner Vrouwen; en daar benevens zoo ergdenkend, moord- en roofzugtig, als men zig ooit van een Volk kan verbeelden. Dit, gepaard met de moeilyke en bykans onoverkomelyke zwarigheden in 't doorreizen van dit gewest, maakt, dat men weinig of geene kennis van deszelfs Binnenlanden heeft; zynde reeds verſcheiden onderneemingen, om de inwendige geſteldheid des Lands te ontdekken, met zeer veel gevaar, vrugtloos afgeloopen.

Verder behelst dit Deel nog de Verhandeling der Munten, Maaten en Gewigten van Nederlandsch India; en laatstlyk eenige Bydragen tot de Natuurlyke Historie, ten deele uit de nagelaatene Schriften van den Baron *van Wurmb*, en wyders uit de verzameling en opmerkingen van bovengemelden Heer *Radermacher*.

Historie der Waereld, door J. F. MARTINET, *Meester der Vrye Kunsten, Doctor in de Wysbegeerte, Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen der Weetenſchappen te Haarlem en Vlisſingen, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Vyfde en zesde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1784 *en* 1785. *In gr.* 8vo.

Toen de Heer MARTINET, by de uitgave des Derden deels van deeze zyne Waereldgeſchiedenis, de Nieuwe Historie onder handen nam, oordeelde hy best, *de Jooden*, *Romeinen* en *Christenen*, uitmaakende de drie voornaamſte volken der Waereld, elk afzonderlyk, te bezien: de eerſten van JESUS geboorte af tot op onzen tyd (III *deel bladz.* 1—128); de tweeden van de Regeeringe hunner Keizeren tot hunnen ondergang (*bladz* 129——290); en de derden van hunne opkomst tot op deezen dag, dat is, geduurende den tyd van byna XVIII eeuwen (*bladz.* 311——468 *en* IV *deel bladz.* 1 — 311). Dan, daar wy de meeste betrekking hebben tot de Historie der Christenen in ons land, heeft hy de gebeurtenisſen der Vader-

land

landſche Kerk onafgebroken aaneengeſchakeld, zo dat hy in het IV *deel bladz.* 312—464, het geen zede t de eerſte verkondiging der Euangelieleere in, om, en aan, onze gewesten, tot op het einde der zestiende eeuwe is voorgevallen, heeft voorgedragen, en voorts in dit V *deel bladz.* 1—239 deeze ſchets onzer Vaderlandſche Kerkhistorie in de XVII en XVIIIde eeuwe, dat is, van den jaare 1600, tot op deezen tyd, achtervolgd heeft. Na dat de Schryver deeze taak op die beknopte, duidelyke en aangenaame wyze, welke hem zo byzonder eigen, en regt geſchikt is voor de vatbaarheid en leeslust van jonge en andere in deeze zaaken onervaarene lieden, voor welken dit werk toch eigenlyk ingericht ſchynt, heeft afgehandeld, vindt hy zich genoodzaakt een ſtap agteruit te doen, en wel eenen grooten, doch onvermydelyken ſtap, om de agtergelaaten volken in het Zuiden en Oosten te bezoeken, daarna tot die van Africa over te gaan, vervolgens acht te geeven op die van Europa, en dan eindelyk alles te beſluiten met die van America. De agtergelaatene volken, van welken hy in dit Vde deel ſpreekt zyn vyf in getal; te weeten, de Arabiers, de Turken, de Perſen, de Mogollen en de Chineezen. By deezen heeft hy echter zo lang niet willen vertoeven als by de voorige Natiën; deels, om dat wy weinige zekere beſcheiden van hun kennen; deels om dat wy minder belang in hunne byzondere lotgevallen hebben. De algemeene Schets die hy, aangaande hunne Historie, heeft opgegeeven, begint hy met de Arabiers, een volk, dat van den jaare 622 tot het jaar 1258, een zeer uitneemend aanzien verkregen heeft in het Oosten; dat echter voorheen, reeds zedert lang, beſtond en dat nog beſtaat; maar niet in dien luister, waar in het zich byna zes en een half honderd jaaren vertoond heeft. Na dat hy ons den Oorſprong, Ouden Staat, Godsdienst en Weetenſchappen van dit volk beſchreeven, en hunnen propheet Mahomet in zyn Afkomst, Daaden, Leer en Ryk, Uitbreiding van zyn geloof, en Karakter heeft afgeſchilderd, en eindelyk deszelfs Opvolgers, den ondergang des Ryks, de laatere Weetenſchappen, geleerde Lieden en Koophandel heeft aangeweezen, gaat hy over tot de Geſchiedenis van het Turkſche Ryk, waar in hy ons de ſchoone en voordeelige ligging van dit Ryk, ten aanzien van welke het zyn weerga in de waereld niet heeft, benevens de verſchillende volken die daar in woonen, aantoont; en voorts den oorſprong der Turken, de bedryven hunner voornaamſte Keizeren, Regeering, Staatsdienaars,

Wetten, Godsdienst, Geleerdheid, Schryvers, Aart des Volks, Manieren, Handel en tegenwoordigen Toestand des Ryks beschreven heeft; waarna hy overgaat tot een ontvouwing van de Historie der Persiaanen, Mogollen en Indiaanen, en ons de Lotgevallen en het Karakter van den beroemden Jeughiskan, Tamerlan, Kouli Khan, en den zig in onze dagen zo vermaard gemaakt hebbende Hyder Aly opgeeft, en eindelyk dit deel besluit met de Geschiedenis der Chineezen en Japaneezen.

Na de Historie deezer Asiatische Volken te hebben afgehandeld, gaat hy eindelyk, met den aanvang van het VIde deel, over tot die van Africa, welker inwooners hy in hun aart en bedryven afmaalt; en ons by die gelegenheid een korte beschryving van Egypte, Barbarye, Tripoli, Tunis, Algiers, Marocco, Fes, Nigritie, Guiné en deszelfs Slaavenhandel, Congo, Kaap de goede Hoop, Kafferie, Monomotapa, Abysinie en de Eilanden mededeelt. En hier mede twee Waereldeelen bezien hebbende, blyven 'er nog twee anderen over, EUROPA en AMERICA. Van het eerste klein, doch Volkryk, valt veel; van het ander, juist het tegengestelde, weinig te zeggen.

Met betrekking tot Europa vangt de Heer *Martinet* zyne beschryving aan met het Koningryk van Spanje, een Koningryk, dat wy, ten deezen tyde, eene groote Wildernis mogen noemen; bewoond door eene zeer deftige, stilzwygende, hoogmoedige, en op het oog niet zeer wispeltuurige zoort van Menschen, die de milddaadige aanbiedingen van den God der Natuur van de hand schynen te wyzen, mogelyk alleen uit Bygeloof en gebrek van Vryheid; die een zeer vruchtbaaren grond van eene oneindige verscheidenheid, wegens de verschillende ligging van Bergen en Vlakten, betreeden, en eene luchtstreek van geene mindere verandering: want, men moge koude gevoelen in de Noordelyke en Bergachtige Oorden des lands, het is, 's Zomers, te midden en in de zuidelyke landschappen, des te heeter, en de Winters zelven zyn zo zagt, dat men als dan de Velden met Bloemen en Kruiden bedekt ziet. Des achten de Inwooners hun Vaderland boven alle landen der Waereld. Men kan hier ook alles hebben, indien de luije en ledige hand der bewooners zich maar wilde uitstrekken; doch het geen erger is, dat zy zelven niet zoeken te doen, verdraagen zy niet dat een Vreemdeling onder hen wil uitvoeren. Wetten en Godsdienst, die geschikt zyn om een Land gelukkig te maaken, zyn juist oorzaak dat

dit

dit Ryk onbebouwd en genoegzaam ontvolkt blyft. Geheele drommen van werkelooze Monnikken, voor den ſteun des Staats dwaaslyk gehouden, bewyzen hetzelve zo veel dienst, dat zy als doode lieden kunnen aangemerkt worden, of die 's Lands inkomſten verſlinden, zonder het Land iets te rug te geeven. Wonderlyk ſchoon aan twee Zeeën gelegen, ziet de Natie dezelve met een koel oog aan, en laat anderen ten koste hunner eigen beurs, daar van de voordeelen plukken. Van den Vorst af tot den Schoenlapper toe, oordeelt men zich van eene te hooge geboorte, om zich naar de aarde te buigen, en daar in te arbeiden: op zyn best raapt men op, het geen men 'er van zelfs vindt. Hooge Bedieningen, een ongelooflyk getal van Dienstboden, wreede Stierengevechten, Minnaryen en Bygeloof, zyn de vyf zaaken waarop de geheele aandacht der Natie gevestigd ſchynt. ——— Na deeze korte tekening van Spanje gelyk het nu is, gaat onze Schryver over tot een breedvoeriger ontvouwing van deszelfs Geſchiedenis, Leerſtelzel, Koningen, Regeering, Volkskarakter, Geestelyken, Inquiſitie, Taal, Geleerdheid, Konſten, Handel, Rykdom, Voortbrengzels des Lands, en Schaapenfokkery; en na deeze taak afgehandeld te hebben, was het eigenaartig aan een Ryk te gedenken, dat aan Spanje grenst; en 'er zelfs aan gehecht geweest is, dat ten Westen en Zuiden door de Zee wordt beſpoeld, doch ten Noorden en Oosten Gallicie, Leon, Estremadura en Andaluſia, (Landen van Spanje) tot Nabuuren heeft, dat eene gemaatigde en aangenaame lucht inademt; dat de groote Zomerhette door de geduurig waaijende Weste winden voelt bekoeld worden, en niet over den Winter klaagt, dan alleen dat dezelve zomtyds lastig wordt door den menigvuldigen regen, dat weinig Runderen, maar uitmuntende Schaapen en Wol, byna zo goed als de Spaanſche heeft; nevens eene menigte wel ſmaakende Verkens; dat weinig Paarden fokt, maar veele Ezels en Muilezels daar beter ten gebruike geſchikt; dat Vogels en Visch uit Zee en Stroomen in menigte ophaalt; dat eenen overvloed van Boomvruchten, als Citroenen, Oranje en Chinaäppelen, Amandelen, Vygen, Kaſtaniën, Olyven, en vooral uitmuntenden Wyn bezit, dat door de Byën, uit de bloeizems van zo veele welriekende Kruiden, kostelyke Honig verzamelt, dat eenige edele Geſteenten heeft, doch weinig Koorn, 't geen een groot deel des Lands doet woest liggen, doch deszelfs gebrek door de Scheepsvaart laat

aanvullen; dat zyne Mynen van Zilver, Koper, Tin en Yzer verwaarloost; maar, zulk een menigte van Zout bezit, dat het ons Vaderland en andere Ryken overvloedig daarvan bezorgt; dat Inwooners voedt, door ſterkte en dapperheid vermaard; dat agttien groote en vyfhonderd en dertig kleine Steden en Vlekken heeft; dat de Vlaamſche Eilanden, eenige plaatzen in Aſia op het half Eiland aan deeze zyde de Ganges; in Africa eenige Vestingen op de Kust van Zanguebar, en de Koningryken Loango, Kongo en Angola; doch in America het Ryke Braſilie, bezit. . . . Dit Land noemde men oulings *Luſitanie*, nu *Portugal*, of, om dat de Gaulen geland zyn te *Porto*, van waar *Portus Gallorum*, en daarna *Portugal* gekomen is, of om dat van de Stad *Portus Gale*, *Portucalià* is geſproten. De Beſchryving en Geſchiedenis van dit ſchoone Land, benevens het Karakter der Natie, hunne Regeering, Koophandel, Konſten en Weetenſchappen, zyn voorwerpen, die de Heer *Martinet* verder verklaart en opheldert, waarna hy overgaat tot de Historie van Italien, waar omtrent hy deeze orde houdt, dat hy ons eerst een beſchryving geeft van het Koningryk Napels, deszelfs Vorſten, de verdeeling des Ryks, hunne Onderkoningen en eigen Vorſten; vervolgens overgaat tot de Historie der Pausſen van de I tot in de XIX Eeuw, of, van het begin tot op deezen tyd; waarop hy dan het oog ſlaat op de Republieken *Genua* en *Venetien*, die den roem der overige kleine Staaten hebben doen taanen, en na deeze groote taak te hebben afgedaan ons eene kennis van die Landen, Volken, Zeden, Gewoonten, Weetenſchappen, Konſten en Handel mededeelt, zo dat hy, na eerst een algemeen woord van de *Italiaanen* te hebben laaten voorafgaan, de *Napolitaanen*, *Romeinen*, *Genueezen* en *Venetiaanen* afzonderlyk beziet. Vervolgens beſchouwt hy de twee kleine Republieken *San Marino* en *Lucca;* het Volkryke *Loretto*; de oude beroemde, doch thands vervallen Stad *Rimini*; voorts *Ravenna*, beroemd door het bergen der Romeinſche Vlooten door het *Exarchaat*, en door het Graf van den grooten Dichter DANTE ALIGHIERI, in den jaare 1321 aldaar geſtorven; het niet verre van daar gelegene *Bologne*, de grootſte en Volkrykſte Stad van den Kerkelyken Staat, waar Kunſten en Weetenſchappen bloeijen. Voorts *Florence*, eene van de fraaiſte Steden van geheel Italiën, zo beroemd wegens den ouden bloei der Weetenſchappen; doch waar de ſmaak voor gezelſchappen en vermaaken den lust tot Weetenſchappen zo zeer heeft doen

ver-

vergaan. —— *Piſa*, berugt door deszelfs twaalf voeten overhellenden toorn, door een inval zo gebouwd, of, na de zakking door 't bovenwerk, zo geworden. —— *Livorno*, voor twee Eeuwen een ellendig vlek, nu een ryke, en, naast Florence, 's Lands voornaamſte Stad. —— *Siena*, waar geen ſchaduw der voorige grootheid meer te vinden is. —— Voorts de Hertogdommen *Modena*, *Parma*, *Mantua*, *Ferrara*, *Verona*, *Bergamo*, en het Hertogdom *Milaan*; de groote ryke en wel bevolkte Stad van dien naam, vermaard wegens haare beroemde Domkerk, de Ambroſiaanſche en andere voornaame Bibliotheeken, en de geboorte van veele groote mannen, trekt in 't byzonder des Schryvers aandacht, terwyl hy deeze afdeeling beſluit met de beſchryving van *Savoijen*, *Piemont* en *Sardinie*, en eindelyk dit Deel eindigt met de beſchouwing van Frankryk, welkers Geſchiedenisſen, Staat des Kyks, Magt, Karakter der Natie, Godsdienst, Geleerdheid, Landbouw en Handel op dezelfde beknopte en aangenaame wyze, als die der voorige Landen, beſchreeven worden.

Hedendaagſche Historie of tegenwoordige Staat van alle Volkeren, behelzende de beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder van Overyſſel. Eerſten deels, eerſte en tweede Stuk. Te Amſterdam, by P. Schouten enz. 1786. *In gr.* 8*vo.* 494 *bladz.*

Na dat de Schryver, in het eerſte Stuk, dat reeds voor eenigen tyd is uitgekomen, op eene beknopte en aangenaame wyze de Natuurlyke geſteldheid, en eene korte Geſchiedenis van Overyſſel, benevens de Zeden der Inwooners van dit gewest hebben afgeſchetst, gaan zy thans over, om ons deszelfs Regeering, van de vroegſte dagen tot op onzen tyd, te doen kennen, waar omtrent men in 't algemeen kan opmerken, dat men, zo verre de Gedenkſchriften iets zekers aan de hand geeven, geen tydvak vinden zal, waarin de Bewooners van dit gewest hunne Halzen onder het Juk van een eenhoofdig en willekeurig gebied geduldiglyk hebben gebogen: eene aanmerking, welke aan de voorſtanderen der Vryheid, de eenigen die het genot van derzelver vruchten waardig zyn, het bemoedigend vooruitzicht ſchynt te geeven, dat de dienstbaarheid, als een uitheemſche plant, weinig geſchikt zy, om ook in 't vervolg vaste wortelen in deezen grond te ſchieten.

De Schryvers haalen de zaak niet hooger op dan van de tyden der Frankiſche Vorſten, ten aanzien van welke zy ſlegts in 't voorbygaan aantekenen, dat, ſchoon zommigen misleid door deeze en geene uitdrukking in de Gedenkſtukken van dat tydperk voorkomende, derzelver gezag als geheel willekeurig hebben afgeſchetst, anderen echter, een aart der Volken en omſtandigheden van die dagen beter doorziende, en tevens de gebeurtenisſen met elkander vergelykende, ten vollen hebben bewezen, dat de Wetgeevende Magt niet by den Vorst alleen, maar ook tevens by de Onderzaten, berustte.

Over het gezag, welk de Utrechtſe Biſchoppen in het Stigt geöefend hebben, reeds in een vorig deel deezes Werks geſproken zynde, bepaalen zy zich hier alleen tot het geene byzonderlyk heeft plaats gehad in Overyſel, waar de Wetgeeving geduurende het bewind dier Kerkvoogden, niet altoos, op den zelfden voet geſchied is, het geen duidelyk blykt, wanneer zy de voornaamſte voorbeelden, van welken de gedachtenis bewaard is, met in 't ooghouding van de tydsorde, voor den Leezer openleggen. Dan welke macht deeze Kerkvoogden ook in onderſcheiden tyden mogen gehad hebben, is het echter zo verre van daar, dat zy over Land of Volk willekeurig konden beſchikken, dat zelfs hunne Kamer- of Tafelgoederen niet buiten medewerking van de Edelen en Steden wierden beſtierd, en dat zy onder de Verbindtenis lagen, van de Hofrechten niet alleen ongeſchonden te bewaaren; maar ook de verklaaring van dezelve aan hunne hoorige lieden over te laaten.

By de overdracht van dit gewest aan Keizer Karel den Vden, onderging, noch het recht des Volks, noch dat van den Vorst, eenige verandering, gelyk dit voldongen wordt uit den Verdragtbrief by die gelegenheid ingeſteld, en door den Schryver hier medegedeeld, waaruit blykt dat de Wetgeeving aan den Keizer of deszelfs Stadhouder, benevens Ridderſchap en Steden, ſtond; doch deeze wyze van Regeering ſtreed te zeer tegen de willekeurige grondbeginzelen van eenen Vorst, wiens trouwe ſteeds ophield, met zyn gemeend belang om dezelve te onderhouden. Van hier zo veel geweldige maatregelen en ſchendingen van Rechten en Vryheden, die eindelyk het te lang geduldig Volk gedwongen hebben, om Filips geheel te ontneemen, het geen hy verſmaad had, alleen voor een gedeelte te bezitten.

Na dat men zich der gehoorzaamheid aan den Koning had onttrokken, viel de Oppermacht over het Gewest in handen van Ridderſchap en Steden, doch het deel, welk ieder van dezelven in die Oppermacht toekwam, werd eerlang het onderwerp van hevige en langduurige geſchillen, die in dit Werk breedvoerig worden opgegeeven, en waaromtrent wy alleen zullen aanmerken, dat de oppermacht over de drie groote Steden altoos, tot heden toe, by derzelver eigen Regeeringen, en die van het overige der Provincie by Ridderſchap en Steden, is gebleven.

Daar nu de Regeering van Overyſſel, in den loop der twee laatſte Eeuwen, aan veele en groote omwentelingen is onderhevig geweest, zodat de Staaten zomtyds meer, zomtyds minder, van de klem des bewinds in handen hielden, of aan anderen toebetrouwden, en dat alle die veranderingen, het zy veel, het zy weinig, toegebragt hebben, om de zaaken tot dien ſtaat te brengen, in welken wy dezelven heden bevinden, hebben de Schryvers het niet onvoeglyk geoordeeld, nadat zy hebben doen zien, waar de Oppermacht berust, hier op te laaten volgen, een Kort Berigt, wegens den toeſtand van het Landbeſtier, in de onderſcheiden tydvakken, zedert de verwerping der Spaanſche Heerſchappy, tot op den Jaare 1748; welk berigt, behalven het geſchiedkundige, ook die zydelingſche nuttigheid kan hebben, dat het de voornaamſte bronnen kennen leert, waaruit de kundigheid van het inwendig Staatsrecht deezer Provintie moet geſchept worden, terwyl het tevens een kort verſlag geeft, van den aart en uitgebreidheid van het Stadhouderlyk Gezag. Eindelyk gaan de Schryvers, na alvoorens te hebben doen zien, dat de Oppermacht van Overyſſel vertoond wordt, door de Vergadering van Ridderſchap en Steden, in de laatſte plaats gevoegelyk over, om aan te toonen, uit welke Perſoonen die Vergadering is zamengeſteld, en op welke wyze het Gewest door dezelven wordt beſtierd.

Nopens de Staatsvergadering van Overyſſel, welke zamengeſteld wordt door de beſchreven Edelen, die allen, hoofd voor hoofd, recht hebben in dezelve te verſchynen, en door de Afgevaardigden uit de Magiſtraaten der drie groote Steden, wyzen de Schryvers aan, wat in 't algemeen omtrent alle Perſoonen, Edelen of Stedelingen, ten opzichte van derzelver toelaating ter Vergadering, en invloed in de Staatshandelingen in onderſcheiden tyden heeft

plaats

plaats gehad; voorts, waar de byëenkomſten oudtyds gehouden wierden en nog worden, welke de manier van uitſchryving, en de tyd en het getal der Vergaderingen is; waarop zy vervolgens ſpreeken van den Voorzitter, de Orde van zitten, den Eed der Leden, de Raadpleegingen, het buitenſtaan van Leden, en de wyze van ſtemming; daar nu de wyze, waarop die ſtemmen moeten geteld worden, aanleiding gegeeven heeft, tot het berugte geſchil, over het Recht van Overſtemming; en daar dit geſchil in eene Verhandeling over den Regeeringsvorm der Overysſelſche Provintie, wel een plaats verdiende, hebben ook de Schryvers, uit dien hoofde, hetzelve in zyn oorſprong, loop en uitſlag, hier breedvoerig voorgeſteld. Dit Hoofdſtuk wordt vervolgens beſlooten, met eenige aanmerkingen, over den titel en opſchrift, die Ridderſchap en Steden, aan het hoofd van derzelver Placaaten, Publikatiën en andere Aankondigingen, hebben aangenomen, als mede, over den rechtsdwang over de Leden, die ter Staatsvergaderinge verſchynen; waarop zy, in een volgende afdeeling, van het algemeene, tot byzonderheden afdaalende, in de eerſte plaats doen zien, wat deel deeze Provintie heeft in het regelen van die zaaken, welken het Bondgenootſchap der vereenigde Gewesten te zamen betreffen, en vervolgens tot dat geene overgaan, het welk nodig is, om het inwendig beſtier nader te kennen. Naar dit beſtek, ſpreeken zy in deeze Afdeeling, van elke buitenlandſche Kommisſie afzonderlyk, terwyl zy, in het volgende Hoofdſtuk, deeze en geene dingen nader aanroeren, die op allen gelykelyk betrekking hebben, waaromtrent voornamelyk in aanmerking komt, door wien, en op welke wyze de Kommisſiën, in onderſcheiden tyden, zyn begeeven; en ten anderen, welke Perſoonen, in onderſcheiden tyden, tot het bekleeden van Kommisſiën zyn bevoegd geweest; en nadien 'er ten opzichte van beide deeze punten, van tyd tot tyd, merkelyke veranderingen zyn voorgevallen, hebben zy ons van deeze veranderingen, voor zo verre zy hunner naaſpooring niet ontgleden zyn, een omſtandig verſlag medegedeeld; waarop zy in het laatſte Hoofdſtuk van dit Deel overgaan, eerst, om ons de Historie van het Kollegie der ordinaris Gedeputeerden, of Gedeputeerde Staaten, mede te deelen, en vervolgens het werk op te geeven, dat deszelfs Leden te verrichten hebben; terwyl dit deel beſloten wordt, met de Inſtructie

voor

voor het Kollegie der ordinaris Gedeputeerden, gearresteerd den 27 Juny 1593, en de Artikelen van Ampliatie, over de Inſtructie van de Ords. Heeren Gedeputeerden, gearresteerd den 8 Maart 1708, benevens eenige aanteekeningen op zommige Artikelen.

Aan God en het Vaderland, door den Heer A. J. ROUSTAN. *Uit het Fransch vertaald.*

Hy, die voor 't Vaderland, voor Deugd of Godsdienst lydt,
Is zeker dat zyn ramp eens tot zyn heil gedyd.

FEITH.

Te Rotterdam, by de Leeuw en Krap, 1786. *In gr.* 8*vo.* 156 *bl.*

De ſchrandere ROUSTAN, die door zyne vernuftige *Brieven over den Staat des Christendoms* (*), reeds by onze weldenkende Landgenooten bekend is, en in achting ſtaat, deelt ons in dit Werkje, dat in den jaare 1764 te Amſterdam, by *M. M. de Rey*, oorſpronglyk uitgegeeven is, onder den titel van *Offrande aux autels & a la Patrie*, drie Verhandelingen mede, van welke de eerſte ingericht is, tegen den vermaarden Wysgeer J. J. ROUSSEAU, die elders in zyn *Contract Social* beweerd heeft, dat de Christelyke leer, zo niet ſchadelyk voor, ten minſten onbeſtaanbaar is met de Maatſchappye; eene Verhandeling, die, ſchoon deeze Stoffe reeds uitvoeriger behandeld is in de vier beantwoordingen der Vraage, door de beſtuurders van het Stolpiaanſche Legaat, in den jaare 1781 opgegeeven, echter haare waarde behoudt, en regt geſchikt is, om de heil aanbrengende Kracht van den Christelyken Godsdienst, die zo voor gantſche Maatſchappyen in 't algemeen, als voor elk Lid in 't byzonder, van zulk een weldaadige uitwerking is, aan te toonen niet alleen, maar ook te bevestigen, en ons den invloed der Deugd, met betrekking tot den bloei der Volkeren, te doen opmerken.

De tweede Verhandeling behelst de beantwoording eener allergewigtigſte vraag, voorgeſteld door het Genootſchap te Bern. *Welke zyn de middelen om een Volk aan het Zedebederf te onttrekken, en welke is het geſchiktſte Plan, 't geen*

(*) In den Jaare 1774 uitgegeeven, by den Drukker deezes *J. Intema. In gr.* 8*vo.*

't geen een Wetgever ten dien einde kan volgen? terwyl de derde eene aanmerkelyke Samenſpraak vervat tuſſchen Brutus en Caeſar, in de Eliſeeſche Velden, alle over onderwerpen, die, in deeze onrustige dagen, der leezinge en overweeginge waardig zyn.

Wy hoopen, en wenſchen, met den Vertaaler van dit werkje, dat deeze verſtandige voortbrengzels van vernuft, waarin op den blaakenden eerbied en getrouwe liefde voor den Heilryken Godsdienst — voor Deugd — Vryheid en Vaderlandsliefde wordt aangedrongen, mogen ſtrekken om alle onbevooroordeelden aan te ſpooren, om, met allen ernst, hunne welmeenende en yverige poogingen aan te wenden ter inſtandhoudinge der Vryheid, ter bevordering van de altyd verſterkende Eendracht, en ter verdeediging van den Roem des Godsdiensts en des Vaderlands; op dat het waare Karakter der Nederlanderen van deeze dagen weder moge gelyken naar dat van onze Voorvaderen, en Neerlands Inwooneren hunne Deugd, hunne Vryheid, hunnen Roem, tot aan de laatſte Nakomelingſchap, mogen overbrengen!

De Patriot in de Eenzaamheid, of Proeven van Beſpiegelingen ter opwekkinge van Vaderlands- en Vryheidsliefde. Salus populi ſuprema lex. *Twee Stukken. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr.* 8*vo*, 344 *bladz.*

Het oogmerk van den Schryver deezer Beſpiegelingen, welken doorgaans in den declamatoiren Styl, die thands zo zeer in de mode is, zyn opgeſteld, ſchynt eigenlyk te zyn om het Enthuſiasme van Vaderlands- en Vryheidsliefde aan den gang te houden, en, in 't byzonder, om zwakke, en alleen uit onkunde onverſchillig geworden, Burgers uit derzelver zorgeloosheid op te wekken, door aan deezen een gepast denkbeeld van hunne waardigheid, als vrye Menſchen, geſtadig dieper in te prenten.

De Onderwerpen in dit Werkje, dat even als de Hoogduitſche *Spatziergangen*, in Wandelingen is afgedeeld, voorkomende, zyn de volgende:

Lof der Eenzaamheid; —— De Mensch een gezellig wezen. —— Voordeelen en plichten zyner Maatſchaplyke Vereeniging. —— De Nacht. —— Verraaders van hun Vaderland. —— De Liefde tot het Vaderland is een aangebooren neiging, die inzonderheid door het genot eener

ner redelyke Vryheid werkzaam wordt. —— Plichten, welke daaruit voortkomen. —— Gelykheid en Vryheid is de Natuurſtaat van den Mensch. — Kenmerken en hoedanigheden eener waarlyk vrye Maatſchappy. —— Een zuivere Volksregeering is geenszins onbeſtaanbaar met het geluk van een klein Gemeenebest. —— Welke is de beste Regeeringsvorm? —— Alle Regeeringen behooren geregeld te zyn naar de omſtandigheden, waarin een Maatſchappy of Natie haar bevindt. —— Luisterryke Staat van Neerlands Gemeenebest in den dageraad van deszelfs Opkomst.

Toeneemende Weelde, onbegrensde Heerschzucht en geſtaadige Partyſchappen, zyn de waare bronnen van Neerlands Tegenſpoeden. —— Bedenkingen over het Geluk, —— Voorboden van gedreigden ondergang eener vrye en bloeijende Maatſchappy.

Alle deeze Voorwerpen zyn min- of meer uitvoerig op een vryen en losſen trant behandeld, en, door derzelver geſtadige afwisſeling, niet ongeſchikt, om de aandacht in eenzaame uuren bezig te houden, en het Patriotisme te verſterken en aan te kweeken.

Request aan Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, ingeleverd door de Buiten-Predikanten der E. Claſis van Amſterdam. Te Hoorn, by L. Vermande 1786. *In gr. octavo, 7 bladz.*

Het hier opgenoemde Request is betrekkelyk tot het voorgevallene op de Synodale Vergadering te Hoorn, in 't jaar 1785, waer van wy onlangs melding gemaekt hebben (*); nopens het vaste plan- of rooster, ter egale begeeving der jaerlykſche Synodale Commisſien, by vyf Claſſen der Noordhollandſche Synode gearreſteerd, doch door de Synodale Vergadering krachtloos gemaekt. In het zelve verenigen zich alle buitenleden der E. Claſis van Amſterdam, om, overeenkomſtig met het voorgemelde Request der vyf Claſſen, te verzoeken, „dat het H. Ed. Gr. „ Mog. moge behagen, om den Alkmaarſchen Rooster „ effect te doen ſorteeren, of zodanig eene ſchikking te „ maken, waar door zy met de binnenleden gelykelyk in „ de-

(*) Zie boven bl. 88, 89.

„ dezelfde Synodale commisſien en voorrechten deelen mo-
„ gen, ten einde ook hier door dergelyke overheerſching
„ uit de Kerk van Christus voor altoos verbannen worde."
En dit Request is, even als dat der vyf Clasſen, door den Souverain, by *appointement*, geſteld, *in handen van Heeren H. Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de Kerkelyke zaaken, om het zelve te examineeren, en daar op de Vergadering te dienen van advis.*

Naer luid van 't Voorbericht, dient de openbaare uitgave hier van, om te doen blyken, dat het alleen de Predikanten der Steden *Haarlem*, *Amſterdam*, *Hoorn*, *Enchuyzen*, *Edam*, *Purmerende* en *Monnikendam* zyn [een enkelen Buitenbroeder uitgezonderd:] die zig tegen den *Alkmaarſchen Rooster*, wettig by vyf Clasſen geintroduceerd, blyven verzetten. Wyders betuigt men gewenscht te hebben, dat men dit Stukje niet had moeten afgeven; en dat het komt uit een *Portefeuille*, 't welk tamelyk voorzien is van echte Stukjes en *anecdotes* tot deeze zaek behoorende. Verder laten de Uitgevers zich deswegens aldus uit. „ Dit „ *Portefeuille* blyft *voor éérst* nog geſloten; —— geheel „ zeker is het nogtans niet, dat ook die Stukjes en *anec-* „ *dotes* niet ter uwer kennis gebragt worden; —— in- „ dien broeders van een en dezelfde waardigheid, den „ grootſchen tytel PRIMI INTER PARES zich zullen blyven „ aanmatigen, en eene *Pauſelyke* of liever *Episcopale* „ *Hierarchie* in ons kerkbeſtuur zullen blyven invoeren, „ dan zal men niets agterhouden, —— evenwel —— „ niet dan uit noodzakelykheid zal men hier toe beſlui- „ ten, en die ſtap zal ook *dan niet* onberaden zyn. —— „ Bid —— Leezer! —— voor Nederlands Jeruſalem, „ dat *Vreede met Geregtigheid* gepaard in het zelve beſten- „ dig woone; en hebt te aller tyd wil, lust en kragten, „ om het veelhoofdig monſter ARISTOCRATIE, waar gy het „ ook aantreft, 't zy in Kerk- of Burgerſtaat, met man- „ nenmoed te beſtryden."

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daar toe betrekkelyk. Met Plaaten. Vierde of laatſte Deel. Waarby eene beſchryving der Haringvisſchery. Te Amſterdam by P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1786, *In gr. quarto* 114 *bladz.*

Ten beſluite van dit Werk, verleent men ons in dit laatſte Deel nog etlyke aantekeningen van eenige byzonderheden, die

die Groenland, het voorgevallene aldaar, en deszelfs Inwoonders, betreffen. —— By den aanvang levert men ons een verhaal van zommige togten onzer Nederlanders derwaards, die boven anderen merkwaardig geweest zyn, door treffende rampſpoeden; waar uit men ziet aan welke ongemeene tegenheden de Scheepsgezellen op deeze Vaart dikwerf blootgeſteld zyn, waar uit ze zig, wanneer ze het leeven nog bewaaren, niet dan met groote moeite, en na 't doorſtaan veeler ongemakken, redden. — Vervolgens geeft men ons verſlag van de herhaalde poogingen, welken 'er aangewend zyn, om de Groenlanders ter omhelzinge van den Chriſtelyken Godsdienſt te brengen, die veelal vrugtloos of van geene dan eene zeer geringe uitwerking geweest zyn. Hunne verkleefdheid aan hunne bygeloovige gewoonten en traagheid van begrip zyn hier groote hinderpaalen; en 't valt moeilyk, hen tot eene gegronde overtuiging te brengen; van waar men ook niet zelden ziet, dat veelen, die den Chriſtelyken Waterdoop ontvangen, en zig in de Maatſchappy begeeven, eerlange de Maatſchappy weder verlaaten, om op zigzelven te gaan leeven. Nopens de laatere onderneemingen der Hernhutters in 't byzonder, wordt ons wat laager aangetekend, dat het getal der gedoopten van den jaare 1739 tot 1762, en dus in 23 jaaren, ſlegts 700 menſchen beliep; waar onder, in 't jaar 1762, niet meer dan 164 ledemaaten gevonden werden; blyvende de andere, en verre de meeste, wyl het getal der Inwooners meer dan 10,000 bedraagt, aan hunne oude gewoonte vastgehegt. —— Onder de aanmerkenswaardigſte gebeurtenisſen in Groenland, betrekt men wyders den eerſten aanval der Kinderziekte, in 't jaar 1733, aldaar, die 'er, by mangel van behoorelyk toeverzigt, eene verſchriklyke verwoestinge aanrichtte. Eene ſnerpende koude en verregaande hongersnood, doen ook meermaals veele Inwoonders ſneuvelen, waar van hier eenige voorbeelden aan de hand gegeeven worden: daar benevens is dit Gewest niet geheel bevryd van aardbeevingen, donder en blikzem; ſchoon het 'er zeldzaam aan onderhevig zy. —— Volgens de verdere hier medegedeelde berigten, zyn de Groenlanders ten uiterſte bygeloovig, overgegeeven aan de denkbeelden van tovery, en genoegzaam ontbloot van alle weezenlyke denkbeelden van Godsdienst; voedende egter de verſtandigſten, nog ſteeds eenige kundigheden van een leeven na dit leeven, en wel in een ſtaat van geluk of ongeluk. Voor 't overige zyn ze in alle Weetenſchappen onder de minst ervaaren Natien te ſtellen; en de Geneeskunde heeft geene vordering onder hen gemaakt, gelyk onze Autheur aantekent; terwyl hy tevens beknoptlyk meldt, aan welke ongevallen en kwaalen zy meest onderworpen zyn; waarop hy zyne aantekeningen, wegens de zeden en gebruiken der Groenlanders, beſluit met een verhaal van hunne wyze van begraaven, en 't geen daar by gewoonlyk

plaats heeft. Ten laatſte hegt hy hier aan een berigt van 't geen ons de Gedenkſchriften van Oud Groenland, nopens deszelfs bevolking enz. aan de hand geeven; waar uit men niets van weezenlyk aanbelang, met de vereischte zekerheid, kan opmaaken.

By deeze hier mede voltooide beſchryving van de Walvischvangst, en daar toe betrekkelyke byzonderheden, heeft men nog gevoegd eene beſchryving van de Haringvisſchery, als niet minder gewigtig hier te Lande dan de voorgemelde. Men brengt ons derwegens onder het oog, hoe het belang, dat men in deeze Visſchery ſtelde, al vroeg aanleiding gave, om dezelve van hooger hand te beſchermen en te begunſtigen. Verder verleent men ons een berigt, van de omzwervende togten der Haringen, als Trekvisſchen, en 't geen ons de Natuurlyke Historie dienaangaande met de hoogſte waarſchynlykheid voordraagt, mitsgaders van de vroegere opkomst, en den laateren voortgang, deezer Visſchery. Na dit algemeene bepaalt zig de Schryver om een meer byzonder verſlag te geeven, (1) van de Schepen en Werktuigen, waar mede de Visſchery geſchiedt; (2) van de wyze en den tyd, op welken de Haringen gevangen worden; (3) van de wetten en voorrechten op het Haringvangen enz. gemaakt, en aan de Reeders verleend; (4) Van de verſchillende zoorten en benaamingen van den Haring, in den handel voorkomende; en eindelyk (5) van hun, aan wien het opzicht over deezen handel is aanbetrouwd. —— Zie hier 't geen hy ons wegens de wyze en den tyd, op welke de Haring gevangen wordt, mededeelt.

„ De Buizen, by *Hitland*, te zaamen gekomen, neemen hunnen cours Noord - Noordwest, en werpen St. Jans nacht, den 25 Juny, na middernacht, het eerſte net by *Faiſhill* uit. De Visſchery geſchiedt alleenlyk 's nachts, eensdeels op dat men een gedeelte van den aankomenden Haringzwerm aan het flikkeren, ('t welk voornaamelyk door de glansryke oogen en ſchubben deezer Visſchen veroorzaakt wordt,) te beter zoude konnen bemerken, en 'er het net recht dwars voorſpannen, en anderdeels op dat de Visch, die door het vuur of licht der Lantaarnen op de Schepen aangelokt wordt, en 'er op aan zwemt, de netten te minder moge zien. Van iets diergelyks maakt ook de Heer Spon, in zyne *reize door Italie*, gewag, bladz. 51. dat men naamelyk, op de Dalmatiſche Kusten, ook van Lantaarnen gebruik maakt, om de Sardynen, die aldaar in menigte gevangen worden, aan te lokken.

„ De netten, die zeer lang zyn, en uit vyftig of zestig wanden beſtaan, worden, op eene zekere maat, door de wetten der Overheid bepaald, met enge maazen gebreid, op dat de Visch met zyne kaaken in dezelve moge blyven hangen. Voorts moeten dezelve van goede hennip vervaardigd worden, of, gelyk thans veeltyds geſchiedt, van grove Perſiaanſche zyde,

de, dewyl deeze langer dan die van hennip, en wel drie jaaren duuren konnen; daar en boven worden zy getaand, of met den rook van eikenhout bruin geverfd, om ze minder zichtbaar te maaken.

„ De netten worden, met Zonnen ondergang, tusschen twee Buizen, in Zee geworpen, 't welk om derzelver grootte veel tyd en moeite vereischt; dezelve zyn, om ze te kennen en het zinken te verhoeden, alom met tonnetjes bezet en vastgeboeid, en dienen door hunne zwaarte de Buis tevens voor anker; het verwarren van de netten onder elkanderen wordt ook belet door de Buizen in dier voegen te schaaren, dat ieder zyn tuig onverhinderd behoude. Geduurende den nacht, loopt de Visch in het net, dat voor hem gespannen is, en 's morgens omtrent vyf of zes uuren, een uur of twee na Zonnen opgang wordt het opgehaald, waar mede rykelyk drie uuren verloopen, dewyl by ieder networp de vangst van drie tot zomtyds opveertien lasten beloopt (*). De dag geeft werks genoeg, om deeze vangst wel te behandelen; men verzamelt den Haring; men kaakt ze, dat is, men neemt 'er de kieuwen uit, om dat deeze het schielykst door bederf worden aangedaan; men legt ze in tonnen en zout ze. Al het geen beneden de vyf last gevangen wordt, wordt op deeze wys tot den handel bereid; het overschot, dat men *Slabbers* noemt, wordt ook wel gekaakt, dog ligter gezouten, en veeltyds in byzondere schuiten geworpen en vervoerd. Na de eerste inzouting laat men de Haring, den volgenden nacht door, op het verdek der Buis staan, en den tweeden morgen wordt dezelve eerst recht gepakt, de tonnen aangevuld en in het ruim gezet. In den beginne wordt een gedeelte der vangst in andere kleinere Schepen, Jaagers genaamd, overgezet en verzonden; vervolgens keert de Buis, haare lading hebbende, naar land, lost de vragt, en neemt voorraad en andere behoeften in tot de tweede reis, en zo voorts ook tot eene derde reis.

Dewyl de ondervinding geleerd heeft, dat de Haring op gezette tyden best is, en meest geschikt om lang bewaard te konnen blyven zonder bederf, is de tyd, op welken men met de Visschery een begin mag maaken, door wetten bepaald. Dus mag men voor den nacht van St. Jan, of den vyf en twintigsten juny, geen net in Zee werpen, en hierop wordt wel zo naauwkeurig gelet, dat Schipper, Stuurman en Matroozen zich, volgens den inhoud der byzondere Placaaten, voor hun vertrek uit Holland, moeten verbinden, hier in niet te zullen over-

(*) Ieder last is twaalf ton, en ieder ton bevat omtrent acht honderd Haringen, zo dat een last Haring ongeveer 9.600 Haringen zyn. En onze Hollandsche Haringbuizen zyn doorgaans tusschen de vyf en twintig en dertig lasten groot: des ze, door elkander gerekend, ieder reis ongeveer 250.000 Haringen konnen laaden.

overtreeden, en by hunne te rug komst onder eede verklaaren, dat zulks noch door hen, noch, huns weetens, door anderen geſchied is: ter verzekering hier van, geeft men ieder Schip, dat met den eerſten Haring elders heen gezonden wordt, een byzonder getuigſchrift mede, om ter plaatze van zyne beſtemming te konnen vertoonen, ten einde niemand bedroogen, noch den handel eenig nadeel toegebracht worde. De plaatze, alwaar de Haring gevangen wordt, verandert ook naar den tyd; dus wordt van St. Jan tot St. Jacob, den vyf en twintigſten July, omtrent Fairhill en Hitland gevischt, doch tien dagen na St. Jan rekent men, dat de beste Haring gevangen wordt. Van St. Jacob tot den veertienden September, of Kruisverheffing, werpt men de netten onder Schotland by Bockeney en Sereniat uit; van Kruisverheffing tot den vyf en twintigſten November, of St. Catharina, ſtevent men ten dien einde naar het diep water, beoosten Jarmouth, en eindelyk van den vyf en twintigſten November vervolgt men den Haringzwerm verder op by Jarmouth en Norfolk.

„ Geduurende de eerſte drie weeken, namelyk van den vyf en twintigſten Juny tot den vyftienden July, wordt al de gevangen Haring onverdeeld in zoorten onder elkanderen in tonnen gepakt, en door ſnelzeilende vaartuigen, die de Buizen worden nagezonden, in de Jaagers naamelyk, overgenomen, en, zo ſpoedig als mogelyk is, naar Holland gevoerd; om welke reden deeze Haring *Jaagersharing* genoemd wordt. Na deezen tyd wordt de Visch, zo dra hy binnen Scheepsboord gebracht en gekaakt is, in drie zoorten nauwkeurig onderſcheiden, naamelyk in *Maatjes-Haring*, *Volle-* en *Schoot-Haring*, welke alle afzonderlyk gezouten, en in byzondere tonnen gepakt worden. (*) In de Maatjes Haring wordt noch melk noch kuit gevonden; dezelve is zeer ſmaakelyk en vet, doch niet duurzaam. —— Volle Haring noemt men die ſoort, die vol melk of kuit, en dus in zynen volmaaktſten ſtaat is; deeze ſoort is het die 't meest in den handel gebruikt wordt, en 't langst zonder bederf bewaard kan worden. —— Schootharing, die men ook *Tien* Haring of *Holharing* noemt, is de zodanige, die kuit geſchooten heeft, en dus ydel, ledig of hol is, of by welke de kuit of melk zo los zit, dat hy op het punt ſtaat van te ſchieten, in welken ſtaat men hem *kuit-* of *melkziek* heet. Deeze Haring is weder ſlechter, en kan niet zo lang zonder bederf bewaard worden als de Volle Haring.

„ De laading der te huis komende Buizen beſtaat derhalven uit

(*) Buiten de opgetelde ſoorten, is 'er nog eene die men *Voor-* of *Gratharing* noemt, die naamelyk, welke te vroeg gevangen is; deeze ſoort mag hier te Lande in het geheel niet verkogt worden.

uit deeze soorten, welke in Holland op nieuws worden nagezien, gezouten en verpakt, eer zy verder verzonden worden: by deeze verpakking maakt men gewoonelyk uit veertien Zeetonnen twaalf nieuwe tonnen, welke een last uitmaaken."

Leerryke Verhaalen en Samenſpraaken, in 't Hoogduitsch opgeſteld, door A. G. MEISZNER. *Op een vryen trant in 't Nederduitsch overgebragt. Eerſte Stukje. Te Haarlem by* F. Bohn. 1786. *In octavo.* 156. *bladz.*

In deeze leerryke Verhaalen en Samenſpraaken ſchetst de Heer *Meiszner* eene groote verſcheidenheid van characters, met de leevendigſte trekken, die hy, vernuftig en oordeelkundig tevens, in het juiste daglicht weet te plaatzen. Zyne manier van voorſtellen is alleszins ongedwongen natuurlyk, en zeer geſchikt om goede zedekundige beginzelen, onder het leezen van een gevallig verhaal of geſprek, ten ſterkſte in te boezemen, des het aangenaame en nuttige zig hier by uitſtek vereeenige. ——— Het thans afgegeeven eerſte Stukje bevat twee verhaalen, onder het opſchrift, *de Hond van Melai*, en *Gustaaf Lindau*.

Melai is een Indisch Vorst, die in zyn Ryksbeſtier eenigen tyd hooggelukkig leefde, maar eerlang door een trouwloozen opſtand van den Throon beroofd wierd; 't welk hem noodzaakte zyn heil in de vlugt te zoeken. In die omſtandigheden zag hy zig wel dra van allen, die eerst nog aan hem verbonden ſcheenen, verlaaten; alleen een Jagthond was hem beſtendig by gebleeven; en deeze getrouwe Hond had hem ook eenmaal van den dood gered. Deeze zamenloopende omſtandigheden, hadden hem den Hond zo dierbaar gemaakt, dat het ſterven van zynen eenigen getrouwen Medgezel, in zynen ouden dag, hem daadlyk ſmertte; en hy wierd daar door genoopt een kunstryke Beeldhouwer, met naame *Melonion*, over te haalen, om zynen Hond te beeldhouwen, en hem dus een gedenkſtuk van fraai Albast op te regten. Het verhaal van *Melai* aan *Melonion*, in 't vermelden van zyn wedervaaren, en de invallende geſprekken, mitsgaders de uitſlag van alles, daar *Melonion* zig ten naauwſte aan *Melai* verbindt, en *Melai* een waaren Menſchen-vriend verkrygt, levert verſcheiden aandoenlyke tooneelen, die hunne leerzaamheid hebben.

Wat het tweede verhaal betreft; *Gustaaf Lindau* is in een van alle zyden braaf Man, dien boven al de Menschliefde ter harte gaat. Uit deezen hoofde is ook de Nyd hem ten uitterſte tegen; en dit brengt hy, ongelukkig, tot zulk een hoogen trap, dat het by uitſtek zyn character zy, *dat hy geen Nyd kunne verdraagen*. Zulks sleept hem van het eene ongeval in het andere, daar hy telkens den Nyd tragt te ontgaan, en er zig geſtadig weder aan

blootgeſteld ziet: zyn geſtel, naar lichaam en geest, wordt hier door ten uiterſte verzwakt; eene buitenlandſche reis herſtelt hem eenigzins; zamenloopende omſtandigheden doen hem opmerken hoe hy zig vergeefsch ontrust, kwelt, en onverſtandig het volmaakte hier op Aarde zoekt. Eindelyk brengt een treffend geval hem tot een nader indrukbaar bezef van zyne buitenſpoorige grilligheid in deezen; en 't gelukt zyner Huisvrouwe hem volkomen te overtuigen, „ dat het een misſlag is den „ Nyd moedwillig te tergen; —— een nog grooter, eene on„ verdiende benyding niet te willen verdraagen; ——— en „ dat het de grootſte misſlag van allen is, een anderzins geluk„ kig leven door zulk eene grilligheid te verbitteren." ——— *Gustaaf Lindau* geeft hier een leevendig verſlag van zyne lotgevallen, in zeer verſchillende omſtandigheden, die telkens zyn geluk dwarsboomen; vermids hy zig blootgeſteld ziet, aan nydige aanvallen, en geen ſterkte genoeg bezit, om denzelven tegenſtand te bieden. ——— Tot een ſtaal der ſchryfwyze van den Heer *Meiszner* in deeze Verhaalen, zullen wy den Leezer het berigt van een der ongevallen van *Gustaaf Lindau* mededeelen; waar in ons voorgedraagen wordt, hoe zelfs kleinigheden nyd kunnen verwekken.

Bykans in alle leevenſtanden had *Lindau* den nyd ondergaan; dit deed hem eindelyk den laagen Boerenſtand verkiezen, zig vleiende met het denkbeeld, dat hy 'er dan niet voor te dugten zou hebben: dan ook hier in mislukte het hem. Hy ſcheen 'er, door zig in alles na zyne Dorpgenooten te ſchikken, eenigen tyd gelukkig in te ſlaagen; dan 't leed niet lang, of de invloed, welke zyne Vrouw op haare Mede-Boerinnen had, liep de Vrouw des Dorps-Schoolmeesters, die tot nog onder haar den toon geſteld had, dermaate in 't oog, dat zy haare nydigheid botvierde; en wel te meer, toen zy bemerkte dat ook haar Man op *Lindau* nydig was, ter oorzaake van iets, dat nog veel minder te beduiden had; waar van *Lindau* het volgende verſlag geeft.

„ In het naaste Stadje, zegt hy, kwam, toen een zoort van *Courant* uit, omtrent in dien ſmaak, als het *Dagboek* van EKKARD, of de *Mercurius* door MARS afgezonden. Een van de Boeren hield ze. Zyn Zwager was Letterzetter in de Drukkery; deeze ſchonk hem, elke Weekmarkt, 'er één; welke vereering eenige potten Boter, ieder vierendeeljaars, dubbeld vergoedden. — Zonderling is het toch, wat een Mensch, by zyne Medemenſchen, al aanzien geeven kan. De Man, die met een Ordenlint omhangen is, kan, by zyne intrede in een hoog adelyk Gezelſchap, aan dat genadige ſpotten der Vorſten, (gelyk THUMMEL het noemt,) niet meer verſchuldigd weezen, dan de eigenaar van dit Weekblad, als hy by zyne vrienden en bekenden kwam, aan het zelve te danken had. Met het uitgeſtrektſte verlangen wagtte men, 's Zondags in de Kroeg,

na

na hem, allen knikten hem toe, zoo dra hy kwam, voor hem werd, eer hy 'er was, zorgvuldig de beste plaats bewaard, en men ſtaarde nieuwsgierig tot hy het noodlot der *Dardanellen*, want 'er was toen Oorlog tuſſchen de *Ruſſen* en *Turken*, —— uit zynen zak hervoortbragt.

„ In het eerst was het gezelſchap niet weinig verlegen over éene zaak, wie voorleezen zou; eindelyk droeg men zulks, eenſtemmig, den ſchoolmeester op, en men zou hem vry houden van zyn halve gelag. Men kan wel denken hoe deftig deeze Voorleezer dit Ampt waarnam. De diepe toon van zyn Basſtem, de nadruk, dien hy, in elken regel, altoos op eene verkeerde plaats liet vallen, en zulk een luid leezen, dat men hem wel honderd ſchreden, in den omtrek, ver kon hooren, bragten de verwondering der Boeren tot een hoogen trap; en 't verlustigde my niet weinig, ſchoon 'er myne ooren, zomwylen, vry wat by leeden. —— Maar zo handelt de Menſch! Verwonder u over hem, 't zy uit welken hoofde het ook weezen moge, en hy zal zich aanſtonds zeldzaam gedraagen. Myn Heer de Schoolmeester; te vooren altoos de eerſte in de Kroeg, liet nu uuren lang op hem wagten; en, toen daar over een klein geſchil ontſtond, waarin zyne toehoorders hem, op een boerſchen en onbewimpelden trant, iets van vryhouden verweeten, ontſloeg hy zich, op de eerstvolgende byeenkomst, geheel van het leezen, om dat hy eene heelſche keel gekreegen had. Te gelyk *renuntieerde* hy *in optima forma* van het *Beneficie* van den vryen dronk; en bragt, daar door, het verlangende en nieuwsgierige Gezelſchap, weder, in de grootſte verlegenheid. Romanzow was, onlangs, de *Dnieper* overgetrokken, en heden zouden ze weeten, of hy nu, recht toe recht aan, op *Conſtantinopolen* los ging. Niemand durfde den Schoolmeester opvolgen, en de ſchout verzogt 'er vry van te weezen. Eindelyk was 'er één, die 'er my toe voorſloeg. Met vereenigde ſtemmen vielen ze hem allen toe. De Schoolmeester zelve, vol van dwaazen eigen waan, bad my zyn *Locum* te *occupeeren*, en ik, die niets minder verdraagen kan, dan my lang te laaten noodigen, beging den misſlag van het verzoek toe te ſtaan, en teffens den nog veel grooteren van zo goed te leezen als ik kon. Myne toehoorders ſtonden verſteld, over het onderſcheid tuſſchen my en mynen voorganger; thans verſtonden zy alles; ik ſprak de eigen naameh heel anders uit, ſchreeuwde niet, en las egter zeer verſtaanbaar. Dat was hun byna een wonder. Alle drukten en ſchudden my, dankbaar, de hand. De ſchoolmeester verzekerde, met een veelbeduidenden lach, dat myn Meester geen onkundig man moest geweest zyn; en die ganſche week door nam elk, die my ontmoette, zyne Muts wel twee duim dieper af dan gewoonlyk.

Maar den volgenden Zondag zag ik reeds ten duidelykſte,

welk een dwaazen ſtap ik, door myne bereidwilligheid of liever toegeevendheid, gedaan had. De Schoolvoogd liet zich, toen, by tyds vinden; hy verſchoen reeds vroeger dan de eigenaar van het weekblad, die het zelve altoos medebragt; was tegen zyne vrienden en bekenden ten uiterſte beleefd en ſpraakzaam; mengde, om thans verſtaanbaar te weezen, veel minder Latyn in 'zyn geſprek dan gewoonlyk, en dankte de Voorzienigheid met luide ſtemme, dat hy eindelyk verlost was van die kwaadaartige *Cathar*, welke hem, laatst, zo ontydig het leezen verhinderd had. Duidelyk genoeg gaf de man dus zyne genoegenheid, om de Nieuwstyding weder voor te leezen, te kennen. Maar te vergeefs; de Boerenkoppen waren, gelyk ze altoos zyn; het geen zy niet verſtaan willen, zal men hun nimmer doen bemerken, al putte CICERO alle zyne welſprekendheid by hun uit. Nauwlyks was de *Courant* aangekomen, of alles ſtoof op my aan, met betuiging: het was toch heel anders als ik ze las. De arme Schoolmeester meende van ſpyt te berſten; myne ontſchuldigingen maakten hem nog beſchaamder dan hy reeds was; want dezelve bragten niets anders te wege, dan dat men myn lof herhaalde: en, toen ik eindelyk het verzoek inwilligde, geviel ik, hoe veel moeite ik aanwende om myn leezen minder te doen gevallen, het Gezelſchap egter weder. Eene algemeene bede maakte my tot den beſtendigen Voorleezer: zelfs bood men my aan, my vry te houden van myn geheele gelag; 't geen ik, egter, gelyk men ligtlyk denken kan, afloeg."

Hier mede nam, gelyk het verhaal verder meldt, des Schoolmeesters nydigheid bovenmaate toe; en hy bediende zig vervolgens van allerleie middelen om de Dorpelingen afkeerig van *Gustaaf Lindau* te maaken; met dit gevolg, dat *Lindau* zig wel dra gedrongen zag weder van den Boerenſtand af te zien, en eene andere leevenswyze te verkiezen: nademaal hy, geheel tegen zyne verwagting, ondervonden had, dat ook onder deezen rang van menſchen Nyd, Vyandſchap en Wrok tot zo hoogen trap ſteigen, als ze in de weeligſte Hofſtad beklimmen kunnen.

Catechismus van 't gezond Vernuft, of Proeve van gewichtige woorden, in vatbaare verklaaringen, met voorbeelden opgehelderd, ter bevordering van volkomene en verbeterende kennis, door FRIEDRICH EBEHR. VAN ROCHOUW; *uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* J. Kok Pietersz. 1786. *In* 8vo. 93 *bl.*

Dit nuttig werkje is eigenlyk ingericht, om de Kinderen zuivere begrippen van de betekeniſſen der gewichtigſte woorden hunner moedertaal, door middel van vatbaare verklaaringen en voorbeelden, vroegtydig in te boezemen.

Tot eene proeve zullen wy mededeelen, 't geen de Schry-

ver

ver omtrent de woorden *oogmerk*, *middel*, *oorzaak* en *werking* zynen leerling onderricht:

Vr. Wat beteekent het woord oogmerk?

Antw. Dat geene, waarna men ſtreeft, dat men tracht te verkrygen.

VOORBEELDEN.

Die 't vuur opſtookt of laat opſtooken, heeft ten *oogmerk* dat het warm wordt. Die zaait of laat zaaijen, hoopt een goeden oogst. Die eet en drinkt, wil daar door verzadigd, gevoed en geſterkt worden. Die geneesmiddelen behoorlyk gebruikt, wil daar door gezond worden. Wie arbeid, wil daar voor beloond worden. Die oplet of acht geeft op iets, wil iets leeren, begrypen of verſtaan. Die Gods geboden houdt, dat is, zich daarna ſchikt, wil gelukkig worden. Alles wat iemand met ernst wil, en niet alleen ſlegts voorgeeft te willen, dat is zyn *oogmerk*, het welk hy door middelen zoekt te verkrygen; of zich daarom moeite geeft.

* * * *

Vr. Wat beduidt het woord *middel*?

Antw. Dat geene, door welkers aanwending of gebruik men iets kan verkrygen.

VOORBEELDEN.

Vuur aanſtooken is een *middel* om iets warm te krygen. Zaaijen is een *middel* om te oogſten. Eeten en drinken is een *middel* om verzadigt, gevoed, en geſterkt te worden. Geneesmiddelen om weder gezond te worden als men ziek is. Werken is een *middel* om loon te verdienen. Opmerken of opletten is een *middel* om te leeren, te verſtaan, te begrypen, of iets te kunnen doen. Zich zorgvuldig te ſchikken naar Gods geboden is een *middel* om gelukkig te worden. Straffen zyn *middelen* ter betering.

* * * *

Vr. Wat beteekent het woord *oorzaak*?

Antw. Dat geen, waar door iets ontſtaat, of uit voortgebragt wordt.

VOORBEELDEN.

God is de *oorzaak* der waereld; want 'er was geen waereld, als God 'er niet was. Het vuur *veroorzaakt* warmte. De glans der Zon is de *oorzaak* van het daglicht. De wind is de *oorzaak* van de beweeging der Wolken, het zeilen der Schepen, het draaijen der Windmoolens enz. Onmatigheid is de *oorzaak* van menigerlei ziektens. God en zyn geboden vergeten is de *oorzaak* der zonde. Gaarne onrecht of zonde doen, is *oorzaak* van veele rampen.

Vr.

* * * *

Vr. Wat is *Werking* of *Uitwerking*?

Antw. Het geen van iets, of door iets anders is ontſtaan, of voortgebragt.

VOORBEELDEN.

De Waereld, of al 't geſchapene is een *werking* waar van God de oorzaak is, of God is 't die de waereld geſchapen heeft. De warmte is een werking van 't vuur. Het Daglicht is de *werking* van de Zon. De beweging der Wolken en Windmolens, het zeilen der Schepen is de *werking* van den Wind. Menige ziekte is de *werking* der onmatigheid. De zonde of het bedreeven onrecht is eene *uitwerking* dat men God en zyne geboden vergat. Rampen zyn de *uitwerkingen* van 't onrecht of de zonde die men begaan heeft.

Dusdanige leerwyze *kan* zekerlyk van nut en voordeel zyn, wanneer men, gelyk de Schryver wel opmerkt, en in dit werkje in acht genomen heeft, zulk een hoofdwoord als een leerſtelling in dier voege behandelt, dat men eerst het ligtſte, dat daar van gezegd kan worden, zegt, en het zwaare eindelyk laat volgen, terwyl een leerling, welke dusdanig al vroeg tot zelfdenken aangeſpoord is, naderhand, behalven dat hy door betere kennis zelve geleid worde, ook in elke byzondere Wetenſchap veel meer vorderen moet, dewyl zyn opgewakkerd Verſtand, en zyn verſterkt Denkvermogen het voorgeſtelde waare en nuttige, veel ſpoediger vatten, en, nadien hy zich daar door geholpen ziet, ook in lust en genegenheid tot leeren zal toeneemen.

Nederlandſche Dicht- en Tooneelkundige werken, van het Genootſchap, onder de Spreuk: DOOR NATUUR EN KUNST. *Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1786. *Buiten het Voorwerk* 88 *Bladz. In* 8*vo.*

Eenige Kunſtminnaars, bezield met eene zuivere zucht ter bevorderling van de Dichtkunst in het algemeen en ter beſchaaving van het Vaderlandsch Tooneel in het byzonder, leveren in deeze Afgift een aantal van vyf Verhandelingen en twee Dichtſtukken. De eerſte Verhandeling getyteld, de *Onpartydige Tooneelminnaar*, is ſlechts eene inleiding, doch kentekent, reeds eenigermaate dat de Schryver zich met recht dien naam mag aanmatigen. De tweede Verhandeling gaat over de *Tweeſpraaken voor het Tooneel*, vergezeld van eene gelukkige Proeve in Verſen van dit ſoort van Tooneeloefeningen. In de derde plaats ontmoet men eene *Beſchouwing van het Treurſpel Gaston en Bayard*; in deeze Verhandeling wordt aangetoond, in hoe ver-

verre dit ſchoone ſtuk aan de Hoofdvereiſchten van het Treurſpel, van *Ariſtoteles* tot den hedendaagſchen Criticus toe, als de waare opgegeeven, voldoet. De vierde Verhandeling gaat over de *Ter zyde ſpraaken in de Tooneelpelen* wordende in deeze korte Verhandeling derzelver gebruik en misbruik klaar aangetoond. De vyfde Verhandeling beſtaat in *Gedachten na het afgeloopen Speelſaizoen van den Nederduitſchen Schouwburg te Amſterdam*, 1786. Deeze vervat eene recenſie van het uitvoeren der Tooneelſtukken in het algemeen, en alles wat tot het Tooneel eenige betrekking heeft. Dit ſtuk eindigt met twee Zangen; ten tytel hebbende *Gods Wysheid in zyne Werken*, welke vervolgd zullen worden: beide deeze Zangen zyn by uitſtek fraai, en doet dit Genootſchap eer aan. Laaten deeze weinige regel voor ons getuigen.

Ontwaak, aanſchouw, en ſpreek, Leonſche reuzengeest (*)
Waar zoude uw raad aan God hier noodig zyn geweest?
Naar wat beſtek meent gy, dat hy dat al moest vormen?
Naar 't Staatsbelang misſchien van ondermaanſche wormen?
Weet God is God, en gij, in glans en wederſchyn
Van 't purper opgegroeid, kunt ſlechts een Koning zijn.

Hoe zeer ons het Plan en de Uitvoering van deeze Kunst-Vrienden behaage, wy duchten, dat onze Natie nog niet voor zulk ſoort van Geſchriften geſchikt is. Theoretiſche Verhandelingen, hoe uitſteekend nuttig ook, vallen, helaas! nog niet zeer in den ſmaak der Nederlanderen, hoe zeer zy den besten weg openen om de ſchoone Kunſten tot hooger toppunt van volmaaktheid op te voeren. Aangenaam ondertuſſchen zal het ons zyn, zo de Voortzetting van dit nuttig Werk deeze onze vrees vernietigt.

(*) Alfonſus, Koning van Leon.

Krygsliederen van Mr. J. P. KLEYN *en Vrouwe* A. KLEYN *geboo-ren* OCKERSE, *No.* 1. *en* 2. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg. *In* 8*vo.* 32 *bl.*

Stoute en kragtige Liederen, geſchikt om het Nederlandsch hart in een edelaartig vuur van Vryheids en Vaderlands liefde te doen ontbranden. Het vierde Lied ſtrekke hiervan ten bewyze, waarin de min mede haar deel heeft.

Myn arm is jong; nog blank myn Zwaard;
Nooit zag myn oog dit veld; ——
'k Beſteeg geen brieſchend oorlogspaard;
Myn vuist doorſloeg geen Held.

Tog

Tog is myn boezem fier en ſterk'
Myn hart als Batoos hart! ——
Vlug is myn blik als 't morgenzwerk,
Zo vlammend als myn hart ——

Bathilde gorde my ten ſlag!
Haar hand ſchonk my dit paard,
'k Slaa, heur ter eer, myn eerſten ſlag,
Dit zweer ik, by myn zwaard.

Myn hart ſmagt, met verhetten dorst,
Naar het roemryk oorlogsveld!
'k Omhelze nooit Bathildes borst
Dan als een Hollandsch Held! ——

Neen nooit! vaarwel Bathilde! ik zweer
Dit zy myn Huwlykspand,
'k Omhelze u, als verwinnaar, weêr;
Of ſterf voor u en 't Land! ——

Vaderlandſche Dichtproeven door PETRONELLA MOENS en ADRIANA VAN OVERSTRAATEN. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1786. *in* 8*vo.* 16 *bl.*

Twee Dichtſtukken van twee jonge Dichteresſen. Dat van Mejuffrouw *Petronella Moens*, het kleinſte, ſteekt boven het andere verre uit in fraaiheid; ſchoon dat van Mejuffrouw *Adriana van Overſtraaten* onder de taamelyk goede kan geteld worden: en indien deeze het geluk heeft van eene goede leiding aan haare Genie te geeven, zal zy, waarſchynlyk, een natuurlyke bevalligheid aan haare onderwerpen, door middel der Dichtkunst, weeten by te zetten. Men oordeele over het eerſte uit deeze regels, de *Nederlandſche Vryheid* in den mond gelegd:

Koom! dierbre Vrede! ſteun van 't vry Gemeenebest,
Vlieg in myne armen! Gy, gy droogt myn zilte traanen;
Gy ſiert myn tuin niet met verwonnen legervanen,
Maar bloos niet; ſchoone! goud; geen bloed kost gy 't gewest.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd door Y. VAN HAMELSVELD. *Zesde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven de Voorreden*, 387 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Deel vervolgt de Hoogleeraer *van Hamelsveld* zyne overweging en beantwoording der tegenwerpingen van het Ongeloof, rakende de Wonderdaden van Jezus Christus; en daar het vorige Deel affiep met de beſchouwing der Wonderen by zynen Kruisdood voorgevallen, zo begint het tegenwoordige, met ene wederlegging der tegenbedenkingen tegen de waerheid van 's Heillands Opſtanding en Hemelvaert. Hier aen is voorts verknocht ene verdediging van de Wonderwerken der Apostelen, door Lucas, in zyn Geſchrift de Handelingen der Apostelen geheten, geboekt. En daer op verlediget zich de Hoogleeraer tot het nagaen van het geen het Ongeloof inbrengt tegen de geloofwaerdigheid der Geſchiedenisſen des Ouden Testaments; waeromtrent hy eerst het oog vestigt op het geen men tegen de Bybelgeſchiedenisſen in 't algemeen aenvoert; en verder op het geen men bybrengt, ten einde de geloofwaerdigheid van deze en gene byzondere Geſchiedverhalen kragtloos te maken. Onder het tegengaen van 't Ongeloof verſpreid zyn Hoogeerwaerde, in 't een en ander geval, meermaels een aenmerkelyk licht, over verſcheiden plaetzen der Bybelſchriften, die min of meer hare duisterheid hebben; waar van zyne opheldering van 1 *Sam.* XVI. 18 en vervolgens, in dezen, tot een voorbeeld kan ſtrekken.

„ Nu volgt, (zegt hy, de geſchiedenisſen van *Saul* overwegende) een geſchiedverhaal 1 *Sam.* XVI. 18 volgg. het welk niet alleen den vyanden der Openbaaring, maar ook den Uitleggeren moeite gemaakt heeft. Laat ons dit verhaal dan kortelyk overwegen. 1 *Sam.* XVI. 15 - 23 kunnen wy opvatten als een hoofdzaaklyk voorſtel, hoe *David* aan het Hof van *Saul* gekomen, en zyn Wapendrager geworden is, zonder dat daar uit volgt, dat dit

alles op éénen en denzelfden tyd gebeurd is. *Saul*, gekweld zynde met eene rustelooze en droefgeestige gemoedsgeſteldheid, liet, op raad zyner knechten, naar iemand zoeken, ervaaren in de Muzyk, om door ſnaarenſpel zynen geest te verligten. Zyne Hovelingen geven hem *David*, den zoon van *Iſai* aan de hand. Deeze word dan aan het Hof ontboden, 1 *Sam.* XVI. 15—21. Doch hy bleef niet lang aan 't Hof. De kwaal van *Saul* was in zyn eerſte begin misſchien nog niet zo hevig, of zy week voor eenen tyd voor de welluidendheid der Muzyk: ten minſten *David* verliet het Hof, en hoedde de ſchaapen by zynen Vader, 1 *Sam.* XVII. 15. Intusſchen ontſtaat de oorlog met de *Filiſtynen*, die 1 *Sam.* XVII. beſchreven word. In denzelven dienden drie van *David's* Broederen. Tot deezen word *David* door zynen Vader met eenigen voorraad naar het Leger gezonden, en by deeze gelegenheid onderneemt hy den kamp met *Goliath*. Thans doet *Saul* onderzoek, wie deeze dappere jongeling zyn mogt? Misſchien twyfelt de Koning, of hy niet dezelfde is, die voor eenigen tyd hem met zyn ſnaarenſpel zo veel verligting in zyne kwaal had toegebragt, het welk waarſchynlyk word uit den ſterken toon, op welken *Abner*, een Krygsoverſte van *Saul* ſpreekt, 1 *Sam.* XVII. 55: *zo waarlyk als uwe ziele leeft, o Koning, ik weet het niet.* Welke woorden ſchynen te onderſtellen, dat hier meer redenen zyn voorgevallen. Vervolgens neemt *Saul David* beſtendig aan zyn Hof, en laat hem niet wederkeeren na zyns Vaders huis, 1 *Sam.* XVIII. 2, na dat zyn Vader *Iſai* door *Saul* verzocht was, om zyne bewilliging. En thans werd hy *Sauls* Wapendrager, en ſtond by den Koning in aanzien, zo dat hy hem beminde, 1 *Sam.* XVI. 21. Hy gaf hem zelfs het bewind in verſcheiden ondernemingen tegen de *Filiſtynen*, 1 *Sam.* XVIII. 5. tot dat het gebeurde, dat de jonge Held, van zyne togten wederkeerende, door de Israëlitiſche Vrouwen wierd toegejuicht: *Saul heeft zyne duizenden verſlaagen, maar David zyne tienduizenden*, 1 *Sam.* XVIII. 6, 7. Van dat oogenblik of werd *Saul* naaryverig tegen *David*, en begon hem te haaten. Dus, dunkt my hangt het geſchiedverhaal zeer gepast aan één, in het welk de Schryver van het eerſte Boek van *Samuël*, naar de gewoonte der Heilige Schryveren, een en ander afzonderlyk opſtel in zyn werk heeft overgenomen, waaruit de ſchynverwarring haaren

ren oorſprong heeft (1). Laat ons nu hooren, wat men tegen het verhaal inbrengt? Het is van geen belang, dat de Schryver van *la Bible enfin expliquée* zegt (2), dat 1 *Sam.* XVII, de geſchiedenis afgebrooken voorkomt, en dat de gewyde Schryver te ſchielyk overgaat van *Sauls* krankzinnigheid, gelyk hy het noemt, tot oorlogs verrichtingen. Onze gegeeven opheldering heeft deeze tegenwerping reeds beantwoord. Zyne overige tegenwerpingen, aangaande het ongelooflyke van den Reus *Goliath*, zyn reeds opgelost in het III *Deel*, *Bladz.* 88. —— Maar nu is 'er eene zwaarigheid; *David* is *Sauls* Wapendrager 1 *Sam.* XVI. 21. en hy gaat, als de Koning te veld trekt, na huis, om zyns Vaders ſchaapen te weiden? „ Dit is eene onoverwinlyke zwarigheid," ſchryft de Ridder *Michaëlis*, „ten „ minſten ik weet ze niet op te losſen (3)." *Hezel* merkt aan, dat *Saul* liever den titel van *Wapendrager* aan *David* kan gegeeven hebben, dan dat hy daadlyk dit ampt zou hebben waargenomen, en dat *Saul* niet ligtelyk *Davids* perſoon, die hem van zo veel dienst was in zyn ongemak, zal bloot geſteld hebben aan de gevaaren van den oorlog. Volgens onze boven opgegegeeven hoogst waarſchynlyke onderſtelling is alle zwarigheid weggenomen. *David* was *Sauls* Wapendrager nog niet. Hy wierd zulks eerst, na dat hy, den *Filistyn* overwonnen hebbende, beſtendig aan het Hof bleef. Nu kan men ook begrypen, hoe de onvriendlyke berisping van *Davids* oudſten broeder aan hem gedaan 1 *Sam.* XVII. 28, plaats heeft kunnen hebben, die men anders zeer ongerymd vindt, om dat *David*, als *Sauls* Wapendrager, by den Koning moest zyn, en men het hem niet kwalyk kon nemen, dat hy zich by het Leger vervoegde. Ook heldert zich de zwarigheid op, dat *David*, op het zien en hooren van de beſchimping van *Goliath*, zich niet tot den Koning, maar tot Volk, vervoegt, en vraagt, of 'er geene belooning, en welke? door den Koning was voorgeſteld aan den genen, die de eere van Israëls Volk en Is-

„ (1) Vergelyk het II. *Deel Bladz.* 76. Men voege hier by den Heer HEZEL *ad h. l. pag.* 340. die ook voor de Echtheid van dit verhaal pleit."

„ (2) *Pag.* 304."

„ (3) De ſpotternyën van den Schryver van *la Bible enfin* enz. *pag.* 305 verdienen onze oplettendheid niet."

Israëls God zou handhaaven (4)? *David* was slechts een korten tyd ten Hove geweest, en had daar alleenlyk door zyne Harp *Sauls* kwaal verligt; kon hem dit nu vryheid geven, om zo terstond tot den Koning te gaan? —— Maar men verwondert zich ook dat *Goliath* 40 dagen lang het Israëlietisch Leger uitdaagt, en dat niemand deezen hoon tracht te straffen! Ik vind hierin echter niets ongelooflyks. Indien zich iemand met den Heer *Michaëlis* aan het rond getal van 40 dagen stoot, kan men zeggen, dat een rond getal voor een bepaald getteld is, gelyk meermaalen gebeurt. Maar boven dien, waarom kan het niet zyn, dat *Goliath* juist 40 dagen zyne beschimpingen herhaald had? Het is zonderling, maar niet ongelooflyk. Vraagt iemand, waarom hebben de *Filistynen*, wier moed zeer moest wassen, ziende de bevreesdheid der Israëliten voor hunnen Kampvechter, het Israëlitisch leger geen slag geleverd? die bedenke dat het geheel iet anders is, één man tot eenen tweestryd uitdagen, of een geheel Leger uitdagen. Ook kunnen de *Israëliten* zo voordeelig gelegerd geweest zyn, dat de *Filistynen* den aanval niet hebben durven waagen.

„Eindelyk, 'er is geene zo groote reden van verwondering, dat iemand, geduurende al dien tyd, onderstaan durfde, zich met *Goliath* in een tweegevecht in te laaten. *Goliath* was niet alleen groot en sterk van lichaam, maar ook een Krygsman van zyne jeugd af, vs. 33. Hy had eene wapenrusting, die aan de *Israëliten* vreeslyk moest voorkomen. Tot hier toe vinden wy in de *Israëlitische* geschiedenissen geen voorbeeld van een tweegevecht. En eindelyk, *Saul* was het, van wien men dit had kunnen verwachten, dat hy den *Filistyn* zou hebben bevochten; maar zyn moed was thans niet meer dezelfde als te vooren, toen *de Geest des Heeren nog veerdig* over hem was. Daar was dan nie-

(4) Deeze vraag van *David* heeft den *Deisten* (la *Bible enfin* enz. *pag.* 306.) aanleiding gegeeven om hem met eene zwarte kool te tekenen, als die deeze stryd ondernam, niet uit liefde tot het Vaderland, maar uit winzucht. Doch het geschiedverhael begunstigt deeze gedachten geenszins, *David* hoorde deeze woorden van het Volk onder malkander, 1 Sam. XVII. 25. en daarop zegt hy: *Wat zal men* enz. Zyne meening is: Zou men nog belooningen moeten voorstellen, daar deeze *Filistynen* de Slagorde van Israël hoont? Hier zyn geene belooningen van node. De yver voor God en het Vaderland moeten hier elk aanvuuren."

niemand, die den tweestryd waagde, tot dat *David* in het Leger kwam, en zich de kroon, die hem was toegedacht, waardig betoonde (5). Daar is dan geene reden, om dit verhaal 1 Sam. XVII. 12—31, voor ingeschooven te houden. Ik beken, de LXX, zegt men, lezen deeze *verzen* thans niet, en zy ontbreeken in den Vaticaanschen Tekst derzelven, maar *Josephus* heeft ze echter reeds gelezen, en in zyne geschiedenissen overgenomen. ——— De Oordeelkundigen hebben ook getwyfeld aan de echtheid van vs. 41. (6), daar gezegd word, dat *Goliath David te gemoete ging* enz. Men meent dat dit hier te vroeg gezegd word, en dat het hetzelfde is, het geen vs. 48 voorkomt, doch ook voor deeze gedachten is geen genoegzaame grond. Wanneer de *Filistyn* iemand uit het Israëlitisch Leger zag te voorschyn treden, zo ging hy natuurlyk hem te gemoet, maar nader gekomen, vind hy eenen jongeling met eenen slinger gewapend. Dit geeft aanleiding tot die bitze en hoonende woorden, die hy *David* voorwerpt, maar door deezen moedig beantwoord worden. Na het eindigen van deeze redenen, treed nu de *Filistyn* toe, getergd door *Davids* koenheid, om den roekeloozen jongeling berouw te doen hebben van zyn bestaan vs. 48. Dus hangt alles zeer wel saamen, en 'er is geene herhaaling van het zelfde. ——— De uitkomst van het tweegevecht was glorieryk voor *David*, hy trof den *Filistyn* met eenen slingersteen, en doodde hem vervolgens met zyn eigen zwaard vs. 49, 50. vergelyk ons III *Deel. Bladz.* 89, 90. Het 50ste *vers* is hier wederom by sommigen verdacht, doch meest, om dat het in het Vatikaansche Handschrift der LXX ontbreekt, het welk echter geene genoegzame reden is. Schynt het bericht korter saamgevat te hebben kunnen zyn, men bedenke, dat men eene geschiedenis leest, niet opgesteld naar onze regelen; eene geschiedenis, die de gewyde Schryver uit een oud gedenkstuk heeft overgenomen, waaruit ook het onderscheid van styl in dit Hoofdstuk kan verklaard worden. ——— Men heeft in het byzonder een vermoeden tegen de echtheid van het 24ste *vers*: *Daarna nam David het hoofd des Filistyns, en bragt het na Jerusalem: maar zyne wapenen leide hy in zyne tente. Jerusalem* behoorde toen

(5) Vergelyk HEZEL *ad h. l.*

(6) EICHHORN *Inl. in 't O. T. II. D. bl.* 529.

toen nog niet aan de *Israëliten*, maar was in de magt der *Jebuſiten* (7) *Goliaths* zwaard vind men naderhand, 1 *Sam.* XXI. 10. in den Tabernakel. Hoe zal men deeze zwarigheden wegruimen? Men verklaart ze dan voor eene inlaſching (8). De Heer *Michaëlis* (9) volgt liefst *Joſefus*, die dus leest. *Hy bragt het hoofd van Goliath in zyne tent, maar zyn zwaard wydde hy aan de Godheid.* Doch men kan zeer wel de lezing van den Tekst behouden, als men gelooft dat dit *Hoofdſtuk* een byzonder opſtel is, het welk de gewyde Schryver in zyn werk heeft ingelaſcht: en het welk verhaalt, niet wat *David* terſtond, maar wat hy naderhand, toen hy tot de regeering gekomen was, en *Jeruſalem* tot zyne Hoofdſtad gemaakt had, gedaan heeft. Toen bragt hy het hoofd, dat is, het bekkeneel van *Goliath* na *Jeruſalem*, en lag zyn zwaard in zyne tente, dat is, in zyn Paleis, op den Burgt *Sion*, die meermaalen *Davids tente* genoemd word Ps. CXXXII. 3. (10). Eindelyk, uit onze opheldering deezer geſchiedenisſe, kan nu reden gegeeven worden, dat *Saul David* niet kende, maar, na het verſlaan van den *Filiſtyn*, onderzoek na hem en zyne afkomst deed. Vergelyk ons II *Deel Bladz.* 76, 77."

„ (7) *La Bible enfin* enz. *p.* 303.

„ (8) EICHHORN *l. c. bl.* 531. DATHE *ad h. l.*

„ (9) *Oost. Bibl.* VII. *D. bl.* 165.

„ (10) VENEMA *Hist. Eccl.* T. I. *pag.* 412.

De Verborgenheid, die van alle eeuwen en geſlachten verborgen was, openbaar gemaakt, door het Euangeli: of de eindelyke gelukzaligheid aller menſchen, voornaamlyk bedoeld in het plan van God, het welk in de Schriften van het N. T. voorgeſteld, en aan J. CHRISTUS *ter uitvoering is toebetrouwd. Door eenen algemeenen Menſchenvriend.* (*) *Uit het Engelsch vertaald door* P. VAN HEMERT. *Te Rotterdam, by de* Leeuw *en* Krap, 1786 *Behalven de Voorreden* 328 *bladz. In gr. octavo.*

Ter voorkominge van misverſtand, geeft de Schryver van dit Stuk, by den aenvang, eene onderſcheidenlyke verkla-

(*) Uit een laater Geſchrift van dezen Schryver, getyteld *The*

klaring van 't gevoelen door hem in dezen beweerd. Met te ſtellen, *dat alle menſchen, overeenkomſtig met het plan der Schriftuur, in het einde zekerlyk gelukzalig zullen worden*, wil ik, zegt hy, „ niet leeren, dat alle men„ ſchen in dien ſtaat, welke naast op den tegenwoordi„ gen volgt, tot de genieting van gelukzaligheid zullen „ toegelaaten worden. — Ik ontken ook niet, dat vele „ menſchen in den naastvolgenden ſtaat van aanwezen„ heid ongelukkig zyn zullen, en wel, in een grooten „ trap, en voor een langen tyd, in evenredigheid met de „ zedelyke verbastering, welke zy in dezen ſtaat hebben „ aangenomen. —— Wyders wil ik niet begreepen wor„ den te bedoelen, dat zy in dit zalig lot zullen deelen, „ voor dat zy allen van hunne zedelyke verkeerdheid ge„ nezen, en, tot eene deugdzame zielsgeſteldheid te rug „ gebragt zynde, voor den hemel bekwaam gemaakt zyn." Onze Autheur, dit breeder ontvouwd en beredeneerd hebbende, drukt zich verder ſtellig in dezervoege uit. „ Al„ les wel ingezien zynde, komt, het geen ik voor heb te „ bewyzen, hierop neder, dat het plan van de Openba„ ring de gelukzaligheid van 't geheele menschdom, als „ deszelfs groote en uiterſte einde, ten grondſlage gelegd „ heeft; dat het zelve trapswyze tot dit einde leidt, en „ dat 'er niets aan de volmaking hiervan ontbreken zal, „ wanneer het plan volkomenlyk vervuld is. Sommige „ menſchen zullen, ingevolge van de uitvoering van dit „ plan, zoo als het door Gods Zoon beſtierd wordt, in „ dezen tegenwoordigen ſtaat, geſchikt en bekwaam wor„ den, om zulke vorderingen in deugd te maken, (wel„ ke de eenige voorbereiding voor gelukzaligheid is,) dat „ zy in den naastvolgenden ſtaat terſtond tot de genieting „ derzelve zullen werden toegelaaten. Anderen, die on„ der alle de middelen, welken ten hunnen aanzien in de„ zen tegenwoordigen ſtaat gebruikt zyn, getoond hebben „ ongeneeslyk te zyn, zullen in den naastkomenden, in „ plaats van gelukkig, by uitſtekendheid ellendig zyn; „ niet, om ten einde toe zoo te blyven, maar om van „ hunne dwaasheid overtuigd, en tot eene deugdzame „ ziels-

The benevolence of the Deity fairly and impartially conſidered, is 't gebleken, dat de Opſteller van dit Stuk zy *Charles Chauney* D. D. oudſte Predikant van de Hoofdkerk te Boston, in Noord-America.

„ zielsgeſteltenis gebragt te worden: en dit, onderſtel ik, „ zal de uitwerking van de toekomende ſmerten ten aan„ zien van velen zyn; waarvan het gevolg zyn zal, dat „ zy, hier door voor gelukzaligheid vatbaar geworden „ zynde, daadlyk zalig worden. Ook kunnen 'er nog an„ dere ſtaten zyn, voor dat het plan van God voltooid, „ het menschdom over het geheel van zyne zedelyke wan„ gedragingen genezen, en langs dezen weg geregtigd is „ tot en in ſtaat geſteld voor de genieting van eeuwige „ gelukzaligheid. Dan, of 'er meer andere dergelyke ſta„ ten, behalve den naastvolgenden zyn, of niet; —— „ of hoe vele ſtaten ſommige der byzondere leden van 't „ menschdom moeten doorgaan, —— en van hoe langen „ duur dezelve wezen zullen; dit is zeker, dat het ge„ heele plan is ingericht, om aan het groote oogmerk „ van eeuwige gelukzaligheid dienstbaar te zyn, en ein„ delyk daarin zal uitlopen. Zo dat de Zoon van God, „ der menſchen Zaligmaker, zyn ambt in de handen van „ den Vader, welke Hem het zelve aanbetrouwd heeft, „ niet zal overgeven, voor en al eer Hy ten vollen zich „ van zyne verpligtingen in de uitvoering van 't zelve „ gekweten, en alle menſchen in den hemel zal geplaatst „ hebben, wanneer God alles in allen zyn zal."

's Mans ſchriftmurbewyzen, voor dit zyn gevoelen, worden verder gerangſchikt onder de zes volgende voorſtellingen.

„ 1. Zedert dat de zonde door den eerſten mensch Adam in de waereld gekomen is, is Jeſus Kristus de Peſoon, door wien en wiens wille, de gelukzaligheid voor iedr mensch, hoofd voor hoofd, verkrygbaar is.

„ 2. De gehoorzaamheid van Kristus, en inzonderheid zyne gehoorzaamheid tot den dood, na dat Hy ons vleesch in de volheid des tyds had aangenomen, is de grond d reden, waarop het Gode behaagd heeft, de gelukzaligheid voor elken nakomeling van Adam verkrygelyk te maken.

„ 3. Kristus ſtierf, niet ſlegts voor een uitverkoren getal van menſchen, maar voor het algeheele menschdom zonder eenige uitzondering of bepaling.

„ 4. Het is het voornemen van God, overeenkomſtig zyn welbehagen, dat het *geheele* menschdom, in gevolg van den dood, welken zyn Zoon Jeſus Kristus ondergan heeft, *zekerlyk in het einde aller dingen zal behouden worden.*

„ 5. Als

„ 5. Als een middel, om de menschen bekwaam te maken voor de Zaligheid, wil God hen allen, door *Jesus Kristus*, het zy vroeger, het zy later, in *deezen tegenordigen ſtaat*, of in *eenen anderen*, wederbrengen tot eene *gewillige* en *gehoorzaame onderwerping* aan zyne zedelyke regering.

„ 6. De taal, die de Schrift gebruikt, met opzigt op de geenen, welken TE RUG GEBRAGT of HERSTELD worden, ingevolge der bemiddelende tusſchenkomst van *Jesus Kristus*, is van die natuur, dat ze ons duidelyk te kennen geeft, dat het ALGEHEELE MENSCHDOM, *zonder uitzondering van één eenigen*, TE RUG GEBRAGT en HERSTELD worden zal."

Onder deze zes voorſtellingen, brengt de Autheur de plaetzen der Heilige Schrift, die het hier beweerde, zyns oordeels, begunſtigen; en ſtelt dezelven, door eene oordeelkundige verklaring en juist ingerichte ſchikking, op zodanig eene wyze voor, dat ze te zamenloopen om deze ſtelling, onderling, te verſterken. Uit dien hoofde begeert hy ook dat men de hier aengevoerde ſchriftuurbewyzen, niet afzonderlyk, de ene van de anderen, maer in hun onderling verband beſchouwe. „ Het geen waarop ik, „ *zegt hy*, als op een eigenlyk betoog myner ſtelling, in „ de tegenwoordige zaak, my verlaat, is het beſluit, het „ welk alle deze texten, niet afzonderlyk beſchouwd, „ maar in één vereenigd oogpunt, doen maken: ſchoon „ mogelyk de meeste van dezelve afzonderlyk genomen, „ ongemeene kragt zullen blyken te hebben, en ſommi„ gen, ook alleen op zichzelven, de zaak ſterk bevesti„ gen." — Hy ſtelt wyders dit alles, met veel beſcheidenheid, aan 't oordeel des onpartydigen Lezers voor; en men zal veelligt beter in ſtaet zyn, om over het zwakke en ſterke van dit zyn gevoelen te oordeelen, wanneer een volgend ſtuk het licht zal zien, „ waerin hy, (gelyk hy „ betuigt,) zyn best zal doen, om zyne ſtelling verder „ te verſterken, door tot byzonderheden over te gaan, „ en de bewyzen, die men voor het tegendeel aanvoert, „ te ontzenuwen:" welk tweede Stuk de Heer Vertaler insgelyks eerlange ſtaet af te geven.

J. L. VAN MOSHEIM, *Geſchiedenisſe van de Vyanden van van den Christelyken Godsdienst. Uit deszelfs Voorlezingen uitgegeven, en tot op den tegenwoordigen tyd vervolgd, door* M. G. WINKLER, *Diacon en Vrydagprediker van de Kerk van het Heilige Kruis te Dresden, als ook Medelid van de Societeit der Christelyke Liefde en Wetenſchappen aldaar. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD, *S. S. Th. Dr. en Prof. te Utrecht. Te Arnhem, by* J. H. Moeleman, 1785. *Behalven de Voorreden enz.* 492. *bladz. in gr. octavo.*

Onder dezen Tytel word ons een Geſchrift aengeboden, 't welk voorkomt als een eerſte Deel der Voorlezingen des Hoogleeraers *van Mosheim*, over *de Waerheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst.* Men heeft het aen te merken, als ene Voorbereiding, die ons de beſtryders van den Christelyken Godsdienst, mitsgaders de manier, op welke zy zich tegen denzelven aenkanten, leert kennen; welke kundigheden dienen, om ons te doen opmerken, wat men in agt behoort te nemen, om hun den vereischten tegenſtand te bieden. Ter nadere aenwyzinge hiervan is het verdere gedeelte van dit Werk, dat ook eerlang in 't Nederduitsch het licht zal zien, geſchikt, als waerin de Hoogleeraer zich verledigt, om te toonen, hoe men het bewys van de Waerheid en Godlykheid der Heilige Schrift ten bondigſte hebbe voor te dragen en aen te dringen; mitsgaders de voornaemſte dwalingen dier beſtryderen ten krachtigſte te wederleggen.

Naer deze inrichtinge bepaelt zich dit eerſte gedeelte tot het ontvouwen van de gevoelens der zulken, die den Christelyken Godsdienst verwerpen; het zy dat ze denzelven openlyk voor valsch verklaren, of dien als niet wel gegrond trachten te doen voorkomen, of in een twyfelachtig licht ſtellen. Hieromtrent komen in aenmerking, eerst dezulken, die den Christelyken Godsdienst vyandig geweest zyn, van deszelfs oorſprong tot op de tyden der Hervorming; en vervolgens de zodanigen, die denzelven beſtreden hebben, zins de Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd. —— De Eerwaerde *Winkler* heeft, by de uitgave van dit Werk, ten zorgvuldigſte toegezien, om een naeuwkeurig affchrift van des Hoogleeraers Voorlezingen, over dit onderwerp, te vervaerdigen; en zich daerbenevens bevlytigd, om het zelve in alle deelen volle-

lediger te maken; wel inzonderheid, met betrekking tot de latere voorſtanders van het Ongeloof, die nae des Hoogleeraers dood opgekomen zyn: waerdoor dit leerzame Geſchrift, van den oordeelkundigen *Mosheim*, nog ene merkelyke aenwinst van uitgebreider nuttigheid verkregen heeft.

In de opnoeming der Vyanden, die onder de eerſte Afdeeling behooren, bekleeden de *Jooden* natuurlyk de eerſte plaets; en, op de ontvouwing van derzelver gronden, volgt de overweging der beginzelen, uit welken de Heidenen den Christelyken Godsdienst beſtreden; waaromtrent drie verſchillende ſoorten van Vyanden onderſcheiden opmerking vorderen: de Overheden, de Priesters en de Wysgeren. De groote verſcheidenheid van grondbeginzelen onder de laetstgenoemden, welken, uit dien hoofde, zich op verſchillende wyzen tegen den Christelyken Godsdienst verzetteden, noopt onze Schryvers om vooraf de Heidenſche Wysgeren in 't algemeen te beſchouwen, en vervolgens afzonderlyk het oog te vestigen, op dezulken die den perſoon des Verlosſers niet beſchimpten, en de zodanigen, die hem daadlyk onteerden. Naest dezen komt *Muhamed* in aenmerking; en wat later, te weten in de dertiende Eeuw, vertoonen zich Deïsten, die Aristoteliſche Wysgeren waren, welken den Christelyken Godsdienst voor valsch verklaerden, om dat zy de Aristoteliſche Wysgeerte, daar mede niet overeen te brengen, voor onoploslyk en onwederſpreekbaer hielden; 't welk zy, toen de Kerk hun geweldigen tegenſtand bood, eerlang niet meer openlyk, maer zydlings en langs omwegen, inboezemden. En hier mede loopt de eerſte Afdeeling ten einde.

Onder de tweede Afdeeling, beginnende met de dagen der Hervorminge, word onze aendacht eerst gevestigd op etlyke Schryvers van dien tyd, welken den geopenbaerden Godsdienst, op ene listige en bedekte wyze, poogden verdacht te maken. Verder leid men ons ter beſchouwinge der leerwyze van *Karteſius*, *Hobbes* en *Gaſſendus*. Men heeft *Karteſius* niet te verdenken, en van *Gaſſendus* het beste te vermoeden; maer 't is ten hoogſte twyfelachtig, of *Hobbes* een Christen ware. Wat hier van zy, hunne leerwyze heeft, ten deele door misbruik, ten deele uit eigen aert, aenleiding gegeven tot het hernieuwen van het *Atheïsmus*, de Godverloochening, het *Deïsmus*, de Verwerping der Openbaring, en het *Scepticismus* of de Twyfelary. Aen dit voorſtel is gehecht ene korte Historie

der

der Wysgeerte in de achttiende Eeuw; en hieraen volgt eene onderscheidenlyke beschouwing van de latere *Atheïsten*; voorts van de *Sceptici*, en wyders van de *Deïsten*, die in vroegere en latere, voor en nae het jaer 1724, geschift worden: strydende de eerste min geregeld dan de laetste; tot welke laetsten inzonderheid behooren, *Collins*, *Woolston*, *Mandeville* en *Tindal*. Hier by komt nog een berigt van etlyke Deïstische Schryvers, ook in onze dagen, die minder opmerkingswaerdig zyn, daer ze veelal slechts, uit de Schriften hunner Voorgangers, hunne tegenwerpingen ontlenen, en dezelven alleen in een nieuw *a la modisch* kleed steken. —— Men verleent ons hier een, naer den aert der Schriften, korter of uitvoeriger verslag dezer Schryveren; en draegt ons verder, ten besluite dier beschouwinge, nog enige algemene aenmerkingen over de Deïsten voor. In deze aenmerkingen gaet de Schryver na, de onderscheiden soorten van Deïsten; wat men voornaemlyk in hunne Schriften hebbe gade te slaen; en hoe dezelven, onder de nadeelen die zy te wege gebragt hebben, ook van ter zyde de zaek van den geopenbaerden Godsdienst begunstigd hebben, door, hunnes ondanks, aenleiding te geven, tot het opstellen der voortreffelykste verdeedigschriften voor de Waerheid en de Godlykheid der Openbaringe. Tevens ontvouwt ons de Opsteller dezer aenmerkingen de voornaemste bronnen, waer uit de nadeelige gevolgen van het Deïsmus, ook in onze dagen, voortspruiten. —— En daeraen volgt een beknopt bericht van enige gemaekte schikkingen, door 't aenleggen van Genootschappen, om den voortgang en de verspreiding van 't Ongeloof, zo veel mogelyk, te stuiten, en te keer te gaen.

Op zodanige eene manier ontvouwt ons dit Geschrift de wyze, op welke de vroegere Jooden en Heidenen, mitsgaders *Muhamed*, den Christlyken Godsdienst bestreden hebben; en toont ons tevens langs hoe vele verschillende wegen het Ongeloof, en wel inzonderheid het Deïsmus, zich, tot in onze dagen, tegen denzelven aengekant heeft. Nu komen nog, ter voltooijinge van dit Stuk, in overweging, de latere Joden, Muhamedanen en Heidenen; ter welker beschouwinge het overige gedeelte van dit Geschrift opgesteld is. In het zelve word ons voorgedragen, hoe ieder dezer opgenoemde Volken zich over den Christlyken Godsdienst uitlaet; en wat men omtrent elk hunner ten dezen opzichte in agt hebbe te nemen. By de overweging van de Godsdiensten der Heidenen, komt laetstlyk

lyk nog wel byzonder in opmerking de Godsdienst der *Chinezen*; als welke zo zeer op zich zelven ſtaet, dat men dien met de Godsdienſten van de overige Heidenen niet kunne verenigen; waerom dezelve hier, ten ſlot van dit Geſchrift, nog afzonderlyk overwoogen word. —— Men vindt des in dit Geſchrift ene doorloopende ontvouwing van de verſchillende denk- en handelwyzen der beſtryderen van onzen Chriſtelyken Godsdienst, door alle tyden, die vele leerzame onderrichtingen desaengaende behelst.

Om nu, na dit berigt, nopens het beloop en den inhoud dezer Voorlezingen van den Hoogleeraer *Mosheim*, door den Eerwaerden *Winkler* vermeerderd, nog eene byzonderheid uit dezelven mede te deelen, zullen wy den Lezer onder 't oog brengen, 't geen ons hier gemeld word, wegens den *Volksgodsdienst der Chinezen*. Wy zeggen bepaeldlyk den *Volksgodsdienst*, om dat dezelve wel te onderſcheiden is van den *Staatsgodsdienst*, die genoegzaem alleen op het *Staetkundige* uitloopt, en voorts tot het *Deïsmus* te betrekken is; als mede van den *Godsdienst kunnen Wysgeren*, die gewoonlyk een *Pantheïsmus* voorſtaen, dat na genoeg met het ſtelzel van *Spinoza* overeenkomt; wordende wyders de *Afgodendienst* onder de Chinezen alleen geduld, en uit Staetsinzigten toegelaten. Wat nu bepaeldlyk den opgenoemden *Volksgodsdienst* betreft, dezelve is, naer dit bericht, een van de eenvoudigſten, die ooit in de waereld zyn voorgeſchreven.

„ Zy beſtaet, (dus luid het bericht,) uit zeer weinige, Geloofs- en Levensſtellingen. Er zyn alleen eenige Geloofsleerſtukken, 1.) dat 'er een eeuwige, grbote, almagtige Geest is, die in den zichtbaaren Hemel TIEN woont, en alles regeert. Van deezen grooten Geest en zyne volmaaktheden hebben de Chineezen alleen een duister begrip, en zy moeten hem voor den geenen houden, van wien geluk en ongeluk afkomt, en, hoewel zy hem niet kennen, zoo moeten zy hem echter eerbewyzingen toebrengen, maar geenen eigenlyk zoo genaamden dienst bewyzen. Zy moeten 2.) geloven, dat onder deezen Geest een aantal van Ondergeesten ſtaan, die, uit naam van deezen grooten Geest, de deelen der Aarde, Bergen, Watervloeden, Zeeën en Landſtreeken zegenen. Dit is hunne geheele Geloofsleer. Hier mede is een klein aantal van Levensplichten verbonden, die niet zwaar zyn. De Levensleer vervat de plichten van den eenen mensch, jegens den anderen. Zy worden niet onder-

derwezen, hoe zy hunne kwaade gewoontens uitroeijen, en de begeerten beteugelen moeten; maar 'er word hun alleen bevolen, den Landbouw naarſtig waar te nemen, en de Zywormen te voeden. De Ouders moeten hunne Kinderen wel opbrengen, en de Kinderen den Ouderen gehoorzamen; Broeders en Zusters elkanderen beminnen. Daar by komt nog het gebod van matigheid. Veele van deeze Levensplichten zyn door de Rykswet bevolen. De gehoorzaamheid der Kinderen, jegens de Ouders, en de goede opvoeding der eerſte is een Rykswet. Wanneer een Zoon misdoet, dan word de Vader mede geſtraft, en wel daarom, dewyl hy hem niet beter heeft opgebragt. In tegendeel is aan de Ouderen het grootſte gezag over hunne Kinderen toegeſtaan, en wanneer een Vader zyn Zoon aanklaagt, en hem van ongehoorzaamheid jegens hem beſchuldigt, word hy aan het leven geſtraft. Op de dronkenſchap is insgelyks eene Levensſtraf geſteld.

„ By zodanige omſtandigheden is het geen wonder als de Chineezen een eerbaar leven leiden. Van toekomende ſtraffen en belooningen weten de Chineezen niets. Aardsch geluk of ongeluk zyn de beweeggronden van hunne handelingen. Die TIEN beledigt, die moet ziektens, ſlecht gewas, of andere tegenſpoeden vreezen. Zy hebben geen Tempels noch Altaaren. De Keizer is te gelyk de Hoogepriester van het Land, die alleen TIEN jaarlyks een offer brengt, maar hy offert ſlechts een weinig Ryst. De Stadhouders van het Land zyn ook te gelyk Priesters, maar die alleen aan de Ondergoden even zodanig een jaarlyks offer, gelyk de Keizer, brengen. Hun Godsdienst is zeer eenvoudig; zy hebben geene Feesten. Alle veertien dagen is 'er eene vergadering, in welke de Keizer zelve en de Stadhouders prediken; dat is, eene korte vermaaning aan het Volk doen, dat het de levensplichten, die het verplicht is waar te nemen, zorgvuldig mag uitoefenen. (*) Tot deeze Godsdienſtige vergaderingen kan nog mag de vereeringe der Voorouderen en van den Wysgeer KONFUCIUS gebragt worden. Een ieder Geſlacht in *China* is verplicht, om op zekere tyden, in eene zaal, die men de zaal der Vaders en Voorouders noemt, te vergaderen, en om aldaar zynen Voorouderen, wier namen op kleine opgehan-

(*) Er zyn niet meer dan 16 regelen, welke aan het Volk den 1 en 15 van elke maand door de Mandarinen of Overigheidsperſoonen verklaard worden.

hangene tafelen ſtaan, een zeker ſoort van eerbewyzing te betoonen, die aan een Offerande en Afgodsdienst gelyk is. Men werpt zich voor de tafelen neder, waar op de namen der Vooronders geſchreven zyn, men laat beesten ſlachten, men ſteekt goud papier in de brand, ter eere van de Vaders; men belooft zich, dat TIEN deeze tekenen van eerbied en liefde belonen zal. (†) Bykans even zodanige tol van eerbewys moeten alle Geleerden aan den grooten Leermeester van het geheele Ryk, den wyzen KONFUCIUS, opbrengen. —— Dit is de geheele Godsdienst der Chineezen. (§)

(†) Over deeze Ceremonien is voor eenigen tyd ongemeen in de Roomſche Kerk getwist geworden. De Jeſuiten zeiden, dat deeze Ceremonien enkel Staatkundige gebruiken waren, waar door den levenden de eerbied, jegens de Ouders, des te ſterker moest ingeboezemd worden. De Dominikaanen integendeel beweerden, dat het een waare Afgodsdienst is, die met den Chriſtelyken Godsdienst niet beſtaan kan.

(§) Van de Zedeleer der Chineezen heeft wylen MOSHEIM zeer ſchoone en breedvoerig in het II Deel van zyne Zedeleer der H. Schrift bl. 327-385 gehandeld, en het Karakter van KONFUCIUS geſchilderd.

Nodig antwoord op het zeer onnodig Request aan het Conſiſtorie ingeleeverd, door eenige Leden der Lutherſche Gemeente. Te Amſterdam by D. M. Langeveld *1786. In gr. octavo 54 bladz.*

Zommige Leden van de Lutherſche Gemeente te Amſterdam, een argwaen tegen eenige Leeraers dier Gemeente opgevat hebbende, als of dezelven in hunne leerwyze tot onrechtzinnigheid vervielen, en van de leer der Symboliſche Boeken der Lutherſche Kerke afkeerig waren, hebben eerst een Voorſtel aen de gezamentlyke Leden der Gemeente afgegeven, ten einde hen op te wekken, om met hun voor de zuiverheid der Leere te waken; en vervolgens een Request deswegens, behelzende hunne bezwaren, ingeleverd, aen het Weleerw. Conſiſtorium der Lutherſche Gemeente binnen Amſterdam. —— Dit Voorſtel, benevens het Request, in openbaren druk gemeen gemaekt, heeft een Voorſtander dier verdacht wordende Leeraren, anderwerf, ter perſe gelegd, en, met zyne aenmerkingen daer on-

onder geplaetst, in 't licht gegeven; waer door men die ſtukken, te gelyk met derzelver beantwoording, in de voornaemſte byzonderheden, onder het oog krygt. In deeze beantwoordende aenmerkingen toont derzelver Opſteller, ten duidelykſte, de verregaende onkunde van hun, die deze ſtukken vervaerdigd hebben, zo ten aenzien van 't geen eigenlyk tot de Rechtzinnigheid al of niet behoort, als met betrekking tot de leerwyze der Leeraren, die zy op 't oog hebben. By deze onkunde vertoont zich in die ſtukken, naer uitwyzen dezer aentekeningen, alomme een geest van kwaedaertigheid, welke dit Voorſtel en Request een des te haetlyker aenzien geeft. Men kan, (de byzondere dryfveren van dit woelen daer latende,) uit het geheele beloop genoegzaem afleiden, dat de nieuwere leerwyze dezer Leeraren aen enige Leden, die aen den ouden prediktrant gewoon en als verſlaefd zyn, mishaegt, en dat ze, by gebrek van ene oordeelkundige onderſcheiding, in den waen gebragt zyn, dat alles, wat niet op den ouden trant voorgeſteld word, tegen de Regtzinnigheid aenloopt. Men heeft meermaels ondervonden, dat de rechtzinnigheid of onrechtzinnigheid der Leeraren beoordeeld wordt, alleen uit de ſpreekwyzen en de manier van voordragen, zonder dat men acht geeft, op den wezenlyken inhoud der Leere, welke zy predikken. Het komt ons voor, dat dit in dezen grootlyks plaets heeft; en voor 't overige zyn de bezwaren dezer Leden hier te berde gebragt, zo als de Opſteller dezer aenmerkingen doet zien, geenzins van dien aert, dat de beſchuldigde Leeraers verdacht gehouden kunnen worden van aen te gaen tegen de door hen bezworene leer der Kerke, dat is der Symboliſche Boeken, naer welken de Rechtzinnigheid te beoordeelen is.

Predikatie over de bewyzen voor de Leer der Heilige Drieëenheid, gehouden in Amſterdam, den 25 *Juny*, 1786. *Door* A. STERK, *Leeraar in de Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenis te Amſterdam. Te Amſterdam by* D. M. Langeveld, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 32 *Bladz. in gr.* 8vo.

Onder de boven aengeduide bezwaren tegen enige Lutherſche Leeraers, komt wel inzonderheid in opmerking hunne leerwyze wegens de Heilige Drieëenheid, en ter dier oorzake heeft men goedgevonden deze Predikatie van

van den Eerwaerden *Stork* het licht te doen zien. Zyn Eerwaerde ſtelt zig daerin voor, te ontvouwen, op hoe rechtmatigen grond hy beweert, dat men de bewyzen voor dit Leerſtuk niet behoore te zoeken in de Schriften des Ouden Verbonds, en dat het zelve alleen uit de Schriften des Nieuwen Testaments bewezen kan worden: verder beroept hy zich, ten aenzien deezer bewyzen, op ene vroegere Leerreden, waerin hy dezelven heeft voorgedragen; betuigende tevens van oordeel te zyn, „ dat, „ zoo de leere, die de Augsburgſche Geloofsbelydenis, in „ het eerſte Artykel dier belydenisſe, voordraagt, niet „ waaragtig is, dat dan de Schryvers des Nieuwen Tes„ taments niet vrygeſproken kunnen worden, van het oog„ merk om ons tot Afgodery te verleiden." —— Des niettegenſtaende heeft dit ter zyde ſtellen van de bewyzen, uit de Schriften des Ouden Verbonds, door velen, zo voortyds als nog heden, aengedrongen, enigen dermate mishaegd, dat ze hem daarop van ongeloof aen dit leerſtuk beſchuldigd hebben. Zulks heeft zyn Eerwaerden toen al genoopt, om deeze Predicatie, in geſchrifte, aen velen ter lezinge mede te deelen; hier door is dezelve afgeſchreeven; en de tegenwoordige Uitgever, een affchrift van dezelve bekomen hebbende, is te rade geworden die Predicatie door openbaren druk gemeen te maken, ten einde „ onpartydige Leezers daarnit zullen zien, dat, ſchoon „ deeze Leeraar, in het bewyzen van de H. Drieëenheid „ zyn eigen weg gaat, hy nochtans wel ver is van die „ Leer niet te gelooven." —— Men ſchynt deze uitgave verdacht gehouden te hebben, en ter afweringe van die verdenking heeft de Uitgever der voorgemelde Stukken, in een Naberícht, zich, buiten zyn eigen getuigenis, dat dezelve woordlyk afgeſchreven is na het origineel handſchrift van zyn Eerw., beroepen, „ op het ge„ tuigenis van reeds meer dan vyftig menſchen, die zich „ in perſoon by zyn Eerw. vervoegd, en uit zynen mond „ gehoord hebben, dat dezelve met het voornoemde „ handſchrift ten vollen overeenſtemt. —— En zo dit „ nog niet genoegzaam mogte zyn, verzoekt hy elk, die „ lust heeft dezelve te koopen, zich vooraf ten huize „ van zyn Eerw. na de echtheid dezer Preek te infor„ meeren."

Uit het voorgevallen met deze Leerreden worden wy nog nader verſterkt, in onze bovengemelde gedachten, dat hier grootlyks plaets heeft een misverſtand uit de neuwe

leerwyze, waer aen zommigen nog niet gewoon zyn. En, dit zo zynde is het te wachten, dat de aengevoerde verdenkingen eerlang wel zullen verdwynen; vooral zo de Uitgever dezer Predikatie van het volgende geval wel onderrigt is, en hy betuigd het van naby te weten. „ Dat, „ naamlyk, de drie verdacht gehouden Leeraaren onlangs „ met hunne oudſte Amptgenooten eene byeenkomst ge„ had, en over alle de bezwaaren, in het zogenaamde „ verzoekſchrift van eenige leden der Gemeente te vinden, „ met hunne Eerw. geſproken hebben, en dat het toen „ aen die drie oudſte Heeren overtuigend gebleeken is, „ dat hunne Collegas niets, hoe genaamd, geleerd had„ den, het geen niet met de ſtrengſte rechtzinnigheid „ beſtaanbaar was, en dat zy alle het met hun in alle „ wezentlyke geloofsartikelen volmaakt eens waren."

Beſchouwende en Werkende Pharmaceutiſche, Œconomiſche en Natuurkundige Chemie door P. J. KASTELEYN. *Apotheker en Chimist, te Amſterdam, en Lid van het Provinciale Utrechtſche Genooſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1786. *Behalven de Vooraffpraak, enz.* 508. *bl. in gr.* 8vo.

De lust tot de beoefening der Scheikunde ſchynt, zedert eenigen tyd, onder onze Landgenooten eenigzins te vermeerderen, en wy vleyen ons met de aangenaame hoop, dat dezelve eerlang in ons Land, even als in andere Landen, zal beſchouwd worden, als eene weetenſchap, aan welker onderzoek niet ſlegts de Genees- en Natuurkunde, maar ook de Maatſchappy in het algemeen, niet weinig gelegen ligt. —— Onder de veelvuldige hulpmiddelen, welke daartoe dienen kunnen, behoort ook voornamentlyk eene welgeſchikte Handleiding, waarin de algemeene gronden der Beſchouwende en Beoefenende Scheikunde volledig en bevattelyk voorgedraagen worden; een Handboek, waarin de nieuwere ontdekkingen zo in de Schei- als Natuurkunde voorgeſteld, en met de mogelykſte onzydigheid, op de tot hier toe aangenoomen grondſtellingen der Scheikunde toegepast zy. De nuttigheid van zulk een Werk voor de Beoefenaaren der Scheikunde is zo onbetwistbaar; en ook door de beroemdſte Mannen in deeze Weetenſchap zo algemeen erkend, dat men in *Frankryk*, *Duitſchland* en andere Landen, reeds lange daarin voorzien heeft, —— gelyk de Schrif-

Schriften van *Baumé*, *Macquer*, *Wiegleb*, en andere, daarvan ten voorbeelde verſtrekken.

De onderneeming van den Heer KASTELEYN wiens werkzaame Geest aan onze Landgenooten overbekend is, verdient ten deezen opzigt reeds algemeenen dank, doordien hy op zig genoomen heeft, eene zodanige Handleiding tot de Beſchouwende en Beoefenende Scheikunde in het licht te geeven. —— Zy, die den waaren aart der Scheikunde kennen, en met ons overtuigd zyn, dat dezelve, als een Dochter der Natuurkunde, enkel en alleen berust op proeven en waarneemingen, en op gevolgtrekkingen onmiddelyk uit proefneeming afgeleid; —— Zy, die bekend zyn, met de menigvuldige nieuwere Ontdekkingen, welken, op de kennis der Scheikunde, niet alleen een onmiddelyken invloed hebben, maer die ook werkelyk de algemeene aangenoome grondſtellingen deezer Weetenſchap in een geheel ander daglicht geplaatst, ja zommige derzelve geheel ondermynd hebben; —— Zy, zeggen wy, die in dit alles bedreeven zyn, —— zullen met ons de zwaarigheden inzien, welke zig by het vervaardigen van zulk een Handboek opdoen, en die ook onze Schryver niet overal heeft kunnen vermyden; —— dog hiervan mogen de oordeelkundige en beſcheide Leezers oordeelen, terwyl wy ons vergenoegen ſlegts den Zaakelyken Inhoud van dit Eerſte Deel, dat de Beſchouwende Scheikunde ten onderwerp heeft, mede te deelen.

In het *eerſte* Hoofdſtuk, geeft de Heer KASTELEYN een korte ſchets van de Geſchiedenis der Scheikunst tot op onzen tyd. —— In deeze Weetenſchap, gelyk in andere Weetenſchappen, zyn van tyd tot tyd menigvuldige Kunstwoorden ingeſloopen, en dus geeft de Schryver in het *tweede* Hoofdſtuk eene voorloopige Verklaaring van derzelver Betekeniſſe; benevens eene, als van zelve daarmede gepaard gaande, algemeene Schetze der verſchillende Bewerkingen. In het *derde* Hoofdſtuk worden het weezen, de voorwerpen, het oogmerk, de nuttigheid en de Hoofdverdeeling der Scheikunst voorgedraagen. Het *vierde* Hoofdſtuk bevat eene Beſchryving der Natuurlyke Lichaamen. Het *vyfde* handelt over de Beſtaandeelen des Natuurlyken Lichaams. Het *zesde* over de Chemiſche Grondſtoffen. Het *zevende* over de Hoofdſtoffen, of Grondbeginzelen der natuurlyke Lichamen. In het *agtſte* Hoofdſtuk geeft de Schryver eene nadere Verklaaring van de Zwaarte- en Aantrekkingskracht der Lichaamen, en baant zig daardoor den weg, om zyn gedachten van de Scheikundige Oplosſing, nederploffing en Kris-

talſchieting, en andere daarmede gepaerd gaande onderwerpen, mede te deelen. Het *negende* Hoofdſtuk heeft de Chemiſche Verwandſchappen ten onderwerp, en eindelyk het *tiende* Hoofdſtuk bevat de werkende Hulpmiddelen der Scheikunst. ——— De Heer KASTELEYN heeft, by het opſtellen deezer Verhandeling, de beste Schryvers geraadpleegd en aangehaald, en dus kan ook van dien kant zyn werk, voor den Nederduitſchen Leezer, van zeer veel nut zyn, en hem doen zien, welke vorderingen men in andere nabuurige Landen in deeze Weetenſchap gemaakt heeft. ——— Agter dit Deel vind men eene Tafel over de Verwandſchappen, welke de Schryver van den beroemden Ridder *Torbern Bergmann* overgenoomen heeft, als zynde de beste die men tot nog toe daer over kent.

J. F. HENNERT Ph. Math. & Aſtron. Prof. in Academia Rheno-Trajectina Commentatio de altitudinum menſuratione ope Barometri, ad questionem a Societate regia ſcientiarum Gottingenſi, in Novembrem 1785, propoſitam, premio ornata. Ejusdemque Societatis permiſſa edita. Trajecti ad Rhenum apud *A. a Paddenburg* 1786. In oct. maj. f. 78. pp.

Op het voorſtel van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen te Gottingen, „ om uit de Wetten, „ naar welke de digtheid der lugt en van het kwik, door „ de warmte, geregeld wordt, regels af te leiden, en der„ zelver gegrondheid te bewyzen, die geſchikt zyn, om „ hoogtens, door middel van den Barometer, te meeten," heeft de Hoogleeraar *Hennert* eene Verhandeling ingeleverd, aan welke de uitgeloofde Eerprys is toegekend geworden; en die Hoogleeraar, met vergunning der opgemelde Maatſchappy, ten algemeenen nutte, afzonderlyk het licht doet zien. In deeze Verhandeling gaat de Hoogleeraar eerst na, 't geen men in agt heeft te neemen, omtrent de maat der warmte, en de digtheid der lugt, benevens die van 't kwik; waarop hy dan zyne wyze van berekening der hoogtens grondt. Voorts toont hy aan, wat 'er vereischt wordt tot het regtmaatige waarneemen van den Barometer. En daarop heldert hy zyne beweezen manier van berekening op, door 't bybrengen van voorbeelden, en 't vergelyken van waargenomen, met, volgens zyne manier, berekende hoogtens; 't welk de gegrondheid zy-

zyner rekenwyze grootlyks bevestigt. Wyders gaan hier nevens de vereischte Tafels, welker gebruik in 't beloop der Verhandelinge wordt aangeweezen. Men voege deeze Verhandeling by die van den thans Leidschen Hoogleeraar *C. H. Damen*, over *het meeten van de hoogten der Bergen door middel van den Barometer*, waar van wy voor eenigen tyd melding gedaan hebben. (*)

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V D. bl. 203.

Zeemans Onderwyzer in de Tekenkunst, door C. PHILIPS JZ. *Kunstgraveerder en geadmitteerd Landmeeter voor den Ed. Hove van Holland en Westvriesland; Lid van het Mathematisch Genootschap te Amsterdam. Versierd met zes en twintig kunstig in hout gesneedene Figuuren, door* J. OORTMAN. *Te Amsteldam by* Elwe *en* Langeveld, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 104 *bladz. In gr. octavo.*

Niettegenstaande 'er veele Werken voor handen zyn, die goede regels van de Tekenkunde voordraagen, en dus in 't algemeen hunne nuttigheid hebben; ontbrak het nogtans aan een leerzaam geschrift van dien aart, 't welk den Zeeman, in zyne omstandigheden, byzonder te stade kon komen. Zulks heeft de Heer *Philips* bewoogen eene handleiding op te stellen, inzonderheid voor den Zeeman geschikt, ten einde hem, door Geometrische, Doorzichtkundige en Perspectivische Regelen te leeren, hoe hy alle Landverkenningen, Kusten, Baaien, Havens, Klippen, Forten, Kasteelen, Torens, Baaken, Schepen, Steden, en wat een Zeeman meer voorkomt, op het papier wiskundig kunne aftekenen. In de uitvoering hier van, is hy, door eene geleidlyke en duidelyke voordragt van zaaken, zo wel geslaagd, dat het den Heeren Commisarisen van het Vaderlandsch Fonds, ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst, voorgekomen zy, dat zyn arbeid van nut zou kunnen weezen voor hunne kweekelingen.

De geest der Wetten, door den Heere DE MONTESQUIEU, *uit het Fransch vertaald, door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedschap en Oud Schepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen, zo van een Onbekenden als van den Vertaaler. Derde deel. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1785. *In gr.* 8vo, 588 *bladz.*

Het is een zeer teder en gewigtig stuk, gelyk de Hr. *de Montesquieu* elders in dit Deel wel aanmerkt, om, ten aanzien van de verbodene graaden van het huwelyk, tusschen bloedverwanten, het juiste punt te bepaalen, daar de wetten van de Natuur eindigen, en de Burgerwetten beginnen. Dan, schoon dit maar al te waar is, zyn echter de gronden, welke de schrandere Schryver opgeeft, om dit juiste punt te bepaalen, niet zeer krachtig, en leveren een sterk bewys op, voor het zeggen van H. GROTIUS *de jure belli ac pacis, Lib.* 2. *cap.* 5. § 12. *dat namentlyk een ieder, die de moeite zou willen neemen, om de ongeoorloofdheid van deeze huwelyken uit het recht der Natuur te bewyzen, weldraa by eigen ondervinding zal moeten bekennen, dat het zeer moeijelyk of liever onmogelyk is, om zodanige bewyzen aan te voeren.* Uit dien hoofde, heeft de kundige Heer VAN NOOTEN de hier toe aangevoerde gronden van den Heer *de Montesquieu* eens van naby bezien, en wy zullen, by de aankondiging van dit Derde Deel, 's mans aanmerkingen dieswegens opgeeven, waaromtrent men echter, om alle misverstand te myden, wel in acht moet neemen, dat uit de aangevoerde gronden van den Heer *de Montesquieu* volgen moet, dat *deeze huwelyken tegen het recht der Natuur stryden*, en dat de Heer *van Nooten*, in zo verre en *verder niet*, over deeze gronden heeft willen oordeelen.

In het huwelyk tusschen *eene moeder en haaren zoon*, stelt de Hr. *de Montesquieu* onoverkomelyke zwarigheden.

1. Dat hier door de onbepaalde eerbied, welke een zoon aan zyne moeder verschuldigd is, zou worden weggenomen, en in tegendeel de moeder verpligt, om haaren zoon, die haar man geworden was, eene onbepaalden eerbied te bewyzen.

2. Dat

2. Dat hier byna altyd zou gebeuren, dat de Vrouw niet meer in ſtaat was om aan de oogmerken van de Natuur te voldoen, terwyl de man nog in zyne friſſche jeugd en volle krachten was.

De Heer *van Nooten* ſtaat zeer gaarne toe, dat beide deeze redenen ten vollen voldoende zyn, om alle Wetgeevers te overtuigen, dat zy zodanige huwelyken in hunne Staatkundige en Burgerwetten moeten verbieden. Maar hy kan niet zien, dat uit deeze redenen volgt, dat juist daarom dergelyke huwelyken *in het recht der Natuur* verboden zyn. „ Immers, zegt hy, wat de eerſte reden aangaat, het zy zo, de moeder hebbe, volgens het recht der Natuur, een volmaakt recht, om eenen onbepaalden eerbied van haaren zoon te eiſchen; dit blyft evenwel zeker, dat een ieder in den Staat der Natuur volmaakte vryheid had, om van zyne volmaakte rechten afſtand te doen, en hier uit volgt, dat eene moeder, welke, door met haaren zoon te trouwen, van die rechten afſtaat, en zich in tegendeel aan de rechten van het huwelyk onderwerpt, nimmer kan worden gezegd in haare volmaakte rechten beledigd te zyn. En wat de tweede reden aangaat; het is vry vatbaar dat dezelve te veel, en daarom niets bewyst, om dat hier uit zou volgen, dat dan ook alle huwelyken, in welken de vrouw zo veel ouder was dan de man, (als gewoonlyk moeder en zoon in jaaren van elkander verſchillen) insgelyks tegen het recht der Natuur zouden ſtryden."

In het huwelyk *tuſſchen een' vader en zyne dochter*, ſtelt de Heer de Montesquieu deeze zwarigheden niet; maar hy vindt den grond, waarom de Natuur zodanige huwelyken verbiedt, in een onoverklimbaar bolwerk, 't welk door de Natuur gelegd is, tuſſchen die geenen, welke de Opvoeding moeten geeven, en die geenen welke dezelve moeten ontvangen, om zelfs alle zoort van verleiding, ook tot wettige zaaken, te vermyden.

„ Maar, zegt de Heer *van Nooten*, behalven dat in deeze reden geen het minſte gewag gemaakt wordt van eenige rechten of verplichtingen, welken door zodanige huwelyken zouden geſchonden worden, zo zou dan nog in alle geval een zodanige regel niet doorgaan, en natuurlyke of onwettige Kinderen, of in zodanigen, welke aanſtonds, na hunne geboorte, uit het vaderlyke huis genomen, en elders opgevoed wierden, zonder dat de Vader zich deswegens immer bemoeide."

Men zou derhalven beter en veiliger doen, dat men in plaats van deeze zo gewigtige zaaken met zodanige rede-

nen te bekleeden, uit welke men nimmer in ſtaat is om eene onlochenbaare bepaaling en wil van het recht der Natuur te bewyzen, liever in bedenking gaf, (zo als *H. de Groot* in de aangehaalde plaats doet.) „ Of men niet moet „ erkennen, dat de Natuur zelve in alle menſchen, welker „ reden niet door eene verkeerde opvoeding bedorven is, „ een zekeren ſchrik, een onrust verwekkende afkeer van „ huwelyken, tuſſchen de opgaande en nederdaalende li- „ nie gelegd heeft, daar wy dezelve zelfs in zommige re- „ denlooze dieren gewaar worden; van welk ons *de Groot* „ twee zeer aanmerkelyke geſchiedenisſen, de eene van een „ Kameel, en de andere van een Paard, uit *Aristoteles* aan- „ haalt; en of men dus, hoe zeer men de ongeoorloofd- „ heid van die huuwlyken al met geene voldoende redenen „ uit het recht der Natuur kan bewyzen, evenwel niet „ moet erkennen, dat 'er een zeker *inſtinct*, een zeker „ *ingeſchapen beweegmiddel is*, 't welk den mensch na- „ tuurlyk van zulke huuwlyken afkeerig maakt?" Men leeze ook de redenen, welke PUFENDORF hier van geeft, *de jur. nat. & gent. lib. 6, cap.* 1. § 31. & 32.

In het *huuwlyk tuſſchen broeders en zusters en volle neeven en nichten* (voor zo verre de Schryver die 'er ook onder betrekt) *en tuſſchen andere bloedverwanten binnen den vierden graad*, ſtelt onze Schryver, na alvoorens veel geredeneerd te hebben uit de gewoonte, (die in allen gevalle geene wet der Natuur is) volgens welke oudtyds een geheel geſlacht in het vaderlyk huis bleef woonen, dat het recht der natuur dezelve verbiedt, *om de natuurlyke eerbaarheid in de huizen te beveiligen.* Dan hoe zeer wederom deeze reden, naar de onderſcheidene omſtandigheden, eenen Wetgeever aanleiding moet geeven, om zyne wetten op dit ſtuk in te richten, zo bewyst dezelve echter geen het minſte verbod van het recht der Natuur. Die reden is niet gewigtig genoeg om daar uit af te leiden, dat zodanige huuwlyken tegen het recht der Natuur ſtryden. Deeze geheele reden komt, wel ingezien, alleen op huislyke nuttigheid neder; dan hoe ligtelyk kan het gebeuren, dat uit zodanige huuwlyken andere voordeelen zouden kunnen voortſpruiten, waar by deeze nuttigheid niet noemenswaardig zoude zyn, vooral wanneer men in het oog houdt, dat 'er, buiten eene zodanige onderſtelling, dat deeze huuwlyken tegen de Natuur ſtreeden, nog oneindig andere middelen zouden uit te denken zyn, door welke de natuurlyke eerbaarheid in huizen, die door een geheel geſlacht bewoond wier-

wierden, zou kunnen bewaard worden. Behalven dat, indien deeze regel algemeen doorgaat, dan hier uit zou volgen, dat niet alleen het recht der Natuur de huuwlyken tusſchen de door den Schryver aangehaalde graaden van verwantſchap verbood, maar zelfs tusſchen allen die in dat huis woonden. Dus zou dan het recht der Natuur leeren, dat het huuwlyk tusſchen eenen huisvader, of zynen zoon, of zynen kleinzoon, met eene ſlaavin uit dat huis, of tusſchen eene huismoeder, of haare dochter, of kleindochter met een ſlaaf uit dat huis, *bloedſchande* was; want dan zou in die allen dezelfde reden, uit de eerbaarheid van het huis afgeleid, plaats hebben.

„Wat de huuwlyken tusſchen Broeders en Zusters en verdere graaden van verwantſchap betreft, hoe zeer 'er veele zeer gewigtige redenen zyn, om dezelve af te raaden, hoe zeer de wysheid en voorzichtigheid, welke in die Staatkundige en Burger wetten, waar in zy verboden zyn, doorſtraalt, niet genoeg te roemen is, hoe zeer 'er zeer groote en onoverwinlyke redenen aan te voeren zyn, waar uit te bewyzen is, dat zy, na de vermenigvuldiging van het menschdom, aan het Opperwezen niet behaagen; zo zou ik echter groote zwarigheid maaken, om toe te ſtaan, dat dezelve tegen het recht der Natuur ſtryden, eensdeels, om dat deeze ſtelling nimmer uit de grondbeginzelen van het recht der Natuur kan worden beweezen, en anderdeels, om dat wy anders geen raad weeten, hoe wy immer de huuwlyken tusſchen de eerſte kinderen van Adam van bloedſchande kunnen vrypleiten; want hier tegen te willen zeggen, dat dit niet anders konde weezen, om dat God het geheele menschdom, uit eenen bloede, heeft willen doen voortſpruiten; zou, met eerbied gezegd, een onvermogen in het Opperwezen, een gebrek in zyn oneindig verſtand onderſtellen, waar door Hy zich reeds aanſtonds, by de tweede voortteeling van het menſchelyk geſlacht, in de noodzaakelykheid zou hebben moeten bevinden, om die eeuwige en onveranderlyke wetten der Natuur, welke hy zelfs in den mensch gelegd had, tot bereiking van zyn oogmerk te moeten verbreeken. Een diergelyk gevolg, 't welk, hoe men het beziet, noodzaakelyk is, is my te hard, is my te ſtrydig tegen myne denkbeelden van de oneindige wysheid van God, dan dat ik eene ſtelling, welke tot het zelve noodzaakelyk aanleiding geeft, zou kunnen aanneemen.

„Maar, wanneer wy dan eens aanneemen, dat de huwe-

welyken tusſchen de Broeders en Zusters en verdere graaden van Verwantſchap, niet tegen het recht der Natuur ſtryden, dan wordt de vraag, of 'er niet *een algemeen ſtellig Godlyk recht zy*, waarby deeze huuwlyken verboden worden. Of men niet zou moeten onderſtellen, dat God dat *algemeen ſtellig Godlyk recht* aan Noach had bekend gemaakt, dat deeze dit recht aan zyne Kinders had geleerd, en dus hetzelve alzoo by overlevering van de Ouders aan de Kinders, ook onder het Heidendom was voortgeplant, terwyl het zelve tevens door Mozes, in zyne wetten, breedvoerig is beſchreeven, gelyk wy zien kunnen in *Levit.* 18. *Hoofdſtuk.*

„ De voorſtanders van dit gevoelen beroepen zich ten bewyze hiervan op het geene in het 24, 25 en 27 *vers* van het aangehaalde 18 *Hoofdſtuk van Leviticus* gezegd wordt: „ En verontreinigt u niet met eenige van deezen, want „ de Heidenen, die ik van uw aangezicht uitwerpe, „ zyn niet allen deezen verontreiniget, zodat het land „ onrein is, en ik over hetzelve zyne ongeregtigheid be„ zoeke, ende het land zyne inwooners uitſpouwt. —— „ Want de lieden deezes lands, die voor u geweest zyn, „ hebben alle deeze grouwelen gedaan, en het land is „ onrein geworden."

„ Want, zegt men, indien de Canaaniten door dergelyke huwelyken gezondigd hebben, en die huwelyken echter niet tegen het recht der Natuur ſtryden, dan moet volgen, of dat zy dergelyke wet onmiddelyk van God zelven ontvangen hebben, ('t welk echter niet waarſchynlyk is) of dat God, 't zy dan by de eerſte Schepping, het zy by de herſtelling van het menschdom na den Zondvloed, eene dergelyke ſtellige wet gegeeven hebbe, omdat het anders hard zou zyn, dat zy, om eene misdaad, welker grouwlykheid zy niet kenden, zo zwaar geſtraft wierden.

„ Dan, behalven dat het veele zwaarigheden in zich heeft om *eene zodanige ſtellige Godlyke wet* te ſtellen, welke men onmogelyk kan bewyzen, dat immer afgekondigd is, (daar eene onzekere overlevering van dezelve my, met den Heer *Barbeyrac*, op de aangehaalde plaats van *de Groot*, te weinig gronden oplevert, om daaruit tot het aanwezen van eene zodanige wet te beſluiten) zo kan ik ook niet zien, dat men die uitdrukkingen, in dier voege, moet verſtaan, als of de Canaaniten juist zo zeer om deeze huuwlyken geſtraft wierden. Men kan die uitdrukkingen, hoe zeer zy ook algemeen zyn, tot de voornaamſte

ſte gruwelen, welke in dit Hoofdſtuk genoemd worden, by voorbeeld, tot de onnatuurlyke vermengingen met menſchen en beesten, tot de huwelyken tusſchen een moeder met haaren zoon, tusſchen eenen vader met zyne dochter (van welken allen de Natuur een afkeer heeft) bepaalen. En ik meen zelfs, ten bewyze, dat men die uitdrukking van gruwelen, zo algemeen op alle de by *Levit.* 18, verboden huuwlyken, niet moet toepaſſen, te kunnen aanvoeren, dat in het 18de vers ſtellig verboden wordt met *twee zusters, te gelyker tyd levende, te trouwen.* Indien dit een van de gruwelen was, waarom het Land zyne inwooners uitſpouwde, indien dit een zonde was tegen het zogenaamde *algemeen ſtellig Godlyk recht*, moeten wy dan niet tevens ſtellen, dat Jacob door zyn huuwlyk met twee volle zusters *Lea* en *Rachel* tegen dit recht gezondigd hebbe, niettegenſtaande wy daartegen niet alleen geene ſtraf, niet alleen geene berisping, vinden, maar zelfs integendeel over beide die huwelyken den ruimſten zegen uitgedeeld zien. Maar, boven dien, indien wy al eens toegeeven, dat de Canaaniten ook om die huwelyken geſtraft zyn, dan behooren wy nog onze toevlugt niet te neemen tot eene onderſtelling dat die ſtraf voortkwam uit de overtreeding van dat algemeene recht, dan behoeven wy nog niet toe te geeven, dat deeze wetten op de graaden van verwandſchap, tusſchen welke hier het huwelyk verboden wordt, reeds als een algemeen ſtellig Godlyk recht aan Noach zyn medegedeeld; dan mag men immers ook *onderſtellen* (want dit geheele recht berust op eene onderſtelling) dat de *Canaaniten* evenveel op welke gronden, of in hunne zedenkunde of in hunne eigene wetten, alle die huuwlyken, welke hier verboden worden, in hun land voor bloedſchande hielden, maar dat de zeden in dat land tot eene zo verregaande hoogte van bederf gekomen waren, dat niet alleen die in hunne eigene zedenkunde en wetten verbodene bloedſchande, maar zelfs de onnatuurlykſte vermengingen, openlyk en ongeſtraft bedreven wierden. Men kan hierover breeder zien *H. de Groot* in de aangeh. plaats 2, b. 5 Hoofdſt. § 13 en § 14. welke plaatzen elkander ſchynen tegen te ſpreeken, en *Barbeyrac* in zyne noot op de eerstgen. plaats. Zie ook *Pufendorf de jure nat & gent. lib.* 6. *cap.* 1 §. 31 & *ſeqq.*

Maar dan wordt wederom nader de vraag, indien 'er dan geen zo *algemeen ſtellig Godlyk recht zy*, of dan ook

ook het verbod van de huuwlyken in *Levit.* 18 Hoofdſt. de Christenen niet betreft? En hierop, meen ik, ontkennender wyze te moeten antwoorden. Deeze wetten behooren mede tot de Mozaiſche Staat- en Burgerwetten, welke, gelyk ik elders gezegd heb, geene de minſte verbindende kracht in onze tegenwoordige burgermaatſchappyen hebben. Zy kunnen tot een voorbeeld van een volmaakt Staat- en Burgerwetboek dienen, dan men behoeft dezelve niet verder te volgen, dan voor zo verre zy met de Staatkundige Inrichting en verdere omſtandigheden overeenkomen. Men kan uit dezelve zien, in welke graaden van Verwantſchap het Opperwezen, in zyn byzonder Koningryk, de huuwlyken voor bloedſchande hield, en men kan zich by dezelve houden of die zelfs vermeerderen. Men vindt by alle Christenvolken wetten op deeze graaden van verwantſchap, binnen welke de huuwlyken verboden zyn, welke alle wel *Levit.* 18 tot haaren grondſlag ſchynen te hebben, doch min en meer, naar maate van de omſtandigheden, en de Staatkundige inrichting, van hetzelve verſchillen; gelyk men onder anderen uit onze *Politieke Ordonnantien van den jaare* 1580 zien kan."

Almeloſche Oudheden, Eerſte Stuk. Betreffende verſcheiden Merkwaardigheden omtrent de Heerlykheid van Almelo, onder anderen haaren oorſprong, als ook den oorſprong van het Stedeken Almelo en de geſteldheid van deszelfs Stadsrecht; den Oudeigendom der Heeren van Almelo, van den grond deezer Heerlykheid; het recht deezer Heeren omtrent de wateren hunner Heerlykheid; het bewind derzelver over de wapening in het land en ſtedeken aldaar; de dienſten der Ingezetenen van het Landgerigt van Almelo ten behoeve van den huize van Almelo; en de patrimonieele Vryheid zo wel van de Ingezetenen deezer Heerlykheid als van den Heer, ten opzichte van de Provincie van Overyſſel, waaraan de Heerlykheid van Almelo is verknocht. enz. Door Mr. J. W. RACER. *Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1786. *In gr.* 8vo. 284. *bladz.*

Dit Werkje is ingericht om eenige zaaken van gewicht nopens de uitmuntende rechten der Heeren van de Heerlykheid Almelo en van derzelver Ingezetenen, die in ge-

gedrukte Stukken onaangeroerd gebleven zyn, nader bekend te maaken.

De byzondere geſteldheid namelyk van het Patrimonieel bezit der Heeren van Almelo, hunner Heerlykheid en de natuur deezer Heerlykheid zelve, als zynde niet uit den boezem van Overyſſel voortgekomen, maar ten tyde der Biſchoppen van Utrecht aan Overyſſel verknocht, hebben, gelyk de Schryver aanmerkt, aan onkunde, die veeltyds tot onderlinge vergelykinge van zaaken, hoewel in grondbeginzelen verſchillende, haare toevlugt neemt, menigmaal oorzaak tot dwaaling, en zelfs tot laſtering, aangaande het geene men niet verſtond, gegeeven. Hy beklaagt zich dat een voorwendſel van Vryheid of de thans veelerlei gedaante aanneemende Vaderlandsgezindheid nu door veelen begint aangevoerd te worden, om de patrimonieele rechten der Heeren van Almelo te beſtryden, en om de geenen, die van een ander begrip zyn, haatelyk door te ſtryken, het geen hy in de Verdeediging deezer rechten, ſchoon het werk van zyn beroep, zelfs ondervonden heeft.

„ Een zeker denkbeeld van vryheid, 't welk ik niet genoeg zou bot gevierd hebben, zegt hy, gaf aanleiding om my te laſteren. Veelen ook houden het voor onverdraaglyk, dat ik, in navolging van andere Rechtsgeleerden, de rechten en geregtigheden der Ingezetenen van de Heerlykheid van Almelo aan de patrimonieele rechten van derzelver Heer gebonden achtte; terwyl ik tevens ſtelle, dat zo wel de Heer van Almelo als de Ingezetenen van deszelfs Heerlykheid onder de Souvereiniteit van Overyſſel behooren. Ik houde het daarvoor, dat, en de Heer van Almelo, en de bewooners van deszelfs Heerlykheid beide, met hunne rechten, voor Ingezetenen deezer Provintie te houden zyn, welke hun recht, om over deeze patrimonieele rechten met elkanderen te contracteeren, gelyk zy dit van den beginne af gehad en geoefend hebben, nooit hebben verlooren, en dat hy, die dit recht zou willen ſchenden, de nadere Unie en andere grondſtellingen van dit Gemeenebest, in dit opzicht, den bodem zou inſlaan, door verſinning van eene hier tegen ſtrydige onderwerping van den Heer en de Ingezetenen deezer Heerlykheid aan de Provincie. Dewyl nu de Heer en de bewooners der Heerlykheid Almelo Ingezetenen deezer Provincie zyn, zo moet ook wyders volgen, dat zy onderling het *jus privatorum* of privaat Burgerrecht genieten,

ten

ten aanzien van hunne wederzydſche Patrimonieele rechten."

„ Al het recht welk de Heeren van Almelo aan het Stedeken van Almelo meer dan aan het land van deeze Heerlykheid verleend hebben, komt in geringe vergelyking met het recht, 't welk deeze Heeren aldaar behouden hebben. In weinige zaaken oefenen de Burgemeesteren aldaar een bewind, zonder de Heeren van Almelo; hieruit volgt, dat het Stadrecht door de Heeren van Almelo oudtyds aan dit Stedeken verleend, en door wederzyds goedvinden, of verjaaring van gebruik, nader bepaald, niet zeer aanmerkelyk zyn kan, al was het ook dat dit Stedeken zelfs zyne Burgermeesters en Gemeenslieden aanſtelde, waaraan echter zeer veel ontbreekt.

„ Doch van den anderen kant, daar het op de uitwerking, de noodſtar der verſtandigen, aankomt, hebben de Ingezetenen van het Land en het Stedeken Almelo eene uitmuntende Vryheid behouden, die men elders zelden in kleine gewesten ontmoet. Indien zy meenen door den Heer bezwaard, of in eenigen opzichte niet wel behandeld te worden, behoeven zy niet tegen den Souverein, noch tegen deszelfs gemachtigden of Repraeſentanten, als zynde Ambtlieden van de Provintie, maar tegen den Heer van Almelo hunnen mede Ingezeten, over patrimonieele rechten en het gebruik van die, als *de meo & tuo*, te pleiten, en hebben daarin voor geene Staatkundige belemmering te duchten; terwyl zy tegen de Provincie, omtrent Nieuwigheden, die hun door dezelve zouden voorgeſchreven worden, door deeze patrimonieele rechten beveiligd zyn —— En dit is het Stuk, zegt hy, waarin de Ingezetenen van Almelo, door zommigen, die gaarne, ter voldoening van Ariſtocratiſche grondbeginzelen, de Heerlykheid Almelo gefnuikt zagen, om die aan eene onbepaalde beheerſching te onderwerpen, misleid worden; tot bederf van hun gereed middel tegen bezwaar, en ondergang van het patrimonieel recht van den Heer, en van de Ingezetenen deezer Heerlykheid, welker verdeediging de Heer *Racer* als Advocaat op zich genoomen heeft, terwyl hy de volgende Stukken, die wy thans zullen opgeeven, gemeen gemaakt heeft, om elk in ſtaat te ſtellen van te kunnen overweegen, of een Advocaat de vryheid hebbe de zaaken, daarby gemeld, terwyl de beſliſſing aan den rechter moet overgelaaten worden, in rechten te bedienen dan niet. Deeze Stukken beſtaan, voor eerst, in een Exceptioneele Concluſie

tegen

tegen twee Klaagrequesten van Burgeren van het Stedeken Almelo, onder de Letter A. In dezelve wordt voornamelyk gehandeld van den oorſprong en geſteldheid der Heerlykheid Almelo, en van het recht der Heeren van Almelo omtrent dezelve Heerlykheid; den oorſprong van het Stedeken Almelo en de geſteldheid; van deszelfs Stadrecht en het behouden gezag der Heeren van Almelo in dit Stedeken, byzonder met betrekking tot het Stadsgericht en aanſtelling van Burgemeesteren en Gemeenslieden; het recht van de Heeren van Almelo omtrent den grond van het Stedeken en verdere Heerlykheid; een zeer aanmerkelyk vonnis aangaande de Tollen en andere gerechtigheden omtrent de wateren in deeze Heerlykheid; het recht van de Heeren van Almelo omtrent den wapenhandel in het Stedeken en verdere Heerlykheid; waartoe ook behoort het adres aan de Heeren Staaten van Overyſsel onder Lett. B. Eindelyk is hier bygevoegd een Gerechtelyke Eisch en Aanſpraak, over het bezit der Heeren van Almelo van dienſten der Ingezetenen van het Landgericht van Almelo, onder Lett. C. Alle Stukken die daar toe ingericht zyn, om te doen zien, dat het een onrecht van zeer nadeelige gevolgen zou zyn, indien men patrimonieele rechten, met welke het Gemeenebest kan beſtaan, geheel of gedeeltelyk zou willen vernietigen of veranderen.

Tydrekenkundige Historie der voornaamſte Regeeringen in Europa, zedert de geboorte van Christus Jeſus, tot aan den tegenwoordigen tyd, door Mr. J. MUNNIKS *Advt. Eerſte Deel. Te Campen ter Drukkery van* J. A. de Chalmot, 1786. *In gr.* 8vo. 260 *bladz.*

Dat de Tydrekenkunde in de beoefening der Geſchiedenis van eene volſtrekte noodzaaklykheid is, zal niemand, der zaake kundig, ligtelyk ontkennen; uit dien hoofde is de arbeid der zodanigen allen lof waardig, die algemeene regelen hebben ingevoerd en vastgeſteld, waar na de Tydſtippen der Gebeurtenisſen tot zekerheid gebragt, de misſlagen der Waereldlyke en Kerkelyke Historie-Schryvers aangewezen en verbeterd, en de onderſcheidene gevoelens van Geleerde mannen, in het Geſchiedkundige voorkomende, volgens het geleide der Tydreekenkunde, vereenigd hebben. Dan daar deeze Werken dikwils omſlagtig en kostbaar zyn, kan men geenzins den ar-

arbeid laaken van den werkzaamen Advocaat *Munniks*, die ons, in het aangekondigde Werkje, een verkort zamenſtel mededeelt, van de voornaamſte verrichtingen, onder de byzondere Regeeringen in Europa, van Christus Geboorte tot op den tegenwoordigen tyd, in een Chronologiſche orde voorgedraagen; waar uit men dikwils, met een opſlag van het oog, kan zien, waar toe men anders verſcheide Boekdeelen zoude moeten doorbladeren, en het geen dus tot een handboek kan dienen, by het doorleezen van deeze of geene uitgebreide Geſchiedenis, om het geheugen te hulp te komen. Dit Werkje, waarin de Schryver zich bediend heeft van verſcheidene Engelſche en Duitſche Schryvers, doch hoofdzaakelyk van de Franſche Geestelyken van St. Maur, zal beſtaan in drie Deelen. Het, eerſte dat wy thans aankondigen, bevat de Romeinſche, Turkſche en Westerſche Keizers, de Czaaren van Rusland, de Koningen van Hongariën, van Polen, van Denemarken, van Zweeden, en die van Frankryk, tot aan Hendrik IV, den Iſten uit het Huis van Bourbon. Het tweede Deel zal bevatten de Koningen van Frankryk van Hendrik IV, tot op den tegenwoordigen. Voorts de Koningen van Groot Brittanniën, van Spanje, van Portugal, van Sardiniën, van Napels en Sicilien; en eindelyk het derde Deel de Koningen van Pruiſſen, de Graaven van Flaanderen, en van Holland, de Hertogen van Braband, van Toskaanen, van Milaan, en van Parma; en de Doges van Venetiën en Genua.

Proeve over de Voordeelen van de Rampen en Tegenſpoeden des Menſchelyken Levens. Door J. S. FEST. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1785. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud*, 411 *bladz. in gr.* 8vo.

Lyders, die op veelerley manieren, 't zy met, of buiten hunne ſchuld, aan ramp en tegenſpoed onderworpen zyn, op te beuren, inzonderheid door de overweeging van de weldaadige oogmerken der Godlyke Voorzienigheid, in 't zenden of toelaten van zulke tegenheden, die ter bevorderinge van heilzame doeleinden ſtrekken, en dus als zegeningen van Gods goeddoende hand aen te merken zyn, is het hoofdbedoelde van dit Geſchrift. De Heer *Feſt*, in den bloei zyns levens, den tyd van acht jaren lang, met vele ſmerten, in een vreeslyk vooruitzicht, in de ſchool der tegenheden geoefend, ſchryft als een man van ondervinding, en deelt medelydend zyne opwekkende overdenkingen mede: niet alleen zulken, die hem daedlyk in zyne

on-

ongunſtige omſtandigheden te ſtade zyn gekomen; maer ook ſoortgelyke, waer toe hem overwegingen van dien aert aenleiding geven. Hy tracht zynen Evenmensch te leeren, hoe zich lydzaam in tegenheden te gedragen, zich in dezelve te troosten, en zyne poogingen aen te wenden, om het doeleinde der Godlyke Voorzienigheid daer in te bereiken.

Hier toe legt hy, by manier van inleiding, na ene voorafgaende beſchouwing van de menigte, en de onvermydelykheid der menschlyke rampen, tot een grondſlag, de overweging, dat 'er geen bondige troost tegen dezelven te vinden is, dan in de overtuiging, dat ze afhangen van ene wyze en goedertierene Voorzienigheid; toonende tevens hoe men die hebbe aente merken, hare doeleinden na te ſpooren, en de voordeelen van elk kwaed uit te vorſchen. Na dit algemene voorſtel, ontvouwt hy ene reeks van voordeelen, die uit de tegenheden kunnen voortvloeien, en welken de Lyders zelven, of anderen daer uit kunnen trekken. Ze zyn, volgens des Autheurs verdeeling, tweederlei; zulken, die den Lyder zelven treffen, en zodanigen, die de Menschlyke Maetſchappy, uit de tegenheden van byzondere perſoonen, erlangt. —— Tot de eerſte ſoort brengt de Heer *Fest* de volgende. „ Regte waardeering „ van het verlooren goed; oplettendheid op de gevolgen van „ onze daaden, en waarſchuuwing voor zwaarer lyden; kennis „ en gemeenzaamheid, met zich zelven, en met zyn geheel „ character; het gewennen aan den Godsdienſt, voornaamelyk „ aan het vertrouwen op God; middelen ter bevordering veeler deugden, en wederhouding van veele misſlagen en on„ deugden; verheffing van den geest boven de vergankelyke „ goederen der Aarde tot hooger verwachtingen; waarſchyn„ lyke vermeerdering der toekomende zaligheid; een levendiger gevoeligheid voor alle de weldaaden des levens, en ver„ harding tegen andere rampen; opwekking van meenig onge„ kend vermogen van den geest, en eene nieuwe loopbaan van „ dezelven; wasdom aan innerlyke ſterkte en volmaaktheid, „ door de inſpanning van onze geheele werkzaamheid; mitsgaders de verwerving van verſcheide uiterlijke goederen, daar „ een ongeluk dikwerf de onmiddelijke weg is tot een grooter „ geluk, of een middel om een grooter geluk te ontwyken." —— Onder de tweede ſoort betrekt onze Autheur de overdenkingen, „ dat de tegenheden van byzondere perſoonen een „ waarſchuwend en in veele opzichten leerrijk voorbeeld voor „ anderen zyn; als mede eene aanſporing tot daaden van deugd „ en menschlievendheid; waar bij nog komt, dat ze voor anderen tot een uiterlijk voordeel ſtrekken, 't welk ook den „ Lyder zelven dikwerf eindelijk wederom bevoordeelt." Dit geeſt hem aenleiding om hier aen te hechten, „ eene opwek„ king tot edelmoedigheid, om de geneugten en het vergenoegen van anderen de zijnen te maaken; en Gods goedertierene

„ oogmerken gaarne op alle wijze te helpen bevorderen." Wyders voegt hy hier nog by, als een Aenhangzel, de opmerking van *Campe*, in *de ontdekking van Amerika*, „ over de goddelijke toelaating van de ſchrikverwekkende wreedheden der „ Spanjaarden, bij de verovering van Peru." En laetstlyk deelt hy, in 't belluit dezer Proeve, nog enige overwegingen mede, die den aert en het rechte gebruik van dit zyn Geſchrift betreffen. —— Onze Autheur heeft zyn beoogde op ene leerzame en innemende wyze volvoerd, zo dat ongelukkigen 'er daedlyk door opgebeurd kunnen worden; terwyl ook de zodanigen, die met de zulken verkeeren, 'er veelzins ene handleiding in zullen vinden, waer van ze met vrugt gebruik kunnen maken, ter vertroostinge van hunnen Evennaesten in tegenheden; ja ook zy, die in voorſpoedige omſtandigheden leven, zullen dit Geſchrift, zo ter hunner waerſchuwinge, als ter verſterkinge, wanneer hun lot eens een ongunſtigen keer mogt nemen, met geen gering nut kunnen doorbladeren. — Tot een ſtael van 's Mans denk- en ſchryfwyze, leze men zyne bedenkingen over den tegenſpoed, als een allerkrachtigst middel, om ons voor *toekomende* veel grootere *tegenſpoeden te waarſchuwen*; om ons aen de voorzichtigheid en waekzaemheid in onze onderneemingen te gewennen; om ons tot wysheid en volmaaktheid op te leiden, en ons vatbaar te maken, voor een des te zuiverer en volmaekter genot van alle zyne weldaden.

„ Hoe meenig mensch, zegt hy, zoude zich zelven niet, door aanhoudende ongeregeldheden, eenen zieken krachteloozen ouderdom berokkend hebben, indien eene vroegtijdige krankheid hem niet zo nadrukkelijk daar voor had gewaarſchuwd! Hoe meenig mensch zoude zich zelven en zijnen medeburgeren tot last geworden zijn, zo niet eertijds een gevoelig verlies van zijn vermogen hem tot naerſtigheid en zuinigheid had aangezet! Hoe meenig mensch zoude door trots en een blind vertrouwen op zijne krachten en bekwaamheid een ſpot voor de waereld geworden zijn, zo hij niet zekere gevoelige verootmoedigingen had ondervonden, en verijdelde verwachtingen hem niet nog ter rechter tijde aangeſpoord hadden, om zich die voorrechten te verwerven, welke hem nu den algemeenen eerbied zo waardig maaken! Zonder de ſpoedige gevoelige ondervinding van het bedrog en de trouwloosheid van eenen gewaanden vriend, zoude misſchien meenig onſchuldige, goedaardige ziel eenen veinsaard, die nog gevaarlijker, eenen bedrieger, die nog arglistiger was, tot haaren vertrouweling gemaakt hebben, en hem onherſtelbaar ten prooi geworden zyn. Zonder de bekommering, welke een al te toegeevend vader over de buitenſpoorigheden van zijnen zoon, over den toeleg op de onſchuld van zijne dochter, ondervond, zoude misſchien zijn ouderdom door hartzeer verbitterd, en zijn naam nog in het graf beſpot zijn geworden. Zonder het onrechtvaardige vonnis

van

van eenen partijdigen rechter, of andere krenkingen, zoude mogelijk die twistzieke, door niets zijn afgeschrikt van een langduurig pleidooi, het welk zijne familie met het huis van zijnen bloedverwant tot tweedragt gebragt, en beide eindelijk in den grond vernield zou hebben. Zonder de zorgen, door de kwaade huishouding en achteloosheid der voorouderen veroorzaakt, zoude misschien menig huisvader niet sterk genoeg aangespoord zyn, om nieuwe verwarringen voor te komen; en zijne laatste nakomelingen te ontheffen van soortgelijke of nog knaagender zorgen. ———

„Even gelijk de rampen enkele personen en huisgezinnen aanzetten, om toekomende rampen door wijze maatregelen voor te komen, en daar door zeer veel goeds voorttebrengen, kunnen ook geheele *steden* en *landen* uit algemeene rampen het zelfde voordeel trekken. Gemeenlijk moeten overstroomingen eerst akkers en huizen verwoesten, eer men den stroom door dijken en dammen paalen stelt, en de bezittingen van de nakomelingschap beveiligt. Eerst moest een slaapend volk door eenen overval van vijanden verschrikt worden, eer het tot nadrukkelijken toestel om zich te verdeedigen, en tot verbonden met nabuurige magtiger volken, genoodzaakt, eenen langduurigen oorlog voorkomt, of aan deszelfs verderfelijke gevolgen paalen stelt. Eerst moeten de zuchten der geenen, die in duuren tijd en hongersnood vergaan, de vaders der volken opwekken, om door het aanleggen van genoegzaame voorraadhuizen, en door wijze wetten, zich dien naam waardig te maaken, eer de welvaart van een geheel volk en van de toekomende geslachten gegrondvest wordt.

„ De Jaarboeken der waereld zijn vol van voorbeelden van zodanige waarschuwende en weldaadige tegenspoeden; en de geschiedenis van ons eigen leven, hoe kort en eenvoudig dezelve ook zijn moge, zal elk mensch voor zich zelven bewijzen genoeg opleveren, dat de wijze hand der Voorzienigheid ten allen tijde elken tegenspoed zodanig heeft weeten te bestieren, dat dezelve niet alleen zijn eigen tegengift, maar tevens een middel en eene aanwijzing tot een uitmuntend voordeel, of ten minste eene waarschuwing tegen een nog treffender ramp moest worden. Ik hoop, dat de weinige voorbeelden, waar door ik mijne Leezeren op deeze troostrijke waarheid oplettende zocht te maaken, waar mede ik zal trachten voort te vaaren; ook het treurige geprangde hart van hem, die deeze voordeelen van zijn lijden nog niet kan gewaar worden, ten minsten tot een aangenaam uitzicht en hoop op dezelven mogen opwekken, en hem met zijnen toestand en de toelaatingen der Voorzienigheid te verzoenen. ———

„ Schijnen veeltijds de kastijdingen, waar door wij tot zulk eene oplettendheid op ons geheel leven als gedwongen, en tegens aanstaande rampen gewaarschuwd worden, te streng en

te ſmartelijk: dan is dit misſchien onze eigene ſchuld, dewijl wij zelven, door onze gevoelloosheid bij zachter en liefdenrijker waarſchuuwingen, den Vader der liefde tot deeze ſtrengheid noodzaakten. ——— Heeft hij ſtraks een pijnelijk middel gekoozen, dan heeft zijne goedertierenheid en wijsheid hem gewisſelijk hier toe gepaald, om dat dit eenige misſchien bekwaamer was, het bedoelde heilzaame oogmerk te bereiken, dan veele gemaatigder middelen zijn konden. Want een wijze opvoeder beſtraft dikwerf kleine misſlagen, met eene ſchijnbaare ſtrengheid, alleenlijk om zulks te zeldzaamer te mogen doen, en den voedſterling eens vooral die geſteldheid te geeven, welke zijn bijzonder gemoedsgeſtel en zijne verordening vordert. Murmureer dan niet, mijn treurige vriend! zo misſchien dit uw geval mogt weezen. Hoe levendiger en vuuriger gij zijt in uwe beſluiten, aan dies te meerder misſtappen en overhaasting waart gij ook bloot geſteld, en dies te meer kan het wilde vuur van uwe hartstogten, u van het doel der volmaaktheid verwijderen. Hoe ſtandvastiger en onverzettelijker gij waart in de pogingen, om uwe bedoelingen te bereiken, welke zich eenmaal aan uw verſtand als goed voorſtelden: dies te noodzaakelijker was voor u eene ernſtige herinnering, om u zelven, en de hoedanigheid van alle de voorwerpen uwer werkzaamheid, altijd regt zorgvuldig te beproeven. Hoe traager en ongevoeliger gij zijt, dies te ſterker moest de ſchok zijn, zo dezelve u zoude in beweeging brengen. Hoe ligtvaardiger gij zijt, dies te zwaarer moest het gewigt zijn, 't welk uwe ongeſtadigheid binnen haare paalen beperken moet. Met één woord, hoe grooter de gevaaren zijn, waar aan gij bloot geſteld zijt, en hoe gewigtiger dat geene is, waar toe gij in 't toekomende geſchikt zijt, dies te zorgvuldiger en ſtrenger moet uwe opvoeding zijn. ——— Beklaag u niet, indien het mogt gebeuren, dat die ernſtige oefeningen, misſchien reeds in uwe vroege jeugd, met u ondernomen worden. Zoudt gij 'er wel over kunnen klaagen, dat gij te vroeg opgeleid waart tot omzichtigheid, dat gij te vroeg geleerd had, de klippen te kennen en te mijden, aan welke uwe welvaart ſchipbreuk zou hebben kunnen lijden.

„ Murmureert dan ook niet, dat de Voorzienigheid over 't algemeen zo dikwerf bittere en ſmartelijke gewaarwordingen verkieze tot middelen, om haare kinderen recht verſtandig en gelukkig te maaken. Moet gij niet zelf bekennen, dat alleenlijk de roeping en de opwekking tot pligt en deugd, welke aan uw verſtand gedaan worden, niet dan zeer zeldzaam den ingang tot uw hart vinden? Dat zelfs uw dagelijksch verlangen, naar genoegen en gelukzaligheid, altijd nog eene te zwakke misleidende drijfveer voor u is, en alleenlijk, door de vrees voor ſmarten geſterkt, wel geſchikt en geregeld wordt? Want de zucht naar genoegen, de begeerte naar een ſteeds

toe-

toeneemend geluk, hoe ſterk en magtig dezelve ook op zich zelve is, en hoe vast men ook van dezelve zoude verwachten, dat zij elk meest aanſpooren, tot de omzichtigſte en ſtrengſte beproeving van alle daartoe dienende middelen: is echter niet alleen veel onzekerer en verleidender, maar ook veel zwakker en toegeevender, dan de drang, de onwederſtaanbaare drang, om ſmartelijke aandoeningen van zich af te keeren, en een naderend ongeluk te ontduiken. Want de hoop, om een geliefkoosd vriend te omhelzen, kan wel onze ſchreden verdubbelen; maar de vrees, van door een vijand achterhaald te worden, of een anderen in de handen te vallen, geeft zelfs aan den vermoeiden wieken, en ſterkt de oogen van den kortzienden."

Verhandeling over het Beſtier der Zeden. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by G. Bom, 1785. *In gr.* 8*vo*, 358. *bladz.*

Een tot nog niet volledig uitgewerkt Voorſtel, wordt in de Inleiding van dit Geſchrift opgegeeven; om naamlyk, „ de „ kragtigſte, maar te gelyk de zagtſte en best doenelykſte „ middelen aan te wyzen, om de Zeden te doen heerſchen „ in eenen burgerlyken ſtaat, haar gebied uit te breiden, en „ derzelver bederf voor te komen of te ſtuiten." —— Onze Autheur noodigt allen, die het gewigt van dit onderwerp begrypen, en het zelve ter harte neemen, uit, om 'er hunne aandagt op te vestigen, en hunne overdenkingen over 't zelve gemeen te maaken. Hy gaat hun tevens ter aanmoediginge voor, en ſchikt deeze Bladen, om zyne gedagten deswegens ter beproevinge mede te deelen.

Ten einde hierin op een regelmaatigen voet voort te gaan, ontvouwt hy eerst wat men door de Zeden te verſtaan hebbe, en daaraan hegt hy eene beſchouwing van den tegenwoordigen ſtaat van 't geluk en de volmaaktheid van 't Menschdom. Zulks leidt hem tot het naſpooren van de tekenen des bederfs in de Zeden, en vervolgens ter overweeginge van de verſcheiden dryfveeren, die op de Zeden werken, waar van deeze drie de voornaamſten zyn; het Voorbeeld, het Gevoelen en het Gezag, die elk eene byzondere beſchouwing vorderen, waar toe onze Schryver zich voorts verledigt. Met de beſchouwing van de kragt van 't Voorbeeld kan hy niet afzyn van byzonder het oog te ſlaan op de Mode; en even zo min kan hy, handelende van de uitwerking van 't Gevoelen, nalaaten opzetlyk te gewaagen van den invloed der verkeeringe van de Vrouwen op het Gevoelen, en even daar door op de Zeden. Na de ontvouwing, hiervan komt eindelyk nog het Gezag in aanmerking, waaromtrent de Autheur in de eer-

ſte plaats toont, hoe het Opperſte Gezag meer belang, dan eenig ander, hebbe in de bewaaring der Zeden, en voorts opmerkt, dat het ook meer middelen heeft, om zyn gezag te handhaaven, wanneer de Zeden regeeren; om ze te rug te roepen, wanneer zy te verre geweeken zyn, en om ze te bewaaren tegen alles wat haar kan bederven of veranderen. En hierop beſtemt hy het overige van dit zyn Werk, ter aanwyzinge van eenigen dier middelen. Vooraf gaat nog eene Verhandeling van de verſcheidene ſoorten van Regeeringen, mitsgaders van de Wetten, in derzelver betrekking tot de Zeden beſchouwd, en dan vestigt de Autheur het oog op de volgende byzonderheden. Het nationaale Onderwys; de Vryheid der Drukpers; den Arbeid en de Ledigheid; de openbaare Vermaaken; de Schouwſpelen; de toegelaaten Vermaaken; de huislyke Vermaaken en die der Maatſchappy; de Overdaad; de Vergelding en andere middelen om de Deugd aan te moedigen; de Straffen; de openbaare Berisping, en den Godsdienst. ——— Men ontmoet hier omtrent het een en 't ander veele leezenswaardige bedenkingen en heilzaame raadgeevingen, die meerendeels min of meer met vrugt in 't werk geſteld zouden kunnen worden, naar den verſchillenden toeſtand der Natien, welke hier ſteeds ten naauwkeurigſte in agt genomen behoort te worden. ——— Dan mogelyk denkt iemand, waartoe dit alles? De zaaken der Wereld zyn zo wel aan de beterende hand, dat zulk eene navorſching niet noodig zy; of wel, het verkeerde heeft zo ſterk de overhand, dat het tog niet te ſtuiten zy. Onze Autheur heeft deeze bedenking wel voorzien, en 'er zig daarom ook over uitgelaaten, zonder te beſlisſen, of de Waereld beter dan erger geworden zy, in onze dagen; als blyvende intusſchen, hoe men dit ſtuk beſchouwt, het voorgeſtelde onderwerp van een wezenlyk gewigt. Zie hier, hoe hy de gronden ter wederzyde voordraage, en waartoe de beſchouwing daarvan hem leide.

„ Zy, die alles wel vinden, die gelooven, dat alles geduurig beter gaat, en die denken, dat het best is, de Waereld te laaten gaan, zo als ze gaat, gronden zich voornaamlyk op deeze twee voorſtellingen.

„ Onze genietingen zyn vermeerderd, en vermeerderen nog dagelyks; daaruit volgt het natuurlyk geluk; de geesten zyn opgeklaard, en worden dagelyks nog meer opgeklaard; daar van daan het zedelyk geluk.

„Men kan niet ontkennen, zeggen zy, dat onze genietingen grootlyks vermeerderd zyn, voornaamlyk ſedert twee of drie eeuwen, en dat het getal derzelven nog dagelyks vermeerdert. Alle de ontdekkingen, die men gedaan heeft, en die men nog dagelyks doet, in allerley ſoorte; die aanwas van volmaaktheid in alle kunſten; de reizen, de ondervindingen, de geduurige voort-

voortgangen des koophandels, en der ſcheepvaart, loopen allen ſaamen, om ons den hoogſten trap van 't natuurlyk geluk te belooven, en te bezorgen. De gantſche Waereld opent ons thans eene menigte ſchatten, die voorheen onbekend waren; de Natuur heeft geen voortbrengſelen meer, die voor den beſchaafden mensch verborgen zyn, en de nyverheid, die dezelven te werk ſtelt, brengt ons alle oogenblikken duizend kortſtondige genoeglykheden, duizend aangenaame gevoeligheden, die te vooren onbekend waren. De Koophandel heeft alle de deelen van den Aardkloot ſamengevoegd, de mensch is de gebuur geworden van alle menſchen, en alle menſchen zyn tegenwoordig de verſtandhouders van elkanderen. De vermaaken zyn tot in 't oneindige verſcheiden geworden, de gerievelykheden zyn vermenigvuldigd, de ſchrandere uitvindingen bezorgen ons dagelyks nieuwe middelen om onzen ſmaak te voldoen, en in onze behoefte te voorzien met den minſten trap van moeite en van arbeid; de weg des levens, voorheen met doornen bedekt, is thans beſtrooid met bloemen. Indien zelfs deeze voordeelen niet tot alle menſchen in gelyke deelen komen, gelyk de regen van den hemel, of de ſtraalen van het licht, zoo maakt deeze ongelykheid eenen nieuwen band tusſchen den ryken, die aan den armen de middelen tot zyn beſtaan bezorgt, en den armen, die aan den ryken de middelen bezorgt, om zynen ſmaak te voldoen; zy bevestigt die wederzydſche afhangelykheid, die, hun wederzyds welzyn bevorderende, hen dierbaar voor elkanderen maakt.

„ Maar onze lofredenaars, van onze eeuwe, vinden vooral het voordeel aan hunne zyde, van den zedelyken kant, door deeze eeuwe met de voorgaanden te vergelyken. De duisternisſen, die het gelaat der Aarde bedekten, zyn verdweenen, en verdwynen nog dagelyks; het licht breekt aan alle kanten door, en de menſchen zyn verlicht omtrent hunne rechten. De Wysbegeerte heeft de reden op den throon gezet, en de paalen van haar gebied uitgebreid, zy heeft het vooroordeel begraaven, en het juk der bygeloovigheid verbrooken; zy heeft het opperſte gezag binnen zyne juiste paalen beſlooten, zy heeft de onderneemingen der burgerlyke en godsdienſtige tyranny geſtuit, zy heeft de onverjaarbaare rechten der Vryheid hernoomen, zy heeft het ryk der verdraagzaamheid gevestigd. —— Door haare zorgen is de kennis van te regeeren volmaakter geworden, zagte en wyze wetten hebben de plaats der barbaarſche wetten en gebruiken ingenoomen, veel gezonder grondregelen beſtieren de ſtaatkunde, de oorlogen zyn minder wreed, en de vrede is langduuriger; duizend ongerymde gebruiken zyn verdweenen; zy heeft de menschlievendheid ingevoerd, en met haar die beſchaafdheid, die zich door alle ſtaaten verſpreid heeft, gelyk door alle de rangen der maatſchappy, en by alle beſchaafde volken. In een woord,

zy heeft den grond ontgonnen en verbeeterd, op welken het geluk des menschdoms moet ingeoogst worden, en wy mogen eindelyk uitroepen: *De waarheid heeft overwonnen, en het Menschdom is behouden!*

„ Laat ons het blaadje eens omkeeren, laat ons tegen over dit luisterryk tafreel dat ſtellen, welk ons de mensch zal vertoonen, wiens ſomber penſeel zich niet anders, dan omtrent de droevigſte voorwerpen, ſchynt te kunnen oefenen.

„ Hy zal in deeze voorgegeevene vermeerdering van goederen, van rykdommen en van genietingen niet anders zien dan een aanwas van moeiten, en eene bron van ongelukken. Hier eene menigte van menſchen aan deeze ontdekkingen opgeofferd, van anderen in nog grooter getal, tot de noodige werken, om 'ze in 't werk te ſtellen, veroordeeld, zonder in de vrugten te kunnen deelen; ſmertelyke en verdrietige beroovingen; vermeerderde behoeftigheden, zonder ze te kunnen voldoen; daar verdrietige menſchen in 't midden hunner genietingen, en die onder derzelver gewigt bezwyken, den afkeer der zotheid ondervindende, en meer bezig met de zorg om zich nieuwe begeerten te verwekken, dan met die om ze te voldoen. Aan de zyde deezer nieuwe rykdommen ontdekt hy nieuwe onderwerpingen, die de bezitters zich op den hals haalen, en die hen meer in hunne vryheid doen verliezen, dan zy hunne genietingen aanbrengen. Ingevolge van die nieuwe genietingen, zal hy nieuwe, en te vooren onbekende ziekten zien, verwytende aan die geenen, welke zich daar aan overgegeeven hebben, de buitenſpoorigheden, waartoe dezelven hen vervoerd hebben. ——— Hy zal zien, dat het menſchelyk geſlacht veel meer in kragt en ſterkte verliest, dan het in behendigheid en ſchranderheid heeft kunnen winnen. — Hy zal gelooven te zien, dat deeze ſchranderheid alzo vernuftig is in de kunst van zyns gelyken te beſchadigen, als in die van hen te verlichten. ——— Hy zal in deeze nieuwe ſchatten nieuw voedſel zien aangebooden aan den nyd, en aan de wanorde; en de ongerustheid en bitterheid over het gantſche leeven des menſchen uitbreidende. ——— Hy zal de gierigheid en de verkwisting, de goederen, waar van de menſchenliefde zich hadt kunnen bedienen, om het lot van eene groote menigte elendigen te verligten, met eene gelyke hardigheid zien opſluiten, of verſpillen. ——— Hy zal de leedige en wellustige overdaad de handen in haaren dienst zien houden, welke hadden kunnen gebruikt worden, om de noodigſte behoeften voor den mensch te bezorgen, en te vermeenigvuldigen, en waarvan duizende ongelukkigen nu genoodzaakt zyn verſteeken te blyven. ——— Hy zal de behoeftigheid genoodzaakt zien, zich te vernederen tot bedelary toe, en op alle hoeken van de ſtraaten te betuigen tegen deezen voorgegeeven algemeenen voorſpoed, die tot haar toe niet kan door-

doordringen. —— Hy zal, in een woord, de Aarde meer en meer bedekt zien met menſchen, die over hun lot misnoegd zyn, en veroordeeld om dat van *Tantalus* te ondergaan. —— Eindelyk met toe te ſtaan, dat het menschdom ryker is geworden, geeft hy voor, dat het daarom niet gelukkiger is geworden.

„ De Zedelyke zyde zal zich op geen voordeeliger wyze aan zyn oog opdoen. Deeze voorgewende aanwas van kundigheden heeft, volgens hem, niets anders voortgebragt dan verblinding; hy beſpeurt daarin meer dwaallichten, die geſchikt zyn, om van den regten weg af te leiden, dan toortſen om op denzelven te geleiden. Hy ziet de dwaasheid en de zotheid dagelyks nieuwe gedaanten aanneemen, en haar ryk uitbreiden, naar maate de voorwerpen vermenigvuldigd worden. Hy ziet het eigen-ik-dom (*egoismus*) dagelyks toeneemen en uitſluitender worden; hy ziet den mensch zonder ophouden een mededinger van den mensch zyn; zich niet meer betrouwende op de vriendſchap, en nog minder op die beleefdheid, welke ſomtyds haare plaats inneemt, en waarvan de ondervinding hem elk oogenblik onderricht. Hy ziet de verachting der welvoeglykheden insgelyks alle ſtaaten inneemen, in de Paleizen der Koningen indringen, zo wel als in de Raadsvergaderingen der Volken, en in de heiligdommen van den Godsdienst en van het Recht. Hy ziet dat het recht van den ſterkſten overal den mond der billykheid toeſluit, aan het Recht der Volken een ſtilzwygen oplegt, en zich boven zyne oude plegtigheden ſtelt, die weleer tot een zeker punt de waarborg der Volken waren. Met de oorlogen zo lang niet te onderſtellen, gelooft hy, dat zulks minder de uitwerking van menschlievendheid, dan van onmagt is; en indien zy in zekere opzigten zo wreed niet zyn, zo gelooft hy, dat zulks is uit vreeze voor ſchaverhaling, en geenzins toe te ſchryven aan medelyden. Wat betreft het geen men vrede noemt; zy ſchynt hem altoos toe; eenen heimelyken en verborgen oorlog voor uit te laaten zien, waarin men elkanderen zoekt te verzwakken en te beſchadigen, terwyl men het gunſtig oogenblik afwagt, om dien te doen uitbarſten.

„ Maar hoe veele heilzaame planten ziet hy niet, op deezen grond, die door de nieuwe Wysgeerte ontgonnen en bebouwd is, door de kwaalyk beſtierde of kwaaddoende handen uitgerukt, aan de zyde der kwaaden, welke zy voorgaven uit te roeijen. Hoe veele boomen, zo nuttig door hunne vrugten, als door hunne ſchaduwe, heeft zy niet in dat geene omgehouwen, welk zy het bosch der vooroordeelen noemt; hoe veele kwaade zaaden zyn aldaar niet verſpreid! Aan den anderen kant, ziet hy die zelfde Wysbegeerte altoos meer bezig met afbreeken, dan met bouwen, met twyfelingen te verſpreiden, dan met waarheden aan te bieden, zoekende zomtyds de fon-

damenten der Zedekunde te verzwakken, en somtyds die van alle soort van gezag; misbruikende de voorrechten der vryheid, om de losbandigheid in te voeren; verbreekende de teugels, die best geschikt zyn, om den ondeugenden mensch in bedwang te houden; de oude borstweeringen wegrukkende, die het recht van het onrecht, en de ondeugd van de deugd scheiden, om draaden in derzelver plaats te stellen, die zo zwak als onmerkbaar zyn; geen andere beginselen der Zedelyke daaden erkennende, dan het byzonder belang, dat binnen den kleinen omtrek van 't menschelyk leeven beslooten is. Hy ziet eindelyk byna de geheele Waereld, verleid door de stem deezer nieuwe meesters, hunne leer gretig omhelzen, en de overhand neemen, om zich, zonder bedwang, aan alle haare ongeregelde begeerten over te geven."

Onze Autheur neemt het niét op zich, om hieromtrent eene bepaalende keuze te doen, en 't komt hem voor dat 'er van weerkanten vooringenomenheid plaats heeft; en wat 'er ook van zy, hy bewcert dat de Waereld niet veroordeeld is, tot eene gestadig toeneemende verergering, maar dat dezelve aan veele omwendingen onderworpen is, die haare kenmerkende voortekenen hebben, waar van de oplettende met vrugt gebruik kan maaken: „ En dus kan men, besluit hy, zo men wil, de Waereld wel laaten gaan zo als ze gaat; maar men moet niet nalaaten te trachten, haaren gang zekerder te maaken; haar de kwaade stappen aan te wyzen; haar de diepe spooren te doen vermyden, die zy zich gedurig maakt, wanneer zy zich zou kunnen beslyken; dyken op te werpen tegen de stroomen, die zy op haaren weg zou kunnen ontmoeten; en leuningen te stellen aan de kanten van alle de wegen, die gevaarlyk zyn, en waar het hoofd haar zou kunnen draaijen."

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Negende Deel. Te Amsterdam by P Conradi, *en te Harlingen by* V. v.d. Plaats 1786. *In gr. octavo*, 144 *bladz.*

Van twee Reistogten, wordt ons in dit Deel verslag gegeeven. De eerste is die van *Hendrik Hagenaar*, na de Oostindien, sedert het jaar 1631 tot het jaar 1638: by welke men, daar 'er in dit en andere vroegere Reisverhaalen meermaals gewag gemaakt is van 't Keizerryk Japan, eene beschryving van 't merkwaardigste in dat Gewest gevoegd heeft: en daar by komt dan voorts *Abel Tasmans*, Reize na Nieuw Guinea, of het onbekende Zuidland. Beide deeze togten behelzen, de laatste ten aanzien van de toenmaals nieuwe ontdekkingen, en de eerste met opzigt tot het voortzetten van den handel, verscheiden byzonderheden: ook geeft het dryven van den handel aan

Ha-

Hagenaar, meermaals gelegenheid, tot het beſchryven van deeze en geene plaatzen, alwaar hy zig, ter zaake van den handel, eenigen tyd ophield. Tot een voorbeeld hier van verſtrekke, 't geen hy ons meldt, wegens *Bandaargameron*, en 't daar omtrent gelegene in de ſtraat van Basſora, of aan den ingang der Perſiſche Golf.

„ Bandaargameron was, zegt hy, niet lang geleden, ſlegts een dorp, of liever gehucht, bewoond van Viſſchers, derwaards gelokt, door de gereedheid der plaatze, en zijne ligging aan de Perſiſche Golf. Zints de verovering van het daar tegen over liggende eiland Ormus, door de Perſiaanen op de Portugeezen, hebben de Engelſche, Hollandſche en Moorſche Schepen, die het aandoen, het doen aangroeien, tot een vry aanzienlyk vlek, het welk dagelyks toeneemt. Want 'er verſchynen Kooplieden en Reizigers van Ispahan, Siras, Hara en de omliggende plaatzen. Zy verſchynen 'er jaarlyks in Slagtmaand, wanneer de hitte een weinig geminderd is, en men 'er voeder voor de kameelen en de ezels der Karavaanen in de meeste ruimte vindt. Van hier dat men 'er, in dien tyd, eene groote menigte Kooplieden aantreft van verſchillende Natien, welke aldaar zamenbrengen verſchillende zoorten van goederen, gouden ſtoffen, flaweelen, armozynen, ruuwe Zyde en meer andere. Zy haalen van daar de goederen, voor hun land voegende.

„De huizen zyn zeer ruim, en naar de wyze des Lands gebouwd; de fondamenten drie of vier voeten diep in den grond. Zy worden gemaakt van een ſoort van ſteen, beſtaande uit klei, gehakt ſtroo en paardemest, onder een gemengd, en met Zeewater gekneed. Van deezen deeg maaken zy ſteenen, welke zy in de Zon laaten droogen. Dan neemen zy ſtroo, dewyl het hout te duur is, ſpreiden het in 't rond, langs den grond, en leggen 'er een laag deezer ſteenen op; dit beurtelings leggen van een laag ſtroo en ſteenen, gaat tot een mans hoogte, wordende de laagen, naar gelange zy hooger klimmen, een weinig binnenwaard geleid. Dan leggen zy een vuur aan, binnen het gebouw, en laaten het branden, tot dat de brandende ſtoffen verteerd zyn. Vervolgens werpen zy 'er een weinig ongebluschte kalk op, en roeren met ſtokken alles te zamen in de fondamenten, dezelve beſproeiende met Zeewater, tot dat de ſteenen doornat zyn, dit verbindt hen zo vaſt te zamen, dat geen Tras vaster zyn kan. Op deeze fondamenten, worden geleid vierkante ſtukken klei, gehaald uit groote en diepe vaarten, alwaar men het van eene goede ſoort vindt: in de Zon gedroogd, zyn ze als groote gebouwen ſteenen, en maaken zeer wel gebouwde muuren, ieder ſtuk wordt geleid op een weinig week klei, die in de plaats van kalk verſtrekt. Men maakt 'er niet alleen muuren, maar ook kolommen en pilasters van, die de Zolders ſchraagen. Op dat

de

de regen minder door de muuren dringe, worden zy bepleisterd met een kalk van ſteen gemaakt, die zeer wit is; ligt zou men het geheele huis meenen van ſteen gebouwd te zyn. De Magazynen en Keukens zyn beneden op den grond, die niet gevloerd is, by gebrek aan ſteen; de woonvertrekken zyn boven, daar de wind 'er beter kan doorwaaien. De ſtraaten zyn ongelyk, ongeregeld en morzig. De voornaamſte huizen, als die van den Sultan, en andere Regenten, de Engelſche en Hollandſche Logien, ſtaan aan den oever der zee, en worden by ſpringty door dezelve beſpoeld. Zy ſtaan zeer gereed, tot het losſen en laaden der ſcheepen. Op 4 of 6 vademen water, leggen 'er de ſchepen een Kanonſchoot van land voor anker.

„In 't Oosten, aan de landzyde, ligt eene ouderwetſche Sterkte, met halfronde Torens, insgelyks van gedroogde kleine ſteenen gebouwd. Een kleine kanonſchoot van den oever, is een ander ſteenen Fort, omringd van eene drooge gragt, en met 12 ſtukken geſchut beplant. Aan de Westzyde ligt aan den oever eene ſteenen Redoute, met 4 ſtukken geſchut; zy kan tegenſtand bieden aan een onverwagten inval; maar met ernst aangevallen wordende, zou zy wel haast moeten bezwyken. Een verbaazende buit zou hier kunnen gemaakt worden.

„De ſchaarsheid van harden ſteen en timmerhout is oorzaak, dat alle de fraaje huizen te Ormus, allengskens afgebroken, en de bouwſtoffen gevoerd worden na Gameron, daar zy inzonderheid gebruikt worden, tot de fondamenten van nieuwe huizen. Het Kasteel van het Eiland Ormus, 't welk zeer aanzienlyk is, wierdt door eenen der Perſiſche Sultans gebouwd; drie honderd man houden aldaar de wagt. Om de Zoutbergen, welke op het Eiland leggen, vertoont het zich geheel wit. Ook vindt men 'er eene ſtoffe, naar metaal gelykende; doch zy is van kleine waarde.

„Het naast aan Ormus gelegen Eiland, Lareca, is zeer dor, vol klippen, en 't valt ongemaklyk om 'er te gaan. 'Er ligt een vervallen Fort, zonder volk en zoet water. Hier en daar ziet men ſlegts eenige tamelyk hooge pynboomen, ook reeën en haazen; eene vette roode, ook geele aarde, bekwaam om 'er mede te tekenen; als mede zout.

„Drie mylen van Gameron, legt het Eiland Kismis, beſlaande 16 mylen in den omtrek. Hier groeien ſmaaklyke vrugten; men vindt 'er zoet water, nevens een vry goed Fort, wel eer door de Engelſchen bemagtigd, en door hen aan de Perſiaanen overgedraagen. Veele plaatzen van het Eiland leveren timmer- en brandhout.

„Doorgaans doorloopen hier de winden, in den tyd van 24 uuren, alle de ſtreeken van het Compas. Met Zonnenopgang is de wind Oost, en blaast in 't eerst tamelyk door; doch tegen den middag is de Zeewind heet. Tegen den avond koomt de Zuidewind uit Arabie, en is brandend heet. De

nacht-

nachtwind waait over een hoogen berg in 't Noorden, en is koud.

„Niet veel verſpillen de landzaaten aan klederen, huisvesting en mondbehoeften; in alle deze opzigten zyn ze zeer armoedig. De meesten draagen ſlegts eene ſoort van Borstrok. In plaats van brood, eeten zy dadels met Visch. Water is hun eenige drank. Rondom de Stad, aan de landzyde, maaken zy hutten van *Adap*; zynde takken van palmboomen met de bladeren; deeze dienen zoo wel voor muuren als voor een dak. Dikmaals ontſtaat hier brand; doch wanneer dit gebeurt, wordt de hut ſpoedig van haare plaats gehaald en geſloopt, en eene andere daar voor in de plaats gemaakt: want de huisgeraaden kunnen ligt geborgen worden; en zo ze al verbranden is het verlies niet zeer groot.

„De vrouwen zyn bruin of geel, en niet zeer bevallig. Zy zyn breed van aangezicht en ſcheelziende. Verre de meesten, elk naar haaren ſtaat, draagen een gouden of vergulden ſpeld, met een breeden kop, door het bovenſte gedeelte van de neus; andere een ring door het middelſchot in de neusgaten. Andere wederom hebben een ſoort van Kapittelſtok, een ſtroobreed, en eenen halven vinger lang, met kleine turkooizen in goudraad gereegen; met een krom pennetje, waar mede zy deezen toeſtel op de neus vast maaken.

„In het dorp is een groot plein, de *Paſſeo* genoemd, met gewelven overtrokken, en verſcheiden naauwe gangen; hebbende aan beide zyden winkels met allerlei Koopmanſchappen: de meeste behooren aan Benjaneezen, die hier bykans meester zyn van den Koophandel. Zy zyn eene looze en bedriegelyke natie, niet ongelyk aan de Joden. Zy zyn *Pythagoristen*, eeten niets dat bloed in zich heeft, en dooden geenerlei leevend ſchepzel. Buiten het dorp worden eenige lywaaten gereed. De ſcheering leggen zy neder op den grond, en graaven een gat daar onder, waar in zy hunne beenen houden; op den rand zitten zy om te treeden. Het riet, 't welk tot een ſchietſpoel dient, is zeer ligt; het is aan den tak van een boom, of een geſpannen touw, vastgemaakt. Alle avonden neemen zy dien toeſtel weg; een jongeling kan hem draagen.

„De Inwooners van deeze plaats, en der omleggende dorpen, ſtaan onder het gebied des Sultans, hy is zeer ſtreng: een geringe dieſſtal wordt geſtraft, met eene menigte ſtokſlagen, en met het afkappen van de handen. Die geld hebben, kunnen hunne ſtraffen daar mede afkoopen. Des Sultans wil is eene wet. Hy heeft onder zich eenen Vizier, en eenen Amptenaar *Coutewal* genaamd, zynde eene ſoort van Fiskaal. Dewyl zy hunnen post ſlegts drie jaaren bekleeden, rooven en knevelen zy zo veel ze kunnen, om binnen den beſtemden tyd ryk te worden. De Koning zendt derwaards eenen Sabandar, of Opziener der havens; hy bemoeit zich met de geſchillen tuſſchen de

de Kooplieden, om in dezelve vonnis te vellen. De Gouverneur trekt de eene, en de Engelſchen de andere, helft van den tienden penning der inkoomende en uitgaande goederen; van welke belasting het, egter, den Koning heeft behaagt, de Hollandſche Maatſchappy te verſchoonen.

„Niet zeer plegtig en omſlagtig is de openbaare Eerdienst. In hunne Pagoden hebben zy pragtige ſtandbeelden, Afgoden noch andere ſieraaden. Niets anders ziet men 'er, dan eenige brandende lampen. By volle en nieuwe Maan, ſlaan zy op ketteltrommen, terwyl een Gebstelyke overluid bidt; 's morgens met het aangezicht na 't Oosten, en 's avonds na 't Westen gekeerd. Even eens doen ook de omſtanders, doch ſtilletjes. Viſchers en andere Zeelieden offeren, in hunne Pagoden, kleine barken van papier gemaakt, en andere diergelyke kleinigheden. Op den eerſten dag des jaars houden zy, onder een vrolyk gezang, een ſtaatelyken omgang door de ſtad. Wanneer iemand ſterft, wordt hy, door gehuurde rouwbedryvers, 2 of 3 dagen beweend. De Vrydag is hunne Zondag. De meesten drinken wyn, noch andere ſterke dranken.

„Men vindt 'er oſſen, koeijen en ander vee, doch niet groot van ſtuk; als mede ſchaapen met breede ſtaarten, zeer goed van ſmaak. Onder de Rammen vindt men 'er, welke vier hoorns hebben. Geitenmelk, kaas en boter heeft men 'er, allen niet onſmaakelyk. Weinig gevogelte is 'er, maar allerlei visch zo veel te overvloediger. Sardyn wordt 'er, in Louwmaand, in menigte gevangen; men kan dezelve inzouten of droogen. Hoewel de landzaaten dadels in plaats van brood gebruiken, valt 'er, egter, zeer ſchoone roode tarwe en garst, doch weinig ryst, by gebrek aan water. Zy wordt van elders hier gebragt, onder andere ook met de ſchepen van de Maatſchappy, die 'er goede winst op hebben. Behalven het gekapt ſtroo, worden, elken avond, ieder paard negen ponden garst toegedient: een bewys dat dezelve hier goed koop is.

„Hoewel het in Zomermaand, en vervolgens, hier zeer heet is, heeft men 'er, egter, zeer goede druiven, blaauwe pruimen, perziken, mangas, kweeappelen, limoenen, oranje appelen, granaaten, zo roode als witte, zeer lekker van ſmaak. Wynmaand geeft meloenen, pompoenen, komkommers, radyzen, ajuin, raapen en wortels. Alle avonden moeten de planten in de tuinen nat gemaakt worden: anderzins zou de brandende Zon den kleigrond doen uitdroogen, en de gewaſſen verſchroeien. Boven uit het land koomen, eindelyk, ook veelerhande vrugten, zommigen van welke na de Nederlanden worden verzonden."

My-

Myne eerſte Proeven van Poëzy. Te Harderwyk by J. van Kaſteel, 1786. *In gr.* 8*vo.* 73 *bl.*

„ De maaker van dit Stukje is een nauwlyks negentien jaa-
„ rige Jongeling. —— Hy leeft in eenen kring, waarin
„ hy aanmoediging, goeden raad en berisping, mist, en gaf al-
„ leen zyne eerſte Proeven in het licht, om uit het gunſtig, of
„ ongunſtig, oordeel van het publiek, te zien wat hem te doen
„ ſtaat. —— Of hy zich verder moet beoeffenen, of eenen
„ vruchtloozen arbeid ſtaaken? —— Waarom hem niet
„ met meer beſcheidenheid behandeld?" Zo zouden de Vrien-den van den vervaardiger deezer Proeven (A. C. W. STARING) ſpreeken, indien hy door den een of den ander om zynen arbeid gehekeld wierd. Schoon het ons gebruik niet is, aankomende Geniën over den hekel te haalen, en met vinnigheid te behandelen, zou ons dit niet affchrikken van eene geſtrenge beoordeeling, over dit jeugdig Dichtvers, zo het die verdiende. 'Er is in dit Stukje uitſteekend veel goeds en ſchoons. De jonge Dichter kentekent eene vuurige verbeeldingskragt, en bezit, over 't algemeen, eenen vloeijenden rymtrant. —— Hier en daar blykt het, dat de Jongeling, aan zyne neiging onbeteugeld botvierende, en aangenoopt door den heerſchenden ſmaak, ligt tot het al te gevoelige, of liever het kragt- en zenuwlooze zou kunnen vervallen: maar andere ſtukjes ſtaan ons daar eenigzins borge voor. — *Aan Meester Hein, op het Kerkhof*, een der aartigſte Stukjes, ſtrekke onzen Leezer tot eene Proeve, van de kragt diens Jongelings, en het boertige

Meester Hein de Kerkhof Koning,
Met uw ſpitsgetopte vingers,
Met uw vlugge, fyne beenen,
Met uwe achtbre kaale kruin,

Die zo ſchoon de zeis kunt handlen,
Alle ziektens kunt geneezen,
Alle droefheid kunt verjaagen,
Lieve beste meester Hein,

Waarom toch, die zoete Meisjes,
Zo betovrend, zo bevallig,
Met heur lange, zwarte lokken,
Met heur oogjes, blaauw en bruin.

Waarom toch die lieve Jongens,
Zo geſpierd, zo fluks van leden;
Waarom eet gy al die Jongens,
Al die zoete meisjes op. ——

Zo

Zo veel Eeuwen door te knaagen
Aan de Jongens, aan de Meisjes!
Zo veel Eeuwen door te knaagen!
Wordt u dan 't gebit niet ſtomp?

Want ook zagte, vlugge Meisjes
Hebben harde ſtyve beenen,
En de ſterk geſpierde Jongens
Hebben harder knokken nog.

Zie daar al die groote Boeken,
Die Pandekten, die Novellen,
Diſſertaties, Noten, Gloſſen,
(O 't Papier is zagt als zy!)

Eet vry al die dikke deelen ——
Dien Calvinus met zyn vrinden,
En de breed vergulde banden
Schenk ik op de givt nog toe.

O aan een van deeze knaapen,
Lieve maat! valt meer te kaauwen
Als aan 't poezligst Jonge Meisje,
En hier zyn geen beenen in.

Meester Hein, de Kerkhof Koning,
Met uw ſpits getopte vingers,
Met uw fyne, vlugge beenen,
Met uwe achtbre, kaale kruin,

Eet vry al die groote boeken
Met Pandekten met Novellen,
Maar die arme zoete Meisjes,
Maar die lieve Jongens niet.

Men ontmoet in dit, gelyk ook in andere Stukjes, verkeerde zamenvoegingen der woorden; voornaamentlyk in het zesde couplet, aan het einde: en dit is mogelyk een natuurlyk gevolg van dit ſoort van Dichtſtukjes. Daar en boven zal de Heer STARING zich, met vrucht, zo wy ons verbeelden, nog wat kunnen oefenen, in de Nederduitſche Taal.

De Patriot aan Willem de Vyfde; 1786. *In* 8vo. 25 *bladz.*

Een welmeenend en Patriotisch vers, dat overvloeit van tekens van bedaarde Staatkundige begrippen, en der Patriotſche zaak ten zeerſten toegedaan: maar wat de Poëzy betreft. Jaa! hier en daar is een enkel trekje, maar te ſchaars, dan dat het den naam van een Dichterlyk voortbrengzel draagen mag.

NIEUWE
ALGEMEEN
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Geest der Hebreeuwſche Poëzy. Door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Stuk. Te Leyden, by* J. van Tilfelen *en* B. Onnekink, 1786. *Behalven de Voorreden,* 324 *bladz. in gr. octavo.*

Ter gelegenheid, dat de Heer *Herder* dit zyn Werk, by manier van *Saamenſpraaken*, aenving, zo heeft men, met de Nederduitſche Uitgave van 't eerſte en tweede Stuk, waervan wy voor eenigen tyd gewag gemaekt hebben (*), den titel van *Saamenſpraaken over de Hebreeuwſche Poëzy* gebezigd; dan daer de Autheur zyn Geſchrift, by wyze van *Verhandelingen*, vervolgd heeft, zo is men, als 't ware, genoodzaekt, in de verdere Nederduitſche Uitgave, van dien titel af te zien, en zich nader aen den oorſpronglyken titel, *Vom geist der Ebraiſchen Poëſie*, te houden, gebruikende dien van *De Geest der Hebreeuwſche Poëzy*; waerom 'er nu ook zodanige Titels voor de twee eerst afgegeven Stukken vervaerdigd zyn. ——— In het derde Stuk, thans gemeen gemaekt, 't welk binnen kort van 't vierde ſtaet gevolgd te worden, gaet de Heer *Herder* voort in de verdere ontvouwing van zyn onderwerp; en vestigt, in zes Verhandelingen, onze aendacht op verſcheiden byzonderheden, daer toe behoorende; 't welk hy, even als 't voorige overwoogen, oordeelkundig doet dienen, ten beteren verſtande van de denkwyze der Heilige Schryveren, waerover hy ook hier, in vele gevallen, een nieuw licht verſpreid. Zyn eerſte Verhandeling gaet over den oorſprong en 't wezen der Hebreeuwſche Poëzy; waernevens hy, in een aenhangzel, den oorſprong der Hebreeuwſche Dichtkunde als zyn onderwerp nagaet. De tweede Verhandeling behelst ene overweging van het beroep en ampt der Propheeten, die veelal dichterlyk ſchreven, waerby de Autheur een Aenhangzel voegt, in 't welk hy bepaeldlyk onderzoekt, waerom de Propheeten aen het Jood-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 98.

Joodſche Volk zo byzonder eigen waren. Ene derde Verhandeling ſchikt onze Autheur ter beſchouwinge van Gods togten door de Woestyn; met aenwyzing van 't Dichtkundige gebruik, dat de Hebreeuwſche Dichters, van de merkwaerdigſte omſtandigheden, daerby voorgevallen, gemaekt hebben. En even zo gaet hy in de vierde en vyfde Verhandelingen de Inzettingen van Mozes na; voegende daernevens een Joodsch verdichtzel, rakende ene verzoeking des Satans tot hoogmoed, door de nederigheid van Mozes verydeld. In de zesde of laetſte Verhandeling van dit Stuk, ſlaet de Heer *Herder* nog het oog op de Zegenſpreking over Israël, zo van Vader Jacob, als van Mozes; welke beide Zegenſpraken hy afzonderlyk ontvouwt. —— In ieder dezer Verhandelingen ontmoet een opmerkzaem Lezer ene reeks van bedenkingen, die hem ene nadere overweging afvorderen, en zyn onderzoeklievende geest zal hier ene ruimte van ſtoffen vinden, waer mede hy zich leerzaem onledig kan houden. Men neme tot een ſtael hiervan des Autheurs voordragt, wegens de Godsregering over het Joodſche Volk, waeromtrent hy ons het volgende onder 't oog brengt.

„ Hoe verbond Moſes twaalf vrye onafhankelyke Republieken zo te ſamen, dat zy ſlechts één Volk uitmaakten? Voor eerst door haar Land, en vervolgens door den zachtſten band, die redelyke en vrye wezens ſaam verbinden kan, door de wetten eener Godsregeering. Ik wenschte, dat elk zyne twyffelingen, welken hy misſchien tegen dit weinig begunſtigd woord (*) hebben mogte, zo

(*) De Heer *Herder* heeft zich al vroeger deswegens dus uitgelaten. „De Wetgeving van Moſes bedoelde een vry volk te formeeren, dat aan de wetten alleen onderworpen ware; En, op dat niemand hun die vryheid ontname, wierdt God zelf Wetgever, Wetbewaarer, Koning. Hy woonde onder zyn Volk, en, dat zo deerlyk misbruikte woord, de TEMPEL, was eigenlyk „ het huis van het Wetboek," waar voor God waakte. Het geheele volk was een Priesterlyk Ryk, en elk was dus een dienaar van dezen koning en der wet. „ Gy zult „ my een Priesterlyk Koningryk zyn!" was het beginzel, waar in Moſes zyne wetgeving te ſamen vattede. Willen wy dit geene Theokratie of Godsregeering heeten, zo laaten wy het Nomokratie of Wetregeering noemen; ondertuſſchen is voor de Poëzie, die daar uit ontſtondt, en volgens de waarheid dier oude tyden en geſchiedenisſen, het woord Theokratie veel meer uitdrukkende en ſchooner dan dat van Nomokratie; alle Burgerlyke en Godsdienſtige Poëzie wierdt Theokratisch."

zo lang wilde opſchorten, tot dat hy eenige bladzyden verder gelezen hebbe.

„ Moſes verbondt zyne ſtammen door hun land. Het was Jehovah's land, het land van hunnen gemeenen Vader; dat hun by uitſluiting voor altoos gegeven was. Het behoorde aan Jehovah, die hun het vruchtgebruik vergunde. Tot het Land behoorde dus ook de Wet, en met de onderhouding der Wet was het genot des Lands verbonden. God wilde het Volk uitdryven, zo zy deze voorwaarde weigerden naar te komen, gelyk als hy te vooren de Kananiten had uitgedreven; want als dan waren zy niet meer het Volk van Jehovah, niet meer Gods Volk; Het welk zy alleen blyven konden, door den God hunner Vaderen te blyven aankleeven, en zyne wetten te onderhouden. Hier mede verbondt Moſes de harten des Volks aan dezen grond. Hy maakte hun het Land boven alles waard en onontbeerlyk, dewyl buiten het zelve Israël niet meer Israël was. Met vereende hand moesten zy het inneemen, broederlyk het onder malkander verdeelen, en vervolgens allen te ſamen, en elk in 't byzonder, rustig bewoonen. Van boven wierdt het beſchut door den Libanon, ter rechterzyde door de Jordaan, (de ſtammen aan geene zyde van die rivier behoorden eigenlyk niet tot het Land,) van onderen door de Woestyn, en aan de linkerzyde door de Zee. Ook zullen wy vinden; dat, volgens het ontwerp van Jacob, de ſtammen zo geplaatst wierden, dat zy malkanderen altyd hadden kunnen beſchermen. Of ſchoon nu dit oogmerk niet even eens bereikt zy, en de wil van den ſtamvader niet gevolgd wierdt, zo faalde echter Moſes niet in zyne groote bedoeling, om Land en Volk onafſcheidbaar te verbinden. Van hier die bepaalde zucht voor het Land, die in de Propheeten heerscht; van hier in de Pſalmen, en in alle werken, geduurende de gevangenis geſchreven, dat ſterk verlangen naar dat gewest. Na een verloop van twee duizend jaaren trekt het hart van yderen Jood, hoe zeer alle hoop verdweenen is, nog geſtadig derwaards; want daar alleen kan de Godsregeering plaats hebben, daar alleen zyne wet betracht worden; ook daar alleen zullen ontwaken die in de aarde ſlapen. —— Wat alle oude Wetgevers zochten te bereiken, dat hun Volk zig, aan hun Vaderland verbonden voelde, dat het daar aan gehecht was, heeft Moſes door den plaatſelyken geest, door den Nationaalen God hunner Vaderen, op het ſterkſte uit-

uitgewerkt. Hy plantede den Wynſtok op de bergen van Jehovah, en ſtelde het Volk in de armen der byzondere Voorzienigheid van deze ſtreeken.

„ Dewyl tegen dit laatſte denkbeeld zo veel ingebragt is, en alle de liederen, die zig daarop gronden, zo zonderling beoordeeld zyn, zo zy het my vergund een nader woord hier over by te brengen.

„ Duidelyk was het eerſte zinnelyk begrip, 't welk Moſes zyn Volk over de Voorzienigheid zyns Lands inprentede, dit (*).

Een Land is het, niet als Egyptenland,
dat zig met ſtroomen drenkt;
Een land vol bergen en daalen,
door den Hemel zelven gevoed.
Uw God bezoekt het geduurig;
Jehovah's oogen zyn,
van den aanvang des jaars
tot den einde toe, daar op.

en elk, die de geſteldheid van Judea kent, en met die van Egypte vergelykt, ziet terſtond de juiste waarheid dezer beſchryving. De vruchtbaarheid des lands hing van de gunst des weders af, het was dus byzonderlyk der zorge des Hemels aanbevolen; het lag als aan de borſten der Voorzienigheid. Vroege en ſpaade regen, de wind van deezen of geenen kant, bepaalde alles. En dus was het natuurlyk, dat Moſes Hemel en Aarde tot getuigen van zyn verbond, en tot wreekers, by ydere overtreding daarvan, opriep. De Hemel zou zyn vocht weigeren, de Aarde dorren, wyl de vroege en ſpade regen, door den Oostenwind verdreven, ontbreken zouden enz. indien zy niet de Wet des Heeren, die van den Hemel op hun nederzag, die hun dit Land ten vruchtgebruike, op de billykſte voorwaarden, ſchonk, ſtandvastig volgden. Elk begrypt, hoe dringende, hoe overeenkomſtig met plaats en tyd, deeze ſtemmen van Gerizim en Ebal moeten geweest zyn; zy omvatten de geheele denkwyze van het, aldus verloste en herwaards overgebrachte, volk, en alle de omſtandigheden des lands. Alles moest hen aan hunne Wet herinneren; ydere verandering van Weder, ydere

(*) Deut. XI. 10— 12.

re vruchtbaare oord, ydere ſpade en ploeg. De Godsdienst, met zyne feesten en pligten, verlevendigden deze denkbeelden nog ſterker, en drongen die nog meer aan. En daarop bouwde, dat verklaarde, de Nationale Geest, die in de Pſalmen en Propheeten voorkomt. Geen averechts bygeloof, geen vermetel vertrouwen op wonderwerken, was het, dat de Wetgever vorderde, maar het geloof van eene Vaderlyke zorg, eene byzondere Voorzienigheid des Albeſtierers; (een geloof, 't welk ik ons allen nog heden toewensch) dat was de grond van hunnen Godsdienst, zo wel als van hunne byzondere verknochtheid aan hun Land.

„ En deeze Gods-Regeering heeft zo dikwils ten ſpot moeten verſtrekken! —— Ik herhaal myne ſtraks gedaane wensch; mogten wy allen, naar de maate onzer meerdere vordering in kennis en beſchaafdheid, dit geloof evenredig ſterker hebben; want het is deeze verzeekerdheid, waarnaar alle goede menſchen verlangen, waarnaar alle wyzen geſtreefd hebben, en welke Moſes alleen den moed en de bekwaamheid gehad heeft zyn volk diep in te prenten; —— namelyk dat de Wet moest regeeren en niet de Wetgever; dat eene vrye natie, die Wet niet vrywillig aannemende en volgende, ſtaat konde maaken op de hulp van eene onzichtbaare, wyze, weldaadige, macht, die de ziel poogt te neigen, maar niet in geweldige banden ketent. Dit was het denkbeeld van Moſes, en ik zou wel eens willen weten, of 'er een zuiverer, een verhevener begrip te vinden zy, om een volk deugdzaam en gelukkig te maaken? Maar hy kwam, helaas! met deze denkbeelden en met alle de ſchikkingen, die hy daarop bouwde, een duizend jaar drie vier te vroeg, en mogelyk zoude, na zes duizend jaaren, een andere Moſes nog te vroeg verſchynen.

„ Alle Regeering is min of meer drukkende, om dat zy ſteunt op gebreken in onze natuur; alle te lichaamlyke, alle te zichtbaare Regeering wordt dus een juk, ja dikwils eene ſchande voor het Menschdom. Hoe zachter en onzichtbaarer de banden zyn, die eene maatſchappy verbinden, hoe meer invloed het beginſel van beſtier op hun gemoed zal hebben, en zelfs in het verborgene, zonder getuigen, als eene dringreden hunner handelingen werken. Eindelyk hoe meer alle willekeurig en volſtrekt gezag van één Opperhoofd, of van eenige Ariſtokraaten, dat voor alle menſchen hard en zwaar om te dragen is, uit eene

regeeringsvorm is uitgesloten, en eene vrye Natiewet als op een onzichtbaaren troon heerscht, hoe edeler, hoe Menschwaardiger de Constitutie is. Maar nu, zodanig was de Regeering door Moses ingevoerd. De Wet alleen heerschte; van binnen met Gods gezag bekrachtigd, van buiten met de eenpaarige stemme des Volks vastgesteld. Zy hadt haaren throon, als 't ware, in den Nationaalen Tempel. Deze was een Tent van den Land-God, die alle de twaalf stammen toebehoorde, en waardoor zy allen als tot één huisgezin van hunnen God wierden saamgesnoerd; waarom dan ook die gouden kalven te Dan en Bethel, die den band der natie verscheurden, den Propheeten zo haatelyk waren. Aan Jehovah was men derhalven volgens pligt en trouw verbonden, aan geene menschen, die op eigen gezag wilden heerschen; aan Jehovah was men rekenschap van zyne bedryven, ja van zyne gedachten, verschuldigd, dog men was dat, niet als knegten maar als Kinderen, als een uitverkoren, begunstigd, Volk; en de weldaaden, door God aan dit vry en gelukkig Volk bewezen, wierden, door gezangen en aanspraken, in de geheugenis van alle wyze lieden telkens vernieuwd, waardoor derhalven de eerbied en liefde jegens dien weldaadigen God geduurig onderhouden, en de betrachting zyner wetten dies te gemaklyker gemaakt, wierdt. Welk beter middel om de gebreken des lands tegen te gaan, dan met zyne overtreedingen in het Nationaale Heiligdom voor Jehovah te verschynen, en dezelve aan Hem, niet aan eenen, veelligt nog zondiger, sterveling, te belyden? Wie voelt het drukkende niet, dat menschen macht hebben over het leven hunner medemenschen? Dat het volstrekt gezag van Eénen kan veroordeelen en genade bewyzen? Dat het gerichte niet door wettige Rechteren des Volks, voor het oog van God en de Natie, maar door bezoldigde dienaaren van den Vorst, in besloten plaatsen, in een doolhof van uitvluchten en verklaaringen, gehouden wordt? enz. Moses dacht daar anders over. Het gericht wierdt openlyk gehouden. De wet van den Land-God vorderde straf, en geen rechter kon daar van ontslaan: Aan God, niet aan een sterflyk mensch, was de rechtspreeking onderworpen. De vermaaningen en aanspraaken die de Propheeten daaromtrent doen, zyn als de stemmen van hoogere Geesten, gezonden om de gerechtigheid, de rechtspreeking van Jehovah, te handhaven. —— Vreugde, eene edele fierheid op de eer van door Jehovah, als 't

wa-

ware, te recht gesteld, in zynen naam, op zyn gezag, naar zynen wil, gevonnist te worden, moesten de dryfvederen worden in alle de onderhandelingen, welken de Israëliten met malkanderen hadden. Die vreugde, die fierheid, en de verknogtheid aan Jehovah, daaruit geboóren, heet Godsdienst. En die schikking of constitutie, die den grond daartoe lag, die de Wet van den Land-God tot een eeuwig, onverbreeklyk, Codex maakte, noemen wy Theokratie, of Gods-regeering. Van deze gevoelens zyn de gezangen en de redenen der Propheeten, tot geest-verrukking toe, vervuld: het grootste gedeelte hunner Poëzie, welke men veelal geestelyk verstaat, is enkel staatkundig."

Opheldering van het Gebed des Heeren, of het Onze Vader *voor gemeene Christenen, door* D. JOH. CHR. DÖDERLEIN; *Thans Hoogleeraar der Godgeleerdheid op de Hooge School te Jena. Naar de tweede en vermeerderde uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. H. FORTMEIJER, *Leeraar der Euangelisch Lutherſche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, 1786. *Behalven het Voorwerk, 92 bladz. in gr. octavo.*

Het schandelyk bygeloovig misbruik, dat van het voortreffelykst Gebed, onder den naem van het *Onze Vader* bekend, gemaekt word, door het menigvuldig onaendachtig herhalen van het zelve, heeft den Hoogleeraer *Döderlein* genoopt tot het opstellen van dit Geschrift. De bronwel van het oneerbiedig opzeggen van Formuliergebeden, in 't algemeen, is, zyns oordeels, niet slechts te zoeken in de doorgaende traegheid der menschen tot Godsdienstige betrachtingen, maer wel byzonder in een gebrek der opvoedinge, waerdoor de grond gelegd word tot die ligtzinnigheid en dat verkeerd bidden. Men leert de Jeugd formuliergebeden, die dikwils niet verstandig uitgekoozen, en voor de Jeugd onverstaenbaer zyn; ze bidden deze formuliergebeden wel dra werktuiglyk, zonder enig nadenken; en zo blyft het veelal in meerder jaren, by een menigvuldig herhaeld werktuiglyk gebruik van formuliergebeden; dat by uitstek plaets heeft, omtrent het bekende *Gebed des Heeren*; waer door deszelfs anders kragtige invloed geheel verlooren gaet. Zyn Hoogeerwaerde overweegt de gronden, op welken velen voor het menigvuldig

gebruiken van dit Gebed pleiten, en toont derzelver nietigheid, met aenwyzing van de nadelige gevolgen, welken hier uit ontſtaen. Om dit, zo in het *byzonder huislyk gebruik*, als in den *openbaren Godsdienst*, af te wenden, dringt hy zyne redenen deswegens ten ernſtigſte aen. En hierneveus geeft hy ene beknopte verklaring van het *Onze Vader*, op dat men, het zelve biddende, zulks met verſtand doe, met in agtneming van deszelfs inhoud en onze daeruit volgende verplichting. Wyders hecht hy 'er nevens een aental van Uitbreidingen van dat Gebed, die als zo vele Voorſchriften zyn, waer uit men leeren kan, hoe men den inhoud van dat Gebed kan overbrengen tot de onderſcheiden omſtandigheden, waer in men zich, ten aenzien van den Openbaren of Huislyken Godsdienst, bevind. ——— 's Mans bedenkingen over dit onderwerp verdienen met regt de aendachtige overweging der Christenen, om dit onverantwoordlyk misbruik ten ernſtige tegen te gaen; en zyne Verklaring met de nevensgaende Uitbreidingen zyn zeer wel geſchikt om velen nuttig te zyn; terwyl we met hem wenſchen, „dat eens het ge„ lukkige tydperk zal komen, waarin het hart van den „ Christen altoos zelf, zonder aanwyzing, zonder For„ mulier en zonder dwang, als een Kind met zynen Va„ der zal ſpreeken; en naar dien Geest van J. Ch., wiens „ voetſtappen in het Gebed, dat Hy leert, zich zoo „ zichtbaar en eerwaardig vertoonen, zal denken, en lee„ ven, en bidden." Dit tydperk zal, onder den Godlyken zegen, te verhaesten zyn, wanneer Ouders en Leeraers, naer des Hoogleeraers ſlotvermaning, „ de Jeugd „ tot het gevoel van haare behoeftigheden, en tot naden„ ken over de beste ſtukken van hunne gelukzaligheid op„ leiden; geene Formulieren by het bidden gebruiken, of „ ten minſten dezelven niet laaten verouderen, en zelven „ met eenen kinderlyken zin eene vertrouwde taal met „ God ſpreeken!"

Zie hier nog, uit zyne Uitbreidingen, een *Tafelgebed voor den Eeten*, waeruit men enigzins kan afnemen op hoedanig ene wyze onze Autheur zyne leerzame Voorſchriften uitgevoerd heeft; het luid indezervoege.

„ ô God, die u als den Schepper en weldoender van alle ſchepſelen bewyst, dewyl gy een iegelyken ſpys geeft, en alles met welbehaagen verzadigt, laat het my nu ook ondervinden, dat Gy Vader en verzorger zyt. Laat my 'er thans, dewyl ik de gaaven van uwe hand ge-

geniet, aan denken, dat ik ze van u heb, en laat my uwe goedheid, die my thans door deeze ſpyze voedt en verkwikt, erkennen. (2) Maar laat my ook erkennen, dat gy voor my en de waereld nog edelere goederen, dat gy het Euangelie van JESUS CHRISTUS voor onze ziel beſtemd hebt, en ons ſchenken wilt, waarnaar wy dan ook begeeriger behooren te zyn, dan naar de ſpys voor ons ligchaam. (3.) Geef, dat wy, volgens uwen wil, deeze gaaven met dankbaarheid, in Christelyke maatigheid, en met vergenoegdheid, tot nooddruft en voedſel, niet in overdaad, genieten, en dat wy daarby onze behoeftige broederen ook niet vergeeten: dat wy ze zonder morren wanneer wy maar weinig hebben, en zonder begeerte naar kostelykere ſpys, genieten. (4.) Wy zyn te vreeden, wanneer Gy ons met brood verzadigt, en het weinige, dat wy hebben, tot onze gezondheid laat ſtrekken. (5.) Straf ons niet, wanneer wy ſomwylen, door mistrouwen omtrent uwe voorzorg, door onvergenoegſaamheid by geringe kost, door nyd wanneer anderen beter eeten, dan wy, hebben, en door ondankbaarheid ons verzondigd, en als ongehoorſaame kinderen verdiend hadden, dat Gy ons dit ook ontnaamt. Wees ons genadig, en houd niet op ons wel te doen. Wy willen ons onderling, dewyl wy allen door u verzadigd worden, des te vuuriger beminnen, en uw voorbeeld zal ons aanvuuren, om zelfs onzen vyand, wanneer hy honger heeft, te ſpyzen, wanneer hy dorſtig is, drinken te geeven, en hem met eene werkzaame liefde gelukkig te maaken. (6.) Bewaar ons, dat wy, uwe gaaven genietende, die niet misbruiken, dat wy geene onnutte geſprekken houden, en niet vergeeten, om onze ſpyzen door het Gebed, en door de dankbaare herinnering aan u te heiligen. (7.) Wek ons op, om ſteeds vroomer en gelukkiger te worden. Uw boven alles verheven naam zy hoog geloofd, en van allen, welken deel aan uwe voorzorg hebben, aangebeden. Amen."

Deze zevenledige verdeeling, welke de Hoogleeraer, in zyne Voorſchriften, gewoonlyk gadeſlaet, is ene navolging zyner verdeelinge van het Gebed des Heren in zeven Beden, die met ene Aenſpraek aen God aengevangen, en met ene loffpraek ter eere van den Allerhoogſten beſlooten worden.

Vaderlandslievende Leerreden, door den Wel Eerw. en zeer geleerden Heere A. MARCEL, *Predikant te Ryswyk by Woudrichem, gedaan in de Domskerk binnen Utrecht, den* 8 *October* 1786, *over* Pſ. CXXXIII. 1. *Te Utrecht, by* J. van Roſſum, 1786. *Behalven het Voorbericht,* 32 *bladz. In gr.* 8*vo.*

In deze Leerreden ſchetst ons de Eerwaerde *Marcel*, onder de opheldering van Davids tael, *zie hoe goed en hoe lieflyk is het, dat broeders ook t' zamen woonen*, den gelukſtaat van een Volk, waer by, ſchoon 'er verſchillende rangen en ſtaten plaets hebben, echter ene Nationale eensgezindheid en eendracht huisvest, hoedanig ene Maetſchappy hy aldus omſchryft.

„ In de zaaken des gerichts wordt dan geen hamerſlag van twist of tweedracht gehoord. —— Al de Overheden des Volks hebben één doel, niet ten kwaade om hunne Medeburgers te onderdrukken, hen in hunne bezworen rechten en geheiligde Voorrechten te verkorten, en hen door geweld een afgryzelyk ſlavenjuk om hunne halzen te werpen; neen, maar ten goede: zy branden allen van begeertens, om de goede begeertens hunner brave Medeburgeren te bevorderen. Hunne Dienaars, de grootſte, de eerſte dienaar, zoo wel als de geringſten, zyn nimmer nalatig hunne beſluiten uit te voeren; zullen nimmer op eenen toon, welke geen Dienaar tegen zyne Meesters past, hem tegenſpreeken; maar zy gehoorzaamen op de trouwſte wyze hunne billyke bevelen. —— De Prieſteren zyn eendrachtig, hebben allen ſlegts één oogmerk; geenzins, om de menigte tegens hunne brave vertegenwoordigers op te zetten, hen door fyn verniſte, doch geen kenmerk van eerlykheid draagende, voorſtellingen te misleiden; integendeel hen tot bedaarde ſtandvastigheid, altyd te pryzene waakzaamheid in de betragting van het geen goed en eerlyk is, aan te zetten, en de waarheden van den Christelyken Godsdienst, zonder partydigheid, in de liefde te betrachten. ——— Het gantſche Volk eerbiedigt de op het recht ſteunende bevelen der wettige Overheid; onderſchraagt, ondersteunt, zoo veel in hun is, alle hunne goede pogingen, die het welzyn van Kerk- en Burgerſtaat kunnen bevorderen. ——— Geen Land of Kerkverdervende Partyſchappen worden 'er gevonden.

Geen

Geen Oproerſtookers zoeken door geweld de vastgeſtelde Regeeringsvorm te veranderen, dat is, den knegt boven zyne Meesters te verheffen. Met één woord, een ieder bemint den vreede, een ieder leeft in zulk eene maatſchappy gelukkig, een ieder word gezegend!"

Zyn Eerwaerde den gelukſtaet van zodanig ene maetſchappy nader ontvouwd hebbende, ſlaet voorts een medelydend oog op de tegenwoordige toedragt van zaken in ons Vaderland, en ziet met verontwaerdiging op hen, die dat onheil berokkenen; dan tevens verheugt hy zich in 't bezef van veler handelingen, die 's Lands heil poogen te herſtellen. Dit doet hem inzonderheid Utrechts Burgery aenmoedigen, om, met eenpaarigheid van harten, en kloekmoedige ſtandvastigheid, hare onderneeming voort te zetten, en niet te rusten, „ voor dat Nêerlands Burger-„ vryheid in die Stad, en in het Stigtſche Gewest, bo-„ ven heerſchzugt en dwingelandy volkomentlyk zegenpraa-„ le!" En eindelyk beſluit hy zyne Leerreden, met eene hartlyke vermaning ter ernſtiger betrachtinge van den Godsdienst, in ene welgegronde hoop op Gods genade in Jezus Christus ter eeuwiger gelukzaligheid.

Ene Leerreden van dien aert, uitgeſproken door iemand, die zelf met zyn *Corps* toegeſchooten is, om aen de Utrechtſche Burgery gewapend en welgemoed de behulpzame hand te bieden, kon niet anders dan met eene algemene goedkeuring in Utrecht aengehoord worden; en een ieder, die 't wel met den Lande meent, zal dezelve met genoegen lezen, al ware 't dat hy hier en daar ene mindere naauwkeurigheid mogte ontdekken. Dit zal niemand vreemd doen, wanneer hy weet, dat de Eerwaerde *Marcel* dezelve niet voor de drukpers geſchikt heeft, en dat ze, buiten zyn weten, in 't licht gegeven is, door iemand, die verzekert, dat ze woordlyk zo is, als zyn Eerwaerde dezelve uitgeſproken heeft.

Zedekunde voor Kinderen, door DIRK CORNELIS VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Eerſte Stukje. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1786. *In* 8vo. 20 *bladz.*

Het loflyk oogmerk van den Eerwaerden *van Voorst*, om zyne kinderen, van de vroegſte jeugd af, op eene re-

redelyke wyze tot menfchen te vormen; hen te leeren denken en oordeelen, en ze dus, niet door ſlaefſche vrees maer door redelyke overtuiging tot de kennis en betrachting hunner plichten op te leiden, is de eerſte beweegoorzaek tot dit opſtel van ene Zedekunde voor Kinderen geweest, het welk hy nu ook, ten algemenen nutte, openlyk afgeeft. Zyn Eerwaerde heeft, en leiding en taal, zeer eigenaartig geſchikt naer de vatbaerheid van kinderen, ſlaende inzonderheid gade, dat het geheele onderwys gegrond is, op kundigheden, die den kinderen door dagelykſche ondervinding bekend zyn, en waeruit verdere kundigheden door hen ten gereedſte afgeleid kunnen worden. 's Mans inrichting is derhalven van dien aert, dat ze aenmoediging verdiene; en zo hem zulks te beurt valle, zal hy dit Stukje, ('t welk gaet over de plichten *jegens de Ouders*, *andere Menſchen*, *God*, en *hunne Broeders en Zusters*,) met een ſoortgelyk Stukje over andere plichten vervolgen.

Characterkunde der Vaderlandſche Geſchiedeniſſe. Tweede Deel. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. 1786. *In gr. octavo.* 218 *bladz.*

Hoe zeer de Gebeurtenisſen van den dag, ons thans jammerlyk gefolterd Vaderland betreffende, de aandagt inneemen, ja verſlinden; en 'er ook veelen, anders leesgraag, ſlegts weinig tyds overſchiete, om, behalven dezelve, iets van aanbelang te leezen, kunnen, naast deeze Gebeurtenisſen, vroegere, het Land onzer Inwooninge raakende, zeker nog het meest hun uitnoodigen, om iets anders dan een Dag, Week-, of Maandblad op te vatten; en, twyfelen wy niet hun aan te pryzen het Tweede Deel van de *Characterkunde der Vaderlandſche Geſchiedeniſſen*, op den eigenſten trant als het Eerſte uitgevoerd (*). 't Zelve bevat Twee Boeken, het Vierde en Vyfde deezes Werks. Het vierde behelst de *Characters der Graaven uit den Huize van Beijeren, en hunne voornaamſte Tydgenooten, in andere gedeeltens der thans vereenigde Nederlanden*; verdeeld in vier Hoofdſtukken.

—— Het

(*) Zie wegens het voorgaande Deel onze Aankondiging. *Alg. Vaderl. Lett.* Vide D. 1ſte St. bl. 29 en 539.

——— Het eerſte ſtelt MARGARET (*) WILLEM VAN BEIJEREN, Gravinne en Graaf van *Holland*, en JAN VAN ARKEL, Biſchop van *Utrecht*, voor oogen. ——— In het tweede komt ALBRECHT VAN BEIJEREN, Regent en Graaf van *Holland*, OTHO VAN ARKEL, ADELHEID VAN POELGERST, Byzit van ALBRECHT VAN BEIJEREN, ten tooneele. ——— Deezen worden, in het derde gevolgd, door WILLEM DEN VI, JACOBA VAN BEIJEREN, Graaf en Gravinne van *Holland*, JAN VAN BEIJEREN, JAN, Hertog van *Brabant*. FRANS VAN BORSELEN, FREDERIK VAN BLANKENHEIM, ZWEDER VAN KUILENBURG, en RUDOLPH VAN DIEPHOUT, Biſchoppen van *Utrecht*. ——— En behelst het vierde Algemeene Aanmerkingen over de Staatsgeſteltenisſe, het Volkscharacter onder de Graaven uit den Huize van *Henegouwen* en *Beijeren*.

De Naamen deezer Perſoonen herinneren eenigzins den Geſchiedkundigen eene menigte van Gebeurtenisſen; hier meer verhandeld om de Characters toe te lichten, dan om gezet de Geſchiedenis te boeken. Wy zien hier onder anderen den Oorſprong van den twist der *Hoekſchen* en *Kabbeljaauwſchen*, en het leed welk dezelve den Lande een reeks van jaaren berokkende; de tweeſpalt der *Hekerens* en *Bronkhorſten* in *Gelderland*; der *Schieringers* en *Vetkoopers* in *Friesland*. Bovenal heeft ons geſmaakt de voor de Characterkunde zo geſchikte Lotgevallen van JACOBA van *Beijeren*. Wy kunnen 'er niets van overneemen om het geheel niet te breeken. Alleen zullen wy, uit de Algemeene Aanmerkingen, ten Slot deezes Boeks, ter overneeminge beter geſchikt, iets afſchryven. „ 't Graaflyk Gezag, de Magt „ der Edelen, en het Regt der Steden, vertoonen zich niet „ altoos in een behoorelyk evenwigt; de Staatsbalans ſlingert, en ſlaat nu tot de eene, dan tot de andere, zyde „ over. Graaven uit vreemden Huize, door Huwelyken „ aan Magtige Vorſten vermaagſchapt, en door Verbonden „ in uitlandſche geſchillen ingewikkeld, dongen na eene „ volſtrekte Oppermogenheid. Geldgebrek was een der „ hoofdoorzaaken, dat zy dien trap van eigendunklyke „ Heer-

(*) Dat MARGARET, tot den Huize van *Henegouwen* behoorende, hier onder dat van *Beijeren* geplaetst is, geſchiedt, volgens vermaan des Schryvers, om dat zy zich nauwlyks in de Geſchiedenis vertoont, dan nevens haaren Zoon WILLEM DEN V, en het Graaflyk Bewind in den Huize van Beijeren overbragt.

„ Heerſchappy niet bekoomen. De Edelen, onder el-
„ kander verdeeld, ſcheenen in den *Hoekſchen* en *Kabbel-*
„ *jaauwſchen* Burgerkryg, rustloos elkanders bederf te be-
„ rokkenen, en de verwoesting van veele hunner ſterk-
„ tens dreigde hunne magt en Vryheid met een gewis-
„ ſen doodſteek; veelen zogten, zelfs in de overwinning
„ vernederd, de beſcherming der Steden. — Het Ste-
„ delyk gezag wist met dit alles voordeel te doen. Der
„ Graaven veelvuldige en ſchreeuwende Geldbehoeften
„ vervulden zy; doch bedongen teffens behoud van reeds
„ verleende, en vermeerdering van voorregten, tot uit-
„ breiding van den Koophandel en Magt. Ieder maakte
„ een ſtaat op zichzelven uit, en was op eigen voordeel
„ geſteld. Haat en afgunst over deeze en geene keuzen
„ hieldt ze verdeeld; en de Graaven, eenigzins het hand-
„ haaven huns gezag verſtaande, bedienden 'er zich van,
„ tot bepaaling van het aangroeijend vermogen der Steden,
„ en uitbreiding van hunne eigene Magt. — De ſchok-
„ ken, door de *Hoekſche* en *Kabbeljaauwſche* verdeeldhe-
„ den aan den Staat toegebragt, zouden de Landzaaten
„ tot ſlaaven van vreemde Heeren hebbén kunnen maa-
„ ken, indien de Graaven, uit het Stamhuis van BEYE-
„ REN, zo veel Schranderheid en Staatkunde als Heersch-
„ zugt bezeten hadden. Gelukkig, dat behoefte, door Oor-
„ log en Verkwisting veroorzaakt, hun wederhieldt van
„ aanhoudende ſchennis der bezwoore voorregten, en
„ dwong om 'er nieuwe by te voegen. Met dit alles nam
„ het gezag der ſteden toe; en de geknakte Magt der
„ verdeelde Edelen deedt den Graaven dien ſteun miſſen.
„ Een gemis, nogthans, 't geen zy vergoed vonden,
„ door geen vereenigde Edelen tot wederſtreevers te heb-
„ ben. De Eendragts-band; tuſſchen de Steden, was
„ door het benyden van elkanders voorregten te zwak,
„ om der Dwinglandye, als zy haar yzeren vuist tot
„ verpletting der Vryheid ophief, te rug te houden, en
„ den doodlyken ſlag af te weeren."

Van de Zeden, in dit Tydperk, leezen wy onder ande-
re. „ ALBRECHT gaf een blyk van de haatlykſte wille-
„ keurigheid, die den band der goede Zeden los maakt
„ en het heil der Maatſchappye aan de vervaarlykſte mis-
„ bruiken van eigendunklyke magt opoffert. Wie beeft
„ niet op het leezen van het voorregt door hem aan de
„ Pandneemers te *Middelburg* gegeven. Aan deezen,
„ die van de elenden hunner Medemenſchen leeven, en

„ by

„ by het gemeen vervloekt zyn, verkoopt hy zyne be-
„ ſcherming voor den tyd van twintig jaaren; zo dat zy
„ niet gemoeid zouden worden over eenig misdryf, voor-
„ heen begaan. Zy zouden kwytſchelding hebben van
„ een Moord of liever dien kunnen pleegen, wanneer zy
„ hem twintig *Ponden Tournois* gaven; en niet verpligt
„ weezen aan de Eigenaars goederen, voor geſtoolene bekend,
„ weder te geeven. Zy mogten overal wapens draagen,
„ 't welk aan andere Burgeren verboden was. Wan-
„ neer iemand van de Sexe met hun iets te doen gehad
„ hadt, en klaagde eenige mishandeling of geweld gele-
„ den te hebben, zou zy niet gehoord worden, zelfs niet
„ ſchoon de Geestlyke of Wereldlyke Heeren voor haar
„ ſpraken. Zy werden ontheeven van alle inſtelling of
„ bevel van Schepenen of Gezwoorenen der Stad *Middel-*
„ *burg*, geduurende deezen verlofty d."

Het vyfde Boek bevat de *Characters der Graaven uit den Huize van Bourgonje, en van hunne voornaamſte Tydgenooten, en de andere gedeelten der thans vereenigde Nederlanden.* In het eerſte Hoofdſtuk ontmoeten wy, PHILIP DEN I, Graaf van *Holland*, en zyn Bastaard DAVID VAN BOURGONJE, met geweld op den *Utrechtſchen* Biſſchoplyken Zetel geplaatst. In het tweede, wordt de *Oorlogzugtige*, de *Vreeslyke*, de *Stoute*, de *Roeklooze* CAREL DE I, Graaf van *Holland*, in volle grootte afgebeeld, nèvens ARNOLD en ADOLPH Hertogen van *Gelderland.*

't Lust ons, daar wy alles, CAREL DEN I betreffende, niet kunnen afſchryven, een en andere trek, hem betreffende, hier te plaatzen! Om van zyne wreedheid tegen de *Luikenaars* niet te ſpreeken, of hoe hy, tot Graaf gehuldigd, het Land met zwaare belastingen drukte; op zyne Reizen door *Holland* en *Zeeland* de ſtrengſte Regtsgedingen liet houden; hoe hy, die de Verdelger der *Luikenaaren* en de Onderdrukker van *Holland* en *Zeeland* mogt heeten, zich, als een *Goedertieren* en *Medelydend* Vorst, by de *Friezen* voordeedt, om hun te beleezen. Hy was het, „die op eene groote Dagvaart, aan de Staaten zyner
„ onderhoorige Landſchappen, een Plan voorſloeg, om het
„ ſtuk der Krygsmagt, op dezelfde wyze als in *Frankryk*,
„ waar mede hy in oorlog was, te regelen. Men voor-
„ zag de verdrukking van Burgerlyke en Staatkundige
„ Vryheid, en denzelfden Staat van Onderwerping, als
„ waar in *Frankryk*, door eene vastgeſtelde krygsmagt

„ ge-

„ gebragt was; niet dan ſchoorvoetende, tradt men in „ de voorgeſlaagene maatregelen, eene ſomme gelds tot „ dat einde bepaalende —— Gereedheid ten Oorloge „ was een prikkel voor den Oorlogzugtigen Hertog om 'er „ zich ſteeds in te wikkelen; en, van tyd tot tyd, den „ bepaalden onderſtand tot betaaling des Krygsvolks, op „ eene verbaazende wyze, tot groot bezwaar zyner On„ derdaanen, te vermeerderen. Een Vorſten pluimſtry„ kende OLIVIER DE LA MARCHE moge 'er van zeg„ gen" *dat, ſchoon de Nederlanders hier over langen tyd klagtig vielen, en wegens verdrukking ſchreeuwden, dit alles ten hunnen voordeele ſtrekte, gelyk zy vervolgens ondervonden: want de Hertog was zo magtig, dat hy alles kon uitvoeren en beregten. Hy hieldt de Landen in vreeze en vrede. Hy toonde alle zynen Nabuuren, dat hy het zwaard in de vuist voerde*, en 't geen hy door liefde niet kon verkrygen, dwong hy door vreeze af. „ —— De Vryheidsminnaar tekent onder deezen Graaf, „ de eerſte, die een geregelde Manſchap, jaar in jaar „ uit, onderhield, het tydſtip van de weezenlyke Slaaverny „ deezer Landen. De Volksdapperheid, het ſteunzel der „ Vryheid, ging verlooren. De krygsbenden der Leen„ mannen en Burgeren, welke wy, in den loop onzer vroe„ gere Landsgeſchiedenisſen, zo dikmaals zagen optrek„ ken, vervielen in kleinagting; zy konden in afgerigtheid „ ten Wapenhandel by de Huurlingen niet haalen. Deezer „ aantal kon de Vorst, wist hy den Onderzaat geld af te „ perſſen, naar welgevallen, te vermeerderen; zy vloogen „ op zyn wenken, zagen hunnen Betaalsheer alleen na de „ oogen, en waren gereed ter onderdrukkinge der Landzaa„ ten, die hem middelen ter betaalinge ter hand ſtelden. „ —— Van deeze krygsmagt bediende hy zich tegen *Frank„ ryk*. *Nesle* in *Picardye* beproefde zyne dolle woede. „ Het klein getal der geſpaarde Inwoonderen deedt hy „ de hand afkappen; en, als zy den brand uit de daken der „ Stad, aan de vlamme ten prooi gegeeven, zagen op„ gaan, voerde hy hun te gemoet: *Dit is de vrucht die „ de boom des Oorlogs draagt.*"

Wrange vrugten groeiden aan dienzelfden boom voor zyne Onderdaanen. Dit blykt uit het hier geboekte lot der Steden *Hoorn*, *Zierikzee*, *Amſterdam*, *Dordrecht*, en andere, die hy met lasten bezwaarde, met Krygsbezettingen dwong, en door zyn ontzagwekkende tegenwoordigheid tot het opbrengen noodzaakte. „ Zo ſpart de Dwinglandy

„ de

„ de haatlyke blikken op, en doet de verdrukten beeven!" ——— Met genoegen leezen wy zyne teleurſtelling in het dingen na de Koninglyke Waardigheid. ——— Met ontroering zyn woedende Krygsdrift op die teleurſtelling gevolgd. Toen geldbehoefte hem aanzette om de goederen der Kerklyken aan te ſlaan en te verkoopen; de Steden tot het leveren van Schepen en Manſchap, en het opſchieten van geld, te dwingen, wanneer deeze, „ zo kruipt „ men voor eenen Verdrukker!" zich dit alles getroostende, hun Brief in beantwoording tekenden: *Uwe Onderdaanige en Ootmoedige Steden!* En vonden die van *Amſterdam*, daar zy alles gedaan hadden om hun Zeevaart te beſchermen, door het neemen hunner Schepen, zich in de droeve omſtandigheid, om een Brief aan den Hertog te onderſchryven: *Uwe Ootmoedige en Arme Stede van Amſtelredamme.* Naa een zo ſchandelyken als ſchadelyken kryg tegen de *Zwitzers*, hier breeder beſchreeven, „ ver„ vulde knaagende ſpyt, tot wanhoop overſlaande, den „ vlugtenden Hertog: eene zwaare krankheid greep hem „ aan, van bysterzinnigheid vergezeld. Schuw voor men„ ſchen, ontweek hy allen gezelſchap, en ſcheen zich „ zelven te vergeeten; haveloos, ſchriklyk werd zyne gedaan„ te, en mymerende krankzinnigheid ſcheen een einde aan „ zyne dagen te willen maaken: en hy op 't punt, om 't „ ongelukkig aantal te vermeerderen, die Slachtoffers wor„ den van eene teleurgeſtelde Staat- en Eerzugt." ——— De tyding, dat de Hertog van *Lotharingen Nancy* bemagtigd hadt, trof zyn oor als een donderſlag, hy ontwaakte en gordde de wapens weder aan. Zyn leger kreeg de nederlaage; hy, de Aanvoerder, ſneuvelde, door een vyandlyke, en, mogelyk, door een verraaderlyke hand, die hem, drie wonden toegebragt hebbende, uitſchudde, en in een poel, waar in hy geſmoord was, liet leggen, met het aangezigt vastgevroozen.

„ Zulk een wrange vrugt," vervolgt de Schryver, CAREL's Character opmaakende, „ aan den boom des Oor„ logs gegroeid, moest hy proeven, in het best en ſterkst „ zyns leevens, geſleeten in zo veel Krygs. De Bynaa„ men, waar mede de Geſchiedſchryvers hem omſchree„ ven ——— van den *Oorlogzugtigen*, den *Vreeslyken*, „ den *Stouten*, den *Roekeloozen*, ——— hoe ſchor ook „ klinkende, zyn te zagt om hem naar waare verdienſten „ te merktekenen; de naam van *Dwingeland* is, in den „ uitgeſtrektſten zin, op hem toepaſſelyk. Wreedheid,

„ die haar oog met het aanſchouwen van mishandelingen
„ verzadigt, wier oor zich geſtreeld vindt, door 't jam-
„ merend krygsgeſchrei, afgebrooken door het zugten
„ der gewonden en ſtervenden, ——— Wraaklust, die
„ alleen door Menſchenbloed geſtild, doch niet verza-
„ digd wordt, vervulden ſteeds zyn hart. ——— Geweld
„ omgordde hem als een gewaad. ——— Zyn balddadige
„ voet vertrapte de Vryheid zyner Onderzaaten, die, in
„ veragtlyke Slaaven hervormd, zich affloofden, en lieten
„ uitmergelen, om middelen te verſchaffen, tot voldoe-
„ ning zyner kostbaare Hofhoudinge, en het goedmaaken
„ der onmeetelyke Krygskosten, in noodlooze buiten-
„ landſche Oorlogen geſpild, en alleen gevoerd, om een
„ Dwinglandſche Heerschzugt den yzeren ſchepter, naar
„ onbegrensde willekeur, over wyduitgeſtrekte Landen te
„ doen zwaaijen."

Niet vreemd, dat de Schryver het volgend Hoofdſtuk, waar in MARIA, Gravinne van *Holland*, MAXIMILIAAN, haar Egtgenoot, en Voogd van PHILIPS DEN II, en de twee laatſte voorſtanders der Hoekſche Partye, FRANS VAN BREDERODE en JAN VAN NAALDWYK, gekenſchetst worden, in deezervoege aanvangt: „ Is 'er ooit juichenstyd voor
„ de Vryheid, 't is wanneer een Dwingland ſneeft, wiens
„ Heerschzugt nooit voldaan wordt, wiens Goud- en
„ Bloeddorst onleschbaar zouden gebleeven zyn. ———
„ Zulk een Dwingland gaf, in CAREL DEN I, den laatſten
„ ſnik. De volkomene zekerheid zyns doods, waar aan
„ de vrees eenigen tyd twyfelde, baarde blydſchap by
„ veele verarmde Onderzaaten. Van achter een dikke
„ wolk der Slaavernyen ſcheen de zon der Vryheid te
„ zullen doorbrecken: zy deedt het met de daad; doch,
„ helaas! om ſlegts voor eene zeer korte poos te ſchy-
„ nen, en vervolgens nog droever beneveld te worden.
„ ——— Ongunſtige omſtandigheden vergezelden deeze op
„ zichzelve den Lande gelukkige gebeurtenis." — Voor een tyd zien wy *Hoekſchen* en *Kabbeljaauwſchen*, een reeks van jaaren aan twist en verdeeldheid gewoon, alleen zamenſtemmen, en dat algemeen belang de ſchaal der Partyſchappen in evenwigt deedt hangen. De Steden, te *Leyden*, te *Haarlem*, en in den *Haage* ten Dagvaart verſcheenen, beſlooten, dat de twee Partyen elkander, noch van noch op 't kuſſen, zouden zoeken te helpen; maar de handen in één ſlaan om 's Lands oorbaar te bevorderen, en herſtelling te verwerven van de inbreuken op der Ste-

den

den Voorregten. Van hier het *Groot Privilegie*, door de Gravinne geſchonken; doch, naa haar Huwelyk met MAXIMILIAAN, terſtond geſchonden: wanneer de voorgetrokkene *Kabbeljaauwſchen* en verdrukte *Hoekſchen* huns Eeds vergeetende, de oude vyandſchappen aanrigtten; en deeze aanmerking des Schryvers billykten: „ Zo waar „ is het, dat men, op Staatkundig gedaane beloften, niet „ kan vertrouwen, zy duuren niet langer dan de dryfveer „ van Eigenbelang geſpannen blyft, en werkt." — In dit Hoofdſtuk vinden wy niet alleen den ondergang der *Hoekſchen*, maar ook de oproeren van het *Kaas en Broods Volk* en derzelver demping beſchreeven.

Uit het vierde of laatſte Hoofdſtuk, Algemeene Aanmerkingen over het jongst beſchreevene Tydperk opleverende, kunnen wy, hoe genegen ook om andere trekken over te neemen, om niet te lang te worden, alleen dit volgende plaatzen. „ Niet meer dan de ſchaduw eener vrye Regeeringe bleef 'er in 't eerst over onder de „ *Bourgondiſche Heeren:* en deeze zelfs verdween, toen „ de Stadsregeeringen geheel afhanglyk werden van den „ *Graaf* of van diens *Stadhouder*, en zy allen klem kwyt „ geraakten: naardemaal zy, die den wil deezer Oppergebiederen wederſtreefden, of hunnen Aanhang niet begunſtigden, van het kuſſen geraakten. De ſtem van „ den Raad ademde niets dan 's Vorſten wil; de ſtem „ der Vryheid mogt zich verheffen, zy werd overſchreeuwd „ door Hoofſche Vleijers, of met geweld den mond geſtopt. —— Weelde, Wellust, Overdaad woonden in „ het *Bourgondiſche Hof.* De Koophandel bloeide; de „ Zeevaart, geholpen door het verdiepen der Stroomen „ en het verwyden der Zeegaten, en niet zelden door de „ magt des Graaven beſchermd, voerde ſchatten ten lande „ in; jammer dat deeze grootendeels in den draaykolk der „ verkwistinge verlooren gingen, of in zo kostbaare als „ noodlooze buitenlandſche Oorlogen verſpild wierden. De „ Zedeverbastering, voortvloeijende uit het volgen van een „ dartel Hof, vertoonde zich in Kleederpragt, in lange „ kostbaare Maaltyden, in Ontugt en Ongebondenheden, „ als gewettigd door het voorbeeld der Grooten. Hoe „ was het mogelyk voor een Volk, den zwymeldrank des „ Wellusts met groote teugen indrinkende, de Slaaverny „ te ontgaan?"

De pligt van ieder waar Patriot in het tegenwoordig voor der Burgeren Vryheid en Leeven allergevaarlykst tydſtip. En hoe ieder, naar zyne byzondere omſtandigheden, op de best geſchiktſte wyze, ter beſcherminge van 't Vaderland, kan en moet medewerken. Te Haarlem, by Fr. Bohn, 1786. *In gr.* 8vo. 32 *bladz.*

Gemeen Schip, zegt het bekende ſpreekwoord, *gemeen gevaar*; en in zodanig een geval moet ieder, die ſlegts eenig belang ſtelt in de redding uit het gevaar, de hand aan 't werk ſlaan, om de veiligheid van allen, en zyn eigen behoud, te bewerken. In zulken toeſtand beſchouwt de Opſteller van dit Geſchrift, niet ten onrechte, ons Gemeenebest; dit noopt hem in allen de Vaderlandsliefde op te wekken; en dezulken, die den naam van Patriotten voeren, maar in eene laauwe traagheid uitvlugten op uitvlugten zoeken, om zig genoegzaam van alle werkzaamheid in deezen te ontſlaan, de verkeerdheid van dit hun gedrag te doen opmerken. Hy erkent gereedlyk, dat zy niet alleen hieromtrent op dezelfde wyze werkzaam kunnen zyn; doch hy beweert, dat 'er, buiten eenige onvermogenden, maar weinige onder ons gevonden worden, welken niet langs den eenen of anderen weg, door lichaamlyke of verſtandlyke poogingen, met raad of daad, de behulpzaame hand kunnen bieden, en dus den Vaderlande dienſtig zyn. Ter duidelyker voordragte hier van ſchift hy allen daartoe betrekkelyk in vier Clasſen; en toont hoe genoegzaam een ieder in zyne ſoort ten nutte werkzaam kan zyn; toonende tevens, hoe ſterk een ieder, als een Voorſtander van 's Lands welweezen, onvermydelyk verpligt is, het zyne, naar zyne bekwaamheid en omſtandigheden, hieromtrent werkſtellig te maaken, of dat hy anders den eernaam van Patriot onwaardig zy. Verder beſluit hy dit zyn voorſtel met eene opwekkende en aanmoedigende Aanſpraak, ter handhaavinge dier Vryheid, welke onze Voorvaders ons verworven hebben, die door het Nageſlacht maar al te jammerlyk verwaarloosd is, en tot welker herſtelling Nederlands Volk, in de tegenwoordige omſtandigheden, ten kragtigſte geroepen wordt. De wyze, waarop de Autheur dit alles voordraagt, is manlyk doch tevens beſcheiden; en dus, onder eene duidelyke voorſtelling van zaaken, zeer wel ingerigt om by veelen invloed te hebben. Hy bedoelt in geenen deele een on-

be-

bezonnen yver, maar eene welbeſtierde vuurigheid voor 's Lands weezenlyk heil; waaromtrent het geen hy in de Burger Societeiten (welker bywooning en handhaaving hy, voor de daartoe geſchikten, ten ſterkſte aanbeveelt,) vereischt, in dit geval ten getuigen verſtrekke.

„ Zullen, zegt hy, de Burger-Societeiten weezenlyk voordeel doen, zullen zy in de daad tot onderſchraaging onzer Vryheden, Rechten en Voorrechten dienen kunnen; alles moet hier met de uiterſte bedagtzaamheid, omzigtigheid en voorzorg behandeld worden; de kundigeren moeten het 'er ſteeds op toeleggen, min kundigen behoorlyk, naar zy het verlangen, te onderrichten; terwyl deeze laatſte, gebruiken zy dit gezelſchap niet ſlechts om den ſchyn van Patriotten te hebben, en onder denzelven gerust in hunne werkeloosheid voort te gaan, het 'er met alle kragt op moeten toeleggen, zich hoe langs hoe kundiger te maaken; zich van tyd tot tyd meer en meer in de geſprekken van kundiger in te wikkelen, om daar door de vermeerdering en toeneeming hunner eigen kundigheden geduurig te beproeven. Ieder ſtap, die hier op eenen losſen grond gedaan en ondernomen wordt, kan zo wel ten nadeele als ten voordeele der Ingezetenen uitvallen: kunde, doorzigt, beleid, de verſchuldigde hoogachting voor onze wettige Repreſentative Souverainen, maar tevens onwankelbaare moed en heldhaftigheid in het voordraagen en handhaaven van onze waarachtige belangen, moeten alle de overleggingen en daaden dier edele Genootſchappen kenmerken. —— Ieder Lid moet hier toe medewerken; niemand moet zich te vroeg kundig achten, te veel op zich zelven vertrouwen, om iets doldriftig door te zetten; zorgen dat niets ontydig verricht worde; niets moet te vroeg geſchieden, alle dingen, zullen zy wezenlyk goed zyn, moeten hunne rypheid hebben; maar ook niets, waartoe de tyd daar is, moet verzuimd worden. Wanneer dergelyke Societeiten dus ingericht, dus onderhouden, worden, zyn zy zekerlyk ten allen tyden voor het welzyn des Lands, voor bewaaring der voorrechten, en beveiliging der Burgers van het uiterſte nut en aanbelang."

Proef van een Handboek, voor die geenen, welken de Beſtierkunde van Vorſtelyke Geldmiddelen, Landgoederen en andere inkomſten niet als een ambacht leeren, of, als zodanig willen geleerd hebben, maar die integendeel daarin verſtandige en eigenaartige grondſtellingen wenſchen aan te treffen, en met de Landhuishoukunde den aanvang maaken. Door den beroemden Heere J. CHR. E. SPRINGER, *Lid van de Academie der Weetenſchappen te Erfurt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Edam, by* A. Tolk *en te Amſterdam, by* H. Keyzer, 1785. *In gr.* 8vo. 252 *bladz.*

In de Inleiding van dit Werk, dat door den Drukker *Aris Tolk* aan de Leden van den Oeconomiſchen tak van de Haarlemſche Maatſchappy der Weetenſchappen is opgedragen, toont de Schryver de algemeene noodzaaklykheid en groote waarde van de Lands- en Staats-Huishoukunde aan, geeft ons vervolgens de beste Schryvers in het Huishoukundige op, en deelt ons eindelyk een ontwerp mede van zyn huishoukundig Leerboek, waarvan 1) de Landhuishouding, en 2) de Stadhuishouding de twee voornaamſte hoofdverdeelingen zyn. — By de Landhuishoukunde worden de verſchillende ſoorten van Landgoederen verklaard; de wyze, hoe die verkreegen, en daarna onderhouden worden; hoe men de gebouwen best en ten meeste nutte aanlegge; de kunst om het Vee, den Akker, de Weiden, het Hooiland, den Moeshof, den Wyn- en Boomgaard, de Boſchen te behandelen, Jacht en Viſcheryen ten nutte te maaken, Turf te ſteeken, enz. Dan komen de Dorpen en Gehuchten in aanmerking, en de voorſchriften der Landhuishoukunde, om deeze zo wel als het platte land te beſtieren, en de In- en Opgezetenen te onderhouden. Vervolgens de verklaaringen van het Rechtsgebied, Lyfeigenen, Verhuuringsgelden, Boerendienſten, Leenverheffingen, Erfpachten, enz. Dan komen de Kerken en Schoolen op de Dorpen, eindelyk de waardeeringen, verpachtingen der Landeryen en derzelver beſtiering.

By de Stadshuishoukunde worden de oorſprong, het onderſcheid, de inrichting en beſtiering der Steden ontwikkeld; wyders de opzichtelyke of wederzydſche gelegenheid der Inwooners, hun onderhoud in ſoorten en de Burgerrechten, dan het beroep der Burgeren en Ingezetenen, (by voor-

voorbeeld) de Brouweryen, de Tapperyen, de Ambachten, de Krameryen, de Koophandel, eindelyk de Burgerlasten; de hooge of laage Schoolen; de Daglooners, de Joden en verdachte Perſoonen, die meest in de Voorſteden woonen, welke Voorſteden zelve ook in haare betrekking met de Stad beſchouwd worden.

De derde Hoofdverdeeling maaken zulke voorwerpen uit, die de Land- en Stadhuishoukunde met elkander gemeen hebben. Onder deeze voorwerpen der gemeene Landsbeſtiering behooren voornamelyk de omloop van het Geld, de Bevolking, de Verdraagzaamheid in 't ſtuk van den Godsdienst, de behoedmiddelen tegen het uittrekken der Inwoonderen en tegen vreemde Wervers, het Kerkbeſtier en de Overheidsmacht in kerkelyke zaaken, de Zeden en de vreedzaame Staat des Volks, het Onderwys der Jeugd en de Opvoeding, Voorzorgen de gezondheid der Op- en Ingezetenen betreffende, de Wetgeeving ten opzichte der Land- en Stadhuishouding; in 't byzonder de Landbouw, Veeteelt, de Boſſchen, de Jacht, de Veenen, de Steenkoolgroeven, het Maalwerk, de Mynen en Mynſmelteryen, de Zeden en Neering op de Dorpen en in 't gemeen de maatſchappelyke beſchikking van elk Dorp, dezelfde beſchikking in de Regeeringsbeſtelling in de Steden, en voorts alle zaaken welke by de eerſte hoofdverdeeling reeds zyn aangevoerd.

De vierde Hoofdverdeeling eindelyk behandelt de zogenaamde Kamerwetenſchappen, en deeze gaat over de Vorſtelyke Goederen, de Hoogheid, de Schattingen in 't gemeen, dan nog de byzondere Vorſtelyke goederen, zyne Tafelgoederen, zyne rechten op Grond en Stroomen, Wildbaanen, Leenen, Mynen, Munten, Verbeurdverklaaringen, Verhuuringsgelden, Loteryen, enz.

Zie daar het ontwerp van een huishoukundig Leerboek door den Heer *Springer* geſchetst, waaromtrent hy echter in dit Stuk, dat ons hier vertaald word aangeboden, zich ſlegts bepaalt tot de eerſte hoofdverdeeling, te weeten de Landhuishoukunde, waarin zekerlyk veele dingen voorkomen die met onze Conſtitutie zeden en gewoonten niet zeer ſtrooken; doch waarin men ook, gelyk de Uitgeever wel aanmerkt, behalven het genoegen van veele gebruiken in Duitschland te leeren kennen, ook hier en en daar eenige nuttige zaaken voor ons land, en wel voornamelyk voor onze hoogliggende Provincien, zal ontdekken, die een voordeelige betrekking, op de Oecono-

mie hebben; ſchoon echter deeze weinige Stukken, onzes bedunkens, niet gewigtig genoeg waren om de Vertaaling van dit Werk te onderneemen, waarin zo veele nietsbeduidende en genoeg bekende dingen voorkomen, die daarenboven nog in een onaangenaamen en onbeſchaafden ſtyl zyn voorgedragen, die door de vertaaling niet zeer verbeterd is.

Nieuwe aardryksbeſchryving voor de Nederlandſche Jeugd, door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgeſteld. IIIde Deel. Te Utrecht, by de* Wed. J. van Schoonhoven, 1786. *In* 8vo. 592 *bladz.*

Wy hebben reeds meermaalen deeze Aardryksbeſchryving van den kundigen PERPONCHER aangeprezen als een werkje, dat, hoewel in de eerſte plaats geſchikt voor kinderen, die reeds voorbereid zyn, ter wier onderrichtinge het met veel vrucht gebruikt kan worden, ook tevens voor meer bejaarden van wezenlyken dienst kan zyn, indien zy lust hebben om een geregeld denkbeeld van de Aardrykskunde, en 't geen daar toe betrekking heeft, te erlangen. (*)

In dit derde of laatſte deeltje, waarmede hy zyne Aardryksbeſchryving beſluit, maakt de Schryver een aanvang met ASIA, en geeft op een aangenaame wyze een beknopt denkbeeld van *Aſiatisch Turkyen*, deszelfs ligging, natuurlyke voortbrengzels aart en zeden der inwooners, bergen en rivieren, en de vier groote gewesten, van *Natolie*, *Syrie*, *Thurcomanie* en *Diarbek*, waarin Turkyen verdeeld wordt, en waarby men *Georgie* voegen kan. Op dezelfde wyze geeft hy ons vervolgens een denkbeeld van *Arabien*, *Perſiën*, *Indiën*, *China*, *Japan*, en andere nabuurige eilanden. Vervolgens gaat hy over ter beſchouwing van *Africa*, en wel voor eerst van *Egypten*; voorts van *Barbarye*, van *Sara*, of de woestyne van Barbarye, benevens de *Canariſche Eilanden*, van *Guinea*, de *groene Kaapſche Eilanden*, enz. van *Nigutia*, van *Nubie*, *Abyſſynie* en eenige nabuurige ſtreeken. Hierop ſpreekt hy van *Kaffraria*, en eerst van deszelfs noordoostelyk gedeel-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VI. Deel, bl. 373. enz. en VII. Deel, bl. 298 enz.

deelte of *gemengd Kaffraria*, bevattende de kusten *Anian* en *Zanguebar*, midsgaders van de nabuurige Eilanden *Madagascar*, enz, dan van het Noordlyk gedeelte van *Zuiver Kaffraria*, *van Congo*, en van *Zuiver Kaffraria*, Zuid en Zuidoostelyk gedeelte. En hier mede Africa afgehandeld hebbende, gaat hy over tot AMERICA, en handelt in de eerſte plaats van *Noord-America*; en wel voor eerst van de Landen rondom *Hudſons Baay* gelegen, voorts van *Canada;* van *Nieuw Schotland* of *Acadia*, benevens de eilanden van *Kaap Breton*; *New Foundland* of *Terre Neuve*, enz. Hierop van de *Vereenigde Staaten van Noord-America*; voorts van *Oost* en *West Florida*, *Louiſiana*; en de nog weinig bekende *Westlyke* en *Noordwestlyke Kusten* van Noord-America, van *Mexico*, of *Nieuw Spanje*, *Californie*, en *Nieuw Mexico*, en eindelyk van de *West-Indiſche* en eenige andere *Eilanden*, tot *Noord-America* behoorende. ——— Hierop laat hy *Zuid-America* volgen, en ſpreekt eerst van *Guiana*; vervolgens van *Terra Firma*, van *Peru*, van *Chili* en 't *Land van Magellaan*, van *Paraguay*, van het *Land der Amazoonen*; van *Braziel* en de *Zuid Americaanſche Eilanden*; en eindelyk van de nog weinig bekande of nieuw ontdekte *Zuidlanden*; en van de *Noordpoolslanden*.

Tot een Staaltje van 's mans Schryfwyze, zullen wy onzen leezeren hier mededeelen het geen hy nopens den aart, Staatkundige inrichtingen en Regeringsvorm van de vereenigde Staaten van Noord-America heeft aangeteekend. Na alvorens van den Amerikaanſchen Oorlog, waar by zy hunne Vryheid zo loflyk gehandhaafd hebben, geſprooken, en den beroemden *Washinghton* den verdienden lof te hebben toegezwaaid, gaat hy dus voort.

„ Op dit ogenblik ondertusſchen zyn de Noord-Americaanen nog in dien toeſtand, en hebben dat character, 't welk aan alle volken, die zich in de eerſte beginzelen der Maatſchappy bevinden, en een groote omwenteling hebben ondergaan, eigen is. Eenvoudig en arbeidzaam, bezitten zy, over 't algemeen, de deugden der Natuur, maar ontbreeken de hoedanigheden en voordeelen, zo wel als de gebreken en nadeelen, die aan ſedert lang gevestigde en beſchaafde Maatſchappyen byzonder eigen zyn. Ook heerſchen onder hen die moed en ſtandvastigheid, die yver voor 't algemeene welzyn, en die zucht voor de vryheid, die alle oprichtingen van vrye Burgerſtaaten noodwendig verzellen moet; mitsgaders die ſterke uitoefe-

ning van alle de zielsvermogens, die, by alle groote omwentelingen, door den ſtryd en de gisting, welke 'er mede gepaard gaan, natuurlyker wyze worden voortgebragt. Maar tevens zyn zy ook niet vry van die wanorders en gebreken, waaraan een, nog niet ten eenemaal gevestigde en geregelde, Burgerſtaat, byzonder na eenen oorlog, en wel vooral na eenen inlandſchen oorlog, gemeenlyk onderheevig is; gelyk mede niet van die zwarigheden en gevaaren, die eene zeer ligt te verregaande zucht tot onafhangkelykheid na zich ſleept. Terwyl onder de menigte van vreemdelingen, welken naar deeze gewesten toevloeyen, elk zyn Volks-Character, en zyn eigen Character, meebrengende, het geheel, door dit bymengzel, min of meer van deszelfs oorſponglyken aart en eenvoudigheid wordt afgeleid.

„ Ten aanzien van 't ſtaatkundige, hebben deeze volken 't voordeel gehad, dat hun ſtaatsgeſtel en regeeringsvorm, reeds vóór de omwenteling, op de wel ingerigte grondbeginzelen der Engelſche Vryheid en Conſtitutie ſteunden; en dat zy, daarop bouwende, en tevens hunne nieuwe wetgeeving ſamenſtellende, in eenen tyd van wysgeerige kennis en verlichting, de eerſte ontwerpen hunner wetten beter dan misſchien ooit ergens anders is geſchied, naar het recht der Natuur, naar den eisch der Vryheid, naar de oorſprongelyke Rechten der menſchen, hebben kunnen inrichten. Indien maar niet eene al te ſterke jaloersheid, voor hunne byzondere Vryheid, de ingezetenen belet die vryheid wel te regelen, en, op den alleen veiligen grondſlag van goede orde en wettige ondergeſchiktheid, te vestigen, of ook de macht, welke 't volk aan zich behouden heeft, om zyn ſtaatsgeſtel telkens te kunnen veranderen, niet te weege brenge, dat zy, nimmer eene vaste Conſtitutie hebbende, geduurig over 't veranderen, of (gelyk 't altyd hiet maar niet altyd is) verbeteren derzelve, onder elkanderen twisten, en dus eene wyde deur tot tweedracht en verwarring openhouden.

„ In de daadlyke uitvoering ondertuſſchen ſcheelt 'er nog veel aan, dat alles tot volmaaktheid zy gebragt. Ja wat het Bondgenootſchap zelve betreft, worden deeze Staaten, die, zo ver van elkanderen afgelegen, ook ten aanzien van Koophandel, Landbouw en Fabrieken, zulke verſchillende, ſomtyds mededingende, ſomtyds misſchien reeds ſtrydende, belangen hebben, behalven door de verplich-

plichting der oorſprongklyke acte van Unie, door niets by 't verbond gehouden, dan alleen door 't Congres of de algemeene Vergadering der afgevaardigden van alle de Staaten; het welke tevens met de bezorging der gemeene belangen van 't gantſche bondgenootſchap belast is. Maar de jaloersheid, die elke Staat voor deszelfs eigen onafhanglykheid voedt, maakt reeds, dat aan dit Congres weinig macht gegeeven en weinig gehoorzaamheid beweezen wordt. Dus het te vreezen zy, dat het zelve zich niet altoos zal in ſtaat bevinden, om de algemeene belangen, naar behooren, te bezorgen; en nog minder, om de geſchillen, die 'er eens tuſſchen de verſcheiden Staaten mogten ontſtaan, by te leggen, en 't verſcheuren van den vereenigingsband, welks behoud, in zulk een uitgeſtrekt bondgenoodſchap, reeds door den aart der zaake zo moejelyk is, daadelyk te beletten.

„Ook ontbreekt 'er, ten opzichte der inwendige en byzondere inrichtingen van elken Staat, nog veel. De Regeeringsvormen zyn nog niet overal, in alle hunne byzonderheden, volkomen gevestigd. 'Er zyn, (of waren nog onlangs) niet overal genoegzaame middelen vastgeſteld, om goede wetten te doen uitvoeren; 't gemeen belang, tegen de onderneemingen of de onwilligheid der byzondere Baatzucht, te beſchermen; eene vaste order en goede policie te onderhouden; ja zelfs niet eens, om, overal en in allen opzichte, aan elk Ingezeeten die veiligheid te bezorgen, ter verkryging van welke de Burgerlyke Maatſchappy tog overal is aangegaan. Kort na den Vrede althans, zag men, zelfs in of omtrent Philadelphia, (daar echter een man, die maar twee dagen werken wil, genoeg kan winnen, om 'er een geheele week van te beſtaan,) geheele benden van Roovers, uit ſommigen der afgedankte Soldaaten en 't ſlegtſte Volk, uit Europa gekomen, ſamengerot. Ja zelfs waren 'er toen de vreemde Miniſters nauwlyks veilig. En in Zuid-Carolina heeft men gezien, dat de Rechter zelfs van een Diſtrict, op weg, van zyne koets, paarden en klederen wierd beroofd. En over 't algemeen zyn 'er de wegen, op veele plaatſen, althans nog, ſlegt en onveilig, de herbergen niet beter, en in meer dan een opzicht veele dingen nog ongeredderd en in de eerſte opkomst. Dan dit alles zyn omſtandigheden, die noodwendig, uit den aart van zulk eene omwenteling en toeſtand, als die der Noord-Americaanen zyn, voortvloeijen, en waarin reeds dagelyks verbetering

ge-

geſchied, en nog meer door den tyd te wachten ſtaat, zo 'er eendracht heerſchen mag.

„ Wat nu de inwendige regeeringsvorm betreft, ieder deezer Staaten heeft daaromtrent, terſtond na de ſcheuring met Engeland, zyne eigene ſchikkingen gemaakt; over 't algemeen echter de voornaamſte grondſlagen der Engelſche Conſtitutie in 't oog houdende. Alle de vrybezitters, of belanghebbenden by de gemeene zaak, komen jaarlyks byeen, ter verkiezing hunner Vertegenwoordigers, op de algemeene Vergadering, werwaards elk Graafſchap, enz. zyne Afgevaardigden zendt, en die by 't Engelſche huis der Gemeente kan vergeleeken worden. Dezelve beſluit over de zaaken der gemeene lasten; benoemt, uit haar eigen lichaam, den Præſident en den Wetgeevenden Raad; kan zelf alleen haare byeenkomſten opſchorten; verkiest, met den wetgeevenden Raad, de Afgevaardigden naar 't Congres; kan de beſluiten, door even genoemden Raad voorgeſlagen, aanneemen, veranderen of verwerpen; en begeeft de meeste politike en militaire Ampten. De Wetgeevende Raad (die 't Hoogerhuis van Engeland kan verbeelden,) heeft macht om de beſluiten der algemeene Vergadering, de gemeene Lasten betreffende, te verwerpen, maar niet om 'er verandering in te maaken; alle derzelver overige beſluiten aan te neemen, te verwerpen, of met de nodige aanmerkingen te rug te zenden; terwyl men het eens worden moet, alvoorens deeze beſluiten van kracht zyn. Ook kan deeze Raad alleen deszelfs eigen Vergadering opſchorten. —— De Gouverneur, die alle jaar, of wel alle twee of drie jaar, verkoozen wordt, ſchynt, in dit Staatsgeſtel, den Koning, ſchoon met veel minder macht, te moeten vertoonen. Hy kan de groote Vergadering, benevens den wetgeevenden Raad, des noods, byeenroepen, maar niet derzelver byeenkomſten; en zyne toeſtemming wordt mede, tot de beſluiten der beide zo evengemelde Vergaderingen, vereischt. Dus de wetgeevende macht, eigenlyk, by deeze drie, de algemeene Vergadering, den wetgeevenden Raad, en den Gouverneur berust. Ook kan de Gouverneur, zonder toeſtemming van beide deeze Vergaderingen, geenen vreede, oorlog of tractaat aangaan. —— Onder hem ſtaat een Ondergouverneur, en men heeft hem, benevens denzelven, eenen Raad toegevoegd, door de algemeene Vergadering, en den wetgeevenden Raad, elk voor de helft, benoemd, dien hy, in bepaalde gevallen, moet raadpleegen. —— Eindelyk zendt elke ſtaat eenige afgevaardigden naar 't Congres,

gres, of de algemeene Vergadering van alle de 13 Vereenigde Staaten; daar elke Staat maar eene ſtem heeft, ofſchoon 't getal der afgevaardigden, van twee, tot zeven konne verſchillen. De afgevaardigden van zeven Staaten zyn genoeg, om een Congres uit te maaken; en 'er moeten zeven, of in zaaken van Financie, negen Staaten eenſtemmig zyn, om eene zaak te beſliſſen. —— Dusdanig zyn de algemeene grondtrekken van de regeeringsvorm deezer Staaten; doch, by elk derzelven zal, omtrent de byzonderheden, in meer dan een opzicht, verſchil plaats hebben.

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Tiende Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1786. *In gr. octavo*, 165 *bladz.*

Dit tiende Deel bevat de vermaarde reistogt van *Wouter Schouten* na de Oostindien, van 't jaar 1658 tot 1665; benevens de merkwaardige togten van *Joan Nieuhoff* na en door de Oostindien, zints het jaar 1653 tot 1671; die, niet minder dan de voorigen, verſcheiden merkwaardigheden, nopens deeze Gewesten en den Handel op dezelven, behelzen. Om 'er, naar gewoonte, eenig byzonder berigt uit mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot het geen ons, in de beſchryving der togten van *Nieuhoff*, wegens *de kust van Malabar*, gemeld wordt.

„ De kust van Malabar (dus luidt het verſlag) begint 50 mylen ten Zuiden beneden Goa, en eindigt ten zuiden van de Kaap Komoryn, op 7 Gr. 30. Min. N. B; zynde eene uitgeſtrektheid langs de kust van 80 mylen. Het land wordt verdeeld in vyf koninkryken: *Kananor*, *Kalekuta*, *Kranganor*, *Koetzyn* en *Koylang*. Andere noemen nog meer kleine koninkryken. Het legt omtrent in 't midden, tuſſchen de Linie en den Keerkring van den Kreeft. Het is een aangenaam, vrugtbaar en gezond gewest, overal rykelyk van water voorzien, en van meiren en rivieren doorſneeden. Hoewel deeze wateren meestal ondiep, en voor gelaadene ſchepen onbruikbaar zyn, kan men 'er egter bezwaarlyk te land reizen. ——, Van alle gewesten groeit hier de beste peper. Deeze plagten de landzaaten aan de uitlanders te verkoopen voor goud, zilver en andere goederen. Doch zints de Nederlandſche Maatſchappy een goed gedeelte des lands door de wapenen bemagtigd, en de Portugeezen van daar heeft verdreeven, heeft zy tevens den uitſluitenden Peperhandel aan zich getrokken.

Men

Men vindt 'er zeer veele kokosboomen, en onder dezelve die 95 of meer voeten hoog zyn.

„ In de drie eerſte maanden van 't jaar zyn de nachten zeer koud, doch de hitte des daags bykans ondraaglyk. De ſterke daauw is de oorzaak der nachtkoude. De Winter begint met donder, blixem en regen. In den Zomer heeft men bykans altoos een klaare lucht en zelden regen. 's Morgens omtrent negen uuren begint de Oostewind uit het land, en met Zonnen ondergang de Westewind uit Zee te waaien; de lucht wordt hier door merkelyk verfrischt. Vreemd is het, dat de Landwind zich niet verder dan tien mylen in Zee uitſtrekt. Terwyl het op de kust van Malabar Zomer is, heeft men Winter op de nabuurige kust van Koromandel. De oorzaak hiervan is, het tuſschen beiden gelegen hooge gebergte *Gate*; waardoor de winden geſtuit, en de ſtraalen der Zonne onderſchept worden.

„ De huizen, van bamboesrieten gemaakt, zyn veelal laag van verdiepingen, en hebben weinige vertrekken. Aan den ingang, zo van armen als ryken, zyn groote voorhoven of pleinen, met muuren of paalwerk afgeſlooten. Op dezelve werden de Reizigers ontvangen en van het noodige voorzien. De paleizen der Koningen zyn meestal gebouwd op Eilandjes in groote Meiren; eenige hebben een halve myl in den omtrek. Volgens zommige zou *Alexander de groote* dit land doorreisd, en 'er alles verwoest hebben.

„ Zy doen hunne maaltyden, zittende op den grond, met de beenen kruislings over elkander. Ryst dient hun tot brood, en water voor den gewoonen drank, als ook eene ſoort van Arak. Onder het drinken raaken zy den rand van het drinkvat niet met hunne lippen, maar gieten het water in den mond. De Amfioen is onder hen zeer begeerd; zy kaauwen dezelve tot dat zy duizelhoofdig worden, en in ſlaap vallen, in welken zy zeer genoeglyke droomen hebben. Vooral maaken zy 'er gebruik van, eer ze ten ſtryde trekken; dit doet hen dermaate onverzaagd worden, dat ze naakt, en als woedende, op den vyand inloopen. Naa dat de Amfioen heeft uitgewerkt, weeten ze zich van het voorgevallene niets te herinneren. Zy moet dus het geheugen merkelyk verzwakken. Menigmaalen, eer *Nieuwhoff* de oorzaak wist, verwonderde hy zich, dat de Malabareezen, kort na dat ze een verbond met hem geſlooten hadden, zich hunne verbintenis naauwelyks wisten te herinneren. Van hier dat, wanneer de Koningin van Koylang, by zekere gelegenheid, het vernuft der Hollanderen roemde, hy haare Majeſteit den raad gaf, dat haare onderdaanen, in ſtede van 't veelvuldig gebruik van Amfioen, een maatige teug wyns moesten gebruiken.

„ De Bragmannen zyn in Malabar zeer gezien, om hunne leevenswyze, geoeffendheid en kennis van weetenſchappen. Zy ee

eeten vleesch noch iets dat leven heeft ontfangen, en drinken niets dan water. Liever zonden zy van honger ſterven, dan iets gebruiken, 't welk door iemand, die niet tot hunnen ſtam behoort, bereid is. Voor 't overige zyn ze getrouwd, en hebben veelal zeer ſchoone vrouwen. De Koningen maaken van hun veel werks, en volgen hunnen raad in allen zaaken van aangelegenheid.

„ De opgezetenen van Malabar worden verdeeld in Vyf geſlagten: het Koninklyke, Prieſterlyke, dat der Krygs- of Edellieden, de Koopliedeu en de Viſchers.

„ Door 't veelvuldig kauwen van Betel, hebben de Malabareezen zwarte tanden, hoe dezelve zwarter zyn, hoe ze in hooger waarde worden gehouden: want het derven van dezelve wordt voor een blyk van armoede aangezien. De vrouwen zyn veelal zeer onkuchtig, tot heſmelyken minnehandel genegen.

„ Volgens 't verhaal van zommigen, zou de Chriſtlyke Godsdienſt hier zyn ingevoerd, door den befaamden *Franciscus Xaverius*, die, door zyne menigvuldige en groote wonderwerken, veelen tot zyne leer overhaalde, welke zy zeer hardnekkig blyven aankleeven; zo dat alle poogingen, om, in de plaats der Roomſchgezinde, de meer gezuiverde begrippen der Hervormden in te voeren, langen tyd vrugtloos zyn afgeloopen. Wyders vindt men onder de Malabareezen nog veele Mahometaanen, die meeſtal met koophandel of de zeerovery zich geneeren; onder de laatſten zyn zommigen geweldig ryk.

„ Nooit trouwen de Koningen deezes lands, maar houden eene adelyke Juffer tot hun vermaak, die dikmaals door eene andere word afgewiſſeld. Niet hunne eigen Zoonen, maar die hunner Zusteren, volgen hun op in de regeering. By ontſtentenisſe van deeze, verkiezen de Ryksgrooten eenen Koning uit hun midden, of uit hunne bloedverwanten. De lyken hunner Vorſten worden met zeer veel ſtaatelykheids verbrand, en de Opvolgers met geen minder omſlags in den eed genomen. Zy doen dien met een bloot zwaard in de ſlinkerhand, en met de rechter op een vat oly, waarin eene menigte pitten brandt.

„ Om een geſchil voor het geregt te beſliſſen, ſteeken de Malabareezen hunne handen in kookende oly; of neemen een gloeiend yzer in de hand, of zwemmen over eene rivier, die vol hagedisſen is: in den waan, dat zy, onſchuldig zynde, 'er ongeſchonden zullen afkoomen.

„ De vrouw eens geſtorven Bramins moet zich, nevens het Lyk haars echtgenoots, leevende laaten verbranden. By weigering van dien, is zy voor altoos geſchandvlekt, mag niet hertrouwen, en wordt in het gezeiſchap van fatſoenlyke vrouwen niet toegelaaten. Voor 't overige ſtemmen hunne huwelyks- en begraafenisplegtigheden in veele opzigten overeen met die van andere Indiaanen. Alleen merken wy nog aan, dat zy der Koe een byzonderen eerbied toedraagen; een afbeelding van

dit

dit nuttig dier ziet men in hunne meeste Pagoden. De wanden en vloeren hunner huizen bepleisteren ze met derzelver drek. Inzonderheid dienen twaalf maagden in het koninklyk paleis, om met een beslag van koemest, tweemaal 's daags, het vertrek te wasschen, waarin zyne Majesteit zich baadt. Daarenboven betoonen zy aan den Aap en den Elefant godsdienstig eerbewys.

„Men ontmoet hier eene menigte Landloopers, die met slangen in groote manden het gewest doorkruizen. Op het geluid, welk deeze lieden, op eene soort van zakpyp, maaken, koomen de slangen ten voorschyn, stellen zich recht over einde, en richten eene soort van dans aan.

„Een volk, van de overige landzaaten onderscheiden, woont in Malabar, op de toppen der bergen; zy zyn bekend by den naam van *Maleaaren*: een oprecht en eenvoudig, minzaam en weldaadig volk, kloekmoedig, leerzaam en vernuftig; doch zeer bygeloovig; naardien zy waanen gemeenschap te houden met den Duivel, en hem te raadpleegen over den uitslag hunner onderneemingen. Nogthans doen zommigen hunner belydenis van den Christelyken Godsdienst.

„Veele boomen en gewassen, die ook elders in de Indien gevonden worden, voedt de Malabaarsche grond; waaromtrent wy alleenlyk aanmerken, dat zy, volgens eene wyze schikking der hemelsche Voorzienigheid, geëvenredigd zyn aan de behoeften der landzaaten, en, in veelvuldige opzigten, tot spyze, geneesmiddel, huisvesting en scheepsbouw, tot een zeer heilzaam gebruik dienen.

„Wegens het geslagt der Vogelen, tekenen wy nog aan, dat men er Vledermuizen vindt, van zulk eene verbaazende grootte, dat een volwassen mensch zyne uitgestrekte vleugelen, van het eene einde tot het andere, naauwlyks kan overvademen. Voor 't overige zyn ze in gedaante bykans in alles gelyk, aan die in de Nederlanden en elders gevonden worden."

De nieuwe Rapsodist, of verzameling van Uitheemsche Tydschriften. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Eerste en Tweede Stuk. Te Amsterdam by C. Groenewoud, 1786. *In gr.* 8vo. 311. *bladz.*

Reeds zedert twee jaren is 'er een beroemd Fransch Maandwerk uitgekomen, onder den titel *Esprit des Journeaux*, behelzende het merkwaardigste uit verscheiden Engelsche, Italiaansche en Fransche Tydschriften, mitsgaders etlyke oorspronglyk vervaardigde stukjes en Berigten. Uit dit maandwerk inzonderheid verzamelt de *Rapsodist* in deeze eene menigte van byzonderheden, 't welk hem eene mengeling van stoffen aan de hand geeft, welker mededeeling den Nederduitschen Leezer een aangenaam en nuttig onderhoud kan verleenen.

Ver-

Verzamelde Stukken van Vernuft en ſmaak. Te Leyden by W. H. Gryp. 1786. *In gr.* 8*vo.* 316 *bladz.*

Eene verſcheidenheid van onderwerpen, zo ernſtig als boertig behandeld, die tot de Natuurlyke Historie, Geſchiedkunde, het Zedelyke en Characterkundige behooren, maakt deeze verzameling leerzaam en gevallig voor een verſchillend ſlag van Leezers, en naar 't onderſcheid van omſtandigheden. Zie hier, tot eene proeve, eene opmerking, wegens de ydelheid der ſtaatkundige gisſingen. De ſchryver van dit Stukje, ſpreekende van 't zwak veeler menſchen, en 't lastige der neiginge om het toekomende te voorweeten, tekent daarop aan; dat 'er vooral geen algemeener, en teffens geen onredelyker of nutteloozer bekommering is, dan waarmee veele menſchen hunne gemoederen ontrusten omtrent ſtaatszaaken, en de belangens of lotgevallen van hun Vaderland; waarover hy zig verder aldus uitlaat.

„ In der daed, in wat geval ook de zucht om het toekomende te weten nog te verdedigen of te verſchoonen zy, hier is zy zoo belachlyk als onzeker, en doet ons duizendmaelen zwarigheden verzinnen, of gevallen uitdenken, die 'er nimmer zyn, noch wezen zullen, tegen éénmael, dat wy den ſpyker eens als by geluk op 't hoofd ſlaen.

„ Waerom een Vorst of Staetsdienaer dus of zoo te werk gaet, kan niemand dan hy zelve weten, ten zy het hem behaege, zyne beweegredenen te ontdekken, dat zelden gebeurt. Maer als de zaek afgeloopen, en het onderwerp van algemeene beoordeeling geworden is, zal 'er wel ligt eene reden voor op te geven zyn, die de waerelt doet gelooven, dat het waere welzyn van het Vaderland de voornaeme dryfveer was; of ſchoon eene Minnaery, eene Famielietwist, of ook loutere wraekzucht, baetzucht of eerzucht de eerſte beweegoirzaeken waren van de geheele onderneeming. Loopt zy nogtans voordeelig af, zy wordt geprezen, terwyl eene andere, die de allereerlykſte en lofwaerdigſte beginzels had, gelaekt zal worden, wanneer zy, 't zy ook waerdoor dit gebeure, ongelukkig uitvalt.

„ De verſchrikkelyke oorlog, door gansch *Griekenland* tegen de *Trojaenen* gevoerd, was, zegt men, alleen te wyten aan de dartelheit eener *Coquette*, die met eenen Prins, dien zy door haere bekoorlykheden had ingenomen, wegliep; en aen de ligtgeloovigheit van een lieſhebbenden Echtgenoot, die (goede man!) zich verbeeldde, dat zyn wyf, met geweld, geſchaekt en in de uiterſte droefheid gedompeld, ongeduldig nae zyne komst verlangde, om haer uit de handen van den ſchaeker te verloſen.

„ Monſieur *Balzac* bericht ons, dat het weglaten van twee drie beleefde *Syllaben*, aen het ſlot van eenen brief meer of

dan honderd duizend menſchen het leven kostte. *Bien humble et tres affectioné*, in eene ondertekening aen den Hertog van *Olivarez*, in plaets van *Tres humble et tres obeïsſant*, (t geen de Hertog dagt, dat hem toekwam,) deed hem, onder het ſcheuren van den brief, door eenen Prins geſchreeven, zweeren, dat deszelfs gebrek aen wellevendheit den ondergang van zyn land na zich zou ſleepen. Dit was de eerſte en beweegoirzaek van 't geen daar na gebeurde; of ſchoon zeer weinigen, in dien tyd, hiervan iets wisten; en ongetwyfeld maekten allen, die niet in 't geheim waren, zeer geleerde en bearbeide gisſingen op dingen, waervan men in het *Cabinet* nooit gedagt had, omtrent de oirzaken en uitſlagen van den volgenden oorlog. Zy, die gemeenzaem zyn met de geſchiedenisſen der volken, weten, dat 'er ſoortgelyke voorbeelden in menigte zyn te vinden. En, al kon een *Cicero* roemen, dat hy den ondergang van 't *Roomsch* Gemeenebest veertien jaeren te vooren voorſpeld had; *Cicero* was een Burgemeester, een Raedsheer, en het bewind der zaken was, veele jaeren agtereen, in handen zyner vrienden en bloedverwanten. Daer zyn weinige *Ciceros*. En al wäre 'er nog een voorbeeld of twee van zulke ſtaetkundige Profeeten by te brengen, 't is best te zwygen, opdat ſommigen hier door niet bemoedigd mogten worden, om met hunnen voorſpellenden geest verwoestingen aen te kondigen in het Noorden en in het Zuiden, of ook in 't hart van 't Vaderland; terwyl ze, hoe luid ze ook in Coffyhuizen of Collegien van hunne bekwaamheit ſnorken, alle noodige vereischtens tot zulke voorzeggingen misſen.

„ Het gezegde moet intusſchen, niet dienen, om onze Landgenooten af te ſchrikken van het lezen der nieuwspapieren; neen, laat hun dagelyks dezelve doorſnuffelen, en zich in ſtaet ſtellen om te antwoorden, als hun buurman vraagt, wat 'er in America of in de Middellandſche zee gebeurd is. Een edelmoedige zucht voor het welvaren van ons Land, en de rust der waereld, moet niet uitgebluscht, maer tot een eer gerekend worden voor het hart, dat 'er mede bezield is. Alleen zy een ieder geraden, het buitenſpoorige in dezen te matigen en te bedwingen: en toe te zien, dat een ongeduldig verlangen nae wat nieuws, een belachelyk vonnis vellen over Staetszaken, een al te ſterke neiging om agter de geheimen te komen, en wat dies meer is, geene oneenigheden verwekke onder vrienden en bekenden, of aenleiding geve tot ondragelyke onbeſchoftheden in de verkeering, tot blinde weddenſchappen, ſchadelyke pleitgedingen, en verzuim van bezigheden, waarop elk, die maer een gemeen verſtand bezit, gemakkelyk voorſpellen kan, dat doorgaens een gewis verderf van huis en huisgezin zal volgen."

Tot een ſtaal van eene andere natuur diene nog de volgende Anecdote van *een eerlyk Regent*.

„ Mr.

„ Mr. *Dugas*, Oppercommisſaris der Koopluiden te *Lyons*, was een man van naauwgezette eerlykheit en een handhaver der gerechtigheit. De Bakkers dier Stad vleiden zich op zekeren tyd hem te zullen kunnen overhalen, om, ten koste van 't Gemeen, hun Vriend zyn. Zy vervoegden zich gezamenlyk by hem, en verzogten zyne toeſtemming ter verhooging van den prys des broods. Hy antwoordde, dat hy hun verzoek overwegen, en hun een zeer ſpoedig antwoord zou doen toekomen. In het weggaan lieten zy een beurs met 200 *Louis d' Or*, of de ſom van 4800 *Livres*, op tafel liggen.

„ In 't kort by den Regent te rug ontboden zynde om zyn antwoord te vernemen, twyfelden zy niet, of het geld zou hunne zaek krachtdadig bepleit hebben. Maer tegen hunne verwagting, en tot hunne welverdiende teleurſtelling, ſprak de brave man hun dus aen: „ *Mesſieurs*! ik heb uwe redenen in de „ ſchael der Gerechtigheit gewogen en te ligt bevonden. Wat „ de Goudbeurs betreft die gy my gelaten hebt, ik houde my „ verzekerd dat ik 'er een zo liefderyk en edelmoedig gebruik „ van gemaekt heb, als gy 'er immer mee bedoeld kunt heb„ ben. Ik heb dezelve onder de arme Lyders in onzen „ twee Hospitaelen uitgedeeld. Maer daer gy ryk genoeg „ zyt, om zulke groote geſchenken uit te deelen, vermoede „ ik niet, dat het ſlecht met uwe zaeken geſchaepen ſtaet, „ of dat gy voor verlies te duchten hebt; en ik zal daerom de „ prys van het brood doen blyven, zoo als ze voor het inleve„ ren van uw verzoekſchrift geweest is." —

Proeve van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootſchap, onder de Spreuk: KUNSTLIEFDE SPAART GEEN VLYT, *en Prysvaerzen. XI de Deel. 1 Stuk. Te Leyden, by* P. van der Eyk en D. Vygh, 1786. *In gr.* 8*vo.* 92 *bladz.*

Deeze bundel doet de voorigen geene oneer aan, zo wat de Prysverſen, als wat de Mengelſtoffen betreft: uit de laatstgemelden zullen wy onzen Leezers een Dichtſtukje, getyteld CINTHIA, mededeelen.

Waarom, ô Cinthia! (helaas zo wreed als ſchoon)
Verachtge dus myn' Cithertoon?
Groeit niet de laage wilg naast honderdjaarige eiken
Die aan de wolken reiken?
Zwicht niet de morgenſter, hoe zilverwit van glans,
Zodra de gouden zon verryst aan 's Hemels trans?
Of hoort ge nooit in groene woudprieelen
Een mindren toon, dan dien der ſchelle Filomeelen,

Wier zangrig kropje zwelt
Wanneer 't aan 't luistrend woud zyn teedre liefde meldt?
Ach, Cinthia! —— hoe zou myn zangtoon ryzen,
Woudt gy me eens wedermin bewyzen,
Stemde eens een zuivre lonk den wensch myns harte toe,
Of leedt uw fierheid flechts dat ik u hulde doe.
Maar ach ik klaag vergeefsch —— ô Zangers! die boschaadje
En hof en beemd vervult met uw vryaadje,
Zingt vry en bly, de lieve Lente keert,
Die al 't gevogelt minnen leert.
De planten minnen zelfs; daar zich de taaye wingerd
Of groenende olmen, 't klim om ryzige eiken flingert.
Maar Cinthia, het zy de Lente bloemen ftrooit,
't Zy zich de ryke herfst met gouden halmen tooit,
Het zy de zomerzon, terwyl de windjes zwygen,
De dorftige akkerlien doet naar hunn' adem hygen,
Het zy de winter woedt, van fneeuw en hagel grys,
Blyft killer dan Siberisch ys.

Vaderlandfche Gezangen voor de Nederlandfche Jeugd, door P. VAN AKEN, *Te Amfterdam, by* J. Weege, 1786. *In gr.* 8vo. 98 *bladz.*

Het bedoelde van den Heer *van Aken*, by de uitgaaf deezer Gezangen, verdient allen lof: en de tyd zal leeren, of ze zyn oogmerk bereikt heeft. De Gezangen zyn, onzes achtens, niet kwaad: verheven Poezy kan men ze niet noemen, doch dit is misfchien het oogmerk van den Dichter ook niet geweest, daar dezelve voor de jeugd geschikt zyn, om dezelve langs deezen weg, al fpeelende, min of meer iets van onze Vaderlandfche Historie in het geheugen te prenten; ter bereiking van dat oogmerk heeft de fchryver wel gedaan met een korte befchryving van den Perfoon of de Gebeurtenis, op welke een gezang gemaakt is, achter het zelve, benevens het jaartal, te voegen.

Het Spectatoriaal Schouwtooneel. Zesde Deel. Te Utrecht, by B. Wild, 1786. *Behalven het Voorberigt,* 276 *bladz. In* 8vo.

Men houdt in deeze verzameling beftendig eene goede keuze van Tooneelfpelen in 't oog, waarvan dit zesde Deel op nieuw

ten

ten bewyze ſtrekt. *De ſtem der Natuur* werkt kragtig in 't hart van Vader *Boncour*, die zyne Dogter en haaren Beminden het vlugten en aangaan van een huwelyk, tegen zynen wil, vergeeft; daar hy bezeft dat zyne trotſche hoogmoed de bronwel zyner voorige mishandelingen, en in zo verre de aanleidende oorzaak geweest is, tot alle die onheilen, waarin dat ſtandvastig minnend paar gedompeld was geworden. *Tom Jones te Londen* ſchetst ons natuurlyk het bekende geval van *Tom Jones*, en wel inzonderheid de ontdekking der verraderlyke handelwyze van *Blifil*, en der waare geboorte van *Tom Jones* als een Broeder van *Blifil*, een Zoon der Zuster van *Alworthy*, uit een laater geheim aangegaan Huwelyk met *Summer*. — In het derde Tooneelſtuk ſpeelt *Mathurine*, op eene ſchrandere wyze, den rol van *de Beste Moeder*, daar ze een gewenscht Huwelyk van haare Dochter met een braaf inwooner van het Dorp te wege brengt; terwyl ze de oogmerken van een inhaaligen Petit-maitre, die haare Dogter, om het Huwelyksgoed, zoekt te behaagen, en van haaren Minnaar af te trekken, listig verydelt. — Ten laatſte levert men ons hier nog, *de Schoorſteenveeger Prins en de Prins Schoorſteenveeger*; welk Stuk, door eene toevallige verwisſeling van kleederen, den eenen en den anderen zonderlinge rollen doen ſpeelen. De Prins trekt 'er dan voordeel uit, dat hy agter eenige geheimen komt, en ziet hoe hy in veelerleie opzigten ſchandelyk misleid is geworden: en de Schoorſteenveger bevindt zig meermaals in benarde omſtandigheden, naauwlyks weetende hoe hy zig in zyne vermomming zal gedraagen, zonder ontdekt te worden, 't welk hem egter gelukt; tot dat de Prins weder verſchynt, en zamenloopende omſtandigheden den verkleeden ſchoorſteenveger ontdekken. — Het comique, dat in dit laatſte ſtuk plaats heeft, doet den Uitgeever, in zyne vooraſſpraak, de Tooneelſpeelers waarſchuwen, tegen een gebrek, 't welk, zyns oordeels, maar al te veel op de Nederduitſche Schouwburgen gevonden wordt; dat men, naamlyk, 'het comique te veel wil vermeerderen, en daardoor te verre van het waarſchynlyke afwykt; terwyl het laage comique zig in plaats van 't hooge comique vertoont. „ Mogten, zegt hy, onze Nederduitſche Tooneelſpelers zig, in de „ *obſervations ſur l'art du Comedien, par Mr. de Hannetaire, Paris* „ 1775, vlijtig oeffenen! dan zouden zodanigen onder hun, wien „ het aan geen gezond oordeel en goeden ſmaak mangelt, die „ theorie in praktijk brengende, hunne kunst aanmerkelijk voortzetten, daar, bij het toeneemen van kundigheid, en ſmaak, verſcheide gebreken van onze Tooneelen van zelven zullen „ wijken."

MONTROSE EN AMELIA, *gevolgd naar het Fransche. Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1786. *In* 8*vo.* 84 *bladz.*

Lord *Surrey* en *Montrose*, twee uitsteekende Vrienden, ten tyde van het Protectorschap van *Cromwel*, de eerste de Party van den *Protector* de ander die van den Koning toegedaan, beide verliefd op *Amelia*, dochter van *Mylord Suffolk* der Party van *Cromwel* aankleevende, worden hier ten tooneele gevoerd. *Montrose*, een balling zynde, doch de eerste aanspraak op het hart van *Amelia* hebbende, komt, ondanks de nederlaag zyner partye, te rug in Engeland, gedreeven door zyne hevige liefdedrift. *Suffolk*, zoekende *Amelia* aan *Surrey* te verbinden, ziet zich in dat oogmerk door die verschyning van *Montrose*, gedwarsboomd. Deeze zich met reden in Engeland onveilig achtende, beweegt *Amelia* tot de vlucht, en gereed staande om met haar dat ontwerp ten uitvoer te brengen, worden zy in het zelve door *Suffolk* wederhouden, die terstond *Montrose* aan den *Protector* wil overleveren; maar door de gebeden van *Amelia* en den edelmoedigen *Surrey* daarin verhinderd word: doch *Stanley*, wien *Surrey* de te rug komst van den balling onvoorzigtig gemeld hadt, verraadt *Montrose*, die daarop in hechtenis genomen en ter dood veroordeeld wordt. *Surrey* verlost *Montrose* door eene list uit den kerker, naadat zyne voorbede voor zynen vriend by den *Protector* vruchteloos geweest was. *Amelia* en haar Vader doen by *Cromwel* mede voor *Montrose* vruchtelooze beden, maar *Montrose*, door vermomming den kerker ontsnapt, en *Surrey* in zyne plaats gebleeven zynde in de gevangenis, kwam de laatstgemelde in stede van den eersten op het schavot, waar op het volk het staaken der straffe algemeen begeerde, en *Cromwel* drong *Surrey* vergiffenis te schenken; waarop *Surrey* en *Suffolk*, de strenge dwinglandy van *Cromwel* moede, besluiten zich van die gunstige oogenblikken, door de drift des Volks hun verleend, te bedienen, en met *Montrose* en *Amelia* zich weder tot hunnen verlaaten Koning te begeeven. —— Het Tooneelstuk is natuurlyk en fraai, en de Characters zyn over het algemeen sterk getekend; vooral dat van *Surrey*.

Het Huwelyk van Figaro, of de Dag der Zotheid. Blyspel, in vyf Bedryven, door Mevrouwe, M. G. DECAMBON, gebooren VAN DER WERKEN. *In 's Hage, by* J. F. de Agé, enz. 1786. *In gr.* 8*vo.* 171 *bladz.*

Mevrouw *Decambon* heeft dit moeilyk Toonee'stuk vry gelukkig vertaald, en den Nederlanders gelegenheid verschaft, om

om een Blyſpel, dat veel ophefs gemaakt heeft, van nader by te leeren kennen. *Figaro* (om iets van dit ingewikkeld ſtuk te zeggen) is de Kamerdienaar van den Graaf van *Almaviva*. Hy ſtaat op het punt om te trouwen aan *Suſanna* de Kamerjuffer van de Graavin. De Graaf, een man van een bedorven hart, zoekt by *Suſanna* het oud Heerenrecht, dat hy ten wille zyner Graavinne zou affchaffen, by het huwlyk van *Figaro*, den op handen zynde avond nog te doen gelden. *Suſanna*, hier toe te naauw verknocht zynde aan *Figaro*, een blygeestige en vernuftige knaap, geeft hem daar van zydelings kennis, die een aantal leugens verzint, waardoor en door andere omſtandigheden de jalouzy van den Graaf ontbrandt, die zyne huisvrouw begint verdacht te houden van liefde voor *Cherubyn*. Zekere *Marcellina* intuſſchen zoekt *Figaro* tot een huwlyk met haar te dwingen, doch hy blykt by toeval haar zoon te zyn. Intuſſchen beſtemt de Graaf met *Suſanna* een heimelyke byeenkomst 's avonds in een prieel. *Suſanna* geeft daarvan de Graavin kennis, die in de kleeding van *Suſanna* zich derwaards vervoegd hebbende, haar kamerjuffer haare kleeding aangetrokken. Dit veroorzaakt eene wonderlyke ontwikkeling, vooral daar *Figaro*, onkundig van de Affpraak tuſſchen de Graavin en zyne aanſtaande Vrouw, den Graaf en de gewaande *Suſanna*, in het prieel beluistert. 't Huwlyk van Figaro is de uitſlag van alles. Over het algemeen is dit Blyſpel zeer fraai, en, ſchoon hier en daar de waarſchynlykheid aan het grappige is opgeofferd, is het de aandacht der Leezers van ſoortgelyke ſchriften wel waardig. Alle characters bykans zyn meesterſtukken in hun ſoort.

De Geſchonden Rechten der Menſchheid, door KAREL VAN EKARTSHAUSEN, *Keurvorſtelyken hofraad, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe en D. M. Langeveld, 1786. *In gr.* 8vo. 226 *bladz.*

Een geſchrift, dat de aandacht van de vrienden des menſchdoms niet geheel onwaardig is, behelzende verſcheide verhaalen die zich zeer wel laaten leezen, doch over het algemeen wat overdreeven ſterk zyn, en dus den ſchok, dien zy anders een gevoelig hart toebrengen, misſen, of niets dan yzing verwekken. De eene vertelling heeft nogthans meer van dit gebrek dan de andere, en zommigen zyn 'er geheel vry van; zo dat wy deeze onder de leezenswaardige Romans mogen tellen.

J.

J. J. G. SCHELLER, *Aanleiding tot eene taal- en oordeelkundige Verklaaring van de Schriften der Ouden, en tot eene gepaste navolging van Cicero. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1786. *In gr.* 8vo. 449 *bladz.*

De Heer SCHELLER, die reeds met lof in ons Vaderland bekend is door zyne *Praecepta ſtili bene Latini*, en zyn onlangs vertaald *klein Woordenboek*, heeft dit werkje met het heilzaam oogmerk uitgegeven, om jonge lieden, die door een verkeerden leertrant van onkundige meesters bedorven zyn, op den regten weg te brengen, en door hun, met het wezenlyk nut, 't welk uit de Schriften der ouden te haalen is, bekend te maaken, hunnen lust tot het beöefenen der taalen, waarin die Schriften zyn opgeſteld, aan te wakkeren. Uit dien hoofde kan dit werk, ſchoon verre van volkomen te zyn, echter wegens het menigvuldige goede dat 'er in gevonden wordt, de jonge lieden, die zich in de Latynſche taale oefenen, als een nuttig handboek, waarvan zy zich met vrucht bedienen kunnen, aangeprezen worden.

ASTERIA, *Frieſche Lierzang, door* S. STYL; *by gelegenheid van het gebeurde te Utrecht, den* 2*den van Oogſtmaand*, 1786. *Te Harlingen, by* V. van der Plaats, *en te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, 1786. *In gr.* 8vo. 10 *bladz.*

Een ſtoute en treffende Lierzang van dien bekwaamen Dichter. Dit gedeelte zy een proefje.

Maar binnen 's Lands was hooger nood,
Men merkte uit bange moordgeruchten
Wat lot 's Lands Vaadren ſtondt te duchten,
Men dacht, ô Witten! aan uw Dood.
Het lot, dat u is wedervaaren,
Zou Gyzelaar noch Gevaarts ſpaaren,
Zo 't Graauw den losſen toom verwierf;
En God weet, hoe Capellen ſtierf.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en tegenwoordige Staat en Geſchiedenis van alle Godsdienſten, van de Schepping der Waereld tot op den tegenwoordigen tijd, door W. HURD, D. D. *Uit het Engelsch vertaald, Zesde Deel. Te Amſterdam bij* M. de Bruyn, 1786. *In gr. octavo*, 519 *bladz.*

By de aenvanglyke beſchouwing van den Proteſtantſchen Godsdienst, in 't voorige Deel, ontvouwde ons de Heer *Hurd* eerst, de Leer, Plechtigheden, Gewoonten en Kerkelyke Tucht der *Lutherſchen*, en vervolgens die der *Engelſche Kerke*. Daer by komt nu voorts, in dit Deel, ene beſchouwing der Geſchiedenisſe van den *Kalviniſchen Godsdienst*, mitsgaders van die der *Schotſche Kerke*; met een nevensgaend bericht van twee of drie Aenhangen, uit dezelve voortgeſprooten; te weten dien der *Afwykers*, welke, onder de benaming van *Burgers* en *Tegenburgers*, in tweeën geſplitst werd, en dien welke zich de *Klaſſis der Vertroostinge* noemt. By de melding dezer Aenhangen, die ingevolge der Akte van Patroonſchap ontſtaen waren, en dus niets als byzondere Gezindheden, maer als onderſcheiden Partyen, in den Schotſchen Eerdienst, te beſchouwen zyn, voegt de Heer *Hurd* nog een verſlag van twee afzonderlyke Gezindheden in Schotland, naemlyk die der *Cameronianen* of *Bergbewooners*, (welken echter denzelfden Eerdienst hebben als de Schotſche Kerk,) en de *Glaſſiten*, doorgaens genoemd *Sandemanianen*, die alle verbintenis met alle openbare en door de Wet bekrachtigde Kerken op den Aerdbodem verwerpen. —— Na het afhandelen hier van gaet hy over, tot ene voordragt van de opkomst, den voortgang en den tegenwoordigen ſtaet der *Diſſenters* in Engeland; waer onder hy, na een voorafgaend verhael van de geſchiedenis der *Puriteinen*, ons, in de eerſte plaets, voor oogen brengt de *Presbyterianen* in Engeland, en wel, zo als ze, volgens zijn bericht, te onderſcheiden zyn, in

Kalvinistiſche, *Arminiaenſche*, *Ariaenſche* en *Sociniaenſche* Presbyterianen. Verder vestigt hy onze oplettenheid op de *Independenten*; zo *Regulieren* als *Irregulieren*; en vervolgens op de *Anabaptisten*, welke hy, op eene dergelyke wyze als de Presbyterianen, onderſcheid in *Kalvinistiſche* en *Ariaenſche* of *Sociniaenſche* Anabaptisten; mitsgaders de *Sabbatariſen* of *Sabbathouders*, welken hy insgelyks als *Kalvinistiſchen* en *Ariaenſchen* beſchrijft. Hierby komen nog de *Vrienden*, doorgaens genoemd *Kwakers*; en eindelyk *de Nietzweerders*, zo *Engelſchen* als *Schotſchen*. ——— Het geen aen deze Gezintheden en de voornaemſte Partyen in dezelven, byzonder eigen is, ontvouwt de Heer *Hurd* vry naeuwkeurig, en geeft dus den Lezer verſcheiden byzonderheden daertoe betrekkelijk aan de hand, die men met nut kan nagaen. Zie hier zyne onderrichting, wegens het tegenwoordige algemene Kerkbeſtuur der *Schotſche Kerke*.

„ In ieder Gemeente ſtaat ten minſte één Leeraar, en zomtijds twee; doch overal, daar meer Leeraars zijn dan één, hebben, egter, allen eene even groote magt: want, in de *Schotſche Kerk*, heeft de eene Leeraar geene magt of gezag over den anderen. Behalven den Leeraar worden, in ieder Gemeente, eenige eerwaardige Mannen benoemd, *Ouderlingen* genaamd. Het getal dezer Ouderlingen is grooter of kleiner, naar gelange van de uitgeſtrektheid der Gemeente. Op eene ſtaetelijke wijze worden zij geordend of bevestigd, voor hun leeven. Hun werk is, de kranken te bezoeken, en, in de afweezigheid der Leeraars, met hun te bidden; zorge te draagen dat de Ouders hunne kinderen op eene betaamelijke wijze opvoeden; onderzoek te doen na alle aanſtootelijke en onchristlijke bedrijven, en daarvan verſlag te doen aan den Kerkeraad.

„ De Kerkeraad beſtaat uit den Leeraar en de Ouderlingen. Dezelve vergaderen ten minſte eenmaal 's weeks, en wel, ten platten lande, doorgaans op Zondag, na de openbaare Godsdienſtoeffening. Deeze Vergadering doet onderzoek omtrent de klagten tegen de Leden der Gemeente. Indien deeze klagten hoererij of overſpel betreffen, wordt hun de volgende ſtraffe opgeleid. In ieder Kerk ſtaat een zitplaats of geſtoelte, in een in 't oog loopende gedeelte van het gebouw; hier moet de misdadige drie agtereenvolgende Zondagen zitten, en telkens door den Leeraar openlijk beſtraft worden. Doch van

dit

dit vonnis mag de overtreeder zich beroepen op de Klasſis, van welken wij ſtraks zullen ſpreeken.

„ De laagſte rang van Kerkendienaaren, in de *Schotſche* Kerk, beſtaat uit de Diakenen. Deeze, even gelijk de Ouderlingen, zijn in getal evenredig aan de talrijkheid van de leden der Gemeente. Zij worden altoos gekoozen uit het midden van deftige en geagte huisvaders. Hun beroep brengt mede, onderzoek te doen na den toeſtand der behoeftige ledemaaten, en hun de aalmoezen der Gemeente te laaten toekoomen. Doch zij hebben het regt niet om zitting te neemen in Kerkelijke vierſchaaren.

„ Het *Prestyberium*, of de *Klasſis*, beſtaat uit de Leeraars eener zekere landſtreeke, welke, naar de gelegenheid des gewests, mag bevatten van tien tot zestien Gemeenten. Uit ieder Gemeente verſchijnt, in deeze zamenkomst, zo wel een Ouderling als een Leeraar. Zij vergaderen om de zes weken. Zij ontvangen de beroepingen van de Kerkeraaden, en verkiezen, uit het midden hunner, Leeraars, welke op de Algemeene Vergadering hunne perſoonen verbeelden.

„ Van de Klasſis ſtaat de beroeping open op de *Sijnode*. Deeze is zamengeſteld uit alle de leden van drie of vier Klasſisſen. Tweemaalen in't jaar koomen zij te zamen, om herziening te doen van de handelingen der Klasſikaale Vergaderinge. In beide deeze zamenkomſten, wordt de Preſident, of, zo als hij genoemd wordt, de *Moderator*, altijd verkooren uit het midden der Leeraaren. Hij ſtelt de zaaken voor, en neemt de ſtemmen op. Zo wel in de Klasſikaale als Sijnodaale Vergaderingen hebben de Procureurs vrijheid van pleiten.

„ In rang en aanzien munt boven alle deezen uit, de *Algemeene Vergadering*, welke, in een eigenlijken zin geſproken, mag genaamd worden het *Parlement* der *Schotſche* Kerke. Deeze hooge Kerkvergadering beſtaat uit driehonderd vijfenveertig Leden, zijnde gedeeltelijk Leeraars en Ouderlingen, gedeeltelijk Afgevaardigden der Univerſiteiten. Zints de *Revolutie* heeft zij telkens jaarlijks haare zitting gehouden te *Edenburg*, in de laatſte week van Bloeimaand. De Koning zend derwaarts eenen Gelastigden, welke zijnen perſoon vertegenwoordigt. Bij de aankomst van deezen Gelastigden te *Edenburg*, begeeft hij zich, in ſtaatelijken optogt, na de Hooge Kerk, alwaar eene Leerrede wordt gedaan, door den *Moderator*

of Voorzitter van het jongst verloopene jaar. Den Godlijken openbaaren Eerdienst verrigt zijnde, begeeft zich de Vergadering na een Vleugel, behoorende tot de Kerk, alwaar een throon ſtaat, overdekt met karmozijn fluweel. Op deezen throon neemt de Gelastigde zijne plaats, en drie treden laager de Voorzitter van het naastverloopene jaar, nevens eenen Klerk of Schrijver, die altoos een Leeraar is, aan eene tafel voor den throon. De Koninklijke Gelastigde, die, geduurende zijne amptsverrigting, den tijtel van *zijne Genade* voert, ontvangt zijnen Lastbrief uit handen des Stafdraagers, en overhandigt dien aan den *Moderator*, welke hem voorts aan den Klerk, of Schrijver, overreikt.

„ Hierna leest de Klerk den Lastbrief voor, eerst in de *Latijnſche*, en vervolgens in de *Engelſche*, taale. Altoos loopt dezelve in den volgenden zin. Hij begint met eene betuiging van zijne Majeſteits liefde en hoogagtinge voor de Kerk van *Schotland*; en erkent de gunſten, welke zijn geſlagt van die Kerk ontvangen heeft. Hierop volgt eene vermaaning aan die Kerk, om de belangen van waarheid en deugd voort te planten, en bekwaame Leeraars te zenden onder de arme *Hooglanders*, op dat zij, als nutte leden der zamenleevinge, mogen opgeleid worden tot de vreeze des Heeren. Den Lastbrief geleezen en te boek geſteld zijnde, worden 'er twee Kandidaaten voorgeſteld, die na den post van *Moderator* dingen; de verkiezing geſchiedt bij meerderheid van ſtemmen. Straks neemt de nieuwe *Moderator* zijne plaats in het geſtoelte, en opent de Vergadering met een gebed.

„ Terſtond naa het gebed doet de Koninklijke Gelastigde eene aanſpraak van den throon; waarin hij een berigt geeft van den toeſtand der Natie, vrede en eensgezindheid aan de Vergadering aanprijst, en zijn genoegen betuigt over de eere van den perſoon zijner Majeſteit te mogen vertegenwoordigen, in eene zo geleerde en eerwaardige Vergadering. Thans vertrekt hij. De eerſte zaak, welke de Vergadering bij de hand neemt, is het opſtellen van een Adres aan zijne Majeſteit, 't welk ter hand geſteld wordt aan den Gelastigden, die het voorts behandigt aan den Geheimſchrijver van Staat. Vervolgens maakt zij gereed een Ontvangbrief op de Exchequer, om te betaalen duizend ponden ſterlings, ter onderſteuning der Armenſchoolen in de Hooglanden. Hierop de Afgevaardigden ver-

verkoozen zijnde, loopt doorgaans het werk van den eerſten dag hier mede ten einde.

„Den volgenden dag neemen zij zulke zaaken bij de hand, welke, in het naast voorgaande jaar onafgedaan gelaaten waren. Ieder lid heeft vrijheid, om over de voorgeſtelde zaak zijn gevoelen te zeggen. Regtsgeleerden, alle welken, egter, Advokaaten zijn moeten, mogen, in deeze Vergadering, in alle de betwiste ſtukken pleiten. Gegrond is, derhalven, het zeggen van een geleerd Schrijver, dat de Algemeene Vergadering der *Schotſche* Kerk een oeffenſchool van welſpreekendheid is.

„Zo dikmaals hij het goed vindt, mag de Koninglyke Gelastigde in de Vergadering verſchijnen; doch hij mag geen deel neemen in haare geſchilvoeringen; zelf heeft hij geene ſtem. De zaaken, voor de Vergadering hangende, zijn beroepingen op dezelve of oorſpronklijke regtsgedingen, welke gevorderd worden door middel van dagvaardingen. Van verſchillenden aart zijn de beroepingen, en onder dezelve eenigen, welke voor de Kerkeraaden, Klaſſen en Sijnoden reeds gediend hebben.

„Van meerdere aangelegenheid zijn de oorſpronklyke regtsgedingen, en hebben, voor het meerendeel, hun opzigt op de aanſtelling van Leeraaren. Zints den tijd der Hervorminge, tot in den jaare 1649, hadden Kerkelijke Patroonen het regt van begeevinge van opengevallene beroepen; doch, zints dien tijd tot de Herſtelling, of het jaar 1660, wierden de Leeraars door het volk verkoozen.

„Geduurende het tijdverloop tuſſchen de Herſtelling en de Revolutie, wierd het regt van Patroonſchap in zyne oude gedaante herſteld; doch ten tijde der Revolutie, toen de Presbyteriaanerij herſteld wierdt, in den jaare 1690, wierd het regt van Patroonſchap afgeſchaft. Ten tijde der Vereeniging (van de twee Koninkrijken *Engeland* en *Schotland*, in 't jaar 1706,) wierdt 'er bevel gegeeven, dat de vaſtſtelling, bij de Revolutie gemaakt, zou voortduuren. Doch de *Whigs*, door hunne eerzucht, hoogmoed en gierigheid, alle aanſpraak op de Koninklyke gunſt verbeurd hebbende, veranderde Koningin ANNA, in den jaare 1710, haar Ministerie, en verkoos zulke perſoonen, welke toenmaals den naam voerden van Hooge-Kerkgezinden. Deeze luiden haatten de Kerk en het Volk van *Schotland*, niet alleen uit hoofde van de eenvoudigheid van hunnen Godsdienst, maar ook om dat zy zich bevlijtigden om te doen, al wat zij konden, t om het

Pausdom te onderdrukken, en het tegenwoordige Huis van *Hanover* tot den throon te brengen.

„ Om, derhalven, den Jakobitiſchen aanhang te behaagen, en de leden der *Schotſche* Kerke te zarren, wierdt 'er eene Bill ingeleverd in het Parlement, om het regt van Patroonſchap te herſtellen. Eenige der *Schotſche* Leden verklaarden zich tegen deeze Bill, als grondig overtuigd zijnde, welke heillooze gevolgen dezelve zou te wege brengen, door het volk tot opſtand te lokken en den Godsdienst te onteeren. Anderen, nogthans, hadden meer eigenbaatige oogmerken. En, wat aangaat de *Engelſche* leden, deeze bekommerden zich deswegen niet: de Bill wierdt, derhalven, met kleine tegenkanting, aangenomen.

„ Onmogelijk is het te beſchrijven, hoe groot een misnoegen 'er ontſtondt, onder alle rangen van menſchen in *Schotland*, ten tijde als deeze Akte wierdt werkſtellig gemaakt. Dit niettegenſtaande moeten wij hier aantekenen, tot roem en eere van den *Schotſchen* Adel, dat 'er veele jaaren verliepen, eer zij zich bedienden van het voorregt, welk hun bij deeze Bill gegeeven wierdt. Na verloop van jaaren, egter, bedienden zij 'er zich van; en dit veroorzaakte veel kwaads. Prijswaardig, in de daad, was, ondertusſchen, het gedrag der *Schotſche* Kerke bij deeze gelegenheden.

„ De Patroon moet den Kandidaat aan de Presbijteriën, of Klaſſen, voordraagen, binnen den tijd van zes maanden; indien zij hem niet behoorlijk bevoegd oordeelen, mogen zij hem afwijzen. Wanneer zij, integendeel, hem behoorlijk bevoegd agten, doch, ten zelfden tijde, redenen meenen te hebben, dat hij niet aangenaam zijn zal bij de Gemeente, zo dat zijn dienstwerk vrugtloos zou worden, doen zij alles wat zij kunnen, om den Patroon te beweegen om eenen anderen te zenden, die, waarſchijnlijk nutter zijn zal. Ja, in zommige gevallen, zullen de Klaſſen haare vertoogen en tegenbedenkingen ſchriftlyk inbrengen, en weigeren tot de Bevestiging over te gaan. Dit veroorzaakt eene menigte beroepingen op de Algemeene Vergadering, van wier uitſpraaken, nogthans, geene hoogere beroeping open ſtaat.

„ Behalven de Algemeene Vergadering, is 'er eene andere, welke met regt den naam mag voeren van den *Geheimen Raad* der *Schotſche* Kerke: om reden dat dezelve is zamengeſteld uit eenige weinige Afgevaardigden, welke de

zaa-

zaaken in orde brengen, die voor de volgende Vergadering moeten gebragt worden. Nogthans hebben zij het gezag niet, om op hunnen eigen naam beſluiten te vervaardigen, maar kunnen alleenlijk geſchriften opſtellen, en onderzoek doen, of de Klaſſen gehoorzaamd hebben aan de bevelen der Algemeene Vergaderinge. Deeze Vergadering draagt den naam van *de Commisſie der Vergaderinge*, en houdt haare zamenkomſten te *Edenburg*, zo dikmaals zij het goedvindt: want zij zijn aan geen vasten tijd verbonden. Voornaamlijk beſtaat zij uit zulke mannen, welke meest vermaard zijn om hunne geleerdheid, wijsheid, godsvrugt, en andere ſoortgelijke hoedanigheden, welke hen meest in ſtaat ſtellen, ter voldoeninge van alle die pligten, welke op hun rusten, als Vaders en Schutsheeren der vastgeſtelde Kerke."

Wysgeerige Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen. Door JAMES BEATTIE, L. L. D. *Hoogleeraar in de Zedelyke Wysbegeerte en Redeneerkunde te Aberdeen, en Lid van de Zeeuwſche Maatſchappy der Weetenſchappen. Uit het Engelsch vertaald, door* PETRUS LOOSJES, ADRIAANSZ. *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem. Tweede en laatſte Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8vo. 498 *bl.*

Noodloos is het, in ons Tydſchrift, van den Hoog Eerw. BEATTIE, en den Aanleg deezes Werks, thans iets te zeggen: alleen hebben wy den Leezer te rugge te wyzen tot de Aankondiging van het Eerſte Deel deezer *Verhandelingen* (*), waar in wy dien Hoogleeraar in een der allerbelangrykſte en hier te Lande zo onverſchoonlyk verwaarloosde takken der Wysbegeerte — de *Zedelyke*, hebben doen kennen, als een *Christen Wysgeer*, in zo verre de berigten uit zyn Vaderland ons daar toe in ſtaat ſtelden; en tevens ons uitlieten over zynen ſchryftrant. Die zelfde opgeklaarde Geest en dat zelfde Menschlievend Hart vertoonen zich in het tegenwoordig voor ons liggend Stuk, en ook dien zelfden ſchryftrant alleen veranderd naar eisch der Onderwerpen, welke wy hier ontmoeten.

Deeze Onderwerpen zyn vier in getal. —— I. *Over de Fabelen en Romans.* —— II. *Opheldering van het Ver-*

(*) Zie de *Alg. Vaderl. Letteroeff.* VII. D. 1. St. bl. 563.

Verhevene. —— III. *De Nutheid eener Taalgeleerde Opvoeding.* —— IV. *Over de Bloedverwantſchaplyke Genegenheid.* Wy zullen van alle, zo verre de beperktheid van ons beſtek toelaat, iets zeggen, om de waarde en ſchikking der behandelde zaaken te doen kennen.

Naa eenige aanmerkingen over het onderwys door Fabelen en Verdichtzelen in 't algemeen, en der Oudheid in 't byzonder, en der naavolgingen van de Hedendaagſchen, verdeelt BEATTIE de Hedendaagſche Fabelleer in Ondicht in twee Hoofdſoorten, de LEERSPREUKIGE en DICHTERLYKE. Het eerſte ſchift hy nader in *Geſchied-* en *Zedekundig* en 't laatſte in *Ernſtig* en *Boertend*, en krygt dus vier ſoorten, over welke hy afzonderlyk handelt, in deeze Rangſchikking: 1. de Geſchiedkundige, 2. de Zedekundige Leenſpreuk, 3. het Dichterlyke en Ernstige, en 4. het Dichterlyke en Boertende Verdichtzel: welke twee laatstgemelde door hem, onder den algemeenen naam van ROMAN, vervat worden. De twee eerstgenoemde handelt hy kortlyk af, om te meer tyd te beſteeden aan de hoofdzaak zyner opgenomene taake: ons nogthans een kort Oordeelkundig verſlag geevende van de voornaamſte Werken, welke tot dien rang behooren.

De opkomst en voortgang van de *Hedendaagſche Romans*, of *Dichterlyke Fabels in Ondicht*, gaat vergezeld van verſcheide ſtukken van aangelegenheid, die groot licht verſpreiden over de Geſchied- Staat- Zede- en Letterkunde deezer laatere Eeuwen; en hier worden bygebragt zo verre zy noodig zyn om het Onderwerp toe te lichten. Dan bovenal bevlytigt hy zich om aan te toonen hoe de *Leenregeering* ten oorſprong ſtrekte der *Ridderſchappe*, welke de geboorte en gedaante gaf aan die ſoort van Fabelſchriften, door ons *Romans* geheeten. Hy merkt op, „ dat het woord *Romance*, van waar ons woord *Roman*, „ een *Spaansch* woord is, en de *Spaanſche Taal* bete„ kent; eene benaaming, eigenaartig genoeg voor den „ aart dier Taale, als voor het grootſte gedeelte uit het „ *Oud Latyn* of *Romeinsch* ontleend. Het ſchynt dat de „ eerſte *Spaanſche Boeken* Fabelagtig waren, en *Romans* „ geheeten, uit hoofde van de taal, werd die naam na„ derhand, door de andere Volken van *Europa* gegee„ ven, niet aan *Spaanſche Boeken*, de eigenlyke betekenis „ van dat woord; maar aan eene zekere ſoort van Fabel„ agtige Schriften.".

Ten grondſlage zyner volgende Aanmerkingen, ſchetst by

hy het Character der oude *Noordſche Volken*, als ſtoutmoedig en hardvogtig; als die den dood verſmaadden of liever het loflyk en voordeelig rekenden in 't gevegt te ſneeven; de Vrouwen eerbied toedroegen; en zich bezield vonden met den geest van Vryheid en Onafhangelykheid; en toont, hoe zy de Leenregeering invoerden; welk eene verandering de *Kruistochten* hier in te wege bragten, en de *Ridderſchap* deedt gebooren worden. Het Character der Ridderen geeft BEATTIE uitgewerkt op, als Godsdienſtig, Dapper, gereed ten Stryde; vol zugt tot vreemde Avontuuren, yverig voor de Regtvaardigheid, vaardig om de Onderdrukten te redden en de Gevangenen in vryheid te ſtellen; zeer Hoflyk en Beleefd, bovenal omtrent de Vrouwen. Van hier de *Romaneske Liefde*, die eene zo groote rol ſpeelt in de vroegſte *Romans*, de daaden der *Doolende Ridderen* beſchryvende. De *Troubadours*, in *Provence*, van welke wy hier een verleevendigend verſlag aantreffen, maakten 'er hun werk van om de Liefde te bezingen, en andere ſtoffen, van zeer verſchillenden aart, in hunne werken in te weeven. In *Italie* beſtondt men eerst, met een goeden uitſlag, hunne Schryfwyze na te volgen; en deeden dit ook de *Engelſchen*.

„ De eerſte Schryvers van deezen trant, ſtelden," naar BEATTIE's opgave, „ Verdichtzels op, verſchillende van „ alles wat men tot nog geleezen hadt. Zy ondernamen „ het de Helden der Doolende Ridderſchappe te beſchry„ ven. De Wereld was toen onkundig, ligtgeloovig, en „ kragtig geſteld op wonderbaare en heldhaftige daaden, „ zy geloofde in Reuzen, Dwergen, Draaken, betoverde „ Kasteelen en alle bedenkelyke betoveringen. Deeze „ verſchaften de ſtoffe tot de oude *Romans*. De Doolen„ de Ridder kwam voort als Verliefd, Godsdienſtig, „ Dapper, op hachlyke Avontuuren geſteld en Maatig. „ Eenige Toovenaars waren hem gunſtig, andere vyandig. „ Om eere te doen aan zyne Zielsvoogdesſe, en zich „ haarer waardig te gedraagen, ſtreedt hy tegen den „ Krygsman, velde den Reus, hieuw den Draak in ſtuk„ ken, verbrak de bezweering der Toovenaars, verwoest„ te het betooverend Kasteel, en vloog door de lugt op „ een houten of gevleugeld Paard; of daalde, met een „ Toovenaar ten Gids, onverzeerd door de geopende „ Aarde, tot in de diepſte holen op den bodem des „ Oceaans. Hy ontdekte en ſtrafte den valſchen Ridder, „ bragt den ongeloovigen te onder, of bekeerde hem,

„ herſtelde den Vorst als balling zwervende in dens Staa-
„ ten, en gaf de Jongkvrouw, uit de gevangenis verlost,
„ haaren Ouderen weder; hy ſtreedt in de Rei- en Steek-
„ ſpelen, hieldt Feest in de zaal, en nam deel in den
„ Krygshaftigen Ommegang; of, wanneer de Toovenaar,
„ die zyn vyand begunſtigde, overwon, deedt hy boete
„ in de wildernisſe, of kwynde in den Kerker, of
„ graasde, misſchien in de gedaante van een Paard of
„ Hart, in de valei, tot dat eenig ander dapper Ridder
„ de bezweering verydelde, hem zyne gedaante, zyne
„ wapenrusting en vryheid, wedergaf. Eindelyk, was hy,
„ naa het uitſtaan van ontelbaare moeilykheden, rampen
„ en het behaalen van overwinningen, zo gelukkig, dat
„ hy zyne Zielsvoogdesſe trouwde, een Heer, een Prins
„ of mogelyk een Keizer, wierd."

„ In deeze opſtellen word op natuur, waarſchynlykheid, noch mogelykheid, gelet. Geheel *Europa* nogthans was 'er mede ingenomen. Behalven dat, zo lang deeze ſmaak voor alles wat ongeloofbaar en gedrogtlyk was, duurde, de waare Geleerdheid en natuurlyke eenvoudigheid der oude Schryveren geen agting verwierf, en deezen in een vergeeten hoek verſchooven lagen, ging de drift tot *Romans* zwanger van andere ſlegte gevolgen. Men ſcheen, van eenen krygshaftigen aart en vuurige verbeeldingskragt tot dwaasheid toe verrukt door de veronderſtelde bekwaamheden en verrigtingen der Doolende Ridderen, kwam in verzoeking om zich daadlyk in dat Character te vertoonen, ſchoon de Doolende Ridderſchap thans als ſchadelyk gekeurd, en, in eenige gedeelten van *Europa*, door de wetten verboden was. „ Deeze dwaasheid ſchynt," ſchryft onze Hoogleeraar, „ in *Spanje* den hoogſten top „ beklommen te hebben: waar van men de volgende re-„ den kan geeven. De eerſte *Romans* waren in de taale „ diens Ryks geſchreeven. De *Spanjaarden* betoonden „ zich toen, gelyk nog, een dapper en onderneemend „ Volk. Lang waren zy verſlaafd geweest door de *Moo-„ ren* uit *Africa*, die zy, naa een zevenhonderdjaarigen „ oorlog, (volgens het verhaal hunner Geſchiedſchryve-„ ren) en aan het leveren van drie duizend en zeven hon-„ derd veldſlagen, eindelyk uit *Spanje* dreeven. Zulk „ een kryg bragt veele wonderbaare Avontnuren mede, „ deedt de *Spanjaarden* vinnig, romanesk en trots, wor-„ den, en verſterkte hun in hunne verkleefdheid aan hun „ eigen Godsdienst, en in hunnen afkeer van dien hun-

ner

„ ner Vyanden. ——— Dan de eindelyke uitrooijing der „ Ridderſchappe en van alle harſenſchimmen, daar uit „ gebooren, was op handen. Wat Wetten en Geweld „ niet vermogten, werd te wege gebragt door den geest „ en het hekelend vernuft van éénen enkelen Schryver. „ Deeze was de doorlugtige MIQUEL DE CERVANTES SA„ VEDRA." Van wien wy hier een kort leevensverhaal vinden, als mede van den inhoud zyns onſterflyken Werks de *Geſchiedenis van Don Quichot;* „ een Werk, door een „ ieder bewonderd, wegens den geest daar in doorſtraa„ lende; doch 't geen teffens gehouden moet worden voor „ een allernuttigst werk, 't welk eene groote omwente„ ling te wege bragt in de Zede- en Letterkunde van „ *Europa*, door de wilde droomen der Ridderſchappe „ te verbannen, en een ſmaak voor de eenvoudigheid der „ Natuure te doen herleeven. ——— Dit Werk verſcheen „ niet, of de Doolende Ridderſchap verdween als ſneeuw „ voor de zon. Het Menschdom ontwaakte als uit een „ droom. Zy lachten zichzelven uit, dat zy zich zo „ lang door ongerymdheid hadden laaten om den tuin „ leiden, en ſtonden verwonderd, die ontdekking niet „ eer gedaan te hebben. Het verbaasde hun te onder„ vinden, dat Natuur en gezond Verſtand een keuriger „ onthaal konden verſchaffen dan zy ooit geſmaakt had„ den uit de hoogvliegende en verwilderde harſenbeelden „ der Doolende Ridderſchappe. Want dat dit weezenlyk „ het geval was, dat *Don Quichot* ſterker geleezen wierd, „ en meer in den ſmaak viel dan ooit eenige *Roman*, „ mogen wy afleiden uit de ſchielyke en veel vermogende „ uitwerkzels, welke dezelve op de gevoelens des Mensch„ doms hadt, zo wel als uit de verklaaring des Schry„ vers zelve, die ons verhaalt, dat 'er meer dan twaalf „ duizend Stuks van het eerſte Deel verkogt waren, eer „ hy het tweede voor de Drukpers kon gereed maaken; „ een verbaazend vertier, op een tyd, wanneer de Lee„ zers en Boekverkoopers een zeer klein getal uitmaakten „ in vergelyking met dat der tegenwoordigen."

Don Quichot gaf den doodſteek aan de *Oude Romans*, en deedt eene nieuwe ſoort gebooren worden. Men leerde de buitenſpoorigheid vermyden en de Natuur volgen. Tuſſchen beide maakt onze Schryver gewag van eene ſoort van *Romaneske* Verhaalen, die noch *oud* noch *nieuw* konnen genaamd worden, doch een vreemd mengzel is van beiden, als de *Groote Cyrus*, *Clelia* en *Cleopatra*. In de-

dezelve zyn alle Bedryven en Characters, weezenlyke en verdichte, alle beginzels van Staatkunde en Zeden, *Grieksche*, *Romeinsche* en *Leenstellige*, zo door een gemengd en verward, als of een Schilder JULIUS CESAR verbeeldde, theedrinkende met Koningin ELIZABETH, JUPITER en DULCINEA DEL TOBOSO, hebbende op zyn hoofd een Lauwerkrans van oud *Rome*, aan 't lyf een *Gothische* Wapenrusting, kantte Lubben op zyn handen, een Tabakspyp in zyn mond, en een Pistool, nevens een *Tomahawk*, in zyn gordel.

De *Nieuwe Romans* kunnen verdeeld worden in *Ernstige* en *Boertige*. Hier ontmoeten wy de beoordeeling van den *Robinson Crusoe*, nevens een verslag van dat Werk, als mede van RICHARDSON's Romans, van ROUSEAU's *Nieuwe Eloise*, van MARIVEAUX, LE SAGE, SMOLLET en FIELDING; doch wy kunnen ons tot eene opgave hier van niet inlaaten, en wyzen den Leezer tot het Werk zelve, waar in hy veele nutte onderrigtingen zal opdoen en voorts aantreffen.

Eene Verhandeling, strekkende tot Opheldering van het Verheevene, welke de leezing, de herhaalde leezing, verdient van elk, die na het verheevene in Styl dingt. In deezen tragt de Hoogleeraar niet alleen het Verstand, maar ook het Hart, zyner Kweekelingen te vormen. Wy kunnen, zonder te breed te worden, 'er geene schets van geeven; maar vinden ons opgewekt, om 'er uit over te neemen, een stuk dat ons in het doorleezen trof. Verscheide byzonderheden opgeevende, waar in de *Dichtkunst* verheven is, telt hy daar onder. „ De Dichtkunst is „ verheven, wanneer dezelve in de ziel eene groote en „ goede neiging verwekt, als Godsvrugt en Vaderlandsliefde. Dit is een der edelste uitwerkzels der Kunst. „ De *Psalmen* verdienen, boven alle andere Schriften, „ onze aanmerking, wegens derzelver vermogen om Godvrugtige Gemoedsbeweegingen gaande te maaken; doch „ zy zyn niet alleen in dit opzigt verheven. Van de Godlyke Natuur behelzen zy de verhevenste beschryvingen, „ die 's Menschen geest kan bevatten. De honderd en „ vierde Psalm, in 't byzonder, schetst de Magt en Goedheid der Voorzienigheid in het scheppen en onderhouden der Wereld, en de onderscheide soorten van Dieren op dezelve, met zulk een grootsche kortheid en „ schoonheid, dat men te vergeefsch zulks in eenig „ menschlyk opstel zoekt. De Morgenzang van ADAM

„ en

„ en EVA, en veele andere gedeelten in het *Paradys verlooren*, zyn edele uitboezemingen der Godsvrugt, voortgebragt in de hartverrukkendſte verzen, en THOMSON's Lofzang op de Jaarſaiſoenen is, indien wy een onbedagt woord of twee overſlaan, niet minder.

„ Van de Verhevenheid, welke ontſtaat uit de kragtige uitdrukking van Vaderlandlievende gevoelens, zou men veele plaatzen kunnen bybrengen, uit de *Latynſche* Dichters, bovenal VIRGILIUS, HORATIUS en LUCANUS; doch 'er is eene plaats in HOMERUS, die, beter dan eenige anderen, welke my nu voorkomt, tot myn oogmerk dient. Terwyl HECTOR voortrukt om de verſchansſingen der *Grieken* aan te tasten, laat een Arend een gewoníde Slang in 't midden zyns Legers vallen. POLYDAMES merkt dit aan als een kwaadſpellend teken, en raadt hem, bevel ter hertocht te geeven. HECTOR verwerpt dien raad vol verontwaardigings. *Zal ik my*, luidt zyne taal, *door de vlugt van Vogelen laaten afſchrikken van myn Pligt en het volvoeren der Bevelen van* JUPITER? *Laaten zy, aan myne rechter of ſlinkerhand, na 't Oosten of 't Westen, vliegen, ik zal den raadſlag gehoorzaamen van* JUPITER, *den Koning der Goden en der Menſchen.* Waarop hy de altoos gedenkwaardige zinuiting laat volgen: „ *Ons Vaderland te verdedigen, is het best van alle Voorteekenen!* Indien wy de omſtandigheden in aanmerking neemen, en bedenken, dat HECTOR en HOMERUS beiden in Voorteekenen geloofden, moeten wy bekennen, dat dit voorbeeld verbaazend groot is.

„ Ik zou hier ook mogen aanhaalen, uit het zelfde Boek der *Iliade*, SARPEDON's Aanſpraak aan GLAUCUS, welke de edelſte Les van Staatkundige Wysheid behelst, en de opwekkendſte beweegredenen tot Grootmoedigheid, ik zal dezelve niet letterlyk overzetten; maar my bepaalen tot het algemeene oogwit, en ze in ondicht opleveren, ten einde ze niet ſchyne een gedeelte van haare waarde te ontleenen van de vervoerende toonen der Dichtkunst. *Waarom, ô* GLAUCUS! *ontvangen wy van ons Volk, in Lycia, de eer der Oppermogenheid? Is het niet in de hoope, dat wy onszelven zullen onderſcheiden door onze Deugd, even zeer als wy in Rang onderſcheiden zyn? Laaten wy overeenkomſtig en beſtaanbaar daar mede handelen, op dat zy, wanneer zy ons de grootſte gevaaren des Oorlogs zien ondergaan, mogen zeggen: dat wy de*

„ *Ee-*

„ *Eer en de Waardigheid, welke wy bekleeden, verdienen. Indien wy, door gevaar te ontwyken, onszelven konden beschutten tegen den Ouderdom en het Graf, zou ik noch zelve in de heirspitzen vegten, noch u hier toe aanmaanen. Doch, laaten wy, naardemaal de dood onvermydelyk is, en ons van zo veel duizende zyden kan aanvallen, aanrukken, en, af Roem verwerven door de Overwinning, of door onze Nederlaage den Roem des Overwinnaars vergrooten!* Het Stuk is, over 't geheel, „ voortreffelyk, maar de Grootschheid en Edelmoedigheid „ van het slotzeggen kan niet te zeer toegejuicht wor„ den."

De Derde Verhandeling, betreft een Onderwerp, in ons Vaderland, misschien zo noodig en ernstig overwogen te worden, als in *Schotland*; deeze loopt *Over de Nutheid eener Taalgeleerde Opvoedinge*, en draagt alzins de kenmerken van een meesterlyke hand, van een zuiver oordeel, van een kieschen smaak. BEATTIE brengt de tegenwerpingen, gemaakt, tegen het beoeffenen der *Griekſche* en *Latynſche* Schryveren, tot de vier volgende. 1. Dat die Taalgeleerde Opvoeding de Jeugd verpligt, om veel tyds te spillen in het aanleeren van woorden. 2. Dat men, die Taalkennis verkreegen hebbende, niet bevindt, dat dezelve aan die moeite beantwoordt. 3. Dat de Letteroefeningen strekken, om het vernuft te onderdrukken, en eer om de zielsbekwaamheden te verzwakken dan te verbeteren, en ten 4. Dat 'er, in de Schryvers, veele beschryvingen en leeringen voorkomen, die het Verstand kunnen op den dwaalweg helpen, de Driften ontvonken, en het Hart bederven. —— Hy beantwoordt dezelve op eene zegepraalende wyze, voor de Taalgeleerdheid, en doorvlegt het met aanmerkingen, die den Onderwyzeren niet min te staade kunnen komen, dan den Leerlingen: beiden zullen zy, vatbaar zynde, voor de taal des gezonden Verstands, hier onderwys ontvangen, en den Hoogleeraar dankzeggen voor zyn Meesterstuk.

Van een geheel zedekundigen aart, is de laatste Verhandeling, *Over de Bloedverwantschaplyke Genegenheid.* De groote zaak des Huwelyks, en de daar uit voortspruitende betrekkingen, wordt hier gehandhaafd, en aangetoond, dat de Voorzienigheid ten oogmerke gehad hebbe, door deeze vereeniging, drie zeer gewigtige einden te bereiken, —— als 1. De Voldnuring van het Menschelyk Geslacht, op eene wyze, met Deugd, Welvoeglykheid,

heid, en een goed Staatsbeſtuur, beſtaanbaar. —— Ten 2. De Opvoeding van Menſchelyke Schepzelen, tot de volbrenging der verſchillende pligten op hun rustende, als Redemagtige en Zedelykwerkende Weezens. —— En ten 3. Het geluk der geenen, die deeze verbintenis aangaan. —— Vervolgens beantwoordt hy de drie vraagen. —— Of het met de Natuur overeenkomt, dat de Getrouwden alleen twee Perſoonen zyn, één Man en één Vrouw? —— Of de Huwelyks Vereeniging het geheele Leeven moet volduuren? —— Of de Opvoeding der Kinderen den Ouderen moet overgelaaten, dan het Algemeen opzigte toevertrouwd worden?

Wy kunnen niet meer, dan deeze hoofdbyzonderheden aanſtippen, en de Verhandeling zelve der leezinge, nevens de voorgaande, aanpryzen; ons ten vollen verzekerd houdende, dat allen, die, op *Wysgeerige Stigting*, welke de Eerwaardige Vertaaler betuigt, te meermaalen, 'er uit gehaald te hebben, geſtald zyn, zich niet bedroogen zullen vinden. Alles is ook zo zeer naar 't peil van 't gezond menſchen verſtand geſchikt, dat BEATTIE; voor allen verſtaanbaar ſchryft; is hy ergens overtollig, 't is in het vermeenigvuldigen zyner voorbeelden; doch zal men dit ligt verſchoonen, als men in aanmerking neemt, dat deeze Verhandelingen grootendeels Leſſen zyn, voor de Jeugd geſchikt.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatſchappy tot bevordering van den Landbouw te Amſterdam. Te Amſterdam. by C. N. Guerin, 1786. *In gr. octavo* 174 *bladz.*

Het thans afgegeeven Stukje behelst eenige Antwoorden op de volgende Vraag der Maatſchappy. „ Welke zyn „ de beſte middelen, om de Kinderen der Landlieden in „ ons Vaderland, van hunne eerſte jeugd af aan, zo in „ de Dorpſchoolen als anderzins, eene geſchoegzaame ken„ nis te doen verwerven van die kundigheden, die tot „ hun aanſtaande beroep van Landbouwen en Veehou„ wen noodzaakelyk zyn? —— En naardien hiertoe, „ onder meer anderen, een gepast, en aan het opgemelde „ oogmerk, voldoende Schoolboek waarſchynlyk in aan„ merking komen zal; hoedanig behoort het zelve inge„ richt te zyn, om, door middel van het zelve, van

„ de oude Ondervindingen, en laatere Ontdekkingen in
„ deeze Weetenſchappen, het best mogelyke gebruik te
„ maaken?"

De Heer J. F. MULLER, Lid van het Provinciaale Utrechtſche Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen, en Burger der Stad Amſterdam, heeft, met zyne beantwoording deezer Vraage, de Gouden, en de Eerwaarde W. VAN LOO, Predikant in 's Heerarends Kerk in Zuid-Beveland met de zyne de zilveren, Medaille weggedraagen. By deeze twee Verhandelingen hiermede volledig gemeen gemaakt, heeft men ook nog gevoegd twee Uittrekzels uit ingeleverde Verhandelingen, waarvan de eene opgeſteld was, door A. B. FARDON te Amſterdam, en de andere door D. VAN TOL te Rotterdam. —— De geeerde Opſtellers deezer Stukken geeven verſcheiden aanmerkingen nopens dit onderwerp aan de hand, die de nadere overweeging van des kundigen verdienen; waarom de Maatſchappy het ook raadzaam gevonden heeft, dezelven verder aan te beveelen. Wel byzonder heeft de Maatſchappy zo veel genoegen genomen in het door den Heer MULLER ontworpen Schoolboek, dat het haar aanleiding gegeeven hebbe, om reeds een voorſtel deswegens openlyk aan te kondigen, en daar door bekwaame perſoonen uit te noodigen:

„ 1. Om, naar aanleiding dier Verhandelingen, en wel
„ byzonder naar het geſchetſte plan van den Heer MUL-
„ LER te vervaardigen en uit te werken het eerſte Deel
„ van zulk een Schoolboek, beſtaande uit elf Hoofdſtuk-
„ ken, te vinden bl. 36-50.

„ 2. Tot het vervaardigen en uitwerken van het tweede Deel, beſtaande in vyf Hoofdſtukken, te vinden bl. 50-55.

„ Verklaarende de Maatſchappy verder, dat het oog-
„ merk is, de overige deelen mede op gelyke wyze aan
„ het Publiek ter bewerkinge voor te ſtellen."

REI

REGISTER
VAN
BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Eerſte Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Abresch, (P.) *Paraphraſis & Annotationum in Epistolam ad Hebræos ſpecimen. Lugd. apud* A. et J. Honkoop, *in* 8vo. *f. m. f* 1 - 0 - 0 354

Abu Beeri, *Mohammedis Idyllium Arabicum. Edidit* Everardus Scheidius, *Hard. apud* J. à Kasteel, *in* 4to. *f. m. f* 1 - 5 - 0 209

Aitton, (*H. A.*) Onderwys in de Christelyke Zedeleer, vraagswyze voorgeſteld. Utr. by. *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 483

Aken, (*F. van*) Vaderlandſche Gezangen voor de Nederlandſche Jeugd. Amſt. by *J. Weege*, in gr. 8vo. *f* 1 5 - 0 605

Albon, (*Grave d'*) Verhandelingen over de Geſchiedenis, Regeeringswyze, Zeden, Gewoontens, Weetenſchappen, en fraaije Konſten van eenige Natiën in Europa, II Deelen. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 4 - 10 - 0 386

Antwoord (Nodig) op het zeer onnoodig Request aan het Conſistorie ingeleverd, door eenige Leden van de *Lutherſche Gemeente* te Amſterdam. Amſt. by *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 537

B.

Beattie, (*J.*) Wysgeerige en Zedekundige Verhandelingen, IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 617

Beſchryving van de plegtige Viering van Neêrlands gewenscht Verbond met Frankryks Koning *Lodewyk* den XVIden, binnen Zierikzee. Zierikz. by *P. O. van den Thoorn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 477

Beſpiegelingen der vier Leevensſtanden, Iſte Stukje. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 36

Binckes, (*S.*) Verklaaringe van de Statuten, Ordonnantiën, Reglementen en Costumen van Rechten in Friesland, anders genaamd 's Lands Ordonnantie, IV Deelen. Leeuw. by *G. Tresling*, in gr. 8vo. *f* 10 - : - 0 413

Blom, (*A.*) Verhandeling over den Landbouw, in de Co-

lonie Suriname, in orde gebragt, en met de noodige Ophelderingen en Bewysredenen voorzien, door *F. Visscher Heshuizen*, &c. Te Haarl. by *C. van der Aa*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 458

Bosc, (*P. du*) Leerredenen over den Brief van *Paulus* aan de Ephezeren. IIde Deel, 2de Stuk. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 400

Bosch, (*Bern.*) Leerredenen. 3de Stukje. Amst. by *M. de Bruin*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 319

Brender a Brandis, (*G.*) Taal-, Dicht- en Letterkundig Magazyn. Iste Deel, No. 3. Amst. by *C. Groenewoud*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 306

Brief aan *Philadelphus*, over zyne uitgegeevene Brieven, en de twee Verhandelingen van den Eerwaardigen *Schutte*, over Gods Testament en Verbonden, door *Ingenuus Aletophilus*. Alom, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 194

——— (vyfde) van *Philadelphus*, over Gods Testament en Verbond, onder de Nieuwe Huishouding. Alom, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 446

Briefwisseling tusschen de Familie en Bekenden, van den Vriend der Kinderen. Iste Deel, 2de Stuk. Haarl. by *C. Bohn en Zoon*, in 8vo. *f* 0 - 16 - 0 215

Brieven. (Nationale) 1ste Stukje. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 30

——— van eenige Joden, over den tegenwoordigen toestand van den Christelyken Godsdienst, enz. door *C. y. S.* Haarl. by *C. van der Aa*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 90

——— (Tweetal) over de orde of plaatzinge der Voorwerpen in Gods eeuwig Raadsbesluit, enz. Door een Beminnaar van het Waare en Oude. Alom, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 194

——— (Drie) van *Janus Philevsebius*, aan zyn Vriend *Liberius Philaletes*, over de *Joodsche Brieven*, by *van der Aa*. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 309

——— over het Bestuur der Colonie *Esequebo* en *Demerary*. 1ste Stuk. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 420

——— van een Kanunnik Penitentiarius, over zaaken van den Godsdienst. Brusf. by *J. Kerkman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 453

Brink, (*R. A. ten*) een Geloovige, strydende in het Gebed, enz. IIde Deel. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 233

Brinkman, (*C.*) Beknopte Opheldering van eenige plaatzen des N. Testaments. 5de Stuk. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 184

Broek, (*J. le Sage ten*) Kerklyke Leerredenen, over gewigtige Onderwerpen, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 359
Broes, (*P.*) De Peinzende Kristen. 4de Stukje. Amſt. by *P. Schouten, enz.* gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 5
Brooke, (*P.*) Juliet Grenville, of de Geſchiedenis van het Menschlyk Hart. Amſt. by *W. Troost.* II Deelen, in 8vo. *f* 2 - 0 - 0 35
Bylagen, behoorende tot het Rapport van de Heeren, door Hun Hoog Mogenden gecommitteerd, tot het onderzoek, wegens de redenen van het niet uitvoeren van H. Hoogm. Orders, tot het verzenden van tien Schepen na Brest. 1ſte en 2de Stuk. Dordr. by *Blusſe.* Amſt. by *Verlem*, *f* 3 - 8 - 0 300

C.

Campe, (*J. H.*) Volledig Leerſtelzel van Opvoeding, ontworpen door eenige Geleerden in Duitschland. 1ſte Deel. Amſt. by de Erven *P. Meijer* en *G. Warnars*, en de Wed. *J. Doll*, in 8vo. *f* 2 - 0 - 0 131
Capper, (*J.*) Onderrichtingen wegens het reizen over Land, langs den weg van *Suez*, door Egypte, na Europa; benevens Dagverhaal eener Reize uit Europa na Indie, door de groote Woestyne van Arabie. Met Kaarten. Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 430
Catechismus der Weetenſchappen, ſchoone Kunſten en fraaye Letteren. 3de Stuk. Amſt. by *A. Fokke*, *Simonsz.* in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 282
Characterkunde der Vaderlandſche Geſchiedenisſe. IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 582
Chomel, (*M. N.*) Algemeen Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek. Vervolgd door *J. A. de Chalmot.* 1ſte Deel, 2de Stuk, of VIIIſte Deel van het Woordenboek. Kamp. by *J. A. de Chalmot* en Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 6 - 0 - 0 472
Christen (De Denkende) 5de Stukje. Amſt. by *J. van den Burg* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 62
Commentationes de Ratione Studii, J. Fortii Ringelbergii, Deſ. Erasmi, M. A. Murets, G. J. Vosſii & C. Barlæi. Hard. *apud* J. à Kasteel, *in* 8vo. *f. m. f* 1 - 5 - 0 258
Corver, (*M.*) Tooneel Aanmerkingen, vervat in een omſtandigen Brief, aan den Schryver van het Leeven van *Jan Punt.* Leyd. by *Corn. Heiligert*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 224
Couwenhoven, (*J.*) Het Orgelſpel, niet alleen beſtaanbaar met, maar zelfs bevordelyk tot, de Godsdienstoeffening in de Christelyke Vergaderingen. Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 236

D.

Dam, (*Ch. T.*) Inleiding tot de Fabelkunde der oude Grieken en Romeinen. Leyd. by *W. H. Gryp*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 260

Decambon, (*M. G.*) gebooren *van der Werken*. Het Huwlyk van Figaro, of de Dag der Zotheid, Blyspel. 's Hage by *J. F. de Agé*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 608

Deukalion en Pyrrha, Tooneelstuk. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 135

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daar toe betrekkelyk. IIIde Deel. Amst. by *P. Conradi*, en te Harl. by *V. van der Plaats*, in gr. 4to. *f* 2 - 0 - 0 82

——— IVde Deel. *f* 2 - 0 - 0 510

Dichtoefeningen van het Kunstgenootschap, onder de Zinspreuk: *Studium Scientiarum Genetrix*, en Prysverzen. Vde Deel. Leyd. by *C. van Hoogeveen, Junior*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 217

Döderlein, (*Joh. Chr.*) Opheldering van het Gebed onzes Heeren. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 577

Driessen, (*P.*) Scheikundige Verhandeling, over de Magnesia Alba, en het nuttig gebruik van de Moederloogen van Zeezout in ons Vaderland. Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 445

E.

Eer (De) en het Regt van Hollands Inwoonders verdeedigd tegen *C. Zillesen's* Aanmerkingen, enz. Dordr. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 245

Eichhorn, (*J. G.*) Inleiding tot het Oude Testament. IIIde Deel. Amst. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 137

Ekartshausen, (*K. van*) De Geschonden Rechten der Menschheid. II Deelen. Amst. by *J. W. Ebve* en *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 609

Emdre, (*S. van*) Het voorbeeld der Godlyke Waarheden, van *A. Hellenbroek*, tegens de gevoelens van Partyën verdeedigd. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, *enz.* in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 193

Emmerens, (*J.*) Eenige Zeeuwsche Oudheden, uit echte Stukken opgehelderd. Midd. by *W. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 208

Esdré, (*J.*) Inleiding tot de kennis der Natuurlyke Wysbegeerte. IVde Deels, 1ste Stuk. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 4 - 10 - 0 15

——— IVde Deels, 2de Stuk, *f* 2 - 8 - 0 408

Fa-

F.

Fabelen (Leerzaame) en Vertelzels. Leyd. by *W. H. Gryp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 41
Fanny Belton, of de Geſchiedenis eener ongelukkige Juffer. IIde Deel. Amſt. by *J. Weppelman*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 47
Feith, (*R.*) Brieven over verſcheide Onderwerpen. IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 167
Feſt, (*J. S.*) Proeve, over de Voordeelen van de Rampen en Tegenſpoeden des Menschlyken Leevens. II Deelen. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 554

G.

Gedenkſchriften voor den Graave van *Cagliostrio*. Amſt. by *J. van Gulik*, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 345
——— van den Marquis de Pombal. IVde Deel. Amſt. by *D. Schuurman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 436
Geſchenk voor de Jeugd, IVde Deels, 1ſte Stukje. Amſt. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 0 - 16 - 0 219
Geſchiedenis der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandſche Jeugd. Vde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 1-16-0 87
——— VIde Deel, in 12mo. *f* 1 - 16 - 0 300

H.

Haastert, (*J. van*) Proeve van Mengelpoëzy. Leyd. by *A.* en *J. Honcoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 40
Hamelsveld, (*T. van*) De Bybel verdeedigd. Vde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 225
——— VIde Deel, *f* 2 - 8 - 0 523
Hamerſter, (*D.*) Naauwkeurige en duidelyke verklaaring, over de Statuten, Ordonnantiën, Reglementen, en Costumen van Regten in Friesland. IIde Deel. Franek. by *D. Romar*, in gr. 4to. *f* 4 - 16 - 0 372
Handboekje voor Nederland, of de bepaalingen van de meest gebruikt wordende Staatkundige Woorden. Amſt. by *J. de Jongh*, in 8vo. *f* 0 - 12 0 382
Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*. Xde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 4 - 6 - 0 12
Handvesten en onuitgegeeven Charters, behoorende tot de Beſchryving en Chronyk van Nymegen. Nym. by *A. van Goor*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 129
Heloïze, (De laatſte) of Brieven van Junia Salisbury. II Deelen. 's Hage by *H. H. van Drecht*, in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 179
Hemert, (*P. van*) De Rede en haar Gezag in den Godsdienst. 1ſte Stuk. Rott. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 316
Hendrik Stilling's Kindsheid, Jongelingsjaaren en Vreemdelingſchap. Arnh. by *W. Troost*, in 8vo. *f* 1 - 12 - 0 93

Hennert, (J. F.) *de Altitudinum mensuratione ope Barometri. Traj. apud*, A. à Paddenburg, *in* 8vo. *m. f.* f 0-18-0 542
Herder, (*J. G.*) De Geest der Hebreeuwsche Poëzy. 3de Stuk. Leyd. by *J. van Tiffelen* en *B. Onnekink*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 571
Hermes, (*J. A.* Overweegingen, Alleenspraaken en Gebeden, voor Godvrugtige Avondmaalgangers. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige stigtlyke Overdenkingen en Gezangen vermeerderd, door *G. van der Zoo*. Amst. by de Wed. *A. D. Sellschap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 6 - 0 279
Herwerden, (*H. van*) 's Heilands Verzoekinge in de Woestyne. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 270
Historiæ Imperii vetustissimi Joctanidarum in Arabia Felice ex Arabicis Scriptoribus, *ab* Alb. Schultens, *& Colonia Joctanidarum deducta*, *par* S. Bochartum. *Hard. apud* J. à Kasteel, *in* 4*to*. *f* 2 - 8 - 0 209
Historie (Korte) en Beschryving van Franeker. Fran. by *D. van der Sluis* en *D. Romar*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 391
——— (Hedend.) of tegenwoordige Staat van Friesland, IIde Deel. 1ste Stuk. Amst. by *P. Schouten*, *enz.* in gr. 8vo. *f* 3-0-0 289
——— van Overysel, Iste Deel. *f* 2 - 10 - 0 503
Hofstede, (*P.*) Tweede Apologie. Rott. by *P. van Dyk* en *H. Hofhout*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 310
Hurd, (*W.*) Geschiedenis van alle Godsdiensten. Vide Deel. Amst. by *M. de Bruin*, in gr. 8vo. *f* 4-13-0 611

I en J.

Imme, (*W.*) De Dankbaare. Eene Fransche Geschiedenis. Amst. by *P. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 45
Ingenhousz, (*J.*) Verzameling van Verhandelingen over verschillende Natuurkundige Onderwerpen. IIde Deel, 's Hage by *J. van Kleef*, in gr. 8vo. *f* 5-10-0 111
Josephus, (*Flavius*) Alle de Werken, met Aanmerkingen van *J. F. Martinet*. IIIde Deel. Amst. by *Allart* en *Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 10 - 0 7
——— IVde Deel, *f* 3 - 12 - 238

K.

Kasteleyn, (*P. J.*) Chemische Oefeningen, 4de en 5de Stukje. Amst. by *A. J. van Tol*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 148
——— Beschouwende en Werkende Pharmaceutische, Oeconomische en Natuurkundige Chemie. Iste Deel. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 15 - 0 540
Kemp, (*F. A. van der*) Naaleezing van Stukken tot de Mi-

litaire Jurisdictie betrekkelyk. II Deelen. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 427
Kleyn, (*J. P.*) en Vrouwe (*A.*) Krygsliedéren, No. 1. en 2. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 521
Klinkenberg, (*J. van Nuys*) Onderwys in den Godsdienst. VIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 5 - 0 267
——— De Bybel door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aanmerkingen verklaard. XIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 5 - 0 395
Klinkhamer, (*J.*) Korte Handleiding tot verstand der Voorbeeldige, Zinnebeeldige, en Profeetische Godgeleerdheid. Amst. by *A. J. van Toll*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 229
Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek, XIIIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 25
Krieger, (*W. L.*) Gesprekken en Overdenkingen over het Lyden en Sterven J. C. 1ste en 2de Stukje. Amst. by *J. Wesling*, *Wz.* in gr. 8vo. *f* 2 - 12 - 0 4
Kuypers, (*G.*) Het oogmerk en de komst van den Zoon des Menschen, enz. Gron. by *J. Bolt* en *L. Huisingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 146

L.

Leesboek voor Kinderen. Iste Deels, 1ste Stuk. Amst. by de Erven *P. Meijer*, *G. Warnars* en de Wed. *J. Doll*, in 8vo. *f* 0 - 16 - 0 135
Leeven en Character van Dr. *Matthias Theophilus Spitsbaart*. Amst. by *H. Gartman* en *I. de Jongh*, in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 229
Lienhard en Geertruid, een Boek voor het Volk, *f* 1 - 16 - 0 391
Lis, (*P. H. van*) De Eer en het Gezag der Formulieren van Eenigheid, en byzonder van den Heidelbergschen Catechismus verdeedigd, enz. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 108
Loo, (*J. van*) Leerredenen, IIde Deel. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 275
Luzac, (*J.*) Redenvoering, ten betooge, dat de Geleerdheid de Voedster is der Burgerdeugd, vooral in een vry Gemeenebest, uit het Latyn vertaald, door *Jan de Kruyff*. Leyd. by *H. Mostert*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 201
Lyden (Het) van de jonge *Wertherin*. Amst. by *J. B. Elwe*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 477
Lykreden, op het afsterven van den Wel Ed. Gestr. Heer en Mr. *J. C. van Hoorn*, Heer van Burgt, &c. &c. &c. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 406
Lynden, (*C. van*) Vervolg der daadelyke Godgeleerdheid, van *A. Buurt*, 4de Stuk. Amst. by *J. ten Houten*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 480

M.

Macquet, (*J.*) Proeve van Dichtkundige Letteroeffeningen. IIde Deel. Utr. by de Wed. *J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - o 43

Maerlant, (*J. van*) Spiegel Historiaal of Rymchronyk, met Aantekeningen van Mr. *J. A. Clignet* en Mr. *J. Steenwinkel*. IIde Deel. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 3 - 10 - o 72

Marcel, (*A.*) 1 weetal Kerklyke Leerredenen, uitgesprooken op Dank-, Vast- en Bededagen. Rott. by *de Leeuw* en *Krap*, *f* o - 8 - o 404

——— Vaderlandlievende Leerredenen, over Psalm CXXXIII: 1. Utr. by *J. van Rossum*, in gr. 8vo. *f* o - 5 - 8 580

Martinet, (*J. F.*) Historie der Waereld. Vde en Vde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 7 - 15 - o 498

Meiszner, (*A. G.*) Leerryke Verhaalen en Samenspraken, 1ste Stukje. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* o - 18 - o 515

Mengelingen, (Taalkundige) uitgegeven, onder de Zinspreuk: *Linguæ Patriæ excolendæ amore*, No. 6. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* o - 12 - o 32

Mengelwerk, onder de Zinspreuk: *Tendimus ad Cœlestem Patriam*. 8ste Stukje. Utr. by de Wed. *J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* o - 18 - o 210

Mercier, Myn Slaapmuts. Iste Deel, 2de Stuk. Haarl. by C. *H. Bohn* en *Zoon*; in 8vo. *f* 1 - o - o 94

——— De Wildeman, Amst. by *I. de Jongh*, in 8vo. *f* 1 - 16 - o 221

Meijer, (*L.*) Bybel der Natuur. IIde Deels, 1ste Stuk. Amst. by *M. de Bruin*, in gr. 8vo. *f* 3 - o - o 49

——— IIde Deels, 2de Stuk, *f* 2 - 15 - o 181

Miller. (*J. M.*) Geschiedenis van *Carel van Burgheim* en *Emilia van Rosenau*. II Deelen. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, *enz.* in 8vo. *f* 4 - 8 - o 350

Moens, (*P.*) en *A. van Overstraaten*, Vaderlandsche Dichtproeven. Haarl. by *A. Loosjes*, *Pz.* in 8vo. *f* o - 4 - o 522

Montesquieu, De Geest der Wetten. Vertaald door *D. H. van Nooten*, met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen vermeerderd. Iste Deels, 2de en 3de Stuk. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - o 162

——— IIde Deel, *f* 3 - 16 - o 365

——— IIIde Deel, *f* 4 - o - o 544

Montrose en Amelia, gevolgd naar het Fransche. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* o - 8 - o 608

Mosheim, (*J. L.*) Geschiedenissen van de Vyanden van den Christelyken Godsdienst. Uitgegeven door *M. G. Winc-*

Winckler. Arnh. by *J. H. Moeleman*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 532
Munniks, (*J.*) Tydrekenkundige Historie der voornaamſte Regeeringen in Europa. Camp. by *J. A. da Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 553

N.

Nahuys, (G. *J.*) Leerredenen over Jeſaia LIII. LIV. LV. IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo *f* 2 8-0 443
Nederlander, (De Vrye) verdeedigende de eer eener onafhangelyke Republiek, enz. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 31
Newton, (*J.*) De Grondlegging der Christen Kerk, enz. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 58

O.

Onderzoek, (Beknopt) van het Regt der Nederlandſche Republiek, tot het geſlooten houden van de Schelde; door een voornaam Regtsgeleerden. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 299
Ontwerp eener volledige Geſchiedenis van de Godsdienstgevoelens der eerſte Christen Eeuwe, enz. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 142
Oudheden (Eenige Zeeuwſche) uit echte ſtukken opgehelderd. 6de Stukje. Midd. by *W. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 77

P.

Paape, (G.) De Taal van Hollands Souverain, of de Vaderlandſche Bededag. Rott. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo *f* 0 - 7 - 0 147
——— De Gewapende Burgercorpſen, en de Antipatriottiſche Geestlyken, enz. Rott. by *J. de Leeuw* en *J. Krap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 333
Patriot (De) op zyn Sterfbedde, of de Euangeliſche Godsvrugt, gepaard met waare Vaderlandliefde. Amſt. by *D. Schuurman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 376
——— in Eenzaamheid, of Proeven van Beſpiegelingen, ter opwekking van Vaderlands-en Vryheidsliefde, onder de Zinſpreuk: *Salus populi ſuprema lex.* 2 Stukken. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 508
——— aan *Willem den Vden.* Alom, in 8vo. *f*o-8-0 570
——— (De Zwitzerſche) of de Landdrost *Felix Grebel*, gelukkig overwonnen, door *Johan Caspar Lavater*. Amſt. by *J. Verlem*, *f* 0 - 9 - 0 301
Perponcher, (*W. E. de*) Nieuwe Aardryksbeſchryving, voor de Nederlandſche Jeugd. IIde Deel. Utr. by de Wed. *J. van Schoonhoven*, in 8vo. *f* 2 - 16 - 0 594

Pestel, (*F. W.*) De Gronden der Natuurlyke Regtsgeleerdheid afgeschetst. IIde Deel. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 155
Pfenninger, (*J. K.*) Oude Joodsche Brieven, Samenspraaken en Verhaalen van sommige Tydgenooten des Zaligmaakers, enz. Iste Deel. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 102
Philips, *Jacobsz.* (*C.*) Wis-, Meet- en Doorzichtkundige Handleiding. Amst. by *J. B. Elwe* en *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 66
——— Zeemans Onderwyzer in de Tekenkunst. Amst. by *Elwe* en *Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 543
Plan van een Leesboekje voor de Jeugd, in de voornaamste Waarheden van den Godsdienst en Zedeleer. Hoorn by *L. Vermande*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 488
Plenk, (*J. S.*) Heelkundig Mengelwerk. IIde Deel. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Z.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 244
Pligt (De) van ieder waar Patriot, in het tegenwoordig voor der Burgeren Vryheid en Leeven, allergevaarlykst tydstip. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 596
Pringle, (*J.*) Verhandeling over de Legerziekten. Vermeerderd met eene Geneeskundige Beschryving der Hospitaalen, door *D. Monro*. Uit het Engelsch vertaald en met Aantekeningen vermeerderd, door *L. Bikker*. IIde Deel. Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* - 1 - 16 - 0 281
Proeve (Myne eerste) van Poëzy. Hard. by *J. van Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 569
——— van Poetische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: *Kunstliefde spaart geen Vlyt*, en Prysvaersen. XIde Deel, 1ste Stuk. Leyd. by *P. van der Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 605

R.

Racer, (*J. W.*) Almelosche Oudheden. 1ste Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 550
Rapport van de Heeren, door Hun Hoog Mogenden gecommitteerd, tot het onderzoek der redenen van *non executie*, van hun Hoog Mog. ordres, tot het verzenden van Tien Schepen na Brest. Dordr. by *Blussé*, *enz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 21
Ravii. (S.) *Oratio Panegyrica in natalem Academiæ Trajectinæ*, *Traj. apud* A. à Paddenburg, *in 4to. f. m.* 492
Rhapsodist, (De Nieuwe) of verzameling van Uitheemsche Tydschriften. Iste Deel. 1ste en 2de Stukje. Amst. by *C. Groenewoud*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 608

Reizen, (Nederlandſche) ter bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. VIIde Deel. Amſt. by *P. Conradi* en te Harl. by *V. van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 171
——— VIIIſte Deel, *f* 1 - 16 - 0 302
——— IXde Deel, *f* 1 - 16 - 0. 564
——— Xde Deel, *f* 1 - 16 - 0 599
Request aan Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, ingeleverd door de vyf Claſſen der Noordhollandſche Synode. Hoorn by *L. Vermande*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 88
——— aan Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, ingeleverd door de Buitenpredikanten der E. Claſſis van Amſterdam. Hoorn by *L. Vermande*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 509
Rochouw, (*F. E. van*) Catechismus van 't Gezond Vernuft. Amſt. by *J. Kok Pietersz.* in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 518
Romeo en Julia, Tooneelſpel, door *B. Fremery*. Dordr. by *A. Bluſſé* en *Zoon*. in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 176
Rouſtan, (*A. J.*) Aan God en het Vaderland. Rott. by de *Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 507

S.

Sabatier, De Ontleedkunde volledig behandeld. Vertaald en met Aanmerkingen vermeerdert, door *J. L. van der Wagt*. IIde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 195
Sander, (*H.*) van het groote en ſchoone der Natuur. 1ſte Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 328
Sandifort, (Ed.) *Exercitationes Academicæ. Liber Secundus. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans, &c. *in gr. 4to. f* 4 - 16 - 0 65
Scharp, (*J.*) Twee Veldpredikaatſien. 's Hage by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 59
Scheller, (*J. J. G.*) Klein Woordenboek der Latynſche Taale. Amſt. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 180
——— Aanleiding tot eene Taal- en Oordeelkundige Verklaaring van de Schriften der Ouden, Dev. by *L. Leemhorst*, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0 610
Schets (Korte) van eene Latynſche Grammatica. Gron. by *A. Groenewolt* en *J. Oomkens*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 224
Schim, (De) van Bocatius, of de Geneesmeester der Zwaarmoedigen. Keul. by de Erven van *J. Gaillard*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 136
——— IIde Deel, *f* 0 - 18 - 0 478

Schouwtooneel. (Het Spectatoriaal) VIde Deel. Utr. by *B. Wild*, in 8vo. 1 - 5 - o 606
Schutte, (*R.*) Verhandeling over 's Heilands Borgtogtelyk Lyden. Amſt. by *J. Weſſing*, *Wz.* in gr. 8vo. *f* o - 12 - o 56
——— Verhandelingen over de Reizen der Kinderen Israëls in de Woestyne, enz. Utr. by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, *enz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - o 97
Sennevat, of het Schildery des Menschlyken Levens: gevonden onder de nagelaatene Schriften van *Voltaire*. II Deelen. 's Hage by *H. H. van Drecht*, in gr. 8vo. *f* 3 - o - o 265
Sepp, (*J. Ch.*) Beſchouwing der Wonderen Gods, in de minst geagtſte Schepſelen. Of Nederlandſche Inſecten. II de Deel, *Tab.* 1. van het eerſte, en *Tab.* 1. van het derde Stuk. Amſt. by *J. Ch. Sepp*, in 4to. *f* 1 - 16 - o 427
Slype, (*J. W. van*) Tempelgezicht van den Propheet *Zacharia*. Iſte Deel. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 16 - o 351
Smetius, (*J.*) Chronyk van de Stad der Batavieren, uit eigenhandige Aantekeningen vermeerderd en verbeterd, en voorts vervolgd tot de Jaare MDCCLXXXIV. Nym. by *A. van Goor*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - o 123
Sonnerat's, Reize na de Oost-Indiën en China, in den Jaare 1774 1781. op last des Konings van Frankryk gedaan. Iſte Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 2 - o - o 253
Springer, (*J. Ch. E.*) Proef van een Handboek. Edam by *A. Tolk*, en te Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - o 593
Sterk, (*A.*) Predikaatſie over de bewyzen voor de Leer der Heilige Drieëenheid. Amſt. by *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* o - 8 - o 538
Stolte, (*W.*) Het gewigtige, vreest God, eert den Koning. Zwolle by *S. Clement* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* o - 8 - o 321
Stukken (Verzamelde) van Vernuft en Smaak. Leyd. by *W. H. Gryp*, in gr. 8vo. *f* 3 - o - o 603
Styl, (*S.*) Asteria, Frieſche Lierzang. Harl. by *V. van der Plaats*, *enz.* in gr. 8vo. *f* o - 6 - o 640
Suermond, (*W.*) Leerreden, gehouden op den Keurdag der Regeering van Deventer. Dev. by *G. Brouwer*, in gr. 8vo. *f* o - 8 - o 450
Swaving, (*C.*) Proeve en Aanmerkingen, over het regt en onregt gebruik der Heilige Schrift, enz. 5de Stukje. Utr. by *A. van Paddenburg*, *enz.* in gr. 8vo. *f* o - 12 - o 1
Swinden, (J. H. van) *Poſitiones Phyſicæ. Tomus Primus. Hard. apud* J. à Kasteel, *in* 8vo. *f. m. f* 3 5 - o 324